

भागवानश्रीकुंडकुंड-कुंडानजैनशास्त्रभागा.
पु०५-२.

भगवत्कुंडकुंडदेवाय नमः

परमप्रथम परमउपकारी शासनसभार अध्यात्मयोगी सहजगुरुदेव
श्री
अनन्तस्वामीना

श्रीमहभगवत्कुंडकुंडाचार्यदेवप्रणीत

श्री

समयसारशास्त्र पर प्रवचनो

भाग ३ नो

प्रकाशकः

श्री जैन स्वाध्याय मंदिर ट्रस्ट.
सोनगढ-(काठियावाड).

द्विमत श. ३-०-०

वि. सं. २००१

वीर सं. २४७१

पृ. सं. १६४५

❀
∴ शुद्ध ∴
नेत्रा अभ्युत्थानाया विधायाः

ૐકારં ચિન્દુસંયુત્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ ।
 કામદં મોક્ષદં ચૈવ ઓંકારાય નમોનમઃ ॥ ૧ ॥
 સર્વમંગલમાંગલ્યં સર્વકલ્યાણકારકં ।
 પ્રધાન સર્વધર્માણાં જૈનં જયતુ શાસનમ્ ॥ ૨ ॥

આ પ્રયત્ની મૂળ દીપ્ત ૩૧. ૪-૦-૦ થાય છે તોપણ
 વેધ બને તેમ વધારે મુશ્કેલીઓ આ સત્શાસ્ત્ર વાંચનનો
 લાભ મેળવી શકે તે અર્થે મળેલી સદ્વર્ત્તમા મુશ્કે-
 લીઓ ઉઠાર સહાયતાથી આ પ્રયત્ની દી. ૩૧. ૩-૦-૦
 શબ્દવામાં આવી છે.

—: गुरुदेवનો ઉપકાર :—

જ્યાં જોઈ ત્યાં નજર પડતા રાગ ને દ્રેષ હા ! હા !
 જ્યાં જોઈ ત્યાં અવલ પડતાં પુણ્ય ને પાપ ગાધા;
 જિજ્ઞાસુને સારલ્લક્ષણ ક્યાં ? તરવની વાત ક્યાં છે ?
 પૂઠે કેને પથ પથિક જ્યાં આંધળા સર્વ પામે

એવા એ કળિકાળમાં જગતનાં કંઈ પુણ્ય બાકી હતાં,
 જિજ્ઞાસુ હૃદયે હતાં તન્નસતા સહયસ્તુને ભેટવા;
 એવા કંઈક પ્રભાપથી, ગગનથી, ઝો કહાન તું ઊતરે.
 આંધારે રૂખતા આખાં સતને તું પ્રાણવંતું કરે.

જેનો જન્મ થતા સહુ જગતના માખડ પાછા પડે,
 જેનો જન્મ થતા મુમુક્ષુ હૃદયે ઉદ્ધારાસથી વિકસે,
 જેના જ્ઞાનકટાક્ષથી ઉદય ને ચેતન્ય જુદાં પડે,
 મન્દો એ જિજ્ઞાસુતના જનમને આનહથી વિજયે

રૂબેહુ સત્ય આંધારે આપતુ તરી આખરે,
 ફરી એ વીર-વામ્બોમાં પ્રાણ ને ચેતના વાંકે

ॐ

नमः श्रीसद्गुरुदेवाय
प्रस्तावना

मंगलं भगवान् वीरो मंगलं गौतमो गणी ।

मंगलं कुंदकुंदार्यो जैनधर्मोऽस्तु मंगलम् ॥

आज्जधी २४७० वर्ष पहेलां आ लरतक्षेत्रनी पुण्यभूमिभां जगतपूज्य परम लक्षारक लगवान श्री महावीरस्वामी मोक्षमार्गते प्रकाश करवा भाटे सभस्त पदार्थीनुं स्वरूप पीतानी सातिशय दिव्य-ध्वनि द्वारा प्रगट करता हुता. तेमना निर्वाणु पछी काण्होपधी कमे कमे अपार ज्ञानसिधुने घणो लाग तो विच्छेद थयो. अने अदृष छतां पीजलूत ज्ञानने प्रवाहु आचार्यीनी परंपराधी उत्तरोत्तर वहेतो रह्यो, जेभांथी आलना थाल-जेवा केटलाक आचार्य लग-वतोअे शास्त्रो गूंध्यां. ते आचार्यीभांना अेक लगवान कुंदकुंदार्य-देव हुता, जेमणे सर्वज्ञ लगवान महावीरधी व्याख्युं आवतुं ज्ञान गुरुपरंपराअे प्राप्त करीने, तेभांथी पंचास्तिकाय, प्रपचनसार, सभय-सार, नियमसार, अष्टपाहुड आदि शास्त्रो गूंध्यां अने संसारनाशक श्रुतज्ञानने चिरंशुव क्युं.

सर्वोत्कृष्ट आगम श्रीसभयसारना कर्ता लगवान कुंदकुंदार्य-देव विक्रम संवतनी शरद्व्यातभां थछ गया छ. दिगंबर जैन परंपराभां लगवान कुंदकुंदार्यदेवनुं स्थान सर्वोत्कृष्ट छ. सर्वज्ञ लगवान श्रीमहावीरस्वामी अने गणुधर लगवान श्रीगौतमस्वामी पछी तुश्त न लगवान कुंदकुंदार्यनुं स्थान आवे छ. दिगंबर जैन साधुअो पीताने कुंदकुंदार्यनी परंपराना कहेवरचवामां गौरव माने छ. लगवान कुंदकुंदार्यदेवनां शास्त्रो साक्षात् गणुधरदेवनां वचनो केटलां न प्रमाजलूत भनाय छ. तेमना पछी थयेला अथकार आचार्यी

પોતાના કોઈ કથનને સિદ્ધ કરવા માટે કુંદકુંદાચાર્યદેવનાં શાસ્ત્રોત્ત્ત
 પ્રમાણ આપે છે એટલે એ કથન નિર્વિવાદ કરે છે. ખરેખર ભગવાન
 કુંદકુંદાચાર્ય પોતાનાં પરમાગમામાં તીર્થંકરદેવોએ પ્રરૂપિતા ઉત્તમો-
 ત્તમ મિત્રાનેને જાગવી રાખ્યા છે અને મોક્ષમાર્ગને દર્શાવી રાખ્યા
 છે. વિ. સં. ૯૯૦ માં યદ્ય ગયેલા શ્રીદેવસેનાચાર્યવર તેમના દર્શન-
 સાર નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે "વિદેહકૃતના વર્તમાન તીર્થંકર
 સીમંધરસ્વામીના સમયસરજીમાં જઈને મીપદ્મનંદિનાથે (કુંદકુંદા-
 ચાર્યદેવે) પોતે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાન વડે જોષ ન આપ્યો તેા તેા
 મુનિજનો સાચા માર્ગને કેમ જાણત ?" બીજી એક ઉલ્લેખ આપણે
 જોઈએ, જેમાં કુંદકુંદાચાર્યદેવને કળિકાગસર્વજ્ઞ કહેવામાં આવ્યા
 છે. 'પદ્મનંદી, કુંદકુંદાચાર્ય, વક્રપીવાચાર્ય, એકાચાર્ય, મુદ્રપિચ્છા-
 ચાર્ય એ પાંચ નામોથી વિરાજિત, ચાર આંગળા હાથ આકાશમાં
 ગમનની જેમને ઝલિ હતી, જેમણે પૂર્વવિદેહમાં જઈને સીમંધર-
 ભગવાનને વંદન કર્યું હતું અને તેમની પામેથી મળેલા મુતજ્ઞાન વડે
 જેમણે ભારતવર્ષના બંદુ શ્વેને પ્રતિભાષ કર્યા છે એવા જે
 શ્રીજિનચંદ્રસરિભદ્રારકના પદ્મના આભરણરૂપ કળિકાગસર્વજ્ઞ (ભગ-
 વાન કુંદકુંદાચાર્યદેવ) તેમણે રચેલા આ પદ્મપ્રાભુતમંથમાં.....
 સૂરીધર શ્રી શ્રુતસાગરે રચેલી મોક્ષપ્રાભુતની ટીકા સમાપ્ત થઈ,
 આમ પદ્મપ્રાભુતની શ્રી શ્રુતસાગરસરિરૂત ટીકાના અંતમાં લખેલું છે.
 ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવની મહુતા જાણનારા આવા અનેકાનેક
 ઉદ્દેશ્યો જૈન સાહિત્યમાં મળી આવે છે; શિક્ષાલેખો પણ અનેક છે.
 આ રીતે આપણે જોયું કે સનાતન જૈન સંપ્રદાયમાં કળિકાગસર્વજ્ઞ
 ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનું સ્થાન અગ્રેય છે

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં રચેલાં અનેક શાસ્ત્રો છે, જેમાંથી
 થોડાંક હાલમાં નિઘમાન છે. ત્રિકોકનાથ સર્વજ્ઞદેવના મુખમાંથી વહેલી
 શ્રુતમુતની સરિતામાંથી ભરી લીધેલાં તે અમૃતમાજનો હાલમાં
 પણ અનેક આત્માર્થીઓને આત્મશુભન અર્પે છે. તેમનાં મર્વ શાસ્ત્રોમાં
 શ્રીસમયસાર મહુ અવૌકિક શાસ્ત્ર છે. આચાર્ય ભગવાને આ જગ-
 તના શ્વે પર પરમ કરુણા કરીને આ શાસ્ત્ર રચ્યું છે. તેમાં મોક્ષ-

માર્ગતું યથાર્થ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. અનંત
 કાળથી પરિભ્રમણ કરતા જીવોને જે કાંઈ સમગ્રતું બાકી રહી ગયું
 છે તે આ પરમાગમમાં સમગ્રવ્યું છે. પરમ કૃપાળુ આચાર્યભગવાન
 સમયસારશાસ્ત્ર શરૂ કરતાં પોતા જ કહે છે:—‘ક્રમભોગત્રવેની કથા
 બવાએ સાંભળી છે, પરિચય કર્યો છે, અતુલવધી છે, પણ પરથી ભુદા
 એકત્વની પ્રાપ્તિ જ કેવળ દુર્લભ છે. તે એકત્વની-પરથી ભિન્ન
 આત્માની-વાત હું આ શાસ્ત્રમાં સમસ્ત નિજ વિભવથી (આગમ,
 યુક્તિ, પરપરા અને અતુલવધી) કહીશું આ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે
 આચાર્યદેવે શ્રીસમયસારમાં આત્માતું એકત્વ-પદ્ધત્યથી અને પર-
 ભાવેથી ભિન્નપણું-સમગ્રવ્યું છે યથાર્થ આત્મસ્વરૂપની ઓગળાણ
 કરાવવી તે શ્રીસમયસારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તે ઉદ્દેશને પદ્ધત્યથી
 વળગા આચાર્યભગવાને તેમાં અનેક વિષયોનું નિરૂપણ કર્યું છે.
 આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ, જીવ અને પુનરુત્થને નિમિત્તનૈમિત્તિકપણું
 હોવા છતાં બંનેનું તદ્દન સ્વતંત્ર પરિભ્રમન, નવ તત્ત્વોનું બૃહદર્થ
 સ્વરૂપ, જ્ઞાનીને રાગ-દ્વેષનું અર્કા-ભોક્તાપણું, અજ્ઞાનીને રુઝ-
 દ્વેષનું કર્તાભોક્તાપણું, સાંખ્યદર્શનની એકનિઃસ્થા, ગુણસ્થાન-અગે-
 હણમાં ભાવનું અને દ્રવ્યનું નિમિત્તનૈમિત્તિકપણું, વિદ્યારૂપ અસ્તિ-
 ભવામાં અજ્ઞાનીનો પોતાનો જ દોષ, મિથ્યાત્વાદિનું જાણણું તેમ જ
 ચેતનપણું, પુણ્ય અને પાપ બંનેનું બંધસ્વરૂપપણું, મોક્ષમાર્ગમાં
 ચરણાનુયોગનું સ્થાન-કલ્યાદિ અનેક વિષયો શ્રી સમયસાર શાસ્ત્રમાં
 પ્રરૂપ્યા છે એ બધાનો હેતુ જીવોને યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ બતાવવાનો છે.
 શ્રીસમયસારની મહત્તા જોઈને ઉચ્ચામ આવી જતાં શ્રીજયગેન
 આચાર્યવર કહે છે કે ‘જયવત વર્નો તે પદ્મનદી આચાર્ય અર્થાન્
 કુંદકુંદ આચાર્ય કે જેમણે મહત્તત્ત્વથી ભરેલો પ્રાબુત્ત્વથી પર્વત યુદ્ધિ-
 રૂપી શિર પર ઉપાડીને ભવ્ય જીવોને મમપિત કર્યો છે’ અરેખપ આ
 કાળે શ્રીસમયસારશાસ્ત્ર મુમુક્ષુ ભવ્યજીવોનો પગ્મ આચાર છે આવા
 દુષ્કર્મ કાળમાં પણ આણુ અહણુન અનન્ય-ગરજમૂલ શાસ્ત્ર-તીર્થ-કર-
 ઢવના મુખમાંથી નીકળેલું અમૃત વિરમાન છે તે આપણું મદદ
 સદ્ભાગ્ય છે. નિશ્ચય-વ્યવહારની સધિપૂર્ક યથાર્થ મોક્ષમાર્ગની

આવી સમ્પનામદ્દ પ્રરૂપણા ળીજ કોઈ પણ મથમા નથી પરમ પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવના શબ્દોમા કહીએ તો- ' આ સમયસાર શાસ્ત્ર આગમોનુ પણ આગમ છે, લાખો શાસ્ત્રોનો નિવોડ એમા રહેયો છે, જૈન શાસનનો એ સ્થભ છે, સાધકની એ કામધેનુ છે, કલ્પવૃક્ષ છે, ચૌદ પૂર્વેનુ રહસ્ય એમા સમાધેનુ છે એની દરેક ગાથા છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાને જૂનતા મહામુનિના આત્મ અનુભવમાથી નીકળેલી છે '

શ્રીસમયસારમા ભગવાન કુદકુદાચાર્યદેવની પ્રાકૃત ગાથાએ પર આત્મખ્યાતિ નામની સરકૃત ટીમ લખનાર (લગભગ નિકમ સવતના ૧૦ મા સૈકામા થઈ ગયેવા) શ્રીમાન્ અમૃતચ દ્રાચાર્યદેવ છે જેમ શ્રીસમયસારના મૂળ કર્તા અનોકિક પુત્ર છે તેમ તેના ટીમ કર પણ મહાસમર્થ આચાર્ય છે આત્મખ્યાતિ જેવી ટીકા હજુ સુધી ળીજ કોઈ જૈન મથની લખાયેલી નથી તેમણે પચ્ચારિતકાવ તથા પ્રનચનસારની પણ ટીકા લખી છે અને તત્ત્વાર્થસાર, પુરુષાર્થ સિદ્ધપુપાય આદિ સ્વતન્ત્ર મથો પણ લખ્યા છે તેમની એક આત્મખ્યાતિ ટીમ વાચનારને જ તેમની અધ્યાત્મરસિકતા, આત્માનુભવ, પ્રખર વિદ્વતા વસ્તુસ્વરૂપને ન્યાયથી સિદ્ધ કરવાની તેમની અસાધારણ શક્તિ અને ઉત્તમ કાન્ડશક્તિનો પૂરો ખ્યાલ આવી જાય છે અતિ સક્ષેપમા ગલીર રહસ્યોને ગોઠવી દેનાની તેમની અજબ શક્તિ વિદ્વાનોને આશ્ચર્યચકિત કરે છે તેમની આ દેવી ટીકા શ્રુતકેવળીના વચનો જેવી છે જેમ મૂળ શાસ્ત્રમર્તાએ સમયસારશાસ્ત્ર સમસ્ત નિજ વેભવથી રચ્યુ છે તેમ ટીકામરે પણ અત્યંત હોશપૂર્વક સર્વ નિજ વેભવથી ટીમ રચી છે એમ ટીમ વાચનારને સહેજે લાખ્યા નિના રહેત નથી શાસનમાન્ય ભગવાન કુદકુદાચાર્યદેવે આ કળિમાગમા જગદ્ગુરુ તીર્થ કર્હેવ જેવુ કામ મ્યું છે અને શ્રી અમૃતચ દ્રાચાર્ય દેવે, જણે કે તેઓ કુદકુદલગનાનના હૃદયમા ઘેસી ગયા હોય તે રીતે તેમના ગલીર આશયોને યથાર્થપણે વ્યક્ત કરીને, તેમના ગણધર જેવુ મમ મ્યું છે આત્મખ્યાતિમા આનતા કાવ્યો (કળશો) અધ્યાત્મરસથી અને આત્માનુભવની મસ્તીથી ભરપૂર છે શ્રી પદ્મ પ્ર ભદ્રવ જેવા સમર્થ આચાર્યો પર તે કળગોએ ઊડી હાપ પાડી છે

અને આજે પણ તે તત્વજ્ઞાનથી ને અધ્યાત્મરસથી ભરેલા મધુર કાશી અધ્યાત્મરસિકોના હૃદયના તારને ઝલુઝલાવી મૂકે છે. અધ્યાત્મકવિ તરીકે શ્રીઅમૃતચંદ્રાચાર્યદેવનું સ્થાન જૈન સાહિત્યમાં અદ્વિતીય છે.

સમયસારમાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવે ઠરપ ગાથાઓ પ્રાકૃતમાં રચી છે. તેના પર શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે આત્મખ્યાતિ નામની અને શ્રી જયસેનાચાર્યદેવે તાત્પર્યવૃત્તિ નામની સંસ્કૃત ટીકા લખી છે. તે આચાર્યભગવતોએ કરેલા અનંત ઉપકારના સ્મરણમાં તેમને અત્યંત ભક્તિભાવે વંદન કરીએ છીએ

થોડાં વર્ષો પહેલાં પંડિત જયચંદ્રજીએ મૂળ ગાથાઓનું અને આત્મખ્યાતિનું હિંદીમાં ભાષાંતર કર્યું અને તેમાં થોડા ભાવાર્થ પણ લખ્યા. તે પુસ્તક 'સમયપ્રભૂત' ના નામે વિ. સં. ૧૯૬૪ માં પ્રકાશિત થયું હતું. ત્યારપછી પંડિત મનોહરલાલજીએ તે પુસ્તકને પ્રચલિત હિંદીમાં પરિવર્તિત કર્યું અને શ્રી પરમશ્રુતપ્રભાવક મંડળ દ્વારા 'સમયસાર' ના નામે વિ. સં. ૧૯૭૫ માં પ્રકાશન પામ્યું. આ રીતે પંડિત જયચંદ્રજીને, પંડિત મનોહરલાલજીને અને શ્રી પરમશ્રુતપ્રભાવક મંડળને સુમુક્તુ સમાજ પર ઉપકાર છે.

શ્રીપરમશ્રુતપ્રભાવક મંડળ દ્વારા પ્રકાશિત હિંદી સમયસારનો અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામી પર પરમ ઉપકાર થયો. વિ. સં. ૧૯૭૮ માં તે મહાત્માના કરકમળમાં એ પરમ પાવન ચિંતામણિ આવતાં તે કુશળ ઝવેરીએ એને પારખી લીધો. એના સર્વ પાસા નિહાળતાં તેમના હૃદયમાં પરમ ઉદ્દવાસ થયો, આત્મભગવાને વિસ્મૃત થયેલી અનંતગુણગંભીર નિજ શક્તિ સંભારી અને અનાદિ કાળથી પર પ્રત્યે ઉત્સાહપૂર્વક દોડતી વૃત્તિ શિથિલ થઈ, પર સંખ્યાથી છૂટી, સ્વરૂપમાં મગ્ન થઈ આ રીતે ત્રિધાંત્રરાજ સમયસારની કૃપાથી બાળબ્રહ્મચારી શ્રી કાનજીસ્વામીએ ચેતન્યમૂર્તિ ભગવાન સમયસારનાં દર્શન કર્યાં. જેન જેમ તેઓ સમયસારમાં ઊંડા ઊતરતા ગયા, તેમ તેમ તેમાં કેવળજ્ઞાની પિતાથી વારસામાં આવેલાં અદ્ભુત નિવાનો તેમના મુપુત્ર ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવે ચીવટથી સંઘરી રાખેલાં તેમણે જોયાં. ઘણાં વર્ષો મુઠ્ઠી શ્રીગમયસારનું ઊંડું

મનન મ્યાં પછી, 'કર્મ' પદ્ધતિને જગતના જીવો સર્વજ્ઞ પિતાના
 આ અણુમૂળ વારસાની કિંમત સમજે અને અનાદિ કાળના દીનતાનો
 અંત વાવે' એવી કરુણાશુદ્ધિને વીધે તેમણે સમયસાર પર અપૂર્વ
 પ્રવચનોનો પ્રારંભ કર્યો. મહિયાનાડના હજારો લગ્ન જીવોએ તે પ્રવ
 ચનો ગુરુમુખેથી શ્રવણ કર્યા અને યથારાજિત આત્મવાલ મળ્યો
 આજ સુધીમા પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે છ વખત શ્રી સમયસાર પર પ્રવ
 ચનો પૂરા કર્યા છે અને હમણા સોનગઢમા સાતમી વખત તે અમૃત
 વર્ષા વરસી રહી છે. સ ૧૯- - ૦૦૦ ની સાલમા જ્યારે નવ
 મહિના સુની ગરબેનની ચિંથિત રાજકોટમા હતી ત્યારે સમયસારના
 ટેકાકે અભિમારો પર તેજોશ્રીના (છૂટી વખતના) પ્રવચના થયા
 હતા એ વખતે આ સ્નાયાય મંદિર દરેકને લાગ્યું કે આ અમુક
 મુક્તાંજો ખરી જાય છે તે નો ઝીલી લેવામા આવે તો તે અને
 મુમુક્ષુએને દરિદ્રતા રાણી સ્વરૂપવશ્મી પ્રાપ્ત કરાવે' એમ નિચારી
 તે દરેકે પુસ્તકાગરે પ્રકાશિત કરવાના હેતુથી પ્રવચનોની નોંધ કરાવી
 લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે નોંધવું લખાણ છ સાત પુસ્તકોમા
 (ભાગોમા) બહાર પડ્યો પ્રથમ ભાગ ગયા ફાગણ માસમા બહાર
 પડ્યો હતો તેમા પહેલી ૧૩ ગાથાના પ્રવચનો છપાયા હતા બીજો
 ભાગ હજુ છપાય છે-જેમા ૧૪ થી ૨૨ ગાથાના પ્રવચનો આવશે
 આજે આ ત્રીજો ભાગ બહાર પડે છે-જેમા ૨૩ થી ૬૮ ગાથાના
 પ્રવચનો છપાયા છે પ્રથમના બે ભાગથી આ ત્રીજા ભાગની અંતે
 ત્યારપછીના ભાગોની એ વિશિષ્ટતા છે કે તે ભાગોના પ્રવચનો બહુ
 પવિત્ર આત્મજોએ-પરમ પૂજ્ય ભગવતી બેન શ્રી ચ પામેને તથા
 પરમ પૂજ્ય બેન શાન્તામેને-ઝીનેવા છે પરમ પૂજ્ય બેનોએ પ્રવચન
 પ્રત્યેની ભક્તિથી પ્રેરાઈ આ ગલીર પ્રવચનોની અતિ સાવરાની
 પૂર્વે નોંધ કરી અને તેમાથી અતિરાય પરિશ્રમપૂર્વક પાકું લખાણ
 તૈયાર કરી મુમુક્ષુઓ પર મહુ ઉપકાર કર્યો છે આ પ્રવચનોની

ગુરુદેવની પ્રજ્ઞાથી સમયસારનો ગુજરાની અનુવા વિ સ ૧/૮૧
 મા સમયસર ના નામે પ્રકાશિત થયો કે તે ગુજરાતી અથ પર આ
 પ્રવચનો થયા છે આ પ્રવચનો વાચના તે ગુજરાતી સમયમાગ પોતાની પાસે
 રાખવાથી વાચકને પ્રવચનો સમજવામા વિશેષ મુશ્કેલી થશે

નોંધમાં કોઈ ન્યાયવિરુદ્ધ ભાવ ન આવી જાય તેની કાળજી રાખવામાં આવી છે.

જેમ શ્રી સમયગાર શાસ્ત્રના મૂળ કર્તા અને ટીકાકાર અત્યંત આત્મસ્થિત આચાર્યભગવંતો હતા તેમ તેના પ્રવચનકાર પણ સ્વ-રૂપાનુભવી, વીતરાગના પરમ ભક્ત, અનેક શાસ્ત્રોના પારગામી અને આશ્ચર્યકારી પ્રભાવનાઉદ્ભવના ધારક યુગપ્રધાન મહાપુરુષ છે. તેમનાં આ સમયસાર પ્રવચનો વાંચતાં જ વાંચકને તેમનો આત્મ-અનુભવ, ગાઢ અધ્યાત્મપ્રેમ, સ્વરૂપ તરફ ઢળી રહેલી પરિણતિ, વીતરાગ ભક્તિના રંગે રંગાયેલું ચિત્ત, અગાધ યુત્તજ્ઞાન અને પરમ કલ્યાણ-કારી વચનયોગનો ખ્યાલ આવ્યા વિના રહેતો નથી તેમનો સક્ષિપ્ત જીવનપરિચય આ પુસ્તકમાં અન્યત્ર આપ્યો હોવાથી તેમના ગુણો વિષે અહીં વિશેષ કહેવાની આવશ્યકતા નથી. અત્યંત આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવનાઉદ્ભવ ગુરુદેવને વર્તેલો હોવાથી, તેઓશ્રીએ છેલ્લાં દશેક વર્ષોમાં સમયસાર, પ્રવચનસાર, નિયમસાર, પદ્મખંડાગમ, પદ્મ નદીપંચવિંશતિ, તત્ત્વાર્થસાર, દષ્ટોપદેશ, પંચાધ્યાયી, મોક્ષમાર્ગ-પ્રકાશક, અનુભવપ્રકાશ, આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર, આત્માતુશાસન વગેરે શાસ્ત્રો પર આગમરહસ્યપ્રકાશક સ્વાનુભવમુદ્રિત અપૂર્વ પ્રવચનો કરી કાઠિયાવાડમાં આત્મવિધાનુ અતિપ્રમથળ આંદોલન ફેલાવ્યું છે. માત્ર કાઠિયાવાડમાં જ નહિ, પરંતુ હુમણાં હુમણાં તો તેમનો પવિત્ર ઉપ-દેશ પુસ્તકો દ્વારા અને 'આત્મધર્મ' નામના માસિક પત્ર દ્વારા પ્રકાશિત થતો હોવાથી આખા ભારતવર્ષમાં અધ્યાત્મવિદ્યાનુ આંદો-લન વેગપૂર્વક વિસ્તરતું જાય છે આ રીતે, સ્વભાવે યુગમ છતાં યુગમની હુમ્તપ્રાયતાને લીધે અને અનાદિ અજ્ઞાનને લીધે અતિ-રાય દુર્ગમ ધર્મ પડવા જિનાગમના ગંભીર આરાયોને પધાર્થપણે અને અતિરાય સ્પષ્ટપણે પ્રગટ કરી, ગુરુદેવે વીતરાગ વિજ્ઞાનની ઝખાતી જતી જ્યોતને સતેજ કરી છે. પરમ પવિત્ર જિનાગમોમા તો ઘણું જ ભરેલું છે-પરમ નિવાનો ભર્થા છે; પરંતુ એ નિવાનો જોઈ શકવાની દષ્ટિ, પરમકૃપાળુ ગુરુદેવના સમાગમ વિના અને તેમણે પરમ કરુણાપૂર્વક કરેલા પ્રવચન-અંજન વિના અમ અદ્યપ્યુદ્ધિઓને

કેમ પ્રાપ્ત થાન ! પરમ કાળમાં ચતુર્થ કાળની મુદ્દાસ દેસાવનાર,
 પરમ શાસનપ્રભાવક ગુરુદેવ શ્રી કાનજીસ્વામીએ આગમના રહસ્યો
 ખોલી અમ સમા હજારો છો પર જે અપાર કરુણા વરસાવી છે
 તેનું વર્ણન કરના જતાં વાણી મૌનપણને ભાજે છે.

જેમ પરમોપદારી ગુરુદેવનો પ્રત્યક્ષ સમાગમ અનેક ટવો પર
 અપાર ઉપકાર કરી રહ્યો છે, તેમ તેમનાં આ પવિત્ર પ્રવચનો પણ
 આ કાળના અને ભાવી કાળના હજારો છવોને યથાર્થ મોક્ષમાર્ગ
 દર્શાવી અત્યંત ઉપકારી થશે. આ દુષમ કાળમાં છવો પ્રાયઃ બવ-
 માર્ગને જ મોક્ષમાર્ગ માની પ્રત્યે જાય છે જે સ્વાવલંબી પુરુષાર્થ
 નિના-નિશ્ચયનયના આશ્રય નિના-મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત પણ થતી નથી
 તે પુરુષાર્થની છવોને ગર પણ નથી, અને પરાવલંબી ભાવોને જ
 અવહારાભાસના આશ્રયને જ-મોક્ષમાર્ગ માની તેને મેચી રહ્યા છે
 સ્વાવલંબી પુરુષાર્થનો ઉપદેશ કરનારા જ્ઞાનીપુરુષોની દુર્લભતા વતે
 છે અને તેનું નિરૂપણ કરનારા શ્રીસમયસાર-પરમાગમનો અભ્યાસ
 અતિ ન્યૂન થઈ ગયો છે. કદાચ કોઈ છવો તેનો અભ્યાસ કરે છે
 તોપણ તેમને ગુરુમત વિના માત્ર તેના અક્ષરોનું જ્ઞાન થવા જેવું
 જ થાય છે. શ્રી સમયસારના પુરુષાર્થમૂલક ગહન સત્યો મિથ્યાત્વ-
 મૂક હીનવીર્ય છવોને અનાદિ-અપરિચિત હોવાથી, જ્ઞાનીપુરુષના
 પ્રત્યક્ષ સમાગમ નિના અથવા તેમણે કરેલા વિસ્તૃત વિવેચન વિના
 છવોને તે સત્યોનો પરમાર્થ સમજવો અત્યંત અત્યંત કઠિન પડે છે.
 શ્રી સમયસારની પ્રાથમિક ભૂમિકાની વાતોને પણ હીનસત્ત્વ છવો
 બહુ ઊંચી ભૂમિકાની કલ્પી બેસે છે, ચતુર્થ ગુણમ્થાનના ભાવોને
 તેરમા ગુણમ્થાનના માની લે છે અને નિરાલબ્ધ (સ્વાવલંબી)
 પુરુષાર્થ તો કોઈ અનાવશ્યક કથનમાત્ર જ વસ્તુ હોય એમ તેની
 ઉપેક્ષા કરી માલબ્ધ (પરાવલંબી) ભાવો પ્રત્યેનો આગ્રહ ઠાડતા
 નથી. આવી કરુણાજનક સ્થિતિમાં-જ્યારે સમ્યક્ ઉપદેષ્ટાઓની અ-
 તિશય ન્યૂનતાને કીર્તિ મોક્ષમાર્ગ આવશ્યકસ્થિતિમાં પડે છે ત્યારે-
 શાસનોદારક યુગપ્રવાન સત્પુરુષ શ્રી કાનજીસ્વામીએ શ્રી સમયસારના
 વિસ્તૃત વિવેચનરૂપ આ પ્રવચનો દ્વારા જિનાગમોના મર્મો ખોલી,

મોક્ષમાર્ગને અનાવૃત કરી, ચીતરાગ દર્શનનો પુનરુદ્ધાર કર્યો છે, મોક્ષના મહામંત્ર નમી સમયમારની પ્રત્યેક ગાથાને સર્વ તરફથી ધરીને એ સક્ષિપ્ત સૂત્રોના વિરાટ અર્થોને ગુરુદેવે આ પ્રવચનોમાં પ્રગટ કર્યા છે. મોને અનુભવમાં આવ્યા હોય એવા ઘરગથ્ય પ્રસંગોના અનેઃ દિદાહરણો વડે, અતિગમ્ય સચોટ છતાં મુગમ એવા અનેઃ ન્યાયો વડે અને અનેક યથોચિત દર્શાવેલા વડે કુંદકુંદભગવાનના પરમ ભક્ત શ્રી કાનહરસ્વામીએ સમયસારના અત્યંત અર્થગંભીર સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતોને અતિગમ્ય સ્પષ્ટ અને સરળ બનાવ્યા છે. જીવને કેવા ભાવ રહે ત્યારે જીવ-પુનઃજન્મ સ્વતંત્ર પરિણમન સમજાયું હોવાય, કેવા ભાવ રહે ત્યારે નવતરવોનું ભૂતાર્થ સ્વરૂપ સમજાયું હોવાય, કેવા કેવા ભાવ રહે ત્યારે નિગલંબન પુરુષાર્થનો આદર, સમ્યક્-દર્શન, ચાન્દ્રિય, તપ, વીર્યાદિકની પ્રાપ્તિ થઈ હોવાય—વગેરે બાબતો મનુષ્યના જીવનમાં બનતા સેકરો પ્રસંગોના દાખલા આપીને એવી સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે કે મુમુક્ષુને તે તે વિષયનું સ્પષ્ટ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થઈ અપૂર્વ ગંભીર અર્થો દૃષ્ટિગોચર થાય અને તે બંધમાર્ગને નિષે મોક્ષમાર્ગની દેહપના છાડી, યથાર્થ મોક્ષમાર્ગને સમજી, સમ્યક્ પુરુષાર્થમાં ભેગાય. આ રીતે શ્રી સમયસારના મોક્ષાલેક ભાવેને, મોંસરી ઊતરી જાય એવી અસરકારક ભાષામાં અને અતિગમ્ય મધુર, નિત્ય-નવીન, વૈવિધ્યપૂર્ણ મેધીથી અત્યંત સ્પષ્ટપણે સમજની ગુરુદેવે જગત પર અધાગ ઉપકાર કર્યો છે. સમયસારમાં ભગેલાં અલ્પમૂલ તત્ત્વ-રત્નોનાં મૂલ્ય જ્ઞાનીઓના હૃદયમાં ગુપ્ત રહ્યાં હતાં તેને ગુરુદેવે જગતવિદિત કર્યા છે.

કોઈ પરમ મંગલ યોગમાં દિવ્યધ્વનિના નવનીતમ્બરૂપ શ્રી સમયસાર-પદમાગમની રચના થઈ; એ રચના પછી હજારો વર્ષ જગતના મહાભાગ્યેદયે શ્રીસમયસારનાં મહાન તત્ત્વોને ખીંતવનારી ભગવતી આત્મખ્યાતિની રચના થઈ; અને ત્યાંપછી હજારો વર્ષ જગતમાં ફરી પાછા મહાપુણ્યનો જીવાગ આપનાં, મદ્યુદ્ધાનું પણ સમયસારના મોક્ષાલેક તત્ત્વો ગુગાદ્ય મ્બવનામાં પરમ કવચાન્કુ-કારી સમયસાર-પ્રવચનો થયાં જીવોની શુદ્ધિ મંદનાં પાલની શુદ્ધિ હોવા છતાં પ...

આન ગુપ્તી ક્યાનુધનિના પ્રા...

રહેવાનો છે તેથી જ સ્વાનુભૂતિના ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્તભૂત શ્રી સમય-
સારજીના ગંભીર આશયો નિશ્ચય વિશેષ સ્ફુટ થવાના પરમ પવિત્ર
યોગો બનતા રહે છે. અંતર્બાહ્ય પરમ પવિત્ર યોગોમાં પ્રગટેલા,
જગતના ત્રણ મહા દીપકો—શ્રીસમયસાર, શ્રીઆત્મખ્યાતિ અને
શ્રીસમયસાર-પ્રવચનો—સદા જ્યવંત રહેા અને સ્વાનુભૂતિના પંથને
પ્રકાશ્યા કરેા !

આ પરમ પુનિત પ્રવચનો સ્વાનુભૂતિના પંથને અત્યંત સ્પ-
ષ્ટપણે પ્રકાશિત કરે છે એટલું જ નહિ, પણ સાથે સાથે મુમુક્ષુ
જીવોના હૃદયમાં સ્વાનુભવની રચિ અને પુરુષાર્થ જાગૃત કરી, કંઈક
અંગે સત્પુરુષના પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ બેધું ચમત્કારિક કાર્ય કરે છે. પ્રવ-
ચનોની વાણી એટલી સદુજ, ભાવાર્દ, ચેતનવંતી અને ભેરદા-ં
કે ચૈતન્યમૂર્તિ સુરહેવના ચૈતન્યભાવો જ બાણે મૂર્તિમંત બની વાણી-
પ્રવાહરૂપે વહી રહ્યા ન હોય ! આવી અત્યંત ભાવવાહિની—અંતર-
વેદનને, અતિ ઉત્પણે વ્યક્ત કરતી, શુદ્ધાત્મા પ્રત્યે અનહુદ પ્રેમથી
ભિભરાતી, હૃદયસ્પર્શી ભેરદાર વાણી સુપાત્ર વાંચકના હૃદયને
હસાવી નાખે છે અને તેની વિપરીત રચિને ક્ષીણ કરી શુદ્ધાત્મ-
રચિને જાગૃત કરે છે. પ્રવચનોના પાને પાને શુદ્ધાત્મમહિમાનું અત્યંત
ભક્તિમય વાતાવરણ ઘુંજી રહ્યું છે અને એના શબ્દે શબ્દમાંથી
મધુર અનુભવરસ નીતરી રહ્યો છે. એ શુદ્ધાત્મભક્તિરસથી અને
અનુભવરસથી મુમુક્ષુનું હૃદય લિંગાઈ જાય છે, તેને શુદ્ધાત્માની
લય લાગે છે, શુદ્ધાત્મા સિવાય સર્વ ભાવો તેને તુચ્છ ભાસે છે
અને પુરુષાર્થ 'ભિપક', 'ભિપક' થઈ રહે છે. આવી અપૂર્વ ચમ-
ત્કારિક શક્તિ પુસ્તકારૂઢ વાણીમાં કવચિત જ ભોવામાં આવે છે.

આ રીતે દિવ્ય તત્ત્વજ્ઞાનનાં ગહન રહસ્યો અમૃત-ઝરતી
વાણીમાં સમજાવી અને સાથે સાથે શુદ્ધાત્મરચિને જાગૃત કરી,
પુરુષાર્થને પકડારી, પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમની ઝાંખી કરાવનારાં આ
પ્રવચનો જૈન સાહિત્યમાં અજોડ છે. પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના વિધોને
વર્તાતા મુમુક્ષુઓને અથવા તેમનો નિરંતર સંબ દુઃપ્રાપ્ય હોય એવા
મુમુક્ષુઓને આ પ્રવચનો અનન્ય-આધારભૂત છે. નિરાલંબન પુરુષાર્થ

સમજાવવો અને પ્રેરવો તે જ આ શાસ્ત્રનો પ્રાણ ઉદ્દેશ હોવા છતાં તેનું સર્વાંગ સ્પષ્ટીકરણ કરવા જતાં આ પ્રવચનોમાં સમસ્ત ગામ્ત્રોનાં સર્વ પ્રધોજનભૂત તત્ત્વોનું સ્પષ્ટીકરણ આવી ગયું છે; શ્રુતામૃતનો પગમ આહવાદજનક મહાસાગર જણે આ પ્રવચનોમાં દિલોળી રહ્યો છે આ પ્રવચનત્રય હજારો પ્રશ્નોના ઉકેલનો મહાકોષ છે. શુદ્ધાત્માની ઋચિ ઉત્પત્ત કરી, પર પ્રત્યેની ઋચિ નષ્ટ કરવાનું પરમ ઔષધ છે સ્વાતુભૂતિનો મુગમ પથ છે સિત્ત સિત્ત કોટિના સર્વ આત્માર્થીઓને એ અત્યંત ઉપકારક છે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે આ અમૃત-સાગર મમા પ્રવચનોની ભેટ કરી ભાગ્યવર્ષના મુમુક્ષુઓને ન્યાસ કર્યા છે

સ્વરૂપસુવાને પ્રાપ્ત કરવા હૃદયતા જીવોએ આ પરમ પવિત્ર પ્રવચનોનું વારંવાર મનન કરના યોગ્ય છે મ સાગવિધવૃક્ષને છલવાનું તે અમોઘ શસ્ત્ર છે. ડાળો-પાંખડે વળખ્યા વિના તે મૂળ પર જ ઘા કાઢે છે આ અલ્પાયુષી મનુષ્યજીવમાં જીવનું પ્રથમમાં પ્રથમ કાંઈ કર્તવ્ય હોય તેાં તે શુદ્ધાત્માનું બહુમાન, પ્રતીતિ અને અનુભવ છે. તે બહુમાનાદિ કરાવવામાં આ પ્રવચનો પરમ નિમિત્તભૂત છે. મુમુક્ષુઓ અતિશય ઉલ્લાસપૂર્વક તેનો અભ્યાસ કરી, ઉચ્ચ પુરુષાર્થથી તેમાં કહેલા ભાવોને સ પૂર્ણ રીતે હૃદયમાં ઊતારી, શુદ્ધાત્માની ઋચિ, પ્રતીતિ તથા અનુભવ કરી, સાર્થત પરમાનંદને પામે

ગમજી માણેકચ - દોશી

પ્રમુખ

શ્રી જીવ દનાય મંદિર ૬૨૬

મોનગઢ

વંશાખ વદ ૮
વિ સ ૨૦૦૧

રહેવાનો છે તેથી જ સ્વાનુભૂતિના ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્તભૂત શ્રી સમય
સારથીના ગ્રહીર આશયો નિગેર નિગેર સ્ફુટ થવાના પરમ પવિત્ર
યોગો બનતા રહે છે અતર્માત્રિ પરમ પવિત્ર યોગમાં પ્રગટેલા,
જગતના ત્રણ મહા દીપકો—શ્રીસમયસાર, શ્રીઆત્મખ્યાતિ અને
શ્રીસમયસાર પ્રવચનો—સદા જ્યવન્ત રહેા અને સ્વાનુભૂતિના પથને
પ્રકાશ્યા કરેા !

આ પરમ પુનિત પ્રવચનો સ્વાનુભૂતિના પથને અત્યંત સ્પ
ષ્ટપો પ્રકાશિત કરે છે એટલુ જ નહિ, પણ માથે સાથે મુમુક્ષુ
છોના હૃદયમાં સ્વાનુભવની ઝલિ અને પુરુષાર્થ જાગૃત કડી, કહી
અરો સપુરુષના પ્રત્યક્ ઉપદેશ જેવુ ચમત્કારિક કાર્ય કરે છે પ્ર
વચનોની વાણી એટલી સદુજ, ભાનાર્દ, ચેતનવતી અને જોરવાળી
કે ચેતન્યમૂર્તિ શુરદેવના ચેતન્યભાવો જ જાણે મૂર્તિમત બની વાણી
પ્રવાહરૂપે વહી રવા ન હોય ! આવી અત્યંત ભાવવાદિની—અંતર-
વેગને, અતિ ઉમ્મણે વ્યક્ત કરતી, શુદ્ધાત્મા પ્રત્યે અનહુદ પ્રેમથી
ઊભરાતી, હૃદયસ્પર્શી જોરવાળ વાણી મુપાત્ર વાચના હૃદયને
હવાથી નાખે છે અને તેની વિપરીત રચિને ક્ષીણ કરી શુદ્ધાત્મ-
રચિને જાગૃત કરે છે પ્રવચનોના પાને પાને શુદ્ધાત્મમહિમાનુ અત્યંત
ભક્તિમય વાતાવરણ શુભ રહુ છે અને એના રાજ્યે રાજ્યમાંથી
મધુર અનુભવરસ નીતરી રહો છે એ શુદ્ધાત્મભક્તિરસથી અને
અનુભવરસથી મુમુક્ષુ હૃદય બિગ્ગડ બાય છે, તેને શુદ્ધાત્માની
લય લાગે છે, શુદ્ધાત્મા સિનાય સર્વ ભાવો તેને તુલ્ય ભારો છે
અને પુરુષાર્થ 'ઉપક, જીપક' થઈ રહે છે આવી અપૂર્વ ચમ
ત્કારિ શક્તિ પુસ્તકારૂક વાણીમાં કનચિત્ જ જોવામાં આવે છે

આ રીતે દિવ્ય તત્ત્વજ્ઞાનના મહુન રહસ્યો અમૃત-ઝરતી
વાણીમાં સમજાવી અને સાથે સાથે શુદ્ધાત્મરચિને જાગૃત કરી,
પુરુષાર્થને પડમરી, પ્રત્યક્ અત્સમાગમની ઓખી કરાવનારા આ
પ્રવચનો જૈન સાહિત્યમાં અજોડ છે પ્રત્યક્ સત્પુરુષના વિધો ।
વર્તતા મુમુક્ષુઓને અથવા તેમનો નિરતર સંગ દુઃખાપ્ય હોય એવા
મુમુક્ષુઓને આ પ્રવચનો અનન્ય આધારભૂત છે નિરાવબન પુરુષાર્થ

સમભવવો અને પ્રેરવો તે જ આ ગાન્યનો પ્રાણ ઉદ્દેશ હોવા છતાં તેનું સર્વાંગ સ્પષ્ટીકરણ કરવા જતાં આ પ્રવચનોમા સમસ્ત ગામ્નોના સર્વ પ્રયોજનભૂત તત્ત્વોનું સ્પષ્ટીકરણ આવી ગયું છે; શ્રુતાશ્રુતનો પરમ આદ્યાદ્યનક મહાસાગર તરુ આ પ્રવચનોમા હિલોળી રહ્યો છે આ પ્રવચનમય હાતરો પ્રસ્તાના ઉકેવનો મહાકોષ છે શુદ્ધાત્માની રચિ ઉત્પત્ત કરી, પર પ્રથેની રચિ નષ્ટ કરવાનું પરમ ઔપવ છે આતુભૂતિનો મુગમ પથ છે સિત્ત સિત્ત કોટિના સર્વ આત્માર્થિઓને જે અત્યંત ઉપકારક છે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે આ અમૃત સાગર ગમા પ્રવચનોની બે કડી બારનર્પના મુમુક્ષુઓને ન્યાસ કર્યા છે

સ્વપ્રમુખાન પ્રાપ્ત કરવા હચ્છતા રવોએ આ પરમ પવિત્ર પ્રવચનોનું વારંવાર મનન કરવા યોગ્ય છે સસારવિષવૃક્ષને છઠવાતું તે અપ્રોથ ગમ્ છે. ડાળે-પાખડે વાગ્યા વિના તે મૂળ પર જ ઘા કરે છે આ અદ્વૈતાયુધી મનુષ્યભવમાં જન્મ પ્રથમમાં પ્રથમ કાંઈ કાંઈ હોય તો તે શુદ્ધાત્માનું બદુમાન, પ્રતીતિ અને અનુભવ છે તે બદુમાનાદિ કરાવનામાં આ પ્રવચનો પરમ નિમિત્તભૂત છે મુમુક્ષુઓ અતિગદ્ય ઉદ્ધવામપૂર્વક તેનો અભ્યાસ કરી, ઉમ પુનઃપાઠથી તેમાં કોંઈવા સાવેને સંપૂર્ણ રીતે હૃદયમાં ઊતારી, શુદ્ધાત્માની રચિ, પ્રતીતિ તથા અનુભવ કરી, સાચાત મગ્માન રને પામે

ગમચ માણેચ - દોરી

પ્રમુખ

શ્રી જીન સ્વામીનાથ મંદિર - ૬૨૨

માનગદ

વંશાખ પદ ૮
૧૬ સ ૨૦૦૧

श्री समयसारण-स्तुति

हरिगीत

ससारी लना आवभरवो दागवा करणु करी,
सरिता नहावी सुधा तणी प्रभु वी- ते सलनी,
शोराती देधी सारतने करणुलीना हृदय करी,
मुनिकुंड सवळनी समयप्राप्त तवे साजन भरी

अनुष्टुप

कुंडकुंड रभु रात्र, साधिया अमृते पूया,
मध्याधिराज' ताराभा बावो अज्ञाना लया

सिधरि ॥

अ । वाणी तारी प्रशमरस आवे नीतरती,
भुभुने पाती अमतरम अजनि भरी भरी,
अनानिनी भूर्जा निन तणी लसथी जितरती,
नलानेधी धली अरूप अणु देडे परिकृति

शांखविहीडित

तु छ निश्रयप्रथ लग सधणा व्यनहाणा वेदवा,
तु प्रज्ञाहीणी ज्ञान ने छेदनी गधि सकु छेदवा,
साधी साधने, तु आवु जगरो, सा देरा भद्राधीरने,
निसामो अनूनातना छे यने तु पथ मुक्ति तणे

वमर्ति ॥

सुखे तने रसनम र शिधिव धाय,
लभ्ये तने हृदय ज्ञानी तणे जल्लाय,
तु दुयता जगतनी रचि आगसे सी
तु गीतना सधज्ञायकडेन गीत

अनुष्टुप

अनानु पन कुलना रनेना अक्षरा १भी,
तथापि कुंडरुनीना अकाये भूय ना २ही

Handwritten text, possibly a list or notes, written vertically on the right side of the page.

અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામી

ના

સંક્ષિપ્ત પરિચય

પરમ પૂજ્ય અધ્યાત્મયોગી શ્રી કાનજીસ્વામીના શુભ જન્મ વિ. મં. ૧૯૪૬ ના વૈશાખ સુદ ણીજ ને રવિવારના દિવસે કાઠિયાવાડના ઉમગળા ગામમાં સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયમાં થયો હતો. તેઓશ્રીનાં માતૃશ્રીનું નામ ઉજ્જવલાઈ અને પિતાશ્રીનું નામ મોતીચંદ્રલાલ હતું. જ્ઞાતિએ તેઓ દશા શ્રીમાળી વણિક હતા. બાળવયમાં તેઓશ્રીના વિષે કોઈ જોષીએ કહ્યું હતું કે આ કોઈ મહાપુરુષ થશે. બાળપણથી જ તેઓશ્રીના મુખ પર વૈરાગ્યની સૌમ્યતા અને નેત્રોમાં યુદ્ધિ ને વીર્યહું તેજ દેખાતું. તેઓશ્રીએ ઉમગળાની જ નિશાળમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. જોકે નિશાળમાં તેમ જ જૈનશાળામાં તેઓશ્રી પ્રાયઃ પ્રથમ નંબર રાખતા તોપણ નિશાળમાં અપાતા વ્યાવહારિક જ્ઞાનથી તેમના ચિત્તને સંતોષ થતો નહિ અને તેમને ઊંડે ઊંડે એમ રહ્યા કરતું કે 'હું જેની શોધમાં છું તે આ નથી.' કોઈ કોઈ વાર આ દુઃખ તીવ્રતા નારણ કરતું; અને એક વાર તો, માતાથી વિખૂટા પડેલા બાળકની જેમ, તે બાળ મહાત્મા સર્વના વિદ્યાગે ખૂબ રહ્યા હતા.

નાની વયમાં જ માતાપિતા કાળધર્મ પામવાથી તેઓશ્રી આજીવિકા અર્થે તેમના મોટા ભાઈ ખુશાલભાઈ સાથે પાલેજમાં ચાલુ દુકાનમાં જોડાયા. ધીમે ધીમે દુકાન સારી જમી વેપારમાં તેમનું વર્તન પ્રમાણિક હતું. એક વાર (સગભગ ૧૬ વર્ષની વયે) તેમને કોઈ કારણે વડોદરાની કોર્ટમાં જવું પડ્યું હતું. ત્યાં તેઓશ્રીએ અમલદાર સમક્ષ સત્ય હકીકત સ્પષ્ટતાથી જણાવી દીધી હતી. તેમના મુખ પર તરવરતી નિખાલસતા, નિર્દોષતા ને નીડરતાની અમલદાર પર છાપ પડી અને તેમણે કહેલી સર્વ હકીકત ખરી એમ વિદ્યાસ આવાવાથી ણીજ આદ્ય વિના તે મર્વ હકીકત સંપૂર્ણપણે માન્ય ગઈ

પાલેજમાં તેઓશ્રી કોઈ કોઈ વખત નાટક જોવા જતા; પરંતુ અતિશય આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે નાટકમાંથી મૃંગારિક અસર થવાને બદલે કોઈ વેરાગ્યચેરક દૃશ્યની ઊંડી અસર તે મહાત્માને થતી અને તે કેટલાય દિવસ સુધી રહેતી. કોઈ કોઈ વખત તો નાટક જોઈને આવ્યા પછી આખી રાત વેરાગ્યની પૂન રહેતી. એક વાર નાટક જોયા પછી 'શિવરમણી રમનાર તું, તું હી કવનો કેવ' એ લીટીથી રાત્રી થતું કાવ્ય તેમણે બનાવ્યું હતું. સાંસારિક રસનાં પ્રબળ નિમિત્તોને પણ મહાત્મા આત્માએ વેરાગનાં નિમિત્ત બનાવે છે !

આ રીતે પાલેજની દુકાનમાં વેપારનું કામકાજ કરતાં છતાં તે મહાત્માનું મન વેપારમય કે સંસારમય થયું નહોતું. તેમને અંતઃપ્રાપ્તિ તો જુદો જ હતો. તેમના અંતરનો સ્વાભાવિક ઝોક હુમિરાંત ધર્મ અને સત્યની શોધ પ્રતિ જ રહેતો. ઉપાશ્રયે કોઈ સાધુ આવે કે તેઓ તે સાધુની સેવા તેમ જ તેમની સાથે ધાર્મિક વાર્તાલાપ માટે જાડી જતા અને ઘણા સમય ઉપાશ્રયે ગાળતા. ધાર્મિક અભ્યાસ પણ આજુ હતો. તેમનું ધાર્મિક જીવન અને સર્વજ્ઞ અંતઃકરણ જોઈને તેમના સંબંધીઓ તેમને 'ભગવાન' કહેતા. તેમણે તેમના ઘોઠા ભાઈ ખુશાલ-ભાઈને સ્પષ્ટ જણાવી દીધું હતું કે 'માનું વેવિરાગ્ય કરવ તું નથી; મારા ભાવ દીક્ષા લેવાના છે.' ખુશાલભાઈએ તેમને ઘણું સમજાવ્યા કે—'ભાઈ, તું ન પરણે તો ભણે તારી કંઠા, પરંતુ તું દીક્ષા ન લે. તારે દુકાને ન બેસવું હોય તો ભણે તું આખો દિવસ ધાર્મિક વાંચનમાં ને સાધુઓના સંગમાં ગાળ, પણ દીક્ષાની વાત ન કર.' આમ ઘણું સમજાવવા છતાં તે મહાત્માના વેરાગી ચિત્તને સંસારમાં રહેવાનું પસંદ પડ્યું નહિ. દીક્ષા લીધા પહેલાં તેઓશ્રી કેટલાય મહિનાઓ સુધી આત્માર્થી ગુરૂની શોધ માટે કાઠિયાવાડ, ગુજરાત ને મારવાડમાં અનેક ઠામો ફર્યા, ઘણા સાધુઓને મળવા પણ ક્યાંય મન ઠર્યું નહિ. ૧૧૧ વાત નો એ હતી કે પૂર્વ ભવની અત્યૂરી મૂકેલી સાધનાએ અવગેય ને મહાત્મા પાતે જ ગુરુ થવાને યોગ્ય હતા. આખરે ઘોઠાદ સંપ્રદાયના હીરાચંદ્ર મહારાજના હાથે દીક્ષા લેવાનું નક્કી થયું અને સં. ૧૯૭૦ ના આગસ્ટ સુદ ૯ ને સવિવારને દિવસે ઉમરાળામાં

માટી ધામધૂમથી દીક્ષા મહોત્સવ થયો.

દીક્ષા લઈને તુરંત જ મહારાજશ્રીએ શ્વેતાંબર શાસ્ત્રોનો સખત અભ્યાસ કરવા માંડ્યો; તે એટલે મુઘી કે આહારાદિ શારીરિક આવશ્યકતાઓમાં વખત જતો તે પણ તેમને ખરડતો. લગભગ આખો દિવસ ઉપાશ્રયના કોઈ એકાંત ભાગમાં અભ્યાસ કરતા તેઓ જોવામાં આવતા. ચારેક વર્ષમાં લગભગ અર્ધ શ્વેતાંબર શાસ્ત્રો તેઓ વિચાર-પૂર્વક વાંચી ગયા. તેઓ સંપ્રત્યયની રીત પ્રમાણે ચારિત્ર પણ કડક પાળતા. થોડા જ વખતમાં તેમની આત્માર્ચિતાની, જ્ઞાનપિપાસાની અને ઉચ્ચ ચારિત્રની સુવાસ કાઠિયાવાડમાં ફેલાઈ. તેમના ગુરુની મહારાજશ્રી પર બહુ કૃપા હતી. મહારાજશ્રી પ્રથમથી જ તીવ્ર પુરુષાર્થી હતા. કેટલીક વખત તેમને કોઈ ભવિતવ્યતા પ્રત્યે વસણવાળી વ્યક્તિ તરફથી એવું સાંભળવાનો પ્રસંગ બનતો કે ‘ગમે તેવું’ આકરું ચારિત્ર પાળીએ પણ કેવળી ભગવાને જો અનંત ભવ દીકા હશે તે તેમાંથી એક પણ ભવ ઘરવાનો નથી.’ મહારાજશ્રી આવાં પુરુષાર્થીહીનતાનાં મિથ્યા વચનો સાંખી શકતા નહિ અને યોદ્ધી ભીડતા કે ‘જે પુરુષાર્થી છે તેના અનંત ભવો કેવળી ભગવાને દીકા જ નથી જેને પુરુષાર્થી ભાસ્યો છે તેને અનંત ભવ હોય જ નહિ. પુરુષાર્થીને ભવસ્થિતિ આદિ કાંઈ નહતું નથી, તેને પાંચે મમવાય આવી મળ્યાં છે.’ ‘પુરુષાર્થી, પુરુષાર્થી ને પુરુષાર્થી’ એ મહારાજશ્રીનો જીવનમંત્ર છે.

દીક્ષાના વર્ષો દરમિયાન મહારાજશ્રીએ શ્વેતાંબર શાસ્ત્રોનો ખુબ મનનપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. ભગવતી સૂત્ર તેઓશ્રીએ ૧૭ વાર વાંચ્યું છે. દરેક કાર્ય કરતાં તેમનું લક્ષ્ય સત્યના ચોધન પ્રતિ જ રહેતું.

સં. ૧૯૭૮ માં શ્રી વીરશામનના ઉદ્ધારનો, અનેક મુશુઝોના મહાન્ પુણ્યોદયને સૂચવતો એક પવિત્ર પ્રસંગ બની ગયો. વિધિની કોઈ ધન્ય પત્રે શ્રીમદ્ભગવત્કંદકંદાર્યવિરચિત શ્રી સમયસાર નામનો મહાન્ ગ્રંથ મહારાજશ્રીના હસ્તક્રમણમાં આવ્યો. સમયસાર વાંચતાં જ તેમના હૃદયનો પાર ન રહ્યો જેની ચોધમાં તેઓ હતા તે તેમને મળી ગયું શ્રી સમયસારજીમાં અમૃતનાં સરોવર છત્રકાતાં મહારાજ-

श्रीना अंतरनयने जेथां जेक पली जेक गाथा वांग्यतां महाराजश्रीजे पुंटा लरी लरीने ते अभूत पीधुं. अधाधिराज समयसारथ्ये महाराजश्री पर अपूर्व, अलौकिक, अनुपम उपकार कर्थां अने तेमना आत्मानंदनो पार न रह्यो. महाराजश्रीना अंतर्ध्वनमां परम पवित्र परिपत्न थयुं. कूली पडली परिष्कृतिजे निज घर देभ्युं. उपधाज-अखानां वहेजु अभूतमय थयां. जितेधरदेवना मुनंदन गुरुदेवनी ज्ञानकणा हुये अपूर्व रीते भीषवा लागी.

सं. १८८१ सुधी महाराजश्रीजे म्थानकवासी संप्रदायमां रही जोराड, वडवाण, अमरेडी, पारणंदर, जमनगर, राजकोट पगेरे गांमेमां यातुर्मांस कर्थां अने शेष काणमां सेंकडा नानांमेरां गांमेने पावन कर्थां. काठियावाडना हुजरो मालुसोने महाराजश्रीना उपदेशा प्रथे अहुमान प्रगटयु अतरात्मवर्भनो उद्योत धज्ये थयो. जे गांभमां महाराजश्रीनुं यातुर्मांस होय त्यां अहारगाभनां हुजरो लाध-जेने दशानार्थे जतां अने तेमनी अभूतवाणुपिने लाल लेतां. महा-राजश्री श्वेतांबर संप्रदायमां रक्षा होवाधी व्याख्यानमां मुज्यत्वे श्वेतांबर शास्त्रो वांग्यता (जेके छहला वर्षेमां समयसारथि पणु सभा पन्थे वांग्यता हुता.) परतु ते शास्त्रोमांधी, पोतानुं हुज्य अपूर्व होवाधी, अन्य व्याख्याताजे कृतां गुटी ज जतना अपूर्व सिद्धांतो तारवता. विवाहना स्थजोने छडता ज नहि. जमे ते अधिकार तेजेथी वार्थ पणु तेमां कहेली हुकीकतेने अतरना लावे साधे भीठवीने तेमांधी जेवा अलौकिक आध्यात्मिक न्यायो कडता के जे कथांय सांल जावा न भल्या होय 'जे लावे तीर्थ हरनाभकर्म' अधाय ते लाव पणु हेय ■ शरीरमां रोमे रोमे तीव्र रोग थया ते दुःख ज नधी, दुःखनुं स्वरूप गुड ■ व्याख्यान सांलगी वणु छवे पूजे तो भने धज्ये लास धाय जेम माननार व्याख्याता मिथ्यादृष्टि छ . आ दुःखमां समता नहि राणु' तो कर्म थ वाशे—जेवा लावे समता राणवी ते पणु मेक्षमार्ग नधी पांय महाराज पणु मात्र पुण्यप्रधानां करणु छे' आवा हुजरो अपूर्व न्यायो महाराजश्री व्याख्यानमां अत्यंत स्पष्ट रीते लोकेने समभवता. हरेक व्याख्यानमां

મદારાજશ્રી સમ્યક્દર્શન પર અત્યંત અત્યંત ભાર મૂકતા. તેઓશ્રી
 અનેક વાર કહેતા કે—‘શરીરનાં ચામડાં ઉતરડીને ખાર છાંદનાર ઉપર
 પત્તુ કોવ ન કર્યા—એવાં વ્યવહાર ચારિત્રો આ હવે અનંત વાર
 પાડ્યાં છે, પણ સમ્યક્દર્શન એક વાર પણ પ્રાપ્ત કર્યું નથી. લાખો
 હવેની દિસાના પાપ કરતાં મિથ્યાદર્શનનું પાપ અનંતગણું છે.
 સમક્ષિત મહેતુ’ નથી. લાખો ક્ષેત્રોમાં કોઈક વિરક્ત છત્રને જ તે હોય
 છે. સમક્ષિતી છત્ર પોતાનો નિર્ણય પાતે જ કરી શકે છે સમક્ષિતી
 આખા બ્રહ્માંડના લાવેને પી ગયો હોય છે. આજકાલ તો સૌ પાત
 પોતાના ઘણું સમક્ષિત મानी બેસ છે. સમક્ષિતીને તો મોહના અનંત
 શુભની યાનગી પ્રાપ્ત થઈ હોય છે. સમક્ષિતીનું તે શુભ, મોક્ષના
 શુભના અનંતમા ભાગે હોવા છતાં, અનંત છે.’ અનેક રીતે, અનેક
 રીતોથી, અનેક પ્રમાણથી, અનેક દર્શનોથી સમક્ષિતનું અદ્ભુત
 મહાક્રમ્ય વેઓશ્રી લોકોને હમાવતા. મદારાજશ્રીની જેન ધર્મ પરની
 અનન્ય મદા, આજુ’ જગત ન માને તોપણ પોતાની માન્યતામાં પાતે
 એકવા દરી રહેવાની તેમની અજ્ઞાન દહના અને અનુભવના જોરપૂર્વક
 નીકળતી તેમની ન્યાયભંગેલી વાણી ભલભલા નાસ્તિકોને વિચારમાં
 માખી રેલી અને કેટલાકને આસ્તિક બનાવી રેલી. એ કેસરીસિંહનો
 સિંહનાદ પાત્ર હવેના હસ્યના ઊંડાણને સ્પર્શી તેમના આત્મિક વીર્યને
 ઉછાળે. સહયના જેવે આખા જગતના અભિપ્રાયો સામે મૂકતા એ
 અધ્યાત્મશાંતિની ગર્જના જેમણે સાંભળી હશે તેમના હાલમાં હજી
 તેનો સ્વપ્નર મુંઝવેલો હશે.

આવી અદ્ભુત પ્રભાવશાળી અને કલ્યાણકાંક્ષિણી વાણી અનેક
 હવેને આજુ’ એ સ્વાભાવિક છે. સાધારણ રીતે ઉપાસકમાં કામધંવાથી
 નિવૃત્ત થયેલ વૃદ્ધ માણસો મુખ્યત્વે આવે છે, પરંતુ કાનઈ મદારાજ
 જ્યાં પચારે ત્યાં નો મુવ નો, કેજવાપેલા માણસો, વકીલો, દાકતરો,
 સામના અધ્યાત્મીઓ વગેરેથી ઉપાસક ગ્રેમગર્જનો. એવાં ગામોમાં
 મદારાજશ્રીનું જ્ઞાનપ્રાપ્ત પ્રાયઃ ઉપાસકમાં નહિ પણ કોઈ વિગાળ
 વચ્ચેમાં ગણતું પડતું. દિવસે દિવસે તેમની જ્ઞાનિ પવતી જ ગ.
 જ્ઞાનપ્રાપ્તમાં હજારો માણસો આવતાં. આગપાસનાં ગામોમાંથી પણ

માણસો આનંદ આર્ગળ જ્યા મળે એ હૈતુથી એકડા લોકો કલાક-
 દોઢોડ કલાક વહેવા આવીને એસી જતા કોઈક જિજ્ઞાસુઓ ધ્યા-
 યાનોની ટૂકી નોંધ કરી લેતા જે ગામમાં મહારાજશ્રી પંચારે' તે
 ગામમાં આવકોના ઘરે ઘરે ધર્મની ચર્ચા ચાલતી અને 'સર્વત્ર ધર્મતુ
 જ વાતાવરણ જામી રહેતું' શેરીઓમાં આવકોના ટોળાં ધર્મની વાતો
 કરતાં નજરે પડતાં સનારે, બપોર ને સાંજ ઉપાશ્રયના રસ્તે જનસ
 મુખ્યની ભારે અનરજવર રહ્યા કરતી ઉપાશ્રયમાં 'લગભગ આખો
 દિવસ' તત્તજ્ઞાનચર્ચાની શીતળ લહરીઓ છૂટી કેટલાક મુમુક્ષુઓનું
 તે વેપારવામાં ચિત્ત ચોંટતું નહિ ને મહારાજશ્રીએ શીતળ છાંયમાં
 ઘણાખરો વખત ગાળના એ રીતે ગામોગામ અનેક મુખાત્ર છવેના
 હૃદયમાં મહારાજશ્રીએ સત્ની મચિના ળીજ રોપ્યા. મહારાજશ્રીના
 નિધોગમાં પછ તે મુમુક્ષુઓ મહારાજશ્રીના ળોર વિચારતા, ભનજ્રમજ
 કેમ ટળે, સમસ્ત કેમ પ્રાપ્ત થાય તેની ઝખના કરતા, કોઈ વાર
 બેગા મળીને તત્તચર્ચા કરતા, મહારાજશ્રીએ કહેલાં પુસ્તકો વાંચતા
 વિચારતા

સ્થાનકનાસી સાધુઓમાં મહારાજશ્રીનું સ્થાન અર્જેડ હતું.
 'કાનઈ મહારાજ શુ કહે છે'—એ બલુના સાધુ સાધીઓ ઉત્સુક
 રહેતાં કેટલાક સાધુ સાધીઓ મહારાજશ્રીનાં વ્યાખ્યાનની નોંધ
 મુમુક્ષુ ભાકમેનો પાસેથી મળવી વાંચી લેતા

મહારાજશ્રીએ ઘણાં વરોં સુધી સ્થાનકનામી સ પ્રદાયમાં રહી
 આત્મવર્મના ખૂમ પ્રચાર કર્યો અને સાધુ તથા આવકોને વિચારતા
 કરી મૂંચા

મહારાજશ્રી સ ૧૯૮૨ સુધી સ્થાનકનાસી સ પ્રદાયમાં રહ્યા
 પરંતુ અંતરગ આત્મામાં વાગ્મિતિક વસ્તુસ્વભાવ અને વાસ્તવિક
 નિર્મધમાર્ગ ઘણા વખતથી સ ય લાગતો' હોવાથી તેઓશ્રીએ ધોગ્ય
 સમયે કાકિયાવાડના સોનગડ નામના નાના ગામમાં ત્યાંના એક વૃદ્ધ
 સ્થના ખાવી મધનમાં સ. ૧૯૮૨ ના ચેત્ર મુ. ૧૩ ને મ ગળવાગ્ને
 દિન 'પગ્નિર્ન' ક્યું—સ્થાનકનામી સ પ્રદાયનું ચિદ્ર જે મુકુપતિ તેનો
 ત્યાગ કર્યો સપ્રાય ત્યાગનારાઓને કેવી કેવી અને મદાવિપત્તિઓ

૧૧૬

પરે છે, આજ છવે તરફથી અજ્ઞાનને હીધે તેમના પર કેવી અઘટિત નિંદાની ઝડીઓ વરસે છે, તેના તેમને સંપૂર્ણ ખ્યાલ હતો. પણ તે નીડર ને નિરપૃહ મહાત્માએ તેની કાંઈ પરવા કરી નહિ સંપ્રદાયના હુમરો આવકોના હૃદયમાં મહારાજશ્રી અમરથાને ધિરાજતા હતા તેથી ઘણા આવકોએ મહારાજશ્રીને પરિવર્તન નહિ કરવા અનેક પ્રકારે પ્રેમભાવે વિનવ્યા હતા. પરંતુ જેના રોમે રોમમાં વીતરાગપ્રણીત યથાર્થ સન્માર્ગ પ્રત્યે ભક્તિ ઊછળતી હતી તે મહાત્મા એ પ્રેમભરી વિનવણીની અસર હૃદયમાં ઝીંડી, રાગમાં તણાઈ. સતને કેમ ગૌણ થવા હે? સત પ્રત્યેની પરમ ભક્તિમાં સર્વ પ્રકારની પ્રતિકૂળતાનો ભય ને અતુકૂળતાનો રાગ અત્યંત ગૌણ થઈ ગયા જગતથી તદન નિરપેક્ષપણે, હુમરોની માનવમેદનીમાં ગર્જતો સિંહ સતને ખાતર મોનગદના એકાંત સ્થળમાં જઈને બેઠો.

મહારાજશ્રીએ જેમાં પરિવર્તન કર્યું તે મકાન વસતિથી અલગ હોવાથી બહુ શાંત હતું. દરથી આવતા માણસનો પગરવ ક્યાંયથી સંભળાતો. થોડા મહિનાઓ સુધી આવા નિર્જન સ્થળમાં માત્ર (મહારાજશ્રીના પરમ ભક્ત) શવણલાલજી મહારાજ સાથે અને કોઈ દર્શનાર્થ આવેલા બે ચાર મુમુક્ષુઓ સાથે સ્વાધ્યાય, જ્ઞાન-ધ્યાન વગેરેમાં લીન થયેલા મહારાજશ્રીને જેતાં હુમરોની માનવમેદની સ્મૃતિગોચર થતી અને તે બાહોજલાડીને સર્પકંચુકવત છાડનાર મહાત્માની સિંહવૃત્તિ, નિરીહતા અને નિર્માનતા આગળ હૃદય નમી પડતું.

જે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય કાનઈસ્વામીના નામથી ગૌરવ લેતો તે સંપ્રદાયમાં મહારાજશ્રીના 'પરિવર્તન'થી ભારે ખળભળાટ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ મહારાજશ્રી ૧૯૯૨ ની સાલ સુધીમાં કાઠિયાવાડમાં લગભગ દરેક સ્થાનવાસીના હૃદયમાં પેસી ગયા હતા. મહારાજશ્રી પાછળ કાઠિયાવાડ 'રેવું' બન્યું હતું. તેથી 'મહારાજશ્રીએ જે કર્યું હશે તે સમજીને જ કર્યું હશે' એમ વિચારીને ધીમે ધીમે ઘણા લોકો તરસ્થ થઈ ગયા કેટલાક લોકો મોનગદમાં શું ચાલે છે તે જોવા આવતા, પણ મહારાજશ્રીનું પરમ પવિત્ર શ્રવન અને અપૂર્વ ઉપદેશ

સાંભળી તેઓ ઠરી જતા, તૂટેલો ભક્તિનો પ્રવાહ ફરીને વહેવા લાગતો. કેઈ કેઈ પ્રશ્નાત્તાપ કરતા કે 'મહારાજ, આપના વિષે તદ્દન કલ્પિત યાનો સાંભળી અમે આપની ઘણી આશાતના કરી છે, ઘણાં કર્મ બાંધ્યાં છે. અમને ક્ષમા આપજો.' આ રીતે જેમ જેમ મહારાજશ્રીના પવિત્ર ઉપદેશને જીવન તેમ જ આધ્યાત્મિક ઉપદેશ વિષે લોકોમાં વાત ફેલાતી ગઈ, તેમ તેમ વધારે ને વધારે લોકોને મહારાજશ્રી પ્રત્યે મધ્યસ્થતા થતી ગઈ અને ઘણાને સાંપ્રદાયિક ગ્રોહને દારણે ક્યાઈ ગયેલી ભક્તિ પુનઃ પ્રગટતી ગઈ. મુમુક્ષુ અને જ્યુલિશાળી વર્ગની તો મહારાજશ્રી પ્રત્યે પહેલાંના જેવી જ પરમ ભક્તિ રહી હતી. અનેક મુમુક્ષુઓના જીવનાધાર કાનજીસ્વામી સોનગઢમાં જઈને રહ્યા, તો મુમુક્ષુઓનાં ચિત્ત સોનગઢ તરફ ખેંચાયાં. ધીમે ધીમે મુમુક્ષુઓનાં પૂર સોનગઢ તરફ વહેવા લાગ્યાં. સાંપ્રદાયિક ગ્રોહ અત્યંત દુર્નિવાર હોવા છતાં, સર્ના અર્થી જીવોની સંખ્યા ત્રણે કાળે અત્યંત અલ્પ હોવા છતાં, સાંપ્રદાયિક ગ્રોહ તેમ જ લૌકિક લયને છાડીને સોનગઢ તરફ વહેતાં સત્સંગાર્થી જનોનાં પૂર દિન પ્રતિદિન વેગપૂર્વક વધતાં જ જાય છે.

પરિવર્તન ક્યાં પછી પૂ. મહારાજશ્રીના મુખ્ય નિવાસ સોનગઢમાં જ છે. મહારાજશ્રીની હાજરીને લીધે સોનગઢ એક તીર્થધામ જેવું બની ગયું છે. બહારગામથી અનેક મુમુક્ષુ ભાગ્યેનો મહારાજશ્રીના ઉપદેશનો લાભ લેવા સોનગઢ આવે છે. દૂર દેશોથી ઘણા દિગંબર જૈનો, પડિતો ક્ષત્રચારીઓ વગેરે પણ આવે છે. બહારગામના માણસોને જમવા તથા ઊતરવા માટે ત્યાં એક જૈનઅભિધિશૃદ્ધ છે. કેટલાક ભાઈઓ તથા બેનો ત્યાં ઘર કરીને કાયમ રહ્યાં છે. કેટલાક સત્સંગાર્થીઓ થોડા મહિનાઓ માટે પણ ત્યાં ઘર કરીને અવારનવાર રહે છે. બહારગામના મુમુક્ષુઓનાં હાલમાં ત્યાં ચાલીસેક ઘર છે.

પૂ. મહારાજશ્રીએ જે મકાનમાં પરિવર્તન કર્યું તે મકાન નાનું હતું, તેથી જ્યારે ઘણાં માણસો યઈ જતાં ત્યારે વ્યાખ્યાન વાંચવાની અગવડ પડતી. પર્યુપણમાં તો બીજાં સ્થળે વ્યાખ્યાન વાંચવા જવું

પડતું. આ રીતે મકાનમાં માણસોનો સમાસ નહિ થતો હોવાથી ભક્તોએ સં. ૧૯૯૪ માં એક મકાન બંધાવ્યું અને તેનું નામ 'શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર' રાખ્યું. મહારાજશ્રી હાલમાં ત્યાં રહે છે. તેમની સાથે છવ્વણાલણ મહારાજ ઉપરાંત બીજા બે ભક્તિવંત સાધુઓ સત્સંગાર્થે રહ્યા છે. ત્યાં લગભગ આખો દિવસ સ્વાધ્યાય જ ચાલ્યા કરે છે. સવારે તથા બપોરે ધર્મોપદેશ અપાય છે. બપોરના ધર્મોપદેશ પછી ભક્તિ થાય છે. રાત્રે ધર્મચર્ચા ચાલે છે. ધર્મોપદેશમાં તથા તે સિવાયના વાંચનમાં ત્યાં ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં શાસ્ત્રો, તત્ત્વસાર, ગોમટસાર, પદ્મપંડાગમ, પંચાધ્યાયી, પદ્મનંદિપંચવિંશતિ, દ્રવ્યસંબંધ, મોક્ષમાર્ગપ્રકાશક, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વગેરે વગેરે પુસ્તકો વંચાય છે. ત્યાં આવનાર મુમુક્ષુનો આખો દિવસ ધાર્મિક આનંદમાં પસાર થઈ જાય છે.

પરમ પૂજ્ય અધ્યાત્મયોગી ગુરુદેવને સમયસારણ પ્રત્યે અતિ-શય ભક્તિ છે તેથી જે દિવસે સ્વાધ્યાય મંદિરનું ઉદ્ઘાટન થયું તે જ દિવસે એટલે સં. ૧૯૯૪ ના વૈશાખ વદ ૮ ને સવિવારના રોજ સ્વાધ્યાય મંદિરમાં શ્રી સમયસારણની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. શ્રી સમયસારણ-પ્રતિષ્ઠાના મહોત્સવ પર બહારગામથી લગભગ ૭૦૦ માણસો આવ્યાં હતાં. મહારાજશ્રી સમયસારણને ઉત્તમોત્તમ શાસ્ત્ર ગણે છે. સમય-સારણની વાત કરતાં પણ તેમને અતિ ઉદ્ઘાસ આવી જાય છે. સમયસારણની પ્રત્યેક ગાથા મોક્ષ ગ્રાપે એવી છે એમ તેઓશ્રી કહે છે. ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં બધાં શાસ્ત્રો પર તેમને અત્યંત પ્રેમ છે. 'ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યદેવનો અમારા પર ઘણો ઉપકાર છે, અમે તેમના દાસાનુકાર છીએ' એમ તેઓશ્રી ઘણી વાર ભક્તિભીતિ અંતરથી કહે છે. શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી સીમંતરભગવાનના મનવસરૂપમાં ગયા હતા અને ત્યાં તેઓશ્રી આઠ દિવસ રહ્યા હતા એ વિષે મહારાજશ્રીને અણુમાત્ર શંકા નથી તેઓશ્રી ઘણી વાર પોકાર કરીને કહે છે: 'કલ્પના કરશો નહિ, ના કહેશો નહિ, એ વાત એમ જ છે; માનો તો પણ એમ જ છે, ન માનો તો પણ એમ જ છે. આ વાત છે, અક્ષરશઃ સત્ય છે.

પ્રમાણસિદ્ધ છે. 'શ્રીસીમંધરપ્રભુ પ્રત્યે ગુરુદેવને અપાર ભક્તિ છે. કોઈ કોઈ વખત સીમંધરનાથના વિરોધે પરમ ભક્તિવંત ગુરુદેવનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુની ધારા વહે છે.

વીતરાગના પરમ ભક્ત ગુરુદેવ કહે છે કે- 'જૈન ધર્મ એ કોઈ વાડા નથી. એ તો વિશ્વધર્મ છે જૈન ધર્મનો મેળ અન્ય કોઈ ધર્મ સાથે છે જ નહિ. જૈન ધર્મનો ને અન્ય ધર્મનો સમન્વય કરવાનો પ્રયત્ન રેશમનો ને કંતાનનો સમન્વય કરવાના પ્રયત્ન જેવો વૃથા છે.' દિગંબર જૈન ધર્મ તે જ વાસ્તવિક જૈન ધર્મ છે અને આંતરિક તેમ જ બાહ્ય દિગંબરતા વિના કોઈ જીવ મોક્ષ પામી શકે નહિ એમ તેમની દૃઢ માન્યતા છે. તેઓશ્રીની માર્ગદર્શન સમયસાર, પ્રવચન સાર, પંચાધ્યાયી, મોક્ષમાર્ગપ્રકારાક વગેરે અનેક દિગંબર પુસ્તકોનો ઘણો ઘણો પ્રચાર કાઠિયાવાડમાં થઈ રહ્યો છે. સોનગઢના પ્રકાશનખાતામાંથી ગુજરાતી સમયસારની ૨૦૦૦ નકલો છપાઈ ને ધુરત જ ખપી ગઈ. તે સિવાય, સમયસાર ગુટકો, સમયસાર હરિગીત, ગણેશપ્રસાદ વર્ણીજીનાં પત્રો, અનુભવપ્રકાશ વગેરે ઘણા પુસ્તકો ત્યાં છપાયાં અને કાઠિયાવાડમાં ફેલાયાં. તે ઉપરાંત આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્રની હજારો પ્રતો ત્યાંથી પ્રકાશિત થઈ પ્રચાર પામી છે. ગુજરાત-કાઠિયાવાડના આત્મપ્રેમી મુમુક્ષુઓને ગુજરાતી ભાષામાં આધ્યાત્મિક સાહિત્ય મુજબ થયું છે. કાઠિયાવાડમાં હજારો મુમુક્ષુઓ તેનો અભ્યાસ કરતા થયા છે. કેટલાંક ગામેમાં પાંચ દશ પંદર મુમુક્ષુઓ ભેગા થકને ગુરુદેવ પાસેથી મહાજ્ઞ કરેલા રહસ્ય અનુસાર સમયસારકિ ઉત્તમ શાસ્ત્રોત્ત્વ નિયમિત વાંચન-મનન કરે છે આ રીતે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની કૃપાથી પરમ પવિત્ર જ્ઞતામૃતના ધોરણે કાઠિયાવાડના ગામે-ગામમાં વહેવા લાગ્યા છે. અનેક સુપાત્ર જીવો એ જીવનોદકનું પાન કરી કૃતાર્થ થાય છે.

પરમ પૂજ્ય મહારાજશ્રીનું મુખ્ય વજન સમજણ પર છે. 'તમે સમજો; સમજ્યા વિના જાણું નહાયું' છે; 'એમ તેઓશ્રી વારંવાર કહે છે. 'કોઈ આત્મા-જ્ઞાની કે અજ્ઞાની-એક પરમાણુમાત્રને હલાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવતો નથી, તો પછી દેહાદિની કિયા આત્માના હાથમાં

દ્યાંથી હોય ? જ્ઞાની ને અજ્ઞાનીમાં આંકગ-પાતાળના અંતર જેવડા મહાન તફાવત છે, અને તે એ છે કે અજ્ઞાની 'પરદ્રવ્યનો તથા રાગ દ્વેષનો કર્તા થાય છે અને જ્ઞાની પોતાને ગુદ્ર અનુભવતો થકો તેમનો કર્તા થતો નથી. તે કર્તૃત્વ છોડવાનો મહોદ્-પુરુષાર્થ ફરેક જીવે કરવાનો છે. તે કર્તૃત્વબુદ્ધિ જ્ઞાન વિના 'ધૂંદ્યો નહિઃ' મારે તમે જ્ઞાન કરો.' —આ તેઓશ્રીના ઉપદેશનો પ્રધાન સૂર છે. જ્યારે કેઈ શ્રોતાઓ કહે કે 'પ્રભુ ! આપ તો 'મદિકની ને 'એમ એ ની વાત કરો' છા: અમે હવે એકડિયામાં છીએ, 'અમને એકડિયાની વાર્તા સંભળાવો:' ત્યારે ગુરુદેવ કહે છે: 'આ જૈન ધર્મનો એકડો જ છે સમગ્રજી 'કરવી તે જ ગરુઆત છે મદિકની ને 'એમ. એ ની 'એણે કે નિર્ધેયદશાની ને વીતગગતાના વાતો તો આંધી છે આ સમગ્રજી ક્યે જ છૂટકો છે. એક ભવે, બે ભવે, પાચ ભવે કે અનંત ભવે આ સમગ્રજી જ મોક્ષમાર્ગની 'ગરુઆત થવાની' છે.

પરમ પૂન્ય મહારાજશ્રીના જ્ઞાનને મધ્યપણાની મહોર તો ઘણા વખતથી પડી હતી, તે મધ્યજ્ઞાન સોનગડના વિશેષ નિવૃત્તિવાળા સ્થળમાં અદ્ભુત સૂક્ષ્મતાને પામ્યું: નવી નવી જ્ઞાનગેહી સોનગડમાં પૂમ ખીસી, અમૃતકળામાં જેમ અમૃત ઘોળાતાં હોય તેમ ગુરુદેવના પરમ પવિત્ર અમૃત-જળશસ્ત્રપ આત્મામાં તીર્થ કર્હેવના વચનામૃતો પૂમ જોળાયાં-ધૂંદ્યા એ ધૂંદ્યાયેવાં અમૃત કૃપાણુદેવ અનેક મુમુક્ષુઓને પીરમે છે ને ન્યાસ કરે જ, મમયસાર, પ્રત્યનમાર વગેરે યથા પર પ્રવચન કરતાં ગુરુદેવના ગળદે શબ્દે એટલી ગહનતા, સૂક્ષ્મતા અને નવીનતા 'ની-જો છે કે તે શ્રોતાજનોના ઉપયોગને પણ સૂક્ષ્મ બનાવે છે અને વિદ્વાનોને આશ્ચર્યચિત્ત કરે છે જે અનંત આનંદમય ચૈતન્યઘન દશા પ્રાપ્ત કરીને મર્ગજ તીર્થ-રહેવે ગાઓ પ્રરૂપાં, તે પરમ પવિત્ર દગાનો સુશામ્યદી સ્વાનુભૂતિસ્ત્રપ પવિત્ર અંશ પોતાના આત્મામાં પ્રગટ કરીને મદ્ગુરુદેવ વિકસિત જ્ઞાનપર્યાય દ્વારા ગાઓમાં રહેતાં-ગહન રહસ્યો ઉકેલી, મુમુક્ષુને સમભત્રી અપાર ઉપદાર કરી રહ્યા છે. સેંકડો ગાઓના અભ્યાસી વિદ્વાનો પણ ગુરુ દેવની વાણી આસરી ઉદ્ધતામ આવી જતાં કહે છે: 'ગુરુદેવ ! અપૂર્વ

આપના વચનામૃત છે; તેવું મરણ કરતા અમને તૃપ્તિ જ થતી નથી
 આપ ગમે તે વાત સમજાવો તેમાંથી અમને નવું નવું જ જાણ
 વાનું મળે છે. નવ તરનું સ્વરૂપ કે ઉત્પાદ વ્યય ક્રોચનું સ્વરૂપ
 સ્યાદનાદનું સ્વરૂપ કે સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ, નિશ્ચયવ્યવહારનું સ્વરૂપ કે
 પ્રતિનિયમતપનું સ્વરૂપ, ઉપાદાન-નિમિત્તાનું સ્વરૂપ કે સાધ્ય સાધનનું
 સ્વરૂપ, દ્રવ્યાનુયોગનું સ્વરૂપ કે ચરણાનુયોગનું સ્વરૂપ, ગુણસ્થાનનું
 સ્વરૂપ કે બાધક સાધકભાવનું સ્વરૂપ, મુનિદશાનું સ્વરૂપ કે કેવળ
 જ્ઞાનનું સ્વરૂપ-જે જે વિષયનું સ્વરૂપ આપના મુખે અમે સાંભળી રે
 છીએ તેમાં અમને અપૂર્વ ભાવો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અમે શાસ્ત્રો
 માંથી કાઢેલા અર્થો તલન ઢીવા, જડ ચેતનના ભેદસેતવાળા, મુલને
 શુદ્ધતા ખતવનારા, શસારભાવને પાપનારા, વિપરીત અને ન્યાય
 વિરુદ્ધ હતા, આપના અનુભવમુદ્રિત અપૂર્વ અર્થો દર્શનના જોના-
 શુદ્ધ મુનુજી જેવા, જડ ચેતનના કંડયા કરનારા, શુભ ને શુદ્ધનો સ્વરૂપ
 નિભાગ કરનારા, ભાક્ષભાવને જ પાપનારા, સમ્યક્ અને ન્યાયપુત્ર છે
 આપના શબ્દે શબ્દે વીતરાગદેવનું હૃદય પ્રગટ થાય છે; અમે વાક્યે
 વાક્યે વીતરાગદેવની વિરાધના કરતા હતા અમારું એક વાક્ય પણ
 સાચું નહોતું શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન નથી, જ્ઞાનપર્યાયમાં જ્ઞાન છે-એ વાગને
 અમને હવે સાક્ષાત્કાર થાય છે શાસ્ત્રોએ ગાપેશુ જે સદ્ગુરુનું માહા
 ત્વ તે હવે અમને સમજાય છે શાસ્ત્રોનાં તાળાં ઉઘાડવાની ચારી
 વીતરાગદેવે સદ્ગુરુને સોંપી છે સદ્ગુરુને ઉપદેશ પામ્યા વિના
 શાસ્ત્રોના ઉકેલ થવો અત્યંત અત્યંત કઠિન છે .

પરમ કૃપાળુ ગુરુદેવનું જ્ઞાન જેવું અગાવ ને ગલીર છે તેની જ
 તેમની વ્યાજ્ઞાનરોષી ચમત્કૃતિમરેલી છે તેઓથી હલ્લેવાની વાતન
 એની સ્પષ્ટતાથી, નિનિવતાથી, અનેક સાદા દાખવાઓ આપીને,
 શાસ્ત્રીય શબ્દોનાં ઝોઝોમાં ઝોઝો પ્રયોગ કરીને સમજાવે છે કે મ મ
 મનુષ્યને ધનુ તે સહેવાથી સમજાય છે અત્યંત ગહન નિયમ
 પર અત્યંત સુગમ રીતે પ્રતિપાદિત કરવાની ગુરુદેવમાં નિશિષ્ટ
 મર્ક છે વળી મહારાજશ્રીની વ્યાજ્ઞાનરોષી એટલી રસમય છે કે
 જેમ સર્વ મોરચી પાછળ મુગ્ધ મને છે તેમ ઓનાઓ મત્રમુગ્ધ બની

જાય છે; સમય ક્યાં પસાર થઈ જાય છે તેનું જ્ઞાન પણ રહેતું નથી. સ્વપ્ન અને રસમય હોવા ઉપરાંત મહારાજશ્રીનું પ્રવચન શ્રોતાઓમાં અધ્યાત્મનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે. મહારાજશ્રી પ્રવચન કરતાં અધ્યાત્મમાં એવા તન્મય થઈ જાય છે, પરમાત્મદશા પ્રાપ્તિની એવી ભક્તિ તેમના મુખ પર દેખાય છે કે શ્રોતાઓને તેની અસર થયા વિના રહેતી નથી. અધ્યાત્મની જીવંત મૂર્તિ ગુરુદેવના દેહના અણુએ અણુમાંથી જાણે અધ્યાત્મરસ નીતરે છે, એ અધ્યાત્મમૂર્તિની મુખમુદા, નેત્રો, વાણી, હૃદય બધાં એકતારે થઈ અધ્યાત્મની રેલગેલ કરે છે અને મુમુક્ષુઓનાં હૃદયો એ અધ્યાત્મરસથી વિભવઈ જાય છે.

ગુરુદેવનું વ્યાખ્યાન સાંભળવું એ એક જીવનનો હુડાવો છે. તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળ્યા પછી અન્ય વ્યાખ્યાતાઓના વ્યાખ્યાનમાં રસ પડતો નથી તેમનું વ્યાખ્યાન સાંભળનારને એટલું તો સ્વપ્ન લાગે છે કે 'આ પુરુષ કોઈ જુદી જાતનો છે, જગતથી એ કાંઈક જુદું કહે છે, અપૂર્વ કહે છે. એના કથન પાછળ કોઈ અજ્ઞાન દૃઢતા ને ભેર છે. આણું ક્યાંય સાંભળ્યું નથી.' મહારાજશ્રીના વ્યાખ્યાનમાંથી અનેક જીવો પાતપીતાની પાત્રતા અનુસાર લાભ મેળવી જાય છે. કેટલાકને સત્ પ્રત્યે દ્રષ્ટિ જાગે છે, કોઈ કોઈને સત્પ્રમજ્જના અંકુર ફૂટે છે અને કોઈ વિરલ જીવોની તો દશા જ પસારાઈ જાય છે.

અહો ! આણું અલૌકિક પવિત્ર અંતર્પરિષ્કમન—કેવળજ્ઞાનનો અંશ, અને આવો પ્રમજ પ્રભાવનાઉત્પન્ન—તીર્થંકરત્વનો અંગ, એ બેનો મુયોગ આ કળિકાળમાં જોઈને એમાંય થાય છે. મુમુક્ષુઓનાં મહાપુણ્ય હુડુ તપે છે.

અહો ! એ પગ્મ પ્રભાવક અધ્યાત્મમૂર્તિની વાણીની તો શી વાત, તેનાં દર્શન પણ મહાપુણ્યના થોડાં ઊંડાં ત્યાગે પ્રાપ્ત થાય છે. એ અધ્યાત્મયોગીની સમીપમાં મમારનાં આ વિવ્યાપિ ઉપાતિ દ્રેડી ગડતાં નથી. મમારતપ્ત પ્રાણીઓ ત્યાં પરમ વિશ્રાંતિ પામે છે અને સંસારનાં દુઃખો માત્ર દહવાઈ જાય છે. એ ઊભાં કુંજાં તેમને સામયા માટે છે. જે વૃત્તિઓ મહા પ્રયત્ને પણ દખાતી નથી તે ગુરુદેવના આત્મ-

ધ્યમાં વિના પ્રયત્ને શમી જાય છે એ ઘટ્ટા ઘણા મુમુક્ષુઓના અનુભવ છે. આ માતૃ નિવૃત્તિમય સ્વરૂપ, મોક્ષનું મુખ વગેરે ભાવોની જે શ્રદ્ધા અનેક દલીલોથી થતી નથી તે ગુરુદેવનાં દર્શનમાત્રથી થઈ જાય છે. ગુરુદેવનાં જ્ઞાન ને ચારિત્ર મુમુક્ષુ પર મહા કલ્યાણકારી અસર કરે છે. ખરેખર કાઠિયાવાડને આંગણે શીતળ છાંયવાળું, વાંછિત રૂંધેનાર દુઃખવૃક્ષ રૂંધું છે. કાઠિયાવાડનાં મહાભાગ્ય ખીલ્યાં છે.

હવે, સોનગઢમાં પરિવર્તન કર્યા પછીના, મહારાજશ્રીના જીવન-વૃત્તાંત સાથે સંબંધ રાખતા કેટલાક પ્રસંગો કાળાનુક્રમે સંરોપમાં જોઈ જઈએ.

સોનગઢથી ખાર માધલ દૂર આવેલા ઓ શત્રુજય તીર્થની યાત્રા કરવાની ઘણા વખતથી મહારાજશ્રીની ભાવના હતી. તે સં. ૧૯૬૫ ના પાપ વડ તેરશે પૂર્ણ થઈ. લગભગ ૨૦૦ ભક્તો સહિત મહારાજશ્રીએ તે તીર્થરાજની યાત્રા અતિ ઉત્સાહ ને ભક્તિપૂર્વક કરી.

રાજકોટના આવકોના બહુ આગ્રહને લીધે સં. ૧૯૬૫ માં મહારાજશ્રીનું રાજકોટ પર્યટન થયું. ત્યાં દરેક માસની સ્થિતિ દરમ્યાન મહારાજશ્રીએ સમયસાર, આત્મસિદ્ધિ અને પદ્મનંદિપંચવિંગતિ પર અપૂર્વ પ્રવચનો કર્યાં. ગુરુદેવના આગળ વધેલા જ્ઞાનપર્યાયામાંથી નીકળેલા જડ-ચેતનની વહેંચણીના, નિશ્ચય વ્યવહારની સંવિના તેમ જ ખીજ અનેક અપૂર્વ ન્યાયો સાંભળી રાજકોટના હાલના લોકો પાનન થયા અને અનેક સુપાત્ર જીવોએ પાત્રના અનુસાર આત્મજ્ઞાન મેળવ્યો. દશ માસ સુધી 'આનંદકુંજ'માં (મહારાજશ્રી ઊંઠવાં હતા તે સ્થાનમાં) નિરાદિન આધ્યાત્મિક આનંદનું પાતાવરણ ગુજી રહ્યું.

રાજકોટથી સોનગઢ પાછા ફરતાં મહારાજશ્રી ગિરિરાજ ગિરનારતીર્થની યાત્રા કરવા પર્યટી અને એ પવિત્ર નેમગિરિ ઉપર વગભગ ૩૦૦ ભક્તો સાથે ત્રણ દિવસ રહ્યા. ત્યાં એ સમવસરણના દેરાસરજીમાં તથા દિગંબર દેરાસરજીમાં ઊછળેલી ભક્તિ, એ સહસ્રાબ્રવનમાં જમી ગયેલી સ્તવનભક્તિની ધૂન અને એ સમગ્રણીની

માંથી ટૂંકે પૂ. ગુરુદેવમી 'હું એક, શુદ્ધ, સદા અરૂપી, જ્ઞાનદર્શન-
મય ખરે!' વગેરે પદો પરમ અધ્યાત્મરસમાં તરખોળ બની ગવરાવતા
હતા તે વખતે પ્રસરી ગયેલું શાંત આધ્યાત્મિક વાતાવરણ-એ આંતં
વન્ય સ્મરણો તો જીવનસર ભક્તોના સ્મરણપટ પર કોતરાઈ રહેશે.

રાજકોટ જતાં તથા ત્યાંથી પાછા ફરતાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ
સ્વસ્થામાં આવતાં અનેક ગામોમાં વીતરાગપ્રણીત સદ્ધર્મનો ડંકો વગા-
ડતા ગયા અને અનેક મત્પાત્રોના કર્ણપટ ખોલતા ગયા. ગામે ગામ
લોકોની ભક્તિ ગુરુદેવ પ્રત્યે ઊછળી પડતી હતી અને લાડી, અમ-
રતી વગેરે મોટા ગામોમાં અન્યંત ભગ્ય સ્વાગત મળું હતું. ગુરુદેવનો
પ્રભાવનાકેન્દ્ર્ય જે, જે કાળે તીર્થ કર્તવ્ય વિચરતા હોયે તે ધર્મકાળમાં
ધર્મનું, ભક્તિનું, અધ્યાત્મનું કેવું વાતાવરણ ફેલાઈ રહેલું હોયે તેનો
તાદૃશ ચિતાર કલ્પનાત્મક સમજા ખરા થતો.

સં. ૧૯૮૬ ના વૈશાખ માસમાં ગુરુદેવનાં પુનિત પગલાં ફરી
સોનગઢમાં થયાં.

ત્યારપછી તુરંત જ શેઠ કાળિદાસ રાઘવજી જસાણીના ભક્તિવંત
મુખનોએ શ્રી સ્નાધ્યાય મંદિર પાસે શ્રી સીમંધર ભગવાનનું જિત-
મંદિર બંધાવવા માંડ્યું, જેમાં શ્રી સીમંધર ભગવાનના અતિ
ભાવવાહી પ્રતિમાજી ઉપરાંત શ્રી શાન્તિનાથ આદિ અન્ય ભગ-
વંતોનાં ભાવવાહી પ્રતિમાજીની પ્રતિષ્ઠા પંચકલ્યાણકવિવિપૂર્વક સં.
૧૯૮૭ ના ફાગણ મુહુર્તે ધીજના માંગલિક દિને થઈ. પ્રતિષ્ઠામહો-
ત્સવમાં બહારગામના લગભગ ૧૫૦૦ માણસોએ ભાગ લીધો હતો.
પ્રતિષ્ઠાના આઠે દિવસ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના મુખમાંથી ભક્તિ-
રસસીની અતોલિક ધણી છૂટતી હતી. લોકોને પણ ઘણો ઉત્સાહ
હતો. પ્રતિષ્ઠાદિન પહેલાં થોડા દિવસે શ્રી સીમંધર ભગવાનના પ્રથમ
દર્શને પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની આંખોમાંથી આંસુ વહ્યાં હતાં. સીમંધર ભ-
ગવાન મંદિરમાં પ્રથમ પંચાર્યા ત્યારે ગુરુદેવને ભક્તિરસની ખુમારી ચડી
ગઈ અને આખો દેહ ભક્તિરસના મૂર્ત સ્વરૂપ જેવો શાંત શાંત નિશ્ચેષ્ટ
ભાસવા લાગ્યો. ગુરુદેવથી સાષ્ટાંગ પ્રણમન થઈ ગયું અને ભક્તિરસમાં

અત્યંત એકાગ્રતાને લીધે દેહ એમ ને એમ બે ત્રણ મિનિટ મુઠ્ઠી નિશ્ચેષ્ટપણે પડી રહ્યો. આ ભક્તિનું અદ્ભૂત દૃશ્ય, પાસે ઊભેલા મુમુક્ષુઓથી છરવી શકાતું નહોતું; તેમનાં નેત્રોમાં અત્યુ ઊભરાયાં ગતે ચિત્તમાં ભક્તિ ઊભરાઈ. ગુરુદેવે ધોતાના પવિત્ર હાથે પ્રતિષ્ઠા પણ ભક્તિભાવમાં બાણે દેહનું ભાન ભૂટી ગયા હોય એવા અપૂર્વ ભાવે કરી હતી.

આ જિનમંદિરમાં અપારના વ્યાખ્યાન પછી દરરોજ ધોળો કલાક ભક્તિ થાય છે. ભક્તિમાં પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ પણ હાજર રહે છે. અપારનું પ્રવચન સાંભળતાં આત્માના સુદૃઢ સ્વરૂપના પ્રભુતા વીતરાગ ભગવંતનું માહાત્મ્ય હૃદયમાં સ્ફુર્તિ હોય છે તેથી પ્રવચન-માંથી ઊડી તુરંત જ જિનમંદિરમાં ભક્તિ કરતાં વીતરાગદેવ પ્રાપ્તિ પાત્ર છવોને અદ્ભુત ભાવ ઉદ્ભવે છે. આ રીતે જિનમંદિર જ્ઞાન ને ભક્તિના મુંદર સુમેળનું નિમિત્ત બન્યું છે.

શ્રી જિનમંદિર બંધાયા પછી એક વર્ષ થોડા મુમુક્ષુ ભાક્રઓ દ્વારા જિનમંદિરની પાસે જ શ્રી સમવસરણ મંદિર બંધાયું. તેમાં શ્રી સીમંધર ભગવાનનાં અતિ ભાવવાહી ચતુર્મુખ પ્રતિમાજી ઘિરાજી છે. મુંદર આઠ ભૂમિ, કોટ, (મુનિઓ, અર્ચિકાઓ, દેવો, મનુષ્યો, તિર્થંચો વગેરેની સંખ્યાઓ મહાન) શ્રીમંડપ, ત્રણ પીઠિકા, કમળ, ચામર, છત્ર, અશોકકૃશ્ન, વિમાનો વગેરેની શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી તેમાં અતિ આકર્ષક રચના છે. મુનિઓની સભામાં શ્રી સીમંધર ભગવાન સામે અત્યંત ભાવપૂર્વક હાથ ઝેડીને ઊભેલા શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યનાં અતિ સૌમ્ય મુદ્રાવંત પ્રતિમાજી છે. પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ સં. ૧૯૮૮ ના વૈશાખ વદ ૬ ના માંગલિક દિવસે થયો હતો અને તે પ્રસંગે બદારગામથી લગભગ ૨૦૦૦ માણસો આવ્યાં હતાં. શ્રી સમવસરણના દરન કરતાં, શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્ય સર્વજ્ઞ વીતરાગ શ્રી સીમંધર ભગવાનના સમ-વસરણમાં ગયા હતા તે પ્રસંગ મુમુક્ષુનાં નેત્રો સમગ્ર ખડા થાય છે અને તેની સાથે સંકળાયેલા અનેક પવિત્ર ભાવો હૃદયમાં સ્ફુરતાં મુમુક્ષુનું હૃદય ભક્તિ ને દેહતાસથી ઊછળી પડે છે. શ્રી સમવસરણ

મદિર થતા, મુમુક્ષુઓને તેમના અતરનો એક પ્રિયતમ પ્રસંગ દષ્ટિ
ગાયર કરનાવું નિમિત્ત પ્રાપ્ત થયું છે

સ ૧૯૨૮ ના અસાહ વન એકમના રોજ શ્રી સોનગઢમા શ્રી
ગુરુરાજે સભા સમક્ષ શ્રી પ્રનયનસારવું વાંચન શરૂ કર્યું હતું તેમાથી
જોય અધિ-નર ઉપડતા અનેક વર્ષોમા જોએલ તેનાથી પણ કોઈ અચિત્ય
ને આશ્ચર્યકાંઠક ગુરુદેવના અતર આત્મમાથી નિર્મળ ભાવશ્રુતજ્ઞાનની
પર્યાયમાથી મુક્તિને ગહન એવો શ્રુતનો ધોવ વહેવા લાગ્યો તે વોન
જેણે જાણ્યો હતો ને ખરાખર શ્રવણ કર્યો હતો તેને ખ્યાલ હતો આકી
તો ગુ કહી શકાય ?

અનજી કરતા એમ થવું હતું કે આ તે કોઈ આશ્ચર્યકારી આ
ત્મવિભૂતિ જોનાવું મુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું ! કે કોઈ અચિત્ય શ્રુતની
નિર્મળ શ્રેણી જોવાવું મુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું ? ખરેખર સનાતનસ્વરૂપ
વૃદ્ધિરૂપ તે વન્ય પ્રસંગ સદાયને માટે હૃદયના જ્ઞાનપટ પર કોતનાજ
રહેશે ને ફરી ફરી આવા અનેક તરહના મુપ્રસંગો સપ્રાપ્ત થશે

સ ૧૯૨૮ ના ભાદરવા મુદ્દ પાચમના રોજ સોનગઢમા શ્રી
સનાતન જૈન બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સ્થાપનામાં આવ્યું છે તેમાં ત્રણ વર્ષના
અભ્યાસક્રમ ગળનામા આવ્યો છે દરેક બ્રહ્મચારીઓ તેમાં જોડાયા
છે તેમાં જોડાનાર બ્રહ્મચારી ત્યા ત્રણ વર્ષ મુઘી રહી દરરોજ ત્રણેક
કલાક નિયત કરેલા ધાર્મિક પુસ્તકોનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે, તે પ્રાપ્ત
થયેવા શિક્ષણને એકાતમા સ્વાધ્યાય દ્વારા દઢ કરે છે અને મહારાજ
શ્રીના પ્રવચનો, ભક્તિ વગેરેમા ભાગ લે છે, એમ આખો દિવસ
ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમા ગાળે છે

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ ફર્ગીન પાછા રાજકોટના આનકોના આમ્રહને
લીધે અને પ્રભાવનાઉદયને લીધે સ ૧૯૨૬ ના રાગણ મુદ્દ પાચમના
રોજ સોનગઢથી વઠનાણુ રસ્તે રાજકોટ જના માટે વિહાર કર્યો છે
અમૃત, વરસતા મહામેઘની જેમ રસ્તામા આવતા દરેક ગામમા ગુરુ
દેવ પરમાર્થ-અમૃતનો ધોધમાર વરસાદ વરસાવતા જાય છે અને અને-
વૃષાવત છવોની તથા છિપાવતા જાય છે હંમરો ભાગ્યવત છવો-
જૈનો ને જૈનેતરો-એ અમૃતવર્ષાને ઝીલી સવૃષ્ઠ થાય છે જૈનેતરો

પણ ગુરુદેવનો આધ્યાત્મિક ઉપદેશ સાંભળી દિંગ થઈ જાય છે. જૈન દર્શનમાં માત્ર બાહ્ય ક્રિયાનું જ પ્રતિપાદન નથી પણ તેમાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વજ્ઞાન ભરપૂર ભરેલું છે એમ સમજતાં તેમને જૈન દર્શન પ્રત્યે બહુમાન પ્રગટે છે ગામોગામ બાળકો, યુવાનો ને વૃદ્ધોમાં, જૈનો ને જૈનતરોમાં મહારાજાશ્રી આત્મવિચારનાં પ્રમુખ આંદોલનો ફેલાવવા જાય છે અને 'આ મોંઘા મનુષ્યભવમાં જો લવે રહ્યું, વાણી અને મનથી પર એવા પરમ તત્ત્વનું જ્ઞાન ન ક્યું', તેની રચિ પણ ન કરી, તો આ મનુષ્યભવ નિષ્ફળ છે' એમ ઠાંડી પીટીને જાહેર કરતા જાય છે

એ અમૃતસિંચક યોગિરાજ કાઠિયાવાડની બહાર વિચર્યાં નથી. જો તેઓશ્રી હિંદુસ્તાનમાં વિચરે તો આખા ભારતવર્ષમાં ધર્મની પ્રભાવના કરી હામરો વધાવત લવેાની વધા ઊપાવી શકે એવી અસૂચત શક્તિ તેમનામાં રખાય છે.

આવી અસૂચત શક્તિના ધરનાર પવિત્રાત્મા કાનછસ્વામી કાઠિયાવાડની મહા પ્રતિભાશાળી વિભૂતિ છે. તેમના પરિચયમાં આવનાર પર તેમના પ્રતિભાચુક્ત વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ પડ્યા વિના રહેતો નથી. તેઓશ્રી અનેક સદ્ગુણોથી અસંકૃત છે. તેમની કુશામ ધુલિ રેકે વસ્તુના હાર્દમાં ઊતરી જાય છે. તેમની રમરણશક્તિ વર્ષોની વાતને તિથિ-વાર સહિત યાદ રાખી શકે છે. તેમનું હૃદય વજીરો મઠણ ને કુમુદથીયે કોમળ છે. તેઓશ્રી અવગુણ પાસે અણનમ હોવા છતાં સહેજ ગુણ રખતાં નથી પડે છે. બાગબગચારી કાનછસ્વામી એક અધ્યાત્મમસ્ત આત્માનુભવી પુરુષ છે. અધ્યાત્મમસ્તી તેમની શોરગમાં બ્યાપી ગઈ છે. આત્માનુભવ તેમના રાખે રાખેમાં ઝગકે છે. તેમના ધાસે ધાસે 'વીતરાગ ! વીતરાગ !' નો શ્લોકાર ઊઠે છે. કાનછસ્વામી કાઠિયાવાડનું અદ્વિતીય રત્ન છે. કાઠિયાવાડ કાનછસ્વામીથી ગૌરવવંત છે.

વેદાન્ત મુદ્ર ૨,
વિ જ ૧૯૯૬

હિંમતલાલ જોઠાલાલ શાહ
મી. એચ સી

ॐ

भगवान् कुण्डकुंदाचार्यदेव

विच

उदलेषो

*

वन्द्यो विशुभ्रुवि न कैरिह कौण्डकुन्दः
कुन्द-प्रभा-मणयि-कीर्ति-विभुपिताशः ।

यश्चारु-चारण-मराम्बुजचञ्चरीरु-

थक्रे श्रुतस्य भरते मयतः प्रतिष्ठाम् ॥

[अद्रगिरि पर्वत पश्चात् शिलाक्षेप]

अर्थः—कुण्डपुष्पनी प्रभा धरनारी जेमनी कीर्ति वर
दिशाया विभूषित थक्रे, लेषो आरपोना—आरपु
शुद्धिगारी महाशुनिषोना—मुद्रे इस्तकमपोना अमर
हता अने ले पवित्राभाये अस्तक्षेत्रमां श्रुतनी प्रतिष्ठा
करी छ, ते विष्णु कुण्डकुंदा आ पृथ्वी पर डोनाथी वध
नधी ?

*

.... ..कौण्डकुन्दो यतीन्द्रः ॥

रजोभिरस्पृष्टमत्प्रमन्त-

वांशेषि संव्यञ्जयितुं यतीशः ।

रजःपद्मं भूमितलं विद्याय

चचार मन्ये चतुरगुलं सः ॥

[विंध्यगिरि-गिलाक्षेप]

અર્થ—યતીધર (શ્રીકૃત્કૃદસ્વામી) રજ રથાનને
 —ભૂનિગળને—છાડીને ચાલ આગળ લીચે આકાશમાં
 ચલતા હતા તે દ્વાગ હું એમ સમજું છું કે, તેઓશ્રી
 અહરમાં તેમજ મદુરમાં રજથી (પીનાનુ) અત્યંત
 અસ્પૃષ્ઠ વ્યક્ત કરતા હતા (અહરમાં તેઓ રાગા-
 દિક્ મગથી અસ્પૃષ્ઠ હતા અને બદુરમાં ધૂગથી
 અસ્પૃષ્ઠ હતા)

*

જડ પત્રમણદિનાદો સીમધરસાવિદિવ્વણાણેણ ।

ણ વિવોદ્દ તો સમણા વદં સુમગ્ગં પયાણતિ ॥

[દર્શનસાર]

અર્થ.—(મહાવિદેહદેવતા વર્તમાન તીર્થસ્થેવ)
 શ્રી સીમધરસ્વામી પાસેથી મળેલા દિવ્ય જ્ઞાન વડે
 શ્રીપદ્મનદિનાથે (શ્રીકૃદ્કૃદ્વાચાર્ય દેવે) બોધ ન આપ્યા
 હોત તો મુનિજનો સાચા માર્ગને કેમ જાણત ?

*

હે કૃદ્કૃદાદિ આચાર્યો ! તમારું વચનો પણ સ્વ-
 રૂપાત્મસંવાનને વિષે આ પામરને પરમ ઉપકારમૂલ
 થયા છે તે માટે હું તમને અતિશય ભક્તિથી નમસ્કાર
 કરું છું.

[શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર]

श्रीपरमात्मने नमः ।

श्रीसद्गुरवे नमः ।

परमपूज्य परम-उपकारी शासनसम्राट् अध्यात्मयोगी
सद्गुरुदेव श्री जनशुक्लस्वामीना

श्री सभयसारशास्त्र पर प्रवचनो.

७५-अ७५ अधिकांश-यावु.

मंगल भगवान् वीरो मंगलं गौतमो गणी ।

मंगल बुद्धबुद्धार्यो जैनधर्मोऽस्तु मंगलम् ॥

अज्ञानतिमिरान्धाना ज्ञानाढजनशलाक्या ।

चक्षुस्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

गणकौट, १९९६ ना बाह्या वदि पट्टेली ११ शुक्र

(व्याख्यादिवे १५ गाथा मुधी धनुं वशं समन्तयुं. त्याग्यत्री
साय सादस्तावना वेदनी ये प्रकृते ज्ये ४ नित्य मेवना योय छ
वगेते वगेरे इहु. पडी गिण्ये पशु के प्रभु । केरला वपन मुधी
व्यात्मा अप्रतिपुद्ध गडे ? तेना उत्तमां गुठ्ये इहु के इर्मि व्यने
नाइर्मि ते अहुं हुं हुं, मयिन-चित्त पार्थी, वगेते अहुं हुं हुं,

પર સયોગથી જુદા પોતાના સ્વભાવને અજ્ઞાની સમજતો નથી. જેમ સ્ફટિક પોતે સ્વભાવે ધોળો છે પણ પરના મયોને તેમાં રંગ દેખાય છે. સ્ફટિક પોતે તો અચ્છ-નિર્મળ છે પણ તેમાં જુદા જુદા રંગ દેખાય છે તે સ્ફટિકમાં પગની ઉપાધિ છે, તેમ આત્મા મૂળ અસક્તી સ્વભાવે તો શુદ્ધ, નિર્મળ જ છે પણ અજ્ઞાની હવ અનેક પ્રકારના શુભાશુભ વિકારી ઉપાધિભાવ ચેતન્યમાં પરના મયોને દેખાય છે તેને તાળું વચો છે, અને પોતાને તાળું કંઈ છે, અને પોતે પગને તાળું ધાય છે, તે અનેક પ્રકારના પાપોના સયોગે રંગાયેલા સ્ફટિક પાપાવ જેવો છે.

વળી સ્ફટિકમાં પરના સયોગ વખતે પણ સ્ફટિકનો સ્વભાવ તો અચ્છ ન નિર્મળ જ છે પણ અન્ય વસ્તુની નિકરતાથી તેમાં રંગ દેખાય છે તેમ ભગવાન આત્મા પણ વિકારી ભાવના સયોગ વખતે પણ નિર્મળ સ્ફટિક જેવો શુદ્ધ સ્વભાવવાળો છે પરંતુ અતિ નજીક પહોં વર્તે છે એવા રાગ-દ્વેષ-માહુ આદિ અનેક પ્રકારના અસ્વભાવ-ભાવના વગે જેની જુદી પરવગ ધર્મ ગર્હ છે, જેની સમસ્ત બે-જ્ઞાન-જ્યોતિ એટલે કે બોધગીજરૂપ શક્તિ આધમી ગર્હ છે, પ્રુણ્ય-પાપની ક્રિયા હું કહું છું, રાગીશક્તિની ક્રિયા હું કહું છું, વિકારી ભાવનો હું કહું છું, તે માગે સ્વભાવ છે, તેમ માને છે અને પોતામાં જ્ઞાતા-દ્રષ્ટાપણું કેમ જાણે હોય જ નહિ 'હું તો પરની ક્રિયા કરનારો જ કેમ હોઉં' એમ અત્યંત તિનેભૂતપણાથી એટલે કે સ્વભાવના ઈંકાવાથી જેની બેજ્ઞાનજ્યોતિ અમ્ત ધર્મ ગર્હ છે, એટલે નારા પામી નથી, પરંતુ ઈંકાઈ ગર્હ છે, મૂર્ચની જેમ અસ્થ ધર્મ ગર્હ છે. ચેતન્યના જ્ઞાનસ્વભાવ વડે જળાતા વિકારી ભાવોને પોતાના માને છે એનો ગાજાની હવ સ્વપગની જુગાને નહિ મગ્તો. અમ્યમાવભાવને જ પોતાના માનતો, પરથી જુદાપણાના સ્વભાવને ભૂડીને પ્રુગલ-દ્રવ્યને અને વિકારીભાવને પોતાના માનતો પોતે પોતાથી જ વિમોહિત ધર્મ રહ્યો છે, કો-એ ક્યો નથી, પોતે પોતાથી જ ભૂડ્યો છે. કોઈ અધરે કે કોઈ કચે તેને ભૂવાચ્ચો છે એમ નથી.

સ્ફટિકમાં રાતી પીળી અંધ દેખાય છે તે વાત ખાટી નથી,

તેમ કર્મના સંયોગ વખતે આત્મા વિકારી થાય છે તે વાત ખોટી નથી, અવસ્થામાં-પર્યાયમાં રાગ-દ્વેષ થાય છે તેથી પર્યાયથી અશુદ્ધ છે; પણ કોઈ એમ માને કે આત્મા વર્તમાન વર્તતી અવસ્થાએ પણ શુદ્ધ છે તો તે વાત ખોટી છે. પર્યાયદષ્ટિએ પણ આત્મામાં વિકાર થયો જ નથી અને શુદ્ધ જ છે એમ માનવું તે ખોટું છે. અવસ્થામાં વિકારીભાવ થયો છે એટલે કે સંયોગીભાવને વગ થયેલો તે રાજ્ય અજ્ઞાની થયો છે અને પુદ્ગલદ્રવ્યને આ મારું છે એમ અનુભવે છે. વિકારીભાવોને પણ પુદ્ગલદ્રવ્ય કહી દીધા છે. અહીં બે પ્રકારે વાત કરી છે; એક ચૈતન્યદ્રવ્યદષ્ટિ, અને બીજી પુદ્ગલદ્રવ્યદષ્ટિ. એક બાજુ રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપનાં ફળ, શરીર, મન, વાણીની પ્રવૃત્તિ, કાંઈ કર્મની ક્ષિપ્તિ, દ્રવ્યકર્મ, તે બધું પર સંયોગનું ફળ છે, પર ફળ છે, અને તે એક જ જાતનું છે, એના એક જ પ્રકાર છે, પુદ્ગલના જ ભાવો છે. હું જ્ઞાતા-સ્થા જુદો છું એવું ભાન નહિ કરતાં એ સંયોગ અને સંયોગીભાવ તે હું છું, તે મારું છે એવી જે દષ્ટિ તે પુદ્ગલ-દ્રવ્યદષ્ટિ છે. એવી દષ્ટિવાળો તદ્દન અપ્રતિજુદ અજ્ઞાની છે.

બીજી બાજુ ચૈતન્યનું ફળ છે. એ પુદ્ગલના ફળથી જુદું, એકલું શુદ્ધ ચૈતન્યજન તે જ હું છું એવી જે દષ્ટિ તે ચૈતન્યદ્રવ્યદષ્ટિ છે. અહીં બે દ્રવ્યના ભાગલા પાડ્યા છે. પરસંયોગ જનિત થતા શુભાશુભભાવને પણ જડમાં નાખ્યા છે ને ચૈતન્ય ઉપયોગ એટલો કહીને જીવને જુદો પાડ્યો છે.

વિકારીભાવો તે પર પદાર્થના સંયોગવગે થતા ભાવ છે, તે અભ્યભાવભાવ છે, આત્માનો સ્વભાવભાવ નથી. અજ્ઞાની કર્મની અનેક પ્રકારની ઉપાધિને પાતારૂપે માનતો હોવાથી તેને આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ કંઈ ગયો છે—દેખાતો નથી, અને પુદ્ગલદ્રવ્યને આ મારું છે એમ અનુભવે છે.

કોઈ માણસ લક્ષ્મીચંદ્રભાઈ નામના માણસને મળવા ઇચ્છતો હોય, પણ લક્ષ્મીચંદ્રભાઈ કેવા હશે? કેવા રંગના હશે? કેવા સ્વભાવના હશે? તેમ લક્ષ્મીચંદ્રભાઈને તેના લક્ષણ દ્વારા ઓળખતો

નથી એટલે તેને બદલે કોઈ પાનાચંદને પણ લક્ષ્મીચંદલાઈ માની
 બેસજો; એમ લક્ષ્મીચંદ એટલે આત્માના સ્વભાવરૂપ જ્ઞાન, આનંદ
 અને શાંતિરૂપ લક્ષ્મી એવા સ્વભાવને ન સમજો, ન ઝોગબે અને
 પાનાચંદ એટલે પાનામાં આમ લખ્યું છે, આગમમાં આમ કહ્યું છે
 તેમ શાસ્ત્રનાં માત્ર એકલાં પાનાં જ કેવળ્યા કહે, તેણે પાનામાં આત્મા
 માની લીધો પણ પાનામાં આત્મા નથી. પાનાં જુદાં, વિકાસીભાવ
 જુદો, અને આત્મા જુદો, એમ જુદા લક્ષણ વડે જુદા આત્માને જેણે
 ન જાણ્યો પણ પગને પોતાનું માન્યું તેણે પાનાચંદ જે લક્ષ્મીચંદથી
 પર છે તેને લક્ષ્મીચંદ માની લીધો. પગની પ્રભાને જાંચને પોતાની
 માને છે અને પોતાના સ્વભાવને ઠાંકી બેઠો છે એવા અજ્ઞાનીને સમ
 જાણે છે કે હે દુરાતમન! તું તારા સ્વભાવને ભૂલી રહ્યો છે અને પગને
 જ માનું માને છે તે જ આત્માની હિંસા છે

આચાર્યદેવ કહે છે કે જે દુરાતમન! તારા ચેતન્યસ્વભાવનું તને
 જ્ઞાન નથી તે જ તારા આત્માની હિંસા છે. પરને પોતાનું માન્યું ને
 પોતાનું નિર્ભણ સ્વરૂપ છે તેને ચૂકવું તે જ હિંસા છે.

કોઈ કહેજે કે આચાર્યદેવે પહેલી ગાથામાં બરા આત્માને સિદ્ધ
 બેસા કહ્યા હતા, માગ અને તમાગ સર્વ આત્માને સિદ્ધ સમાન
 સ્થાપીને વાત કરે છે એમ કહ્યું હતું, તો એકવાર બવાને સિદ્ધ કહ્યા
 અને અહીં દુરાતમા કેમ કહ્યા?

તેનો ઉત્તર-પ્રથમ સિદ્ધ કહ્યા હતા તે દ્રવ્યદષ્ટિએ-સ્વભાવ
 અપેક્ષાએ કહ્યા હતા, તારો નિત્ય ધ્રુવસ્વભાવ છે તે અપેક્ષાએ કહ્યું
 હતું. અહીં તો અવસ્થાની વાત છે અવસ્થાને સુધારવા માટે જગ
 કદમઝી કહે છે, પણ તે કરવાલાન છે, અવસ્થામાં રહેલી અશુ
 ક્ષતાને ટાળવા માટે કહે છે

શ્રીમ. રાજ્ય દે પણ જે અમારમનુ પદ કહ્યું છે તે અવસ્થા
 નિષ્ઠથી કહ્યું છે, પુસ્તકાર્થ ઉપડી પોતાની અવસ્થાને શુદ્ધ કરવા કહ્યું
 છે પોતાની ભૂવ કયા થાય છે તે સમગ્ર્યા વિના ભૂવ ટાળવાનું
 સાનન શુ કહે?

આચાર્યદેવ હવે દૃષ્ટાંત આપીને કહે છે કે રે દુરાત્મન! આત્માનો ઘાત કરનાર એટલે કે આત્માના અહિંસક સ્વભાવને નહિ બાણનાર! જેમ પરમ અવિવેકથી ખાનાર હાથી ચુરમાના લાડવાને તરણાં સહિત ખાઈ જાય છે, એવી રીતે ખાવાના સ્વભાવને તું છોડ, જેમ હાથીને પરમ અવિવેકને લાકને મુંદર આહાર અને તરણાંની ખખર નથી, તેમ પુણ્ય આદિના ભાવ તે તરણાં જેવા છે એવી ઝોગઠ અને ચુરમાનો સ્વાદ એટલે આત્માનો સ્વભાવ તે ખત્રેના જુદા સ્વભાવની તને ખખર નથી. એવા પરથી જુદા પાડવાના ભાન વિનાના સ્વભાવને તું છોડ, અજ્ઞાનીને એકલો પરનો જ સ્વાદ આવે છે, પણ ચુરમું એટલે પોતાનો નિર્મળ સ્વભાવ તેનો સ્વાદ આવતો નથી.

વિકાર સાથે ભેળસેળ થવાથી તું તારા અવિકારી સ્વભાવને ભૂલ્યો છે તો હવે સ્વભાવના અમૃતરસને જાણીને પરના સ્વાદને છોડ, છોડ. તું જે ભોગવી રહ્યો છે તે તારો સ્વભાવ નથી. કોઈ પરને ભોગવતું નથી પણ તે પર પ્રત્યેના રાગ-દ્વેષ, હૃષ્-શોકની આકુળતાને ભોગવે છે. એ ભોગવદો તારો નથી તેને છોડ, છોડ.

સર્વજ્ઞ ભગવાને પૂર્ણ સ્વભાવથી પ્રત્યક્ષ દેખ્યું છે કે તારો સ્વભાવ જુદો છે. જેણે આત્માની પૂર્ણદેશા પ્રગટ કરી છે તેવા પરમાત્માએ કહ્યું છે, જેણે અંધા સંદેહ દૂર કર્યા છે એવા સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે કે તારો સ્વભાવ પરથી જુદો છે ને પરનો સ્વભાવ તારો નથી. આપણે કાંઈ સમજતા નથી પણ ધર્મ કાંઈક હુરો એનું નામ અનધ્યવસાય, ઊંધું માનવું તે વિપર્યય. એવા અનધ્યવસાય અને વિપર્યય, ભગવાને સર્વથા દૂર કર્યા છે. સર્વ દોષો દૂર કર્યા છે એવા સર્વજ્ઞ ભગવાને કહે છે કે તારો ઉપયોગસ્વરૂપ આત્મા પરથી તદ્દન જુદો છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે હું એકલો કહેતો નથી. પણ મહા અજ્ઞાની સામે સર્વજ્ઞ ભગવાને મૂઠી વચ્ચે પોતે હલાલ રહ્યા છે. તું મહા અજ્ઞાની-મૂઠ છે તેની સામે સર્વજ્ઞ મહાજ્ઞાની પૂર્ણ છે. આચાર્યદેવ 'હું કહું છું' તેમ નહિ કહેતાં 'સર્વજ્ઞ કહે છે' તેમ

કહીને વચ્ચે પોતે દસાલ રહે છે. સર્વજ્ઞને વચ્ચે રાખે છે એમાંથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે પોતાને સર્વજ્ઞપણાની તાસાવેડી છે.

સર્વજ્ઞ ભગવાન કેવો છે? જેને જગતના સર્વ પદાર્થોને પ્રકાશનાર એવી અજોડ અર્ચિત્ય લ્યોતિ પ્રગટી છે. સૂર્ય-ચંદ્ર તે આમુક જગ્યાએ પ્રકાશ કરે પણ આ અજોડ લ્યોતિ તે સર્વ ઠેકાણે પ્રકાશ કરે છે. એવા ભગવાને નિત્ય તદ્દન નિર્મળ ઉપયોગસ્વભાવ પોતે પ્રગટ કરીને તને કહ્યું છે કે આત્મા તે નિર્મળ ઉપયોગસ્વભાવવાળો છે એમ સ્પષ્ટ—પ્રગટ કહ્યું છે.

નિત્ય ઉપયોગસ્વભાવ કહેનાં દ્રવ્યની અનાદિ અનાંત નિરપેક્ષ કાગળપર્યાય પણ શુદ્ધ છે. દ્રવ્ય ને ગુણ તે ત્રિકાળ શુદ્ધ છે પણ તેની નિરપેક્ષ પર્યાય પણ શુદ્ધ છે એમ આમાંથી નીકળે છે.

આવો નિત્ય ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા ભગવાને વર્ણવ્યો, તે ચૈતન્ય-સ્વરૂપ આત્મા તે કેવી રીતે પુદ્ગલમય થઈ ગયો કે જેથી 'આ પુદ્ગલદ્રવ્ય મારું છે' એમ તું અનુભવે છે? તારા શુદ્ધ સ્વભાવને બૂડીને પરને 'આ મારું છે' એમ કહે છે? આમાં દ્રવ્યદષ્ટિ મૂકી છે. એક બાલુ ચૈતન્યદ્રવ્યદષ્ટિ એટલે ચૈતન્યના અખંડ પૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ, અને બીજી બાલુ પુદ્ગલદ્રવ્યદષ્ટિ. પુણ્ય-પાપ, કર્મ, શરીર અને પર સંધોને યતા શુભાશુભભાવ તે બરાને જડમાં બેગથીને એક પુદ્ગલદ્રવ્ય કહી દીધું. એના ઉપર જેની દષ્ટિ છે તે પુદ્ગલદ્રવ્યદષ્ટિ છે.

આત્મા શુદ્ધ, નિર્મળ, સદાય પરથી શુદ્ધ છે. તે મદ્ય *ઉપયોગ મહિલ ચૈતન્ય લક્ષણવાળો છે. જ્ઞાનક્રિયા તેજ શુદ્ધ આત્માના નિર્મળ સ્વભાવનું લક્ષણ છે.

વસ્તુ તે કાયમ છે, તેનું લક્ષણ પણ કાયમ છે, તેનું લક્ષણ નિત્ય શુદ્ધ નિર્મળ છે. ભગવાને આવો નિત્ય ઠંકોટકીનું આત્મા એકરૂપ સ્વભાવપણે બોલ્યો છે તે કેવી રીતે પુદ્ગલદ્રવ્યમય થઈ શકે કે તું પુદ્ગલદ્રવ્યમાં મારાપણું માને છે? ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા મદ્ય

* ચૈતન્યાનુકિયાવી પરિણામ. ઉપયોગ=ચૈતન્યસ્વભાવને અનુસરીને યતો અત્માનો આપાર તે ઉપયોગ છે

પરદ્રવ્યથી નિરાળો છે, તે વાતને હવે દ્વંદ્વિત આપીને મમજવતો.

૧૯૯૯ ભાગવા વદિ બીજી ૧૧ શનિ

આહી આત્માનો અધિકાર છે. આચાર્યદેવ જડ અને ચૈતન્ય બન્ને તદ્દન જુદા બતાવે છે. શરીર, મન, વાણી આદિ મારાં છે અને એનાથી મને સુખ છે અને તે પરદ્રવ્યો ચૈતન્ય-આત્માનું કાંઈ કરી શકે છે એમ માનનાર અપ્રતિષ્ઠિત છે, તેને આચાર્યદેવ મમજવે છે કે ભાઈ! સર્વજ્ઞ ભગવાને આત્મસ્વભાવ જેવો જેવો છે તેવો કહ્યો છે.

ચૈતન્યસ્વભાવ નિત્ય ઉપયોગસ્વરૂપ છે. ઉપયોગ એટલે જ્ઞાન-દર્શનસ્વભાવ તે કેવી રીતે પુદ્ગલ થઈ જાય? ને જડસ્વરૂપ પુદ્ગલો કઈ રીતે ઉપયોગસ્વરૂપ થઈ જાય? આત્મા પોતાનાં જ્ઞાન-દર્શનની ક્રિયાનો જ કરનારો છે, તે પરતું કાંઈ કરનારો નથી. જે એમ માને છે કે હું પરતું કાંઈ કરી શકું છું તે આત્માને જડ માને છે. તું એક સ્વભાવે અનાદૂળ શાંતસ્વરૂપ છે, તે ભૂલીને પર માનું છે એમ માને છે, પણ પર તારું ક્યાં થાય, કે જે જડ આત્મા થાય ને આત્મા જડ થાય; એમ જે ઘટું હોય તો તારું માનેહું સાચું કહેવાય, પણ એમ તો કંદી બનતું નથી.

શરીર, વાણી, મન એવાં જે જડ, તે જે આત્મા થઈ જતાં હોય, ને એનાં કામ આત્મા કરી શકતો હોય, તો તારો અનુભવ સાચો કહેવાય, પણ એમ તો કોઈ રીતે બનતું નથી.

પોતાના પવિત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપને ભૂલીને શરીરોદિ, કુટુંબ, લક્ષ્મી વગેરેને હું ભોગવી શકું છું, ને એજ માડું સ્વરૂપ છે એવી જે તારી માન્યતા તે સાચી ક્યાં થાય, કે જેમ મીઠાનું પાણી થાય છે ને પાણીનું મીઠું થાય છે તેમ આત્મા જડ થાય ને જડ આત્મા થાય, તો તારું માનેહું સાચું થાય, પણ તેમ તો કંદી બનતું નથી.

જેમ મીઠું ખાશપણે થતું દેખાય છે, તેમ શરીરોદિ, મકાન, કુટુંબ વગેરે જે તારા આત્માના થાય તો તારું માનેહું સાચું કહેવાય

મીકું તે લક્ષ્ય છે ને આરાપાકું જેવું લક્ષણ છે એવું મીકું તે પાણીરૂપ થતું જોવામાં આવે છે ને પાણી તે લવણરૂપ થતું જોવામાં આવે છે, એટલે પાણી મીઠાપણે, અને મીકું પાણું પાણીપણે થતું અનુભવમાં આવે છે.

જેમ ફરિયાલું પાણી તે લવણના ગાંગડારૂપ થાય છે ને લવણને ગાંગડા પાછા પાણીરૂપ થાય છે એટલે ખાગપણું ને પ્રવાહીપણુને સાથે રહેવામાં આરા નથી ને પ્રવાહીને ગાંગડાપણું થવામાં વિગેરા નથી, તેમ નિત્ય ઉપયોગલક્ષણનાણુ જીવદ્રવ્ય તથા તેની જે જાણવા-દેખવારૂપ ક્રિયા તે પણ નિત્ય છે તેને પુરુગલદ્રવ્યરૂપ થતુ કોઈ દિવસ જોવામાં આવતું નથી.

જેમ મીઠાનો ગાંગડા ખાગસ સ્વરૂપ છે તેમ ચૈતન્ય ગાંગડા જ્ઞાનદર્શનસ્વરૂપ છે. તે શરીર, મન, પાણીરૂપે થતો જોવામાં આવતો નથી. જેમ મીકું પાણીમાં ઝોગળી જાય છે તેમ આત્મા શરીર-સહિ પુરુગલ દ્રવ્યમાં ઝોગળી જતો દેખાતો નથી. જાણવા-દેખવાની ક્રિયા વિનાનો જેનો વેપાર છે તેવું જીવદ્રવ્ય ચૈતન્યરૂપ થતું દેખાતું નથી.

જેમ મીઠાની એક અવસ્થા પાણીની ને બીજી અવસ્થા ગાંગડાની થાય છે એમ આત્માની એક અવસ્થા જાણવા-દેખવાની, અને બીજી અવસ્થા જાણવા-દેખવા વિનાની થાય એમ ત્રણકાળ ત્રણસોકમાં બનતુ નથી.

જાણવા-દેખવાની ક્રિયા વગરતું જેવું પગ્લિમન છે એવાં જીવજંતુો જે આઠ કર્મની ધૂળ તે પવટીને કદી ચૈતન્યરૂપ થતાં નથી.

જેમ અધકાર અને પ્રકાશ બન્ને પરસ્પર વિરોધી છે તેમ જ્ઞાન-દર્શનની ક્રિયા અને જડની ક્રિયા બન્ને પરસ્પર વિરોધી છે એટલે કે જડની ક્રિયા ને ચૈતન્યની ક્રિયા બન્ને એક દ્રવ્યમાં રહી શકે નહિ.

જેમ અધકારમાં પ્રકાશ ન હોય અને પ્રકાશમાં અધકાર ન હોય તેમ શુભાશુભ પરિણામ અને શરીરગદિની ક્રિયા તારા જ્ઞાન-દર્શન હોય ને તારો જ્ઞાનપ્રકાશ શુભાશુભ પરિણામ અને શરીરગદિની ક્રિયામાં ન હોય.

અધિકારને પ્રકાશરૂપે થવામાં જેમ વિરોધ છે તેમ નિત્ય-કાયમ ઉપયોગસક્ષણુ ચૈતન્યને અણુઉપયોગસ્વરૂપી જડ થવામાં વિરોધ છે. જડની ક્રિયા ચૈતન્યરૂપે અને ચૈતન્યની ક્રિયા જડરૂપે થાય તેમ ત્રણ-કાળ ત્રણલોકમાં બનતું નથી.

જેમ અધિકાર અને પ્રકાશ ભેગાં નથી તેમ જાગતી ચૈતન્ય-ભોક્તા અને જડસ્વરૂપ અધાર કોઈ દિવસ ભેગાં નથી. આત્માના ચિદાનંદ સ્વભાવને, ઉપાધિરૂપ એવા જે વિકારીભાવ અને શરીરાદિ જડ પદાર્થો, તેની સાથે સંબંધમાં વિરોધ છે. જડ પસ્ટીને આત્મા થાય નહિ અને આત્મા પસ્ટીને જડ થાય નહિ.

અહીં તો પુણ્ય-પાપના વિકારને પણ જડ છે તેમ કહી દીધું છે, એટલે કે બે દ્રવ્યના ભાગલા પાડ્યા છે. જ્ઞાન-દર્શનનો વેપાર પુણ્ય-પાપના વિકારરૂપ ન થાય, પુણ્ય-પાપનો વિકાર તે જ્ઞાન-દર્શનના વેપારરૂપ ન થાય. જ્ઞાન-દર્શનની અંતર અરૂપી ક્રિયા અને જડની રૂપી ક્રિયા બન્ને એક વખતે થાય છે છતાં બન્ને ભિન્ન છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે તારો ધર્મ એટલે તારો ગુણુ ને તારું મુખ શું આત્મામાંથી જડમાં ગયા છે કે તું જડમાં ગોતવા જાય છે? ને જડ શું તારા આત્મારૂપે ધર્મ ગયા છે કે તું મુખ પરમાં ગોતવા જાય છે? ખમ્બર કરનારો પોતે, અને ખમ્બર કરવા જાય પરમાં. જડ અણુપયોગને તે અજ્ઞાની કહે છે કે તારી અને ખમ્બર છે પણ મારી અને ખમ્બર નથી. શરીર, કુટુંબ, લક્ષ્મી વગેરેને પોતાનાં માન્યાં છે તેથી તેની સંભાળ કરે છે પણ પોતાની સંભાળ કરવાનું સૂઝતું નથી. જે રૂપિયા રાજવાની વાત હોય તો સહેલી લાગે છે પણ આત્માની વાત વિચારવાનું કહે તો આકરી લાગે છે.

ઉપયોગસ્વરૂપ આત્મામાં જડ એવાં મન, વાણી, દહનો અંશ પણ નથી અને અણુપયોગસ્વરૂપ જડમાં ચૈતન્યઉપયોગનો અંશ પણ નથી.

પરદ્રવ્યને પોતારૂપ માનવું તે ભ્રાંતિ છે અને અણુરૂપતા-પ્રતિ-રૂપતામાં રાગ-દ્વેષ થવો તેને અચારિત્ર કહેવાય છે.

ભાઈ! તારો નિરૂપાધિક સ્વભાવ છે એટલે કે ઉપાધિ વગરનો તારો સ્વભાવ છે તે નિરાકાર છે, તેમાં કોઈ જાતનો પરદ્રવ્યનો આકાર નથી.* શરીરનાં રજકણો અને લોહી વગેરે આકારવાળાં છે. શરીરનાં રજકણો અને લોહીને ખચર નથી કે અમે ક્યા આકારે અને ક્યા રંગે પરિણમ્યાં છીએ; શરીરનો આવો રંગ છે અને આવો આકાર છે તેવો નિર્ણય કરી સત્તા-મૂંઝાકામાં કર્યો? તેવો નિર્ણય જડ સત્તામાં થતો નથી પણ ચૈતન્ય સત્તામાંજ ધાય છે. નિત્ય ધ્રુવસ્વરૂપ એવો જાણનારો ચૈતન્ય તે શરીર અને રંગ સાથે કદી એકમંત્ર ધઈ જતાર નથી.

આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ! જડની ક્રિયામાં તારો ધર્મ ગા-તવો મૂકી દે. આ ચૈતન્યમાં એટલે જાણવા-દેખવામાં તારો ધર્મ છે તે કોઈ દિવસ જડ ધયો નથી. આચાર્યદેવ કહે છે કે હુવે હું તને એ દ્રવ્યના ભેદ પાડીને કહું છું કે બહારમાં ધર્મ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં નથી. તેથી તું સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન થા, તારું ચિત્ત ઉજાગવળ કરી સા-વધાન થા અને સ્વદ્રવ્યને જ 'આ મારું છે' એવો અનુભવ કર એમ શ્રી ગુરુએનો ઉપદેશ છે.

તું એક વસ્તુ છે ને જાણવા-દેખવાના સ્વભાવસ્વરૂપે છે, માટે નથી જડ તને મદદગાર કે નથી તું જડને મદદગાર, એટલે તને કહીએ છીએ કે વિકારી પલટીને અવિકારી થા. એકવાર સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન થા, આનંદમાં આવ.

“અરેરે! કઈ રીતે ધર્મ ધતો હુયો! ક્યાંથી ધર્મ મળતો! બહારમાં અનેક જાતના ધર્મો છે” એમ જાણી મૂંઝાકારા નહિ.

આનંદઘનનું કહે છે કે—

ધરમ ધરમ કરતો જગ સહુ ફીરે, ધર્મ ન જાણે હો મર્મ; જિનેધર!
ધરમ જિનેધર ચરણ શ્રદ્ધા પછી, કોઈ ન જાંધે હો કર્મ. જિનેધર.

આખું જગત ધરમ ધરમ કરી રહું છે, પણ ધર્મનો મર્મ શું તે લોકો જાણતા નથી. ધર્મ નામ આત્માના સ્વભાવરૂપ ચરણને શ્રદ્ધાવાધી કર્મ જવાતાં નથી. તારું જ્ઞાનાનંદ ચિત્તાનંદ સ્વરૂપ છે તેને

* આત્મા પરજ ની અપેક્ષાએ નિગદગ છે પણ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ સાકાર છે

ઓળખીને માન અને તેમાં હુ, તે તે જ ધર્મ છે, તારા ગુણો ક્યાંય ગયા નથી-જડમાં ભલ્યા નથી

૨૩ થી ૨૫ સુધીની ગાથામાં આચાર્યદેવે તદ્દન અપ્રતિબુદ્ધને સમજાવવાની ચોખ્ખી વાત કરી છે. ચોથી ભૂમિકા કે છઠ્ઠી-સાતમી ભૂમિકાવાળાની અહીં વાત નથી. પણ આચાર્યદેવ તદ્દન મહા-અજ્ઞાનીને કહે છે કે 'તું' એમ માનવું રહેવા કે કે મને નહિ સમજાય, એ જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા ક્યારે પણ જડમાં ભલ્યા નથી માટે જડ અને આત્મા-એ બન્ને ભિન્ન પદાર્થ છે એમ ઓળખાણ કરીને તારું ચિત્ત ઉજ્જવળ કર, સાવવાન થા. હું પદ્મમાત્મસ્વરૂપ છું, મારું કાંઈ બગડ્યું નથી એમ સમજ તારું ચિત્ત ઉજ્જવળ કર, હૃદયને ઊજળું કર ! ક્યાંય બીજેથી મુખ ધશે એવા મલિનભાવને ખસેડી ઉજ્જવળ થા.

એમ લૌકિકમાં છેલ્લગને લક્ષ્મીના ભાગ પાડી આપવામાં આવે છે તેમ આચાર્યદેવે જડ, ચૈતન્યની વહેંચણી કરીને બે કટકા કરી દીધા કે 'તાગે ભાગ તારામાં ને જડનો ભાગ જડમાં'; માટે હવે એક વાર આનંદમાં આવ, ને આશ્ચર્ય કર કે અહો ! આવો આનંદધન ચૈતન્યસ્વભાવ ! એમ આનંદમાં આવી પ્રસન્ન થા, સાવધાન થા, અનાસ્તિકી દિશાને પાછી વાળ, તે વિના બાપા ! તારા અંત આવશે નહિ.

લોકોમાં કેહવું મગ્ન થાય છે ત્યારે કહેવાય છે કે ભાગ્યે મોટાં ગામતનાં ક્યાં તેમ આ, જે કહેવાય છે તે સ્વરૂપને સમજ્યે આગશીના ભવભ્રમભણ્ણ મોટાં ગામતરોનો અંત આવશે. શરીરશક્તિ, મકાન વગેરે મારાં છે તેમ માને છે પણ તે પૂર્ણ ધ્રમ્માહો છે ને પુણ્ય-પાપનાં પરિણામની ક્રિયા મારી માને છે તે જગો જથ્થા છે.

ભાઈ રે ! સાવવાન થા ! સાવવાન થા ! તારા હાથની વાત છે. કાળ નડે છે, પચમકાળ નડે છે એમ કાંઈ ન કહું; પણ સાવવાન થા એમ કહીને પુરુષાર્થ બતાવ્યો છે. પહેલાં કહ્યું હતું કે વિમોહિત પણ તારાથી ધરો હતો અને હવે સાવવાન પણ તારાથી થા.

આચાર્યદેવ કહે છે કે 'તું' જૂણને ! તારે શું જોઈએ છે તે

ભાઈ! તારો નિરૂપાધિક સ્વભાવ છે એટલે કે ઉપાધિ વગરનો તારો સ્વભાવ છે તે નિરાકાર છે, તેમાં કોઈ ભતનો પરદ્રવ્યનો આકાર નથી.* શરીરનાં રજકણો અને લોહી વગેરે આકારવાળાં છે. શરીરનાં રજકણો અને લોહીને ખખર નથી કે અમે ક્યા આકારે અને ક્યા રંગે પરિણમ્યાં છીએ; શરીરનો આવો રંગ છે અને આવો આકાર છે તેવો નિર્ણય કરી સત્તા-ભૂમિકામાં કર્યો? તેવો નિર્ણય જડ સત્તામાં થતો નથી પણ ચેતન્ય સત્તામાંજ થાય છે. નિન્ય ધ્રુવસ્વરૂપ એવો ભણુનારો ચેતન્ય તે શરીર અને રંગ માથે કદી એકમેક ધર્મ જનાર નથી.

આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ! જડની ક્રિયામાં તારો ધર્મ ગોતવો મૂકી દે. આ ચેતન્યમાં એટલે ભણુવા-દેખવામાં તારો ધર્મ છે તે કોઈ દિવસ જડ થયો નથી. આચાર્યદેવ કહે છે કે હવે હું તને બે દ્રવ્યના ભેદ પાડીને કહું છું કે બહુમાં ધર્મ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં નથી. તેથી તું સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન થા, તારું ચિત્ત ઉજ્જવળ કરી સાવધાન થા અને અવદ્રવ્યને જ 'આ મારું છે' એવો અનુભવ કર એમ શ્રી ગુરુઓનો ઉપદેશ છે.

તું એક વસ્તુ છા ને ભણુવા-દેખવાના સ્વભાવસ્વરૂપે છા, માટે નથી જડ તને મરફગાર કે નથી તું જડને મરફગાર, એટલે તને કહીએ છીએ કે વિકારી પક્ષ્ટીને અવિકારી થા. એકવાર સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન થા, આનંદમાં આવ.

“અરેકે! કર્મ ગીતે વર્મ થતો હરો! ક્યાંથી ધર્મ મળશે! બહારમાં અનેક ભતના ધર્મો છે” એમ જાણી મૂંઝાકારા નહિ.

આનંદધનજી કહે છે કે:—

ધનમ ધરમ કરતો જગ મહુ ફીરે, ઈર્મ ન જાણે હો મર્મ; જિનેશ્વર!
ધનમ જિનેશ્વર ચગણુ અધ્યા પગી, કોઈ ન બાંધે હો કર્મ. જિનેશ્વર.

આખું જગન ધરમ વરમ કરી રહું છે, પણ ધર્મનો મર્મ શું તે લોકો જાણતા નથી 'ઈર્મ' નામ આત્માના સ્વભાવરૂપ ચરણને અહવાથી કર્મ બવાળાં નથી. તારું સાનાનંદ ચિત્તનંદ સ્વરૂપ છે તેને

* આત્મા પરદ્રવ્યની અવેશાએ નિગાકાર છે પણ અવદ્રવ્યની અવેશાએ સાકાર ૬

ઓળખીને માન અને તેમાં જ, તો તે જ વર્મ છે, તારા ગુણો ક્યાંય ગયા નથી-જડમાં ભળ્યા નથી.

૨૩ થી ૨૫ સુધીની ગાથામાં આચાર્યદેવે તદ્દન અપ્રતિબુદ્ધને સમજાવવાની યોજી વાત કરી છે. ચોથી ભૂમિકા કે છઠી-સાતમી ભૂમિકાવાળાની અહીં વાત નથી. પણ આચાર્યદેવ તદ્દન મહા-અજ્ઞાનીને કહે છે કે તું એમ માનવું રહેવા દે કે મને નહિ સમજાય, એ જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા ક્યારે પણ જડમાં ભળ્યો નથી માટે જડ અને આત્મા-એ બંને ભિન્ન પદાર્થ છે એમ ઓળખાણ કરીને તારું ચિત્ત ઉજ્જવળ કર, સાવધાન થા. હું પરમાત્મસ્વરૂપ છું, મારું કાંઈ બગડ્યું નથી એમ સમજી તારું ચિત્ત ઉજ્જવળ કર, હૃદયને ઊજળું કર! ક્યાંય ખીજેથી મુખ થશે એવા મલિનભાવને ખસેડી ઉજ્જવળ થા.

જેમ લૌકિકમાં છાકરાને લક્ષ્મીના ભાગ પાડી આપવામાં આવે છે તેમ આચાર્યદેવે જડ, ચૈતન્યની વહેંચણી કરીને એ કટકા કરી દીધા કે 'તારો ભાગ તારામાં ને જડનો ભાગ જડમાં'; માટે હવે એક વાર આનંદમાં આવ, ને આશ્ચર્ય કર કે અહો! આવો આનંદઘન ચૈતન્યસ્વભાવ! એમ આનંદમાં આવી પ્રસન્ન થા, સાવધાન થા, અનાદિની દિશાને પાછી વાળ, તે વિના બાપા! તારા અંત આવશે નહિ.

લોકોમાં કોઈનું મરણ થાય છે ત્યારે કહેવાય છે કે ભાગ્યે મોટાં ગામતરું ક્યાં તેમ આ, જે કહેવાય છે તે સ્વરૂપને મમજીયે ધારાશીના ભવબ્રમણરૂપ મોટાં ગામતરુંનો અંત આવશે. શરીરાદિ, મકાન વગેરે મારું છે તેમ માને છે પણ તે વૂઠી થમાહો છે ને પુણ્ય-પાપનાં પરિણામની ટ્રિયા મારી માને છે તે જગો જથ્થા છે.

ભાઈ રે! સાવધાન થા! સાવધાન થા! તારા હાથની વાત છે. કાળ નડે છે, પંચમકાળ નડે છે એમ કાંઈ ન કહ્યું; પણ સાવધાન થા એમ કહીને પુરુષાર્થ બતાવ્યો છે. પહેલાં કહ્યું હતું કે વિમોહિત પણ તારાથી થયો હતો અને હવે સાવધાન પણ તારાથી થા.

આચાર્યદેવ કહે છે કે તું વૂણને! તારે શું જોએ છે તે

બોલને ! પગ્ને મારું માન-રૂપ જે વળગાડ તને વળગ્યો છે તે જોડિયાને છોડ

સાનનાન થનાવું મધુ છે તેમા મિથ્યાત્વનો અભાવ બતાવ્યો છે, અને કહ્યું કે ધર્મ તારામા ભર્યો છે તારો આત્મા મીઠાના ગાગડાની જેમ છૂગે ચેતન્યગાંગડા છે, તે કદી જડ થતો નથી એમ શ્રી ગુરુએનો ઉપદેશ છે

જડ તે આત્મા થતો નથી અને આત્મા તે જડ થતો નથી તેમ 'સર્વજ્ઞભગવાને બન્ને પાર્થ ભુલા દીઠા છે' ને તે એમ કયાથી દીઠા ? ઉપયોગસ્વરૂપ આત્માને એવળખીને તેમા કુ

કેનાધિદેવ ત્રિનોકનાથ તીર્થસ્વરૂપ કહે છે કે હુંને વૃથા માન્યતાથી બસ થાયો સુખ અને સ્વાધીનતાનો રસ્તો તારામા છે

હવે આચાર્યદેવ પણ જાવાના મારરૂપ એ - ગણ કહે છે -

(માનવી)

અયિ કથમપિ મૃત્વા તત્સ્વકૌનૂહલી સન્
અનુભવ મવમૂર્તેઃ પાર્શ્વર્ત્તી મુહૂર્ત્તમ્ ।
પૃથગથ વિલસત સ્વ સમાલોક્ય યેન
ત્યજસિ જ્ઞાનિતિ મૃત્યૌ સામમેક્ત્વમોહમ્ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ — ' અયિ ' એ એમના સંબોધનના અર્થનાવું અવ્યય છે આચાર્ય એમના સંબોધનથી મહે છે કે હું ભાઈ ! તું કોઈ પણ રીતે મહાદેવે અધના મગીને પણ તરનોનો મૈત્રુલ્યથી ધર્મ આ શરીરમાં મૂર્તિ દ્રવ્યનો એમ મુહૂર્ત (મે ઘડી) પાડોશી ધર્મ આત્માનો અનુભવ કર કે જેથી પોતાના આત્માને નિવાસરૂપ, સર્વ પરદ્ર યોધી ભુલો દેખી આ શરીરમાં મૂર્તિ પ્રવગવદ્રવ સાથે એમના મોહને ઉ તરત જ છોડને

મિથ્યાદેશિના મિથ્યાત્વનો નાગ કેમ થાય ? અને ઊંધી માન્યતાને ઊંધા પાપ અનાનિ એમ રજો ? તેનો ઉપાય મતાવે છે

આચાર્યદેવ કડક સંબોધન કરીને કહેતા નથી પણ કોમળ સંબોધન કરીને કહે છે કે હું ભાઈ! આ તને શોભે છે! એમ કોમળ સંબોધન કરીને જગાડે છે કે તું કોઈ પણ રીતે મહા કષ્ટ અથવા મરીને પણ-મરણ જેટલાં કષ્ટ આવે તો પણ તે બધું સહન કરીને તત્વનો કૌતૂહલી થા.

જેમ કુવામાં કોશિયો મારી તાગ લાવે છે તેમ જ્ઞાનથી ભરેલા ચૈતન્ય કુવામાં પુરુષાર્થરૂપ છીડા કોશિયો મારી તાગ લાવ, વિશ્મયતા લાવ, દુનિયાની દરકાર છાડ. દુનિયા એકવાર તને ગાંડો કહેશે, ભંગાડ-ભૂત પણ કહેશે. દુનિયાની અનેક પ્રકારની પ્રતિકૂળતા આવે તો પણ તેને સહન કરીને, તેની ઉપેક્ષા કરીને, ચૈતન્યભગવાન કેવા છે તેને જોવાને એકવાર કૌતૂહલ તો કર! જો દુનિયાની અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતામાં શેકાકરો તો તારા ચૈતન્યભગવાનને તું જોઈ શકીશ નહિ. માટે દુનિયાનું લક્ષ છાડી ઈઈ અને તેનાથી એકલો પડી એકવાર મહાન કષ્ટ પણ તત્વનો કૌતૂહલી થા!

જેમ સૂતર અને નેતરને મેળ ખાય નહિ તેમ જેને આત્માની ઝોળખાણ કરવી હોય તેને અને જગતને મેળ નહિ ખાય. સમ્યક્-દષ્ટિરૂપ સૂતર અને મિથ્યાદષ્ટિરૂપ નેતરને મેળ નહિ ખાય. આચાર્યદેવ કહે છે કે હું બંધુ! તું ચોરાશીના કુવામાં પડ્યો છે, તેમાંથી પાર પામવા માટે ગમે તેટલા પરિયોગો કે ઉપસર્ગો આવે, મરણ જેટલાં કષ્ટો આવે તોમણ તેની દરકાર છાડીને પુણ્ય-પાપરૂપ વિકારભાવનો બે ઘડી પાડાશી થા, તો ચૈતન્યદષ્ટ તને જુદું જણાશે. શરીરવદિ તથા શુભાશુભભાવ એ બધું મારાથી જુદું છે ને હું એનાથી જુદો છું, પાડાશી છું, એમ એકવાર પાડાશી થઈ આત્માનો અનુભવ કર.

માથી સમજણ કરીને નજીકમાં રહેલા પદાર્થોથી હું જુદો, જાળનાર-દેખનાર છું, શરીર, વાણી, મન તે બધાં બહારનાં નારક છે, તેને નારક સ્વરૂપે જો, તું તેનો સાક્ષી છા. સ્વાભાવિક અંતર જ્યોતિથી જ્ઞાન ભૂમિકાની સત્તામાં આ બધું જે જણાય છે તે હું નહિ પણ તેને જાળનારો તેટલો હું એમ તેને જાણ તો ખરો! અને તેને જાણીને

તેમાં લીન તો થા ! આત્મામાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને લીનતા પ્રગટ થાય છે તેનું આશ્ચર્ય લાવી એકવાર પાડોશી થા.

જેમ મુસલમાનનું ઘર અને વાણિયાનું ઘર નજીક નજીક હોય તો વાણિયા તેનો પાડોશી થઈ રહે છે પણ તે મુસલમાનનું ઘર પોતાનું માનતો નથી, તેમ તું પણ ચૈતન્યસ્વભાવમાં ઠરી, પરપદાર્થના જે ઘડી પાડોશી થા, આત્માનો અનુભવ કર

શરીર, મન, વાણીની ક્રિયા તથા પુણ્ય-પાપનાં પરિણામ તે બધુ પર ■ જોવા પુરુષાર્થવટ પરતું માસિકીપણું માન્યું છે, વિકારી ભાવ તરફ તારું બહારનું લક્ષ્ય છે, તે બધું છાડી સ્વભાવમાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને લીનતા કરી એક અંતર્મુહૂર્ત એટલે જે ઘડી છૂટો પડી ચૈતન્યમૂર્તિને છૂટો જો; ચૈતન્યની વિલાસરૂપ શોજને જગીક છૂટો પડીને જો, તે શોજને અદરમા દેખતાં શરીરશક્તિના મોહને તું તુરત જ છાડી શકશે. 'હમિતિ' એટલે શ્રદ્ધા અને છાડી શકીશ. આ વાત સહેલી છે કેમકે તારા સ્વભાવની છે. કેવળજ્ઞાનસક્ષમીને સ્વરૂપસત્તાભૂમિમાં ઠરીને જો, તો પર સાધેના મોહને શ્રદ્ધા અને છાડી શકીશ

ત્રણકાળ ત્રણસોકની પ્રતિકૂળતાના ગંજ એક સાધે સામે આવીને ઉભા રહે તો પણ માત્ર જ્ઞાતાપણે રહીને તે બધું સહન કરવાની શક્તિ આત્માના જ્ઞાયકસ્વભાવની એક સમયની પર્યાયમાં રહેલી છે. શરીરશક્તિથી ભિન્નપણે આત્માને જાણ્યો તેને એ પરિપહોળા ગ જ જરાપણ અસર કરી શકે નહીં એટલે કે ચૈતન્ય પોતાના વેપારથી જરાપણ ડો નહિ

જેમ કોઈ જનતા રાજકુમારને કે જેનું શરીર કોમળ છે તેને જમશેદપુરની અગ્નિની ભડીમાં એકદમ નાખી દે અને તેને જે દુઃખ થાય તેના કરતાં અનંતગણું દુઃખ પહેલી નરકે છે અને પહેલી નરક કરતાં બીજી, ત્રીજી આદિ સાતમી નરકે એક એટલી અનંતગણું દુઃખ છે, એના અનંતા દુઃખની પ્રતિકૂળતાની વેદનામા પડેલો, મહા આકાશ પાપ કરીને ત્યાં ગએલો, તીવ્ર વેદનાના ગજમાં પડેલો છતાં, તેમાં કોઈવાર કોઈ જાને એવો વિચાર આવે કે અરેરે ! આવી વેદના !

આવી પીડા ! એવા વિચારો કરતાં સ્વસન્મુખ વેગ વળતાં સમ્યક્દર્શન થઈ જાય છે. ત્યાં સત્સમાગમ નથી પણ પૂર્વે એકવાર સત્સમાગમ કોઈ હતો, ત્યાં સત્ત્વં અવલુ ક્યું હતું અને વર્તમાન સમ્યક્ વિચારના બળથી, સાતમી નરકની મહા તીવ્ર પીડામાં પડેલો છતાં, પીડાતું લક્ષ ચૂકી જઈને સમ્યક્દર્શન થાય છે, આત્માતું વેદન થાય છે. સાતમી નરકમાં રહેલા સમ્યક્દર્શન પામેલા જીવને તે નરકની પીડા અસર કરી શકતી નથી કારણકે તેને જ્ઞાન છે કે મારા જ્ઞાનસ્વરૂપ ચૈતન્યને કોઈ પર પદાર્થ અસર કરી શકતો નથી. એવી અનંતી વેદનામાં પડેલા પણ આત્માનો અનુભવ પામ્યા છે, તે સાતમી નરક દેરાલી પીડા તો અહીં નથીને ! મનુષ્યપણું પામીને શેઠણું શું શેયાં કરે છે ? હવે સત્સમાગમે આત્માની પિછાણ કરી આત્માનુભવ કર. આત્માનુભવતું એવું મહાત્મ્ય છે કે પરિપક્વ આગ્યે પણ ડગે નહિ ને બે ઘડી સ્વરૂપમાં લીન થાય તો પ્રહ્લું કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે, જીવન-મુક્તિદશા થાય અને મોક્ષદશા ધાય : તો પછી મિથ્યાત્વનો નાશ કરી કરી સમ્યક્દર્શન પ્રગટ કરવું તો સુગમ છે.

કોઈ કહે કે અમે તો કલાકના કલાક બેસીએ છીએ છતાં કેમ ન મમજાય ?

ઉત્તર-પોતાનો દોષ છે. પોતે સમજવાની દરકાર કરી નથી. કાંતો કાઠે ગુરૂનો દોષ, અને કાંતો કાઠે શાસ્ત્રનો દોષ : પણ ગુરૂનો કે શાસ્ત્રનો દોષ નથી : દોષ તારો પોતાનો છે. તેં સાચું સમજવાની રચિ કે જિજ્ઞાસા કરી જ નથી. ભગવાન ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ પણ વાણી કહીને ઘૂંટી ગય પરંતુ સમજવું તો પોતાને હાથ છે.

૧૯૯૯ જાદરવા વદી ૧૦ ગવિ.

અત્યાચાર્યથી આચાર્યદેવે અપ્રતિષ્ઠિત શિષ્યને એમ કહ્યું કે શરીર, મન, વાણી ને વિકાર તે તારાં નથી, પર તરફ વલણવાળો શુભાશુભ ભાવ તે પણ તારો નથી, તો પછી શરીરશક્તિ તો તારાં ક્યાંથી હોય ? અનાદિથી શરીરશક્તિને પોતાનાં માનતો આવે છે તેને બેદજ્ઞાન વડે વ્યુદ્ધં સ્વરૂપ સમજવ્યું : પરને અને તારે કાંઈપણ સંબંધ નથી,

તું જે ઘડી પાડાશી થ,ને ચિદાનંદ પગ્માત્મસ્વરૂપ આત્મા પરથી નિરાયો છે તેનો અનુભવ કર શરીર અને આત્મા ત્રણકાળ, ત્રણ લોકમાં એક નથી એમ મહા અજ્ઞાનથી જેનું ચિત્ત વિભેદિત છે તેને સમજાવ્યું. ૨૫.

હવે ગિય્ય પ્રશ્ન કરે છે, પ્રશ્ન ' શરીર અને આત્મા તદ્દન ભુત' છે એમ આપે બહુ ભાર દ,ને કહ્યું પણ હું શાસ્ત્રમાંથી જ બતાવું કે શરીર ને આત્મા એક છે તે ગાથા હવે કહે છે—

जदि जीवो ण सरीरं तित्थयरायरियसंधुदी चव ।
सव्वावि हवदि मिच्छा तेण दु आदा हवदि देहो ॥२६॥

અર્થ—અપ્રતિષ્ઠિત કહે છે કે: જે જીવ છે તે શરીર નથી તે તીર્થ કર અને આચાર્યની સ્તુતિ કરી છે તે બધીયે મિથ્યા (ભૂડી) થાય છે; તેની અમે સમજાવે છીએ કે આત્મા તે દેહ જ છે.

અપ્રતિષ્ઠિત કહે છે કે પ્રશ્ન ' જે જીવ છે તે શરીર નથી તે તીર્થ કર અને આચાર્યની સ્તુતિ આપ પણ કરો છો તે પણ મિથ્યા કરશે પ્રશ્ન ' આપ પોતે જ ભગવાનની સ્તુતિ કરના બેસો છો ત્યારે ભગવાનનો આત્મા આયો છે એમ એકલા આત્માની જ આપ સ્તુતિ કરતા નથી પણ ભગવાનનો વર્ણ આયો, આવી તેમની દિવ્ય વાણી, એમ કહીને આપ સ્તુતિ કરો છો તેથી અમે સમજાવે છીએ કે આત્મા તે દેહ જ છે આપ શરીર અને આત્મા તદ્દન ભુત' છે એમ બહુ જોવ દ,ને કહેતા હો તે હું શાસ્ત્રમાંથી જ કાઢી કહું કે શરીર ને આત્મા એક છે ગિય્ય ઘરવું બધું જાણે છે એટલે કે શાસ્ત્રને જાણે છે તેમથી જ પ્રશ્ન કરે છે કે આપ પણ ભગવાનના શરીરની સ્તુતિ કરો છો, અને વાણી કહો છો કે દેહ ને આત્મા ભુત' છે, ને સ્તુતિ કરવા ટાણે પાછી દેહની સ્તુતિ કરો છો માટે તમારી તે સ્તુતિ મિથ્યા કરે છે

જે જીવ હોય ન દેહ તે આચાર્ય-તીર્થ કરતાણી સ્તુતિ સૌ કરે મિથ્યા જ, તેથી એકતા જીવદેહની! ૨૬.

તે સ્તુતિ આ પ્રમાણે છે:—

(શાર્દૂલવિકીરિત)

કાંત્યૈવ સ્તપયંતિ યે દશદિશો ધામ્ના નિરુંધંતિ યે
ધામોદામમહસ્વિનાં જનમનો મુષ્ણંતિ રૂપેણ યે ।
દિવ્યેન ધ્વનિના સુત્વં શ્રવણયોઃ સાક્ષાત્કરંતોઽમૃતં
વંચાસ્તેઽષ્ટસદ્સલક્ષણવરાસ્તીર્યેશ્વરાઃ સૂરયાઃ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ:—તે તીર્થ'કર—આચાર્યો વાંદવા યોગ્ય છે. કેવા છે તે ?
પાતાના હેલુની કાન્તિથી દશે દિશાઓને ધુએ છે—નિર્મળ કરે છે,
પાતાના તેજ વડે ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા સર્વાદિકના તેજને ઢાંકી દે છે, પા-
તાના રૂપથી લોકોનાં મન હુરી લે છે, દિવ્યધ્વનિ-વાણીથી (ભવ્યોના)
ગેમાં સાક્ષાત્ સુખ-અમૃત વરમાવે છે અને એક હજાર ને આઠ
સોને ધારણ કરે છે,—એવા છે.

ભગવાનના જીવોની લાયકાત તૈયાર થાય છે ત્યાં એક જીવ પણ
યો પાકે છે કે તે ભગવાનના જીવોમાંથી ઉન્નતિક્રમે વધતો વધતો ખીજા
પોને તારવામાં નિમિત્તરૂપે ભગવાનગુરુત્વ' બિરુદ લક્ષને આવે છે, તે
પાવાન તીર્થ'કરદેવ હોય છે. તીર્થ'કર ભગવાનને તે જ કહે સુક્ત
' છે, તે પુરુષ પુણ્ય અને પવિત્રતામાં પૂરા હોય છે. આચાર્યો પણ
-સાતમી ભૂમિકામાં સૂક્ષ્મતા, શુભના નિધાન અને વિશેષ પુણ્યવંત
છે. તે તીર્થ'કર-આચાર્યો વાંદવા યોગ્ય છે. તીર્થ'કરદેવ કેવા છે ?
પાતાના હેલુની કાન્તિથી દશે દિશાને ધુએ છે, તેમની દિવ્યધ્વનિમાંથી
પાત્ અમૃત વરસાદ વરસે છે; કેવા છે તે ભગવાન ? પાતાના તેજ
ઉત્કૃષ્ટ તેજવાળા સર્વાદિકના તેજને ઢાંકી દે છે, વગેરે કથન સૂત્રોમાં
। છે અને આવી સ્તુતિ કરવાનું પણ આપ કહો છો, તેથી અમે
સમજીએ છીએ કે ગરીર ને આત્મા એક છે, એમ શિષ્ય કહે છે.

ભગવાન આવા રૂપાળા ને ભગવાન આવા મુંદર, આવી મુંદર
ની વાણી, આ બધું શાસ્ત્રોમાં આવે છે, જુઓ શાસ્ત્રને લેખ,
અમે શાસ્ત્રની દલીલ આપીને કહીએ છીએ.

શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ! તમે ગરીરથી આત્મા તદ્દન બુદો, બુદો, એમ માંડ્યો છે પણ જ્યાં લગવાનની સ્તુતિ થાય છે ત્યાં લગવાનનો આત્મા નિર્વિકારી, વીતરાગ પિંડ બુદો છે ને દેહની સ્તુતિ તે નિમિત્તથી છે એમ તમે કહેતા નથી.

લગવાન શ્રી તીર્થ કહેવતુ ગરીર મ્હાટિક જેવું થઈ જાય છે. તેમના શરીરમાં સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય હોય છે, લગવાનના શરીરના રજ-કોની રચના એવી હોય છે કે જેમા પુણ્યના પ્રજ્વલનની મામૂની યોગ હોય છે તેથી લોકોનાં મન હુરી લે છે.

તીર્થકર લગવાનના શરીરમાં એક હજાર ને આઠ લક્ષણ હોય છે. ધ્વજ, વહાણ, વગેરે લક્ષણ હોય છે. તેમના હોઠ અંબ હોય અને આખા શરીરમાંથી અંબ એવો દિવ્ય અનિ છૂટે છે. તે સૌ સોની યોગ્યતા અનુસાર સૌ સમજી જાય છે, અભ્યાસ કરનાર સાક્ષાત્ અમૃત ગેડ છે, એવી તે દિવ્ય વાણી છે. આવી સ્તુતિ ગાઓમાં આવે છે, તેથી શિષ્યનો એમ પ્રશ્ન છે કે પ્રભુ! તમે તીર્થકર લગવાનનું સ્વરૂપ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, નિર્વિકલ્પ સમાધિ સ્વરૂપ છે તેમ ન કહ્યું, પણ શરીરનું વર્ણન કરી તમે લગવાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યો છો. શરીરનું તેજ, શરીરનો રંગ તે લગવાનના આત્માનો નથી પણ શરીરનો છે એમ તમે નથી કહેતા પણ હું નાથ! આવી તમારી સુધરતા, આવી તમારી વાણી, વગેરે સ્તુતિ કરતાં પણ તમે શીખવો છો અને વાણીના અને શરીરના વ્યાખ્યા લગવાનને તમે જ કરાવો છો.

શિષ્ય પરમાર્થની વાત ભૂલીને વ્યવહારને પકડે છે, આવી શાસ્ત્રની વાત સાંભળીને શિષ્ય ઘરનો હોંદ્ર ધડને પૂઠે છે.

આચાર્યદેવ શિષ્યને ઉત્તર આપે છે કે હું શિષ્ય! શરીર અને આત્મા એક જગ્યાએ રહે છે તેથી શાસ્ત્રમાં નિમિત્તથી કથન છે કે, લગવાનનું શરીર આવા વર્ણવાળું, ને આવી તેમની વાણી, વગેરે નિમિત્તથી કથન છે; જેમ કે ઘડા માટીના હોવા છતાં ધીના સંયોગથી તે ઘડાને ધીના ઘડા કહેવાય છે, આવો અનાદિથી આવ્યો આવતો રૂઢ વ્યવહાર છે; ધીના ઘડા બોલાય છે પણ ઘડા માટીના છે એમ

લક્ષમાં હોય તો તે નિમિત્તના કથનનો વ્યવહાર પણ સાચો કહેવાય, તેમ શરીર અને આત્માને એક જગ્યાએ રહેવાનો સંબંધ છે, તેથી શરીરદ્વારા ભગવાનની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે; પણ પરમાર્થ તો બન્ને દ્રવ્ય બુદ્ધિ જ છે, એમ લક્ષમાં હોય તો તે નિમિત્તના કથનથી થતી સ્તુતિનો વ્યવહાર પણ સાચો છે.

શાસ્ત્રમાં નિમિત્તથી એમ વાત આવે છે કે આત્માને કર્મ બંધાયાં છે અને કર્મ આત્માને નડે છે. એવી વાત જ્યાં આવે ત્યાં નિમિત્તને જ વળગી પડ્યો પણ આત્માને પરપર્યાય એવું જે કર્મ તે હણે કે લાલ-નુકસાન કરી મોકે નહિ છતાં પણ જગતના જીવો, વ્યવહારથી બોલાય છે તેને જ પરમાર્થ માની લે છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ! શાસ્ત્રમાં બે જાતનાં કથન હોય છે: એક પરમાર્થનું ને બીજું નિમિત્તનું. જેમકે જ્ઞાનાવરણીય કર્મે આત્માના જ્ઞાનગુણને રોક્યો, તો શું જડકર્મ ચૈતન્ય આત્માના ગુણને મોકી શકે? પણ પોતે પોતાથી રોકાણ ત્યારે ઉપચારથી કહ્યું કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મે જ્ઞાનગુણ રોક્યો. પણ તું અપેક્ષા સમજતો નથી ને વ્યવહારને પરમાર્થમાં ખતલે છે ને પરમાર્થને વ્યવહારમાં ખતલે છે; ભૂલ કરી પોતે ને કર્મે ભૂલ કરાવી તેમ કહેવું તે અનાસ્ત્રિની વ્યવહાર રૂઢિની વાત છે.

ભાઈ! શાસ્ત્રમાં ઘણા પડખાની વાત આવે છે તેમાં વ્યવહારની પણ હજારો વાત આવે છે. ભગવાનની વાણીને તથા તેમના આત્માને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોય છે તેથી હું પ્રભુ! તમે અમૃતધોધ વરસાવો છો એવો સ્તુતિનો વ્યવહાર ભગવાનના આત્માના ગુણ ઉપર લક્ષ જગ્યાને મારે દહો છે.

શિષ્ય કહે છે કે વાત કંઈ છે વ્યવહારથી ને સમજવો પરમાર્થ એવું અમે સમજતા નથી મારે દેહ ને આત્મા એક છે એવો અમારો એકાંત નિશ્ચય છે.

ગુરુ કહે છે કે ભાઈ! શાસ્ત્રમાં વ્યવહાર ને પરમાર્થ બન્ને રીતે વાત આવે છે, એકવાર શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું હોય કે આત્મામાં ત્રણ-

કાળ-ત્રણલોકમાં રાગદ્વેષ નથી, ત્યાં એમ સમજવું કે તે ક્ષયન મ્વ ભાવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યદષ્ટિથી કહેવાયું છે, વળી તે જ ગાત્રમાં કંઈ હોય કે આત્મામાં રાગ દ્વેષ છે, ત્યાં એમ સમજવું કે તે ક્ષયન વર્તમાન અશુદ્ધ અવસ્થાની અપેક્ષાએ પર્યાયદષ્ટિથી કહેવાયું છે. તે રીતે તે ક્ષયન જેમ છે તેમ સમજવું, પણ બંનેનો ખીચડા કરી સમજવું નહીં.

વળી શાસ્ત્રોમાં એમ આવે કે આત્મા નિત્ય છે, તો ત્યાં નિત્ય કંઈ તે દ્રવ્યદષ્ટિની અપેક્ષાએ કહ્યું છે અને બીજવાર શાસ્ત્રમાં એમ આવે કે આત્મા અનિત્ય છે, તે પર્યાયની અપેક્ષાએ અવસ્થાદષ્ટિથી કહ્યું છે. તે બંને ક્ષયન અપેક્ષાપૂર્વક છે તે ન જાણે અને સર્વથા નિત્ય કે સર્વથા અનિત્ય માની લે તો તે અજ્ઞાની છે, એકાંતદષ્ટિ છે. આત્મા વિદ્યાનંદ ભગવાન, પરથી જુદો, શુદ્ધ જ્ઞાયક છે એવી જે દષ્ટિ તે પરમાર્થદષ્ટિ-ધૂવદષ્ટિ છે. કાણે કાણે બદલતી જે અવસ્થા તેના ઉપર જે દષ્ટિ તે વ્યવહારદષ્ટિ-ભંગદષ્ટિ ભેદદષ્ટિ છે.

વળી એકવાર શાસ્ત્રકાર મુનિને એમ કહે કે હું મુનિ મર્યા સમિતિથી બરાબર જોને ચાલજે, ને બીજવાર શાસ્ત્રકાર એમ કહે કે શરીરની ક્રિયા મારે આત્મા કું છે એમ માનીશ તો મહાભિધ્યાદષ્ટિ છે, એક ડગલું ભંગુ પછી તારા હાથની વાત નથી. સાંભળો ભાઈ! આમાં હજારે વ્યવહાર બોલના ફડચો છે. જોને ચાલજે એમ કહ્યું હોય ત્યાં એમ સમજવું કે આત્મા જ્યારે પોતાના નિર્વિકારી શુદ્ધ સ્વભાવમાં તદન ચિથર ન રહી શકે, ત્યારે અશુભ ભાવને દાળવા માટે શુભ ભાવ રાખવાયું કહ્યું છે, અને જ્યારે શુભ ભાવ હોય એણે કે પરજોને દુઃખ દેવાનો ભાવ ન હોય ત્યારે શરીરની ક્રિયા બીજા જીવોને મારવાની ન થાય એવો લગભગ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ હોય છે: ચૈતન્યના વિકારી શુભ પરિભ્રામ થવા તે પોતાને દારણે, ને ગરીરની ક્રિયા થવી તે શરીરને કાળે, ને બીજાને જીવ ન મરે તે તેના આયુષ્યના દારણે; તેમ સો સૌનાં કાર્યો જુદાં જુદાં સ્વતંત્રપણે થાય છે, છતાં પણ ઉપચારથી એમ કહેવાય છે કે આ જીવે આને જગ્યાવ્યો

પાતાના શુભ ભાવનું નિમિત્ત હોય, અને શુભ ભાવ પ્રમાણે શરીરની ક્રિયાનો ઉદય હોય તે સામા જીવને આયુષ્યનો ઉદય હોય એવો લગભગ મેળ થઈ જાય એટલે ઉપચારથી એમ કહેવાય કે આના શુભભાવથી આ જીવ બચ્યો, પણ તેથી કોઈ પરમાર્થ એમ સમજી જાય તે તે બરાબર નથી, કારણકે બીજા જીવ બીજા જીવને બચાવી શકે તેવી ત્રેવડ ત્રણકાળ-ત્રણલોકમાં કોઈની છે નહીં. પણ બીજા જીવને દુઃખ દેવાના ભાવ ન થાય, એટલે કે શુભ ભાવ હોય ત્યારે શરીરની ક્રિયા પણ બીજા જીવોને દુઃખ દેવાની ન થાય એવા લગભગ નિમિત્ત નૈમિત્તિક સમયને કારણે બીજા જીવોને બચાવવાનો અને જોઈને ચાલવાનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે પણ જો શુભભાવ કરવાથી સામે જીવ બચી જ જતો હોય તેો ન્યારે ન્યારે શુભભાવ થાય ત્યારે ત્યારે બધીવાર બચી જવો જોઈએ, પણ તેમ તેા બનતું નથી. જેમ કે મુનિ ધ્યાનસમિતિથી ચાલ્યા જતા હોય છતાં તેમના પગ નીચે કોઈ જીવ આવીને મરી જાય તેા મુનિને દાપ નથી કાળજી કે તેમને મારવાના ભાવ નથી, માટે જોઈને ચાલજે એમ કહેવામા તદ્દન અપ્રમત્ત ધ્યાનમા ન ગહેવાય ત્યારે હિંસાના અશુભભાવથી બચવા શુભભાવમા રહેવાનું કહ્યું છે. શરીરની ક્રિયા આત્માને તાબે નથી ચેતન્યતત્ત્વ પરથી જુડું છે, તે પરનું કાંઈ કરી શકે નહિ, તે ન સમજે તે વ્યવહારમાં જ મૂંઝાય તેા તે બરાબર નથી. ૨૬.

આચાર્યદેવ કહે છે કે તું નયના વિભાગને એટલે વહેંચણીને જાણતો નથી, તે નયવિભાગ આ પ્રમાણે છે:—

વવહારણઓ માસદિ જીવો દેહો ય હવદિ સ્વલુ રૂકો ।
જ દુ ણિચ્છયસ્સ જીવો દેહો ય કદાવિ ઈકદ્દો ॥૨૭॥

જીવ દેહ બંને એક છે—વ્યવહારનયનુ વચન આ;
પણ નિશ્ચયે તેા જીવ દેહ કદાપિ એક પદાર્થ ના. ૨૭.

અર્થ:—વ્યવહારનય તો એમ કહે છે કે જીવ અને દેહ એક જ છે; પણ નિશ્ચયનયનું કહેવું છે કે જીવ અને દેહ કદી પણ એક પદાર્થ નથી.

જે એક વસ્તુને પરવસ્તુની અપેક્ષાએ જાણે અને કથન કરે તે જ્ઞાનને વ્યવહારનય કહેવાય છે, અને વસ્તુને વસ્તુની સ્વઅપેક્ષાએ જાણે અને કથન કરે તે જ્ઞાનને નિશ્ચયનય કહેવાય છે. જાણે તે જ્ઞાન નય અને કથન કરે તે રાજનય છે. સ્વામિત તે નિશ્ચયનય ને પરામિત તે વ્યવહારનય.

એમ આ લોકમાં મુવર્ણ અને ચાંદીને ગાળી એક કરવાથી એક પિંડનો વ્યવહાર થાય છે, સોનું ને ચાંદી બે ગાળીને તેને બેગા કરવાથી એક લઠું થાય છે ત્યારે એક પિંડનો વ્યવહાર થાય છે તેને લોકો છારિયું સોનું કહે છે; જુઓ, વસ્તુ એક નથી પણ એક પિંડનો રૂઢિથી ચાર્થો આવતો વ્યવહાર છે, પરમાર્થ સોનું ને રૂપું એક થયું નથી. કેઈ દ્રવ્ય કેઈ દ્રવ્યરૂપે થાય નહિ એવો સિદ્ધાંત છે. મોનું અને ચાંદીને ગાળીને એક કરવાથી એક પિંડનો વ્યવહાર થાય છે તેમ આત્માને અને શરીરને પરસ્પર એક ક્ષેત્રે રહેવાની અવસ્થા હોવાથી એકપણનો વ્યવહાર છે. આમ વ્યવહારમાત્રથી જ આત્મા અને શરીરનું એકપણું છે, પરંતુ નિશ્ચયથી એકપણું નથી; આત્મા અને શરીરને એક ક્ષેત્રે રહેવાનો જે સમ્બંધ છે તે પર્યાયને લક્ષને છે, નહિ કે દ્રવ્યને લક્ષને; બંનેને એક ક્ષેત્રે રહેવાની પર્યાયની લાચકાત છે, એક ક્ષેત્રે રહેવા છતાં બંનેની હાલત જુદી જુદી છે; તે એક થતી નથી ભગવાનનું કેવળજ્ઞાન અને દિવ્યચરિત્ર, બંનેની અવસ્થા એક જગ્યાએ થાય છે, છતાં બંનેની અવસ્થા જુદી જુદી છે. દિવ્યચરિત્ર અને આત્માના પ્રદેશનું કંપન તે બંને અવસ્થા એક જગ્યાએ થાય છે છતાં બંનેની અવસ્થા જુદી જુદી છે, એક જગ્યાએ બંનેની અવસ્થા છે તે વ્યવહાર છે. વ્યવહાર એટલે કહેવામાત્ર કે બોલવામાત્ર છે પણ વ્યવહાર તે વ્યાપરૂપે નથી. વ્યાપક એટલે કે તે દ્રવ્યની અવસ્થા તે દ્રવ્યમાં જ થાય, બીજા દ્રવ્યમાં ન થાય; અને વ્યવહારનય એક દ્રવ્યની અવસ્થાને બીજા દ્રવ્યની અવસ્થારૂપે કથન કરે છે માટે

તે વ્યવહાર વ્યાપકરૂપે નથી.

જેમ પીળાપણું આદિ અને સફેદપણું આદિ જેમનો સ્વભાવ છે એવા મુવર્ણ અને ચાંદીને અત્યંત લિપ્તપણું હોવાથી એક પદાર્થ-પણાની અસિદ્ધિ છે તેથી અનેકપણું જ છે, તેવી રીતે ઉપયોગ અને અનુપયોગ જેમનો સ્વભાવ છે એવા આત્મા અને શરીરને અત્યંત લિપ્તપણું હોવાથી એક પદાર્થપણાની પ્રાપ્તિ નથી તેથી અનેકપણું જ છે.

જેમ સોતું અને રૂપું બન્ને જુદા પદાર્થ છે તેવી રીતે ઉપ-યોગસ્વરૂપ એટલે જાણવાદિખવાના સ્વભાવવાળો આત્મા, અને અનુપયોગસ્વરૂપ એટલે નહિ જાણવાદિખવાના સ્વભાવવાળો જડ, તે બન્ને જુદા પદાર્થ છે. તે જુદા પદાર્થોને જેમ છે તેમ જુદા જાણવા તે નિશ્ચય ને જુદા પદાર્થમાં પરનો આરોપ કરવો તે વ્યવહાર.

વ્યવહારમાં નિમિત્તને પકડે પણ નિશ્ચયને પકડે નહિ તો આ શિષ્યે કહ્યું તેવા ઝગડા ઊઠે. બોલાય વ્યવહારથી, જેમકે ભગવાનનું શરીર; પણ પરમાર્થે ભગવાન અને શરીર બન્ને જુદાં છે.

હાથીના દાંત દેખાડવાના જુદા ને ચાવવાના જુદા. દેખાડવાના દાંત મોઠા હોય ને ચાવવાના દાંત ઝીણા હોય, દેખાડવાના દાંત રંગવામાં ને શોભા કરવામાં કામ આવે, ને ચાવવાના દાંત ખાવામાં કામ આવે. તેમ શાસ્ત્ર તો ભા ના કાગળ છે તેને ઉકેલતાં શીખવું જોઈશે. શાસ્ત્રમાં વ્યવહારનાં કથન ઘણાં હોય છે, પરંતુ જેટલાં વ્યવહારનાં-નિમિત્તનાં કથન છે તે પોતાના શુભમાં કામ ન આવે એટલે કે પેટ ભરવામાં કામ ન આવે પણ બોલવામાં કામ આવે. આત્મા પરમાર્થે પરથી જુદા છે-પરથી લિપ્ત છે તેની શ્રદ્ધા કરી, તેમાં લીન થાય તો આત્માને મીણો ચડે. પરમાર્થ છે તે વ્યવહારમાં-બોલવામાં કામ આવે નહિ પણ તેના વડે આત્માને શાંતિ થાય. આવો આ પ્રગટ નયવિભાગ છે.

આવો નયવિભાગ સમજે નહિ અને એકલા વ્યવહારને જ પકડીને કહે કે અમે પરદુઃખલ્લંગન છીએ. પણ ખરી રીતે તો એનો અર્થ એમ છે કે પોતાને બીજાના દુઃખની લાગણી થઈ આવે છે,

તે લાગણીને પોતે સહન કરી શકતો નથી એટલે તે લાગણીને મદા-
ડ્યા માટે પોતે પોતાનું સમાધાન કરે છે, તેમાં વચ્ચે ધીજાતું નિમિત્ત
આવે છે; વચ્ચે ધીજાતું નિમિત્ત આવ્યું એટલે લોકોને એમ દેખાય
છ કે આણે આનું દુઃખ ટાળ્યું, પરંતુ પરતુ દુઃખ કોઈ ટાળી શકતું
નથી. નીચલી ભૂમિકામાં શુભ- ભાવ આવ્યા વગર રહેતા નથી
તેથી પોતે પોતાના ભાવનું જ સમાધાન કરે છે.

પ્રશ્ન:—આંખો વીંચીને બેગીએ તો ?

ઉત્તર:—આંખો વીંચ્યે શું થવાનું હતું ? અંતરની જ્ઞાન-
આંખ જાગૃત કરે તો રાગ-દ્વેષ ન થાય, જે ઠેકાણે વીતરાગી, નિર્વિ-
દેષ આનંદ છે તે જ ઠેકાણે વિકાર થાય છે, પરથી વિકાર થતો નથી.
તેને સમજે નહિ ને પર એવી આંખો વીંચીને બેસે કે કાનમાં ખીસા
નાખીને બેસે તો તે ભ્રાંતિ છે. આંખો વીંચ્યું ને કાનમાં ખીસા નાખ્યું
તો રૂપ ન દેખાય અને રાજ ન સંભળાય, એટલે રાગ-દ્વેષ ન થાય,
એમ જે માને છે તેવું એમ માન્યું કે પર મને રાગ-દ્વેષ કરાવી દે
છ, એમ માનનારનું નિમિત્ત ઉપર વજન છે. આંખો વીંચીને અને
કાન ખંચ કરીને તો વનસ્પતિ પણ બેઠી છે (વનસ્પતિને આંખ, કાન
છ જ નહિ) તો તેને પણ રાગ-દ્વેષ થવા ન બેઠ્યે, પણ પોતે જ
પોતાના સ્વભાવને ભૂલીને પગમાં અટક્યો છે તેથી રાગ-દ્વેષ થાય
છ. પર રાગ-દ્વેષ કરાવી દેતું નથી. આત્મા એક અખંડજ્ઞાનસ્વભાવી
છ તેને પોતામાં ન જાણતાં, પોતાના વિચારને ભૂલીને વિકારમાં
અટકી જતું તે જ પરમાર્થે ખંવન છે

વ્યવહારનય પગની અધેક્ષાથી એક ક્ષેત્રમાં રહેતું જણાવીને
દેહ ને આત્મા એક છે એમ ઉપચારથી કહે છે માટે વ્યવહારનયે જ
સારીના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન બને છે.

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે, લાગવંત ! એકવાર આત્માને જુદા કહેવો
ને વળી વ્યવહારે આવી મુતિ સીખવો છે માટે અમારે તો સહેલું
મટ હોય તે લેવું છે

આચાર્ય કહે છે કે પર તે પોતાનું ત્રણકાળમાં-કોઈ દી થ

નથી માટે પરને પોતાનું કસ્તું તે જ દુર્લભ છે ને પોતાનો સ્વભાવ જે પોતાની પાસે જ છે તેને સમજવો તે જ સહેલું છે; પણ અનાદિના અણુઅણુએ માંડું લાગે છે.

શરીરને, વાણીને, રંગને-રૂપને આત્મા કહ્યો તે તો વ્યવહારે યોગવાની રીત છે. જેમકે પાર્શ્વનાથ ભગવાન કૃષ્ણવર્ણ હતા, નેમનાથ ભગવાન શ્યામવર્ણ હતા, મહાવીર ભગવાન સુવર્ણવર્ણ હતા, તેમ વ્યવહારે યોગાય છે પણ શરીર અને આત્મા ત્રણકાળ ત્રણ લોકમાં એક છે નહિ. ભગવાનની પ્રતિમાજી સામું જોઈને જહે કે હે ભગવાન ! મને તારજો, પણ આણીકાર (પોતા તરફ) પોતે ભગવાન છે તે ભૂલી માત્ર નિમિત્ત સામું જુએ છે એટલે કે જાણે પરમાંથી જ કેમ ગુણ આવી જતો હોય ! પણ વિચાર તો ખરો, કે ગુણનો સંખ્યા ગુણી સાથે હોય કે પર સાથે ? પોતે નિર્વિકલ્પ વીતરાગ સ્વરૂપમાં ઠરી શકતો નથી, તેવી નિમિત્ત તરફનો શુભ વિકલ્પ આવે છે માટે મૃતિમાં જોડાય છે, પણ પોતે ભગવાન કોણ છે તેના ભાન વગર પછી મને ગુણ થાય છે એમ માનવું તે પરશ્ચિત્ત મિથ્યાદષ્ટિપણું છે.

ભગવાનને 'તિજાણું તાર્યાણું' એમ કહેવાય છે, પણ હું તર્યો મારા ભાવથી, તેમ લક્ષ રાખીને હે ભગવાન ! તમે મને તાર્યો એમ પૂર્ણ વીતગગ ભગવાન પ્રત્યે બહુમાન આવતાં વિનયથી યોગાય છે. તરવાનો ઉપાય પોતામાં જાણ્યો ત્યાં નિમિત્તમાં ઉપચારથી કહેવાય છે, પોતે હજી અજાણે છે ને વીતગગ થવાની ઝખના છે એટલે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર પ્રત્યે બહુમાન આવ્યા વગર રહેશે નહિ, વિનય થયા વગર રહેશે નહીં. આવો નયવિલાગ છે.

૧૯૯૬ ભાદરવા ૧૬ ૧૩ મેામ

અત્યાર સુધી આચાર્ય ભગવાને એમ કહ્યું કે શરીર અને આત્મા બન્ને જુદા છે, કાગડુ કે આ ગરીશદિ તો અજીવ, જડ વસ્તુ છે, અને તે રૂપી છે; અને આત્મા તો ચેતન્ય અને અરૂપી છે. તેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, બળ, આદિ અનતગુણો અરૂપી છે; આત્મા

પોતે અરૂપી, તેના ગુણ અરૂપી, ને તેની અવસ્થા પણ અરૂપી છે, અને શરીરોદિ જડ છે તે રૂપી છે; માટે બન્ને પદાર્થ જુદા છે. તેથી રૂપીથી અરૂપીને લાલ થાય નહિ, અને તે રૂપીથી ધર્મ પણ થાય નહિ. આત્મા તો જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા, પૂર્ણ વીતરાગસ્વરૂપ છે. તેની ઝોળા-ખાણ કરી તેમાં ઠરે તો ધર્મ થાય. ૨૭.

શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો હતો કે હું પ્રભુ ! તમે તો જડ ને આત્મા બન્ને જુદાં કહ્યાં, એકલા આત્માનાં જ ગાણાં ગાયાં, પણ પ્રભુ ! ભગવાનનું ચંદ્ર કરતાં અધિક ઊજળું મુખ, સૂર્ય કરતાં અધિક શરીરની કાંતિ, એમ અનેક પ્રકારની ભગવાનને ઉપમા આપીને આપ પણ સ્તુતિ કરો છો ને શાસ્ત્રમાં પણ ઘણી જગ્યાએ એમ આવે છે, અને જ્ઞાનીઓ, મુનિઓ વગેરે પણ ભગવાનના દેહની સ્તુતિ કરીને ભગવાનની સ્તુતિ કરી એમ કહે છે માટે એમ એમ સમજાવે છીએ કે શરીરના ગુણોથી ભગવાનની સ્તુતિ થાય છે. શરીરના ગુણ ગાવાથી આત્માના ગુણ ગવાય છે. માટે એમ સિદ્ધ થાય છે કે શરીર અને આત્મા એક છે. જો શરીર અને આત્મા એક ન હોય તો જ્ઞાનીઓ અને મુનિઓ શરીરની સ્તુતિથી ભગવાનની સ્તુતિ કેમ કરે છે ? માટે શરીર અને આત્મા જુદાં છે તે વાત અમને ઘેસતી નથી.

આ વાતની સ્પષ્ટતા હવેની ગાથામાં કરે છે.

હ્રણમણં જીવાદો દેહં પુગલમયં શુણિત્તુ મુની ।

મણદિ હુ સંયુદો વંદિદો મણ કેવલી ભયવં ॥૨૮॥

અર્થ:—શ્રવથી લિખ આ પુદ્ગલમય દેહની સ્તુતિ કરીને સાધુ એમ માને છે કે મેં કેવળી ભગવાનની સ્તુતિ કરી, વંદના કરી.

શ્રવથી જુદા પુદ્ગલમયી આ દેહને સ્તવીને મુનિ માને પ્રભુ કેવળીતણું વંદન થયું, સ્તવના થઈ. ૨૮.

જેમ, પરમાર્થથી શ્વેતપણું મુવર્ણના સ્વભાવ નહિ હોવા છતાં પણ, ચાંદીના ગુણ જે શ્વેતપણું, તેના નામથી મુવર્ણનું 'શ્વેત મુવર્ણ' એવું નામ કહેવામાં આવે છે તે વ્યવહારમાત્રથી જ કહેવામાં આવે છે.

જેમ સોનાને અને ચાંદીને ગાળીને એક પિંડ કરેલ હોય તેને શ્વેત સોનું એમ વ્યવહારે ખોલાય છે, પણ પરમાર્થથી શ્વેતપણું મુવર્ણના સ્વભાવ નહિ હોવા છતાં, પાંચાશ મટીને સફેદ દેખાય છે એટલે તેને શ્વેત મુવર્ણ એમ નામ કહેવામાં આવે છે, તેમ આત્મા અને શરીર એક જગ્યાએ પોત પોતાની યોગ્યતાએ રહ્યાં છે. તે આત્મા અને શરીરને એક જગ્યાએ રહેવાના જે મંબંધ છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહિ પણ અવસ્થાની અપેક્ષાએ છે, એક ક્ષેત્રે રહેવા છતાં બન્ને જુદાં છે.

મુનિઓ અને જ્ઞાનીઓ શરીર દ્વારા ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે, પણ અંતરમાં ભાન વર્તે છે કે ભગવાન કેહથી જુદા છે, ભગવાનનો આત્મા અને ભગવાનનું શરીર બન્ને એક ક્ષેત્રે રહ્યાં છે એટલે શરીરનો આરોપ ભગવાનના આત્મા ઉપર કરીને ભગવાન આવા સોવનવર્ણી તેમ સ્તુતિ કરવામાં આવે છે; પણ ભગવાન તો કેહથી જુદા છે. ભગવાનને વાણી છૂટે છે પણ તે ઈચ્છા વિના છૂટે છે. વાણી છૂટે છે તેમાં ભગવાનની હાજરી પૂરતો મંબંધ છે, તેથી એમ ઉપચારથી કહેવાય છે કે હે નાથ ! આપ દિવ્યવાણીના અમૃત વરસાદ વરસાવો છો. જ્યાં કેવળજ્ઞાન અને વીતરાગતા પ્રગટે ત્યાં જ એવી દિવ્યવાણીના યોગ હોય છે, દિવ્યવાણી વખતે કેવળજ્ઞાનની હાજરી પૂરતો મંબંધ છે એટલે કે એવી વાણીના યોગ, કેવળજ્ઞાનની વિના ધીજા કોળને હોઈ શકે જ નહીં. આવો નિર્મિતની હાજરી પૂરતો મંબંધ છે એવું લક્ષ રાખીને વિવેક સહિત ભગવાનના ગરીર દ્વારા, વાણી દ્વારા, શ્રાવકો અને મુનિઓ ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે- સ્તવના કરે છે; એવા ભાનપૂર્વક થતી સ્તુતિ તે વ્યવહારે સ્તુતિ કહેવાય છે. આવા ભાન વિના થતી સ્તુતિ તે વ્યવહારે પણ સ્તુતિ નથી.

લોગસ્સમાં લોકો ખોલે છે કે 'સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ' એટલે કે હે સિદ્ધ ભગવાન ! તું મને સિદ્ધ પદ આપ; એમ સ્તુતિ કરે છે

ને ! પણ ભગવાન કોઈને મુક્તિ આપી દેતા નથી. એવું જ્ઞાન લેને વર્તે છે કે સાક્ષાત્ સિદ્ધ ભગવાન ઉતરે તો પણ કોઈની મુક્તિ કરી શકે નહીં, હું પાતે જ જ્ઞાનમૂર્તિ પૂર્ણ સિદ્ધ સમાન છું, એવો માગે સ્વભાવ છે, મારા પુરુષાર્થ વડે જ મારી સિદ્ધ પર્યાય પ્રગટે તેમ છે, એવી શ્રદ્ધાવાળો અને ભાનવાળો સમજીને વિનયથી ભગવાનને આરોપ આપીને દહે છે કે હું સિદ્ધ ભગવાન ! મને સિદ્ધપદ આપો, એમ સમજીને સ્તુતિ કરે ત્યારે તેની બાહ્ય સ્તુતિને-ભક્તિને વ્યવહાર કહેવાય આવા નિશ્ચયના જ્ઞાનપૂર્વક વર્તતા સ્તુતિનાં શુભ પરિણામ તે અશુભથી અચાલે તેટલા પૂરતા વ્યવહાર કથંચિત્ સત્ય છે. અંદર આત્મામાં પરમાર્થ સ્તુતિ પ્રગટી ત્યારે બાહ્ય સ્તુતિને નિમિત્ત કહેવાય

અજ્ઞાનીનું લક્ષ એકવું ભગવાનના ગરીર ઉપર જ રહે છે, અને એકલી શરીર ઉપરની દષ્ટિથી જ સ્તુતિ કરે છે, તેથી તેની સ્તુતિ યથાર્થ નથી; વ્યવહારે પણ તેની સ્તુતિ સાચી નથી. અજ્ઞાની, માત્ર ભગવાનના પુરુગણસ્વરૂપ દેહ ઉપર જ લક્ષ રાખીને, ભગવાનનો દેહ જ જાણે ભગવાન કેમ હોય, એવી દષ્ટિ રાખીને સ્તુતિ કરે છે; જેમકે સોજ ભગવાન સોવનવર્ણા, અને બીજા ભગવાન રક્ત, લીલા, ઘોળા, આદિ વર્ણે છે એમ અજ્ઞાની શરીર ઉપર જ લક્ષ રાખીને સ્તુતિ કરે છે, તેથી તેનો વ્યવહાર પણ સત્ય નથી. આવા પ્રકારની સ્તુતિ કરતાં તેમાં કયાય પાતળો પાડે તો શુભભાવ થાય, ને તેથી પુણ્યમંત્ર થાય પણ આત્માના જ્ઞાન વિના ભવભ્રમણ રહે નહિ

સ્તનનમાં બોલે છે ને કે 'વંદુ' સોજે જિન સોવનવર્ણા,' એટલે મુવર્ણવર્ણવાળા જોજે જિનને વંદુ' છું, તેમાં નિમિત્તથી કથન છે; પણ તેથી શું ભગવાન વર્ણવાળા હુજે ? અગેખર ભગવાન તેવા સોનાવર્ણે નથી, પણ તેવું જ્ઞાન નથી તેવા અજ્ઞાની શરીરને જ ભગવાન માની લે છે. ભગવાન સોનાવર્ણે છે, ચાલે છે, બોલે છે, એમ એકાંત માની લીધું તેણે વ્યવહારને જ પરમાર્થ માની લીધો; શરીરના ગુણ ગાતાં, ભગવાનને જ તેવા માની લે છે, એવી રીતે માનનારો ભગવાનની સાચી સ્તુતિ કરી શકતો જ નથી, અને તે

વીતરાગનો ભક્ત પણ નથી. વ્યવહાર-નિશ્ચયના ગોટા જગતને ઊઠ્યા છે, તેથી વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની લીવો છે.

અજ્ઞાની એવી સ્તુતિ કરતાં રાગ ઓછો કહે તો ફક્ત પુણ્ય બાંધે, પણ આત્માને કાંઈ લાભ ન થાય અજ્ઞાનીને સ્તુતિનો વ્યવહાર એટલે કે ભગવાનના શરીર ઉપર જે આરોપ (સ્તુતિનો) કરે છે તે પણ સાચો નથી.

જેને સોનાના પીળા ગુણના સ્વભાવની ખબર છે, તે સોનાને ધોળાપણાનો આરોપ કરી શકે: પણ જેને ભાન નથી કે સોનું કેવું છે તેને આરોપ તો ? એટલે કે તેનો આરોપ પણ સાચો નથી. તેમ જેને માગે આત્મા પરથી નિરાળો, જ્ઞાયકસ્વરૂપ છે, એવું ભાન છે, પ્રતીતિ છે, તેવા મુનિ આદિ જ્ઞાનીને ખબર છે કે ભગવાનનો આત્મા શરીરરહિતી જુદા છે, એવો જ મારો આત્મા શરીરરહિતિ વિનાનો છે, એમ બંનેને જુદા જણીને, શરીરરહિતી સ્તુતિ કરે છે તે જ ભગવાનની સ્તુતિ કરી શકે છે, ને તેણે ભગવાનના આત્મા ઉપર શરીર અને વાણીનો કરેલો આરોપ પણ સાચો છે, અને તે જ વીતરાગનો સાચો ભક્ત છે વસ્તુસ્વભાવનું જેને ભાન છે તેનો કહેલો આરોપ પણ સાચો છે. આરોપ એટલે એક પદાર્થમાં બીજા પદાર્થના આરોપથી કથન કરવું તે, પણ જેને વસ્તુના જુદા સ્વભાવનું ભાન નથી તે આરોપને જ વસ્તુ માની લે છે, મારે તેનો આરોપ જ ક્યાં રહ્યો ?

ભગવાન તો અરૂપી છે, શરીરરહિત તો રૂપી છે; અરૂપી ભગવાન તો શરીરરહિત વિનાનો છે, શરીરરહિત છે તે ભગવાન નથી. જ્ઞાનીને એમ ભાન હોય છે કે હું જે શરીરના ગુણોની સ્તુતિ કરું છું તે પરમાર્થે ભગવાનના ગુણો નથી જિનવરના જે વીતરાગતા, સર્વજ્ઞતા, અનંત ચતુષ્ટય આદિ અનંત ગુણો છે તે જિનવરના આત્મામાં છે, તે શરીરરહિતી સિદ્ધ છે એવા લક્ષ સહિત જેવા જિનવરમાં ગુણો છે, તેના જ મારા આત્મામાં ગુણો છે, એમ જિનવરના ગુણોનું પોતાના આત્મામાં સ્થાપન કરીને સ્તુતિ કરે છે તે જ સાચી સ્તુતિ છે.

જ્ઞાની સમજે છે કે મારો આત્મા પૂર્વે અનંદ-સાગર અરૂપી

છે માટે અરૂપીની સ્તુતિ પણ અરૂપી હોય. જિનેશ્વરનો આત્મા ને મારો આત્મા બન્ને ભિન્ન છે માટે પર ઉપર દૃષ્ટિ છોડી ઠહને અંદર સ્વભાવમાં ઠરવું તે જ સાચી પરમાર્થ સ્તુતિ છે; પોતાના સ્વરૂપમાં પુણ્યાદિનો વિકલ્પ તોડી કરે તો ભગવાનને આરોપ આપવાનો ગઢે નહિ અને તે જ નિશ્ચયસ્તુતિ છે. પણ પોતે ઠરી શકતો નથી એટલે સ્વસન્મુખ દૃષ્ટિ સ્થાપી, સ્વપરના ભેદપૂર્વક, જિનવર ઉપર લક્ષ રાખી સ્તુતિ કરવાનો શુભ વિકલ્પ હોય છે તે વ્યવહારસ્તુતિ છે. જેટલો સ્વરૂપમાં ઠરે છે તે નિશ્ચયસ્તુતિ છે, ને જેટલો શુભ વિકલ્પમાં જોડાય છે તે વ્યવહારસ્તુતિ છે.

જેમ ભગવાનનો આત્મા શરીરાદિ અને પુણ્ય-પાપના વિકાસ વિનાનો છે તેમ શરીરાદિ તે મારાં નથી, અને પુણ્ય-પાપરૂપ વિકાર-ભાવ તે મારો સ્વભાવ નથી, ઊંચામાં ઊંચો શુભ વિકલ્પ આવે તે પણ મારો સ્વભાવ નથી એવી પ્રતીતિ ને ભાન જ્ઞાનીને બરાબર વર્તે છે. એવા ભિન્ન આત્માની પ્રતીતિપૂર્વક સ્વરૂપમાં સર્વથા ઠરી શકતો નથી એટલે અશુભથી બચવા શુભ વિકલ્પ (ભગવાનની સ્તુતિનો) આવે છે તે વ્યવહાર છે, ને જેટલે અથો પ્રતીતિ, જ્ઞાન ને સ્થિરતા વર્તે છે તેટલી નિશ્ચયસ્તુતિ છે.

સ્તુતિનો શુભ વિકલ્પ તે અસંભૂતવ્યવહારનય છે કારણ કે તે પોતાનો સ્વભાવ નથી માટે અસંભૂત છે પણ પોતાની અવસ્થામાં વિકાસ ધાય છે ખરો, માટે તે વ્યવહાર છે ને તેનું જ્ઞાન કરવું તે નય છે; ને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની વૃદ્ધિનો પુરુષાર્થ તે સંભૂત વ્યવહારનય છે, કાગ્લુ કે તે પોતાનો સ્વભાવ છે માટે સંભૂત છે, સાતક-સાધનો ભેદ પડે છે માટે વ્યવહાર છે-અભેદમાં ભેદ પડે છે માટે વ્યવહાર છે, તેનું જ્ઞાન કરવું તે નય છે. ઊંચી અને વિકારી પર્યાય વિનાના અખંડ પૂર્ણ જ્ઞાયકસ્વભાવનું ભાન તે નિશ્ચયનય છે આ નયના પ્રકાર આત્માની ઝાળખાણ થયા પછી ધર્માત્માને જ હોય છે, બીજાને હોવા નથી.

અહીં કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે વ્યવહારનય તો અસાધ્ય કહ્યો

છે અને શરીર જડ છે તેા વ્યવહારના આશ્રયે જડની સ્તુતિનું શું ફળ છે ?

તેના ઉત્તર—વ્યવહારનય સર્વથા અસત્યાર્થ નથી; સ્વભાવની સાચી શ્રદ્ધા થઈ એટલે પૂર્ણ સ્વભાવની પ્રતીત થઈ, પ્રતીત થતાં વેંત જ પૂર્ણ વીતરાગતા પ્રગટે તેમ બનતું નથી, તેથી વચ્ચે પુણ્ય-પાપનાં પરિણામ આવ્યા વગર રહેતાં નથી એટલે અશુભથી બચવા શુભ ભાવના અવલંબનમાં ભગવાનની પ્રતિમા વગરેનું નિમિત્ત આવે છે, તે વ્યવહાર છે અને તે કથંચિત્ સત્યાર્થ છે. વ્યવહાર તે વ્યવહારથી સાચો છે પણ પરમાર્થે તે વ્યવહાર અસત્યાર્થ છે; શુભ-ભાવ તે ભગવાનને પહોંચાડે નહીં પણ તે શુભભાવનો નાશ કરી શુદ્ધભાવ પ્રગટ કરે તેા તે ભાવ ભગવાનને (આત્માને) પહોંચાડે, માટે તે વ્યવહાર અસત્યાર્થ છે, પણ જ્યાંમુઠી સાધક છે—અધૂરો છે, ત્યાંમુઠી શુભ પરિણામ આવ્યા વિના રહેતાં નથી, માટે વ્યવહાર કથંચિત્ સત્ય છે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તરફના વલણવાળો શુભભાવ થાય છે એમ જાણવું તે વ્યવહારનય છે, પોતે સમજ્યો ત્યારે શુભ-ભાવ અને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તે નિમિત્ત કહેવાયાં, નિમિત્તનો નિમિત્ત તરીકે જ્ઞાનમાં સ્વીકાર તે વ્યવહારનય છે. નિમિત્ત વિના થાય નહિ, પણ નિમિત્તથી થતું નથી. નિમિત્તને મદદગાર માને તેા મિથ્યાદષ્ટિ છે. નિમિત્ત આવ્યા વગર રહેતાં નથી, પણ નિમિત્તથી થતું નથી. જેને નિશ્ચયનું ભાન છે તેના વ્યવહાર સાચો છે ને ત્યાં જ ખગ નિશ્ચયને વ્યવહાર છે; પણ જેને નિશ્ચયનું ભાન નથી તેને વ્યવહાર જ નિશ્ચયરૂપ થઈ પડ્યો છે, તેને નથી નિશ્ચયનય, કે નથી વ્યવહારનય. વ્યવહારને આદરણીય માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. અહીં તેા જ્ઞાનીના વિવેકની વાત છે. ભાન વિના દેહના લક્ષણથી ભગવાનની સ્તુતિ કરે તેા પુણ્ય બાંધે, તેની તેા અહીં વાત જ નથી.

સંભારનાં વખાણ કરવાં, સ્ત્રી, પુત્રાદિનાં વખાણ કરવાં તે ભાવ તદ્દન પાપભાવ છે, એકલો અશુભ ભાવ છે; ભગવાનના શુભગ્રામ કરવાનો, સ્તુતિ કરવાનો ભાવ તે શુભભાવ છે; અશુભભાવ ટાળી શુભભાવ કરવાનો નિવેધ ન હોય, પણ તેનાથી ધર્મ થશે તેમ માને

તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. જેટલી પુણ્યભાવની ધૃતિ ઊંડે તે હું નહીં, તે મને ઈચ્છિતમાત્ર મદદગાર નથી, પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ સહિત મારો આત્મલાભ છે એવું જેને ભાન છે તેને ભગવાન તરફના વલણ વાળો શુભભાવ થાય છે, એમ જાણવું તે સાચો વ્યવહારનય છે. આ વાત ઘણી સ્પષ્ટતાથી કહેવાય છે

ગિધ્યે પ્રશ્ન કર્યો હતો કે જડની સ્તુતિનું શું ફળ છે? તો તેનો ઉત્તર એમ છે કે સાક્ષાત્ જિનેશ્વર કે તેમની પ્રતિમા-તેમની શાંતરૂપ મુદ્રાને દેખી પોતાને પણ શાંત ભાવ થાય છે, આવો ઉપકાર જાણી શરીરના આશ્રયે પણ સ્તુતિ કરે છે, તથા વીતરાગની શાંત મુદ્રા દેખી અંતરંગમાં વીતંગભાવનો નિશ્ચય થાય છે, એ પણ ઉપકાર છે. હૃદયસ્થને અરૂપી આત્મા પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી પણ તેની પ્રતીતિ અને ભાન થઈ શકે છે, તેથી ભગવાનની પ્રતિમાની અક્રિય મુદ્રા દેખીને, પોતાના આત્માના અક્રિય સ્વભાવનો નિશ્ચય થાય છે. પોતાના અક્રિય સ્વભાવનો તેમજ વીતરાગ સ્વભાવનો નિશ્ચય થયો ને પોતામાં ઈર્ષ્યો તે પોતાના વીર્યવડે; નિમિત્તે કાંઈ કરાવી દીધું નથી. પણ તે દુઃખપતે ભગવાનની મુદ્રાની નિમિત્તરૂપ હાજરી હોવાથી ભગવાન તે સમ્યક્દર્શન થવાનું કારણ કહેવાય છે એ પણ એક ઉપકાર છે.

જ્ઞાનીને સ્વભાવનું શાંતપણું પ્રગટ થયું છે, તેને ભગવાનની શાંતિ, તેમની અક્રિયતા અને વીતરાગી મુદ્રા દેખી પોતાને શાંત ભાવ થાય છે, હું તો અક્રિય જ્ઞાનનદ છું, મન-વાણીની ક્રિયારૂપ હું નથી એવું ભાન છે, અને લક્ષ ભગવાન તરફના વલણવાળું શુભ છે, પણ ભગવાનની નિમિત્તરૂપ હાજરીમાં તેમની વીતરાગતા દેખતાં, પોતાની વીતરાગતાનું સ્મરણ પોતાથી થઈ આવતાં પોતા વડે પોતાનું લક્ષ કરીને અંતરંગ વીતરાગભાવમાં ઠરે છે એટલે શુભભાવ છૂટી જાય છે; તે અપેક્ષાએ ભગવાનને તથા તેમની પ્રતિમાને શાંતભાવ પ્રગટવામાં નિમિત્ત કહેવાય છે. આમાં કાંઈ પણ આડો અવગો શબ્દ થાય તો આખો ન્યાય ફરી જાય, ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં આ સત્ય ફરે તેવું નથી

ધર્માત્મા પરલક્ષ છોડી, વિકલ્પ તોડી, અંદર કરે ત્યારે ભગવાન તરફનો વિકલ્પ રહેતો નથી. સ્વ-વલણથી પરવલણ છોડી પોતાના પુરુષાર્થથી શાંતિ પ્રગટે તો જે ભગવાન તરફ આંધ લક્ષ ક્યું હવું, તે આંધ લક્ષને અને ભગવાનને ઉપચારથી નિમિત્ત કહેવાય, પણ જેને ભગવાનની મુદ્રા દેખી, અક્રિય સ્વભાવનો નિશ્ચય થયો નહિ અને શાંત ભાવ પ્રગટ્યો નહિ, તેને ભગવાનનું નિમિત્ત શું? પોતે સમજે તો ભગવાનને નિમિત્ત કહેવાય. ૨૮.

હવેની ગાથામાં કહે છે કે શરીરના ગુણોનું સ્તવન કરવાથી પરમાર્થ કેવળી ભગવાનના ગુણોનું સ્તવન થતું નથી.

तं णिच्छये ण जुज्जदि ण सरीरगुणा हि हांति केवलिणो ।
केवलिगुणो थुणदि जो सो तच्च केवलिं थुणदि ॥ २९ ॥

અર્થ:—તે સ્તવન નિશ્ચયમાં યોગ્ય નથી કારણ કે શરીરના ગુણો કેવળીના નથી; જે કેવળીના ગુણોની સ્તુતિ કરે છે તે પરમાર્થથી કેવળીની સ્તુતિ કરે છે.

જેમ ચાંદીનો ગુણ જે સફેદપણું, તેનો સુવર્ણમાં અભાવ છે માટે નિશ્ચયથી સફેદપણાના નામથી મોનાનું નામ નથી બનતું, સુવર્ણના ગુણ જે ખીળાપણું આદિ છે તેમના નામથી જ સુવર્ણનું નામ થાય છે; તેવી રીતે શરીરના ગુણો જે શુક્લ-રક્તપણું વગેરે, તેમના તીર્થકર-કેવળી પુરુષમાં અભાવ છે માટે નિશ્ચયથી શરીરના શુક્લ-રક્તપણું ગુણોનું સ્તવન કરવાથી તીર્થકર-કેવળી પુરુષનું સ્તવન નથી થતું, તીર્થકર-કેવળી પુરુષના ગુણોનું સ્તવન કરવાથી જ તીર્થકર-કેવળી પુરુષનું સ્તવન થાય છે.

જેમ ચાંદીનો ગુણ ધોળો છે એટલે સોનામાં ચાંદીપણાના ગુણોનો અભાવ છે, તેવી રીતે ભગવાનના શરીરમાં જે એક હજારને

પણ નિશ્ચયે નથી યોગ્ય એ, નહિ દેહગુણ કેવળીતણા;
જે કેવળીગુણને સ્તવે પરમાર્થ કેવળી તે સ્તવે. ૨૯.

આઠ લક્ષણો છે તે ભગવાનના આત્મામાં હોઈ શકે નહિ, વાણી વાણીમાં છે અને શરીરના ગુણો તે શરીરમાં છે. તે જડ છે, એટલે શરીરનું ને વાણીનું કોઈ કર્તવ્ય ભગવાનના આત્મામાં હોઈ શકે નહિ, માટે પરમાર્થથી તે શરીરોદિની ભક્તિ ને સ્તુતિ તે ભગવાનની નથી, પણ ભગવાનના ગુણોની સ્તુતિ તે ભગવાનની સ્તુતિ છે કેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રના વલણનાળો જે ભાવ છે તે છાડીને સ્વભાવની સાચી શ્રદ્ધા સહિત સ્વરૂપમા સ્વિચર થવું તે જ સાચી પરમાર્થ સ્તુતિ ને ભક્તિ છે, અને તે સાચા પ્રત છે; ખરેખર તો પાતે જ ચિદાનંદ છે અને પરથી જુદા છે એમ શ્રદ્ધા કરે ત્યાર પછી સ્તુતિનો જે શુભ-ભાવ આવે તેને વ્યવહારે-મહારમાં કેવળીના ગુણ ગાય છે એમ કહેવાય, પણ નિશ્ચયથી તો પાતાના ગુણની જ સ્તુતિ કરે છે.

શરીરનું સ્તવન કરતાં ભગવાનનું સ્તવન થતું નથી પરંતુ ભગવાનના આત્માના ગુણોનું સ્તવન કરતાં ભગવાનનું સ્તવન થાય છે, પણ ખરી રીતે તો ભગવાનના ગુણોનું સ્તવન કરતાં નિશ્ચયથી તો પાતાના આત્માનું જ સ્તવન કરે છે તે જ સાચી પરમાર્થ સ્તુતિ છે. એ રીતે શરીરના સ્તવનથી ભગવાનનું સ્તવન થતું નથી પણ ભગવાન આત્માના ગુણોનું સ્તવન તે જ પરમાર્થે ભગવાનનું સ્તવન છે, અને જે ભગવાનના ગુણોને સ્તવે છે તે પાતાના આત્માને સ્તવે છે, ને તે ખરી સ્તુતિ છે. ખંડ નિનાનો જે અખંડ સ્વભાવ તેની સ્તુતિ તે કેવળી ભગવાનની સ્તુતિ છે, સ્વરૂપમાં કરે તેણે કેવળીના ગુણ ગાયા એટલે કે પાતે જ અશે કેવળી થયા તે ખરેખર પરમાર્થસ્તુતિ છે સામા ભગવાન તરફનો ભાવ તે પર તરફના વલણનાળો રાગભાવ છે તે તોડીને પાતે જ અશે વીતરાગ થયા, તે જ નિશ્ચય સ્તુતિ થઈ; પાતે પાતામા ધર્મી તે પાતે જ પરમાર્થે અશે ભગવાન થયા તે જ પરમાર્થે ભક્તિ થઈ, ભગવાનના ગુણમામ કરે છે ત્યારે જે સ્વભાવની દષ્ટિ ઉભી છે તે ધર્મ છે ને શુભભાવ થાય છે તેટલું યુગ્ય છે.

ભક્તિ કહો, સ્તુતિ કહો, બહારની દયા કહો, કે મતનાં પરિ-જ્ઞામ કહો તે બધા શુભભાવ છે, તે વિકાર છે. વિકાર છે તે નિર્મળ-

નિર્વિકારી સ્વભાવનું ખૂન કરનાર છે. જેમ લોહી છે તે નિરોગતા છે અને તેમાંથી જેટલું પરુ થાય છે તે રોગ છે, માટે જેટલું પરુ થાય છે તેટલું કાઢી નાખવું પડે છે, તેમ આત્મા વીતરાગસ્વભાવી છે તેમાં જેટલો રોગ થાય તેટલું પરુ છે-વિકાર છે; તે કાઢી નાખવાથી જ આત્માની પૂર્ણ નિર્મળતા ને નિરોગતા થાય છે, પણ સ્વભાવમાં ટકી શકતો નથી એટલે શુભનું અવસંખન લેવું પડે છે પણ તે આત્માના સ્વભાવનું ખૂન કરનાર છે.

ધર્મ શું ચીજ છે? ક્યાં છે? એ વાત લોકોએ અનાદિથી સાંભળી નથી માટે તેમને ધર્મ કંઈ જાતનો હુગે તેની ક્યાંથી ખબર હોય? ભાઈ! ધર્મના બહાને જગતમાં અત્યારે ઘણા ગોરા ઊઠ્યા છે, બહારની ક્રિયામાં લોકોએ ધર્મ માન્યો છે પણ બહારની ક્રિયાથી આત્માને ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં ધર્મના અંશ માત્ર પણ થતો નથી. પુણ્યભાવ એ બધું પરુ છે-વિકાર છે, તેનાથી સંસાર જ ફળે છે; ધર્મ તો ત્યાજે જ થાય કે પરથી રહિત પોતાના સ્વભાવને ઝોળાખે.

જેને સંસાર જોઈતો ન હોય તેને સમજવા જેવી આ વાત છે. જેને પરિશ્રમણુ રુચ્યું છે તેને આત્મા નહિ રુચે અને જેને આત્મા રુચ્યો છે તેને પરિશ્રમણુ કઠી નહિ રુચે. સંસારનો નાશ કરવો હોય તો અવિનાશી સ્વભાવ શું છે તે પ્રથમ જાણવું પડશે.

ત્યાં આત્માનું ભાન હોય છે ત્યાં શુભભાવ પણ અસૌકિક થાય છે. જેમ કે એલિફ રાજને આત્માનું ભાન હતું, ને તે ભાનની ભૂમિકામાં ઊંચો શુભભાવ થવાથી તીર્થંકર ગોત્ર ખંવાયું. આત્માના ભાન વિના એવા અસૌકિક શુભભાવ પણ થાય નહિ.

લોકો કહે છે કે આત્મ સમજવા કરતાં બે ઉપનામ કરવાનું કહી શકે તો કાંક સમજવાની મૂંઝવણ રહે નહિ. લોકોને શુભપરિણામરૂપ ઉપવાસ એ જ ધર્મ ધર્મ પડ્યો છે, એમ પોતે માને છે અને ણીજને મનાવે છે પણ એવા તો છ મહિનાના ઉપવાસ નેકોરૂપ અનંતવાર ક્યાં, પણ આત્માના સ્વભાવની ખબર વગર અંગ પણ ધર્મ ધર્યો નહિ, ધર્મ તો આત્માને ઝોળાખ્યે જ થાય છે. ૨૯.

૧૯૯૯ બાદરવા વદી-૧૪ મંગળ.

હવે શિષ્યનો પ્રશ્ન છે કે હું ભગવંત ! આત્મા તો શરીરનો અધિષ્ઠાતા છે-માલિક છે, તેથી શરીરના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન નિશ્ચયે કેમ યુક્ત નથી ? પ્રભુ ! શરીરના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન થાય તેમાં તમે કેમ વિરુદ્ધતા બતાવો છો ? શરીરના ગુણને ભગવાનના આત્માના ગુણ ઉપર આરોપ કરીએ તો તે વ્યાજબી નથી તેમ આપ કેમ કહો છો ? પ્રભુ ! શરીરનો કર્તા આત્મા છે, શરીરને આત્મા હલાવી-ચલાવી રાકે છે, માટે શરીરનો અધિષ્ઠાતા આત્મા છે એમ અમે પણ માનીએ છીએ અને બધા લોકો પણ માને છે, તો પ્રભુ ! આપ શરીર અને આત્મા બુદ્ધ કેમ માનો છો ? આપે આત્મ નવું ક્યાંથી કાઢ્યું ? એવા પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે દ્વિતીય સહિત ગાથા કહે છે:-

णयरम्मि वण्णिदे जह ण वि रण्णो वण्णणा कदा होदि ।
देहगुणे थुव्वंते ण केवल्लिगुणा थुदा होंति ॥ ३० ॥

અર્થ:-જેમ નગરનું વર્ણન કરતાં છતાં રાજાનું વર્ણન કરાતું (થતું) નથી, તેમ દેહના ગુણનું સ્તવન કરતાં કેવળીના ગુણનું સ્તવન થતું નથી.

જેમ કોઈ નગરનાં વખાણ કરે કે નગર આત્મું સુંદર છે, નગરમાં આવા બાગબગીચા છે વગેરે નગરના ગુણ ગાવાથી રાજાના ગુણ ગવાતા નથી. આવા સુંદર નગરનું જે રાજા રાજ કરતો હોય તે રાજા જે અધર્મી ને લપટી હોય, ચેયત ઉપર કર-વેરા નાખીને પોતાની મોટાઈ વધારતો હોય તો તેની નગરીનાં વખાણથી રાજાનાં વખાણ થતાં નથી, સારો રાજા હોય તો પણ નગરીનાં વખાણથી

વર્ણન કર્યે નગરીતણું નહિ થાય વર્ણન ભૂપનું, કીધે શરીરગુણની સ્તુતિ તહિ સ્તવન કેવળીગુણનું. ૩૦.

રાજનાં વખાણુ થતાં નથી કારણકે નગરી અને રાજા બંને જુદા છે.

રાજમાં અનેક જાતના અવજુણ હોય કે અનેક જાતના ગુણ હોય પણ નગરીનાં વખાણુમાં રાજના ગુણ-દોષ આવતા નથી. કેઈ કહે આવો અર્થમાં રાજા અમારા માથે હોવો જોએ નહિ. લોકો પરનો વાંક કાઢે છે પણ પોતાનો વાંક કાઢતા નથી. પોતાના પુણ્યની આશપને કારણે તેવાં નિમિત્તો મળે છે માટે પોતાનો વાંક છે.

રાજા અર્થમાં હોય છતાં છડીદાર છડી પોકારે કે “ખમા અત-દાતાર, નેક નામદાર સાહેબ, ઇંદરના અવતાર છા ” એમ લાંબા લાંબા પૂછડા વળગાડે, તો તેથી કાંઈ રાજા ગુણવાન કહેવાય નહિ. રાજા નીતિવાન હોય, ઉદાર હોય, શિયળવાન હોય, પરસ્ત્રીનો ત્યાગી હોય, તેને પરસ્ત્રી માતા, બહેન, સમાન હોય, પ્રજાનો પ્રતિપાળ હોય, પ્રજા પ્રત્યે પિતા તરીકે તેની દૃષ્ટિ હોય, આવા લૌકિક ગુણો રાજામાં હોય તો કહેવાય કે આ રામરાજ્ય છે. એટલે રાજા આવો ગુણવાન હોય તો તેવા ગુણ ગાતાં રાજના ગુણ ગવાય, પણ નગરીનાં વખાણુ કરતાં રાજનાં વખાણુ થતાં નથી.

તેમ શરીરના સ્તવનથી કેવળી ભગવાનના ગુણોત્ત' સ્તવન થતું નથી, કારણ કે શરીર અને આત્મા બંને પદાર્થ જુદા છે. વસ્તુએ, ગુણે અને અવસ્થાએ ત્રણે રીતે શરીર અને આત્મા જુદા છે. માટે શરીરનો અધિષ્ઠાતા-માલિક આત્મા નથી. શરીર તો પરમાણુની એક અવસ્થા છે. પરમાણુ તે વસ્તુ, ને રંગ-ગંધ આદિ અનંત તેના ગુણ છે ને ધોણું-સાતું, સુગંધ-દુગંધ વગેરે તે રંગ ને ગંધ ગુણની અવસ્થા છે. વસ્તુ ને ગુણ તે કાયમ રહે ને હાલત ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે, જેમકે ચોખા ને રોટલા પહેલાં ગરવામાં પડ્યા હતા ત્યારે તે પરમાણુની અવસ્થા ચોખા ને રોટલારૂપ હતી, તે ચોખા ને રોટલા પેટમાં પડવાથી તેની અવસ્થા બદલીને આ શરીરરૂપ થયું; માટે શરીર તે પરમાણુની અવસ્થા છે તેથી તેનું કાર્ય સ્વતંત્રપણે તેના કારણે થાય છે, આત્માને કાંઈ થતું નથી. માટે આત્મા તે શરીરની અવસ્થાનો કર્તા નથી.

આત્મા પણ વસ્તુ છે, તેના જ્ઞાન-દર્શન આદિ અનંત ગુણો છે, ને કણે કણે પલટાય તે તેની હાલત છે. આત્મા તો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સહજ આર્ણલાદૃષ આનંદની શક્તિનો પિંડ છે. પાતે તો પવિત્ર, અંતરમાં શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વભાવી છે, તેની રચિ કરે તો તેવી પવિત્ર અવસ્થા થાય; ને હું શરીરવાળો, હું ઇન્દ્રિયવાળો, તેવી રચિ કરે તો તેવી ભ્રાંતિવાળી મલિન અવસ્થા થાય; જેવી જેની રચિ તેવી તેની અવસ્થા થાય આત્મા કાં તો ભ્રાંતિથી મલિન અવસ્થાને કરે, અથવા પાતાના સ્વભાવની રચિ કરે તો નિર્મળ અવસ્થાને કરે, પણ જડની અવસ્થાનો કર્તા આત્મા ત્રણકાળમાં નથી. લોકોએ ભ્રાંતિ વડે આત્માને પરનો કર્તા માન્યો છે, પણ જડ એવા શરીરના કિનો કર્તા આત્મા ત્રણકાળમાં નથી; શરીર અને આત્મા વસ્તુએ, ગુણે ને અવસ્થાએ બધી રીતે જુદા છે માટે શરીરના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન બનતું નથી.

નાત, જાત, વાણિયો, બ્રાહ્મણ તે બધી શરીરની અવસ્થા છે. હું વાણિયો છું, હું બ્રાહ્મણ છું, હું દશાશ્રીમાળી છું એમ શરીરની અવસ્થાને પાતાપણે માને તે અજ્ઞાન ને મિથ્યાત્વ છે, કારણકે આત્મા નથી વાણિયો, નથી બ્રાહ્મણ કે નથી દશાશ્રીમાળી; આત્મા તો એ નાતજાતથી સંહિત, સ્વાભાવિક જ્ઞાન, સ્વાભાવિક આનંદ અને સ્વાભાવિક વીર્યની મૂર્તિ છે. તેને તે સ્વભાવે જુએ તો તેવી તેની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે.

બધા આત્મા દ્રવ્યે ને ગુણે સરખા છે પણ સ્વનું જ્ઞાન કરે તો મુક્તિ, અને સ્વનું જ્ઞાન જૂલે તો સંસાર છે. વિકારની દૃષ્ટિ છાડે તો આત્મા નિર્મળ જ છે પણ પર ઉપર દૃષ્ટિ કરે તેથી જ વિકાર છે. દૃષ્ટિ ફેરે સંસાર ને દૃષ્ટિ ફેરે મોક્ષ.

જન્મતને એવી ઊંધી ઘેઠી છે કે આત્મા હુકમ કરે તેમ શરીરમાં થાય છે, હાથ પગ આમ હલાવીએ છીએ, આંખો મટમટ કરવી હોય તો આપણે કરી શકીએ છીએ તેમ જન્મતને ઊંધું બેડું છે; પણ ભાગ્યે! શરીરના રજકણની અવસ્થા તો શરીરને કારણે થાય છે શ્વાસ ચડે, બળખા નીકળે, શરીરમાં લીલરી થાય તે શરી

રના પોતાના બદલવાથી થાય છે. બાળઅવસ્થા, જીવાનઅવસ્થા ને વૃદ્ધઅવસ્થા એ બધી અવસ્થા શરીરના પોતાના કારણે થાય છે. બાળઅવસ્થા એટલે શરીરની કોમળ અવસ્થા, જીવાનપણું એટલે લોહી માંસની મજબુત અવસ્થા ને વૃદ્ધઅવસ્થા એટલે લોહી માંસની દીલી અવસ્થા. કોણે યુવાન અવસ્થા છોડીને વૃદ્ધાવસ્થા ઇચ્છી હતી? છતાં ઇચ્છા વગર પણ વૃદ્ધાવસ્થા આવે, ઠાંત પડી જાય, આંખે સૂએ નહીં, કાને સંભળાય નહીં, એવો બધો શરીરમાં ફેરફાર શરીરને કાગણે થયા જ કરે છે. તેમાં આત્માનું કંઈપણ ધાયું થતું નથી. જીવાનઅવસ્થા હોય, પાંચે ખુરિયા પેટમાં હોય, ઘણુંયે મરવાના ભાવ તો જરાય ન હોય, છતાં પણ આયુષ્ય પૂરું થતાં મરે જ છે ને? કંઈ ધાયું થતું જ નથી. તેથી શરીરની અવસ્થાનો જરા પણ અધિકાર આત્મા નથી.

માટે શરીરના સ્તવનથી ભગવાનના આત્માનું સ્તવન પર-માર્થે બનતું જ નથી. ભગવાનના શરીરનું સ્તવન કરવાથી નિર્વિ-કલ્પ આત્માની સ્તુતિ થતી નથી, તેમ ભગવાનના આત્માની સ્તુતિ પણ થતી નથી. શિષ્ય કહે છે: ભગવાનનું શરીર આવું, ભગવાનનો રંગ આવો તેથી સ્તુતિ થાય છે ને તમે તો કહો છો કે આત્મા આવો, તો બન્નેનો મેળ શું છે? ભાઈ! જે ભગવાનના આત્માને ઓળખે છે તે પોતાના આત્માને ઓળખે છે, ભગવાન જેવા નિર્વિકારી, શાંત અને વીતરાગી છે તેવો જ હું છું તેવો નિર્ણય કરે તો પછી ભગવાનની પ્રતિમા કેખીને શુભભાવ થાય તેને વ્યવહારે સ્તુતિ કહીએ છીએ.

ભગવાનનો આત્મા શુભાશુભ ભાવ વગરનો છે, તેવો જ મારો આત્મા શુભાશુભભાવ વગરનો છે તેવો નિશ્ચય ન કરે ને એકલા ભગવાનના શરીર ઉપર જ લક્ષ રાખીને સ્તુતિ કરે તો વ્યવહારે પણ સ્તુતિ નથી, માત્ર શુભભાવ છે. વ્યવહારે ક્યાં હોય કે ક્યાં નિશ્ચય હોય ત્યાં; ક્યાં નિશ્ચય નથી ત્યાં વ્યવહાર પણ નથી.

ભગવાન અને મુક્તિ આપી દેશે તેમ કેરલાક માને છે પણ ભગવાન વીતરાગનું સત્ય જુદું છે ને દરેક આત્માનું સત્ય પણ

બુદ્ધ છે. એક તત્ત્વ ખીજ તત્ત્વને કાંઈ આપે નહીં. એક તત્ત્વથી ખીજ તત્ત્વને કાંઈપણ લાભ થાય નહીં. જો કોઈ આત્મા ખીજનું કાંઈ કરી, શક્તો હોય તો એક આત્મા આવીને મુક્તિ આપેશે ને ખીજને આત્મા આવીને નરકમાં મોકલી દેશે, તેમાં સ્વતંત્રતા ક્યાં રહી? પાતે પાતા વડે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનું સ્વરૂપ અને પાતાના આત્માનું સ્વરૂપ પાતાના જ્ઞાનવડે નક્કી કરે ત્યારે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રના ઉપકાર થયો કહેવાય કોઈ ચીજ કોઈને તાળે નથી, કોઈ કોઈને ઉપકાર કરે નહીં, પાતે તૈયાર થાય ત્યારે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રમાં નિમિત્તના આરોપ કહેવાય છે. વ્યવહારે કહેવાય છે કે ભગવાનની પ્રતિમા દેખીને શાંત ભાન થયો, પણ હું પૃથ્વી નહિ, પાપ નહિ તેમ ભાન થાય ત્યારે વ્યવહારે કહેવાય કે આ પ્રતિમા મને ઉપકારરૂપ છે, આ ગુરુ મને ઉપકારરૂપ છે, આ શાસ્ત્ર મને ઉપકારરૂપ છે દેવ, ગુરુ ને શાસ્ત્રના નિમિત્ત વિના થાપ નહીં પણ નિમિત્તથી થતું નથી કોઈ દ્રવ્ય કોઈ દ્રવ્યને આધીન નથી. પાતાના ગુણની અવસ્થા તો પાતા વડે જ થાય છે પણ નિમિત્તથી મને જ્ઞાન થયું એમ દેવ, ગુરુ ઉપર આરોપ આપીને વિનયથી-કૂણપથી-નમ્રતાથી બોલે છે કે અહો! પ્રભુ! આપે માગ ઉપર ઉપકાર કર્યો ત્યારે પાતે સાથી સમજણ કરે ત્યારે સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને નિમિત્ત ભરીકે સ્થાપન કરીને કહે છે કે અહો! પ્રભુ! આપે મને તાગી દીધો, આપે મને ન્યાસ કર્યો.

આત્મામાં હું શાંત છું, નિર્મળ છું, એવું ભાન ગહે ને ભગવાનના ગુણોના લક્ષ્યપૂર્વક ભગવાનના શરીરની સ્તુતિનો શુભલાય થાય તેને વ્યવહારે સ્તુતિ કહીએ છીએ.

શુભ એના વિકાગી ભાનવડે આત્માના અધિકારી ગુણોના નિશ્ચય અને લાભ થાય એમ કોઈ કાળે કે કોઈ ક્ષેત્રે કે કોઈ ભાવે બની શકે નહિ.

સંસારમાં પણ પરતું કાંઈ કરી શકતો નથી, માત્ર શુભાશુભલાય કરી શકે છે; છતાં પણ જગતના મોટા ભાગ અસાધનો સ્વીકાર કરી રહ્યું છે, પણ જ્ઞાનમાં સત્યનો સ્વીકાર થયો જોએ. સત્યનો એટલે

કે વસ્તુનો સ્વભાવ જોવો છે તેવો જ અધિકાર થવો જોઈએ, તે જ મુજબ થાય.

તત્ત્વ શું? પુણ્ય-પાપ શું? ધર્મ શું? વસ્તુસ્વભાવ શું? તે જોવાએ અનાદિથી જાણ્યું નથી, જાણવાની ત્રિશાખા પણ દરી નથી; પણ પરતું, આમ કરી દઉં, તેમ દરી દઉં એવી પરમાં જોંધી શ્રદ્ધા બેઠી છે, જ્ઞાનમાં જોંધું પકડ્યું છે ને આડે માણે ભયું છે, પણ જે સ્વભાવમાં ગુણાંત માટે તે જોંધી શ્રદ્ધાનો નાશ થઈ માચી શ્રદ્ધા થાય.

આચાર્યદેવે શિષ્યને દક્ષાંત સહિત અમજવ્યું કે નગરીનું વર્ણન કરતાં તે નગરીના ગમતનું વર્ણન થતું નથી, તેમ ગરીબની સ્તુતિથી આત્માનું યથાર્થ વર્ણન થતું નથી, પણ જે ગરીબની સ્તુતિ પાછળ અંદર આત્માના ગુણોનું શુદ્ધ જ્ઞાન હોય અને ભગવાનના ગુણોનું જ્ઞાન હોય તે તે ભગવાનની સ્તુતિ વ્યવહારે છે. પણ જ્યાં મુઠ્ઠી ગરીબ ઉપર દષ્ટિ છે ત્યાં મુઠ્ઠી આત્માની સ્તુતિ થતી નથી, ને ભગવાનના આત્માની સ્તુતિ પણ પશ્ચાદ્ધૃત થતી નથી અને ગરીબના વર્ણનથી ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન પણ થતું નથી.

હવે નગરીના વર્ણનથી રાતનું વર્ણન થતું નથી તે નગરનું વર્ણન કરીને કળાશમાં અમજવે છે.

(આર્ષ)

માકારકવલિતાંરમુપવનરાજીનિગીર્ણમૂમિતલમ્ ।
પિવતીવ હિ નગરમિદં પરિલાવલયેન પાતાલમ્ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ:—આ નગર એવું છે કે જેણે કોઈ વડે આકાશને અસ્ત્યું (અર્થાત તેનો ગઠ બહુ જોયો છે), બગીચાઓની પશ્ચિમથી જે ભૂમિતળને ગળી ગયું છે, (અર્થાત ચાહે તરફ બગીચાઓની પૃથ્વી ઠંડાઈ ગઈ છે) અને કોઈની ચારે તરફ ખાડાના ઘેરાથી જે કોઈ પાતાળને પી રહ્યું છે (અર્થાત ખાડા બહુ જોંડી છે).
આ નગર એવું છે કે જેનો કોઈ (ગઠ) એટલો જોયો છે કે

જાણે આકાશ મુઘી પહોંચી ગયો હોય ! અને તે નગર બગીચાની પંક્તિથી ભૂમિતળને ગળી ગયું છે એટલે કે બાગને લઈને ભૂમિતળ દેખાતું નથી. ગળી ગયું એટલે ભૂમિ તેમાં દેખાતી નથી અને ચારે તરફ ખાઈ એવી ઊંડી છે કે જાણે પાતાળ મુઘી પહોંચી ગઈ હોય ! પહેલાના રાજાઓ નગરના રક્ષણ માટે ઊંચા કોટ ને તેને ફરતી ખાઈઓ રાખતા કે કોઈ બીજા રાજાનું લશ્કર અદર નગરમાં પેસી શકે નહીં. ઊર્ધ્વ, મધ્ય ને અધો, એમ ત્રણે બાજુએથી આચાર્ય-દેવે નગરીને ઉપમા આપી.

ઊર્ધ્વ—ચારે બાજુનો ગઢ જાણે આકાશ મુઘી ઊંચો હોય !

મધ્ય—જમીન બધી જાણે બગીચાથી ઢંકાઈ ગઈ હોય !

અધો—ચારે તરફની ખાઈ એવી છે કે જાણે પાતાળ મુઘી ઊંડી ગઈ હોય !

આ રીતે નગરીનું ઉત્તમ રીતે વર્ણન કર્યું પણ તેમાં રાજાનું કોઈ વર્ણન ન આપ્યું. નગરના નિમિત્ત સંયોગના કારણે રાજા તેના અધિષ્ઠાતા વ્યવહારે કહેવાય, વળી રાજાને એવું અભિમાન છે કે આ નગરીનો હું માલિક છું તેથી રાજા તેના અધિષ્ઠાતા જ એમ કહેવાય પણ રાજાના શરીરમાં કે એના આત્મામાં નગરીના કોટ-બાગ-ખાઈ-આદિ કોઈપણ પેસી ગયું નથી. નગર ને રાજા બન્ને જુદા તે જુદા જ છે તેમ શરીરરૂપ નગરીનું સ્તવન કરવાથી ભગવાનના આત્માનું સ્તવન થતું નથી, તે હવે ભગવાનના શરીરનું વર્ણન કરીને કળાશમાં સમજાવે છે—

(આર્વા)

નિત્યમવિકારમ્નસ્થિતસર્વોગમપૂર્વસહજલાવણ્યમ્ ।

અસોમમિવ સમુદ્ર જિનેદ્રરૂપ પર જયતિ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—જિનેદ્રનું રૂપ ઉત્કૃષ્ટપણે જયવંત વતે છે. કેવું છે તે? જેમાં સર્વ અંગ હૃદયેશાં અવિકાર અને મુસ્થિત (સારી રીતે-મુખ રૂપ સ્થિત) છે, જેમાં (જન્મથી જ) અપૂર્વ અને સ્વાભાવિક

લાવણ્ય છે (અર્થાત્ જે સર્વને પ્રિય લાગે છે) અને જે સમુદ્રની જેમ ફોભરહિત છે, અળાચળ નથી.

જિનેન્દ્રવુ' રૂપ ઉત્કૃષ્ટપણે જ્યવન્ત વર્તે છે. દેવો ને ઇંદ્રોના ગરીર કરતાં પણ તીર્થંકરદેવના શરીરમાં રૂપ અને કાંતિ ઉત્કૃષ્ટ મુંદર કાયમ હોય છે. ખીજા માણસને લુવાન અવસ્થામાં અમુક રૂપ હોય ને પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં બદલાઈ જાય, પણ જિનેન્દ્રદેવના શરીરની મુંદરતા છેવટ મુઘી એવી ને એવી જ્યવન્ત રહે છે. જિનેન્દ્રના સર્વ અવયવો હુંમેશાં અવિકાર એટલે સદાને માટે નિર્વિકાર હોય છે, ભગવાનના સર્વ અંગો મુસ્થિત હોય છે. અંગોમાં ક્યાંય દુષણ ન હોય, ને જે ઠેકાણે જેમ જોઈએ તેમ મુંદર અંગો ગોઠવાયેલા હોય; ભગવાનને જન્મથી જ અપૂર્વ લાવણ્યતા હોય છે કે જે લાવણ્યતા જોઈને ઇંદ્રો પણ વિસ્મય પામે છે. અપૂર્વ લાવણ્યતા સ્વાભાવિક હોય છે; કૃત્રિમ ન હોય. ભગવાનની લાવણ્યતા-ચતુરાશ્ર તે એવી અપૂર્વ હોય છે કે જે દેખીને ઇંદ્રો પણ થંભી જાય છે. જિનેન્દ્રદેવ બાળક હોય ત્યારથી તેમની બોલણી એવી મીઠી ને મધુરી હોય છે કે બધાને પ્રિય, પ્રિય થઈ પડે છે. તીર્થંકરદેવનું ગરીર વગર દાગીને મુશોભિત રહે છે. શરીરને રૂપવાન દેખાડવા માટે કાંઈ દાપ-ટીપ કે કૃત્રિમતા કરવી પડતી નથી. ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવનું શરીર નાની વયમાંથી જ સમુદ્રની જેમ સહજ ગંભીર હોય; તીર્થંકરદેવનું શરીર સમુદ્રની જેમ અક્ષોભ હોય છે, કાંઈ નવીન જાણવાનું આવે તો કૃતૂહલતા, વિસ્મયતા, હાસ્ય, આશ્ચર્યતા તેમના શરીરમાં દેખાય નહિ. ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવનું શરીર નાનું છતાં અતિ ગંભીર હોય છે, જણે કે બધો અનુભવ કરી કૃતકૃત્ય કેમ થઈ ગયા હોય ! જેમ દરિયો માઝા ન મૂકે તેમ ભગવાનનું શરીર બાળક-દગામાં પણ ગંભીર હોય છે-અક્ષોભ હોય છે, ગરીરમાં કોઈ જાતની વિસ્મયતા નહિ, કૃતૂહલ નહિ, આશ્ચર્ય નહિ, અચળતા નહિ, કૃત્રિમતા નહિ તેવું ગંભીર હોય છે. ખીજાને તો કાંઈક નવીન જાણવાનું કે જેવાનું હોય ત્યાં તો કૃતૂહલતા થઈ જાય, ને કોઈનો તાર કે કાગળ આવે ત્યાં તો ફોભ પામી જાય, આકૃણ-બ્યાકૃણ થઈ જાય,

જલે આકાશ મુઘી પહોંચી ગયો હોય ! અને તે નગર ખગીયાની પંક્તિથી ભૂમિતળને ગળી ગયું છે એટલે કે જાગને લઇને ભૂમિતળ દેખાતું નથી. ગળી ગયું એટલે ભૂમિ તેમાં દેખાતી નથી અને ચારે તરફ ખાઇ એવી ઊંડી છે કે જલે પાતાળ મુઘી પહોંચી ગઇ હોય ! પહેલાના રાજાએ નગરના રક્ષણ માટે ઊંચા કોટ ને તેને ફરતી ખાઇએ રાખતા કે કોઇ બીજા રાજાનું લશ્કર અંદર નગરમાં પેસી શકે નહીં. ઊર્ધ્વ, મધ્ય ને અધો, એમ ત્રણે બાજુએથી આચાર્ય-દેવે નગરીને ઉપમા આપી.

ઊર્ધ્વ—ચારે બાજુનો ગડ જલે આકાશ મુઘી ઊંચા હોય !

મધ્ય—જમીન બધી જલે ખગીયાથી ઢંકાઇ ગઇ હોય !

અધો—ચારે તરફની ખાઇ એવી છે કે જલે પાતાળ મુઘી ઊંડી ગઇ હોય !

આ રીતે નગરીનું ઉત્તમ રીતે વર્ણન કર્યું પણ તેમાં રાજાનું કાંઇ વર્ણન ન આવ્યું. નગરના નિમિત્ત સંયોગના કારણે રાજા તેને અધિષ્ઠાતા વ્યવહારે કહેવાય, વળી રાજાને એવું અભિમાન છે કે આ નગરીના હું માલિક છું તેથી રાજા તેને અધિષ્ઠાતા છે એમ કહેવાય પણ રાજાના શરીરમાં કે એના આત્મામાં નગરીના કોટ-ખાગ-ખાઇ-આદિ કાંઇપણ પેસી ગયું નથી નગર ને રાજા બન્ને ભુદા તે ભુદા જ છે. તેમ શરીરરૂપ નગરીનું સ્તવન કરવાથી ભગવાનના આત્માનું સ્તવન થતું નથી, તે હવે ભગવાનના શરીરનું વર્ણન કરીને કળશમાં સમજાવે છે:—

(આર્વા)

નિત્યમવિકારસ્થિતસર્વાંગમર્પ્વસહજલાવણ્યમ્ ।

અસોમમિવ સમુદ્ર જિનેદ્રરૂપ પર જયતિ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ:—જિનેદ્રનું રૂપ ઉત્કૃષ્ટપણે જયવંત વર્તે ॥ કેવું ॥ તે ? જેમાં સર્વ અંગ હૃદયમાં અવિકાર અને સુસ્થિત (સારી રીતે-સુખ રૂપ સ્થિત) છે, જેમાં (જન્મથી જ) અર્પવ અને સ્વાભાવિક

લાવણ્ય છે (અર્થાત્ જે મરવને પ્રિય લાગે છે) અને જે મમુડની જેમ ક્ષોભગદિત છે, અળાચગ નથી.

જિને'ડનુ' રૂપ દિલ્લુપણે જયવંત વતે' છે. દેવો ને ઇંદ્રોના શરીર ક્રતાં પણ તીર્થ'કન્દેવના ગરીરમાં રૂપ અને કાંતિ દિલ્લુ મુન્દર કાયમ હોય છે. ણીજા માહુસને લુવાન અવગ્ધામાં અમુક રૂપ હોય ને પગી પુદ્ગાવગ્ધામાં બદલાઈ જાય, પણ જિને'દ્રદેવના શરીરની મુન્દતા છેવટ મુધી એવી ને એવી જયવંત રહે છે. જિને'ડના સર્વ અવયવો હંમેશાં અવિકાત એટલે મદાને માટે નિર્વિકાર હોય છે, ભગવાનના મર્વ અંગો મુસ્થિત હોય છે. અંગોમાં ક્યાંય દુપણ ન હોય, ને જે ક્રેકાણે જેમ જોધએ તેમ મુન્દર અંગો ગોડવાયેલા હોય; ભગવાનને જન્મથી જ અપૂર્વ લાવણ્યતા હોય છે કે જે લાવણ્યતા જોને ઇંદ્રો પણ વિરમય પામે છે. અપૂર્વ લાવણ્યતા સ્વાભાવિક હોય છે; કૃત્રિમ ન હોય. ભગવાનની લાવણ્યતા-અતુરા- તે એવી અપૂર્વ હોય છે કે જે દેખીને ઇંદ્રો પાહુ થ'લી જાય છે. જિને'દ્રદેવ બ્રાણક હોય ત્યારથી તેમની બોલણી એવી મીઠી ને મધુગી હોય છે કે બરાને પ્રિય, પ્રિય થઈ પડે છે. તીર્થ'કન્દેવનુ' ગરીર વગર શાગીને મુગોલિત રહે છે. શરીરને રૂપવાન દેખાડવા માટે કાંક કાપ-ટીપ કે કૃત્રિમતા કરવી પડતી નથી. ત્રિલોકનાથ તીર્થ'કન્દેવનુ' ગરીર નાની વયમાંથી જ મમુડની જેમ સહજ ગ'લીર હોય; તીર્થ-કન્દેવનુ' ગરીર મમુડની જેમ અક્ષોભ હોય છે, કાં નવીન જાણવાનું આવે તો કૃતૂહલતા, વિરમયતા, હુમ્મ્ય, આશ્ચર્યતા તેમના ગરીરમાં દેખાય નહિ. ત્રિલોકનાથ તીર્થ'કન્દેવનુ' ગરીર નાનું છતાં અતિ ગ'લીર હોય છે, જાણે કે બધો અનુભવ ક્ષી કૃતકૃત્ય કેમ થ- ગયા હોય ! જેમ દરિયો માઝા ન મૂકે તેમ ભગવાનનું ગરીર બ્રાણક-દશામાં પણ ગ'લીર હોય છે-અક્ષોભ હોય છે, ગરીરમાં કો, જાતની વિરમયતા નહિ, કૃતૂહલ નહિ, આશ્ચર્ય નહિ, ચચગતા નહિ, કૃત્રિમતા નહિ તેવું ગ'લીર હોય છે. ણીજાને તો કાંક નવીન જાણવાનું કે જોવાનું હોય ત્યાં તો કૃતૂહલતા થઈ જાય, ને કોનો તાર કે કાગળ આવે ત્યાં તો ક્ષોભ પામી જાય, આકૃષ્ણ-ચાકૃષ્ણ થ- જાય,

પણ ભગવાનનું શરીર તો ઠેઠ મુઘી તેવું ને તેવું અક્ષોભ ગહે.

આ બધા શરીરના પુણ્યના વર્ણનથી એમ સમજવાનું નથી કે તે પુણ્ય આદરણીય છે પણ ઉત્કૃષ્ટ ગુણભાવથી તેવું પુણ્ય બંધાય છે તેમ અહીં કહેવું છે. આ શરીરનું રૂપ તે આત્માનું રૂપ નથી પણ તે પુદ્ગલની અવસ્થા છે.

ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવ પૂર્વ ભવમાં જ્યારે પવિત્ર દશામાં આગળ વસ્તા હોય ત્યારે અલૌકિક ગુણભાવ આવતાં, આનાં અલૌકિક પુણ્ય બંધાય છે.

આ તો શરીરનાં વખાણ થયાં પણ તેમાં ભગવાનના આત્માનાં કાંઈ વખાણ ન આવ્યાં. શરીર અને આત્મા તદન ભિન્ન હોવાથી શરીરના ગુણોનો ભગવાનના આત્માના ગુણોમાં અભાવ છે, પણ આ જાણનારે આત્મા તે શરીરના ગુણોના સ્તવનમાં અટકી જાય ને ત્યા જ ચોંટયો રહે ને માને કે ભગવાનનો આત્મા જ આવ્યો છે તો ભગવાન તેવા નથી, તે ભગવાનના આત્માના ગુણો નથી, માટે શરીરના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન બનતું નથી. તીર્થંકર ભગવાનને શરીરનું અવિષ્ણતાપણું વ્યવહારે કહેવાય, પણ શરીરના ગુણો તે આત્માના ગુણો નહિ હોવાથી શરીરના સ્તવનથી આત્માનું સ્તવન થતું નથી.

અજ્ઞાની માને છે કે ભગવાન મને તારી રૂગે-ઉગારી રૂશે અટલે એનો અર્થ એવો થયો કે મારામાં કાંઈ ખાલ નથી, હું નમાસો છું એમ પરાધીન થકને માક્ષાત ભગવાન બેઠા હોય કે તેમની પ્રતિમા હોય તેમની સામે નંકો થને ભગવાનને કહે કે મને મુક્ત કરજો.

“ દીન ભયો પ્રભુ પદ જપે, મુક્તિ કહાંસે હોય ? ” એમ નંકો થને કહે છે કે હે પ્રભુ ! મને મુક્તિ આપ પણ ભગવાન પામે તારી મુક્તિ કયાં છે ? તારી મુક્તિ તારામાં જ છે. ભગવાન તને કહે છે કે દરેક આત્મા સ્વતંત્ર છે, હું પણ સ્વતંત્ર છું ને તું પણ સ્વતંત્ર છે, તારી મુક્તિ તારામાં જ છે.

આત્મા પોતાના પદ્મનું વલણ ન કરે ને એકલા પર એવા

પ્રભુપતને ભજે તો કોણ મુક્તિ આપને ? તાને નિર્મળ અભાવ, ગગ-દેવથી મુક્ત અભાવ, તેની ઝાળખાણ કર્યા વગર ભગવાન આપી કે તેમ નથી, માટે તારી મુક્તિ તારામાં છે તેમ ઝાળખાણ કરું. ઝાળખાણ વડે તરવાનો ઉપાય પાતામાં જાણ્યો ત્યારે ભગવાનને આરોપ આપીને વિનયથી કહેવાય છે કે ભગવાને મને તાર્થા, તે શુભભાવ છે તે વ્યવહારે સ્તુતિ છે

શરીગદિ તે હું છું, પુણ્ય-પાપભાવ તે પણ હું છું તેવા મિથ્યા-ભાવ છૂટીને હું એ-ચેતન્યસ્વભાવે અનંત ગુણની મૂર્તિ છું, આવા ભાનપૂર્વક જે ભગવાન તરફનો શુભભાવ થાય તે વ્યવહારે સ્તુતિ છે અને આવા ભાનપૂર્વક શુભભાવ છાડીને સ્વરૂપમાં ઠરે તો પણ માર્થ સ્તુતિ છે ૩૦

હવેની ગાથામાં પરમાર્થસ્તુતિની અપૂર્ણતા કરે છે, હવે તીર્થ કર-કેવળીની નિશ્ચયસ્તુતિ કહે છે તેમાં પહેલાં- જ્ઞેય-જ્ઞાયકના સંકન્ધાપનો પરિહાર કરી સ્તુતિ કહે છે:-

જો ઇંદિયે જિણતા જાણસહાવાધિઅં મુણદિ આદં ।
તં સ્વલુ જિર્દિદિયં તે મળંતિ જે ણિચ્છિદા સાહ ॥૩૧॥

અર્થ:-જે ઇંદિયોને જીતીને જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્યદ્રવ્યથી અધિક આત્માને જાણે છે તેને, જે નિશ્ચયનયમાં સ્થિત સાધુઓ છે તેઓ, ખરેખર જિતે દ્રિય કહે છે

આ એકત્રીશમી ગાથાનો અહીં ૧૫૩૦ માર કહેવાય છે.

અત્યાગ મુધી આચાર્યદેવે વ્યવહારસ્તુતિની વાત કરી, હવે આચાર્યદેવ ધોતે નિશ્ચયસ્તુતિની વાત કરે છે.

૧ આ એકત્રીશમી ગાથાના વ્યાખ્યાનો વિસ્તારથી પર્યાપ્તમાં વર્ણવ્યા હતા જીતી ઇંદિયો જ્ઞાનસ્વભાવે અધિક જાણે આત્મને, નિશ્ચયવિષે સ્થિત સાધુઓ ભાષે જિતેંદ્રિય તેહને. ૩૧.

જે મુનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયો, ભાવેન્દ્રિયો તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો-એ ત્રણેયને પોતાનાથી જુદા કરીને સર્વ અન્ય દ્રવ્યોથી ભિન્ન પોતાના આત્માને અનુભવે છે તે મુનિ નિશ્ચયથી જિતેન્દ્રિય છે.

નિશ્ચયસ્તુતિ એટલે ખરી સ્તુતિ ક્યારે કહેવાય? 'આ જડ ઇન્દ્રિયો તે હું નહીં' પણ હું તો સૂક્ષ્મ ચેતન્ય અરૂપી સ્વભાવી ખું એમ નિર્મળ ભેદજ્ઞાનની પ્રવીણતાથી અંતરંગમાં પ્રગટ જે ચેતન્ય સ્વભાવ તેના અવસંબનના બળ વડે દ્રવ્યેન્દ્રિયોને પોતાથી જુદી કરી એ દ્રવ્યેન્દ્રિયોનું 'જીતવું' થયું.

દ્રવ્યેન્દ્રિયોના કર્તા-હર્તા ત્રણકાળમાં આત્મા નથી, જડના શુભોદી અને લાલ થતો નથી. જોવામાં, માંભગવામાં, મુંઘવામાં ચાખવામાં, બોલવામાં, સ્પર્શવામાં જે ઇન્દ્રિયોનાં કાર્યો થાય છે તે બધાં જડનાં કાર્યો છે, ચેતન્ય આત્માનું તે કાર્ય નથી. હું તો દહાડિ જડ ઇન્દ્રિયોથી જુદા છું; તે જડ ઇન્દ્રિયોને આધીન હું નથી, જડ ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર મારામાં નથી, હું તો અર્તીદ્રિય જ્ઞાનદેના વ્યાપારવાળો છું, તે જડ ઇન્દ્રિયો મારા જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. તે દ્રવ્યેન્દ્રિયથી ભિન્ન પડી અંદર સ્વરૂપમાં સ્થિર થયો તે નિશ્ચયસ્તુતિ છે, તે જિતેન્દ્રિય છે.

જેને પોતાનું ભાન નથી તે એકલું પરવું લક્ષ્ય છે, જડ એવી ઇન્દ્રિયો ઉપર લક્ષ્ય છે તે એમ માને છે કે પરનાં કાર્યો મારાથી થાય છે, ઇન્દ્રિયો ધાર્યું કામ આપે, ફેરફાર પાંપણ ફેરે, હાલવું હોય ત્યારે હાલાય ને બોલવું હોય ત્યારે બોલાય, તેથી તે કહે કે ઇન્દ્રિયોનાં કામ અમારા ધાર્યા પ્રમાણે થાય છે; એવા અનાદિનાં લાકડાં પેસી ગયાં છે તેને આ વાત શી રીતે બેસે ?

ભાવેન્દ્રિય એટલે જુદા જુદા પોતપોતાના વિષયોમાં વ્યાપાર પૂણાથી જેઓ વિષયોને ખંડખંડ ત્રહણ કરે છે અથવા જ્ઞાનને ખંડ ખંડરૂપ જણાવે છે એવી ભાવેન્દ્રિયોને, પ્રતીતિમાં આવતા અખંડ એક ચેતન્ય-શક્તિપૂણા વડે પોતાથી જુદી જાણી; એ ભાવેન્દ્રિયોનું 'જીતવું' થયું.

શબ્દ, રૂપ, રસને જાણવા જેટલું અંડવાણું જ્ઞાન તેટલો હું નથી, પણ અઅંડ જાણનારો તે હું છું. પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં- શબ્દ જાણવામાં, રૂપ જાણવામાં, ગંધ જાણવામાં, રસ જાણવામાં, સ્પર્શ જાણવામાં અંડઅંડ અટકતું જે જ્ઞાન તે હું નથી પણ સળંગ જાણનારો તે હું છું. ઈન્દ્રિયજ્ઞાન રૂપ ટાણે રૂપને જ જાણે, શબ્દ ટાણે શબ્દને જ જાણે, એમ એકેકમાં અટકતું અંડઅંડ જ્ઞાન તે મારા અઅંડ જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે એમ જ્ઞેય અને જ્ઞાનનો ભેદ પાડી પોતામાં ઈર્ષ્યો તે નિશ્ચયસ્તુતિ થઈ.

હવે ભાવેન્દ્રિયવડે મહુવામાં આવતા જે ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત બહારના પદાર્થો તેને પોતાના અસંગ સ્વભાવ વડે જુદા કર્યાં. બાહ્ય એટલે નિમિત્ત અને બાહ્ય એટલે આત્મા, એવા જ્ઞેય-જ્ઞાયક સંબંધની અતિ નિકટતાને કારણે ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો તેને પોતા રૂપ કરતો હતો, તેને પોતાની નિરાળી ચેતન્ય ન્યોત્તિના ભાનવડે, ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થો જે નિંદા, પ્રશંસા, ટાડું, ઊતું આદિ અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાના બાહ્ય પ્રસંગો તે મારા જ્ઞાતાનું જ્ઞેય છે, એમ ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોને પોતાથી જુદા કર્યાં ન પોતામાં ઈર્ષ્યો તે નિશ્ચયસ્તુતિ થઈ.

જે શરીર અને ઈન્દ્રિયોને પોતાની માને છે તે દ્રવ્યેન્દ્રિયને પોતાની માને છે, અને જે અંડઅંડ જ્ઞાનસ્વરૂપે પોતાને માને છે તે ભાવેન્દ્રિયને પોતાની માને છે, અને બાહ્યમાં નિંદા-પ્રશંસા આદિ થાય તેમાં એમ માને કે મારી નિંદા થાય છે, મારી પ્રશંસા થાય છે, વળી પરથી મને મુખ થાય છે, પરથી મને દુઃખ થાય છે એમ માને છે તે ઈન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોને પોતા સાથે એક કરે છે એમ દ્રવ્યેન્દ્રિય, ભાવેન્દ્રિય અને તેના વિષયભૂત પદાર્થો તે ત્રણેને પોતાના આત્મા સાથે એક માની બહેનો ખીચડા કરતો હતો.

તે હવે જડેન્દ્રિય તે હું નહિ તેમ જડેન્દ્રિયથી ચેતન્યને જુદા કર્યો. મારા જ્ઞાનને શબ્દાદિનું અવલંબન છે નહિ, તે શબ્દ, રસને જાણવા જેટલું અનુરૂં-ઉચ્ચું-અંડવાણું જ્ઞાન તેટલો હું નહિ; તે

સંકરોપ દર ક્યો; સંકરોપ ઝેરલે કુંદ'બાદિને પોતાનાં માને, શરીરદિ તથા પુણ્ય-પાપના ભાવને પોતાનાં માને, દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર અને તારશે એમ પરથી લાભ માને; પરંતુ તે તો મારા જ્ઞાનમાં જણાવા યોગ્ય જ્ઞેય છે. તે જ્ઞેયને અને પોતાના જ્ઞાનને બંનેને ભેગા કરી ખીચડા કરતો તેને સમ્યક્જ્ઞાનવડે ભુલા પાડી જ્ઞેયજ્ઞાયક-સંકરોપને દર ક્યો.

ભગવાનનો આત્મા અને પોતાનો આત્મા બંને ભુલા છે. ભગવાન કાંઈ આપી દેતા નથી; ભગવાન તો નિર્વિકલ્પ ચીતરાગી છે, અકષાય જેની કમણા છે, એવા એકલા જ્ઞાતા અખંડ ચૈતન્ય છે. તેની ગમે તેટલી ભક્તિ કરો તો પણ તે રાજી થાય તેમ નથી. જેવો ભગવાનનો આત્મા છે તેવો જ મારો આત્મા છે. મારો સ્વભાવ મારાથી મારા વડે જ પ્રગટે છે, મારા સ્વભાવને મજા કરવા કોઈ મમર્થ નથી તેમ જાણી, માની, ને એકાગ્ર ધ્યાય તેણે જ ભગવાનની ખરી ભક્તિ કરી; તેણે જ ખરી કેવળીની સ્તુતિ કરી; મારો જ્ઞાન સ્વભાવ તદ્દન નિર્મળ છે, હું જ્ઞાનમૂર્તિ છું એમ સ્વભાવની સન્મુખ થઈને એકાગ્ર ધ્યાય તેણે જ આત્માની ભક્તિ કરી; શુભાગુણ પરિણામ જેટલા ધ્યાય છે તે હું નહિ એમ જેણે માન્યું તેણે આત્મા થઈને આત્માની સ્તુતિ કરી; વિકારથી ભુલા પડીને પોતાને અધિક જાણે અને પુણ્યાદિને ભુલા જાણે તેણે જ ખરી આત્માની ભક્તિ કરી, તેણે જ ખરી ભગવાનની સ્તુતિ કરી, આ રીતે જ્ઞાનીની સ્તુતિ તે અલૌકિક સ્તુતિ છે, તે નિશ્ચયસ્તુતિ છે.

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તરફનો જે ગુણભાવ ધ્યાય તેનાથી અને લાભ ધ્યાય એમ જે માને છે તેણે રાગની ભક્તિ કરી પણ ચીતરાગની ભક્તિ કરી નથી, આત્મા થઈને આત્માની ભક્તિ કરી નથી પણ અનાત્માની જ ભક્તિ કરી છે; આ રીતે અજ્ઞાનીની સ્તુતિ તે લૌકિક સ્તુતિ છે, પણ અલૌકિક સ્તુતિ નથી.

મારો આત્મા કુંદ'બાદિથી ભુલા છે અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રથી પણ ભુલા છે માટે મારો આત્મા જ અને તારજે અને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તો મારા જ્ઞાનમાં જણાવા યોગ્ય જ્ઞેય છે એમ નહિ માનતાં દેવ,

શુર, શાસ્ત્ર જ અને તારી દેગે એવો જે ગગ તે મિથ્યાદષ્ટિ સહિતનો રાગ છે. હા, રાગથી પુણ્ય ધ્યાંયે પણ જન્મ-મરણ નહિ ટળે.

હવે ભાવ્યભાવક-સંસ્કરણ દૂર કરી સ્તુતિ કહે છે:—

જો મોહં તુ જિણિતા ણણસહાવાધિયં મુણહ આદં ।
તં જિદમોહં સાહું પરમટ્ટવિયાણયા વિતિ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—જે મુનિ મોહને છૂટીને પોતાના આત્માને જ્ઞાનસ્વ-ભાવ વડે અન્યદ્રવ્યભાવોથી અધિક જાણે છે તે મુનિને પરમાર્થના જાણનારાઓ જિતમોહ જાણે છે-કહે છે.

એકત્રીગમી ગાથામાં જ્ઞેયજ્ઞાયકને જુદા પાડવાની વાત હતી. હું આત્મા પરિપૂર્ણ આનંદકંદ છું, તે આનંદ મારાથી માગવડે જ પ્રગટે છે તેમાં કોઈ પરદ્રવ્યની સહાય નથી. સ્ત્રી, કુટુંબ, મરીગદિ અને પુણ્ય-પાપનાં પરિણામ તે મારા જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. દેવ, યુગ, શાસ્ત્ર પણ મારાથી ભિન્ન છે અને મારા જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે, તેવી પ્રતીત અને જ્ઞાન થતાં તે પહેલા નંબરની ભક્તિ થઈ ત્યારે તે સમકિતી થયો.

હવે આ ગાથામાં આચાર્યદેવ ળીજન નબગની ચડતી ભક્તિ કહે છે, ઊંચી ભૂમિકાની વિશેષ સ્થિતિની ભક્તિ કહે છે, અહીં જિતમોહની વાત છે એટલે કે ઉપશમએણીની વાત છે.

જે કોઈ માધુ પોતાનો નિર્ભળ અને નિર્દોષ સ્વભાવ છે, તે કોવ, માન, માયા, લોભ વ્યાદિ મલિનતાથી સહિત છે તેવા સમ્યક્જ્ઞાન વડે શુભાશુભભાવથી જુદા પડી અંદરમાં આનંદઘન સ્વભાવમાં વિશેષ સ્થિર થાય છે-રમણતા કરે છે, તેને પરમાર્થના જાણનારા જ્ઞાનીઓ જિતમોહ કહે છે.

આત્મા તો જ્ઞાન, દર્શન અને આનંદની કાતળી છે, તેનું જેને

જીતી મોહ જ્ઞાનસ્વભાવથી જે અધિક જાણે આત્મને,
પરમાર્થના વિજ્ઞાયકો તે સાધુ જિતમોહી કહે. ૩૨.

ભાન નથી તેવો અજ્ઞાની જીવ પરને માનું માનતો અને ચૈતન્ય સત્તાનો અનાદર કરતો મોહકર્મને બાંધે છે.

આત્મા પોતે શરીર, મન, વાણી તથા આઠ પ્રકારનાં કર્મ-રજકલોધી તદ્દન બુદ્ધી ચીજ છે. તે સ્વતંત્ર નિર્વિકારી તત્ત્વ છે, તેની અજ્ઞાનીને અનાદિથી ખબર નથી તેથી પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં મુખ માને છે, પરમાં મોહ કરે છે, પરણું હું કાંઈ કરી શકું છું તેમ માને છે; એવો મોહ અજ્ઞાનભાવે આત્મા કરે છે પણ તેમાં કર્મ તો નિમિત્ત માત્ર છે કર્મ તો પરન્તુ છે. પરવસ્તુ તે આત્મતત્ત્વને રોકે કે લાભ કરે તેમ ત્રણમળ ત્રણલોકમાં બને નહિ, પણ પોતાનું સ્વરૂપ ભૂલીને આ શરીર, કુંડ બાદિ અને શુભાશુભપરિણામ તે જ હું એમ માની સ્વરૂપની સાવધાની ચૂકવો અને પરમાં રાગી થયો તે ખરો મોહ છે, તેમા જડ કર્મ નિમિત્તમાત્ર છે, પોતે પરમાં સાવધાન થયો અને સ્વરૂપમાં અસાવધાન થયો ત્યારે જડ કર્મને નિમિત્તરૂપ કહેવાય છે, તે દ્રવ્યમોહ છે.

મોહકર્મ ફળ દેવાના સામર્થ્ય વડે પ્રગટ ઉદ્ધવરૂપ થવું ભાવક પણ પ્રગટ થાય છે, એટલે શું? કે જેમ કાચા ચોખાને રાંધે ત્યારે પાકા થાય છે તેમ મોહકર્મ પાકીને ફળ દેવાના સામર્થ્ય વડે તૈયાગ થાય છે એટલે કે ઉદ્ધવરૂપ પ્રગટ થાય છે ત્યારે ચૈતન્ય પોતાનું ભાન ન કરે ને વિકારમાં જોડાય તો નરું કર્મ બચાય છે, તે કર્મ પાકીને વળી ફળ દેવા તેયાર થાય છે, વળી ભાન ન કરે તો વળી જોડાય છે એવો ને એવો પ્રવાહ અનાદિનો ભાન ન કરે ત્યાં મુધી આટલા કરે છે.

જેમ ચોખા પાકે છે તેમ મોહકર્મ જડ તે પણ પાકીને ફળ દેવા તેયાર થાય છે. ચોખા તો પરમાણુ વૂળી છે, જડ છે, આત્મા તો ચૈતન્ય છે: ચોખા તો રૂપી છે, વર્ણ, ગં, રસ અને સ્પર્શવાળા છે, આત્મા તો અરૂપી જ્ઞાનઘન છે. કાચા ચોખા પાકે ત્યારે સ્વાદ તો તે ચોખામાં હતો તે આવ્યો છે, ચોખાનો સ્વાદ તે ચોખામાં છે. તે સ્વાદ કાંઈ આત્મામાં પેસી જતો નથી પણ અજ્ઞાની માને છે કે

તે સ્વાદ મારા આત્મામાં પેસી જાય છે. ચોખ્ખા જીલે મૂક્યા અને સ્વાદ જાણ્યો એટલે અજ્ઞાની એમ માને છે કે ચોખ્ખાના સ્વાદની અવસ્થા મારા આત્મામાં આવી જાય છે, તેનો મને સ્વાદ આવે છે. તે ચોખ્ખાનો સ્વાદ તો જ્ઞાનમાં જણાય છે પણ અજ્ઞાની તે સ્વાદના રાગમાં એકાગ્ર થઈ જાય છે એટલે તે રાગનો સ્વાદ લે છે ને માને છે કે મને ચોખ્ખાનો સ્વાદ આવ્યો; પણ પરનો સ્વાદ કોઈ લઈ શકતું જ નથી, પોતાના રાગનો જ સ્વાદ લે છે.

અજ્ઞાની જેમ ચોખ્ખાના સ્વાદમાં એકાગ્ર થાય છે તેમ કેરીના રસ, દૂધપાક, પૂરી વગેરે બહુ લઈ લેવું. તે એમ માને છે કે કેરીના રસ જાણે મારા આત્મામાં પેસી જતો હોય! પણ આત્મા તો અદ્વિતી છે તેમાં કાંઈ ગળપણ પેસી જતું નથી પણ તેના અનુસારે જેને રાગ થાય છે તે એમ માને છે કે આહો! આજનો શુ' ટકરુ! ને શુ' આજ ખાવાની મજા! તેને ભાન નથી કે હું રાગાદિમાં રોકાઈ ગયો છું. જીવો તો ખરા! આત્મામાં મજા નહિ ને ખાવા-પીવામાં ને પરમાં મજા માની, તેણે આત્મા તદ્દન નમાલો-માલ વગરનો માન્યો છે કે મારામાં કાંઈ માલ નથી પણ પરમાં માલ છે; તે દૂધપાક, પૂરી ને કેરીના રસ વગેરે જ્ઞાનમાં જણાય છે પણ તે રસ ખાવા દાણે જીભ ઉપર મૂક્યો તે જીભ તો જડ છે, દૂધપાક, પૂરી ને કેરીના રસ વગેરે તે પણ જડ છે. તે જીભ ઉપર મૂકીને, આગાળીને પેટમાં ઉતર્યું તે પેટ પણ જડ, તેમાં સ્વાદ તે તારામાં ક્યે ઠેકાણે આવ્યો! તે જડની અવસ્થા આત્મામાં ત્રણકાળમાં આવે નહિ, પણ અજ્ઞાની મૂઠ થઈને એમ માને છે કે પરમાંથી મને સ્વાદ આવ્યો; તે તેની અજ્ઞાનતા છે. ચોખ્ખા કહેતા નથી કે તું રાગ કર, પણ અજ્ઞાની રાગમાં ગેકાઈ જાય છે.

જેને ભાન છે કે હું સ્વપરમકાગક છું, ચોખ્ખાના સ્વાદનો જાણનાર છું, ચોખ્ખાની અવસ્થા ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં મારામાં આવતી નથી, ચોખ્ખા ને ચોખ્ખાની હાલત તે ચોખ્ખામાં છે એમ જાણનારે તે ચોખ્ખાની અવસ્થાનું જ્ઞાન કરનારો જાયક છે.

આત્માએ પોતે અનાદિની જે ભૂલ કરી કે હું આનંદ નહિ,

હું જ્ઞાન નહિ, પણ હું રાગી છું, દ્વેષી છું, એવી બૃહત્ નિ-
 પામીને જે કર્મ બંધાયું, તે રજકણમાં બ્યારે પાક આવે છે ત્યારે
 એક દેવે-એક જગ્યાએ ઉદયરૂપ થઈને ભાવકપણે પ્રગટ થાય તે
 કર્મનું ફળ આવ્યું તેને અનુસારે જેની પ્રવૃત્તિ છે તે મોહકર્મની
 બાંધે છે. જુઓ, કર્મ કાંઈ રાગ-દ્વેષ, કામ-ભોગ કરાવતું નથી. એ
 શોખ પાકીને તૈયાર થયા તે કહેતા નથી કે તું મારા સ્વાદમાં અ-
 જ, ને રાગ કર; તેમ કર્મ પાકીને ફળ દેવા આવ્યું તે કહેતું
 કે તું મારા સ્વાદમાં અટકી જ, ને રાગ કર; કર્મ તો માત્ર હા
 રૂપે ફળ તરીકે-વિપાકપણે આવે છે. તે કહેતાં નથી કે તું મારા
 અટકી જ, પણ તેના અનુસારે જેની પ્રવૃત્તિ છે એવો જે પોતાની
 આત્મા તે ભાવ્ય, ભાવ્ય એટલે કર્મના અનુસાર થવા યોગ્ય આત્માની
 અવસ્થા તે ભાવ્ય, જે કર્મના ઉચ્ચ ભાવકપણે પ્રગટ થાય છે તેવો
 અનુસાર જે ઊંધા પુરુષાર્થ વડે રાગ-દ્વેષ કર્યા કરે છે તે મોહકર્મની
 બાંધે છે.

ભાવક એટલે મોહકર્મ, જે ફળરૂપે પ્રગટ થયું; તે અનુસાર
 રાગ-દ્વેષની લાગણીરૂપ જે આત્માની અવસ્થા થઈ તે ભાવ્ય; તેને
 લેજ્ઞાનના બળ વડે દૂરથી જ પાછો વાળવાથી, જુઓ, આચાર્યદેવે
 શું ભાષા કરી? કે 'દૂરથી જ' એટલે જરીયે તેમાં ભાગ્યે નહીં,
 ભગે તો દૂરથી જ પાછો વળ્યો ન કહેવાય; હું પરિપૂર્ણ ચૈતન્ય ભગ
 વાન છું, મારામાં ભલિનતાનો અંશમાત્ર નથી, કોઈ પરપદાર્થની મને
 સહાય નથી એમ લેજ્ઞાનના બળપૂર્વક પોતાના આત્મામાં રાગ થયા
 પહેલાં જ આત્માને બળપૂર્વક પાછો વાળીને મોહનો તિરસ્કાર કરે છે.

બળપૂર્વક મોહનો તિરસ્કાર કર્યો કે જગતના કોઈપણ પદાર્થની
 હું કર્તા-હર્તા નથી, જગતના કોઈ પણ પદાર્થ તથા કોઈપણ શુભા-
 શુભભાવ મને સુખરૂપ કે મદદગાર નથી એમ બળપૂર્વક મોહનો
 તિરસ્કાર કરીને સમગ્ર ભાવ્યભાવક-સંકરોપ દૂર કર્યો; અહીં
 આચાર્યદેવે બળપૂર્વક મોહનો તિરસ્કાર કહીને પુરુષાર્થ બતાવ્યો છે.
 હું જ્ઞાયકજ્ઞ્યોત ચૈતન્યમૂર્તિ છું, નિર્દોષ અને નિરાલંબન છું. દેવ,
 ગુરુ, શાસ્ત્રનું પણ મને અવલંબન નથી એમ પરના અવલંબન

વગર નિરાલંબન સ્વભાવમાં એકાદ્ય થયો ને પરમાં જોડાયો નહિ એટલે મોહનો બળપૂર્વક તિરસ્કાર સહેજે થયો. ધીમે કોઈ તિરસ્કાર કરવાનો નથી, પોતાના નિર્વિકલ્પ, વીતરાગસ્વભાવમાં સ્થિર થયો એટલે મોહનો તિરસ્કાર મહેજે થઈ જાય છે. આ જ ખરો પુરુષાર્થ છે, આ જ ખરો ધર્મ છે ને આ જ ખરી ભગવાનની ભક્તિ છે.

પહેલાં એકત્રીશમી ગાથામાં સ્ત્રી, કુટુંબ વગેરે અને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર વગેરે તેના તરફના વલણવાળો થતો જે શુભાશુભભાવ તેનાથી આત્માને જુદો બતાવી, સમ્યક્દર્શન બતાવ્યું ને અહીં સમ્યક્દર્શન થયા પછી જે કર્મનું ફળ આવ્યું તેમાં ભલયો નહિ એટલે તેમાં જોડાયો નહિ, અશુભ પરિણામમાં તો ભલયો નહિ પણ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તરફનાં જે શુભ પરિણામ આવે તેમાં પણ ભલયો નહિ, તેમ પરથી જુદો થઈ મોહમાં ભલયો નહિ પણ પોતામાં સ્થિર થયો એટલે વિશેષ સ્થિરતા વધી. પહેલાં એકત્રીશમી ગાથામાં દ્રવ્ય જુદાં કર્યાં ને અહીં અવસ્થા જુદી કરી; શ્રદ્ધામાં દ્રવ્ય જુદાં કર્યાં છતાં અવસ્થામાં મલિનતા થતી હતી, તેથી અવસ્થાને સ્વભાવરૂપ કરી, અવસ્થામાં જેટલાં કોવ, માન, રાગ-દ્વેષાદિ થતાં હતાં તેનાથી જુદો પડી વિશેષ સ્થિર અવસ્થા કરી. જે કર્મનું ફળ આવ્યું તેનો શ્રદ્ધામાં તો આદર નથી પણ અવસ્થામાં પણ આદર નથી, એટલે કે અસ્થિર થવારૂપે પણ આદર નથી. ભાવક એટલે મોહકર્મ, ને તેમાં ભળવારૂપ આત્માની અવસ્થા તે ભાવ્ય; તેનાથી જુદો પડી પોતામાં કર્યો ને મોહનો તિરસ્કાર કર્યો. હજી અહીં મોહનો તિરસ્કાર કર્યો છે પરંતુ મોહનો નાશ કર્યો નથી એટલે અહીં ઉપગમએણીની વાત છે; જેમ અગ્નિને રાખથી ભારે છે-કાંકે છે તેમ અહીં મોહને કાંક્યો છે-દાખ્યો છે પણ મૂળમાંથી નાશ કર્યો નથી; આ ધીજી નંબરની મધ્યમ ભક્તિ થઈ.

પ્રથમ સમ્યક્દર્શન થતાં એમ પ્રતીત થઈ કે ગરીરાદિ તો હું નહીં પણ શુભાશુભ લાગણીઓ જે ઊંઠે તે પણ હું નહિ. એવો સ્વતંત્રસ્વભાવી હું છું એવી શ્રદ્ધા થઈ ત્યાં ધર્મની શરૂઆત થઈ; માર્ગને જોયો, આત્મા જાગી ઊઠ્યો, પણ પુરુષાર્થની મંદતાએ કર્મના

અનુસારે અસ્થિરતાની જે અવસ્થા થતી હતી તે હવે કર્મના અનુસારે નહીં થતાં પુરપાઈ વડે ચૈતન્યમૂર્તિ અમૃતસાગર આત્માને અનુસારે અવસ્થા થવા લાગી, આત્માના અવભાવને અનુસારે અવસ્થા થવા લાગી. તે મુનિ એકત્વમાં ટકોટીપૂર્ણ-નિશ્ચલ અને જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્ય દ્રવ્યોના સ્વભાવોથી થતા સર્વ અન્યભાવોથી પરમાર્થ જુદા એવા પોતાના આત્માને અનુભવે છે તે નિશ્ચયથી જિતમોહ છે, તે જિન છે, તે ધર્મી છે, તે વીતરાગ છે, તે કેવળજ્ઞાન પામવાના રસ્તામાં છે

કેવો છે તે જ્ઞાનસ્વભાવ ? સમસ્ત લોકના ઉપર તરતો; તરતો એટલે શું ? રાગદ્વેષમા ભેગરોળ નહિ થતો, રાગદ્વેષ ને શુભાશુભ પરિણામથી જુદા ને જુદા એટલે અધિક ને અધિક રહેતો, એવો તે જ્ઞાનસ્વભાવ બનતો ઉપર તરતો છે; જેમ દરાહુજી દેહ ભેગા થયા હોય, એના ઢેકિયા મેળામાં દગાશ્રીમાળી વાણિયો ભેગા થઈ ગયો હોય તો પણ તેને શકા ન પડે કે હું દેહ હુકરા ? એને તો નિઃશકતા છે કે હું વાણિયો જ છું, દેહ નથી આ તો હું દગાહુજી માણસમાં આવી ચડ્યો છું, પણ હું છઉં તો વાણિયો જ, દેહ નથી; તેમ તે ઢેકિયા મેળાથી તગ્તો ને જુદા રહે, એમ શરીરરદિ, પેસા, હુજરા (મકાન), સ્ત્રી, કુટુંબાદિ ને પુણ્ય-પાપનાં પરિણામ તે બધા ઢેકિયો મેળો છે, તેનાથી મારો જ્ઞાનસ્વભાવની આત્મા જુદા જ છે. તે ઢેકિયા મેળાએ ક્યારે પણ થયો નથી એમ નિઃશકપણે બેલે જાણ્યું છે તે બધા ઢેકિયા મેળાથી તગ્તો ને તરતો, જુદા રહે છે જેમ કોણસો અને અગ્નિ બન્ને જુદા છે તેમ શરીરરદિથી, પુણ્યાદિથી, ને સમસ્ત લોકથી, દેહદેનગમા બિરાજતો જ્ઞાનમૂર્તિ અગારો જુદા છે. એવા આત્માને જેણે જાણ્યો તે સમસ્ત લોકના ઉપર તરતો છે; મારો સ્વભાવ સ્પષ્ટ પ્રગટ નિર્મળ બનને જાણનારો છે, તે પરરૂપે થતો નથી એમ બેલે જાણ્યું તે સમસ્ત લોકના ઉપર તગ્તો છે

મારો જ્ઞાનસ્વભાવ પૃથ્વી નિરાગો, પ્રત્યક્ષ ઉચોતપણાથી સદાય અતરંગમાં પ્રકાશમાન છે લોકો કહે છે ને કે પ્રત્યક્ષ હોય તે માનીએ, પણ આત્મા પોતે જ સાચ જાણનાર પ્રત્યક્ષ છે, આ બધું જે નજરે

દેખાય છે તેનો જાણનારો પ્રત્યક્ષ હોય કે અપ્રત્યક્ષ ? જે જાણનારો તું નથી તો કોણ જાણે છે ? જણાય છે તે કોના આગરે જણાય છે ? જડને જ્ઞાન નથી, જડ કાંઈ જાણતું નથી, માટે જાણનારો આત્મા પોતે જ સદા પ્રત્યક્ષ છે, પોતાની ચૈતન્યશક્તિનું સામર્થ્ય સદાય પ્રગટ-પ્રત્યક્ષ છે. સૂર્ય તો ઊગે છે ને વળી આથમે છે, પણ ભગવાન આત્મા તો મદાય અંતરમાં પ્રકાશમાન જાગતી જ્યોત બિરાજે છે એવાં આત્માનો જે અનુભવ કરે છે તેણે ભગવાન અને ગુરુની સાચી નિશ્ચયસ્તુતિ કરી.

વળી કેવો છે તે આત્મા ? અવિનાશી છે. પુણ્ય-પાપના વિકારી-ભાવ અને પુણ્ય-પાપના ફળરૂપ બહારના સંયોગ, તે બધા ક્ષણિક અને નાશવાન છે, ક્ષણમાં પડતી જાય છે, અધ્રુવસ્વભાવી છે; અને જ્ઞાનાનંદઆત્મા તો ત્રિકાળ ટકનાર-દ્રુવ અને શાશ્વત છે. તેનો કદી નાશ થતો નથી એવો અવિનાશી છે.

ભગવાન આત્મા પોતે પોતાથી જ સિદ્ધ અને પરમાર્થરૂપ એવો જ્ઞાનસ્વભાવી છે. હું સ્વયંસિદ્ધ છું, હું માગથી જ સિદ્ધ છું, મને સિદ્ધ કરવામાં-મારી સાખિતી કરવામાં કોઈ ગરીબ, મન, વાણી આદિ પરની જરૂર પડે તેમ નથી. પરમાર્થરૂપ ભગવાન આત્મા સ્વતાંસિદ્ધ છે, તેને સિદ્ધ કરવા માટે-નક્કી કરવા માટે પુણ્યનું-રાગનું કે પદ્મસંયોગનું અવલંબન લેવું પડે તેમ નથી.

પરમાર્થરૂપ ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી છે. આત્માને જ્ઞાનથી ઝોળખાવ્યો છે; જેમ ગોળને ગળપણથી ઝોળખાવાય છે તેમ આત્માને જ્ઞાનગુણથી ઝોળખાવ્યો છે. કર્મના ઉદયમાં રાગ-દ્વેષથી જોડાઈને જે અસ્થિર થતો તે પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને ઝોળખીને સ્થિર થયો એટલે તે ભાવ્યભાવક-સંકરોપાને દૂર કરી બીજી નિશ્ચય સ્તુતિ કરી. મારો મહિમા સર્વજ્ઞના મુખમાં પણ ન આવે એવો હું મહિમાવંત છું તેને જાણીને તેમાં ઈરે તેણે પોતાની ભક્તિ કરી, તેણે કેવળજ્ઞાનીની ભક્તિ અને તીર્થંકર ભગવાનની ભક્તિ કરી.

• આમાં કોને એમ થાય કે આમાં કયા ભગવાન ને કયા

તીર્થકરે આધ્યા ? ઊલટાનું ધીમ ભગવાન તરફથી લક્ષ સૂકાવ્યું છે; પણ એનો અર્થ એમ છે કે જે પાતાના આત્માને ઝાઝખીને તેમાં ઠપે તેણે જ ખરી આત્માની ભક્તિ કરી અને જેણે આત્માની ભક્તિ કરી તેણે બધા તીર્થકરોની, બધા કેવળીની અને બધા સિદ્ધોની ભક્તિ કરી. આ ધીમ નંબરની મધ્યમ નિશ્ચયભક્તિ થ.

નિશ્ચયનું જ્યાં ભાન છે ત્યાં અધૂરાશને લઈને ભગવાનની ભક્તિનો શુભભાવ આવે છે તે વ્યવહારસ્તુતિ છે પણ શુભરાગ તે વિકાર છે માટે તે આત્માને ગુણ કરતો નથી; પાતાના સ્વભાવનું ભાન તે જ ગુણ કરે છે.

આ ગાથાસૂત્રમાં એક મોહનું જ નામ લીધું છે; તેમાં 'મોહ' પદને બદલીને તેની જગ્યાએ રાગ, દ્વેષ, આદિ સોળ સૂત્રો લેવાં જેમકે ગગ મારો સ્વભાવ નથી, રાગ અને રાગના ફળમાં કેવળજ્ઞાન થતું નથી, રાગને તોડવાનો સ્વભાવ જે શ્રદ્ધામાં લીધો છે તેના વડે આગળ વધી રાગને તોડી કેવળજ્ઞાન થશે એ રીતે રાગમાં ન જોડાય અને પાતામાં એકાગ્રતા વધારે તે આત્માની ભક્તિ થય.

તેવી રીતે દ્વેષ તે પણ મારો સ્વભાવ નથી. રાગ આદિ પ્રતિ ક્રૂણતાના પ્રસંગમાં જે અણુગમે થાય તે દ્વેષ છે. તે દ્વેષથી મારો નિર્મળ સ્વભાવ જુદો છે તેમ પાતાના સ્વભાવમાં એકાગ્ર થયો ને દ્વેષથી અસ્થિરતા છૂટીને સ્થિર અવસ્થા થય તે ધીમ વર્ગની ભક્તિ થય.

તેમ કોવથી પણ હું જુદો છું. પર મને કોવ કરાવતું નથી, મારા આત્મસ્વભાવમાં કોવ છે નહિ, વર્તમાન અવસ્થામાં પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને કોવ થાય છે, પર તરફ જેટલો કોવમાં અટકે તેનાથી જુદો પડી ગુણમાં સાવચાનપણે એકાગ્ર રહ્યો તેનું નામ ધીમ નંબરની ઊંચી ભક્તિ થ. એકત્રીશમી ગાથામાં કોવાદિથી આત્માને જુદો કરવાનું કહ્યું એટલે જ્ઞાન કરવાનું કહ્યું અને બત્રીશમી ગાથામાં અવસ્થામાં જે અસ્થિરતા થતી હતી તેનાથી પણ છૂટીને વિશેષ સ્થિર થવાનું કહ્યું.

તેમ માનથી પણ પોતાને જુદા પાડે, જગતમાં નિંદા-પ્રશંસા થાય તે હું નથી, મારા આત્માની કોઈ નિંદા કે પ્રશંસા કરી શકતું નથી કારણકે હું આત્મા અરૂપી છું અને નિંદા-પ્રશંસાના શબ્દો તેો રૂપી છે. રૂપીમાં મારો અરૂપી આત્મા આવે નહિ માટે મારી નિંદા કે પ્રશંસા કોઈ કરી શકતું જ નથી. જેને જે ગોઠયું તેના તે ઊંચાં કે સવળાં ગાણું ગાય છે, ણીજનની કોઈ નિંદા કે પ્રશંસા કરી શકતું જ નથી; નિંદા-પ્રશંસા થવાથી જે રાગ-દ્વેષ થાય તે કોઈએ કરાવ્યા નથી પણ મારી નબળાઈને કારણે અવસ્થામાં જે રાગ-દ્વેષ થાય છે તે મારું સ્વરૂપ નથી. પર મને રાગ-દ્વેષ કરાવતું નથી, મારા સ્વભાવમાં રાગ-દ્વેષ છે નહિ, એવું ભાન થતાં અનંતો રાગ-દ્વેષ ગયો, પણ અવસ્થામાં જરા મચક ખાતો હોતો તેમાંથી પણ સ્થિર થયો, વિશેષ સ્વરૂપસ્થિરતા વડે ગ્રાહનો અભાવ કરવા માંડ્યો તે વીતરાગી સ્થિરતાની અહીં વાત છે.

પરમાં અહંકારપણું ક્યારે આવે કે મારી પ્રશંસા કરી, મારી નિંદા કરી, એમ જે પરમાં મારાપણું માને છે તેને ઊંડથી અહંકાર આવે છે અને તીવ્ર રાગ-દ્વેષ થાય છે. પણ ભાઈ! નામ તારું છે નહિ, તારી કોઈ નાત નથી, તારી કોઈ જાત નથી, પર એવું જે મરીર તેના નામથી તને ઓળખે અને તે નામથી તારી નિંદા કરે તેમાં તારું શું ગયું? આ નામ તે હું અને આ અનાદર જેનો કરે છે તે હું છું એમ જે માને છે તેણે પરને પોતાવું માન્યું છે તેથી તેને ઊંડથી રાગ-દ્વેષ થાય છે. નામને ગાળ આપે અને તે ગાળને પોતામાં ખતવે ત્યારે એને રાગ-દ્વેષ થાય છે પણ તું રહેવા દે, નામને તારું ન માન, પર જે નામ યોડે છે તે નામમાં તારો આત્મા નથી. કોઈની વાણીમાં મારો આત્મા આવે નહિ આત્મ જેને ભાન છે તેને રાગ-દ્વેષ વંચતા નથી પણ ઘટતા જાય છે અને આત્મગુણની શાંતિ અને સ્થિરતા વધતી જાય છે; તેણે ભગવાનની ણીજા નંબરની નિશ્ચયસ્તુતિ-ખરી સ્તુતિ કરી.

૧૯૯૯, આસો સુદ ૧ ગુરુ

અધિકાર શું ચાલે છે કે અનાદિના અપ્રતિબુદ્ધ શરીર, વાણી

અને મન પોતાનાં માનતો હતો તેને સમજવતાં મમજવતાં નિશ્ચય સ્તુતિની વાત આવી છે.

આત્મા આત્માપણે છે, આત્મા પરવસ્તુપણે નથી અને પરવસ્તુ આત્માપણે નથી. આત્મા જે પરવસ્તુપણે થઈ જાય અને પરવસ્તુ જે આત્માપણે થઈ જાય તો બન્ને દ્રવ્ય એક થઈ જાય, સ્વતંત્ર ન રહે.

આત્મા જ્ઞાન, શાંતિ આદિ અનંતગુણનો પિંડ છે, આત્મામાં જે ગંગા દ્વેષ આદિ ભાવ ધાય છે તે આત્માનો ત્રિકાળી રૂકાઉ સ્વભાવ નથી પણ ક્ષણિક વિકારીભાવ છે. આત્માના સ્વભાવને ભૂલીને પરને પોતાપણે માનવું એટલે ગુણને ભૂલી જવા; ગુણને ભૂલી જવા એટલે સ્વતંત્રતાને ખોવી. સ્વતંત્રતાને ખોવી એટલે દુઃખ ભોગવવાનું રહ્યું પોતાના ગુણ જાણવામાં ન આવે એટલે ક્યાંક પોતાને માનશે તો ખરેખરે ! એટલે ગરીબ, રાગ-દ્વેષ વિકારગ્રસ્ત તે હું છું એમ પગમા પોતાની હયાતી સ્વીકારી, એટલે તેણે એમ માન્યું કે હું પગનો આશિયાળો છું, મારામાં માલ નથી. ગરીબાદિ, રાગાગ્નિ છાડીશ તો હું નહિ રહું. જે માગમાંથી વિકાર નીકળી જાય તો માગમાં કાંઈ રહે નહિ એમ પોતાને માલ વગરનો માનનાર પોતાના આત્માનો અનાદર કરે છે ને પોતાના ગુણનું ખૂન કરે છે. પોતાના ગુણનું ખૂન કરનાર તે પરનો આશિયાળો કોઈ દી મટે નહિ અને પરાધીનતાનું દુઃખ તેને કોઈ દી ટળે નહિ. આત્મા જ્ઞાન, દર્શન, સ્વતંત્ર મુખ, આનંદ, વીર્યની મૂર્તિ છે તેને જેમ છે તેમ માને નહિ અને પરને પોતાપણે માનનારો રહે ત્યાંમુઠી સ્વતંત્ર ધર્મ ન ધાય, સ્વતંત્ર વર્મ ન ધાય એટલે પરતંત્ર વિકાર ધાય એટલે દુઃખ ધાય.

આત્મા તદન છૂટો-પગથી નિગળો છે. તેને પરનો આશ્રય જે-એ તેમ અને નહિ પણ જીવોને બાહ્ય લક્ષ છે ને બાહ્યથી જ જીવું છે તેથી વાત બેગે નહિ.

અહીં અપ્રતિજ્ઞને સમજાવે છે. અપ્રતિજ્ઞ એટલે પોતાને સામી ચીજથી ભુલો નહીં જાણનારો, પોતે આત્મા ક્રુવ છે તેનો અજાણ્ય એટલે પોતાનો અજાણ્ય એટલે પોતાને નહિ માનનાર તે અપ્રતિજ્ઞ-અજ્ઞાની છે.

વસ્તુનો જે સ્વભાવ છે તે જાણ્યા વિના ટકવું શેમાં ? ને ટક્યા વગર ચારિત્ર થાય નહિ ને ચારિત્ર વિના મોક્ષ થાય નહિ તેથી મોક્ષ થવા માટે ચારિત્ર જોઈએ ને ચારિત્ર થવા માટે યથાર્થ જ્ઞાન જોઈએ.

એકત્રીશમી ગાથામાં ઝોળખાણુ થવાનું કહ્યું. ઝોળખાણુ થાય કે તરત જ બધા વીતરાગ થાય તેમ બનવું નથી. જે જાણ્યું ને માન્યું તેમાં પછી પુરુષાર્થ કરી ક્રમે ક્રમે સ્થિર થતો જાય છે તે વીતરાગની ખરી ભક્તિ છે.

ગદ્ય કાલે માન સુધી વાત આવી હતી. માન એટલે શરીરના નામનું જ્યાં કોઈ અપમાન કરે કે પ્રશંસા કરે ત્યાં અજ્ઞાનીને ઊંડીથી એમ થાય છે કે આ 'માનું' નામ છે; એ નામની પ્રશંસા કરી એટલે મારી પ્રશંસા કરી તેમ ઊંડી માન્યું તે માન છે.

શરીરના નામની નિંદા-પ્રશંસા સાંભળતાં અજ્ઞાનીને રાગ-દ્વેષ થાય છે; પણ શરીર તો જડ-પુદ્ગલ પરમાણુનું બનેલું છે. તે કાયમ ટકનાર સ્ત્રીજ નથી. પૂર્વ ભવમાંથી માતાના ઉદરમાં આવ્યો ત્યારે તૈજસ ને કાર્મણુ તે બે શરીર સાથે લઈને આવ્યો હતો. આ સ્ખૂલ શરીર તો માતાના ઉદરમાં ધોતે આવ્યા પછી ઘડાણું. તે પૂર્વનું નામકર્મ લઈને આવ્યો તેથી માતાના ઉદરમાં શરીર ઘડાણું ને પછી બહાર આવ્યો, પછી રોટલા, ફાળ, ભાતમાંથી આવડું મોઢું શરીર થયું, માટે આ શરીર તે કાયમની સ્ત્રીજ નથી પણ અમુક મુદતની સ્ત્રીજ છે, તેમ રાગ-દ્વેષ વિકાર તે પણ અમુક મુદતની સ્ત્રીજ છે, કાયમની સ્ત્રીજ નથી, માટે જ્ઞાની સમજે છે કે આ શરીર તે માનું નથી ને રાગ-દ્વેષ તે પણ મારા નથી, મારા આત્માની નિંદા-પ્રશંસા કોઈ કરવું નથી. આત્માની નિંદા-પ્રશંસા કોઈ કાળે કોઈ કરી શકવું જ નથી, એમ જ્ઞાનીને ભાન છે ને વિગેય સ્થિરતા છે તેથી દુનિયાના ગમે તેવા પ્રસંગ બને તો પણ તેને કાંઈ થવું નથી પણ સ્થિરતા રહે છે. તે ભગવાનની ળીજ વર્ગની ભક્તિ છે.

ધર્મ તેનું નામ કે ધર્મ જાણ્યો, માન્યો, પછી પ્રતિદૂળ પ્રસંગ આવે ત્યારે સમજે કે તે તેનામાં ને હું મારામાં, તેનામાં મારો હાથ

નહિ ને મારામાં તેનો હાથ નહિ; પણ હૃદય જ્યાંમુઘી પાતાની નખ-
ળાઈ ત્યાંમુઘી અશુભ રાગ ટાળીને શુભ રાગ હોય. તે શુભરાગ
પણ હૃદનો આવે છે કારણ કે સ્વરૂપની હૃદ સૂકીને તે શુભરાગ પણ
થતો નથી. પણ અહીં તો તે હૃદના શુભરાગને પણ ટાળવાની વાત છે.

જ્ઞાની સમજે છે કે હું તો જ્ઞાતા છું, આનન્દસ્વરૂપ છું, વીત-
રાગસ્વરૂપ છું, મારા આત્માને નાત-જાત કંઈ નથી. તો પછી મને
કોણ કહે કે તું આવો ને તું આવો, તું સારો ને તું નરસો. તે એમ
સમજે છે કે જન્મ્યો ત્યારે ક્યાં દશાશ્રીમાળીપણું હતું? શ્રી એટલે
માગ આત્માની લક્ષ્મીરૂપદશા તેનો માળી એટલે રખોપિથો છું તે જ
હું ખરો દશાશ્રીમાળી છું એમ જ્ઞાની વાતને બદલાવી નાખે છે. આ
રીતે ધર્મી જીવ, પૂર્વના ઉદયના પ્રસંગ આવે તેમાં, માન થવા ન દે.

અજ્ઞાનીને એમ થાય છે કે મારી નાત, મારી જાત, મારું
કુટુંબ; એમ પરને પાતાનું માની તે પરતંત્ર થાય છે. જન્મ્યો ત્યારે
ક્યાં ખચર હતી કે હું દશાશ્રીમાળી છું! આ શરીરનું આ નામ
છે! જન્મ્યા પછી કેમ પાડ્યું નામ, ત્યાં તે નામને વળગ્યો કે આ
નામ મારું, પછી તે નામને કોઈ વખોડે ત્યાં કાંટાની જેમ ઉભો થાય
પણ ભાઈ! તે નામ ક્યાં તારું હતું? અજ્ઞાનીએ જ્યાં ત્યાં મારું
મારું માન્યું તેથી તેને ક્રોધ, માન, આદિ થાય છે, પણ જ્ઞાની
ગમે તેવા પ્રસંગમાં માન થવા ન દે.

માયા તે પણ મારું સ્વરૂપ નથી; માયા એટલે દંભ, તે દંભથી
હું આત્મા જુદો છું તેમ જુદાપણું તો એકત્રીશમી ગાથામાં બતાવ્યું
ને અહીં અવસ્થામાં પણ અસ્થિસ્તારૂપ માયા થવા ન દે પણ અવ-
સ્થાની સ્થિરતા કરે તે ગિતમોહની અહીં વાત છે.

લોભ તે મારું સ્વરૂપ નથી, લોભ તે વિકારીભાવ છે તે મારો
સ્વભાવભાવ નથી, હું તો સંતોષસ્વરૂપ અનંતો છું એમ જાણી
પાતામાં અંધર થાય, ને લોભ પ્રકૃતિનો ઉદય આવે તેમાં ન જોડાય
તેણે લોભને જાણ્યો.

આઠ કર્મના રજકણો તે પણ મારું સ્વરૂપ નથી, તેનાથી હું

હોદા છું. તેમ કર્મના નિમિત્તે જે અવસ્થા થાય તે પણ મારો સ્વભાવ નથી. તેથી મારા સ્વભાવમાં રહેવું ને અવસ્થા મલિન ન થવા દેવી તે ભાવ્યભાવક-સંકરદોષથી દૂર રહેવું થયું.

નોકર્મ તે પણ હું નથી. કોઈએ ગાળ દીધી તે નોકર્મ છે. તે ગાળ દેનારે ગાળ દીધી નથી, તારા જ પૂર્વે કરેલા અશુભભાવથી કર્મ બંધાયેલાં, તેના જ ઉદ્વેગથી આ પ્રતિકૂળ સંયોગ છે, કરને ભાન ! કે પૂર્વે અશુભ પરિણામ થયેલાં તેણું જ આ ફળ છે; તે મારું સ્વરૂપ નથી. આ કાં તો કાઠે કર્મના વાંક ને કાં તો કાઠે નોકર્મના વાંક, પણ તેણું જ્ઞાન જ કર ને ! જાણ કે તે પૂર્વે કરેલી ભૂલણું પરિણામ છે.

જે જે સંયોગો મળે તે કર્મણું ફળ નોકર્મ છે, નોકર્મમાં ઘણા ખોલ આવી જાય છે. સારાં આહાર પાણી મળે, શરીર સારું રહે કે ન રહે, ને બહારની અનુકૂળતા મળે કે પ્રતિકૂળતા મળે તે બધું નોકર્મ છે. ફરવા જઈએ તો શરીર સારું રહે એમ જોણે માન્યું તેણે નોકર્મને પોતાણું માન્યું. જગતના જીવો એમ માને છે કે સવારમાં આ પીત્રા પિના અમારું માથું ચડી જાય, આ પીને વ્યાખ્યાન સાંભળીએ તો મગજ કામ કરે, નહિતર વ્યાખ્યાનમાં ધ્યાન ન રહે, આ પીધો હોય તો મગજ સારું રહે ને જ્ઞાન સારું કામ કરે. એક આ જોવી વૂળ તારા જ્ઞાનમાં મદદ કરે, એક આના પ્યાલાથી જે જ્ઞાન સારું કામ કરે, તો પછી દુનિયા આપીના આ ભેગા કરીને પીએ તો તો કેવળજ્ઞાન થવું જોએ. અહાહા ! કેવી માન્યતા ઊંધી ! વ્યાખ્યાનઆદિમાં ધ્યાન રહેવું તે તો પોતાના પુરુષાર્થ આધીન છે, પણ લીધો પડયો પર અને મદદ કરે એમ માને છે. પણ જાની સમજે છે કે નોકર્મ તે મારું સ્વરૂપ નથી, મારા પોતાના નિર્વિદારી સ્વભાવમાં એકાગ્ર થઈ રહેવું તે મારું સ્વરૂપ છે.

તેમ મન, વચન, કાયાના વડાણમાં જે જોડાણ છે તે જોડાણ આણું કરી નાખવું એટલે વિકલ્પો ઘટાડવા ને સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા કરવી તે લગવાનની ખરી ભક્તિ છે.

તેમ પાંચે ઇન્દ્રિયથી હું સિદ્ધ છું, ઇન્દ્રિય તે મારી નથી તે વાત એકત્રીશમી ગાથામાં આવી ગઇ છે.

જેમકે રૂપ દેખીને અસ્થિરતાની મચક થતી હોય તો તેને ટાળીને સ્થિર થવું. એમ કોઇ શબ્દ સાંભળીને અસ્થિરતા થતી હોય તો તેને ટાળીને સ્થિર થવું. તેમ ઘાણ, રસન, સ્પર્શન-તેવું પણ તેમ સમજી લેવું.

રાગ-દ્વેષને ભેદજ્ઞાનના બળથી ભુલ કરીને પોતામાં સ્થિર થઇને ઠાર્યા છે, નાગ કર્યા નથી. પૂર્વે કહ્યા તેવા જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્ય દ્રવ્યથી અધિક આત્માનો અનુભવ કરવાથી જિતમોહુ જિત થયા. અહીં એવો આશય છે કે એણી ચડતાં મોહનો ઉદય જેને અનુભવમાં ન રહે અને જે પોતાના બળથી ઉપશમાદિ કરી આત્માને અનુભવે છે તેને જિતમોહુ કહ્યો છે. અહીં મોહને દાખ્યો છે પણ નાશ કર્યો નથી. આ ભગવાનની બીજા નંબરની નિશ્ચયસ્તુતિ થઇ.

ભગવાનની સ્તુતિ તે પોતાના આત્મા સાથે સંબંધ રાખે છે પણ પર ભગવાન સાથે સંબંધ રાખે નહીં. સામા ભગવાન તરફ પરવલણવાળો ભાવ તે શુભભાવ છે, તેનાથી પુણ્ય બાંધે પણ ધર્મ ન ધાય; સ્ત્રી, પુત્રાદિ તરફનો વલણવાળો ભાવ તે અશુભ ભાવ છે. તે અશુભભાવને ટાળવા સામા ભગવાન તરફ શુભભાવમાં જોડાય, પણ આત્મા શું વસ્તુ છે તે ધર્મના સંબંધ તો મારા આત્મા સાથે છે તેમ ન માને તેને ભગવાનની સાચી સ્તુતિ કે ભક્તિ થઇ શકે નહિ; આ રાત્રી-પીળી દુનિયા કે જે સાગં શરીર, સારાં ખાવા-પીવાનાં, હરવું-ફરવું ને મઝા કમ્બી એવી પંચરંગી દુનિયામાં રચ્યાપચ્યા રહે તેને આ ધર્મ ક્યાંથી સમજાય ? ૩૨.

ત્રીજી સ્તુતિ ભાવ્ય-ભાવકભાવના અભાવરૂપ નિશ્ચયસ્તુતિ છે, તે આચાર્યદેવ સમજાવે છે. તે સ્વરૂપ જે સમજી જાય તેને તરત આવી સ્થિરતા થઇ જતી નથી પણ સમજાવે છે કે આ રીતે નિશ્ચય સ્તુતિ ને ભક્તિનું સ્વરૂપ છે

જિદમોહસ્સ દુ જહયા સ્ત્રીણો મોહો હવિજ્ઞ સાહુસ્સ ।
તહયા હુ સ્ત્રીણમોહો મ્ણદિ સો ણિચ્ચયવિદૂહિ ॥૩૩॥

અર્થ:—જેણે મોહને જીવ્યા છે એવા સાધુને જ્યારે મોહ ક્ષીણ થઈ સત્તામાંથી નાશ થાય ત્યારે નિશ્ચયના જાણનારા નિશ્ચયથી તે સાધુને 'ક્ષીણમોહ' એવા નામથી કહે છે.

અજ્ઞાની એટલે અનાદિ અજાણ્ય જે શરીરરૂઠિ સંયોગને પોતાના માનતો તેને કહે છે કે ભાઈ ! તારા આત્માનો સંબંધ તારી સાથે છે, પરની સાથે નથી. હું તારા આત્માના ધર્મના સંબંધને પરની સાથે માનતો હો, કેવળ ગુરુ, શાસ્ત્રને પણ તારા આત્માના ધર્મના સંબંધરૂપે માનતો હો તો તે ખરી સ્તુતિ નથી તેમ સમજવે છે.

આ નિશ્ચયસ્તુતિમાં, પૂર્વોક્ત વિધાનથી આત્મામાંથી મોહનો તિરસ્કાર કરી, જ્યેવો (પૂર્વે) કહ્યો તેવા જ્ઞાનસ્વભાવ વડે અન્ય દ્રવ્યથી અધિક આત્માનો અનુભવ કરવાથી જે જિતમોહ થયો, તેને જ્યારે પોતાના સ્વભાવભાવની ભાવનાનું સારી રીતે અવલંબન કરવાથી મોહની સંતતિનો અત્યંત વિનાશ એવો થાય કે ફરી તેનો ઉદય ન થાય.

મોહ એટલે સ્વરૂપની અસાધવાની; તે મોહને સ્વરૂપની સાધવાની વડે નાશ કર્યો. પહેલાં તો મોહનો તિરસ્કાર કરી તેને ત્રાપી દીધો અને અહીં સ્વભાવભાવની ભાવનાનું સારી રીતે અવલંબન કરવાથી મોહનો નાશ એવો કર્યો કે ફરી તેનો ઉદય ન થાય.

પહેલાં નંબરની નિશ્ચયસ્તુતિમાં મોહથી જુદા જાણ્યો ને માન્યો તેમ કહ્યું.

બીજા નંબરમાં મોહમાં ભાગ્યો નહિ પણ દૂરથી પાછા વળ્યો એટલે મોહનો તિરસ્કાર કર્યો, એ રીતે મોહનો ઉપશામ કર્યો તેમ કહ્યું.

જિતમોહ સાધુતણે વળી ક્ષય મોહ જ્યારે થાય છે,
નિશ્ચયવિદોથક્રી તેહને ક્ષીણમોહ નામ કથાય છે. ૩૩.

શ્રીજાત નંબરમાં મોહનો ક્ષય કર્યો છે.

આ જઘન્ય, મધ્યમ ને ઉત્કૃષ્ટ સ્તુતિ કહી.

પાતાના આત્માની ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ-નિર્મળભાવની ભાવના એટલે અંતરએકાગ્રતા, નિર્વિકલ્પ સ્વભાવમાં ઈર્ષ્યા, એકલા શુદ્ધ વીતરાગ સ્વભાવમાં એકાગ્રતા કરવા મંડયો, તેનું સારી રીતે અવલંબન એવું કયું કે જે ઘડીમાં કેવળજ્ઞાન લે તેવી આ ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ છે.

ભુએ ! આમાં કોઈ પર કરી દે નહિ તેવો સ્વતંત્ર સ્વભાવ બતાવ્યો. જ્યારે તારે જ આત્મા સ્વરૂપની જાગૃતિ વડે પ્રયત્ન કરે અને જ્યારે મોહને ક્ષય કરે ત્યારે જ મોહ ક્ષય થાય પણ કોઈ પર કરી દે તેમ નથી તેનું સ્વતંત્ર સ્વરૂપ બતાવ્યું. ખરીશમી ગાથામાં પરમાં ભાષ્યા વગરનો, “તિરસ્કાર કરી” તેમ ભાષ્યા હુતી પણ સ્વભાવભાવની ભાવનાનું સારી રીતે અવલંબન કયું તેમ ભાષ્યા ન હુતી. અહીં તેનીશમી ગાથામાં સ્વભાવભાવની ભાવનાનું સારી રીતે અવલંબન કરવાની વાત છે એટલે સ્થિરતાની એવી જન્મવદ કરી કે મોહનો એક અંશ પણ ન રહે.

જડને પાતાની ખબર નથી. તેની ખબર કરનારો પ્રત્યક્ ઉદ્યોતમાન જાગતી જ્યોત, ચૈતન્યપ્રભુ, જ્ઞાયકસ્વભાવ છે. તેનું સારી રીતે અવલંબન કરવાથી મોહ એવો નાશ થાય કે ફરીને તેનું પ્રગટ થવું ન થાય, અગ્નિને દાખે તો પ્રગટ થાય પણ નાશ કરે તો પછી તે પ્રગટ ન થાય, તેમ મોહને દાખે તો ફરી પ્રગટ થાય પણ જો મોહનો નાશ કરે તો ફરી પ્રગટ ન થાય; જ્ઞાનસ્વરૂપ પરમાત્મામાં એવો સ્થિર થાય કે અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન લે. એવી રીતે મોહનો ક્ષય કરે તે ક્ષીણમોહ જિન કહેવાય છે. આ બારમા ગુણસ્થાનની વાત છે. વાત તો બારમા ગુણસ્થાનની છે, પણ સમગ્રવે છે કોને ? કે તદ્દન અપ્રતિષુદ્ધને.

પરમાત્માને પ્રાપ્ત થયેલો એટલે બારમી બુધિકાએ પરમાત્મા થયો, પાતામાં એકાગ્રતા તે નિશ્ચયભક્તિ ને સ્તુતિ થઈ. અહીં તો હજી પરમાત્માની ભક્તિ ને સ્તુતિ છે. તેરમે ગુણસ્થાને તો સ્તુતિનું ફળ છે કારણ કે ત્યાં તો સંપૂર્ણ પરમાત્મા થઈ ગયા છે.

અહીં પણ પૂર્વે કહ્યું હતું તેમ રાગને ક્ષય કર્યો, દ્વેષને ક્ષય કર્યો, આદિ બધા બોલ લઇ લેવા.

પહેલાં પોતાના બળથી ઉપશમભાવ વડે મોહને છુટ્યો, પછી સ્વરૂપની સાવધાની વડે મહા સામર્થ્ય વડે મોહનો સત્તામાંથી ક્ષય કરી પરમાત્માને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે 'ક્ષીણમોહ જિત' કહેવાય છે. અંદરમાં પરથી નિરાજો થઈ એકાગ્ર થાય તે સ્તુતિ ને ધર્મ છે. નીચલી દશાવાળાને કહ્યું કે તારામાં જેટલો સંબંધ કર તેટલી સાચી ભક્તિ છે, પરંતુ અવલંબનથી ધર્મ નથી; પણ અંતર સ્વરૂપમાં સમ્યક્જ્ઞાન-પૂર્વક જેટલી એકાગ્રતા-સ્થિરતા તેટલો ધર્મ છે, પરંતુ તરફના વલણનો ભાવ તે શુભભાવ-પુણ્યભાવ છે. તે અશુભ રાગ ટાળીને શુભ ચિકલ્પ-રૂપ રાગ થાય ખરો. જો શુભ રાગ ન થાય તો પાપરાગ થાય માટે જ્ઞાની અશુભ રાગ ટાળી શુભ રાગમાં જોડાય ખરા, પણ તે શુભભાવ તે વિકારીભાવ છે, તેનાથી માગે સ્વભાવ ખીલશે તેમ તે ન માને. આ જે ત્રણે વર્ગની નિશ્ચયસ્તુતિ કહી તે ત્રણેનો મંખંડ તો આત્મા માથે છે.

હવે અહીં આ નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ સ્તુતિના અર્થનું કળારૂપ કાવ્ય કહે છે:—

(વાઈલવિમીડિત)

एकत्वं व्यवहारतो न तु पुनः कायात्मनोर्निश्चया-
 न्तुः स्तोत्रं व्यवहारतोऽस्ति वपुषः स्तुत्या न तत्तत्त्वतः ।
 स्तोत्रं निश्चयतश्चितो भवति चित्स्तुत्यैव सैव भवे-
 न्नातस्तीर्यकरस्तवोत्तरवलादेरुत्वमात्मांगयोः ॥ २७ ॥

અર્થ:—ગરીરને અને આત્માને વ્યવહારનયથી એકપણું છે પણ નિશ્ચયનયથી એકપણું નથી; માટે ગરીરના સ્તવનથી આત્મા-પુરુષનું સ્તવન વ્યવહારનયથી થયું કહેવાય છે, અને નિશ્ચયનયથી નહિ; નિશ્ચયથી તો ચૈતન્યના સ્તવનથી જ ચૈતન્યનું સ્તવન થાય છે. તે ચૈતન્યનું સ્તવન અહીં જિતેન્દિય, જિતમોહ, ક્ષીણમોહ-એમ (ઉપર) કહ્યું તેમ છે. અજ્ઞાનીએ તીર્થકરના સ્તવનનો જે પ્રશ્ન કર્યો હતો

તેનો આમ નયવિભાગથી ઉત્તર દીધો; તે ઉત્તરના બળથી એમ સિદ્ધ થયું કે આત્માને અને શરીરને એકપણ નિશ્ચયથી નથી.

શરીર ને આત્મા એક જ્યાંએ રહે છે તેટલો સંબંધ વ્યવહારમાં છે, પણ નિશ્ચયથી નથી. શરીરના સ્તવને વ્યવહારે સ્તવન થાય છે તેનાથી પુણ્યબંધ છે પણ તે આત્માનો ધર્મ નથી. ચૈતન્યનું સ્તવન ચૈતન્યથી જ થાય છે. ચૈતન્યમૂર્તિ-પરથી નિરાજો સ્વભાવ તેમાં એકાગ્ર થયું તે જ નિશ્ચયસ્તવન છે. કેવળીભગવાનના શરીર તરફ લક્ષ જાય કે તેમના આત્મા તરફ લક્ષ જાય પણ તે બન્ને વ્યવહારે સ્તુતિ છે. તેનાથી પુણ્યબંધ થાય છે, પણ આત્માનો ધર્મ નથી.

પાતાના સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થયું તે પણ વ્યવહાર છે કારણ કે પરમાર્થ દ્રુવસ્વરૂપ અખંડ આત્મા તે જ પરમાર્થ એટલે નિશ્ચય છે, પણ અહીં તો પરાશ્રય છાડાવીને સ્વાશ્રયની અપેક્ષાએ સ્વમાં એકાગ્ર થયું તેને નિશ્ચય કહ્યો છે. બાકી તો પરમાર્થ દ્રુવસ્વરૂપ આત્મા તે જ પરમાર્થ છે. આત્મા તરફનો ભાવ સૂકીને જે ભાવ થાય તે પરાશ્રય ભાવ છે ને આત્મા તરફનો ભાવ થાય તે સ્વાશ્રય ભાવ છે. આત્મા તરફનો ભાવ તે મૂંગી આત્માની ભક્તિ ને સ્તુતિ છે. પરાશ્રય વિના આત્મામાં એકાગ્ર થાય તેનું નામ મૂંગી ભક્તિ, તેનું નામ ધર્મ, તે આત્માનો સ્વભાવ. ભક્તિમાં બોલવાનો ભાવ થાય તે વિકલ્પ છે પણ સ્વરૂપમાં એકાગ્ર થયું તેનું નામ મૂંગી ભક્તિ છે.

પરથી જુદો થયો એટલે પરનું અભિમાન રહ્યું, પછી અસ્થિ-રતા રાખવાનો પ્રયાસ થયો. કોમ્પ કહેશે કે આ જાણવાનું શું કામ છે? પણ ભાઈ! આત્માના વિવેક વગર ઈશ્વાનો પ્રયાસ થાય નહીં; વિવેક, દૃઢતા, ને ઠર્યા વગર મુક્તિ થાય નહિ.

(માવિની)

इति परिचितवच्चैरात्मकायैकतायां
 नयविभजनयुक्त्याऽत्यंतमुच्छादितायाम् ।
 अवतरति न बोधो बोधमेवाद्य कस्य
 स्वरसरभसकृष्टः प्रस्फुटनेक एव ॥ २८ ॥

અર્થ:—જેમણે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને પરિચયરૂપ કયું છે એવા મુનિઓએ ત્યારે આત્મા અને શરીરના એકપણાને આમ નયના વિભાગની યુક્તિ વડે જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે—અત્યંત નિષેધ્યું છે, ત્યારે કયા પુરુષને જ્ઞાન તત્કાળ યથાર્થપણાને ન પામે ? અવશ્ય પામે જ. કેવું થતું ? પોતાના નિજરમના વેગથી ખેંચાત પ્રગટ થતું એકસ્વરૂપ થતું.

આચાર્યદેવ હવે અદ્ભુત વાત કરે છે.

આચાર્યદેવે તેનીશ ગાથા સુધી ઘણી ઘણી વાત કરી. પેંથીએ પેંથીએ આત્માના સ્વભાવને સમજાવ્યો છે. જેમણે યથાર્થ સ્વરૂપનો અભ્યાસ કર્યો છે, પરિચય કર્યો છે તે ખીજને સમજાવે છે.

જેણે નયના વિભાગની યુક્તિ વડે આત્માનું પરથી જુદાપણું જાણ્યું, પરિચયરૂપ કયું, તેણે શરીર સાથેના એકપણાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે.

ગરીર, મન, વાણી, પુણ્ય-પાપના ભાવ તારું કાંઈપણ કરી શકતા નથી. તું એનાથી પર છે, તારાથી અત્યંતપણે તે જુદા છે. તારામાં પર નથી એમ અત્યંતપણે નિષેધ્યું છે. જેણે પરથી જુદાપણું જાણ્યું છે તેણે પરથી એકપણું ઉખેડ્યું છે. એવા મુનિઓએ પર સાથેના એકપણાને અત્યંત નિષેધ્યું છે તો હવે કયા પુરુષને જ્ઞાન તત્કાળ ન થાય ? અવશ્ય થાય જ.

આચાર્યદેવ કહે છે કે અમે ઘણા પ્રકારે આત્માને પરથી જુદા જણાવ્યો છે તો હવે એવો કયો પુરુષ હોય કે જેને સમ્યક્જ્ઞાન ન થાય ? હવે તો સમ્યક્જ્ઞાન થવું જ જોઈએ. આવી અદ્ભુત વાત સાંભળીને પણ કોને એમ થાય કે પૂર્વે અગિયાર અંગનું જ્ઞાન કયું તો પણ આત્માનું જ્ઞાન પ્રગટ્યું નહોતું, એવી ગંડા પર તે લાયક નથી.

આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ ! પુણ્ય-પાપના વિદારીભાવ તે નાશવાન છે. તેનાથી તારું અવિનાશી સ્વરૂપ જુદું છે. તે અવિનાશી સ્વરૂપ અમે પ્રગટ કરીને ખોડા છીએ, તે તને કહીએ છીએ તો તને

કેમ ન સમજાય ? જરૂર સમજાય, જરૂર ભાન થાય જ. 'આ વસ્તુ તને કાને પડે, તારી સાચી જિજ્ઞાસા હોય, ઝચિ હોય, ને તને કેમ ન સમજાય ? આચાર્યદેવ કહે છે કે અમે અનેક પડખાંધી આત્માને લુહો ખતાવ્યો, તો હવે તત્કાળ ભાન કેમ ન થાય ? તત્કાળ આત્માગોપાળ મૌને ભાન ધાય જ.

તે જ્ઞાન કેવું થ-ને પ્રગટ થાય છે ? ધ્યાનાના નિજરમથી એવાધને એકગ્રસ થતું પ્રગટ થાય છે. હું આનંદમુર્તિ છું એમ કદા વડે તેમાં એકાગ્ર થાય તો જ્ઞાન કેવું પ્રગટ થાય ? એકલું જ્ઞાન નહિ પણ આનંદને લેતું પ્રગટ ગાય, આકૃષ્ટતા અને પગધીનતાને ટાળતું પ્રગટ થાય; ભાન ધતાં જ્ઞાતિ ધાય, આનંદ ધાય; ભાન ધતાં આકૃષ્ટતા ન ટળે અને જ્ઞાતિ ન ધાય એવું આ સામ્રમાં છે નહિ.

૧૯૬૬, આસો સુદ ૭ ગુરુ

ગરીર ને આત્મા બન્ને ત્રણે કાળે લુહા પડાય છે. શરીરના ભાવો તે આત્માને આધીન નથી ને આત્માના ભાવો તે ગરીરને આધીન નથી.

અહીં નિશ્ચયસ્તુતિની વાત ચાલે છે. સાચી મેવા ને સાચી ભક્તિ ત્યાં હોવાય કે શરીર ને ઇન્દ્રિયથી હું જ્ઞાનસ્વભાવી છું આત્મા લુહો છું, આ ક્ષણિક વિકાગે તે પણ મારો સ્વભાવ નથી એવા સ્વપ્ન વિવેકગાઠિવાળા જ્ઞાનથી સ્વરૂપની એકાગ્રતાએ મેવા કંઈ તે સાચી ભક્તિ છે. આત્મા એકલો નિર્વિકલ્પ, નિર્વિકાગી, ધૃવ સ્વભાવી છે, તેનો અનુભવ કંઈવે તે જ ધર્મ છે; ને પડી આગળ જતા સ્થિત્તા કંઈ ને સગ-દેવનો મૂળમાંથી નાગ કરવો તે જ ભગવાનની સાચી સ્તુતિ છે. કુંકામાં ઘણું આવી જાય છે ને વિન્તાર કંઈવે હોય તો વલો ધાય.

૪ મા કળશમાં ભગવાન આચાર્ય કહે છે કે અમે જે આ અધિકાર કહ્યો છે તે અમારા સ્વપરના લુહાપટ્ટાના વિવેકથી કહ્યો છે આમાં ઘણા પ્રકાર ખતાવ્યા છે. જે જીવને આત્માનો 'ર્મ' જોએ છે તેને, સ્વરૂપનો પરિચય કર્યો છે એવા, સમજેલા ગુરુ પ્રથમ મળવા

જોઈએ. કોણ ક્ષમનાર છે અને કોને કહેવાય છે તે વાત અહીં કહેવાય છે. જે 'ધર્માત્મા મુનિઓએ વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનો પરિચય, એટલે અભ્યાસ કરી અનુભવ કર્યો છે તેવા પાસેથી સાંભળીને પછી અંતર પુરુષાર્થથી એકામ થઈ શકે છે. તત્કાળ સમજે એવો પાત્ર જીવ લીધો છે.

શરીર, મન, વાણીથી તો ધર્મ ન થાય પણ પરના આશ્રયથી શુભાશુભ વિકલ્પનાં ડાકિયાં થાય તે પણ ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ નથી. આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ હોવ સ્વરૂપ છે, તે આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ છે. એવા આત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનો પરિચય કરી, અંદર દેવ પાડીને, કેવળજ્ઞાન મેળવવા વારંવાર સ્વરૂપસ્થિરતા કરે છે એવા મુનિઓએ આત્માને અને શરીર આદિના એકપણાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે.

જેમ ઠાંકણાથી કોરેલા અક્ષર ભૂંસાય નહિ તેમ આત્મા શરીર, મન, વાણીથી ભૂંસાતો નથી, અંદર થતી શુભાશુભ લાગણીથી પણ ભૂંસાતો નથી એવો ટકોટકીર્ણ હોવ સ્વરૂપ છે. વસ્તુસ્વભાવ બાહ્યના કોઈ પણ પદાર્થથી કે અંદરની શુભાશુભ લાગણીથી નાશ થતો નથી.

ભગવાન આત્મા શરીરમાં ત્રણેકાણે રહ્યો નથી ને શરીર આત્મામાં ત્રણેકાણે રહ્યું નથી, શરીર શરીરમાં છે ને આત્મા આત્મામાં છે; શરીરના પણ રજકણે રજકણે બુદ્ધાં છે. શરીરનું એક રજકણ ફરે ત્યારે એ સ્વતંત્ર રજકણને ઈંદ્રો પણ ફેરવી શકે નહિ.

અંતરસ્વરૂપ વૈતન્ય શુદ્ધ મૂર્તિ, પરથી બુદ્ધા, આનંદઘન છે. તેનું ભાન ધમે સમ્યક્દર્શન થાય છે. શરીરોદિ પરને આમ કરી દઉં, તેમ કરી દઉં, તેવી માન્યતામાં રોકાતાં સ્વરૂપ સન્મુખ થવાની તાકાત ત્યાં રોકાઈ જાય છે. આત્મા વસ્તુ, તેનું ક્ષેત્ર એટલે પહોળાઈ, તેનો કાળ એટલે વર્તમાન સમયની તેની અવસ્થા, ને તેનો ભાવ એટલે જ્ઞાન-દર્શનાદિ અનંત ગુણો તે તેનામાં છે ને જડ વસ્તુ, તેનું ક્ષેત્ર એટલે પહોળાઈ, તેનો કાળ અને ભાવ તે જડમાં છે. આમ સામસામું અપેક્ષિત જ્ઞાનની યુક્તિની વહેંચણી વડે શરીર અને

આત્માના એકપણાને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યું. આત્મા તદ્દન નિરાળો છે એમ જેણે જાણ્યું નથી તે પરતું હું કરી શકું એમ જે માને છે, તેને ધર્મની ગંધ પણ નથી.

આચાર્યદેવ કહે છે કે અમારી કહેલી વાત સાંભળીને ક્યા પુસ્તકને યથાર્થ જ્ઞાન ન થાય ? થાય જ. કોણ કથનાર છે અને કોને કહેવાય છે તે વાત અહીં બતાવાય છે. કહેનાર જ્ઞાની અને સમજનાર પાત્ર છે તો કેમ ન સમજાય ? અવશ્ય સમજાય. શરીર, મન, વાણી-તે ભારાં નથી. તે તરફ ધતી લાગણી તે મારી નથી એમ વીર્ય પરમાથી અટક્યું અને મારું જ્ઞાનઆનંદનું વીર્ય ભારામાં છે એમ જાણ્યું તો ક્યા પુસ્તકને યથાર્થ જ્ઞાન શીખ-તત્કાળ ન થાય ? થાય જ. જેણે પાત્ર ધરને સાંભળ્યું તે યથાર્થપણાને કેમ ન પામે ? આચાર્યદેવ કહે છે કે જરૂર અમારી કહેલી વાત જગતને મોક્ષ આપશે. અમે શરીર અને આત્માના ભિન્નપણાનાં ગાણાં ગાયાં છે, પૃથક્પણાને પીંખી પીંખીને બતાવ્યું છે. તો હવે એવો કયો પુસ્તક છે કે જડ-ચેતન્યની વહેંચણી ન પામે ? આચાર્યદેવ કહે છે કે આવી અપૂર્વ વાતને પામ્યા વિના પંચમકાળના છવો કેમ રહી જાય ? એમ પંચમકાળમાં આવો શાસ્ત્ર સ્વવાનો વિકલ્પ અમને આપ્યો અને શાસ્ત્ર સ્વાયું તો કયો પુસ્તક સ્વરૂપ ન પામે ? આ વાત સાંભળીને એવો કયો છવ હોય કે જેને આત્માનું જ્ઞાન ન થાય ? થાય જ.

સ્વસત્તાની સન્મુખ થયેલો સ્વરૂપને ઝોળખે છે અને પર સત્તામા રહેલો સ્વરૂપને ચૂકે છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે પંચમકાળના છવો ક્રિયાકાંડમાં સત્તવાધ ગયા છે. અમને આ પુસ્તક સ્વવાનો વિકલ્પ ઊડ્યો તો જગત કેમ નહિ સમજે ? અવશ્ય સમજશે શુ કહીએ સમયસારની વાત ' એ તો જેને સમજાયું હોય તેને ખબર પડે. જેમાં કેવળી તીર્થકરના પેટ ભર્યા છે, જે ખરું જિનરાસન છે આચાર્યદેવે અદ્ભુત કરુણા વરસાવી છે. આ સમયસાર કોઇ નિમિત્ત ઉપાદાનના બગવાન યોગે સ્વાયું છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે અમે અમારા સ્વ-સ્વભાવના જોરથી કહીએ છીએ તો પછી અમારું નિમિત્ત જ એવું છે કે છવો યથાર્થ તત્તને અવશ્ય પામશે, એવો કોલકાર

કર્ષે છે. કેવું જ્ઞાન યથાર્થપણાને પામશે ? પાતાના નિજરસથી ખેંચા-
 ધને અજ્ઞાનમાં જે રાગ અને આકૃષ્ટતાના રસનું વેદન હતું તે વેદનને
 તેડીને પાતાના જ્ઞાન અને આનંદરસથી ખેંચાઈને પ્રગટ થાય છે;
 આવે પ્રભુ શાંત, શીઠા, મધુર રસથી ભરપૂર છે. સમ્યક્દર્શન પ્રગટ
 થતાં પુણ્ય-પાપના આકૃષ્ટતાવાળા ભાવ-તેને અંશે નાશ કરતો
 પાતામાં એકાગ્ર થતો નિજરસ પ્રગટે છે. આત્મું નામ સમ્યક્દર્શન,
 આત્મું નામ સમકિત, બાકી બધી સૌની માનેલી વાડાની વાત.

વ્યવહાર એટલે પરાશ્રિત ભાવ, તેનાથી આત્માને જુદા બતાવ્યો.
 તે પરાશ્રિત ભાવથી કંઈ પુરુષાર્થ પમાતો નથી, એમ વહેંચણી કરી
 આત્માને જુદા બતાવ્યો. વ્યવહારથી પરમાર્થ કોઈ દિવસ પમાતો
 નથી તેમ વિભાગ બતાવ્યો, તો એવું બણીને એવો કોણ પુરુષ છે
 કે જેને ભેદજ્ઞાન ન થાય ? થાય જ. આચાર્યદેવથી પંચમકાળના
 પ્રાણીની પાત્રતા જોઈને શાસ્ત્ર લખાયાં છે, પંચમકાળના પાત્ર જીવો
 જડ-ચૈતન્યની વહેંચણી કરીને જરૂર સ્વરૂપને પામવાના છે, એકાવ-
 તારી થવાના છે. આ તો પ્રથમમાં પ્રથમ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્-
 જ્ઞાનની વાત છે કે જે ધર્મના મૂળ પાયો છે, અને મોક્ષનું બીજ
 છે. વીતરાગ થઈ ગયા તેની આ વાત નથી. આ તો ચોથી જૂમિ-
 કાની વાત છે.

શરીર, મન, વાણીની ક્રિયા તે હું નહિ, અને સંસારના
 બહાનુની થતી વૃત્તિઓ ને ધર્મના બહાનુની થતી વૃત્તિઓ, તે બધી
 પર તરકંની થતી વૃત્તિઓ, તે પણ હું નહિ; હું તો એક ચૈતન્યમૂર્તિ,
 અખંડ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. એમ પરથી લિંગપણાનું જ્ઞાન અહીં બતાવ્યું
 છે. કોઈ દીર્ઘ સંસારી હોય તેની તો અહીં વાત જ નથી, તે તેને
 ઘરે રહ્યો; અહીં તો આ જ્ઞાન થઈને એક બે ભવે મોક્ષ જવાના છે
 તેની વાત છે. જેણે આત્માનો અનંત પુરુષાર્થ દેખ્યો નથી તે
 અનંત સંસાર રખડવાનો છે. કોઈ કહે કે કર્મ નડે છે, કાળ નડે છે,
 જડ મને અવગુણ કરાવે છે, તેમ માનનાર પાખંડદષ્ટિ અનંત
 સંસારી છે, તેની અહીં વાત નથી.

જેમ 'જેમ' મતિ અદ્યતા, અને માહુ ઈધોત;
તેમ તેમ ભવશંકના, અપાત્ર અંતર જ્યોત.

(શ્રીમદ્ રાજવ્યકે)

જેની મતિમાં અદ્યતા છે, જ્ઞાનમાં વિવેક નથી, માહુ ઈધોત એટલે પર ઉપર જેણું વજન છે, અનંત પૂર્ણ તાકાતરૂપે હું છું તેને વિશ્વાસ નથી, કાળ, ક્ષેત્ર ને કર્મ નડે છે એમ પર ઉપર નાખે છે, તેને ભવની શંકા થાય છે. મારા પુરુષાર્થથી હું સ્વતંત્ર આત્મતત્ત્વનો માત્ર મેળવી શકું છું તેની શ્રદ્ધા ન આવે, રાગ તોડવો તે મારા આત્માના હાથની વાત છે એમ જેને જેસે નહીં તે, અપાત્ર અંતર જ્યોત છે.

હું આત્મતત્ત્વ એક ક્ષણમાં અનંત પુરુષાર્થ કરી અનંત કાળની મૂંઝવણ તોડનાર છું; કારણ કે હું અનંત વીર્યની મૂર્તિ છું, એમ જેને જેસે તેને અનંત સંસાર હોતો નથી.

ભૂયુ પુરોહિતના બે છાકરાઓ કહે છે કે હે માતા! અમો હવે બીજો ભવ કરવાનો નથી.

અજ્જેવધમ્મં પઠિવજ્જયામો જહિંપવલા ન પુણ્નમવામો ।

અણાગયં નેવય અત્થિ કિંચિ સદ્દાસ્વમંનેવિણરુત્તુરાગં ॥

બે છાકરાઓ નાની ઉંમરના છે તેને અવધિજ્ઞાન નથી પણ જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું છે, આત્માનું જ્ઞાન થયું છે. તે બન્ને છાકરાઓ વિરાગ પામીને માળાપને કહે છે કે હે માતા, હું જનેતાં; હું પિતૃ, અમે આજે જ આત્માની નિર્મળ શક્તિને અંગીકાર કરશું. માતા! કાલકરાર કરીને કહીએ છીએ કે કરીને ભવ કરવાનો નથી. કરીને શરીર લઈને આવવું નથી. માતા! આત્મશક્તિના જોરથી કહીએ છીએ કે હવે અવતાર કરવો નથી, આત્માના શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપનું જ્યોત્સના થયું ત્યાં કરીને ભવ કરવાનો નથી. માતા! કાલકરાર કરીને કહીએ છીએ કે હવે બીજો ભવ કે બીજી માતા કરવાનો નથી, બીજી માતાને હવે રોવડાવવી નથી. માતા! એક તને હુઃખ થયું,

હવે બીજી માતા નહિ રેવડાવીએ, અમે અશરીરી-સિદ્ધ થઈ જશું, ફરીને અમે આવવાના નથી. આ કોણ કહે છે? છત્રસ્થ કહે છે, કેવળ-જ્ઞાન થયું નથી પણ સમ્યક્દર્શનના જોશથી કહે છે.

માતા કહે છે કે દીકરાઓ! નાના છા મારે સંસારનાં મુખ ભોગવી ભુક્તભોગી થઈ પછી જાએ, આપણે સાથે નીકળશું: માતા કહે છે કે બેરા! વિષયો જોયા નથી, તૃષ્ણા રહી જાએ મારે ભુક્ત-ભોગી થઈ પછી નીકળો.

દીકરાઓ કહે છે, જનેતા! જગતમાં અણપામેલી એવી કંઈ ચીજ રહી ગઈ છે? માત્ર આત્મસ્વભાવ સિવાય અણપામેલ એવું કિંચિત્ માત્ર પણ નથી રહ્યું. અણપામેલ એક આત્મા રહી ગયો છે. અહુમે'દ્રાદિ પદ પણ મેળ્યા વિના રહ્યાં નથી. હે માતા! રજાં 'આપ, અમારા પ્રત્યેના રાગ તોડીને શ્રેણી કરવી તે તમારા આત્માને એયત્ન' કારણ છે. અમારા પ્રત્યેની રાગની લાગ છાડીને આત્માની શ્રેણી કરવી તે તમને દેશકુશળ થવાનું કારણ છે.

માતા! શ્રદ્ધા કરો. કોણ જોલે છે? છાકરાઓ જાગીને જોલે છે. આત્માનું કરના ઊડયા તે રોકાયે નહિ. રણે ચળ્યા રજપૂત કૂંપે નહિ. છાકરાઓ કહે છે કે માતા! માતા! રજાં આપ, અમે આજે જ ધર્મને અંગીકાર કરશું.

રણે ચળ્યા રજપૂત કૂંપાય નહિ. જેમકે દ્રીપદીને પદ્મનાભ રાજા લઈ ગયો, તેની વહારે પાંચ પાંડવો તથા શ્રી કૃષ્ણ વામુદેવ ધાતકી-ખંડકીપમાં ગયા છે. શ્રી કૃષ્ણ વામુદેવે કહ્યું, પાંડવો કોણ જાય છે લડવા? પાંડવોએ કહ્યું કે અમે જન્મએ છીએ. પાંડવો લડાઈમાં જતી વખતે જોલ્યા, હાં આજ પદ્મનાભ રાજા, હાં આજ અમે રાજા, દેહ અક્ષર જોલ્યા; શુકનથી ગણ્ડ આગળા, બનવાનું એમ છે મારે એમ જ જોલાયું, હારીને આવ્યા. શ્રી કૃષ્ણે પ્રકયું, પાંડવો શું જોલ્યા હતા કે હારીને આવ્યા? હાં આજ પદ્મનાભ રાજાને જય, હાં આજ અમારો જય; હીલું જોલ્યા મારે હાર્યા, શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે અરે પાંડવો! જોએ મારી ચડાઈ. શ્રી કૃષ્ણ રથમાં ચળ્યા ત્યારે કહે

છ કે આજ હું મગ્ન, પણ પદ્મનાભ નહિ, લડાઈમાં ચડતા શ્રી કૃષ્ણ શબ્દ ડૂંક્યો ત્યાં લશ્કરનો ત્રીજો ભાગ ભાગ્યો, પછી ધનુષ્યની દારી ખેંચી ત્યાં બીજો ભાગ લશ્કરનો ભાગ્યો, પછી એક છલ્લો ભાગ રહ્યો તેણે વિચાર્યું કે બે અવાજે બે ભાગ ભાગ્યા માટે આપણે ભાગી જવું, નહીંતર આપણા ભૂકા ઊડી જશે; એમ છલ્લો ભાગ ભવ પામીને ભાગ્યો. શલાકા પુગ્ધ પુગ્ધમાં પૂરા હોય છે તે પાછા ફરે નહીં

એમ બે પહોલેથી કહે છે કે આત્મા ગું કરે, કર્મ નડે છે, કર્મ મારગ આપે ત્યારે કર્મ થાય, એમ બે પાક મૂકે છે તે મધાંજ પડ્યા છે, તે હાર્યા જ પડ્યા છે. પણ અરે ભાગ ! તું ચૈતન્યમૂર્તિ, અનંતશક્તિનો ધણી, તને કર્મની-ગંકાઈની વાત જાણે નહીં. આચાર્ય દેવ કહે છે કે અમે બે આ સમયસારમાં બેજ્ઞાનની વાત કહી છે, નિર્ભય અને નિઃશંક ધવાની વાત કહી છે, તે ત્રણકાળમાં ફરે નહીં એવી અપ્રતિહતપણાની આ વાત છે. તે માંભળીને અંતગથી મદકા બેસે તેને ભવની શકા રહે નહિ, તેનો પુરપાઈ ઊપડ્યા વિના ગહે નહીં

‘શ્રી કૃષ્ણ’ શબ્દ આત્મા એકલો સ્વભાવમાં ચણ્યો અને જ્યાં મદકા કરી ત્યાં કર્મનો પાડેલો ભાગ ભાગ્યો અને જ્યાં જ્ઞાન કહ્યું ત્યાં બીજો ભાગ ભાગ્યો ને ચારિત્ર ધયું ત્યાં ત્રીજો ભાગ એકમ ભાગ્યો. સમ્યક્શક્તિનો શબ્દ ડૂંક્યો ને સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ ધનુષ્યની દારી ખેંચી ત્યાં વિવેક ઊઠ્યો કે જે બે વિકલ્પે વિકલ્પ ઊડે છે તે હું નહીં, ત્યાં કર્મનો બે ભાગ તો ટળી ગયા, બાકી રહ્યો કર્મનો ત્રીજો ભાગ; તે સ્વરૂપમાં સ્થિર ધનુ વીતરાગ થયો ત્યાં એકમ ગયો

જઘન્ય, મધ્યમ ને ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરે તેને સંસાર ન હોય, તેમાં જે ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરે તેને તો ભવ ન જ હોય પણ જઘન્ય આરાધના કરે તો પણ ભવ ન હોય એવો આચાર્યદેવનો અનાજ છે, અને આત્માની સાક્ષી છે.

આ મનુષ્યજીવનમાં આત્માનું કરી લે. આ રાતી-પીળી પરચંગી દુનિયામાં મોહ કંતો ફરે છે પણ ભાઈ ! શરીરનું એમ રમકણ ફરશે ત્યાંજે તું તેને અટકાવી નહિ શકે; તું એમ માને છે ?

હું તેને અરકાવી જઈ છું, પણ તે તારી મૂકતાને તું મેવે છે. રજ-કાજની જે કાળે જે અવસ્થા થવાની તે નહિ ફરે. આને તો જ્યાં હજાર-પાંચસેનો પગાર થાય ત્યાં હું પહોળો ને શેરી સાંકડી એમ રાતો-પીળો થઈને ફરે, પણ અરે પ્રભુ ! હુમાડાના આવકા ન ભરાય, વેળુના ગઠ ન થાય, ઘરના કોથળામાં પવન ન ભરાય, તેમ પરને પોતાનું ફરી રાતું-પીળું ન ફરાયઃ ચૈતન્યભગવાન અનંતશક્તિનો પિંડ તેને ભૂડીને પરને પોતાનું ફરે છે તો, અવતાર જાગે એળે ! આવો સમાગમ મળ્યો છે, મારે આત્માનું ફરીને ચાલ્યો જ.

અજ્ઞાની જીવ અનાદિ મોહના સંતાનથી નિરૂપણ કરવામાં આવેલું જે આત્મા ને ગરીરનું એકપણ તેના સંસ્કારપણાથી અત્યંત અપ્રતિષ્ઠુદ્ધ હતો. અજ્ઞાનીને ગરીરની ગંધ ખેસી ગઈ કે ગરીર તે હું, તેવો અત્યંત અજ્ઞાની હતો તેને આચાર્યદેવે આ સમયસાર સમજાવ્યું. તેણે પાત્ર થઈને સાંભળ્યું ત્યાં તો તત્ત્વજ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટ થઈ, સમ્યક્સદ્ધાનો ઉદય થયો, વસ્તુ પરથી નિરાળી છે તેમ ભાન થયું. આ ભાન ગ્રહસ્થામમમાં રહેલા આઠ વગ્સના બાળકને પણ થઈ ગઈ છે, આબાળગોપાળ બંધને થઈ શકે છે. હું આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ નિર્દોષ મૂર્તિ છું, તેમ ભાન થવાથી પડખરૂપ આવરણ કર્મ ખરી ગયું. જેમ નેત્રમાં વિકાર હતો ત્યારે વર્ણાદિક અન્ય દેખાતા અને વિકાર મળ્યો ત્યારે જેવા હતા તેવા દેખાવા લાગ્યા તેમ વસ્તુસ્વભાવ તો જેમ છે તેમ છે, પણ આંખમાં કમળો હોય ત્યારે પીળું કાંઠે; તેમ પરનો ધણી ધરને ફરે તો તેથી આત્મા પગથી છુટો છે તેવું ભાન નહિ હોવાથી પરને પોતાનું માનતો. મીંદીના બચ્ચાને જેમ આંખ ઊઘડે ત્યારે કહે કે મા ! આ જગત ક્યારનું ? ખેરા ! જગત તો આમ ને આમ બંધ લાગતા આવે છે, તને આંખો અત્યાગે આવી; તેમ અજ્ઞાનીને સ્વરૂપ વિપરીત ભાસતું, પરંતુ સ્વરૂપ તો જેમ છે તેમ છે, ગરીર પણ જેમ છે તેમ છે, પણ આને ભાન થયું કે આઠો ! મારું આતું સ્વરૂપ ! તેમ ભાન થવાથી આવરણકર્મ મારી રીતે ઊઘડી જવાથી પ્રતિષ્ઠુદ્ધ થયોઃ એકલું ઊઘડી જવાથી એમ ન હતું પણ “મારી રીતે ઊઘડી જવાથી” હતું. તેમાં ભવિષ્યમાં

પણ તેને વિનયનું નિમિત્ત રહેતો નહિ. અગ્નિ-નાસ્તિ એ વાત લીધી છે. તત્વજ્ઞાનનું જ્ઞાન થયું તે અગ્નિ, આચરણનો અભાવ થયો તે નાસ્તિ. કોઈ કહે કે અમે પુત્રપાર્થ તો ઘણો દર્શીએ છીએ, પણ કર્મ મારગ આપતું નથી. પણ ભાઈ! એમ ન બને. જોરલું કારણ આપે તેરલું કાર્ય થયા વગર રહે નહીં.

અત્યંત અપ્રતિષ્ઠિત હોતો તેને સમ્યક્દર્શન થયું છે, સાક્ષાત્ દેહા એવા પાતાને પાતાથી જ જાણી એમાં વજન આપી દીધું છે કે બીજું બધું કેવ, ગુણ, ગામ્ર, વાણી, તે કોઈનાથી નહિ પણ પાતાથી જ જાણ્યું છે, પાતાથી જ મદદ કરી છે. કેવ, ગુણ, શાસ્ત્ર તો નિમિત્ત હતાં. હવે જે જાણ્યું છે તેનું જ આચરણ કરવાનો દેહક થયો થકો પૂછે છે કે આત્માગમને અન્ય દ્રવ્યનું ત્યાગનું-પ્રત્યાખ્યાન તે શું છે?

સમ્યક્દર્શન થયા પછી જ પ્રત્યાખ્યાન થાય છે. પ્રત્યાખ્યાન એણે વિરતિ-નિવૃત્તિ, જે જાણ્યું તેનું જ આચરણ કરવાનો દેહક થયો થકો પૂછે છે તેમાં તેનું જ મગ્ન ઉપર વજન છે. જાણ્યું તેનું જ આચરણ, બીજું નહીં, એટલે કે આત્મામાં નિર્મળ સ્વભાવ છે તેનું જ આચરણ તે ક્રિયા છે. ભગવાન આત્મામાં કરતી જ્ઞાનની ક્રિયા તે ક્રિયા છે. મિથ્ય પૂછે છે કે પ્રભુ! સમ્યક્દર્શન થયા પછી ચારિત્ર કોને કહેવું? પ્રત્યાખ્યાન કોને કહેવાં? તેમ પ્રશ્નક થયો થકો પૂછે છે. જ્ઞાન તો થયું છે પણ પ્રત્યાખ્યાન કેમ થાય તેમ ગુરુને બહુ વિનયથી પૂછે છે. સમક્રિયા થયા પછી ચારિત્ર કોને કહેવાય તે શું ખબર નથી? ખબર તો છે. જ્ઞાન થયા પછી સ્વરૂપમાં કેમ દરવુ તેની ખબર તો છે, જાણે છે, છતાં ગુરુને પૂછે છે; એમાં એકલો વિનય વગર છે, સ્વરૂપમાં નમવાને-હજવાને બહુ નરમાગથી પૂછે છે, તેથી એકદમ કેવળજ્ઞાન પ્રગટશે ચારિત્ર પ્રગટાવવામાં ગુરુને પૂછવાનો વિકલ્પ ઊઠ્યો તેમાં બહુ વિનય છે. તે એમ બતાવે છે કે કેવળજ્ઞાન લેવામાં હવે વાર નથી, ચારિત્રની મગ્ન થઈ છે અને ગુરુ પાસે હાજર છે, તેથી પૂછ્યા વિના ગહેવાય નહિ એવો વિનયનો પ્રકાર છે, ગમગિતી જ્ઞાન લેવા છતાં પૂછે છે. ચારિત્રની નિમિત્ત આત્મા સમજવા

પૂછતો નથી, પણ સ્થિર થવા પૂછે છે. ચારિત્રની ધગશથી પૂછે છે માટે એકદમ ચારિત્ર પ્રગટશે; અપ્રતિબુદ્ધ ભાવથી શિષ્ય ઊપડયો છે, પૂર્ણતાનું પૂછે છે. શિષ્ય અપ્રતિબુદ્ધ હતો ત્યારે શરીર તે હું તેમ માનતો અને હવે સમજ્યો એટલે અહો ! આવો આત્મા એવો ઉલ્લાસ આવ્યો એટલે આ 'આત્મારામને' એમ ભાષા બદલાણી; પૂછે છે કે પ્રભુ ! આત્મારામને અન્ય વસ્તુને ત્યાગવી-છોડવી કહે છે તે શું ? તેને આચાર્યદેવ હવે પછી ઉત્તર આપશે.

૧૯૬૬, આમો સુદ ૩ શનિ

આત્મા અને શરીરાદિની ક્રિયાઓ તદ્દન જુદી છે. શરીર અને આત્મા તે બે એક વસ્તુ નથી, તે બંનેનું એક પ્રવર્તન નથી, એટલે બે ક્રિયા એકની નથી, ન બે થક એક ક્રિયા પણ નથી.

જાઝા માણુમ માને તો સત્ સત્રૂપે ઠરે અને ઘેડા માણુસ માને તો સત્ અસત્રૂપે ઠરે એવું ત્રણકાળમાં ન હોય, કારણ કે સતને સંખ્યાની જરૂર નથી; સતનું માપ સંખ્યા ઉપર નથી. "જડની ક્રિયા સ્વતંત્ર છે, પુણ્યથી આત્મધર્મ થતો નથી," આવી વાત સાંભળતાં સાધારણ જનતાને વિરોધ લાગે, પણ વિરોધ એને ઘેર રહેવાનો, અહીં તો વિરોધ ઠાળીને મુક્તિ લેવાના જ; મહાવીરભગવાનના વખતમાં પણ સત્યનો વિરોધ કરનારા હતા તો અત્યાગે હોય તેમાં નવાઈ શી છે ?

ત્યાગનું ખરું સ્વરૂપ બતાવે છે, સમજ્યા વગર ત્યાગ કરી કરીને સુકાણે, છ છ મહિનાના ચોવિહારા ઉપવાસ કર્યા, આમડાં ઉત્તરડીને ખાર ઠાંટ્યા છતાં મનથી પણ ક્રોધ ન કર્યો, એવું અનંતવાર કરી સૂક્યો છતાં પણ ભવનો અંત આવ્યો નહિ. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે સંત વિના અંતની વાતનો અંત પમાતો નથી.

અંતરના ભાન વગર ધીજી ક્રિયાઓ કરી, તેનાથી કપાય મંદ થાય, પુણ્યધર્મ થાય, તેનાથી નવ શ્રેયેયક મુઠ્ઠી જાય, પણ જન્મ-મરણ ઠળી ભવનો અંત ન થાય, મોક્ષ ન થાય. કોઈ કહે કે આ વાત સાતમા ગુણસ્થાનની છે, અગર તો આરમા ગુણસ્થાનની આ

વાત છે પણ તે સ્વતંત્ર અસ્તી છે. ભાવ ! અહીં તો અસ્તી-અસ્તિત્વ-અજ્ઞાનીને સમજાવે છે.

આત્મા પરથી નિગળો ચૈતન્યદળ જુદો છે. તેને એક માત્ર જુદો જાણ્યો નથી. મારી શ્રદ્ધા પણ પરથી જુદી માત્ર મારું જ્ઞાન પણ પરથી જુદું મારામાં, મારી અંતરરમણતા પણ તે ચારિત્ર તે પણ મારામાં, એવું જ્ઞાન એક સેકન્ડ માત્ર પણ દિવસ થયું નથી, ને જો થાય તો નેત્રના પાળના અભાવની જ્ઞાન ઊઘડી જાય છે.

કોઈ કહે કે કાલે જે વાત કરી હતી તે આજે કયો ને ઉત્તર-કાલે તેવું (વૈરાગ્યવૃ) નિમિત્ત હતું. બાકી તો સહજ જે વાત આવે તે કોઈ જુદી આવે. શરીરરહિત રજકણે રજકણ ક્રિયા સ્વતંત્ર થાય છે, એવો વૈરાગ્ય આવતો નથી. આ મગ્ધ્ય પામીને અશરીરી ભાવ પ્રગટ કરી માત્ર એક ભવ રહે તેવો ભ પ્રગટ કર્યો નહિ. વીતરાગદિવ કહે છે તેવી ઝોળખાણ કર્યા વિ ભવનો અત આવે નહિ, સમજ્યા વિનાનો મગ્ધ્ય ભવ એણે જવાને એવા અનતાર તો ગૂઝડિયાં ને અણરિયાં જેવા છે, એવા તો ઘણાં દુનિયામાં જન્મે છે ને મરે છે, પણ એવો ભાવ પ્રગટ કરે કે ભ ન રહે તો જન્મની સંકળતા છે. બાકી દુનિયાના કહેવા પ્રમાણે કાલે તો આત્માનો ધર્મ થાય, કે જન્મ-મરણ રજો એ વાત ત્રણ કાળમા બને નહિ; દુનિયા ધોતાવુ માને તો દુર્ગતિ ટળી જાય નહિ અનાદિથી એવો આત્માવું સ્વરૂપ શું છે તે સાંભળ્યું પણ નથી, સાંભળ્યા વગર સમજે તો ક્યાંથી? સાચા દેવ કોને કહેના, સાચા ગુરુ કોને કહેના, તેની પણ ખબર નથી આત્માની ઝોળ ખાણ વગર કદાચ સાચા દેવ, સાચા ગુરુ અને સાચા શાસ્ત્રની ઝોળખાણ કરે તો પણ વ્યવહાર સમ્યક્દર્શન છે, કે જે પુણ્યબધ છે, ધર્મ નથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, ગરીર, મન, વાણી, તે પરવસ્તુ અને તે તરેરના વવજવાળા ઘટા જે શુભાશુભભાવો તે વિનાનો હું એકલો, અખડ, શુદ્ધ, નિર્વિકલ્પ છું એવાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ધયા વિના, એવી

અહીં આત્માની અંતર શુદ્ધિ કર્યા વિના કોઈ દી કોઈનાં જન્મ-મરણ વળ્યાં નથી, ઠળવાનાં નથી, અને ઠળશે પણ નહિ.

ચૈતન્ય ગાળો પરથી છૂટો છે, તેના ભાન વિના ચોથું ગુણ-સ્થાન ન હોય; ચોથું થયા પછી અમુક અંશે સ્થિરતા વધતા પાંચમું થાય, તે પછી વિશેષ સ્થિરતા વધે, એટલે છઠું સાતમું થાય તે પછી વિશેષ સ્થિરતા વધતાં કેવળજ્ઞાન થાય.

શિષ્ય આત્માનાં જ્ઞાન-અજ્ઞાન થયા પછી અંતર એકાગ્રતાનું પૂછે છે. કોણ પૂછે છે? ચોથા ગુણસ્થાનવાળો પૂછે છે, શું સાતમા-વાળો પૂછતો હશે?

સમ્યક્જ્ઞાન વિના સાચાં વ્રત હોય નહિ, સાચો ત્યાગ હોય નહિ. આ તો ચોથાનું ભાન નહિ તે સાતમાની વાત કરે, સમ્યક્જ્ઞાન વિનાનાં વ્રત પચ્ચખાણમાં કપાય પાતળો પાડે તો પુણ્ય બાંધે. આ વાત આકરી લાગે-કડક લાગે તો પણ આ વાત ફરે તેમ નથી. 'ત્યાગ ત્યાગ' લોકો કહે છે; બાથડી છાકરાં મૂક્યાં તેને લોકો ત્યાગ કહે છે; તો ત્યાગ તે અંતરમાં હોય કે બહાર હોય તે હવેની ગાથામાં કહેવાશે. ૩૩.

શિષ્ય પૂછે છે કે હું ભગવાન ! આ આત્મારાગને અન્યકવ્યનું ત્યાગનું તે કોને કહેવાય ? આ આત્મારાગને પરને છોડવું તે શું છે ? શિષ્ય ત્યાગની વાત સમજે છે, છતાં પણ ગુરુ પાસે વિનયથી ત્યાગની વાત પૂછે છે; આવા આકાંક્ષી જીવને ગુરુ ઉત્તર આપે છે.

સર્વે ભાવે જહ્વા પચ્ચક્ષાઈ પરેત્તિ ણાદૂણં ।

તહ્વા પચ્ચક્ષાણં ણાણં ણિયમા મુણેયવ્વં ॥ ૩૪ ॥

અર્થ:-તેથી ચોતાના સિવાય સર્વ પદાર્થો પર છે એમ જીને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે-ત્યાગે છે, તેથી, પ્રત્યાખ્યાન જ્ઞાન જ છે

સૌ ભાવને પર લાણીને પચ્ચખાણુ ભાવોનું કરે, તેથી નિયમથી લાણુવું કે જ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન છે. ૩૪.

એમ નિયમથી જાણવું. પોતાના જ્ઞાનમાં ત્યાગરૂપ અવસ્થા તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે, બીજું કંઈ નથી.

જ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન છે તે વાત લોકોને કેમ બેસે? બાળકે બકરીનું દૂધ પીધું હોય તેને ચારસો ધીના પાયેલા સકરપારો, મેસુબ કેમ પચે? એમ અનંત કાળથી જેને ઈનાં પોપણ મળ્યાં હોય તેને આ વાત સાંભળતાં થડકાર લાગે છે, પણ પાત્ર જીવેને આ વાત સાંભળતાં ઉલ્લાસ આવી જાય ■ કે અહો! આ વાત અમે સાંભળી નથી; તેમ ઉલ્લાસ આનતાં તે પાત્ર થઈ જાય છે. પદ્મનંદીઆચાર્યે કહ્યું છે ને કે 'માયિ-નિવાંજમાજનમ્', તેમ તે પાત્ર જીવ આત્માનું ભાન કરી ચારિત્ર લઈ કેવળજ્ઞાન પામવાને તૈયાર થાય છે.

સત જ્યારે બહાર આવે ત્યારે પાત્ર હોય તે સવળા પડે છે, ને અપાત્ર હોય તે અવળા પડે છે; જેમ કે ઋષભદેવ ભગવાન પહેલા તીર્થંકર થયા તે પહેલાં આ ભરતક્ષેત્રમાં વચ્ચે અકાર કોડા કોડીસાગરોપમનો ધર્મનો આતરો હતો ત્યાંમુઘી કોઈ તીર્થંકર થયા ન હતા, તેમ પાંચમું ગુણસ્થાન પણ તેરલા કાળમાં કોઈને આવે નહિ એકલાં જુગલિયાં હતા, તે જુગલિયાં મરીને બવા ઢેવો થતાં; તે મરીને મનુષ્ય પણ થતાં નહિ, ઠોર પણ થતાં નહિ, તે જુગલિયા જેને એકે દ્રિય પણ થતાં નહિ, તે મરીને નરકે પણ જતાં નહિ; એક દેવ ભવમા જ બસ જતાં હતા પણ જ્યા ઋષભદેવ ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયું ને દિવ્યધ્વનિ છૂટી, તે ધ્વનિ બવાએ સાંભળી ત્યાં વર્ગ પડી ગયા ને ચાગે ગતિ ચાલુ થઈ ગઈ, મનુષ્યની નિર્ધયની, નારકીની, ને સિદ્ધની; દેવ ગતિ તો હતી જ. કલ્પવૃક્ષમાં ફળ ખૂંચ્યા એટલે પહેલાં જેમ બધાને સમભાવ ગહેતો તે હવે નહિ રહેતાં, કોઈને કોઈની તીવ્રતા ને કોઈને કોઈની મંદતા એમ થવા લાગ્યું. જેમ વીરડે આઠઝો પાણી ભરવા જાય ને વીરડામાં પાણી ખૂટે ત્યારે જે બાજુ જોરાનું હોય તે એમ કહે કે મને પહેલા પાણી ભરવા કે, મારે ઘરે છાકરો કેવે છે ને ઘરે કાંઈ કામ છે; ત્યારે બીજી કહે કે પહેલાં હું આવી છું, તને ચેની ભરના દરે? ત્યારે ત્રીજી કહે, આઠ ભરના દેને એને, એને ઘરે છાકરું રેવું હશે. આ

મિનિટ પછી ભરજું. 'પાણી' ગળે આત્માની જેવી પાત્રતા હોય તે પ્રમાણે દોરાદિની તાસ્તમ્યતા દેખાય, કોઈ પાણી ભગતી દોરાદિની ઉચ્ચતા કરે, કોઈ તીવ્રતા કરે, કોઈ મંદતા કરે, કોઈ જતું કરે. એમ કદપૃક્ષનાં કેળવ્યારે ખૂટ્યાં ત્યારે કોઈ પાઠ્યથી આવે તે એમ કહે કે મને પહેલાં ખાવા દે, મને બહુ ભૂખ લાગી છે; ત્યારે બીજાને કહે-તને શેનો પહેલાં ખાવા દઉં? પહેલાં તો અમે આવ્યા છીએ ત્યારે ત્રીજાને કહે કે ભાઈ! ખાવા દેને એને પહેલાં, એને ભૂખ લાગી છે તે ભણે ખાય, આપણે પછી ખાવું એમ કેટલાક દોરાદિની મંદતા કરે, કેટલાક તીવ્રતા કરે તે કેટલાક જતું કરે, એમ અદાર દોરાદોડી માગરોપમમાં જે ભગ પડ્યો ન હતો તે ભગ પડવા માંડ્યો તે વિશેષ-અવિગેધના ભાવો થવા લાગ્યા. તેમાં જેણે જતું કર્યું હતું તે શાંત પરિણામ રાખ્યા હતા તે જીવો પાત્ર અને લાયક હતા, તેણે ભગવાનની દિવ્ય ધ્વનિ માંભળી ત્યાં એમ થયું કે અહો! આ અવરૂપ! પુણ્ય-પાપથી ભુલું, એકલું નિગળું ને નિર્મળ એવું માગ આત્માનું અવરૂપ! એમ સમજી કેટલાક તો સમ્યક્દર્શન પામ્યા. કેટલાકે મુનિપણં લીધું, કેટલાક તો કેવળજ્ઞાન પામ્યા, ને કેટલાક તો ધ્વનિ સાંભળીને એવા વિગેધમાં પડ્યા કે નગ્ક નિગોઈમાં જવાના પરિણામ ગરૂ થયું ગયા ને ચોવીગ દંડકમાં જવાની તૈયારી કરી. ભગવાનની ધ્વનિ છૂટી તેમાં પાત્રને સવળું પડ્યું ને અપાત્રને અવળું પડ્યું. તે પડ્યું કોના કારણે? ઉત્તર-પાતાના કારણે, ભગવાનની 'વનિમાં તો કોઈ ને ક્ષમાના અવરૂપનાં બધા ઉપદેશ આવે, એમાં જેણે ક્ષમા ખાતી વખતે કોઈ ક્યો હતો તેને એમ થયું કે આને તો જો, વળી મારી જ માંડી છે કે કોવતું ક્ષમા આવું ને તેવું, તેમ મારી જ માંડી છે, અમે કોઈ ક્યો હતો તે અમને મંભળાવે છે એમ ક્ષમાયની તીવ્રતા ક્રમ્યા મંજ્યા, તેણે દુર્ગતિની તૈયારી કરી. ભગવાનની બધાં 'વનિ છૂટી ત્યાં સવળા ને અવળા બે ભાગ દેડાકે ને પડી ગયા. સત્ય વાત બહાર આવતાં મવળાને મવળું ને અવળાને અવળું બેર આપ્યા વિના રહે નહિ. એ વસ્તુસ્વભાવ છે. મમજાય તેમ મમજો.

આચાર્યદેવ કહે છે કે તત્ત્વજ્ઞાનની ગુપ્ત વાત બહાર આવતાં

પાત્ર જ્યો હતા તે સમ્યક્દર્શન પામી ક્રમે કરી ચારિત્ર લઈ કેવળ જ્ઞાન પામવાના છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે અમને જે આ શાસ્ત્ર સ્વવાનો વિકલ્પ ઉઠ્યો છે માટે પ્રાણીઓ તૈયાર થવાના છે એવા ભાવનો કાલકરાર કર્યો છે.

હુંએ આચાર્યદેવ પ્રત્યાખ્યાનનો ઉત્તર આપે છે. આ ભગવાન જ્ઞાતા-દ્રવ્ય છે તે અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવથી થતા અન્ય મમરત પર ભાવોને, તેઓ પોતાના સ્વભાવભાવ વડે નહિ વ્યાપ્ત હોવાથી, પરપણે જાણીને ત્યાગે છે તે જ પચ્ચખાણુ છે.

પોતાના સિવાય સર્વ પદાર્થો પગ છે, ગુલાશુભ પરિણામ પણ પર છે, હયાની લાગણી થવી તે શુભ છે અને હિંસાની લાગણી થવી તે અશુભ છે, એમ જેણે જાણ્યું છે કે હું પરથી નિરાળો, નિર્દોષ, જ્ઞાનમૂર્તિ છું એમ જાણીને જ્ઞાનમાં એકામ થાય છે તે પચ્ચખાણુ છે.

હું જ્ઞાતા-દ્રવ્ય છું એવું ભાન થતાં તે જ ઠાણે વીતરાગ થઈ જતો નથી અટપ રાગ-દ્વેષ થાય છે તે ઠાળી સ્થિર થવું તે પ્રત્યાખ્યાન છે.

જ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન એટલે આત્મા પરથી નિરાળો છે તે જાણનારમાં જ્ઞાતાપણે રોકાણો અને જે જે વૃત્તિ ઊઠે તેમાં ન રોકાણો તે પ્રત્યાખ્યાન છે માટે જ્ઞાન તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે.

કે. ૧ કહે કે જ્ઞાનને પ્રત્યાખ્યાન એટલે લહેર કરવી ને મળ કરવી, પણ ભાઈ! જ્ઞાન એટલે પોતાનું સ્વરૂપ જાણી તેમાં ઠરવું તે પ્રત્યાખ્યાન છે તેમાં અનર્થો પુગપાર્થો છે. તેમ નિયમથી જાણવું કે પર તે હું નહિ, પ્રત અને અપ્રતના પરિણામ સિવાયના જ્ઞાનના એકામતારૂપ પરિણામ તેજ પ્રત્યાખ્યાન છે.

હું ગિષ્ય ! પોતાના સિવાય સર્વ પદાર્થો પગ છે. શરીરોદિ ને પુણ્ય-પાપના પરિણામ તે જાણું પગ છે, એમ જેણે અંતરમાં જાણ્યું છે, એમ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન કહે છે, કે આ જાણું જે ગુલાશુભ

પગિણામ થાય છે તે પરભાવ છે એમ જાણીને તેને ત્યાગે છે તે પ્રત્યાખ્યાન છે. એ રીતે જ્ઞાનમાં એકાગ્ર થાય છે તે પ્રત્યાખ્યાન છે, તેથી જ્ઞાન તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે. આત્માને પરને છોડવાપણું નથી, પણ જ્ઞાનથી તે બધું પર છે એમ જાણવું તે જ પરવસ્તુનો ત્યાગ છે. જ્ઞાનમાં પરના ત્યાગરૂપ અવસ્થા તે જ પ્રત્યાખ્યાન છે

હું નિર્દોષ છું, જાણનાર છું અને વિકાર થાય છે તે મારી અવસ્થામાં થાય છે પણ તે મારું સ્વરૂપ નથી, એમ જાણી જ્ઞાનમાં રહેવું તે પચ્ચખાણું છે.

જ્ઞાનમૂર્તિ ચેતન્ય સ્વભાવમાં રાગરૂપ વિકારનો ત્યાગ અને જ્ઞાનની એકાગ્રતા તેને જ શ્રી તીર્થકરદેવ સાચા પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે, તે સિવાય પચ્ચખાણું સ્વરૂપ કયાંય બહાર હોતું નથી.

સમ્યક્દર્શન થયું ત્યારથી ભગવાન કહ્યો છે, ભાનથી ભગવાન કહ્યો છે, એક બે ભવે મોક્ષે જવાનો મારો ભગવાન કહ્યો છે, ભવિષ્યનો ભગવાન છે મારો ભગવાન કહ્યો છે.

એલા સંકાને કહે કે તું આત્મા ભગવાન છે, તો તે કહે ભાઈસાહેબ ! મને ભગવાન ન કહે. એને કાળજે તો જે સંન-પેસાવાળા શેડિયા છે તેનું મહાત્મ્ય છે, શેડિયા ત્યાં ઘેર આવે ત્યાં કહે શેઠ સાહેબ પત્રારો, પત્રાગે, પણ એક એવો જે આત્મા તેની જેને ઘડા થયું તે જ બગે એક (શેઠ) છે તેને આચાર્યદેવે 'ભગવાન' કહ્યો છે.

સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન થયું ત્યાં અન્ય દ્રવ્યના સ્વભાવથી થતા અન્ય સમસ્ત પરભાવોનો જાણનાર અને જોનાર રહે છે. અન્ય સમસ્ત રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય હો કે પાપ હો, વ્રતના પરિણામ હો કે અવ્રતના પરિણામ હો, ધર્મનો વિકલ્પ હો કે મોક્ષનો વિકલ્પ હો, તે બધાય પરભાવ છે; તે બધું અન્ય વસ્તુમાં નાખી દીધું. એક બાજુ એકલો ભગવાન આત્મા અને બીજી બાજુ આ બધું સમસ્ત જડનું દળ કહ્યું. પુરુષાર્થની નખખાતને પણ ગોણું કરી, જડનું દળ કહ્યું.

વિકારી અવસ્થા છાડવાની છે અને એથી છૂટી તે બધા પર-ભાવ છે. પચ્ચખાણી શુભ એમ જાણે છે કે પુણ્ય-પાપના પરિણામરૂપ વિકારી અવસ્થા તે મારા સ્વભાવ વડે વ્યાપ્ત નથી, તે મારા સ્વ-ભાવમાં પ્રસરતી નથી. મારો સ્વભાવ શરીર, મન, વાણીની ક્રિયાથી કે શુભાશુભ પરિણામથી વધે નહિ, માગે સ્વભાવ તો પરથી નિગળો માગે જે વીતરાગ સ્વભાવ તેનાથી જ વધે છે, માગે સ્વભાવ વધે તે તો નિર્મળ અવસ્થાપણે વધે પણ રાગપણે વધે તે મારો સ્વભાવ નથી. મારા સ્વભાવમાંથી ગગ વધે નહિ.

આ કર્મના નિમિત્તે જરીક પણ જે ઉપાધિ દેખાય તે મારા નિર્મળ સ્વભાવ વડે વ્યાપ્ત નહિ હોવાથી, પરવડે વ્યાપ્ત હોવાથી પરવડે પ્રસંગ હોવાથી તે માનું સ્વરૂપ નથી એમ પરપણે જાણીને તેને ત્યાગે છે.

હાથજોડીને હલા થવું તે પચ્ચખાણું નથી, તે તો વ્યવહાર કહેવાય છે. હાથજોડીને હલા થવું, તે વ્યવહાર જ્ઞાનીને પણ હોય છે. જુઓને ! અહીં વિનયથી ગુરુ પાસે પૂછે છે ને ! આત્માનું જ્યાં ભાન થાય ત્યાં વિનય અને પ્રતાદિનો વ્યવહાર હોય છે. ગુરુ પાસે વિનય કરી વ્યવહારની-શુભભાવની વિધિ કરે છે પણ જાણે છે કે આ પ્રતાદિનો શુભભાવ પણ મારા સ્વભાવમાંથી હોગતો નથી. શુભભાવ થાય છે છતાં પણ તેનો સ્વીકાર નથી. સ્વીકાર એક અખંડ જ્ઞાયકનો છે. પ્રત લડે ને ચારિત્ર લડે તે વિકલ્પ પણ મારા વડે વ્યાપ્ત નથી, તે બધા અન્ય દ્રવ્યથી થતા વિકાગે છે. મારા ચૈતન્ય-સ્વભાવનો તે વિસ્તાર નથી. કર્મભાવ વડે થતો પરનો વિસ્તાર છે. જ્ઞાનીને પ્રત લેવાની શુભ વૃત્તિ હોય પણ તે જાણે છે કે તે વૃત્તિ માગે સ્વભાવમાં પ્રસરેલ નથી, મારા સ્વભાવનો તે વિસ્તાર નથી; તેનો વિસ્તાર અને તેનું પ્રસરવું તે પરમાં છે. મારા સ્વભાવના વિસ્તારમાં તો અંતરજ્ઞાન અને શાંતિ હોય, વિકલ્પ હોય કે ચારિત્ર લડે તે પણ અન્યભાવ છે. ચારિત્ર લેવાનો જે વિકલ્પ હોય તેનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છે છે, જે વર્તમાન વિકલ્પ છે તેને ત્યાગવા ઇચ્છે છે,

તેનો નારા કરવા કચ્છે છે. સમ્યક્દર્શન પછી આવકના વ્યવસ્થા અને મુનિના પંચમહાવ્રત તે બધા પુણ્ય પરિણામ છે, તેની પાછળ અક-
પાયભાવની સ્થિતિ છે તે નિશ્ચયચારિત્ર છે.

જ્ઞાની સમજે છે કે પુણ્ય-પાપની-વૃત્તિઓ મારા પુરુષાર્થની મંદતાએ મારામાં થાય છે તે પંજુ મારું સ્વરૂપ નથી તેા શરીરાદિ તેા મારામાં ક્યાંથી હોય ?

જેણે જાણ્યું છે કે આ હું નહિ, તે જ જાણીને હું છે, બીજા કોઈ ત્યાગનાર નથી. આત્મ જ્યાં ભાન થાય પછી જે વ્રતનો શુભ વિકલ્પ હોય તે વ્યવહાર પચ્ચખાણુ છે અને પરમાર્થ વ્રત, સ્વ-ભાવમાં હરવું તે છે.

જ્ઞાને જાણ્યું કે શુભાશુભની વૃત્તિ પણ વિકાર છે, તે મલિન છે, તે હું નહિ. આમ આત્મામાં નિશ્ચય કરીને સમ્યક્દર્શન પહેલાં ધયું, દર્શન થયા પછી પ્રત્યાખ્યાન સમયે વચ્ચે જ્ઞાન શું કામ કહે છે તેની સંધિ મૂકી છે કે સ્વરૂપની અધિકારી નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ તેા હું એમ જાણીને શુભવૃત્તિ ઊડી તે હું નહિ તેમ વચ્ચે જ્ઞાનની સંધિ કરી છે.

એકલા ચેતન્યસ્વભાવમાં મમકિતીજનની દ્રષ્ટિ છે, જે ભાવ જણાય છે તેનો હું જાણનારો છું. રાગ-દ્વેષ છોડું, વિકાર છોડું એવા ભાવો તે પણ ઉપાધિમાત્ર છે. એમ જ્ઞાની મમજે છે.

પરંતે હું જાણનારો પણ તેમાં નહિ જાણનારો એવો નિશ્ચય કરીને પ્રત્યાખ્યાનના મમયે રાગ-દ્વેષને છોડું તેવો ભાવ તે પણ શુભ વિકલ્પ છે, ઉપાધિમાત્ર છે. રાગપર્યાયને છોડું એવો ઉપાધિભાવ સ્વભાવમાં નથી. હું નિર્વિકારી શુદ્ધ ચિદાનંદસ્વરૂપ છું, તેમ ભાન કરી તેમાં દરવાઘી તે રાગપર્યાય સહજ છૂટી જાય છે. તે છોડવા તરફ સમ રાખવાથી છૂટતી નથી: પણ આનંદમૂર્તિ આત્મામાં દરવાઘી તે સહજ છૂટી જાય છે. આત્મા રાગ-દ્વેષ વગરનો સ્વભાવે છે તેમાં પરવ્રત્તિને છોડું તે નામ માત્ર છે, ઉપાધિ છે. 'એકલા આત્મામાં' એટલું પણ પાલવનું નથી.

પચ્ચખાનુના સમયે ત્યાગના કર્તાપણાનું નામમાત્ર પ્રવર્તેલું એટલે રાગનું છાડવું તે શુભ વિકલ્પ છે, તે અગદભૂત વ્યવહાર છે. અને સ્વભાવમાં હૃદયું તે મદભૂત વ્યવહાર છે. એકલી સ્વભાવદષ્ટિ મુદી છે. ભાગે સુગ દીક્ષા કરી છે. આમાં કેટલું મમાડી રીતું છે! આ મુનિના ને આવકના પ્રવની વાત કરી છે, આ વાત ખીલ્લી છે.

અહીં દ્રવ્યદષ્ટિથી વાત છે. પગ્ને છાડું એવો જે વિકલ્પ તે પજુ પર ઉપર સક્ષ ભય છે ત્યાં ધાય છે, તે ત્યાગના કર્તાપણાનું નામમાત્ર છે, ઉપાધિસ્વરૂપ છે, ગરીર, મન, વાલ્લીનો સંપાગ તેા નદિ પજુ ત્યાગની પ્રતિભાં પજુ હું નદિ ભગનાને એવો હું આત્મા તેમાં હું પગ્ને છાડું એવો વિકલ્પ પજુ પાસવનો નથી.

પગ્માર્થથી પરના ત્યાગનું નામ પજુ પાતાને નથી. તે સ્વ ભાવની દષ્ટિથી જોએ તેા ગગ-દ્વેષને છાડું તેવું કર્તાપણાનું નામ પજુ આત્માને નથી: પચ્ચખાણુ કરનામે મમકિતી ગું વિગાને છે કે આ શુભભાવ વને છે તેને મેં જાણ્યા, પજુ વિકાર છાડું એવા વિકલ્પો તે પજુ જેમાં ઉપાધિમાત્ર ભાવ છે, એવો માગે ચંતન્યસ્વભાવ અખંડાનંદ છે. માગે સ્વપરમકામક સ્વભાવ છે મારે આ હું અને આ પગ એમ મેં જાણ્યું, પજુ પગનું સ્વરૂપ ને મારું સ્વરૂપ નથી રાગને છાડું ને અગમ પર્યાય પકડું તે પજુ વ્યવહાર છે, રાગને છાડું ને વીતરાગ ભાવ સહે તે પજુ વ્યવહાર છે, ગમ-દ્વેષના વ્યય અને વીતરાગી પર્યાયની ઉત્પત્તિ તે વ્યવહાર છે. નામને છાડું ને સ્વરૂપમાં સ્થિર થયું તે પજુ વ્યવહાર છે. મદજ સ્વભાવમાં કરતાં, ગમ-દ્વેષને છાડું અને નિર્મળ પર્યાયને અઃનીકાર કરું તે પજુ વ્યવહાર છે. જે અસ્થિર પર્યાય રાગીને સ્થિર પર્યાય ઊઘટી તે જે બેદનું સક્ષ નથી પજુ મુત્ર ઉપર સક્ષ છે. જે રાજે પર્યાય ઊઘટે છે તે જ રાજે અખંદ દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ છે તે મુત્ર દષ્ટિ છે. સમકિત દષ્ટિ પર્યાયને પ્રદણ નદિ કરતાં મુત્રને મદજુ કહે છે. આગ્નિની રાક્ષિ, વ્યજિની પર્યાય ઉપ-સક્ષ આપતાં વચ્ચે ગગની ખીલી આવે છે, તેથી આસ્થિર પર્યાય ઊઘડતી નથી. મારે મોક્ષ પર્યાય, આસ્થિર પર્યાય પ્રદણ નદિ કરતાં, તેના ઉપ-સક્ષ નદિ આપતાં, એકલા દ્રવ્ય સ્વભાવ પ્રત્યે સક્ષ આપવાથી

ચારિત્ર પર્યાય, મોક્ષ પર્યાય હોય છે, તે ક્રુપ દૃષ્ટિની અહીં વાત છે. સ્વભાવની તત્ત્વદૃષ્ટિના એરમાં અવસ્થાને ગૌણ કરી નાખે છે, તે વિના કેવળજ્ઞાન થતું નથી: આ વાત યથાર્થ છે, ત્રણ દાળમાં ફેરે તેવી નથી. આવી વાત પણ સાંભળી ન હોય ત્યાં પચ્ચખાણુ તો હોય ક્યાંથી? શરીર તે હું તેમ માનનાર મિથ્યાદૃષ્ટિની તો વાત જ ક્યાં રહી? આચાર્યજેવ કહે છે કે પ્રભુ! તારી પ્રભુતાના ભાન વિના ક્યાં રહીશ? એટલે કે ભાન વિના પચ્ચખાણુ ક્યાંથી થશે?

આજની વાત કિંચી છે જીવો ભાઈ! સંસારની વાત તો પ્રણીવાર સાંભળી, પણ જે જન્મ-મરણ દાળવાં હોય તો એકવાર આ વાત સાંભળવી પડશે.

પરમાર્થથી જીવો તો પરભાવના કર્તાપણુતું નામ પણ આત્માને નથી, આ આમ છોડું. તેમ છોડું તે ઉપાધિથી આત્મા સ્થિત છે, કારણકે પાતે તો પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવથી એટલે દ્રવ્ય-સ્વભાવથી છૂટ્યો નથી. અહીં જ્ઞાનને દ્રવ્ય કહ્યું છે. પાતે અખંડ સ્વભાવી છે. ક્રુપ છે, તેનાથી કોઈ દી છૂટ્યો નથી મારે જ્ઞાન જ પચ્ચખાણુ છે. તે મિવાય પચ્ચખાણુતું સ્વરૂપ જગતમાં નથી. મલિન અવસ્થા છૂટીને નિર્મળ અવસ્થા વધતી જાય છે તેના ઉપર મધ્યકદૃષ્ટિનું લક્ષ નથી, પણ દ્રવ્ય ઉપર લક્ષ છે. આમાં અનંતો પુરુષાર્થ છે. પર તરફ લક્ષ જાય કે રાગ-દ્વેષ છોડું તે પણ મારું સ્વરૂપ નથી, તે ઉપાધિ માત્ર છે, નામ માત્ર છે. ખરેખર તો મારા સ્વભાવમાં ક્ષિપ્ર થતાં તે મારું છૂટી જાય છે, તે ચારિત્ર છે એમ ભગવાને કહ્યું છે. આનો અનુભવ કરવો તે પચ્ચખાણુ છે, ધીનું પચ્ચખાણુતું સ્વરૂપ નથી.

૧૯૬૬. આમો ત્વ ૪ ગ્વિ

પચ્ચખાણુની વ્યાખ્યા ચાલે છે, માણસો કહે છે કે ત્યાગ કરો. ત્યાગ કરો, નો ત્યાગતું મું સ્વરૂપ હશે? ત્યાગ તે કોઈ વસ્તુ છે? કોઈ ગુણ છે? કે કોઈ પદાર્થની અવસ્થા છે? કારણકે જે રાજ્ય ભોલાય તે કોઈ દ્રવ્યને. મું ગુણને, મું પર્યાયને અવલંબીને હોય છે. ત્યાગ

તે કોણ પરવસ્તુનો ત્યાગ છે? કે કોઈ રાગ-રૂપનો ત્યાગ છે? કે વ્યવસ્થામાં એકાદ અહેતુ તે ત્યાગ છે?

આત્માના મૂળ સ્વભાવમાં મહત્ત્વ-ત્યાગ છે નહિ. આત્માએ પરને કાંઈ મહત્ત્વ ઠરું હોય તો ત્યાગને ' તેથી સ્વરૂપની ઝોળખાણ કરી તેમાં સ્થિત રહેવું' તે જ ત્યાગ છે અને તે આત્માની નિર્મળ પર્યાય છે. મકાન, કુટુંબ, લક્ષ્મી વગેરે કાંઈ આત્મામાં પેસી ગયાં નથી તો તેને ત્યાગ શી રીતે કહેવાય? તે મકાનાદિ આત્મામાં પેસી ગયાં નથી પણ માન્યતામાં પેસી ગયાં છે, માન્યું છે કે શરીર, મન, વાણી, મકાન, સ્ત્રી, લક્ષ્મી વગેરે મારા તે જ અત્યાગ ભાવ છે.

હિંદુ જે માન્યું હોય તેમાં ભાન થયું કે આ હું નહિ, મગ વ્યભાવનો વિસ્તાર તે વિકાર ન હોય, હું એક આત્મા છું અને આજુબાજુ રૂપવાનો મારો સ્વભાવ છે, તેમાં પર નિમિત્તે કોવ, માન, માયા અને લોભનો જે વિસ્તાર રૂપાય તે મારા આત્માના સ્વભાવનો વિસ્તાર નથી; રાગ, રૂપને ઠોડવા તે પણ વ્યવહાર છે. આત્માના અખડ શુદ્ધ નિર્મળ સ્વભાવમાં જેટલા અને સ્થિર થયો તેટલા અંગે રાગ-રૂપ મહત્ત્વ મૂકી જાય છે, તેને ત્યાગ કહેવાય છે.

હિંદુસ્તાનના ખાલુસો ત્યાગના નામે ઠગાયા છે. ખાયા જોગી કેટલાય ત્યાગ કરને ચાલી નીકળ્યા છે. તેનો બહારનો ત્યાગ રૂપીને હિંદુસ્તાન ઠગાય છે, કારણકે એટલી હિંદુસ્તાનમાં આર્થિકતા છે, ત્યાગનો પ્રેમ છે એટલે તે ત્યાગને બહાને ઠગાય છે, પણ સાચી ઝોળખાણ કરના નથી.

મંમાના પ્રેમીઓએ જ્યાં કોને જે હાલનો પનાર મળ્યો ત્યાં નોગે ઠરાવ્યો, કોણે મોટો ઠરાવ્યો? વિષયના કામીએ, આખડના કામીએ, લક્ષ્મીના ઝોગિયાના ભિખારીએ મોટો ઠરાવ્યો. એક ધીટી વિના ચાલે નહિ, હું ભગવાન આત્મા કોણ છું તેની તો કાંઈ ખબર નથી, એવા પાંચ ઇંડિયાના વિષયના કામીએ મોટો ઠરાવ્યો, એવા જનના ભિખારીએ મોટો ઠરાવ્યો, એને મોટો શી રીતે કહેવાય? એવી રીતે કાલના ભિખારીએ આજે જુગડાં કેરવાં, સ્ત્રી, કુટુંબ

મૂક્યાં એટલે શું ત્યાગી થઈ ગયો? અવાએ, લેખા થઈને ત્યાગી ઠરાવ્યા, તો શું અહારના સંયોગ-વિયોગે, ત્યાગ છે? અંદરથી કાંઈ ફરી ગયું છે કે નહિ તે તો જાણે! અહારથી ત્યાગી દેખાય એટલે લાગે, કે અહો શું ત્યાગી! બેસાં નહિ, છોકરાં નહિ, પેસા નહિ, જંગલમાં રહે છે, મીન રહે છે, આવા અહારના ત્યાગને લગને મોટા માને છે, પણ ત્યાગતું શું સ્વરૂપ છે તેનું જ્ઞાન નથી કરતા. અહારનાં જીવડાં ફેરવ્યાં એટલે શું ત્યાગી થઈ ગયો? અહારના પદાર્થ છાડવા-મૂકવા તે પોતાના હાથની વાત નથી, ત્યારે પોતાનાં હાથમાં શું છે કે જે પોતે ત્યાગી શકે? હું શુદ્ધ ચિદાનંદમૂર્તિ છું એવા સ્વભાવનું જ્ઞાન કરી વિકારમાં, -પુણ્ય-પાપમાં ન જોડાવું અને સ્વભાવમાં રહેવું તે પોતાના હાથમાં છે; એનું નામ ત્યાગ છે. આવો ત્યાગ આવતાં મકાન, સ્ત્રી, કુટુંબનો ત્યાગ સહેજે થઈ જાય છે.

જ્ઞાની વિચારે છે કે અહો! હું પોતે જ મહિમાવંત છું, હું એક જ્ઞાન ગાળો છું, તેમાં વિકાર હોય નહિ, કોવાદિતું કર્તાપણું મારામાં નથી, હું એક જાણનારો પદાર્થ છું, જેમાં વિકલ્પ નહિ, રાજ-દ્વેષ નહિ. જેની મહિમા પુણ્ય-પાપથી એટલે કે અહારની ક્ષતિથી ગંડી રાકાય નહિ; એવો આત્મા ભગવાન એટલે મહિમાવંત છે, જ્ઞાની વિચારે છે કે મારી વસ્તુ જ મહિમાવાળી છે. ઇંદ્રનાં ઇંદ્રાસન પણ મારા સ્વભાવ પામે સડેલાં તરણાં છે, ઠોરની નાળી દીધા જેવી ઝોગઠ છે.

ત્યાગ કરનાર પ્રથમ દશામાં શું વિચારે છે? કે કર્મ અને કર્મના સંયોગથી થતાં વ્રત અને અવ્રતનાં પરિણામ અન્ય, સમસ્ત પરભાવ છે, વિકાર છે, આવકનાં બાર વ્રત અને મુનિનાં પાંચ મહાવ્રત તે પણ વિકાર છે. કાગળ કે તે વિકારોનો પોતાના એટલે મારા સ્વભાવવડે વિસ્તાર નથી, હું એકલો વીતરાગજ્ઞાનસ્વરૂપ છું મારે તે બધાનો, મારામાં વિસ્તાર નથી, મારો વિસ્તાર મારાથી છે, મારા જ્ઞાનસ્વરૂપ સિવાય જે અલ્પ છે, અંડસ્વરૂપ છે, એવાં વ્રતાદિનાં પરિણામ, લડે ને મૂકે જે, થાય છે તેમાં એકરૂપ થતો નથી પણ હું જાણનારો તો જુદા ને જુદા રહું છું તેથી તે મારું સ્વરૂપ નથી: હું

તો નિર્દોષ સત્-તત્ત્વ ધ્રુ, આમ પચ્ચખાણુ લેનારો પ્રથમ વિચારે છે, મારે જે પદ્ધતિમાં જાણે છે તે જ પછી ત્યાગે છે. પચ્ચખાણુ કરનારની પ્રથમ ભૂમિકા કેવી હોય, ત્યાગીની દશા કેવી હોય તે આ કહેવાય છે, અમ્યક્ષરિન પછી પાંચમું, છઠ્ઠું ગુણુસ્થાન કેટલું હોય, તેની આ વાત છે.

હું એકલો નિર્દોષ જ્ઞાતા ધ્રુ એમ જે માણે છે તે પુણ્ય-પાપની વિકારી વામનાને જાણનારો તે જાણનારને જાણીને તેમાં રહીને છોડે છે. એમ વિકલ્પ છોડે કે આ છાકું તે પણ ગુભભાવ છે, તેને પણ જાણનારો જાણનારમાં રહીને છોડે છે. માણી જ એને છોડનારો છે, બીજો કોઈ છોડનારો નથી; તેથી જેણે જાણ્યું તે જ ત્યાગે છે, જેણે પચ્ચખાણે વિકારી જાણ્યા, તે સ્વભાવના નથી એમ પ્રતીત કરી, તે જ પછી તેમાં જોડાતો નથી.

પચ્ચખાણુ લેનારો સમજે છે કે પચ્ચે જાણતા હું મારા સ્વ-ભાવને જ નિસ્વયથી જાણું છું. મારા સ્વપરપ્રકારક સ્વભાવ છે તેને જ હું જાણું છું. આ વિકારી ભાવ મારા નથી, મારા સ્વભાવમાંથી તે પ્રગટતા નથી એમ જાણનારો જ તેમાં જોડાતો નથી, પર પદાર્થ પ્રત્યેની પ્રીતિ-આસક્તિ તે મારા જાણનારના સ્વભાવમાં નથી. મારા સ્વભાવમાંથી તે પ્રગટતા નથી, એમ જાણનારો ત્યાગે છે, છોડે છે. એ રીતે જે માણે છે તે જ પછી ત્યાગે છે.

ત્યાગને બહાન આપ્યાએ જગતે મોટા ઉદાગ્યા છે. અન્યાએ તો હાકી દુવાલી જેવાએ મુજા ને મોઘરી જેવી વ્રતની કિંમત કરી નાખી, પણ પચ્ચખાણુ સ્વરૂપ ધ્રુ છે તે સમજતા નથી. ખરું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર વ્રતારિના શુભભાવ કરે તો પુણ્ય બાંધે પણ પાતાની જે ભૂમિકા નથી તે ભૂમિકા માને અને મનાવે તે ક્યાયની તીવ્રતા છે, મિધ્યાસ્થનની તીવ્રતા છે, એવા બાન વિના કહેલાં વ્રત તે તો અજ્ઞાનરૂપી પાડા કેટલાય માન ગયો એટલે શૂભ છોડીને અશુભ પરિણામ ક્યોની આ વાત નથી પણ સાચી જોખખાણુ ક્યોની વાત છે.

પહેલાં પરને પોતાનું માનતો હતો તે હવે પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને જ્ઞાની થયો થકો ત્યાગનો નિશ્ચય કરે છે કે હું મારા સ્વરૂપમાં ઠરી જાઉં એટલે વિકલ્પો સહજ છૂટી જાય છે. એવો નિશ્ચય કરે છે, પછી ત્યાગ છે.

આમાં કાંઈ પુનરુક્તિ દોષ સાગતો નથી, પણ પુષ્ટિ ધાય છે. જેમ દરરોજ ગેટલા ખાતાં કંદાગો આવતો નથી, જ્યાં રૂચિ છે ત્યાં પુનરુક્તિ દોષ ઠરાવતો નથી, તો પછી આ વાતમાં પુનરુક્તિ દોષ લાગતો નથી, પણ હીલટી ન્યાયની દૃઢતા ધાય છે. જેને રૂચિ હોય તેને વારંવાર સાંભળતાં કંદાગો ન આવે પણ અપૂર્વતા સાંગ.

પ્રત્યાખ્યાનના સમયે ટ્રાન લઉં, નિયમ લઉં, સ્વચ્છંદ છોડું, અમ્રા છોડું, એવા જે વિકલ્પ તે પણ ઉપાધિમાત્ર છે. 'છોડું' એવી કર્તવ્યબુદ્ધિ પણ આત્મામાં નથી. પરમાર્થથી હું જ્ઞાયક જ છું તે દૃષ્ટિએ જેવામાં આવે તો પરભાવના કર્તાપણાનું નામ માત્ર પણ પોતાને નથી. હું જ્યાં મારા જ્ઞાયક સ્વભાવમાં ઠું ત્યાં વિકલ્પ એની મેળાએ છૂટી જાય છે, પચ્ચખાણ ધક જાય છે.

હું આત્મા ચિદાનંદ, નિકૌપિ વીતરાગમૂર્તિ-જી તેમાં રાગ-દ્વેષને છોડું એવો અવકાશ સ્વભાવમાં નથી. તે પોતામાં પેસી ગયા હોય તો છોડાયને ! પકડયા હોય તો મૂકાયને ! કુટુંબ, ઘર, સહમી, વગેરે પરવસ્તુનો મંયોગ છોડું તો ગુણ ધાય એમ નથી અને રાગ-દ્વેષ છોડું તો ગુણ ધાય તેમ પણ નથી પણ અંદર આત્મામાં ગુણ ભર્યા છે તેમાંથી ગુણ પ્રગટે છે. જેમાં ગુણ ન હોય તેમાંથી ગુણ ન આવે. આત્મામાં અંદર નિર્વિકલ્પ વીતરાગ સ્વભાવ ભર્યો છે તેમાં એકામ થાઉં તો ગુણ પ્રગટે છે.

ગુણ છે તેમાંથી તે પ્રગટે છે. જુઓ તો ખરા ! આમાં શું આવી ગયું ? અંદર ગુણ પડયા છે તેમાંથી પ્રગટે છે, બહારથી તે આવના નથી: ગુણ પોતે પ્રગટતો નથી પણ ગુણની અવસ્થા પ્રગટે છે. ગુણની અવસ્થામાં ત્યાગ-અત્યાગના બે-બેદ છે, ગુણમાં તે બેદ નથી, [અવસ્થાનો ગુણમાં આરોપ કરીને ગુણ પ્રગટયો તેમ કરી

૫૬

શાકામ] હું' ગુણમૂર્તિ આત્મા અખડ છું, અંદર ગુણ પડ્યા છે તેમાંથી ગુણની અવસ્થા આવે છે તેમ જ્ઞાન કરી, તેમાં ઠર્યો ત્યાં શાગ-દ્રેપની અવસ્થા સહેજે છૂટી જાય છે ને પચ્ચખાણની અવસ્થા ઊઘડે છે સમ્યક્દર્શન થયા પછી અણગમ અને મહાવ્રતનાં શુભ પરિણામ આવે છે. તે જાણે છે કે આ મારા ચૈતન્ય આત્માનું સ્વરૂપ નથી પણ તે આશ્રવનું સ્વરૂપ છે, હું' તે ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાનજ્યોત સ્વરૂપ છું; એમ અભ્યાસદષ્ટિના જોરમાં શુભાશુભભાવની અવસ્થાનો અભાવ કરતાં જ્ઞાનની થતી જે સ્થિર અવસ્થા તેનું નામ પચ્ચખાણ છે, ત્યાગ છે દ્રવ્ય ને ગુણ ત્રિકાળ શુદ્ધ છે, પણ વર્તમાન અવસ્થામાં જે વાસના થાય છે તે હું નહિ, તે મારું સ્વભાવ નહિ જ્ઞાની નિચારે છે કે હું કુવ સ્વરૂપ છું, તેમ સ્વભાવદષ્ટિના જોરમાં અવસ્થા નિર્મળ થઈ, તે નિર્મળ અવસ્થાનો ઉત્પાદ થયો ને અવ્રતઅવસ્થાનો જાય થયો તે પચ્ચખાણ છે

જ્ઞાનીને પણ પુરુષાર્થની નમજાઈત કાચું અદ્ય આસક્તિ અને અદ્ય શાગ-દ્રેપ હોય પણ તેન તીવ્ર પુરુષાર્થથી રાગવા મારું છે જ્ઞાનીની દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ હલી છે, તે દષ્ટિ દ્વારા તે આસક્તિને પાતાનું સ્વરૂપ સ્વીકારતો નથી; તેમાં આ હું 'છાડ' તે પણ નામ માન છે, ઉપાધિમાન છે, કાચું કે અભાવમાં કરતા તે સહજ છૂટી જાય છે જ્ઞાનસ્વભાવથી પાતે છૂટ્યો નથી મારું જ્ઞાન જ પચ્ચખાણ છે, જ્ઞાનની નિર્મળ અવસ્થા તે જ પચ્ચખાણ છે. 'જ્ઞાન' શબ્દે અહીં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ત્રણે સમજવા

જુઓ જાણે પરતુસ્વભાવ જેમ છે તેમ સ્વરૂપ ખીજું માને તેથી સ્વરૂપ કરે તેમ ન જગત પારે પચ્ચખાણનું સ્વરૂપ પુરુષાર્થ ગાદી પાતાના અભ્યાસમાં ઠર્યો ને પચ્ચખાણ, તે જ સાચા ત્યાગ, તે નિયમ, બાકી જના સમજવા વગર પરી આગમ જતા અવ્રત અને

વિના રહે નહિ પણ તે ચારિત્રનું સ્વરૂપ નથી. સ્વભાવદ્વિષ્ણુમાં તે શુભભાવનો સ્વીકાર નથી. અંદર આત્મામાં શુભાશુભભાવથી સ્થિત અમુક અંશે સ્વરૂપસ્થિરતા થઈ અને અત્રતપરિણામનો ત્યાગ થયો તે પાંચમી ભૂમિકા અને સ્વરૂપમાં વિશેષ સ્મરણના તે મુનિપદ્મઃ આનું નામ સાચો ત્યાગ, આનું નામ સાચું ચારિત્ર છે.

જીવોને વેરાગ્ય આવતો નથી. જીવોને ! આ જીવન જગતનાં પાયમાલ છે, પાંચસોના પગાર હોય, બાયડી છોકરાં ખમા ખમા કરતાં હોય એમાંથી ઊપડી જાય છે; ગણડિયાં ને કુતરાં જેવાં મરણ કરીને ચાલ્યા જાય છે, તેમાં મનુષ્ય જીવનનું શું કળ છે? સાચું કળ નથી, બાકી સખડવાનું કળ તો છે જ.

આનું પંચમાણનું સ્વરૂપ લોકોએ ક્યાંય માંભગ્યું ન હોય; તદ્દન અજાણી વાત, ઘરમાં ચાલે નહિ, બહારમાં ક્યાંય માંભગવા મળે નહિ, ધર્મના નામે બહારથી માનનારા ને મનાવનારા મળે. ભાઈ રે ! વીતરાગ ભગવાને કહેલું વસ્તુનું સ્વરૂપ તો અપૂર્વ છે. પણ અપૂર્વ જ હોય ને ! તદ્દન અંતરનો માર્ગ છે, લોકો ક્ષાંધામાં ધર્મ માની યેા છે.

સર્વું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું. મર્દું મન અભિમાનઃ
મર્દે નહિ પરમાર્થને. લેવા લૌકિક માન.

(શ્રીમદ ગણ્યક)

વૃત્તિઓ શું કામ કરે છે તે સ્વરૂપ શું છે તે ન જાણ્યું અને અમે પ્રતધારી છીએ, ત્યાગી છીએ, એવું અભિમાન કર્યું, પણ ભાઈ ! અજ્ઞાનરૂપી પાટો એવા તારાં કૈક પ્રત-ચારિત્રના પ્રજા બાક ગયો. સ્વભાવની ઝાળખાણ વગર નિર્મળ ત્યાગની અવસ્થા ઊઘડે નહિ. અજ્ઞાનભાવે પ્રતાદિ કરીને ક્યાંય પાતળો પાટ તો પુણ્યબંધ ધાય, પણ તેમાં બહારની મોટાઈ ને મહાવાની કચ્છા હોય તો પાપ-બંધ ધાય, પુણ્યબંધ પણ ન ધાય.

પાંચ દ્વાર લીંગાળી લઠને જાય તો કોઈ હીંગે આપે નહિ

તેમ કીધી માન્યતાનાં એર ભેગાં કરીને અપૂર્વ આત્માનું અમૃત લેવા ભય તો ન મળે, લાજો ને કંગેડા કપીઆ દેતાં પણ આ અપૂર્વ વાત સાંભળવા મળે તેમ નથી.

હું આત્મા શાંત પવિત્ર છું; તેમાં નવી વાસના કૃતપત્ર ન થવા દેવી અને પેલામાં સ્થિર થવું તે જ ત્યાગ છે. પરના આકર્ષને ત્યાગ થયો, કે પરના આશ્રયે ત્યાગ થયો તેમ નથી; આત્મા જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે, તેમાં ક્યો તે જ સાચાં વ્રત છે, અને વ્રતનો શુભભાવરૂપ વિકલ્પ કોઈ તે વ્યવહારવત છે પ્રથમ અમ્યદર્શન થાય છે, ત્યાર-પછી પાંચમું ગુણસ્થાન આવે છે ને પછી છઠું આવે છે. ચૈતન્ય આત્મા સંયોગી-વિકારી બાવથી છુટા છે, તેની શ્રદ્ધા વિના ને તેના જ્ઞાન વિના વ્યગ્ર તરફ જવાનો પ્રયાસ થાય ક્યાંથી? ને પ્રયાસ થયા વિના અનિત્ય-સહિષ્ણ વિકારીભાવનો ત્યાગ ક્યાંથી થાય? અને વિકારીભાવ દલ્યા વિના ચારિત્ર થાય ક્યાંથી? ને ચારિત્ર થયા વિના કેવળજ્ઞાન એટલે ચૈતન્યની પૂર્ણ નિર્મળ સ્વભાવદશા પ્રગટે ક્યાંથી? મારે સમ્યદર્શન વિના માચાં વ્રત આપના નથી; બાકી જગત જગતના ભાવે ડભું છે. સ્વભાવ તે સ્વભાવમાં છે, તેને છૂંટવા કોઈ સમર્થ નથી, પોતે પ્રગટ કરે તો થાય તેમ છે. ૩૪.

હું ગિણ્ય પ્રકે છે કે પ્રભુ! વિકાર હું નહિ તેમ જલેકું જ્ઞાન કું તે જ પરચ્યાજ છે તો પ્રભુ! તેનું દ્વંદ્વંત શું છે? તેના ઉત્તર-કે ૩૫ ગાથા કહે છે.

जह णाम कौवि पुरिसो परदव्वमिणंति जाणिटुं चयदि ।
तह सव्वे परभावे णाऊण विमुंचदे णाणी ॥ ३५ ॥

અર્થ:—જેમ લોકમાં કોઈ પુરુષ પરવસ્તુને 'આ પરવસ્તુ છે'

આ પારકું એમ જાણીને પરદ્રવ્યને કો નર તને,
ત્યમ પારકા સૌ જાણીને પરભાવ જ્ઞાની પરિત્યજે. ૩૫.

એમ જાણે ત્યારે એવું જાણીને પરવસ્તુને ત્યાગે છે, તેથી રીતે જ્ઞાની સર્વ પરદ્રવ્યોના ભાવોને 'આ પરભાવ છે' એમ જાણીને તેમને છોડે છે.

એમ કોઇ પુરુષે ઘોષીને ત્યાં લુગડાં ઘોવા આપેલાં, ને ત્યાંથી ઘોતાનું વસ્ત્ર લાવવાને બદલે ભ્રમથી કોઇ ણીજનું વસ્ત્ર લાવ્યો; પછેડી, ચોક્કણ વગેરે વસ્ત્ર હુતું ણીજનું, ને એને લાગ્યું કે આ વસ્ત્ર મારું લાગે છે, તેમ ભ્રમથી ણીજની પછેડી વગેરે લાવ્યો ને ઘોતાની માનીને ઓઢીને સતો છે. આ પછેડી કોઇ ણીજની છે તેની ખબર નહિ હોવાથી ઘોતાની એણે અજ્ઞાની થઇ રહ્યો છે. ત્યારે ણીજને માણસ તે વસ્ત્રનો ખૂણો ખેંચી નગ્ન કરે છે, ઉઘારો કરે છે ને કહે છે કે તું શીખ જાગ, સાવધાન થા, ઝોલાં ખાતો જાગે તેમ નહિ પણ શીખ જાગ ને સાવધાન થા, ને આ મારું વસ્ત્ર બદલામાં આવી ગયું છે તે મારું મને દે, ત્યારે વારંવાર કહેલું એવું વાક્ય સાંભળતો, જીભો એકવાર સાંભળ્યું એમ નહીં પણ "વારંવાર સાંભળતો" એમ કહ્યું છે. અહીં આચાર્યદેવ એમ કહે છે કે પંચમ આરાના પ્રાણીઓ એકવાર કહેવાથી જાગશે નહીં, પણ વારંવાર ઉપદેશ આપવાથી સમજશે. આમાં ણીજ વાત એ પણ છે કે શિષ્ય સાંભળવાનો કામી છે, રુચે છે, અનાદર કરતો નથી. લૌકિક નીતિવાળો શિષ્ય લીધો છે, વારંવાર કહ્યું તો પણ કંટાળો આવતો નથી; તું કેમ આમ કર્યાં કરે છે, પ્રથમા વિના ખૂણો ખેંચ્યા કરે છે ને આમ ઘોઠ્યા કરે છે તેમ આકૃષ્ટતા કરતો નથી પણ વારંવાર સાંભળે છે: એમ દુષ્ટાંતમાં પણ લૌકિક નીતિવાળો લીધો છે. વિચાર કરે છે કે આ વારંવાર કહે છે ને જોરથી કહી રહ્યો છે કે મારું વસ્ત્ર લાવ મારે આ નક્કી તેવું જ વસ્ત્ર લાગે છે: એમ નક્કી કર્યું ને જાગીને જોયું, સર્વ ચિદ્વનોથી પરીક્ષા કરી, લાંબું કેરલું, પહોળું કેરલું, જાડું કેવું, પાંતણું કેવું, એમ ચારે તરફથી અચાપર પરીક્ષા કરીને નક્કી કર્યું કે જરૂર આ વસ્ત્ર પારકું જ છે. એમ જાણીને વસ્ત્રનો જાની એટલે જાણકાર ઘણો ઘેકો, વસ્ત્રને જલદી છોડે છે. નીતિવાળો માણસ છે તેથી તેણે ત્યાં જોયું કે આવા ચિદ્વનોવાળું વસ્ત્ર મારું નથી ત્યાં તુરત જ તેને આપી

દે છે, એટલું પણ કહેતો નથી કે હું ધોળીને ત્યાંથી મારું લુગડું લઈ આવું, પછી તારું પાતું આવું; એમ કોઈ પણ જાતનો આમલ કરતો નથી પણ જલદી છોડી દે છે. જુઓ, દુષ્ટાંતમાં પણ કેવી નીતિ મૂકી છે !

એવી રીતે જ્ઞાતા ભગવાન આત્મા જાણનારો છે, પણ મિથ્યા-દષ્ટિપણને લઈને-બ્રમણાથી પગના નિમિત્તે થતા વિકારી ભાવોને મહાજુ કરી-પેલાના જાણીને પેલામાં એકરૂપ કર્યા કે આ જાણનાર ચેતન્યજયોત અને રાગદ્વેષ તે બધું હું છું, તે મારું છે એમ જાણીને સતો છે ને પેલાની મેળે અજ્ઞાની થઈ રહ્યો છે. " પેલાની મેળે " એટલે કોઈએ અજ્ઞાની બનાવ્યા નથી તેમ કહું છું. અનાદિનો અજાણ છે તેને જાગૃતિ થવા દાણે ગુરુ હાજર હોય છે, ગુરુના નિમિત્ત વિના જાગૃતિ હોય નહિ અને પેાતે જાગૃત થાય ત્યાં ગુરુ હાજર હોય જ, તેમ અહીં બતાવ્યું છે. અનાદિનો અજાણ થઈને બ્રમણાથી મૃતો છે તેને શ્રીગુરુ કહે છે કે જે ભાઈ ! આ પરદ્રવ્ય શુભાશુભભાવ, સર્વે તારું સ્વરૂપ નથી, તું તો માત્ર જાણનાર સ્વરૂપે છે. પરદ્રવ્ય, દેવ, કાળ, ભાવના બેઠી જુદા બતાવી કહ્યું છે કે તું શીવ જગ. સાવધાન થા: અહીં તો એક જ યાત છે કે જગ અને માવધાન થા. આ તારો આત્મા ખરેખર જાણે છે—જુએ છે તે જ્ઞાનમાત્ર છે, ઉપાધિમાત્ર તેનો સ્વભાવ નથી, જે ઉપાધિભાવ જ્ઞાનમાં ભામે તે બધા ભાવ પર છે, રજવા ધોખ્ય છે, નાશવાન છે: તે તારો સ્વભાવ નથી. શિષ્ય પાત્ર છે તેથી વારંવાર માંભજવા છતાં અનાદર કરતો નથી પણ ઊછળે છે, નોડે છે. શ્રીગુરુ તેને બેદજ્ઞાન કરાવે છે,—અસં-યોગીભાવ અને મંથોગીભાવ બન્નેનો બેદ પાડીને વિવેક કરાવે છે કે જેટલો જાણનારો તેટલો તું અને જે આ વિકારી ખદખદાટ થાય છે તેટલો તું નહિ.

ગુરુ-કહે છે કે તું જે, વિકારી અને અવિકારીને મેળ ખાય નહિ. જે આ મંથોગજનિત વિકારના બેદ પર છે તે પરજન્ય છે ને ઉપાધિ છે; જેટલા સંયોગજનિત વિકારના બેદ પર તે તારું સ્વરૂપ નહિ, તું શીવ જગ, ને માવધાન થા, એટલમ જગ. અહીં તો

શાસ્ત્રકારે એકદમ જાગવાની જ વાત કરી છે, બીજી હીણી વાત નહિ: તું એકદમ જાગ ને તૈયાર થા, ચૈતન્યલયોત-અંગારો તે પર-સંયોગથી ભિન્ન છે, તેને તું ખરેખર જો ! અંદર જાણે છે-જુએ છે તે જ્ઞાનમાત્ર આત્મા છે, 'જ્ઞાનમાત્ર' કહેતાં અનંત ગુણ સાથે આવી જાય છે: અને તે મિવાય જે ભાસે તે સંયોગજનિત ઉપાધિ છે, તે ટાળવાયોગ્ય ભાવ છે; અને રાખવાયોગ્ય હોય તો એક પોતાનો સ્વભાવ છે. જુએ, શિષ્યને એમ થતું નથી કે એક ને એક વાત વારંવાર સંભળાવે છે, તેમાં શિષ્યની પાત્રતા છે. ગુરુ વારંવાર સંભળાવે છે તેમાં બે પ્રકાર પડ્યા, તેમાં માંભળનાર જીવ તરફથી લાંબે તો, આત્મા આપો છે તેમ ગુરુએ કહ્યું ત્યાં સાંભળવા ઉભો રહે છે અને પ્રેમથી સાંભળે છે, ત્યારે ગુરુને એમ થયું કે આને આ વાત ગોઠે છે એટલે વારંવાર સંભળાવે છે.

વારંવાર કહેવું પડે છે એમાં બીજી વાત એ છે કે પંચમ-કાળના પ્રાણીઓ છે, માટે વારંવાર કહેવું પડે છે, પણ વારંવાર સાંભળવા છતાં શિષ્યને કંટાળો આવતો નથી, અનાદર કરતો નથી: પણ જિજ્ઞાસા બતાવે છે. તે શિષ્યની પાત્રતા છે. સવજીવ સાંભળવા માટે વારંવાર રૂચિથી સાંભળે છે, સંસારની વાતથી બીજી પડખું ફેરવવા માગે છે.

'આગમનું વાક્ય વારંવાર સાંભળતો' તેમ કહ્યું છે એટલે આચાર્ય કેવ છદ્મસ્થ છે માટે સર્વજ્ઞ જાગવાનનાં કહેલાં પરમાગમનાં વાક્યો સાંભળે છે. એમ આગમનો આધાર લઇને આચાર્યકેવે કહ્યું છે કે શિષ્યે વારંવાર આગમનાં વાક્ય સાંભળ્યાં ત્યારે સમસ્ત પોતાનાં અને પરનાં લક્ષણથી જાતે પરીક્ષા કરવા મંડ્યો કે આ શું છે? સાંભળવા મુર્ખીમાં જિજ્ઞાસાનો ભાવ છે અને ત્યારપછી તેના નિર્ણય કરે છે. વિકારી અને અવિકારી બન્નેનાં એવાણુની મારી રીતે પરીક્ષા કરે છે. સારી રીતે એટલે કે જે કદી પાછી ફરે નહિ તેવી પરીક્ષા કરે છે. પરીક્ષા કર્યા વિના માનવું તે સાચું નથી. જડ અને ચૈતન્ય બન્નેનાં ચિહ્નને સારી રીતે જાણખીને નિર્ણય કરે છે. 'મારી રીતે' ઉપર વજન છે. શિષ્યે પરીક્ષા

છે, વિકારણું માહુતમ્ય ક્યેં નિર્વિકારસ્વભાવ પ્રગટે નહિ. એના અર્થ એવો નથી કે શુભ છાડીને અશુભ કરવું, દયા, વ્રત, પૂજા, ભક્તિ, આદિનાં શુભ પરિણામ છાડીને વિષય, કપાય, કામ, ક્રોધ આદિનાં અશુભ પરિણામ કરવાં તેમ કહેતા નથી, પણ શુભ કરતાં કરતાં આત્મવર્મ પ્રગટશે, તેમાંથી છુકારાનો માર્ગ મળશે, તે વાત ત્રણ કાળ ત્રણ લોકમાં અને તેમ નથી

પ્રશ્ન—શુભ કરતાં કરતાં માર્ગ મુગમ તો પડે ન ?

ઉત્તર—શુભથી મુગમ ન થાય. જે ખાતાં ખાતાં અમૃતના ઝોડકાર ન આવે, પણ સત્સમાગમ વડે યથાર્થ ઝોળખાણ કહે તો માર્ગ મુગમ થાય, વચ્ચે શુભ પરિણામ આવે ખગ, પણ તે માર્ગ મુગમ કરી દેતાં નથી.

અત્યારે લોકો જે શુભ પરિણામ કરી ગયા છે તે તો બહુ સૂઝળ શુભ પરિણામ છે, પણ ગયા કાળના પ્રવાહમાં પાતાના અભાવના અમળપણામાં એવાં શુભ પરિણામ કર્યાં કે તેવાં ઉંચાં શુભ પરિણામ કરવાની અત્યાગે આ ભરતક્ષેત્રમાં કોઈની તાકાત નથી. તે જાતના સૂક્ષ્મ શુભપરિણામ પૂર્વે જીવે ઘણીવાર કર્યાં, નમ્ન દિગંબર મુનિ થયો, સાચા દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રને વ્યવહારે ઝોળખ્યા, છકાયની ટ્યા એવી પાગી કે એક લીસોતરીના કણિયો કે એક જુવારનો દાણો પણ ન હુણ્યો, ચામડાં ઉતરડીને ખાર છાંટે, કાંઠા વીટીને ખાળી મૂકે તો પણ ક્રોધ ન કરે એવી ક્ષમા કરી, ખીજા દેવલોકની ઇદ્રાણી ચળાવવા આવે તો પણ મનથી ફોલ ન પામે, બ્રહ્મચર્યમાં એવો અડગ હોય કે મનથી વિકલ્પ ન આવે, એવાં ઉંચાં શુભ પરિણામ કર્યાં કે જેનાથી નવમી મેવેયકે ગયો પણ જન્મ-મરણ દાણ્યાં નહીં, કારણ કે આ પરિણામ કરું છું તેનાથી આત્મામાં શુભ પ્રગટશે, લાભ થશે પણ આત્મામાં અંદર શુભ ભર્યાં છે તેની નહીં પ્રગટે તેમ માન્યું તેમ માને છે, કરવાથી

મારું નિર્ભયજ્ઞાન પ્રગટ થયે તેમ માનતો નથી. ઊંઘો ભાવ આત્માને મદદ કર્યો તે ભાવે અનાદિથી આત્મા અટવાયો છે, ઊંઘો ભાવ સવળા ભાવને મદદ કર્યો તે ભાવે મંસાર ઊભો છે. શુભભાવ કરી રાગ થાય, દેવ થાય પણ મંસારનું ભ્રમણ થયે નહિ. અહીં તો જન્મ-મરણ ઠાળવાની વાત છે. ઊંઘી શ્રદ્ધા અનંત મંસારનું ખીજ છે. શુભ પરિણામ કરી નવગ્રેવેયક મુઠી ગયો પણ અંદર ઊંડો ઊંડો એમ રહ્યા કરતું કે આ ગરીબ, મન, વાણી-આદિનો સંયોગ મને મદદ કર્યો, શરીર, મન, વાણી આદિની ક્રિયા મને મદદ કર્યો, અને સંયોગ તરફના વલણનો શુભભાવ મારા આત્માને મદદ કર્યો, એવું શક્ય રહ્યું તેથી લાભ થયો નહિ, ભવભ્રમણ થયું નહિ. ચૈતન્ય તત્ત્વ-સત્ત્વ પરથી જુદું છે તેવી સ્વાવલંબી શ્રદ્ધા વિના મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે નહીં. અહીં શ્રદ્ધા કરવાની વાત છે. પુણ્યભાવ થાય તેની ના નથી. પણ મારે સ્વભાવ અવનંત છે તેમ માન્યા વિના મોક્ષમાર્ગ ખૂલે નહિ, પુણ્ય ને પાપ બન્ને બંધનભાવ છે. એર પીતાં પીતાં અમૃતના એકકાર આવે નહિ.

ત્રિલોકનાથ તીર્થ કરના મમવમરણમાં જન્મ આવ્યો પણ અંદર ઊંડો ઊંડો એમ રહ્યું કે કાંઈક શુભ હતું તો આત્માને ગુણ થાય, પણ શુભથી હું જુદો નિર્ભય જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, મારા ગુણની પર્યાય મારા-માંથી આવે છે તેમ માન્યું નહિ તેથી ભવભ્રમણ થયું નહિ. અહીં તો જન્મ-મરણ ઠાળવાની એક જ વાત છે. જે ભાવે બંધન ન તૂટે તેની અહીં વાત નથી, રાગ થાય કે દેવ થાય તે તો દૂર છે.

હું આત્મા ગુણનો મારગ છું, વિદ્યાસમૂર્તિ છું, હું મારા આત્માની પ્રતીતથી-વિદ્યાસથી પ્રગટું તેમ છું. મારા આત્માની પ્રતીતની માથે દેવ, ગુરુ, ગાથની પ્રતીત આવી જાય છે પણ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની પ્રતીતથી હું પ્રગટું તેમ નથી, એમ પ્રતીતિ થતાં જ અનંતો મંસાર નારા થઈ ગયો, પછી ભલે પુણ્યને કારણે ચક્રવર્તીનું મજ્જ હોય, દંડ હજાર સીંચો હોય, પણ ગગ તે મારું અવરૂપ નથી, રાગનો કે બહુભાના મયોગનો હું કર્તા-સોહતા નથી, તેવું ભાન હોવાથી એક જ ભવે અથવા તે જ ભવે મોક્ષે જાય અને આવા ભાન

ધગર ભલે ત્યાગી થઈને ઘેઠા હોય છતાં ભવ ન ઘટે, કારણ કે તેની દૃષ્ટિ શાગ ઉપર પડી છે. તે જ સંસાર છે ને તે જ ભવનું કાગળ છે, ભવ ઘટાડનારના ભાવની ખબર નથી તેથી ભવ ઘટતા નથી. ધ્યાનભાવથી અખંધનભાવ પ્રગટે નહિ. આત્મા તો રાગ-દ્વેષ રહિત મોક્ષસ્વરૂપ છે.

આહીં તો સાચા પચ્ચખાણુ કોને કહેવાય તે વાત ચાલે છે. આત્મા જાણનાર ચૈતન્યન્યોત છે, તે ભ્રાંતિ વડે પુણ્ય-પાપનું ઝોઠાઈ ઝોઠીને સૂતો છે. આત્માનું ભાન નહિ હોવાથી પુણ્ય-પાપના ભાવ સ્વરૂપ જ હું પુ' એમ ભાનિ હોવાથી વિકારી ઝોઠાઈથી આત્મા આત્માને ઠાંકીને સૂતો છે, તેને શ્રીગુરુ કહે છે કે શરીર, મન, વાણી તો તારાં નથી પણ તે પ્રત્યે લાગણીના ચોક્ષણ તે પણ તારાં નથી. મહિમાવંત ચૈતન્યતત્ત્વને આ ઝોઠાઈ હોય નહિ, અનતા ગુણને પિંડ આત્મા તેને પુણ્ય-પાપના ઝોઠાઈ આખો ઠાંકી દીધો. ગુરુએ છોડા ખેંચ્યા કે ઊભો રહે, એટલે સાંભળવા ઊભો રહ્યો અને પ્રેમથી સાંભળે છે. કેટલાક તો એકવાર સાંભળીને ભડકી ઊઠે છે, પણ આ તો પાત્ર જીવ છે, તેથી વારંવાર સાંભળે છે. ગુરુએ કહ્યું કે મૂક તારાં ઝોઠાઈ, મૂક તારી માન્યતા. આ પરને મારું કરીને સૂતો છે તે તારું તત્ત્વ નથી, એમ વારંવાર ગુરુના કહેલાં વચનો રચિથી સાંભળ્યાં. જેને મંસારની રચિ હોય તેને આ સાંભળવાની રચિ પણ ક્યાંથી આવે? ખાયડી, છાકરાં ખમા ખમા કરતાં હોય, ખે ચોડાની ગાડીમાં લગામ લગ્ને ઘેઠો હોય, પછી બોઈ દ્યો જગતનો ગાંડો, જાણે કે વિદ્યાને દગલે ઘેઠો, તેને તો દાડનો નસો ચડી જાય; જાણે કે આમાં બધું આવી ગયું. પણ જ્ઞાની ગુરુ કહે છે કે આ પરતુ ત્રણકાળમાં તાગી નથી, એક પુણ્યનો કણિયો પણ તારા આત્માને શાંતિ આપના સમર્થ નથી, પર પદાર્થ આત્માને શાંતિ આપી શકે નહિ, તારી શાંતિ તારામાં ભરી છે, તું વીતરાગ ચિદાનંદ છે, પરનાં ઝોઠાઈ છાડ રે છાડ, એમ વારંવાર શ્રીગુરુએ કહ્યું. તે સાંભળવા ઊભો રહ્યો સાંભળવાથી આણું કે આ પુણ્યભાવ અને પાપ તે ભાવથી રહિત, પ્રહ્માન સત્ય છે, એમ જ છે

એમ અંતરથી જાણ્યું; પછી સ્થિર થયો તે જ પચ્ચખાણ છે.

ત્યાં મુઘી પરવસ્તુને ભૂલથી પોતાની માને ત્યાં મુઘી મમત્વ રહે, પણ આ પરની ચીજ છે એમ જાણે ત્યારે તત્કાળ તેને છોડી દે છે. જેમ લગ્ન વખતે પરનો દાગીનો માગીને લાવે તેને પોતાનો સમજે તે મૂર્ખ કહેવાય, એમ આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ નિર્મળ સ્વરૂપ છે તેમાં પર શુભાશુભ ભાવને પોતાની મૂડીમાં ખતવે તે મૂર્ખ છે. આત્મા અનંત ગુણની ખાણ છે તેમાં જેટલા વિકારી ભાવ થાય તેને પોતાના ગુણની મૂડીમાં ખતવે તે મૂર્ખ છે, પછી ભલે લૌકિકમાં ડાહ્યો કહેવાતો હોય પણ તે મૂર્ખ છે. સ્થિર ન થયો હોય ત્યાં મુઘી પુણ્યભાવ થાય ખરા, પણ તેને પોતાના માને તે તે અજ્ઞાની છે. શરીર, વાણી, મન અને શુભાશુભ લાગણીઓ તે ક્ષણિક છે-નાશ-વાન છે, આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ અવિનાશી છે, અનંત ગુણોનો તે પિંડ છે; તે તેની મૂડી છે, તેમાં શુભાશુભભાવ ખતવે અને તે ભાવ માગે આત્મસ્વભાવ પ્રગટ થવામાં મુગમ થયે તેમ માને તેને પોતાના સ્વ-ભાવની ખતર નથી. પોતાની મૂડીની ખતર ન હોય ત્યાં મુઘી પરની મૂડીને પોતાની મૂડીમાં ખતવે છે તે મહા અજ્ઞાની છે. જ્યારે આત્માને જ્ઞાન થયું કે આ શુભાશુભ લાગણી પગની જ છે એમ શ્રદ્ધા બેઠી ત્યારે પરની મમતા ન રહે ને જ્ઞાનગાળો છૂટા રહે ને પોતામાં સ્થિર થાય તે પચ્ચખાણ છે.

સાક્ષાત્ તીર્થંકર ભગવાન પાસે ગયો, તે તીર્થંકર પોતામાં અનંત આનંદનો ભોગવટો કરી રહ્યા છે તેમની પાસે ગયો, પણ સાચું તત્ત્વ સમજ્યો નહિ. પોતે જાગે નહિ તેા નિમિત્ત શું કરી શકે? અહીં તેા ચોરાશીના અંત લાવવાની વાત છે, મોક્ષ મેળવવાની વાત છે.

હવે કાગડપ કાન્ય કહે છે.

(માયિની)

અવતરતિ ન યાવદ્ વૃત્તિમત્યતવેગા-
દનવમપરમાવત્યાગદૃષ્ટાંતદૃષ્ટિઃ ।

હૃદિતિ સરુલમાચૈરન્યદીયૈર્મિમુક્તા

સ્વયમિયમનુભૃતિસ્તાવદાવિર્વભૂવ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ:—આ પરભાવના ત્યાગના દૃષ્ટાંતની દૃષ્ટિ, જીવની ન થાય, એ રીતે અત્યંત વેગથી જ્યાં સુધી પ્રવૃત્તિને પામે નહિ, તે પહેલાં જ તત્કાળ સકલ અન્યભાવોથી રહિત પાતે જ આ અનુભૂતિ તો પ્રગટ થઈ ગઈ.

આ પરભાવના ત્યાગના દૃષ્ટાંતની દૃષ્ટિ જીવની ન થાય એટલે કે આસક્તિ, ક્રોધ, માન તે વિકાર છે, તે પરનાં જ છે તેમ જાણ્યું ને તે દૃષ્ટિ જીવની ન થઈ એટલે કે તાણ ને તાણ રહી, પર પ્રવૃત્તિને પામે નહિ એટલે પર આચરણને પામે નહિ, રાગ-દ્વેષમાં જોડાય નહિ, ત્યાર પહેલાં પોતામાં સ્થિર થયો ને પરભાવને છોડી દીધો તે જ પરચખાણ છે.

આ જ્ઞાનરવભાવમાં પરનું કરવાનું કાંઈ છે નહિ પણ વર્તન ન સમય પૂરતી ક્ષણિક અવસ્થામાં કરવા-મૂકવાની લાગણી થાય ત્યારે જ્ઞાન હલે છે, અસ્થિર થાય છે, એટલે તેમાં ન જોડાતાં જ્ઞાનને ભાવ જીવો ન થયો, જ્ઞાન તાણું ને તાણું રહ્યું, ત્યાં તો આત્માને અનુભવ થયો, જાણ્યું હતું કે આ રાગ-દ્વેષ શુભાશુભ આકૃષ્ટતાનું ભાવ થાય તે માત્રું સ્વરૂપ નથી. જાણ્યું હતું તે તાણું રાજ્યું ને સ્થિર થયો તે પરચખાણ છે.

ત્યાગના દૃષ્ટાંતની દૃષ્ટિ જીવની ન થઈ આ પ્રવૃત્તિને પામે નહિ એટલે કે વિકારમાં ન જોડાણ ત્યાં તો સ્વભાવમાં ઠરી ગયે વિકાર તે માત્રું સ્વરૂપ નથી તેમ જ્ઞાન તાણું ને તાણું રહ્યું તે સ્વભાવમાં ઠરી ગયો.

પરભાવ તે વિકારી વાસના માત્રું સ્વરૂપ નથી એવી દૃષ્ટિ જીવની ન થઈ, તાણ ને તાણ રહી ને વિકારમાં ન જોડાણ ત્યાર પહેલાં તો અત્યંત વેગથી સ્વભાવમાં ઠરી ગયો; આત્રું નામ પરચખાણ છે. વિકારી વાસનામાં ન જોડાણું ને આત્મસ્વભાવનું પ્રગટ થયું

અન્ને એક જ સમયે થાય છે પણ અહીં પહેલાં, પછી, ત્યાં કરી છે તે જોર માટે વાત-કરી છે. દુનિયા કહેશે કે આ પચ્ચખાણ ક્યાંથી કાઢયા? કાઢયા આત્માના સ્વભાવમાંથી. ભાઈ! આ આત્માનું સ્વરૂપ તો વીતરાગતા છે. અને તે અરાગદરામાં ઈરવું તેનું નામ જ ત્યાગ છે પણ પરવું લેવું-મૂકવું, છાડવું-મહવું તે આત્માના હાથની વાત નથી.

કોઈ એમ કહે કે અમે ધંધો કરતા હોઈએ તો પણ અમને અંતરમાં વીતરાગતા રહે છે, તો તે વાત તદન જૂડી છે, ત્રણકાળમાં તેમ અને નહીં. જોરલા પ્રમાણમાં રાગ-દ્વેષ છૂટે તેરલા પ્રમાણમાં બહારના સંયોગ પણ છૂટી જાય, સંયોગ છૂટે તે સંયોગના સ્વતંત્ર કારણે છૂટે છે, છતાં પણ રાગ-દ્વેષ છૂટે ને તેના પ્રમાણમાં બહારના સંયોગ ન છૂટે તેમ અને નહિ. અને સ્વતંત્ર હોવા છતાં ભાવને અને સંયોગને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે, સંયોગના અહણુને અને છાડવાનો કર્તા આત્મા નથી પણ રાગ-દ્વેષ છૂટે તેરલા પ્રમાણમાં સંયોગ છૂટી જ જાય તેવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે.

જેમકે કોઈ કહે કે અમને બ્રહ્મચર્યભાવ પ્રગટયો છે પણ વિષય-ક્રપાય સેવીએ છીએ, કારણ કે અમને અંતરમાં ભાવ પ્રગટયો છે, પછી બહારના સંયોગ શું વુકસાન કરે? પણ તેમ કોઈ કાળે અને નહિ. જોરલા અંશે બ્રહ્મચર્યનો નિર્મળ ભાવ પ્રગટયો તેરલા અંશે સંયોગ છૂટી જ જાય એવો નિયમ છે પણ અંતરમાં બ્રહ્મચર્યનો નિર્મળ ભાવ પ્રગટયો અને બહારથી વિષય સેવતો હોય તેમ ત્રણ-કાળમાં અને નહિ. હા, એમ અને કે કોઈ ચોધા ગુણસ્થાનવાળો ધર્માત્મા હોય ને સ્ત્રી સંબંધીના રાગ પણ હોય, પ્રથમ ભાન ક્યું કે વિષય-ક્રપાય માનું સ્વરૂપ નથી, હું નિર્મળ ચૈતન્યમૂર્તિ છું એવું ભાન યદ્યાર્થ હોવા છતાં પણ ૯૬ હજાર સ્ત્રીઓમાં ઊભો હોય, છતાં દષ્ટિ તો અખંડ આત્મા ઉપર પડી છે. સ્ત્રીઓના વૃંદમાં રાગને લઈને ઉભેલો તે રાગને જોર મમળે છે, તે ચોથી ભૂમિકાએ અનંતાનુ-બંધીના રાગ ટળી ગયો છે તેથી અનંતો સંસાર તો ટળી ગયો છે, પણ હજી ચારિત્રમોહનો રાગ રહ્યો છે તેથી અસ્થિરતા રહી છે તે

कारणे नान्यथा अने स्त्रीज्यांमं जिनो ठे, आ तो बाधी लूमिकानी
 यान ठे प । अह, अर्थनी वात ते ते. पांयभी लूमिकानी वात छे.
 अतएव आत्मशत्रु शया पछी न्होडो गणव्यर्थना लाव प्रगटे अरेले
 ५ न्होडो स्व, पञ्चिपर्याय प्रगटे तेडो राग न होय, अने नेडो
 मन न होय तेडो क्रियाने शये न होय, निमित्त-नेमित्त
 स म रना मने ते छुटी न्होडो, निमित्त छूटे ते तेना कारणे, छतां
 पा छूटे तो मने, अये संम न छे

आ पण्नाना त्यानु श्यांत कछु. तेना उपर इष्टि पडे ते
 शोया मभन अन्धभावोधी रहित पीताना स्वपुनं अनुभवन
 तो नान्यथा न गयु, कारणे के अे प्रसिद्ध छे के वस्तुने पशनी गळ्या
 पछी मय न गळु नही जेभेके अेक सागे गजरे होय ते हाथमां
 गाथीन चघना होय, पछी तेने जे हाथे भसाणी नाणे त्यारे ते
 नान्यथानी तुम्हना तेने लागे ते ते गजरा प्रत्ये मभन रहे नहि,
 तेम अज्ञान अवस्थांमं अेभ थाय हे अरेभागा पुण्य ! अरेभागा
 पुण्यनां इग ! तेम पुण्यनी भडिभा करीने तेने संघतो, ते भडिभाने
 आत्मभवभावनी भडिभा द्वाग बाणी नाणी, तेनी तुम्हना लागी
 पछी तेना प्रत्ये मभन रहे नहि. उप.

आ अनुभूनिधी परभाव लुटे क- गीने थये तेनी आशांका
 करीने पडे छे आशांका अेगळे गंका नहि पण विगेष गळुथानी
 भगशायी पडे छे.

भोद अर्थधी लुडं पाडुं के आ भोद ते लुं नहि अेधुं जे
 वेदज्ञान, तेने हवेनी गाथांमं कहे छे.

णत्थि मम को वि मोहो बुज्झदि उवओग एव अहमिक्को
 त मोहणिम्ममत्तं समयस्स वियाणया चित्ति ॥ ३६ ॥

नथी भोद ते भागे कंछ, उपयोग केवण अेक लुं,
 अे ज्ञानने, शायक समयना भोदनिर्भमता कहे. ३६

અર્થ:—એમ જાણે કે મોહ મારો કાંઈ પણ સંબંધી નથી, એક ઉપયોગ છે તે જ હું છું—એવું જે જાણવું તેને સિદ્ધાંતના અથવા સ્વપરના સ્વરૂપના જાણનારા મોહથી નિર્મમત્ત જાણે છે, કહે છે.

આચાર્ય દેવ અહીં મોહથી જુદાપણું ખતાવીને એક પરમાહુ-માત્ર પણ તારું નથી ત્યાંસુધી લઇ જશે.

ધર્મતમા, આત્માના સ્વભાવને જાણતાં, એમ જાણે કે મોહ મારો કાંઈપણ સંબંધી નથી, એક ઉપયોગ છે તે જ હું છું. મોહ એટલે પર એવા જે પુણ્ય-પાપના શુભાશુભભાવ તેનાથી મને લાભ થશે તેમ માનવું તે ભાવમોહ છે અને તે માનવામાં નિમિત્ત તે દ્રવ્ય-મોહકર્મ છે. તે મોહ મારો કાંઈ પણ સંબંધી નથી, જેના નિમિત્તે ધોતે ધોતાની સાવધાની ચૂકે તેવા મોહને અને મારે કાંઈપણ લાગતું-વળગતું નથી. ઉપયોગ એટલે જાણવાની દશા, ઉપયોગ એટલે નિર્મળ જાણવા-દેખવાની મારી અવસ્થા તે છે. તેમાં વિકારી ભાવ તે હું નહિ, માત્ર જાણવા-દેખવાનો સ્વભાવ તેટલો જ હું છું. અહીં નિર્મળ ઉપયોગ એટલે નિર્મળ પ્રગટ અવસ્થાની યાત છે. દ્રવ્ય, ગુણ અને કારણ પર્યાય ત્રિકાળ નિર્મળ અંદર પડ્યાં છે તેના ઉપર મીઠ માંડતાં નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ કરતો જાય છે તેની. અહીં યાત છે, અંદર જાણવાનો-દેખવાનો ઉપયોગ તે જ હું છું એવું જેણે જાણ્યું તેને સિદ્ધાંતના અથવા સ્વપરસ્વરૂપના જાણનારા મોહથી નિર્મમત્ત કહે છે. અહીં તો આગળ જતો જાય છે—સ્થિર થતો જાય છે. આ ૩૬-૩૭-૩૮ તે ત્રણ ગાથામાં વિશેષ વિશેષ નિર્મળ પર્યાયની યાત છે.

મમતા અને કામદોષના અંગો ધાય તેમાં જોડાતો નથી તેને ભગવાન નિર્મોહી કહે છે; તે આગળ વધતાં વધતાં સ્થિર થશે, અને કેવળ હશે.

નિશ્ચયથી, જ્ઞા દેવાના સામર્થ્યથી પ્રગટ થઈને ભાવકરૂપ થતું જે પુણ્યલદ્રવ્ય તેના વડે સ્થાયેલો જે મોહ તે મારો કાંઈપણ લાગતો-વળગતો નથી. અહીં શું કહે છે કે ખરેખર આ કર્મના નિમિત્તે જે કાંઈ લાગણીઓ થઈ આવે છે, તે મોહ મારા દ્રવ્યને કાંઈ લાગતો-

વળગતો નથી, તેમ મારા સ્વભાવને પણ કંઈ લાગતો વળગતો નથી, ને હું માહુને કંઈ પણ લાગતો વળગતો નથી. મોહિ તે પુણ્નસદ્વ્ય વડે સ્વાધેલો એટલે ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ છે. અહીં દ્રવ્યક્રિતો વિષય છે અને સ્વભાવનું જોર છે, કર્મનું કૃપા બ્યાં આત્માની હાવનમાં દેખું ત્યાં સ્વભાવક્રિતના જોરે નકાર કરે છે કે આ ભાગે સ્વભાવ નહિ, આ વિકારી ભાવ જે દેખાય છે તેની ઉત્પત્તિ માગે સ્વભાવમાંની થતી નથી, તે મારામાંથી આવતા નથી, માગે નિર્મળ જ્ઞાનસ્વભાવ તે વિકારને ઉત્પન્ન કરતો નથી, અને વિકાર તે માગે નિર્મળ ઉપયોગને ઉત્પન્ન કરતો નથી. મોહ તે પુણ્નસદ્વ્ય વડે સ્વાધેલો છે, માગે સ્વેનન્યસ્વભાવ વડે સ્વાધેલો નથી, તેની સ્વના સ્વેનન્યસ્વભાવમાંથી થતી નથી.

જાહેરને કે અમને આ મમજનું નથી, પણ પચાસ પચાસ વરસ ત્યાં જગવામાં કાકયાં ને અહીં કંઈ પણ વિચાર, અપણ, મનન ન કરે તો સમજાય ક્યાંથી? કોઈ કહે કે અમારું ધ્યાન આપું ચાલતું નથી, પણ સાચી સમજણ વગર ધ્યાન તે થાય ક્યાંથી? ધ્યાનના ફળરૂપે સાચી મમજનું નથી પણ સાચી સમજણના ફળરૂપે ધ્યાન છે પ્રથમ સાચી મમજનું કરે કે મારો સ્વભાવ વિકાર ને પુણ્યાદિને ઉત્પન્ન કરનાર નથી પણ હું તો નિર્મળ ને નિર્દોષ સ્વભાવને ઉત્પન્ન કરનાર છું. તેવી સાચી સમજણ ક્યાં પછી જ યથાર્થ ધ્યાન થાય છે.

દેહોત્ક્રીડું હું જ્ઞાનમૂર્તિ છું એનું ખરેખર વિકારભાવ વડે ભાવનું એટલે વિકાર વડે આત્મસ્વભાવનું ધનુ-અનાવનું તે અને નહિ. આત્માનો સ્વભાવ પરને (વિકારને) નાશ કરનારો છે. એક-સ્વભાવ-ધનુસ્વભાવ વડે વિકારનું ધનુ અશક્ય છે, હું એકસ્વભાવી છું માટે તેના વડે પરનું ધનુ અને નહિ, હું તો વિકારનો નાશક છું પણ તેનો ઉત્પાદક નથી. ધર્માત્મા જ્ઞાની વિચાર કરે છે કે મોહ કર્મના ફળરૂપે ભાવકરૂપે થતા જે શુભાશુભ વિકાર છે તે અજ્ઞાતા આવે છે, તેમાં કમ પડતો આવે છે, સંકમજુ ધનુ આવે છે, તેમાં મારું જ્ઞાન સ્થિર રહેતું નથી માટે તે મારું અડપ નથી. હું તો આત્મા આનંદનો

કંઈ છું, જ્ઞાન મોળો છું, તે ભાવોથી છૂટો છું તેમ જાણતાં અતર-સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે.

૧૯૯૯, આમો મુદ્ ૬ મ ગળ.

આત્માનો સ્વભાવ ને કર્મના નિમિત્તથી થતો ભાવ તે બે ભાવ જુદા છે; તે સ્વભાવને જુદો માનવો, જાણવો અને તેમાં એકામ થવું તે મોક્ષનો પથ છે. આત્મા વસ્તુ છે તો તેમાં શાંતિ, આનંદ વગેરે જુલો પણ છે, તેમાં કર્મના નિમિત્તે થતો જે વિકારી ભાવ તેને જુદા પાડવાનો પ્રયાસ કરવો તેવું નામ મોક્ષનો માર્ગ છે.

ધર્મી એમ ભાવના ભાવે છે કે વિકારી ભાવ જે શુભાશુભ દૃષ્ટાઈ તે માટે પાક નથી, તે પુદ્ગલનો પાક છે; માટે મારો સ્વભાવ નથી. આત્માનો સ્વભાવ અવગુણ ટાળે કે અવગુણ ઉત્પન્ન કહે ? જે અવગુણ ઉત્પન્ન કહે તો અવગુણ કઠી ટાળી શકાય નહિ. વિકાર આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી પણ જે આત્મામાં વિકાર થતો જ ન હોય તો નિર્મળ સ્વભાવ પ્રગટ હોય; આત્માનો સ્વભાવ અરાગી-વીતરાગી છે પણ વર્તમાન અવસ્થામાં જુલુની ઊંધાઈ થાય છે તે મારું સ્વરૂપ નથી. તે મારા સ્વભાવને ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ કારણ કે તેમાં પરતું નિમિત્ત છે તેથી તે માટે સ્વભાવ ન હોય, અને મારા સ્વભાવને તે નિપજાવી શકે નહિ.

હિત આત્માને આધીન હોય કે પરને આધીન હોય ? આત્માને લક્ષમાં લીધા વિના હિત થાય નહિ. અનંત અનંત કાંઈથી સંયોગી ભાવથી લાભ થાય તેમ માનતો આવે છે, પણ પોતાનું હિત પોતાને આધીન થાય, પરને આધીન ન થાય. ધર્મી એમ ભાવના ભાવે છે કે જાણવું-દેખવું માટે સ્વભાવ છે. તેમાં પ્રતીત અને સ્થિરતા કરવાથી માટે ચેતન્યસ્વભાવ ઊપજે તેમ છે. બાહ્ય સંયોગ તે લક્ષ્મી, આખરૂ, કૃદંબ વગેરે, અને અંતરંગયોગ તે શુભાશુભ પરિણામ તેનાથી માટે સ્વભાવ ઊપજે તેમ નથી.

હું ચેતન્ય મમત સ્વભાવ છું, અનંત ગુણ સામર્થ્યથી ભરેલો છું. અવગુણનો ઉત્પાદ કહે એવો મારો સ્વભાવ નથી. દયા, હિંસા, કામ, દોષાદિ, શુભાશુભભાવ એવા અપવિત્ર ભાવને નાગ કરે અને

વિકારભાવ ભાવીને આગળ વધુ એમ જાનનાર અજ્ઞાની છે; પરંતુ હું આત્મા ભગવાન હું, મારી ચૈતન્યગુણને ભાવીને આગળ વડે એમ જ્ઞાની ભાવના ભાવે છે

પરમાર્થે હું એક છું, અનેક નાસ્તના જે ભાવો તેમાં હું ભળી ગયો નથી, શરીરવદિ જડમાં અને અને પ્રકાશના વિકારી ભાવોમાં ભળી ગયો નથી માટે હું એક છું

ધર્મી વિચારે છે કે જ્યાં હું છું ત્યાં (તે ક્ષેત્રે) આ અંદરમાં ઘટી જે પરનખાસાળી રાગ-દ્વેષ ને દુર્ધ-દોષની લાગણીઓ દેખાય છે, અને આ ચૈત્ર પ્રકાશની પ્રેમણીમાં જ્યાં હું છું ત્યાં તે જગ્યાએ ખીજા પર પરાર્થ-અભિનિધાય, અવર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, કાળ, પુનઃન વગર પરાર્થે છે. તે રાગ-દ્વેષ આદિ અધાને મારા ભાવમાંથી હું જુદા પાડી શકું તેમ જુ, પણ ક્ષેત્રથી જુદા કરવા અશક્ય છે; ખીજા બરા પરાર્થેત્વ એક જગ્યાએ રહેવું છે તેને ક્ષેત્રથી જુદા પાડવા અશક્ય છે ખીજા પરાર્થે એક ક્ષેત્રે ભસે હો, પણ તેને હું મારા સ્વભાવસકાલ દ્વારા ભાવથી ભિન્ન કરી શકું છું. શાશ્વત પ્રતાપસપ્તવાણો વગેરે કહીને અસ્તિની વાત કહી અને અહીં પછી ભિન્ન બતાવીને નાસ્તિની વાત કહી

આત્મા અને જડ, શિખડની જેમ, એકબેક થઈ જ્યાં છે. શિખડમાં ફહીના અને સાકળના સ્વાદને એક જગ્યાથી જુદા પાડવા અશક્ય છે. જેમ શિખડના ખાટા-મીઠા સ્વાદને એક ક્ષેત્રથી જુદા કરી શકાય, પણ સ્વાદ ભેદે જુદા કરી શકાય છે; તેમ આત્મા અને જડ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, એકબેક થઈ જ્યાં છે તે પછી અપદ્ અનુભવમાં આવતા સ્વાદભેદને કીધે જુદાં કરી શકાય છે અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાના સંયોગમાં ઘટી જે મુખ-દુઃખની લાગણી તે આકુળિતભાવ છે. તે આકુળતાનો સ્વાદ જુદો અને મારો સ્વાદ જુદો એમ સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવે છે, ક્ષેત્રથી જુદા પાડી શકું તેમ નથી પણ ભાવન ભાનની ભિન્નતા વડે જુદા પાડી શકું તેમ જુ; મોહના નિમિત્તે અને પ્રકાશના ભાવ થાય છે તે દુર્ધ-ગા-નો સ્વાદ મસિન અ

કલુષિત છે, મારા ચૈતન્યનો સ્વાદ શાંત અને પવિત્ર છે; આ રીતે ધર્માત્મા ભાવના ભાવે છે કે આ જે અંદર આકૃષ્ટતા ને ખદખદાટ થાય છે તેનાથી મારું સ્વરૂપ જુદું છે. ખદખદાટનો સ્વાદ જુદો, ને મારો જાણનારનો સ્વાદ જુદો, મારો સ્વાદ તે નિરૂપાધિક અને નિરૂપાકૃષ્ટતાવાળો છે, ને રાગનો સ્વાદ ઉપાધિવાળો અને કલુષિત છે, મારા સ્વાદમાં નિર્મળતા અને આનંદનાં ઝરણાં વહે છે, અને હૃદય શોકના સ્વાદમાં દુઃખ અને મલિનતા છે, તેમ સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવતા સ્વાદના ભેદને લઈને હું મોહ પ્રત્યે નિર્મમત્વ જ છું.

રાજપાટ ને ઇંદ્રાદિની સંપદાનો સ્વાદ તે પણ આકૃષ્ટતારૂપ, કલુષિત અને ઉપાધિજન્ય છે. જગતના જીવોએ ધર્મનો પગિચય ક્યો નથી તેથી ધર્મ આ રીતે થાય તેના ખ્યાલ નથી તેથી મોંઘું લાગે છે. રસ્તે જતાં સાચા રસ્તો તો પહેલાં જાણવો જોઈએને ! ભાવનગર જવું હોય તો તેનો રસ્તો ક્યો છે તેમ તો જાણવું પડશે. ધર્મ પ્રગટ થયા પહેલાં તેની રીત તો કબૂલવી પડશે ને ! આત્મામાં જે રીતે ધર્મ થાય છે તે રીતને પકડીને તે મારો ચાલે તો ધર્મ થાય, પણ માર્ગને ન જાણે તો ધર્મ ક્યાંથી થાય ?

ધર્માત્મા ભાવના ભાવે છે કે રાગ તે મારા આત્માના સ્વ-ભાવને રૂંધનાર છે પણ હું આત્મા સંતોષ, શાંતિ, મમાધાનસ્વરૂપ છું, રાગને તોડનાર છું. રાગનો ભાગ આવે તે મારો સ્વભાવ નથી, તે મારામાં વ્યાપ્ત નથી, મારામાં પ્રાપ્ત નથી, કારણ કે આત્મા સદાય ચેતાના એકપણામાં પ્રાપ્ત છે મારે ક્ષણિક અવસ્થાને લક્ષમાંથી છોડું તો સદાય નિર્મળ એકપણાથી પ્રાપ્ત એવો ને એવો સ્થિત રહે છે; મારો સ્વભાવ ત્રિકાળ ધ્રુવ છે, અને વર્તમાન સમય પૂરતી ઘટી વિકારી અવસ્થા તે ક્ષણિક છે. મન-વાણીમાં હું પ્રાપ્ત નથી એટલું જ નહિ પરંતુ પરવલજમાં પણ હું પ્રાપ્ત નથી, મારું તત્ત્વ ચૈતન્ય અવિનાશી એકપણાથી પ્રાપ્ત છે, મારી પ્રાપ્તિ સ્વભાવના એક-પણાથી છે. અનેક પ્રકારની લાગણી થઈ આવે તેમાં મારા સ્વભાવ-ધર્મની પ્રાપ્તિ નથી. આત્મા વસ્તુ છે તે ત્રિકાળ છે કે ક્ષણિક

છે? જે હોય તેનો કોઈ સી નાગ થાય નહિ, ને ન હોય તેની પ્રાપ્તિ થાય નહિ, આટલે આત્મા ત્રિકાળ છે પણ ક્ષણિક નથી. અનેક પ્રકારની લાગણીઓ થાય તે ક્ષણિક છે, હું મારા એક સ્વભાવમાં રહું તેમાં મારી પ્રાપ્તિ છે. લોકોને બહારથી ર્મ લેવો છે, પણ ભાઈ! ધર્મ તો અંતર આત્મામાં છે ઘણી અપૂર્વ વાત કરી છે એવી કોઈ અલુત દીકા છે.

વસ્તુમાં તો વિકાર હોય ગડે નહિ. વિકાર એટલે વિકૃતિ વિકૃતિ એટલે કર્માધીન ઉપાધિ, અને ઉપાધિ તે વાસ્તવિક સ્વરૂપ નહિ; કોઈ પણ પદાર્થ પ્રત્યેની લાગણી થક આવે તે બધા વિકાર છે, તે હું નહિ. વિકાર તે અનેક છે, તેમાં જાણનાર તત્ત્વ તે જ હું એક છું; હું મારા સ્વભાવમાં એકામ રહું અને જ્ઞાન-દર્શનની નિર્મળતામાં ભંગ પડવા ન દઉં તે જ મારા સ્વભાવની પ્રાપ્તિ છે, તે જ આત્માના સ્વભાવની વૃદ્ધિનું કારણ છે. ગરીરાદિથી તો આત્મા જુદો છે જ, પણ મોહકર્મના નિમિત્તે જે અનેક પ્રકારના ભાવ થાય તેનાથી પણ આત્મા જુદો છે. જાણનારનો સ્વભાવ કયાંય પણ અદ્ભુત નથી; વિકારનો નારા કરનાર આત્મા નિર્દોષ સ્વભાવના વક્ત્રુમાં રહો તે જ મોક્ષની નિસરણી અને મોક્ષનો પંથ છે.

પદાર્થ જ્ઞાનમાં દેખાય કે આંખમાં? પદાર્થ જ્ઞાનમાં દેખાય છે. પદાર્થ જ્ઞાનની સત્તામાં દેખાય કે આંખમાં? પદાર્થ ધોતાની જ્ઞાનમત્તામાં દેખાય છે. જ્ઞાનમૂર્તિમાં આ બધો વિકાર દેખાય છે તે હું નથી, હું તો વિકાર વગરનો એક છું. અવસ્થાદષ્ટિએ ક્ષણિક ભંગ-ભેદ જનિત ભાવ થાય તે હું એમ અજ્ઞાનેભાવે કહવાતું, પણ તે હું, તથી: હું તો, કૃત્રિમ એક રૂપ જ છું.

જ્યાં ને જ્યાં મેળવવાથી ગિબંડ થાય છે તેમાં જ્યાં ને જ્યાં એક જ્યાં માત્રમ પડે છે તો પણ પ્રગટરૂપ આરામનીલા સ્વાદને બેદથી જુદાં જુદાં જણાય છે; તેવી રીતે દ્રવ્યોના લક્ષણબેદથી જડ-ચેતનના જુદા જુદાં સ્વાદને લીધે જણાય છે કે મોહકર્મના ઉત્થને સ્વાદ ગગાઈક છે તે ચેતન્યના નિજસ્વભાવના સ્વાદથી જુદો જ છે.

જ્ઞાની સમજે છે કે મારો સ્વાદ તો નિરાકૃત, અદ્ભુતરસસ્વરૂપ છે; રાગ-દ્વેષનો સ્વાદ તે વિદારી છે, પરનો સ્વાદ મારામાં આવી જતો નથી; અજ્ઞાની સમજે છે કે પરનો સ્વાદ મારામાં આવી જાય છે. જેમકે ચોખા છલને અથ્વા ત્યાં અજ્ઞાની એમ માને છે કે ચોખાનો સ્વાદ મારામાં આવી ગયો પણ સમજ તો ખરો કે પરનો સ્વાદ તારામાં કેમ આવે ?

ચોખા તે સ્વતંત્ર ચીજ છે. વિચાર તો ખરો કે ચોખા શેનાથી પાક્યા ? પાણીથી કે ચોખાથી ? જો પાણીથી ચોખા પાક્યા હોય તો પાણીમાં કાંકરા નાખવાથી પણ પાકવા જોઈએ, પરંતુ ચોખા ચોખાથી જ પાકે છે, નહિ કે પાણીથી; ચોખાનો સ્વાદ તે ચોખામાં છે. ચોખાનો સ્વાદ આત્મામાં પેસી જતો નથી. અજ્ઞાની ચોખા પ્રત્યેના રાગના સ્વાદને વેદે છે અને માને છે કે મને ચોખામાંથી સ્વાદ આવે છે. જેમ ચોખાનો પાક ચોખાની અવસ્થા બદલીને થાય છે, તેમ કર્મ જ્યારે પાકે ત્યારે આત્મામાં હૃદય, શોક, ક્રુદ્ધ, મૂર્ક, લોહવાદ, ઘાસમલના ભાવો દેખાય ત્યારે જ્ઞાની સમજે છે કે તે બધો કર્મનો પાક છે, હું તો તેનો જાણનાર છું, તે મારો સ્વાદ નથી.

અજ્ઞાની મેમુખનો શુદ્ધિ-લોહી, તે જ્યાં ચાર શેર ધીના પાયેલો સફરપારો મેમુખ દેખે ત્યાં તેને ગણગણિયાં થઈ જાય, પણ આત્મા અરૂપી જ્ઞાનવાન છે તે અરૂપીની હાલતમાં રૂપી ગરી જાય ? જ્ઞાની સમજે છે કે મારામાં જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનને પણ જાણું, અને આ સ્વાદને પણ જાણું; પરંતુ તે સ્વાદ મારો છે તેમ મારા જ્ઞાનમાં થવા દઉં નહિ. કેટલાકને મેમુખની કે શિખંડની વાત સાંભળતાં મોઢામાં પાણી આવે, એ આત્માને કેમ સમજે ? ભ્રાહ્મ ! વિચાર કરો તો ખમર પડ કે તેમાં રાગને લઈને અરૂપી છે, તેથી તેમાં મજા લાગે છે; પણ સ્વાદને લઈને મજા આવતી નથી; સ્વાદ એટલે રસ, તે રસ ખાટો, તૂરો, મીઠો, કડવો, તીખો, તે બધી જડના રસની અવસ્થા છે પણ અજ્ઞાનીને તે જડના રસની અને આત્માના જ્ઞાનનાં રસની ખમર નથી એટલે મેમુખ અને શિખંડ ખાતાં અવ્યખ્ય કરવા મંડી

પડયો, પણ જે આત્મામાં સ્વાદની અવસ્થા ગરી ગઈ હોય તે મેમુખની અને ગિખંડની વિદ્યા થકુને નીકળે તેની સાથે પોતે આત્મા પણ વિદ્યામાં નીકળી જવો જોએ. આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ છે, અરૂપી છે, તે જે મેમુખનો સ્વાદ લે ત્યારે મેમુખરૂપે જ થઈ જતો હોય તે લાપશી, પ્રસૂપોળી, વગેરે બીજી સીજના સ્વાદ વખતે તેનો સ્વાદ લેનારો ક્યાંથી રહે? કાગળ કે સ્વાદ લેનારો તે મેમુખ રૂપે થઈ ગયો છે, તેથી બીજાનો સ્વાદ લેનારો ક્યાંથી રહે? મારે તેમ બનવું નથી. તે સ્વાદ રૂપે થતો નથી, પણ તે સ્વાદનો જાણનારો જ રહે છે, જાણનારો રહે છે એટલે ક્રમે ક્રમે લાપશી, પ્રસૂપોળી આદિ વસ્તુના સ્વાદનો જાણનારો ગંદે છે.

ત્રણલોકને જાણનાવાળો એવો હું મેમુખના સ્વાદરૂપે થઈ જતો નથી ને તે મેમુખનો સ્વાદ મારાં જાણનારૂપે થતો નથી, તેમ મોહ-કર્મના ઉદયનો સ્વાદ-રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક આદિ થાય તે મારામાં આવી જતો નથી. તેનો હું જાણનાર છું. જે વખતે જે કોય આવે તેને જાણું પણ તે રૂપે હું થઈ જનાર નથી.

સાઠ વર્ષે છાકગે આવ્યો ને હર્ષ થયો, પાછો ત્રીજો દિવસે છાકગે ઊપડ્યો ત્યાં થયો શોક: હર્ષ-શોક તે બધા કર્મજન્ય વિકારી સ્વાદ છે. જેમ મેમુખનો સ્વાદ તે જડનો છે, તેમ હર્ષ-શોકનો સ્વાદ તે વિકારી છે, કર્મજન્ય છે, આત્માનો તે સ્વાદ નથી.

અહીં આચાર્યજીવ કહે છે કે ભાઈ! રાગ-દ્વેષ ને હર્ષ-શોક તે આત્માની ખાણમાંથી થતા હોય તે આત્મા કોઈ દી તેનો નાશ કરી શકે નહિ એટલે તે કર્મની ખાણમાંથી થાય છે તેમ કહી દીધું. એકલો ચૈતન્ય તે સમાધાનસ્વરૂપ છે, માગ ચૈતન્યની ખાણમાંથી ચૈતન્યનું જ્ઞાન, ગાંતિ ને સમાધાનસ્વરૂપ પ્રગટે છે. કર્મના પાકતા રાણે આત્મામાં કલુષિતતાનો ભાસ થાય તેને જ્ઞાની સમજે છે કે આ બધો કર્મજન્ય ભાવ છે, આ વિકારી સ્વાદમાં ક્યાં અટક્યો? આ મારો સ્વાદ નહિ. ચૈતન્યના નિત્ય સ્વભાવમાં અટકવું તે મારો સ્વાદ છે. જુઓ, સ્વાદબેદ કહ્યો પણ દ્વંદ્વબેદ નહિ, આકૃષ્ટતાને અને

નેગકૃષ્ણતાને સ્વાસ્થ્યેદે ભિન્નાકરી નાખ્યા. ભાવકભાવ એટલે કર્મના નિમિત્તથી થતો ભાવ-નેનાથી મારું સ્વરૂપ જુદું છે, તેમ બનેતો સેદ પાડી દેવો તેવું નામ મોક્ષનો પંથ અને મોક્ષના રાહ છે, તે જ આત્મવર્ત છે.

ગિખંડના રજકણો તે તેનામાં છે. તે જ વખતે જાણવાની હાલતમાં હું ને શિખંડની હાલતમાં પુદ્ગલ, તેમ વિકારી પર્યાયમાં પણ જાણવાની હાલતમાં હું ને રાગની હાલતમાં કર્મ: આત્મા તે નિરંતર શાશ્વત પ્રતાપસંપન્નવાળો છે, તેની ન્યાયે મંભાગ કે ત્યાયે પ્રગટ કરી ગકે તેમ છે. કોઈને એમ થાય કે આ જિંદગીમાં આવા માયા ને લોભ કર્યા તો હવે કેમ સમજાય? પણ ભાઈ! પસંદવા માગે તો એક ક્ષણમાં પસંદી ગકે છે, ગમજવા માગે તો એના ઘરની વાત છે. અવધેય એટલે પોતા વડે જાણી રાકાય છે કે હું આવા જાણનાર-અંતરની મીઠાગ ને મધુરાગથી ભરેલો છું. માગે આપ પરથી તદ્દન જુદી જ જાતનો છે, કલુષિતતા તે જડનો ભાવ છે. એનો અર્થ એવો નથી કે ગગ ને આકૃષ્ણતાના ભાવ જડ અજડણોમાં થાય છે. થાય છે પોતાની ચૈતન્યની અવસ્થામાં, પણ તે વિકારી છે, ક્ષણિક છે; ગમય પૂરતી વિકારી અવસ્થામાં થાય છે, આત્માના અભાવમાં છે જ નહિ. સ્વભાવના ભાન વડે તેને યાગી ગકાય છે મારે તેને જડના ક્ષ્મા: આત્માનું પચ્છી જુદાપાકું ગમજવું, અજડવું, ને તેમાં ટકવું તે જ મોક્ષનો પંથ છે.

૧૯૯૬, આગા મુ ૭ કુથ

જે આત્મા પોતાને પરતંત્ર માને છે તે પરતંત્ર માનવામાં એક મોહકર્મનું નિમિત્ત છે. મોહકર્મ છે તે જડ છે તેનો ઉદય કલુ-પતાડપે છે, આત્મા જે જ્યાએ છે તે જ જ્યામાં મોહકર્મ છે, તે કર્મનો વિપાક થાય તે યાગે લોહવાર, અણુગમે, ગમે, હર્ષ-ગોક્ષના જે ભાવ થાય તે પોતાનો સ્વભાવ ભૂલીને થાય છે. તે ચૈતન્યના ઘરના નથી પણ મોહકર્મની સ્વનાનો તે વિપાક છે, અનુકૃષ્ણતા-પ્રતિકૃષ્ણતામાં જે વ્યવહાર ભાવ થાય તે પોતાનો સ્વભાવ

નથી, સ્વરાન્મુખતા ચૂકનારે પોતાનું જાણું જોયું નથી એટલે તેમાં તે અજ્ઞાની શેકાઈ જાય છે. જેવો નિદ્ર ભગવાનનો અર્નીદ્રિય સ્વ છે એવો જ આ આત્માનો અર્નીદ્રિય ન્સ છે. શ્રી, કૃષ્ણ કે આત્માના વિકારી ભાવમાં મુખ નથી, પણ કલ્પનાથી મુખ માની લીધું છે. વિકારી-મલિન ભાવ તે આત્માનો નથી. ધાય છે ચેતન્યની અવસ્થામાં, પણ તે પોતાનો સભાવ નથી, ઠાળ્યો જાય છે માટે પોતાનો સ્વભાવ નથી; જેને શાંતિ ને મુખનો રસ્તો જોઈતો હોય તેણે આ માન્યે જ જુદકો છે.

પાણીમાં અગ્નિના નિમિત્તે થયેલી ઉજ્જ્વળતા તે પાણીમાંથી કાઢી જાય છે, માટે ઉજ્જ્વળતા તે અગ્નિની છે પણ પાણીની ઉજ્જ્વળતા નથી. તેમ ધર્મી સમજે છે કે ઠીક-અડીકના વિકારી ભાવ ધાય છે પોતામાં, જડમાં થતા નથી; પણ હું તેનાથી જુદો છું. તે માગે સ્વભાવ નથી. હું અવિકારી સ્વરૂપ છું. સ્વભાવના ભાનમાં તે ભાવ કાઢ્યો જાય છે માટે મારો સ્વભાવ નથી, એક અંશે હું તેને ઠાળી શક્યો તો બધો ઠાળ્યો માટે મારો સ્વભાવ નથી, પણ જડનો છે. મારો સ્વભાવ, માગે મુખ, મારી શાંતિ, મારા ઘરની સ્વતંત્ર ચીજ છે. આ રાગ-દ્વેષ ધાય છે તે સ્વભાવ મારો નથી, હું તેનો કર્તા નથી, જાણનાર છું, એનો ઠાળનાર છું, એનાથી હું ભિન્ન છું એવી દૃષ્ટિના જોરમાં તે જડના છે.

જરીક અનુકૂળતામાં રાગ થઈ આવે, જરીક પ્રતિકૂળતામાં દ્વેષ-ઘણ આવે, એમ જરા જરામાં રાગ-દ્વેષ થઈ જાય, એવા ને એવા રાગ-દ્વેષ ધાય ને માને કે અમે તો જ્ઞાતા છીએ, પરભાવના કર્તા નથી, રાગ-દ્વેષ ધાય તે જડના છે, તો તે વાત ખોટી છે. રાગ-દ્વેષ ધાય છે પોતાની ચેતન્યની અવસ્થામાં, કાંઈ જડમાં થતા નથી. જ્ઞાની ધાય પછી એવા ને એવા રાગ-દ્વેષ રહે તેમ બને નહિ, જ્ઞાની થયો એટલે અનંતો કપાય ઠળી જાય છે, પોતે મહાજ ઉદાસીન સ્વભાવે રહે છે. તેથી અમુક હૃદના જ રાગ-દ્વેષ રહે છે. અને પુરુષાર્થ વધતાં બધા રાગ-દ્વેષ ઠળી જવાના છે.

નિર્મળતામાં જતાં પોતાને અટકાવે ને શાંતિ તરફ ઇચ્છા ન દે તે વિકાર છે. મલિનતાથી ઉપયોગની નિર્મળતા ઠંકાઈ જાય છે. જેમ સ્કારિક સ્વભાવે નિર્મળ છે પણ સતા-પીળા ફૂલને મંધોને તે નિર્મળતા ઠંકાઈ જાય છે, છતાં સ્કારિક મૂળ સ્વભાવે તે રંગરૂપ ધઈ ગયા નથી. વર્તમાન અવસ્થામાં ફૂલના મંધોને સતા-પીળી અવસ્થાએ તે પરિણમ્યો છે.

ધર્મી વિચારે છે કે કર્મના નિમિત્તથી જે મલિનતા રૂપાય તે હું નહિ, પરના અવસાનનો જે આશ્રય રાખે તે મારો સ્વભાવ હોય નહિ; હું તે જાણનાર-દેખનાર, નિર્મળ ઉપયોગસ્વરૂપ છું. ચૈતન્યની આખી શક્તિ તરફ જોઉં તે વર્તમાનમાં પૂર્ણ છે તે હું, અને વર્તમાન વ્યક્તમાં જોઉં તે જેટલો જાણનાર-દેખવાનો નિર્મળ વેપાર છે તે બધો હું, તે સિવાયના બાકી જે સ્થા કલુષિત પરિણામ તે હું નથી, એમ જ્ઞાની ભેદ પાડે છે. હું ચૈતન્ય જાણકશક્તિથી ભરેલો છું.

જેમ ક્ષારરમ્બો ગાંગરો ક્ષારરમ્બી ભરેલો છે તેમ આત્મા જ્ઞાનરસથી ભરેલો ગાંગરો છે, જેટલો જાણનાર-દેખવાનો વેપાર છે તેટલો હું, તેમાં જેટલા મલિનતાના ભાવ ધાય તેટલો હું નહિ. અસ્થિરતા ધાય છે તેને સકને પોતાના સ્વભાવ તરફ ડગાતું નથી તે મારા પુરુષાર્થની નબળાઈ છે. ચૈતન્ય પોતે સમાધાન સ્વરૂપ છે, તે સમાધાન કરે છે કે હું પુરુષાર્થ દ્વારા સ્થિર પર્યાય પ્રગટાવી અવશ્ય અસ્થિર પર્યાયને રાખીશ. જેમ સૌકિંકમાં કહેવાય છે કે બાળા તેને શા દુકાળા, તેમ વિભાવ તરફ વળેલું જ્ઞાન પણ સમાધાન કરે છે, તીવ્ર દુઃખને જતું કરવા વિગામણું સ્થાન ગોતે છે. આ બાળક કાલ ગ્યારે મોટો થઈ રહેશે; તેમ બાળક રાષ્ટ્રે શુદ્ધ પર્યાયનો અંગ ઊઘડયો છે ને દૃષ્ટિ પૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર છે તેથી જ્ઞાની પૂર્ણતા જ ભાગે છે ને પર્યાયમાં પણ હંમણાં પૂરું થઈ જશે તેમ સમાધાન કરે છે.

સૌકિંકમાં પણ તીવ્ર દુઃખને જતું કરવા જ્ઞાન સમાધાન કરે છે. બહુ દુઃખને વેઠવું ન હોય ત્યારે બીજાનો આશ્રય સકને દુઃખને જતું કરે છે. જ્ઞાન દુઃખને જતું કરનાર છે મારે જ્ઞાન જ સમાધાનસ્વરૂપ

છે. વિભાવ તરફ વળેલું જ્ઞાન પણ ધીજ્ઞનો આશ્રય લઈને ઘોડું
જતું કરે છે, તે પછી જ્ઞાનભાવે બધી પુણ્ય-પાપની વૃત્તિને જતી
કરી સમાધાનસ્વરૂપે જ્ઞાન રહે તેવું ચૈતન્યનું આમર્થ્ય છે.

આત્મામાં હૃદય-ગોઠની લાગણી ધર્મ આવે ત્યારે પણ જ્ઞાન
સમાધાન કરે છે કે હું તો તેનાથી ભુલો છું, આ વૃત્તિઓ તે હું
નહિ; જેટલી ચૈતન્યશક્તિ તેટલો હું, એમ સમાધાન કરી સ્વરૂપ
તરફ ઢળી જાય છે એવો ચૈતન્યનો અભાવ છે. ધર્મી વિચારે છે કે
અંદર આ તદ્દન જ્ઞાનવેપાર દેખાય છે તેમાં આ શું? બહારમાં
અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાનાં નિમિત્તો ધતાં હૃદય-ગોઠના પ્રસંગો
યાદ આવીને તેમાં એકાંઈ જવાય છે ને મારા સ્વરૂપમાં ઠરવાનું થતું
નથી, આ શું? સમાધાનસ્વરૂપ હું છું, ગમે તેવા હૃદય-ગોઠના
પ્રસંગોમાં સમાધાનસ્વરૂપે ગહેલું તે આગે અભાવ છે. મારા સ્વરૂપ
તરફ ઢળવાનો મારો અભાવ છે. હું પગથી ઉભાસીન સ્વરૂપ છું એમ
વિચારી ધર્મી પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે. પગ તરફની લાગણી
ધાય તેની મારા ઘરથી ઉત્પત્તિ નથી પણ પગથી ઉત્પત્તિ છે,
એમ વિચારી પોતાના ગાંત-ઉભાસીન સ્વરૂપમાં ગહેલું એનું નામ
આત્માનો અનુભવ અને એનું નામ ધર્મ છે.

॥ (સાગતા)

સર્વતઃ સ્વરસનિર્ભરમાત્રં ચેતયે સ્વયમદં સ્વમિત્તૈકમ્ ।
નાસ્તિ નાસ્તિ મમ કથન મોહઃ શુદ્ધચિદ્દનમહોનિધિરસ્મિ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ:—આ લોકમાં હું પોતાથી જ પોતાના એક આત્મસ્વ
રૂપને જ અનુભવુ છું કે જે સ્વરૂપ સર્વતઃ પોતાના નિજસ્વરૂપ
ચૈતન્યના પશ્ચિમનથી પૂર્વ ભંગેલા ભાવવાળું છે; મારે આ મોહ
નાગે કાંઈ પણ લાગતો-વળગતો નથી અર્થાત્ એને અને મારે કાંઈ
પાલ નાતો નથી. હું તો શુદ્ધ ચૈતન્યના અમૂલ્ય તેજસ્વળનો નિધિ છું.

કહે વિચરણ પુણ્ય સત્ત મેં એક હૈં ।

અપને સ્વર્ગો ભર્યાં આપની રેક હૈં ॥

મોહકર્મ મમ નાંહિ નાંહિ ભ્રમરૂપ હૈ ।
શુભ ચૈતના સિંધુ હમારૌ રૂપ હૈ ॥

(મમયસાર નાટક, શુભાગ ૩૩)

આ ધર્માત્મા શુભ ચૈતનામાં એકાગ્રતારૂપ ભાવના કહે છે કે પાતાથી જ પાતાના એક આત્મસ્વરૂપને અનુભવું છું, જે રૂપ સર્વતઃ એટલે ચારે બાજુથી અસંખ્ય પ્રદેશમાં ચૈતન્યના નિજરસથી ભરેલું છે, ચૈતન્યમાં પણ ચૈતન્યરસ છે તે શાંત આનંદરસથી ભરપૂર છે તેને ધર્મી અનુભવે છે. જડનો રસ ચૈતન્યમાં નથી. જડનો રસ ખાટો-મીઠો વગેરે તે જડમાં છે.

ખાવાનો લોણુપી જડનો રસ લેવામાં રાગભાવે એકાગ્ર થયો તેને લોકો રસનો ટેસ્ટ કહે છે. શું રસની વ્યાખ્યા આટલી જ છે? બીજી કોઈ રસની વ્યાખ્યા નથી? કંઈ ભૂમિકામાં, કંઈ સત્તામાં, કંઈ અવસ્થામાં રસનો ટેસ્ટ છે તે કદી જોયું છે?

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તે જ્ઞાતા અને જોયતો ભેદ પાડી શક્યો નહિ તેથી સ્ત્રી, કુટુંબ આદિમાં, વર્ણ, ગંધ, રસ ને સ્પર્શમાં, ખાવાપીવામાં જ્યાં એકાગ્ર ધ્યાય છે, જેને લક્ષમાં લે છે તેમાં જ એકાગ્ર ધમ્ બીજી ચિંતા ચૂકી જવી તેને લોકો રસનો ટેસ્ટ કહે છે.

આત્મામાં કાંઈ પરવસ્તુ પેસી ગઈ નથી પણ જે તરફ એકાગ્ર ધ્યાય ને તે સિવાય બીજું ભૂલ્યો એટલે તેને એમ લાગે છે કે આ વસ્તુમાંથી મને ભારે રસ આવ્યો, પણ જડનો રસ કાંઈ આત્મામાં પેસી જતો નથી, પાતાના રાગનો જ રસ પાતે વેદે છે.

ઘરે લગ્ન હોય, છાકરો પરણતો હોય, પીસ્તાના પાપડ ને મરીનાં આથણાં કર્યાં હોય, ફૂંવપાક પૂરી ઊડતા હોય, સાથે ભોંડાનાં ભરેલાં શાક ને ખમણ ઢાકણાં હોય, ખાવાનો વૃદ્ધિ તેમાં એકાગ્ર ધમ્ને રસ લેતો હોય ને માને કે શું આજની મજા હતી, પણ મજા તે ગીજમાં છે કે તે રાગથી કલ્પી લીધી છે? શું પરવસ્તુને આત્મા અડી શકે છે? વાળી ઉનાળામાં કોઈ લાખોપતિને ત્યાં મહેમાન થઈને ગયો ત્યાં

કેરી પરી ખાયાં હોય, કેશમી ગાદલાં હોય, માથે પંખા ફરતા હોય, ઝીણાં મલમલ ઓઢયાં હોય ને ભાગ્યાહોય સુતા હોય, ને પછી માને કે બધું આમાં આવી ગયું. પણ ભાઈ! વિચાર તો ખરો! મુખ ગેમાં છે? મરણ વખતે કોણ મરણ થયે? રૂબાં રૂદન કોણ સાંભળશે? તંબુ ક્યાં તળાવે? મળ વખતે મોઢાં ફાટી રહેશે.

જે સ્વરૂપ પોતાના ગ્સઘી મર્વતઃ ભરેલું છે તે પોતાના સ્મરૂપ વિષયને લક્ષમાં લઈને આકુળતાના સ્વાદને વૃદ્ધા પાડી, ખીચ વિંતારને ચૂકી જઈ આત્મા ગાતા-કાટા છે તેના સ્વભાવરસમાં લીન થયું તેનું નામ નિજરસ કહેવાય છે. પરમાં રસ હોતો ક્યારે? કલ્પનાના ઘોડા દોડાવ્યા છે. જેમ કે પાંચ હજારનો પગારદાર કલેક્ટર થયો હોય, પરદેશમાં ગયો હોય ને ત્યાંથી ઘરે આવે ત્યાં ભાઈ આવ્યા, ભાઈ આવ્યા ધાય, પણ છે શું? પરમાં જેટલા મુખના સડકા લીધા છે તેટલા જ ખીચ કાળે દુઃખના સડકા આવશે, અનુકૂળ સંયોગ વખતે મુખ કલ્પે છે અને વિયોગ વખતે દુઃખ કલ્પે છે. પરનો સંયોગ તે ક્ષણિક છે, કાયમ ટકનાર નથી, કાયમ ટકાઈ સ્ત્રીજનો રસ આત્માના સ્વભાવ તરફ પરિભ્રમવાથી-કળવાથી, પૂર્ણ ભાવથી ભરેલું નિજ તરવ છે, તેમાંથી નિજરસ આવે છે, તે સ્મ કાયમ ટકનારમાંથી આવે છે; તેથી ધર્મી વિચારે છે કે વિકારને અને માટે કાંઈ નાતો નથી એટલે સંબંધ નથી, હું તો ચૈતન્યના સમૂહરૂપ તેજઃપૃજનો નિધિ છું, મારી ખાણમાંથી ગાંતિ ને મુખ ખૂટે તેમ નથી, પોતાના શાંતરસથી ભાવકભાવને વૃદ્ધા પાડી એકાગ્રતાનો અનુભવ કરે તે જ આત્માની ગાંતિના ઉપાય છે, મોક્ષનો પથ ને મોક્ષનો રાહ છે.

કોને પ્રશ્ન થાય કે એવો ભેદ પાડવા કેમ? તો કહેવાય છે કે જેમ કોઈ માણસને ગામ જવું છે પણ ગામનો રસ્તો પ્રજે નહિ, અને પૃથ્વી વિના ગતો જળ્યા વિના ડગલાં ભજવા માંડે તો ધારેલે ગામ પહોંચી શકાય નહિ. રસ્તો તો જાણવો નથી તો જળ્યા વિના ચાલે ક્યારે, ને ચાલ્યા વિના પહોંચે ક્યારે? તેમ આત્માનો શાંત નિર્ભય સ્વભાવ જે કહેવાય છે તેને ઓળખ્યા વિના ડગલાં ભગાય

નહિ, રસ્તો જાણ્યા વિના આત્માના અનુભવની એકાચતાનાં ડગલાં ભરાય નહિ, ને ડગલાં ભરાયા વિના મોક્ષ નગર પહોંચાય નહિ. તેથી આચાર્યદેવ કહે છે કે સ્વરૂપમાં અમાવ'ગાનીતુ' નિમિત્તકાગ્નુ એવો જે મોહભાવ છે તે મારું સ્વરૂપ નથી, મારું સ્વરૂપ તેનાથી જુદું જ્ઞાતા-દ્રશ્ય છે તેમ બરાબર સમજીને, પ્રતીત કરીને સ્વરૂપમાં એકાચ ધાય એટલે કે જાણ્યા પછી એકાચતાનાં ડગલાં ભરે તો મોક્ષ નગર પહોંચાય.

ધર્માત્મા જેમ ધોનાથી મોહને જુદા પાડે છે તેમ ક્રોધ, માન, માયા, લોભને પણ જુદા પાડે છે. કોઈ કહે કે અનાદિના ક્રોધ, માન, એકદમ કેમ જાય ?

અરે ! પણ તું કોણ ! જે ઘડીમાં કેવળ હે એવું તારું સામર્થ્ય, એના ઉપર નજર કર તો ક્રોધ, માન મહજે વયા જાય. મહાન મંત મહાત્માઓએ અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળ હીલું છે.

ગજમુકુમાર જેવા મહાન સંત મુનિ-તેને માથે સોમલે અગ્નિ પૂડી, આંખ ને કાન બળતા હતા તે વખતે જરાપણ ક્રોધ થયા નહિ. તેમાં અંતરસ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ ૪૮ મિનિટમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરી મુક્ત થયા. બીજા પણ કેટલાક મંત મુનિ પરમાત્મદશા પૂર્ણ કરવી તેવી સ્થિતિમાં ધ્યાનમાં સ્થિર થયા છે. તેમાં કોઈ પર્વના વેરી વે પૂર્વ પ્રકૃતિના યોગે આવીને મુનિને મેરુ પર્વત ઉપર લઈને ત્યાં પાતિયું છુએ તેમ પર્વત માથે પડાડ્યા, તે વખતે મુનિઓએ જે ડીમાં સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ કેવળ હીલું, દેહ ધૂટી ગયો ને મુક્ત થયા.

કોઈ એમ કહે કે તમારી માથે એવું વેર લઈ કે તમને પંતરમાં ગુણ પ્રગટ કરવા ન હોઈ પણ મારે ભવ કરવા જ નથી ને ! પંતર છે જ નહિ ને ! પછી તું વેર લઈને કોણ ? તું મારામાં સી શકે જ નહિ, તેથી તેવું વેર લેવા કોઈનો ભાર નથી કે અંતર-રૂપ પ્રગટ કરવામાં આટો આવે, પોતે અંતરમાંથી ક્રોધ ટાળી નાખ્યો, શ્રી મામો વેર રાખે, તેથી આનો ગુણ પ્રગટ થતો અટકે તેમ નથી, ગતમાં એવી કોઈની ગતિ નથી, એવો કોઈ જન્મ્યો નથી કે આનો

ગુણ પ્રગટ થતાં અટકાવે. વેર રાખનારનું વેર એની પાસે રહે છે ને પોતે સ્વાધીનપણે મોક્ષપર્યાય પ્રગટાવી મુક્ત થાય છે.

અહારથી પરિવહ આવે, પ્રતિકૂળતા આવે, તે અર્થુ પૂર્વ પ્રકૃતિને આધીન છે, ને ગુણ પ્રગટ કરવા તે પોતાના પુરુષાર્થ આધીન છે. કેટલાક એમ કહે છે કે અંતરમાં ગુણો પ્રગટ્યા હોય, ધર્માત્મા હોય તો, બીજા ઉપર છાપ પડવી જોઈએ, અંદર અહિંસા પ્રગટી હોય તો અહાર અહિંસાની છાપ બીજા ઉપર પણ પડવી જોઈએ, પણ તે વાત તદન જૂઠી છે. સંત મુનિઓ કેવળ હીથું કે લેશ એવી સ્થિતિમાં જૂઠતા હોય ને સિંહ, વાઘ આદિ આવી કરડીને ખાઈ જાય છે. પુણ્યનો ઉદય હોય તો બીજા ઉપર છાપ પડે, અને પુણ્યનો ઉદય ન હોય તો છાપ ન પણ પડે, અંદર ગુણ પ્રગટયા તે જુદી ચીજ છે ને છાપ પડવી તે જુદી ચીજ છે.

જેમ કોંઈક બેદ પાડે તેમ માનથી પણ બેદ કરી નામે કે માન તે મારું સ્વરૂપ નથી. કોઈ કહે કે અમે આવા સાધનસંપન્ન અને અમને કોઈ હીણું કેમ કહી જાય? પણ ભાઈ! કોઈ હીણું કહે કે કોઈ મારું કહે તે પૂર્વ પ્રકૃતિને આધીન છે, ને ગુણ પ્રગટ કરવો તે પોતાને આધીન છે. પૂર્વે અનંતવાર મૃગામાં મકેતમાં વેચાઈ ગયો ને અહીં જરાક વાંધો આવે તો કહે કે અમને આમ કેમ? શાક લેવા ગયો ને છાકરું ભેગું ગયું, ત્યાં એ પૈસાનું શાક હીણું ને છાકરાએ કળિયો કર્યો તેથી શાકવાળાએ છાકરાને મૂંગો ઉપર મકેતમાં આપ્યો, તેમાં ભાઈસાહેબ પોતે બેઠા હતા: ત્યાં મૃગામાં મકેતમાં ગયા ને અહીં માનનો પાર નહિ. પણ ધર્માત્મા એમ સમજે છે કે તે માન મારું સ્વરૂપ નથી, હું માન-નિર્માનસ્વરૂપ છું.

તેમ માયા-જાલ તે પણ મારું સ્વરૂપ નથી. લોકો માયા કરીને એમ હોશિયારી માને છે કે મેં બીજાને કેવા છેતર્યા! પણ વિચાર તો ખરો કે માયાથી કોણ છેતરાયું? આમાના પુણ્યનો યોગ નહોતો, તેથી તારા જેવો દુઃખ પ્રવચાગો એને મળ્યો, પણ ખરી રીતે દુઃખગણો છા નું જ, આમે નથી છેતરાયો. તે તારા જ્ઞાનને સીધું

નહિ રહેવા દેતાં, આડું કરું માટે તું જ છેનગણો. ધર્મત્મા માયાથી ભેદ પાડે કે માયા તે મારું સ્વરૂપ નથી, હું તો સરળસ્વભાવી, ચિન્મૂર્તિ આત્મા છું. તેમ લોભથી-તૃષ્ણાથી ભેદ પાડે, તૃષ્ણા તે પ્રોહ્લાસ છે, મારા ચેતન્યનું સ્વરૂપ નથી. તેમ કર્મથી ભેદ પાડે કે જે આ ઊભી અવસ્થા છે તેમાં કર્મનું નિમિત્ત છે માટે તે ઊભી અવસ્થા કર્મમાં નાખી દીધી. હું તો પૂર્વ સ્વભાવે શુદ્ધ છું તે કર્મ મારામાં નથી તેમ કર્મથી ભેદ પાડે.

નોકર્મ એટલે જેટલાં બાહ્ય નિમિત્ત રૂપાય તે પણ મારું સ્વરૂપ નથી. મતિજ્ઞાનથી જાણતું સીકું ન જણાય ને વચ્ચે ભીંત આડી આવે તે ભીંત નોકર્મ છે. શ્રુતજ્ઞાનમાં આ પુસ્તક નિમિત્ત છે માટે તે પુસ્તક પણ નોકર્મ છે

ભેંસનાં દૂધ ખાઈએ, બદામ પીસ્તાં ખાઈએ તો મગજ માટું રહે તેમ કેદલાક માને છે પણ તે વાત તદ્દન ખોટી છે, તે બધી પગ-વસ્તુ છે, નોકર્મ છે. બદામ-પીસ્તાંથી કે સાત્ત્વિક ખોરાક લેવાથી મગજ સારો રહે તેમ માનવું તે ભૂલ છે, તે ચીજનો સંયોગ ધવો તે નોકર્મ છે. શાતા થવાની હોય તો તેનાં નિમિત્તો મળે અને અશાતાનો ઉપયોગ આવવાનો હોય તો અશાતાને અતુકૂળ નિમિત્તો ધાય, પરવસ્તુ તે નિમિત્તરૂપ છે. તેથી સાત્ત્વિક ખોરાક લેવો ને શુદ્ધ કરવી તેમ કહેવું નથી પણ અહીં તો પર પદાર્થ ઉપરથી દ્રષ્ટિ ઉઠાવી લેવાની વાત છે, શાતા કે અશાતા થવાની હોય તે પ્રમાણે તેનાં નિમિત્તો તેના કારણે હાજર હોય છે. જ્ઞાની સમજે છે કે નિમિત્ત મને કાંઈ કરી શકતું જ નથી.

ઉંઘ મરખી આવે તો કામ સારુ ધાય તે બધી માન્યતા ભ્રમ છે. કોઈ કહે કે છેકરાએ મને કોવ કરાવ્યો, પણ એક પદાર્થ બીજા પદાર્થમાં કાંઈ કડી શકતો જ નથી. છેકરો તો નોકર્મ છે, તેણે કોવ કરાવ્યો નથી પણ પોતે ઉંઘો પુરુષાર્થ કરીને કોવ કર્યો ને છેકરાને

નથી. એક ઉપયોગ છે તે જ હું છું, તેને સિદ્ધાંતના જાણનારા, અથવા ત્રિકાળ સ્વરૂપને જાણનારા, અથવા સ્વપર પદાર્થને જાણનારા નિર્મ-મત્ત કહે છે

આત્માનું જ્ઞાન કેવું છે? પોતાના નિઃસ્વયંથી જે પ્રગટ થયેલ છે, નિવારણ ન કરી શકાય એવો જેનો ફેલાવ છે. આત્માનું જ્ઞાન એટલું વિકાસરૂપ છે કે તેમાં ગમે તેટલા પદાર્થ જાણવાના આવે તો પણ જ્ઞાનનો વિકાસ થાકે નહિ. જુઓ, ભાઈ! તમને આ બધું જણાય છે તેમાં તમારું જ્ઞાન થાકે છે? ન જ થાકે, કાગળ કે જેનો જાણવાનો સ્વભાવ તે શું ન જાણે? બહુ જાણે. જેમ થોડું જાણતાં જ્ઞાન થાકતું નથી તેમ અર્થ પદાર્થ જાણતાં પણ જ્ઞાન ન થાકે, પણ આવા વિગાળ જ્ઞાનનો વિદ્યામ એસતો નથી; જીવોને એમ થઈ જાય છે કે આવડા ગરીબમાં આવડું મોટું જ્ઞાન હોય! એમ મંકા થાય છે, પ્રતીતિ બેમતી નથી. દૂનમાંથી હાડી થને તેની પ્રતીતિ, પાણીથી તરમ છીપને તેની પ્રતીતિ, જડની તાકાતની કમ્બુલાત, પણ પાણી એટલે આત્મામાં બળ-તેજ, એવું આત્માનું પાણી તેમાં સમ્યક્ પ્રકાશ એકાદ થાય તો એક ફાળમાં કેવળ લે, એવો જે આત્માનો સ્વભાવ તેનો વિદ્યામ નહિ, અને બહારનો બધો વિદ્યાસ. આત્મા એવો છે કે પોતાના નિઃસ્વયંની એકાદતાથી પ્રગટ એવું જ્ઞાન નિવારણ ન કરી શકાય, એટલે ગમે તેટલા પદાર્થ જાણવામાં આવે તો પણ એકાદ નહિ એવી શક્તિવાળું તે જ્ઞાન છે, તે જ્ઞાનનો ગમે તેટલો વિકાસ થાય-ફેલાવ થાય તો પણ તેની હુક નથી, એટલે જ આત્મા જાણે છે કે મારા જ્ઞાનનો સ્વભાવ એવો છે કે બધા પદાર્થને જાણું તો પણ મારા જ્ઞાનનો અંત નથી. જુઓ ભાઈ! આ વિશાળ-જ્ઞાનમાં ક્યાંય રાગ-દ્વેષ ન આવ્યા પણ એટલું મુખ જ આવ્યું.

ગમત્ત પદાર્થને ગમવાનો જેનો સ્વભાવ છે એટલે કે ત્રણકાળ ત્રાણકાળના પદાર્થને જાણવારૂપ ગણી જવાનો જેનો સ્વભાવ છે, આત્માની પ્રત્યક્ષ એટલે ઉચ્ચ વિભાવ ગર્જિતરૂપ ગામીભૂત કવચાનું

જેનું સામર્થ્ય છે, આગીશૂત એટલે ત્રણકાળ ત્રણલોકના પદાર્થો જાણે જ્ઞાનમાં દોળિયો કેમ થઈ ગયા હોય ! અંતર્મન કેમ થઈ રહ્યા હોય ! જ્ઞાનમાં તદ્દકાર થઈ દૂષી કેમ રહ્યા હોય ! જાણે કે વિધના સમસ્ત પદાર્થ અંદર પેસી કેમ ગયા હોય ! એવી રીતે આત્મામાં પ્રકાશમાન છે, પર પદાર્થો આત્મામાં પેમતા નથી પણ પેસી ગયા હોય તેમ પ્રકાશમાન છે.

જેમ અરીસામાં વસ્તુઓનો પ્રતિબિંબ થાય છે ત્યારે તે બધી વસ્તુઓ એવી દેખાય છે કે જાણે અંતર્મન થઈ ગઈ હોય ! અરીસામાં પેસી ગઈ હોય ! એક સાથે અરીસામાં પાંચ હજાર ચીજો દેખાય તો પણ તેમાં સંકારા પડતી નથી, અરીસા જેવા પદાર્થમાં પણ આમ બને તો પછી જ્ઞાનમાં શું ન જણાય ?

શરીરને લક્ષમાંથી કાઢી નાખો તો આત્મા અત્યારે જ જ્ઞાનની અરૂપી પૂતળી છે. તે એકસી-માત્ર જ્ઞાન પૂતળીમાં શું ન જણાય ? જડ-ચૈતન્ય બધા પદાર્થો એક સાથે પ્રકાશમાન થાય એવું તેનું સામર્થ્ય છે. જેમ અગ્નિનો એક તણખો માત્ર બધાને બાળી મૂકે છે તેમ જ્ઞાનનો એક અંશ બધાને બાળી લે છે.

ચૌદશલોકમાં એક ધર્માસ્તિકાય નામનો અરૂપી પદાર્થ છે જે જડ ચૈતન્યને ગતિ કરવામાં ઉદાસીન નિમિત્ત છે, જેમ માછલાને પાણી કહેવું નથી કે તું ચાલ, પણ માછલું ચાલે ત્યારે પાણી ઉદાસીનપણે નિમિત્ત થાય છે તેમ ધર્માસ્તિકાય ઉદાસીન નિમિત્ત છે.

તે રીતે ચોદશલોકમાં એક અવર્માસ્તિકાય નામનો અરૂપી પદાર્થ છે. જડ-ચૈતન્ય ગતિ કરતાં સ્થિર થાય તેને સ્થિર થવામાં ઉદાસીન નિમિત્ત છે. જેમ ઝાડ વટમાર્ગને કહેવું નથી કે તું આ છાયામાં સ્થિર થા, પણ જે સ્થિર થાય તેને છાયા ઉદાસીન નિમિત્ત છે, તેમ અવર્માસ્તિકાય ઉદાસીન નિમિત્ત છે.

તેમ આકાશસ્તિકાય નામનો લોકલોકમાં સર્વવ્યાપક એક

જે ત્યાંમુઠી જ્ઞાનિ શ્યામધર્મધનુ નવી. પરથી વિદ્યત મિત્ર મિત્રોજ્ઞાનમાં
 ૨૫૫૦ પદાર્થમુ ૨૫૫૧ જ્ઞાન-તે યથાર્થ જ્ઞાનમાં છે. ૧-૧૦ ૧૧ ૫૧
 'મો' વિચારે છે કે મો તે જુ નહિ, ગરીબો તથા અન
 આત્માઓ તે હું નહિ, હું તો સાચક એક આત્મા છું, 'મી' એ
 આત્મા, તે માગ જ્ઞાનમાં, જાણી, યોગ્યદિશેય, પુત્ર તે મા
 ગામ'ની નથી.

૨કોટીલું એકે સાચકવલોધવેલાથી પુત્ર મારું અંતરગાંતર
 તો હું છું, અનંતા જ્ઞાનોદિ-જ્ઞાનિના પિંડે છું. ૨કોટીલું એકેલું
 નીનડું છે તેમો પુત્રવસ્તુ આધીન યોગ્યવલોધમાં યોગ્ય પાડે
 ખાટા પાંડ તેમ મથી, અને મુ-સાન-કાલ કલ્યાં કે અતવાક-પરિવે
 પા કસમધ નથી, ગરી-તેલો અનુકૂળતો કે પ્રતિકૂળતામાં સર્વો
 આવે, તો પણ મને અતવા કે અપરિવા પલું સમર્થ નથી.

ધર્મ લુપ્તમાં યા નથી, ધર્મ આહાર-સેવા મુકવામાં પા
 નથી, રમ મન-વાણી-રુદ્ધમાં પણ નથી. ૧ વધુ મોજાવો અર્થો
 વસ્તુનો સ્વભાવ તે જ રમ છે, રમ આત્માનો સુભાવ જ છે; ૨-
 ભાવનાં હાં બીજી સપ ન થવા કેવી, અને સ્વભાવપુરુષે જોઈતું તે
 નામ ધર્મ. ૧ ૧૧ ૩૫૫-૧ ૨ ૧૧ ૧-૧ ૧-૧ ૧-૧

જાયગવભાવપાતથી પરમધર્મ અંતરગાંતર તત્ત્વ તો હુમહું ની
 કુટુંબ, ગરીબો અને દયકમુ-ગામ, તે બધા માગ સ્વભાવથી જુદા
 સ્વભાવપાળો છે તેક આત્માનો સ્વભાવ તો એકે જાતનો છે. ધર્મ
 દ્રવ્યો ૨-૧૧ ૧ જુદા છે, શુદ્ધ, શાસ્ત્ર અંતે સિદ્ધ લૂગાવૈત્ત ખરાય
 સહ સીધા છે તે બધોનો સ્વભાવ માગથી-જુદો છે. જુદા સ્વભાવ
 એકે માગથી બધાં દ્રવ્યો અંતર-માગ-
 ને તેને સ્વભાવ તેમાંમાં કેલિનો પ-
 તે અપેક્ષાએ જુદા સ્વભાવ કલા-
 તો જોઈ છે ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

શ્રી, કુટુંબ, દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, શરીર, મન, વાણી વગેરે તે બધાં બાહ્ય તત્ત્વ છે, હું તે અંતરંગ તત્ત્વ છું. આમાં વળા સિદ્ધાંત ગ્રાહ્ય છે, અસ્તિ-નાસ્તિથી ખૂબ લલણું છે. કોઈ પર તત્ત્વ આત્મ તત્ત્વને મદદ કરવા, લાભ કરવા, કે નુકસાન કરવા અસમર્થ છે. પરંતુ પરાધર્મ પીતાના બાહ્ય તત્ત્વપણાને છોડવા અસમર્થ છે, પરંતુ પરાધર્મ બાહ્ય તત્ત્વપણું હું છોડાવવાને અસમર્થ છું, કોઈ પદાર્થ મને લાભ-નુકસાન ક્યાં કરે કે પીતાના સ્વભાવનો અભાવ કરી મારામાં પેમી જાય તો; પણ કોઈ પદાર્થ કોઈ પદાર્થમાં પેસી શકે નહિ, માટે મને કોઈ પદાર્થ લાભ-નુકસાન કરી શકે નહિ. એકે રજકાણુ કે અન્ય જીવો તે પીતાના ગુણ અને અવસ્થાનો અભાવ કરી મારામાં આવવા અસમર્થ છે માટે મને લાભ-નુકસાન કરવા અસમર્થ છે. હું ચિદાનંદ મૂર્તિ છું એમ જાણવું અને તેમાં હરવું તે જ મને લાભ કરે છે, એટલે મારો આત્મા જ મને લાભ આપે છે.

શ્રી આદિમાં સગવડતા-અગવડતા કોડો કહે છે, પણ તેમાં મગવડતા-અગવડતા નથી, માત્ર કલ્પી લીધું છે. જેમ કે સાંગે બંગસો હોય, તેને મજાસુત બારી બારણાં હોય, પછી અંદર લાગી અગ્નિ, પાતે ઘડો અંદર અને સસવાણો, બારી બારણાં મજાસુત તેથી ઊંચડ નહિ, જે સગવડતાનું કારણ માન્યું હતું તે જ અગવડતાનું કારણ થયું, માટે મગવડતાનું કારણ માન્યું હતું તે ખોટું પડ્યું. જે તત્ત્વ પીતાથી ભિન્ન છે તે પીતાને સગવડતાનું કારણ થઈ શકે નહિ. તે બધાં બાહ્ય તત્ત્વો છે. આત્મા પીતાપણું છે અને બાહ્ય તત્ત્વપણું નથી એટલે કે આ-માની પીતાપણું અસ્તિ છે ને બાહ્ય તત્ત્વપણું નાસ્તિ છે. બાહ્ય તત્ત્વ બાહ્ય તત્ત્વપણું છે અને આ-માપણું બાહ્ય તત્ત્વ નથી. જે તત્ત્વો આત્માથી ભિન્ન છે તે તત્ત્વો (પદાર્થો) આત્માને મગવડતા-અગવડતા કે લાભ-નુકસાન કરવા અસમર્થ હોઈ શકે નહિ.

હું સ્વયમેવ ઉપયુક્ત (ઉપયુક્ત એટલે જાણવા-જેખવાના વેપાર-વાણો) છું તેમાં શેરવું તે જ મારી વીતરાગતા પ્રગટ કરવાની રીત-પદ્ધતિ છે. હું એકે સ્વયમેવ નિત્ય ઉપયુક્ત છું. સ્વયમેવ એટલે મારી

મગાએ, નિત્ય એટલે ત્રિભુવન, ને ઉપયુક્ત એટલે જ્ઞાન-દર્શનતા
 રેખારનાગો છુ મારી મેગાએ ત્રિભુવન ઉપયુક્ત છુ, એ જ માગે સ્વભાવ,
 ર્મ ને રેખા છે, સમ્યક્-ચિન્તા આ વેપા છે સ્વ-નિરૂપનો
 વેપાર તે પનો વેપા છે, જડનો વેપા છે, સમ્યક્-ચિન્તા નિચાર છે કે
 માન વેપા તો જ્ઞાન જ છે માગે સ્વભાવ તો શુદ્ધ નિર્ભંગ છે,
 તેમા જ ર્મ છે નોકાને અલગ તત્વનો મહ નિચાર નહિ ને મંદે
 કે માઠા તત્વનુ મર્મ મહેતા નવી પણ જેમા વર્મ નથી તેમા વર્મ
 જ્ઞાની મતારે જ નહિ તુ તારી માન્યતાની મગામા વર્મ માની
 ડો જા ને તારી વિવી માન્યતા ત છેડ

હું એ છુ સમ્યક્-નિ પના અને પ્રમદ તે માગે સ્વભાવ
 નથી હું તેનાથી છુટો છુ સમ્યક્-નિરૂપની મે પણ પ્રમદની
 ઉપાધિ મારામા નથી ઉપાધિ માં સ્વરૂપ નથી, હું ઉપાધિસ્વરૂપે
 અને પ્રમદે ધર્મ જતો નથી પન્માર્થ હું એ, અનાકગ પગ્વી
 ભિન્ન વિન્મારભૂતિ છુ

હું આત્મા અનાકગ સ્વરૂપ છુ બહાનનો નોર ના અને માઠા
 ત નુ નોપિનાર હુ તા દ પરને મખુ ને પન્ અને રાએ એના
 જે ભાવ તે બવી આકુગ-આગતા છે તેને જ્ઞાની મમને છે કે
 આ આગ-આકુગતા ત મારું સ્વરૂપ નથી પન્ પાર્થ તે છુ
 નથી તો તેના નિમિત્તે થતા જે આગિતભાવ તે હું આધી હોડ ?
 તો અનાકગ સ્વરૂપ છુ એમ ભાવ થયુ ત્યારે આકુગતાનો અભાવ
 થાવ અને આગતાનો અભાવ થાય ત્યારે ણી છુ મ હુ ભાવ
 સ્વરૂપ ' તા થયુ તે જે આકુગતાનો અભાવ થયો એવે પોતામા
 ધર્મ તા નિગકગ આન સ્વરૂપને રેડ છે

ધન મે મા સ માહુ હોવ તેમા પોતાને આકુગતા ધર્મ
 જાવ મ મ જાડે, જાને મોનાવ જ મગડી દડ, એમ
 માકુગ- આગ ધર્મ જાવ છે પા આ ' પને મગડુ તે તાગ

હાથની વાત નથી, તેને શાતાનો ઉદય હોય તો તારું નિમિત્ત બને છે.
૧૫ તું માત્ર પરને શાતા કરવાના ભાવ કરી શકે, બાકી પગનો ગેગ
૧૬ મટાડી દેવો તે તારા હાથની વાત નથી.

જ્ઞાની સમજે છે કે હું પરનું કાંઈ કરી શકું નહિ એમ પગના
કર્તાપિણાનો આહુકાર છૂટી ગયો એટલે પર તરફનું જોર છૂટી ગયું અને
પાતામાં જોર આવ્યું, શ્રદ્ધા થઈ, વસ્તુનો સ્વભાવ જાણ્યો, પરનું
બનવાનું માટે હાથ નથી, એમ સમાધાન કર્યું એટલે પાતામાં કંઈ.
હું આમ કહું તો આમ થાય ને આમ કહું તો ધાય એવો લોહવાટ
છાડી, આકૃષ્ટતાના સ્વાદથી જુદા પાતાના અનાકૃષ્ટ-ગાંત સમાવાન
સ્વરૂપને તે વેદ છે. એવો પાતે પાતાને ભગવાન આત્મા જ જાણે છે,
હજી અદ્વય છે, ભગવાન થઈ ગયો નથી, કેવળી થઈ ગયો નથી
તો પણ જ્ઞાની પાતાને ભગવાન જાણે છે. પરથી જુદો પડ્યો એટલે
ધર્મને પાતાની મહિમા આવે છે કે હું એક ભગવાન આત્મા છું.
વસ્તુસ્વભાવે તો પાતે ભગવાન જ છે તેથી પણ પાતાને ભગવાન
માને છે. ધર્મી જાણે છે કે હું પ્રગટ નિશ્ચયથી એક છું, જગતના
કોઈ પણ પદાર્થરૂપે હું થઈ જતો નથી માટે હું એક છું. શરીર,
વાણી અને મન એને એની ખબર નથી અને તેને મારી પણ ખબર
નથી. મને એની ખબર છે અને મારી પણ ખબર છે એવો હું
સ્પષ્ટ પ્રગટ છું, એમ ધર્મી પાતાની મહિમા ગાય છે. જ્યાંનુથી
સમજ્યો નહોતો ત્યાંનુથી પેસાવાળાને મોટપ આપતો, પછી બસે તે
પેસાવાળાનાં કર્તવ્ય ખોટાં હોય, મરૂ-માંસના સેવનારા હોય, છતાં
તેને મહિમા આપતો, પણ પાતાનું ભાન થતાં પરની મહિમા ગઈ ને
પાતાની મહિમા આવી કે હું પાતે સ્પષ્ટ પ્રગટ ભગવાન આત્મા છું.

ધર્માત્મા જાણે છે કે શરીર, મન, વાણી આદિ સાથે માટે
જોય-જાણક સંબંધ છે. તે જણાવાયોમ્ય ને હું જાણનારા છું એટલો
મંબંધ છે. જોય-જાણક ભાવ માત્રના સંબંધથી પર દ્રવ્યો સાથે પરસ્પર
મળવું હોવા છતાં પણ પ્રગટ સ્વાદમાં આવતા ન્વભાવના ભેદને

હીને ધર્મ, અધર્મ, આકાંગ, કાળ, પુદ્ગલ, અન્ય જીવો પ્રત્યે હું નિર્મમ છું. પહેલાં સમજ્યો નહોતો ત્યાં તે પરનો આશિયાળો થઈ ખદખદાટ કરતો રાગ-દ્વેષમાં રોકાતો તે રાગ-દ્વેષનો સ્વાદ લેતો, પણ એમ સમજ્યો કે રાગ-દ્વેષ તે હું નથી, આં અને એને કાંઈ પણ સંબંધ નથી, આગે સ્વાદ જુદો છે, તેનું ભેદજ્ઞાન કરતાં પીતાના માંત અપાનસ્તવરૂપને વેડવા મંડ્યો.

અજ્ઞાની નગને મારો માનતો એટલે આત્માને અને રાગને ભેગા ભરડતો, પણ જ્ઞાનીને લુદાપણાનું બાન થતાં આગે સ્વાદ ભિન્ન છે તેમ જાણતાં, ધર્મ, અધર્મ, આકાંગ, કાળ, પુદ્ગલ અને અન્ય જીવો તે પ્રત્યે હું નિર્મમ છું. તે મારું નહિ તે હું એનો નહિ, હું મારામાં ને તે તેનામાં, તેમ જ્ઞાની જાણે છે કાળ્યુ કે મગાય પીતાના અંકપણામાં પ્રાપ્ત હોવાથી સમય એવો ને એવો જ સ્થિત ગણે છે, પીતાના સ્વભાવને કોઈ છારતું નથી. આ પ્રકારે જ્ઞેય ભાવોથી જ્ઞાનીને ભેદજ્ઞાન થયું.

પ્રશ્ન—આમાં ધર્મ ક્યાં આવ્યો? અને કરવાનું શું આવ્યું?

ઉત્તર—આમાં ધર્મ અનતો આવ્યો, ધર્મ તે કોઈને પાથડે થતો નથી, પણ જે મગાય પીતાનાં અંકપણાથી પ્રાપ્ત છે એવા આત્માને માન્યો, મમજ્યો ને ક્યાં ત્યાં અનતો પુરુષાર્થ આવ્યો અને તે જ ધર્મ છે.

કોઈ કહ્યું કે ધર્મ કુળ્યા આગે મારું સઘયજી જોએ, મારું દેવ જોએ, મારું કાળ જોએ, અને દેવ-ગુરુ-ગામ જોએ, પણ ભાગ્યે સઘયજી એટલે શું? મઘયજી એટલે હાડકાંની મજબુતાઈ, તે શું તેનાથી અગ્રથી આત્માને ધર્મ થતો હશે? એવા સઘયજી તે અનંત વાગ પામ્યો છતાં આત્માના અવરૂપને ન સમજ્યો તે ધર્મ થયા નહિ ત્યાં આત્મા કેવળજ્ઞાન પામવાની તૈયારી કરે ત્યાં તેની હાજરી દેાય છે. માર એટલે જ મ અવ છે કે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થવા વખતે

તે સંઘયણની હાજરી હોય છે પણ તેના વડે ધર્મ થતો નથી. ધર્મ તો પોતાવડે જ થાય છે, ધર્મ થવામાં તેની મદદ માત્ર પણ નથી.

મનુષ્યનો ભવ અનંતવાર પામ્યો, એક એક એક દેહના અપ્રત્યે રૂપીઆ આવે એવો રાજકુમાર અનંતવાર થયો, જ્યાં તીર્થ'કુ અને કેવળીઆ વિચરતા હોય એવું સાડું ક્ષેત્ર પણ અનંતવાર પામ્યો, અને એવો સાગે ચાલે કાળ પણ અનંતવાર પામ્યો, આજ્ઞા તીર્થ'કર ભગવાનના મહાવસરણમાં પણ અનંતવાર જઈ આવ્યો, સાક્ષાત્ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનો જોગ પણ અનંતવાર થયો, પણ પોતાની તૈયારી વિના આત્માની આળખાણ થઈ નહિ, મત્ય સમગ્રયુ' નહિ એટલે ધર્મ થયો નહિ.

સદાય પોતાના એકપણામાં પ્રાપ્ત હોવાથી એવાને એવો જ સ્થિત રહે છે તેમ કહીને તદ્દન ક્રુવપણું બતાવ્યું છે. આમાં તો આચાર્ય'દેવે ઘણું ઊંડું રહસ્ય બતાવ્યું છે. તદ્દન એક પ્રકાર લક્ષમાં લેવો તેમાં બે પ્રકાર શા? પરનો મંબંધ અને પરના સંબંધનો અભાવ તેના ઉપર લક્ષ ન કરે તો સદાય એકપણામાં જ પ્રાપ્ત છે ને એવો ને એવો સ્થિત છે. અવસ્થા એટલે એક સમયની દશા-હાલત તે લક્ષમાંથી છાડીને એકપણાથી જુઓ તો એવો ને એવો જ પ્રાપ્ત છે, ત્રણકાળે એકપણું છૂટીને અંધ-મોક્ષ એવું બેપણું થયું જ નથી. આમાં ઘણી ગૂઠ વાણી છે. આત્મા તો જ્ઞાન આનંદનો રમકંઠ છે, એ દૃષ્ટિથી જુઓ તો અવસ્થા જે છે તેમાં પણ નિમિત્તની અપેક્ષા છે, તે લક્ષમાં ન હવો તો વસ્તુ તો જે છે તે છે. રાગ-દ્વેષ-રૂપ મંચા અને તેના અભાવરૂપ મોક્ષ-તે બધું અવસ્થામાં છે, તે અવસ્થામાં નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે, પરંતુ એકલા દ્રવ્યવભાવથી જુઓ તો છ એ પરાર્થ નિત્ય એવા ને એવા સ્થિત છે.

એક વસ્તુને નાની મોટી કહેવી તેમાં પરની અપેક્ષા આવે છે પણ પરની અપેક્ષા જ જો ન હોય તો કોની અપેક્ષાએ એ વસ્તુને નાની મોટી કહેવાય? પણ વસ્તુને એકલી જ્યાં કહેવી હોય ત્યાં

પરની અપેક્ષા લક્ષમાંથી કાઢી નાખવી લેકઝે. એમ આત્મતત્ત્વની જોડે એક બીજું કર્મ છે તેની અપેક્ષા લક્ષમાં ન હોય તો વસ્તુ જેવી છે તેવી ને તેવી જ નિરપેક્ષ છે, મોનાની કારીગરીને લક્ષમાં ન હોય તો એકકુંડું સોલું જેવું છે તેવું જ છે, તેમ ચૈતન્ય અનત જ્ઞાનાદિ ગુણોનો રસકદ છે તેની અવસ્થામાં નિમિત્તની અપેક્ષાથી જુઓ તો રાગ-દ્વેષરૂપ મ સાર છે ને ગગ-દ્વેષ-મોહનો અભાવ કહે તો સમ્યક્દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ અને મોક્ષની કારીગરીરૂપ અવસ્થા થાય છે, પણ તે નિમિત્તની સદ્ભાવ, અભાવરૂપ અપેક્ષા લક્ષમાં ન હોય તો આત્મદ્રવ્ય, દ્રવ્યથી ગુણથી અને પર્યાયથી જેવું છે તેવું જ છે.

પરમાણુ દ્રવ્ય છે તેમાં પણ કર્મની અવસ્થા અને બીજી વૈભાવિક અનેક જાતની અવસ્થા થાય છે તે લક્ષમાં ન હોય તો પર-માણુદ્રવ્ય પણ છૂટે છૂટા જ નિરપેક્ષ તત્ત્વ છે

કર્મ તે મારી રાગ-દ્વેષની અવસ્થા થવામાં નિમિત્ત, અને મારી ગગ-દ્વેષની અવસ્થા તે પરમાણુની કર્મરૂપ અવસ્થા થવામાં નિમિત્ત, તેમ સામસામી અપેક્ષા કાઢી નાખો તો બંને પદાર્થો જેવા જ તેવા જ નિરપેક્ષ સ્થિત છે. આત્માથી હજી પદાર્થ પર છે, તે હજી પર પદાર્થ સૌ પોત પોતાને એક એકને સામસામી અપેક્ષા લક્ષમાં ન હોય તો બંધાં છૂટા તત્ત્વ છે. પોત પોતામાં સર્વ પદાર્થો એકરૂપ જ સ્થિત છે.

આત્મા પોતે એક વસ્તુ છે તે શું કોણમાં આએસો હોય કે છૂટો હોય? આએસો તો માન્યો છે, પણ વસ્તુતાએ તો છૂટો જ છે, આવા સાચા તત્ત્વની શ્રદ્ધામાં પગની અપેક્ષા પણ છૂટી જાય છે તદ્દન છૂટે છૂટા પદાર્થને એકપણની અપેક્ષાએ જુઓ તો, હાલતની અપેક્ષા લક્ષમાંથી છાડી દીધો તો, સૌ પદાર્થ નિરપેક્ષ-જેવા જ તેવાને તેવા જ છે, આવી શ્રદ્ધા કરી તેમાં એકમ મહેવું તેનું નામ ધર્મ છે. અહીં તો પગના મર્બત વગરની વાત લેવી છે. માટે અને પરને ત્રણ-કાળ ત્રણયોગમાં સમ્યક છે નહિ, મર્બત હતો પણ નહીં, તો પછી

બંધન અને મુક્તિ કેને કહેવી ? અવસ્થા છે ખરી, જો તે ન હોય તો આ સંસાર અને મોક્ષ છે તે કેના ? તે અવસ્થાદષ્ટિએ છે ખરા, પણ તે અવસ્થાદષ્ટિને આહીં ગૌણ કરી દ્રવ્યદષ્ટિની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. આ વાત ઝીણી છે. ઝીણાં મોતી પકડવા માટે મોટા સાણસા કામ ન આવે પણ તેને પકડવા માટે તો ઝીણી સમાણી જોઈએ તેમ આ ઝીણી વાત પકડવા માટે સ્પૃહા દષ્ટિ કામ ન આવે પણ સક્રમ દષ્ટિ જોઈએ.

સમય નામ પદાર્થ ખરા એકપણાથી સ્થિત છે. આ પ્રકારે જોય એટલે જાણવા યોગ્ય ચીજથી મારો અને પરનો સમ્યક્જ્ઞાન વડે ભેદ પડયો, જ્ઞાન થયું, તે જ ધર્મ છે. પરને અને પોતાને ક્યાંય શેઠે કે સીમાડે મેળ નથી. જેમ કોઈને જે ઘર વચ્ચે એક જીંતના કરો સહિયારો હોય અને એને માટે પછી કળિયા થાય ત્યાંએ કહે કે ભાઈ ! મારે અને એને ક્યાંય શેઠે કે સીમાડે મેળ નથી તો પણ મારો સગલ મૂકતો નથી, તેમ આત્માને કોઈ શરીર, મન, વાણી, રાગ-દ્વેષ સાથે શેઠે કે સીમાડે ક્યાંય મેળ નથી, પણ અજ્ઞાની-જ્ઞાન વગરનો-મેટો કળિયો કરીને, પરને મારું મારું કરીને, પરને ઊંધી મદદાથી પકડી રાખે છે. પણ જ્યાં સ્વતંત્રતાનું જ્ઞાન થયું કે અરે ! મારે અને પરને કાંઈ પણ સંબંધ નથી, મેં મફતની ખોટી પકડ કરી હતી. એમ સ્વતંત્રતાનું સમ્યક્જ્ઞાન થયું તે જ ધર્મ અને પરતંત્રતામાં ગેકાણા તે જ અધર્મ.

આચાર્યદેવે સ્વતંત્રતાની જાહેરાતનો દરેકે પ્રીતયો છે. તું પ્રભુ ! સ્વતંત્ર છે. તને તારા માહાત્મ્યની ખબર નથી તેથી તેં પરને માહાત્મ્ય આપ્યું છે પણ તે પરનું માહાત્મ્ય છોડ, અને ભાગવાન આત્માનું માહાત્મ્ય કર. દ્રવ્યદષ્ટિથી બધા છૂટા પદાર્થ છે તે દષ્ટિથી પરનો આશ્રય રજો છે, અને સ્વનો આશ્રય ધાય છે તે જ ધર્મ છે. દ્રવ્યદષ્ટિથી રજકલે રજકલુ છૂંકા છે, આત્માએ આત્મા છૂટા છે. આ પ્રકારે જોયલાવોથી અને ભાવકભાવથી ભેદજ્ઞાન થયું જુદાપણાનું જ્ઞાન

ધયું, તેમાં તેને શંકા છે જ નહિ, શંકા કરે છે તે પોતાનું ખૂન કરે છે, શંકા તે જ સંસાર છે.

હવે કલ્પશરૂપ કાવ્ય કહે છે:—

(માલિની)

इति सति सह सर्वैरन्यमावैर्विवेके

स्वयमपमुपयोगो विभ्रदात्मानमेकम् ।

प्रकटितपरमार्थैर्दर्शनज्ञानव्रत्तैः

कृतपरिणतिरात्माराम एव प्रवृत्तः ॥ ૩૧ ॥

અર્થ:—આમ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભાવકભાવ અને જ્ઞેયભાવોથી ભેદજ્ઞાન ધતાં સર્વ અન્યભાવોથી જ્યારે લિપ્તતા થઈ ત્યારે આ ઉપ-યોગ છે તે પોતે જ પોતાના એક આત્માને જ ધારતો, જેમને પર-માર્થ પ્રગટ થયો છે એવાં દર્શનજ્ઞાન-ચારિત્રથી જેણે પરિણતિ કરી છે એવો, પોતાના આત્મારૂપી યાગ (ક્રીડાવન) માં પ્રવૃત્તિ કરે છે, અન્ય જગ્યાએ જતો નથી.

આ કલ્પશમાં ૩૬ મી અને ૩૭ મી ગાથાનો ખુલાસો કરે છે. ભાવકભાવ અને જ્ઞેયભાવથી જુદાપણાનું ભાન ધતાં અધા-અનેશ-ભાવ છે એમ જાણ્યું. ભાવકભાવનો ભેદ એટલે કર્મના નિમિત્તે ધનો વિકાર તે મારો નથી એમ જાણ્યું, અને જ્ઞેયભાવનો ભેદ એટલે સર્વ પરદ્રવ્યથી જુદાપણાનું ભાન ધયું, એમ બનેથી. લિપ્તપણાનું ભાન ધયું ત્યારે ઉપયોગ, અતિરાય મુંદર સ્વરૂપને જ ધારતો-પોતે પોતાના એક સ્વરૂપને જ ધારતો, પરમાર્થ સ્વભાવ હોતો તે પ્રગટયો, એવાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી જેણે પરિણતિ કરી છે એટલે સ્વરૂપની પ્રતીતિ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન, અને સ્વરૂપની સ્થિરતામાં જેણે સમજૂતા કરી છે, પોતાના આત્મારૂપી યાગમાં પ્રવૃત્તિ કરી છે તે અન્ય જગ્યાએ જતો નથી.

પરથી જુદો અને પરના વિકારથી જુદો એવા આત્મામાં કંઈ, એવા પીતાના સ્વભાવની પરિણતિ એટલે અવસ્થા કરી છે તેવો આત્મા, આત્મારૂપી આરામ-આગમાં કીડા કરતો આત્મામાં કરવા લાગ્યો, ક્યાંય બહાર જતો નથી.

માણસો કરવા બધ છે ત્યારે હોંડે સકુન ને ઉપર બસૂનમાં બેસે, બબ્બે ગાઉ કરે, ને માને કે ફરીએ એટલે શરીરમાં સ્ફૂરતી થાય, પછી સાસં કામ કરીએ; તેમ સંકલ્પ-વિકલ્પના આગમાં કરતો આગ-કોર આશિયાળોને ઊણા માને તેને પરથી નિરાણું તત્ત્વ ક્યાંથી બેસે ? જોનારને જાણતો ન હોય તે તેમાં કેલી ક્યાંથી કું ? બબરવાળો પીતે પીતાતરફ ટળતો બધ, સ્ત્રિ કરે, જાણે ને શ્રદ્ધે તો તેમાં રમ્યા વગર રહે નહિ, ખરો આગ આત્માનો છે તેમાં કીડા કરવાની વાત છે.

જુદો બહારના આગ બગીચામાં મળ માની રહ્યા છે. ઘરમાં આગ બગીચા હોય, આગમાં ઠંડાં પાણી છંદાતાં હોય, ગુલાબના ફૂલની મુગધ છૂટતી હોય, પાણીના કુવારા ઊડતા હોય, ને ભાઈ-સાથ તેમાં થોડા ભાઈબંધાને ભેગા કરી જલસા કરી એજ માણુવા હોય પણ તે જલસાને આગ તે બંધી હોયતી છે.

આત્મા પરથી નિરાળા સ્વભાવનું ભાન કું તે આત્મારૂપી આગનો આનંદ છોડી પરમાં ક્યાંય જતો નથી. સ્વભાવની શાંતિ સિવાય ક્યાંય પણ બહાર વલણમાં જતો નથી. પીતાના વલણમાં જ રહે છે ને આત્માની શાંતિમાં કીડા કું છે તે જ ધર્મ છે.

(૬-નો સ્વ) ૧૬૬૬ આગો ગૃહ ૧૦ શુક.

આત્મા જડથી જુદો છે એમ જાણે, માને, તો રાગ-દ્વેષાદિને ટાળી ગંકે, પણ આત્માનો સ્વભાવ જાણે નહિ તો અવગણુને ટાળી કેમ શકાય ?

સર્વ પરદ્રવ્યોથી, શરીરોથી તથા કર્મના નિમિત્તથી ઉપદ્રવ ધમેલા ભાવોથી ત્યારે આત્માનો બેદ જાણ્યો ત્યારે ઉપયોગને રમવા મરિ અન્ય 'કેકાલ્ક' ન રહું, પણ પીતામાં રમવાનું સ્થાન રહું. બીજા

અત્યંત અપ્રતિભુક્તને વિરક્ત ગુરુથી નિરંતર મનમતવવામાં આવતાં કોઈ પણ પ્રકારે સમજી જાય છે. વિરક્ત ગુરુ, એટલે જેને કોઈથી માન્યતા અને અમુક અંગે મન-દ્વેષથી પણ નિવર્તેલા છે, આત્માના સ્વભાવનું ભાન પામેલા, સુખિની મનુષ્ય ધરેલા, સંગ્રહી નિવૃત્ત ધરેલા, એવા ગુરુથી સમજવવામાં આવતાં એમ કહી શકાય છે. અજ્ઞાની ગુરુ લીલા નથી, કારણ કે અજ્ઞાની ગુરુથી સમજવવામાં આવે તો સમજી શકાય નહિ માટે સમજેલા વિરક્ત ગુરુ લીલા છે જે સ્વરૂપને પામેલા હોય તેનાથી જ સ્વરૂપને પામી શકાય.

‘નિરંતર સમજવવામાં આવતાં’ તેમ કહી શકાય છે પણ ‘ધોર કાળ સમજવવામાં આવતાં’ તેમ કહી શકાય નથી. આ પંચમકાળના પ્રાણીઓને નિરંતર સમજવવામાં આવે ત્યાં તે મમજી છે, શિષ્યને આજે પામેથી આજે તજના યોગથી સમજવવામાં આવે છે.

આચાર્યદેવે નિરંતર સમજવવામાં આવે છે તેમ કહી શકાય છે, પરંતુ શિષ્ય આખો સ્વિસ ગુરુ પાસે બેઠો બેઠો અને સાંભળ્યા કહે તેમ તો બનતું નથી, તેમ આખો સ્વિસ ગુરુ મંભળાવ્યા કહે તેમ પણ બનતું નથી, કારણ કે મુનિઓ કાંઈ આખો સ્વિસ ઉપદેશ આપતા ન હોય, તે તો પોતાના ‘ધ્યાન, જ્ઞાનમાં લીન હોય છે, શિષ્યને કાંઈ ચોવીને કલામ સમજવતા નથી નિરંતર એટલે આંતર ગહિત (નિરંતર) મમજવતા નથી, તેમ સમજવવાનું ગુરુનો ઉપયોગ કાયમ આને મમજવું એમ ગહેતો પણ નથી. સમજવવાનું જ્ઞાની ગુરુને તો એવા ભાવ હોય છે કે બીજાને સમજવું હશે, ને એની પાવતા હશે તો સમજશે, પરંતુ પદાર્થને સમજવું તે માટે હાથ નથી. ગુરુનો ઉપયોગ તો જ્ઞાન ધ્યાનમાં નિરંતર હોય છે, પણ તેમનો ઉપયોગ બીજાને સમજવવા તરફ નિરંતર હોતો નથી, તો પણ તેના ગુરુએ પોતે જ નિરંતર મમજવવાનું કહ્યું છે, પોતે પંચમહામનસારી, અત્યંત મુનિ છે. તેમણે પોતે જ નિરંતર મમજવવાનું કહ્યું છે તેનો અર્થ બીજો છે.

મનજ્ઞાનને મમજવાની કાયમ વનશ ૩, કાયમ મમજવાની

કામી રહ્યો થકો વતો છે, સમજનારની ધગશ નિરંતર સમજવાની છે માટે તેણે ગુરુને દૂર રાખ્યા નથી, નિરંતર ગુરુ પાસે ઝેમી રહેવાતું નથી પણ હૃદયથી ગુરુને દૂર રાખ્યા નથી. મમજનાર ખાય છે, પીએ છે, વેપાર કરે છે, પણ ચોવીશે કલાક ધગશ રહ્યા હો છે કે, ક્યારે નવરાશ મળે ને ક્યારે ગુરુ પાસે જાઉં ને ગુરુ મમજાવે, તેવી જિજ્ઞાસા નિરંતર વત્યાં હો છે, માટે ખીજ કામ કરવા છતાં પણ નિરંતર સમજવામાં શિષ્યનો કાળ જાય છે એમ હોવાય છે વેપારના, ખાવા-પીવાના આદિ ખીજ જે અદ્ય ભાવો આવે છે તેને ગોણ કરી લીધા છે. સમજવાના કામીને વિચાર આવે છે કે આ ભવમાં ન સમજાય તો ક્યાં ઉતારા? આ ભવમાં જન્મ-મરણના ભાવ ન રળે તો ખીજે ક્યાં ઢાળવા? જન્મ-મરણ રળે એવું સમ્યક્દર્શન ન થયું તો “આવા તાડ” ખીજે ક્યાં મળશે? એવી ભાવના હોવાથી ઘરનાં કામ કરે છે છતાં પણ, ચોવીશે કલાક માંભળીને સમજવા તરફ જિજ્ઞાસા રહે છે, તેથી નિરંતર માંભળે છે તેમ હું છે. પણ શાસ્ત્રમાં નિમિત્તથી ભાષા લીધી છે, ગુલાંટ મારીને વાત લીધી છે કે ગુરુ નિરંતર સમજાવે છે. વાત લીધી છે નિમિત્તથી પણ ખરી વાત તો ઉપાદાનથી છે, ગુરુના નિમિત્ત તરફથી વાત લીધી છે પણ ખરી વાત તો શિષ્યના ઉપાદાન તરફની છે. આમાં અસૌકિક મંત્રો ભર્યા છે, મમયમાર કર્તા શ્રી કૃંદકૃંદાચાર્યદેવે અને દીકા કુ-નાર શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે અસૌકિક મંત્રો ભર્યા છે, કો- અદ-ભુત ગ્યના થઇ ગઇ છે. મમજનારને ચોવીશે કલાક સમજવાની ધગશ અને જિજ્ઞાસા રહે છે, પણ જ્ઞાની એવા ગુરુને એટલે મમ-જાવનારનો ઉપયોગ કાયમ આને સમજાવું એમ રહેતો નથી, પણ શિષ્યની એટલી પાત્રતા છે કે ગમે તેટલીવાર માંભળાવે તો પણ પ્રીતિથી, ઉમતાથી માંભળે, પણ કંટાળો આવે નહિ. મમજવાના ભાવની મુખ્યતા છે. ખીજ સંચારનાં કામ કરતાં છતાં પણ મમજવાની જિજ્ઞાસા રહે છે, માટે ખીજ રાગ-દેવના ભાવને ગોણ કરીને હું કે નિરંતર માંભળે છે. જ્યારે પાતે સમજે છે ત્યાં ગુરુનું નિમિત્ત હોય છે એમ પણ આમાંથી નીકળે છે.

સત્ને સમજવાની જેને નિરતર જિજ્ઞાસા ગદ્યા કહે છે કે 'મમજનું છે, સમજનું છે,' તેવા પાત્ર જીવને સમજવતાં તે મહા ભાગ્યથી સમજ્યો છે. પુરુષાર્થથી શિષ્ય મમજ્યો તે પુરુષાર્થને અર્ધી મહાભાગ્ય કહ્યું છે

શિષ્ય પહેલાં અપ્રતિજ્યુક્ત હતો ત્યારે ગરીબ જીવ, અને આત્મા જીવો એમ અમે સમજતા નથી તેમ ગુરુને કહીએ છીએ, પણ વર્માત્મા ગુરુએ સમજવતાં, કોઈ પ્રકારે સમજ્યો. કોઈ પ્રકારે એક કોઈ તબ્બાજ મમજી જાય અને કોઈ વચ્ચે નિચાર અને મથન કરવાથી સમજી એવો તેનો અર્થ છે હવે શિષ્ય મમજીને સાવવાન થયો, કે હું કોણ? આ કોનાં ગાણાં ગરાય છે? અહો! હું તો શુદ્ધ નિર્મળ જ્ઞાનજ્યોતિ છું, આ શરીરગતિ તે મારું કાંઈ નથી. મોહનો અભાવ કરીને સાવવાન થયો. અહો! આ પરને માટે પગોજી થતી હતી તેમાં મારું કાંઈ કર્તવ્ય હતું નહિ, ઊંચકું મારું બગડી જતું હતું, સાવવાન થયો કે અરેરે! પરવસજીમાં મારું બગડતું હતું. મારું સ્વરૂપ શું છે? પણ તે મારું સ્વરૂપ નથી, મારું સ્વરૂપ તો મારા આગળ છે, એમ વિચારી સાવવાન થયું, અવરૂપમાં એકમતા-લીનતા કહે છે મોહ હતો ત્યારે નાવવાન નહોતો, મોહનો અભાવ થવાથી સાવવાન થયો, માટે 'નાવવાન' શબ્દ લીધો છે

મૂડીમાં ગમેલું મોનું જેમ ભૂલી જવાય, તેમ આત્માને ભૂલી નયો હતો, જીએ, હૃદયથીમાં મોનું બતાવે છે, તેમ આત્માને હૃદયથીમાં બતાવે છે. જેમ કોઈ માણસની મૂડીમાં મોનું હોય, તે માણસ ખીન કોઈ માણસની સાથે એવો વાતે ચડે, કે આ મારી મૂડીમાં મોનું છે કે નહિ તે ભૂલી જાય. એવું 'મોનું ક્યાં? એમ ગાતવા મડી પડે છે, પડી ચાલે બાજુ જીએ, ટોડલે જીએ, પગી ક્યાંય ન દેખાય એટલે મારી પામે છે એમ યાદ કરીને નકરે કહે છે, કરીને યાદ કરીને સુવર્નને દેખે છે, મોનું માન હાથમાં છે એમ ખમ્મ તો હતી, પણ ભૂલી જાયો હતો, તે યાદ આનવાથી કરીને દેખે છે

દૃષ્ટાંતમાં પહેલાં ખબર હતી ને પછી યાદ આવે છે, પણ તે દૃષ્ટાંતના સિદ્ધાંતમાં અનાદિના અજ્ઞાની હતો ને પછી જ્ઞાન થાય છે, એમ દૃષ્ટાંતમાં ને સિદ્ધાંતમાં તેટલો ફેર છે. મુવહુના ન્યાયે પોતાના પરમેશ્વરને ભૂલી ગયો હતો. સર્વ સામર્થ્યથી ભરપૂર અનંતજ્ઞાનશક્તિ, અનંતવીર્ય-શક્તિ, અનંત આનંદનો હંદ, આદિ અનંતગુણનો પિંડ એવા પોતાના પરમેશ્વર આત્માને ભૂલી ગયો હતો. આત્માને સંકો-લિખારો કહ્યો નથી પણ પહેલેથી જ સર્વ સામર્થ્યથી ભરપૂર પરમેશ્વર કહ્યો છે.

આચાર્ય કેવ કહે છે કે આત્મા તારી પાસે છે પણ તું ભૂલી ગયો છે, જેમ સોનું પોતાની પાસે હતું પણ ભૂલી ગયો હતો તેમ. શરીરમાં આત્મા હશે, શરીર બહાર આત્મા હશે! પુણ્યમાં આરુ હશે-કીક હશે? પુણ્યથી આત્મધર્મ થતો હશે? એમ માનતો હતો. અનાદિથી આત્માને ભૂલી ગયો હતો પણ મર્વસામર્થ્યના ધરનાર એવા પરમેશ્વર આત્માનું કાણમાં ભાન કરીને કાણમાં રાગદ્વેષ ટાળી દેવગણજ્ઞાન પ્રગટ કરે છે, એવો આત્માનો અલૌકિક સ્વભાવ છે. આત્માને પરમેશ્વર, ત્રણસોકનો નાથ વગેરે કહેવાય છે તે ત્રણસોકને ત્ત્રણવાની અપેક્ષાએ કહેવાય છે, પણ જગતનો સંહાર કરે, ઉત્પન્ન કરે કે રક્ષા કરે તે અપેક્ષાએ કહ્યું નથી. મારો સ્વભાવ એવો છે કે ત્રણસોક ત્રણસોકના પદાર્થ અને લલચાવવા કે પ્રતિકૂળતા કરવા સમર્થ નથી. આહો! હું એવા પોતાના ભગવાન આત્માને ભૂલી ગયો હતો. જેમ અંધાંક પ્રકાશથી રંગે, તેમ અજ્ઞાન તે જ્ઞાનવડે નાગ ધ્યું. આહો! અંતર તત્ત્વ તે હું, આહ્યતત્ત્વ તે હું નહિ તેમ જ્ઞાન કરી, તેમ શ્રદ્ધા કરી, અને તેનું જ આચરણ કર્યું, એટલે તેમાં જ તન્મયતા કરી, લીનતા કરી. જીએ, આમાં અંતરની ક્રિયા આવી, અંતરનું ચારિત્ર આવ્યું. જેવું જાણ્યું હતું તેવી જ માન્યતા કરીને, તેમાં જ આચરણ કરીને, જેવો હતો તેવો એક આત્મારામ થયા. પછી કહે છે કે આવું મેં જાણ્યું 'તે જ હું.' 'એવો જ હું,' એવો અનુભવ કરું છું કે હું એતન્મયમાત્ર જ્યોતિષ છું કે. જે મારા અનુભવથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

આત્મા સ્વપ્નપ્રકાશ છે. અગ્નિને અમર નથી કે હું સ્વપ્ન પ્રકાશ છે હું પણ આ જાગૃત્તારને અમર છે કે હું સ્વપ્નપ્રકાશ છે આત્મા પાતે જ પાતાને જાણે છે અને બીજાને પણ જાણે છે એવું મારા અંતઃજ્ઞાનથી જાણુ છું કે હું સ્વપ્ન પ્રત્યક્ષ જ્યોતિ છું.

ચિન્માત્ર આકારને ક્ષીરે હું ગમસ્ત કમરૂપ તથા અકમરૂપ પ્રવર્તતા વ્યાવહારિક ભાવોથી ભેદરૂપ થતો નથી મારે હું એક જ

હું જ્ઞાનમાત્ર ચિન્મય આમર છું કમરૂપ એટલે નર-નારમી પર્યાય, મનુષ્ય અને નારકી આદિના ભવ તે બરા એક સાથે થતો નથી મારે તે કમરૂપ છે અને લેશ્યા, જોગ વગેરે તે વ્યાવહારિક ભાવો બરા એક સાથે વર્તતા હોય છે મારે તે અકમરૂપ છે, બાળક, યુવાન અને ઇશ્વર તે ત્રણ અવસ્થા કમપૂર્વક વર્તે છે, ને અંજી થતા તીવ્ર-મ-રાગ-દ્વેષ તે પાત કમપૂર્વક વર્તે છે, કમરૂપ એટલે એક પછી એક થતી અવસ્થા, જેમકે ઘડીમાં કોર ધાય, ઘડીમાં માન ધાય, વળી પાઠા લોભ ધાય વગેરે અવસ્થા કમપૂર્વક ધાય છે, અને જોગ કનાય, લેશ્યા, મનિજ્ઞાન, સુતજ્ઞાન વગેરે તે બરા ભેદ આત્માએ એકસાથે અકમરૂપ પ્રવર્તે છે-ને બરા કમરૂપ અને અકમરૂપ બે પ્રવર્તતા છતાં, અને તે બરા અનેક ભેદો જ્ઞાનમા રેખાના છતાં હું તેનાથી અંજીરૂપ થતો નથી, તેથી માત્ર એકપાત્ર રાજીવુ નથી, હું તે મારામાં એકરૂપ જ કામ કરું છું, હું તે ચિન્માત્ર આકારને ક્ષીરે એવું છું.

પહેલાં ગુરુએ સમગ્રગ્રંથ કે 'તુ આવો, તુ આવો;' હવે શિષ્ય કહે છે કે "હું આવો, હું આવો, હું શુદ્ધ છું" નર-નાર-આદિ પ્રકૃતિનાં રૂપો તે રૂપ હું નથી, રાગ-દ્વેષ શુભાશુભ આદિ નિકાનભાવો તે પણ હું નથી, ધર્મી થવો એટલે કહે છે કે જેમ મૂલીમાં ગખેવું આવું ભૂડી જરાય તેમ હું માગ પરમેશ્વરને ભૂડી, જયો હતો, પણ અરેખર હું મનુષ્ય નથી, હું વાલિયો નથી, હું મૂર્તિ નથી, હું પૃથ્વી નથી પણ તેનાથી જુદા હું જ્ઞાયમાત્ર જ્યોતિ છું

હું અવ છું, એવો વિકલ્પ આવે તે હું નથી માટે અવના વિકલ્પનો ભેદ પડે તેનાથી હું ભુલો છું. હું શરીરાદિ જડ પુદ્ગલ વગેરે અવ્ય દ્રવ્યોથી ભુલો છું, ત્યા, દાન, આદિના શુભપરિણામ ધાય તેનાથી પણ હું ભુલો છું, હિંસા, ગૂઠું આદિ પાપના ભાવ ધાય તેનાથી પણ હું ભુલો છું, આગ્રવ એટલે જે અવસ્થાના નિમિત્તથી કર્મનાં રજકલ્પો આવે તેનાથી પણ હું ભુલો છું, સંવર એટલે કર્મને અટકાવવાની અવસ્થાનો વિકલ્પ તે હું નથી, અને સંવરની પર્યાય પૂરતો પણ હું નથી, હું તો ત્રિકાળી અખંડ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, નિર્જરા એટલે કર્મને ટાળવાની અવસ્થા જે આત્મામાં ધાય છે તે નિર્જરાનો વિકલ્પ તે પણ હું નથી, અને નિર્જરા એટલે આત્માની વિશેષ સ્થિરતારૂપ અવસ્થા-તે અવસ્થા જેવડો પણ હું નથી. હું તો પરિપૂર્ણ સ્વભાવથી કાયમ ભરપૂર છું. બંધનો વિકલ્પ તે પણ હું નથી, મારો મોક્ષ થશે એવો વિકલ્પ તે પણ રાગ છે-તે રાગથી મારું સ્વરૂપ ભુલું છે, અને મોક્ષ છે તે અવસ્થા છે, પર્યાય છે, સમય સમય તે અવસ્થા બદલાય છે, માટે તે સમયની અવસ્થા પૂરતો પણ હું નથી. હું તો ત્રિકાળી શાશ્વત છું, મોક્ષની અવસ્થા તો સાદિ અનંત છે, કારણકે પહેલાં અનાદિકાળથી સંસાર અવસ્થા હતી અને પછી મોક્ષ અવસ્થા ધાય છે, અને હું તો અનાદિ અનંત ગુણ એકરૂપ છું માટે તે મોક્ષની પર્યાય પૂરતો પણ હું નથી.

આ નવતત્ત્વના ભેદ છે તેમાં રાગના વિકલ્પ આવે છે, માટે હું તેને તોડીને મારા જ્ઞાયકસ્વભાવમાં રહું એમ શિષ્ય ધર્મી થકને માવના ભાવે છે. સાચું જ્ઞાન થતાં નવેતત્ત્વો ભેદરૂપ ભાસે છે. નવેતત્ત્વના વિકલ્પ તે અશુદ્ધભાવ છે, એકરૂપ સ્વભાવનું જ્ઞાન થયું ત્યાં નવતત્ત્વના વિકલ્પથી છૂટો પડીને અશે શુદ્ધ થયો. હું અવ, અવ્ય, માત્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ, તે બધા ભેદોના વિકલ્પની અશુદ્ધતા સ્વરૂપે નથી, નવતત્ત્વોના ભેદોમાં અટકું તેવો હું નથી, સંવર અને નિર્જરાની અધૂરી અવસ્થામાં પણ હું અટકું તેવો નથી,

તો હું કેવો છું ? હું તો શુદ્ધ છું, નવતત્વના ભેદોને માત્ર જાણનાર છું.

પ્રશ્ન:—આ સાતમા ગુણસ્થાનવાગ્યાની વાત છે ને ?

ઉત્તર:—ના, અહીં તો ચોથા ગુણસ્થાનવાગ્યાની વાત છે. સાતમે તો અપ્રમત્ત ધ્યાનમાં ઠરી ગયો હોય, ત્યાં આવા વિકલ્પો ક્યાં હોય ? માટે આ તો ચોથાની વાત છે.

નવતત્વના ભાવો તે ભેદરૂપ છે માટે તેને વ્યાવહારિક કલ્યા છે તેના ઉપર લક્ષ કરતાં રાગ આવે છે માટે હું તો ગાથિત ટકોટીકું છું, નવતત્વના રાગના ભેદ પડે છે તેનાથી હું ભેદાતો નથી, હું તો ટકોટીકું છું.

નર, નાસ્ક, આળસ, યુવાન, વૃદ્ધ, રાગદ્વેષ વગેરે ભેદ અને ભેદશ્યા, ભેગ વગેરે અનેક ભેદ હોવા છતાં હું ચિન્માત્ર આકાર છું. મારું જ્ઞાન અનેકરૂપ ધર્મ જતું નથી. ક્રમરૂપ અને અક્રમરૂપ ધર્મ અનેક ભેદોની સાથે એકપણ હીણું અને નવતત્વના ભેદથી અશુદ્ધતા આવતી હતી તેથી તે અશુદ્ધતા રહિત શુદ્ધ કલ્યા.

ચેતન્યમાત્ર હોવાથી સામાન્ય-વિશેષ ઉપયોગપણાને ઝાણગતો નથી, સામાન્ય એટલે ભેદ પાડવા વિના જાણવું તે દર્શન, અને વિશેષ એટલે ભુલું ભુલું જાણવું તે જ્ઞાન, એવા સામાન્ય-વિશેષપણાને હું ઉલ્લંઘનો નથી. માટે હું દર્શનજ્ઞાનમય છું.

સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ જેવું નિમિત્ત છે એવા સંવેદનરૂપ પરિણમ્યો હોવા છતાં પણ સ્પર્શાદિરૂપે પોતે પરિણમ્યો નથી માટે પન્માર્થ હું મનાય અરૂપી છું.

અર્ગ-રાહો, ઊનો, હલકો, ભારે, ચીકણો, ડુબો, ખરખરો તે

મુંદાળો, તે સ્પર્શ અને જાણવામાં બાહ્ય નિમિત્ત છે. તેમ રસ-ખાટો, મીઠા, તીખો, કડવો, કષાયલો, તે બધા રસ અને જાણવામાં બાહ્ય નિમિત્ત છે, તેમ ગંધ-મુગંધ અને દુર્ગંધ તે ગંધ પણ અને જાણવામાં બાહ્ય નિમિત્ત છે, તેમ વર્ણ-કાળો, રાતો, લીલો, પીળો, ઘોળો, એ બધા વર્ણ અને જાણવામાં બાહ્ય નિમિત્ત છે. મારા જ્ઞાનમાં એ જણાય છે.

આ સ્પર્શ છે, ગંધ છે, વર્ણ છે, એમ માગ જાણવામાં આવે છે, એમ જાણવાના સંવેદનરૂપે હું પરિણમ્યો છું.

જેમ અરીસામાં મામા પદાર્થ જેવા હોય તેવા પ્રતિબિંબિત થાય છે તો પણ અરીસો તે સામી વસ્તુરૂપે પરિણમ્યો નથી. તેમ આ રૂપ કાળું છે, આ રૂપ ઘોળું છે એમ જાણવાના સંવેદનરૂપે હું પરિણમ્યો હોવા છતાં હું તે વર્ણ, ગંધ, આદિરૂપે થયો નથી.

અજ્ઞાનીને સ્પર્શ, રસ, ગંધની અવસ્થા જાણવાનું ઠાણું આવે ત્યારે તે જાણવારૂપે નહિ રહેતાં, પરપદાર્થરૂપે હું થઈ જાઉં છું તેમ માને છે. ખાવાનો લોહુપી, જ્યારે ખાવાના પદાર્થો ફળો, અને શિખંડ આદિને દેખે ત્યારે એવો તન્મય થઈને બોલે કે શું દેશું જેવું ફળો ! શું શિખંડની મીઠાશ ! એમ મીઠાશથી બોલે, કેમ જાણે પર પદાર્થરૂપે પોતે થઈ જતો હોય ! પણ જ્ઞાની તેનો જાણનાર રહે છે, માત્ર સામા પદાર્થનું સ્વરૂપ જેવું છે તેવું જાણે છે; સામા પદાર્થ જેવો હોય તેવા જ સંવેદનરૂપે જ્ઞાન થાય એમ કહીને આચાર્યદેવને ત્યાં જોર દેવું છે કે નિમિત્ત હોય તેવું જ જ્ઞાન થાય તેનાથી બહુ ન થાય એટલે તેવા જ સંવેદનરૂપ કહ્યું છે, આત્મા તેવા જ સંવેદનરૂપે થાય એટલે તેને જાણે પણ તે રૂપે થતો નથી.

સ્પર્શ, ગંધ વગેરે માગ જ્ઞાનમાં જણાય ત્યાં સામી ચીજ ખાટી હોય તો ખાટીનું જ જ્ઞાન થાય, ઊંચું જ્ઞાન ન થાય, જે ઠાણું રંગનું જ્ઞાન જેવું થાય, જે ઠાણું ગંધનું જ્ઞાન જેવું થાય, જે ઠાણું

સ્પર્શનું જ્ઞાન જેવું ધાય તે ઠાણે સામી ચીજની પર્યાય પણ તેવી જ હોય જ્ઞાન બલે સામી ચીજ જેવી હોય તેવું જ ધાય, પણ તે ચીજ તો નિમિત્ત છે, જોય છે, તેને જાણતાં હું સ્પર્શાદિપે પરિભ્રમનો નથી, માગે તે જાણવાનો સ્વભાવ છે મારે હું જાણું છું, ગાંધી તાય આવતો હોય તો ઠાકિઓ તાય છે એમ જ્ઞાન જાણે અને ઊનો તાય હોય તો ઊનો તાય છે એમ જ્ઞાન જાણે ગુલાબનું ફૂલ સાન હોય તો આ ગુલાબનું ફૂલ છે એમ જ્ઞાન જાણે, પણ ગુલાબના ફૂલને મોગરાનું ફૂલ છે એમ ન જાણે. મારે સામે જેવો પદાર્થ હોય તેવું જ જ્ઞાન જાણે ધર્માત્મા સમજે છે કે તે બધા રૂપી પદાર્થન જાણતા હતા પણ હું રૂપી થતો નથી, હું તે પદાર્થરૂપે પરિભ્રમે નથી મારે હું અરૂપી છું

૧૯૨૨ આસા સુ ૧૧ શનિ

અહીં ૩૮ મી જાથાની ટીકા ચાલે છે. જિજ્ઞાસુ શિષ્ય છે તે સમજ્યો, નવતત્વના લેદથી પોતાને અલેક જાણવા મ'ડ્યો, અને સ્પર્શાદિ મારા જાણવામાં નિમિત્ત છે, પણ હું તે સ્પર્શાદિરૂપે પરિભ્રમ્યો નથી મારે હું અરૂપી છું વગેરે જાણવા લાગ્યો

ધર્મી શિષ્ય જાનના બાવે છે કે આમ મર'વી જુદા એવા સ્વરૂપને અનુભવતો હું પ્રતાપવત છું

આગળ ઘણી વાત કહેવા- ગજ છે તે ઠીતે એટલે તે નિધિથી, સર્વથી જુદો, શરીરાદિ વગેરેરૂપ હું નથી આમ સર્વને જુદો અવુ ભવતો કહે છે કે હું પ્રતાપવત છું, કોઈથી સ્પાષેલો નથી મારા પ્રતાપસ્વરૂપને કોઈ સ્વાધી ગદે તેમ નથી, એમ સમ્યક્દષ્ટિ છવ, પરમ પુરુષાર્થવડે પોતાને પ્રતાપવત માને છે

ધર્માત્માને આત્માની ઝોળખાલ થયા પછી ગમે તેવા શરીરના રોગ આવ્યો અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાના પ્રસંગ આવ્યો, પણ મારા આત્મામાં પ્રભુ-વસન્નિ છે એટલે મારા પ્રતાપને કોઈ ખડન કરી શકે તેમ નહીં

સમયસારમાં ૪૭ ગતિ આવે છે તેમાં સાતમી પ્રભુત્વ નામની ગતિ આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે—જેનો પ્રતાપ અખંડિત છે અર્થાત્ કોઈથી અંડિત કરી શકાતો નથી એવા સ્વાતંત્ર્યથી (સ્વાધીનતાથી) શોભાપમાનપણું જેનું લક્ષણ છે એવી પ્રભુત્વગતિ. ધર્મી છવ એમ સમજે છે કે મારામાં પ્રભુત્વશક્તિ છે, હું ત્રણ લોકોના નાથ છું, મારી સ્વતંત્ર શોભા મારા આચારે છે; ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં મારી શોભા તે શરીરરહિત અને શુભાશુભભાવને આધીન નથી, એક રજકણ કે ગંગા મારી સ્વતંત્ર શોભાને રોકી શકે તેમ નથી, એવો હું પ્રતાપવંત છું. અનંતકાળમાં આત્મા હું કોણ છું તેની સેટન માત્ર ઝોળખાણ કરી નથી. અહીં તે પ્રતાપવંત કહીને એક એકમાં ઝોળખાણ કરીને પાછો પડવાનો નથી એવા અપ્રતિહતભાવનો કાલ-સાર ક્યો છે.

લોગી હોય તો પણ જડ ગરીરાદિથી અને શુભાશુભભાવથી ને મજા ધાય એમ માનવો હોય તો તે લોગી નથી પણ લોગી છે, રણ કે બહારથી લોગી થયો પણ અંતરમાં પર પદાર્થનો હું કર્તા અને પરપદાર્થનો હું ભોક્તા છું એવી દૃષ્ટિ છે તેથી તે પરપદાર્થનો લોગી છે પણ લોગી નથી. બરો લોગ એનું નામ કે જ્યાં આત્મ-ભાવનો વેપાર છે. મારામાં પ્રભુત્વશક્તિ છે, ગરીરાદિ અને પુણ્ય-પના ભાવ તેનો હું કર્તા-ભોક્તા નથી, મારી પ્રતાપમંપદાને કો-પાવી શકે તેમ નથી, પણ હું અશુદ્ધતાને વ્યાવનાર છું. બહાર પોગમાં ગમે તે બનો, પણ મારા અંતસ્સ્વરૂપને તેની કાંઈ અગર ની, કારણ કે મારામાં પ્રભુત્વશક્તિ છે. એમ ધર્મી છવ પોતાના આત્માને પ્રભુ માને છે કે જેનો પ્રતાપ અખંડિત છે; એવી રીતે તાની સ્વતંત્ર શોભામાં લીન થવું તેનું નામ લોગ છે. ધર્મી છવ સારમાં હોય તો પણ લોગી છે, કારણ કે પરભાવના કર્તા-ભોક્તાનો વ છૂટી ગયો છે, મારો ભોગવદો મારામાં જ છે એમ ભાન થયું પરના કર્તા-ભોક્તાપણાથી નિરાળો ગદે છે માટે દૃષ્ટિથી લોગી છે,

પણ હજી અસ્થિરતા ઊભી છે. તે જ્યાં મુનિ થયો ત્યાં દૃષ્ટિ અને સ્થિરતાથી બંને રીતે જોગી થશે.

પ્રશ્ન:—શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મહાવીર ભગવાને જી જ મહિનાનું ઉપવાસ કર્યા ત્યારે કર્મનો નાશ થયો. ઉપવાસ કર્યા વિના કર્મ પૂરતા હશે? કર્મ નાશ થતા હશે? માટે ઉપવાસ કરવાથી જ કર્મનો નાશ થાય છે

ઉત્તર:—મહાવીર ભગવાને કેવા ઉપવાસ કર્યા હતા? તે આ તમારા માનેલા ઉપવાસ છે તે નહિ, પણ તે તો આત્માના અવુ ભવમાં—અર્તાદ્રેષ આનન્દગ્સમાં રક્તા, મમ્મ થતાં મહુજ આહારની વચ્ચે તૂટી ગઇ હતી, આહાર લીધો છે કે નહીં લીધો તેના જ્યાં પણ મધો નથી, તે તમને વિકલ્પ પણ આપ્યો નથી, આત્મા અમૃતના ઝોડકારમાં ખીજ આહારને ભૂલી ગયા છે. સહજ જ્યાં તૂટી ગઇ છે એવું નામ ઉપવાસ છે. યોધે, પાંચમે ગુણસ્થાને આવકને અને છઠ્ઠે સાતમે ગુણસ્થાને મુનિને, જેવા સિદ્ધ ભગવાનને અમૃતના ઝોડકાર આવે છે તેવા તેમને પણ અમૃતના ઝોડકાર આવે છે હું મુદ્ધ ચિન્તનદમૃતિ હું એના ભાનમાં ક્રમે ક્રમે સ્થિતતા વચતાં—આનદની ધારા વચતાં, સહજ જ્યાં તૂટી ગઇ અને સહજ આહારને મહાવીર ભગવાન ભૂલી ગયા છે, આનુ નામ ખગ ઉપવાસ છે બાકી બધા ઉપવાસ સમજવા જેવા છે જો શુભ પરિણામ હોય તો પુણ્ય બાધે, અને અભિમાન આદિ બહાર પડવાનો હેતુ હોય તો પાપ બાધે જ્ઞાનીને પણ ઉપવાસનાં શુભ પરિણામ આવે તેનાથી પુણ્ય જ બધાય, પણ જેવી સ્વરૂપની લીનતા થાય તેના વડે કર્મનો નાશ થાય મહાવીર ભગવાનને પણ જે સ્વરૂપની લીનતા થઈ અને સહજ આહારની દૃષ્ટિ તૂટી ગઈ, તે સ્વરૂપની લીનતા વડે જ કર્મનો નાશ થયો છે, પણ શુભ પરિણામથી કર્મનો નાશ થયો નથી, શુભ પરિણામનું કર્તવ્ય પણ ભગવાનને નથી શાસ્ત્રમાં કઈ અપેક્ષાએ પ્રત્યક્ષપણે સ્વરૂપ કહ્યું છે તે સમજ્યા વગર વારંવાર ઉપવાસ કે

તો પણ તેનું કૃણ આત્માને કાંઈ નથી; હા, સ્વર્ગનું કૃણ મળે, પણ જીવ ન ઘટે. એવા ઉપવાસ કરી જીવ અનંતવાર નવત્રૈવેક સુધી જન્મ આપ્યો પરંતુ એક પણ જીવ ન ઘટ્યો.

ધર્માત્મા જ્ઞાની કહે છે કે હું તો પ્રતાપવંત છું, મારો જ પ્રતાપ ચાલે છે. જેમ લૌકિકમાં પ્રતાપરાણા થઈ ગયા છે તે પ્રતાપરાણાને એવું જોઈ હૃદય કે હું હિંદુ, મને કોઈ જાતી રાક્ષસ નથી, એવી લૌકિક શ્રદ્ધાવડે ધોતાના ધોડાને પગ હાથીના દાંત ઉપર મૂક્યો અને ભાલાવડે હાથી ઉપર એટલા સવારને વીંધી નાખ્યો;—તેમ આ આત્મા ભાવઆર્થપ્રતાપ છે, તે પ્રતાપી આત્માનું ભાન થતાં ચારગતિને નાશ કરવાનો પુરુષાર્થ જાગે છે. ચારગતિનાં મુળિયાં મારા હલાવ્યાં હશે, મારા ટાળ્યાં ટળે, મારો જ હુકમ ચાલે, ખરું મારે જ હાથ છે એવો હું પ્રતાપવંત છું.

પ્રશ્ન:—આ ન સમજાય ત્યાંસુધી શું કરવું ?

ઉત્તર:—આ ન સમજાય ત્યાંસુધી સત્સમાગમ કરવો, સ્વચ્છંદ છાંડી, ખીલું ખરું છાંડી, મરણના છેલ્લા ધાસ મુધી પણ શાસ્ત્રાભ્યાસ, તત્ત્વચિંતન, અને સત્સમાગમ કરવો. મુનિઓને પણ ઉપદેશ આપ્યો છે કે હું મુનિ ! મરણના છેલ્લા ધાસ મુધી પણ ગામ્ત્રનો, વિચિત્ર પ્રકારના અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો, સમ્યક્ પ્રકારે અભ્યાસ કરવો, જ્ઞાન-ધ્યાનમાં લીન થતાં સમાધિ મરણે દેહ છૂટે તો એક બે ભવે મુક્તિ થાય. આ અર્થ વાત છે, પાછી કંઈ તેવી નથી.

આગળ કહ્યા તેવા પ્રતાપવંત વર્તતા એવા મને, જોકે બહાર અનેક પ્રકારની સ્વરૂપથી સંપન્નવડે સમસ્ત પરલોકો સ્ફુરાયમાન છે તોપણ, કોઈ પણ પરદ્રવ્ય-પરમાણુમાત્ર પણ મારાપણે ભાસતું નથી.

ધર્માત્મા વિચારે છે કે મારી બહાર અનેક પર પદાર્થ તેની શક્તિવડે સ્ફુરાયમાન છે. તેની સંપદા તેનાથી છે, આત્મામાં તેના સ્વરૂપની કાંઈ સંપદા નથી. રાગીગદિ અને શુભાગુણ લાગણી

દેખાય તે મારી સંપદા નથી, તે જડની સંપદા છે. જડમાં જડની અનેક પ્રકારની શક્તિ તથા ઝડક સ્ફુરાયમાન થાય છે, એવું લ્ય લાન થયું ત્યાં કોઈ પણ પરદ્રવ્ય મારાપણે મારામાં ભાસતું નથી પરદ્રવ્યોની સંપદા પરદ્રવ્યોમાં સ્ફુરાયમાન થાય છે અને મારી સંપદા મારામાં સ્ફુરાયમાન થાય છે, તેથી કોઈ પરમાણુ માત્ર પણ મને મારાપણે ભાસતું નથી. બંને સ્ત્રીજને સ્વતંત્ર રાખતો પોતે પ્રતાપવંત વર્તે છે, એટલે કાંઈ બહારથી પરદ્રવ્યોનો નાશ થઈ ગયો નથી-પરદ્રવ્યો કાંઈ ઊડી ગયા નથી, પણ હું મારામાં ને એ (પરદ્રવ્યો) એનામાં, એમ અસ્તિ-નાસ્તિ બતાવે છે.

ઈર્મીનો રજિસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક શું છે? કે એક રજકણ પણ મારે તાળે નથી, હું રજકણને તાળે નથી; એક પણ રજકણનો હું કર્તા નથી, મારું એ કર્મ નથી; મારા ગુણ સ્વભાવનો હું કર્તા છું ને મારી શુદ્ધ અવસ્થા તે મારું કર્મ છે; એવું જ્ઞાન તે સમ્યક્દષ્ટિનો રજિસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક છે.

અનત રજકણ માંહેનો એક રજકણ-પરમાણુમાત્ર પણ મારે નથી એમ જોર આપ્યું છે, તો ળીજા મ્યૂસ પત્રાર્થની તો વાત ક્યાં રહી?

કોઈ કહે આમાં પુરુષાર્થ શું આપ્યો? એટ પરમાણુમાત્ર પણ મારું નથી એવી સાચી સમજણ કરવી તે કર્મને નાશ કરવાનો અનતો પુરુષાર્થ છે. જેના જ્ઞાનમાં એક રજકણ પણ મારું નથી, હું ગુણ વિદ્યાનંદમૂર્તિ છું એવું અપૂર્વ જ્ઞાન થાય છે તેને એવું જ્ઞાન થયા પછી વ્યવહારમાં પણ જવાબ આપે કે હું શુદ્ધ વિદ્યાનંદમૂર્તિ છું, એક રજકણ પણ મારું નથી, મારે તાળે નથી.

એનું અર્થને જો નશન પામે છે,
એનું મન ન વહે ળીજે ભામે છે;
મુજાનદના નાથ નિહારી છે,
એવા અનંદારી ભૂમારી છે

ત્રિલોકનાથ સર્વજ્ઞ ભગવાને આત્માને જેવો જોયો અને કહ્યો છે તેવા ભગવાન આત્માને જેને સ્વપ્નમાં પણ દર્શન થાય તેવું મન ધીજી વિષય-કથાયના ભામે જતું નથી, પરથી મુક્ત-નિરાજો ચૈતન્ય ગાજો તેનો જે આનંદ, તેવો મુક્તાનંદ, તેમાં હું વિહારી છું એટલે કે તેમાં રમનારો છું, સ્વપ્નમાં કલ્પાની ઢાગી તે મારા હાથમાં છે, અને તે મારા જીવનની ઢાગી છે.

એક પરમાણુ માત્ર પણ માફ નથી, એક પરમાણુને હલાયવા કે ગતિ કરાવવાને હું સમર્થ નથી, એવું મને ભાન થયું, હવે ભાવ-પણે અને જોયપણે તે મારી સાથે એક થઈને મોહ ઉત્પન્ન કરી ગઈ નહિ, હવે કોઈ કર્મમાં એવી ગતિ રહી નથી કે મને ફરી મોહ ઉત્પન્ન કરી શકે, હવે એવું સ્વપ્ન પણ મને ન આવે કે રાગ-દ્વેષાદિ ભાવક તે માગું, અને સ્ત્રી, કુટુંબ આદિ જોય તે માગું, એવું સ્વપ્ન પણ મને હવે આવે તેમ નથી આ સમયસાર માત્રમાં કેહવું અસૌકીકિ વાત કરી છે.

મહાવિદેહજ્ઞેત્રમાં ત્રિલોકનાથ તીર્થ કન્દેવ શ્રી સીમ ૨૦ ભગવાન પરમાત્મદશાએ વર્તમાનમાં બિગળ રહ્યા છે. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય-દેવ ત્યાં મહાવિદેહજ્ઞેત્રમાં ગયા હતા, અને ભગવાનના શ્રીમુખેથી છૂટેલી વિવ્ય 'વનિ તેમણે હૃદયમાં ઝીંડી, તેમના હૃદયમાં તે પેચી ગઈ, અને પછી ત્યાંથી આવીને તેમણે આ શાસ્ત્ર ન્યુ, આ માત્રમાં જે સ્વરૂપ કહેવાયું છે, તેવી આત્મજ્ઞેણી જેના આત્મામાં મુટ્ટી તેને અપ્રતિહતભાવ થયા વગર રહેશે નહિ.

જેમ ઝાડનું મૂળિયું ઊપડી ગયા પછી ફરીને નવી ઉત્પત્તિ થતી નથી, તેમ ત્રિથ્યાભ્રાતિને, આત્માના નિજરસદ્ગુણ મૂળથી ઊપેડીને જેણે જ્ઞાન પ્રકાર પ્રગટ કર્યો તેને ફરીને અંકુર ઊપજવાનો નથી એવો અપ્રતિહતભાવ વર્ણવ્યો છે. શિષ્ય પોતાના પુરુષાર્થથી તેવાગ થઈ ગયા કે હું નિજગમથી ભગપુન છું, તે અનંતગુણનો પિંડ

જી. એમ પાતાના જ્ઞાનથી જોના મોહનું મૂળિયું છતાં ગયું તે ધર્મીના ભલે સંસારમાં રાજકાજ કરતો હોય, ૯૬ હજાર સ્ત્રીઓમાં ઊભો હોય, ૯૭ કરમાં ઊભો હોય છતાં તેના એક ભવ પણ વધતો નથી, અને જે અદ્ય અસ્થિરતા રહી છે તે ટળવા ખાતર છે, રહેવા ખાતર નથી; અને આત્માના જ્ઞાન વગર ગમે તેટલી ક્રિયા કરતો હોય તે પણ તેના એક પણ ભવ વધતો નથી.

શિષ્ય કહે છે કે—મહાન જ્ઞાનપ્રકાશ અને પ્રગટ થયો. એમ પાતાની સાક્ષીથી કહે છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાનીને પૂછવા જતું પડતું નથી. આગળ કહ્યું હતું કે હું ચૈતન્યમાત્ર જ્યોતિષ્પ આત્મા છું કે જે મારા જ અનુભવથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે. હું સ્વપ્ન પ્રત્યક્ષ જ્યોતિષ્પ છું, જ્ઞાનપ્રકાશ અને પ્રગટ થયો છે એમ ધર્મી પાતે કહે છે, કોને પૂછવા જતું પડતું નથી.

જેમ કનાડય બાપને મારી પામે કેટલા વૈમા છે તે છાકરાને પૂછવા જતું પડતું નથી, હું સંધન છું કે નિર્ધન છું તે કોને પૂછવા જતું પડતું નથી; તેમ મરીર, મન, વાણી-જડ તે હું નહિ, પુણ્ય-પાપનાં પરિણામ તે હું નહિ, પણ હું જ્ઞાનસ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ આત્મા છું તેમ નિસંદેહ કોણ થયો? પાતે થયો, મારે પાતાને જ પાતાની ખબર પડે છે, કોને પૂછવા જતું પડતું નથી.

ગુરુના ઉપદેશથી અને અકાળસંજિવથી વસ્તુનું સ્વરૂપ ગિંબ્યને મમભાવું, અકાળ એટલે પુરુષાર્થસંજિવથી જ્ઞાની થયો. હું એક છું, અનેક પદાર્થો મારામાં જણાય છતાં હું અનેક રૂપ ધર્મ જતો નથી મારે હું એક છું. અને નવતત્વના ત્રિકલપરૂપે બેઠે પડે તે અશુદ્ધ છે, તે હું નથી. હું શુદ્ધ છું, હું અરૂપી છું, હું દર્શન-જ્ઞાનમય છું. પરમાણુમાત્ર પણ મારું નથી, આવું જાણવાથી મોહનો સમૂળનો નાશ થયો, મૂળથી નાશ થયો એટલે ફરીને અંકુર ઉપજવાનો નથી મન-રૂપથી અને પર વસ્તુથી બેજ્ઞાન થયું, પાતાની સ્વરૂપસંપદા જાણી, તે પાછા કેમ પડે? પાછા કેમ કહે? ન જ કહે.

મમયમાગ્નો પૂર્વ રંગ ૩૮ ગાથાએ પૂરો થાય છે. આચાર્ય-
 દેવે ૩૮ ગાથામાં મોક્ષનો માર્ગ ખુલ્લો મૂક્યો છે. અને હવે અંતને
 આમંત્રણ કરે છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે આત્મ ગાંત રવરૂપ સમ-
 ભવ્યું, તો તે સમજીને તેમાં મમસ્ત લોક નિમગ્ન થાઓ એમ આમં-
 ત્રણ કરે છે તે વિષે હવે ક્ષણ કરું છે.

(વચનનિવન)

મજ્જંતુ નિર્મરમયી સમમેવ લોકા
 આલોકમુજ્જન્તવિ શાંતરસે સમસ્તાઃ ।
 આપ્લાવ્ય વિભ્રમતિરસ્કરિણીં મરેણ
 મોન્મમ ષ્પ મગવાનવવોષમિધુઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ:—આ જ્ઞાનમયુક્ત ભગવાન આત્મા વિભ્રમરૂપ આડી
 આંખને મમૂળગી કુખાડી દેને (ફગ કરીને) પાતે મર્વાગ પ્રગટ
 થયો છે; તેથી હવે મમસ્ત લોક તેના ગાંત રમમાં એકી માથે જ
 અત્યંત મગ્ન થાઓ. કેવો છે ગાંત રમ? મમસ્ત લોક પર્યંત
 કીછળી રહ્યો કે.

અહીં આચાર્યદેવ આમ ત્રણ કરે છે. કેને આમંત્રે છે? આખા
 જગતને માગમટે નાતકે છે, ભગવાનને ઘરે લખ હોય પછી કેને
 નાનગં ન હોય? અંતને હોય

આ દેહરૂપી ઝોળિયામાં પ્રભુ ચેતન્ય સૂતો છે. મરીર અને
 મગને પાતાનાં માની સૂતો છે લીકિક માતા તો કીંધાડવાનાં હાલરૂડાં
 ગાય છે પણ પ્રવચનમાતા જગાડવાનાં હાલરૂડાં ગાય છે. મરીર
 આદિના મજ્જામાં ગુપ્ત થયેલો, પુણ્ય-પાપના ભાવમાં મંતાએલો
 ભગવાન આત્મા તેને પ્રવચનમાતા હાલરૂડાં કાગ જગાડે છે

મોક્ષીના નાદે જેમ મર્થ જેને ભૂલી નય છે તે માન્ડીના

નાદમાં એકાદ્ર થાય છે, તેમ આચાર્ય દેવ કહે છે કે આ અમારી સમયસારની વાણીરૂપ મોરલીના નાદે કોણ આત્મા ન ડાલે ? કોણ ન જાગે ? અધાય ડાલે, અધાય જાગે, જેને ન બેસે તે તેના ઘરે રહે. આચાર્ય દેવે તો પોતાના ભાવથી સમસ્ત જગતને આમંત્રણ આપ્યું છે.

જ્ઞાનસમુદ્ર ભગવાન આત્મા કહ્યો છે એટલે અથા આત્માને ભગવાન કહ્યો છે. જ્ઞાનસમુદ્ર ભગવાન, સમુદ્રની જેમ પોતાના જ્ઞાનમાં ઉછાળા મારે છે. જ્ઞાનસમુદ્ર આત્મા ગમે તેટલાં વર્ષોની વાત જાણે તો પણ વજન થાય નહિ એવો જ્ઞાનસમુદ્રથી ભરપૂર આત્મા છે.

જેમ દરિયો પાણીથી છલોછલ ભર્યો હોય, તેમાં આડી ભીંત કે કાંઈ આવી જાય તો પાણી દેખાતું નથી, પરંતુ અહીં તો માત્ર આદર એટલે માત્ર શોશણ-લુગડું જ આડું લીધું છે, કે જેને દૂર કરતાં વાર ન લાગે, માત્ર તે લુગડાને પાણીમાં ડુબાડી દવાથી છલોછલ પાણીથી ભરેલો દરિયો દેખાય છે; તેમ જ્ઞાનસમુદ્ર ભગવાન આત્મા અંદર છલોછલ પાણીથી ભર્યો છે. વિભ્રમરૂપ આડી આદરને ખસેડીને એટલે કાંઈ માન્યતાની કાણુ પૂરતી આડી આદર પડી હતી, ભ્રાંતિરૂપ માત્ર લુગડું જ આડું હતું, તેને સમૂળગુ પાણીમાં ડુબાડી દીધું, એટલે ભ્રમજ્ઞાની ખોટી પકડનો વ્યય કર્યો અને સર્વાંગ પ્રગટ થવારૂપ ઉત્પાદ થયા, સર્વાંગ એટલે અસંખ્ય પ્રદેશે પ્રગટ થયા, અને જ્ઞાનસમુદ્ર ભગવાન પોતાના જ્ઞાન આદિ શાંતંડસમાં ઉછાળા મારે છે.

જેમ લોકોમાં એમ કહેવાય છે કે આ મીઠું મહેરાંમણ જેવું પાણી ભર્યું છે, તેમાં નહાવ, એટલે સ્નાન કરે. તેમ આચાર્ય દેવ કહે છે કે આ મહેરાંમણ જેવો જ્ઞાનસમુદ્ર ભર્યો છે, તેમાં અથા જીવો આવે, નહાવ-સ્નાન કરે, શીતળ થાઓ, શાંતરસમાં નિમગ્ન થાઓ, અથા જીવો આવે એમ કહ્યું છે તે પણ એક સાથે આવે તેમ કહ્યું છે પણ એક પછી એક આવે તેમ કહ્યું નથી. અહાહા !-આવે

ભગવાન આત્મા છે ! એમ ભગવાન આત્માનો અદ્ભુત સ્વભાવ દેખીને આચાર્યદેવનો ભાવ ઊછળી ગયો છે કે અહો ! આવો આત્મા છે ને બરા જીવો એક સાથે કેમ આવતા નથી ! બધા આવો ! એકી સાથે આવો ! શાંતરસમાં એક સાથે અત્યંત નિમગ્ન થાઓ ! અત્યંત નિમગ્ન થાઓ ! જરાય બાકી રાખશો નહીં ! એમ આચાર્યદેવની બહુ ભાવના ઊછળી ગઈ છે.

એકદુ નિમગ્ન કહ્યું નથી પણ અત્યંત નિમગ્ન થાઓ તેમ કહ્યું છે. વળી કહ્યું છે કે કેવો છે શાંતરસ ? આ બધા લોકમાં ઊછળી રહ્યો છે, સૌદ બ્રહ્માંડના જીવોમાં શાંતરસ ઊછળી રહ્યો છે. બધા પ્રભુ છે, અહો ! તેમાં બધા લીન થાઓ, એમ આચાર્યદેવ આમંત્રણ કરે છે, અથવા બીજી અર્થ એમ છે કે કેવળજ્ઞાન થતાં સમસ્ત લોકાલોક જલ્દી છે ત્યાં સમસ્ત લોકાલોક પર્યંત શાંતરસ ઊછળી રહ્યો છે.

હવે ભાવાર્થનો વિસ્તાર થાય છે. માત્ર ભ્રાંતિનું લુગડું આડું હોતુ તેથી સ્વભાવ દેખાતો નહોતો. ભીંત જેવી કંઈક સીજ આડી હોય તો તોડતા વાર લાગે, પણ આ તો લુગડા જેવી ભ્રાંતિ ક્ષણમા ટાળી શકાય છે, વિભ્રમથી પોતાનું સ્વરૂપ જાણવું નહોતું. શ્રી કૃષ્ણ તે ક્યાંય રહ્યા પણ ગરીર-મન-ચાણી તે પણ ક્યાંય રહ્યાં તે તો ભિન્ન જ છે, પરંતુ અંદર ધતી શુભાશુભ લાગણી તે પણ ભિન્ન છે, તે બધામાં એકત્યલુદ્ધિ હતી તેને દૂર કરીને સમૂળગી કુખાડીને, આ જ્ઞાન દરિયામાં-વીતરાગી વિજ્ઞાનમાં બરા એક સાથે નિમગ્ન થાઓ ! એમ આચાર્યદેવે કહેવો પીર્યો છે, સાનમટે નોતરાં આપ્યાં છે, સાનમટે નોતરામાં કોણ ન પહોંચે ? બરા પહોંચે, જેને વિરોધ હોય, દ્વેષ હોય તે ન પહોંચે, અને કોઈ માંડું હોય તે ન પહોંચે, માંડા કહિ અમે ન પહોંચી ગઈએ તો શું કહીએ ? અમે માંડા ! તારી નમાલાપજ્ઞાની વાત મૂક એક કોર, આ સાનમટે નોતરામાં એકવાંગ ચાલ તો બને ચોખા-મળ ખાને પણ ચાલ તો બને

કેટલાક શ્રાવકો સાધર્મીને જમાડે છે, તેમાં કેટલાકના એવા

ભાવ હોય છે કે કોઈ પણ સાવર્ની રહી જવો ન જોઈએ કારણ કે આરણ્ય બવામાંથી કોઈ એવો રૂડા હોય કે ભવિષ્યનો તીર્થસ્થ થનાર હોય, કોઈ કેવળી થનાર હોય. કોઈ અલ્પકાળમાં મુક્ત થાય એવો હોય, તે એવા સાવર્નીને ધેર મારો કેળવિયો જાય તે મારો અન્ય અનતાર, કોણ ભવિષ્યે તીર્થ દર થનાર છે, કોણ અલ્પકાળમાં મુક્તિમાં જનાર છે, તેની ભલે ખબર ન હોય, પણ જન્માડનારના ભાવ એવો છે કે અલ્પકાળમાં મુક્તિમાં જનાર કોઈ એવ રહી જવો ન જોઈએ, એનો અર્થ એમ થાય છે કે જન્માડનારના ભાવ આત્મ ભાવના પૂર્વક જો યથાર્થ હોય તે પાતાને અલ્પકાળમાં મુક્તિ લેવાના ભાવ છે-એવી ગ્રંથિ છે. એવો તેનો અર્થ છે.

એમ આચાર્યદેવ દર્શે છે કે મારું નોતરું સાગમરે છે. સાગમરે આમંત્રણ આપ્યાં છે કે આ સાંતરસનો સ્વાદ ચાખ્યા વગરના હો, હવે રહી જવા ન જોઈએ, એવાં આમંત્રણ દેતાં ખરી રીતે આચાર્ય દેવને પાતાને જ ભગવાન આત્માતા ગાંતરસમાં દૂખી જવાની તીવ્ર ભાવના ઊપડી છે. સમયસારની એક એક ગાથામાં આચાર્યદેવે અત્યુત રચના કરી છે, અત્યુતિક અપૂર્વ ભાવો ભર્યાં છે, શું રહીએ તેને સમગ્રય તેને ખબર પડે.

કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય ત્યાં બધાં રોષો એક સાથે જ્ઞાનમાં આવીને ઝગકે છે, તેને સર્વ સોક દેખો, એમ પણ અહીં પ્રેરણા હતી છે અહીં 'પૂર્વસ્વભાવની વાત આચાર્યદેવે પૂર્વરૂપે જ કરી, એ પરમાણુમાત્ર મારું નથી એમ કહીને પૂરી વાત કહી દીધી 'એક પરમાણુમાત્રની ન મને અપરિતા' એવા ભાવના જોશમાં પૂર્વતા થઈ જાય છે.

એમ કો- માણુમને નામ વગેરે કો- મોટા માણુસને મળવા જવું હોય તે તે નાગિયે વગેરે મારું ભેટણું લેને જાય છે એમ ત્રિવેકનાથ ભગવાન આત્માને બેટવા જવું હોય તે તેને ભેટણું

પ્રાપ્ત કરવું પડશે, સમયપ્રાભુતવું ભેટણું ભેટ કરવું પડશે. તે વિના રંગવાન આત્મા પ્રગટ થશે નહિ, તે સમયપ્રાભુત એટલે સમ્યક્-રત્ન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પરિભૂતિરૂપ ભેટણા વગર આત્મારૂપી રાગ છૂંદી રીતે પ્રસન્ન થાય તેમ નથી.

આ રીતે આ સંસારની રંગભૂમિમાં આત્મા અનેક વેશ મળવે છે તેને જ્ઞાન ભણી લે છે. આ પ્રથમે ટીકાકાર અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે અલંકારથી નારકરૂપે વર્ણવ્યા છે. જેમ આનંદધનજીએ કહ્યું છે કે:—

અવધુ નર નાગરકી આજી
ક્યા. જાણે પ્રાભુજી કાણ,
સ્થિરતા એક સમયમે' કાણે.
હી પજે વિજી સે તખલી
કિસર પસર ધ્રુવ સત્તા રાખે;
યા હમ મુની ન કખલી.—અવધુ...

ઘડીમાં નર થાય, ઘડીમાં નારકી થાય, ઘડીમાં દેવ થાય, પૂર્વના સમયની અવસ્થા બદલે અને બીજા સમયની નવી અવસ્થા કીપજે, ધ્રુવ સત્તા તો વળી કાયમ રાખે, આવી વાત તો ક્યારે પણ અમે સાંભળી નથી, આવા આત્મારૂપ નર નાગરની આજી અજાણ્ય કોઈ શું જાણે? જેમ આનંદધનજી કહે છે. અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે પણ મમયસારને નારકરૂપે વર્ણવ્યા છે.

—૧૬૬૬ આસો સુદ ૧૦ તિથિ

૩૮ ગાથા પૂરી થઈ છે. તેમાં આત્માનો અધિકાર વર્ણવ્યા. હવે તો ભૂમિકા બાંધી, રંગભૂમિ બાંધી, સમયસારને નારકરૂપે અલંકાર કરવામાં આવે છે. પ્રથમ રંગભૂમિ હોય છે, તેમાં મોટા આગળ જોનારા નાયક તથા સભા હોય છે. નારક કરનારા અનેક મતના સ્વાંગો કરે છે, તે બધા જુદા જુદા રસકરી સભાને બતાવે છે. જ્ઞાનમાં જે વસ્તુ સમજમાં આવે છે તેમાં એકાદ્ર થવું, અને

બીજી ચિંતા ન થના દેવી તેને લોકો રસ કહે છે. બીજી વસ્તુ જ્ઞાનથી પેસી જતી નથી પણ જ્ઞાનવૃત્ત તે તરફ રાગથી લક્ષ જતાં, રાગમાં શેષાઈ જાય છે, ને તે તરફ એકાગ્ર ધ્યાય છે તેને રસ કહેવાય ■

દૂવપાકમાંથી સ્વાદ આવતો નથી, દૂવપાકનો સ્વાદ પાતાળ પેસી જતો નથી, જડ વસ્તુનો રસ આત્મામાં આવી જતો નથી અજ્ઞાનીને સ્વભાવનો અર્તીદ્રિયરસ પણ આવતો નથી પરંતુ તે રાગનો રસ આવે છે

હું નિર્દોષ જ્ઞાનમૂર્તિ છું તેવું જ્ઞાન કરી પાતાળ સ્વરોચ ઠરવું ને બીજાને-વિમરને ભૂલી જવું એટલે તેમાં ન જોડાવું, પણ પાતાળ સ્વભાવરસમાં લીન રહેવું તેને અર્તીદ્રિયરસ આ મમયસાર શાસ્ત્ર કહે છે રાગનો રસ છે તે વિમરનો રસ છે, રાગના વેદનમાં અજ્ઞાની આનંદ માને છે તેથી તેને આનંદ લાગે છે ગજગની મુગવમાંથી મુખ આવતું નથી, પણ અજ્ઞાની બીજી બધું ભૂલીને ગજરામાંથી મુખ આવે તેમ માની એકાગ્ર ધ્યાય છે તેથી તેને મુખ લાગે છે પરંતુ તેમાં મુખ છે જ નહિ, તેણે માત્ર કાંપી લીધું છે.

નાકમાં નાક કરનારા નજાન સૂનાર રસ ઉપાત્તના માટે મુગડા, ઠાગીના વગેરે પહેરીને-સૂગાર કરીને આવે છે, પણ તે સૂગારનો રસ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી પશ્ચી પાતાળને સૂગાર માનવો તે પાતાળે ક્યક છે તરી નાકમાં જેમ મુગડા જુગડા આવના કરીને આવે છે, ઘડીમાં ભરતરિનો વેર લાગે આવે છે અને ઘડીમાં પિંગળાનો વેર લાગે આવે છે, પણ માણસ તો તેનો તે જ હોય છે તેમ આત્મા તો તેનો તે જ વિદાન પરમાત્મા છે, પણ તેને ઘડીમાં એક ગરીર, ઘડીમાં બીજી શરીર, ઘડીમાં રાગ, ઘડીમાં દ્વેષ એમ જુદા જુદા સ્વાદો દેખાય છે ઘડીમાં રૂપાંગો, ઘડીમાં કાળો, ઘડીમાં રાકો, ઘડીમાં રાગ, ઘડીમાં દીન એના અનેક અગમના નાચી રહ્યો છે તેને જ્ઞાની સમજાવે છે કે ભાઈ! આ અગમ અજ્ઞાના ઘરની ચીજ છે,

તારી પોતાની નથી; તું તેનાથી જુદા નિકૈંપ પરમાત્મા છે, તું તે તેના તે જ છે. આ જુદા જુદા સ્વાંગરૂપે તું નથી ને આ પરનો શબ્દગાર તે પણ તારો નથી, તારો શબ્દગાર તારાથી છે, પરથી તારો શબ્દગાર નથી.

અજ્ઞાની જીવ દાગીના ને હુગડાં પહેરી શોભા માને છે પણ અરે મૂર્ખ ! આત્મા તે ત્રણલોકનો નાથ છે, પરની શોભાએ તને કલંક લાગતું નથી ! તું તે બ્રહ્માનંદ ચિદાનંદ આત્મા છે. તને શરમ આવતી નથી ! અરે આત્મા ! પરથી તારી શોભા નથી, તારી શોભા તારાથી છે. અરીસામાં મોડું જોતો હોય, હુગડાં દાગીના પહેરીને-શબ્દગાર સચળે અરીસામાં ઘડીમાં ઊંચું જુએ ઘડીમાં આડું જુએ, ઘડીમાં નીચું જુએ તે વખતે જોઈ લો જાણે ગાંડો, પણ સંમજ તો ખરો, કુંગારરસ તે તારા આત્માનો સ્વભાવ નથી. તે પાપરસ છે. અંસારમાં રખડવાનું કારણ છે.

હારવરસ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, હુસકું ને ખીખાડા કરવા તેમાં તને રસ લાગે છે પણ અરે ! ત્રણલોકના નાથ ! આ કુતૂહલતા કરવી, ખીખાડા કરવા તે તને શોભે છે ? તારો સ્વભાવ ભૂડીને પરમાં-જડમાં તને નવીનતા મેની લાગે છે ? કુતૂહલતા શેની થાય છે ? પરમાં નવીનતા નથી. ભાઈ, એ તારો સ્વભાવ નથી, તારા આત્માનો સ્વભાવ તો અપૂર્વ શાંતરસથી ભરેલો છે તેને જો.

સૈદરસ એટલે કૂરરસ, ખીજને મારવાનાં પરિણામ, શત્રુઓને મારવાનાં પરિણામ, તે કૂરરસ છે. તે કૂરરસ બ્યારે ચડે ત્યારે કોઈને મારતાં વચ્ચમાં ગમે તે આવે તેને પણ મારી નાખે છે, પોતાનો સ્વભાવ ભૂડીને અરે ચૈતન્ય ! આ કૂરરસમાં ક્યાં ચડયો ! આવા રસો સંસારમાં રખડવાનું કારણ છે.

કરણારસ, એક સાઠ વરસની ડાશી હોય, તેને એકનો એક છાકરો હોય, તેના ઉપર જીવનનો આધાર હોય, ખીજે કોઈ આધાર ન હોય, લાકડાના ભારા વેચીને આજીવિકા કરતો હોય, તે છાકરો

જગતમાં વાક્યાં લેવા ગયો ત્યાં સાકાના પાલાલમાં સર્પ હતો, તે સર્પ છાકરને કંઈયે ને છાકરો મગી ગયો. કોઈએ ડાશીને સમાચાર આપ્યા કે છાકરને સર્પ કંઈયે ને મગી ગયો તે વખતે ડાશીને રૂન કેવું હોય ! કેવું કાળજીકાંડ તેવું બદન હોય ! તે રૂન કેપીને જે કંઈયે આવે તે કમગુણસ છે. એવા એવા કમગુણના પ્રસંગો કેપીને ઘવાના બાન થાય તે કંઈયે રસ છે તે એક પ્રવચનો ભાવ છે.

વીરસ, શત્રુનો સંહાર કરનામાં જે રસ થઈ જાય તે વીરસ છે શત્રુ નર કૂલની સખ્યામાં સૂતો હોય ને ગજ ઉપર કોઈ થઈ આવે તે વખતે તે શત્રુવંશને શત્રુને સંહાર કરવાનો કેવો રસ થઈ આવે ? તે રસ વીરસ છે, તે પાપસ છે, દુર્ગતિમાં રખડવાનું કારણ છે અરે ભાઈ ! તારા જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્માને બૂલીને અહીં ક્યાં અડક્યો ! એ તારો સ્વભાવ નથી.

ભયાનકરસ, અપાડીમેઘની રાત્રી હોય તે વખતે કેવો ભય લાગે ! અજાણી રાત્રી હોય તો ઝોછો ભય લાગે, પણ અપાડી અમાવાસ્યાની મેઘલી ગત્રી હોય, જગલમાં એકલો હોય, સિંકવાય ત્રાડ નાખતા હોય, વીજળીના ઝંકારા થતા હોય, તે વખતે જે ભયમાં એકામ થાય છે તે ભયાનકરસ છે અરે, ભાઈ ! અહીં નિહાળ તો તારું નિર્ભયસ્વરૂપ છે, તારા સ્વરૂપને કોઈ કાપે કે સર્પ જાય તેમ નથી, તેમ જાણી નિર્ભય થા. ભય તે તારું સ્વરૂપ નથી.

બીભત્સરસ-શરીર મુદર હોય તેના શરીરમાં માતા નીકળે તે દાણે દાણે કયજો પડ તેને કેપીને જે દુર્ગંધ થાય તે બીભત્સરસ છે એક બાઈ હતી તેને માતા નીકળ્યા હતા ને તેમાં કયજો પડી હતી, ને તેથી દુર્ગંધ છૂટતી હતી તે બાઈ, તેની માને કહેતી હતી કે બા ! આ ભયમાં આવું પાપ મે કયું નથી, તેની બા કહે, મેરા ! પૂર્વે ઘણા ભયમાં કરેલાં પાપ ઉદ્યમ આવે છે એવા એના પ્રસંગો કેપીને જે અશુચિ અને દુર્ગંધ થાય તે બીભત્સરસ છે શરીરના રજકણો

ક્યારે, કઈ રીતે પરિણમે તે આત્માના હાથની વાત નથી, માટે આત્માની ઝાળખાણ કરી શકા કરે.

અદ્ભુતરસ એટલે વિસ્મયરસ, પુદ્ગલની રચનામાં કાંઈ નવીનતા દેખાય ત્યાં ઘડીઘડીમાં આશ્ચર્ય થઈ જાય, જ્ઞાન પરમાં એકાગ્ર ધનિ રાગનો રસ લે છે. પુદ્ગલના ફેરફારથી આશ્ચર્ય થઈ જાય તે અદ્ભુતરસ આ બધા લૌકિકરસ છે.

નવમે શાંતરસ છે તે અલૌકિક છે, તેના લૌકિક નાટકમાં અધિકાર નથી. એકલા જ્ઞાતાનાં રસમાં પુણ્ય-પાપની ઉપાધિના ભાવ વગર આત્મામાં અંશે પણ એકાગ્ર ધાય ત્યારે શાંતરસ આવે છે, તે શાંતરસ આત્માનોરસ છે, તે રસ આત્માના સ્વભાવની ઝાળખાણ કરી તેમાં એકાગ્ર થવાથી જ પ્રગટે છે. આત્માનો રસ પરમાં ક્યાંય પણ નથી, પરમાં તેની ગંધ પણ નથી, આત્માનોરસ તો અલૌકિક છે.

જ્ઞાનમાં જે જ્ઞેય આવ્યું તેમાં જ્ઞાનનું તદાકાર થઈ અને બીજાં જ્ઞેયની ઇચ્છા ન રહેવી તેને રસ કહેવાય છે, પૈસાંથી, બાયડીથી, કે બાદ્યે કોઈ વસ્તુથી ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં રસ કે મુખ આવતું નથી, પણ પોતે આત્માએ બીજું ભૂલીને જે જ્ઞેયમાં રાગભાવે લીનતા કરી તેનું નામ રસ ને મગ્ન કહેવાય છે, બીજી રસની વ્યાખ્યા નથી, બહારથી રસ આવતો નથી, પણ પોતે લીનતા બ્યાં કરે તેને રસ કહેવાય છે. આ રસની સર્વ વ્યાપક વ્યાખ્યા છે.

રસ્તામાં દશહજારની હીરાની વીંટી પહેરીને જતો હોય, જંગલમાં કોઈ હૂંદારો મળ્યો, હૂંદારો કહે, “લાવ વીંટી, નહિતર મારી નાખીશ,” મનમાં થયું કે આના કરતાં વીંટી ન પહેરી હોત તો સારું હતું, જેનાથી શોભા મानी હતી તેજ દુઃખજી કારણ થયું. પ્રથમ રાગભાવે શોભા મानी હતી પણ બ્યાં લક્ષ કર્યું ત્યાં ત્રામ થઈ ગયો. તે વખતે જે હું વિદાનંદમૂર્તિ આત્મા છું એમ જાણી, મानी અને તેમાં કરે તો આત્માનાં જ્ઞાન અને આનંદનો રસ આવે,

પણ તેમાં લીન ન ધાય ને ભયમાં લીન ધાય તો ભયનો રસ અં છે આ રસની સર્વવ્યાપક વ્યાખ્યા છે.

રાગની એકામતાથી રસ આવે છે, પણ બહારની વસ્તુ ઉં ધ્યારોપ આપે છે કે અને ક્ષણી વસ્તુમાંથી, વેપારમાંથી, ધંધામાંથી ખાવામાંથી, પીવામાંથી, સૂવામાંથી, બેસવામાંથી રસ આવે છે પણ ખરી રીતે રસ તો ગગની એકામતામાંથી આવે છે.

રસતુ સ્વરૂપ નૃત્યમાં નૃત્ય કરનાગ, બતાવે છે. અન્ય રસ અન્ય રસની સમાન કરીને વર્ણવે છે. જેમકે, શુગારરસમાં હાસ્યરસ નાખે અને હાસ્યરસમાં શુગારરસ નાખે.

તેમ આત્મસત્તા રંગભૂમિ છે. જોનારા સમ્યક્દષ્ટિ છે ખરે ખર જ્ઞાયકભાવે જોનારા તો સમ્યક્દષ્ટિ છે. બીજા બીધી માન્યત વાણાની સભા છે, તેમને બતાવે છે. નૃત્ય કરનારા જીવ-અ જીવ પદાર્થ છે, તે બંનેનું એકપાકું, કર્તાકર્મપણું આદિ તેમના સ્વાંગ છે, કર્તા-કર્મ આદિના સ્વાંગ ધરીને નાચે છે. તેમાં તેઓ પરસ્પર અનેકરૂપે ધાય છે અને આઠરસરૂપે પરિહાસે છે તે નૃત્ય છે. ત્યાં સમ્યક્દષ્ટિ જોનાર છે તે જીવ-અજીવના ભિન્ન સ્વરૂપને જાણે છે, તે તો આ સર્વ સ્વાંગને કર્મકૃત જાણી શાંત ગમમાં જ મગ્ન છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવ-અજીવનો ભેદ નથી જાણતા તેથી આ સ્વગિતે જ સાચા જાણી એમાં લીન થઈ જાય છે, તેમને સમ્યક્દષ્ટિ યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી, તેમનો ભ્રમ મટાડી, શાંત-રસમાં તેમને લીન કરી સમ્યક્દષ્ટિ બનાવે છે.

સમ્યક્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિને કહે છે કે જો ભાગ! માતાના ઉદરમાં આબ્યા ત્યારે આ સ્થૂળ શરીર લાગે આબ્યા ન હતો, પણ કાર્મલ અને તૈજસ લાગે આવેલા હતા, માતાના ઉદરમાં આબ્યા પછી આ સ્થૂળ શરીર બચાણું, ત્યાર પછી જન્મ્યો ત્યારે વેંતનું ગરીર હતું, ત્યાર પછી રોહા, ચોખા, ઢાળ ખાતાં ખાતાં તેમાંથી આવકું એકું શરીર થયું, મટે એ શરીરના સ્વાંગ તે તારા આત્માનો સ્વાંગ નથી,

તારે આત્માને સ્વાંગ એનાથી જુદો છે. સમકિતી જ્ઞાની પોતે જાણે છે અને બીજા મિથ્યાદૃષ્ટિને બતાવે છે કે જો આ સ્વાંગ તારો નથી. જો આત્મા ને શરીર એક જગ્યાએ છે પણ ભાવથી ભિન્ન છે. શરીર, મન, વાણી અને કોવાદિનો હું કર્તા એમ અજ્ઞાની માને છે તેને કહે છે કે તું જ્ઞાનનો કર્તા છે અને જ્ઞાન તારું કર્મ છે.

સંસારમાં અજ્ઞાની આઠ રસરૂપે થઈને પરિભ્રમે છે, પણ જ્ઞાની જાણે છે કે આ રાગ-દ્વેષ મારા પુરુષાર્થની નબળાઈથી થાય છે, પણ તે મારો સ્વાંગ નથી, બહારની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા તે પણ મારો સ્વાંગ નથી, શરીર ઉપાણુ-કાણુ તે પણ મારો સ્વાંગ નથી. શરીર-વાણી આદિનો હું કર્તા નથી અને મારું એ કર્મ નથી માટે મારો એ સ્વાંગ નથી. એમ ધર્માત્મા પરતુ અભિમાન છોડી શાંતરસમાં મગ્ન રહે છે. આઠ રસમાં આકુળતાનો રસ ગ્રહેનો, તેને છોડીને, નવમા શાંતરસનો સ્વાદ લેવા મંડાયો.

એક ગરીબ માણસને સો દાહસો રૂપિયાની નોટના કાગળિયા આપ્યા. તે વખતે શિયાળો હતો તેથી બધા લેગા થઈને મગડીએ તાપતા હતા, તેમાં છાકરાએ લઈને તે નોટના કાગળિયા તે અગ્નિમાં નાખ્યા, એટલે એની માને થયું કે માંડ પૈસા આપ્યા ને છાકરાએ અગ્નિમાં નાખ્યા તેથી તેને ચડયો કોપ તેથી છાકરાને ખૂબ માર્યા-ઢીંચ્યા એટલે છાકરો મરી ગયો. એના આપને ખબર પડી એટલે તેને એમ થયું કે રૂપિયા માટે છાકરાને મારી નાખ્યો એટલે તેને પણ કોપ ચડયો, તેથી તેણે તે બાઈડીને મારી, તે એવી મારી કે બાઈડી મરી ગઈ. પછી પોતાને એમ થયું કે હવે મારે છવીને શું કરવું ! એમ વિચારી પોતે પોતાની જાણે મરી ગયો. જુઓ ! કોપનાપણે છવો શું નથી કરતા ? છવોને કેવો ઊંધો રસ ચડી જાય છે ? છાકરાને મારવાના ભાવ તે બાઈડી ન હતા પણ આકુળતાના રસમાં ભાન બૂંસાઈ ગયું. કોપની તીવ્રતામાં ભાન બૂંસાઈ ગયું. ઊંધી દૃષ્ટિવાળા જરૂર-એવન્યના જુદા સ્વાંગને જાણતા નથી અને

પરમાં એકાકાર થઈ જાય છે. તે બાધને સમાધાન કરતાં ન આવડ્યું કે હુશે! બાળક છે, પૈસા તો જવાના હતા તો ગયા એમ સમાધાન ન કર્યું, આત્મા તો સમાધાન સ્વરૂપ છે. અરે ભાઈ! બહારના કાગળિયા તે તું નથી, તેનાથી તને સુખ નથી, તે તારો સ્વાંગ નથી. પોતાના અનાકુળ સ્વરૂપને ભૂલીને આકુળતાના રસમાં એકાગ્ર થવું તે તારું સ્વરૂપ નથી, તારું સુખ તારાથી છે એની આજ્ઞાભાણુ કર અને તેમાં ઠર, તે તને સુખ અને શરણરૂપ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ બહારના સ્વાંગને પોતાનો સ્વાંગ ગણી તેમાં લીન થાય છે, જે ચાર મારા છેકરા હોય, અને 'બાપુજી, બાપુજી' કહે ત્યાં તો ગલગલિયાં થઈ જાય, સારી બાવડી મળી હોય, પાંચ પચીસ કુકા ભેગા થયા હોય, માથે પંખા ફેરતા હોય, હાંડોળા ખાટે બધા ભેગા થઈને હાંચકતા હોય. જલ્દે કે ચક્રવર્તીનું રાજ આવ્યું, કોઈ કિવસ આ બધું જલ્દે ખસશે નહિ ને ત્રિકાળ આમ ને આમ રહેશે એમ ભાષસાહેબ મારી બેઠા છે, પણ એ તારા ઘરના સ્વાંગ નથી કે ભાંભો કાળ દેકે. એ તો બંધા જડના સ્વાંગ છે, તારાં પુણ્ય ફરશે ત્યારે કાલમાં તે બધું ફરશે, પણ અનંતગુણનો રસકંઈ આત્મા તે સાધ્ય છે.

રાગીમાં ચાર પાંચ ડીંચી તાવ આવે ત્યાં તો ઢીંચો કંઈ, ચાર પાંચ ડીંચી તો શું પણ જ્યાં મે ડીંચી તાવ આરે ત્યાં ઢીંચો કંઈ થઈ જાય છે; પણ શરીરમાં તાવ ન આવે ત્યારે શું ભીંતમાં તાવ આવતો હશે? એ બધી જડની અવસ્થા બહલે છે એમાં તારું શું ગયું? તું તો ભગવાન ચિદાનંદ છે. તેને તાવ કોઈ દી આવે નહિ રોગ કોઈ દી થાય નહિ, ને તો અવ્યાખાર મૂર્તિ, શાંત શીતગતાનો કંઈ છે અજ્ઞાનીને તાવની સાથે જ્યાં ઊંચડી થાય ત્યાં તો એને એમ થાય કે અરે! હુ આખો જલ્દે આ ઊંચડીમાં નીકળી જઈ છું, મારો આખો આત્મા જલ્દે આ ઊંચડીમાં નીકળી જાય છે, પણ અરે ચેતન્ય! તું તો ધુનસ્-રૂપ છે, ઊંચડી તે તો જડની-પુદ્ગલની અવસ્થા છે, ઊંચડી ભેગો તું વધો જ તેમ નથી, તું તો તેનાથી

એના ઘરે રહ્યો, આચાર્યદેવ તો પોતાની ભાવનાના જોરમાં ભવી-અભવી બંધાને આમંત્રણ કરે છે કે બધા આવો! બધા આવો! મને આવો શાંત-રસ પ્રગટયો અને જગતનો કોઈ જીવ રહી જવો જોઈએ એમ ભાવના તો પોતાની છે ને!

હવે જીવ-અજીવનો સ્વાંગ વર્ણવતો

ત્વય કૃષ્ણલ તત્વકો, મરિયવિ દેવો ધાયઃ
નિમ્નનંદ સ્સમે છકો, આન સરે છિટકાય.

આ તત્વ શું છે તેનું એકવાર કૃષ્ણલ તો કર! આ બધી આબરૂનું, કીર્તિનું, વૈસાનું, કુટુંબનું મારાપાછું માનીને પણ માંડી છે તેને ભૂલીને અંદર આત્મામાં પડી તાગ લાવ, જેમ દૂવામાં કોશિયો* મારી તાગ લાવે છે તેમ તાગ લાવ. દુનિયાને ભૂલીને, મરીને પણ, અંતર તત્વ શું છે એમ અંદર જોના મારે એકવાર પણ તો ખગે! મરીને એટલે ગમે તેટલી પ્રતિકૂળતા વેડીને પણ કૃષ્ણલ કંઈ અનંતવાર દેહને અર્થે આત્મા ગાળ્યો પણ હવે એકવાર આત્માને અર્થે દેહ ગાળ તો ભવ રહે નહિ. દુનિયાને ભૂલ! દુનિયાની પરવા છાડીને આત્માના સ્સમાં મસ્ત થઈ જા! પુરુષાર્થ કરી અંતર પડાને તોડી નાખ

આ પ્રભાણે જીવ-અજીવ અધિકારમાં પૂર્વજન સમાપ્ત થયો.

*

~

†

હવે જીવદ્રવ્ય અને અજીવદ્રવ્ય-એ બન્ને એક થઈને રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે હવે ચિદાનદમૂર્તિ આત્મા અને શરીરાદિ, પુણ્ય-પાપ બધા એક વેદ લ-ને આવે છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે જીવનો સ્વ-ભાવ આવો હોય એમ પહેલાં તને બતાવ્યું હતું; હવે જે જે અજીવ આવે તે તું નથી એમ જોઈ લે. હવે આચાર્યદેવ આ અધિકાર ગરૂ કરતાં મગગિક કરે છે, માણેકથલ નાખે છે, જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે

* દુવામાં કોશિયે મારી પડી તમે જઈ તાગ નાવે તે

કે સર્વ વસ્તુઓને જાણનારું આ જ્ઞાન છે તે જીવ-અજીવના સર્વ વેપને સારી રીતે પિછાણે છે એવું સર્વ સ્વાંગને પિછાણનારું સમ્યક્-જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

અહીં સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે એમ કહીને સમ્યક્જ્ઞાનીની વાત કહી છે. એટલે યોથા ગુણસ્થાનવાળાની વાત છે, પણ સાતમા ગુણસ્થાનવાળાની આ વાત નથી. શ્રેણિક્ષરાજ, પાંડવો, રામચંદ્રજી વગેરે શુદ્ધસ્થાનમમાં હતા, છતાં પણ આત્મા પરથી નિરાણો છે એવું તેમને ભાન હતું, રાગ-દ્વેષ મારા નથી, એમ ભ્રાંતિના ત્યાગ કરી સ્વરૂપમાં ઠરતા હતા, સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ આત્મ ભાન થઈ શકે છે. આવા ભાન વગર ત્યાગ લે તે વાસ્તવિક ત્યાગ નથી.

પુણ્ય-પાપ વગેરે પરની લાગણીનું અભિમાન ટળી જાય અને સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થાય, તે જ્ઞાન જ સાચું મંગલિક છે, મંગ એટલે પવિત્રતા, લ-એટલે લાભિ, પવિત્રતાને પમાડે તે સાચું મંગલિક છે. પવિત્ર એવા આત્મસ્વભાવને પમાડે તે આત્મભાવ જ ખરેખર મંગલિક છે; 'મ' એટલે અપવિત્રતા અને 'ગળ' એટલે ગાળી નાખે, શરીર, મન, વાણી, ગુણાગુણભાવને પોતાનાં માનવારૂપ બે અપવિત્રતા તે સમ્યક્જ્ઞાન વડે કરી ગાળી નાખે તે જ ખરું મંગલિક છે. તે જ મંગલિક માયા મુખની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

હવે સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે-એ અર્થરૂપ કાવ્ય કહ્યું છે.

(શાદ્દેવવિદીઠન)

જીવાજીવવિવેકપુષ્કલદશા પ્રત્યાયત્પાર્પદાન્
આસંસારનિવદ્ધવંધનવિધિધ્વંસાદ્વિશુદ્ધં સ્ફુટન્ ।
આત્મારામમનંતધામ મહસાધ્યક્ષેણ નિત્યોદિતં
ધીરોદાત્તમનાકૃલં વિલસતિ જ્ઞાનં મનો હાદયન્ ॥ ૩૩ ॥

એના ઘરે રહ્યો, આચાર્યદેવ તો પોતાની લાવનાના જોશમાં ભવી-અ-ભવી બંધાને આમંત્રણ કરે છે કે બવા આવો! બંધા આવો! મને આવો શાંત-રસ પ્રગટથો અને જગતનો દોષ છૂટા કરો ન જોડો એમ લાવના તો પોતાની છે ને!

હવે જીવ-અજીવનો સ્નાંન વર્ણવતો.

નૃત્ય કુતૂહલ તત્વકો, મરિયવિ રમેા ધાયઃ
નિઝનનં સસમં છકો, આન સર્વે છિરકાય.

આ તત્વ શું છે તેનું એકવાર કુતૂહલ તો કર! આ બધી આખરનું, કીર્તિનું, વૈસાનું, કૃદંબનું મારાપણું મારીને પડ માંડી છે તેને ભૂલીને અંદર આત્મામાં પડી તાગ લાવ, જેમ કૂવામાં દોરિયો* મારી તાગ લાવે છે તેમ તાગ લાવ. દુનિયાને ભૂલીને, મરીને પણ, અંતર તત્વ શું છે એમ અંદર જોવા માટે એકવાર પડ તો ખરો! મરીને એટલે જમીને તેટલી પ્રતિકૂળતા વેડીને પણ કુતૂહલ કર. અનંત-વાર હેલુને અર્થે આત્મા ગાળ્યો પણ હવે એકવાર આત્માને અર્થે હેલુ ગાળ તો ભવ રહે નહિ. દુનિયાને ભૂલ! દુનિયાની પરવા છાડીને આત્માના સસમાં મસ્ત થવ જ! પુરુષાર્થ કરી અંતર પડાને તોડી નાખ

આ પ્રમાણે જીવ-અજીવ અધિકારમાં પરિગ્જ સમાપ્ત થયો.

હવે જીવ-અજીવ અને અજીવ-અજીવ એ બન્ને એક થઈને રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે હવે વિદાન દમ્ભિતિ આત્મા અને શરીરરુદિ, પુણ્ય પાપ બંધા એક વેન લ-ને આવે છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે જીવનો સ્વ-લાવ આવો હોય એમ પહેલાં તને જતાવ્યું હતું; હવે જે જે અજીવ આવે તે તું નથી એમ જોડ લે. હવે આચાર્યદેવ આ અધિકાર શરૂ કરતાં મગજિક કરે છે, માણેકથલ નાખે છે, જ્ઞાનનો મહિમા કરે

* કૂવામાં ઉધે માથે પડી તમે જમ તાગ લાવે તે

કે સર્વ વસ્તુઓને જાણનારું આ જ્ઞાન છે તે છવ-અછવના સર્વ વેપને સારી રીતે પિછાણે છે એવું સર્વ સ્વાંગને પિછાણનારું સમ્યક્-જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

અહીં સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે એમ કહીને સમ્યક્જ્ઞાનીની વાત કહી છે. એટલે થોથા ગુણસ્થાનવાળાની વાત છે, પણ સાતમા ગુણસ્થાનવાળાની આ વાત નથી. એણિકરામ, પાંડવો, રામચંદ્રજી વગેરે શુદ્ધસ્થાત્રમમાં હતા, છતાં પણ આત્મા પરથી નિરાણો છે એવું તેમને જ્ઞાન હતું, રાગ-દ્વેષ મારા નથી, એમ ભ્રાંતિનો ત્યાગ કરી સ્વરૂપમાં ઠરતા હતા, સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ આવું જ્ઞાન થઈ ગયું છે. આવા જ્ઞાન વગર ત્યાગ લે તે વાસ્તવિક ત્યાગ નથી.

પુણ્ય-પાપ વગેરે પરની લાગણીનું અભિમાન ટળી જાય અને સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થાય, તે જ્ઞાન જ સાચું મંગલિક છે, મંગ એટલે પવિત્રતા, લ-એટલે લાભ, પવિત્રતાને પમાડે તે સાચું મંગલિક છે. પવિત્ર એવા આત્મસ્વભાવને પમાડે તે આત્મભાવ જ ખરેખર મંગલિક છે; 'મ' એટલે અપવિત્રતા અને 'ગ' એટલે ગાળી નાખે, શરીર, મન, વાણી, શુભાશુભભાવને પોતાનાં માનવારૂપ જે અપવિત્રતા તે સમ્યક્જ્ઞાન વડે કરી ગાળી નાખે તે જ ખરું મંગલિક છે. તે જ મંગલિક માત્રા મુખની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

હવે સમ્યક્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે-એ અર્થરૂપ કાવ્ય કહે છે.

(ગાર્હ્યવિદીન)

જીવાજીવવિવેકપુષ્કલદૃશા મત્યાયત્પાર્પદાન્
આસંસારનિબદ્ધબંધનવિધિધ્વંસાદ્વિશુદ્ધં સ્ફુટત્ ।
આત્મારામમનંતધામ મહસાધ્યક્ષેણ નિત્યોદિતં
ધીરોદાત્તમનાકુલં વિલ્લસતિ જ્ઞાનં મનો હ્રાદયત્ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ:—જ્ઞાન છે તે મનને આનંદરૂપ કરવું પ્રગટ થાય છે. કેવું છે તે? જીવ-અજીવના સ્વાંગને જોનારા મહાપુરુષોને જીવ-અજીવનો ભેદ જાણનારી અતિ ઉચ્ચવર્ગ નિર્દોષ દષ્ટિ વડે સિદ્ધ દ્રવ્યની પ્રતીતિ ઉપજતી રહ્યું છે. અનાદિ સંસારથી જેમણે બંધન દૂર બંધાયું છે એવા જ્ઞાનાવસ્થાદિ કર્મોના નાશથી નિશુદ્ધ થયું છે, મુદ્ધ થયું છે—જેમ કૂલની કળી ખીસે તેમ વિકામરૂપ છે. વળી તે કેવું છે? જેવું સમવાનું કીડાવન આત્મા જ છે અર્થાત્ જેમાં અનંત જ્ઞેયોના આકાર આવીને બગડે છે તેપણુ ધાતે ધાતાના સ્વરૂપમાં જ એ છે; જેનો પ્રકાશ અનંત છે; પ્રત્યક્ષ તેજથી જે નિત્ય ઉચ્ચરૂપ છે વળી કેવું છે? ધીર છે, ઉદાત્ (ઉચ્ચ) છે અને તેથી અનાકુળ છે—સર્વ કષ્ટાઓથી રહિત નિરાકુળ છે (અહીં ધીર, ઉદાત્, અનાકુળ—એ ત્રણ વિશેષણો શાંતરૂપ નૃત્યનાં આભૂષણુ જાણવાં.) એવું જ્ઞાન વિજ્ઞાન કરે છે.

જ્ઞાન મનને આનંદ આપવું પ્રગટ થાય છે, જીવ-અજીવ સાથે નાચી રહ્યા છે તેને સમ્યક્દષ્ટિ આજાખી લે છે કે આ હું નથી, મારું સ્વરૂપ પરથી જીવડું જાયકરૂપ છે, એમ જાણી લે છે; આ બગડે છે તે ઠાઠો છે, અગ્નિ છે તે ઊની છે, આ ખીચડી ઠાચી છે અગર પાકી છે તેના કોણુ વિવેક કરે છે? જ્ઞાન વિવેક કરે છે. ખારા-ખારાની જીવાકનો વિવેક કરનાર પણ જ્ઞાન છે, પરની માંડી ને ઘરની ન માંડી, પરને જાણવા જા, ને જીવું તારી પામે છે તેને ન જાણ, તેના વિવેક ન કર, તે કેવો અવિવેક છે! ખીજના ભેદ પાડવા કે આ કોલમા છે ને આ વિષ્ટા છે, તે ખાવા ધોમ્ય નથી; ગેરસા, સાપશી ખાવા ધોમ્ય છે, તેમ ત્યાં વિવેક કરી ભેદ પાડે પણ આ મલિનતા છે તે હું નથી, ગગ-દ્વેષ ને આકુળતા છે તે હું નથી, હું તે જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા છું તેમ વિવેક કરી ધાતાનો તથા વિકાગનો ભેદ ન પાડ તે તને દલકરૂપ છે.

સમ્યક્જ્ઞાન મનને આનંદ કરવું પ્રગટ થાય છે, સંગારવું અપાવું જ્ઞાન તે ખેદ કરવું પ્રગટ થાય છે સમજણુ સમજણુથી જ

પ્રગટ થાય, સત્સમાગમ વારંવાર કરી વિચાર કરી સમજે તો આત્મામાં જ્ઞાન અને શાંતિ થયા વગર રહે નહિ.

શુભ અને મન-વાણી કેહ, પુણ્ય-પાપના ભાવ તેના બેબ બેગા છે તેને જે સિત્ત બાણ છે તેને મહાપુરુષ કહ્યા છે; બીજાને મહાપુરુષ કહ્યા નથી. મમ્યજ્ઞાન અતિ ઉત્ક્રમ્યગ નિર્દોષદૃષ્ટિ વડે જુદા જુદા પદાર્થની પ્રતીતિ ઉપજવી રહ્યું છે. જુદા જુદા પદાર્થના જે વિવેક કરે તે જ્ઞાન; તે જ્ઞાન મનને આનંદ આપે છે, માટે મમ્યજ્ઞાન કહેવાય છે.

૧૬૬૬ અમો મુદ્ ૧૩ મોમ

આત્મા ઉપર કર્મના કારણે જે વેપ છે તેમાં એક તો શરીરરૂઢિ, અને બીજો અંદર થતી લાગણીઓ, અને પરને પોતાનું માનવારૂપ વેપ છે, તે બધો કર્મના વેપ છે, તે પોતાનો વેપ નથી; હું જ્ઞાનજ્યોત આત્મા તે વેપોથી જુદો છું એમ સાર્થ જ્ઞાન વિવેક કરે છે.

આત્મા એક વસ્તુ છે, પદાર્થ છે. વસ્તુ હોય તેમાં ગુણને સ્વભાવ હોય. ગોળ એક વસ્તુ છે અને ગળપણ છે તે તેનો ગુણ છે. ગોળ હોય ને ગળપણ ન હોય તેમ ન બને. એમ હું આત્મા એક વસ્તુ છું અને તેમાં જ્ઞાન આદિ અનંતગુણ ન હોય તેમ ન બને, તેથી આત્મા જ્ઞાન આદિ અનંતગુણોથી ભરેલો છે.

શરીર આદિ કે પુણ્ય-પાપમાંથી મુખ ને શાંતિ આવે છે તેમ માનીને પરધીનતામાં નહિ ગેફતાં આ મારા ગુણો છે તેમાંથી મુખ અને શાંતિ આવે છે, એમ ઝોળખાણ કરી, શ્રદ્ધા કરી મારા સ્વરૂપમાં રહું તો પરધીનતા મટે, એવી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને સીનતા તે મોક્ષ-માર્ગ છે, અને તેની પૂર્ણતા તે મોક્ષ છે.

પરાશ્રય તે દુઃખ છે અને સ્વાશ્રય તે મુખ છે, શરીરના સ્વ-કણે સ્વકણ જુદા છે માટે તે શરીરથી આત્માને લાભ થાય તેમ નથી,

અર્થ:—જ્ઞાન છે તે મનને આનંદરૂપ કરવું પ્રગટ થાય છે. કેવું છે તે? જીવ-અજીવના સંગતે જોનારા મહાપુરુષોને જીવ-અજીવનો ભેદ દેખનારી અતિ ઉજ્જવળ નિર્દોષ દષ્ટિ વડે સિદ્ધ દ્રવ્યની પ્રતીતિ ઉપગત્વી રહ્યું છે. અનાદિ સસારથી જેમનું બંધન દહ બંધાયું છે એવા જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના નાશથી નિશુદ્ધ થયું છે, સ્ફુટ થયું છે—જેમ કૂલની કળી ખીસે તેમ વિકાસરૂપ છે વળી તે કેવું છે? જેનું સમવાતુ ક્રીડાવન આત્મા જ છે અર્થાત્ જેમાં અનંત જ્ઞેયોના આકાર આવીને જીવકે છે તોપણ પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં જ રમે છે; જેનો પ્રકાશ અનલ છે; પ્રત્યક્ષ તેજથી જે નિત્ય ઉત્પન્ન છે. વળી કેવું છે? ધીર છે, ઉદાત્ત (ઉચ્ચ) છે અને તેથી અનાકુળ છે—સર્વ અધ્યાત્મીયો રહિત નિરાકુળ છે (અહીં ધીર, ઉદાત્ત, અનાકુળ—એ ત્રણ વિશેષણો સાંતરૂપ નૃત્યનાં આભૂષણ જાણવાં) એવું જ્ઞાન વિલાસ કરે ॥

જ્ઞાન મનને આનંદ આપતું પ્રગટ થાય છે, જીવ-અજીવ સાથે નાચી રહ્યા છે તેને સમ્યક્દષ્ટિ આગળથી લે છે કે આ હું નથી, માફ સ્વરૂપ પરથી ભુલું જ્ઞાયકરૂપ છે, એમ જાણી લે છે; આ બંધ છે તે દાહ છે, અગ્નિ છે તે ઊની છે, આ ખીચડી કાચી છે અગર પાકી છે તેનો ઠોણ વિવેક કરે છે? જ્ઞાન વિવેક કરે છે ખાગ-ખારાની ભુલાવો વિવેક કરનાર પણ જ્ઞાન છે, પરની માડી ને ઘરની ન માંડી, પરને જાણવા જા, નેહું તારી પાસે છે તેને ન જાણ, તેનો વિવેક ન કર, તે કેવો અનિવેક છે? ખીચના ભેદ પાડવા કે આ કોણના છે ને આ નિષ્ટા છે, તે ખાવા યોગ્ય નથી; ગેરજ્ઞા, લાપરશી ખાવા યોગ્ય છે, તેમ ત્યાં વિવેક કરી ભેદ પાડે પાત આ મલિનતા છે તે હું નથી, ગગ-દ્વેષ ને આકુળતા છે તે હું નથી, હું તો જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા હું તેમ વિવેક કરી પોતાનો તથા વિકાગનો ભેદ ન પાડે તે તને કવ કરૂપ છે

સમ્યક્જ્ઞાન મનને આનંદ કરવું પ્રગટ થાય છે, સંસારનું રખડાવું જ્ઞાન તે જોઈ કરવું પ્રગટ થાય છે મમજલુ સમજણથી જ

પ્રગટ થાય, સર્વસમાગમ વારંવાર કરી વિચાર કરી સમજે તો આત્મામાં જ્ઞાન અને શાંતિ થયા વગર રહે નહિ.

શુભ અને મન-વાણી દેહ, પુણ્ય-પાપના ભાવ તેના ભેગ ભેગો છે તેને જે લિપ્ત ગણે છે તેને મહાપુરુષ કહ્યા છે; બીજાને મહાપુરુષ કહ્યા નથી. સમ્યક્જ્ઞાન અતિ ઉન્નતવળ નિર્દોષદષ્ટિ વડે જુદા જુદા પદાર્થની પ્રતીતિ ઉપભવી રહ્યું છે. જુદા જુદા પદાર્થના જે વિવેક કરે તે જ્ઞાન; તે જ્ઞાન મનને આનંદ આપે છે, મારે સમ્યક્જ્ઞાન કહેવાય છે.

૧૯૯૬ આમાં મુદ્ ૧૦ મોમ

આત્મા ઉપર કર્મના કારણે જે વેપ છે તેમાં એક તો ગરીરાદિ, અને બીજા અંદર થતી લાગણીઓ, અને પરને પાતાનું માનવારૂપ વેપ છે, તે અધો કર્મનો વેપ છે, તે પાતાનો વેપ નથી; હું જ્ઞાનજ્યોત આત્મા તે વેપોથી જુદા હું એમ માત્ર જ્ઞાન વિવેક કરે છે.

આત્મા એક વસ્તુ છે, પદાર્થ છે. વસ્તુ હોય તેમાં ગુણને સ્વભાવ હોય. ગોળ એક વસ્તુ છે અને ગંગાપણુ છે તે તેનો ગુણ છે. ગોળ હોય ને ગંગાપણુ ન હોય તેમ ન બને. એમ હું આત્મા એક વસ્તુ હું અને તેમાં જ્ઞાન આદિ અનંતગુણુ ન હોય તેમ ન બને, તેથી આત્મા જ્ઞાન આદિ અનંતગુણોથી ભરેલો છે.

શરીર આદિ કે પુણ્ય-પાપમાંથી મુખ્ય ને શાંતિ આવે છે તેમ માનીને પરાધીનતામાં નહિ મેકાતાં આ મારા ગુણો છે તેમાંથી મુખ્ય અને શાંતિ આવે છે, એમ ઝોળાખાણુ કરી, શ્રદ્ધા કરી મારા સ્વરૂપમાં મહું તો પરાધીનતા મટે, એવી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને લીનતા તે મોક્ષમાર્ગ છે, અને તેની પૂર્ણતા તે મોક્ષ છે.

પરાશ્રય તે દુઃખ છે અને સ્વાશ્રય તે સુખ છે, શરીરના રજ-કણે રજકણ જુદા છે મારે તે શરીરથી આત્માને લાભ થાય તેમ નથી,

ચૈતન્ય અનંતગુણમૂર્તિ જુદા હુ, અને પુણ્ય-પાપના ભાવ તથા અનુ-
કુળતા-પ્રતિકુળતાના કોઈ બહારના દેખાવ આવે તેને હું ચૈતન્ય
બાદશાહ પાતાની મુઠીમાં ખતરું નહિ, પણ તેનો જાણનાર રહું. તેમ
સાચું જ્ઞાન થયા પછી અલ્પ રાગ-દ્વેષ રહે પણ તેને ઠાળીને અવશ્ય
મુક્તિ લેવાનો છે. ધર્માત્માએ અતિ ઉન્નતવચન-પવિત્ર દ્રષ્ટિ પર લિખ
દ્રવ્યની જે પ્રતીતિ ઉપજાવી, પ્રતીતિ તે થતાં લિખદ્રવ્યનો વિવેક ધર્મ
શૂંક્યો, તેથી હવે પરાશ્રય લેવાની હચ્છા રહે નહિ, પુરુષાર્થની નખખાને
લગને અલ્પ રાગ-દ્વેષમાં મચક ખાય, પણ અંદરથી વિવેક ખસે નહિ.
અલ્પ રાગ-દ્વેષ રહ્યા છે તે ટળવા માટે રહ્યા છે, રહેવા માટે રહ્યા નથી.

જેમ ઘરમાં સારા કાચનું કુંભર હોય, તે ઉપરથી પર ને કૂટી
જાય-તેના કંઠકે કંઠકા થાય, ત્યારે જે કુંભર ઉપર પહેલાં રાગ
કરતો તેના ઉપર તુચ્છતા લાગી, તુચ્છતા લાગવાનું કારણ એ છે કે
જ્ઞાનમાં એમ નક્કી થયું કે આ વસ્તુ કાંઈ કામની નથી માટે એ
કાચના કંઠકાને ઝડ ઉપાડીને બહાર ઉકરડે નાખી આવે, નહિતર
છાકરા વગેરે કોઠકને પગમાં વાગશે. હવે જુઓ, તેમાં તુચ્છતા લાગી
છતાં તે જ ક્ષણે બહાર નાખી શકતો નથી, સાવરણી અને સૂપડી
વગેરે લાવતાં વાર લાગે, ને થોડીવાર તે કાચના કંઠકા પડયા રહે,
તેથી શું તે ઘરના માણસને કાચના કંઠકા રાખવાની રચિ છે? નાખી
દેવાના ભાવે તે કાચના કંઠકા અલ્પકાળ ઘરમાં પડયા રહે છે. તે
કાચના કંઠકાને ભેગા કરીને નાખી દેતાં જરા વાર લાગે પણ તેથી
તેને રાખવાનો કે સંબંધ કરવાનો ભાવ નથી.

તેમ અનંતગુણસ્વરૂપ પ્રભુ પરમાત્મા જેવો જ મારો આત્મા
છે, પરસ્વરૂપે હું નથી એમ સમ્યક્જ્ઞાન થતાં વિભાવની તુચ્છતા લાગી,
હું ચૈતન્યઘન સ્વભાવે પૂર્ણ પવિત્ર હુ એમ પ્રતીતિ થતાં આત્મામાં
નવા નવા ક્ષણિક જે પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તેની તુચ્છતા લાગે. તે
પુણ્ય-પાપનાભાવમાં તુચ્છતા લાગી તો પછી તે પુણ્ય-પાપનાં ફળમાં

એટલે બહારના સંયોગ-શરીર મકાન, લક્ષ્મી, આખરુ, કુટુંબ વગેરેમાં પણ તુચ્છતા જ લાગે તેમાં નવાઈ શું છે ? તે બધું દૂરેલું કુંભર જ ભાસે છે, પુણ્ય-પાપના ભાવ અને પુણ્ય-પાપના ફળ તે બધા કાચના કટકા જ ભાસે છે. તે શુભાશુભ પરિણામને ટાળતાં જરા વાર લાગે પણ તેથી તેને રાખવાના ભાવ છે એમ નથી જ. પોતાથી પરને સિત્ત માને છે અને સિત્ત માનતાં જ પરમાં તુચ્છતા લાગી છે પણ મહત્તા લાગી નથી, તે શુભાશુભભાવને રાખવાનો કે સંમહ કરવાનો ભાવ નથી, પણ ટાળવાનો ભાવ છે. આવો સિત્ત વિવેક થતાં અલ્પકાળમાં મુક્તિ થયા વગર રહે નહિ, પુરુષાર્થમાં નબળાઈ છે એટલે અલ્પ રાગ-દ્વેષ રહ્યા છે તેને ટાળતાં જરા વાર લાગે, પણ ક્રમે ક્રમે સ્થિરતા વંદારીને કેવળ-જ્ઞાન લેવાનો છે. આ સિત્તપણાના વિવેકનુ માહાત્મ્ય છે.

કેવું છે તે જ્ઞાન ? અનાદિ સંસારથી જેમનુ બંધન દૃઢ બંધાયું છે એવાં જ્ઞાનાવરણુ આદિ કર્મોના નાશ થઈ વિશુદ્ધ થયું છે, સ્ફુટ થયું છે. જ્ઞાનાવરણીયનો નાશ કર્યો એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મો તે હું નથી, તેમ તેનાથી બુદ્ધા વિવેક કર્યો, તેથી શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનથી કર્મોનો નાશ કર્યો છે, ક્રમેક્રમે સ્થિરતા કરી બધું નાશ કરશે. આ રીતે વિવેકથી જ્ઞાનમાં વિશુદ્ધતા થઈ, સ્પષ્ટતા થઈ, કર્મો તે હું એમ જ્ઞાન માનવું ત્યારે ખીડાઈ ગયેલું રહેવું, પર સાથે એકમેક થવું તેથી જ્ઞાનની કળીઓ સંકોચાઈ ગઈ હતી, હવે બુદ્ધા વિવેક કર્યો એટલે જ્ઞાનની કળીઓ અંદરથી ખીલી નીકળી, સાસ્રમાં લાખ લાખ પાંખડીનાં ફૂલો ચાલ્યાં છે ફૂલની કળી જેમ ખીલે તેમ જ્ઞાનની કળીઓ અંદરથી વિકસી નીકળી, ગરીરાદિ તથા પુણ્ય-પાપ મારાં, એમ બધી ધૂળને પોતાની માની એટલે જ્ઞાન સંકોચાઈ ગયું હતું, પણ શરીરાદિ તે હું નહિ તેમ માનવાથી જ્ઞાન બુદ્ધ પડ્યું તેથી વિકસને પામ્યું. પરનો આશ્રય છોડ્યો ત્યાં જ્ઞાન ખીલ્યું. વિવેક થયો એટલે જ્ઞાનની કળી જે સંકોચાઈ ગઈ હતી તે ખીલી નીકળી. ચક્રવર્તીનું રાજ મળે કે તીર્થંકર પદ મળે તે પણ કર્મકૃત છે, તે

મારું સ્વરૂપ નથી; મારું ચૈતન્ય જ્ઞાનકુંડ સ્વરૂપ પરથી નિરાણું છે એમ જે જ્ઞાનની સમજણ ખોલી તે જ આત્મધર્મ છે. શરીરોદ્ધિને મારું માની જ્ઞાન તેમાં રમવા પછી જ્યાં વિવેક થયો કે આ તે હું નહિ ત્યાં જ્ઞાન પાતામાં રમવા માંડ્યું, સ્વપરની જુદાઈનો વિવેક થતાં જ્ઞાન પાતામાં રમવા માંડ્યું એટલે જ્ઞાનની કળી ખીલી નીકળી, સ્ફુટ થઈ.

જ્ઞાનમાં અનંત જ્ઞેયોના આકાર આવીને ઝળકે છે, તે પછી જ્ઞાન પાતાના સ્વરૂપમાં જ રમે છે, જ્ઞાનમાં બધું જણાય ખરું, પણ જ્ઞાનમાં પર જણાય તેથી જ્ઞાન તે પરરૂપે થઈ જતું નથી. પરાશ્રયમાં ટકતું જ્ઞાન આ પુણ્ય માગું, ઇંદ્રપદ મારું, એમ માનીને તે પરમાં રમતું હતું, તેનો જ્યાં વિવેક થયો કે તે મારાં નહિ, પણ મારો તે જ્ઞાનસ્વભાવ છે, મારો શાંતિસ્વભાવ છે ને મારો સ્વભાવ તે મારા-માંજ છે એમ સ્વાશ્રય થતાં જ્ઞાન પાતામાં રમવા લાગ્યું. મારો આત્મા અસંયોગી છે, મારી સ્વમૂડી મારામાં છે એવું માન્યું ત્યાં પરાશ્રયપણું છૂટ્યું, એટલે પાતાને રમવાનું કીડાવન આત્મા રહ્યો, અન્ય સ્થાન ન રહ્યું.

ધર્મ શરીરમાં નથી, ધર્મ હુગડામાં નથી, ધર્મ વેપમાં નથી, પણ ધર્મ તે આત્માના સ્વરૂપના વિવેકમાં છે. જેમ જેકું લોકો કહે છે કે હાથની મહેનતે કરેલી ઘરની જુદાઈ ખાતરે તે મીઠી લાગે, તેમ પાતાના ઘરનો સ્વભાવ, તેને પાતાના હાથથી એટલે પુરુષાર્થથી પ્રગટ કરેલો જે આનંદ સહિત ધર્મ થાય તે જ મીઠો લાગે અને તે જ સુખરૂપ લાગે, તે જ ખરો ધર્મ છે, બાકી બધા અધર્મ છે, પાતાના સ્વભાવને ઝાળખે નહિ ને પરને પાતાનું માને તે અધર્મ છે.

મારો ગુણ નિર્દોષ ને નિરુપાધિક છે, ને મારા ગુણની પર્યાય મારામાં જ રહે છે તેમ વિવેક થતાં જ્ઞાનને રમવાનું સ્થાન આત્મા જ રહ્યો.

વળી તે જ્ઞાન કેવું છે? કે જેનો પ્રકાર અનંત છે, એટલે કે જ્ઞાનમાં ઘણું જણાતાં જ્ઞાનને એમ ન થાય કે હવે તે હું નહિ બાલું.

જ્યાં જ્યાં ભવ કર્યા ત્યાં ત્યાં તે તે ભવનો ખ્યાલ તો હોતો ને ! જે જે ભવ થયા તે પોતાની હુયાતીપણે વર્તી વર્તીને થયા છે ને ! અને તે તે ભવમાં પરને મારું માનીને અટકી ગયો એટલે જ્ઞાન વિકાસને પામ્યું નહિ, પણ અનંતા ભવને જાણનાર મારું જ્ઞાનતત્ત્વ, ભવથી, શરીરથી ને પરથી ભિન્ન છે, હું બધા ભવનો ખ્યાલ કરનાર છું, હું ગમે તેટલા પદાર્થ જાણું, કે ગમે તેટલા ભૂતકાળની કે ભવિષ્યકાળની વાતો જાણું તો પણ મારું જ્ઞાન ખૂટે તેવું નથી એવો મારા જ્ઞાનમાં અનંત પ્રકાશ છે. *

વળી ચૈતન્યતેજ પ્રત્યક્ષ છે. તે જ્ઞાન, મન કે હૃદયોને આધીન નથી પણ જ્ઞાન પેતિ પોતાથી જ જાણે છે મારે પ્રત્યક્ષ છે. હૃદયો અને મનનું નિમિત્ત એંડૂરીદશામાં વચ્ચે આવી જાય છે પણ જ્ઞાન જાણે છે પેતે પોતાવડે, મારે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે. સૂર્યનું તેજ તો સવારે ઊગે અને સાંજે આથમી જાય છે, પણ આ જ્ઞાન તો નિત્ય પ્રત્યક્ષ ઉદયરૂપ જ રહે છે, તે કોઈ અસ્ત થતું જ નથી. આ સમ્યક્જ્ઞાન ઊંચું તે ઊંચું, તે હવે આથમવાનું નથી, એમ જ્ઞાનમાં પોતાના એથર્પનું ભાન થયું તેને પરાશ્રયની જરૂર રહે નહિ, એવું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ નિત્ય ઉદયરૂપ છે. અહીં આચાર્યે હવે સમ્યક્જ્ઞાનનું મંગણિક કર્યું છે.

ધરે છાકરો પરણે, ત્યારે મંગણિક કરે છે અને માણેકે રથભ નાખે છે અને બાજબો ગાય છે કે 'ધાળ ભર્યો રે સગ મોતીએ' પછી ભલે ઘરમાં એક માચું મોતી પણ ન હોય, પણ મમતાને લઈને સાચું મોતી ઘરમાં નથી છતાં મમતાના મસાવા કરે છે. આત્મામાં સર્તોપગુણ અનંતો છે તે બ્યારે ઊંધો પડે ત્યાં મમતા પણ અનંતી ધાય છે, બેહુદ્ધ ધાય છે. અનંતો સર્તોપગુણ આત્મામાં છે તેણે ગુલાંટ ખાધી એટલે મમતા પણ અનંતી થઈ, તેમાં ભાન ધાય ત્યાં જાણે કે મમતા પણ હું નહિ ને મોતી પણ હું નહિ

જેમ લગ્ન વખતે ઘરમાં એક મોતી નથી છતાં હોંરનો માર્યો 'એમ બોલે' છે કે 'સગ' મોતીએ ભર્યો છે,

જીવો કમ્મં ઉહય દોષ્ણિતિ રાલુ કેઙ્ગ જીવમિચ્છંતિ ।
 મ્મદ્દરે સંજોગેણ દુ વરગાણં જીવમિચ્છંતિ ॥ ૪૨ ॥
 એવિહા લહુવિરા પરમપ્પાણં વદંતિ દુમ્મેહા ।
 તે જ પરમદુર્ગાર્ઠં ણિચ્છમ્મનાહિ ણિદ્ધિહુ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ —આત્માને નહિ ભણતા થકા પરને આત્મા કહેનારા કોઈ મૂઠ, મોહી, અજ્ઞાનીઓ તે અધ્યવસાનને અને કોઈ કર્મને જીવ કહે છે ખીજ કોઈ અધ્યવસાનોમા તીવ્રમદ અનુભાગગતને જીવ માને છે અને ખીજ કોઈ નોકર્મને જીવ માને છે અન્ય કોઈ કર્મના ઉચ્ચને જીવ માને છે, કોઈ ' જે તીવ્રમદપણારૂપ ગુણોથી ભેદને પ્રાપ્ત થાય છે તે જીવ છે ' એમ કર્મના અનુભાગને જીવ કહે છે (—માને છે) કોઈ જીવ અને કર્મ બન્ને મળેલાને જ જીવ માને છે અને અન્ય કોઈ કર્મના સયોગથી જ જીવ માને છે આ પ્રકારના તથા અન્ય પણ ઘણા પ્રકારના દુષ્ટુદ્ધિઓ-મિથ્યાદષ્ટિઓ પરને આત્મા કહે છે તેમને નિશ્ચયવાદીઓએ (—સત્યાર્થવાદીઓએ) પરમાર્થવાદી (—સત્યાર્થ કહેનારા) કહ્યા નથી

હવે જીવ-અજીવનુ નાસ્ક ભેદુ આવે છે

આત્મપરાર્થ શુ વસ્તુ છે, તેના ગુણ શુ છે ને તેની અવસ્થા શુ છે, તેને નહિ ભણતા થકા પરના આશ્રયે પોતાનો ગુણ માનનારા

કો કર્મ ને જીવ ઉભયમિતને જીવની આશા ધરે,
 કર્મોત્પા મયોગથી અભિજ્ઞાપ કો જીવની કરે! ૪૨.
 દુષ્ટુદ્ધિઓ બહુવિધ આવા, આત્મા પરને કહે,
 તે સર્વને પરમાર્થવાદી કહ્યા ન નિશ્ચયવાદીઓ. ૪૩.

કોઈ મૂઠ આત્માની અસાવધાનીવાળા અજ્ઞાની એમ માને છે કે અધ્યવસાન તે જીવ છે. કર્મના નિમિત્તને આધીન થવાથી જે ભાવ થાય તે અધ્યવસાન કહેવાય છે. આત્મા એકલો જ્ઞાતા છે તેને ભૂક્ષીને કર્મના નિમિત્તે થતા પુણ્ય-પાપનાભાવ થાય તેમાં એકત્વપ્રુદ્ધિથી માને છે કે આ અધ્યવસાન છે તે જ હું હું એમ કર્મના નિમિત્તને આધીન થવાથી જે અધ્યવસાન થાય તેને આત્મા માનનારા, અને તે અધ્યવસાન મને મદદ કરશે એમ માનનારા મૂઠ છે.

વળી કોઈ કર્મને જીવ માને છે. કર્મ કરીએ તો ભગવાન પાસે જવાય, તેમ કર્મથી ગુણ માને છે પણ તે વાત ખોટી છે, કર્મથી ભગવાન પાસે જવાતું નથી પણ કર્મ અને આત્મા શું છે, તેનું ભિન્ન ભાન કર્યું, ભગવાન એટલે પાતે પાતાના આત્મભગવાન પામે જવાશે, જ્યાંસુધી અવૂરો છે ત્યાંસુધી નિમિત્તો આવ્યાં વગર રહેશે નહિ, પાતે ન જાગે તો નિમિત્તો શું લાભ કરવાનાં હતાં? પુણ્યબંધથી ઘણીવાર ભગવાન મળ્યા પણ પાતાના આત્મભગવાનનું ભાન ન કર્યું તો લાભ થયો નહિ, જડકર્મને આત્મા માનનારા એટલે કે કર્મથી લાભ માનનારા, કર્મને આત્મા માનનારા, કર્મમાં આત્મા માનનારા, કર્મ મને મારગ આપે તેથી કર્મ થાય તેમ માનનારા ખવા અજ્ઞાની મૂઠ છે.

વળી કોઈ તીવ્ર-મંદ પુણ્ય-પાપના ભાવને જીવ માને છે, શુભાશુભભાવમાં શુભભાવને ઠીક માને છે અને અશુભભાવને અડીક માને છે પણ તીવ્ર ભાવ કે મંદ ભાવ બન્ને પરભાવ છે, પુણ્ય-પાપ-ભાવના રસના ફેરફારને આત્મા માનનારા અને તેનાથી લાભ થશે તેમ માનનારા પણ મૂઠ છે.

વળી કોઈ નાકર્મને એટલે શરીરને જ આત્મા માને છે. લોકો કહે છે કે પહેલું મુખ તે જાતે નર્યા, બીજું મુખ તે ઘેર ચાર દીકરા, ત્રીજું મુખ તે કોળી-
પ્રથમ મુખ તે સુકૃણની નાર, શરીરને

અસામાન્ય લક્ષણને નહિ જાણતા થકા નપુ'સકપણે અત્યંત વિમુઠ્ઠ થાય છે. આચાર્ય દેવ કહે છે કે અંદરથી તું ભગવાનો પુરુષાર્થ ન કર ને પરને પોતાનું માની તેમાં સુખ માને તો તું નપુ'સક છે, પુરુષાર્થ હીન છે. આચાર્ય દેવે-નપુ'સક કહીને કરુણા કરી છે, કંકક વિશેષણ વાપરું છે પણ તેમ કહેવામાં કરુણા છે. જેને ધર્મનું ભાન નથી, આત્માનું હિત શું, સ્વતંત્રતા શું, આત્માનું બળ શું, એવી જેને ખબર નથી તે પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપને ભૂલીને, પરને પોતાનું માનીને, પોતાના આત્મધીર્યને નહિ માનતો નપુ'સક થઈ રહ્યો છે.

મારું આત્મબળ પુણ્ય-પાપના વિકારને એક ક્ષણમાં નાશ કરનાર, અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરનાર એવો મારો સ્વભાવ છે, તેવા સ્વભાવને નહિ જાણતા થકા અત્યંત વિમુઠ્ઠ થયા થકા નપુ'સક

આત્માના સ્વરૂપને ન જાણે ને અજ્ઞાની રહે તો તે ન જાણવાના કૃપામાં નપુ'સક અને નિગોહનું કૃપા મળવાનું છે. ભાન વગરનો છે માટે ધંદ્રિયા હારીને એકે દ્રિયમાં જવાનો, નિગોહનું કૃપા પામવાનો ત્યાં એકલો નપુ'સક વેદ છે, ત્યાંથી અનંતકાળે નીકળવું મુશ્કેલ ધર્મ પડશે માટે તત્ત્વને ઓળખવાનો અહીં ઉપદેશ છે

૧૯૨૬ આત્મા સુદ ૧૪ મગળ.

આત્મા શું છે, તેણે લક્ષણ શું છે, તે પ્રથમ જાણવું પડશે શરીરના રજકણે રજકણે આત્માથી જુદા ને તે રૂપી છે, પુણ્ય-પાપની લાગણી તે આત્માના સ્વભાવમાં નથી માટે તે અપેક્ષાએ તે રૂપી છે ને જડ છે, તે બાની વચમાં આત્મા એ-અરૂપી ચેતન્ય પદાર્થ છે, તેની ઓળખાણ ક્યાં વિના એકામ થાય શીમાં? પદાર્થની ઓળખાણ વગર પદાર્થમાં એકામતા થાય નહિ, અને એકામતા થયા વગર ધર્મ ક્યાંથી થાય? હિત ક્યાંથી થાય? અને સુખ ક્યાંથી થાય? આત્માના સ્વભાવની ઓળખાણ કરી, શ્રદ્ધા કરી, તેમાં કરે તો ધર્મ થાય.

ભગવાન આત્મા અંદર કોણ છે તેનું અસાધારણ લક્ષણ જાણ્યા વિના તત્ત્વની ઝોળખાણ થઈ શકે નહિ. આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ છે એટલે કે આ શાસ્ત્રનાં પાનાં જ્ઞાન આપે છે તેમ નહિ, પણ જ્ઞાન તે મારા આત્માના જ્ઞાનસ્વભાવમાંથી જ આવે છે. જ્ઞાન તે આત્માનું અસાધારણ લક્ષણ છે. અસાધારણ એટલે વહેંચાયેલું નહિ. થોડું ગુરુ જ્ઞાન આપે, થોડું શાસ્ત્ર જ્ઞાન આપે ને થોડું આત્મા જ્ઞાન આપે એમ ફરીને જ્ઞાન સ્વભાવ થાય એમ નથી. પણ આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ તો અનાદિઅનંત સ્વતઃ છે, તે કોઈ પરથી નથી, પર કોઈ આપી શકતું નથી, એકલા મારા સ્વતઃ જ્ઞાનદ્વારા જ્ઞાનમાં જાણું છું. જ્ઞાન કોઈ શરીરશક્તિમાં કે અંદરની લાગણીમાં વહેંચાયેલું નથી. પ્રભુ ! શરીર, આમર, આંખના કોડા તે તું નથી. તું તો અસાધારણ જ્ઞાનગુણે છે; અસાધારણ એટલે આત્મામાં જ હોય, ખીજે ન હોય. જે આત્માથી જુદું પડી ન શકે તે અસાધારણ. શરીરશક્તિ તેમ જ શગાદિ આત્માથી જુદા પડી શકે છે મારે તે આત્માનું લક્ષણ નથી.

અસાધારણ એવો આત્મસ્વભાવ નહિ જાણનારા, નહિ શ્રદ્ધનારા, તેમાં નહિ ટકનારા તે નપુંસક છે, પાવૈયા છે. પુણ્ય-પાપ ક્ષણિક વિકાર તે હું નથી. હું તો નિત્ય ચિદાનંદ સ્વભાવે છું, એવી જ્ઞેને બખર નથી તે બધા પરમાં આત્મબળને શેકનારા બળાહીન નપુંસક છે, એમ આચાર્યજીવ કહે છે.

આત્માનું જે અંતર અરૂપી બળ છે તે આત્મામાં છે એટલે પોતામાં છે. મારું સ્વરૂપ નિર્વિકારી, નિર્દોષ છે, વિકાર રહિત છે, તેમ નહિ માનનારા પર પદાર્થને પોતાના માને છે, તેમણે આત્મવીર્યને ઝોળખ્યું નથી-આત્મબળને ઝોળખ્યું નથી, કારણ કે શરીર મા, મન મારું, વગેરે બધું મારું તેમ માની તેમાં અરૂપી વીર્યહીન થયા છે; તેમાં આત્માના અનંત અરૂપી બળને રોકી વીર્યહીન થયા છે. આત્મા પરથી નિરાગો એક ચૈતન્યમૂર્તિ છે. પુણ્ય-પાપ તે આત્મા

છે નહિ; આત્માનું સુખ આત્મામાં છે. પણ આત્માનું હિત શું? આત્માનું સુખ શું? ને આત્માની સ્વતંત્રતા શું? તેને નહિ સમજનારા નપુંસક છે, હીજડા છે.

ભગવાન આચાર્ય દેવ કરુણા કરી કહે છે કે તું અનાદિ અનંત છે એટલે કે નારા ન થા તેવો તું છે, અવિનાશી તારો ગુણ છે. અંદર અનંતગુણથી ભરેલો છે, નિર્દોષ વીતરાગસ્વરૂપ છે, એક ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન અને પરમાત્મ દશા પ્રગટ કરે તેવો તું છે, તેને ભૂલીને અંતે! આ પગમાં ક્યાં રોકાવો? આ ંદોષ તારુ સ્વરૂપ નથી. તેમાં વીર્યહીન થઈને કેમ અટકવો છે! તારા સ્વરૂપનું ભાન કર.

નિમૂક એટલે નિશ્ચય મૂક થઈને ઘણા જીવો પગમાર્થભૂત એવા આત્માને નહિ ઓળખનારા અરે! તત્ત્વદષ્ટિને, નહિ સમજનારા નપુંસક થાય છે, એટલે કે નિગોદમાં જાય છે. વર્તમાન તત્ત્વદષ્ટિને નથી સમજતા એટલે નપુંસક છે અને ભવિષ્યમાં પણ નપુંસક થયાના છે; નિગોદમાં એટલે ખરાબ, સંસ્કર્ષ આદિમાં જાય છે ખરાબ-સંસ્કર્ષમાં આત્મા છે, ચેતન્ય છે, તે બધું સાળીત કરી શકાય તેમ છે પણ અત્યારે નિયમ ખીજે ચાલે છે બધું કાંઈ એક સાથે કહી શકાય છે? ખરાબ-સંસ્કર્ષમાં આત્મા છે, તેમાં કેટલાક પહેલાં મનુષ્ય હતા, તે જીવો તરનનો અનાન્દ કરીને નિગોદમાં ગયાં છે. તેમાં સ્ત્રી, પુરુષ હોતા નથી, પણ એકલા નપુંસક જ હોય છે.

દેનમાં સ્ત્રી પુરુષ હોય છે, નરકમાં એક નપુંસક જ હોય છે. જે જીવો મનુષ્ય ભવ પામીને મહા હિંસા કરનારા, ગર્ભપાત કરનારા, કોપલીવર તેડ પીનારા, તે બરા અર્હીથી મરીને નરકમાં જાય છે, અને તત્ત્વદષ્ટિથી વિરોધભાવ કું તે નિગોદમાં જાય છે; મનુષ્યભવ પામીને આત્માનો અભાવ ઓળખે અને આત્માની દશા સાથે તે મોક્ષમાં જાય છે નિગોદનો કાળ અનંતો છે ત્રસનો કાળ, જે હુબર સાગર જ છે, આત્મતત્ત્વ પરથી નિરાણું છે તેને ન જાણ્યું અને આત્મ-

સ્વભાવથી વિરુદ્ધભાવ કર્યો તો તે નિગોદમાં જાય છે. વચ્ચે બે હુબર સાગર જ વસમાં રહી શકે, એ આમ વસતો કાળ અદ્ય છે. એક મોક્ષ અવસ્થા અને બીજી નિગોદ અવસ્થા-બે સામસામી-હિલટ પાલટ અવસ્થા છે. મોક્ષદશા સાદ્વિમ્બનંત છે, ને નિગોદમાંથી પણ અનંત અનંતકાળે નીકળવું મુશ્કેલ છે, મારે બે તત્ત્વની ઝોળખાણ ન કરી તો નિગોદમાંથી અનંતકાળે ક્યણ થવું પણ મુશ્કેલ પડશે. તત્ત્વ સમજે તો મોક્ષ અને તત્ત્વ ન સમજે તો નિગોદ, વચ્ચે રહ્યો વસતો કાળ તે કાઠી નાખો તો સીધો નિગોદ જ છે અને તત્ત્વ સમજ્યા પછી એક બે ભવ થાય તે કાઠી નાખો તો સીધો સિદ્ધ જ છે.

નરક કરતાં નિગોદમાં અનંતગુણ દુઃખ છે. બહારનો સંધોગ તે દુઃખવું કારણ નથી પણ જ્ઞાનની મૂઠતા તે જ દુઃખ છે. અગ્નિમાં શેકાઈ જવું તે દુઃખ નથી, પણ એ પ્રતિકૂળતા અને થઈ જાય છે એમ મોહ કર્યો તે દુઃખ, તેમ અનુકૂળતામાં બહારની સગવડતાના સાધન મળ્યાં એટલે સુખ થતું નથી, પણ તેમાંથી અને સુખ થાય છે એમ મોહથી દેહપના કરે છે, પરંતુ તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે.

મોટા હુજરા હોય, તેમાં હીંડાળા ખાટે હીચકતો હોય, માથે પંખા ફરતા હોય ને સુખ માલે, બલે કે બધું સુખ આમાં આવી ગયું, પણ ભાગ! માથે ચારગતિના પંખા ફરે છે, પંખાને જેમ ચાર પાંખડાં હોય તેમ ચારગતિના ચાર પાંખડાનો પંખો માથે ફરે છે મારે તેમાં સુખ માનવું રહેવા દે, અને કર આત્માની ઝોળખાણ. નહિતર ચાલ્યો જઈશ નિગોદમાં કે ક્યાંય પતો આવો પણ મુશ્કેલ થઈ પડશે.

આચાર્યદેવે ઘણા અજ્ઞાનીજનો પરને આત્મા માને છે તેમ કહ્યું, પણ જગતમાં બધા જીવો આમ માને છે તેમ ન કહ્યું, તેનું કારણ એ છે કે આત્માના સ્વરૂપને ઝોળખનારા જીવો પણ જગતમાં હોય છે તેથી બધા અજ્ઞાની જનો ન કહ્યા પણ ઘણા અજ્ઞાની જનો કહ્યા. જગતમાં મોટા ભાગ આત્માને નહિ સમજનારા અજ્ઞાની-

ઓનો હોય છે, તે જીવો આત્માની સ્વતંત્રતાને ચૂકે છે ને પરતંત્રતામાં અટકે છે. પરંતુ અને આત્મા જુદા નહિ સમજવાથી પરને 'જ આત્મા કહે છે, તેમ બકે છે. જેમ સન્નેપાતવાળો કાંઈ ભાન વગર જેમ આવે તેમ બકે છે, તેમ આત્મસ્વભાવના ભાનવગર અજ્ઞાની જીવો પરને પાતાનું માનીને જેમ આવે તેમ બકે છે. ભાન વગરનો છે માટે આચાર્યદેવે 'બકે છે' તેમ કહ્યું છે.

અજ્ઞાની જીવો પરને જ આત્મા માને છે પણ હું પરથી જુદો શુદ્ધ-સ્વરૂપી, અનાદિ અનંત, સ્વતઃ સ્વભાષી આત્મા છું, તેમ કબૂલતા નથી. આત્માનું અસક્ત સ્વરૂપ છે તે માન્યા વિના, પાતાની હુયાતી એટલે કે પાતાની સત્તા જાણવામાં ન આવે ત્યારે બીજા ઠકાણે પાતાની હુયાતી માન્યા વગર રહે નહિ.

પરથી જુદું પાડવારૂપ જ્ઞાન, જુદું પાડવારૂપ પ્રતીત, અને જુદું પાડવારૂપ અંતર ક્ષવાનું ચારિત્ર, તે સ્વરૂપ બ્યાંમુધી ન જણાય, ત્યાંમુધી બીજા ક્યાંક હુયાતી સ્વીકારશે તો ખરોતે ! તે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રને સ્વામ્ય કહેા, સુખ કહેા, હિત કહેા, જુદો પડવાનો માર્ગ કહેા; એવા માર્ગને જાણ્યા વિના પરને પાતાપણે માનશે તો ખરો જ.

કોઈ તો એમ કહે છે કે સ્વાભાવિક અર્થાત્ સ્વયમેવ ઉત્પન્ન થયેલો રાગ-દ્વેષ વડે મેલું જે અધ્યવસાન તે જ જીવ છે.

સાચો જોરાક આવે ત્યારે ગતગતિયાં થાય, જોર જાય ત્યારે કાળમમાં ઘા લાગે તે બધા અંતરમાં ઉત્પન્ન થતો રાગ-દ્વેષનો વિકારીભાવ છે, તેને જ કેટલાકે જીવ માને છે, પાતાનો જુદો સ્વતઃ આત્મા ન જાણે એટલે ક્ષણિક વિકારી પર્યાયને આત્મા માન્યો. પહેલાં અંતર-પરિણામની આચાર્યદેવે વાત કરી છે. કર્મની વાત ત્યાર પછી કરશે આત્મા નિર્વિકારી ચૈતન્યજ્યોત છે તેને ન માન્યો એટલે ક્ષણિક વિકારી કામ-ક્રોધને પાતાના માન્યા તે ભ્રાંતિ છે,

હિંદો અભિપ્રાય છે; હિંદો અભિપ્રાય એટલે હિંદો આશય છે, તે ચોરાશીના અવતારનું કારણ છે. હિંદુ છે તે મિથ્યા છે, ખોટું છે.

અજ્ઞાની દલીલ આપે છે કે જેમ કાળાપણાથી અન્ય જુદો કોઇ કોલસો જોવામાં આવતો નથી, તેમ અધ્યવસાનથી જુદો અન્ય કોઇ આત્મા જોવામાં આવતો નથી. અજ્ઞાની કહે છે કે કોલસો કાંઇ કાળાપણાથી જુદો હોય ? કોલસો ને કાળાશ એક હોય. કર્મ ને આત્માની એકવ્યુદ્ધિરૂપ અભિપ્રાય છે તેના-વડે અજ્ઞાની કહે છે કે જેમ કોલસો ને કાળાશ જુદાં નથી, તેમ હું રાગ કરનારો ને રાગ-દ્વેષ મારો ગુણ છે, તેમ અમે ગુણ અને ગુણી બન્ને એક છીએ, પરપદાર્થને અવલંબીને જે હિંદોભાવ થાય છે તે ગુણ અને હું ગુણી એમ અમે ગુણગુણી બન્ને એક છીએ. જેમ ગાળ પદાર્થ તે ગુણી છે ને ગાળપણ તેનો ગુણ છે, ગુણગુણી બે એક હોય તેમ અધ્યવસાન અને આત્મા એક છે.

વળી અજ્ઞાની કહે છે કે રાગ-દ્વેષને ટાળવાનો મારો સ્વભાવ છે, તેને ટાળવાનું આત્મામાં બળ છે અને આત્મામાં વીતરાગ સ્વભાવ અંદર લેખી છે, તેનાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કરવાં તે બધું કાંઇ અમને બેપનું નથી, અમે તો વિકાર તે આત્મા છે એમ માનીએ છીએ.

રાગ-દ્વેષ તે વિકાર ને દોષ છે, આત્મા નિર્વિકલ્પ વિજ્ઞાનઘન-સ્વરૂપ છે. તો શું નિર્દોષ આત્માનો સ્વભાવ દોષ સ્વભાવ હોઇ શકે ખરો ? ન જ હોઇ શકે. મારે રાગ-દ્વેષરૂપ મહિન પરિણામ તે આત્માનો સ્વભાવ છે નહિ.

અજ્ઞાની રાગ-દ્વેષને પોતાનો સ્વભાવ માને છે, તેથી રાગ-દ્વેષમાં ચડ્યો જેની સાથે ન બને તેના ઉપર ક્રોધ કરીને કહે કે તારું એક નરકોળીયું પચ્ચ ગામમાં રહેવા ન હઉં, પણ ભાઈ ! કેમનું બગાડવું કે સુધારવું તે તારા હાથની વાત નથી, હારવું કે જીતવું તે પૂર્વનાં પ્રશ્ન પ્રમાણે બને છે, રાજ્યો જે લડે છે તેમાં હારે છે કે જીતે

જે તે પૂર્વનાં પુણ્ય-પાપના યોગ પ્રમાણે બને છે. વર્તમાન પ્રયત્નથી હારણુ' છતણુ' થાય નહિ; પણ આત્માનો કર્મ પ્રગટ કરવો તે આત્માના વર્તમાન પ્રયત્નને હાથ છે.

અજ્ઞાની કહે છે કે રાગ-દ્વેષરૂપ મલિન પરિણામ તે જ આત્મા છે, મલિનભાવથી જુદો આત્મા જોવામાં આવતો નથી, જેમ કોલસો કાળાપણાથી જુદો જોવામાં આવતો નથી તેમ.

જુઓ ભાઈ ! આ હાથમાં જે ગુણગુણ લાકડું છે તેમાં રાગ-દ્વેષ હોય ? ન હોય, દેમ ન હોય ? જેમાં જ્ઞાનગુણ, શાંતગુણ, નિર્મળગુણ નથી તેમાં વિકાર દેમ હોય ? મારે જેમાં ગુણ હોય તેમાં તેની ઊંચાઈપ અવગુણ થાય છે, ગુણની ઊંચાઈ તે અવગુણ છે. રાગ-દ્વેષ તે આત્માના ગુણની ઊંચાઈ છે. જેમાં શાંતગુણ, ક્ષમાગુણ, જ્ઞાનગુણ ન હોય તેમાં રાગ કે ક્રોધરૂપ ઊંચાઈ પણ ન હોય, મારે અવગુણ તે આત્માની પર્યાયમાં થાય છે પણ અવગુણ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, કારણ કે તે ગુણની ઊંચાઈ છે, મારે અવગુણ તે આત્મા નથી, પણ અવગુણથી આત્મા જુદો છે. તે અવગુણરૂપ ઊંચાઈથી ભવતો અભાવ ન થાય અને મુક્તિ ન મળે.

ખીજા બોલમાં કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે અનાદિ જેનો પૂર્વ અવયવ છે અને અનંત જેનો ભવિષ્યનો અવયવ છે એથી જે એક મંસગુણરૂપ (ભ્રમણરૂપ) ક્રિયા તે રૂપે ઠીક કરતું જે કર્મ તે જ જીવ છે કારણ કે કર્મથી અન્ય જુદો કોઈ જીવ જોવામાં નથી. મારે કર્મ જ અમારું જીવ છે એમ અજ્ઞાની કહે છે

જે પ્રમાણે રાગ-દ્વેષના ભાવ કર્યા હોય તે પ્રમાણે કાળા, દીડા, કુતળ વગેરેના ભવ મળે તેવું કારણ પૂર્વ અવયવ છે એટલે ગયા કાળના કર્મનું ફળ છે. અજ્ઞાનીને કર્મથી જુદો આત્મા એસતો નથી. કર્મથી જુદો અસ્થિ, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે તે તેને

બેસતો નથી. આત્માથી ભુદું કર્મ છે તે જ અજ્ઞાનીને જોવામાં આવે છે.

એક અભિપ્રાય એવો છે કે પૂર્વ અવયવ એટલે અનાદિનાં કર્મ બાંધેલાં છે તે હવે ક્યાંથી છૂટે? પણ ભાઈ! તે કર્મ તારી ભૂલને લઈને બંધાયું છે, તારી ભૂલને લઈને તું રખડ્યો છે, ચોરા-શીના અવતાર થયા તે તારી ભૂલને લઈને થયા છે, માટે તારી ભૂલને તું ઠાળ, તો કર્મ છૂટી જશે. રખડવામાં કર્મ તો નિમિત્ત-માત્ર છે, તારી ભૂલ તે અનાદિની છાડી નથી તેથી તું રખડ્યો છે પણ જેને પોતાની ભૂલતું ભાન નથી તે એમ માને છે કે આ કર્મ મને રખડાવે છે, કર્મ મને પગધીનતા કરાવે છે.

જેમ ધર્મશાળામાં એક માણસ અંવારામાં ગયો ત્યાં એક લાંબો ઊંચો થાંભલા જેવો પથ્થર હતો. તે થાંભલાને દખીને તે માણસને એમ લાગ્યું કે આ કોઈ માણસ છે પછી તેને પકડ્યો અને કહ્યું કે તું અહીં કેમ આવ્યો છે? એમ કહીને તેની સાથે લડવા મડ્યો, એટલે તે પથ્થર પડ્યો તે માણસ ઉપર, પછી તે પથ્થરને કહે છે કે ભાઈ! તું અત્યંત નાસ્તુકી હતો. હવે ઊઠ, ભાગ-સાહેબ તું અત્યંત, હવે તો ઊઠ! પણ કોણ ઊઠે? માણસ ક્યાં હતો? હતો પથ્થર, પોતે પથ્થરને વળાડ્યો અને પથ્થર પડ્યો માથે, પછી પથ્થરને કહે છે કે હવે તું ઊઠ. તેમ પોતે કર્મરૂપ પથ્થરને વળાડી પડ્યો છે અને કહે છે કે કર્મ મને હેગન કરે છે, કર્મને કહે છે કે હવે તું ખસી જા, પણ તું કર્મને વળાડી પડ્યો છો તે તો જો, તે કર્મ તો ખસ્યા જ પડ્યા છે. તું તારી કીંધી માન્યતાથી ખસી જા ને! કર્મ તને નડે જ નહિ કારણ કે એક તત્ત્વ ખીજા તત્ત્વને વળાડાણમાં નુકસાન કરવા અર્થ નથી.

હવે ભવિષ્યના અવયવની વાત કહે છે. કેટલાક કહે છે કે કોણ જાણે કેટલા કાળમુઠી કર્મ મને રખડાવશે, તેમ જોલનાર પુર-

પાર્થહીન નપુંસક ડ. કર્મ અને રજગાવશે, ને કર્મ અને રજગાવશે.
 એવા? તને રજગાવે? તુ મું બોલે છે? જરા વિચાર તો
 ખરો? તારી સત્તામાં પર સત્તા કોઈ હી પેસે? કે તને હેરાન કરે કે
 રજગાવે?

ઘરમાંથી છાશ્રાની મા બદાગ જાય અને છાકગને બહામજી
 કરી જાય કે ઘરમાં શ્યાન રાખશે, ત્યાં છાકગે રમને ચાપેા અને પાડેા
 ઘરમાં આરીને ધી ખાઈ ગયેા, ત્યારે છાકરાની મા આરીને કહે કે
 આ પાડેા ધી ખાઈ ગયેા, તું ઘરમાં મુએ તો કે નહિ? મુએ કહીને
 કાંઈ મગી ગયેા હતેા તેમ કહેવું નથી, પણ તું હતેા કે નહિ? તારી
 ત્યાં હયાતી હતી કે નહિ? તેમ કહેવું છે. એમ ભગવાન આચાર્ય-
 કેવ કહે છે કે એકલા કર્મ જ છે કે તારી કાંઈ હયાતી છે? તારામાં
 કાંઈ માય છે કે નહિ? તારી હાજગી છે કે એકલા કર્મ જ છે? તું
 ઊંધાકથી ખસી જા, એટલે કર્મ ખસેલાં જ પડ્યાં છે. આ ગરીબ
 કારણ ને કર્મના રજકણેા હતા તે ખમી જાય, ત્યારે આ ગરીબ પણ
 ખસી જાય છે, જે ખસના જેવું છે તે બધું ખમે છે, એકલેા ચિદાનંદ
 જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે ને સિવાય શરીરકદિ તથા કોષકદિ વગેરે
 પર બધું ખસવા જેવું છે તે ખસે છે

શરીરમાં રોગ આવે તે કોઈ કર્મનું કાર્ય છે, ને રોગ ખરેખા
 ત્યારે તેનું કારણ કર્મ પણ ખાંી ગેવું હોય છે. પાતે રોગ-દ્રેષ, કામ-
 ક્રોધ ન કરે ત્યારે તેનું કારણ કર્મ પણ ખસી જાય છે ને એકલેા જુદેા
 આત્મા રહી જાય ॥

કર્મનું નામ તો સામ્રમાંથી સાંભળ્યું ત્યાં કહેવા લાગેા કે
 કર્મને લગને ગતિ મળે, ને જેવી ગતિ તેવી મતિ થાય તેમ ઊંધું
 માર્ગ, પણ જેની તારી મતિ તેવી ગતિ થાય તેમ કહેવું બેકએ
 તેને બંને જેની ગતિ તેની મતિ એમ આત્માના જ્ઞાન વગર
 કિંતુ બોલે છે

કેટલાક તો કહે છે કે આપણે તો, અવતારથી જુદું થવું નથી, સારા અવતાર થયા કરે ને ભવ કર્યા કરીએ એવું આપણે તો જોઈએ છીએ. એક જણ તો કહેતો હતો કે અમદાવાદના માણેક-ચોકમાં ઝવેરાતની દુકાન હોય ને બધા હાલતાં ચાલતાં ખખર પૂછે, તેવા માણસનો ભવ આપણે તો જોઈએ છે. પણ તેમ માગ્યો તો માણસ પણ નહિ થાઓ, પુણ્ય માગ્યે પુણ્ય મળે નહિ. કેટલાક તો વળી એમ કહે છે કે આપણે ઉપરા ઉપર પુણ્ય કર્યા કરીએ ને ઉપરા ઉપર મતુષ્ય ભવ મળ્યા કરે એટલે બસ, બીજું કંઈ મુક્તિ કે એવું આપણે જોઈતું નથી તો મુક્તિ તો તને ક્યાં છે જ, પણ પુણ્ય પણ ઉપરા ઉપર ધાય જ નહિ, કારણ કે જે આત્માનું ભાન ન કર્યું તો પુણ્યભાવ પછી પાપભાવ આવશે જ. સાંભળો તેનું દુષ્ટાંત.

અજ્ઞાની દયા કે દાનના ઊંચા શુભભાવ કરે તો તેનાથી તેને ઉત્કૃષ્ટ પંદર કોડાકોડીમાગરની સ્થિતિવાળું પુણ્ય બંધાય શુભપરિણામ તે વિકાર છે અને વિકાર તે મારો સ્વભાવ નથી, વિકારને નાશ કરવાવાળું મારું સામર્થ્ય છે એવી જેને ખખર નથી તે અજ્ઞાનીને પુણ્યની સ્થિતિ મોટી બંધાય. પણ જ્ઞાનીને પુણ્યની સ્થિતિ સાંખી ન બંધાય કારણ કે તેને પુણ્ય ઉપર નજર નથી, પોતાના સ્વભાવ ઉપર નજર છે: તેણે વિકારને પોતાનો સ્વભાવ માન્યો નથી, તેથી તેને પુણ્યનો રસ ઘણો પડે પણ સ્થિતિ ઓછી પડે. તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડીમાગરની બાંધે. અજ્ઞાની પંદરકોડાકોડીમાગરોપમની સ્થિતિ બાંધે, પણ પંદર કોડાકોડીમાગરોપમનું પુણ્ય ભોગવવાનું આ જગતમાં કેઈ સ્થાન જ નથી, કારણ કે ત્રસમાં રખડે તો જે હંબરસાગરની સ્થિતિથી વધારે ત્રસમાં રહે જ નહિ. અજ્ઞાનીની પર ઉપર દૃષ્ટિ છે તેથી શુભભાવ પડતીને અશુભમાં બઈ સાંખી સ્થિતિ પુણ્યની છે તેને તોડીને નિગોદમાં ચાલ્યો જશે.

જેની દૃષ્ટિ પુણ્ય ઉપર-પર ઉપર છે, જે શુભથી ધર્મ માને છે, પણ આત્મા પુણ્ય-પાપનો નાગક છે તેની જેને ખખર નથી તે

પાપ કરી પુણ્યની સ્થિતિ તોડી નિગોદમાં ચાલ્યો જશે. જ્ઞાનીની દષ્ટિ શુદ્ધ ઉપર પડી છે તેથી તે બેટલી પુણ્યની સ્થિતિ બાંધે છે તેને તોડીને સિદ્ધમાં ચાલ્યો જશે, શુભપરિણામને તોડીને શુદ્ધમાં ચાલ્યો જશે, અને અજ્ઞાની શુભપરિણામને તોડીને અશુભમાં ચાલ્યો જશે મર્ષણ ભગવાને જેવું ભેવું છે તેવું કહ્યું છે. મર્ષણ ભગવાન કોના કર્તા નથી પણ જ્ઞાતા છે. અત્યારે વર્તમાનમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ત્રિલોકનાથ તીર્થ દરેક શ્રી સીમર ભગવાન મિરાળે છે, તેઓ જગતના જ્ઞાતા છે પણ કર્તા નથી. તે મર્ષણભગવતોએ અજ્ઞાનીઓના અભિપ્રાય જેવા જણાયા છે તેવા કહ્યા છે.

અજ્ઞાની બાળતપ, અજ્ઞાનક્રમ કરે તેમાં કદાચિત્ પુણ્ય બાધે, પણ તેની દષ્ટિ પર ઉપર છે માટે શુભ બદલીને અશુભ ધર્મ જશે કારણ કે પુણ્યપરિણામ કરતી વખતે પુણ્ય તે હું 'હું' એવો ઊંધો અભિપ્રાય હોવાથી પુણ્યની સાથે દર્શનમોહ પણ ભેગું બવાયું છે ઊંધી માન્યતાના જોરમાં પુણ્યની સ્થિતિ તોડી અશુભભાવ કરી નરક-નિગોદમાં ચાલ્યો જશે

જ્ઞાની સમજે છે કે હું આ શાગ-દ્રેપને ઉત્પાદક નથી, અદ્ય શુભભાગ થાય છે પરંતુ તેને હું ઉત્પાદક નથી, પણ મારા દન ભાવને હું ઉત્પાદક છું એમ જ્ઞાનીની દષ્ટિ શુદ્ધ ઉપર પડી છે તેથી તે પુણ્યની સ્થિતિને તોડીને શુદ્ધમાં ચાલ્યો જશે

અહીં ભગવાન આચાર્ય દેવ કહે છે કે જે જીવો કર્મને જ આત્મા માને છે તેને કર્મને તોડી કર્મને ભુલો કરી વીતરાગતા પ્રગટ કરનાર હું છું તેવી ખબર નથી, તે જીવો સંસારમાં જ રહજવાના છે.

ત્રેલોકરાજ જેવા એકવતાગી થયા તે પ્રતાપ સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાનને છે પરથી જુદા આત્માને નિર્મળસ્વભાવ છે તેની પ્રતીત કરીને તે પ્રતીતના જોરમાં તે એકવતાગી ધર્મગયા છે તે ત્રેલોકરાજના ભાવમાં તેમણે તીર્થ કર ગોવ બાધ્યું છે અત્યારે

પહેલી નરકમાં છે ત્યાંથી નીકળીને તેઓ તીર્થ'કર થવાના છે-ત્રણ-લોકના નાથ થવાના છે. જેવા અહીં મહાવીર ભગવાન હતા તેવા જ તેઓ આવતી ચોવીસીમાં પહેલા તીર્થ'કર થવાના છે.

૧૯૯૯ આમે સુદ ૧૫ બુધ.

આત્મા અને બીજી જે જડ એના જે સ્વાંગ છે તેને જે જીવ પાતાનો માને તો તેનાથી જીવં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને ચારિત્રનો પુરુષાર્થ કરી શકાય નહિ. આત્માનો હિતરૂપ ને સુખરૂપ સ્વભાવ અનાદિનો પણ છે, તેના ઉપર જે કર્મના ભેખ છે તે જીવે જાણવામાં-માનવામાં ન આવે ત્યાંસુધી જીવ પડવાનો અંતર પુરુષાર્થ કરવાનો તેને અવકાશ રહેતો નથી. જ્ઞાનમૂર્તિ ભગવાન આત્મા જે જગ્યાએ છે તે જ જગ્યાએ બીજી કર્મની ઉપાધિરૂપ વિકાર દેખાય છે તેને પાતાના માનવાથી પણ જીવ પડવાનો પુરુષાર્થ કરી શકતો નથી, ચૈતન્ય સત્તા તે કર્મ અને કર્મના વિકારથી જીવી છે એવા અવજુ-મનનનો જેને પુરુષાર્થ નથી, તે ક્યાંક પાતાની હયાતીને સ્વીકારે તો ખરે જ, એટલે શુભાશુભભાવને પાતાના માની ત્યાં ઘોડા થઈ જાય છે.

આચાર્ય દેવ ઘણાં પડખાંથી વાત સમજાવે છે. કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે કોલસો કાળાશથી જીવે નથી તેમ રાગ-દ્વેષરૂપ અધ્યવસાન અને જીવ જીવે નથી, અધ્યવસાન એટલે કર્મ ને આત્માનો એકત્ય-જીવિરૂપ અભિપ્રાય. અજ્ઞાની કહે ॥ કે અમે તો વિકારીભાવમાં જ રહી રહેશું તેનાથી જીવે કોઈ જીવ અમને જેવામાં આવતો નથી.

વળી અજ્ઞાની કહે છે કે આત્માની નિર્મળતા અમે તો કોઈ દી જીવી જોઈ નથી માટે અમે તો કર્મને જ આત્મા માનીએ છીએ. અનાદિ સંસારમાં ભ્રમણરૂપ ક્રિયા, તે રૂપ ક્રીડા કરતું કર્મ, -રમત કરતું કર્મ તે જ અમારે તો આત્મા છે, કર્મને આધારે જ આત્મા માને છે; ઘણા એમ બોલે છે કે કર્મનું જોર હોય તો અમારું શું જોર ચાલે ? તે બધા કર્મ અને આત્માને એક જ માને છે કારણ કે

તેને પોતાની શક્તિને ભરેભરા નથી પણ કર્મની શક્તિને ભરેભરા છે તેથી તેણે કર્મને જ આત્મા માન્યો.

વળી ત્રીજા બોલમાં કેહ અગ્નાની કહે છે કે-તીવ્ર-મંદ અનુભવથી ભેદરૂપ થતાં, દુરંત (જેનો અંત દૂર છે એવા) રાગરૂપ રસથી ભરેલાં અધ્યવસાનોની જે મંત્રિ (પરિપાટી) તે જ હવ છે તેનાથી અન્ય જુદો કોઈ હવ રૂપવામાં આવતો નથી.

કેટલાક તો કહે છે કે તમે ભણે ' આત્મા આત્મા ' કરો પણ અમને તો કોલ્યાર તીખો રાગ અને કોઈવાર પાનગો રાગ એમ એની તાંત આસ્થા જ હો છે તેના શિવાય જુદા આત્મા અમને ભાસતો નથી. કષ્ટ અને લોભની આક્રમણ અને પાનગો એના પ્રવાહનો અંત કરવો અમને તો દૂર લાગે છે મારે તમે કહો છો તેવો આત્મા જે હોય તો અમને ભાસતો નથી. અગ્નાનીને અનુભવ રાગનો છે પણ તેનાથી પાર આત્મા છે તે સ્વાશ્રય તત્ત્વની તેને ખમર નથી તેથી ચોગશીનું ભ્રમણ ઊભું છે. પહેલા બોલમાં અધ્યવમાન, બીજા બોલમાં કર્મ ને ત્રીજા બોલમાં અધ્યવમાનની મંત્રિ ઉપર જો છે.

કેટલાક કહે છે કે પુણ્ય કર્મતાં કર્મતાં ધર્મ ધાય એટલે મગ કર્મતાં કર્મતાં ધર્મ ધાય પણ રાગ તોડીને રાગથી પેલી પાર જે ધર્મ ધાય તે વાત તેને એમતી નથી. તે અંશ માનનાગ આ, જે કહેવાય છે તે જ મતના છે.

અરે ! આવા મનુષ્યદહ મોંઘા, તેમાં સ્ત્રાચી વાત કાને પડવી પણ મુશ્કેલ, અને હું સ્વાશ્રયી તત્ત્વ શું, મારું શરણુ શું તેની ખમર નહિ, સાચા શ્રવણની રુચિ પણ નહિ, તો તેના ઉદ્ધાર ધવાના આગ ક્યાં રહ્યા ? પોતે નિગળા તત્ત્વને સમજે નહિ ને સમજવનાર પણ તેના મજે; ઉપાગન પોતાનું એવું હોય એટલે એવાં નિમિત્તો મળી ગઈ.

અજ્ઞાની કહે છે કે જો આ રાગ અને વધારે રાગ તેનાથી પાર પહોંચી શકાય તે વાત અમને બેસતી નથી. તીવ્ર રાગ અને મંદ રાગની સંતતિ એટલે એક પછી એક પ્રવાહ ચાલ્યા કરે, પૂણીમાં પૂણી સંધાય કરે, જેમકે ઘડીમાં આહાર સંજ્ઞા, ઘડીમાં ત્રેધુન સંજ્ઞા, વળી ઘડીમાં ભક્તિ-પૂજનાં પરિણામ, એમ એક પછી એક સંતતિ ચાલ્યા કરે છે પણ એ સંતતિ તોડીને આત્માને નિર્મળ ચૈતન્યરૂપભાવ પ્રગટ કરી શકાય તે વાત અજ્ઞાનીને બેસતી નથી, અજ્ઞાની માને છે કે સંતતિ તોડી શકાતીજ નથી, તે સંતતિને તોડનાર તેનાથી હું જુદો નિત્ય ક્રુપ આત્મા છું તેવી વાત અજ્ઞાનીને બેસતી નથી.

જેમ કોઇ માણસ પગમાં જોડા પહેરીને બહાર ગયા હોય, પછી આવે ત્યારે કોઇ પૂછે કે કેમ લાઇ? રસ્તામાં કંઈ જવાત નડી હતી? તો કહે ના, ના, કંથવા-કથીરી કોઇ નડયા નહોતા. ઝીણા કંથવા, કથીરીને ઝીણી નજર કરીને જોયા નહોતા એટલે ક્યાંથી દેખાય? ઘોડા, ગધેડા મળ્યા હતા? તો કહે કે હા, ઘોડા, ગધેડા મળ્યા હતા. તેમ આ સ્થૂળ શરીર છે તે અજ્ઞાનીને દેખાય છે પણ અંદર ઝીણા રાગ-દ્વેષ થાય તે દેખતો નથી. અને તે રાગ-દ્વેષ આત્માને નડતર કરે છે તેમ દેખતો નથી તેથી રાગ-દ્વેષને જ આત્મા માને છે. કોઈ કહે કે અંદર કોઈ નડતર કર્તા છે? તો કહે ના, ના, કોઈ નડતર કર્તા નથી; એને તીવ્રરાગ અને પાતળો રાગ નડતર કરે છે તે દેખાતો નથી, કોઈ મારી નાખે, કાપી નાખે તો દેખાય, પણ ઝીણા રાગ-દ્વેષથી હું આત્મા જ્ઞાનઘન જુદો છું તે જાણતો નથી તેથી રાગની લાગ નડતરૂપ તેને લાગતી નથી.

વળી ચોથા બોલમાં કોઇ અજ્ઞાની કહે છે કે નવી ને પુરાણી અવસ્થા ધર્યાદિભાવે પ્રવર્તતું જે નાકર્મ તે જ જીવ છે કારણ કે આ શરીરથી અન્ય જુદો કોઇ જીવ જોવામાં આવતો નથી.

અજ્ઞાની કહે છે કે અમે હાલીએ :ચાલીએ તે અમારી અવસ્થા છે તે સિવાય જુદો આત્મા અમને લાસતો નથી. નવી, પુરાણી

અવસ્થા હત્યાદિ ભાવે પ્રવર્તવું એટલે બાળ, યુવાન અને વૃદ્ધ તે અવસ્થાએ પરિણમવું નેહકર્મ તે જ જીવ છે, બીજા કોઈ જીવ અમને જોવામાં આવતો નથી.

શરીર-વાણીની બોલના-ચાલવાની અવસ્થા થાય એ વખતે એની અવસ્થા જુદી થાય ને મારી અવસ્થા જુદી થાય એવું અમને ખેસતું નથી. બાળ થાય, યુવાન થાય અને વૃદ્ધ થાય તે નવી-પુરાણી અવસ્થા અને હાલવાની, બોલવાની, એ બધી અવસ્થા એને ભાવે પ્રવર્તે છે પણ એની અવસ્થાને મારી અવસ્થા જુદી, એમ અજ્ઞાનીને ભાસતું નથી. શરીરની અવસ્થા એની મેળાએ પરિણમે છે, જે એની મેળાએ ન પરિણમતી હોય તો તાર લાવવાની હજી કોઈને હોતી નથી તોપણ તાર આવે છે, ષેરમાં ડુખ્યા આવે તો ઠીક એવી કોઈને ઇચ્છા હોતી નથી, વાએ પગ રહી જાય તો ઠીક એવી ઇચ્છા હોતી નથી છતાં પણ તે બધું થયા જ કરે છે. શરીરને ઘણું સાફ રાખવાની ઇચ્છા હોય તોપણ શરીર ટેંદા જેવું થઈ જાય છે, માટે શરીરની અવસ્થા બધી એની મેળાએ જ પરિણમે છે એમાં આત્માને કંઈ હાથ નથી.

શરીરની ઘટી જે બધી અવસ્થા છે, તેનાથી આત્મા, આત્માના શુભ, અને આત્માની અવસ્થા તે ત્રણે જુદા છે તેમ અમને ભાસતું નથી, માટે શરીર અને આત્મા એક છે એમ અમે માનીએ છીએ તેમ અજ્ઞાની કહે છે.

જે જે જીવો એમ માને છે કે શરીરનો અવસ્થા અમે કરી શકીએ છીએ, શરીરની અવસ્થા અમારા આત્માને આધીન છે, એમ માનનાર તે બધા શરીરને જ આત્મા માને છે તે બધા આ અજ્ઞાની જે ફક્ત કરી રહેલો છે તે માંહેના જ છે.

શરીર તો માતાના કંદરમાં થયું, પછી બહાર આવીને રોટલા, મળ, ભાત, ખાઈ ખાઈને મોટું થાય છે, પછી તેની સ્થિતિ પૂરી

થતાં છૂટી જાય છે અને આત્મા બીજી ગતિમાં ચાલ્યો જઈ બીજો દેહ ધારણ કરે છે. એટલે આત્મા તો સળંગ નિત્ય જુદો છે, અને શરીર પણ તદ્દન જુદું છે, છતાં પણ આવા જુદા સ્વભાવને અજ્ઞાની તદ્દિ માનતાં મૂઠ થકને શરીરને જ આત્મા માને છે.

વળી પાંચમા બોલમાં કોઈ અજ્ઞાની એમ કહે છે કે સમસ્ત-જ્ઞાકને પુણ્ય-પાપરૂપે વ્યાપતો જે કર્મનો વિપાક છે તે જ જીવ છે. પરણ કે શુભાશુભભાવથી અન્ય જુદો કોઈ જીવ જોવામાં આવતો નથી.

અજ્ઞાની કહે છે કે પુણ્ય-પાપના રસને અમં કરીએ છીએ તે વાત અમને બેસે છે, પણ તેનાથી જુદો જે આત્માનો સાંતરસ છે, તે રસને આત્મા કરી શકે છે તે વાત અમને બેસતી નથી. શુભા-પુલનો જે વિપાક અંદરમાં ઉદય આવે છે તેનો અહીં કર્તા લીધો છે, બોક્ષાની વાત પછીના બોલમાં આવશે. અજ્ઞાની કહે છે કે મેંવા શુભાશુભ વિપાકથી જુદો આત્માનો શુભ માનવો, અને તે જુલની અવસ્થા પણ શુભાશુભ વિપાકથી જુદી પ્રગટ કરવી તે વાત અમને બેસતી નથી. પુણ્ય-પાપ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, તે માવનો આત્મા કર્તા પણ નથી, સ્થિરશબ્દસ્વરૂપ આત્મા છે, તેનો સાંતરસ છે તેનો આત્મા કર્તા છે પણ અજ્ઞાનીને તે વાત બેસતી નથી.

જગતને તો એની અવુકૂળતાએ કહેનાગ માખણિયા મળે તો તેની વાત બેસી જાય છે. કાંઈક પેસાવાળા હોય, અને તે કાંઈક પાપરે ત્યાં માખણિયા-માખણ ચોપડનારા મળી જાય, તે કહે કે હું મોટા ભાઈ! બહુ જુદિવાળા ભાઈ, એમ માખણ ચોપડ, તે પિતિથી સાંભળે; બે હબરનો પગારદાર થયો હોય તે કાંઈ વર્તમાન કાપણુનું કળ હોતું નથી, એ તો પૂર્વનાં પુણ્ય હોય તેથી પેસા મળે. આપારે તો કેરલાંય કાળા કોયલા જેવાં કામ કર્યાં હોય, અને વાં કામ કરીને અમલદાર, અધિકારીઓને ગણ કરી દે, અને

પૂર્વનાં પુણ્યને કારણે મોટી પદવી મળી જાય પણ વર્તમાન કાળા દેર કરી રહ્યો છે તેના ફળમાં મરીને જ્યાં જન્મશ ત્યાં ભડકા ઊડશે.

આચાર્ય દેવ કહે છે કે ભાઈ ! આવા રાજે ધર્મ નહિ કરે તો ક્યારે કરશે ? તારી તને ખચર ન મળે, ને પર વડ તારે હિત ને ધર્મ કરવો છે તે ક્યાંથી થશે ? તે તો નપુંસક જેવી, આત્માને બળહીન કરવા જેવી વાત છે. દુનિયાના કહેવાતા ડાહ્યા અને સંસારના કહેવાતા સમજી પણ આવી વાત કરે છે. અરે ભાઈ ! બાપુ ! આત્મા શું ચીજ છે તેને સમજ, ધર્મ શું છે, હિત શું છે તેની ઝોગખાણ કર.

કર્તાભાવે શુભાશુભભાવનો રસ જે ઉદયમાં આવે તેમાં જોડાણું તે આત્મા છે, તેનાથી જુદા જુલુ પ્રગટ કરવો તે અમને બેસતું નથી તેમ અજ્ઞાની કહે છે. આમાં કર્તાપણાની વાત લીધી. હવે ભોક્તાપણાની વાત છૂંદા બોલમાં કરે છે.

કોઈ કહે કે શાંતા-અશાંતારૂપે વ્યાપ્ત જે સમસ્ત તીવ્ર-મંદ-ત્યજીએ તે વડે ભેદરૂપ થતો જે કર્મનો અનુભવ તે જ જીવ છે કારણ કે સુખદુઃખથી અન્ય જુદો કોઈ જીવ દેખવામાં આવતો નથી.

અજ્ઞાની કહે છે કે આત્માને વળી પુણ્ય-પાપના ફળ સિવાય બીજો અનુભવ હોય અને બીજું કંઈક નિર્વિકલ્પ સુખ ભોગવવાનું હોય તે વાત અમને બેસતી નથી. વળી તે ઝોમ :બોલે છે કે એક હાથે મુખ ભોગવીએ તો વળી બીજા હાથે કોઈવાર દુઃખ પણ ભોગવીએ, પણ તેથી ત્રીજી ચીજ જે આત્માનું ભાન થઈને આત્માને સ્વાદ આવે, આત્માના આનંદનો ભોગવવો થઈને અનુભવનો રસ આવે, તે વાત અમને બેસતી નથી. અનુકૂળતાનાં સુખ અને પ્રતિકૂળતાનાં દુઃખ તે બંનેને ભોગવવાનું અમને બેસે છે. વળી તે કહે છે કે જે જોગ ખાય તે ચોકડાં પણ ખમે, પરંતુ તે શાંતા-અશાંતાના રસને નારા કરી ચૈતન્ય નિરાણું તત્ત્વ છે તે વાત અમને બેસતી

નથી. તેને જ્ઞાની કહે છે કે કેટલાક છવો પુણ્ય-પાપના કૃણ સિવાય આત્માના વેદનનો વ્યાદ લે છે માટે આત્માના સ્વભાવનો, ભોગવદો થઈ શકે છે. પરંતુ-જેને આત્માના સુખનો વિચારો બેસતો નથી અને સુખ ભોગવે તે દુઃખ પણ ભોગવે એમ કહે તે મૂક છે. તેને વિકારની રચિ છે પણ આત્માના સુખની રચિ નથી.

વળી સાતમા ધોણમાં કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે શિખડની જેમ ઉભયરૂપ મગેલાં જે આત્મા અને કર્મ, તે બન્ને મગેલાં જ છવ છે કારણ કે સમસ્તપણે કર્મથી છુદો કોઈ છવ બેવામાં આવતો નથી.

કોઈ કહે કે શિખડની જેમ આત્મા અને કર્મ બન્ને ભેગાં થકને કામ કરે છે. આત્માનો ગુણ પ્રગટ થાય તેમાં કાંઈકે ગુણ આત્માનો અને કાંઈકે ગુણ કર્મનો એમ બે ભેગાં થકને આત્માનો ગુણ પ્રગટે છે તેમ તે અજ્ઞાની માને છે.

જગતમાં કેટલાક એમ કહે છે કે તમે બહુ 'આત્મા, આત્મા,' કરો છો તે ભલે, પણ ઘણા દેહડા આત્માના ને થોડા દેહડા તે કર્મના ખરા કે નહિ ના, બીલકૂલ નહિ; કર્મના સોએ સો દેહડા કર્મમાં ને આત્માના સો એ સો દેહડા આત્મામાં છે પણ એકે બીજામાં-કર્મના આત્મામાં કે આત્માના કર્મમાં-કેહના કોઈમાં દેહડા જરાય પણ જતા જ નથી.

વળી કેટલાક એમ કહે છે કે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરવામાં મનુષ્ય-દેહ બોધએ, હાડકાંની મજબૂતાઈ બોધએ, એમ કહેનારા સાતમા ધોવના અજ્ઞાની જેવા છે, કારણ કે તેણે મનુષ્યદેહ ને હાડકાંની મજબૂતાઈ તે જડ, અને આત્મા બે ભેગાં થકને કેવળજ્ઞાન થાય તેમ માન્યું પણ 'ભાષા' હાડકાંની મજબૂતાઈ તે તેને કારણે, ને આત્માને કેવળજ્ઞાન થાય તે આત્માને કાગળે, તેમ બનેના સ્વતંત્ર કારણ તદન છુદે છુદાં છે. આત્મા આકાશાદિ દ્રવ્યની જેમ સ્વતંત્ર, અખડ અને પૂરી વસ્તુ છે; તેનો ગુણ કોઈની મદદથી કે સહાયથી કેરામાત્ર પણ પ્રગટે તેમ નથી.

આ મનુષ્યદેહમાં પ્રથમ બાળવ્યવસ્થા, પછી જુવાનવ્યવસ્થા ને પછી વૃદ્ધવ્યવસ્થા, ને પછી ભાઈ સાહેબ ઊપડે. કેટલાક તો વૃદ્ધવ્યવસ્થા થયા પહેલાં અવવચ્છી પણ ઊપડે, જે તેમાં આત્માનો ધર્મ ને હિત ન સમજ્યો તો પછી સમજવાનું ને હિત કરવાનું ક્યાં રહ્યું? આત્મા યુલ્લીનીમૂર્તિ જુદી ચીજ છે એને અનાદિથી જીવ સમજ્યો નહિ ને ઊંઘી માન્યતાએ ઘર ઘાલ્યા, એટલે સમસ્તપણે કર્મને જ આત્મા માન્યો પણ કર્મથી જુદો આત્મા તેણે જાણ્યો નહિ.

આઠમા બોલમાં કોઈ અજ્ઞાની કહે છે કે અર્થક્રિયામાં (પ્રયોજનભૂત ક્રિયામાં) સમર્થ એવો જે કર્મના સંયોગ તે જ જીવ છે કારણ કે જેમ આઠ લાકડાંના સંયોગથી અન્ય જુદો કોઈ ખારલો જોવામાં આવતો નથી તેમ કર્મના સંયોગથી અન્ય જુદો કોઈ જીવ જોવામાં આવતો નથી.

જેમ આઠ લાકડાંના કરકાના સંયોગથી ખારલો થાય છે પણ આઠ લાકડાંથી જુદો કોઈ ખારલો જોવામાં આવતો નથી તેમ આઠ કર્મના રજકંઠો ભેગા થયા, તે કર્મના સંયોગ ભેગા થયો એટલે આત્મા ઉત્પન્ન થયો તેમ અજ્ઞાની માને છે. જગતને તો ઊંઘી દલીલમાં રોકાવું છે એટલે અનેક પ્રકારની ઊંઘી દલીલ આપે છે.

જેમ મહુડાં જુનાં અજુર, ડાક, વગેરે બધું ભેગું કરીને સડા કરે ત્યારે તેમાં કેટલું ઉત્પન્ન થાય, તેમ આઠ કર્મના સંયોગથી આત્મા ઉત્પન્ન થાય છે એમ અજ્ઞાની માને છે. જેમ ખારલાના ચાર પાયા, જે ઠસ ને જે ઊપજા તે આઠ લાકડાંના ખારલો થાય છે તેમ આઠ કર્મનું પૂતણુ-તેને પાતાનું સ્વરૂપ માનનારો, તે ચેતન્ય લગવાનું જુદો, તેમ માનતો નથી. ખોટી દલીલ આપનાર આઠ કર્મરૂપ ખારવા સાથે માથાકોડ કર્યા કરે છે આઠ કર્મ ભેગાં થયાં એટલે ચેતન્યની ક્રિયા થઈ તેમ માને છે પણ ચેતન્યની ક્રિયા જુદી છે તે તેને ઐસત નથી,

જેમ ખાટલામાં સુનારો જુદો જુદો અને ખાટલો જુદો છે તેમ આડકર્મનો સંયોગ પણ જુદો ને તે જગ્યાએ રહેનારો આત્મા પણ જુદો છે.

આવો ઉત્તમ મનુષ્યદેહ પ્રાપ્તિને પરમાત્મસ્વરૂપ આત્માની ઝોળખાણ ન કરી, અદ્વા ન કરી તો ત'બૂ ક્યાં તણારો? કોણ શરણ? ક્યાં જઈશ? અરે, રણમાં રુદન કોણ સાંભળશે? ગીરમાં હજાર હરણિયાં હોય, તેમાં એક હરણિયા ઉપર જ્યાં સિંહે થાપ મારી ત્યાં ખીલ નવસે નવાણું પૂછડું લખને ભાખ્યા, ત્યાં તે વખતે એની રાડ કોણ સાંભળે? એમ જ્યાં કાળનો કોળિયો આવ્યો ત્યાં રાડ કોણ સાંભળશે? કાળ આવ્યો તે કોઈના હાથની વાત નથી. અકસ્માત ઊપડે છે ત્યારે કુંડ'બ પણ શું કરે? ઊભા ઊભા જુએ અને એમ બોલે કે એણે ક્યાં હશે, અને આપણે બેયા હશે, એમ સગાં, કુંડ'બીએ બોલે છે પણ કોઈ કાંઈ કરી શકતું નથી. મોટા રાજા જેવા પણ આઠ્યા બળ છે ને? તે રાજા સવારે બગે ત્યારે ત્ર'બાણું વાગતાં હોય, અનેક ભાતનાં વાજિત્ર વાગતાં હોય ને રાજા બગે પણ તેમાં શું વળતું? તે મરીને ક્યાં જવાનો તેનો કાંઈ વિચાર! સત્સમાગમ વડે અવણ-મનન કરી પરથી આત્માને જુદો પાડવાનો વિવેક ન કરે તો શું લાભ? કોઈ રોકાણા પુણ્યમાં ને કોઈ રોકાણા પાપમાં, વળી કોઈ તો એમ માને કે કોઈના આશીર્વાદ મળે ને ધલાની આંતરડી દુવા દે તો આપણું સાઈ થઈ જાય, ને કોઈ આપ દે તો આપણું ભૂંડું થઈ જાય. પણ ભાઈ! તે કોઈને દુભાવવાના અશુભભાવ ક્યાં કે કરેણા આઠિના શુભભાવ ક્યાં તેનું ફળ તને મળવાનું; બાકી કોઈની દુવાથી કે આપથી કોઈનું લેશમાત્ર લાભ કે ભૂંડું થઈ શકતું નથી. કોઈના આપથી કે દુવાથી આત્માનું હિત કે નુકસાન થાય, એમ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં બનતું નથી. આત્મા સ્વ-તંત્ર ભિન્ન જુદો છે તેની જેને ખગર નથી તે આવા જુદા જુદા પ્રકારમાં ક્યાંકને ક્યાંક શરણ લઈને ઊભો ગ્હી જાય છે.

આ પ્રમાણે આઠ પ્રકાર તો હતા અને એના એવા અન્ય પણ અનેક પ્રકારના દુર્લ્લક્ષિઓ (અનેક પ્રકારે) પરને આત્મા કહે છે, પરંતુ તેમને પરમાર્થના જાણતાઓ સત્યાર્થવાદી કહેતા નથી.

સત્યાર્થવાદી તો તેને જ કહીએ કે આઠ યોગથી જુને આત્મા જાણે, માને, અને તેમાં હરે તેને જ સત્યાર્થવાદી કહીએ, બાકી કોઈને સત્યાર્થવાદી ન કહીએ.

ભગવાન આત્મા અનતી શક્તિવાળો છે તે આત્મા અને કમી અને એ ક્ષેત્રે અનગાહના પામીને સદ્ધા, તે, અને અનાદેરી જ છત્તની પુણ્યક્ષમા સયોગથી અનેક વિધારી અનમ્થાઓ થઈ રહી છે પરમાર્થદૃષ્ટિએ જોઈએ તો ભગવાન આત્મા પોતે ચેતન્યતન-જાણવું દમ્બુ અને નિરૂપાધિપત્તુ ક્યારે પણ છાડતો નથી ને પુણ્યવતે તેના જડત્વને મોઢાં હી છાડવું નથી જડ, પુણ્યવો તે અણ્ય છે, મૂળ છે, માટી છે તે પણ એક વસ્તુ છે, વસ્તુ વસ્તુપત્તુ કોઈ હી છાડે નહિ.

જડ ચેતનનો ભિન્ન છે, કેનગ પ્રગમ સ્વભાવ,
એકપત્તુ પાને તર્હી, ત્રો કાળા દ્રવ્ય ભાવ,

(શ્રીમદ્ રાજવ્યદ)

જડ અને ચેતન-ત્રણેકાળ દિવા એટલે બને જુદા છે આત્મા તે આત્માપણથી છૂટે નહિ, ને અણન-જડ તે અણનપણથી છૂટે નહિ વસ્તુ તે જે વસ્તુપત્તુ છાડે તો તે વસ્તુ જ ન કહેાય માટે વસ્તુ તે પોતાનો વસ્તુપણને ત્રણેકાળ છાડે જ નહિ પણ પરમાર્થને નહિ જાણનારા તે પર સયોગથી થતા ભાવેને છત્ત કહે છે અને પૂજ, ભક્તિ, દયા, દાન વગેરેના શુભભાવ અને હિંસા શૂંક, શેરી વગેરેના અશુભભાવ જે થાય છે તે જ આપણા આત્મા છે તેમ માને છે પણ શરીર, મન, વાણી, પુણ્ય-પાપના ભાવથી જુદા પરમ પવિત્ર તત્ત્વ સર્વજ્ઞ ભગવાને પૂર્વજ્ઞાન-ડે પૂડ તત્ત્વ જોયુ છે.

સર્વજ્ઞની પરંપરાના આગમ દ્વારા અને સ્વાતુલ્ય વડે પણ તે તત્ત્વને જાણી શકાય છે.

જેના મતમાં સર્વજ્ઞ નથી તેઓ પોતાની યુદ્ધિથી અનેક કલ્પનાઓ કરી કહે છે. કેટલાક તો કહે છે કે સર્વજ્ઞ કોઈ નથી, પણ એમ કહેનાર ત્રણકાળ ત્રણલોકને જોઈ આવ્યો, માટે તે પોતે જ સર્વજ્ઞ થયો એ રીતે પણ સર્વજ્ઞપણું સાબીત થયું. ત્રણકાળ ત્રણલોકને એક સમયમાં હસ્તામલ્યત્ જાણે એવો એક એક આત્માનો સ્વભાવ છે તેવો સ્વભાવ જેને પ્રગટયો તે સર્વજ્ઞ છે. સર્વજ્ઞને જે માનતા નથી અને જેને પરંપરા સર્વજ્ઞતું કથન મળ્યું નથી તે પોતાની કલ્પનાથી અનેક ખોટી કલ્પના ઊભી કરે છે. ત્રણકાળ ત્રણલોકની પર્યાય તથા અનંતા દ્રવ્ય, એક એક દ્રવ્યના અનંતા ગુણ, એક એક ગુણની અનંતી પર્યાય, તે જ્ઞાનગુણની એક સમયની પર્યાયમાં જણાય છે. એવું આત્મામાં સામર્થ્ય છે એવું સામર્થ્ય જેને પ્રગટ થાય તે સર્વજ્ઞ છે. તેવા સર્વજ્ઞ અહીં-આ ક્ષેત્રમાં જ્યારે મહાવીર ભગવાન બિરાજતા હતા, ત્યારે તે પોતે જ સર્વજ્ઞ હતા, અને ખીજ પણ ઘણા સર્વજ્ઞ હતા, અત્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંવર ભગવાન સર્વજ્ઞપદે બિરાજ રહ્યા છે અને ખીજ પણ ઘણા સર્વજ્ઞ બિરાજ રહ્યા છે. સર્વજ્ઞને જે યથાર્થપણે સ્વીકારે છે તે સર્વજ્ઞપણું પ્રગટ કરશે અને જે સર્વજ્ઞને સ્વીકારતા નથી તે ધણી વગરના ઠાર જેવા છે, જેમ હાંકે તેમ હાલે, અને જ્યાં ત્યાં અધ્યાય: તેના ભવ ભ્રમણનો અંત આવતો નથી.

‘ જાણવું ’ એ આત્માનો સ્વભાવ છે. તે જાણવાના સ્વભાવમાં ‘ ન જાણવું ’ ન આવે, તે જાણવાના સ્વભાવની મર્યાદા ન હોય. તે જાણવાના સ્વભાવમાં કઈ ચીજ ન જાણાય ? જ્યાં દ્રવ્ય, બધું ક્ષેત્ર, અથવા કાળ, અને જ્યાં ભાવોને જાણે એવો જ્ઞાનસ્વભાવ અમર્યાદિત છે. શુભ એક અખંડ દ્રવ્ય હોવાથી તે જ્ઞાનસામર્થ્ય પણ સંપૂર્ણ છે. સંપૂર્ણ

વીતરાગ થાય તે સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ થાય એવી એવી એક એક આત્મામાં તાકાત-ત્રેવડ છે.

આત્મા પરને જાણવા જતો નથી પરંતુ જગતના અનંત દ્રવ્યો, અનંત ક્ષેત્ર, અનંત કાળ અને અનંત ભાવો આત્માના જ્ઞાનમાં સહજ પહે જણાય છે એવો જ્ઞાનનો સ્વપર પ્રકાશક સ્વભાવ છે પર જ્ઞેયો આત્મામાં આવતા નથી, પર જ્ઞેયોની આત્મામાં નાસ્તિ છે, પરંતુ જ્ઞાન પરને જાણે છે, પોતાને જાણે છે, જ્ઞાન જ્ઞાનને જાણે છે જ્ઞાન આત્મામાં રહેલાં બીજા અનંતગુણોને પણ જાણે છે, અને જ્ઞાન લોકાલોકને પણ જાણે છે. એવો જ્ઞાનનો સ્વપર પ્રકાશક સ્વભાવ છે.

જગત પોતાની કલ્પના વડે અનેક પ્રકારે માને તે તે તેમ માનવામાં સ્વતંત્ર છે

આત્માનો સ્વપર પ્રકાશક સ્વભાવ છે તેથી પર જ્ઞેયો તેમાં સહજ જણાઈ જાય છે પરને જાણતાં આત્મા પર ક્ષેત્રમાં વ્યાપતો નથી, પરને જાણતાં આત્માનું જ્ઞાન બીજા પદાર્થોમાં વ્યાપતું નથી એટલે કે સર્વવ્યાપક થતું નથી, તેમ પર જ્ઞેયો પણ આત્મામાં પેસી જતા નથી. આત્મા પોતાના સ્વક્ષેત્રમાં રહીને પર જ્ઞેયોને સહજ જાણે છે

ભાવનો વિકાગ થવામાં ક્ષેત્રની પહોળાઈની જરૂર પડતી નથી નાના શરીરમાં પણ ભાવની ઉચ્ચતા કરી શકે છે. જીએને ! નિચારો તે સમજાય એવું છે કે શરીર તે તાડા ત્રણ હાથનું હોય તે પણ સ્વરૂપની પ્રતિતી કરીને તેમાં અમુક પ્રકારે એકાચ થઈ શકે છે, ક્ષેત્ર નાનું હોવા છતાં ભાવની ઉચ્ચતા કરી શકે છે, માટે કેવળજ્ઞાનમા લોકાલોક જણાય છે તે આત્મા પોતાના સ્વક્ષેત્રમાં રહીને જાણે છે. પોતાના ક્ષેત્રની પરમાં નાસ્તિ છે અને પગ્ના ક્ષેત્રની પોતામાં નાસ્તિ છે આત્મા જગતના સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને પોતાના ક્ષેત્રમાં

રહીને સહજ જાણે છે એવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે. જગતના અનાદિ અનંત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવ, અનાદિ અનંતપણે જેમ વસ્તુનો સ્વભાવ છે, તેવાજ જ્ઞાનમાં જેમ છે તેમ જણાય છે, એવું જ્ઞાનનું અનંત સામર્થ્ય છે.

૧૯૯૯ આસો વદ ૧ ગુરૂ.

આત્માનો જેવો સ્વભાવ છે તેવો સ્વભાવ નહિ સમજતાં કર્મના નિમિત્તે આત્મામાં ભાવ ધાય છે તેને ધેતાના માનનારા-તેનાથી આત્માને ઝાળખનારા-અજ્ઞાની છે. આત્મા, આત્મા તો ઘણા કર્યા કરે છે પણ કર્મના નિમિત્તે આત્માને ઝાળખે છે અને કર્મથી મને લાભ ધાય તેમ માને છે તે બધા જડને જ આત્મા માને છે. અધ્યવમાનને આત્મા માનનાર, સંસરણરૂપ ક્રિયા એટલે કર્મને આત્મા માનનાર ઇત્યાદિ આઠ બોલ જે કહ્યા તેને માનનાર નપુંસક છે, એમ આચાર્ય ભગવાન કહે છે.

ત્યાગી હોય, બાવા હોય, કે નૃહસ્થ હોય, પણ શુભાશુભની લાગણીના ભાવ ધાય તેનો કર્તા ધાય, હૃદય-શોક આદિની લાગણીના ભાવોનો ભોક્તા ધાય, તેનાથી આત્માને વર્મ ધાય, તેમ માનનાર નપુંસક છે. કર્મ અને આત્મા બન્ને બેગા થઈને આત્માના સ્વભાવ રમને કહે તેમ માનનાર પણ નપુંસક છે.

આજ આત્મચિદ્વિનો દિવસ છે. સંવત ૧૯૫૨ની સાલમાં આંચો વદ એકમે શ્રીમદ્ સજ્જ્યદે આત્મચિદ્વિ રચી છે. તેની એકસો બેતાળીસ ગાથા છે. તે બધું મહેલી કે પણ ઊંડા ઊતરીને ન વિચારે તો મમજી ગણાય તેમ નથી. તેમાં પ્રથમ ગાથા માંગલિક તરીકે છે કે:-

“ જે સ્વરૂપ-સમન્થા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત;
 મુ, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત.”

આટલા પદની અંદર કેટલું સમાડ્યું છે તે ધ્યાન રાખજો. શાસ્ત્રભાષામાં તો ઘણું ઘણું જિડાં રહસ્યો હોય છે, પણ આ ગુઝ રાત્રી ભાષામાં પણ શ્રીમદ્ સમ્યક્ત્રે કેટલું રહસ્ય ગોઠવ્યું છે! આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, તે આત્મા અજ્ઞાનભાવે કર્મનો કર્તા-ભોક્તા છે, જ્ઞાનભાવે સ્વભાવનો કર્તા-ભોક્તા છે, ભોક્ષ છે, અન ભોક્ષનો ઉપાય પણ છે. તે વિષે આખી આત્મસિદ્ધિની રચના છે.

તેમાં પહેલા પદમાં એમ કહ્યું કે “જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત.” ત્યાં સમજ્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો તેમ કહ્યું, પણ કાંઈ ક્રિયા કર્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો તેમ ન કહ્યું કારણ કે અનંતકાળમાં સાચી સમજણ જ હવે કરી નથી, બીજું બધુંય ક્યું છે. સમયસરણમાં બિગજતા સાક્ષાત્ તીર્થ-કરંદેવની, હીરાના ધાગમાં કલ્પવૃક્ષનાં ફૂલે ને મણિરત્નના દીવે પૂજા અનંતવાર હવેએ કરી. ધીના દીવો તો ઝોલવાઈ જાય પણ મણિ-રત્નનો દીવો ઝોલવાય નહિ તેવા દીવાથી પૂજા અનંતવાર હવેએ કરી, પણ પગથી નિગળા ચેતન્યસ્વભાવની ઝોળખાણુ જાતે ન કરી, જાતે ન જામ્યો તો બીજું કોણ જગાડે તેમ છે? ભગવાન કાંઈ આપે તેમ નથી કારણ કે પોતાનું સ્વરૂપ પોતાના જ આધારે છે; પરના આધારે પોતાનું સ્વરૂપ છે જ નહિ, મારે પર કોઈ આપી શકે જ નહિ, અને પરના આધારે વસ્તુસ્વભાવ હોય જ નહિ. પર-આધારે વસ્તુ હોય તે વસ્તુ કહેવાય જ નહિ. વસ્તુ એટલે પદાર્થ-જડ-ચેતન્ય બરા-પોતે પોતાના જ આધારે સ્વતંત્ર છે. જગતમાં વસ્તુ સ્વરૂપ બે છે, એક જડસ્વરૂપ અને બીજું આત્મસ્વરૂપ, તેમાં આત્માનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના જન રખડયો તેમ કહે છે અનાદિથી મેં મારો પોતાનો સ્વભાવ જાણ્યો નહોતો, જાણ્યા વિના બીજા ઘણા ઠંડસો કર્યા હું પોતે ‘સ્વરૂપ સમજ્યા વિના’ રખડયો તેમ શિષ્યના મોઢામાં શબ્દ મૂકીને આત્મસિદ્ધિની શરૂઆત કરી છે.

અનંતકાળમાં હું પોતે સમજ્યો નહિ અને સાચા સમજવના

પણ મળ્યા નહિ. ક્યાંપિ સમજાવનાર મળ્યા પણ પોતે ઝાળખ્યા નહિ
માટે મળ્યા જ નથી એમ કહ્યું. શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! હું પોતે
સત્ય સમજ્યા વિના રજાપો પણ કોઈ કંઈરે કે કંઈ રજાઓ એમ
કહ્યું નથી.

‘ સમજ્યા વિના ’ શબ્દમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ત્રણે લઘ
લીલાં છે. કારણ કે ‘ સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિમોક્ષમાર્ગઃ ’ એટલે
સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને સમજ્યા વિના અને મિથ્યાદર્શન, મિથ્યા-
જ્ઞાન અને મિથ્યા ચારિત્ર વડે રખડ્યો.

‘ પામ્યો દુઃખ ’ એમ કહીને શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! હું દુઃખ
પામ્યો. કેટલાક કહે છે કે દુઃખ જડમાં છે પણ દુઃખ જડમાં નથી,
પોતે પોતાનો સ્વભાવ ભૂલ્યો એટલે પોતાની ચૈતન્યભૂમિકામાં જ
દુઃખ થાય છે. આત્મામાં જ્યાં આનંદ જ ત્યાં જ તેની ઊંધી અવ-
સ્થા દુઃખની હોય, જડમાં દુઃખ ન હોય.

‘ અનંત ’ એમ કહીને અનંત દુઃખનો ખ્યાલ કરાવ્યો છે,
અનંત ભવબ્રમણનો ત્રાસ બતાવ્યો છે; અનંત દુઃખને વેદનાર-
ભોગવનાર હું હતો, ખીચું કોઈ દ્રવ્ય ન હતું તેમ કહે છે. અનંત
દુઃખ એટલે તે દુઃખ સારું નહિ અને તે આત્માના ગુણની ઉર્વાઈ
છે, એટલે તેમાં એમ બતાવ્યું છે કે આત્માના આનંદગુણની
પર્યાય ઊંધી થઈ ત્યારે અનંત દુઃખ પામ્યો એમ કહીને મારામાં
આનંદગુણ અનંતો ભર્યો છે તેમ લક્ષ કરાવ્યું છે. અનંત દુઃખ
પામ્યો તેમ કહીને તેમાં બે વાત કરી છે.

૧. આનંદગુણની ઊર્વાઈ કરી તે જ દુઃખ છે.

૨. સ્વરૂપ સમજ્યા વિના દુઃખ પામ્યો છું.

હું દુઃખ પામ્યો, એમાં એમ કહે છે કે બધા આત્મા એક
નથી, પણ દરેકે દરેક આત્મા સ્વતંત્ર અને નિરાણું તત્ત્વ છે. હું

આટલા પદની અંદર કેટલું સમાડ્યું છે તે ધ્યાન રાખજો શાસ્ત્રભાષામાં તે ઘણું ઘણું ઊંડું રહસ્યો હોય છે, પણ આ ગુહ-રાતી ભાષામાં પણ શ્રીમદ્ રાજ્યંદ્રે કેટલું રહસ્ય ગોઠવ્યું છે! આત્મા છે, આત્મા નિત્ય છે, તે આત્મા અજ્ઞાનભાવે કર્મનો કર્તા-ભોક્તા છે, જ્ઞાનભાવે સ્વભાવનો કર્તા-ભોક્તા છે, મોક્ષ છે, અત મોક્ષનો ઉપાય પણ છે. તે વિષે આખી આત્મસિદ્ધિની રચના છે.

તેમાં પહેલા પદમાં એમ કહ્યું કે “ જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના પામ્યો દુઃખ અનંત. ” ત્યાં સમજ્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો તેમ કહ્યું, પણ કાંઈ ક્રિયા કર્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો તેમ ન કહ્યું કારણ કે અનંતકાળમાં સાચી સમજણ જ શ્રવે કરી નથી, બીજું બંધ્ય કહ્યું છે. ભગવત્સરણમાં બિરાજતા સાક્ષાત્ તીર્થ-કરકેવની, હીરાના ધાગમાં કદમ્બપુષ્પનાં ફૂલે તે મણિરત્નના દીવે પૂજા અનંતવાર શ્રવે કરી. ધીના દીવો તે આસવાદ જાય પણ મણિ રત્નનો દીવો આસવાદ નહિ તેના દીવાથી પૂજા અનંતવાર શ્રવે કરી, પણ પરથી નિરાળા ચેતન્યસ્વભાવની આગળથી જાતે ન કંગી, જાતે ન જામ્યો તે બીજું કોણ જગાડે તેમ છે? ભગવાન કાંઈ આપે તેમ નથી કારણ કે પાતાનું સ્વરૂપ પાતાના જ આધારે છે; પરના આધારે પાતાનું સ્વરૂપ છે જ નહિ, મારે પર કોઈ આપી શકે જ નહિ, અને પરના આધારે વસ્તુસ્વભાવ હોય જ નહિ. પર-આધારે વસ્તુ હોય તે વસ્તુ કહેવાય જ નહિ. વસ્તુ એટલે પદાર્થ-જડ-ચેતન્ય બંધા-પાતે પાતાના જ આધારે અવતંત્ર છે. જગતમાં વસ્તુ સ્વરૂપ છે, એક જડસ્વરૂપ અને બીજું આત્મસ્વરૂપ, તેમાં આત્માનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના શ્રવ રખડ્યો તેમ કહે છે. અનાદિથી મેં મારો પાતાનો સ્વભાવ જાણ્યો નહોતો, જાણ્યા વિના બીજા ઘણા ડંકારો કર્યા. હું પાતે ‘ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ’ રખડ્યો તેમ શિષ્યના મોઢામાં શબ્દ મૂકીને આત્મસિદ્ધિની શરૂઆત કરી છે.

અનંતકાળમાં હું પાતે સમજ્યો નહિ અને સાચા સમજવનાર

।જુ મળ્યા નહિ. કદાપિ સમજવનાર મળ્યા પણ પોતે જોગળ્યા નહિ નારે મળ્યા જ નથી એમ કહ્યું. શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! હું પોતે પ્રત્ય સમજ્યા વિના રજીવથી પણ કોઈ કથિરે કે કમે રજીવાળ્યા એમ કહ્યું નથી.

‘સમજ્યા વિના’ રાજદમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર વ્રણે લઇ કીધાં છે. કારણ કે ‘સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિમોક્ષમાર્ગઃ’ એટલે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને સમજ્યા વિના અને મિથ્યાદર્શન, મિથ્યા-જ્ઞાન અને મિથ્યા ચારિત્ર વડે રખડયો.

‘પામ્યો દુઃખ’ એમ કહીને શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! હું દુઃખ પામ્યો. કેટલાક કહે છે કે દુઃખ જડમાં છે પણ દુઃખ જડમાં નથી, પોતે પોતાનો સ્વભાવ ભૂલ્યો એટલે પોતાની ચૈતન્યભૂમિકામાં જ દુઃખ થાય છે. આત્મામાં જ્યાં આનંદ છે ત્યાં જ તેની ઊંધી અવ-સ્થા દુઃખની હોય, જડમાં દુઃખ ન હોય.

‘અનંત’ એમ કહીને અનંત દુઃખનો ખ્યાલ કરાવ્યો છે, અનંત ભવભ્રમણનો ત્રાસ ખતાવ્યો છે; અનંત દુઃખને વેદનાર-ભોગવનાર હું હુંતો, ખીજું કોઈ દ્રવ્ય ન હુંતું તેમ કહે છે. અનંત દુઃખ એટલે તે દુઃખ સારું નહિ અને તે આત્માના ગુણની ઉંધાઈ છે, એટલે તેમાં એમ ખતાવ્યું છે કે આત્માના આનંદગુણની પર્યાય ઊંધી થઈ ત્યારે અનંત દુઃખ પામ્યો એમ કહીને મારામાં આનંદગુણ અનંતો ભર્યો છે તેમ લક્ષ કરાવ્યું છે. અનંત દુઃખ પામ્યો તેમ કહીને તેમાં ખે વાત કરી છે.

૧. આનંદગુણની ઊંધાઈ કરી તે જ દુઃખ છે.

૨. સ્વરૂપ સમજ્યા વિના દુઃખ પામ્યો છું.

હું દુઃખ પામ્યો, એમાં એમ કહે છે કે ખંધા આત્મા એક નથી, પણ દરેકે દરેક આત્મા સ્વતંત્ર અને નિરાણું તત્ત્વ છે. હું

બૃથો અને તે સમયો નહિ તેથી હું જ પામ્યો, તેમ કહીને
પાતાની જાતને સ્વતંત્ર જુદી રાખી છે

સમજના પછી મહે ૩ કે પામ્યો હું જ અનંત અજાણપણામાં
જાણીને અજાણની માં જ મમ નહોતી તે જાણ થયા પછી જાણી
અને અજાણની બંનેની ખમર છે

મારી પાનતા હતી એને સમજ્યો, એમ 'સમજ્યો' શબ્દ
નહિ મહેતા 'સમજ્યુ' મહુ છે મમજલુ થનામાં સમજનાર અને
સમજનાર અમે મે હાજર હતા તેમ મહે છે 'સમજ્યુ' મહેતા
નિમિત્ત વગર સમજાય નહિ, જ્ઞાની નગર એ અનાદિતુ અણસમ
જેનુ સ્વરૂપ સમજાય નહિ તેમ મતાવે છે પણ પાન થાય તેને
નિમિત્ત માથા નગર રહે નહિ સર્વ ઉપાન અને સર્વ નિમિત્તને
મેગ છે સર્વ પાનતા તેયાર થાય તે વખતે સમજનાર સર્વ નિમિત્ત
પણ હાજર હોય છે એવો જ કોઈ ઉપાન નિમિત્તનો મેગ છે

શિષ્ય મહે છે કે અધ્યારમુદી હું સમજ્યો ન હતો પણ
ગુરુના પ્રતાપે હવે હું મમજ્યો, શ્રી ગુરુએ મારા ઉપર કૃપા કરી
મને સમજ થો તેથી હું મમજ્યો અંગમાં લાન છે કે મારી પાનતા
હતી તો હું મમજ્યો પણ સર્વ મમજનાર એમ ન કહે કે મારાથી
હું મમજ્યો માથી સમજાત થાય એટલે નિનય અને નરમાગ
નરતી જાય સાચી મમજલ થાય એવે બે વાનય હોય છે
એવો ન અહીં ગર ઉપરનો મહુ નિનય પૂર્વેની 'સમજ્યુ' કહુ છે

હવે હું મમજ્યો એને અ યાગમુદી મને જ્ઞાતિ હતી તેમ
મામીત મ્ છે હવે મને જ્ઞાતિ થઈ પ્રભુ' હું સમજ્યો, આપ
માન ઉપર કૃપા કરી એને હું મમજ્યો, પાતે સમજ્યો એવે ગુરુ
ઉપર અંગુમાન આનતા મહે છે કે સમજાયુ તે 'પં નમુ' જ્યા
મુદી પૂર્વે વીતગગ થયો નથી ત્યામુદી તેને નરમાશનો લાન હોય
છ અને નિનય નરતો જાય : મહુમાન આનતા વિનયથી ગુરુને

કહે છે કે આપને મારો નમસ્કાર છે. નમસ્કાર એટલે નમવાનો ભાવ કેનો? ઝોળખાણ કેનો? નિમિત્તની કે પોતાની? નિમિત્તથી કહેવાય કે ગુરુને નમ્યો પણ વાસ્તવિકરીતે પોતાના સ્વભાવનું જે માહાત્મ્ય ગોઠ્યું છે તે તરફ દોષ છે, વળે છે-નમે છે.

‘શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત,’ ગુરુ પ્રત્યે બહુમાન આવી જતાં ગુરુને ભગવાન કહી દીધા છે. સર્વજ્ઞ પૂર્ણ વીતગગદિવને તો ભગવાન કહેવાય જ છે પણ ગુરુને પણ બહુમાન આવતાં ભગવાન કહી ગકાય છે. શિષ્ય સમજ્યો એટલે સાચા દેવ-ગુરુને પણ ઝોળખ્યા અને પોતાના સ્વરૂપની પણ ઝોળખાણ થઈ એટલે નિમિત્ત તરફ લક્ષ જતાં-ગુરુ ઉપર બહુમાન આવી જતાં-ગુરુને નમસ્કાર કહે છે ને પોતાના ગુણ સાથે અવગુણને મેળવતાં ગુણનું બહુમાન આવતાં ગુણ તરફ નમે છે.

વિનયનું બહુ વર્ણન આવે એટલે ઊંધી દૃષ્ટિવાળા એવો અર્થ કરે છે કે શ્રીમદ્ સજ્જ્યંદને વિનય એવો છે તેથી વિનયનું બહુ વર્ણન કહ્યું છે, સ્વછંદી જીવોને પોતાને મમજ્યું નથી ને સ્વછંદ પોષ્યો છે તેથી સમજવનારનો કાપ કાટે છે

૧૪૨ કોણમાં જ્યાં જોશો ત્યાં ગુરુનું માહાત્મ્ય અને ગિણ્યની વિચારક્રિયા આવશે.

“શુદ્ધ શુદ્ધ ચેતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ મુખધામ: -

“બીજું કહિયે કેટલું?” કર વિચાર તો પામ ”

તું જાતે વિચાર કર તો જ સાચું જ્ઞાન પામ. તારી સમજણ વગર, તારી પાત્રતા વગર ગુરુ કંઈ આપી કે તેમ નથી. કોઈની કૃપાથી કે કોઈના આશીર્વાદથી મુક્તિ મળી જાય તેમ નથી, કોઈના આપથી મુક્તિ અટકતી નથી, તુંજ સ્વયંમુખરૂપ છે, મુખનું ધામ છે, તું જાતે વિચાર કર તો જ પામ, બાકી તારી પાત્રતા વિના

ત્રણકાળમા કોઈ આપી દેશે નહિ. વિચાર કર તો પામ, તેમાં જ્ઞાન, ફર્શન, ચારિત્ર ત્રણે પામીશ એમ મનાવી દીધું છે, બીજી કોઈ ગરીબની ક્રિયા કરવાથી જ્ઞાન, ફર્શન, ચારિત્ર પામીશ તેમ ન કહ્યું, પણ વિચારક્રિયાથી પામીશ તેમ કહ્યું છે.

કેટલાક અજ્ઞાની એમ માને છે કે બહારની પ્રતિભૂજતા બીજા મદાડી શકે છે, કાં તો કોઈ રોગ મદાડી દે, કાં તો કોઈ મહાત્માની કૃપા થાય તો દીકરો થાય, પૈસા મળે, તેમ માને પણ તેમ ત્રણ-કાળમાં બનતું નથી પોતાના ગાતાના કે પુણ્યના ઉદય વગર કોઈની કૃપાથી કે કોઈના આશીર્વાદથી કાંઈ મળી જાય તેમ માનનાર, અને મનાવનાર મૂઠમાં મૂક મહા અજ્ઞાની છે. સૌ મૌના પુણ્ય-પાપનો ઉદય હોય તેમ બને છે. કોઈ મંત્ર, તંત્ર, દોશ, ધાગા, છાકરા માટે કે પૈસા માટે કરાવે છે તે સંસારની પૂરી મીઠાગવાળો અજ્ઞાની છે, દોશ, ધાગા કરનાર પણ સંસારની તીવ્ર મીઠાગવાળો છે.

કોઈ કહે છે કે મહાશક્તિના ભક્તો બધા બહુ પૈમાવાળા છે એવું કારણ એ છે કે મહાશક્તિ બધાને અમકાર આપે છે એટલે બધા પૈસા-વાળા થાય છે. અરે! અહીં તો પૈસા અને તેનું કારણ પુણ્ય તે બધા ઉપર જુએને ચાખખા મરાય છે ને! આથી તે કેવાકે દોરડા દેવા! અહીં તો એક આત્મા સિવાય પૈસા ને પુણ્યનું માહાત્મ્ય હવું જ ક્યાં? તે બધા ઉપર તો મીઠાં મૂકાય છે. શું પર ચીજ કોઈને તામે છે કે કોઈને આપી અપાય? સંસારની કોઈ ચીજ દેવાની વૃત્તિ-વાળો અને કોઈ ચીજ લેવાની વૃત્તિવાળો તે બન્ને સંસારની અનંતી મીઠાગવાળા છે.

આત્મગિદ્ધિમાં જે સ્વરૂપ બતાવ્યું છે તે સમજ્યો કેવું સમ-જ્યો? કે જેવું વીતરાગનુ સ્વરૂપ છે, તેવું જ માહું સ્વરૂપ છે તેમ અમજ્યો. ગિધ્ય કહે છે કે જે જ મારાથી હોવા છાવ ક્યાં ને મારાથી જ રખાયો. કોઈની અવસ્થા કોઈ કરવા સમર્થ નથી. પોતાની સત

પાત્રતા વડે સાચું સમજે ત્યારે સર્વસમાગમનું નિમિત્ત હોય ખરું. પણ સદ્ગુરુ પોતાના પ્રગટેલા સ્વરૂપમાંથી એક કટકો પણ કોઈને આપી દે તેમ બને નહિ. ત્રણકાળના તીર્થંકર-કેરળીઓએ સ્વતંત્ર તાની બહુરાતનો કહેવો પીર્યો છે કે કોઈ, કોઈના ગુણની એક પણ અવસ્થા કરવા ત્રણકાળમાં મમર્થ નથી.

‘ જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત. ’

જેવા સિદ્ધ ભગવાન પરમાત્મા છે તેવો જ હું છું. મારામાં કર્મ ગરી ગયાં નથી, એવું શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્માનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના અનંત દુઃખ પામ્યો. પુણ્ય-દયા આદિના ભાવનો હું કર્તા છું એમ માને ત્યાંમુઠી તે અજ્ઞાની છે. આત્મા નિરાળો છે એનું જેને ભાન નથી તે અનંત સંસાર રખાવાનો છે. સ્વરૂપ સમજ્યા વિના બધું કયું પણ કિંચિત્ માત્ર ધર્મ થયો નહિ. શ્રીમદ્ રાજવ્યંક કહે છે કે:—

ધમ નિયમ સંયમ આપ કિધો,
પુનિ ત્યાગ વિરાગ અધાગ લિધો.

પ્રત કર્ધાં, તપ કર્ધાં, એક મેકન્ડે ક્ષેરોનાં ઘન હીનાં. તેમાં ક્ષાય મંદ હોય તો પુણ્ય બાંધે પણ સ્વતંત્ર આત્મા શું વસ્તુ છે તેના ભાન વિના એકે ભવ ઘટવાનો હરામ છે.

આજે આત્મમિદ્ધિનો દિવસ છે. તે શાસ્ત્રનું નામ પણ આત્મ-સિદ્ધિ છે. પોતાના આત્માની સિદ્ધિ પોતે જ કરી ગકે છે. પોતાની મિદ્ધિ કરવામાં કોનો હાથ નથી. દેવ-ગુરનો પણ હાથ નથી પણ આચી સમજણ વખતે સાચા ગુરુનું નિમિત્ત હોય છે ખરું, વિચારની દિયા અને ગુરુનું નિમિત્ત એ બન્ને હોય છે.

જુઝી અહત જે પ્યામકો, હૈ જુઝનકી રીત;
પાવે નહિ ગુરુગમ વિના, એહી અનાર્ધિ મિથત.

તારી પ્યાસને જો તું છુટાવવા ચાહતો હો તો છુટાવવાની
 રીત એ છે કે તે ગુરુગમવિના પામી શકાય નહિ. પાત્ર થાય તેને
 સાચા ગુરુ મળી જો: જોડાવાળા ગુરુ મળે તેનાથી સાચું જ્ઞાન ન
 થાય. કોને રોગ મટાડી દે, દોરા-વાગા કરી દે એવી બુદ્ધિવાળા
 ગુરુ તે ગુરુ જ ન કહેવાય, તેનાથી બીજાને આગ્રી સમજણ તો
 થાય જ નહિ, પણ પુણ્ય ન વંચાય. રોગ તે શું બીજાના મગડયા
 મટાડા હશે? સનતકુમાર ચક્રવર્તી જેવા સંત મુનિ ધર્માત્માને પત્ર
 સાતસે સાતમે વચસ મુની રોગ રહ્યો હતો છતાં આત્માનું જ્ઞાન
 હતું અને સ્વપ્ના નિર્વિકલ્પ ધ્યાનમાં વારંવાર રમતા હતા. તે
 ભવે ભોક્ષ જવાના છે છતાં પણ ગળતકોડ જેવા આકરા રોગનો-
 ઉદય હતો. રોગ તો પ્રકૃતિનું રૂપ છે તેમાં આત્માને શું? શરીરમાં
 રોગ આવે એટલે કાંઈ આત્મામાં રોગ નથી આવતો, મંત્ર મુનિ
 જેને તે ભવે ભોક્ષ જવું છે તેને આવું થાય તો પછી બીજાને રોગ
 થાય તેમાં નવાજ શી! કોનું મટાડવું કાંઈ મટવું જ નથી, શરીરનું
 એક રજકણ ફેરે તે સ્વતંત્ર ફેરે, જડ અને ચૈતન્ય બંનેની ક્રિયા
 જુદી જુદી સ્વાધીનપણે થાય છે, એક તત્ત્વ બીજા તત્ત્વને કાંઈ કરી
 શકે નહિ. સૌ જાને તે સોના ઘરનું છે.

એક હોય ત્રણકાળમાં, પરમારથનો પથ,
 પ્રેરે તે પરમાર્થને, તે વ્યવહાર સમંત.

પરમાર્થ એટલે મુક્તિનો માર્ગ એક જ હોય છે, પરમાર્થસ્ત-
 ૩૫ એવો જે આત્મા તેને પામવાનો પંથ એક જ હોય છે. અર્થે
 આત્મા ઉપર દષ્ટિ તે વ્યવહાર, તે દષ્ટિનો વિષય તે પરમાર્થ છે અને
 દષ્ટિ પોતે અવસ્થા છે માટે વ્યવહાર છે. તે દષ્ટિના વિષયના જોરમાં
 દર્શન, જ્ઞાન, અને આસ્તિની પર્યાય વૃદ્ધિગત સમાય છે તે વ્યવહાર
 સમંત છે

નિશ્ચય સર્વે જ્ઞાનીના, આવી અત્ર ગમાય,

સર્વે જ્ઞાનીનો એક જ નિશ્ચય છે, સર્વે જ્ઞાનીનો એક જ માર્ગ છે. વળી આવે છે કે:-

આગળ જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાનમાં હોય,
થાશે કાળ ભવિષ્યમાં, માર્ગ ભેદ નહિ હોય.

ગયા કાળમાં અનંતા જ્ઞાની થઈ ગયા, વર્તમાન કાળમાં છે તે ભવિષ્ય કાળમાં અનંતા જ્ઞાની થશે તે સર્વે જ્ઞાનીનો એક જ માર્ગ છે, એક જ રીત છે, એક જ પંથ છે, જુઓ, આમાં બધામાં પણ એમ આવ્યું કે માર્ગ એક જ હોય એ ન હોય. બધા જ્ઞાનીનો એક જ મત છે.

જો હજો પરમાર્થ તો, કો મત્ય પુરુષાર્થ,
ભવસ્થિતિ આદિ નામ લઈ, છેદો નહિ આત્માર્થ.

કોઈ કહે છે કે અમારે હજી ઘણા ભવ કરવાના હશે તો ! કર્મ હજી બાકી હો તો ! ભવસ્થિતિ હજી પાકી ન હોય તો ગુ' થાય ? તેને શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર અને બધા જ્ઞાનીઓ કહે છે કે તેના ભવસ્થિતિ આદિનાં બહાનાં લઈને પુરુષાર્થને આકાશરો નહિ. જ્ઞાનીનું વાક્ય પુરુષાર્થ હીન ત્રણકાળમાં હોય નહિ. શ્રીમદ્ રાજવ્યંદ્ર એક જગ્યાએ લખે છે કે હીન પુરુષાર્થનાં વાક્ય જ્ઞાનીનાં ન હોય. કરો મત્ય પુરુષાર્થ એમ કહું તેમાં બધું આવ્યું કે પુરુષાર્થ કરવાથી ભવસ્થિતિ પાકે છે, એની મેળાએ ભવસ્થિતિ પાકતી નથી. આત્મ-શિદ્ધિના ૧૪૨ દોષરામાં સાદું સત્ય રચાયું છે. જુલરાતી ભાષામાં વળી ઘણી શૈલિથી આવ્યું છે. આવ્ર આસો વદ એકમે તે રચાયું છે.

અહીં સમયસારમાં ૪૪ મી ગાથામાં પણ આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખાવે છે. આગળ ૩૯ થી ૪૩ ગાથામાં આઠ પ્રકારે પરને આત્મા કહેનારની વાત આવી ગઈ છે. એવું કહેનારા તે મત્યાર્થવાદી નથી. તે મત્યાર્થવાદી કેમ નથી તેના ઉત્તર કહે છે.

एए सव्वे भावा पुग्गलद्ववपरिणामणिःपण्णा ।
केवलजिणेहि भणिया कह ते जीवो ति वच्चंति॥४४॥

અર્થ:—આ પૂર્વે કહેલાં અધ્યવસાન આદિ ભાવો છે તે બધાય પુદ્ગલદ્રવ્યનાં પરિણામથી નીપજ્યા છે એમ કેવળી સર્વજ્ઞ જિન દેવોએ કહું છે તેમને જીવ એમ કેમ કહી શકાય ?

જીઓ ઉત્તર ! આ પૂર્વે કહેલાં અધ્યવસાન-શુભાશુભભાવના વિકલ્પો આવે તે બધા પુદ્ગલદ્રવ્યનાં પરિણામથી રચાયેલા છે તેમ ભગવંત સર્વજ્ઞદેવોએ કહેલું છે.

ભગવાનની પૂજા-શક્તિ કરવાના ભાવ કે વ્રત-અવ્રતના ભાવ આવે તે બધા ભાવ જડદ્રવ્યથી નિપજેલા છે.

પ્રશ્ન:—અહીં માંભાગનારા પૂજા-શક્તિ, વ્રત કહે છે તે બધા તેનું કેમ ?

ઉત્તર:—અશુભભાવ યાગવા તે ભાવ કરે બધા, વીતરાગ ન થવાય ત્યાં મુદ્ધી અશુભભાવ યાળી શુભભાવ કહે, પણ અહીં તે વસ્તુસ્વરૂપ બતાવાય છે. તે શુભભાવને પોતાનું સ્વરૂપ માને કે તે શુભભાવથી ધર્મ થશે તેમ માને તે તે અજ્ઞાન છે. જેટલા વિકલ્પો શુભ કે અશુભના-દયાના કે હિંસાના આવે, તેમાં જ્ઞાન હોય છે, જ્ઞાન અસ્થિર થાય છે તેથી તે પુદ્ગલદ્રવ્યથી નીપજેલા છે પણ તે આત્માથી નીપજેલા નથી. તે ભાવો થાય છે આત્મામાં, કાંઈ કર્મમાં-જડમાં થતા નથી, પણ તે ભાવોની અવસ્થા જડને આધીન થાય છે. તે ભાવો આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થતા નથી માટે તેને જડના કહ્યા છે. શુભભાવ તે વિકારભાવ છે. તે વિકારભાવ વડે સમ્યક્દર્શન અને

પુદ્ગલતણા પરિણામથી નીપજેલ સર્વે ભાવ આ સહુ કેવળીજિન ભાણિયા, તે જીવ કેમ કહો બલા ? ૪૪.

સમ્યક્જ્ઞાન થાય નહિ, તેમ કોણ કહે છે? સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ કહે છે તે શુભાશુભ પરિણામ બાદ્ય નિમિત્ત તરફ ઢળતા ભાવ છે. આત્મા એકલો વીતરાગ સ્વરૂપ પ્રભુ છે તેની જેને ખબર નથી તે બવાને બાદ્ય નિમિત્ત તરફ ઢળતા ભાવ થાય છે

આ અધ્યવસાન આદિ ભાવો છે તે બધાય, વિધિને (સમસ્ત પદાર્થોને) સાક્ષાત્ દેખનારા ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ અર્હુતદેવો વડે, પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય કહેવામાં આવ્યા છે.

જેમના જ્ઞાનમાં સમસ્ત જગતની કોઈ પણ વસ્તુ અજાણરૂપે નથી એવા, સર્વ વસ્તુને પ્રત્યક્ષપણે જાણનારા ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ અર્હુતદેવો વડે, શુભાશુભ અધ્યવસાન આદિ ભાવો પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય કહેવામાં આવ્યા છે.

જીઓ ભાઈ! આત્મા શું ચીજ છે? આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ છે, તેમાં દેવભક્તિ કરું, શુરુભક્તિ કરું એવા શુભભાવ થાય ત્યારે અને વિપય-કપાય આદિના અશુભભાવ થાય ત્યારે જ્ઞાન અસ્થિર થાય છે, જ્ઞાન સંક્રમે છે; એક કાર્ય ઉપરથી બીજા કાર્ય ઉપર જ્ઞાન જાય છે ત્યારે જ્ઞાન બદલે છે-હલે છે તે જ વિકાર છે. જેટલી કરવા-મૂકવાની લાગણી થાય તે બધા વિકાર છે અને વિકાર તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. એમ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાને બધું જેમ જેમું છે તેમ કહ્યું છે

વિકારભાવ ચૈતન્યસ્વભાવમય જીવદ્રવ્ય થવા સમર્થ નથી કે જે જીવદ્રવ્ય ચૈતન્યભાવથી શૂન્ય એવા પુદ્ગલદ્રવ્યથી અતિરિક્ત (સિત્ત) કહેવામાં આવ્યું છે; માટે જેઓ આ અધ્યવસાનાદિકને જીવ કહે છે તેઓ ખરેખર પરમાર્થવાદી નથી.

આત્મામાં જે કંઈ શુભાશુભ ભાવ થાય તે ચૈતન્યસ્વભાવ થવા સમર્થ નથી. શરીરની ક્રિયા મારાથી થાય છે એવો કર્તાપણાનો

एए सव्वे भावा पुग्गलदव्वपरिणामणिःपण्णा ।
केवलजिणेहि भणिया कह ते जीवो ति वच्चंति॥४४॥

અર્થ:—આ પૂર્વે કહેલાં અધ્યવગાન આદિ ભાવો છે તે બધાય પુદ્ગલદ્રવ્યનાં પરિણામથી નીપજ્યા છે એમ કેવળી સર્વજ્ઞ જિન દેવોએ કહ્યું છે તેમને જીવ એમ કેમ કહી શકાય ?

જુઓ ઉત્તર ' આ પૂર્વે કહેલાં અધ્યવસાન-શુભાશુભભાવના વિકલ્પો આવે તે બધા પુદ્ગલદ્રવ્યનાં પરિણામથી રચાયેલા છે તેમ ભગવત મર્ત્યદેવોએ કહેવું છે.

ભગવાનની પૂજા-શક્તિ કમવાના ભાવ કે વ્રત-અવ્રતના ભાવ આવે તે બધા ભાવ જડદ્રવ્યથી નિપજેલા છે.

પ્રશ્ન:—અહીં સાંભળનારા પૂજા-શક્તિ, વ્રત કહે છે તે ખગ તેવું કેમ ?

ઉત્તર:—અશુભભાવ ટાળવા તે ભાવ કરે ખરા, વીતરાગ ન થવાય ત્યાં સુધી અશુભભાવ ટાળી શુભભાવ કરે, પણ અહીં તે વસ્તુસ્વરૂપ ખતાવાય છે. તે શુભભાવને પાતાવું સ્વરૂપ માને કે તે શુભભાવથી ધર્મ થશે તેમ માને તે તે અજ્ઞાન છે. જેટલા વિકલ્પો શુભ કે અશુભના-દયાના કે હિંસાના આવે, તેમાં જ્ઞાન હોય છે, જ્ઞાન અસ્થિર થાય છે તેથી તે પુદ્ગલદ્રવ્યથી નીપજેલા છે પણ તે આત્માથી નીપજેલા નથી. તે ભાવો થાય છે આત્મામાં, કાંઈ કર્મમાં-જડમાં થતા નથી, પણ તે ભાવોની અવસ્થા જડને આધીન થાય છે તે ભાવો આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થતા નથી માટે તેને જડના કહ્યા છે. શુભભાવ તે વિકારભાવ છે તે વિકારભાવ વડે સમ્યગ્જ્ઞાન અને

પુદ્ગલતથા પરિણામથી નીપજેલ સર્વે ભાવ આ સહુ કેવળીજિન ભાષિયા, તે જીવ કેમ કહેા બાલા ? ૪૪.

સમ્યક્જ્ઞાન થાય નહિ, તેમ કોણ કહે છે? સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ કહે છે તે શુભાશુભ પરિણામ બાહ્ય નિમિત્ત તરફ ડગતા ભાવ છે. આત્મા એકલો વીતરાગ સ્વરૂપ પ્રભુ છે તેની જેને બબર નથી તે બવાને બાહ્ય નિમિત્ત તરફ ડગતા ભાવ થાય છે.

આ અધ્યવસાન આદિ ભાવો છે તે બધાય, વિદ્યને (સમસ્ત પદાર્થોને) સાક્ષાત્ દેખનારા ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ અર્હુતદેવો વડે, પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય કહેવામાં આવ્યા છે.

જેમના જ્ઞાનમાં સમસ્ત જગતની કોઈ પણ વસ્તુ અગણરૂપે નથી એવા, સર્વ વસ્તુને પ્રત્યક્ષપણે જાણનારા ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ અર્હુતદેવો વડે, શુભાશુભ અધ્યવસાન આદિ ભાવો પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય કહેવામાં આવ્યા છે.

જીઓ ભાઈ ! આત્મા શું ચીજ છે? આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ છે, તેમાં દેવભક્તિ કરું, ગુનેભક્તિ કરું એવા શુભભાવ થાય ત્યારે અને વિપય-કપાય આદિના અશુભભાવ થાય ત્યારે જ્ઞાન અસ્થિર થાય છે, જ્ઞાન સંક્રમે છે; એક કાર્ય ઉપરથી બીજા કાર્ય ઉપર જ્ઞાન જાય છે ત્યારે જ્ઞાન બદલે છે-હલે છે તે જ વિકાર છે. જેટલી કરવા-મૂકવાની લાગણી થાય તે બધો વિકાર છે અને વિકાર તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. એમ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાને બધું જેમ જોયું છે તેમ કહ્યું છે

વિકારભાવ ચૈતન્યસ્વભાવમય જીવદ્રવ્ય થવા સમર્થ નથી કે જે જીવદ્રવ્ય ચૈતન્યભાવથી શૂન્ય એવા પુદ્ગલદ્રવ્યથી અતિરિક્ત (સિત્ત) કહેવામાં આવ્યું છે; માટે જેઓ આ અધ્યવસાનાદિકને જીવ કહે છે તેઓ ખરેખર પરમાર્થવાદી નથી.

આત્મામાં જે કાંઈ શુભાશુભ ભાવ થાય તે ચૈતન્યસ્વભાવ થવા સમર્થ નથી. શરીરની ક્રિયા મારાથી થાય છે એવો કર્તાપણાનો

ભાવ વગરે કાંઈ પણ આત્મામાં નથી. કોઈ પણ જાતનો વિકારભાવ આત્મામાં નથી, તેમ કોણે કહ્યું છે ? તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે માટે આ અધ્યવસાન આદિને છોડ કહે છે તે ખરેખર આત્માને માનતા નથી

શુભાશુભ પરિણામથી પુણ્ય-પાપનો ખંડ થાય તેનાથી વૂળના હગસા મળે, પણ તેનાથી આત્મા ન મળે જે પરપદાર્થથી આત્માને લાલ થાય તેમ માને છે, તે આ આઠ મતવાળા પરને આત્મા માને છે તેના જેવો જ છે શરીર સારું હોય તે ધર્મ કરીએ, શરીર વડે ધર્મ કરીએ તેમ માનનારા તે બધા જડને જ આત્મા માને છે, તે આત્માનું ખૂન કરનારા છે, માટે જે એમ માને છે તે ખરેખર સત્યાર્થ વાદી નથી કેમકે આગમ, યુક્તિ અને સ્વાતુભવથી તેમનો પક્ષ બાધિત છે

જે કાંઈ વિકારભાવ થાય તે જડથી ઉત્પન્ન થનાર છે તેમ શાસ્ત્ર પણ કહે છે, યુક્તિ-ન્યાયથી પણ તે જડ છે, અને અનુભવથી પણ તે જડ છે માટે તે ત્રણેથી તેમનો પક્ષ બાધિત છે

જેટલા પ્રવૃત્તિના ભાવ થાય તે અમને લાભદાયક છે એમ કહેનારા તદ્દન જૂઠા છે, મુખ-દુઃખની લાગણી થાય, હૃદય-શોકનો ભાવ થાય તે છોડ નથી તેમ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું સમવસરણમાં નીકળેલું વાક્ય છે.

આત્મા શરીરતરિક્ષી તે પર છે પણ પુણ્ય-પાપની લાગણીથી પણ પર છે, કારણ કે તે પુણ્ય-પાપના ભાવ જડ છે, તેમ આગમથી કહેવું છે. જુઓ, આ આગમનો ટેકો છે, " પુણ્યગણતણ પરિણામથી નીપજેલ સર્વે ભાવ આ " એવું આ સર્વજ્ઞનું વચન છે તે આગમ છે.

સામાવાળાએ કહ્યું કે કોલસાની કાલિમા જેમ કોલસાથી જુદી નથી તેમ અધ્યવસાનથી આત્મા જુદો નથી, તેને આચાર્યદેવ સ્વા-

નુભવગમિત યુક્તિથી કહે છે કે સાંભળ, સ્વયમેવ દિપત્ત ધયેલા એવા રાગ-દ્વેષ વડે મલિન અધ્યવસાન છે, તે જીવ નથી.

સ્વયમેવ એટલે તને જ્ઞાન નથી માટે સહજ રાગ-દ્વેષ થાય છે તેમ લાગે છે, ચેતન્યમૂર્તિ અખંડાનંદ છે તેની ખબર નથી એટલે જાણેકે આ રાગ-દ્વેષના ભાવ સહજ આત્માના ઘરના હોય તેમ તને ધર્મ પડ્યું છે, તેને દ્વંદ્વિત આપીને સમજાવે છે.

જીએ, પેલા અજ્ઞાનીએ કોલસાનો દાખલો આપ્યો હતો, અને આચાર્યદેવ તો સોનાનો દાખલો આપે છે. જેમ સોતું પીણું ધમરક જેવું છે તે સોનાને અગ્નિમાં તાવે તે વખતે જે કાલિમા નીકળે તે સોનાની નથી પણ તે કાલિમા ધુમાડાની છે; તેમ અધ્યવસાન તે ચિત્સ્વરૂપ જીવના નથી. આત્મા ચિદાનંદસ્વરૂપ છે તેમાં જે લાગણીઓ ધાય તે કાલિમા છે તે આત્માના ઘરની ચીજ નથી પણ પુદ્ગલના ઘરની ચીજ છે. જેમ ધુમાડો આવે એટલે સોતું ગોટવાઈ જાય છે એટલે કે દખાતું નથી તેમ મલિન પુણ્ય-પાપના ભાવ મારા એવા અભિપ્રાયના ધુમાડામાં આત્મા ગોટવાઈ જાય છે.

પુણ્ય-પાપના મલિનભાવ મારા, એવા અભિપ્રાયથી પણ ચેતન્યમૂર્તિ આત્મા જીવે છે, તે ચિત્સ્વરૂપ આત્મા એટલે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા, ભેદજ્ઞાનીઓ વડે એટલે સમ્યગ્દર્શન પામેલા જીવો વડે અધ્યવમાનથી જીવે અનુભવાય છે. ધર્મી થયા પછી અધ્યવસાનથી જીવે આત્મા પત્યક્ષ અનુભવાય છે.

દેહલાક આંવળા અને ઊંધી દૃષ્ટિવાળા કહે છે કે ધર્મ ઊઘડે તે આપણે કેમ જાણીએ કેવળી જાણે અહીં તો સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યજ્ઞાન થયું ત્યાં તો સ્વયં આ આત્મા જીવે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. ભેદજ્ઞાનીઓ એટલે ચોથાગુણસ્થાનવાળા શ્રદ્ધસ્થાત્રમમાં રહેલા પુણ્ય-પાપથી જીવે આત્મા અનુભવે છે, વેદ છે. કેવળજ્ઞાન ધાય

ત્યાગે જીવે અનુભવે છે તે વાત નથી, પણ અહીં તો સમ્યક્દર્શન થતા જીવે અનુભવે તે વાત છે આ રીતે આગમ, યુક્તિ અને અનુભવ ત્રણ ઘોસલ દેહ્યા.

૧૯૯૯ આસો વ ૨ શ્રી

દેહથી જીવે આત્મા છે. તે આત્માનો જેવો સ્વભાવ છે તેને આજાપે, તેની શ્રદ્ધા કરે, અને તેમાં એકાગ્ર થાય તો સ્વતઃપ્રકાશ પ્રાપ્તિ મળ્યા વગર રહે નહિ.

પરંવસ્તુમાં સુખ-દુઃખ છે નહિ પણ સુખ-દુઃખ માત્ર ભાસે છે, અનુભૂતામાં સુખ છે અને પ્રતિભૂતામાં દુઃખ છે એમ માત્ર કલ્પના કરી છે. રાજ એ સુખ નથી અને નિર્ધનતા એ દુઃખ નથી, પણ પોતાની કલ્પના વડે પરમાં સુખ-દુઃખ માનીને ચાગશીલું ભ્રમણ ઊભું કરે છે. પરમાં સુખ છે નહિ માટે 'ભાસે છે' તે રાજ દેહો છે. સુખ છે નહિ પણ સુખ ભાસે છે.

આત્મા કાયમી-દ્રુવ-રૂકાદિ-અવિચલ જ્ઞાનાદિગુણથી ભરેલો છે, તેને ભૂલીને ડાંધો અધ્યવસાન કરે છે કે ત્રી, છાકરા, પૈસા, મને સુખરૂપ છે, ઠીકરૂપ છે, લાભરૂપ છે, એમ માને છે તે ઊંચા અધ્યવસાનને આત્મા માનીને ત્યાં આટકયા છે. તે અધ્યવસાનને કાકયા માગતો નથી પરંતુ રાખવા માગે છે. જે ચીજને પોતાના ઘરની માને તેને રાખવા જ માગે ને? કાકયા કયાંથી માગે ! પણ તે અધ્યવસાનથી જીવે આત્મા ધર્માત્મા વડે સ્વયં ઉપસલ્લખ્યમાન છે, એટલે ધર્માત્મા તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

અનાદિ જેનો પૂર્વ અવયવ છે અને અનંત જેનો ભવિષ્યનો અવયવ છે એવી જે એક સંસરણરૂપ ક્રિયા તે-રૂપે ક્રીડા કરતું કર્મ છે તે પણ જીવ નથી કારણ કે કર્મથી જીવે અન્ય ચેતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ ભેદ જ્ઞાનીઓ વડે સ્વયં ઉપસલ્લખ્યમાન છે અર્થાત્ તેઓ તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે. (૨)

કર્મથી સંસારમાં રૂપડયા અને કર્મથી સંસારમાં રખડયું એમ
 માને છે તે પોતાના કર્મ રૂઢિત સ્વભાવને જાણતો નથી અને કર્મને
 આત્મા માને છે એવી માન્યતાએ સંસારજન્ય અમલકરણ ક્રિયા
 એટલે સારા-દેવની ક્રિયાને પોતાની ક્રિયા માને છે. સારા-દેવથી જે
 વધુ છે એ મારી ક્રિયા નથી. મારી ક્રિયા મારામાં છે એમ ભાવ
 નથી, વળી સુખમાં કર્મની તાત્પર્ય આવીએ ત્યારે એ તે મહડી, બેઠ
 કર્મ મને ભૂલ કરાવી, પણ કર્મ ભૂલ કરાવતું નથી, ભૂલ કરતી
 વખતે કર્મ માત્ર નિમિત્તરૂપે હાજર છે. પોતાની ભૂલે પોતે રખડુ છે,
 કર્મ કાંઈ સુખાપ્ત નથી, અને કર્મ મોક્ષ પાડુ આપતું નથી. મારે
 કર્મ આત્માથી જુદી થીજ છે.

પ્રશ્ન:-પુણ્યને લઈને આં ખેડી અનુકૂળતા તે મને છે તે ?

ઉત્તર:-પુણ્ય ક્યાં એના ઘરની ચીજ છે ! તે તો કષ્ટિ છે,
 વિમારોં છે, ધેળ છે. ઘડીમાં પલટાઈને સંભમાંથી સૂકો થઈ જશે,
 મરનમાંથી નિરને થઈ જશે. કોઈવાર કષ્ટિને પુણ્યના ભાષ્ય છે તે
 સાગે કષ્ટોં મળે, વળી પાંચના ભાષ્ય કશે તે નરકે ચાલેથી જશે
 કષ્ટિને કે તે વિકાંઈ ભાષ્ય તે કષ્ટિ કાલે પલટાય છે મારે પુણ્યમાંથી
 પાંચ કરી કીડોં-મકાડાંનાં ભવિં કરી નરક-નિગાંમાં ચાલેથી જશે.
 જેને પુણ્યમાં મીઠાં છે તેને વૂળની મીઠાં છે.

કોઈ કહે:-કર્મો તો અનાદિના છે ને ? તે અનાદિ કર્મો કેમ
 કૃત ? જેમ ઘણાંની બીજમાંથી પાછો થઈને ધાપ તેમ અનાદિથી
 કર્મથી કર્મ બંધાય છે તેની લીળાં તૂટેલી નથી મારે કર્મો કર્મ તૂટે ?

અમાધાન-અધાન ભડાં પાંચેલાં કર્મો ભાન વડે તૂટેલી નથી. છે.
 કર્મો કાંઈ અતાદિનાં તોડાં તથી, પણ અનાદિનો અર્થ સ્વેચ્છ છે કે
 કર્મો પ્રવાહિ અનાદિનાં છે. જેમ એક પૂણીમાંથી બીજી પૂણી સંધાય,
 તેમાં પૂણી તે, બીજી બીજી હોય છે. પ્રજ એક પ્રહી એક પૂણી કેમસર

સંયાયા કરે છે તેમ કર્મો તો નવાં નવાં-બીજાં બીજાં બધાંય, જીવો
 રમે ને નવા બધાંય, માટે તે કર્મો અનાદિનાં નથી પણ તે પ્રવાહો
 અનાદિનાં છે, એકનેએક કર્મો કંઈ અનંતકાળનાં હોતાં નથી. સંકેષી
 રામ કે કીડીથી કુંજર, કોઈ પાસે પણ અનંતકાળનાં કર્મો હોતાં
 નથી, પરંતુ અસંખ્ય વર્ષોનાં કર્મો વપાએમાં વધાએ વર્તમાનમાં હોય
 છે. અભવી પાસે પણ સીતેર કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિ કરતાં
 વધારે સ્થિતિનાં કર્મો હોતાં નથી. લાખો ગાયોને કાપનાર કસા
 પાસે પણ અસંખ્ય અખજ વર્ષોની સ્થિતિવાળાં કર્મો હોય, ગમે
 તેવા પાપી પાસે પણ અસંખ્ય અખજ વરસની સ્થિતિવાળાં કર્મો
 હોય, કોઈની પાસે અનંત અખજ વરસની સ્થિતિવાળાં કર્મો હોય
 નહિ, કોઈ પણ આત્મા અનંત અખજ વરસનાં કર્મો આંધે તેમ કો-
 કાણે બંધુ નથી, બનતું નથી, ને બનશે પણ નહિ.

આત્માનું જ્ઞાન કહે અને આત્માની નિર્ભજ માક્ષપર્થાય
 પ્રગટાવે તો તેની અનંતકાળની સ્થિતિ હોય, અનંતકાળ મુખી ને
 રહે, તે માક્ષની સ્થિતિ અનંતકાળની હોય. આત્માની માક્ષરૂપ નિર્ભજ
 અવસ્થામાં તેમ બને છે પણ કર્મ અનંતકાળનાં બધાંય એમ ત્રણ
 કાળ ત્રણસોકમાં બનતું નથી. તે કર્મને નાશ કરવાનો આત્માનો
 સ્વભાવ છે, તે કર્મથી જીવો આત્માનો સ્વભાવ સમ્યક્ષિ હોવો
 વડે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે.

કેટલાક અજ્ઞાની કહે છે કે કર્મ માર્ગ આપે ત્યારે આપણે
 માક્ષ ધાય તેમ માનનારા તરૂન મુઠ મિથ્યાદષ્ટિ છે. કેટલાક કહે છે કે
 કર્મ પજવે છે, કર્મ કરે તેમ ધાય, આપણાથી શું ધાય? પણ
 વિચાર તો કર કે કર્મ પજવતાં હોતે? એ તો વિચારોં જડ ધૂળ
 છે. એને તો ખજર પણ નથી કે અમે કોણ હીએ, અમે કર્મપણે
 પરિભ્રમ્યાં છીએ કે નહિ એવી કંઈપણ તેને ખજર નથી, પરંતુ
 તે કર્મનાં બહાનાં કાકનાર અજ્ઞાનીને કર્મથી છૂટું પડતું નથી એટલે

કહે છે કે કર્મ અને પળવે છે, કર્મ આગે આપે તો મોક્ષ થાય, એમ કર્મના વ્યાંક કહે છે.

જેમ ધીના ઘડા બોલાય છે પણ શું ધીના ઘડા છે? ઘડા તો અરેખર માટીના જ છે પણ ધીના નિમિત્તથી તે માટીના ઘડાને ધીના ઘડા કહેવાય છે. તેમાં ધી તો ધી જ છે અને ઘડા તે ઘડા જ છે, ધી-તે ઘડા નથી ને ઘડા તે ધી નથી પણ ધીના નિમિત્તથી ઘડાને ધીના ઘડા કહેવાય, પણ તે પ્રમાણે તેના અર્થ ન થાય; તેમ આત્માને કર્મ વળગ્યાં છે તેમ કહેવાય પણ કર્મ તે આત્મા નથી ને આત્મા તે કર્મ નથી, કર્મ કર્મમાં છે ને આત્મા તે આત્મામાં છે. પણ કર્મના નિમિત્ત તરફથી શાસ્ત્રમાં લખાણ હોય, તેના તેવો અર્થ સમજે, પણ આ તો નિમિત્ત તરફનું કથન છે તેમ ન સમજે, અને કર્મને પાતાનું માને, તેનાથી જુદાપણાનું ભાન ન કરે તો તેને યથાર્થ સમજાય નહિ.

કોણ કહે છે કે કાંકયા કર્મની શી અખર પડે! અરે ભાઈ! કર્મ તે કર્યાં છે કે બીજાએ કર્યાં છે? જે બિંધા પુરુષાર્થ વડે કર્મ કર્યાં તે સવળા પુરુષાર્થ વડે એક ક્ષણમાં ખૂટી શકે છે, અલ્પકાળે સુક્તિ થાય છે. પોતે પુરુષાર્થ કરે તો થાય. કર્મ આડખીલ કરવા સમર્થ નથી. કોણ કર્મમાં એવી શક્તિ નથી કે પુરુષાર્થ કરનારને પુરુષાર્થ કરતાં અટકાવે.

પાતાની સ્વતંત્રતાને નહિ બોળખનાર-પાતાના વીર્યને પર-વશ કરનાર છેલ્લે સમયે-મરણ વખતે અસાધ્ય થઈ જાય તેના કાંઈ મરણ કહેવાય?

મરણ તો ખરા શાનીનાં કહેવાય કે જે આત્માના આતંકમાં ઝીલતા ને મૂલતા હલને છોડે છે. આત્મા પરથી નિરાગો ચિદ્વન છે તેમાં ઝીલતા ને મૂલતા શાનીનાં મરણ થાય છે. 'વિવલ્લસ્યં બળાપાતં' મરણ આખ્યા પ્રસન્નતા થાય છે, અંદર આત્મામાંથી

જેને ધર્મની શરૂઆતની ખબર નથી, તેને ધર્મના છેડાની પણ ખબર નથી, તેને વચ્ચે શું શું હોય તેની પણ ખબર ક્યાંથી હોય ?

જેને ધર્મની શરૂઆતની ખબર છે, તેને છેડાની એટલે કેવળ જ્ઞાનની પણ ખબર છે, તેને વચ્ચે સમાધિ મરણ કંઈ જાતનું હોય, તેની પણ ખબર હોય છે. પરથી જુદા ચૈતન્યસ્વભાવ સમક્ષિતી પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે તેમાં તેને શકા કે સંદેહ પડતો નથી, કોઈને પૂછવા જવું પડતું નથી; આત્મ જોથી ભૂમિકાએ હોય છે, આ ધર્મની શરૂઆત છે. શરૂઆતનો છેડો જે પૂર્ણતા એટલે કેવળજ્ઞાન તેની પણ સમક્ષિતીને ખબર પડે છે, પૂર્ણતા કંઈ જાતની હોય તેને જ્ઞાની બરાબર જાણે છે, અને પૂર્ણતાને માધવાનો વચણ સાધકમાર્ગ પણ તે બરાબર જાણે છે. સાધકદેશમાં વચ્ચે શું શું નિમિત્તો આવે, કંઈ કંઈ જાતના શુભ રાગ આવે, તેને પણ બરાબર જાણે છે. સમાધિ મરણ કંઈ રીતે થાય તેને પણ જ્ઞાની બરાબર જાણે છે.

જે. નાગિયેરમાં પાણીની લીનાશને લઈને અંદરના મીઠા ટોપરાને ગોટા કાચલી માથે ચોંટાડે હોય છે તે નાગિયેર ઉપર ધમે ભારવાથી ઉપરની કાચલીને ભૂકો થતાં અંદર ટોપરાને પણ ભૂકો થાય છે, પણ તે નાગિયેરમાં પાણીની લીનાગ મુકાલ જાય ત્યાં અંદરથી ટોપરાને ગડગડિયો ગોટો છૂટો પડી ગયો હોય છે, તેથી કાચલી ઉપર ધમે ભારવાથી કાચલી અને ટોપરાને મીઠા ગોટો બને છૂટો પડી જાય છે.

તેવી રીતે ગરીરથી નાગિયેરમાં ભગવાન આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવી મીઠા ટોપરા જેવો છે પણ ગરીર માથે એકત્વબુદ્ધિ અને રાગ-દ્વેષની લીનાશને લઈને મરણ વખતે ગરીરમાં ભીસ પડતા અજ્ઞાની ભીંસાઈ જાય છે, અને જ્ઞાનીએ ઊંધી માન્યતા અને અજ્ઞાનપૂર્વક થતા રાગ-દ્વેષને સુકવી દીધાં છે તેથી જેમ નાગિયેરથી ગડગડિયો ગોટો છૂટી જાય છે તેમ જ્ઞાની મરણની ભીંમ વખતે

ભોંસાતા નથી પણ ચૈતન્યગોગો છૂટા પડીને દેહને છાડે છે, જ્ઞાનીનું મરણ અસાધ્ય ન હોય પણ તેમનું મરણ તો આનંદપૂર્વક હોય છે.

કર્મથી જીવે ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ ધર્માત્મા વડે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, સમકિતીને પાતાના ચૈતન્યસ્વભાવની પાતાને જ ખબર પડે છે, નિઃસંકલ્પજી ખબર પડે છે તેમાં તેને ગંધા કે સંકલ્પ પડતા નથી, કોઈને પૂછ્યા જવું પડતું નથી.

તીવ્ર-મંદ અનુભવથી ભેદરૂપ ઘટાં, દુરંત રાગ-ગમથી ભગેલાં અધ્યવસાનોની મંતલિ પણ જીવ નથી કારણ કે તે સંતલિથી અન્ય જીવે ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે અવ્ય' ઉપસંભવમાન છે અર્થાત્ તેઓ તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

અજ્ઞાની કહે છે કે તીવ્ર-મંદ રાગથી જીવે કોઈ જીવ નથી. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ઉપર જે રાગ થાય તે મંદ રાગ છે, અને ઘર, સ્ત્રી, છોકરાં ઉપર જે ગમ થાય તે તીવ્ર ગમ છે. એવો તીવ્ર-મંદ ગમ તે જ જીવ છે એમ અજ્ઞાની કહે છે. દયાનો, ભક્તિનો, મનનો જે રાગ છે તે મંદ રાગ છે અને હિંસાનો, ચોરીનો, વિપયનો જે ગમ, તે પાપરાગ છે, અજ્ઞાની કહે છે કે એવો તીવ્ર-મંદ રાગ દુરંત છે એટલે તેનાથી પાર ઉતરી શકાય તે વાત અખને એસતી નથી.

સંતલિ એટલે એક પછી એક પ્રવાહરૂપ રાગનો જે રસ જીવેનાથી મારો ચૈતન્યરસ જીવે છે તે રાગ-રૂપના રસની સંતલિને તોડીને આત્માનો નિઃસ્વરસ સમકિતીને અનુભવમાં આવે છે.

જેમ સંસારમાં પૈસા રોકડિયો છે, રળે તે નગદ રખાય છે, તેમ ધર્મ પણ રોકડિયો છે, પૈસો તો પળોજીવ છે પણ ધર્મ તો પાતાનો સ્વભાવ છે માટે મુખરૂપ છે, પુરુષાર્થ કરે તો નગદ અનુભવમાં આવે એવો છે. વીતરાગ થવા પહેલાં પણ રાગના રસની તીવ્રતા અને મંદતાથી આત્માનો રસ તદન જીવે જીવે એમ સમ્યજ્ઞાનીઓને પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે માટે ધર્મ રોકડિયો છે.

નવી પુરાણી અવસ્થાદિકના ભેદથી પ્રવર્તતું જે નોકર્મ તે પણ જીવ નથી કારણ કે શરીરથી અન્ય જુદા ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વયં ઉપસભ્યમાન છે અર્થાત તેઓ તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

શરીરની ક્ષણે ક્ષણે થતી જે હાલત તેને અજ્ઞાની પોતાની માને છે. શરીરની ક્ષણે ક્ષણે થતી જે હાલત તે બધી જડની છે. આત્મા તેનો ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં કર્તા નથી; પરંતુ કર્તાપણું અનાદિથી જીવે માની રહ્યા છે. જગતને આ વાત સમજાણી નથી, સમજણું નથી તો પછી શ્રદ્ધવાનુ તો ક્યાંથી હોય જ, અરે ! સાંભળી પણ નથી, જગતના જીવોને અત્યારે આ વાત કાને પણ પડી નથી.

શરીરની જે ચાલવાની, યોગવાની, નવી, જુની અનેક પ્રકારની અવસ્થા થાય તે બધી તારાથી ભિન્ન છે. તેનો તું કર્તા નથી, ભગવાન સર્વજ્ઞદેવ કહે છે કે તેનો તું કર્તા નથી. લોકોને એમ થાય કે આપણે આંગળી ઊંચી કરીએ તો થાય, પણ ભાઈ ! એક તણખલાના બે કટકા કરવાની તારી સત્તા નથી.

શરીરનું પાતણું પડવું, જાડું થવું, ખોરાકનું મળવું કે ખોરાકનું ટળવું તે બધી પુદ્ગલની અવસ્થા છે, તે જીવસ્વરૂપ નથી એટલે કે તેની સત્તા જીવની સત્તાથી જુદી છે. તે પુદ્ગલની સ્વતંત્ર સત્તા છે. આત્મા શરીરથી જુદો છે, શરીરની અવસ્થા તે શરીરમાં અને આત્માની અવસ્થા તે આત્મામાં; આત્મા તો જ્ઞાનસ્વભાવી છે તે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા શરીરની અવસ્થાને કેમ કરે ? હાલનું-ચાલનું તે બધી શરીરની અવસ્થા છે. શરીરશક્તિની અવસ્થા તે બધી ભેદરૂપ છે તે એકરૂપ રહી ગઈ નહિ, તો એવા ભેદને તું કેમ કરી શકે ?

પ્રશ્ન:-એમ કહેવાય છે ને કે કાયાના દોષ આત્મા કરે છે ?

ઉત્તર:-કાયાના દોષ આત્મા કરી શકતો નથી, પોતાના ભાવમાં દોષ થાય એટલે ઉપચારથી કાયાના દોષ કહેવાય છે.

ભીંસાતા નથી પણ ચેતન્યગોગો છૂટો પડીને દહુને છોડે છે, જ્ઞાનીનું મગ્નુ અસાધ્ય ન હોય પણ તેમનું મરણ તો આનંદપૂર્વક હોય છે

કર્મથી જુદો ચેતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ ધર્માત્મા વડે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, સમકિતીને ધોતાના ચેતન્યસ્વભાવની ધોતાને જ ખંચર પડે છે, નિઃસુદહુપણે ખખચ પડે છે તેમાં તેને ગંકા કે સંદેહ પાતે નથી, કેહને પૂછવા જવું પડતું નથી.

તીવ્ર-મદ અનુભવથી ભેદરૂપ થતાં, દુરંત રાગ-રસથી ભગેલાં અધ્યવસાનોની સંતતિ પણ જીવ નથી કારણ કે તે સંતતિથી અન્ય જુદો ચેતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે અવ્ય ઉપસંભવમાન અર્થાત તેઓ તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

અજ્ઞાની કહે છે કે તીવ્ર-મદ રાગથી જુદો કોઈ જીવ નથી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ઉપર જે ગમ થાય તે મદ રાગ છે, અને ઘર, શ્રી, છાકરાં ઉપર જે રાગ થાય તે તીવ્ર રાગ છે એવો તીવ્ર-મદ રાગ તે જ જીવ છે એમ અજ્ઞાની કહે છે. દયાનો, ભક્તિનો, પ્રાપ્તો જે રાગ છે તે મદ રાગ છે અને હિંસાનો, ચોરીનો, વિપયનો જે રાગ છે તે પાપરાગ છે, અજ્ઞાની કહે છે કે એવો તીવ્ર-મદ ગમ દુરંત છે એટલે તેનાથી પાર ઉતરી શકાય તે વાત અખતે બેસતી નથી.

સંતતિ એટલે એક પછી એક પ્રવાહરૂપ ગગનો જે રસ છે, એનાથી મારો ચેતન્યરસ જુદો છે તે રાગ-દેવના ગસની સંતતિને તોડીને આત્માનો નિઃશ્વરસ સમકિતીને અનુભવમાં આવે છે.

જેમ સંસારમાં પેમે ગેકડિયો છે, રજો તે નગર દેખાય છે, તેમ ધર્મ પણ રેકડિયો છે, પેમે તો પગોજી છે પણ ધર્મ તો ધોતાનો સ્વભાવ છે મારે સુખરૂપ છે, પુરુષાર્થ કરે તો નગર અનુભવમાં આવે એવો છે. વીતરાગ થવા પહેલાં પણ રાગના રસની તીવ્રતા અને મદતાથી આત્માનો રસ તદન જુદો છે એમ સમ્ય જ્ઞાનીઓને પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે છે મારે ધર્મ રેકડિયો છે

સમસ્ત જગતને પુણ્ય-પાપરૂપે વ્યાપતો કર્મનો વિપાક છે તે પણ જીવ નથી કારણ કે શુભાશુભ ભાવથી અન્ય જુદો ચૈતન્યસ્વ-ભાવરૂપ જીવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વયં ઉપસભ્યમાન છે અર્થાત્ તેઓ પોતે તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

આર ગતિ તે પુણ્ય-પાપરૂં ફળ છે. જગતમાં તે પુણ્ય ને પાપ વ્યાપી રહ્યાં છે-પ્રસરી રહ્યાં છે તે પણ જીવ નથી કારણ કે સમ્ય-ગરૂનિમાં ભાન થતાં શુભાશુભ ભાવથી જુદો આત્માનો અનુભવ થાય છે, જ્ઞાનીને શુભાશુભ ભાવ થાય છે ખરા, છતાં પણ તે શુભાશુભ ભાવ વર્તતા હોય તેનાથી જુદો પડી આત્માનો અનુભવ કરે છે, કારણ કે તે હજી વીતરાગ થયો નથી. વીતરાગને તો રાગ જુદો પાડવાનો રહ્યો નથી. આ તો ચોથા પાંચમા ગુણસ્થાને વૃહસ્થને પણ આવેા અનુભવ થાય તેની વાત છે; પરથી જુદો ચૈતન્યસ્વભાવ મણનાર-જોનાર જેવો છે તેવો જ તેને અનુભવે છે.

જે ભાવે ભગવાનની ભક્તિ કરવી તે ભાવ પણ રાગ છે તેથી કરીને શુભ પરિણામ છાડવાને અશુભ કરવા એમ વાત નથી પણ તે શુભભાવથી ધર્મ થાય, મોક્ષમાર્ગ ખૂલે તેમ નથી, શુભભાવ કરતાં કરતાં ક્રમે ક્રમે ધર્મ ઊઘડશે તેમ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં ખનશે નહિ. નેરાળા સ્વભાવરૂં ભાન કર્યે જ નિરાળો સ્વભાવ ઊઘડે.

કેટલાક કહે છે કે પ્રથમ તો ગાડે ચાલતા હોઠએ, પછી ગાડું ફીને ઘોડાગાડી લેવાય, અને ઘોડાગાડી, મૂકીને પછી સ્પેશિયલ લેવાય, અને પછી સ્પેશિયલ મૂકીને એગેરલેન લેવાય, એમ હળવે હળવે મેક મૂકીને બીજી લેવાય. તેમ શુભ કરતાં કરતાં શુદ્ધતા પ્રગટે. માધાન:-વિકાર કરતાં અવિકાર ક્યાંથી થાય? પણ અવિકાર સ્વ-પની શ્રદ્ધા કરતા અવિકાર ભાવ પ્રગટે, જાતમાંથી જાત આવે પણ જાતમાંથી જાત ક્યાંથી આવે? ભાવનગર ક્યે રસ્તેથી જવાય એની મોળખાણ વગર ગાડામાં બેસે કે રેલવેમાં બેસે પણ ભાવનગર ક્યાંથી

પ્રશ્ન-યોગના પદ્મ ક્ષે- આવે છે ન ?

ઉત્તર-ગાઠી, મન, વચનના ભગ છે તે મવા નિમિત્તના ભગ છે, તે ગગના નિમિત્તનો તારી પોને નથી ગગ ટાગના મારો નિમિત્તથી વાન ારી છે, જે નિમિત્ત તરુ ગગનુ વવલ જાય છે, તે નિમિત્તના ભગ મ્હા છે, તે ગગમા મનનુ નિમિત્ત હોય તો મન નાગ મ્હેનાય, વચનનુ નિમિત્ત હોય તો વચનયોગ મ્હેનાય મયાનુ નિમિત્ત હોય તો કાયયોગ મ્હેનાય યોગના જે પદ્મ ભગ મ્હા છે તેમા રાગથી અચ્ચિગતા થાય ત્યારે જે યોગનુ નિમિત્ત આવે છે તે નિમિત્તના ભગ મ્હા છે, નહિ કે તે આત્માના ભગ છે આ મા તો અરૂપી જ્ઞાનઘન છે તેમા પ ન ભગ પડતા હુલે ? આત્મામા જે વિધારી ભાન થાય તેમા જે નિમિત્તને પડખે ઠીમે રહીને ગગ મ્ છે તે નિમિત્ત ઉપર આગેપ કરીને સત્ય-અમત્યયોગ ગગ તે પડ ખાના ભગ પડયા છે, છતા તે યોગનો મ્હા આત્મા નરી

રાગ-દ્વેષાદિ જે ભાવ વાય તેમા વચ્ચ જે નિમિત્ત આવે તેન રાગનુ નિમિત્ત મ્હેનાય અને નિર્મળ વ્યવસ્થા પ્રજાદ કરનામા વચ્ચ જે દેન યુગ શાસ્ત્રનુ નિમિત્ત આવે તેન નિર્મળતાનુ નિમિત્ત મ્હેનાય

આત્મા તો ચિત્ત જ્ઞાનમૂર્તિ છે અગમ તે નિમિત્તના ભગ તરફના વવલાનાગો ભાન ન મ્વેને હુ ચિત્ત જ્ઞાન મ્હા આત્મા હુ તે તરફના વવલુનાગો ભાન જ્ઞેને તે સમજાનના યોગના નિમિ ત્તરી નાત કરી છે પણ નિમિત્ત મા મ્તાપલાની નાત મ્ગી નથી મન વચન, મયા તો જડ છે, મારે યોગના દાર ટાગનામુ મ્હેતા તે તર ફનો રાગ ટાગનામુ મ્હુ છે અને આત્માનુ ભાન મ્ગી વીતનાગી ભાન પ્રગ મ્નાનુ મ્હુ છે માડી તો એ પરમાણુ-જ્ઞાનની અન સ્થા મ્નાને અજ્ઞાની પણ સમર્થ નથી કારણ કે એ દ ન ધીત દ યનુ ના/પગ મ્હે તો મે દ ન એ મ્થ જાય

જ્ઞાની-સમષ્ટિ, પગ એના જે રાગી અધિકથી જુદા ચેતન રનમાનરૂપ આત્મા પ્ર વચ અનુભવે છે આ વાથો મોવ થયો

આત્માનું સ્વરૂપ અમને એસતું નથી, સાતા ભોગવે તે આસાતા પણ ભોગવે, ગોળ ખાય તે ચોકડાં પણ ખમે, તે સાતા-અસાતાના વેદનથી જુદા આત્મા અમને એસતો નથી તેમ અજ્ઞાની કહે છે. માત્ર સાતા-અસાતારૂપ જ જીવ માને છે.

જેને પુણ્ય-પાપના પરિણામથી જુદા આત્માની ઝોળખાણુ નથી, પુણ્ય-પાપના સૂક્ષ્મ રસથી પણ આત્મા જુદો છે, પુણ્યના સૂક્ષ્મ રસથી પણ આત્મા તદ્દન ભિન્ન છે, આત્માનો ચૈતન્યરસ જડરસથી તદ્દન જુદો છે, એવા પરથી ભિન્ન આત્માની જેણે યથાર્થ ઝોળખાણુ અને યથાર્થ પ્રતીત કરી નથી તે જીવો સાતાના રસને આત્માનો રસ માની લ્યે છે. કેટલીકવાર મનમાં સાતાના રસનું વેદન એવું આવે કે અજ્ઞાની તેને આત્માની શાંતિ માની લ્યે છે. એક સૂક્ષ્મ અંશ પણ આત્મામાં સાતાના રસનો વેદાય તે આત્માનો રસ નથી, પરનો રસ છે, જડનો રસ છે. પરનો એક અંશ પણ આત્મામાં નથી. આત્મા ચૈતન્યરસથી ભરપૂર છે, તેની જેને ખબર નથી, ને જડના રસને આત્માનો રસ માને છે, તે ગ્રોક્ષના માર્ગે નથી પણ બંધના માર્ગે

કેટલાક કહે છે કે અમને ધ્યાનમાં શાંતિ શાંતિ વેદાય છે, ઉત્તમ દેખાય છે, પ્રકાશ દેખાય છે, કેટલાક બાવા ભોગી કહે છે કે અમને ધ્યાનમાં આત્માનો આનંદ આવે છે. તે બંધા જડના પ્રકાશને આનંદને આત્માનો આનંદ અને ઉત્તમ માને છે. ભાઈ! આત્માનો અરૂપી જ્ઞાનપ્રકાશ, વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શવાળા રૂપી પ્રકાશથી તદ્દન ભિન્ન જુદી જાતનો છે, તેનું માહાત્મ્ય ન આવ્યું અને જડનું માહાત્મ્ય આવ્યું. પ્રકાશ દેખ્યો તેમાં શું વળ્યું? તેમા આત્માને શું લાભ થયો? આત્માના સ્વભાવનું જેને યથાર્થ જ્ઞાન નથી, પરનું જેને માહાત્મ્ય છે તે બંધા બંધને માર્ગે છે, ગ્રોક્ષને માર્ગે નથી.

અંદરમાં ' મહાસુહૃયા ' નામની પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દય થતાં મનમાં એવી શાંતિ લાગે, મનમાં એવો આનંદ લાગે કે અજ્ઞાની તેને

પહોંચાય ? તેમ આત્મસ્વભાવ કઈ રીતે ઊઘડે તેની પ્રથમ ઝોળ ખાણ કરે, શ્રદ્ધા કરે, પછી તેમાં સ્થિરતાના પ્રયત્નમાં ધીરો ચાલે કે ઉતાવળો ચાલે પણ માર્ગનું જ્ઞાન છે મારે અવશ્ય મોક્ષપર્યાય ઊત્તર ડવાની. જે આ પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે તે ભાવો મારા આત્મામાં નથી, હું તો જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા તે ભાવોથી તદ્દન નિરાળો છું તેમ શ્રદ્ધા કરવાથી ધર્મભાવ પ્રગટે પણ પુણ્યભાવ પાતે જ ધર્મ છે, તે ધર્મનો માર્ગ છે, ને તે માર્ગથી જ હજારે હજારે મોક્ષપર્યાય ઊઘડે તેવી માન્યતા તદ્દન મિથ્યાત્વને પાખંડ છે. શુભભાવ તે અશુભભાવ ઠાળવા મારે છે, ત્યાં તો શુભભાવમાં ધર્મ માનવા મ'ડયો, જેમ કહેવત છે ને કે બકરું કાઠતાં ઊંટકું પેકું.

મારો સ્વભાવ જ્ઞાતા-દૃષ્ટા છે એમ જ્ઞાન થાય ત્યારે અધી શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટે છે, પણ હજી અશુભ ભાવ ઊભા હોય છે, પૂર્ણ-પણે શુદ્ધમાં ઠરી શકતો નથી તેથી અશુભ ભાવને ઠાળવા શુભમાં જાય છે, પણ પૂર્ણ શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટે એટલે શુભ ભાવ પણ છૂટી જાય છે. સમક્રિતીને તેની ભૂમિકા પ્રમાણે શુભાશુભ ભાવ હોય પણ તેમાં તેને વિવેક હોય છે. અશુભ ભાવ છાડવા મારે શુભ ભાવમાં પુરુષાર્થથી જોડાય પણ તેને તે આદરણીય માનવો નથી. આ શુભ-ભાવ આસ્ત્રવ છે, રાગ છે, બંધન છે તેમ તે સમજે છે, તેનો કર્તા થતો નથી. જ્ઞાનીનું વલણ તો પૂર્ણપણે સ્વરૂપમાં ઠરી જવા તરફ જ રહે છે પણ પુરુષાર્થની મંજૂતાને લઈને શુભ ભાવમાં જોડાય છે.

છડો જોડા શાતા-અશાતારૂપે વ્યાપ્ત જે સમસ્ત તીવ્રમંદપશુરૂપ શુભો તે વડે ભેદરૂપ થવો જે કર્મનો અનુભવ તે પણ જીવ નથી-કારણ કે સુખદુઃખથી જુદો અન્ય ચૈતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ ભેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વયં ઉપલબ્ધમાન છે અર્થાત્ તેઓ પાતે તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

સંસારમાં શાતા ભોગવીએ, ખમા ખમા થઈ હોય અનેક જાતની અનુકૂળતા હોય, તેવું શાતાનું વેદન, અને અનેક જાતની પ્રતિકૂળતા હોય તેવું અશાતાનું વેદન, તે બન્ને વેદનથી ભિન્ન.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મે જ્ઞાનગુણ રોક્યો, દર્શનાવરણીય કર્મે દર્શન-
 ગુણ રોક્યો, મોહનીય કર્મે પ્રતીત અને સ્થિરતાગુણ રોક્યો, અને અંત-
 રાય કર્મે વીર્યગુણ રોક્યો, તેમ બોલાય છે પણ તેમાં સાચી વાત
 તો એ છે કે પોતે બ્યારે રાગ-દ્વેષમાં રોકાઈને પોતાની જ્ઞાનઅવસ્થાને
 હીણી કરે છે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય જ્ઞાન રોક્યું એમ આરોપ અપાય
 છે, તેમ દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય બંધાવું સમજી જવું; પોતે જ પોતાના
 સ્વભાવમાં નહિ પરિણમતાં, ઉંધા થઈને રાગ-દ્વેષને આકૃષ્ટતારૂપ
 પરિણમે છે એટલે પોતાના ગુણની અવસ્થા પોતે જ હીણી કરી,
 તેમાં કર્મ તો માત્ર નિમિત્ત એટલે હાજરરૂપ છે: પોતે હીણી અવ-
 સ્થાએ પરિણમ્યો એટલે કર્મને આરોપ આપીને કહેવાય છે કે આ
 કર્મે આને આવરણ કર્યું. તારી પ્રભુતાને ચૂકવનાર બીજું કોઈ કર્મ
 છે એમ કહેતાં તને શરમ નથી આવતી ?

કેટલાક કહે છે કે કર્મે અવગુણ કરાવ્યો, પણ વિચાર તો
 ખરો, કે કર્મે અવગુણ કરાવ્યો કે તે અવગુણ કર્યો ત્યારે અવગુણ
 થાય છે ? શું છે જો તો ખરો ! પુરુષાર્થનું બળ પોતે ફેરવ્યું નહિ
 તે પોતાનો વાંક છે તેમાં કર્મ શું કરે ? તે તો બિચારું જડ છે. તે
 જડ તારા ચેતન્યદ્રવ્યને અવગુણ કઈ રીતે કરાવે ? તે તો હું ભૂલ
 કર તેમાં માત્ર નિમિત્તરૂપ છે. નિમિત્ત એટલે ખારદાન, ખારદાન
 ખારદાનમાં ને માલ તે માલમાં; તે ખારદાનની શી કિંમત ? ખાર-
 દાન તે કાંઈ માલ નથી. તેથી કર્મથી આત્મા તદ્દન જુદો છે જેમ
 ખારલો ને તેમાં સૂતારો શુભ બને જુદા છે તેમ આઠ કર્મથી આત્મા
 તદ્દન જુદો છે તેને ભેદજ્ઞાનીએ પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

આત્મામાં અવગુણ કર્મ કરાવે અને કર્મ ટળે ત્યારે આત્મામાં
 ગુણ પ્રગટે એવી વાત તદ્દન અજ્ઞાનીના ઘરની છે. વીતરાગના
 ઘરની તે વાત નથી.

આ આઠ પ્રકાર કહ્યા તે સિવાય બીજા પણ કોઈ ઊંધી રીતે

એક અવસ્થાને બે પર્યાય ભેગા થતે ન હો અને બે અવસ્થાને એક દ્રવ્ય ન હો, આ ત્રિલોકનાથ તીર્થ કહેવતો ટેડમાર્ડ છે. કર્મની અવસ્થા આત્મા કરે અને કર્મ હો એમ એ- અવસ્થા બે દ્રવ્ય ભેગા થતે નહિ, તેમ આત્મા જ્ઞાન હો અને આત્મા શરીર આત્મી અવસ્થાને પણ કરે એમ એક પર્યાય બે અવસ્થાને હો નહિ, આ એક કુકડાનો અર્થ બગાવવું સમજે તો તેનો મોક્ષ થયા વિના હો નહિ.

વસ્તુની સિદ્ધતાના ભાગ વિના, અજ્ઞાની શિષ્યની જેમ હવ અને કર્મ બંને મળેલા તે હવ છે એમ માને છે પણ હવ તો મૂર્ખાપણે કર્મથી જુદો, અને કર્મની અવસ્થાથી પણ ત્રણમાળ જુદો.

કર્મની અવસ્થાથી જુદો ચેતન્યસ્વભાવમય હવ મધ્યજ્ઞાનીઓ પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે, માટે અનુભવ વડે પણ મિદ્ધ થાય છે કે કર્મથી આત્મા જુદો છે.

૮ મો ભોલો:-અર્થજિયાના મમર્થ એવો જે કર્મનો સંયોગ તે પણ હવ નથી કાળજી કે, આઠ કાળના સંયોગથી (ખાટલાથી) જુદો જે ખાટલામા મૂનાગે પુસ્તક તેની જેમ, કર્મસંયોગથી જુદા અન્ય ચેતન્યસ્વભાવમય હવ જોજ્ઞાનીઓ વડે મન્ય ઉપસંબધમાન છે અર્થાત્ તેઓ પાતે તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે.

જુઓ, આ કર્મનો સંયોગ તે કર્મની ક્રિયા કરવામાં સમર્થ છે પણ તે આત્માની ક્રિયા કરવામાં મમર્થ નથી માટે તે હવની સિદ્ધ છે તે હવસ્વરૂપ નથી, કાળજી કે આઠ કાળના ખાટલામા મૂનાગે જુદો છે ને ખાટલા જુદો છે પણ અજ્ઞાની મૂઠ આઠ કર્મની ક્રિયાને જ હવ માને છે અને કર્મના મયોગે થતી અવસ્થા તેને તાબે ધાય છે પણ તે કર્મ ને તેના નિમિત્તે થનારી અવસ્થા તે બંનેથી જુદો છે, તે તારા આત્માનું સ્વરૂપ નથી.

વિના ચારિત્ર ન થાય, વીતરાગ ન થાય, કેવળ ન થાય ને મુક્તિ પણ ન થાય.

અહીં આઠ કુર્મ અને પુણ્ય-પાપના પરિણામ તે બધું જરૂરમાં નાખી દીધું. તે બધી માટી ગણી છે. અહારની માટી ગરીરાદિ અને અંદરની માટી કાર્મણુ શરીરથી ઉત્પન્ન થતા મલિનભાવ તે બધી માટી છે તેનાથી સગવાન આત્મા જુદો છે,

હવે અહીં પુદ્ગલથી ભિન્ન આત્માની પ્રાપ્તિ પ્રત્યે વિગેય કરનાર એટલે કે પુદ્ગલને જ આત્મા માનનારને તેના આત્માના હિતની વાત કહી, મીઠાગથી ઉપદેશ આપવો, સમભાવથી કહેવું કે પ્રભુ ! તને જડ-ચેતન્યના પીચડામાં કેમ આત્મા મનાઈ ગયો છે વગેરે મીઠાગથી ઉપદેશ કરવો એમ આચાર્યદેવ કહે છે. તેને આ પ્રભાણે ઉપદેશ કરવો તેવું કળશરૂપ કાવ્ય કહેવામાં આવે છે.

(માધિની)

વિરમ કિમપરેણાકાર્યકોલાહલેન

સ્વયમપિ નિમૃતઃ સન્ પદ્ય પળ્માસમેકમ્ ।

હૃદયસરસિ પુંસઃ પુહ્લાદ્વિન્નયાન્ત્રો

નનુ કિમનુપલબ્ધિર્માતિ કિંચોપલબ્ધિઃ ॥ ૩૪ ॥

અર્થઃ—હે ભવ્ય ! તને નકામો કોલાહલ કરવાથી શું લાભ છે ? એ કોલાહલથી તું વિરક્ત થા અને એક ચેતન્યમાત્ર વસ્તુને પોતે નિશ્ચળ લીન થઈ દેખ; એવો છ મહિના અભ્યાસ કર અને જો (તપાસ) કે એમ કરવાથી પોતાના હૃદયસરોવરમાં, જેવું તેજ, પ્રતાપ, પ્રકાશ પુદ્ગલથી ભિન્ન છે એવા આત્માની પ્રાપ્તિ નથી થતી કે ધાય છે.

આચાર્યદેવે મીઠાગથી મીઠા મહેરામણુ પીરસ્યા છે, પકવાન પીરસ્યા છે.

હોતા હોય તો તેને પણ આ જ રીતે મમયમવનું એમ ભગવાનના ઉપદેશ છે.

૧૮૬૯ આમે વદ ૩ રાત્રી

ચેતન્યસ્વભાવરૂપ જીવ સર્વ પરભાવોથી જુદો છે તે ભેદ જ્ઞાનીઓને અનુભવનોચર છે. તેથી અજ્ઞાની, જે આગળ આ પ્રકાર કહેવાયા તે પ્રમાણે જીવ માને છે તે રીતે જીવનું સ્વરૂપ છે જ નહિ.

કર્મ ને આત્માની એકત્યલુદ્ધિરૂપ જે અધ્યયમાન થાય છે તેને જ અજ્ઞાની જીવ માને છે, વળી કેટલાક કહે છે ઘડિયાળમાં જેમ લોલક ને તેના ધવા સંચા છે તે બધું ભેગું થતે આખી ઘડિયાળ ચાલે છે ને? તેમ પુણ્ય-પાપના ભાવ અને ગરીર વગેરે બધું ભેગું થતે આત્મા છે. વગેરે વગેરે આઠ બોલ અજ્ઞાનીના કહેવાયા અને આઠ સામા તેના ઉત્તરરૂપે કહેવાયા.

પ્રશ્ન:—અત્યારે કાંઈ કર્મ ને આત્મા જુદા હોય? એ તો સિદ્ધ થાય ત્યારે જુદા પડે.

ઉત્તર.—અત્યારે જ મંપૂર્ણપણે જુદા છે એમ જ્ઞાનીઓને અનુભવ વર્તે છે. અત્યારે જ કર્મથી જુદો આત્માને જે ન માને, તેનો આત્મા કોઈ દી જુદો ન પડે અને તેને કર્મ ને લાભ ન થાય.

તસમાં તેસ વર્તમાનમાં જ જુદું છે તે વર્તમાનમાં જુદું હોય તો જુદું પડે છે, ગેરડીમાં ગસ વર્તમાનમાં જુદો છે તો જુદો પડે છે; તેમ વર્તમાનમાં કર્મ ને આત્મા જુદા છે તો સિદ્ધ થાય ત્યારે જુદા પડી શકે છે. ભેદજ્ઞાનીઓને તે જુદા આત્માનું ભાન કેવળજ્ઞાન થયા પહેલાં અત્યારે જ વર્તે છે શુભાશુભભાવ થયા છતાં આત્માનું ભિન્ન ભાન અત્યારે જ ભેદજ્ઞાનીઓને વર્તે છે.

જડથી જુદા આત્માનું ભાન અત્યારે જ ન થાય તો તે જડથી જુદો ન પડે, અને જુદો અભ્યા વિના સમ્યક્ત્વ ન થાય, સમ્યક્ત્વ

દશ વર્ષ પહેલાં શું થયું હતું, ગયા કાળમાં શું થયું હતું, તે બધું
યાદ કરી શકે છે, તે યાદ કરનારો પોતે કોણ છે? શરીર અને ધ્રુ-
વોથી નિરાળો ચૈતન્યભગવાન છે, ચૈતન્યપદાર્થ છે તેને બ્રે.

એક પરમાણુ બીજા પરમાણુનું કાંધ કરી શકે નહિ, એક
આત્મા બીજા આત્માનું કાંધ કરી શકે નહિ એટલે હવે તું તારા
જ આંગણામાં ઊભો રહે, કોઇ કોઇનું કાંધ કરી શકે તેમ માનવું તે
ત્રણકાળમાં જૂકું છે, તો હવે કલબસાટ આવ્યા તારા ઘરમાં, તારે
આંગણે. તારા આંગણામાં એટલે તારા ભાવમાં રહીને તારે તારું
કેરલુંક બગાડવું છે?

છાકરો, સ્ત્રી, વગેરે તારું કાંધ કરી શકે નહિ, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર
પણ તારું કાંધ કરી શકે નહિ. કોઇ તારું બગાડવા સમર્થ નથી,
કોઇ તારું સુધારવા પણ સમર્થ નથી. તું કોઇનું બગાડવા સમર્થ
નથી, તું કોઇનું સુધારવા પણ સમર્થ નથી. સર્વ દ્રવ્ય અસહાય છે.
હવે તારે રહ્યું શું કરવાનું, ? તારા ભાવમાંજ કરવાનું રહ્યું, ઊંધો
ભાવ કરવો કે સવળો ભાવ કરવો તે તારા હાથમાં છે, કારણ કે
પરનું તું કાંધ કરી શકે તેમ નથી. જગતના દરેક પદાર્થો પરથી અ-
સહાય છે. વિકારીભાવ થાય તેટલો હું એમ માનવામાં તું મમર્થ
છા, પણ વિકારીભાવ કરીને તારે કરવું છે શું? હવે તારા આંગણામાં
રહીને કોસાહસ કરીને શું કામ છે?

હવે મનમાં ભાવ ધાય એટલા તારા હાથમાં છે પણ વિકારી-
ભાવ ધાય એ જ મારા છે એમ માનીને તારે લાભ શું કાઢવો છે?
વસ્તુનો પરમ સ્વતંત્ર સ્વભાવ છે તો પરભાવને તારા માનીને તારે
લાભ ક્યો કાઢવો છે?

શરીરાદિ, સ્ત્રી-કુટુંબાદિ, દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તારું કાંધ કરી શકતા
નથી, તું તેનું કાંધ કરી શકતો નથી, તો બધેથી ઉપાડીને હવે તને
એકકોર તારે ઘરે લાવ્યા, હવે કહે કે તારે આંગણામાં ઊભા રહીને
તારું કેરલુંક બગાડવું છે?

હે ભગવાન ! વિરમ ! વિરમ ! વિરમ ! હે ભગવાન આત્મા ! તુ આ પુણ્ય-પાપના ભાવને પોતાના માનીને ત્યાં કેમ અરકથો એ રીતે તારા કોઈ દિવસ આરા નહિ આવે, આવાં ઉત્તમ મળ્યાં, સર્વસમાગમ મળ્યા, આ સર્વજ્ઞની વાણી કાને પડી ને હું તું કોસાહસ ને કલ્પસ કેમ કર્યાં કહે છે ? તારું સ્વરૂપ તને ન જાય ને પરતું સ્વરૂપ તને સમજાય એ વાત તે કંઈ જાતની ? મનુષ્યદેહ મળ્યો, ઠરવાનાં ટાણાં આપ્યાં, અને હું તું કલ્પસ કર્યાં કરે છે કે અમને ન મમજાય, કંઈ પડે, એવો નકામો કોસાહસ કરવો છોડી દે.

હે ભગ્ય ! નકામો કોસાહસ-કલ્પસથી શું લાભ છે, દેહ દેવગ્રામમાં ચિત્તન્યમણી કામ-દોષાદિ વિકાર વગરનો ધિરાજ છે, તેને ભો, તેને તપાસ, ઠર ઠર ! ભાઈ ! આમ કરું તો ધર્મ થાય, પગથી ધર્મ થાય એવા નકામો કોસાહસથી હવે કાંઈક ઠર, નિવૃત્ત થા.

તેનીસ ગાથા પૂરી થતાં આચાર્ય દેવે કહ્યું હતું કે આ સાંભળીને કોને બેદજ્ઞાન ન થાય ? થાય જ, કોઈ દીર્ઘ સંસારી હોય તેની અહીં વાત નથી. ત્યાં એ તમડા બેગા થયા હતા અને અહીં અગિયાર ગાથા બેગવીને એ શોગડા બેગા થયા એટલે ૧૪ ગાથા એ કહે છે કે અમે આરક્ષી આરક્ષી વાતથી માંડીને કહેતા આવીએ છીએ. તો આ સાંભળીને કોને આત્મભાન ન થાય ? થાય જ.

હે ભગ્ય ! તને નકામો કોસાહસ કરવાથી શું પ્રયોજન છે ? પ્રભુ ! પાંચ કંદ્રિયના વિષય બંધ કરીને અંદર જો તો એક ચિત્તન્યવાસ પડે છે, તેને ગગીર, વાણી, અને પુણ્ય-પાપના પરિણામ સાથે કાંઈ પણ મંબંધ નથી.

પાંચ કંદ્રિયેશનું લક્ષ બંધ કરી દે, આંખો બંધ કરી દે, તો પણ અંદર ઘણાં વર્ષોની સ્મૃતિ રાખી શકે એવી એક ચીજ છે, ઘણાં વર્ષોની વાતને જે મનુષ્યમાં સાચી શકે છે, કાલે શું થયું હતું,

કહણ-નકોર છે; તેમ આત્મા કહણ અને નકોર છે તેની અંદર કો-
 સીજ પેસે તેમ નથી. તે ધી જે અગ્નિના સંયોગે ઊભુ થાય તો ઓગળે
 અને પહોણું થાય, ઢીણું થાય. તેમ આત્મા કર્મના સંયોગે રાગ-દ્વેષમાં
 જેડાય તો અવસ્થામાં ઊભુ થાય, ઢીણો થાય, પણ કવ્ય તો નકોર
 જ છે, અખડાનંદ જ છે તે ખડ ખડ થતો નથી તેવા ભગવાન
 આત્માનો એક જ મહિના અભ્યાસ કર

પરદેશમાં પેસા હમાવા ગયો ત્યાં ફેરફાર વર્ષ ગુમાવ્યાં ?
 પેસા માગ છે તેમ તે મૂળને પોતાની માની તેના ધણી ધણો, પણ
 પેસા તો જડ છે, તો તે જડનો ગ્વામી જડ હોય કે ચેતન્ય ? જડનો
 સ્વામી-ધણી જડ જ હોય. જડ એવું જે રાગીર, પેમા વગેરેને
 પોતાનાં માને તે જડ જ છે કારણ કે જડને પોતાનું માન્યું માટે પોતે
 જડ જ થયો, તેને આત્માનું જ્ઞાન નથી, અગે મુરખ ! તને તારણહાર
 પેસા નથી, તારા લાખ કે કોડ પેસા ઓગાળીને તને પાય તો તારી
 દુર્ગતિ અરકે તેમ નથી, તેમ લાખ કે કોડ પેસા કોળને આપી ? તો
 વર્મ થાય તેમ નથી.

ધર્મ તે આત્માનો અભ્યાસ છે, તે સ્વભાવને જરીક કસખસાર
 મૂકીને જે વેપારમાં કેમ એકમાં ન કાવે તો બીજામાં ને બીજામાં
 ન કાવે તો ત્રીજામાં, એમ કાવ કરવા શ્રેય્યા કહે છે, અભ્યાસ કર્યા
 જ કરે છે. એમ આ ભગવાન ચેતન્ય આત્મા જે નિજ ધનથી ભર-
 પૂર છે, જે ધન કયાં પછુ ખૂટે એવું નથી એવા આત્માની અમે
 તને વાત કરી, તેને એકવાર અભ્યાસ કરીને જો તો ખગે ! એમ
 કરવાથી પોતાના હૃદયસરોવરમાં જેવું તેજ, જેનો પ્રકાશ, જેનો
 પ્રતાપ પુરુષલથી સિત્ત છે એવા આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે કે નથી થતી ?

કેટલાક કહે છે કે અત્યારે અમને આવી ત્રીણી વાત
 સમજાય નહિ, તેને આચાર્ય દેવ કહે છે કે તું હૃદયસરોવરમાં જરીક
 તપાસ કર ને જો તો ખરો ! આહી આચાર્ય દેવ શિષ્યને અંદર
 જોવાનું કહે છે.

તુ નાતનું, સંઘનું કાંઈ કરી ગણવાને ગમર્થ નથી મારે હવે ઉભો ગહે તારે આંગણે. હવે પુણ્ય-પાપની લાગણી છે તેનાથી ગરીબ તો જુદો પડ ! કોલાહલને કલમલાલ અંદર કરી ગ્યો છે, પણ પાપ તે તારું કાંઈ ઘોણી ગરે તેમ નથી, ત્રિલોકનાથ તીર્થ કર પણ તારું કાંઈ કરી શકે તેમ નથી, વસ્તુનો આ પરમ અન્ય સ્વભાવ છે, આનાથી બીજું હોય તે જુદાજુ છે.

હિંમત, જૂઠું, ચારી આદિ પાપના પરિણામ અને શાસ્ત્ર, દાન, દયા, દાન આદિ પુણ્યના પરિણામ તે બન્ને શુભાશુભ પરિણામમાં અટકીને તારે કેટલોક લાભ કાઢવો છે ? કોલાહલને શાંત કર ! ધીરો થા ! ધીરો થા ! તારી જ્યા હવે તું કર !

કલ્યાણસાચીમાં ચેતન્યભગવાન તરફ જુદું તત્ત્વ છે, તે ચેતન્ય મૂર્તિમાં કર પાતે-જાતે અનુભવ કર, પ્રત્યક્ષ અનુભવ કર મન નહિ, શાગ નહિ, પરની અપેક્ષા નહિ, એમ પરના અવલંબન વગર પાતે એટલે જાતે અનુભવ કર, પરના આશ્રય વગર, જાતે એટલે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કર. તારો ચેતન્યમૂર્તિ સ્વભાવ જુદો છે તેની આગખાણ કર. તેમાં જ કર, ચેતન્યમૂર્તિ આત્માને જાને રખ, આપ્યા વિના નિશ્ચય લીન થા.

અહીં તો આટલું આટલું સમગ્રવ્યાં પછી કહે છે કે હવે તું જુદો પડ, અનુભવ કર, એકદમ સમગ્રવ્યાં વર્ગ કરવા માગે તો ન થાય અહીં તો આચાર્ય જ્યે કહ્યું છે કે છે મહિના તો અર્ધયામ કર, નિવૃત્તિ લે, બધી વાત મૂકી દે, અને માત્ર ચેતન્યમૂર્તિને જ અંદર અભ્યાસ કરી પગથી જુદો પાડ. છે મહિના પણ વગરે કહ્યા છે તે આગળ કહેવો.

આત્મા ધ્રુવ ચેતન્યમૂર્તિ, પરથી નિરાગો, અખંડાનંદ છે. તે ધીના ધી જેવો ઘન છે. જેમ શિયાળાનું ધી વરમી ગયું હોય-ઘન થઈ ગયું હોય, તે ધીને આંગણી વડે ઉખેડે તો પણ ઉખેડે નહિ એવું

કહ્યું-નકોર છે; તેમ આત્મા કહ્યું અને નકોર છે તેની અંદર કો
 યીજ પેસે તેમ નથી. તે ધી જે અગ્નિના સંયોગે ઊંચુ થાય તો ઓગળે
 ર પહોણું થાય, ઠીણુ થાય. તેમ આત્મા કુર્મના સંયોગે રાગ-દ્વેષમાં
 જેડાય તો અવસ્થામાં ઉબ્બુ થાય, ઠીણા થાય, પણ ક્યેવ તો નકોર
 ય છે, અખડાનંદ જ છે તે ખડ ખડ થતો નથી તેના લગવાન
 આત્માનો એક જ મહિના અભ્યાસ કં

પરદેશમાં પેસા કમાવા ગયો ત્યાં કેટલાં વર્ષ ગૃમાવ્યા ?
 આ ભાગ છે તેમ તે જૂળને પોતાની માની તેનો રહી થયો, પણ
 આ તો જડ છે, તો તે જડનો આમી જડ હોય કે વેતન્ય ? જડનો
 આમી-વહી જડ જ હોય જડ એવું તે શરીર, પેમા વગેરેને
 પોતાનાં માને તે જડ જ છે કારણ કે જડને પોતાનું માન્યું મારે પોતે
 જડ જ થયો, તેને આત્માનું જ્ઞાન નથી, અરે મુરખ ! તને તાજાહુ
 આ નથી, તારા લાખ કે કોડ પેસા ઓગાળીને તને પાય તો તારી
 ગતિ અટકે તેમ નથી, તેમ લાખ કે કોડ પેસા કોને આપી કે તો
 મં થાય તેમ નથી

ધર્મ તે આત્માનો અભ્યાસ છે, તે સ્વભાવને જરીક કલ્પસાદ
 ઊંચે જે વેપારમાં કેમ એકમાં ન ફાયે તો ખીલમાં ને ખીલમાં
 ફાયે તો ત્રીજામાં, એમ ફાય કરના શ્રેય્યા કરે છે, અભ્યાસ કર્યા
 કરે છે એમ આ લગવાન વેતન્ય આત્મા જે નિજ વતથી ભર
 ર છે, જે ધન કયાને પણ ખૂટે એવું નથી એવા આત્માની અભે
 તે વાત કરી તેને એકવાર અભ્યાસ કરીને જે તો ખરો ! એમ
 સ્વાધી પોતાના હૃદયસરોવરમાં જેવું તેજ, જેનો પ્રકાશ, જેનો
 તાપ પુણ્ણલથી વિજ છે એવા આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે કે નથી થતી ?

કેટલાંક કહે છે કે અત્યારે અમને આવી ઝીણી વાત
 મળ્ય નહિ, તેને આચાર્યદેવ કહે છે કે તું હુંયસરોવરમાં જરીક
 પાસ કર ને જે તો ખરો ! અહીં આચાર્યદેવ શિષ્યને અંજ
 વાતું કહે છે

આત્મ સમજ્યા વગર અનંતવાર જન્મ-મરણ કર્યાં. જેન ગત્તુડિયાં ને અણશિયાં મરે તેમ મરણ કર્યાં. પણ તેની કાંઈ કિંમત નથી. મરનાર મરે અને ઘરનાં માણસ અર્ધાં બેગા થઈને ગેવે અને વળી વખાણ પણ કરે, કે ભાઈ તો છવતા પણ પુણ્યશાળી અને મરતાં પણ કાંઈ વેદના ન બોનવી માટે પુણ્યશાળી થયા. ગાંડા તે કાંઈ ગાંડા ! ગાંડાને કાંઈ શિંગડાં ઊગતાં હશે ? આછડી મારી, છાકું મારાં, પેસો મારો, અધું મારું મારું કરતો અજ્ઞાનની મૂઠતા લ તે ગયો છે, મરીને કયાંય ગયો હશે, તે વળી પુણ્યશાળી કેવો ? પુણ્ય શાળી તો તે કહેવાય કે જે સ્વરૂપની ઝાળખાણ કરી તેમાં લીન થઈ હેલને છાડે. સ્વરૂપની ઝાળખાણવાળાને પુણ્યશાળી કહ્યો, તેમાં પુણ્યનો અર્થ આત્માની પવિત્રતા સમજવો.

તારા તત્ત્વની ઝાળખાણ વગર તું જઈશ કર્યાં ? તે તત્ત્વની ઝાળખાણ વગર તું માનતો હો કે મને લાભ થાય ને ધર્મ થાય પણ તે યાત હુરામ છે. તારા આત્માના મ્યલાયની ખખર વગર તું રહીશ કર્યાં ? મરવાના જોખમે શિયાખાં નીચે મીલી લેવા જાય. ત્યાં એટલી મહેનત કરે પણ આત્માનો અભ્યાસ કરવાનું આવે તો તેમાં મહેનત કરવી નથી.

મારા પાંચ હજારના પગાર ખાય ને માને કે આ મારી મહેનત અને ડહાપણનું ફળ છે પણ તે કાંઈ વર્તમાન ડહાપણનું ફળ નથી. મીઠી એમ એ. અને એલએલ. બી. ની ડીથી મેળવે તે કાંઈ વર્તમાન પુરુષાર્થનું ફળ નથી, એ તો પૂર્વનું ફારણ છે. ' પૂર્વે' કાંઈક જ્ઞાનવરણીય કર્મ ઝાણું બાંધું હોય એટલે જ્ઞાનનો ઉઘાડ રહ્યો તેથી વર્તમાનમાં શુદ્ધિ ને કળા દેખાય છે, ને પૂર્વે કાંઈક કપાય મંદ કર્યો હોય તેથી વર્તમાનમાં પુણ્યનો ઉદય દેખાય તે પણ પૂર્વનું ફળ છે, છતાં ત્યાં પુરુષાર્થ પ્રેમથી કરશે; અને આ જે કહેવાય છે તેવી

આત્માની ઝોળખાણ કરવી તે વર્તમાન પુરુષાર્થનું ફળ છે, ધર્મ તે પૂર્વના ઉઘાડથી કે પુણ્યથી થાય તેમ બીલકુલ નથી. ધર્મ તે વર્તમાન પુરુષાર્થથી જ થાય છે તે ત્યાં મહેનત કરવી જીવેને આકરી લાગે છે. જેમાં પુરુષાર્થથી નથી થતું ત્યાં મહેનત કરવી છે ને ત્યાં પુરુષાર્થથી થાય છે ત્યાં મહેનત કરવી નથી. મોટા વડા પ્રધાન થયા તે વર્તમાન પુરુષાર્થનું ફળ બીલકુલ નથી, કિંચિત્માત્ર નથી, પૈસા મેળવવાનો રાગ છે, ત્યાંમુથી જે વેપારથી, જે નોકરીથી, વગેરે જે રીતે પૈસા મળવાના હોય તે જાતનો ચિકિત્સ આગ્યા વગર રહેશે નહિ. બુદ્ધિનો ઉઘાડ હોવા છતાં જે આત્માનું જ્ઞાન કરવાનો પુરુષાર્થ ન કર્યો તે કષ્ટાય નમઃ એટલે અવરાધ જવાના, માટે કહે છે કે જે પાતાના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરે તે પાતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ જરૂર થાય. ।

એકવાર કહ્યું હતું ને કે એક ગામમાં એક દસા શ્રીમાળીનો છાકરો હતો તે દગ વરસ ભણ્યો ત્યારે સો મુધી માંડ રીખ્યો, અને ભગિયાનો છાકરો હોય તોપણ બુદ્ધિપાલો હોય, એટલે તેમાં એમ જ આગ્યું કે બુદ્ધિનો ઉઘાડ મળવો તે વર્તમાન પુરુષાર્થનું ફળ નથી. પાતાના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરે તે આત્માનો લાભ તુરત પુરુષાર્થથી થાય, જે પરવસ્તુ હોય તે તુરત પ્રાપ્તિ ન થાય.

પાતાનું સ્વરૂપ તે મોજૂદ છે પણ ભૂલી રહ્યો છે. જે ચેતીને કષ્ટે તે પાસે જ છે, નજીક જ છે, નજીક એટલે વું જ છે એમ કહે છે. મરવાના જેખમે-દરિયામાં નીચે માર્તી લેવા બધ પડુ આત્માને પામવાનો અભ્યાસ કરવાની મહેનત કરવી નથી. ચૈતન્ય ભગવાન જ્ઞાન-આનંદથી ભરપૂર છે. શરીર, મન, વાણી તે બધું ધૂળ છે, મસાલમાં તે અંધને ધૂળ થતાં નથી જોયાં? તે બધાં ધૂળ જ છે, કહુ-મુકું તે ભાવ, હિંસા-અહિંસાનો બધો ભાવ ચિકાર છે. ને અંદર ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન છે તે બધાથી નિરાળો નિર્વિકાર છે તેને વું જે તે ખરો ! તેની પ્રાપ્તિ માટે એકવાર જ મહિના તેની જ

પાછા પરીને અભ્યાસ કર, પછી જો તો ખરો ! આત્માની પ્રાપ્તિ ધાય છે કે નથી થતી ! જો આત્માનો સ્વભાવ છે તે સ્વભાવને નિશ્ચય લીન ધર્મ એકધાર તો જો ! જેનું તેજ, પ્રતાપ અખંડ છે તેનો એક વાર હ મહિના અભ્યાસ કરી તપાસ કર, પછી જો કે આત્માની પ્રાપ્તિ ધાય છે કે નથી થતી ! જરૂર થશે જ.

શ્રેતીને દોષે તો ગગ-રૂપ, ગગીઠ વગરનું જેવું સિદ્ધ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તેવો જ આત્મા અંદર બિગણ રહ્યો છે, તેવો જ તને અનુભવાને

આહીં હ મહિનાનો અભ્યાસ કર્યો તેથી એમન સમજવું કે એરલો જ વખત લાગે તેનું થવું તો મુહૂર્ત માત્રમાં જ છે આત્માનું સ્વરૂપ પ્રગટાવવા માટે જો અભ્યાસ કરે તો તેની પ્રાપ્તિ મુહૂર્ત એરલે અડતાળીસ મિનિટમાં ધાય તેમ છે પરંતુ શિષ્યને બહુ કાલ લાગે તેથી આહીં હ મહિના કર્યા છે કેહ કહે કે હ મહિનામાં ધર્મ જાય તે તો બહુ સહેલું કહ્યું, પણ સારું જ છે, તાગે સ્વભાવ જાલ તો તારામાં જ છે, સહેલો જ છે

કેહ કહે કે આ અભ્યાસ તો બહુ કાલ લાગે છે બહુ કહિતા હો તો પચીસાસાખની મૂરીમાંથી બાર લાખ છાકરાને આપું ન તેર લાખ ધર્માદામાં આપું. જો એમ પેસાથી ધર્મ થતો હોય તો; એ રીતે જ ધર્મ કરી દરજે પણ એ પેસો ક્યાં તારી ચીજ છે ? તે તો પરવસ્તુ છે માટે તેનાથી ધર્મ ધાય ક્યાંથી ? ધર્મ તારે તાગે કરવો છે ન ! તો તાગે ધર્મ તારી ચીજમાંથી ધાય કે પર ચીજમાંથી ? તારી ચીજ તારી પાસે છે તેનાથી ધર્મ ધાય. આત્માએ પોતાનો સ્વભાવ સૂદીને પગસક્ષ ક્યું છે, તેથી તેને ડુર્લભ લાગે છે.

‘ અનુભવ પ્રકાશ ’ માં ચાંપા ભગવાનનું દર્શાવ છે. એક ચાંપા નામનો ભરવાડ હતો તે બંધાની ગાયો ચારવા બંધ એરલે બીજા માખીએ તેને ઘેર પૂછવા આવે, એવા ચાંપા ! અમારી ગાય આથી

છે? તેમ ઘણીવાર બરા પૂછ; તેમાં ચાંપે એકવાર પીધો દારુ, ને આબ્યો ઘર, તેને એમ થયું કે હું ચાંપો નહિ, ઘરવું બારણું ખંવ ને બાઇડી અંદર. પછી બારણે આવીને ઊભો, ને જે પેલા માણસો હુરવખને આવીને કહેતા તેમ આ પણ કહે છે કે એલા ચાંપા! અહીં ચાંપો છે? એમ એક બે વાર કહ્યું, ત્યારે બાઇડીએ અંદરથી કહ્યું કે તમે કોણ છો? ત્યારે એને એમ થયું કે અરે! હું જ ચાંપો. એમ આત્મા ચાંપો એટલે જ્ઞાન-આનંદરૂપ મોગરાની સુગંધવાળો છે, તે અજ્ઞાનને લઇને હું કોણ છું તેમ બુદ્ધ્યો, તેણે ગરીરાદિ અને રાગ-દ્વેષને પોતાનાં માન્યાં છે તેથી તે જ હું છું તેમ તેને થઈ પડ્યું છે કારણ કે અનાદિનો તે જ અભ્યાસ છે. તેમાં તેને સમજવનાર શ્રી ગુરુ મળ્યા તેણે કહ્યું કે તારું સ્વરૂપ તો પરમ નિર્મળ સિદ્ધ જેવું છે, આ તેં માન્યું છે તે તારું સ્વરૂપ નથી પછી તે સમજે એટલે કહે કે હા, આ માત્ર સ્વરૂપ નહિ, હું તો બુદ્ધ્યો હતો.

જીવોને આ કાળે સમજવું દુર્લભ થઈ પડ્યું છે, પચમ કાળ એટલે ઘણે ઠેકાણે ઊંધી પ્રરૂપણા ચાલે અને જાતે સમજી શકે નહિ તેથી લોકોને સમજવું અત્યારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે તેમાં જ્યાં આત્માની વાત ચાલતી હોય તો કહે કે બંને ટાણાં આત્માની જ વાત, પણ એસા! આત્મા સિવાય બીજી વાત શું કરવાની છે?

સત્સમાગમ વડે આત્માનું સ્વરૂપ શ્રવણ કરી સમજવાનો પ્રયત્ન કરે તો સમજાય, પણ ચેતન્યમૂર્તિને ભૂલીને રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપમાં સંક્રાન્ત ગયો તેને કંઠણ લાગે છે, અણુઅણુએ કંઠણ છે, ઊંચું માને તો કંઠણ ને માંધુ છે. ગાત્રમાં કહ્યું છે કે બાધિબીજ દુર્લભ છે. તે વાત સાચી છે, પરંતુ પોતાનો સ્વભાવ છે તે અપેક્ષાએ સુલભ છે જો તેને માટ એનાર તનતોડ અભ્યાસ કરીશ તો છ મહિનાથી વધારે કાળ નહિ લાગે

અત્યારે તો બહારનો બધો અભ્યાસ થઈ પડ્યો છે

દેવચંદ્રણ્યે કહ્યું છે કે:—

દ્રવ્યક્રિયા રુચિ જીવડા જ,
ભાવ ધરમ રુચિ હીન;
ઉપદેશક પણ તેહવા જ,
શુ' કરે જીવ નવીન રે—

ચંદ્રાનન જિન સાંભળીએ અરદાસ.

આત્મારે જીવોને ભાવધર્મની રુચિ ઘટી ગઈ છે, આત્મા શુ' ધર્મ શુ' ? મોક્ષ શુ' ? મોક્ષમાર્ગ શુ' ? તેના યથાર્થ સ્વરૂપને સમજવાની જીવોને રુચિ ઘટી ગઈ છે, અને બાહ્ય જડની ક્રિયામાં જ જીવો રચીપચી રહ્યા છે, શુ' જડની ક્રિયાથી ચૈતન્યનો ધર્મ થતો હશે ? એટલું પણ વિચારવાનો અવકાશ નથી, શુ' કરે ? ઉપદેશ આપનાર પણ માથે તેહવા મળ્યા છે, તેથી બિચારા જીવો શુ' નવીન કરી શકે ? એમ દેવચંદ્રણ્ય ચંદ્રાનન ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં અરદાસ કરે છે.

જીવો જડ ક્રિયામાં જ ધર્મ માની બેઠા છે, ધર્મ શુ' છે તેની કાંઈ ખબર નહિ, જે બાબુનો ઉપદેશ મળે તે બાબુ હા એ હા પાડે. જેમ ધર્મની પૂછી જે બાબુનો પવન આવે તે બાબુ લટપટ ધાય, તેમ ધોતે કાંઈ નિર્જીવ 'કરે નહિ અને જે બાબુનો ઉપદેશ મળે તે બાબુ 'જે મહારાજ જે' કૃપા કરે. સત્ય-અસત્યની પરીક્ષા ન કરવી તે સહેલું હોય તે ઠીક એમ માની લેવું, જ્યાં આત્માની વાત ચાલતી હોય ત્યાં એમ કહે કે આજે તો આખો દિવસ આત્મા, આત્મા ને આત્મા જ માંડ્યો છે, એમ તે વાતમાં અરુચિ કરે. પણ કોઈ બહારમાં પેસાઈ, ક્રિયાઈ, કે શુભ પરિણામથી ધર્મ બતાવે તો તેને રુચિ કર લાગે, અને કહે કે તમે કહો છો તે ઠીક લાગે છે. ઝટકને મનુષ્યપણાનો છૂટકારો ! હા, ભવનો છૂટકારો નહિ પણ મનુષ્યપણાનો છૂટકારો એટલે કે મનુષ્યભવ હારીને કંમે કંમે દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જવાનો; રીને મનુષ્યભવ અનંતકાળે પણ મળવો મુંઝેલ ધમ્મ પડે.

જે ભાવે અવન થાય તે ભાવે મોક્ષ ન થાય, જે ભાવે મોક્ષ થાય તે ભાવે અવન ન થાય, જે ભાવે મનુષ્યપણું મળે તે ભાવે મોક્ષ ન થાય, જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર અગ્રાય તે ભાવે મોક્ષ ન થાય, અને જે ભાવે મોક્ષ મળે તે ભાવે તીર્થંકર પ્રકૃતિ કે મનુષ્યપણું વગેરે કાંઈ ન મળે. આચાર્યદેવ કહે છે કે જે વિધિથી અને પદ્ધતિથી કહેવાય છે તે વિધિથી અને પદ્ધતિથી જો સમજ તો જન્મ મરણ નહિ રહે, અવતાર નહિ રહે, અવન નહિ રહે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે અરે ભાઈ! જેમાં તારું કાંઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી તેમાં તું નકામો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, પણ અમે કહીએ છીએ તેમાં તું એક વાર તો છ મહિના અભ્યાસ કર. ચૈતન્ય-સ્વરૂપને સમજીને તેમાં લીનતાનો એકવાર તો સતતપણે તેની પાછળ પડીને છ મહિના અભ્યાસ કર, એકવાર ખરેખર છ મહિના અભ્યાસ કર, તો આત્માની પ્રાપ્તિ થયા વગર રહેશે નહિ, જરૂર થશે જ.

આચાર્યદેવે છ મહિનાનો અભ્યાસ કરવાનું કહ્યું એટલે શિષ્ય જ્ઞાસાથી પૂછ કે ભગવાન! આત્મામાં જે પુણ્ય-પાપના ભાવ, યા-હિંસાના ભાવ, ભક્તિ, પૂજા કે વ્રતના ભાવ થાય ■ તેને માપે જીવ ન કહ્યા પણ તેનાથી જુદો આત્માનો જે જ્ઞાના-દ્રષ્ટા સ્વભાવ તેને જીવ કહ્યો, તો આ પુણ્ય-પાપ આદિના ભાવો તો કથંચિત્ ચૈતન્ય સાથે સંબંધ રાખે છે, કેમકરે ચૈતન્યની અવસ્થામાં થતાં પ્રતિભાસે છે, પણ ચૈતન્ય સિવાય જડમાં, લાકડામાં, થતા દેખાતા ધી, જીવો, આ શિષ્યને જ્ઞાસા થઈ એટલે પરિક્ષામ જોવા ડીખ્યો શિષ્યે શું કહ્યું! હુપ્, શોક, સુખ, દુઃખ, તેનું વેદન આત્મા સાથે સંબંધ રાખતું પ્રતિભાસે છે, પરંતુ ને ભાવો કાંઈ જડમાં દેખાતા નથી તો તેને જડના કેમ કહ્યા? શિષ્ય પોતે અંદર જે રાગ પની આકુળતાનું વેદન થઈ રહ્યું છે તે વેદનને જોઈને પ્રશ્ન કરે છે. જે આચાર્યદેવ ૪૫ મી ગાથામાં આકુળતા અને અનાકુળતાનું સ્વરૂપ મંગલવગે. ॥ ૪૪ ॥

૧૯૯૯ આસો વદ ૪ રી

આચાર્યદેવે પુણ્ય-પાપના મલિન ભાવ થાય છે તે જડના કઠોરી શરીર આદિના રજકણ તો જડ છે પણ અંદર જે કામ-ક્રોધ વિકારી ભાવ થાય તેને પણ જડ કહ્યા.

જેટલી પુણ્ય-પાપની લાગણી થાય છે તે બધી બાહ્ય ભાવ થાય છે. તે બધી ઉપાધિ છે, તે ઉપાધિ જેટલો આત્મા માન્યો તે પોતાનો નિર્મળ સ્વભાવ જુદો છે તે સ્વભાવ ન માન્યો, એટલે તેનાથી છૂટું પાપુ, ધર્મ કરવો, મુક્તિ કરવી, તે તો કાંઈ રહ્યું નહિ જેને પર વિષે પોતાપણની યુદ્ધિ છે તેને પોતાની અદ્વા નથી, પોતાનું જુદા નિર્મળ સ્વભાવની પ્રતીત નથી; જેણે વિકારને પોતાનો માન્યો તે તેને ટાળવાનો અને સ્વરૂપમાં કરવાનો પ્રયાસ પણ કેમ કરશે! આચાર્યદેવ કહે છે કે વિકારીભાવને પોતાના ન માન અને સ્વરૂપની અદ્વા, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર કરી કર તો તે વિકાર ટળી જશે.

હિંસા આદિના અશુભ પરિણામ અને ક્રોધ, દાન, પૂજા, આદિના શુભપરિણામ તે બંધા વિકારી પરિણામ છે, તેનાથી સ્થિત એકલા ચૈતન્યસ્વભાવની નિરાળી પ્રતીત, નિરાળું જ્ઞાન, અને નિરાળી સ્થિરતા તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે, આ સિવાય મુક્તિનો પથ ત્રણકાળ ત્રણસોકમાં નથી.

જ્યો બંધનભાવને નાશ કરવા માગે છે એટલે એમ સિદ્ધ થાય છે કે બંધનભાવ અને બંધનથી છૂટવું બંને આત્મામાં છે; પરમાં ક્યાંય નથી; અને બંધનભાવથી જુદો એવો જીવસ્વભાવ પણ માટે જ બંધનભાવને નાશ કરવાનો ભાવ જીડે છે.

શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ! આપે તો એકલો સ્વભાવ, જાતુ સ્વભાવ, અજુનાર સ્વભાવને જીવ કહ્યો, જે જે ભાવો થાય તેને

જાણી લેવું, પણ તે બાવોમાં ન ભળવું એટલે તેને ઠાળવા, એવા એકલા ચૈત્યાના સ્વભાવને જ જીવ કહ્યો, પણ પ્રભુ ! અંદર જે ક્રોધાદિ ભાવ થાય છે, તે કાંઈ લાકડામાં થતા નથી, ચૈતન્યમાં થતા દેખાય છે, કોઈ અપેક્ષાએ ચૈતન્યમાં થતા હોય તેમ લાગે છે, ચૈતન્ય સાથે સંબંધ રાખતા દેખાય છે.

લાકડા આદિમાં કામ-ક્રોધ થાય તેવું કોઈ દિવસ સાંભળ્યું નથી, કે ભાળ્યું નથી, એ તો પુદ્ગલ છે, જડ છે, એમાં ક્યાંય આત્મા નથી.

જડમાં ક્રોધ દેખાતો નથી, જીવ વગરનું એકલું મુડકું કાંઈ ક્રોધ કરે ? દયા, સત્ય આદિ પુણ્યના પરિણામ અને હિંસા, અસત્ય આદિ પાપના પરિણામ એ બંધા આત્મા સાથે સંબંધ રાખતા હોય તેમ ભાસે છે. અને પ્રભુ ! આથે તો તેને તદ્દન જડ કહ્યા; એ બંધા વિકારી પરિણામને જડ કહ્યા, અને વિકારી પરિણામને પોતાના માનું તો મને જડ કહ્યો, પણ પ્રભુ ! તે બંધા વિકારીભાવ મારામાં થતા જણાય છે, જૂઠું બોલું સત્ય બોલું, વગેરે મારા પરિણામમાં થતું જણાય છે, માટે પ્રભુ ! આનું શું સમાધાન છે તે બતાવો. શિષ્ય પરિણામને બોધને પ્રશ્ન પૂછે છે.

अद्विहं पि य कम्मं सर्वं पुगलमयं जिणा विति ।
जस्स फलं तं वुच्चइ दुक्खं ति विपच्चमाणस्स ॥ ४५ ॥

અર્થ:—આઠે પ્રકારનું કર્મ છે તે સર્વ પુદ્ગલમય છે એમ જીવભગવાન સર્વશરિવો કહે છે—જે પક્વ થઈ ઉદયમાં આવતા કર્મનું ફળ પ્રસિદ્ધ દુઃખ છે એમ કહ્યું છે.

૧ ! કર્મ અષ્ટ પ્રકારનું જિન સર્વ પુદ્ગલમય કહે, પરિપાક સમયે જેવું ફળ દુઃખ નામ પ્રસિદ્ધ છે. ૪૫.

શિષ્યના પ્રશ્નનો ઉત્તર આચાર્યદેવ આપે છે કે ભાર્ગ્વેય ધી થા, આત્મા તો નિરાણુ તત્ત્વ છે, અનંત જ્ઞાન, સુખ વગેરેથી ભરે છે, અને વિકાર જ તે તો દુઃખસ્વરૂપ છે, દુઃખ પાતાનો સ્વભાવ નાં મારે તે પુણ્યમય છે, અનાદિની ભૂવને લઈને વિકારી પરિણામ પાતાના માન્યા છે, વિકારી પરિણામમાં અટકી પડ્યો છે, શુભાશુ પરિણામ થાય એવો હું એમ માની બેઠો છે, તારી ભૂવને વ્યંહિત થતું નથી, હવે છાડ તારી ભૂવ, ને ઠર આત્મામાં. આચાર્યદેવ ધર્મ ક્યાં હોય તે બતાવે છે " વચ્યુ સદાવો ધમ્મો " વસ્તુનો સ્વભાવ તે ધર્મ આત્મા એક વસ્તુ છે મારે આત્માનો સ્વભાવ તે ધર્મ છે ધર્મ કયાય બહાર નથી પણ આત્મામાં જ છે પુણ્ય-પાપ આત્મા પાતીમત્ત મૂળ સ્વરૂપ નથી, મારે તે પુણ્યમય છે, તે આકુળસ્વરૂપ છે, આત્મા અનાકુળ સ્વરૂપ છે, મારે વિકારી ભાવો તે પુણ્યમય કર્મકંડ છે, તેથી તે પુણ્યમય છે

અધ્યવસાન આત્મિક સમસ્ત ભાવોને ઉત્પન્ન કરનારુ જે આરે પ્રકારતુ જ્ઞાનાનરણુ આદિ કર્મ છે, તે બધુય પુણ્યમય છે એવુ સર્વજ્ઞતુ વચન છે

આત્મા તો મરા સર મા છે પણ તેમા કોઈને જ્ઞાનનો ઉગાડ વધારે અને કોઈને જ્ઞાનનો ઉગાડ એછા એવો જે ફેરફાર કેખાય છે તે અનાદિથી પાતે ભૂવ કરી છે તેવું કારણુ છે, પાતાના જ્ઞાનના નિકાસમા ન રહેતા જ્ઞાનની હીણી અનસ્થા પાતે કરી નાખી છે પાતે જ્ઞાનના વિકાસમા ન રહ્યો ત્યારે જ્ઞાનાનરણીય કર્મને નિમિત્ત મહેવાય છે કે જ્ઞાનાનરણીય એ જ્ઞાન ગુણ રોક્યો

પાતે પાતાની દર્શન-શક્તિના વિકાસમા નહિ રહેતા, પરમા નજર કરીને પાતે અકર્યો ત્યારે દર્શનાનરણીયને નિમિત્ત કહેવાય છે કે દર્શનાનરણીયે દર્શનગુણુ રોક્યો

મોહનીય એવે પાતે પાતાની આનંદશક્તિને ભૂવે અને

૩] રાગ-દ્વેષરૂપ ધોતાને માને, વિકારીભાવોમાં અટકે ત્યારે મોહનીય કર્મની હાજરી હોય છે.

અંતરાય એટલે હું અનંત વીર્યાવળો છું એમ નહિ માનતાં હું સંકો છું એમ ધોતાના બળને હીલું માને છે તેથી તેનું વીર્ય અટકી જાય છે. ધોતે અટક્યો ત્યારે વીર્યાંતરાયને નિમિત્ત કહેવાય છે કે વીર્યાંતરાય કર્મે વીર્ય-અળ રોક્યું, પણ પરદ્રવ્ય આત્માને રોકી શકે નહિ, પણ ધોતે અટકે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોને નિમિત્ત કહેવાય છે.

બીજાં ચાર અઘાતિકર્મો બહારના સ યોગ સાથે સંબંધ રાખે છે, તે ચાર કર્મો બહારનાં કળ્યા આપે છે.

શાતા-અશાતા થવી તે વેદનીય કર્મ, સરીરમાં ઠીક રહેવું-ન રહેવું તે બધું વેદનીય કર્મને કારણે છે.

સરીર ટકવું-ન ટકવું તે આયુષ્ય કર્મને કારણે છે. કોઈ કહી કે હું સરીરને વધારે ટકાવી દઉં તો તે ટકે નહિ, જેટલું આયુષ્ય હોય તેટલું જ ટકે, તેનું કારણ આયુષ્ય કર્મ છે.

રૂપાણું સરીર, કાણું સરીર, સારો કંઠ મળવો કે ન મળવો, સરીરની સારી આધૃતિ મળવી કે ન મળવી વગેરેનું કારણ નામકર્મ છે.

બીચ-નીજ જાતિમાં અવતાર થાય છે તેનું કારણ ગોત્રકર્મ છે.

જેમ આ સરીર આદિની જાડી માટી છે તેમ અંદર કાર્મણું સરીરની ઝીણી માટી છે તે પુદ્ગલ છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે આડે કર્મની જે માટી છે તે પુદ્ગલમય છે એમ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે.

સામે બીજી ચીજ ન હોય અને એટલે આત્મા ભૂલ કરે તો ભૂલ આત્માનો સ્વસ્થાવ થઈ જાય, ભૂલ સ્વસ્થાવ થઈ જાય તો ભૂલ કોઈ દી રખે નહિ, જ્ઞાનસ્વરૂપ-આનંદસ્વરૂપ એકલું હોય, અને બીજી ચીજ જોડે ન હોય તો તેને ભૂલ થવાનું કારણ શું? માટે

ખીજી ચીજ ભૂલમાં નિમિત્ત છે અને તે ખીજી ચીજનો ઉપાધિભાવ પાતામાં કદપાય છે, પાતામાં છે તેમ સમગ્રય છે, ત્યારે તે ખીજી ચીજ કર્મ તે ભૂલમાં નિમિત્ત થાય છે, ખીજું નિમિત્ત સામે તે તેના ઉપાધિભાવને પાતાનો માને છે અને પાતે ભૂલે છે, ખીજી ચીજ હોય તો ભૂલ થાય, એકવું પાતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ હોય તો તેને ભૂલવાનું કારણ શું ? સાથે ખીજી ચીજ હોય અને તે પાતાની કદપાય તો પાતાના આનંદસ્વરૂપને ચૂકાય, માટે ખીજી ચીજ કર્મ અને ભૂલ થવામાં તેની હાજરી છે, ભૂલ કરે છે પાતે પણ ભૂલ થવામાં પુદ્ગલકર્મની હાજરી છે.

એક પવિત્ર આત્મા અને ખીજો પવિત્ર આત્મા, તેમ સામ-સામા પવિત્ર આત્મા હોય તો પણ ભૂલ ન થાય. એક જાતિના સ્વભાવવાળા એવા ચેતન્યઆત્મા સામસામા હોય તો પણ ભૂલ ન થાય, માટે ભૂલમાં નિમિત્ત વિલક્ષણ જાતિવાળું કર્મ છે. વિલક્ષણ જાતિવાળું જે હોય તે જ ભૂલમાં નિમિત્ત હોય, માટે એમ સિદ્ધ થાય છે કે ભૂલમાં નિમિત્ત પુદ્ગલકર્મ છે.

કર્મના ફળમાં જોડાય ત્યારે રાગ દ્વેષના ભાવ થાય છે, પણ અદર આત્માના ગુણમાં જોડાય તો રાગ દ્વેષ થાય તેમ બને નહિ. ગુણમાં જોડાનાથી પણ જો રાગ દ્વેષ થતા હોય તો તે કળે ક્યારે ? માટે રાગ-દ્વેષ કર્મના ફળમાં જોડાવાથી થાય છે, માટે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી

જેટલો વિકારીભાવ થાય તે આત્માના આનંદને રોકવાવાળો છે, માટે જે આનંદને રોકે તે આત્માની જાત ક્યાંથી હોય ! કર્મનું સ્વરૂપ આત્માથી વિલક્ષણ જાતિવાળું દુઃખસ્વરૂપ છે, કર્મ કહો કે રાગ દ્વેષરૂપ વિકારીભાવ કહો તે બન્ને એક જ છે, કારણકે પુદ્ગલ કર્મના નિમિત્તે થતા રાગ દ્વેષ પુદ્ગલમય જ છે, માટે બન્નેને એક કહ્યા છે

નિમિત્ત ઉપર દૃષ્ટિ કરે ત્યારે પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે અને આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ રાખે તો, પુણ્ય-પાપના ભાવ ન થાય, માટે રાગ-દ્વેષ તે પર સંયોગે થાય છે માટે પરના છે. અશુદ્ધ અવસ્થા થાય છે પોતામાં, પણ પોતાના સ્વભાવમાં તે નથી તે અપેક્ષાએ પરના છે.

કેટલાક કહે છે કે આ વાત અમને ઝીણી પડે છે, પણ જો પાંચ દશ લાખ પોળિયા (રૂપિયા) ભેગા કરવા હોય તો ત્યાં ડહાપણ કરશે કે એ તો આમ વેપાર કરીએ તો આમ રૂપિયા મળી જાય, ને જો ખોટ જોવું લાગે તો એકદમ બંધ કરી દઈએ, એ તો ભાઈ! વેપાર કરવાની કળા આવડવી જોઈએ. એમ ત્યાં ડહાપણ કરે, તે બધું તો તારા પુણ્ય હોય તો મળે, પુણ્ય ન હોય તો ગમે તેટલી મહેનત કરે તો પણ કાંઈ ન મળે, જે પુણ્યાધીન છે, પોતાના હાથની વાત નથી ત્યાં ડહાપણ કરશે, અને જે પોતાના હાથની વાત છે, પોતે કરી શકે તેમ છે એવા આત્માના હિતની વાત થતી હોય ત્યાં કહેશે કે અમને સમજતું નથી, આમ જીવોએ અનંતકાળથી પોતાને સમજવાની દરકાર જ કરી નથી.

આ આત્મા એક વસ્તુ છે, પદાર્થ છે, ક્ષુવ-અવિનાશી ચીજ છે, તે જ્ઞાન અને આનંદની મૂર્તિ છે, તેવા આત્મામાં ઠીક-અઠીકના વિકલ્પ હોય નહિ, પરંતુ ઠીક-અઠીકના ભાવ થતા દેખાય છે તે કર્મજનિત ઉપાધિ છે. તે કર્મજનિત ઉપાધિને પોતાની માનવી તે ઊંધો અધ્યવસાન છે; ઊંધો અધ્યવસાન-જિંધી સ્ત્રિ-જિંધી માન્યતા, તે બધી કર્મજનિત ઉપાધિ છે માટે પુદ્ગલ છે, તેમ સર્વજ્ઞ ભગવાનનું વચન છે. આચાર્ય દેવ કહે છે કે સર્વજ્ઞ ભગવાને તેને પુદ્ગલ હેલ છે.

વિપાકની હાલે પહોંચેલા તે કર્મના ફળપણે જે કહેવામાં આવે તે, અનાકુળતાલક્ષણ જે મુખ નામનો આત્મસ્વભાવ તેનાથી વેલક્ષણ હોવાથી, દુઃખ છે.

વિપાકેની હજુ પહોંચેલા કર્મકળ ઝટલે જેમ ચોખા કાચાના પાકા થાય છે તે પાક ચોખાના છે, કાળીછરીના ચા કરે. ત્યાં તેમાં કડવારાનો પાક આવે ॥ તે પાક કાળીછરીનો છે; તેમ કર્મે શુભા-શુભભાવરૂપ કળ દીધું તે કર્મના પાક છે, તે આત્માના સ્વભાવથી વિપરીત, લક્ષણવાળું હોવાથી દુઃખરૂપ છે. આત્મા તે આનંદમૂર્તિ, મુખનો સાગર છે, તેમાં જે રાગ-દ્વેષને પુણ્ય-પાપના ભાવનો સ્વાદ આવે છે તે કર્મના સ્વાદ છે

માણસો કહે છે ને કે, કેરી ખાતાં અમને કેરીનો રસ આવી ગયો, તો કેરી ચીજ જડ છે કે ચેતન્ય? તે જડ રજકણ છે, તે જડ રજકણે ચેતન્ય ખાધ રાકે ખરો? ખરી ગીતે તો એમાં એમ છે કે આ કેરી મીઠી છે તેનો આત્મા જાણનાર તે પણ અનાદિથી મૂકે છેવે કોઈ દી વિચાર કર્યો નહિ કે આ રસ ગરમાંથી આવે છે, તેમ દૂધપાક, ખામુંદી, આસડતો હોય, તેમાં પણ પરમાંથી અને રમ આવે છે તેમ માને છે

તેમ પુણ્ય-પાપના રસનો સ્વાદ કર્મમાંથી આવે છે પણ આત્મા પોતાના નિરાકૂળ આનંદને ભૂલીને શુભાશુભભાવના રસને પોતાનો સ્વાદ માને છે

કેરીનો રસ કેરીમાં છે પણ તે રસને મારો રસ છે એવી ઉઘી માન્યતાને કીરે અગ્રાની ગગ કરે છે, તે કેરી અને દૂધપાક વાસણમાં પડ્યા પણ તેનામાં છે, અને મોઢામાં પડ્યા પણ તેનામાં છે, મોઢામાં પડ્યા પણ તારા આત્મામાં કાંઈ આવી જતા નથી, એવી ગીતે કર્મનો રસ કર્મમાં પડ્યો પણ કર્મનો છે, અને વિપાકમાં આવ્યો પણ કર્મનો જ છે.

હું રૂઠું ચેતન્ય પવિત્ર હું તેમાં દષ્ટિ નહિ આપતાં આત્મામાં અનાકૂળ સુખ છે તે સ્વભાવને ભૂલીને તેનાથી વિલક્ષણ

ઐરલે વિપરીત લક્ષણવાળા આકૃણતારૂપ શુભાશુભ-સાગણીના ભાવો તે કર્મના વિપાક છે તે દુઃખરૂપ છે, તેને પાતાના માન્યા તે દુઃખ છે.

વિદ્યાર્થી અવસ્થાના પાક ઉપર દૃષ્ટિ કરે છે તેથી તેને આકૃણતા થાય છે. જ્યાં શરીરમાં તાવ આવ્યો ત્યાં અરર ને આવ્યો, આવ્યો કે પછી તાવ આવ્યો શેમાં? શરીરમાં, શરીરના રજકણ ઊનાં થાય છે એનાં ઉપર તારી દૃષ્ટિ પડી છે તેથી હૃદય-ગોઠ થાય છે, આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ છે તેના ઉપર નજર કરે તો હૃદય-ગોઠ ન થાય. ભાક! આ સ્પર્શ ઊનો થાય, પણ આત્મા ઊનો ન થાય, જ્યાં સ્પર્શ ઊનો થયો ત્યાં તેનો આગેપ નાખે આત્મા ઉપર કે હું ઊનો થયો, પણ તેમાં હું ઐરલું તો જો, કે ટાકું-ઊતું જડ છે કે ટાકો-ઊનો હું છું? ટાકું-ઊતું શરીર થાય ત્યાં આત્મા માને કે ટાકો-ઊનો હું થયો તે કર્મના વિપાક (ફળ) ઉપર નજર કરી તેથી દુઃખ છે.

આત્મા સ્ફટિક જેવો શુદ્ધ છે તેમાં કર્મનું ફળ જણાય છે. તે જ્યાં જણાવું ત્યાં પાતાનું માન્યું તે જ દુઃખ છે. પુણ્ય-પાપના સંધાગ મળ્યા તેમાં બહારની સગવડતા મળે ત્યાં અનુકૂળતા કદપી સુખ માને, અને કન્ધાથી વિરુદ્ધ જ્યાં સંધાગ મળ્યા ત્યાં તેમાં પ્રતિકૂળતા કદપી દુઃખ માને છે તે મૂક છે.

દુઃખમાં જ આકૃણતાલક્ષણ અધ્યવસાન આદિ ભાવો સમાવેશ પામે છે, તેથી જો કે તેઓ ચૈતન્ય સાથે સંબંધ હોવાનો ભ્રમ ઉપજાવે છે તો પણ, તેઓ આત્માના સ્વભાવો નથી પણ પુરુષાલ સ્વભાવો છે.

કર્મનું ફળ તે દુઃખ છે અને દુઃખનું લક્ષણ આકૃણતા છે તે આકૃણતામાં બધા શુભાશુભભાવો આવી જાય છે, શુભ અને અશુભ બન્ને ભાવો આકૃણતા સ્વરૂપ છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી પણ કર્મનું ફળ છે. આત્મા જણવાના પડખે ન ઊભો રહ્યો ને કર્મના પડખે ઊભો રહ્યો તે દુઃખ અને આકૃણતા સ્વરૂપ જ છે. જે જેના

પડખે ઊભો રહે તે તેના જેવો થઈ જાય જેમ કોઈ સારો બ્રહ્મચારી ને સારી સતી હોય તે કુવટા અને કુલિંગનો સંગ કરે તો સમજતું કે તેને કુવટાના ભાનની પ્રીતિ છે માટે તે ખરો બ્રહ્મચારી નથી એમ ભગવાન સર્વજ્ઞદેવે કર્મને કુશીલ્યસ્વભાવ કહ્યો છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, તે સ્વભાવને પોતાનો માને ને આત્માનો સ્વભાવ ચક્રે તેને ભગવાન કુશીલ્ય કહે છે, આત્માનો સંગ મૂકી અને પરનો સંગ કરે તે કુશીલ્ય છે, આત્માનો અતર વિષય ચૂકીને જેટલું બાહ્ય પુણ્ય-પાપના વિષય ઉપર લક્ષ જાય તે દુષ્ટ જ છે, તે કુશીલ્ય છે

પ્રશ્ન — પાપ તો ખરામ છે પણ પુણ્યને પણ ખરામ કહેશો ?

ઉત્તર.— પાપના ભાન છાડવા માટે પુણ્યના ભાવ કરના તે ઠીક છે પરંતુ પુણ્ય-પાપને પોતાના માનવા તે આત્માનું ખૂન કરના ખરા ખર છે, પુણ્યથી આત્માનો ધર્મ થાય તેમ માનનાર પણ આત્માની હિંસા જ કરી રહ્યો છે ધર્મ તો આત્માના સ્વભાવને ઝાળખનાથી જ થાય છે આત્માનો જે સ્વભાવ છે તેનું સાચું જ્ઞાન થયા વિના સાચું વર્તન થઈ શકે નહિ

આત્મા સુખસ્વરૂપ છે તે તરફ દૃષ્ટિ નહિ મૂકતા પોતાને નમાવે માની લક્ષ્મી આદિ તરફનો સંગ કરે તે દુષ્ટ છે, દુષ્ટ છે તે પોતાનો સ્વભાવ નથી, પણ પુણ્ય-કર્મનું ફળ હોવાને લીધે તે પુણ્યનો સ્વભાવ છે તે દુષ્ટ ચેતન્યની પર્યાયમા થતું દેખાય છે માટે ચેતન્યનો સ્વભાવ જાણે કેમ હોય, તેનો ભ્રમ ઉપભવે છે પણ તે ચેતન્યનો સ્વભાવ નથી

જુના પુણ્ય-પાપનો ભોક્તા થયો તેથી નવા કર્મનો કર્તા થયો, તે કર્મનું કર્તા-ભોક્તાપણ તે જ દુષ્ટ છે, જે સ્વભાવમા જ કર્તા-ભોક્તા રહે તો આક્રમતા થાય નહિ, અદ્ય સગાદિ થાય પણ તેને પોતા જ માને નહિ

શુભાં પુણ્ય ફળ્યાં તે પણ દુઃખ છે અને નવાં પુણ્ય બંધાય તે પણ દુઃખ છે કારણ કે પુણ્ય આત્માનો સ્વભાવ નથી, પુણ્ય તો વિકાર છે તેને પોતાનું માનવું તે અનંત જન્મ-મરણનું કારણ છે.

આત્મા શુભાશુભ ભાવ કરી શકે, બાકી પરનું કરી શકવાની વાત ત્રણકાળ ત્રણસોકમાં ખોટી છે. શુભાશુભ ભાવ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, આત્માની નિર્મળ ભવિતિથી, હૃદય-શોકના ભાવ, શુભાશુભ ભાવ તે વિલક્ષણ છે માટે દુઃખ જ છે. ગગાદિ ભાવો તે સ્વભાવથી વિલક્ષણ છે, તેથી દુઃખરૂપ છે, તે બંધાનો દુઃખમાં જ સમાવેશ થાય છે. આત્માના ગુણથી શુદ્ધ કોઈ પણ ભાવ થાય તે બંધા ખેદસ્વરૂપ જ છે, તે કોઈ ભાવ સ્વભાવમાં ચિત્ર થતા નથી માટે બંધા દુઃખરૂપ જ છે.

આવી વાત સમજતાં આકરી પડે, પણ સંનારનાં કોઈ કામ ઉકેલવાં હોય તો ઝટ ઉકેલે, મૂતરની ગાંઠ પડી ગઈ હોય તો હુળવે હુળવે તે ગાંઠ કાઢવા ધીરો થાય, તેમ અનાદિની આત્મામાં જે બંધા ભાવની ગાંઠ પડી ગઈ છે તે ગાંઠ કાઢવા ધીરો ન થાય તો ગાંઠ ક્યાંથી ખૂલે? અનંતા શુભો આત્માની ગાંઠ ઉકેલીને મુક્તિમાં એટલે જે ઘડીમાં પુરુષાર્થ કરીને કેવળજ્ઞાન પામ્યા છે, આ જ રીતે પામ્યા છે. આ સિવાય બીજો ઉપાય નથી, માટે આ જ રીતે સમજ, ન સમજાય તો ધીરો થા! ધીરો થા! સાંભળ! પકડ આત્માને! આ બંધા ભાવો તે સ્વભાવના નથી તેથી દુઃખરૂપ છે તે બંધા દુઃખમાં જ સમાવેશ પામે છે.

દુઃખરૂપ ભાવમાં ચેતનતાનો ભ્રમ ઉપજે છે એટલે કે તેનો ઉદય થતાં-વિપાક થતાં-દેશ થતાં અજ્ઞાનીને એમ લાગે છે કે આ રાગ-દ્વેષ અને પુણ્ય-પાપ બંધે કે મારામાંથી થતાં હોય, બંધે કે મારે સ્વ ભાવ હોય એવી ભ્રમણા થાય છે. પોતાની અશુદ્ધ અવસ્થાનાં ધાય છે તેથી એમ લાગે છે કે આ મારા આત્મામાં જ કેમ હોય' માંડ

સ્વભાવ કેમ હોય ! તેવો ભ્રમ ઉપજે છે, તો પણ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી પણ પુણ્યનો સ્વભાવ છે. તત્ત્વનું મંથન કર, વિચાર કર, ગમે તેમ કરીને સમજ.

તત્ત્વ સમજ્યા વગર જન્મ-મરણની ડાંગ માથે ઊભી છે, સ્વભાવને માન તો મુક્તિ મેળવ, નહીંતર સંસારમાં રખડ, એ બે સિવાય ત્રીજું કંઈ છે નહિ. મારો સ્વભાવ શુદ્ધ જ્ઞાયક છે તેની અદ્ધા કર તો અલ્પકાળે મુક્તિ અને પુણ્ય-પાપ મારાં છે એમ માન તો સંસારમાં રખડ.

વિકારનું સ્વામિપાત્ર-પણું છે. આત્માને સમજ્યા વગર સુખનો ઉપાય કોઈ છે નહિ. ચક્રવર્તીને એક શણી એવી હોય છે કે તેની એક હુજાવ દેવ સેવા કરે, ખમા ખમા કરે પણ તે સગવડતા બધી દુઃખ જ છે. હું આત્મા ઠીકસ્વરૂપ છું તેનું લક્ષ મૂકીને પરને ઠીક માને તે બધા ચોરાશીના ખાડામાં

આત્મા સ્વતંત્ર ચૈતન્યમૂર્તિ છે, તેને દુઃખ દેવા ત્રણકાળમાં કોઈ સમર્થ નથી. દુનિયામાં કહેવાય છે કે વિના થાય એટલે આશિયાણું ને ઊંચું માને, પણ એમાં આશિયાણું ને ઊંચું થયું શું? આત્મા સ્વતંત્ર સ્વભાવી છે તેને બહાગની જરીક સગવડતા ખસી તેમાં આત્મામાંથી શું ગયું? બહારની સગવડતાએ સુખ માને તેને આત્માના સ્વભાવની ખબર નથી, તે પુણ્ય-પાપના દુઃખમાં અટકી બધા છે આત્મા જ્ઞાતાસ્વરૂપ સુખરૂપ છે, પરમાં ક્યાંય દિવિત્ત માત્ર પણ સુખ નથી.

અજ્ઞાનીને એમ લાગે છે કે આકુળતારૂપ દુઃખ તે મારી જાત હતો, પણ એલા, ક્યાંતમાં જાત હોય? વાત એવી છે કે પાપમાં દુઃખ લાગે પણ પુણ્યમાં દુઃખ ન લાગે-પુણ્યમાં તો અજ્ઞાનીને મીઠાશ લાગે, મોટા ઝંગલા હોય, હીંડાગાખાટે હીંચકો હોય, એમાં એની મીઠાગ વેદતો હોય કે બધું આમાં જડું સુખ આવી ગયું

પણ ભાઈ ! સુખ પરમાં નથી, સુખ આત્મામાં છે. પરમાં સુખ નથી પણ કંઈપી લીધું છે. જરા ધીરો થઈને વિચાર તો ખરો ! એકલી આકૃષ્ટતા જ જણાવે.

સાચું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર સાચાં વ્રત-તપ હોઈ શકે નહિ. પ્રથમ સાચું સ્વરૂપ શું છે તે સમજ્યા વગર અને માન્યા વગર ઠીક શેમાં ? સ્થિર થઈશ ક્યાં ?

આત્મસ્વભાવના ભાન વિના એકલા અજ્ઞાનભાવે કહેલાં વ્રત-તપ અજ્ઞાનરૂપી ખાડા ખાઈ ગયો. માટે સાચી ઝોળખાણ કર. ॥ ૪૫ ॥

હવે શિષ્ય ફરી પૂછે છે કે જે અધ્યવસાન આદિ ભાવો છે તે પુણ્યલક્ષ્યભાવો છે તો સર્વજ્ઞના આગમમાં તેને જીવપણે કેમ કહેવામાં આવ્યા છે ? વ્યવહારશાસ્ત્રોમાં વ્યવહારની વાત હોય, વ્યવહાર એટલે જેમાં નિમિત્ત તરફની અપેક્ષાથી કહેવાય તે વાતને લક્ષમાં લઈને શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે.

જેમાં વ્યવહારનયનું કથન પ્રધાન હોય તે વાત સામે મૂકીને નિમિત્ત તરફથી શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે ભગવાનના આગમમાં જ્યાં પરનિમિત્તની અપેક્ષાએ વાત આવી છે ત્યાં તે અધ્યવસાન આદિ ભાવોને જીવ પણ કહ્યા છે, તો પ્રભુ ! આપ કેમ જીવ કહેતા નથી ?

૧૯૯૯ આમે વદ ૫ મોમ.

૪૪ મી ગાથામાં એમ કહ્યું કે આત્મામાં જે શુભાશુભ પરિણામ ધાય તે બધા જડ છે. વ્રત-અવ્રતના, દાન-પૂજના જે ભાવ ધાય છે તે બધા જડ છે, જે ભાવ પરના આશ્રયે થાય તે ભાવ આત્માના નથી. તે ધાય છે ચૈતન્યની અવસ્થામાં, પણ તે આત્માનો સ્વભાવભાવ નથી, જડના નિમિત્તે થતો તે ભાવ છે માટે તે જડ છે. માટે નિર્વિકારી સ્વભાવની ઝોળખાણ કરીને પ્રતીન કરનારી વિકારનો નાશ ધાય છે.

શિષ્ય કહ્યું હતું કે ધ્યાન-જ્ઞાન કરું, તૃપ્તા ઘટાકું એવા બધા જ્ઞાન આત્મા સાથે સંબંધ રાખતા હોય તેમ લાગે છે

તેના ઉત્તરમાં આચાર્યજીને કહે છે કે આત્મા સિવાય જે બધા જ્ઞાન થાય છે તે બધા જ્ઞાન દુઃખરૂપ છે, તે જાણે આત્માના જ્ઞાનરૂપ નથી, આત્માના જ્ઞાનસ્તુ પૂન કરનાર હોય તે આત્માનો સ્વભાવ ન હોય

જે સુખ સનાતની સ્વતઃ હોય તે દુઃખરૂપ ન હોય, જે સુખ પરને આવારે હોય તે સુખ નથી પણ દુઃખ છે

મધ્યુ પરવરા તે દુઃખ લક્ષણ, નિજ વગ તે સુખ લક્ષણ

એ દષ્ટે આત્મમુખ્ય મગરે, કહો નુખ તે કોણ કહીએ ?

ભવિકા ધીર વચન અનસોમે

ધીર ભગવાન-સાંજાવે જેમ કહ્યું છે તેમ કહેવાય છે ધ્યાનો જ્ઞાન થાય, પૂજનો જ્ઞાન થાય, વ્રત-અવ્રતનો જ્ઞાન થાય હિંમા આક્રિનો જ્ઞાન થાય તે બધા શુભાશુભ જ્ઞાન પણ નિમિત્તે થતા-પરા-શ્રયે થતા જ્ઞાન છે, તે પગધીનતા છે પાતાના નુખને મારે એ રજકળનો પણ આશ્રય લેવો પડે તે પન્નરાપણ છે, સઘણુ પરવરા તે દુખવુ લક્ષણ છે, એક પણ રજકળના આચાર વિના, સ્વાવારે પાતાના ચેતન્યની શુદ્ધતામાં રહે તે સુખ છે. તેવી દૃષ્ટિથી જ આત્માનુ સુખ મગરે છે, આવી દૃષ્ટિ ધયા વિના સુખ કહેવુ કોને ?

કર્મ આઠ છે તેના આધારે જે જ્ઞાન થાય તે બધા દુઃખરૂપ છે, તે જ્ઞાન જોવાને અંદર કરતો નથી ને શુભાશુભ જ્ઞાનમાં હલ્યા કરે છે અંદર ધ્યા વગરના જે જાણે છે, તેમાં એકમાં કહ્યુપિત ભાવની તીવ્રતા છે અને એકમાં કહ્યુપિત ભાવની મૃદુલતા છે, પણ બન્ને કહ્યુપિતજ્ઞાન છે મારે બન્ને દુઃખરૂપ છે

શુભભાવ છે તે બધા

જેટલો નિરાણો રહે તે જ મુખરૂપ છે, ચેતન્યનુ સ્વાશયપણું મુખરૂપ છે આત્માના આશયે જે વાત કહેવાય તે વાત સાચી અને પરમાર્થ છે

હવે પસંદગી શાસ્ત્રમાં જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વાત ખરી કરી છે. સર્વજ્ઞના શાસ્ત્રમાં જે પસંદગીનાત કહેવામાં હોય તેને વ્યવહાર કહેવાય

આત્મામાં પસંદગી જે વાત કહેવાય તે વ્યવહાર અને સ્વાશયે હાય તે નિશ્ચય. આત્મામાં સ્વાશયે જેટલો ભાવ થાય તેટલો આત્મા, અને પસંદગી ભાવ થાય તે આત્મા નહિ

પ્રતિક્રમણ અને પચ્ચબાણની જે વાત આત્માક્રિત કહેવાય તે વાત પરમાર્થદૃષ્ટિની એટલે કે નિશ્ચયદૃષ્ટિની છે

શુભાશુભ ભાવ આત્માની અવસ્થામાં થાય છે તે વાત અહીં કરી છે, ગૌણ એટલે વજન નહિ, વજન એક વ્યાખ્યાનાવનુ આત્મા તરફ ઈચ્છા જે ભાવ થાય તે ભાવનું અહીં વજન છે.

અધ્યવસાનાદિ ભાવો જીવના ૭ એમ આગમમાં કહ્યું ॥ અને આનાદિ ભાવો જીવના નથી તેમ પણ આગમમાં કહ્યું છે, બલે જ્યાંએ આચાર્યદેવે આગમ શબ્દ કહ્યો છે. પહેલાં જ જ્ઞાનામાં કહ્યું હતું કે અધ્યવસાનાદિ ભાવો સર્વે જીવ નથી એવું સર્વજ્ઞનુ વચન છે તે તો આગમ છે, ને અહીં પણ શિષ્ય કહે અધ્યવસાનાદિ ભાવો ૭ તે પુરૂગણસ્વભાવો છે તો સર્વજ્ઞના મમાં તેમને જીવપણે કેમ કહેવામાં આવ્યા છે? આ રીતે બલે એ સર્વજ્ઞના આગમની વાત કહી છે

શાસ્ત્રમાં જે નયની વાત છે, એક આત્માક્રિત થતા ભાવ તે નયની વાત, અને બીજા કર્માક્રિત થતા ભાવ તે વ્યવહારની એમ બે પ્રકારે વાત હોય છે

આત્માચિત થતા ભાવ તે મોક્ષમાર્ગ છે ને કર્માચિત થતા ભાવ તે બંધમાર્ગ છે.

શિષ્યે પરમાર્થની વાત સાંભળી એટલે પૂછે છે કે સર્વજ્ઞના આગમમાં અધ્યવસાનાદિકને છવ કેમ કહ્યા ? પ્રભુ ! તમે તો અધ્યવસાનાદિક છવ નથી, છવ નથી, એમ ધોકાર કર્યો, પણ બીજા શાસ્ત્રમાં અધ્યવસાનાદિક સાથે છવને સંબંધ છે, શરીર સાથે છવને સંબંધ છે એમ આવે છે. આ રીતે શિષ્ય પૂછે છે તેનો ઉત્તર આ ઠંઠી મી ગાથામાં આચાર્ય દેવ આપે છે.

વવહારસ્ત દરીસણમુવણ્ણસો વણ્ણિદો જિણવરેહિં ।
જીવાણ્ણે સવ્ણે અજ્ઞવસાણાદબ્બો મવા ॥ ૪૬ ॥

અર્થ:—આ સર્વ અધ્યવસાનાદિ ભાવો છે તે છવ છે એવો જિનવરોએ જે ઉપદેશ વર્ણવ્યો છે તે વ્યવહારનય દર્શાવ્યો છે.

પરાશ્રયની-નિમિત્ત તરફની જે વાત છે તે 'છ' એમ જાણવા માટે છે પણ આદરવા માટે નહિ.

આ સર્વ અધ્યવસાનાદિ ભાવો છવ છે એવું જે ભગવાન સર્વજ્ઞવોએ કહ્યું છે તે, એકે વ્યવહારનય અભૂતાર્થ છે તોપણ, વ્યવહારનયને પણ દર્શાવ્યો છે.

પરાશ્રયે આત્મામાં જે ભાવ થાય તે ત્રિકાળ સહેવાવાળો ભાવ નથી, અભૂતાર્થ છે, અભૂતાર્થ એટલે છતો અર્થ નથી. આત્મામાં જે રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવો થાય છે તે વ્યવહાર છે, રાગ-દ્વેષની

વ્યવહાર એ દર્શાવ્યો જિનવરતથા ઉપદેશમાં,
આ સર્વ અધ્યવસાન આદિ ભાવ જ્યાં છવ વર્ણવ્યા. ૪૬.

અવસ્થા આત્મામાં એક ગમ્ય પૂરતી થાય છે, રાગ-દ્વેષ અને શુભા-શુભલાય તે આત્માને અસત્ત્વસ્વાભાવ નથી પણ તેને અને આત્માને એક ક્ષણ પૂરતો સંબંધ છે, શરીર અને આત્માને પણ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે, સંબંધ છે એમ જ્ઞાનું છે પણ આદરવા યોગ્ય છે એમ કહ્યું નથી.

આત્માને સ્વભાવ જ એક રાખવા યોગ્ય છે, એક ક્ષણ પૂરતી રાગ-દ્વેષ આદિની જે અવસ્થા થાય છે તેને આત્મા સાથે એક ક્ષણ પૂરતો સંબંધ છે, પણ તેને આત્માના ભાન દ્વારા રાખવા યોગ્ય છે. હું શુદ્ધ છું, પરિવ્રજ છું, નિર્મળ છું, એવું લક્ષ કરવું પડે છે તે એમ ખતાવે છે કે અવસ્થામાં ભલિનતા છે. જે અવસ્થામાં ભલિનતા ન હોય તે આત્મા તરફ દર્શનાતુ ક્યાં રહ્યું ?

જે કોઈ એમ કહે કે આત્મામાં ક્ષણ પૂરતા પણ રાગ-દ્વેષ થતા જ નથી, શરીર સાથે આત્માને નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ પણ નથી, તેને આ સંબંધની વાત કહેવાય છે કે-શરીર તે માતું, તેમ બોધું માનવામાં શરીર નિમિત્ત છે, તેથી વ્યવહારસંબંધ છે, શરીર માયે એકત્વશુદ્ધિ તે શરીર સાથે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે, શરીર તરફનો જે રાગ તે પણ શરીર સાથે સંબંધ રાખે છે, તે વ્યવહાર છે

જેમ મ્લેચ્છભાષા મ્લેચ્છોને વસ્તુસ્વરૂપ જણાવે છે, તેમ વ્યવહારનય વ્યવહારી જીવોને પરમાર્થનો કહેનાર છે તેથી, અપરમાર્થ-ભૂત હોવા છતાં પણ, ધર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ કરવા માટે (વ્યવહારનય) દર્શાવેલા ન્યાયસંગત જ છે.

મ્લેચ્છભાષા સમાન વ્યવહારનય છે, અને મ્લેચ્છ જેવા સામા સાંભળનાર ઊભા છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. રાગ-દ્વેષાદિ અવસ્થામાં ધાય છે, તે 'છ' એમ ખ્યાલ કરવો તે વ્યવહારનય, અને તે સ્વભાવમાં નથી તે પરમાર્થ છે.

એવઁને એવઁની ભાષામાં સમજવાય છે, જેમ ગુજરાતી ભાષાનો કોઈ શબ્દ એવો હોય છે કે જેમકે 'મસોતું' તે શબ્દ કોઈને કહેવામાં આવે કે મસોતું લાવજો તો તે ભાષામાં યુરોપીઅન ગોરો આગળ ઉભો હોય તોપણ સમજી શકે નહિ, પણ ગુજરાતી ભાષામાં સમજનારો નાનો આઠ વરસનો છાકરો પણ તેનો અર્થ સમજી શકે છે. જેની જે ભાષા નથી, તે ભાષાથી તેને સમજાવે તો તે ન સમજી શકે, પણ જેની જે ભાષા હોય તે ભાષામાં તેને સમજાવે તો તે સમજી શકે. એમ અનાદિના વ્યવહારદષ્ટિવાળા છવે પરાઅયમાં ઊભા છે તે અજ્ઞાનીને પરાઅિત વ્યવહારથી સમજાવાય છે, તે અજ્ઞાનીની દષ્ટિ ભંગ ઉપર અને નિમિત્ત ઉપર પડી છે તેથી તેને ભંગદ્વારા અને નિમિત્તદ્વારા સમજાવે તો તે સમજે છે.

વ્યવહારનયનો વિષય ખંડખંડવાળો છે, તે આદરણીય નથી; આદરણીય તો આત્મા અખંડ છે તે જ છે. છતાં પણ જાણી શકે એ કે મારા પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને આ રાગ-દ્વેષની અવસ્થા થાય છે, એવું જો જ્ઞાન હોય તો તે અવસ્થાને ઠાળવાનો પુરુષાર્થ કરવાનો શકે છે પણ વ્યવહારદષ્ટિ તે ભંગદષ્ટિ છે, ખંડદષ્ટિ છે, પરાઅિત છે, મારે તે આદરણીય નથી સમજવા યોગ્ય નથી. મારો શુદ્ધ સ્વભાવ જે જ્ઞાતાદષ્ટા છે તે જ એક આદરણીય છે, ત્રિકાળ જ્ઞાતા અખંડ છે તે જ એક આદરણીય છે, એવી જે દષ્ટિ તે નિશ્ચયદષ્ટિ છે, તે સમ્યક્દષ્ટિ છે. નિશ્ચયદષ્ટિ તે આત્મામાં શુભાશુભભાવ સ્વીકારતી નથી પણ નિષેધ કરે છે. પણ જ્યાંસુધી પાતાના પવિત્ર પૂર્ણ સ્વભાવમાં પૂર્ણપણે ઠરી ન જવાય, પૂરી પર્યાય ન થાય ત્યાંસુધી અવસ્થા જે જે થાય તેને જ્ઞાની અરાખર જાણી લે છે. અવસ્થા જે જે થાય તેને ખ્યાલ બહાર જવા ન દે પણ જાણી લે તે વ્યવહારનય છે. તે કર્મ-સ્વભાવો હું નહિ, રાગભાવ તે હું નહિ, એવી દષ્ટિ ઊભી છે, પણ જ્યાંસુધી પૂર્ણ સ્વભાવ પ્રગટ થયો નથી ત્યાંસુધી ઊણા પુરુષાર્થની અવસ્થાને જાણી લેવી તે વ્યવહારનય છે. જુઓ, આત્મા રાગવાળો

નથી, એમ કહું ત્યાં પહેલાં સંગવાળો હોતો એમ આવી જાય છે. એક અપેક્ષા કહેવાય ત્યાં બીજી અપેક્ષા આવી જાય છે મારે વ્યવહાર છે.

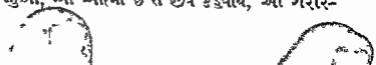
વ્યવહારી જીવોને વ્યવહારબાધાથી સમજવે છે કે આત્મા સંગવાળો, દ્વેષવાળો છે; તે વિકાર છે. વિકાર તે અવસ્થામાં થાય છે, સ્વભાવમાં નથી એમ કહું ત્યાં ભેદ પડી ગયો, ભેદ પાડયા વિના 'સમજવાય શી રીતે? જો કે ભેદથી અભેદ સમજાય નહિ પણ અભેદ સમજતાં વચ્ચે ભેદ આવી જાય છે. વ્યવહારનય તે પરમાર્થનો કહેનાર છે પરંતુ પરમાર્થરૂપ નથી, પરમાર્થ સમજતાં વ્યવહાર વચ્ચે આવે એટલે આગેપથી કહેવાય કે વ્યવહારથી સમજાયું, પણ વ્યવહારથી સમજાયું નથી, સાચું સમજતાં વ્યવહાર વચ્ચે આવી જાય છે

વ્યવહાર એટલે વિકલ્પ, વિકલ્પથી સમજતું નથી પણ અભેદ નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ થતાં વચ્ચે વિકલ્પ આવી જાય છે; તે વ્યવહારનય પરાશ્રિત છે.

વ્યવહારનય પરમાર્થને કથનાર પણ છે, વ્યવહારનય અપરમાર્થ-ભૂત હોવા છતાં 'પરુ વર્મ' તીર્થની પ્રવૃત્તિ કરવા મારે તે ઈર્શાવવો ન્યાયમ જાય છે.

વ્યવહાર પરમાર્થનો કહેનાર છે પણ તે લાભનાયક નથી. અજ્ઞાનીને કહે કે તું આત્મા છો એમ એકલો આત્મા ગળ્ફ કહેવાથી તે સમજે નહિ તેથી તેને સમજવવા મારે એમ કહેવાય કે જો, આ જાણુ તે આત્મા, પ્રતીત કરે તે આત્મા, ઠરે તે આત્મા, તેમ ધર્મ-તીર્થની પ્રવૃત્તિ મારે વ્યવહારનય કહેવાય તે વ્યવહારનય વ્યવહારી જીવોને પરમાર્થનો બતાવનાર છે પણ પરમાર્થને પ્રગટ કરનાર નથી

આત્મા અનંત ગુણનો પિંડ છે તેમાંથી એક ગુણને ભેદ પાડીને સમજવવો તે વ્યવહાર છે. મુનિ, અર્જુનકા, શ્રાવક અને શ્રાવિકાને સમજવવા કે જીવો, આ આત્મા છે તે જીવ કહેવાય, આ ગરીર-

આદિ છે તે અછન કહેવાય, જે શુભાશુભભાન ધાય છે તે આસન છે, તે વિકારી ભાવ છે અને આત્માના અખંડ સ્વભાવને લક્ષમાં લેતાં નિર્મળ પર્યાય ઊઘડે ને મલિન અવસ્થા ટળે તે સંવર છે અને આત્મસ્વભાવમા સ્થિતતાની ગાઢપ તે નિર્જરા છે, કર્મતું ખરી જલુ તે દ્રવ્ય નિર્જરા છે; સંવર ને નિર્જરા તે શ્રોક્ષમાર્ગ છે અને મ'પૂર્ણ નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ ધાય તે શ્રોક્ષ છે આવા નવતત્વના વિકલ્પ તે રાગમિશ્રિત છે, પણ એવા ભેદ પાડીને વ્યવહારવર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ માટે સમજવાય છે સ્વરૂપને સમજતાં અને સ્વરૂપમાં કરતાં વચ્ચે શુભ વિકલ્પનો વ્યવહાર આવે છે, તે તે વ્યવહારવર્મતીર્થ છે, પરંતુ સમજીને સ્વરૂપમા ઠન્યુ તે પણ વ્યવહારવર્મતીર્થ છે પણ તે વ્યવહાર પરિપૂર્ણ નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થવા પહેલાં વચ્ચે આવે છે ખરી, માટે વ્યવહાર સમજનામાં આવે છે પરિપૂર્ણ અખંડ દ્રવ્ય દષ્ટિના વિષયમાં આવા ભેદ પડતા નથી

વ્યવહાર છે ખરો, જે ન હોય તેા ઉપદેશ આપવો પણ વ્યર્થ કહે છે આત્મામા મલિન અવસ્થા ધાય છે તેને ગાળી શકાય છે સાવનઅવસ્થા છે, આરામઅવસ્થા છે, ઊણી અવસ્થા છે, પૂરી અવસ્થા કરી શકાય છે, અશુભ પગ્લિામ ઠાગવા માટે શુભ પગ્લિામ નીચલી ભૂમિમાં આવે છે, શુદ્ધ દષ્ટિના જોરથી સ્વરૂપમા ઠનતાં શુભ પરિણામ પણ ગળી જાય છે, પુસ્તકાર્થ વડે શ્રોક્ષમાર્ગમાં જ્ઞાન-કર્શન-ચારિત્રની અવસ્થા સવાય છે, વગેરે ભેદા વ્યવહારનય ખતાવે છે માટે વ્યવહારનયને ખતાવવો તે ન્યાયસંગત છે ન્યાયસંગત એટલે ન્યાયને મધ્યભેસતી વાત છે વ્યવહાર છે ખરો, પણ તે વ્યવહાર વર્તમાન પૂરતો છે, ત્રિકાળી નથી અનત ગુણથી પરિપૂર્ણ આત્મા તે ત્રિમાળી છે, ત્રિકાળ એટલે ખવા સમય ભોગ કરીને ત્રિકાળ ધાય, અખંડ ધાય તેમ નહિ, પણ આત્મા જેવો વર્તમાને પરિપૂર્ણ અખંડ છે તેવો જ ત્રિકાળ પરિપૂર્ણ અખંડ છે માટે આત્મા ત્રિકાળી છે, આત્મા વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ અખંડ છે તેવો વિષય

કરનાર દષ્ટિ તે પરમાર્થદષ્ટિ છે. વ્યવહાર છે તે વર્તમાન પ્રસ્તો છે, પસંદી જાય છે, માટે અભૂતાર્થ છે, તેથી વ્યવહારનય આદરણીય નથી; વ્યવહારનય વ્યવહારનયથી આદરણીય છે, પણ તે આત્મામાં વિકાળ રહતો ભાવ નથી. તે વ્યવહારનય પરમાર્થદષ્ટિમાં આદરણીય નથી, મલિન અવસ્થા અને નિર્મળ અવસ્થાનો, ઊણી અવસ્થા અને પૂરી અવસ્થાનો, પરિપૂર્ણદષ્ટિમાં સ્વીકાર નથી. તે દષ્ટિ તેને સ્વીકારતી નથી, આદરતી નથી. વ્યવહાર છે તેમ જ્ઞાનમાં જાણવું તે વ્યવહારનય છે.

નીચલી ભૂમિકામાં નિમિત્તો વચ્ચે આવ્યા વિના રહેતાં નથી, અશુભ પરિણામ ઠાળવા માટે શુભ પરિણામ આવ્યા વિના રહેતા નથી, ઊણી અવસ્થા અને પૂરી અવસ્થાનો ભેદ પડ્યા વિના રહેતો નથી માટે વ્યવહાર છે ખરો.

અનાદિ ત્રિધ્યાદષ્ટિને સમ્યક્દર્શન પામવામાં એક વાર સાક્ષાત્ ચેતન્યમૂર્તિ દેવ-ગુરુ અર્પણ વચન કાને પડવું જોઈએ. એવો નિમિત્ત-નેમિત્તિક સંબંધ છે. સતને સમજવાની જ્યાં જિજ્ઞાસા જાગે ત્યાં એવાં નિમિત્તો મળી રહે છે. નિમિત્તો મળે તે નિમિત્તને કારણે અને સમજાય તે પોતાના કારણે, નિમિત્ત વિના સમજાય નહિ પણ નિમિત્તથી સમજાવું નથી. એકવાર સત્ વચન કાને પડવું જોઈએ.

સમ્યક્દર્શન પામ્યા પછી પણ અચૂરી અવસ્થા છે ત્યાંમુઘી સારક શુભનાં કર્મ જુદી જુદી જાતનાં હોય છે તેથી તેના ઉદય પણ જુદી જુદી જાતના હોય છે, રાગ જુદી જુદી જાતનો હોય છે અને રાગનાં નિમિત્તો પણ જુદી જુદી જાતનાં હોય છે, રાગ પ્રમાણે નિમિત્તનો સંયોગ હોય તો રાગનાં નિમિત્તો પણ જુદી જુદી જાતનાં હોય છે જેમકે પ્રતિમાદર્શન, સ્વાધ્યાય, દાન, પૂજા, ભક્તિ, વગેરે હોય છે.

ચોથી પાંચમી ભૂમિકા અને છઠ્ઠી ભૂમિકા પ્રમાણે અમુક હુનો રાગનો ઉદય હોય છે. તેમાં ચોથી પાંચમી ભૂમિકાએ વર્તતા

બધા સાધક જીવોના રાગના ઉદય સરખા ન હોય પણ અનેક પ્રકારના હોય છે અને નિમિત્તો પણ અનેક પ્રકારના હોય છે. અને છઠ્ઠી ભુમિકાએ વર્તતા બધા સાધક મુનિને રાગનો ઉદય સરખો ન હોય પણ અનેક પ્રકારનો હોય છે અને તેના નિમિત્તો પણ અનેક પ્રકારના હોય છે, જેમકે સ્વાધ્યાય, ઉપદેશ, શાસ્ત્રવું સ્વયં સમવાનના દર્શન, સ્તુતિ, અભિગ્રહ વગેરે જુદી જુદી જાતના શુભભાવ આવે અને તે પ્રમાણે તેના ઉદયને અનુકૂળ બાધ નિમિત્તો પણ જુદી જુદી જાતના હોય છે. ચૈતન્યની અવસ્થામાં શુભરાગનો ઉદય આવે પણ તે શુભરાગ પ્રમાણે નિમિત્તનો સંયોગ બનવો કે ન બનવો તે પુણ્યાધીન રહે છે. જેમકે સાક્ષાત્ સીમંવર સમવાનના દર્શન કરવાની ભાવના થાય પણ સંયોગ બનવો તે પુણ્યાધીન રહે છે; જાનીને નિમિત્ત છે, રાગ છે, તેનું જ્ઞાન છે પણ તે આદરણીય નથી.

કોઈ એમ કહે કે આત્મા એકલો જ છે અને કર્મ તદ્દન છૂટાં જ છે. કર્મને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ છે જ નહિ તો પગી બંધનોક્ષ ક્યાં રહ્યો? વિકાર ક્યાં રહ્યો? અને તેનો નાશ કરવાનો ક્યાં રહ્યો? માટે આત્માને કર્મનો સંબંધ છે. આત્મા સાથે કર્મનું નિમિત્ત છે-કર્મનો વ્યવહાર છે પણ તેને આદરણીય માને અને તેને સાભાગ્યક માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

વ્યવહારનથે પણ કર્મનો સંબંધ આત્મા સાથે ન હોય તો દુઃખ ક્યાં રહ્યું? દુઃખને ટાળવા માટે પુરુષાર્થ કરવો ક્યાં ગ્યો? માટે જે સંબંધ ન જ માનવામાં આવે તો તે કાંઈ પણ રહેતું નથી. પરાશ્રયભાવ થવામાં નિમિત્તરૂપે કર્મનો સંબંધ છે પણ નિશ્ચયથી કર્મનો સંબંધ આત્મામાં નથી.

વળી એમ પણ નથી કે કર્મ આત્માને ગગ-દ્વેષ કરાવે છે. ને કર્મ આત્માને રાગ-દ્વેષ કરાવે તો કર્મ અને આત્મા બંને એક થઈ જાય પરંતુ તેમ તો બનતું નથી. પોતે ઊંધી દૃષ્ટિ વડે ગગ દ્વેષ-રૂપ

વિકારભાવમાં જોડાય ત્યારે કર્મ નિમિત્તરૂપે હોય છે, તેને જાણુ તે વ્યવહારનય છે.

વ્યવહારનય જો ન દર્શાવવામાં આવે તો, પરમાર્થ શરીરથી જીવ લિપ્ત દર્શાવવામાં આવતો હોવાથી, જેમ ભસ્મને મસળી નાખવામાં હિંસાનો અભાવ છે તેમ, ત્રસસ્થાવર જીવોનું નિઃશબ્દપણે મર્દન-ઘાત કરવામાં પણ હિંસાનો અભાવ ઠરશે અને તેથી બંધને જ અભાવ હશે.

પરમાર્થની જેમ વ્યવહારે પણ આત્માને અને ગરીરને કાંઈ પણ સંબંધ જો ન હોય તો પછી જેમ રાખને ચોળી નાખવામાં હિંસાનો અભાવ છે તેમ ત્રસસ્થાવર જીવોને ચોળી નાખવામાં હિંસાનો અભાવ ઠરશે પણ તેમ છે નહિ.

ગરીરમાં રોગ થાય છે, તે રોગનું દુઃખ નથી પણ તે રોગ પ્રત્યેના જે દ્વેષભાવ થાય છે તેનું દુઃખ છે, પરંતુ તે દ્વેષને અને રોગને નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે.

જેમ પરમાર્થ શરીરથી આત્મા તદ્દન જુદો છે તેમ વ્યવહારે પણ ગરીરને અને આત્માને કાંઈ પણ સંબંધ ન હોય, શરીર અને આત્મા તદ્દન સંબંધ વગરનાં લિપ્ત હોય તો જે ત્રસસ્થાવર જીવ છે તેને મારી નાખવાના ભાવ અને સામું મરનાર ત્રસસ્થાવરનું નિમિત્ત તે બંને સિદ્ધ થતાં નથી. મરનાર જીવને શરીર ઉપર રાગ છે માટે તે રાગને કારણે શરીર જુદું થતાં દુઃખ થાય છે. જો શરીર સાથે આત્માની વેલાવિક પર્યાયને કાંઈ પણ સંબંધ ન હોય તો શરીર જુદું થતાં દુઃખ ન થાય માટે સંબંધ ન માને તો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ સિદ્ધ થતો નથી.

જેમ પરમાર્થ શરીર અને આત્મા જુદા છે, કર્મ અને આત્મા જુદા છે, તેમ વ્યવહારે પણ શરીરને અને આત્માને, કર્મને અને આત્માને, જો કાંઈ પણ સંબંધ ન જ હોય તો મરનાર જીવને, સામા

જીવને માડું કે દુઃખ હોઈ તેવા ભાવ થાય જ નહિ. મરનાર જીવને પોતાના શરીર ઉપર રાગ છે તેથી તેને કોઈ મારે તો તેને દુઃખ થાય છે, મારે રાગમાં અને દુઃખમાં શરીરનું નિમિત્ત છે, અને રાગ થાય છે મારે કર્મનું પણ નિમિત્ત છે. જો કર્મનું નિમિત્ત ન હોય તો રાગ આત્માનો સ્વભાવ થઈ જાય મારે રાગ થવામાં કર્મની હાજરી છે.

હવે જો રાગભાવને અને શરીરને, કર્મને અને રાગને જો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ જ ન હોય તો મરનાર જીવને દુઃખ જ ન થાય.

મરનાર જીવને પણ દ્વેષભાવને અને પોતાના શરીરને, દ્વેષ-ભાવને અને કર્મને, વ્યવહારે પણ જો સંબંધ ન જ હોય તો બીજા જીવને માડું એમ ભાવ જ ન થાય.

મરનાર જીવને તેના દ્વેષભાવને અને શરીરને સંબંધ છે, તેમ તેના આત્માના પ્રદેશના કંપનને અને શરીરને એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સંબંધ છે, તેવી રીતે સામા મરનાર જીવને પણ રાગભાવને અને શરીરને સંબંધ છે, તેના આત્માના પ્રદેશના કંપનને અને શરીરને પણ એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સંબંધ છે તેવો સંબંધ તું સક્ષમાં લે છે ત્યારે મારવાની વૃત્તિ ઊડે છે.

મરનારને સંબંધનું જ્ઞાન નથી. તે તો શરીરને જ આત્મા માને છે પણ મારવાની વૃત્તિ થાય તેમાં સંબંધ આવી જાય છે.

ઉપર કહ્યા તે બંધાને વ્યવહારસંબંધ એટલે કે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે તો મારવાના ભાવ થાય છે, અને તેથી બંધન પણ થાય છે, જેમ ભરમને ચોળી નાખવામાં બંધનનો અભાવ તેમ નથી, પણ બંધન થાય છે અને તેથી સંસારમાં રખડે છે. જો આવો વ્યવહારસંબંધ ન માનો તો સંસાર, મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગ, કાંઈ પણ મિદ્ધ નહિ થાય.

પરમાર્થદૃષ્ટિએ જીવો તે શરીર અને આત્મા વસ્તુએ જુદે જુદા છે, વસ્તુસ્વભાવે રાગ-દ્વેષ ને આત્મા જુદે જુદા છે, કર્મ ને આત્મા જુદે જુદા છે પરંતુ અવસ્થામાં જો કાંઈ પણ સંબંધ ન હોય તો તેને શરીર ઉપર લક્ષ ન જાય અને રાગ-દ્વેષ ન થાય.

જો કર્મ અને આત્માની પર્યાયને વ્યવહારે પણ કાંઈ સંબંધ ન હોય તો રાગ-દ્વેષ ને કર્મના નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ પણ ન હોય, અને તેથી મારવાના વિકારી ભાવ પણ કોઈ જીવોને ન થાય અને બંધન પણ ન થાય. મારી નાખવાનો ભાવ થયો તે કર્મના આશ્રયે થયો. સામા જીવને મારી નાખુ' ને તેને દુઃખ થાય છે, તેવી કલ્પના આવ્યા વિના મારવાના ભાવ થશે જ નહિ.

રાગ-દ્વેષ જો આત્મામાં બીલકુલ થતા જ ન હોય તો આત્મા તદ્દન નિર્મળ હોય, પણ મલિનતા તો રૂપાય છે, મારે આત્મા રાગ-દ્વેષ કરે છે. રાગ-દ્વેષ અને આત્માને વર્તમાન પર્યાયનો સંબંધ છે, સંબંધ જ ન હોય તો બીજાને મારી નાખતાં તે જીવને દુઃખ ન થાય અને પોતાને મારી નાખવાનો ભાવ પણ ન થાય.

શાસ્ત્રમાં પરાશ્રયનાં ક્ષય પણ છે અને સ્વાશ્રયનાં ક્ષય પણ છે. તે બંનેની સંધિ કરીને વિવેક ન કરે તો સમજાય નહિ, અંતરનો અભ્યાસ કરીને વિવેક ન કરે તો સમજાય નહિ. ઉપકાર ખરી રીતે પોતાની સાચી સમજાવું છે, નિમિત્તનો ઉપકાર કહેવો તે વ્યવહારથી છે.

હિંસા ભાવમાં કર્મની હાજરી ન હોય તો દુઃખ હોઈ શકે નહિ, દુઃખ રાજે શરીરમાં રોગની હાજરી ન હોય તો દુઃખ ને દ્વેષ હોઈ શકે નહિ. જેવી રીતે હિંસાની વાત કહી તેવી રીતે શૂકુ' બોલવાના ભાવ, ચોરી કરવાના ભાવ, મૈથુનના ભાવ, પરિશ્રદ્ધતા ભાવ વગેરે બધા ભાવોમાં સમજાવું. શરીરને, વાણીને, કર્મને, અને આત્માની વૈભાવિક પર્યાયને નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. માનુ'

બોલવાના ભાન હોય તેની વાણી સત્ય બોલવારૂપે નિમિત્ત હોય, પરંતુ સત્ય બોલવાના ભાન હોય અને વાણી જૂઠું બોલવારૂપે નિમિત્ત હોય તેમ અને નહિ; જેવા ભાવ હોય તેવી રીતે નિમિત્ત પરિણમે જેણે માંસનો ત્યાગ કર્યો તેની પાસે માંસ ખાવાની શરીરની ક્રિયા પણ ન હોય એવો સબંધ છે કોઈ જે એમ કહે કે અમારે અમુક ચીજનો ત્યાગ છે પણ તે ખાવાની ક્રિયા ઊભી છે તે તે વાત તદ્દન ખોટી છે, તે વસ્તુસ્વરૂપ અમળ્યો નથી પણ માત્ર વાતો કરી જાય છે, તેને ધર્મ પ્રગટ્યો નથી પણ ખોટી રીતે અમને ધર્મ પ્રગટ્યો છે તેમ બતાવે છે જેને બ્રહ્મચર્યનો ભાવ પ્રગટ્યો તેની પાસે અબ્રહ્મચર્યરૂપે શરીરનું નિમિત્ત ન જ હોય એવો સબંધ છે અદર બ્રહ્મચર્યનો ભાવ પ્રગટ્યો અને બહારથી વિષય સેવતો હોય તેમ અને નહિ કોઈ એમ કહેતા હોય કે અમને બ્રહ્મચર્યનો ભાવ પ્રગટ્યો છે પણ બહારથી વિષય સેવીએ છીએ તેમ કહેનારા તદ્દન ખોટા છે, તેને ધર્મ પ્રગટ્યો નથી પણ ખોટી રીતે ધર્મ પ્રગટ્યો છે તેમ બતાવે છે શુભભાવ અને અશુભભાવ સાથે ગરીબ, વાણી અને કર્મને નિમિત્તનૈમિત્તિક સબંધ છે

ગૃહસ્થાશ્રમમાં ગદ્યા ચક્રવર્તીને યદ્દા અને જ્ઞાનથી સર્વ વિદ્યોનો ત્યાગ છે, પરંતુ પદાર્થમાં કયાંય મુખ્યત્વે ભાસી નથી, મુખ્ય હોય તો મારા આત્મામાં છે, એક રજકણ પણ મારું નથી, આ કણે વીતગગ થવાનું હોય તો આ કાંઈ પણ જોઈતું નથી, એવી ભાવના પતે છે, શુ કરું ? પુરુષાર્થની નખજાળને લઈને ઊભો છું, આ કણે પુરુષાર્થ ઊપડે તો કાંઈ જોઈતું નથી એ રાજને ઢગલે બેઠો વિષ્ટાને ઢગલે બેઠો માને છે, પણ અલ્પ અગ્નિરતા ઊભી છે તેથી રાજમાં ઊભા છે તે વીતગગ થઈ ગયા છે અર્થાત્ કાંઈપણ રાગ-દ્વેષ નથી છતાં સસાગ્રમાં ઊભા છે તેમ નથી; જેટલો ગગ ઊભો છે તેટલો શરીર સાથે, રાજ સાથે, સ્ત્રીઓ સાથે સબંધ ઊભો છે, રાગને લઈને ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઊભા છે ગગ છૂટી જાય તો મુનિ થઈ જાય રાગ

અને શુદ્ધસ્થાશ્રમને સંબંધ છે. રાગ છૂટી જાય તો શુદ્ધસ્થાશ્રમ છૂટી જાય એવો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે. ચારિત્રદશા પ્રગટી નથી તેથી શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં લીસા છે.

રાગ છે, નિમિત્ત છે. તેનો જ્ઞાનમાં સ્વીકાર કરવો તે વ્યવહારનય છે, જે સ્વીકાર કરે તો પુરુષાર્થ કરવાનો રહે છે. વ્યવહાર છે તેમ જાણવું તે વ્યવહારનય છે. આ સિવાય વ્યવહારનયનો બીજો અર્થ નથી.

જે નિમિત્તને શખવા જેવાં માને અને લાભદાયક માને, રાગને શખવા જેવો ને લાભદાયક માને તે મિથ્યાદષ્ટિ છે. નિમિત્તના અને રાગના કર્તા થાય તે મિથ્યાદષ્ટિ છે.

આ સમયસાર શાસ્ત્ર પરમાર્થની વાત કહેનાર છે, તેમાં વ્યવહાર:ગોણ છે, વ્યવહારની મુખ્યતાનાં બીજાં શાસ્ત્રો ઘણાં છે, પણ આ શાસ્ત્રમાં કહેલો પરમાર્થ સમજ્યા વગર સિદ્ધિ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં થાય તેમ નથી. પરમાર્થ પ્રગટતાં વચ્ચે વ્યવહાર આવી જાય છે. તે વ્યવહારને બતાવનાગ વ્યવહાર શાસ્ત્રો છે, પણ એકલા વ્યવહારને પકડી રાખે તે મિથ્યાદષ્ટિ છે.

રાગ-દ્વેષ પોતે કરે ત્યારે કર્મ નિમિત્તરૂપે હોય છે, પણ કર્મ રાગ-દ્વેષ કરાવ્યા એમ જે માને તો તે વ્યવહાર જ નિશ્ચય થઈ ગયો, અને રાગ-દ્વેષને જે પોતાના માને તો વ્યવહાર જ પરમાર્થ થઈ ગયો.

ત્રિકાળદષ્ટિ-પરમાર્થદષ્ટિ ભૂલને લાગે છે. નિમિત્ત અને રાગનો સંબંધ છે તે વ્યવહાર વચ્ચે આવે છે, તેને જાણવું તે વ્યવહારનય છે પણ તેને આદરણીય માનવો તે વ્યવહારનય નથી.

રાગ-દ્વેષ અને આત્માને, શરીર અને આત્માને નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે, તે ન હોય તો સમજાવવું શી રીતે ? શરીર તાનું

નથી તેમ તું માન, રાગ-દ્વેષ તારા નથી તેમ માન, તેવા ઉપદેશ વડે, તે અજ્ઞાની કે જે શરીરને મારું માને છે, રાગ-દ્વેષને મારા માને છે તેા તેને સમજવવાનું રહે છે.

શરીર અને આત્મા તદન જુદા જુદા છે એવો પરમાર્થ સમજી ગયો હોય તેા મારવાના ભાવ થાય નહિ, અસ્થિગતા થાય તેને અહીં ગણી નથી.

વળી પરમાર્થદ્વારા રાગદ્વેષમોહથી જીવ લિપ્ત દર્શાવવામાં આવતો હોવાથી, 'રાગી, દ્વેષી, મોહી જીવ કર્મથી બંધાય છે તેને છોડાવવો'—એમ મોક્ષના ઉપાયના શ્રદ્ધાળુનો અભાવ થયે અને તેથી મોક્ષનો જ અભાવ થશે.

ખરેખર તેા આત્મા રાગ-દ્વેષથી લિપ્ત છે, પણ ઉંઘી દૃષ્ટિ વડે રાગ-દ્વેષને મોતાના માને છે. તે વિકારી અવસ્થા સાથે આત્માને વર્તમાન પર્યાય પૂરતો સંબંધ છે તેટલો વ્યવહારસંબંધ ન હોય તેા તું વિકાર તોડ, અને મુક્તિ કર, તેવો ઉપદેશ હોવ શકે નહિ.

પરમાર્થદૃષ્ટિ તેા આત્માને પરથી જુદો જ ગતાવે છે પણ વ્યવહારસંબંધથી કહેવાય કે ભાઈ ! તું પુણ્ય-પાપથી બંધાયેલો છા. પરની અપેક્ષા ન આવે તેા છોડાવવાનો ઉપાય-મોક્ષનો ઉપાય તે નિર્મળ શ્રદ્ધા, નિર્મળ જ્ઞાન, અને નિર્મળ ચારિત્ર તેનો ઉપદેશ પણ નહિ અપાય, મુક્તિના ઉપાયને પકડ તેમ નહિ કહેવાય.

એકલું કૃપણું માનશે તેા રાગ-દ્વેષનો વ્યય કરવો ને મુક્તિનો ઉત્પાદ કરવો તેવો પુરુષાર્થ કવવાનું પણ રહેશે નહિ.

જે કે મોક્ષનો ઉપાય કૃત્ર દૃષ્ટિથી જ થાય છે પણ તે કૃત્ર દૃષ્ટિ દ્વારા મોક્ષપર્યાયનો ઉત્પાદ અને જ વપર્યાયનો વ્યય થાય છે, એટલે ઉત્પાદ અને વ્યય થાય છે, માટે જે ઉત્પાદવ્યય નહિ સ્વીકારે

તે અવસ્થામાં પણ મલિનતા નહિ સાળીત થાય અને મલિનતા ઠાળવાનો ઉપદેશ પણ નહિ અપાય.

જે પ્રમાણે માષી-તોળીને કહેવાય છે તે પ્રમાણે સમજવું, સ્વ-ભાવમાં વિકારની નાસ્તિ માને, અને સ્વભાવને નિર્મળ માને તો જ ભોક્ષનો ઉપાય છે, પરંતુ ભોક્ષમાર્ગની પર્યાય અને ભોક્ષની પર્યાય તે બન્ને વ્યવહાર છે; તે વ્યવહારને ન માને તો મલિનતાને ઠાળવાનો ઉપદેશ આપી નહિ શકાય. ધ્રુવ દૃષ્ટિના જોરથી ભોક્ષમાર્ગની અવસ્થા અને ભોક્ષની અવસ્થા પ્રગટે છે તેને જ્ઞાનમાં સ્વીકારથી તે વ્યવહારનય છે. ખંવની અવસ્થા, ભોક્ષની અવસ્થા અને ભોક્ષ-માર્ગની અવસ્થા છે મારે વ્યવહારને બતાવવો તે ન્યાયસંગત છે.

૧૯૯૯ આગો વ ૬ મંગળ.

આ ૪૬ મી ગાથા ફરીથી લેવાય છે.

આ આત્મા દેહધી નિરાણું અનંતગુણસ્વરૂપ તત્ત્વ છે. આ શરીર, રૂપી રજકણનું એક પૂતણું છે, તેમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ છે, રૂપી અનંતા પરમાણુનું તે પૂતણું છે. જે જ્યાંએ શરીર છે તે જ્યાંએ આત્મા છે. તે આત્મા પણ શરીરકાર અરૂપી એક પૂતણું છે. આત્મા જે જ્યાંએ છે તે જ્યાંએ કાર્મણુ શરીરનું પણ એક પૂતણું છે, વિકારીભાવ છે તે કર્મના નિમિત્તે થાય છે, પણ પર-માર્થદૃષ્ટિએ વિકારની આત્મામાં નાસ્તિ છે. આત્મા દેહધી છૂટું તત્ત્વ છે, અનંતગુણના પિંડરૂપ એક વસ્તુ છે, તે વાત અનંતકાળમાં જીવોએ સાંભળી નથી, તેની સૂચિ બેડી નથી. તો પછી એકાદ થવાનું તો ક્યાંથી હોય ?

પ્રથમ આત્માને સમજ્યા વિના યથાર્થ વર્તન થઈ શકે નહિ, મારે આત્માનું સ્વરૂપ સમજવા મારે સાચા દેવ-ગુરુની વાણીનું શ્રવણ અને તેમનો સંગ કરવો જોઈએ. પરપદાર્થમાંથી સૂચિ ખસીને,

આત્મસ્વભાવની રુચિ બગ્યા વિના યથાર્થ સમજાય નહિ. આત્મ-
સ્વભાવની રુચિ બગતાં તે સ્વભાવ જ્ઞેને પ્રગટયો છે તેવા યથાર્થ
દેવ, ગુરુ ઉપર બહુમાન અને ભક્તિ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. પ્રથમ
આત્માને સમજવાની સત્ જિજ્ઞાસા સહિત દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રને
બહુમાન પૂર્વક સમાગમ, સત્ શ્રવણ, સત્ વાંચન, અને સત્ વિચાર
આવશે, સત્ સમજવાની ધગશથી યથાર્થ જ્ઞાન અને યથાર્થ શ્રદ્ધા
થાય, પછી યથાર્થ વર્તન આવશે. આત્માનું ચારિત્ર તે આત્મામાં
હોય, જડમાં ન હોય; સમજ્યા પછી સ્વરૂપમાં ઈશુ' તે અંતરની
અરૂપી ક્રિયા છે, તે યથાર્થ વર્તન છે, તે સાચાં પ્રત છે. સ્વભાવદૃષ્ટિના
જેરે અશુભ રાગ ટાળતાં ટાળતાં રાગ રહી બીય તેમાં પ્રત, તપના,
શુભભાવ સહજ હોય છે. સ્વરૂપસ્થિરતામાં ટકતાં જેટલો રાગનો નાશ
થયો તેટલું ચારિત્ર છે. સમ્યક્દર્શન વિના પ્રત-ચારિત્ર સાચાં હોઈ
શકે નહિ. પ્રથમ સમ્યક્દર્શન થાય, એટલે કે ચોથી ભૂમિકા થાય,
ત્યાર પછી આગળ વધતાં પાંચમી ભૂમિકા આવે, ત્યાં સ્વરૂપમાં
સ્થિરતા અંશે વધીને અપ્રતના પરિણામ ટળી બીય છે, અને શુભ
પરિણામરૂપ પ્રત આવે છે, તે વ્યવહારમત છે; સ્વરૂપમાં સ્થિરતા
વધી તે નિશ્ચયપ્રત છે. ત્યારપછી છઠી ભૂમિકા આવે ત્યારે મુનિપણું
આવે છે ત્યાં સ્વરૂપની સમજૂતા વિશેષ વધી બીય છે. પ્રથમ સાચી
શ્રદ્ધા થાય, પછી પ્રત આવે તે મોક્ષમાર્ગનો ક્રમ છે. અત્યારે તે
એવું થયું પડ્યું ■ કે સમજવાના માર્ગનો ક્રમ મૂકીને, બાહ્ય પ્રત-
તપમાં ધર્મ માની લીધો છે, જેમાં માત્ર શુભ પરિણામ હોય તે
પુણ્ય બંવાય પણ ભવનો અભાવ ન થાય. જીવોએ તેવાં બાહ્ય પ્રત-
તપમાં સર્વસ્વ માની લીધું છે, તેનાથી ધર્મ અને મોક્ષ માની લીધો
છે, પરંતુ તેવી માન્યતા તે મિથ્યાદર્શનગણ્ય છે. તેવી માન્યતાથી
એક પણ ભવ ઘટવાનો નથી. પ્રથમ સાચી શ્રદ્ધા કર, પછી સાચું
ચારિત્ર આવશે. સત્ શ્રવણ, મનન, અને બહુમાનના શુભ પરિણા-
મની માધેમન રુચિ અને સત્ સમજવાનું શોધન જો યથાર્થ હોય
તો અવશ્ય સત્ને સમજે, અને સમ્યક્ શ્રદ્ધા થાય. તેથી વિષય-

કપાયનો અશુભ રાગ ન ટાળવો તેમ વાત નથી. વિષય-કપાયની તીવ્ર આસક્તિ ટાળવા શુભ રાગ આવશે, પરંતુ તે ધર્મ નથી, માટે પ્રથમ સાચું સમજવાનો પ્રયાસ કરવો, તે તરફ વલણ રાખવું, તે સાચો માર્ગ પામવાનો ક્રમ છે.

સમ્યક્દર્શનના પ્રથમ નિઃશંકાદિ આઠ અંગ આવે છે. પ્રત્યેક પ્રકાર તો પાંચમી ભૂમિકાએ આવે છે માટે સત્સમાગમે પ્રથમ સાચી સમજણ કરવી, શુભે અનંતકાળથી ધર્મ સાંભળ્યો નથી, ઉપવાસ આદિ કરે ને તેમાં કપાય પાતળો પાડે તો પુણ્ય બાંધે પણ તેથી ભવનો અભાવ ન થાય.

શુભ-અશુભ જે ભાવ થાય છે તે વિકારીભાવ છે, કર્મના નિમિત્તે બેટલા ભાવ થાય તે બધા વિકારીભાવ છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, ધર્મ નથી, હિત નથી. વિકાર તે કાયમ ટકતી ચીજ નથી, આત્મા તે કાયમ ટકતી ચીજ છે, તેને ઝોળખ તો તારું હિત થાય, ધર્મ થાય.

શિષ્યે બીજી બાજુની દલીલ મૂકી હતી કે પ્રભુ ! આપે તો આત્માના એકલા શુદ્ધ સ્વરૂપની જ વાત કરી અને તેને જ જાણવું, દેખવું અને કરવું કહ્યું પણ બીજા ગાંઠોમાં તો એવું કથન છે કે આત્મા રાગવાળો છે, દ્વેષવાળો છે, દેહવાળો છે તો તેનો આ વાત માથે મેળ કંઈ રીતે છે ?

તેનો ઉત્તર આચાર્યદેવ આપે છે કે આ મર્ત અધ્યવસાન આદિ ભાવો શુભ છે એવું જે ભગવાન સર્વજ્ઞદેવોએ કહ્યું છે તે, જે કે વ્યવહારનય અભૂતાર્થ છે તોપણ, વ્યવહારનયને પણ દર્શાવ્યો છે.

આત્મામાં પરાશ્રયભાવ થાય છે, તેને આત્મામાં થાય છે તેમ જાણવું તે વ્યવહારનય છે. કર્માશ્રિત ભાવ એક સમય પૂરતા થાય તે અભૂતાર્થ છે. કર્માશ્રિત-પરશ્રયભાવ થાય તે સત્ય નથી કારણકે તે

ત્રિકાળ ટકનારી ચીજ નથી, સત્ય નથી એટલે જડમાં થાય છે એમ નથી, જે કે તે થાય છે તો આત્માની અવસ્થામાં, પણ તે આત્માને અસહ સ્વભાવ નથી તેથી તેને અભૂતાર્થ કહ્યો છે.

પાણી અગ્નિના નિમિત્તે ઉજ્જ થાય છે, પણ પાણીનો સ્વભાવ તો શીતળ છે, તેના ત્રિકાળી સ્વભાવ ઉજ્જ નથી પણ શીતળ છે. પાણીનો સ્વભાવ શીતળ છે તેમ જાણવું સત્યાર્થ છે, પણ અગ્નિના નિમિત્ત વર્તમાન ઉજ્જતા છે એટલો આરોપ આવ્યો તે વ્યવહાર છે. આરોપ છે તે આરોપની દૃષ્ટિએ સત્ય છે પણ તે આરોપ પાણીના મૂળ સ્વભાવની દૃષ્ટિએ જુઓ તો સત્ય નથી.

તેમ જેને આત્માનો શીતળ સ્વભાવ પ્રગટ કરવો છે તેણે આત્માની જ્ઞાન અને શાંતિ આદિની શીતળતા, અને ગગ-દ્વેષ-અજ્ઞાનરૂપ ઉજ્જતા તે બંને ભાવોનું સ્વરૂપ જાણવું પડશે. આત્માની પર્યાયમાં કર્મના નિમિત્તે રાગ દ્વેષ ને અજ્ઞાનરૂપ ઉજ્જતા થાય છે પરંતુ આત્માનો સ્વભાવ તદ્દન નિર્મળ અને અવિકારી છે. તેના ત્રિકાળ સ્વભાવ રાગ દ્વેષને અજ્ઞાનરૂપે ભલિન નથી પરંતુ શુદ્ધ અને નિર્મળ છે. આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ અને નિર્મળ છે એમ જાણવું તે સત્યાર્થ છે પણ કર્મના નિમિત્ત આધીન પેાતે થતાં, રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાનરૂપ ભલિન અવસ્થા વર્તમાનમાં થઈ છે એટલો આરોપ આવ્યો તે વ્યવહાર છે. આરોપને આરોપની દૃષ્ટિથી જુઓ તો સત્ય છે પણ તે આરોપ, આત્માના મૂળ સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જુઓ તો, સત્ય નથી.

આત્મસ્વભાવરૂપ શીતળતાની દૃષ્ટિના જ્ઞેરમાં રાગ દ્વેષરૂપ અસ્થિરતા ટળી જાય છે. પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ થતી નથી મરણકે પર્યાય પક્ષથી જાય છે. પર્યાય ટકતી નથી, માટે ટકતું જે દ્રવ્ય છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ મૂકે તો ત્યાં દૃષ્ટિ ટકે-થલે અને ત્યાં દૃષ્ટિ થંભવાથી સ્થિરતા થાય, રાગ દ્વેષનો અભાવ થાય ને સ્વભાવપર્યાય પ્રગટે.

જવમોક્ષની પર્યાય છે તો ખરી, તત્તન અભૂતાર્થ નથી. જે

તદન અભૂતાર્થ હોય તો કાંઈ પુરુષાર્થ કરવાનો રહેતો નથી, પણ તે ક્ષણ પૂરતી ટકે છે. ભોક્ષની અવસ્થા ક્ષણ ક્ષણે નવી નવી થઈને અનંતકાળ ટકે છે પરંતુ તે એક એક પર્યાય વર્તમાન સમય પૂરતી ટકે છે, માટે તે અભૂતાર્થ છે. તે પર્યાય ઉપર લક્ષ રાખવાથી રાગ થાય છે, પરંતુ રાગ તૂટતો નથી; દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી રાગ તૂટે છે. ભોક્ષપર્યાય તે શુદ્ધ પર્યાય ને અંધપર્યાય તે મલિન પર્યાય છે. એકમાં નિમિત્તની હુયાતીની અપેક્ષા છે અને બીજામાં નિમિત્તના અભાવની અપેક્ષા છે, બન્ને નિમિત્તના આશ્રયની અપેક્ષા રાખતાં પડ્યાં છે માટે બન્ને ઉપર લક્ષ જતાં રાગ આવે છે. હું જ્ઞાન છું, હું દર્શન છું, હું ચારિત્ર છું એવા વિકલ્પો સાથે-અવસ્થામાં આવે ખરા, પણ હું જ્ઞાન છું, હું દર્શન છું, હું ચારિત્ર છું એમ ગુણના ભેદ પાડીને લક્ષ કરતાં રાગ આવે છે. તે રાગને આશ્રયે સ્વભાવને શરણે જવાઈ નથી, પણ આખા દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ મૂકતાં રાગ તૂટે છે, સ્વભાવના શરણે જવાય છે અને ઘીતરાગતા પ્રગટે છે. સ્વરૂપને સાધવાનો જે પ્રયાસ વર્તે છે એટલે કે ભોક્ષમાર્ગ વર્તે છે તે પણ અવસ્થા છે, આખા આત્માનું સ્વરૂપ નથી; તેથી તે અવસ્થા ઉપર લક્ષ કરતાં રાગ આવે છે અતૂરો છે ત્યાંસુધી ભોક્ષમાર્ગ આવે ખરા, તે તરફ લક્ષ આવે ખરું, પણ ત્યાં લક્ષ આપવાથી રાગ આવે છે પણ રાગ તૂટતો નથી. પરંતુ અખંડ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી રાગ તૂટે છે, સ્વરૂપ પ્રગટે છે.

શ્રદ્ધાગુણ પોતે નિર્વિકલ્પ છે, માટે તેના વિષય પણ નિર્વિકલ્પ છે. દૃષ્ટિમાં ભેદનો વિષય નથી, દૃષ્ટિ પોતે સામાન્ય છે માટે તેના વિષય પણ સામાન્ય છે. અધ્યશ્રદ્ધા પ્રગટે તે તો અવસ્થા છે, પણ તે અવસ્થાના વિષયમાં આખું દ્રવ્ય છે દૃષ્ટિનો વિષય ને ભેદ નથી પણ અભેદ આખું દ્રવ્ય છે. જ્ઞાન ગુણ છે તે સ્વપર બન્નેને જાણે છે. દૃષ્ટિ થયા પછીનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન સાચું છે. જ્ઞાન દ્રવ્યને જાણે અને અતૂરી-પૂરી બન્ને પર્યાયને પણ જાણે છે. દૃષ્ટિ થયા વગરનું જ્ઞાન તે જ્ઞાન સાચું નથી.

ધર્મને અખંડ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ દેલી છે. અને જ્ઞાનમાં હું સામાન્ય આખો પૂર્ણ છું તેમ જાણું છું અને વર્તમાન અવસ્થામાં મલિનતા થાય છે તેને પણ જાણું છું. તે જ્ઞાનનું પ્રમાણપણું છે.

ન્યાંમુધી પૂર્ણ વીતરાગદરા ન થાય ત્યાંમુધી સામાન્ય દૃષ્ટિ ઊભી છે તેથી સામાન્ય અને વિશેષને સજગ કરવા પુરુષાર્થ વર્તે છે રાગને તોડીને પર્યાય સામાન્યમાં સજગ થઈ અખંડ થાય છે, તે જ્ઞાનનું પ્રમાણપણું છે. દ્રવ્યને પર્યાય એક થાય છે તે જ્ઞાનનું પ્રમાણપણું છે. શ્રદ્ધા જ્ઞાન તો છે પણ પુરુષાર્થ પૂર્વક રમણતા વચારતો જોડેલે અર્થે રાગને તોડીને, રમણતા જોડીને, સામાન્ય સાથે જ્ઞાન અખંડ થાય છે, સામાન્ય-વિશેષ બંને એક થાય છે તે પ્રમાણ-જ્ઞાન છે.

જ્ઞાન અખંડ પૂર્ણ સ્વભાવને પણ જાણું અને પર્યાયમાં મલિનતા છે એને પણ જાણું, વસ્તુને અને અવસ્થાને બંનેને જાણું, સામાન્ય વિરોધ બંનેને જાણું તે પ્રમાણજ્ઞાન છે.

શ્રદ્ધા વિકારી અને ઊભી પર્યાયને સ્વીકારતી નથી, શ્રદ્ધાના વિષયમાં દ્રવ્ય જ છે, શુદ્ધ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનમાં અને પડખાં જણાય છે જ્ઞાન જ્યારે દ્રવ્યના શુદ્ધ સ્વભાવ તરફ મુખ્યપણે ઠગે છે ત્યારે પર્યાયનું વજન ઠીકું થઈ જાય છે, તદ્દન અભાવ નથી, પરંતુ જ્ઞાનમાં પર્યાયનું લક્ષ ગૌણ થાય છે, અને જ્ઞાન જ્યારે પર્યાયનું મુખ્યપણે લક્ષ કરે છે ત્યારે ધીમ પડખાનું લક્ષ ગૌણ થાય છે. જ્ઞાનનું પડખું જ્યારે મુખ્યપણે એક તરફ ઠગે છે ત્યારે તેની સાથે રાગ જોડાએનો હોય છે, જ્ઞાનમાં વસ્તુનું એક પડખું મુખ્ય અને ધીમું ગૌણ થાય તેને નય કહેવાય છે દૃષ્ટિના વિષયમાં તો દ્રવ્યનો અભેદ સ્વભાવ જ રક્ષા કરે છે જેથી અર્થે રાગને તોડીને નિર્મળ પર્યાય વચારતો સામાન્ય સાથે જ્ઞાન અખંડ થાય છે, સામાન્ય અને વિરોધ બંને એક થાય છે તે જ્ઞાનનું પ્રમાણપણું છે દ્રવ્ય અને પર્યાય બંને પ્રમાણ-

જ્ઞાનમાં એક માથે જણાય છે, વસ્તુદષ્ટિ થાય ત્યા જ નય, પ્રમાણ વગેરે માયાં હોય છે

આ સુખાણુ' લાડકું છે તે સુગવચાણુ છે, વજનવાણુ છે, મુ'વાણુ' છે, વગેરે બરા ગુણો તેમાં એક માથે છે પણ તેમાંથી એક મુગ'વગુણને મુખ્ય કરીને આ લાડકું સુગ'વચાણુ' છે તેમ બીજાને સમજાવવા માટે કહેવું તે વ્યવહારનય છે તેમ આત્મામાં અનંતગુણો એક સાથે અભેદપણે ગૂંથા છે, તે અભેદ પડખાને લક્ષમાં લેવું તે નિશ્ચયનય, અને ગુણપર્યાયના ભેદ પાડીને લક્ષમાં લેવું કે બીજાને સમજાવવું તે વ્યવહારનય

જેના મિદ્ધ ભગવાન છે એવા અનતા ગુણો પિંડ ભગવાન આ આત્મા છે પણ તેમાંથી એક જ્ઞાનગુણને મુખ્ય કરીને સમજાવવા માટે કહેવું કે જે આ જ્ઞાન તે આત્મા છે, આ દર્શન તે આત્મા છે, આ ચારિત્ર તે આત્મા છે તે વ્યવહારનય છે. આત્માના પૂર્ણ અખંડ સ્વભાવનુ જ્ઞાન થયા પછી પણ હું જ્ઞાન છું, દર્શન છું વગેરે ચિક્ષુષી આવે છે ભેદ પડે છે, પણ ગુણો તો દ્રવ્ય સાથે અભેદ છે જેમ દ્રવ્ય ત્રિકાળ છે તેમ ગુણો પણ ત્રિકાળ છે, દ્રવ્યથી ગુણોનો ભેદ પડતો નથી તો પણ જ્ઞાન તે જ્ઞાનરૂપ ત્રિકાળ છે, દર્શન તે દર્શન રૂપ ત્રિકાળ છે, ચારિત્ર તે ચારિત્રરૂપ ત્રિકાળ છે, ચીર્ષ તે ચીર્ષરૂપ ત્રિકાળ છે, બધા ગુણો લક્ષણથી જુદા છે પણ વસ્તુથી અભેદ છે. કોઈ ગુણ દ્રવ્યથી જુદા પડતો નથી, દ્રવ્યથી તેના ભેદ પડતો નથી, તો પણ અપૂરી અવસ્થામાં હું જ્ઞાન છું, હું દર્શન છું, વગેરે ચિક્ષુષી આવ્યા વગર ગૂંથા નથી, ભેદ પડ્યા વગર રહેતા નથી, વચ્ચે વ્યવહાર આવે છે એટલે વીતરાગદેવે બતાવ્યો છે; વ્યવહાર વચ્ચે આવે છે તેથી સમજાવ્યો છે

સ્વભાવ તો નિર્મળ, અવિકારી, વીતરાગવ્યરૂપ છે પણ કર્મી-શયે જે ભાવ થાય તે વ્યવહારે તારામાં છે તેમ વીતરાગદેવે દર્શાવ્યું છે. વિકારીભાવ તારી અવસ્થામાં થાય છે તેમ ધ્યાન રાખજે, કાંઈ

તદન જડમાં થાય છે તેમ નથી, એમ પ્રયોજનવશ કોઈ નયને મુખ્ય કંઈ કહેવું ને સમજવું તે નય છે. પ્રમાણજ્ઞાન દ્રવ્ય, પર્યાય બનેને એક સાથે જાણે છે.

કર્માશ્રિત ભાવ તાગમાં થાય છે, એમ વીતરાગનેવે પ્રશ્નિયુ છે. અખંડ સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ હોવા છતાં અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ થાય છે તેને જાણવા જોએ. હું ચોથી ભૂમિકાએ, પાંચમી ભૂમિકાએ, કે છઠ્ઠી ભૂમિકાએ છું, વગેરે ગુણની હાસતના એટલે કે ગુણ-માનના ભેદ પર તેને જાણવા જોએ. મારી અવસ્થા આવકની છે કે મુનિ પણાની છે વગેરે તે તે કાળે તે અવસ્થાને જાણી લેવી તે વ્યવહાર-નય છે. પાતે વીતરાગ થયો નથી મારે અદૂરી જે જે અવસ્થા હોય તેનું જ્ઞાન અરાખર હોવું જોએ, જ્ઞાન બગાળર હોય તો પુરુષાર્થ ઉપાડીને પૂરો થાય.

અજ્ઞાના વિષયમાં પૂર્ણ હોવા છતાં, અવસ્થામાં અપૂર્ણ હોવાથી અપૂર્ણને અપૂર્ણ જાણે તો પુરુષાર્થ ઊપડ, ને પૂરી પર્યાય કે દૃષ્ટિ આપ્યા દ્રવ્ય ઉપર ઊભી છે તે વખતે ઊભી-અદૂરી' પર્યાયના જે ભેદ પર છે તેને જાણવા તે વ્યવહારનય છે.

ગગી અને વીતગગી, શુદ્ધ અને અશુદ્ધ, વગેરે જે પ્રકારે ભગવાને વન્તુનુ સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. જેમ 'એકેક ભાપાથી એકેકને સમજવાય છે, તેમ પરના આશ્રયે ભેદ પાડી વ્યવહારી જીવોને સમજવાય છે. અત્યાગે તો કેટલાકને એવી રેવ પડી ગઈ છે કે એકેક ભાપામાં સમજવો તો સમજે, એવી અનાર્થભાપાથી સમજે, પા ઘનગદ્ય ગુજરાતી ભાપામાં કહેવાય તો ન સમજે, આર્થ ભાપાથી ન સમજે, જીવોની ઊવાઈ કેટલી થઈ ગઈ છે ?

જોઈએ પડે
પરે પરે નવકારથી પરમાર્થ સમજવો નથી 'પમ પાતે પોના-
વડે સમજે ત્યાં સમજવનાને નિમિત્ત કહેવાય

સાચી શ્રદ્ધા થાય તો, સમજવામાં વચ્ચે જે ગુણના ભેદ પાડીને સમજાવે હતા તે ભેદને વ્યવહાર કહેવાય, નિમિત્ત કહેવાય, ન સમજે તો નિમિત્ત શું? સગ-દ્વેષ વિનાનું મારું વીતરાગી સ્વરૂપ છે એમ જાણવાથી થાય તો ભેદને નિમિત્ત થઈ કહેવાય.

ભેદનો વ્યવહાર, સમજવામાં અને સમજાવવામાં વચ્ચે આવે છે. વ્યવહાર છે અગે, આત્મા પર્યાયથી પણ તદ્દન પવિત્ર જ હોય તો સમજાવવું કેને? ગરીબ મારું છે એમ જોને થઈ ગઈ છે તેને કહે છે કે શરીર અને આત્મા એક જોને રહેલાં છે પણ તે ગરીબથી આત્મા છુટા છે. જેણે ધીના ઘડા છે એમ માન્યું છે તેને સમજાવે છે કે ધીના ઘડા જે છે તે ધીના ઘડા નથી પણ માટીનો છે તેમાં ધી ભયું છે, પણ તે ઘડા ધીમય નથી પણ માટીમય છે.

જેમ કોઈ બાળકે લાકડીના ઘડાને માથા ઘડા માન્યો હોય અને તે લાકડીના ઘડા લઈને બારણા વચ્ચે ડીબો હોય, તેને કહે કે જે ઘેરા! તાગે ઘડા આવો રાખ, એમ કહેવાથી તે તરત સમજી જાય છે. કાગળકે એનાં મગજમાં માથો ઘડા વાળાં ગયો છે, પણ તેને જોઈ એમ કહે કે તારી લાકડી આથી રાખ, તો તે સમજી નહિ પડે. રાડ પાડગે કે મારો ઘડા છે લાકડી કેમ કહે છે? બાપને દુકાનમાં જવાની ઉતાવળ હોય તેથી તે સમજે છે કે લાકડી કહીશ તો અર્થજાણ નહિ, તેથી છાકરાની ભાષામાં કહે છે કે તાગે ઘડા આધો અર્થ જાણ

એમ ત્રિલોકનાથ તીર્થેન્દ્ર ભગવાન જગતપિતા, સ્વગુણ પ્રણેતાને જાણે છે, જગતના જે જીવો ઘરમાં પ્રેમતા નથી, પ્રેમજોઈ આંગણે ઉભા છે તેને કહે છે કે 'જો, જ્ઞાન તે વું', 'દરજીવજોઈ ઉભું છે એમ ભેદ પાડીને સમજાવે છે. આત્મા વસ્તુ અનંતગુણસ્વરૂપ અપ્રમાણ છે, પણ બાળક જેવો અજ્ઞાની અભેદમાં સમજતો નથી, તેથી જેનેજ ભેદ પાડીને સમજાવે છે.

ગરીબ મારું, માટું, વાળી મારી, કર્મ મારી

જીવોએ માન્યુ છે તેવા જીવોને શ્રી તીર્થકર્ષકેવ સમજાવે છે કે આત્મા સ્વતંત્ર નિરૂપાધિક્ષિ જ્ઞાતા-દ્રવ્ય, અધાનો સાક્ષી, અને આનંદનો પિંડ છે, તે સ્વભાવભાવ તારો છે, તેવા ભાવને તારો પોતાનો નહિ માનતાં, કર્મના ભાવને અને શરીરશક્તિના ભાવને તું તારા પોતાના માને, તે તને જાણે નહિ અહો ભાઈ ! ગગ-દ્વેષના આશ્રયે રહેવું તેમાં તારા સ્વભાવભાવની તુદ પડે છે તારા આત્મામાં અનત-ગુણનો અનતો માલ ભર્યો છે, એમ સમજાવતાં જો સમજનાર જીવને તેના અભેદ આત્મા ઉપર દ્રષ્ટિ પડેથી નો જે ભેદ પાડીને મમજાવ્યું તેને વ્યવહાર કહેવાય, નિમિત્ત કહેવાય

ભગવાન શ્રી તીર્થકર્ષકેવે કહ્યું કે તે નિમિત્ત આશ્રિત ભાવ ધાય છે તે તારા છે, તારા શું કામ કહ્યા કે તે પરશ્રિત રાગાદિભાવ તારી અવસ્થામાં ધાય છે મારે તું પુરુષાર્થ કરીને તેને ઠાળ. પગ-શ્રિત ભાવો તાગમાં ધાય છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. જ્ઞાન તે તું, દર્શન તે તું, ચારિત્ર તે તું, એમ ગુણના ભેદ પાડીને વ્યવહાર કહેતાં તે પરમાર્થ સમજી જાય કે અરે ! આ વિકારી ભાવો ત્રિકાળ માગમાં છે નહિ, મામ અભેદ આત્મામાં આ રાગાદિના ભેદ છે નહિ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના વિકલ્પના ભેદ માગ અભેદ આત્મામાં છે નહિ, એમ પરમાર્થ સમજી જાય તો વ્યવહાર ઉપકારરૂપ ધર્મ કહેવાય પોતે પરમાર્થને સમજે તો વ્યવહારને નિમિત્ત કહેવાય.

અજ્ઞાનીને શ્રી ગુરુ એમ કહે કે જો ભાઈ ! તે રાગ કર્યો, દ્વેષ કર્યો, અનતા ભવ કર્યો પણ તે તારુ સ્વરૂપ નહિ. ત્યારે તેને એમ ધાય કે અરે ! મેં અનતા ભવ કર્યો તે ઠજે શી રીતે ? ત્યારે જ્ઞાની કહે કે જો જે સર્ગજી જાણનારો છે તે તું છા, મુખનો પિંડ છે તે તું છા, રાગ-સ્નેહ ને ક્રોધ-માનરૂપે તું નથી એમ ભેદ પાડીને સમજાવતાં અખંડ ગુણનો પિંડ છે તે આત્મા છે તેમ તે સમજી જાય તો ધર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ મારે વ્યવહાર કહેવો તે ન્યાયસંગત છે.

પરંતુ જે વ્યવહારનય ન દર્શાવવામાં આવે તો, પરમાર્થ શરીરથી જીવ ભિન્ન દર્શાવવામાં આવતો હોવાથી, જેમ ભસ્મને મસણી નાખવામાં હિંસાનો અભાવ છે તેમ, ત્રસસ્થાવર જીવોનું નિઃશંકપણે મર્દન (ઘાત) કરવામાં પણ હિંસાનો અભાવ ઠરજે અને તેથી ધંવનનો જ અભાવ ઠરજે.

પરમાર્થે તો આ આત્મા પણ પરમાત્મા જેવો છે અને સાચી આત્મા પણ પરમાત્મા જેવો જ છે, પણ શરીર મારું છે, રાગ મારો છે, એમ પોતાપણાની બુદ્ધિ છે, એકવપણાની બુદ્ધિ છે તેને હિંસા કરવાનો ભાવ થાય છે, પરમાર્થે શરીરને આત્મા જુદા છે છતાં પણ નિઃશંકપણે મારવાનો જે ભાવ થાય છે તેમાં જ વ્યવહાર મિદ્ધ થાય છે. જેની દૃષ્ટિ શરીર ઉપર પડી છે, તેના ત્રસસ્થાવર જીવોને મારવાનો ભાવ કે પોતાના શરીર ઉપર રાગનો ભાવ, તે કાંઈ પરમાર્થ નથી પણ વ્યવહાર જ છે, કામ્યુ કે આત્મા વિકાર વગરનો નિર્વિકારી છે.

મારવાનો ભાવ તને થાય અને તે મારવાનો ભાવ-હિંસાનો ભાવ જે તારા આત્માથી તદ્દન જુદો હોય તો હિંસાનો અભાવ ઠરજે, અને તેથી ધંવનનો પણ અભાવ ઠરજે, પણ તેમ છે નહિ. તે હિંસાનો ભાવ તારા આત્માની અવસ્થામાં થાય છે, તેથી તે હિંમનો ભાવ થતાં તને ધંવન થાય છે તે હિંસાનો ભાવ તારા આત્માની અવસ્થામાં થાય છે તેમ ન માન તો ધંવનનો પણ અભાવ ઠરજે અને ધંવનનો અભાવ થતાં મોક્ષનો પણ અભાવ ઠરજે.

તે હિંમનો ભાવની માર્ક જૂઠાના, ચોરીના, ચૈથુનના ભાવ પણ આત્માની અવસ્થામાં થાય છે, જે તેમ નહિ માને તો તેને ટાળવાનો પુરુષાર્થ પણ જ્યાંવી કરશે ?

પોતાના શરીર ઉપર રાગ છે એટલે ધીજ જીવોને મારવાનો દ્વેષ થાય છે, રાગમાં અને દ્વેષમાં શરીરનું નિમિત્ત છે તે પણ વ્યવહાર છે.

પરમાર્થે શરીર અને આત્મા તદ્દન જુદા છે તેમ વ્યવહારે પણ જો જુદા હોય તો ત્રસસ્થાવર જીવોના શરીરને ચોખ્ખી નાખતાં પાપનો અભાવ હશે, પણ તેમ છે નહિ. રાગ-દ્વેષનો ભાવ, શરીર પ્રત્યેના મોહનો ભાવ પોતાને ઊભો છે તે બધો વ્યવહારસંબંધ છે તેમ સમજવું જોઈશે. પોતાના શરીર અને આત્માને આકાશદેવત્રની અપેક્ષાએ એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સંબંધ છે તેમ મામાના આત્માને અને તેના શરીરને એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સંબંધ છે, એવો મંબંધ તું લક્ષમાં લે છે ત્યારે તને મારવાની ધૃતિ ઊડે છે, માટે ત્રસસ્થાવર જીવોને મારવાનો વિકલ્પ તે મલિનભાવ છે અને તે ભાવને અને તારા આત્માને સંબંધ છે તેમ સમજવું જોઈશે.

તેમ દેવ, ગુરુ, ગામ્ત્રનો વિનય કરવો તે પણ વ્યવહાર છે જ્યાંમુઘી પૂજે વીતગગ ધધો નથી ત્યાંમુઘી એમ ભાવ આવે કે આ દેવ, ગુરુ, ગામ્ત્ર વિનય કરવા યોગ્ય છે, અને હું વિનય કરનાર છું. એવી રીતે દેવ, ગુરુ, ગામ્ત્ર પ્રત્યે બહુમાન અને વિનય આવ્યા વગર શકે નહિ, છતાં પણ તે ભાવ વ્યવહાર છે.

શરીર ને આત્મા જુદો કહ્યો ત્યાં એટલી અધિક્ષા આવી કે શરીર અને આત્માને સંબંધ છે. આત્મા જુદો છે એમ કહોતાં જ પરના સંબંધનો એટલો વ્યવહાર આવી જાય છે. શરીરનો સંબંધ તેં માન્યો છે, પરનો આશ્રય તેં માન્યો છે માટે વ્યવહાર કહીએ છીએ.

પુણ્ય-પાપનો ભાવ થાય તેમાં તું અટક્યો છા તો ઠાજ વાનું બતાવાય છે. હિંસા આદિના પરિણામ થાય છે તે બતાવ્યા વિના તેને ઠાજવાનો પ્રયત્ન થશે નહિ, બંધનભાવ સમજ્યા વિના મોક્ષનો પુરપાર્થ થશે નહિ.

બંધ માને છે તેમાં બીજી ચીજ નિમિત્ત છે તે વ્યવહાર બતાવ્યો છે તે બહુવા જેવો છે પણ અંગીકાર કરવા જેવો નથી. બહુવારૂપે અંગીકાર કરવા જેવો ખરો, પણ તે વ્યવહારને સમજવા જેવો નથી એટલે કે અંગીકાર કરવા જેવો નથી.

એક વસ્તુને નાની મોટી કહેવાય તે બીજી ચીજની અપેક્ષા વિના કેમ કહેવાય ? તેમ આત્મા અનંતગુણનો પિંડ-વસ્તુ છે. અને કર્મ તે બીજી ચીજ છે, તે કર્મ વિકારમાં નિમિત્ત છે. તે વિકાર-ભાવમાં આત્મા અટક્યો ન હોય તો મોક્ષ કર તેમ શી રીતે કહેવું ? આત્મા છૂટે જ છે તેમ કહેતાં બંધની અપેક્ષા સાથે આવે છે તે વ્યવહાર છે.

એકલા યોતાની અપેક્ષા આવે તે નિશ્ચય છે. ખરેખર દૃષ્ટિથી વસ્તુમાં બંધ નથી. વસ્તુ જો બંધાણી હોય તો છૂટે નહિ. વસ્તુનું સ્વરૂપ તો એક સમયમાં પરિપૂર્ણ છે, તે વસ્તુ કોઈથી પકડાય નહિ અને છૂટે પણ નહિ. ભગવાન આત્મા વર્તમાન એક સમયમાં અનંત-ગુણનો પરિપૂર્ણ પિંડ છે, તેમાં બંધઅવસ્થા તે પણ વ્યવહાર છે અને છૂટવાની અવસ્થા તે પણ વ્યવહાર છે. પરથી નિરાણું વર્તમાન સમયમાં પરિપૂર્ણ તત્ત્વ છે તેવી દૃષ્ટિના ભેદે વ્યવહાર છૂટે છે. અજ્ઞાનીને વ્યવહાર બતાવ્યો કે વ્યવહારે અવસ્થા મલિન થઈ છે તેને જાણ, પણ નિશ્ચયથી તું આખો પરિપૂર્ણ તત્ત્વ છે તેવી દૃષ્ટિ કર, એમ કહેવાથી જો તે સમજી જાય તો વ્યવહારના ઉપદેશથી સમજ્યો એમ આગેપથી કહેવાય.

આત્માનું સ્વરૂપ આવું છે તેમ ઉપદેશ આપતાં જ વ્યવહાર આવી જાય છે, નિશ્ચયથી તું અખંડ, અભેદ, પરથી નિરાણું તત્ત્વ છે તેમ સમજવતાં જ વ્યવહાર આવી જાય છે. કારણ કે તત્ત્વનું સ્વરૂપ આવું છે તેમ કહેતાં તે તું સમજ્યો નથી તેમ આવી જાય છે તે જ વ્યવહાર છે, અથવા વસ્તુને સમજવતાં ગુણગુણીનો ભેદ પાડીને સમજવતું પડે છે તે જ વ્યવહાર છે.

નિશ્ચયપૂર્વક વ્યવહાર સમજાય તો તે સાચી સમજણ છે. ભેદ પાડીને સમજવે કે જો આ વ્યાપીનો આત્મા, પુસ્તનો આત્મા, આ દેવનો આત્મા, આ ડોરનો આત્મા, તેમ ભેદ પાડીને કહેતાં

શ્રી ગુરુદેવના મુખેથી નીકળેલા ન્યાયો.

મુવર્ણપૂર્ગી ૨૦૧૦, આનો મામ

વિકારી પર્યાય હોવા છતાં પણ નિર્વિકારી સ્વભાવનું ભાન થઈ શકે છે ચારિત્રગુણમાં વિકાર હોવા છતાં આખા પરિપૂર્ણ તરનની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન થઈ શકે છે, તે એમ બતાવે છે કે ગુણોમાં કથચિત્ ભેદ છે, બધા ગુણોનાં કાર્ય ભુગ છે, ગુણોમાં જે કથચિત્ ભેદ ન હોય તો સમ્યક્દર્શન થતાં તરત જ વીતરાગ થઈ જવો નેમ્યએ, પરંતુ તેમ તો બનતું નથી. અખંડ દ્રવ્યની પ્રતીત થવા છતાં ચારિત્ર-ગુણમાં વિકાર ઊભો રહે છે, માટે ગુણોમાં કથચિત્ ભેદ છે, અને તેથી ગુણસ્થાનનો પણ ભેદ પડે છે. ગુણોમાં કથચિત્ ભેદ હોવાથી સ્વભાવદૃષ્ટિ યથા પછી તરત જ વીતરાગતા થતી નથી માટે ગુણ-સ્થાનના ભેદ પડે છે.

દ્રવ્ય અખંડ છે, તે અનતગુણના પિંડરૂપ વસ્તુ છે, તે દરેક ગુણની જાત ભુદી ભુદી છે, લક્ષણ અપેક્ષાએ ગુણોમાં કથચિત્ ભેદ છે ફરેક ગુણોનું કાર્ય ભુદું ભુદું છે જ્ઞાનગુણ જાણવાનું કાર્ય કરે છે, દર્શનગુણ પ્રતીતનું કાર્ય કરે છે, ચારિત્રગુણ સ્થિરતાનું કાર્ય કરે છે, એમ ભુદા ભુગ ગુણો ભુદું ભુદું કાર્ય કરે છે, એ રીતે વસ્તુમાં ગુણભેદ છે અને ગુણભેદ છે માટે પર્યાયભેદ પણ છે.

નેમ સોતું પીગારા, ચીકારા, વજન આદિ ગુણોથી અખંડ છે, પરંતુ કથચિત્ ગુણભેદ છે, પીગારા, ચીકારા, વજન, આદિ ગુણોનાં લક્ષણ ભુદાં છે, જાત ભુદી છે, કાર્યો ભુદાં છે માટે કથચિત્ ગુણભેદ છે

સમ્યક્દર્શન થતાં સુદ્ધિપૂર્વક વિકલ્પો છૂટી જાય છે, તો પણ અસુદ્ધિપૂર્વક વિકલ્પો રહી જાય છે, માટે ગુણભેદ પણ રહી જાય છે, તેથી સમ્યક્દર્શન થતાં તન્ત જ કેવળજ્ઞાન થતું નથી, કોઈ જીવ તરત જ કેવળજ્ઞાન પામે તો પણ અતર્મુહૂર્તનું આંતરું તો વચ્ચે

પડે જ છે. તેણે તારણ એ છે કે ગુણોમાં કથચિત્ ભેદ રહી જાય છે, અને તેથી વસ્તુ અને પર્યાયનો ભેદ પડે છે, સમ્યક્દર્શન અને કેવળ જ્ઞાન ધયામા વચ્ચે આંતરું પડે છે

હેતુ ગુણસ્થાને મુનિને યુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પ હોય અને આર્ત ધ્યાનના પરિણામ વર્તતા હોય તો પણ ત્યાં નિર્જરા વિશેષ છે, કારણકે ત્યાં પ્રભુ ક્યાયનો અભાવ છે અને ચારિત્રગુણની પર્યાય વિશેષ છે અને યોથા ગુણસ્થાને યુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પ ન હોય, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમા ફરી ગયો હોય તો પણ ત્યાં પ્રભુ ક્યાય પડ્યા છે, તેથી નિર્જરા ઝાણી છે, માટે ગુણભેદ છે, ચારિત્ર આદિ ગુણોનું પરિણમન ઝોણુ છે, માટે વ્યવહારનય અનેક પ્રકારની છે

સમ્યક્દર્શન ધતા યુદ્ધિપૂર્વકના વિવેકો છૂટી જાય તો પણ ગુણોનું પરિણમન ઝોણુ વધતું ઝોણું તારતમ્યરૂપે રહે છે; જે તેમ ન હોય તો એકગુણરૂપ વસ્તુ થઈ જાય પણ એકગુણરૂપ વસ્તુ હોય જ નહિ, અનતગુણના પિંડરૂપ વસ્તુ હોય છે

વસ્તુમા અનતગુણોનું પરિણમન ઝોણુ નવતુ -તારતમ્યરૂપે થાય છે, ગુણોના પરિણમનમાં અનેક જાતની વિચિત્રતા છે, માટે વ્યવહાર-નય પણ અનેક પ્રકારની છે સમ્યક્દર્શન ધયા પછી તરત જ વીત રાગ થઈ જતો નથી એક સમયનું પરિણમન સમ્યક્દર્શિની પકડાઈ નથી, જે પકડાય તો કેવળજ્ઞાન થઈ જાય સમ્યક્દર્શન પામ્યા પછી ચારિત્રગુણની પર્યાય અધૂરી રહે ॥ માટે કેવળજ્ઞાન તરત જ થઈ નથી એ રીતે ગુણોના પરિણમનમાં ભેદ રહે છે

સમ્યક્દર્શન પામ્યા પછી તરત જ કેવળજ્ઞાન થતું નથી, કારણકે ચારિત્રગુણની પર્યાય ઊણી છે, જ્ઞાનગુણની પર્યાય ઊણી છે અને દર્શનગુણની પર્યાય પણ ઊણી છે દર્શનગુણની પર્યાય ઊણી છે, પરંતુ દર્શનગુણની પર્યાયનો વિષય તો પૂર્ણ છે, દર્શિનો વિષય ઊણો નથી ચારિત્રગુણમાં વિચાર હોવા છતાં પણ દર્શનગુણની પર્યાય વસ્તુનો

પૂરો વિષય કરી શકે છે, દૃષ્ટિની પર્યાય ઊણી છે, પરંતુ દૃષ્ટિનો વિષય પૂરો છે.

અનંતગુણના પિંડરૂપ અભેદ વસ્તુ જો ન હોય તો અભેદ દૃષ્ટિ થઈ શકે નહિ. દ્રવ્યદૃષ્ટિએ ગુણો અભેદ છે, માટે એક ગુણ ઉઘડતાં બધાં ગુણોનો અંશ ઉઘડે છે. જો વસ્તુ અભેદ ન હોય તો એક ગુણ ઉઘડતાં બધાં ગુણોનો અંશ ઉઘડે નહિ. અને જો કથંચિત ગુણભેદ ન હોય તો સાથેક સ્વભાવ રહે નહિ તરત જ કેવળજ્ઞાન થઈ જતું જોઈએ માટે કથંચિત ગુણભેદ પણ છે અને દ્રવ્યદૃષ્ટિએ વસ્તુ અભેદ છે.

દૃષ્ટિનો વિષય ધ્રુવ છે, પોતામાં થતી મલિન અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિનું લક્ષ નથી, દૃષ્ટિ સાથે રહેલું જ્ઞાન, દૃષ્ટિને જાણનારું જ્ઞાન, તે લંબાય છે કે આ અવસ્થા પૂરતો ઠું નહિ, ઠું તો આખો પરિપૂર્ણ છે, એમ પોતામાં થતી મલિન અવસ્થાનું તે જ્ઞાન સ્વામી થતું નથી, પોતામાં થતી અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિનું લક્ષ નથી, માટે બહારમાં થતી પર પદાર્થોની અવસ્થા ઉપર પણ તેનું લક્ષ નથી. પોતાનું દ્રવ્ય જ દૃષ્ટિનો વિષય છે. પોતામાં થતી મલિન કે નિર્મળ પર્યાયને દૃષ્ટિ સ્વીકારતી નથી માટે બીજા દ્રવ્યની મલિન કે નિર્મળ પર્યાયને પણ તે સ્વીકારતી નથી. પોતામાં થતી મલિન અવસ્થા કાણ પુરતી છે માટે તે પોતાના દ્રવ્યને દ્રવ્યદૃષ્ટિએ લાભ-નુકસાન કરતી નથી, જે અવસ્થા પોતાને લાભ-નુકસાન કરતી નથી તે અવસ્થા બીજા છવોની અવસ્થાને પણ લાભ નુકસાન કરે નહિ, અને સામા છવોની અવસ્થા પોતાની અવસ્થાને લાભ, નુકસાન કે મદદ કરે નહિ. એ રીતે દૃષ્ટિ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધને સ્વીકારતી નથી. દૃષ્ટિનો વિષય એકલો ધ્રુવ જ છે. બીજા દ્રવ્યનું ધ્રુવપણું પોતામાં નાસ્તિરૂપ છે અને પોતે ધ્રુવ પોતામાં અસ્તિરૂપ છે. એ રીતે દૃષ્ટિનો વિષય એકલો ધ્રુવ છે.

દર્શનનો વિષય એકલો ધ્રુવ છે, પરંતુ જ્ઞાન ધ્રુવને, મલિન,

નિર્મળ પર્યાયને અને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધને જાણે છે. દૃષ્ટિને વિષય પૂરો છે. પ્રથમ દર્શનગુણની પર્યાય પ્રગટે છે અને ચારિત્ર-ગુણની પર્યાય પછી પ્રગટે છે. આ રીતે બંન્ના ગુણો એક સાથે સરખાં કાર્યો કરતાં નથી, માટે વસ્તુમાં કથચિત્ર ગુણભેદ છે.

૧૯૯૯ આસો વદ ૭ શુક્ર.

આ શરીર અને આત્મા બન્ને જુદી ચીજ છે, તે બે ચીજ એક નથી. આત્મા અને શરીર તે બન્ને એક જગ્યાએ રહ્યા છે તે પોત પોતાની હાલતની લાયકાતને કારણે રહ્યા છે. બન્ને એક જગ્યાએ રહ્યા છે તેમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. આત્મા તે આત્માના ક્ષેત્રમાં છે ને શરીર તે શરીરના ક્ષેત્રમાં છે. જેમ કૂંડ અને પાણી બન્ને એક ક્ષણમાં ભેગા છે એટલે કે તે એક ક્ષેત્રમાં ભેગા છે તે વ્યવહાર છે પરંતુ બન્ને એક જગ્યાએ ભેગા રહેવા છતાં કૂંડ તે પાણીરૂપ થયું નથી ને પાણી તે કૂંડરૂપ થયું નથી, કૂંડ કૂંડમાં છે ને પાણી પાણીમાં છે.

તેમ આત્મા અને શરીર બન્ને આકાશના ક્ષેત્રમાં ભેગા રહ્યા છતાં આત્મા તે આત્માના ક્ષેત્રમાં છે, આત્મા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આદિ અનંત ગુણોને પિંડ છે ને શરીર તે શરીરના ક્ષેત્રમાં છે. શરીર તે બંધ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ આદિ-ગુણોથી ભરેલો રજકણનો પિંડો છે. તે પોતપોતાની અવસ્થાની યોગ્યતાના કારણે રહ્યા છે.

આત્માની ક્ષણે ક્ષણે થતી અવસ્થામાં રજકણની અવસ્થા નથી, અને રજકણની ક્ષણે ક્ષણે થતી અવસ્થામાં આત્માની અવસ્થા નથી.

આત્માના અનંતગુણોમાં રજકણના ગુણો કોઈ પણ આવી જતા નથી, અને રજકણના અનંતગુણોમાં આત્માના કોઈ પણ ગુણો આવી જતા નથી. દરેક વસ્તુ પોત પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવમાં છે પણ પરવસ્તુના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવમાં નથી, સૌ સૌના રૂપ ચતુષ્ટય સૌ સૌમાં છે.

હવે બાવાઈના અર્થ થાય છે.

પરમાર્થનય તો જીવને ગરીર તથા રાગદ્વેષમોહથી ભિન્ન કહે છે. જે તેનો એકાંત કરવામાં આવે તો શરીર તથા રાગ દ્વેષમોહ પુરુ-ગલભય ઠરે અને તો પછી પુરુગલને ઘાતવાથી હિંસા થતી નથી અને રાગ દ્વેષમોહથી બંધ થતો નથી. આમ, પરમાર્થથી જે સંસાર-ત્રાક્ષ બંનેનો અભાવ કહ્યો છે તે જ એકાંતે કરશે પણ આત્મ એકાંત-રૂપ વસ્તુનું સ્વરૂપ નથી.

કામ, ક્રોધ, હિંસા, જૂઠું, દયા, માન વગેરે ભાવ આત્મામાં સ્વભાવદૃષ્ટિથી નથી. આત્મા તો પવિત્ર જ્ઞાનમૂર્તિ શુદ્ધતાથી ભરેલું તત્ત્વ છે, તે દૃષ્ટિને પરમાર્થદૃષ્ટિ કહે, સાચી દૃષ્ટિ કહે. જે પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ કહે. તે દૃષ્ટિને એકાંત લેવામાં આવે અને વ્યવહાર-સંબંધ છે તેટલો પણ ન લેવામાં આવે તો તે વ્યવહારસંબંધને માન્યા વિના પરમાર્થે જીવ છે તેમ પણ બતાવી શકાશે નહિ.

શરીરમાં અનુકૂળતા વખતે રાગ થાય છે અને પ્રતિકૂળતા વખતે દ્વેષ થાય છે, તે રાગ-દ્વેષમાં શરીર નિમિત્ત છે, પોતે વિકારમાં જોડાય છે તેથી રાગ-દ્વેષ થાય છે, પણ તેમાં ગરીરની હાજરી છે એટલો સંબંધ છે.

સચેત વનસ્પતિ અને અચેત વનસ્પતિ કહેવાય છે, સચેત શરીર અને અચેત શરીર કહેવાય છે. તે સચેત' એટલે જીવવાળું શરીર એટલો તેનો અર્થ થાય છે પણ શરીરને એકાંત સચેતન માની લે તો ભૂલ થાય. જીવ છે ત્યાંસુધી શરીરમાં જીવનો આરોપ કરાય છે, એટલે શરીરને સચેત કહેવાય છે તે વ્યવહાર છે. પણ ખરેખર જીવો તો શરીર સચેત નથી પણ તેમાં જીવ રહ્યો છે તેથી આરોપથી શરીરને સચેત કહેવામાં આવે છે તે વ્યવહાર છે.

પરમાર્થદૃષ્ટિમાં બીજા જીવોને મારવાનો ભાવ પણ આત્મામાં ન હોય, સામાના શરીર અને આત્માને સંબંધ છે, અને આના

(પોતાના) શરીર અને આત્માને સંબંધ છે તેમ પણ પરમાર્થદષ્ટિ સ્વીકારતી નથી, કારણ કે શરીર અને આત્મા તદ્દન જુદા છે.

પરંતુ વ્યવહારે પણ જો આત્મામાં બંધ ન હોય તો બંધ ટાળીને મુક્ત થવાનો ઉપદેશ નહિ અપાય. હિંસાનો ભાવ જો આત્માની પર્યાયમાં થતો જ ન હોય તો તે ભાવને ટાળવાનો ઉપદેશ નહિ અપાય. શરીર અને આત્માને કાંઈપણ સંબંધ નહિ સ્વીકારે તો સામા જીવને મારવાના ભાવ જ નહિ થાય; સામા જીવને મારવાના ભાવ થાય છે તેમાં શરીર અને આત્માને નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે એમ આવી જાય છે. શરીર અને આત્માને એક જગ્યાએ રહેવાનો, પોત પોતાની પર્યાયની યોગ્યતાને કારણે સંબંધ છે. શરીર અને આત્માને સંબંધ છે એમ તું લક્ષમાં લે છે ત્યારે ખીજા જીવને મારવાનો ભાવ થાય છે.

આત્માની જોડે એક જગ્યાએ શરીરની હાજરી છે તેથી શરીર અને આત્માને સંબંધ છે એમ કહેવાય, પણ આત્માનો સ્વભાવ તો શુદ્ધ જ્ઞાયક છે, પરંતુ હિંસા, ક્રોધ, આદિ રાગ-દ્વેષ ભાવનો વર્તમાન અવસ્થા પૂરતો સંબંધ છે, તે વિકારી ભાવનો સંબંધ જાણના જેવો છે પણ રાખવા જેવો નથી શરીર અને આત્માને એક જગ્યાએ રહેવાનો સંબંધ, તે જાણના જેવો છે પણ રાખવા જેવો નથી, 'સંમંદ' છે એમ જાણ પણ અંગીકાર કરના જેવું નથી.

જેમ છાશ કરનાના રનાયાના નેત્રાંને બે છડા હોય છે તે બન્ને છડા બેચી રાખે તોપણ માખણ ન નીકળે, બન્ને મૂડી દે તો પણ માખણ ન નીકળે, એક દારકું પકડી રાખે અને એક દારક તદ્દન મૂડી દે તોપણ માખણ ન નીકળે, પરંતુ એક છડા બેચી અને બીજો છડા ઢીલો મુકે તો માખણ નીકળે તેમ વસ્તુસ્વરૂપને સમજવા માટે બે નય હોય છે, એક નિશ્ચયનય અને બીજો વ્યવહારનય, તે બન્ને નયને ન સમજે તોપણ આત્માનું હિત કરનારૂપ માખણ

ન નીકળે, તે બંને નયને એકાંત પકડી રાખે (સમજ્યા વગર બંનેને સાથે પકડી રાખે) તોપણ આત્માનું હિત ન થાય, વ્યવહારનયને એકાંત પકડી રાખે અને નિશ્ચયનયનો નિષેધ કહે તોપણ હિત ન થાય, મુખ ન પ્રગટે, વળી નિશ્ચયનયને એકાંત પકડી રાખે અને વ્યવહારનયનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ ન જાણે અને કોઈ અપેક્ષાએ પણ આત્મામાં વ્યવહાર છે જ નહિ તેમ નિષેધ કહે, તોપણ આત્માનું હિત ન થાય, ધર્મ ન થાય; પરંતુ બ્યારે નિશ્ચયની વાત સમજવાય ત્યારે વ્યવહારનયની અપેક્ષાને લક્ષમાં રાખે, અને બ્યારે વ્યવહારની વાત સમજવાય ત્યારે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાને માથે લક્ષમાં રાખે, તેમ બંને નયો જે સ્વરૂપ બતાવે છે તે સ્વરૂપને બરાબર જેમ છે તેમ સમજે, તો આત્માનું હિત થાય, મુખ પ્રગટે અને મુક્તિ થાય, એ રીતે બંને નયના જ્ઞાનની એકતા થતે પ્રમાણ થાય, નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયનો જે વિષય છે. તેનું બરાબર જ્ઞાન કરીને બંનેનો મેળ થતે પ્રમાણ થાય અને પ્રમાણજ્ઞાન થાય તો મુક્તિ થાય.

કેટલાક નિશ્ચયને એકાંત ખેચી રાખે છે પણ એકલા નિશ્ચયની અપેક્ષા લેવા તો તેમાં બંધમોક્ષ હોઈ ગઈ નહિ. એક મત એવો છે કે આત્મામાં રાગ-દ્વેષ આદિ રૂપાય છે તે અને ગરીરાદિ બાહ્ય વસ્તુઓ રૂપાય છે તે બંધો ભ્રમ છે, પણ વસ્તુસ્વરૂપ એમ છે જ નહિ. બાહ્ય વસ્તુ જગતમાં તો છે, પણ તારા આત્મામાં તે નથી. પણ તેથી જગતમાં જ તે વસ્તુ નથી એવું નથી. રાગ-દ્વેષ અને મોહ આત્માની અવસ્થામાં થાય છે બરા, પણ આત્માના સ્વભાવમાં તે નથી, પરંતુ તેથી આત્માની અવસ્થામાં વિકાર થતો જ નથી એવું નથી. જડ કર્મરૂપ બીજી ચીજ છે તે આત્મા પોતે બ્યાગે ભૂલ કરે ત્યારે વિકારમાં નિમિત્ત થાય છે. રાગ-દ્વેષ તારા સ્વરૂપમાં નથી માટે અમૂલ્ય છે, પણ રાગ-દ્વેષ અવસ્થામાં પણ નથી તેમ માનવું તે ખોટું છે, વ્યવહારે અવસ્થાથી બંધ છે એટલી કબૂલાત ન કરે. તે એકાંત દષ્ટિ છે. આત્માની પર્યાયમાં ગુણાગુણ ભાવ થાય છે

તેથી તે આદરણીય છે એવું નથી; પણ 'ધાય છે' એમ સ્વીકારવાની વાત છે જે તરૂન અવસ્થાથી પણ અર્થ માનો તો, હિંસા, વિષય વગેરેના અશુભભાવ છેડી, દયા, દાન, ધ્યાનવર્થ વગેરેના શુભભાવ કરવાનો અને શુભભાવ ટાળીને શુદ્ધતા પ્રગટાવવાનો પણ અવકાશ રહેતો નથી.

વળી કેટલાક એકાંત વ્યવહારને પકડે છે અને માને છે કે એકલા શુભ પરિણામ કર્યા કરીએ, એમ કરતાં કરતાં ધર્મ થયો અને મોક્ષ થયો પણ એમ માનવું તે પાખંડદષ્ટિ છે. કારણ કે શુભમાંથી શુદ્ધ ત્રણકાળમાં ન ધાય, વિગર કરતાં કરતાં અવિકારભાવ ત્રણ કાળમાં ન પ્રગટે યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય તે નય નથી પણ નયાભાગ છે, તેને નિશ્ચયાભાસ અને વ્યવહારાભાસ કહેવાય છે

યથાર્થપણે નિશ્ચય અને વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજવાથી મુક્તિ ધાય છે યથાર્થ નિશ્ચયદષ્ટિ તે વ્યવહારનો નાશ કરનાર છે. હું આત્મા એક સમયમાં પશ્ચિમ તત્ત્વ છું એવી દષ્ટિ તે નિશ્ચયદષ્ટિ; એવું ભાન થયા પછી સ્વભાવદષ્ટિના જોરે રાગ-દ્વેષ, હિંસા, જૂઠું વગેરે શુભાશુભભાવો કમે કમે ઘટતા જાય છે અને નિર્મળ અવસ્થા વાતી જાય છે; તે જે જે ધાય છે તેને જાણવું તે વ્યવહારનય છે સાધ્ય-સાધક ભાવનો જે ભેદ પડે છે તે પણ સ્વભાવદષ્ટિના જોરે પૂર્ણ સ્થિરતા થતાં તે ભેદનો વ્યવહાર પણ છૂટી જાય છે, નિશ્ચયદષ્ટિ તે વ્યવહારનો નાશ કરનાર છે જે જે ભૂમિકાએ જે જે અવસ્થા ધાય તેને જાણવી તે વ્યવહારનય છે અમુક અંગે આત્માની શુદ્ધ ભૂમિકામાં પહોંચ્યા છતાં હજી અધૂરો છે તેથી અશુભભાવ ટાળી પ્રત આદિના જે જે શુભ પરિણામ આવે તેને જાણવા તે વ્યવહારનય છે જે વ્યવહાર ન માનો તો, બધો ઉપદેશ વ્યર્થ જશે સ્યાદવાદ તે કૂદીવાદ નથી ઘણા કહે છે કે સ્યાદવાદ એટલે આમ પણ હોય અને આમ પણ હોય, એવો સ્યાદવાદનો અર્થ કૂદીવાદ નથી. આત્મા

જે અપેક્ષાએ શુદ્ધ છે તે અપેક્ષાએ અશુદ્ધ નથી અને જે અપેક્ષાએ અશુદ્ધ છે તે અપેક્ષાએ શુદ્ધ નથી, બન્નેની અપેક્ષા જુદી છે તે સ્યાદવાદ છે. અને જે અપેક્ષાએ શુદ્ધ છે તે જ અપેક્ષાએ અશુદ્ધ માને તે કૂદડીવાદ છે. શુદ્ધભાવથી પણ મુક્તિ થાય અને શુભભાવથી પણ મુક્તિ થાય તેમ માને તે કૂદડીવાદ છે. શુદ્ધભાવથી મુક્તિ થાય પણ શુભથી મુક્તિ ન થાય તેનું નામ સ્યાદવાદ છે. બન્ને નય જાણવા યોગ્ય છે, પરંતુ બન્ને આદરવા યોગ્ય નથી. આત્માની અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ થાય છે, તે દાગીને વીતરાગ થવાય છે, પણ સ્વભાવમાં પુણ્ય-પાપ કાંઈ છે નહિ, તેમ બન્નેનું જ્ઞાન કરવાથી વીતરાગ સ્વરૂપ ઊઘટે છે. જ્ઞાન તો બન્નેનું કરવું પણ આદરણીય જો ન હોય, નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્નેનું જ્ઞાન કરવું પણ બન્નેને આદરવાથી આત્માની નિર્ભંગ પર્યાય પ્રગટ થવારૂપ માખણ નીકળે નહિ.

નિશ્ચય પણ આદરણીય અને વ્યવહાર પણ આદરણીય તેમ બન્ને આદરણીય થાય નહિ, ચિકાર આદરણીય માને ત્યારે નિર્વિકાર સ્વભાવ અંતરમાં ભર્યાં છે તેનો તો આદર થયો નહિ. આત્મા અનંતશુણનો પિંડ પરિપૂર્ણ તત્ત્વ છે તેવી નિશ્ચયદષ્ટિને આદરણીય માનતાં પર્યાય નિર્ભંગ થયા વગર રહેતી નથી. પર્યાય નિર્ભંગ થાય તે વ્યવહાર છે, તેને જાણવું તે વ્યવહારનય છે.

આત્મા પરમાર્થ પરથી નિરાણો છે. નિરાણો, નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપે છે તેનું જ્ઞાન કરે અને વર્તમાનમાં અવસ્થા મલિન છે તેનું પણ જ્ઞાન કરે. 'થાય છે' તેને ના પાડે તો જ્ઞાન જોડું, અને તેનાથી લાભ માને તો શ્રદ્ધા ખોટી.

દષ્ટિ નિમિત્તને સ્વીકારતી નથી, દષ્ટિની અપેક્ષાએ વ્યવહાર હોય છે, દષ્ટિ ચિકારી પર્યાયને સ્વીકારતી નથી, ઊણી-પૂરી અવસ્થાને પણ સ્વીકારતી નથી, અરે ! અંદરમાં જે જે નિર્ભંગ અવગ્રહા વધતી જાય તેને પણ સ્વીકારતી નથી. દષ્ટિનો વિષય એક પરિપૂર્ણ

તત્ત્વ જ છે, જ્ઞાનની અપેક્ષાએ વ્યવહાર જોય છે, જ્ઞાનમાં તે જાણવા યોગ્ય છે, ચારિત્રની અપેક્ષાએ શુભાશુભ ભાવરૂપ વ્યવહાર તે ઝેર છે

સાચી દૃષ્ટિ ધયા પછી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિનો વ્યવહાર વચ્ચે આવે ■ મારે જો એકવેા પરમાર્થ માનો તો બધાનો અભાવ ઠરો દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિના શુભભાવ થાય છે તેનું જ્ઞાન કરે, પણ તે આદરણીય માને તો શ્રદ્ધા ખોટી, અધૂરો છે ત્યાંમુઘી શુભ ભાવ વચ્ચે આની જાય છે પણ તેનો ખેદ છે અશુભ ભાવ ઠાળી શુભ ભાવમાં જોડાય છે તે જોડાણે તેટલા પૂરતો વ્યવહાર છે, વ્યવહાર વ્યવહારે આદરણીય છે, પણ શ્રદ્ધામાં જગત આદરણીય માનતો નથી, જો આદરણીય માને તો શ્રદ્ધા ખોટી થાય, પણ તેથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિના પરિણામ વચ્ચે નથી આવતા તેમ માને તો જ્ઞાન ખોટું થાય શુદ્ધમા નિરોપ ચિથર થનાવું નથી અને શુભ ભાવમાં ન જોડાય તો અશુભ પરિણામ થાય તેથી શુભ ભાવમાં જોડાય છે. શાધી ભૂમિકાએ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિના શુભ પરિણામ આવે છે, ત્યાંપછી પાંચમી ભૂમિકાએ અપ્રતના પરિણામ ઠાળી સ્વરૂપમાં વિશેષ સ્થિરતા થાય છે તે સાચાં વ્રત છે, અને અશુભ પરિણામ ઠાળીને શુભ પરિણામરૂપ વ્રત પણ વચ્ચે આવે છે, તે વ્રતના શુભ પરિણામ અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિના શુભ પરિણામને જાણવા તે વ્યવહારનય છે પરમાર્થદૃષ્ટિના જોરે પૂર્ણ સ્થિરતા થતાં શુભાશુભ વિકલ્પનો વ્યવહાર અને સાધ્ય-સાધક ભાવના વિકલ્પના ભેદને અવહાર પણ ઠૂટી જાય છે પણ ઊભી અવસ્થા છે ત્યાંમુઘી તે વિકલ્પના ભેદ આવ્યા વગર જોડેતા નથી આવે છે તેને જાણવું તે વ્યવહારનય છે

નિઃસ્વ નહિત હું નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ છું તેને આદરવાથી જ લાભ છે તેમ જાણું અને વર્તમાન પર્યાયમાં મલિન અવસ્થા થાય છે તેને જાણું પણ તેનાથી લાભ ન માને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, વગેરે

નિમિત્તો વચ્ચે આવે છે તેને ન માને તો જ્ઞાન ખોટું અને તેનાથી
 કાલ થાય તેમ માને તો શ્રદ્ધા ખોટી. વિકારી પર્યાયને વર્તમાન
 હાલત પૂરતો પણ સંબંધ નથી તેમ માને તો વસ્તુનું વાસ્તવિક શ્રદ્ધાન
 જ્ઞાન અને આચરણ થયું નહિ.

અવસ્તુનું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, આચરણ અવસ્તુરૂપ જ છે માટે
 વ્યવહારનયનો ઉપદેશ ન્યાયપ્રાપ્ત છે. આ રીતે સ્યાદ્વાદથી બંને
 નયનો વિરોધ મટાડી શ્રદ્ધાન કરવું તે જ સમ્યક્ષ્ત્ર છે.

આત્માની પર્યાયમાં રાગ-દ્વેષ અને ભ્રાંતિ થાય છે તેને ન
 જાણે તો, અવસ્તુનું જ્ઞાન કયું, વસ્તુનું જેવું સ્વરૂપ છે તેમ ન જાણું
 માટે અવસ્તુનું જ્ઞાન કયું, જેની શ્રદ્ધા યથાર્થ હોય તેનું જ્ઞાન યથા-
 ર્થપણે જ જાણવાનું કાર્ય છે, પણ જેનું જ્ઞાન ખોટું છે તેને શ્રદ્ધા
 અથવા અવસ્તુની જ ઠરી. અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ થાય છે તેમ ન માનું
 તેથી રાગ-દ્વેષને ઠાળીને સ્વરૂપમાં સ્થિર થવાનું આચરણ રહ્યું નહિ,
 અને માટે આચરણ પણ અવસ્તુનું જ રહ્યું. જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેવું
 આચરણ રહ્યું નહિ તેથી અવસ્તુનું જ આચરણ રહ્યું.

આત્માની પર્યાયમાં વર્તમાન અવસ્થા પૂરતા રાગ-દ્વેષ થાય
 છે તે ન સ્વીકારે તો તેનાં શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને આચરણ ત્રણે અવસ્તુનાં
 ધર્મો, એટલે ત્રણે ખોટાં ધર્મો.

વળી રાગ-દ્વેષ આત્માના સ્વભાવમાં છે તેમ માને તો પણ
 અવસ્તુની શ્રદ્ધા, અવસ્તુનું જ્ઞાન અને અવસ્તુનું આચરણ થયું. જેની
 શ્રદ્ધા ખોટી તેનું જ્ઞાન ખોટું, તેનું આચરણ ખોટું એ રીતે ત્રણે
 ખોટાં ધર્મો; જેની શ્રદ્ધા સમ્યક્ તેનું જ્ઞાન સમ્યક્ તેનું આચરણ
 પણ સમ્યક્.

હવે તે વાત પાણીના પ્રાંતથી લેએ.

પાણીનો ત્રિકાળ અખંડ સ્વભાવ રીતજ છે પણ અમિના

કારણે ઉજ્જ્વલા તેની વર્તમાન અવસ્થામાં થાય છે. હવે જો તે ઉજ્જ્વળ અવસ્થા પાણીના આખા ત્રિકાળ સ્વભાવમાં કોઈ માને તો તેણે અવસ્તુની શ્રદ્ધા કરી, અવસ્તુનું જ્ઞાન કર્યું અને અવસ્તુનું આચરણ કર્યું. પણ જો તે તૃપ્તા તોડવી છે તેણે પાણીનો સ્વભાવ તો ત્રિકાળ શીતળ છે, અને વર્તમાન ઉજ્જ્વલા થઈ છે તેનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. જો શીતળતાનું જ્ઞાન નહિ કરે તો ઊંચું પાણી પીવા જેવું છે તેમ માનશે તેથી તેની તૃપ્તા છીપશે નહિ, અને જો વર્તમાન અવસ્થામાં ઉજ્જ્વલા થઈ તેમ નહિ માને તો પાણીને ઠારવાનો પ્રયત્ન નહિ કરે, તેથી પણ તૃપ્તા છીપશે નહિ. માટે પાણીના શીતળ સ્વભાવની અને વર્તમાન ઉજ્જ્વળ અવસ્થાની બન્નેની કબૂલાત કરે છે ત્યારે પાણી ઠારવા મૂકે છે અને પછી પાણી પીએ તેથી તૃપ્તા છીપે છે. માટે એમાં એમ નહીં થઈ કે તૃપ્તા તોડવા માટે જ્ઞાન બંનેનું કરવું પડે પણ આસ્પરીય એક શીતળતા જ છે.

તેમ ભગવાન આત્મા આનંદમૂર્તિ જ્ઞાનજળથી ભરેલો શિશુ પરમાત્મા જેવો છે. બંધ આત્માનું સ્વરૂપ તેનું જ તે પણ વર્તમાન અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ, ગ્રાહ, હર્ષ, શોક કર્મના નિમિત્તે થાય છે હવે જો કોઈ તે વર્તમાન અવસ્થા પૂરતું જ આખા દ્રવ્યનું સ્વરૂપ માને તો તેણે અવસ્તુની શ્રદ્ધા કરી, અવસ્તુનું જ્ઞાન કર્યું, અવસ્તુનું આચરણ કર્યું. હવે જો સંસારદાવાનળની અગ્નિ યુગ્માવવા દગ્ગતી હોય તેણે આત્માનો સ્વભાવ તો શુદ્ધ, પવિત્ર ને આનંદ સ્વરૂપ ત્રિકાળ છે, તેનું અને વર્તમાન અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ અને ભ્રાંતિરૂપ મલિનતા થઈ છે તેનું પણ જ્ઞાન કરવું પડશે. આત્માનો સ્વભાવ તો ત્રિકાળ જ્ઞાનજળથી ભરેલો છે તેનું જ્ઞાન નહિ કરે તો મલિન અવસ્થાને જ આત્મા માનશે તેથી તેનું દુઃખ ટળી આત્માની શાંતિ મળશે નહિ, અને જો વર્તમાન અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ અને ભ્રાંતિ છે જ નહિ, આત્મા અવસ્થાએ પણ તદ્દન નિર્મળ જ છે તેમ માનશે તો પણ તે મલિન અવસ્થાને ટાળી નિર્મળ અવસ્થા પ્રગટાવવાનો

પ્રયત્ન નહિ કરે, તેથી તેને દુઃખ ટળી શાંતિ થશે નહિ, માટે આત્માને ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવ અને વર્તમાન અવસ્થાની મલિનતા તે બંનેની કબૂલાત કરે ત્યારે નિર્મળ અવસ્થાને પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને તેથી આત્માના અનુપમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી એમ નક્કી થયું કે દુઃખ ટાળવા માટે જ્ઞાન બંનેનું કરવું પડશે પણ આદરણીય તો એક શુદ્ધ સ્વભાવ જ છે.

રાગ-દ્વેષનો આત્મા સાથે કાંઈ સંબંધ જ નથી અને આત્મા એકલો શુદ્ધ જ છે એમ જો માને તો પણ તેણે આખી વસ્તુને જાણી નથી તેથી તેનું જ્ઞાન આખું નથી, વળી જો વર્તમાન મલિન અવસ્થા પૂરતો જ આત્માને જાણે અને ત્રિકાળ અખંડ પવિત્ર સ્વભાવને ન જાણે તો પણ તેણે આખી વસ્તુને જાણી નથી તેથી તેનું જ્ઞાન આખું નથી, માટે બંને પડખાનું જ્ઞાન ભેગું થાય ત્યારે આખું પ્રમાણજ્ઞાન થાય છે અને આખું પ્રમાણજ્ઞાન વીતરાગી સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે.

વર્તમાન અવસ્થા જેટલો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે તે ન સ્વીકારે તો આખી વસ્તુ લક્ષમાં આવશે નહિ. આત્મામાં મલિન અવસ્થા વર્તમાન પૂરતી જ છે, ત્રિકાળ સ્વભાવમાં નથી, ત્રિકાળ સ્વભાવમાં જો તે હોય તો કોઈ દિવસ ટળે નહિ પણ બીજી જ ક્ષણે નિર્મળ અવસ્થા પ્રગટ કરવા ધારે તો તે કરી શકે છે, મલિન અવસ્થા તો વર્તમાન પૂરતી જ છે, દ્રવ્યદૃષ્ટિએ આત્મા ત્રિકાળ શુદ્ધ છે, પણ પર્યાયદૃષ્ટિએ વર્તમાન અવસ્થામાં મલિનતા થાય છે તેથી તે બંનેને દેખાડવું તે ન્યાય-પ્રાપ્ત છે. પરંતુ તેમાં ભેદ આદરણીય નથી. આદરણીય તો અભેદ સ્વરૂપ જ છે. આ રીતે સ્યાદવાદથી બંને નયોનો વિરોધ મટાડી અજ્ઞાન કરવું તે સમ્યગ્-ર્શન છે.

બંને નયોનો વિરોધ મટાડવો ક્યારે કહેવાય ? કે આત્મા સ્વભાવે ત્રિકાળ શુદ્ધ-પવિત્ર છે ને અવસ્થામાં મલિનતા વર્તમાન પૂરતી છે, શરીરશદિ સાથે સંબંધ અવસ્થાથી છે તેમ જાણે તો વિરોધ મટાડવો કહેવાય.

જો આત્માના એકલા શુદ્ધ નિર્મળ સ્વભાવને માને અને વર્તમાન મલિન અવસ્થાને ન માને તો પણ વિરોધ મટાડયો ન કહેવાય, તેમજ એકલી રાગ દ્વેષની અવસ્થાને માને તેમ શરીરના સંબંધને માને, પણ આત્માનો નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ સ્વભાવ રાગ દ્વેષ વગરનો ત્રિમાળ છે તેને ન માને તો પણ વિરોધ મટાડયો ન કહેવાય કારણ કે એકલુ દ્રવ્ય માને તો પણ વિરોધ આવે છે તેમ એકલી પર્યાયને માને તો પણ વિરોધ આવે છે માટે તે એકલા-એકેકને માનવાથી વિરોધ મટાડયો ન કહેવાય

વળી નિશ્ચય પણ આદરણીય છે અને વ્યવહાર પણ આદરણીય છે તેમ બંનેને આદરણીય માને તો પણ વિરોધ મટાડયો ન કહેવાય પરંતુ દ્રવ્ય અને પર્યાય બંનેનું જ્ઞાન કરે અને તેમા આદરણીય એક શુદ્ધ સ્વભાવને માને તો બંને નયનો વિરોધ મટાડયો કહેવાય

આ સમજવા જેવી વાત છે. ત્રણકાળના તીર્થ કરદેવે જેમ પરસ્પર સ્વરૂપ છે તેમ કહ્યું છે ૪૬.

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે વર્તમાન પૂરતી થતી અવસ્થાને જે બહુવી તેવી વ્યવહારનય કયા દક્ષાતથી પ્રવર્તે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે -

રાયા હુ ણિગ્ગદો ત્તિય एसो वलसमुदयस्स आदेसो ।
 ववहारेण दु उच्चदि तत्थेको णिगगदो राया ॥ ४७ ॥
 एमेव य ववहारो अज्झवसाणादिअण्णभावाण ।
 जीवो त्ति कदो सुत्ते तत्थेको णिच्छिदो जीवो ॥ ४८ ॥

“નિર્ગમન આ નૃપતુ થયું”-નિર્દેશ સૈન્યસમૂહને, વ્યવહારથી કહેવાય એ, પણ ભૂપ એમાં એક છે ૪૭ એમ સર્વ અધ્યવસાન આદિ અન્યભાવો ભવ છે, -સૂત્રે કર્યો વ્યવહાર, પણ ત્યાં ભવ નિશ્ચય એક છે. ૪૮.

અર્થ:—એમ કોઈ રાજા સેનાસહિત નીકળ્યો ત્યાં 'આ રાજા નીકળ્યો' એમ આ જે સેનાના સસુદાયને કહેવામાં આવે તે વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે, તે સેનામાં (વાસ્તવિકપણે) રાજા તો એક જ નીકળ્યો છે; તેવી જ રીતે અધ્યવસાન આદિ અન્ય લાભોને '(આ) હવ છે' એમ પરમાગમમાં કહ્યું છે તે વ્યવહાર કર્યો છે, નિશ્ચયથી વિચારવામાં આવે તો તેમનામાં હવ તો એક જ છે.

જુઓ, આ વ્યવહાર-નિશ્ચયરૂપ વસ્તુસ્વભાવ હોવાએ ક્યારે પણ જાણ્યો નથી, તે જાણ્યા સિવાય બીજું બધું કરવામાં હવે ખામી રાખી નથી. કહેવાય છે ને કે:—

અહો કણ્ઠં, મહા કણ્ઠં, લામઃ કિંચિત્ત્વ ન વિચતે ।

ઘણી ઘણી તપસ્યા કરી કરીને શરીરને સૂકવી નાખ્યું, પણ તેથી દિવિતમાત્ર પણ લાભ થયો નહિ. આત્માને સ્વભાવ તો કાયમ ટકતો છે તેનાથી લાભ ન માન્યો, પણ શુભ પરિણામથી પુણ્ય બંધાયું અને રાજ્ય મળ્યું-ધૂળ મળી તેનાથી સુખ માન્યું, પરંતુ ભવભ્રમણ ટળ્યું નહિ.

જે નયોને અવિરોધપણે જાણી નથી ત્યાંસુધી મુક્તિ થાય નહિ. વર્તમાન અવસ્થામાં શુભ પરિણામ થાય છે તેને આદરણીય માને પણ વસ્તુને મૂળ અસલી સ્વભાવ નિર્વિકારી છે તેને ન જાણે તો તે ક્રિયાજડ છે, અને આત્મા એકલો શુદ્ધ જ છે તેની વર્તમાન અવસ્થામાં પણ મલિનતા થતી નથી તેમ માને તો મલિન અવસ્થાને ટાળી પુરુષાર્થ કરવાનો રહ્યો નહિ તેથી શુષ્ક થઈ ગયો.

શિષ્ય પૂછે છે કે પ્રભુ! આ એક આત્મામાં આટલું બધું લાંબું લાંબું લપસિંદર શું છે? આઠ કર્મ, આઠ કર્મના નિમિત્તે થતા રાગ-દ્વેષ અને રાગ-દ્વેષનાં ફળ એવાં જે પુણ્ય અને પાપ,

રાગ દ્વેષના નિમિત્તો જે શરીરમાં ગેગ, ઘર, બાયડી વગેરે એક આત્મામાં આટલું બધું લાંબું લપસિંદર શું છે ?

જેમ પાંચ કોડના લશ્કર સહિત રાજા નીકળ્યો ત્યારે તે મેનાના સમુદાયને આ રાજા નીકળ્યો એમ કહેવાય છે ત્રણ માર્ગલના પથારે રાજા નીકળ્યો છે, રાજા તો બેડો હોય એક હાથી ઉપર પગુ રાજા સેના સહિત નીકળ્યો તેથી રાજા નીકળ્યો તેમ કહેવાય ૩ મેનાના સમુદાયને રાજા કહેવો તે વ્યવહાર છે રાજા સેના સહિત નીકળ્યો તેમા રસ્તામાં કોઈ વસ્તીકે પ કે કાંઈ થયું તો મેના માર્ગમાં જઈને પડે અને રાજા પાછળ એકલો રહી જાય, માટે મેના ને રાજા એક નથી પણ સેનાના નિમિત્તના સબધે માત્ર રાજા સેના સહિત કહેવાય, પરંતુ ખરેખર સેના તે રાજા નથી

તેવી જ રીતે કોન, માન, દયા, દાન, સત્ય અને જુમાના જ્ઞાન તે મેના સમાન છે તે ભાવો બરા શુભ છે તેમ વ્યવહાર પૂરતું કહી છે. વર્તમાન ક્ષણ પૂરતો તેમાં આટલો છે તેથી વ્યવહાર પૂરતા તે ભાવો આત્માના ક્ષમા છે

આત્મા ધ્રુવ ત્રિમળ નિર્વિકારી અખંડ છે અને અનસ્થા ક્ષણ પૂરતી ખડવાળી અને વિકારી છે તેમ પરમાગમમા કહ્યું છે અનસ્થા ક્ષણિક છે અને આત્મા ત્રિમળ ટકતો છે માટે બંનેના વાળી જુના થયા આત્મા નિર્વિકારી અને અખંડ છે અને પર્યાય વિકારી અને ખડવાળી છે માટે બંનેના જ્ઞાન જુદા થયા.

ખરેખર જોનામા આવે તો આત્મા અધ્યવસાનના રોગાને નાશ કરવાનાગો તે અનસ્થા પૂરતો નથી પણ ધ્રુવ છે તેવા ધ્રુવ સ્વભાવની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને આચરણ કરવામાં આવે તો તે આત્મા એક જ જણાય છે પરંતુ સયોગ અને રાગ દ્વેષાદિતું જે મોટું રોગુ, લાંબુ લપસિંદર જણાય છે તે કર્મના નિમિત્તે જણાય છે

ભજવાન આત્મા દેહથી જુદું તત્ત્વ છે, તે શરીર, મન, વાણીથી જુદું તત્ત્વ છે, તેને ક્ષણિક અવસ્થા પૂરતો રાગ-દ્વેષ અને ભ્રાંતિ સાથે વ્યવહારે સખંવ કહ્યો છે, પણ પરમાર્થે જીવ એક જ રૂપ છે વ્યવહારનું લશ્કર આત્માની પર્યાયમાં ઊભું થાય છે ખરું, પણ તે ખરેખર આત્માનો સ્વભાવ નથી ખરેખર તો આત્મા એક જ સ્વરૂપે છે તેની ટીકા હવે લેવાશે.

૧૯૯૬, આસો વદ ૮ શુક્ર

જેને આત્માનું હિત કરવું હોય, હિત એટલે આત્માનો ધર્મ કરવો હોય, તેણે આત્મા એક જુદી ચીજ છે, અને શરીર, કુદબ્ધ લક્ષ્મી એ બહારસ યોગી ચીજ છે, અને અંતરસ યોગી ચીજ પુણ્ય-પાપ, હર્ષ-ગ્રાહ છે એ બધું પર છે, પાતાનું સ્વરૂપ નથી તેમ જાણવું પડશે તેનાથી આત્માને હિત કે ધર્મ થાય નહિ માટે બહાર સ યોગથી અને અંતરસ યોગથી નિરાળા ચેતન્ય સ્વભાવને જાણવો, માનવો અને તેમાં એકામ થવું તે જોક્ષનો માર્ગ છે

શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે પ્રભુ ! આત્મામાં રાગ-દ્વેષના ભાવ પ્રવર્તે છે તે વ્યવહારે પ્રવર્તે છે તો તે કયા દૃષ્ટાંતથી વ્યવહાર પ્રવર્તે છે ?

તેનો ઉત્તર:—જેમ આ રાજા પાંચ યોજનના ફેલાવથી નીરળી રહ્યો છે એમ કહેવું તે, એક રાજાનું પાંચ યોજનમાં ફેલાવ અશક્ય હોવાથી, વ્યવહારી લોકોનો સેનાસમુદાયમાં રાજા કહેવારૂપ વ્યવહાર છે; પરમાર્થથી તો રાજા એક જ છે

રાજા તો એક છે પણ લશ્કર પાંચ યોજનમાં ફેલાઈ રહ્યું છે તેમાં એમ કહેવાય કે આટલા ગાઉ રાજાએ રોક્યા છે પણ એક રાજા પાંચ યોજનના વિસ્તારમાં ફેલાઈ શકે નહિ પણ કહેવાય છે કે આ ઘર અને આટલી જમીન તો રાજાએ મેકી છે, વીંગ ગાઉ તો નાજાએ રોક્યા છે, પણ વાસ્તવિક રીતે રાજાએ રોક્યા નથી; સ્થૂળ દૃષ્ટિવતનો અને વર્તમાન જોનારાનો એવો વ્યવહાર છે વ્યવહારી લોકોનો સેનાસમુદાયમાં રાજા કહેવારૂપ વ્યવહાર છે પણ પરમાર્થથી જોનારાં

મન, વાણી, તેના ફેલાવની પણ અહીં વાત નથી, તે બધાનો ફેલાવ આત્માથી જુદો જ છે; પરંતુ દયા, દાન આદિની જે લાગણી આવે તેમાં પણ આત્માને ફેલાવેલો-પથરાએલો માનવો તે તદ્દન અજ્ઞાન છે.

પાણીમાં જે ઉજ્જ્વલા વર્તમાન દેખાય છે તે પાણીના મૂળ સ્વભાવે નથી તેમ ચૈતન્ય ભગવાન આત્મામાં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિની કે અવિનયની, દયા દાનની કે, કંજૂસાઈ અને નિર્દયતાની, બધી લાગણીઓ સયોગી ચીજ છે, ક્ષણિક છે; આત્માનો તે મૂળ સ્વભાવ નથી, વિકારી ક્ષણિક અવસ્થાનો તે પથારો છે, તે પથારો આત્માનો નથી. તેવા પથારા વડે આત્માને હિત થાય, ધર્મ થાય, તેમ માને તે અજ્ઞાની છે. આત્મા ચિદાનંદ શુદ્ધ સ્વભાવી છે તેને રાગ-દ્વેષમાં ફેલાએલો-પસરાએલો માનવો તે મૂઠ જીવોતું અજ્ઞાન છે.

આત્મા ચિદાનંદ પ્રભુ છે. કર્મ સંયોગના નિમિત્તે જે લાગણી થાય એ આત્મામાં પેસી જાય એમ નથી કારણ કે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. ત્રણકાળના તીર્થ કરેવ અને ત્રણકાળના અનતજ્ઞાની સંતો એમ કહે છે કે આ વિકારીભાવો આત્મામાં પેસી ગયા નથી.

પાડા-મકરાના ભવ કરીને સત્યના શરણ વિના અનંતવાક સસારમાં ગપડધો, તેમાં મનુષ્યનો ભવ અનંતકાળે માંડ મળે તેમાં પણ જે સત્યતુ શરણ ન લીધું તો પાછા જાય ચોરાશીના ખાડામાં, અસત્યના શરણે કોઈ ક્ષેત્રે કે કોઈ તળે મુખ થાય નહિ.

જેમ સેના સમુદાયમાં ગજા કહેવારૂપ વ્યવહાર છે તેમ વ્યવહારી લોકોનો અધ્યવસાનાદિક ભાવોમાં જીવ કહેવારૂપ વ્યવહાર છે, વ્યવહારીલોકો એમ બોલે કે અધ્યવસાન આદિ જીવ છે એટલે એની ભાષાએ મમજળ્યુ છે કે અધ્યવસાન આદિ જીવ છે, પરંતુ આત્માના સ્વભાવમા તે અધ્યવમાન આદિ ભાવો નથી તેનાથી આત્માને લાભ નથી તેનાથી હિત નથી. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તરુનો નગ અને વન, દયા, દાન આદિનાં પરિણામ તે તો પુણ્યમ મનુ કારણ છે જ,

પરંતુ સ્વરૂપમાં ઠરવાને માટે પ્રથમ વિકલ્પ આવે કે હું જ્ઞાન છું, દર્શન છું, 'હું ચારિત્ર છું' તેવા વિકલ્પ પણ પુણ્યખંધનું કારણ છે, કારણ કે તેમાં રાગ છે. માટે તે પુણ્યખંધનું કારણ છે, અને તે વ્યવહાર છે. નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપમાં ઠરી જાય તો વચ્ચે આવેલા વિકલ્પને વ્યવહાર કહેવાય, નહિ તો તે વ્યવહાર પણ નથી, માત્ર પુણ્યખંધ છે. જો સ્વભાવપર્યાય પ્રગટે તો વચ્ચે આવેલા વિકલ્પને વ્યવહાર કહેવાય. સ્વરૂપને સમજવા ઢાણે અને સ્વરૂપમાં ઠરવા ઢાણે વચ્ચે વ્યવહાર આવ્યા વિના રહેતો નથી. પરિપુર્ણ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ કરીને સ્વરૂપનો અતુલ્ય કરે છે તે સમ્યક્દર્શન છે, અને વિશેષ સમજૂતા વધતાં સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગટે છે. સાધકઅવસ્થામાં જેટલાં જેટલાં રાગ ભિન્નિત પરિણામ આવે છે તે બધાં પુણ્યખંધનું કારણ છે અને સ્વભાવદૃષ્ટિ વડે સ્વભાવમાંથી જે સ્વભાવપર્યાય પ્રગટે છે તે નિર્ગત કારણ છે. અનંતગુણનો પિંડ આત્મા છે તેમાંથી અનંતી પર્યાય પ્રગટે છે—સામાન્યમાંથી વિશેષ આવે છે, વિરોધમાંથી વિશેષ ન આવે જડની અવસ્થા આત્મા કરે એવી ખોટી માન્યતા તે અજ્ઞાની જીવોએ માનેલો વ્યવહાર છે. મલિન અવસ્થા આત્મામાં પેસી ગઈ છે તેમ માનવાનો અજ્ઞાની જીવોનો વ્યવહાર છે, તે વ્યવહાર જ્ઞાનીનો નથી જ્ઞાની તો મલિન અવસ્થાને જાણે છે. જ્ઞાનીનો વ્યવહાર તો પોતાના જ્ઞાતાદ્રષ્ટાસ્વરૂપમાં એકાગ્ર થવું અને અધિરતાને ઢાળવી તે છે

આત્માની વર્તમાન અવસ્થામાં શુભાશુભ પરિણામ થાય છે તે વ્યવહાર છે, સ્વરૂપમાં ઠરવા માટે હું જ્ઞાન છું, દર્શન છું, ચારિત્ર છું તેવા વિકલ્પ આવે તે પણ વ્યવહાર છે; સ્વરૂપમાં ઠરવાનો પ્રયત્ન તે વ્યવહાર છે, સ્વરૂપમાં ઠર્યો તે પણ વ્યવહાર છે.

સ્વરૂપમાં ઠર્યો તે પણ વ્યવહાર છે કારણ કે તેમાં ઊભી અવસ્થા છે અને પૂરી અવસ્થા કરવી વા બંગ પડે છે તે વ્યવહાર ન્યા-સુધી પૂરી દશા ન થાય ત્યાંસુધી વચ્ચે આવે છે અર્જી અવસ્થા છે અને પૂરી અવસ્થા કરવી તેવો વ્યવહાર જો ન હોય તો ઉપદેશ

આપવાનું વ્યર્થ કરે છે. જ્ઞાતાદષ્ટા રહીને સ્વરૂપમાં એકાદ થવું તે ધર્માનો વ્યવહાર છે.

ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવ બેના પરમગુરુ છે એમનો દાસ, એમનો ભક્ત, એવો ધર્માત્મા જ્ઞાની તે પરમાર્થે જીવ એક છે એમ કહે છે. અધ્યવસાન આદિ ભાવોમાં તે અનંક થઈ ગયા નથી, તે વિકારી ભાવોથી આત્માને હિત નથી, સુખ નથી, ધર્મ નથી, એમ સર્વજ્ઞનો દાસ ધર્માત્મા કહે છે. સ્વભાવેદષ્ટિ અને પરથી જુનાપણાનું જ્ઞાન તે ધર્માત્માને વર્ત્યા જ કહે છે તેથી પરદ્રવ્યના ભાવોરૂપે તે પરિણમતો નથી, પરમાં કર્તૃત્વ માનતો નથી. એવો ભાન પૂર્વક સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે, એવો ભગવાનનો ભક્ત કહે છે કે અધ્યવસાન આદિ જીવ નથી, પરમાર્થે જીવ એક છે, અધ્યવસાન આદિ ભાવોથી તે જુદા છે.

એવી કોઈ રચના બળવાન યોગે થઈ પણ છે કે એકેકે નાધામાં પૂર્ણ વસ્તુનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

ભગવાન આચાર્યકેવ નિયમસારમાં કહે છે કે માર્ગની શ્રદ્ધા તો બરાબર કરજે, માર્ગને આડો અવગો કરીશ નહિ, જો બની શકે તો શ્રદ્ધાપૂર્વકે સ્થિરતા પણ કરજે, પરંતુ જો સ્થિરતાનો પ્રયાત્ન ન થાય તો શ્રદ્ધા તો બરાબર કરજે, સ્થિરતા તારાથી ન બની શકે તો માર્ગને આડો અવગો કરીશ નહિ.

અરે પ્રભુ ! આત્માના સ્વભાવની વાત અને ત કાગમાં અવજ કરી નથી, તો પછી શ્રદ્ધાની વાત, મુનિપણની વાત અને કેવળની વાત કઈ જાતની હોય તેની ખબર જ ક્યાંથી હોય ? જ્યાં માચી આળખાણ નથી, ક્યે રમ્તે જવું એવું ભાન નથી ત્યાં રસ્તે ચાલને કઈ રીતે ?

કોઈ કહેશે કે આ તો મેદીકની અને એલએલ. ખીની વાત કરો છો. અરે ભાઈ ! આ તો પ્રથમના એકડાની વાત છે. પ્રથમ

યદ્યર્થ જ્ઞાનશ્રદ્ધા કરવાની વાત છે તે પ્રથમ એકડો છે. વિગેય સ્થિતિ પ્રગટ કરી મુનિપણ પ્રગટ કરવું તે, અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરવું તે ત્રેટિક અને એસએસ. બી.ની વાત છે.

અનીતિનાં આચરણ કરતો હોય છતાં પણ દુનિયામાં મોટા થવા માટે નીતિની ઝોધે નભવા માને, અને બીજાને કહે કે શું અમે અનીતિ કરતા હશું? લ'પટપણા કરતા હશું? શું અમે ખોટું બોલતા હશું? એમ કહી નીતિની ઝોધે નભવા માને છે એ રીતે અનીતિ સારી નહિ, પણ નીતિ સારી, એમ તે માને છે પણ અનીતિની હલ આગળ લગ જતાં એમાંથી એમ નીકળે છે કે શુભાશુભ બંધાય વિકાર વગરનો મનુસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા તે જ એક આદરણીય છે.

સંસારની વાતમાં હલપણ બતાવે, હોંગ બતાવે, અને અહીં ધર્મની વાતમાં હોંગ નહિ, તે શું કાંઈ આ ધર્મ તે મહત્તની ચીજ છે? અહીં ધર્મની વાતમાં એમ માને કે મને આ વાત ન સમજાય, આપણામાં તેવી ગમ્મિ નથી તેમ માને. પણ અગે ભાઈ! તારામાં ગમ્મિ અનંતી છે. અડતાળીમ મિનિટમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરે તેવા તારા અભાવનું સામર્થ્ય દરેક ક્ષણે ભરપૂર બધું છે તેમાં 'મને ન સમજાય' તેમ કહેવું તે કલંક છે. સંસારમાં કોઈ એને ગધેડા કહે તો તેને ખોટું જાને ને બોલે, "શું અમે ગધેડા છીએ, શું અમે વોળા દીના ચોર છીએ?" પણ જ્યાં અનંત સંસારમાં રખડવાનો ભાવ પડ્યો છે ત્યાં અનંતા ગધેડા-બોલકાના ભવ પડ્યા છે.

અગે ભાઈ! આવાં ઉત્તન ટાણાં મળ્યાં, મોંઘા મનુષ્યભવ મળ્યા, સત્તમમાગમ પણ મળ્યા, તેને ટાણે નહિ સમજ તે પછી ક્યાં સમજશ? વિકારની અનેકતા વગરનું એક જ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે તેની શ્રદ્ધા કરવી અને તેનું જ્ઞાન કરવું તેજ તારું હિત છે. ચૈતન્ય પ્રણ એક છે, જ્ઞાતાદૃષ્ટ છે. વીતરાગસ્વરૂપ છે. પુણ્ય-પાપના પરિણામની અનેકતા તે આત્મા નથી; તે પરિણામમાં આત્મા ફેલાતો નથી, તેમાં અટકીને ફેલાતો નથી. ૮૮.

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે એ અધ્યવસાનાનિ ભાવો છે તે જીવ નથી તો એકં, ટકોટકીણું, પરમાર્થસ્વરૂપ જીવ કેવો છે ? તેનું લક્ષણ શું છે ?

અહીં શિષ્યને પ્રશ્ન થયો, જિજ્ઞાસા થઈ. જાણવાની વગર થઈ, ગણગણિયાં ધયાં કે પ્રભુ ! આ શું ? આ ભગવાન આત્મા તમે રાગ વગરનો કહ્યો તે કેવો છે ? તે ટકોટકીણું આત્મા-ટકોટકીણું એટલે જેમ ટોકણાવડે કુંગરમાંથી મૂર્તિ કોતરીને કાઢે, તેમ આત્મા ટકોટકીણું છે અને કોઈ હી નાશ ન થાય તે આત્મા કેવો છે ? તેના આત્માની શ્રદ્ધા કરવાથી મોક્ષ થાય તો તેના આત્માનું સાચું સ્વરૂપ શું છે ? પ્રભુ ! તમે તો બધું કાઢી નાખ્યું કે પુણ્ય આત્મિના શુભ-ભાવથી પણ લાભ થાય નહિ. તો એનું સત્ય સ્વરૂપ શું છે તે સમજાવો. અહીં ખારમા શુભસ્થાનવાળાની વાત નથી પણ શિષ્યને જિજ્ઞાસા થઈ છે ને સ્વરૂપનો ઇચ્છક થયો થકો પૂછે છે કે ભગવાન ! જે આત્માનો નાશ ન થાય તે ચીજ શું છે કે જેને જાણી, શ્રદ્ધા કરી ઠરીએ તો આ મંસારનો નિવેરો થાય ?

શિષ્ય પૂછે છે કે ભગવાન ! શુભાશુભભાવની સાગણી થાય તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી, તેના આશ્રયે, આત્માને લાભ થાય નહિ તો હવે અમારે શરણ કોનું લેવું ? ને કોના ઉપર મીર માંડવી ? આત્મા કેવો છે ? તેનું પરમાર્થસ્વરૂપ શું છે કે જેના ઉપર દ્રષ્ટિ રાખીને તેમાં કરવાથી ભવના દુઃખનો અંત આવે ? એવો પ્રશ્ન શિષ્યે વિનયપૂર્વક પૂછ્યો છે તેનો ઉત્તર આ ગાથામાં કહે છે.

અરસમરુવમગંધં અન્વત્તં ચેદનાગુણમસદ્દં ।

જાણ અલિંગગગહણં જીવમણિદ્વિદ્વસંઠાણં ॥૪૧॥

જીવ ચેતનાગુણ, શબ્દ-રસ-રૂપ-ગંધ-વ્યક્તિવિહીન છે, નિર્દિષ્ટ નહિ સંસ્થાન જીવનું, ગ્રહણ લિંગચક્રી નહિ. ૪૯.

અર્થ:—હે ભવ્ય ! તું જીવને રસરહિત, રૂપરહિત, ગંધરહિત, અવ્યક્ત અર્થાત્ ધૃતિધોને ગોચર નથી એવો, ચેતના જેનો ગુણ છે એવો, શબ્દરહિત, કેદા ચિન્હથી જેનું પ્રહણ નથી એવો અને જેનો કેદા આકાર કહેવાતો નથી એવો જાણ.

આ ગાથા ઘણી અસૌકીક છે શ્રી કૃષ્ણદેવાચાર્યદેવગચિત બરા પુસ્તકમાં આ ગાથા છે નિયમસારમાં ૪૬ મી છે, અષ્ટપાદુડના-ભાવપાદુડમાં ૬૪ મી છે, પ્રવચનસારમાં ૮૦ મી છે, પંચાક્ષિતકાયમાં ૧૨૭ મી છે અને ધવળના ત્રીજા ભાગમાં પહેલી ગાથા છે એ રીતે આ ગાથા આ બંધ શાસ્ત્રોમાં છે. આ ગાથા અપૂર્વ છે. આ ગાથામાં આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપ અર્થિત્ય અને અસૌકીક રીતે વર્ણવ્યું છે

સર્વજ્ઞ ભગવાનના આપેલા ભાવ કૃષ્ણદેવાચાર્યદેવે પોતાના અનુભવમાં કલમ બોળીને અપૂર્વ રીતે આ ગાથામાં વર્ણવ્યા છે

હે ભવ્ય ! હે સાયક ! તું ભગવાન આત્માને રસ રહિત જાણી શકે ! પહેલો રસ મૂક્યો છે, તેનું કારણ એમ છે કે જીવો પરમા રસ માની રહ્યા છે, ખાવામાં, પીવામાં, હરવામાં, ફગવામાં રસ માની રહ્યા છે, તેમાં મુખ માની રહ્યા છે, અને આ ગાથામાં આત્માના અતીન્દ્રિય અનુભવરસની વાત કરવી છે, આત્માને આનંદ ખતાવવો છે, તેથી અહીં રસની વાત પહેલાં કરી છે બીજે ઘણે ઠેકાણે શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલાં પાંચ બોલમાં પહેલાં સ્પર્શની વાત આવે છે પણ અહીં તે આત્માને અનુભવરસ ખતાવવો છે તેથી રસની વાત પહેલાં કરી છે.

અનંતકાળથી આત્મા પુણ્યસ્તુમાં રસ માની ગેરો છે, આખરમાં, કીર્તિમાં, લક્ષ્મીમાં, ખાવામાં, પીવામાં સ્વપ્નામાં, બેસવામાં જે રસ મનાવે છે તે વિકારી રસ છે તે વિકારી રસનો નાશ કરવાવાળો અતીન્દ્રિય આનંદ આત્મામાં ભરપૂર ભર્યો છે, તે રસ સમ્યક્દર્શન

ધતાં પ્રગટ થાય છે. તે રસ જ આત્માનો છે, બાકી બીજા રસ તે આત્માના નથી.

ભગવાન આત્મામાં જેમ રસ નથી તેમ રૂપ પણ નથી. આત્મા ઘોળો નથી, કાળો નથી, લીલો નથી, પીળો નથી, રાતો નથી. તે પાંચ વર્ણ માંહેલો કોઈ વર્ણ આત્મામાં નથી, આત્મા પોતે પોતાના અનંતગુણથી સ્વરૂપવાન છે.

ભગવાન આત્મામાં મુગધ કે દુર્ગંધ કાંઈ નથી, ભગવાન આત્મા ઇન્દ્રિયોથી પકડાય તેવો નથી, માટે તે ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય નથી. સ્પર્શ, રસ, વગેરેને જાણવામાં ઇન્દ્રિયો નિમિત્ત છે પણ આત્માને જાણવામાં ઇન્દ્રિયો નિમિત્ત નથી. ઉપદેશ સાંભળવો તે પણ કાનનો વિષય છે. ત્યારે કોઈ કહેશે કે અમારે શું કરવું? તમે તો સાંભળવું તે પણ કાનનો વિષય બતાવ્યો.

તેના ઉત્તર એમ છે કે પાંચ સાખ રૂપિયામાંથી આઠ સાખ રૂપિયા થાય તે વાત મીઠાગથી સાંભળવી, છાકરાં બાપુજી બાપુજી કરે તે વાત મીઠાશથી માંભળવી સ્ત્રીના રાખે મીઠાશથી સાંભળવા, તે બધો પાપરાગ છે. તેની દિશા બદલાવીને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનાં વચનોતું શ્રવણ કરવું તે પ્રુષ્ટરાગ છે, અને તેમાં વિવેક કરવો કે આત્મા રાગ રહિત છે, વર્ણાદિ રહિત છે, તેવો વિવેક કરી લેવો તે આત્માથી થાય છે પણ સાંભળવાથી ધતો નથી. મનને સમજવાની જિજ્ઞાસા થાય ત્યારે સત્શ્રવણ વચ્ચે આવે છે ખરું, મનશ્રવણ વગર સત્સ્વરૂપ સમજાય નહિ, પરંતુ સત્શ્રવણથી જ સત્સ્વરૂપ સમજવું નથી; સત્સ્વરૂપ સમજાય છે આત્માના પુરુષાર્થથી. પોતાના સ્વરૂપનો વિવેક કરવા તરફ વીર્ય બ્યારે વગે છે ત્યારે શ્રવણના રાગનું લક્ષ છૂટી જાય છે, પરંતુ પોતે સ્વરૂપનો વિવેક કરી સમજે તો જે શ્રવણનો રાગ અને શ્રવણનું નિમિત્ત જે દેવ, ગુરુ અને શાસ્ત્ર છે તે સમજવામાં નિમિત્ત ધયા તેમ કહેવાય છે. વિવેક કરવો તે આત્માનું સ્વનંત કર્તવ્ય છે.

ભગવાન આત્મા સખ્દરહિત છે. આત્મામાં વાણી નથી, એ જે વાણી બોલાય છે તે જડ બોલે છે, આત્મા બોલતો નથી. જા એવી જે વાણી તે જડની ખાણમાંથી નીકળે છે. ભગવાન આત્મા જ્ઞાતાક્રમ્-સાક્ષીસ્વરૂપ છે તેની ખાણમાંથી વાણી નીકળે નહીં માત્ર આત્મા સખ્દરહિત છે.

વળી આત્મા કોઇ બહારના એવાજથી પકડાય એવો નથી, કોઇ લિંગ-ચિન્હથી પકડાય તેવો નથી. ઊંઘી દૃષ્ટિને લકડને જીવે એમ થઇ પડયું કે એમ પુરુષ, એમ સ્ત્રીઓ, એમ બાળક, એમ જીવાન, એમ વૃદ્ધ, એમ મનુષ્ય, એમ દાર, તેને સર્વજ્ઞ ભગવાન કહે છે કે અરે ભાઈ! તું આત્મા છા, તું નથી પુરુષ, તું નથી સ્ત્રી, વગેરે કોઇ પણ લિંગવાળો તું નથી. તારો આત્મા લિંગ વગરનો છે. આત્માનું સ્વરૂપ બહારના કોઇ ચિન્હદ્વારા પકડાય તેવું નથી, છતાં પણ જે બહારના ચિન્હને આ હું, હું, તેમ માને છે તે આત્માનું ખૂન કરનાર છે. આત્મા લિંગ વગરનો છે, ચિદાનંદ છે. શરીરનાં લિંગ, વાણી વગેરે પર વસ્તુ આત્માની નથી. વળી આત્માનો કોઇ શાકસ આકાર નથી, એમ હે શિષ્ય! તું જાણુ. શિષ્યને 'તું જાણુ' તેમ કહે છે, પણ તને નહિ સમજાય તેમ નથી કહેતા. આવો જ આત્મા છે તેમ આચાર્યકેવ ધોકાર કરે છે, તેવા જ આત્માની કસ કર! તેને જ જાણુ! અને તેમાં જ કર! એવા આત્મામાં ન જાણાય તેવું કાંઈ છે નહિ. 'જાણુ' શબ્દ કહીને જ્ઞાન, કર્મ, ચારિત્ર વગેરે સમાવી દીધાં છે.

તે રસ વગેરેનું હવે વિસ્તારથી વર્ણન આવે છે.

જે જીવ છે તે નિશ્ચયે પુરુગતદ્રવ્યથી અન્ય હોવાથી તેમાં રસ-ગુણ વિષયમાન નથી માટે અરસ છે.

આત્મા રસ રહિત છે. ખાટો, મીઠો, કડવો વગેરે પાંચ પ્રકારના રસ છે તે પુરુગતના છે, આત્માના નથી. શરીર, વાણી, મન,

તે બધું આત્માથી અન્ય હોવાથી ભાગવાન આત્મામાં તે રસ વિદ્યમાન નથી. રસ તો રજકણનો ગુણ છે, આત્મામાં રજકણનો અભાવ છે તેથી રસનો પણ અભાવ છે. આત્મા વસ્તુ છે અને પુદ્ગલ પણ વસ્તુ છે. રસગુણ છે તે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો ગુણ છે પણ આત્મદ્રવ્યનો તે ગુણ નથી.

આ શરીર તો ઘણા રજકણનો પિંડો છે, તે પિંડાના છેલ્લા ભાગને પરમાણુ કહીએ. તે પરમાણુમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ ગુણ છે; એવા રજકણોનો સંયોગ બેગો થકને આ શરીરનું દેહ રૂપાક છે, તેથી આ શરીર છે તે જડની અવસ્થા છે અને જડનો રસગુણ તે જડમાં છે, આત્મા આ શરીરથી ભુદો છે માટે તેમાં રસગુણ વિદ્યમાન નથી એટલે કે તે રસગુણની હયાતી જ આત્મામાં નથી. તારા આત્માનો તો સાંતરસ છે, અનાકૃણ રસ છે, અર્તાદ્રિય રસ છે. તે તારો રસ તારામાં છે. તે તારો રસ જડમાં ક્યાંય પણ નથી અને જડનો રસગુણ તારામાં નથી.

પહેલા બોલમાં આત્માને પુદ્ગલદ્રવ્યથી ભુદો પાડ્યો, હવે બીજા બોલમાં પુદ્ગલના ગુણથી ભુદો પાડે છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યના ગુણોથી પણ વિજ્ઞ હોવાથી ધાતે પણ અનગુણ નથી માટે અરસ છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યના જેટલા ગુણો છે તે બધાથી આત્મા ભિન્ન છે પુદ્ગલના અનંતાગુણ પુદ્ગલમાં છે. વસ્તુત્વ, પ્રમેયત્વ, અનુરૂપત્વ, અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, દ્રવ્યત્વ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, વગેરે અનંત ગુણો પુદ્ગલના પુદ્ગલમાં છે, તેવા પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણોથી આત્મા ભુદો છે. પુદ્ગલ પુદ્ગલના રસગુણે પરિભ્રમ્યો છે, તેવા રસગુણે આત્મા પરિભ્રમ્યો નથી માટે આત્મા અરસ છે.

શિખંડ, પૂરી ને પત્તરવેલિયાનાં ભણ્યાં ખાતો હોય તેમાં જે

રસ આવે છે તે રસ આત્માનો નથી, તે રસ જડનો છે પણ મૂઠાં છે તેને પીતાનો રસ માને છે ખરી રીતે તો આત્મા તે રસને જાણે છે બસ, તે સિવાય આત્મામાં જડનું કાંઈ નથી હું રસ નથી, પણ માત્ર જ્ઞાતા હું એમ જ્ઞાન વ્યુત્પન્ન એટલે રસમાં જે રાગ આવતો તે રાગથી અનુભવ પડયા, અને રસનો સાક્ષી રહ્યો હું રસ નથી તેમ શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન કરીને સિંધુર થતા આકૃષ્ટતા ટળી જાય તે ચારિત્ર છે એ રીતે પરપણે આત્મા નથી અને પરના ગુણપણે પણ આત્મા નથી

હવે ત્રીજો બોધ કહે છે, પરમાર્થે પુનઃપ્રવચ્યતુ આત્મીયકૃત્ત્વં તેને નહિ હોનાથી તે દ્રવ્યેન્દ્રિયના આલંબન વડે પણ રસ આપતો નથી માટે અરસ છે

ભગવાન આત્મા આ જીવે દ્રિય દ્વારા પણ રસ આપતો નથી કારણ કે આ જીવનો આત્મા ધણી નથી, પણ તે જીવનો સ્વામી જડ છે તે જીવ આત્માથી હવાના હવે નહિ જો આત્માથી હવાવી જીવ હવતી હોય તો મરણ વખતે જીવનો લવો ન્યારે વળતો નથી ત્યારે આત્મા અદર હોય, બોધનાની ઇચ્છા પણ હોય તો પણ જીવનો લવો કેમ વાળી શકતો નથી? માટે જીવ હવાવવી તે આત્માના હાથની વાત નથી આત્મા તેનો માલિક નથી, તે જડના આલંબન વડે રસ આપતો નથી કારણ કે જીવ હવે જીવે તેનું માલિકીપત્ર જડનું છે પરદ્રવ્ય વડે પરદ્રવ્યનો રસ લેતો તે ત્રણકાળમાં બની શકે નહિ મરણ કે બન્ને દ્રવ્યો સ્વાધીન છે ખરેખર જડ ઇન્દ્રિયરૂપ જીવ તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી તે જડદ્રિય તે આત્મા નથી, આત્માનો ગુણ નથી, આત્માની પર્યાય નથી ભગવાન આત્મા વિજ્ઞાનરૂપ છે, તે જડ ગમમાં પેચી જતો નથી માટે તે અરસ છે આ અરસના ત્રણ બોધ થયા

સનતસર્ગીના દિવસથી જાને ઝોગણુપચારામા દિવસે ઝોગણુ પચામમી ગાથાનુ આ વ્યાખ્યાન છે

૧૯૯૯ આસો વદ ૬ શુક.

શિષ્યે પૂછ્યું હૃદય કે પ્રભુ ! આમાં આત્મા કોને કહેવો ? કારણ કે જે આત્માનો સ્વભાવ ન હોય, પણ અન્ય વિકારી ભાવ હોય તેને અમે આત્મા માનતા હોઈએ તો હિત કેમ થાય ? મારે પ્રભુ ! આત્માનો કાયમી સ્વભાવ શું છે તે બતાવો.

જેને હિત કરવું હોય તેણે આત્માનો સ્વભાવ જાણવો જોઈએ. લાખ કાચના કટકા પડ્યા છે તેમાં એક હીરો પડ્યો છે. હવે જેને હીરાની કિંમત છે તે, કાચના કટકા પડ્યા છે તેની વચ્ચેથી પરીક્ષા કરીને હીરો લઈ લેશે, હીરા ઉપર જ તેનો હાથ પડશે અને તે હીરો લેશે. તેમ શરીર, ઇન્દ્રિયા, મન, તે બધા કાચના કટકા છે, ઇન્દ્રિયાના વિષયો તે પણ કાચના કટકા છે, અને પુણ્ય-પાપની લાગણી થાય તે સ્ત્રીલા કાચના કટકા છે, અંદર ચૈતન્યમૂર્તિ અમૂલ્ય હીરો છે. હવે જેને તે આત્મહીરાની કિંમત છે તે હીરાઈ પાણી, હીરાઈ તેજ, તે બધાની પરીક્ષા કરશે, અને તે પરીક્ષા કરીને ચૈતન્યમૂર્તિ હીરાને પામશે. તેના ઉપશોગરૂપ હાથ તે ચૈતન્યમૂર્તિ હીરા ઉપર જ પડશે, અને તેમાં તે લીન થઈ જશે.

જેને હીરાની કિંમત નથી, જેને કાચ અને હીરાનો વિવેક નથી, તેના હાથ હીરા ઉપર પડશે નહિ પણ તે હીરાને બદલે કાચ ઉપાડી લેશે. તેમ જેને ચૈતન્યમૂર્તિ અમૂલ્ય હીરાની કિંમત નથી તેને, જડ અને ચૈતન્યના જુદા સ્વભાવનો વિવેક નહિ હોવાથી, તેના હાથ ચૈતન્ય ઉપર પડશે નહિ પણ તે ચૈતન્યને બદલે શુભાશુભ પરિણામને અને શરીરની ક્રિયાને ચૈતન્ય માની લેશે. જેને ચૈતન્યરૂપી અમૂલ્ય હીરો જોઈતો હોય તેણે જડ અને ચૈતન્યના જુદા સ્વભાવનો વિવેક કરવો પડશે. તે વગર ચૈતન્યરૂપ અમૂલ્ય હીરો મળશે નહિ.

: આત્માની સાથે જે શરીર, મન, વાણી છે તે બધી સંધાગી ચીજ છે, નાશવાન છે; સ્ત્રી, કુટુંબ, છાકરાં તે બધી બહારની ચીજ

પણ નાગવાન છે, તે બધી બહારની ચીજ તો ચાલી જાય છે અને પોતાની મમતા રહી જાય છે. વળી અંદર જે પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તે પણ બધા બદલાઈ જાય છે, માટે તે પણ ક્ષણિક છે અને નાશવાન છે. આ બધી સંધોગી ચીજ છે તે ક્ષણિક છે. જેટલો કાળ આત્મા રહે તેટલો કાળ તે સંધોગી ચીજ રહેતી નથી. આત્મા તેનાથી જુદું નત્ય શું છે, એની શ્રદ્ધા અને આલખાણ વગર એકા થતા થાય નહિ.

કોઈ કહે કે અમે એકલા સુખ પરિણામ કર્યા કરશું, પાપ ભાવ નહિ કરીએ તો પછી શું વાંધા છે? પણ તેમ બની શકતું નથી, પુણ્યપરિણામ કાયમ એકરૂપ ન રહે, પુણ્ય પલટીને આત્માનો સ્વભાવ ન સમજે તો પાપપરિણામ થાય જ. અનાદિ મૂકતાને લીધે સંસારની જરૂરિયાત જણાય છે એટલે સંસારની વેઠ કર્યા કરે છે એને એની જરૂરિયાત જણાય ત્યાં તેનું વીર્ય કામ કર્યા વગર રહે નહિ. આત્માની જરૂરિયાત જણાય તો ત્યાં વીર્ય કામ કર્યા વગર રહે નહિ. જેણે આત્માનું હિત કરવું હોય તેણે દષ્ટિને ક્યાં થંભાવવી? ક્ષણિક ઉપરથી દષ્ટિ ઉપાડીને-દષ્ટિ છોડીને કાયમી ઉપર દષ્ટિ કરવી, પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ કરવી. પૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ કર્યા વગર પૂર્ણતા પ્રગટશે નહિ, અને મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત પણ થશે નહિ. સ્વધરને જો. તારું સ્વરૂપ શું છે તે જાણ્યા વિના નિત્ય સુખ પ્રગટશે નહિ. અનિત્ય ઉપર દષ્ટિ કરવાથી નિત્ય સુખ પ્રગટશે નહિ.

ઘડીમાં પુણ્ય અને ઘડીમાં પાપ-એવા બદલતા ભાવના ભગેસે સુખ લેવા માગશે તો મળશે નહિ, જે સ્વભાવ નથી બદલતો એને ભગેસે સુખ મળશે, નથી બદલતું એના આધારે સુખ લેવા માગે તો મળે.

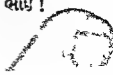
સાંજના વખતમાં સંધ્યા ખીલે છે, પ્રભા, પ્રભા થઈ જાય, જાણે કે પૃથ્વીએ સૂંદરી ઝાંઘી હોય! એ પ્રભા પોતાના મકાન ઉપર પડે ત્યાં મૂકની દષ્ટિ ત્યાં પડે. અને તે માને કે અહો! આ પ્રભા

જાણે કાયમ રહેશે, પણ એલા ! એ પ્રભા હુમણાં બે મિનિટમાં ચાલી જશે, એ રાતડ બે મિનિટમાં તૂટી જવાની છે-રહેવાની નથી. એ પ્રભા ક્ષણિક છે, નાશવાળી છે, એના ઉપર દૃષ્ટિ થ'લાવીને સુખ લેવા માગે છે તે મુખી થતો નથી.

પુણ્યને લઈને બે ચાર સારા છોકરા હોય, રૂપાળી ચામડી હોય વગેરે સંસારની બધી સગવડતા મળી હોય, અને ભાઈસાહેબ તેમાં સુખ માનીને બેઠા હોય ! પરંતુ રૂપાળી ચામડીને ઉપરથી જરા છાલ ઉતારીને જુએ તો ખખર પડે કે અંદર શું ભર્યું છે. લોહી ને માંસથી ભરેલું આ પૂતળું છે તેમાં જે સુખ માને તે મૂઠ છે. પૈસા, છોકરા વગેરે બધી અનુકૂળતામાં સુખ માની બેઠો છે પરંતુ તે બહુ ક્ષણિક છે, તેના ઉપરથી દૃષ્ટિનો વિષય ઉપાડીને, આત્મા ભણી વિષયને વાળ ! પર તરફની દૃષ્ટિ ઉપાડીને સ્વસન્મુખ દૃષ્ટિને વાળ !

સમ્યક્દૃષ્ટિનો વિષય આત્મા તરફ ઢળતો છે, ટકતો છે, એની દૃષ્ટિ ધ્રુવ-શાંત ઉપર પડી છે; પુણ્ય ઉપર નહિ, પાપ ઉપર નહિ, રાગ ઉપર નહિ, દ્વેષ ઉપર નહિ, શરીર ઉપર નહિ, વાણી ઉપર નહિ, મન ઉપર નહિ, માત્ર એક શાંત ટકોટકીજી ભગવાન આત્મા ઉપર જ તેની દૃષ્ટિ પડી છે. રાગની રાતડ ક્ષણિક છે, તેના ઉપર પડેલી દૃષ્ટિ પણ ક્ષણિક છે, માટે રાગ-દ્વેષ સહિત કાયમી-ટકાઉ-અવિચળ ચીજ આત્મા છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ કર. તે આત્મદ્રવ્યનો કદી નાશ થતો નથી. ભગવાન આત્મા ઉપર રાગ-દ્વેષની રાતડની સંધ્યાનો રંગ છે તે કાયમ ટકશે નહિ. અજ્ઞાની રાગની રાતડ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને સુખ લેવા માગે છે પરંતુ તે કાયમી નથી માટે સુખ નહિ મળે. અનિત્યને ભરોસે સુખ નહિ થાય, એ જશે એટલે દુઃખ થશે, પરંતુ નિત્યને ભરોસે દુઃખ નહિ થાય પણ સુખ થશે.

‘ઘરનું મકાન સારું લાગતું’ હોય અને એના ઉપર સંધ્યાના રંગની પ્રભા પડતી હોય તે એમ બેઠને રાજ થાય જ પણ ભાઈ ! તારા સ્વઘરમાં તું જે

ગિયે પૂછ્યું હતું કે પ્રભુ ! અમારે જ્ઞાન કરવું શું ? દષ્ટિ મૂકવી ક્યાં ? કહ વસ્તુ ઉપર દષ્ટિ મૂકીને માહાત્મ્ય કરવું ? તેને ઉત્તર ગઠકાલે ત્રણ બોલમાં આવી ગયો છે.

પરમાણુમાં વર્ણ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ તે ચાર ગુણ મુખ્ય છે; તે સિવાય બીજા અનંતગુણો પણ પરમાણુમાં છે. પુદ્ગલનો રસ આત્મામાં નથી, આત્મામાં શાંતરસ છે, આત્મા વિકારના ક્યુષિત રસ વિનાનો આનંદરસત્રાણો છે.

આ જીવ તે અણુ છે, માટી છે, પરમાર્થે આ જીવ એવી જે જડ હૃદય તેવું ઘણીપણું પણ આત્માને નથી, જીવવડે આત્મા રસ ચાખતો નથી, જીવના આલંબનવડે આત્મા રસ ચાખતો નથી, જીવની ઊંચી નીચી અવસ્થા થાય છે તે જીવની છે, જીવના ટેરવાને ફેરવવું તે આત્માને હાથ નથી, જીવનું ટેરવું જીવથી ફેરે છે, જીવની હાલત જીવ વડે થાય છે, આત્મા એનાથી જુદો ચિકાનક આનંદરસથી ભરપૂર છે પુદ્ગલદ્રવ્યનું સ્વામીપણું આત્માને નથી તેથી તે પરમાર્થે દ્રવ્યે દ્રિયના આલંબનવડે રસ ચાખતો નથી પડેલા બોલમા પુદ્ગલદ્રવ્યથી આત્માને જુદો પાડ્યો બીજા બોલમાં પુદ્ગલના ગુણથી જુદો પાડ્યો ત્રીજા બોલમાં પુદ્ગલની પર્યાયથી પર આત્માને જુદો પાડ્યો.

જે જીવવડે આત્મા રસ ચાખી શકતો હોય તે તાન આવે છે ત્યારે જીવ બગડી જાય છે, અને કહે છે કે અનાજ મોઢે લાગતું નથી, રસ ચાખવાની હૃદય તો ઘણી હોય પણ તે વખતે જીવના પરમાણુ એવા થક જાય છે કે તેને રમમાં મીઠાશ આવતી નથી જીવ જગતના અનંતા પરમાણુનો એક પિંડ છે, તેની કણે કણે જે અવસ્થા થાય છે તે સ્વતંત્ર થાય છે, માટે આત્મા જીવેદ્રિય દ્વારા રસ ચાખતો નથી. પરમાણુની કણે કણે જે હાલત થાય છે તે પરમાણુને આગરે થાય છે, આત્માને આગરે તે થતી નથી અને પરમાણુની હાલતને આગરે આત્મા રસ ચાખતો નથી.

આત્માને ખાતાં આવડે, પીતાં આવડે, બોલતાં આવડે તેવી માન્યતા તે અજ્ઞાન છે, મૂઠતા છે.

જીવ પરચરુ છે તે આત્મા નથી, તે આત્માની રાખી રહે તેમ નથી, હાથમાં કેરી લઇને મોઢામાં મૂકે ને ફાક ફડને રસ ચાખે, અને જ્યાં રસનો સ્વાદ આવે ત્યાં જાણે વૈકુંઠ ઊતર્યું તેમ મહાસતો હોય ! પણ અરે પ્રભુ ! તારો રસ તારામાં છે, તારો રસ કેરીમાંથી કે જીવમાંથી ન આવે, માત્ર તારા રાગને તું વેઠે છે, જડને કોઇ વેઠી શકતું નથી. તે રસ તું ચાખતો નથી પરંતુ રસનું સ્વરૂપ તને જ્ઞાનથી જણાય છે, તેમાં જે એમ માને કે આ જીવથી મેં રસ ચાખ્યો તે પરાધીન દૃષ્ટિવાળો મિથ્યાત્વી મૂક છે. વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ જીવો તો આત્મા દ્રવ્યે દ્રિયના આલંબન વડે રસ ચાખતો નથી માટે આત્મા અરસ છે. આ ત્રીજો બોલ થયો. હવે ચોથો બોલ કહે છે:—

પાતાના સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો ક્ષાયોપશમિક ભાવનો પણ તેને અભાવ હોવાથી તે ભાવેદ્રિયના આલંબન વડે પણ રસ ચાખતો નથી માટે અરસ છે.

ત્રીજીથી ચોથો બોલ ઝીલો છે. જડે દ્રિયની આત્મામાં નાસ્તિ છે તેથી જડેદ્રિયને કાઠી નાખી. હવે ભાવેદ્રિયને પણ આત્માથી જીવે કહે છે. રસને જાણવાનો વર્તમાન જ્ઞાનનો ઉદ્ધાડ, રસને જાણવાની વર્તમાન જ્ઞાનની તાકત, તે કાણે રસમાં વર્તમાન અદકતું જ્ઞાન, એક જ રસ તરફ વળવાવાળું જે જ્ઞાન તે ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાન-તેનો પણ આત્મામાં પરમાર્થદૃષ્ટિએ અભાવ છે, કારણ કે આત્માનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તે સ્વભાવની દૃષ્ટિએ જીવો તો ઓછા જ્ઞાનનો તેનામાં અભાવ છે. ચૈતન્ય-આત્મા તે પૂર્ણ જ્ઞાનની મૂર્તિ છે તેથી ઊજ્જ્વળ જ્ઞાન તે તેનો સ્વભાવ નથી.

આત્માને કાયમી સ્વભાવની દૃષ્ટિએ જીવો તો શું એક માત્ર રસને જ જાણવાનો તેનો સ્વભાવ છે ? નહિ, બવાને એક સાથે જાણ-

વાનો તેનો સ્વભાવ છે પરંતુ ઊંચા જ્ઞાનને લઈને, રાગમાં અમ્બુ જ્ઞાન રૂપને જાણવા વખતે રૂપને જ જાણે, ગદને જાણના વખતે ગદને જ જાણે, તેમ પાથે ઇન્દ્રિયોમા ખડ ખડ જાણે, જે વખતે જેને જાણવા તરફ વળે તેને જાણે તે જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે, ઊંચું છે સ્વભાવની દૃષ્ટિએ જોએ તો આત્મામા તેનો અભાવ છે, એવું આત્માનો સ્વભાવ હોય તો તેમા ક્ષાયોપશમિક-ઊંચા જ્ઞાનનો અભાવ છે, કેમકે આત્મા પરિપૂર્ણ સ્વભાવની મૂર્તિ છે, અરૂપી જ્ઞાનની પૂતળી છે, આત્મા પરિપૂર્ણ જ્ઞાનસામર્થ્યથી ભરપૂર છે તે પરિપૂર્ણ સામર્થ્યની દૃષ્ટિથી જુએ તો ઝાંઝા સામર્થ્યનો તેમા અભાવ છે

ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન તે ખડ ખડ જ્ઞાન છે તેમા જે રૂપને જે ઇન્દ્રિય તરફ જાણના માટે તે વખતે તે માન એવું જ ઇન્દ્રિયના વિષયને જાણી શકે છે ઝાંઝા શબ્દ સભળાય, પણ ઝાંઝા સ્વભાવ ન આવે તેમ આખ તરફ લક્ષ કરે ત્યારે રૂપ જણાય પણ આખથી મુગ વ ન આવે, તેમ રસ જાણના માટે જીભ તરફ લક્ષ કરે ત્યારે સ્વાદ જણાય પણ જીભથી સાભળી ગમય નહિ, તેમ મુગ વ જાણના માટે નાસ તરફ લક્ષ કરે ત્યારે તેનાથી ગવ જણાય પણ નાસથી નસનો સ્વાદ જાણી શકાય નહિ, તેમ ટાટો-ઊનો સ્પર્શ જાણના માટે સ્પર્શોદ્રિય તરફ લક્ષ કરે ત્યારે તેના વડે ટાટો-ઊનો વગેરે સ્પર્શ જણાય પરંતુ સ્પર્શોદ્રિય દ્વારા દેખી શકાય નહિ, એક ઇન્દ્રિયથી બીજા ઇન્દ્રિયનું મર્થ થતુ નથી, ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન તે ઇન્દ્રિયો વડે ક્રમે ક્રમે ખડ ખડ જાણે છે, માટે તે ખડવાળું જ્ઞાન આત્માનો સ્વભાવ નથી પરંતુ અખડ જ્ઞાન તે આત્માનો સ્વભાવ છે મધી ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન આત્મામા છે, પણ ઇન્દ્રિયો તો પાત પાતાના વિષયનું જ કાર્ય કરે છે

જોનામા તેર-વાપણ જે આવ્યું તે જોનાનો પોતાનો સ્વભાવ નથી, તેમા તામાનું નજીનાવપણ જેનું ભણ્યું એટલે જોના પર સંયોગને વધને તેમા તેર-વાપણ આવ્યું છે તેમ આત્મામા ઊંચું જ્ઞાન જે રૂપાય છે તે પોતાનો સ્વભાવ નથી, પરંતુ પર તરફ નિ

કરીને પોતે અટક્યો છે, તેથી તેની વર્તમાન પર્યાય ઊણી થઈ છે. જેમ મોનામાંથી તાંબાની દૃષ્ટિ કાઢી નાખે તો મોનું સ્વભાવે સોળ-વહુ' જ છે તેમ આત્મામાંથી પર સંયોગની દૃષ્ટિ કાઢી નાખે તો તે સ્વભાવે તો પરિપૂર્ણ જ છે.

ચૈતન્ય આત્માનો રસને જ માત્ર જાણવા પૂરતો સ્વભાવ નથી, અખંડ જાણવાનો તેનો સ્વભાવ છે, એક સમયમાં ત્રણકાળ ત્રણસીકને જાણવાનો પૂર્ણ તેનો સ્વભાવ છે તેમાં રસને જ માત્ર જાણવામાં અટકવું તે રાગ છે. અખંડ જાણવાનો આત્માનો સ્વભાવ છે, તેવી અખંડ દૃષ્ટિથી જુઓ તો ખંડવાણું, ઊણું, એક વિષયમાં અટકવું જ્ઞાન, એવો ઉઘાડ અથવા તેરસો જ વિકાસ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી.

ચૈતન્ય જ્ઞાનજ્યોત આત્મા અનંત ગુણનો પિંડ છે. તેવા સ્વભાવની પ્રતીત અને ભાન વિના માત્ર એક જ વિષયને રસને જ જાણવામાં અટકે છે તે તેણું અજ્ઞાન છે. મોટો રાગ હોય, અને તેને ઘોસાવવો હોય તો મોટાં મોટાં પૂછ્યાં વળગારે કે નેક નામદાર સાહેબ, વગેરે કહીને ઘોસાવે ત્યારે માંડ તેની અશ્લેષ માંભજે, સાધારણ શબ્દોથી ઘોસાવે તો જવાબ પણ ન આપે, તેમ ભંગવાન આત્માને ઊણા જ્ઞાનવાળો માન્યો તો તે જવાબ નહિ આપે, શક્તિ નહિ પ્રગટે, ધર્મ નહિ થાય, જેણું અવરૂપ હોય તેણું તે જાણે તો આત્માની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે. આ આત્માનાં ગાણાં તો સાચાં છે, રાગનાં ગાણાં તો ખેટાં છે. આ યાદા ઘોસામાં અંદરની વાત લીધી છે. જે માત્ર એક એક ઈંદ્રિયનો વિષય જાણવા પૂરતો આત્માને માન્યો તો તે દુઃખી થવાનો ઉપાય છે.

વાત એ છે કે ખરા તત્ત્વનો અભ્યાસ જ જગતને નથી, ખીજે બધો અભ્યાસ કર્યો પરંતુ તેમાં માત્ર દ્રેતસાં જ ખાંડ્યાં. એ અભ્યાસમાં એમ. એ. અને એસ.એસ. પી. ના મોટાં પૂછ્યાં વળગાર્યાં પણ તે કાંઈ વર્તમાન પુરુષાર્થનું ક્ષણ નથી. પૂર્વભાવમાં આત્માના ભાન વગર કાંઈક રાગ-દેય ઓછા કરેલા એટલે જ્ઞાનાવસ્થાથી ઈર્મ ઓણું

બધાએકુ તેથી વર્તમાનમાં જ્ઞાનનો ઉઘાડ કાંઈક દેખાય છે, અને પૂર્વમાં કાંઈક પુણ્ય બધાએલાં તેથી વર્તમાન કાંઈક પુણ્યનો ઉદય દેખાય છે, પેસા મળવા તે વર્તમાન પુરુષાર્થનું ફળ નથી, જે રીતે પેસા મળવાનો ઉદય હોય તે રીતે તેને વિકલ્પ આવે છે. પેસા મળવાનો રાગ ઊભો છે તેથી જે જાતનો ઉદય હોય તે જાતનો વિકલ્પ આવ્યા વિના રહેતો નથી. કર્મ તે વિકલ્પ દસવી રૂતું નથી પરંતુ પોતે ઘાતી કર્મના ઉદયના જોડાણમાં એટલે કે પેસા મળવાના રાગમાં ઊભો છે તેથી પુણ્ય-પાપના ઉદય પ્રમાણે વિકલ્પ આવે છે, તેથી પેસા મળવા તે કાંઈ વર્તમાન પુરુષાર્થનું ફળ નથી.

આત્માનો ધર્મ પ્રગટ કરવો તે વર્તમાન પુરુષાર્થથી થાય છે, અપૂર્વજ્ઞાન, અપૂર્વ સ્થિરતા તે વર્તમાન પુરુષાર્થથી થાય છે

એકેદ્રિયને એક શરીર જ છે, મોડું નથી અને જીભ પણ નથી. તત્વને સમજ્યા નહિ તેથી શક્તિ હારી ગયા છે તેથી માત્ર એક જ ઇન્દ્રિય મળી છે, બીજી બધી ઇન્દ્રિયો હારી ગયા છે અને તેા બિચારાને રસને વ્યાખવાની શક્તિ પણ રહી નથી અને આ બધા મનુષ્ય થયા, તેને પાંચે ઇન્દ્રિયોનો ઉઘાડ મળ્યો ત્યાં એક એક ઇન્દ્રિયના વિષયમાં જ સ્પૃહી ચડ્યા, તે તેનું અજ્ઞાન છે

ભગવાન આત્મા અટકતા જ્ઞાનમાં અટકી જાય તેટલો નથી, તે તેા વિશાળ સ્વભાવવાળો છે. વસ્તુ પરથી નિરાળી છે, જે વસ્તુ પરથી નિરાળી હોય તે વસ્તુ અખંડ હોય, તેનું જ્ઞાનસામર્થ્ય પણ પરિપૂર્ણ હોય, કેવળજ્ઞાનપર્યાય પ્રગટે ત્યારે પરિપૂર્ણ છે તેમ નહિ, પણ આત્માનું જ્ઞાનસામર્થ્ય વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છે પરિપૂર્ણ ઉપર દષ્ટિ તે સમ્યક્દષ્ટિ છે. અધૂરી પર્યાયની નાસ્તિ અને પૂર્ણ સ્વભાવની અસ્તિ એવા સ્વભાવની દષ્ટિ તે સમ્યક્દષ્ટિ છે. સ્વભાવ તેા પરિપૂર્ણ ભર્યો છે. સમ્યક્દષ્ટિને ઘોડા ઉઘાડ ઉપર દષ્ટિ નથી પણ પૂરા સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ છે તેથી તે રસથી જુદા અરસ આત્માને અનુભવે છે

ઝોટી પર્યાયને માનવી અને પૂર્ણ સ્વભાવને ન માનવો, તેવી દૃષ્ટિ તે ઝોટી દૃષ્ટિ છે. હીરો જેટલી કિંમતવાળો હોય તેટલી કિંમત ન સ્વીકારે તો હીરો મળે નહિ. તેમ ચૈતન્ય હીરો આખો પૂર્ણ સ્વભાવથી ભર્યો છે તેને અવૃત્તી પર્યાયવાળો માને તો પૂરી પર્યાય પ્રગટે નહિ, મોક્ષમાર્ગ પણ ઊઘડે નહિ. પૂરા સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરે તો તેનાથી જ મોક્ષમાર્ગ ઊઘડે અને પૂરી પર્યાય પ્રગટે.

જેને આત્માની રચિ નથી તેને આ વાત સાંભળવામાં રસ આવે નહિ. પરંતુ જે ઘરમાં કોઈ કિંમતી ચીજ લાભ્યા હોય, દાગીના લાભ્યા હોય તો ઘરના બધાં ભોગાં થાને-ઠાકરાં અને કુટુંબ-તે વાત રસપૂર્વક સાંભળે, પણ આત્માની વાત જ્યાં સાંભળવાની આવે ત્યાં કંટાળો આવે.

અહીં તો ભગવાન આચાર્યદેવ આત્માનું હિત કમ રીતે થાય તે બતાવે છે. સ્વ-પરનો યથાર્થ વિવેક બતાવીને હિત બતાવી રહ્યા છે. તે સાંભળીને ચોખ્ખ-સાયક ૭૫ કહે છે કે અહા! આવી વાત કોઈ દિવસ સાંભળી નથી. આત્મા પરથી જુદી ગીજ છે, અખંડ વસ્તુ છે, ઉઘાડ ઝોછા પણ સ્વભાવે પૂરો છે. “અહા હા! આ વાત અપૂર્વ છે.”

જેમ લોંટીપીપરમાં ચોસઠપહોરી થવાથી જે તીખાશ નીકળે તે તીખાશ વર્તમાનમાં ભરી છે, તેવું જ્ઞાન પહેલાં કર્યા પછી તે લોંટીપીપરને પીસવા માંડે છે તો તેમાંથી ચોસઠપહોરી તીખાશ નીકળે છે. તેમ ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા વર્તમાન ક્ષણે જ પરિપૂર્ણ સ્વભાવે ભર્યો છે, તેવી દૃષ્ટિ અને જ્ઞાન કર્યા પછી પીસવા માંડે એટલે કે આત્મામાં એકાગ્રતા કરવા માંડે એટલે કે લહે, ઘટ કરવા માંડે તો તેમાંથી કેવળજ્ઞાનપર્યાય નીકળે.

પરંતુ જે પરિપૂર્ણ સ્વભાવનું ભાન ન કરે અને પૂર્વે કાંઈક રાગ-દ્વેષ મંદ કર્યા તેથી કાંઈક જ્ઞાનનો ઉઘાડ થયો, તે ઉઘાડ જેટલો

જ આત્માને માને એટલે કે તે પર્યાય પૂરતો જ આત્માને માને તે તે પર્યાય જેટલો આત્માને માનવાથી પૂરી પર્યાય ઊઘડે નહિ કેવળજ્ઞાન ઊઘડે નહિ.

હજાર પુટની અવ્યરખ છે, તેમાં હજાર પુટ થવાની તામ્ર પત્તીમાનમાં જ છે, અવ્યરખમાં હજાર પુટ થવાનો સ્વભાવ વેદોના ખ્યાલમાં પડેલેથી જ હોય છે. તેમ આત્મામાં એક એક હૃદયને જાણવા પૂરતો સ્વભાવ નથી પણ ત્રણકાળ ત્રણસોકને-સાંને જાણવાનો સ્વભાવ વર્તમાનમાં બર્ષો છે, તેમાં એકામ ધાઉં તો પૂરો સ્વભાવ ઊઘડે તેવું જ્ઞાન પડેલેથી કરે તો આત્મામાં સ્થિર ધાય અને કેવળજ્ઞાનપર્યાય ઊઘડે. આ શોધો બોલે થયો.

હવે પાંચમો બોલે આવે છે.

સકલ વિષયોના વિષયોમાં સાધારણ એવા એક જ સંવેદન પરિણામરૂપ તેનો સ્વભાવ હોવાથી તે કેવળ એક સંવેદનાપરિણામને પામીને રસ ચાખતો નથી માટે અરસ છે.

‘સકલ’ ઉપર વજન છે, બધા પ્રકારના વિષયોને એક સાથે જાણે તો પણ એક જ પ્રકારનો તેનો સ્વભાવ હોવાથી, એક-જ પ્રકારનો તેનો આનંદ હોવાથી રસને ચાખતો નથી.

જેટલા લોકાસોકના પદાર્થ છે તે બધા ભાવોને તે બધા પ્રકારને એક સાથે જાણે તેવો તેનો સ્વભાવ છે; બધા વિષયોને જાણીને ક્યાંક રોકાય, કે ખંડ ધાય તેવો તેનો સ્વભાવ નથી. તે બધાને જાણતાં, જડરસરૂપે કે રાગરસરૂપે તે થતો નથી, પણ પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યના આનંદને વેદે છે. તે વેદન એક જ પ્રકારનું હોવાથી, તે અર્તાદ્રિય રસનો અનુભવ તેનો સ્વભાવ હોવાથી તે જડના રસને ચાખતો નથી, રાગના રસને અનુભવતો નથી.

આત્માના અનંતગુણને જાણતાં જે શાંતરસ અને આનંદરસ છે તેને વેદે તે આનંદ એક જ જાવનો હોય છે. એક જ પ્રકારનો

હોય છે, તેમાં એપણું થતું નથી કે અનેકપણું થતું નથી, તેમાં રાગનું વેદન આવતું નથી.

ભગવાન આત્મા એકે રસતુ જ જ્ઞાન કરવાની તેવડવાળો નથી. માત્ર એકેકે ક્રિયાના વિષયનું જ્ઞાન કરવાની તેવડવાળો નથી, પરંતુ જેટલા લોકાલોકના પદાર્થ છે તે બધાના ભાવોને એક સાથે જાણવાની તેવડવાળો છે. આત્મા અનંતાગુણને એક સાથે જાણવાની તેવડવાળો છે, તે બધા ભાવોને જાણીને આકૃષ્ટતા વગર એક જ પ્રકારના અર્તીદ્રિય આનંદનો સ્વાદ લે તેવો તેનો સ્વભાવ છે, પરંતુ એકલા રસ પ્રત્યેના રાગનો જ અનુભવ કરીને રસને ચાખનો નથી, પરંતુ ભગવાન આત્મા તો પોતાના સ્વભાવનો એક જ પ્રકારનો અનુભવ કરનારો નિત્યાનંદ પ્રભુ છે.

એકલા રસતુ જ જ્ઞાન કરવાવાળો આત્મા નથી, પરંતુ ત્રણે-કાળની વસ્તુને જાણનાર સ્વરૂપે છે.

બધાને જાણવાનો ભગવાન આત્માનો સ્વભાવ હોવા છતાં, બધાને જાણે તો પણ, પોતાના એક જ પ્રકારના અનુભવને વેદે પરંતુ ખંડરૂપે થ-ને પરને વેદતો નથી.

કેરી-પૂરીના રમનો રાગ કરીને તેના વેદનમાં અટકે તેટલો આત્મા નથી, પરંતુ આત્માનો અનુભવ તો એક જ પ્રકારનો છે તે નિત્યાનંદ પ્રભુ સ્વભાવરસમાં એક જ પ્રકારે રોકાય છે. તે બધા વિષયોમાં કયાંય રોકાતો નથી કે ખંડ થતો નથી.

મન, વાણી, રૂપ, અને રસતુ જ્ઞાન કરીને તેને જ વેદ તેવો આત્માનો સ્વભાવ નથી. હું એક અખંડ, પૂર્ણ, બધા પદાર્થને એક સાથે જાણનાર છું. ઊભી અવસ્થા હોવા છતાં પણ સ્વભાવથી પૂરો છું તેવું જ્ઞાન કરતું તેવું નામ સાચું જ્ઞાન છે, ઊભી અવસ્થા વખતે પૂરો છું તેવી દૃષ્ટિ કરવી તે સાચી દૃષ્ટિ છે. પૂરો થયા પછી પૂરાને માનવાનું કયાં રહ્યું ? મારે પૂર્ણની શ્રદ્ધા તો પ્રથમથી જ થાય છે.

તદન અમલ શિષ્યે પૂઠ્યું હતું તેને આ વાત સમજવાય છે, આ વાત સમજવાને સમજવાય છે એવું કાંઈ નથી. આ વાત સમજવા માટે પુરુષાર્થ જોડવો. સમજતાં જો મહિનો, બે મહિના થાય તે ન સમજાય તો માથાકૂટ લાગે, પણ ભાઈ! રણવામાં કેમ પચાસે પચાસ વરસ કાઢે છે? તો ત્યાં કહો કે પેટમાં ભૂખ લાગે છે. તેમ ભાઈ! આપુ! આ આત્માની પણ ભૂખ લાગવી જોડવો, ખરી જિજ્ઞાસા જાગવી જોડવો, તો સ્વરૂપ સમજવા વિના રહે નહિ. આ તો સમજવું નથી, મહેનત કરવી નથી, તો શું ધર્મ તે ક્યાંય ઉપર લટકતો હશે? કે મળી જશે? સ્વરૂપને ઝાળખ્યા વગર ધર્મ ત્રણ-કાળ ત્રણસોકમાં થવાનો નથી. આ પાંચમે બોલ થયાં.

હવે છઠ્ઠો બોલ કહેવાય છે.

આત્માને સમસ્ત જ્ઞેયનું જ્ઞાન થાય છે પરંતુ જ્ઞેયજ્ઞાયકના તાદાત્મ્યનો (એકરૂપ થવાનો) નિષેધ હોવાથી રસના જ્ઞાનરૂપે પરિણમતાં છતાં પણ પોતે રસરૂપે પરિણમતો નથી માટે અરસ છે. આમ છ' મહારે રસના નિષેધથી તે અરસ છે.

રસ જ્ઞેય છે, આત્મા જ્ઞાયક છે. રસ જ્ઞેયે અડતાં રસનું જ્ઞાન થાય છે, તે રસના; જ્ઞાનરૂપે જ્ઞાનની અવસ્થા થવા છતાં પણ પોતે રસરૂપે પરિણમતો નથી.

આત્મા જ્ઞાયક-મણુનાર છે. શરીર, મન, વાણી, રાગ-દ્વેષ તે જ્ઞાનમાં જણાવા યોગ્ય-જ્ઞેય છે. જણાવા યોગ્ય અને જણુનાર તે બંને જુદા છે, ત્રણેકાને જુદા છે. શરીરને કારણે શરીર છે અને આત્માને કારણે આત્મા છે, બંને પાત પાતાના કારણે છે. તે બંને એકરૂપ ક્યારે પણ થતાં નથી, સૌની ક્રિયા સ્વતંત્ર છે, જડની ક્રિયા જડમાં, અને આત્માની ક્રિયા આત્મામાં થાય છે. એ રીતે બંને દ્રવ્યો જુદાં હોવા છતાં પણ એક દ્વિત્વે ભેગાં છે એટલે કે એક જગ્યાએ બંને ભેગાં રયાં છે; તોપણ, બંને એકમેક થઈ જતાં નથી. બંનેને તાદાત્મ્ય-

ત ન અન્ય શિષ્યે પૂછ્યું હતું તેને આ વાત સમજનાય છે, આ વાત સમજવાને સમજનાય છે એવું કાંઈ નથી આ વાત સમજવા માટે પુરુષાર્થ જો એ મમજતા જો મહિનો, જો મહિના ધાય તો ન સમજાય તો માથાદૂટ વાગે, પણ ભા. ' રાગનામા કેમ પચાસ પચાસ વરસ મટે છે ? તો ત્યાં મહેંગે કે પેમા લૂખ વાગે છે તેમ મા. ' આપુ ' આ આત્માની પણ લૂખ લાગવી જોએ, ખરી જ્ઞાના તગરી જોએ, તો સ્વરૂપ સમજવા વિના રહે નહિ આ સમજતું નથી મહેનત મરી નથી, તો ગુ ર્મ તે ક્યાય ઉપર મકોતો હશે ? કે મળી જશે ? સ્વરૂપને જોણખ્યા વગર ર્મ તજી તજી તજીયામા થનાનો નથી આ પાચમે બોલ થયો

હવે છઠ્ઠો બોલ કહેનાય છે

આત્માને સમસ્ત જ્ઞેયોનું જ્ઞાન થાય છે પરંતુ જ્ઞેયજ્ઞાય ના તાત્પર્યનો (એમરૂપ થનાનો) નિષેધ હોનાથી રમતા જ્ઞાનરૂપે પદ્મિ જુમતા છતા પણ પેતિ રસ રૂપે પરિજમતો નથી માટે અરસ કે આમ છે પ્રકારે રસના નિષેધથી તે અગ્સ છે

રસ જ્ઞેય છે, આત્મા જ્ઞાયક છે અસ જ્ઞે અડતા રસનું જ્ઞાન થાય છે, તે રસના જ્ઞાનરૂપે જ્ઞાનની અવસ્થા થવા છતા પણ પેતિ રસરૂપે પરિજમતો નથી

આત્મા જ્ઞાયક-જાણનાર છે શરીર મન, નાણી, રાગ-દ્વેષ તે જ્ઞાનમા જણાવા યોગ્ય-જ્ઞેય છે જણાવા યોગ્ય અને જાણનાર તે મને જુલ છે, ત્રણેમને જુલ છે શરીરને મરણે શરીર છે અને આત્માને કાગલે આત્મા છે, બંને પેતિ પેતાના મળે છે તે બંને એમરૂપ મ્યાર પણ થતા નથી, સોની કિના સતત છે, જડની કિયા જડમા, અને આત્માની કિયા આત્મામા વાય છે એ ગીતે બંને દ્રવ્યો જુલ હોના છતા પણ એક દ્વેષે ભેગા છે એટલે કે એમ જ્યાએ બંને ભેગા રવા છે તેમજ ; મને એમરૂપ થા જતા નથી બંનેને તાદાત્મ્ય

નહિ રહેતાં પરમાં રહેવું-નેના ફળમાં ચાર ગતિ છે. આત્માના સ્વ-ભાવને ઝાળખીને ચેતન્યઘનમાં જોડાવું ને પુણ્ય-પાપના વિકારમાં ન જોડાવું તે જ આત્માનો ધર્મ છે ને તે ધર્મનું ફળ મુક્તિ છે.

ન સમજાય તો ના પાડવી, અને આંધળી હા પાડવાનું કહેતા નથી; જે ન સમજાય તો પૂછવું તો દલીલ મળશે. સાચું સમજ્યા વગર અનંત ભવમાં રખડ્યો, અને હુણ પણ જે સાચુ નહિ સમજે તો ચોરાશી લાખની મોટી પાટ માથે પડી છે જે ભાવે અત્યાર સુધી અનંતા ભવ કર્યા તે ભાવે ભવનો નાશ ન થાય, તેનાથી વિરુદ્ધ ભાવે ભવનો નાશ થાય.

જે કોઈ પૈસા, સ્ત્રી, કૃતૃષ્ણ અને શરીરના આશ્રયે જ જીવન માને છે તે શંકામાં શંકા ભિખારી છે ચેતન્યપ્રભુ જાગતી જ્યોત છે, તેને ચૂકીને જે કોઈ પરના આશ્રયે મુખ લેવા માગે છે તે શંકામાં શંકા છે. અરે પ્રભુ ! તે પૈસા ને કૃતૃષ્ણ, -તે તો તારી જ્યાં આંખો મિચાણી અને આંધ્યો જઈશ ગધેડ, ખોકડે કે કીડી કાગડે ત્યાં તને કોઈ શરણુ ધરો નહિ જે આત્માનો ધર્મ સમજીશ તો તે જ તને શરણુરૂપ ધરો માટે સમજ આત્માનો ધર્મ

અરે પ્રભુ ! અનંત કાળથી અનંત ભવ કરતાં બાપુ ! તારા છોતા નીકળી ગયા, અનંતવાર સ્વર્ગના ભવ કર્યા, અનંતવાર નરકના ભવ કર્યા, અનંતવાર મનુષ્યના ભવ કર્યા અને અનંતવાર દેવના ભવ કર્યા, એવા અનંત અનંત ભવમાં તું કૃષ્ણે મરાણો. સ્વર્ગમાં દેવનું શરીર પામ્યો ત્યાં સૂર્યના તેજ કરતાં પણ અધિક તેજ પડે એવું તો શરીર મળ્યું, પણ ત્યાંથી પાછા મરીને કાગડીની કૃષ્ણે ગયો. તે રીતે આત્માના જ્ઞાન વિના પુણ્યપરિણામમાંથી કરીને પાપપરિણામ થયા અને પાપપરિણામથી કરીને પુણ્યપરિણામ થયા એમ કરી કરીને ગપડી મર્યાં. માટે હવે સમજ આત્માનો ધર્મ, જે સુખી થવું હોય તો ! બાકી રખડવું હોય તો સર્વ આત્મા સ્વતંત્ર છે. આ તો જેને સુખી થવું હોય તેને પ્રહુદ્વંદના જેવી વાત છે

એમ રસ વિનાના છ ઘોસ ઉતાર્યા હતા તેવી રીતે રૂપ વિનાના
છ ઘોસ ટુકડામાં કહેવાય ॥

આત્મા જડ-પુદ્ગલથી જુદો છે, કાચુ કે તે પુદ્ગલ રૂપનાળા
છ તેથી આત્મા અરૂપ છે

બીજા ઘોસમાં એમ કહે છે કે તે પુદ્ગલના ગુણોથી પણ
લિપ્ત હોનાથી આત્મા રૂપગુણરૂપ નહીં માટે અરૂપ છે રૂપ એટલે
રંગ, તે રંગના પાંચ પ્રકાર છે કાળો, ઘોળો, રાતો, પીળો, લીલો,
તે રંગગુણની આ પાંચ અવસ્થા છે પુદ્ગલરૂપ કાયમી ચીજ છે
અને તેમા રંગ નામનો ગુણ પણ કાયમી રહે છે અને તેમા રંગ
બદલાય તે તેની અવસ્થા છે તે પુદ્ગલથી આત્મા જુદો છે માટે
આત્મા રૂપ વિનાનો છે

અજ્ઞાનીઓ તે રૂપમાં ગ્રાહી પડે છે, તે રૂપમા તેને રાગ થાય
છ જ્યાં ઘોળી ચામડી શરીરની દેખે ત્યાં તેને રાગ થાય, અને કાળી
ચામડી દેખે ત્યાં અણુગમે થાય જે ઠંડાણે રાગ થાય ત્યાં તે એમ
માને છે કે આ મને અનુકૂળ છે અનુકૂળ છે એમ માનનાના ઊડા
જુમા એમ આવે છે કે તે મારી સલામા અને મદદ કરશે, મદદ કરશે
એટલે કે તે મારામા ભેગી ભળશે, એટલે કે રૂપ અને હું બન્ને એક
થઈ જશુ. આ રીતે અજ્ઞાનીઓ રૂપને સાદુ માને છે, તેના અભિ
પ્રાયમાં એવું આવે છે કે અમે બન્ને એક થઈ જશુ

પરંતુ રૂપ તો પુદ્ગલનો ગુણ છે તે રૂપ વિનાનો માગે આત્મા
છ એમ જેને વિવેક થયો ॥ તેને રૂપમાં રાગ ન થાય, અને કુરૂપમા
દ્વેષ ન થાય તે વિવેકી જ્ઞાની પોતાના આત્મામા રાગ દ્વેષ નહિ થના
દેતા ઉપયોગને જાણવી રાજે ॥ ઘોળી ચામડી સારી અને કાળી
ચામડી નહિ સારી, તેમ જુદુ કાણે ? ઘોળી ચામડી સારી અને કાળી
ચામડી સારી નહિ તેમ ભગ પાડનાનું કાચુ શુ છે ? તેનું કાચુ
અજ્ઞાન છે અજ્ઞાનીને પોતાના સ્વભાવની ખચર નહીં તેથી તેમા

સાંભળો ત્યારે તેનો જવાબ-જોનાર જ્ઞાન તે કોની હયાતીમાં જાણે છે ? જ્ઞાનની હયાતીમાં કે આંખોના કોડાની હયાતીમાં ? જાણનાર તે જ્ઞાન છે કે જાણનાર તે કોડા છે ? જાણનાર જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનની હયાતીમાં રહીને જાણે છે પણ કોડા કાંઈ જાણતો નથી, આંખનો કોડા જડ છે તે કાંઈ જાણે નહિ. જેમ અરમા કાંઈ જાણતા નથી તેમ આંખ કાંઈ જાણતી નથી. ઓછા ઉંચાડને લગ્ને વચ્ચે આંખનું નિમિત્ત આવે છે પરંતુ જહાય છે તો જ્ઞાનથી જ. આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ તે રજકણના આધારે જાણે તેમ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં છે નહિ.

આત્મા અરૂપી તત્ત્વ છે તેમાં જ્ઞાન, દર્શન આદિ અનંત ગુણ છે. તે અનંત ગુણો પાતાપણે છે અને પરપણે નથી એટલે કે પાંચ ધ્રુવોપણે નથી, માટે આંખનો કોડાથી જહાય તેમ માનવું તે ભ્રાંતિ છે. પાતાનો સ્વભાવ પર સ્વભાવે ન થાય. પાતાના ગુણનો સંબંધ પાતાપણે હોય, પરપણે ન હોય.

આંખનો કોડા તે પરમાણુનો પિંડ છે, તે જગતના રજકણ છે. પરમાણુ સત્ છે, અને આત્મા પણ સત્ છે. આત્મા આત્માપણે છે અને આત્મા આ કોડાપણે નથી. જે વડે છે તે વડે નથી એમ નથી, પણ જે વડે નથી તે વડે નથી, અને જે વડે છે તે વડે છે જે રૂપે નથી તે રૂપે પાતાને માને તો મિથ્યાદષ્ટિ છે. આને (પરને) લઈને હું તેમ માને પણ મારે લગ્ને હું છું તેમ માને નહિ તે પરથી જુદા-પણું કરી ગઈ નહિ. આ તો હજી ચાલે છે સમ્યક્દષ્ટિની વાત, આ તો હજી ધર્મનો પહેલામાં પહેલો એકડો છે.

આત્મા સ્વતંત્ર પરથી નિરાજો છે તેની પ્રતીત કરવાથી મોક્ષ થાય, મોક્ષ એટલે વિકારથી જુદો પડે, શુભાશુભ પરિણામથી જુદું પડવું-શુભાશુભના વિકારથી જુદું પડવું તેવું નામ મુક્તિ છે. મુક્તિ કાંઈ ' પાતાથી જુદું પડવું ' તેની નથી. પરંતુ પાતાની સ્વદ્રવ્યની અસ્તિત્વાંધી નિર્મળ પર્યાયને પ્રગટ કરવી અને વિકારથી જુદું પડવું

તેનુ નામ મુક્તિ છે. જે પત્ની જુદા પાતાને મ્થીકરતો નથી તે પાતાની મુક્તિ કરી ગરતો નથી. આ ત્રીજો બોલ થયો.

હવે શેષો બોલ કહે ૩ પાતાના મ્ભાવની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો ક્ષાધોપગમિષ્ જ્ઞાનનો પણ તેને અભાવ હોવાથી તે ભાવે-દ્રિયના આસબન વડે પણ રૂપને દખનો નથી મારે અગ્ર છે

ક્ષાધોપગમિષ્ જ્ઞાન તે ઊભી અવસ્થા છે, તે ઊભી અવસ્થાથી જાણે તેણે આત્માનો સ્વભાવ નથી આત્મા પૂર્ણ અભાવે છે, ત્રણ-બે ત્રણસોકને જાણવાનો આત્માનો સ્વભાવ છે, તેને અભાવ જે ન માને તેની પ્રતીતિમાં આખો અભાવ આવ્યો નથી તેથી તેની પ્રતીતિ માચી નથી, તેનુ જ્ઞાન સાચુ નથી, તેનો તર્ક સાચો નથી અને તેની ચિત્તરતા પણ સાચી નથી તુ' ઊભી અવસ્થા પૂરતો આત્માને માનીશ તો ઊણો માન્યે ઊણામાંથી પૂગપદ્મ' ઊગશે નહિ પણ પૂગે માન્યે પૂરામાંથી પૂગપદ્મ ઊગશે

ભાવે દ્રિયના આસબન વડે રૂપને આત્મા રૂપે તેટલો આત્મા નથી આત્માનો પરિપૂર્ણ સ્વભાવ છે એવી શ્રદ્ધા ને જ્ઞાન કર્યા વિના તેનો જવામ આત્માવી મને તેમ નથો આ શેષો બોલ થયો.

હવે પાંચમો બોલ આત્માનો સ્વભાવ તો જોવા જગનના પદાર્થ છે તે જગને સારણુ એટલે કોઈ પદાર્થ સારો કે નરસો એમ ભેદ પાડ્યા વિના જગને એક સગ્ધા ને એક સમયમાં જાનવાનો છે, એકને જાણવું ને એકને ન જાણવું તેનો સ્વભાવ નથી રૂપને જાણના વ મતે રૂપને જ જાણવું ને તે રૂપના જગતું વેદન કરવું તેનો આત્માનો સ્વભાવ નથી, જગને એક સારે અને બધાને એક સરખા જાણવાનો સ્વભાવ છે, આ ઠીક અને આ અઠીક, એમ માની અટકવાનો સ્વભાવ નથી, જગ પદાર્થને એક સરખા જાણવાનો સ્વભાવ છે કયાંય ઠીક-અઠીક કરી અટકવાનો સ્વભાવ નથી, જગને

ને પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવો-વેદન કરવું એવો આત્માનો
લાવ છે, તે સ્વસ્વરૂપે થઈ જતો નથી.

અધાને એક મરખું બલે, પછી ઠીક-અઠીક ક્યાં રહું? જેમ
રાણી દેખીને વિચાર કહે કે આ રાણી પહેલાં સડલી કુતરી
માથામાં ચાર ગેર ક્યજ પડી હતી, અને અત્યારે રાણીપણે છે
સૂ માંસ ખાય છે માટે મરીને પાછી નરકમાં જવાની છે તેમ
અવસ્થા વિચારે તો રાગ રહે નહિ. ખંડ ખંડ બલે તો ગગ
પણ અખંડ બલે તો તેના કંજમાં વીતરાગતા થાય. અધામાં
નહિ કરતાં, ભંગ નહિ પાડતાં એક જ પ્રકારનું સળંગ જ્ઞાન
પછી ઠીક-અઠીકપણું તેમાં આવે નહિ.

લોકો શખ્ત, રૂપ, રસ, ગંધને વિષય કહે છે તે તો જડદ્રવ્યનાં
પર્યાય છે તે વિષય નથી. પરંતુ તે તરફ લક્ષ જાય છે તે વિષય
આત્મા તો જ્ઞાયક છે તેમાં લક્ષ કહે તો પોતાનો વિષય થાય,
રાગનો-પરનો વિષય થાય છે તે અટકી જાય. વસ્તુ વિષય નથી,
તો જ્ઞાનમાં જણાવા યોગ્ય જોય છે; પરંતુ ત્યાં રાગ કરીને અટકે
પછી તેને વિષય કહેવાય છે. વિષય નથી ચૈતન્યના સ્વભાવમાં,
વિષય નથી જડમાં; માત્ર પર તરફે રાગનું લક્ષ જાય છે તેને
ય કહેવાય છે.

વસ્તુનો સ્વભાવ બલે તો જડ-ચૈતન્યનો સ્વભાવ કેવો છે તે
શીપણે બણી ગકાય. નાનાં છાકાં રમત કરે ત્યાં ઘૂળને ભેગી
તેમાં પાણી નાખી તેના લાડવા કરે; પરંતુ તે છાકાંના લાડવા
ન ભાંગે, તે ખાવામાં કામ ન આવે, તેમ જગતના શ્વે
પાતું રાત્ન-તત્ત્વ શું છે તે જાણ્યા વિના બહારનું ગમે તેટલું કરે
અંતુ ઘૂળમાં પાણી નાખીને લાડવા વાળવા જેવું છે. બહારની
જા અને શુભ પરિણામ તે આત્માની જે ભૂખ લાગી છે તે ભૂખ
ગવાના કામમાં ન આવે, માટે આત્માનું સ્વરૂપ શું છે તે સમ-
પાથી ભૂખ ભાંગે અને શાંતિ થાય.

હવે છઠ્ઠો બોલ. જ્ઞાયક જાણનાર અને રૂપ જે જ્ઞેય તે બન્ને, એક થઈ જતાં નથી સામે રૂપ છે તેને આત્મા જાણે બરો, પણ તે રૂપ જાણતાં રૂપસ્વરૂપે પરિણમતો નથી.

હવે ગવની વાત કરે છે.

૧. ગવરૂપ પરમાણુદ્રવ્યથી આત્મા જુદો છે માટે અગંવ છે

૨. ગવ પરમાણુનો ગુણ છે, તે ગંધના ગુણરૂપે આત્મા નથી માટે આત્મા અગંવ છે

૩. જડદ્રવ્યથી આત્મા ગંધને જાણતો નથી માટે આત્મા અગંવ છે.

૪. ગંધના જ્ઞાન બેટલો-ટીણા જ્ઞાનવાળો આત્મા નથી માટે આત્મા અગંવ છે.

૫. ગંધના ભંગ નહિ પાડતાં એક જ પ્રકારે જ્ઞાન કરે છે, એક જ પ્રકારે રહે છે માટે આત્મા અગંવ છે.

૬ ગંવ જ્ઞેય છે, તેને જાણનાર જ્ઞાન તે ગંવરૂપે થતું નથી માટે આત્મા અગંવ છે.

હવે સ્પર્શની વાત કરે છે. સ્પર્શ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં છે, માટે પુદ્ગલદ્રવ્યથી આત્મા જુદો છે, સ્પર્શ તે પુદ્ગલદ્રવ્યનો ગુણ છે. માટે સ્પર્શગુણથી આત્મા જુદો છે, અપરોદ્રિય તે પુદ્ગલ દ્રવ્યની પર્યાય છે માટે તે સ્પર્શોદ્રિયથી આત્મા જુદો છે, તેથી અસ્પર્શી છે પહેલા બોલમાં દ્રવ્યથી જુદો પાડ્યો, બીજા બોલમાં ગુણથી જુદો પાડ્યો, ત્રીજા બોલમાં પર્યાયથી જુદો પાડ્યો.

૪. વળી સ્પર્શને જાણવા બેટલો જ આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ નથી માટે આત્મા અસ્પર્શી છે.

૫. સ્પર્શમાં કીક-અકીકના ભંગ નહિ પાડતાં સજાંગ એક પ્રકારનું જ્ઞાન કરે છે માટે આત્મા અસ્પર્શ છે.

૬. સ્પર્શ જ્ઞેય છે તેને જાણનાર જ્ઞાન તે સ્પર્શરૂપે ધતું નથી માટે આત્મા અસ્પર્શ છે.

સ્પર્શગુણ એક છે અને તેની આઠ અવસ્થા છે. ટાઠો, ઊતો, ચીકણો, લૂખો, ભારો, હળવો, ખરખરો અને મુંવાળો, તે આઠ સ્પર્શગુણની અવસ્થા છે. સ્પર્શગુણ પુદ્ગલમાં કાયમ રહે છે અને તેની હાલત બદલાય છે. અજ્ઞાની માને છે કે હું સ્પર્શથી જાણું છું પણ ભાઈ ! જાણવાનો સ્વભાવ તારો, અજાણ એટલે જાણવાનો જેમાં સ્વભાવ નથી એવા જડ વડે હું જાણું છું એવી માન્યતા તે દેહલી ઊંધી છે ? જે પોતે જાણતું નથી તે બીજાને શી રીતે જણાવે ? ભગવાન ત્રિલોકનાથ કહે છે કે સ્પર્શ વડે સ્પર્શને જાણતો નથી પણ જ્ઞાન વડે સ્પર્શને જાણે છે. અજ્ઞાનીનો આત્મા પણ રજકણે રજકણથી ભુલો છે, માટે તે સ્પર્શ વડે જાણી શકે જ નહિ.

લોકો કહેશે કે આ તે શું ? જે અમને નજરે દેખાય તેની બધાની ના ?

ભાઈ ! આંખમાં કમળો હોય તો પીણું જ દેખાય તેથી કાંઈ તેનું દેખેલું સાચું નથી. આંખ આડી કરે તેથી ચંદ્ર બે દેખાય તેથી કાંઈ ચંદ્ર બે નથી. તેમ અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ દેખેલું તે સાચું હોય જ નહિ. મોક્ષનો માર્ગ જગતની દૃષ્ટિથી ભુલી દૃષ્ટિનો જ હોય, ભુલી દૃષ્ટિનો હોય તો જ તે મોક્ષનો માર્ગ કહેવાય. જગતની દૃષ્ટિ અને મોક્ષમાર્ગની દૃષ્ટિને ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં મેળા પાય જ નહિ.

જો પરને લકને હું છું તેમ માને તો સ્વને લકને હું છું તેમ સ્વીકાર આવતો નથી, અને જો સ્વને લકને હું છું તેમ સ્વીકાર્યું તો પરને લકને હું છું તેમ સ્વીકાર અંદર આવે જ નહિ. સ્વમાં

અને પરમાં જે ઠેકાણે હયાતી નહિ સ્વીકારાય, પરંતુ એક જ જગ્યાએ હયાતી સ્વીકારાયે.

સ્પર્શેન્દ્રિયની જેટલી યાદ-ઊના વગેરેની અવસ્થા થાય તે તેની સ્વતંત્ર થાય છે. આત્મા ભારે નથી, આત્મા હળવો નથી, આત્મા લૂખો નથી, આત્મા ચીકણો નથી, આત્મા યાદો નથી, આત્મા ઊનો નથી. આલું પરથી ભિન્ન આત્માનું જ્ઞાન નથી તે અજ્ઞાની કહે છે કે આ સ્પર્શના અવલંબન વડે હું જાણું છું. પણ જ્ઞાની સમજે છે કે એક વસ્તુને બીજાનું અવલંબન નથી. સ્પર્શના જ્ઞાનની પર્યાય વખતે ઇન્દ્રિયોની હાજરી હોય છે પરંતુ જ્ઞાન તો જ્ઞાન વડે જ જાણે છે, આત્માના જ્ઞાનમાં પરતું અવલંબન નથી. વળી જાણવાની ઊણી-કાથોપશમિક જ્ઞાનની અવસ્થા તે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી. સ્વસ્વભાવનું સામર્થ્ય ન જાણે તેને આત્માની શ્રદ્ધા નથી.

સરખતી મસમસ પહેર્યાં હોય, હાંડાળાખાટ હાંચકતો હોય તેમાં આનંદ માને તેને ત્રિકાળી સ્વભાવની પ્રતીત નથી. ત્રણકાળ ત્રણસોકમાં વસ્તુસ્વભાવનો (આ ઉપર કહેવાયો તે) એક જ પ્રકાર છે. જેને હિત કરવું હોય તેને આ પ્રકાર સમજ્યે જ છૂટકો છે. 'સત્ય તે અસત્ય નહિ થાય,' આ સત્ય તે 'ફેરે તેવું નથી.' વસ્તુસ્વભાવનો સ્વીકાર તે જ સત્યનો સ્વીકાર છે, તે સિવાય બધું અસત્ય છે.

આત્મા નિત્ય છે, તેના જ્ઞાન આદિ શુભો પણ નિત્ય છે. નિત્યથી સમજાય તે કાયમ ટકી રહે. ઇન્દ્રિયો નાશવાન છે તેથી ઇન્દ્રિયજ્ઞાનથી પકડવું હોય તે નાશ થઈ જાય. નાશવાન ઇન્દ્રિયો અને મનથી સમજ્યો તે જ્ઞાન કાયમ નહિ ટકે. મન અને ઇન્દ્રિયની વચ્ચે હાજરી હોય છતાં તેનો નકાર કરીને આત્માના અવલંબનથી આત્માને સમજ્યો તે જ્ઞાન અવિનાશી છે.

આત્મા કાયમી-ધ્રુવ વસ્તુ છે, તે કાંઈ સંપોગી ચીજ નથી. રજકણો ભેગા થયા તે આત્મા નથી, રજકણ તો ભેગા થાય તે

છૂટા પડી જાય છે. જે એમ માને છે કે ઇન્દ્રિય અને મનથી મને જણાય છે તેને ઇન્દ્રિયો ને મન છૂટી જતાં તે નિમિત્તો છૂટી જતાં જાણવું પણ બદલાઈ જાય છે. નિમિત્તના અવલંબનથી મને જણાય છે તેમ પર ઉપર દષ્ટિ કરીને, તેવી ઊંધી માન્યતા કરીને, નિમિત્ત ઉપર રાગ કરીને જાણ્યું તેના અર્થ એમ થયો કે નિમિત્ત વગર હું ન જાણી શકું, તેથી નાશવાન એવાં નિમિત્તો છૂટી જતાં પોતાનું જ્ઞાન પણ બદલાઈ જાય છે.

પરના અવલંબને પ્રગટે તે પરાલંબી જ્ઞાન છે અને સ્વાલંબનથી જે પકડાય તે સ્વાલંબનરૂપ હોય. આત્મા સ્વાલંબી છે તેના આલંબને થયેલું જ્ઞાન તે પણ સ્વાલંબી છે. આત્માના આલંબને સ્વતંત્ર શ્રદ્ધાનો અંશ થાય તે પણ સ્વાલંબી છે. આત્માના આલંબને થયેલાં જ્ઞાન ને શ્રદ્ધા કાયમ રહેશે. ઇન્દ્રિયો અને મનનો નકાર કરીને પોતે સ્વાલંબી ચીજ છે તેના ઉપર દષ્ટિ આપીને થયેલાં જ્ઞાન ને શ્રદ્ધા તે કાયમ રહેશે. પર મને જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા કરાવી દેશે એમ પર ઇન્દ્રિય અને મનથી માનેલા જ્ઞાનની શ્રદ્ધા કાયમ રહેશે નહિ. પરના અવલંબને હું જાણું છું તેમ માનવાથી પર છૂટતાં તે જાણવું પણ છૂટી જશે. અજ્ઞાની પોતાને પરતંત્ર માને છે પણ આત્મા સ્વતંત્ર વસ્તુ છે અને જડ પણ સ્વતંત્ર વસ્તુ છે, કોઈના આધારે કોઈના ગુણપર્યાય ઊઘટે નહિ.

જે શ્રદ્ધા અંદર આત્મામાંથી ઊગી તે ઊગી, તે શ્રદ્ધાથી જ્ઞાનની પર્યાય નિર્મળ થાય, તે શ્રદ્ધાથી સ્થિરતા થઈને પછી પૂરો થાય.

કોઈ કહેશે કે આ તો આકરી પરીક્ષા છે. ત્યારે શું કાંઈ ખોટા ચડાવા કરવા છે? સત્ય વસ્તુની કિંમત અને ઝોળખાણ કાંઈ કરવી નથી અને પછી કહેશે કે આકરું પડે છે. પણ ભાઈ! સમજતાં વાર લાગે તેના વાંધો નહિ પણ ઊંધું સમજ્યા તો ક્યાંય આરો નહિ આવે. આ રાણે નહિ સમજે તો પછી ક્યારે સમજશે?

૧૯૯૯ આસો વદ ૧૧ રી.

૪૯ મી ગાથા ચાલે છે. તેમાં અરમ, અરૂપ, અગંધ, અને અસ્પર્શના છ છ બોલ કહેવાય ગયા. હવે આત્મા શબ્દ સ્થિત છે તેના છ બોલ ટુંકામાં કહેવાય છે. ટીકામાં અરસ છે તેને બહારે અહીં અગાળ લેવો.

આત્મા છે તે ખરેખર પુદ્ગલ દ્રવ્યથી અનેગે હોવાથી આત્મામાં શબ્દ નથી. શબ્દ તે પુદ્ગલની પર્યાય છે, શબ્દ થવાની તાકાત પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં છે પણ આત્મામાં નથી.

પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણોથી પણ આત્મા ભુદો હોવાથી પાને ગાળ પર્યાયરૂપે નથી તેથી આત્મા અગાળ છે. આત્મા જ્યાંશુધી શરીરમાં હોય છે ત્યાંશુધી તેની પાસે કર્મના રજકણો હોય છે, તે કર્મ-રજકણો ભાષા બોલવામાં નિમિત્ત થાય છે. ભાષા તે સ્વતંત્ર છે ભાષા તે પરમાણુની અવસ્થા છે તે ભાષા કાને અધકાય છે માટે તે જડ છે. ભાષા-શબ્દ સંયોગે ઉત્પન્ન થાય છે અને જે સંયોગે ઉત્પન્ન થાય તે આત્મા ન જ હોય, તેથી તે શબ્દમાં આત્મા નથી અથવા આત્મા અશબ્દ છે.

પ્રશ્ન:-મન છે તે શું છે ?

ઉત્તર:-દ્રવ્ય મન તે જડ છે અને ભાવ મન તે જ્ઞાન છે જ્ઞાન જાણે છે પેલાવડે, પરંતુ સાધે મનતું નિમિત્ત હોય છે, જે જ્ઞાનના જાણવામાં મનતું નિમિત્ત હાજરીરૂપે હોય છે તે જ્ઞાનને ભાવ મન કહેવાય છે, અને દ્રવ્ય મન તે જડ છે પરમાણુતું બનેલું અંદર હૃદયમાં આઠ પાંખડીના કમળ આકારે તે દ્રવ્ય મન છે, જેમ આ આંખનો કાંડો જોવામાં નિમિત્ત છે તેમ તે દ્રવ્ય મન વિચાર કરવામાં માત્ર હાજરીરૂપે હોય છે. વિચાર કરે છે આત્મા પાને, પણ તેમાં દ્રવ્ય મન તે નિમિત્તરૂપ છે, આત્માનો અવભાવ જ્ઞાન છે સ્વતઃ સ્વભાવી

તેનો જન્મ એમ છે કે તે મડદા પાસે કર્મ નથી, જીવ જ્યારે આ
 દેહમાંથી નીકળી જાય છે ત્યારે કર્મ તે જીવની સાથે જાય છે કર્મનું
 નિમિત્ત પામીને રજકલ્પે ભાષા૩૫ પરિણમે છે તે કર્મ મડદા પાસે
 નથી માટે મડદુ બોલે નહિ કર્મનું નિમિત્ત પામીને રજકલ્પે ભાષા
 ૩૫ ગોઠનાઈને નીચ્છે છે માટે ભાષા-શબ્દ તે જડ છે પણ આત્માનો
 સ્વભાવ નથી માટે આત્મા બોલતો નથી

આ બેદજ્ઞાનની વાત છે, પરંતુ અભિમાન યજ્ઞના વગર આ
 અતરુ સ્વરૂપ સમગ્રય તેવું નથી હું જ્ઞાતા દ્રષ્ટા ચેતન્યમૂર્તિ જ્ઞાન
 ઘન નિનડ ધુ, તેવી પાતાની હયાતિતુ જ્ઞાન ન કરે ત્યામુધી તેમ
 ઠરી શકે નહિ, અને જ્યામુધી કરે નહિ ત્યામુધી પરમાનંદ દશા
 પ્રગટે નહિ અને પરમાનંદ દશા પ્રગટ્યા વિના મુક્તિ થાય નહિ

રીજે મોવ પરમાર્થ ઓત્રેન્દ્રિયના અનવબન વડે આત્મા
 શબ્દને જાણતો નથી, ભગવાન આત્માને ખરેખર આ કાનનું અવ
 લબન નથી, મન તે જડ છે મનનું ધણીપતુ આત્માને નથી, કાનના
 અવવબનથી જ્ઞાન કરવાનો સ્વભાવ આત્માનો નથી ઓત્રેન્દ્રિય
 એટલે કાનનો અદરનો પડકો તે પડકાના અવવબન વડે આત્મા
 સાક્ષાતો નથી માટે આત્મા અશબ્દ છે

આત્મા ખહેરો નથી, મુગો નથી, સાક્ષાતો નથી અને બોલતો
 નથી, તે તો જાણનાર છે, તે જાણનારને કાનના અવવબન વડે જાણે
 છે તેમ માનનાર પાતાને પરાધીન માને છે, તેને સ્વતત્ર આત્માના
 સ્વતત્ર જ્ઞાન સ્વભાવની ખમર નથી, જેમ અગ્નિ ઠણ્ણતાનો પિંડ
 છે, તેમ આત્મા જ્ઞાનનો પિંડ છે તેમ અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, અગુરૂ
 વધુત્વ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર વીર્ષ, આદિ અનંત ગુણો છે તેવો
 અનંત સ્વભાવો આત્મા પાતાથી પાતા વડે સ્વત જાણનાર છે તેને
 તે કાનદ્વારા સાક્ષાતે છે તેમ માનનું એ પરાધીનપણ છે, માટે આત્મા
 અશબ્દ છે

હવે અશબ્દનો ચોથો ઘોસ કહેવાય છે. ત્રીજા ઘોસમાં જડે દ્રિયથી આત્મા જુદો છે તેમ કહ્યું, ચોથા ઘોસમાં તે શબ્દ તરફ વલણવાળું જે જ્ઞાન, એટલે જાણવાનો ઓછા ઉઘાડ, તે દ્વારા જે શબ્દ જણાય તે આત્માનો વાસ્તવિક સ્વભાવ નથી, શબ્દને જાણવા પૂરતો ઉઘાડ હોય તેટલો આત્મા નથી. કેવળજ્ઞાન આત્મામાં પ્રગટે ત્યારે ઈંદ્રિયા વડે જાણવાતું હોતું નથી, કેવળજ્ઞાનીને જડ ઈંદ્રિયા જેમ હોય એમ ને એમ રહે તો પણ તે દ્વારા તેમને જાણવાતું હોતું નથી, તે કેવળ-જ્ઞાનમાં એક એક સમયમાં અનંતા પદાર્થ જણાય, તે તે પદાર્થના અનંતા અનંતા સ્વભાવ જણાય, એક એક સ્વભાવની અનંતી અનંતી પર્યાય જણાય, અનંતો ભૂતકાળ જણાય, અનંતો ભવિષ્ય-કાળ જણાય. એવા અનંતા અનંતા ભાવો સીધા આત્માથી જણાય. એવું આત્માતું અનંત સામર્થ્ય દરેક આત્મામાં સ્વભાવરૂપે વર્ત-માનમાં પણ પુરું છે, તેથી ઓછા જ્ઞાનના અવલંબન દ્વારા જાણે તેટલો આત્મા નથી. આત્માના પૂર્ણ સ્વભાવને જાણવો તે ધર્મ છે, આત્માના સ્વભાવને પરના અવલંબનવાળો ન માનવો ને સ્વતંત્ર પૂર્ણ સ્વભાવી માનવો તે ધર્મ છે, તે પૂર્ણ સ્વભાવમાં ઈશ્વરું તે ધર્મ છે. ધર્મ તે મનથી, વાણીથી, શરીરથી, કે બાહ્ય વસ્તુથી થતો નથી પણ આત્માનો પૂર્ણ સ્વભાવ જેવો છે તેવો તેને જાણવાથી શ્રદ્ધવાથી, અને તેમાં ઈશ્વારી પૂરી પર્યાય ખીલે છે. તે ધર્મ છે. પૂર્ણ સ્વભાવની શ્રદ્ધા વગર પૂર્ણ થવાનો પુરુષાર્થ ઉપડશે નહિ, હું નિર્મળ પવિત્ર, સ્વભાવે પૂર્ણ છું, તેવી શ્રદ્ધા થવાથી તે પૂર્ણ પર્યાયને પહોંચી વળશે. પણ જેણે પૂર્ણ સામર્થ્ય શક્તિ સ્વીકારી નથી અને ઉણી શક્તિ સ્વીકારી છે તેને સાધક પર્યાય પણ નહિ પ્રગટે અને સિદ્ધ પર્યાય પણ નહિ પ્રગટે.

સ્વભાવ તે કાંઈ ઉણા હોય ? સ્વભાવ તે કાંઈ પરાવલંબી હોય ? ન હોય. ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં સ્વભાવ પરાધીન ન હોય. પરિપૂર્ણ સ્વભાવ તે સાધ્ય છે. તે સાધ્યને લક્ષમાં લીધા વિના, તેનું

જ્ઞાન કર્યા વિના, તેણે, આતર ચારિત્ર, કર્યા વિના, સ્વભાવનું સામર્થ્ય પ્રગટ થઈ નથી

અહીંથી પચીસ ગાંઠિ અમુક ગામ દર છે, ત્યાં જુદુ જો તેને તે ગામ કેટલુ, દુઃ છે, નકચે રસ્તેથી જવાય, અમુક જિલ્લામાં જુદું છે તે અણુ પહેલેથી નહીં કરે, અને પછી ચાલવામાં તેને ધારેલું ગામ પહોંચી શકે. તેમ આત્માનો સ્વભાવ પરિપૂર્ણ છે, તેની કમલા કરવા વાળી, તે જાતનો પુરુષાર્થ, ધાય, આતર, ચારિત્ર પ્રગટે, અને પૂર્ણ પર્યાય, ધાય, એ રીતે ધારેલ કાર્યની શિક્ષિ ધાય, આત્મામાં પરિપૂર્ણ સ્વભાવ ભર્યો છે, તે ગાંધ્ય છે, અને તેની કમલા જ્ઞાન, અને ચારિત્ર કરવુ તે, પૂરી પર્યાય પ્રગટાવવાનું સાધન છે.

શબ્દને અને રસને જાણવા મુશ્કેલ જાત માટે જ્ઞાન-સામર્થ્ય છે એમ જોલે આનુ, તેણે પરિપૂર્ણ અંખ અને દાઢ સ્વભાવના આનંદને અને તેને આનંદ વિના પુરુષાર્થ ઉર નહિ ચિંતાને ઉજો માન્યા તેથી પૂરી પર્યાયને પહોંચી વળવાનો પુરુષાર્થ ઉપર મીઠિ, અને તેથી પૂરી પર્યાય પહોંચવાનો મીઠિ, મરણ શુભાશુભ અવિષ્કામ કારીને આશ માતિમા સ્વભાવે માટે કે જે જા ને જા તે માટે ક્રિયા કરે તેણુ

પુણ્ય તિલકપરાશ્રિતભાવ છે, પુણ્યને પીપ્પા વિનિતિ આત્માનો નિરીક્ષી નવીતરીંગી સ્વભાવ છે, તેને જોયા ગિમો જોઈને સંતોષ સ્વભાવે ભાઈ પ્રગટશે નહિ ધાર્મિક જ્ઞાન વિમ્બ વાસ્તવિક સંસ્કારિતરતા થઈને " પૂર્ણતાની સંસ્કાર આત્મે તે જ વાસ્તવિક સંસ્કાર છે, જે પૂર્ણ સ્વભાવને સંસ્કારમાં લીધે તે સંસ્કારત થઈ, પછી પૂરી ને સાર્ય પ્રયત્નથી જ જ્ઞાન અને ધ્યાનમાં ક્રીડા ગાંધિ છે અને સ્વભાવમાં નિર્ભય મેલો રતે વધારતા ભયો છે, અને તેને એકલે પૂરી પર્યાય થાય જાય છે, કારણ કે

જેને આત્માના પરિપૂર્ણ સ્વભાવની રૂચિ નથી, જ્ઞાને નથી તેને ધર્મ વ્યજકાળમા થતો નથી લોકો કહે છે કે જાણે જર્મ ક્રીડા પહોંચી તે કર્યા છે તે જાણ્યા જિના ધર્મ ધાય, નહિ, પ્રેસાથી વધારી થતો નથી, જે માલે હાજરા રૂપી આત્માના આપી કીએ તે પૂર્ણ પુર્ણ

સ્વભાવ આત્માનો નથી તેથી એમ મિદ્ધ થયું કે જગતના બેટલા સેયો છે તે બધાને જાણવું મરુ, પણ તેમાં ક્યાંય અસ્ત્યાનુ ન મરુ તેમાં હીક-અડીક કડીને ગગ-દ્વેષ કરવાનું ન આવ્યું, બધા નિયયોના વિનયોમાં એક જ પ્રકાર જાણવાનો આવ્યો, પરંતુ હીક-અડીક માનીને ભગ કરવાનું ન આવ્યું

ક્યાં પાંગમે હજીનો પગારદાઢ થાય પછી ઠીજા શ્રીકૃષ્ણ આધે ત્યાં ભાકસાહેબ તે પ્રગમા સાંભળીને, તેમાં ગગ કડીને આનંદ માને તેને આત્માના સ્વભાવની શ્રદ્ધા નથી તે મૂક છે, નામ તો શરીરનું છે તે નામની કોઈ નિદા કે પ્રગમા કહે તો તે સાંભળીને આકૂળતા થાય કે માગી નિદા પ્રગમા કહે છે પણ તે શરીર ક્યાં તાકે છે? મરુતનો શું કામ આકૂળતાને અશાતિ કહે છે

આચાર્ય દેવ કહે છે કે પ્રભુ ' જે છે તાગે પાતાનો સ્વભાવ, તેની-તારા પાતાના સ્વભાવ સામર્થ્યની તને ખમ નહિ, આ તે વાત કેવી? જેમ ક્ષારની ગાંગડી ક્ષારસથી બરેલી છે તેમ તાગે આત્મા આનંદરસથી ભગ્ગક બરેલો છે, તે ગમે તે પ્રકારના ગમ સાંભળે તોપણ તેમાં ગગ-દ્વેષ, હીક-અડીકના ભગ પાડીને અમકના નથી પણ સજગ બવાનુ એ જ પ્રકારનું જ્ઞાન કડી પાતાની એ જ પ્રકારની ગાંતિનું વેદન કરનારો છે. બેદના વિકલ્પ ગગ એ જ પ્રકારે ગાંતિનું વેદન કરનાર ભગવાન આત્મા છે

હવે છોકો બોલ કહે છે શબ્દ સેય છે, તે ગમક જ્ઞાનમા જગાય તેથી શબ્દને જાણતા જ્ઞાન શબ્દરૂપે થઈ જતું નથી, જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપે મહીને શબ્દને જાણે છે જ્ઞાનનો સ્વભાવ યથાર્થ છે તેથી સામી બેથી ભાષા હોય તેવું જ જ્ઞાન કરે છે, જેવું સામું નિમિત્ત હોય તેવું જ જ્ઞાન જાણે છે યથાર્થ જણાય છે એવે કાંઈ જ્ઞાન ગમકમા પેમીને જાણે છે તેમ નથી, પણ જ્ઞાન છૂટું મહીને શબ્દને જાણે છે શબ્દને અને જ્ઞાનને એકે-બે-બાનો નિરિય છે મારે આત્મા ભાષારૂપે થને

નથી તેથી પણ તે અશબ્દ છે આ શબ્દના છ બોલ થયા, છ પંચાન ત્રીસ બોલ થયા.

આચાર્ય દેવ કહે છે કે આ ભેદજ્ઞાન વિના કોઈના નિવેદા આવવાના નથી આ સ્વરૂપ સમજે તોજ સાચો વિવેક પ્રગટે, આ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના કોઈ દિવસ સત્ય સમજાય તેમ નથી. તે સત્યના રમ્તા ઘાંઘા પડે તો પણ તે રસ્તે જ સફળતા છે, અસત્યના રસ્તા સહેલાં લાગે પણ તે રમ્તે ચાર, ગતિ ને ચોરશરીના ધોકા છે, સત્યના રસ્તા વિના ધર્મ કે મુક્તિ કોઈ બીજે રસ્તે છે નહિ.

હવે આત્માને ઓળખવાનું બીજું વિશેષજ્ઞ અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન સમજાવે છે.

પુદ્ગલકલ્પ્ય વડે સ્થાયેલું જે ગરીબ તેના સંસ્થાન (આકાર) થી જીવને સંસ્થાનવાળો કહી ગણતો નથી માટે જીવ અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન છે

આત્મા આ શરીરના આકારવાળો છે તેમ કહી શકાય નહિ શરીરના રૂપી આકારવાળો નથી પણ પોતાના અંતરથી આકારવાળો છે, વસ્તુ હોય, અને તેનો આકાર ન હોય, તેમ બને નહિ. નિરંજન નિરાકાર કહેવામાં આવે છે તે શરીરની, જડની, પોતામાં નાસ્તિ છે તે નાસ્તિની અપેક્ષાએ કહેવાય છે અસ્તિની અપેક્ષાએ પોતાના આકારવાળો છે.

આત્મા વસ્તુ છે તે ગરીબ પ્રમાણુ છે જે વસ્તુ છે તેન આકાર ન હોય તો તે અવસ્તુ કહેવાય. વસ્તુ હોય તેને પોતાનો આકાર હોય જ, માટે આત્મા પણ એક વસ્તુ જ અને તે પોતે પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશી અંતરથી આકારવાળો છે, અસંખ્ય અવયવવાળો છે, અસંખ્ય કણુ એટલે કટકે કટકા બુદ્ધે બુદ્ધા ધરને અસંખ્ય છે તેમ નથી, પરંતુ અસંખ્યપ્રદેશનો પિંડ અખંડરૂપે છે, જેમ ગજથી તાકો મપાય એટલે તાકો ખંડરૂપે ધનો નથી પણ તાકો તો અખંડ એક છે તેમ આત્માના

પ્રદેશને માપવાનું એક પરમાણુ-રજકણ તે માપણું છે તે 'એક' પર-
માણુ જેવડા આત્માનો એક એક પ્રદેશ છે તે અસંખ્ય પરમાણુ
જેવડા આત્મા ક્ષેત્રથી, છે, એ રીતે પરમાણુથી આત્માના પ્રદેશનું
માપ આવે છે, પરંતુ તેથી આત્મા કાંઈ ખંડરૂપે નથી, અસંખ્ય
પ્રદેશનો પિંડ આત્મા અખંડ છે.

પરમાણુ એક રજકણ છે તો પણ તે આકારવાળો છે તે પોતાની
લ'બાધ' પહોળાકાંચાળો છે નાનામાં નાની ચીજને લ'બાધ' નાં પહોળાકાં
નથી, એમ જે કહેતા હોય તે વસ્તુને બીલકુલ જાણતા નથી. નાનામાં
નાની વસ્તુ એવો જે પરમાણુ તેમાં જે લ'બાધ' પહોળાકાં ન હોય
તો પછી ઘણા પરમાણુ ભેગા થઈને સ્કંધ થાય છે, તે સ્કંધમાં લ'બાધ
પહોળાકાં આવશે ક્યાંથી? એક પરમાણુમાં જે લ'બાધ' પહોળાકાં ન
જ હોય તો નાસ્તિમાંથી અસ્તિ આવશે ક્યાંથી? અસ્તિમાંથી જ
અસ્તિ આવે. એક પરમાણુમાં લ'બાધ' પહોળાકાં છે તો સ્કંધમાં
લ'બાધ' પહોળાકાં આવે છે.

પરમાણુ તે એક પ્રદેશી છે, તે કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ
જણાય છે. પુદ્ગલના સ્પૃશ સ્કંધને ઝીણા હૃદીયાર વડે કાંપવામાં
આવે, અને તેના ઝીણા, ઝીણા કટકા કરવામાં આવે, તે ત્યાંમુદી
કરવામાં આવે કે પછી તે ઝીણું હૃદીયાર પણ તેને કટકા કરી શકે
નહિ પછી જ્ઞાનથી પરિસ્પૃશ કરવો, એટલે કે જ્ઞાનથી છેદ કરીને જાણવું
તે ક્યાંમુદી કે જ્ઞાનમાં પછી તેના બે ભાગ ન થઈ શકે તે પરમાણુ
છે. તે લ'બાધ-પહોળાકાંવાળી ચીજ છે; તે પરમાણુરૂપી ગજ તે
આત્માના પ્રદેશને માપવાનું માપણું છે. આત્મા આકાર વગરનો છે
તેમ નથી; આત્મામાં પોતાનો અરૂપી આકાર છે પણ જડનો કોઈ
પણ જનનો આકાર નથી તેથી તે નિરંજન નિરાકાર કહેવાય છે.

જડના સંસ્થાનથી એટલે આકારથી જીવને આકારવાળો કહી
શકાતો નથી. શ્રી પુરુષના આકાર ઉપર દષ્ટિ નહિ કરતા અખંડ

આત્મા ઉપર દષ્ટિ કર! સ્ત્રી પુરુષના આકારરૂપે તું થઈ ગયો નથી. શરીર તો રૂપી છે, જડ છે અને આત્મા તો અરૂપી છે અને ભગતી ભ્યોત ચૈતન્ય છે, તેમાં જડનો આકાર હોય નહિ માટે આત્મા અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાનવાળો છે. અનિર્દિષ્ટસંસ્થાનના પહેલા ઘોડામાં પુદ્ગલ દ્રવ્યથી રચાયેલ આકાર છે તેમ કહીને વ્યવહાર સ્થાપ્યો, અને તે શરીરાકારે આત્મા થયો નથી એમ બતાવી પરમાર્થ કહ્યો. પર્યાયદષ્ટિએ આત્માના પ્રદેશનો આકાર વર્તમાન પૂરતો શરીરાકારે થયો છે તે વ્યવહાર છે. પરંતુ દ્રવ્યદષ્ટિએ શરીરાકારે આત્મા થયો નથી.

હવે સંસ્થાનનો ખીલો ઘોડા કહે છે. પોતાના નિયત સ્વભાવથી અનિયત સંસ્થાનવાળા અનંત શરીરોમાં રહે છે માટે અનિર્દિષ્ટ-સંસ્થાન છે.

આત્મા પોતાના નિયત અસંખ્યપ્રદેશી સ્વભાવવાળો છે, જેની સત્તા અનાદિઅનંત છે. સંસારમાં રહે ત્યાં પછી આત્માની સત્તા પરથી ભુદી, અને મુક્તિમાં જાય ત્યાં પછી તેની સત્તા પરથી ભુદી. એક આત્માની અને ખીમ આત્માની દેગેકની ભુદે ભુદી સત્તા છે; કોઈની સત્તા કોઈમાં ભગતી નથી. અનિયત એટલે અચોક્કસ આકાર. અસંખ્યપ્રદેશી નિયત આકારવાળો આત્મા, અનિયત સંસ્થાનવાળો એટલે અચોક્કસ આકારવાળો અનંત ગરીબમાં કર્યો, તોપણ તે શરીરના આકારરૂપે થયો નહિ માટે તે અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાનવાળો છે

ભુએ તો ખરા આત્માએ કેટલા ગરીબ કર્યા! કીડી, કાગડા, કંચવા વગેરે અનંત શરીર કર્યા, તે બધા શરીરનો આકાર કાંઈ એક જાતનો હોય નહિ; એવા અચોક્કસ આકારવાળા અનંત શરીર કર્યા, પણ તે શરીરના આકાર જેવો આત્મા થયો નથી.

આત્મા અનંત ગરીબમાં રહ્યો તેથી તે શરીરનો આકાર આત્મામાં છે તેમ કહી ગણાય નહિ, આત્મા તો કંચવાનું ગરીબ પામ તો પણ જેવડા છે તેવડા છે, અને હાથીનું ગરીબ પામે તો પણ જેવડા

છ તેવડા જ છ સ્વક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તો જેવડા છ તેવડા જ છે. આકાશના અવગાહનની અપેક્ષાએ નાનો મોટો થયો તેમ લાગે છે, પણ તે પર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લાગે છે; સ્વક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તો આત્મા જેવડા છ તેવડા જ છે, હુ'ગડુ' સંકેલીને મુકો તો પણ મો હાથ છે અને પહોણું કરો તો પણ સો હાથ છે તેમ આત્મા નાતું શરીર પામે કે મોટું શરીર પામે તો પણ તેનો ચિત્તસ આકાર અસંખ્ય-પ્રદેશીપણું તે મટતું નથી. જેમ સોનાની સાંકળીના સરા ઝાઝા કરો કે થોડા કરો તોપણ સાંકળી તો જેવડી છ તેવડી જ છે, સાંકળી નાની મોટી જરા પણ થઈ નથી તેમ આત્મા તો જેવડા છ તેવડા જ છે પણ આકાશના અવગાહનથી નાનો મોટો લાગે તે વ્યવહાર છે. અનંત શરીરો ધારણ કર્યા છતા આત્મા તે શરીરના આકારરૂપે થયો નથી.

વર્તમાન શરીર આત્માએ જે ધારણ કર્યું છે તે આકારરૂપે આત્મા થઈ ગયો નથી, જે તે આકારરૂપે થઈ ગયો હોય તો ખીલ શરીરના આકાર પ્રમાણે આત્માના પ્રદેશનો આકાર થાય નહિ. વર્તમાન શરીરના આકારે થયો છે તે વ્યવહાર છે, માટે શરીર પ્રમાણ વર્તમાનમાં આ આત્માનું ક્ષેત્ર છે. વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ શરીરના આકારે આત્મા થયો નથી

અનપ્રિયી છબોએ પાતાનું સ્વક્ષેત્ર શું છે તે જાણ્યું નથી સ્વ-ક્ષેત્રની માન્યતામાં જુલ થઈ છે. શરીરના ક્ષેત્રને જ આત્માનું ક્ષેત્ર માની લીધું છે તેથી તે જુલ ભાગવા માટે આચાર્યદેવે અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાનની વાત કરી છે કે તું શરીરના આકારવાળો નથી પણ તું તારા અસંખ્ય પ્રદેશના આકારવાળો છું.

હવે સંસ્થાનનો ત્રીજો બોલ કહે છે:—સંસ્થાન નામકર્મનો વિપાક (ફળ) પુદ્ગલોમાં જ કહેવામાં આવે ■ (તેથી તેના નિમિત્તથી પણ આકાર નથી) માટે અનિર્દિષ્ટ સંસ્થાન છે

આઠ કર્મ છે તેમાં એક નામકર્મ છે તે નામકર્મની ૯૩ પ્રકૃતિ છે તેમાંથી એક પ્રકૃતિ તે શરીરના આકારને આપે છે, બચાના શરીર

મરખાં હોતાં નથી પણ બધાના શરીરમાં ભેદ દેખાય છે, તે કારણ બેદ કાર્યમાં ભેદ પડ્યો છે. જેવા પૂર્વે પરિણામ થયાં હોય તે પ્રમાણે પ્રકૃતિ બધાં જાય, બધાના પરિણામ સરખા તો ન જ હોય, બધાના પરિણામમાં ફેરફાર તો હોય જ, એટલે દરેકના પરિણામ પ્રમાણે પ્રકૃતિ બધાય, અને તે પ્રમાણે ઉદયમાં આવે, તેથી બધાના શરીરના આકારમાં ફેરફાર હોય છે. બધાના ઠંઠમાં પણ ફેર હોય, બધાના મોઢામાં પણ ફેર હોય, તે બધો ફેરફાર હોવાનું કારણ નામકર્મની પ્રકૃતિનું છે. તેવા નામકર્મનું ફળ તે પુદ્ગલમાં જ આવે છે, શરીરમાં તેનું ફળ આવે છે, સંસ્થાન એટલે આકાર, તે આકારરૂપ ફળ શરીરમાં હોય છે.

છ પ્રકારના આકાર શાસ્ત્રમાં આવે છે તે છ પ્રકાર, પુદ્ગલના આકારના છે એટલે કે શરીરના છ પ્રકારના આકારની તે વાત છે, પણ ભગવાન આત્મામાં તે આકાર આવતો નથી તેથી આત્મા તે પુદ્ગલના આકાર વગરનો છે તેથી નિરાકાર કહેવાય છે પણ પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશના આકારવાળો છે તેથી સાકાર પણ છે.

૧૯૯૯ આસો વદ ૧૨ મોમ

જેને આત્માનું હિત કરવું છે તેને શેમાંથી હિત થાય અને શેમાંથી ન થાય તે બંનેનું જ્ઞાન કરવું પડશે. આત્માનું હિત તે આત્માથી થાય, પણ આત્માનું હિત તે સંયોગી ચીજ કે સંયોગી ભાવથી ન થાય. સ્ત્રી, કુટુંબ, મકાન, લક્ષ્મી વિગેરે સંયોગી ચીજ છે, અને શુભાશુભભાવ થાય તે સંયોગી ભાવ છે માટે સંયોગી તે બધું પર છે; તે પરથી આત્માનું હિત ન થાય. જેમ ગળપણ તે ગાળામાંથી મળે પણ અડીણમાંથી ન મળે તેમ હિત કરવું હોય તો તે પોતાથી થાય, પણ પોતાથી દૂર હોય અને પોતાથી પર હોય તેનાથી ન થાય, પોતાનો સ્વતઃ સ્વભાવ હોય તેનાથી હિત થાય. કોઈ કહેશે કે શું તે માર્ગનું રચરચ છે કે તે પોતાનું સ્વરૂપ જાણવાથી જ હિત થાય? ઉત્તર:-હા, તે માર્ગનું રચરચ જ છે.

પરભાવથી કે પરચીજથી દ્વિત થાય તેમ ત્રણકાળ ત્રણનોઆ બને જ નહિ પરભાવ ને પર ચીજ તે પાતાથી જુદુ પડે ॥ માટે જે પાતાથી જુદુ પડે તેનાથી દ્વિત ન થાય સયોગી ચીજ શુ છે ? સયોગી ભાવ શુ છે ? અને અસયોગી આત્મા શુ છે ? તેના જાણ્યા વિના સાચુ જ્ઞાન ન થાય, અને સાચા જ્ઞાન વિના સાચી મદદા ન થાય, અને સાચી મદદા વિના ઠરનાનો પુસ્તકાર્થ પછુ ન થાય

અહીં સસ્થાનની વાત ચાલે છે સસ્થાન એટલે આકાર, આત્મામા જડનો આકાર નથી આત્મામા પાતાનો આકાર છે વસ્તુ હોય તેને આકાર તો હોય જ જડને જડનો આકાર અને આત્માને આત્માનો આકાર હોય જ અનિયત એના અનત શરીર જુદા જુદા આત્માએ ધારણ કર્યા છતા આત્મા તે આકારવાળો થઈ ગયો નથી નામકર્મવૃત્તિ આકાર તે શરીરમા આવે છે પણ તેવુ ક્રમ તે આત્મામા આવતુ નથી ત્રણ બોવ કાવે કહેવાયા હતા, આજે ચોથો બોવ કહેવાય છે

ચોથો બોવ જુદા જુદા સસ્થાનરૂપે પરિણમેથી સમસ્ત વસ્તુ એના રનરૂપ સાથે જેની સ્વભાવિ સવેદનશક્તિ સબધિત (અર્થાત તદાકાર) છે એવો હોવા છતા પણ જેને સમસ્ત લોકના મિત્રપથી (સબધથી) સ્થિત નિર્મળ અવલૂતિ થઈ રહી છે એવો હોવાથી પાતે અત્યંતપણે સસ્થાન વિનાનો છે માટે અનિર્દિષ્ટ સસ્થાન છે

આત્મા તો જ્ઞાનમૂર્તિ છે તેના જ્ઞાનમા જગતની સમસ્ત વસ્તુ એનો જેવો આકાર હોય તેવો જ જણાય, સામે લીંમડો હોય અને તેના ઉપર નજર જાય તો તેના જ આકારનાજુ જ્ઞાન જાણનારૂપે થાય, સામે મગન હોય અને તેના ઉપર દષ્ટિ જાય તો તેના જ આકારનાજુ જ્ઞાન જાણવારૂપે થ

પ્રશ્ન

પ્રતિબિંમ પડે છે ને ?

જ્ઞાનધન છે અને પર

માણુ દ્રવ્ય તે રૂપી છે તેનું પ્રતિબિંબ જ્ઞાનમાં પડતું નથી. માત્ર જ્ઞાનમાં પર પદાર્થ જણાય છે તેથી ઉપચારથી પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ કહેવાય છે.

દરેક વસ્તુની વર્તમાન વર્તતી અવસ્થા, તેના ગુણ, અને વસ્તુ, તે જ્ઞાનમાં જણાય છે, ભુદા ભુદા આકારરૂપે પરિણુમેલી સમસ્ત વસ્તુ જ્ઞાનમાં જણાય છે. પરંતુ તે વસ્તુરૂપે જ્ઞાન થઈ જતું નથી.

સ્વભાવિક સવેદન શક્તિ એટલે જેવી વસ્તુ સામે છે, તેવી જ તે જ્ઞાનમાં જણાયે જાય છે. 'સંબંધિત' એટલે તદાકાર, તદાકાર એટલે જેવી વસ્તુ લાંબી ટૂંકી હોય, તેવું જ જ્ઞાન થાય, પરંતુ જેવો આકાર છે તેવું જ્ઞાનમાં જણાય, પરંતુ પરના આકારે જ્ઞાન થઈ જતું નથી.

એવો પોતે હોવાં છતાં સમસ્ત વસ્તુના મિલાપથી રહિત છે, એટલે કે જ્ઞાન પરને જાણે છતાં પર રૂપે થઈ જતું નથી પરવસ્તુતું જ્ઞાન કરવાનો મેળ છે પણ પરવસ્તુરૂપે થવાનો મેળ નથી, એક વીંટીમાં ઝીણા ઝીણા હાથી પચીશ પચારા ચીતર્યા હોય તો જ્ઞાનને તે જાણવામાં ક્ષેત્રથી નાહું થવું પડે, અને મોટા હાથી હોય તેને જાણવામાં જ્ઞાનને ક્ષેત્રથી મોટું થવું પડે એવું કંઈ જ નહિ. ચૈતન્યના જ્ઞાનગુણમાં સામી વસ્તુનો જેટલો પહોળો આકાર હોય, તેને જાણતા આત્માને પણ તેવડું પહોળું થવું પડે એવો નિયમ છે જ નહિ, બધા નાના મોટા આકારોને જાણવાનો આત્માને સ્વભાવ છે પણ તે આકારરૂપે નાહું મોટું થવું પડે તેવો તેનો સ્વભાવ નથી. આત્મા પોતે નાના ક્ષેત્રમાં હોય તો પણ મોટી વસ્તુને જાણી શકે.

ખીલ વાત એ છે કે જાણવામાં રાગ-દ્વેષ સાડું, નરસું કરે તો જ જણાય તેવો સ્વભાવ નથી ઉંચા ડુંગરા ઉપર એક માણુસ ઉભો હોય તો ત્યાંથી બધું જણાય, ઘણું વિશાળ ક્ષેત્ર જણાય, પરંતુ તે ત્યાં રાગ-દ્વેષ કરે તો જ જણાય તેવું કંઈ જ નહિ, અને તે વિશાળ

દેવ જોલો પોતે પહોળો ધાય તો જ જણાય તેવું પણ કાંઈ છે નહિ.

જેમ માણસનો ફેટો પાડે છે ત્યારે સામા માણસના શરીરમાંથી રજકલો તેના ફેટામાં આવતા નથી, જો તે માણસમાંથી રજકલો તેના ફેટામાં આવે તો પછી તેના બસો પાંચવો ફેટા કોઈ પાડે તો તે માણસ મુકાવ જવો જોઈએ, અથવા તો મરી જવો જોઈએ પરંતુ તેમ બનતું નથી, તે માણસમાંથી રજકલો તેના ફેટામાં આવતા નથી છતાં પણ તે માણસ હોય તેવો જ આકાર ફેટામાં આવે છે તેથી તે સામેથી આકાર અહીં ફેટામાં આવ્યો નથી પરંતુ ફેટાના પરમાણુઓ તેવા આકારરૂપે પરિભ્રમીને તે આકારરૂપે થયા છે.

તેમ આ જ્ઞાન આમા પદાર્થને જાણતા તે સામા પદાર્થો અહીં (જ્ઞાનમાં) આવતા નથી, સામા પદાર્થ મોટા હોય તો જ્ઞાનને મોટું થવું પડતું નથી, પરને જાણતાં જ્ઞાનને પરરૂપે થવું પડતું નથી. જ્ઞાન જ્ઞાનમાં રહીને જ્ઞાન જ્ઞાનાકારે રહીને બધાને જાણે છે, એ રીતે સમસ્ત લોકના મિલાપથી રહિત નિર્મળ અનુભૂતિ થઈ રહી છે.

જગતના બધા પદાર્થો છે તેમાં મારું નરમુ કહેવું કોને ! બાળક જુવાન કહેવું કોને ! શરીરના અવયવો કૃણાં હોય તે બાળક અવસ્થા, શરીરના અવયવો કહણુ જડે, મજબુત રહે તે યુવાન અવસ્થા, શરીરમા લીલરી ન પડે તે યુવાન અવસ્થા, અને શરીરની મજબુતાઈ લીલી ધાય, ચામડીમા લીલરી પડે તે વૃદ્ધ અવસ્થા, તે બધા આકારને જ્ઞાન જાણે, પણ જ્ઞાન તેવા આમરે થઈ જતું નથી.

આતમા બધા પદાર્થના આકારને જાણે છે એવો હોવા છતાં પણ સમસ્ત પદાર્થના મિલાપથી રહિત છે એમ જે જાણે છે તે સમ્યક્જ્ઞાન ■ પણ પરને જાણતા મારું જ્ઞાન પરરૂપે ધાય છે, અને પરને લગને હું જાણું છું એમ જે માને છે તેને સ્વતંત્ર પથની ખમર નથી; તે લે છે પરતવગાના રસ્તા, અને માને છે કે અમે સ્વતંત્ર થઈએ છીએ, તે પણ ઉવા ભડના દીકમ છે.

શરીર તે કાયમી ચીજ નથી. પચાસ કે સાઠ વરસ થાય ને જોખસો થઈ જાય છે માટે શરીર તે કાયમી ચીજ નથી. પરંતુ જીવાન અવસ્થા હોય, મુંઠર શરીર હોય, પછી જોઈ લ્યો, ભાઈ-સાહેબના તડાકા, બાણે કે પરલોક છે જ નહિ, મરીને ક્યાંક બીજા ભવમાં જન્મ પડશે તેવું કાંઈ છે જ નહિ એમ માને છે. અને શરીર વૃદ્ધ થાય ત્યારે એમ માને કે “હું” વૃદ્ધ થઈ ગયો, મારે પરાધીનતા આવી. પરંતુ હું શરીરના આકારથી જીવો સ્વતંત્ર આત્મા છું તેને જાણતો નથી, તેને માથે ચોરાશીનું ભવબ્રમણ દિલું છે.

આત્મા પોને સ્વતંત્ર જીવી ચીજ છે, સીનો આત્મા જીવો, પુરુષનો આત્મા જીવો, મકાન જીવું તે મર્વ ચીજ જીવી છે, તે ચીજને જાણતાં આત્મા તે રૂપે પોને થતો નથી જગતના જીવો મકાનની શોભામાં રાગથી લીન થઈ જાય છે અભેરાઈમાં સારા સારા વામણ ગોઠવે, ભીંતમાં હરણિયાનાં શીંગડાવાળાં મોરાં ગોઠવે એવી એવી અનેક જાતની શોભા કરે, અરે! જીવોએ શોભા તે ક્યાંની ક્યાં માની! તે તો બધા જડના આકારે છે. ભગવાન આત્મા તેને જાણનારો છે. શ્રી કૃષ્ણના આકારોને જાણવા પૂરતો સંબંધ જતાં પરના આકારરૂપે આત્મા કોઈ દિવસ થતો નથી, આવી સ્વતંત્રતાની જેને ખમર નથી તે પરત્ર છે.

પ્રથમ અરસના છ જોડમાં પહેલામાં પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્થાપ્યું બીજામાં પુદ્ગલનો ગુણ કહ્યો, ત્રીજા જોડમાં પુદ્ગલની પર્યાય કહી, ચોથા જોડમાં જીવની પર્યાય કહી, પાંચમાં જોડમાં જીવનો ગુણ કહ્યો અને છઠ્ઠા જોડમાં જીવ દ્રવ્ય કહ્યું.

પહેલા જોડમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્થાપીને જડ દ્રવ્ય જગતમાં છે તેમ બતાવ્યું, વેદાંતમત એક જ વસ્તુ માને છે તેમ નથી, અંધારામાં દારડીને સર્પ મનાય તેથી વેદાંત એમ કહે છે કે દારડી સર્પ નથી પણ ભ્રમથી સર્પ લાગે છે. ભ્રમ કાંઈ વસ્તુ જ નથી એમ તે માને છે પણ તે વાત જોડી છે. ભલે સર્પ નહોતો પણ કાંઈક વસ્તુ તો હતી ને ?

ભ્રમ તે એક અવસ્થા છે પણ મધ તદ્દન અવસ્તુ નથી ભ્રમરૂપ અવસ્થાનું અસ્તિત્વ છે અને ભ્રમમા નિમિત્તરૂપે સામી ચીજ પણ છે, તે ઈર્ષ છે અને બાહ્યમાં દારડીમા સર્પ મનાયો તે સર્પ નહોતો પણ દારડી તો હતી ને? માટે પર ચીજ છે તેમ સાખીત થાય છે પણ તે પર ચીજ આત્મામા નથી જગતમા પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે તેમ કહીને આચાર્યદેવે વ્યવહાર પણ સ્થાપ્યો અને તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય આત્મામા નથી તેમ કહીને પરમાર્થ સ્થાપ્યો

બીજા બોલમા પુદ્ગલના ગુણ સ્થાપ્યા કોઈ એમ કહે કે— પુદ્ગલ દ્રવ્ય ભયે હોય પણ જડમા કાંઈ ગુણ હોય? તેને કહે છે કે પુદ્ગલમા પણ ગુણ છે, પુદ્ગલમા ગુણ બતાવીને આચાર્યદેવે વ્યવહાર બતાવ્યો પણ તે પુદ્ગલના ગુણથી ચેતન્યના ગુણ બુદ્ધા ઇ એમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યો

ત્રીજા બોલમા દ્રવ્યેદ્રિયથી રસ ચાખનો નથી એમ કહીને ઇદ્રિયો છે, શરીર છે એવો વ્યવહાર બતાવ્યો, પણ તે શરીર અને ઇદ્રિયો આત્મામા નથી આત્મા તેનાથી બુદ્ધા ॥ એ રીતે પરમાર્થ બતાવ્યો

ચોથા બોલમા ભાવેદ્રિય એટલે જ્ઞાનનો એટલો ઉચાડ પણ ॥ એટલો ઉચાડ છે માટે બંધ પણ છે, અને બંધ ટાળીને મુક્તિ કરી શકાય છે એ રીતે જ્ઞાનની ઉણી અવસ્થા કહીને વ્યવહાર બતાવ્યો, ક્ષયોપશમિક જ્ઞાન કહીને ચેતન્યની ઉણી પર્યાય મતાવી ક્ષયોપશમિક જ્ઞાન ક્રમે ક્રમે પરિણમે છે તે રીતે વ્યવહાર મ્હો પરબુ સદ્ગુણ સ્વભાવની દૃષ્ટિમા તે ક્રમરૂપ ઉણી પર્યાય પૂરતો આત્મા નથી એનો દૃષ્ટિનો વિનય કહી પરમાર્થ બતાવ્યો

પાંચમા બોલમા સકલ વિષયોમા પાને કયાય અટકતો નથી એમ કહીને સકલ વિષયો છે એટલે કે બરા પદાર્થો છે ધર્માસ્તિકાય છે, અવર્માસ્તિકાય છે આમશાસ્તિકાય છે, કાળ છે વગેરે છે એ દ્રવ્યો સાખીત કરી કોઈ મતનાળા એકજ દ્રવ્ય માને છે તેને છે એ દ્રવ્ય

કહી વ્યવહાર પણ ભેગા બતાવ્યો છે ' કેવળ એક રમ વેદના પરિ-
ણામને પામીને રમ ચાખતો નથી ' એમાં એમ કહે છે કે જ્ઞાન તે
એક રસને જાણવા જેટલું જ નથી. પરમાર્થદૃષ્ટિએ કોઈ પણ જ્ઞેયમાં
અટકવું તે આત્માતું ખરું સ્વરૂપ નથી એ રીતે પરમાર્થ બતાવ્યો.

છઠ્ઠા બોલમાં જ્ઞેય-જ્ઞાયક મંબંધ કહીને જ્ઞેયો જગતમાં છે,
પર જ્ઞેય જ્ઞાનમાં જણાય છે એ રીતે વ્યવહાર પણ ભેગા બતાવ્યો,
જ્ઞેય જ્ઞાનમાં જણાય છે તો પણ પોતે જ્ઞેયરૂપ થતો નથી એમ કહીને
પરમાર્થ બતાવ્યો.

અનિર્દિષ્ટસંસ્થાન એટલે જીવને કોઈ આકારવાળો કહી શકાતો
નથી જે આકાર ધાય છે તે તો ચૈતન્યની અવસ્થાનો આકાર ધાય છે
અને અવસ્થાની તો આદિ છે સિદ્ધની અવસ્થામાં પણ ચૈતન્યના
પ્રદેશનો આકાર તો આદિઅનંત છે મારે દ્રવ્યદૃષ્ટિએ અનાદિઅનંત
આત્માને કયા આકારવાળો કહેવો તે કાંઈ કહી શકાતું નથી. આત્માનો
અસંખ્યપ્રદેશરૂપ આકાર છે પણ તે અસંખ્યપ્રદેશી આત્મા અનાદિ-
અનંત કેવા આકાર છે તે કાંઈ કહી શકાતું નથી કારણ કે આ
ગતિના ગરીરરૂપ આત્માના પ્રદેશનો આકાર ધાય છે તથા સિદ્ધમાં
જે પ્રદેશનો આકાર ધાય તે તે બધો પર્યાયનો આકાર છે મારે
દ્રવ્યદૃષ્ટિએ આત્મા કયા આકારવાળો છે તે કહી શકાતું નથી તેથી
તેને અનિર્દિષ્ટસંસ્થાનવાળો કહેવાય છે

હવે અવ્યક્ત વિનેપણને મિદ્ધ કહે છે. જ દ્રવ્ય સ્વરૂપ લોક જે
જ્ઞેય છે અને વ્યક્ત છે તેનાથી જીવ અન્ય છે મારે અવ્યક્ત છે

આ અવ્યક્ત વિનેપણ છે તે અલૌકિક છે. જ દ્રવ્ય સ્વરૂપ લોક
જે જ્ઞેય છે તે વ્યક્ત છે, અને આત્મા અવ્યક્ત છે, એક કોર રામ,
અને એક કોર ગામ. જાણવું, માનવું, અને હવું વગેરે અનંત
ગુણોનો તત્ત્વ તે આત્મા છે. એક કોર લોક અને એક કોર એકલો
પોને, ખીમ અનંત આત્માઓ જાતિ અપેક્ષાએ એક છે અને મંબંધ

અવ્યક્ત છે. છ દ્રવ્ય સ્વરૂપ લોકથી આત્મા જુદો છે માટે પણ આત્મા અવ્યક્ત છે. છ દ્રવ્ય તે જ્ઞેય છે અને આત્મા તેનો જ્ઞાયક છે માટે પણ આત્મા અવ્યક્ત છે

અજ્ઞાનવડે જે છ દ્રવ્યમા રાગના વિકલ્પથી ભેદ પાડીને છ દ્રવ્યને જાણતો, અને પીતાને જાણતો નહિ, તે સમ્યક્દર્શન થતાં રાગના વિકલ્પને તોડી અદ્વર સ્વરૂપમાં સમારો તે અપેક્ષાએ પણ આત્મા અવ્યક્ત છે

હું છ દ્રવ્યમાં છુ અને હું છ દ્રવ્યોમાં નથી એવો વિકલ્પ તે રાગ છે હું અનવાણો છુ કે મુક્ત છુ, હું છ દ્રવ્યમાં છુ કે છ દ્રવ્યમાં નથી એવો વિકલ્પ અભેદ દષ્ટિમાં નથી, એવો ભેદ નિર્વિકલ્પ અનુભવમા નથી. આત્મા જેમ છે તેમ છે તેમાં હું આવો છુ કે હું તેવો છુ તેવો વિકલ્પ તે રાગ છે, એના ભેદના વિકલ્પ નિરપેક્ષ નિર્વિકલ્પ અનુભવમા નથી છ દ્રવ્યના વિકલ્પના ભેદ માગમા નથી માટે હું અવ્યક્ત છુ

છ દ્રવ્ય સ્વરૂપ લોક છે એમ કહીને છ દ્રવ્ય બતાવ્યા, છ દ્રવ્ય કહીને પાચ દ્રવ્ય નથી ત્રણ દ્રવ્ય નથી પણ છ ૪ દ્રવ્ય છે તેમ બતાવ્યું છે જે આ છ દ્રવ્યને ન માને તે તીવ્ર મિથ્યાદષ્ટિ છે અને એ છ દ્રવ્યથી હું નિરપેક્ષ તત્ત્વ જુદો છુ તેમ ન માને તોપણ મિથ્યા દષ્ટિ છે આચાર્યદેવે છ ૪ દ્રવ્ય છે એમ કહીને વ્યવહાર મતાપો છે, અને છ દ્રવ્ય છે એમ સ્થાપ્યું છે, માટે એ છ દ્રવ્યને ન માને તે તીવ્ર મિથ્યાદષ્ટિ છે એમ કહ્યું છે અને છ દ્રવ્ય સ્વરૂપે પીતે નથી એમ કહીને નિશ્ચય સ્વરૂપ બતાવ્યું છે, પરમાર્થ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે

આચાર્યદેવે છ દ્રવ્યને જ્ઞેય કહ્યા, છ દ્રવ્યના વિકલ્પને જ્ઞેય કહ્યા, બ ૧-મોક્ષની પર્યાયને જ્ઞેય કહી એમ બતાવે જ્ઞેયમાં નાખી દીવા છે છ દ્રવ્ય આજ છે માટે વ્યક્ત છે અને પર્યાય પ્રગટે છે માટે

વ્યક્ત છે પણ આત્મા તો ' છે છે ને છે ' માટે અવ્યક્ત છે આ રીતે અવ્યક્ત કહ્યું.

ભંગદષ્ટિ અને ખંડદષ્ટિ તોડીને અખંડદષ્ટિથી અખંડતત્ત્વની જાહેરાત તે જ મુક્તિનો ઉપાય છે કોઈ કહેવો કે આ દેખાય તે ભૂલી જવું ને ન દેખાય તેને દેખવું ? હા, અદૃશ્યને દૃશ્ય કરવું અને દૃશ્યને ભૂલી જવું, તો જ મુક્તિનો માર્ગ મળે તેમ છે ભાઈ ! તારા સ્વભાવ સામર્થ્યની પણ તને ખબર ન પડે તો તરવાનો ઉપાય હાથ આવે ક્યાંથી ? તારા સ્વભાવ સામર્થ્યમાં છે દ્રવ્ય સ્વરૂપ લોકે જણાય છે, તે જણાય છે તેમાં તારી સ્વતંત્ર સામર્થ્યની જાહેરાત છે તે તારા સામર્થ્યની જાહેરાત તને જણાય તો તને શાંતિ ને મુખ થાય

હમણાં તો દુનિયામાં સ્વતંત્રતાના વાયગ બહુ વાધા છે. છાકરા માને નહિ બાપવું, અને બાપ માને નહિ છાકરાવું. સારા પેસાવાળાને છાકરા હોય તે છાકરા પેસા વાપરના માને ત્યારે બાપ તેને પેસા આપે નહિ પછી છાકરા કહે કે પરાગમાં રૂપીઆની કોથળીયું મૂકવા ઠાણે નાકર ચાકરને બહાર કાઢો છા ને કોથળીયું અમારી પાસે ઉપડાવીને મૂકાવો છા અને જ્યારે પેસા વાપરવા માંગીએ ત્યારે ના પાડો છા માટે તેમ નહિ ચાલે, અમને વાપરવા પેસા આપવા પડશે. બાપ પણ કંજુસનું પુતળું હોય, તેવી છાકરા એમ બોલે. ફેટલાક છાકરા તો માઆપનું માને નહિ, સામું બોલે, અને પછી માને કે અમે સ્વતંત્ર થઈએ છીએ, પણ ભાઈ ! સ્વતંત્ર થાય છે કે સ્વ-છદી થાય છે તે મધ્યસ્થતાથી વિચાર તો ખબર પડતે એક બીજાની લાયકાત જોતાં આવડે નહિ, કદર કરતાં આવડે નહિ અને કહે કે અમે બીજાનું કેમ માનીએ, પણ કદર કરવા યોગ્ય છાકરા હોય તો તે છાકરાવું કહ્યું બાપે માનવું જોઈએ, અને કદર કરના યોગ્ય બાપ હોય તેનું કહ્યું છાકરાએ માનવું જોઈએ તે જ યોગ્ય ગણાય

આડીં તો આત્માની સ્વતંત્રતાની વાત ચાલે છે, કે જેણે

આત્માનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ જાણ્યો નથી તે જગતના કોઇપણ કાર્યથી સ્વતંત્ર થઇ શકતો નથી. પણ જ દ્રવ્યથી હું આત્મા જુદો છું તેમ જ હું તે જ સ્વતંત્રતાની જાહેરાત છે. જેણે આત્માનો સ્વતંત્ર સ્વભાવ જાણ્યો, તેને પરભાવની ઉપાધિથી જુદો કેમ પણ તેની પણ ધમર પડી જાય છે.

જેમ અરીસામાં સામી વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે છે છતાં પણ અરીસો કાંઈ સામી વસ્તુરૂપે થતો નથી એમ જ્ઞાનમૂર્તિ એવન્ય અરીસો તેનો સ્વભાવ પ્રમાણ પદાર્થને જાણવાનો છે. તે પ્રમાણ પદાર્થને જાણે તેથી તે પરપદાર્થરૂપે આત્મા થઈ જતો નથી. આ રીતે વસ્તુ સ્વભાવને જાણી તેની શ્રદ્ધા કરી તેમાં ઠરે તો જ આત્માનું હિત થાય. તે સિવાય બીજે કોઈ પણ રસ્તે આત્માનું હિત જ નહિ.

હવે અવ્યક્તનો બીજો બોલ કહેવાય છે. કપાયેનો સમુદ્ધ જે ભાવકભાવ વ્યક્ત છે. તેનથી જીવ અન્ય છે મારે અવ્યક્ત છે.

કપાયના બે બોલ થાય છે. એક કપ, અને બીજો આય, કપ એટલે સંસાર, અને આય એટલે લાલ જે ભાવ વડે સંસારના ચોગશીના દુઃખની ડાંગ ખાવાનો લાલ મળે તે કપાય છે, કપ એટલે કપી, અને કપીને એટલે ખેડ કરીને, દોષ, માન, માયા, લોભની ખેડ કરીને ચોગશી ॥ અવતારને ઉગાડે, સંસારના દુઃખને ઉત્પત્ત કહે તેને કપાય નેનાય છે. જેમ ખેડુત ખેડ કરીને ઘણા પકાવે છે, તેમ અજ્ઞાની ખેડુત અજ્ઞાનભાવે દોષ માન માયા લોભ અને શુભા-શુભભાવની ખેડ કરીને ચોગશીનાં ભાવ કરવાના ઘણા પકાવે છે.

રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ગ્રોહ, રતિ-અરતિ, આ વેદ તે પ્રધો કપાયેનો મૂળ છે. ભાવક એટલે કર્મ અને તેનાં નિમિત્તે થતો જે ભાવ તે વ્યક્ત છે, એટલે પ્રગટ છે અને આત્મા તે કપાયેના સમુદ્ધથી જુદો છે મારે અવ્યક્ત છે.

કપાયોની લાગણી તે એક સમય પૂરતી પ્રગટ છે, અને આત્મા સમય પૂરતો નથી પણ ત્રિકાળ છે માટે તે સમય પૂરતી પર્યાયથી આત્મા અન્ય હોવાથી તે અવ્યક્ત છે. આખો આત્મા ક્રુવ ત્રિકાળી સ્વભાવવાન અવિનાશી છે, અને કોઈ માન માયા લોભની પર્યાય તે વિકારી ક્ષણિક અને નાશવાન હોવાથી આત્મા તેનાથી અન્ય છે જુદો છે માટે પણ અવ્યક્ત છે.

કોઈ કહેશે કે આમાં ધર્મ શું આવ્યો? આમાં ધર્મ એ આવ્યો કે તે કોઈ માન આદિ જે શુભાશુભ લાવે થાય છે તે જ્ઞેય છે અને હું આત્મા તેનો જાગૃનારો જ્ઞાયક છું, તેમ જાણું, તેની પ્રતીત કરવી, અને તે જ્ઞાયક સ્વભાવમાં ઈચ્છું તે જ ખરો ધર્મ છે. જેને આત્માનો ધર્મ કરવો હોય તેને આ કપાયોના સમુદ્ધી જીવને જુદો જાણવો પડે, શુભાશુભ વિકારી અવસ્થાથી જુદો જાણવો જ પડશે, અને તે રીતે જુદો જાણ્યે જ ધર્મની શરૂઆત છે બાકી બીજા લાખ કે કોઈ ઉપાયે પણ ધર્મની શરૂઆત થાય તેમ નથી.

આ વાત કોને સમજવાય છે? તદ્દન અજ્ઞાનીને સમજવાય છે, જેને ચોગશીમાં રખડતાં થાક લાગ્યો હોય, કે હું આત્મા! હુંવે બસ કર! હુંવે આ રખડવું બંધ કર! એવો જેને રખડપટ્ટીનો થાક લાગ્યો હોય તેના જ્ઞાનુ જીવને આચાર્ય ડેવ કર્ણાથી સમજાવે છે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર કહે છે કે સરલતા, મધ્યસ્થતા, જીતેન્દ્રિયપણું, અને નિશાળજીવિ આ ચાર બોલ જેના અંતરમાં પ્રગટયા હોય તે જીવ તત્ત્વ પામવાનું ઉત્તમ પાત્ર છે. એવા ચાર બોલ જેના અંતરમાં પ્રગટયા હોય અને રખડવાનો જેને થાક લાગ્યો હોય તેના જ્ઞાનુ જીવને આ વાત સમજાય છે. અહે! ભાઈ! આવા શ્રીધા મનુષ્યપણા મળ્યા, આવા સત્ગુણાગમ મળ્યા, આવા ઉત્તમ ટાણે જે નહિ સમજ તે પછી ક્યારે સમજશ! બાપુ! આ મનુષ્ય આશુષ્ય પુરું થયું, તે ભાઈ! ક્યાં ઉતારા કર્ગો, રણમાં

ગેણાં કોણ સાંભળશે ! ચોરાશીના અવતારમાં તમારા રૂદનના અવાજ કાં સાંભળે તેમ નથી. માટે જે મુખી થવું હોય તે, આત્માના સ્વભાવને ઝાળખી તેમાં ઠરવાધી જ મુખ અને શાંતિ મળે છે બાકી કોઈ ઉપાયે મુખ અને શાંતિ છે જ નહિ.

કપાધોના સમુદ્ધવી આત્મા જુદો છે તેને ઝાળખવાધી જ મુક્તિનો પંથ મળે તેમ છે. અવ્યક્તના પહેલા બોલમાં હોયે પર-દ્રવ્યોથી આત્માને જુદો બતાવ્યો, અને બીજા બોલમાં પાતામાં થતી મલિન અવસ્થાથી જુદો બતાવ્યો.

હવે અવ્યક્તનો ત્રીજો બોલ કહે છે. ચિત્સામાન્યમાં ચેતન્યની સર્વ વ્યક્તિઓ નિમગ્ન (અંતર્ભૂત) છે માટે અવ્યક્ત છે.

ચિત્ સામાન્ય એટલે આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ, જે ત્રિકાળ સદશ એકરૂપે રહેનારો છે, કાયમ સરખાપણે રહેનારો છે. તેમાં ચેત-ન્યની સર્વ વ્યક્તિઓ નિમગ્ન છે એટલે શું, કે જાણવાની પર્યાય ક્ષણે ક્ષણે વધારે ઝોછી નિર્મળ થાય તે પર્યાય સામાન્ય સ્વભાવમાં સમાય છે, પર્યાયને શુભમાં સમાડી તેને અંતર્નિમગ્ન કહ્યું છે. પર્યાય તે શુભમાં શુભરૂપે અંતર્નિમગ્ન છે.

સોનામાંથી બંગડી સાંકળી વગેરેની જે જુદી જુદી અવસ્થા થાય તે બધી સોનામાં સમાય છે. તેમ ચેતન્યના જ્ઞાનની મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્કવ વગેરે જે ઉણી કે પૂરી નિર્મળ અવસ્થા થાય તે બધી અવસ્થા સામાન્ય જ્ઞાનમાં અંતર્ભૂત છે, નિમગ્ન છે, તે અવ-સ્થાઓ સામાન્ય સ્વભાવથી જુદી નથી, પરંતુ તે પર્યાયોના બેઠ તરફથી જુદાં તે તે જુદી જુદી અવસ્થા પુરતો આત્મા નહિ હોવાથી તે અવ્યક્ત છે સર્વ પર્યાયો સામાન્યમાં અંતર્ભૂત છે એટલે કે સામાન્યરૂપ છે તેથી જુદી જુદી પર્યાયો પુરતો આત્મા નથી માટે તે અવ્યક્ત છે.

જેમ પાણીના નાના મોટા તરંગ તે પાણીમાં સામાન્યમાં સમાય છે, તે સામાન્યરૂપ છે તેમ આત્મામાં જલણુ, જલણુ કાયમ રહે છે તે ત્રિકાળી જલણુ સ્વભાવમાં ક્ષણે ક્ષણે થતી નિર્મળ પર્યાય સમાધ જાય છે. તે ક્ષણે ક્ષણે થતી પ્રગટ નિર્મળ અવસ્થા સામાન્ય જ્ઞાનરૂપ બેગી છે તેથી જુદી જુદી પર્યાયો પુરતો આત્મા નથી, મારે તે અવ્યક્ત છે.

પહેલા ઘોલમાં કહ્યું કે ઘું છે એ દ્રવ્યથી જુદા તને જો, તો રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાન તૂટ્યા વિના રહેશે નહિ.

બીજા ઘોલમાં કહ્યું કે કપાયોતો સમૂહ જે ક્રોધ, માન, વગેરે કપાયભાવ છે, તેનાથી ઘું તને જુદા જો, તો રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાન તૂટ્યા વગર રહેશે નહિ.

ત્રીજા ઘોલમાં કહ્યું કે સામાન્ય જ્ઞાનને જો, અવસ્થાને ન જો, તો રાગ-દ્વેષ અજ્ઞાન તૂટ્યા વિના રહેશે નહિ. બીજા ઘોલમાં મલિન પર્યાયની વાત હતી કે મલિન પર્યાયથી ઘું તને જુદા જો, અને ત્રીજા ઘોલમાં નિર્મળ પર્યાયની વાત છે કે નિર્મળ પર્યાય જે મતિ ક્ષુત અવધિની ધામ છે તેટલા પુરતો તને ન માન, અને તે પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ ન મૂક.

હવે અવ્યક્તનો ચોથો ઘોલ કહે છે. ક્ષણિક વ્યક્તિ માત્ર નથી મારે અવ્યક્ત છે.

ત્રીજા ઘોલમાં સર્વ વ્યક્તિઓની વાત હતી. અને અહીં ચોથા ઘોલમાં ક્ષણિક વ્યક્તિ લીધી છે એટલે કે એક સમયની એક પર્યાય લીધી છે, એક સમયની એક પર્યાય જેટલો આત્મા નથી મારે આત્મા અવ્યક્ત છે. એક સમયની અવસ્થા હોય તે વખતે પણ અવસ્થા ઉપર લક્ષ નહિ આપતા અખંડ ધ્રુવ સ્વભાવ ઉપર લક્ષ આપી આખા ધ્રુવ સ્વભાવને લક્ષમાં લઈ લે છે તેથી તે અવસ્થા પુરતો આત્મા નહિ હોવાથી આત્મા અવ્યક્ત છે.

અભેદ દૃષ્ટિ આવ્યા વગર ભેદનો રાગ દ્વેષ ટળશે નહિ ચૈતન્ય
આત્મા તે એક સમયની જે નિર્મળ પર્યાય થઈ તેટલો નથી પણ
નિમગ્ન છુન જે, સમયની અવસ્થા તો બદલાઈ જાય છે અને પોતે
આત્મા તો કાયમ રહે છે માટે તે અવસ્થા પૂરતો આત્મા નથી, તેથી
તે અવ્યક્ત ■

કાલિક વ્યક્તિ એટલે એક સમયની અવસ્થા, જે તે અવસ્થા
જેટલો જ આત્માને માન્યો તો જે છુન સ્વભાવ છે તેને ન માન્યો
હવે જે એક અવસ્થા પૂરતો જ આત્મા હોય તો પછી બીજે સમયે બીજી
અવસ્થા અને ત્રીજે સમયે ત્રીજી અવસ્થા એમ બધી અવસ્થાનું
સામર્થ્ય તે દ્રવ્ય નિના આવશે ક્યાથી ? એક અવસ્થા બદલીને
બીજી અવસ્થા ઉત્પન્ન થશે ક્યાથી ? માટે બધી અવસ્થાનું સામર્થ્ય
ધરનાર નિકામ ટકતો દ્રવ્યનો સામાન્ય સ્વભાવ છે, અને તેમાંથી
સમયે સમયે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે પણ પર્યાય પૂરતો આત્મા નહિ
હોનાથી પોતે અવ્યક્ત છે આનું આત્માનું સ્વરૂપ છે તેને આ પ્રકારે
સમજે તો સ્વતંત્રતા પ્રગટે

હેટવાનું કહે છે કે ગુરુકૃપા થાય તો આપણને સમજાવી દીધે,
પણ ગુરુ કૃપા કોઈને કાઈ આપી કે તેમ નથી, પોતાની યોગ્યતાથી
પોતે સમજે ત્યારે ગુરુ કૃપાને નિમિત્ત થયું કહેનાય તારી તેયારીથી
તું સમજ તો સમજાય તેનું છે બાકી તારી તૈયારી નગર તીર્થંકર
પણ તને સમજાવના સમર્થ નથી તીર્થંકરેવે ગયા જનમા જનારે
તીર્થંકર ગાત્ર માધ્યુ ત્યારે આત્માની ઓળખાણમાં બધા છોડોને
મમત્તવી દઈ તવો ઉત્કૃષ્ટ પ્રશસ્ત ભાવ આનંદથી તીર્થંકર । ન
બ મણુ હૃદ તે જાનમા તીર્થંકર પ્રકૃતિ મ મણુ છના પોતે જ્યારે
તીર્થંકર પદે કેનમજ્ઞાનમા હતા ત્યારે કાઈ મવાને તારી શ શ નહિ
જેની તેમની હતી તે છોડે તારા ત્યારે તીર્થંકર ભગવાનના નિમિત્તે
તારા તેમ ઉપચારથી કહેનાહુ શ્રી તીર્થંકર ભગવાન તો મવાને તર
વામા નિમિત્ત હતા છતા જે પોતાના ઉપાદાનની તેયારીએ તારા તને

નિમિત્ત થયા તેમ કહેવાણું.

નિમિત્તનો અર્થ હાજરી સમજવો પણ નિમિત્ત કોઇનું કાંઈ કરી દેતું નથી કાર્ય થવામાં જે અનુકૂળ નિમિત્ત હોય તેને તે કાર્યનું નિમિત્ત થયું કહેવાય, ઘડો થવામાં કુંભાર અનુકૂળ નિમિત્ત છે અને કોઈમાં વડીલ અનુકૂળ નિમિત્ત છે, કોઈના કાર્યમાં કુંભાર હાજર ન હોય અને ઘડો થવામાં વડીલ હાજર ન હોય. શાસ્ત્ર પર્યાય ઉચ્ચવામાં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તે અનુકૂળ નિમિત્ત છે. નિમિત્ત તરફની દષ્ટિએ જીએ તો સ્ત્રી, પુત્ર, વગેરે રાગી નિમિત્ત તે રાગ થવામાં નિમિત્ત કહેવાય, અને વીતરાગી નિમિત્ત છે તે વીતરાગતા થવામાં નિમિત્ત કહેવાય પરંતુ રાગી નિમિત્તને દેખી કોઈ વીતરાગલાવ કરે અને વીતરાગી નિમિત્તને દેખી કોઈ અશુભલાવ કરે, તો તેમાં પોતાના ઉપાદાનનો શુભદોષ છે વીતરાગી નિમિત્તને પણ પોતે રાગનું નિમિત્ત બનાવ્યું તે પોતાના ઉપાદાનનો દોષ છે. તીર્થંકર ભગવાન તો બધાને હાજર હતા પણ જે પોતાની તૈયારીએ ત્યાં તેને નિમિત્ત કહેવાણું.

દેવ ગુરુ અને શાસ્ત્ર તે તરવામાં અનુકૂળ નિમિત્ત છે, એવું નિમિત્ત અને ઉપાદાન બંનેનું જ્ઞાન સમ્યજ્ઞાનમાં આવી જાય છે, રાગી નિમિત્ત છે કે વીતરાગી નિમિત્ત છે તેનો વિવેક સમ્યજ્ઞાનીને હોય છે. નિમિત્ત તે તારી દેતું નથી પણ પોતે પોતાથી તરે ત્યારે નિમિત્ત હોય છે. પોતે તરે ત્યારે નિમિત્તને આગેપ અપાય છે.

૧૬૬૬ આસો વદ ધનતેરસ મગળ.

અહીં અવ્યક્તની યાત આલે છે. આત્મા જ દ્રવ્ય સ્વરૂપ લોકથી જુદો છે માટે અવ્યક્ત છે. જુદા સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરે તો જુદામાં કરે, અને તે જ શાક્ષમાર્ગ છે. જે પોતાનો જુદો સ્વભાવ ન જાણે તો પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરવાનો પુરુષાર્થ કરે નહિ, અને ઠરવાન પુરુષાર્થ વગર ક્યાયોનો સમૂહ રાગ દ્વેષ વગેરે ટંગે નહિ. ક્રોધ માન વગેરે ધાય તેટલો આત્મા નથી પણ તેના નાશ કરવાના સ્વભાવથી ભરેલો આત્મા છે. તે જે ઘોસ થયા.

ત્રીજા ઘોડામાં ચિત્ર સામાન્ય એટલે આખો જ્ઞાનગુણ લીધો. તે આખા જ્ઞાનગુણમાં જે કણે કણે નિર્મળ અવસ્થા થાય તે જ્ઞાનગુણથી જુદી નથી, તે નિર્મળ અવસ્થા જ્ઞાનગુણમાં અંતર્નિમગ્ન છે, એટલે કે જ્ઞાનગુણમાં જ્ઞાનની નિર્મળ અવસ્થા સમાયેલી છે.

જેમ સોનામાં તાંબુ નાખવાથી તે તાંબુ સોના સાથે ગમે તેટલો ઠાઠમ રહે તોપણ તે સોનું થતું નથી, તે તાંબુ સોનાથી જુદું પડી જાય એટલે સોનાના પીંગપની નિર્મળ નિર્મળ અવસ્થા પતી જાય તે સોનાની જ અવસ્થા છે, સોનામય જ તે અવસ્થા છે, સોનામાં તેની નિર્મળ અવસ્થા એકરૂપ છે પણ જુદી નથી. એમ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન આત્મામાં કર્મના નિમિત્તે પોતાની ઉંધાઈથી વિકારી અવસ્થા કણે કણે ધકેલે ભલે અનંતકાળ થયો છે તો પણ તે વિકાર સ્વરૂપે ધક જતો નથી. આ વિકાર તે હું નહિ, હું આત્મા આ વિકારરૂપ તાંબાથી જુદો છું, એમ જ્ઞાનમાં વિલેક થતાં પછી જે જે નિર્મળ અવસ્થા થાય તે તેમાં અંતર્નિમગ્ન છે, રાગ-દ્વેષ વિનાની જે નિર્મળ, નિર્મળ, અવસ્થા થાય તે ચૈતન્ય પ્રભુ સામાન્યથી જુદી નથી પણ સામાન્યમાં એકરૂપ છે, ભેદરૂપ નથી.

તારો ચૈતન્યમૂર્તિનો એકરૂપ સામાન્ય જ્ઞાનદાન સ્વભાવ તેના ઉપર દષ્ટિ મૂકવાથી નિર્મળ પર્યાય ઉઘરે છે, સામાન્ય સ્વભાવની દષ્ટિના જોરે નિર્મળ પર્યાય, જે સામાન્ય સ્વભાવ ભર્યો છે તેમાંથી પ્રગટે છે. પરંતુ અવસ્થા ઉપર લક્ષ મૂકવા જોતું નથી, કારણકે રાગ-દ્વેષ ટળીને જે નિર્મળ પર્યાયના ભંગ પડે છે તેના ઉપર લક્ષ મૂકતાં પર્યાય નિર્મળ નહિ થાય. નિર્મળ પર્યાય પણ ભંગરૂપ અને ભેદરૂપ છે તેથી તે ભંગરૂપ પર્યાય ઉપર લક્ષ મૂકતાં રાગ થાય છે અને રાગ થતાં નિર્મળ પર્યાય પ્રગટતી નથી. કલ્પિક પર્યાય પૂરતો હું નથી. પણ હું તો સામાન્ય ત્રિકાળ એકરૂપ છું, એવી દષ્ટિના જોરમાં અસ્થિરતા ટળીને સ્થિરતા પ્રગટે છે-નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે છે.

આ વાત જહુ આલૌકિક છે, કુંદકુંદાચાર્ય દેવના ગદ્યા ગદ્યોમાં

જ્ઞાન થયું; એકલી અવસ્થાનું જ જ્ઞાન થયું તેમ નથી, પરંતુ બન્નેનું જ્ઞાન થયું

એક છાકરી ગોરણુ લગ્નને ગેરલી કરવા માગે છે ત્યારે તેને ગયા કાળનું જ્ઞાન વર્તે છે કે મારી બા આવી જાતની ગેરલી કરતી હતી અને ભવિષ્યમાં મારે આવી ગેરલી કરવી છે એમ લક્ષમાં લઈને પછી વર્તમાનમાં તે છાકરી ગોરણું કાષે છે, તે રીતે એ છાકરીને પણ ગેરલી કરતાં, ગયા કાળનું અને ભવિષ્યનું જ્ઞાન બંને સાથે વર્તે છે

તેવી જ રીતે કુભારને પણ ઘડા કરવા પહેલાં ઘડાનું જ્ઞાન થાય છે કે માટીમાંથી પહેલાં ગયા કાળે ઘડા કર્યા હતા તેવો ઘડા ભવિષ્યમાં કરવો છે, અથવા આ ઘડા ગયા કાળે માટીમાંથી થયો છે અને ભવિષ્યમાં આ ખીણ માટીમાંથી ઘડા આમ ઘડે તેમ ત્રણે કાળનું જ્ઞાન સાથે વર્તે છે કુભારે તો ઘડાનું જ્ઞાન જ કર્યું છે પણ ઘડાનો કર્તા કુભાર નથી જ્યારે માટીનો પીડા હોય છે ત્યારે કુભાર એમ જાણે છે કે આમાંથી ઘડા થશે, અને જ્યારે ઘડા થાય છે ત્યારે તે એમ જાણે છે કે આ ઘડા થાય છે, પણ તેમાં તેણે કંઈ કર્યું નથી. માટીના પીડામાંથી થાસ અને કોસ થાય છે ત્યારે કુભાર જાણે છે કે આ થાસ અને કોસ થાય છે જેમ થાય છે તેમ તેણે જાણ્યું પણ તેમાં તેણે કર્યું શું ? પહેલાં માટીના પીડાનું જ્ઞાન કર્યું એટલે કે તે કુભારે પહેલાં સામાન્યનું જ્ઞાન કર્યું, પછી તેણે વર્તમાન વર્તમાની અવસ્થાનું જ્ઞાન કર્યું, ધ્રુવતાની સામર્થ્યતાનું જ્ઞાન, અને અવસ્થાનું જ્ઞાન બંને સાથે થાય છે

તેજ પ્રમાણે ઝેરીને પહેલાં હીરાનો ભાવ આટલો હતો વર્તમાનમાં આટલો છે, અને ભવિષ્યમાં આટલો વચ્ચે એમ ત્રિકાળનું જ્ઞાન સાથે આવી જાય છે એ રીતે દ્રવ્ય અને પર્યાયનું બન્નેનું જ્ઞાન સાથે આવી જાય છે

એમ આત્મા ત્રણે કાળની પર્યાયનો પિંડ જે વસ્તુ તેને પણ જાણે છે અને વર્તમાન વર્તતી પર્યાયને પણ જાણે છે, તેને તેને સ્વભાવ છે તેા પણ કેવળ વર્તમાન વર્તતી પર્યાયને જ માત્ર સ્પર્શ તેા નથી માટે તે અવ્યક્ત છે.

જ્ઞાની જાણે છે કે જેનેા સંયોગ થયો તેનેા વિયોગ અવશ્ય થવાનો છે આ શરીરનેા જન્મ થયો તેનેા વિયોગ અવશ્ય થવાનો છે, એમ સંયોગ વિયોગનું જ્ઞાન સાથે આવી જાય છે; સંયોગ દાણે વિયોગનું જ્ઞાન સાથે આવી જાય છે, તેથી તેને વિયોગ દાણે દેખ થતો નથી, જેનું જાણું હતું તેનું જ થયું પછી દેખ ન થાય, આ રીતે સમ્યજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં સમાધિ વર્તે છે, તે સમાધિને વંચારીને, દેહને છાડે છે.

જ્ઞાની સમજે છે કે આ સંયોગી ચીજ છે તે એક વાર જરૂર જશે, એટલે તે જીવનની પગમાં દેખો છતાં સમજે છે કે આ જે શરીર જાય છે તે માફ નહિ, માફ હોય તે જાય નહિ, તેથી તેને સંયોગમાં ગગ નથી, અને જવા દાણે દેખ પણ, નથી એ રીતે શાંતિની નિર્ભંજ પર્યાયમાં વળતાં વધતાં વધીને તે દેહને છાડે છે.

જેણે આ શરીર તે હું એમ માન્યું છે તેને વિયોગ દાણે દેખ થયા વિના શહેશે નહિ. જેને શરીરને સખવાનેા સગ તેને મરણ દાણે દેખ થયા વિના શહેશે નહિ, તેને પોતાનું તેા જ્ઞાન નથી, અને જે પરનું જ્ઞાન કર્યું છે તે જાણું પર તરફ દેખીને કર્યું છે. તેથી પરના સંયોગ દાણે સગ અને વિયોગ દાણે દેખ થયા વગર શહેશે નહિ.

જેણે પોતાના સામાન્ય ચેતન્ય સ્વભાવનું જ્ઞાન, પોતાની અવસ્થાનું જ્ઞાન, અને પર પદાર્થનું પણ જ્ઞાન, સ્વતરફ દેખીને કર્યું છે, તે એકલી અવસ્થાને સ્પર્શતો નથી. પોતાના સ્વભાવના જ્ઞાનમાં વર્તમાન અવસ્થાનું જ્ઞાન, પોતાના સામાન્યનું જ્ઞાન, અને સામા પદાર્થની વર્તમાન અવસ્થાનું જ્ઞાન, અને સામા પદાર્થના ભવિષ્યનું

આ ગાથા છે. તેમાં વળી જે આ અવ્યક્તનો ઘોસ ચાલે છે તે તો બુદ્ધુ સરસ છે. આજે ધનતેરશ પડુ છે આજે અહીં અવ્યક્તનો ઘોસ ચાલે છે, આજે લોમે ધનની પૂજા કરે છે, પરંતુ તે તો ધૂળની પૂજા છે, અને આ તો ચેતન્ય લક્ષ્મીનું પૂજન ચાલે છે.

લોકો ધનની પૂજા કરે છે એટલે એમાંથી એવું નીકળે છે કે હું મદાય તારો-સક્ષ્મીનો આગિયાળો રહું, અને તારા વિના મારે ચાલે નહિ તેવો મને રાખજો

માણુમે ઘોલે છે ને કે હું પ્રભુ ! અમને નાગા ભૂખ્યા ન રાખજો, તેનો અર્થ એવો થયો કે ગરીબ સદાય રાખજો, અને ભૂખ સદાય લાગ્યા કરે ને રોટલા સદાય મળ્યા કરે, જે રીતે પગ્ના આશિયાળો મદાય રથા કરે, એમ તે માગે છે. પણ એમ લાન કરે કે હું ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા, પશ્ચી નિરાળો છું મારી ચીજ, મારી અવરૂપ લક્ષ્મી તો મારી પામે છે, પરવસ્તુ તે મને મુખરૂપ નથી, મારું મુખ તો મારામાં છે, એવો વિવેક ધનાં પરની આગિયાળ રળી જાય છે

અહીં અવ્યક્તનો ઘોસ ચાલે છે, આ વાત અત્યારે ગમાજમાં ચાલે નહિ, કાને કો. દિવસ આંખમાં આવી નહિ, અને તેની તત્તો વિચાર પણ કો. દિવસ કર્યો નહિ, કો. દિવસ એવું અર્થ પાડુ આબુ ? કે હું વિદાનંદ આત્મા મુક્ત થઈ ગયો ! જેનો જેને રંગ તેનાં તેને સ્વપ્નાં આરે, વેપાગીઆને વેપાગનો રંગ તેથી તેને વેપાગ વંચના સ્વપ્નાં આવે, અને જેને આત્માની લગની લાગી હોય તેને એવા સ્વપ્નાં આવે કે હું વિદાનંદ સ્વરૂપે રમતો મુક્ત થઈ ગયો

એવું સ્વપ્ને જો દર્શન પામે રે,
તેવું મન ન ચડે ણીને લામે રે;
થાય કૃષ્ણનો લેશ પ્રસંગ રે,
તેને ન ગમે ણીજ કેમે સગ રે

હું આત્મા મુક્ત છું, સિદ્ધ થયો એવું સ્વપ્ન પણ જો આબુ,

જ્ઞાન એટલે કે સામાના સામાન્યનું જ્ઞાન, તેનું સળંગ જ્ઞાન કરનાર એકલી અવસ્થાને સ્પર્શિતો નથી. જેને એમ પ્રતીત છે કે મારો આત્મા કાયમ ટકનારો ધ્રુવ છે, તે વસ્તુ અને વસ્તુની અવસ્થાનું બંનેનું જ્ઞાન કરે છે પણ એકલી અવસ્થાનું જ્ઞાન કરતો નથી એકલી અવસ્થાને સ્પર્શિતો નથી. માટે આત્મા અવ્યક્ત છે.

હવે અવ્યક્તનો છદો બોલ કહેવાય છે.

પાતે પાતાથી જ બાહ્ય-અવ્યંતર સ્પષ્ટ અનુભવાઇ રહ્યો હોવા છતાં પણ વ્યક્તપણા પ્રતિ ઉદાસીનપણે પ્રદ્યોતમાન (પ્રકાશમાન) છે માટે અવ્યક્ત છે.

અવ્યંતર એટલે પાતે દ્રવ્ય અને બાહ્ય એટલે સર્વ બાહ્ય પદાર્થો તે જ્ઞેય, તે સર્વ પાતે પાતાથી જ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, આ બોલમાં પ્રત્યક્ષનું વજન છે. મન ઈન્દ્રિયના અવલંબન વગર પાતે પાતાથી જ પ્રત્યક્ષ જાણે છે, એટલું પરિપૂર્ણ દ્રવ્ય હતું છે, તેમાં સંયોગ નહિ, નિમિત્ત નહિ, વિકાર નહિ, ઉણી પર્યાય નહિ, નિર્મળા પર્યાય પૂરતું પણ દ્રવ્ય નહિ, એટલું સામાન્ય દ્રવ્ય હતું છે, માત્ર પર્યાયરૂપ દ્રવ્ય નથી, માટે વ્યક્તપણા પ્રત્યે ઉદાસીન છે. સ્વ અને પરતું બંનેનું જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ જ છે. પરતું જ્ઞાન કરે છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે, પણ પરને જાણે છે તેથી કાંઈ જ્ઞાનમાં પરોક્ષપણું આવતું નથી, અંતરતું અને બહારતું જ્ઞાન પાતે પાતાથી પ્રત્યક્ષ જ કરે છે, તેમાં પરતું નિમિત્ત કે પરોક્ષપણું આવતું નથી, કેવળજ્ઞાન પર્યાય પ્રગટે ત્યારે પ્રત્યક્ષ જણાય તેમ નહિ પણ જ્ઞાન પાતે પાતાથી જ સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ છે પાતે પાતાના દ્રવ્યથી શુણ્ઠી અને પર્યાયથી સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ જ છે સ્વપર પ્રકાશપણે પાતે પ્રત્યક્ષ જ છે તો પણ વ્યક્તપણા પ્રત્યે ઉદાસીન છે, બાહ્ય જ્ઞેય અને અવ્યંતરમાં પાતે સ્પષ્ટ જણાઇ રહ્યો હોવા છતાં પર્યાય પ્રત્યે ઉદાસીન વર્તે છે. અનુભવનો અર્થ અહીં જ્ઞાન થાય છે.

આત્મામાં સાગી ચીજનું જ્ઞાન થાય અને એની અવસ્થાનું

પણ જ્ઞાન ધાય, તેમ પાતાના આત્માનું પણ જ્ઞાન ધાય અને પાતાની પર્યાયનું પણ જ્ઞાન ધાય તે સર્વનું પ્રત્યક્ષપણે સ્વષ્ટ જ્ઞાન ધાય તે પણ માત્ર પર્યાયની વ્યક્તતાને આત્મા સ્પર્શિતો નથી માટે આત્મા અવ્યક્ત છે. આ ગાથા મહા મૌંડલિક છે, અલીકિક છે. આજની ધનતેરસ આ રીતે અપૂર્વ ઉજવાણી. આમ હ હેતુથી અવ્યક્તપણે સિદ્ધ કર્યું

આત્મા પર્યાય પ્રત્યે ઉદાસીન પ્રકાશમાન છે જેમકે સિદ્ધ જનવાન પણ એક સમયે ત્રણે ઠાળનો આનંદ બોગવી લેતા હોય તેા બીજે સમયે બીજી પર્યાયનો આનંદ બોગવે ક્યાંથી ? માટે એક સમયે આનંદગુણની એક પર્યાયનો બોગવટો ધાય છે અને આનંદની જાત એક રહીને સમયે સમયે નવી નવી પર્યાયનો બોગવટો ધાય છે, તે દરેક પર્યાય સમયે સમયે આત્મામાંથી આવે છે, દરેક પર્યાય આત્મામાંથી આવે છે એટલે કે દરેક પર્યાય આત્મામાં દ્રવ્યરૂપ છે તે તેમાંથી આવે છે માટે એક પર્યાયમાં આખો આત્મા આવી જતો નથી તેથી આત્મા પર્યાય પ્રત્યે ઉદાસીન ॥

આત્માનો મૂળ સ્વભાવ શું છે, મૂળ શક્તિ શું છે તે જણવાથી આત્માનો સ્વભાવ પ્રગટે. આત્માનો કોઈ ગુણ બહાર ગયો નથી, તેથી બહાર દષ્ટિ મૂકવાથી આત્માનો ધર્મ પ્રગટે નહિ પણ અંતર દષ્ટિ મૂકવાથી ધર્મ પ્રગટે આત્મામાં જે કણે કણે નિર્મળ અવસ્થા ધાય છે તેનું સામર્થ્ય દ્રવ્યમાં કાયમ પડ્યું છે. જેમ સોનાની મલિન અવસ્થા ટળીને નિર્મળ, નિર્મળ અવસ્થા થતી જાય ॥ તે એક પછી એક નિર્મળ અવસ્થા થવાની બધી શક્તિ એટલે સામર્થ્ય તેા સોનામાં કાયમ છે, એક અવસ્થા પછી બીજી અવસ્થા ધાય તે બધી તાકાત-ત્રણું સામર્થ્ય સ્વભાવમાં ન હોય તેા પ્રગટે ક્યાંથી ? અવસ્થા થવાની તાકાત વસ્તુમાં ન હોય તેા આવે ક્યાંથી ? એક પછી બીજી અવસ્થા થવાની બધી શક્તિ સામાન્ય સ્વભાવમાં કાયમ છે હીસનો પ્રકાર સ્થૂળ દષ્ટિવાળાને એકરૂપ લાગે છે પણ તેમ

ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા બદલ્યા કરે છે. તેમ આત્મા જ્ઞાન દર્શન આદિ વીર્યની મૂર્તિ છે, તેમાં પણ ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થા બદલ્યા કરે છે, મોક્ષ માર્ગ પ્રગટે ત્યારે અમુક અંગે નિર્મળ પર્યાય થાય છે અને મોક્ષ થાય ત્યારે સંપૂર્ણ નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે છે.

મલિન પર્યાયને નાશ કરવાનો સ્વભાવ ત્રિકાળ મુખપણે અંદર આત્મામાં પડયો છે, વિકારભાવને ઠાળવાનો સ્વભાવ બે આત્મામાં ન હોય તો તેને ઠાળવાનો વિકલ્પ જ આવે નહિ, પરંતુ તેને ઠાળવાનો ભાવ આવે છે અને તે ઠળી જાય છે, મારે તેને ઠાળવાનો સ્વભાવ આત્મામાં છે. સુખ વગેરે અનંત સ્વભાવ આત્મામાં ભર્યા પડયા છે, પુણ્ય-પાપના ક્ષણિક વિકારમાં આપું દ્રવ્ય સમાઈ જતું નથી. તેને ઠાળવાનો સ્વભાવ અંદર આત્મામાં ભર્યો પડયો છે. રાગ-દ્વેષ વિકાર જોઈતો નથી છતાં પણ આવે છે તો તે આવે ક્યારે કે અંદર રાગ-દ્વેષ રહિત વીતરાગી નિર્વિકારી સ્વભાવ ભર્યો પડયો છે તે સ્વભાવ તરફ નહિ જોતાં હિંદી ગુલાંઠ ખાધી એટલે રાગ-દ્વેષની અવસ્થા થાય છે અને તેજ પરાધીનતા છે.

લોકો કહે છે કે પરાધીનતા એ સ્વપ્ને સુખ નહિ, પણ પરાધીનતાની વ્યાખ્યા શું? નોકરી કરવી તે પરાધીનતા, કે માવ્યાપણું કહ્યું કરવું તે પરાધીનતા, એ પરાધીનતાની વ્યાખ્યા એટલી નથી; પણ આત્મા જ્ઞાન આનંદની મૂર્તિ છે, તેમાં બે રાગ-દ્વેષ પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તે જ ખરી પરાધીનતા છે, તે પરાધીનતામાં સુખ નથી, તેથી પરાધીનતા ઠાળું ને સુખ પ્રગટાવું, સ્વાધીનતા પ્રગટાવું, એમ ભાવ થયા કરે છે એટલે એમાંથી એમ સાળીત થાય છે કે અંદર આત્મામાં સ્વાધીન સ્વભાવ ભર્યો છે તેમાંથી સ્વાધીનતા પ્રગટાવું.

કેટલાક કહે છે કે શું અમે તાબેદાર હોઈશું? એમ કહેવામાં પણ બે વાત આવે છે, એક તો તાબેદાર છે, અને બીજી વાત એ કે તે તાબેદારીની પરાધીનતા ઠાળવાની તાકાત પણ અંદર ભરી છે એમ બે વાત સિદ્ધ થઈ, તાબામાં નથી રહેવું એટલે તાબામાં છે

એમ પણ નક્કી થાય છે અને તાબેદારીને ટાળવાનું પણ નક્કી થાય છે.

જેમ કે ખાનદાન માણસને અનીતિનો કોઈ વિકલ્પ આપ્યો ત્યારે એને એમ થાય કે અરર ! આવો વિકલ્પ આપ્યો, અરે હું કોણ, આ માઈ કુંદંબ કોણ ? અરે ! મને ખાનદાનને આ વિકલ્પ હોય નહિ, મને આ વિકલ્પ ન શોભે, ભણે પ્રાણ જાય તો પણ આ ખાનદાનની જાતને આ ન શોભે. હવે જુઓ, અનીતિનો ભાવ આપ્યો તો ખરો, પણ તેની સાથે તેને ટાળવાનો ભાવ પણ સાથે જ રહેલો છે. અનીતિનો ભાવ ટાળીને નીતિનો ભાવ કાયમ રાખવા માગે છે. અનીતિનો ભાવ થતી વખતે પણ નીતિનો ભાવ પડ્યો છે અને અનીતિનો ભાવ ટાળતી વખતે અને ટળ્યા પછી પણ નીતિનો ભાવ પડ્યો છે.

આ તો નીતિની વાત કરી પણ તેમ જોને આત્માના ખાનદાન સ્વભાવની ખુમારી ચડી ગઈ છે તેને પણ એમ થાય કે અરે હું કોણ ! હું સિદ્ધ ભગવાનની જાતનો, સિદ્ધતા કુંદંબનો, આશામાં જે આ રાગ-દ્વેષ, અને પુણ્ય-પાપના પરિણામ થાય તે મને પાસવે નહિ, શોભે નહિ. હું તો અશરીરી પરમાત્મા જેવો છું, જેમ સિદ્ધ ભગવાનમાં રાગ દ્વેષ નથી તેમ મારા આત્મામાં પણ રાગ-દ્વેષ નથી, છતાં પણ આ અવસ્થામાં આ શું ! હું સિદ્ધની નાતનો ખાનદાન જાતનો, અરે ! મને આ હોય ! મને આ ન શોભે હવે જુઓ, રાગ દ્વેષ થાય તો, ઇ, છતાં પણ કહે છે કે મને આ ન શોભે એટલે રાગ-દ્વેષ થતી વખતે જ તેને ટાળવાનો સ્વભાવ છે તે ટાળવાનો સ્વભાવ કાયમી જે ઉભો છે તેના તરફ દગતાં રાગ દ્વેષ ટળે છે. રાગ-દ્વેષ થતી વખતે પણ ટાળવાનો સ્વભાવ ઉભો છે, અને રાગ-દ્વેષ ટળ્યા પછી પણ તે સ્વભાવ ઉભો છે. એટલે રાગ દ્વેષના નાશનો સ્વભાવ ત્રિકાળ ઉભો છે. તે સ્વભાવ ત્રિકાળ ઉભો છે એટલે આ રાગ દ્વેષ ન જોઈએ, આ મને ન શોભે, તેને ટાળું એમ ભાવ ત્રિકાળી સ્વભાવની હયાતિના કારણે આપ્યા કરે છે. તે ધ્રુવ સ્વભાવ, સામાન્ય સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ આપવાથી સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટે, પણ પર્યાય ઉપર દષ્ટિ આપવાથી

સમજસાર પ્રવચનો

[ગાથા

ચોગી ચીજથી હું જુદો છું મારી ક્રિયા મારામાં અને
 યા તે પરમાં થયા જ કરે છે, તેનું જેને જ્ઞાન નથી તે પરના
 યાય છે તે મેં કર્યા, મારાથી થયા તેમ અભિમાની થઈ કર્યા
 સુ જાણ ! આ સમજવા જેવી વાત છે, અનંતકાળની બુધ્ધિ
 આ વાત છે, પ્રભુ ! આ વાત નહિ સમજ તો તારી
 યાના દુઃખ સહન કરતાં જોનારને રોજાં આવી ગયા તેવા
 જોગવ્યા, માટે સમજ ! સમજ ! સમજવાના ઉત્તમ રાજાં

૧૯૯૯ આસો વદ ૧૪ શુક્ર.

વ્યક્તના હ યોગ હોવાઈ ગયા હુવે આત્માને ઓળખવાતું
 લિંગ નથી તેમ હોઈ છે.

પ્રમાણે રસ, રૂપ, ગંધ, સ્પર્શ, શબ્દ, સંસ્થાન અને વ્ય-
 વ્યભાવ હોવા છતાં પણ સ્વસંવેદનના બળથી પાતે મદા
 યાથી અતુમાનગ્રાચરમાત્રપણાના અભાવને લીધે (જીવને)
 હોઈ હોવામાં આવે છે.

આત્મા રસવડે, રૂપવડે ગંધવડે કે શબ્દવડે પણ જાણાય તેવો
 જીવ કે તે જાયો આત્મામાં નથી. આત્મામાં રસ નથી, રૂપ
 ય નથી, સ્પર્શ નથી, અને વાણી પણ નથી તેમ કોઈ
 જડનો આકાર પણ આત્મામાં છે નહિ.

પારે શિષ્ય હોઈ છે કે પ્રભુ ! તમે આત્મામાં બધું નથી, નથી,
 ત્યારે તેમાં છે શું ? કોઈથી આત્મા પકડાય નહિ, પકડાય
 કો છે ત્યારે આત્મા પકડાય શેનાથી ?

ના ઉત્તરમાં ગુરુ હોઈ છે કે સાંભળ જાણ ! તે આત્મા સ્વ-
 યા બળથી સદાય પ્રત્યક્ષ છે માટે તે સ્વસંવેદનના બળથી
 યાણાય તેવો છે, પકડી ગાણાય તેવો છે. આત્મા જ્ઞાન આદિ

અનંત ગુણથી ભરપૂર ભરેલો છે. તે અલિંગમહુલુ છે, એટલે કે બહારના કોઈ ચિન્હથી પકડાય તેવો નથી.

ધૂમાડાદ્વારા અગ્નિ છે એમ અનુમાન કરી શકાય છે પરંતુ આત્મા માત્ર અનુમાન વડે પકડાય તેવો નથી, આત્મા પીતે પીતાથી પીતાવડે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે આત્મા યદ્યર્થપણે અનુમાનથી એટલે કે સમ્યક્જ્ઞાનથી પકડી શકાય ખરો, પણ વિકલ્પ છે, મારે પરોક્ષ છે.

આત્મામાં સંસ્થાન નથી, એટલે કે આત્મામાં જડનો કોઈ આકાર નથી, આત્માનો પીતાનો અર્થ આકાર આત્મામાં છે. શરીર શક્તિ જડના આકારથી આત્મા ઝાળખાવી શકાય તેમ નથી, મનથી વાણીથી કે વિકલ્પથી તે પકડાય તેવો નથી, મનથી, વાણીથી કે વિકલ્પથી તે ઝાળખાય તેવો નથી

મતિ શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ આત્માને જાણવા મારે આવે છે ખરા, પરંતુ એવા ભેદ તે જ્ઞાનના એકલા સામાન્ય સ્વભાવમાં નથી, મારે એવા પર્યાયના ભેદો ઉપર લક્ષ મૂકવાથી પણ આત્મા પકડી શકાતો નથી તેમ કહ્યું છે, અહીં તો એકલા સામાન્ય સ્વભાવની વાત કરી છે અંતરમાં આત્માના એકલા સ્વાનુભવની વાત કરી છે

મતિ શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા આત્મા યદ્યર્થ નિઃશક્ટપણે જાણી શકાય ખરો, પરંતુ તે વિકલ્પ સહિત છે, પરોક્ષ છે, અને સ્વાનુભવ છે તે પ્રત્યક્ષ છે. સ્વાનુભવ વખતે મતિ શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાય ભેદો વિકલ્પ સહિત હોતા નથી. એકલા સામાન્યજ્ઞાનમાં એવા ભેદો લાગુ પડતા નથી, સ્વાનુભવ છે તે અર્થે પ્રત્યક્ષ છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં તો અહું સંપૂર્ણપણે પ્રત્યક્ષ છે.

આત્મા પીતાના અનુભવના નિઃશક્ટના બળથી ત્રણેકાગ પ્રત્યક્ષ છે, તે પીતે પીતાના સ્વસંવેદનના બળથી જાણાય તેવો છે આત્મા, શબ્દ વગેરે કોઈ બહારના ચિન્હથી પકડાય એવો નથી પરંતુ પીતાના અનુભવના વેદનના બળથી તે પકડાય એવો છે

આત્માને જાણવા માટે મતિ શ્રુતજ્ઞાન વડે અનુમાન થવું શકે છે પણ તે અનુમાન પગેક્ષ છે, ઉલ્લુ છે, અધુરું છે, સમ્યક્જ્ઞાન વડે થયેલું અનુમાન તે અટકણ નથી, પણ યથાતથ્ય છે, પરંતુ તે પગેક્ષ છે, અને સ્વાનુભવ તે પ્રત્યક્ષ છે ચૈતન્ય ભગવાનની અદ્ભુતનિધિ પાતે પોતાથી પોતામાં ઝાળખીને દરવાથી પ્રત્યક્ષ જણાય છે હર્ષ ગાકના નિકાત્રી વેદને કાઢી નાખે તે આત્મા પોતાના વેદનથી પ્રત્યક્ષ છે. અખડાનંદ પ્રભુ પાતે પોતાથી જાણી ગાયક એવો છે, પકડી શકાય તેવો છે, અનુભવ કરી શકાય તેવો છે. ધીમ કોઈથી આત્મા પકડી શકાય તેવો નથી માટે આત્મા અલિંગમહુલ છે

જે શ્વેા હર્ષ-ગાકમા પાતાને મુખી દુઃખી માને છે અને તેમા પોતાપણાની કલપના કરે છે તે પોતાને નમાસી ચીજ માને છે. પરં વસ્તુને દેખીને જેને હર્ષ ધાય તેવું એમ માન્યું કે માન આત્મામા કાંઈ માલ નથી મારામાં કાંઈ ગાંતિ નથી, એટલે માટે પરને આત્મા મુખ લેવાની જરૂર પડે છે, પરં તે પરાશય વિકાર છે કે અવિદ્યા? મુખ છે કે દુઃખ? પરાશયપણ તે દુઃખ છે, વિકાર છે પરાશયભાવ તે મુખ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં લોઈ ગઈ નહિ

સઘળું પરવરા તે દુઃખ લગાડ.
 નિજનગ તે મુખ લહીએ;
 એ દષ્ટે આતમ મુખ પ્રગટે,
 કહેા મુખ તે કેમ કહીએ રે
 ભવિકા વીર વચન અવલોકો

વીર ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુ દેવાધિદેવને ત્રણકાળનું જ્ઞાન કરીને વાણી છૂટી છે તે કહે છે કે હું પ્રાણીએ! સઘળું પરવરા તે દુઃખનું લક્ષણ છે, પરાધીનતાએ મુખ લેવું તે જરૂર દુઃખ છે, પરાધીનતા એ દુઃખનું ત્રિકાળ અમાનિત લક્ષણ છે આત્માની શાંતિ ભૂલીને જે મુખ વેદું છું તેમ માને છે તે જરૂર પરેખર દુઃખ જ છે.

પોતાને ભૂલીને- બહારમાં સોનામાં, રૂપામાં, પોળીઆમાં, (પૈસામાં) બાવડીમાં, છાકરાંમાં, સુખ અને આનંદ લે છે, તેમાં હાશ ! હાશ કરી આનંદ વેદી રહ્યો છે પણ તે બધું દુઃખ છે, તેમાં સુખ નથી પણ તે એકલી દુઃખની મૂર્તિ છે. પરાધીનતા છે તે બધું દુઃખ છે દુઃખનું લક્ષણ છે નિઃશ્વશ તે સુખ છે આત્માને પરાધી નિરાગો જાણીને મનનું આસંખન છોડીને સ્વાધીનપણે એક અંશે જે આત્માનું વેદન થાય તે સ્વસંવેદન છે, તે જ આત્માનું સુખ છે સ્વવશે સુખ છે. શરીર-મન-વાણી ગુણાશુભ પરિણામ વગેરે પરના કોઈ પણ પ્રકારના અવસંખન વડે સુખ નથી પણ પરાધીનતા છે; એવી દૃષ્ટિ વડે સ્વ-રૂપમાં ઠરવાથી સ્વભાવ સુખ પ્રગટે છે તે સુખ વચનાતીત છે, એમ શ્રી વીર ભગવાન દેવાધિદેવે કહ્યું છે.

વિકારમાં સુખ નથી, વિકાર તે પરાધીનતા જે સંસારનો શોક અને સંસારનો હર્ષ તે બંનેની એક જાન છે તે બે ચંડાલણીના પુત્રો છે. વિભાવરૂપ-વિકારરૂપ ચંડાલણી એના પુણ્ય અને પાપ બે પુત્રો છે. શુભભાવમાં કપાય મંદ છે, અને અશુભભાવમાં કપાય તીવ્ર છે. જેમ ચંડાલણીના બે પુત્રમાંથી એક પુત્ર નાનપણથી વ્યાધિશુના ઘરે રાખ્યો હોય, ને એક પોતાને ઘરે રાખ્યો હોય પરંતુ બંને ચંડાલણીના જ પુત્રો છે તેમ શુભભાવમાં કપાય મંદ છે અને અશુભભાવમાં કપાય તીવ્ર છે પણ તે બંને વિકાર છે ચંડાલણીના જ પુત્રો છે, તેમાં શુભ તે સુખરૂપ અને અશુભ તે દુઃખરૂપ કંઈ રીતે હોઈ શકે ? કોઈ પ રીતે હોઈ શકે નહિ, કારણકે તે બંનેમાં વિકારનું જ વેદન છે, પુણ્યનું વેદન અને પાપનું વેદન તે બંને વેદન પરાશ્રય વેદન છે તે વેદન ભગવાન આત્માના ઘનું નથી, માટે તે ચંડાલણીના પુત્રો છે.

આવો પુણ્ય-પાપ વગરનો આત્મા તેનું સ્વસંવેદન થઈ શકે છે-અનુભવ થઈ શકે છે. આવા આત્માનો અનુભવ ચાથે પાંચમે ગુણસ્થાને ચૃદસ્થાનમમાં પણ થઈ શકે છે, એકંતો આત્મા સ્વબનુ-

તેનો ભરાસો છોડીને જ્યા ત્યા મુખ માગવુ તે લિખાગીને કૂજે શેઠવા માગવા જેવુ છે પરને પોતાવુ નહિ માનતા ચૈતન્ય ભગતી જ્યોત જે છે તે જ હું છુ એના સ્વતંત્ર સ્વભાવની આગઆણ કરીને તેમ ક્ષિય થવુ તે જ મુક્તિનો ઉપાય છે

કેવો છે તે ચૈતનાગુણ ? જે સમસ્ત વિપ્રતિપત્તિઓનો (જીવને અન્ય પ્રમરે માનસરૂપ ઝડાનો) નાશ કરનાર છે પહેલા તા પ્રકાશમાન મુદીને અસ્તિત્થી ખતાવ્યુ હને નાશ કરનાર મુદીને નાસ્તિત્થી વાત મુદી

આમાનો ચૈતનાગુણ તે સર્વ ઝડાનો નાશ કરનાર છે, સર્વ વિલા વેલો નાશ કરનાર છે કેટલાક મુદ છે કે મોક્ષમાર્ગમા ગમની મઠ ખરી કે નહિ ? પુણ્યની મઠ ખરી કે નહિ ? દહની મઠ ખરી કે નહિ ? કપા યની મદલાથી વર્મ થાય કે નહિ ? એના સર્વ મોક્ષમાર્ગને અન્ય પ્રમરે માનનાર ઝવડાઓનો ચૈતનાગુણ નાશ કરનારો છે જલક્રવા જેના સિ વાય જે ભાવ દેખાય તેનો ચૈતન્ય સ્વભાવ નાશ કરનારો છે ચૈતનાગુણ પગલુ અનન્યન કરનારો નથી પણ પોતાવુ અનન્યન કરનારો છે, આ વર્મની રીત અને પદ્ધતિ છે આ મોક્ષમાર્ગની પદ્ધતિ છે

ચૈતના ગુણ સર્વ વિપ્રરોનો નાશ કરનારો છે જેવો પોતાવુ સર્વસ્વ ભે જ્ઞાની જીવોને સોપી દીધું તે એને કે વર્મી જીવને એમ ભાન છે કે આ જ્ઞાય છે તે જ હું છુ જીવ કોઈ ભાને તે હું નથી તેમ પોતાના ભેદ વિજ્ઞાનને પોતાવુ સર્વસ્વ સોપી દીધુ તે આન ન વગવસ્વભાન ઉપર દૃષ્ટિ પડતા તે સ્વરૂપ હું છુ અને જીવ ભાને તે આતમા નથી એમ ભે જ્ઞાન નડે પોતાવુ સર્વસ્વ પોતાને સોપુ છે અતર ભે જ્ઞાનના વિવેક સિનાન જીવને આ ખમર પડે તેમ નથી એ મીને ભે વિજ્ઞાનીને પોતાવુ સર્વસ્વ આપીને મુક્તિ વગના ગુણ કેવો છે તે ભે વિજ્ઞાની સિનાન કોતિ નથી ચૈતન્યનો નિઃસ્વભાન અનાદિ અનત છે અનત ધન સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપનો નિર્મુક્ત

અને રાગ-દ્વેષ હુર્ષ-શોક વગેરે આકુળિતભાવ તે હું નહિ તેમ પોતે સ્વપરનો વિવેક કરી, પોતાનું સર્વસ્વ પોતે પોતાના સમ્યક્જ્ઞાનને સોંપી દીધું છે. આ ગાથાનો ભાવ ખડુ અપૂર્વ છે. ભગવાન ત્રિલોક-નાથ તીર્થ-કરદેવ પાસેથી આવેલી દિવ્યધ્વનિ છે, પરંપરાએ આવેલા આગમમાં ભગવાનની આવેલી તે દિવ્યધ્વનિ છે. કુંદકુંદાચાર્ય દેવે તેની ખડુ અદ્ભુત રચના કરી છે અને તેના ઉપર અમૃતચંદ્રાચાર્ય-દેવે ભારે સરસ આજોષ કર્યો છે.

વળી કેવો છે તે ચેતનાશુભ ? સમસ્ત લોકાલોકને આસીભૂત કરી જાણે કે અત્યંત વૃક્ષ (સુખી) હોય તેમ સર્વ કાળે કિંચિત્-માત્ર પણ ચલાયમાન થતો નથી અને એ રીતે સદાય જરા પણ નહિ ચળતું અન્ય દ્રવ્યથી અસાધારણપણું હોવાથી જ (અસાધારણ) સ્વભાવભૂત છે.

સમસ્ત લોકાલોક આત્માના સ્વભાવમાં જણાય એવો આત્માનો સ્વભાવ છે, સમસ્ત લોકાલોક આત્માના જ્ઞાનમાં સમાર્થ જાય છે એટલે કે જણાય જાય છે, આસીભૂત એટલે જ્ઞાનમાં તે લોકાલોક કોળીધો થઈ જાય છે.

અનંત ભવથી અનંતા ભવના ભાવ જાણતો આવે ■ તેથી તેનું જ્ઞાન પણ અનંત છે, અનંત ભવમાં આત્મા નિત્યપણે જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, ભવ, ભાવ અનંતા જાણ્યા, છતાં પણ જ્ઞાન ખૂટ્યું નહિ જેમ આ ભવના નાનપણથી અત્યારમુઠ્ઠીના ખત્રા ભાવો જાણતો આવે છે તોપણ ભાર થયો નહિ, તેવી રીતે અનંતા ભવના ભાવો જાણતો આવે છે તોપણ ભાર થયો નહિ અને જ્ઞાન ખૂટ્યું નહિ, તેવી રીતે જ્ઞાન તદ્દન નિર્મળ થતાં સમસ્ત લોકાલોકને એક સમયમાં જાણે તેવો તેનો સ્વભાવ છે. સમસ્ત લોકાલોક જ્ઞાનમાં કોળીધો થઈ જાય છે, અનંતને જાણ્યા છતાં જ્ઞાન ખૂટતું નથી.

મારો જ્ઞાન સ્વભાવ છે એમ ભાન કરે તો પૂર્ણ અવસ્થા

પ્રગટે, રાગ-દ્વેષમાં ન અટકે તો પૂર્ણ અનસ્થા પ્રગટે; આ ઠીક અને
 આ અડીક એમ માની પરમા અટકે તો બસ પદાર્થોને જાણી શકે
 નહિ, પણ હું તો માત્ર જાણનાર છું, જાણતું એજ માગે સ્વભાન છે
 હું પ્રજ્ઞાકાળને જાણનારો તે રાગ-દ્વેષ વગરનો છું, વર્તમાનમા અત્યારે
 પણ હું એવો જ છું એવી દૃષ્ટિ કરીને સ્વભાવમા ઠર્યા ત્યા સ્વ
 ભાનમા અત્યંત તમેપણે મુખનો મીણા ચડી ગયો. પરનય બીભાન
 છૂટીને સ્વાનવ બીભાવ પ્રગટ થયો, ત્યા અત્યંત તમે થયો.

હોવાથી બીજા પદાર્થો સાથે સાધારણપણે વહેંચાયેલો નથી પરંતુ બીજા પદાર્થથી અસાધારણ એટલે કે વિશેષ છે, અનેરા પદાર્થથી ચલાયમાન થતો નથી, અનેરા પદાર્થથી સાધારણ નથી, અનેરા પદાર્થમાં વહેંચાયેલો નથી માટે અસાધારણ છે, અને તેથી સ્વભાવ-ભૂત છે. એવા આત્માના સ્વભાવની શ્રદ્ધા ન થાય ત્યાંમુઠ્ઠી સત-સમાગમ કરીને સમજવાનો પ્રયાસ કરવો. વસ્તુસ્વભાવ ચલાયમાન ન થાય તેવો છે, એટલે કે અચલાયમાન છે એવા વસ્તુસ્વભાવની શ્રદ્ધા થાય તો પછી સ્થિરતાનો પ્રયત્ન જરૂર થાય જ, અને પૂર્ણ સ્થિરતા થવાથી જરૂર મુક્તિ થાય જ.

આવો ચૈતન્યરૂપ પરમાર્થસ્વરૂપ શુભ છે. જેનો પ્રકાશ નિર્મળ છે એવો આ ભગવાન આ લોકમાં એક, ટંકોત્કીર્ણ, લિપ્ત જ્યોતિ-રૂપ વિરાજમાન છે.

આ લોકમાં આત્મા શક્તિથી તો ભગવાન છે. સમ્યક્દર્શન થતાં અમુક અંશે ભગવાન થાય છે અને કેવળજ્ઞાન થતાં સંપૂર્ણ ભગવાન થાય છે. શુદ્ધ દ્રવ્યદૃષ્ટિમાં શક્તિ વ્યક્તિના ભેદ નથી, પાતે પ્રગટપણે ભગવાન જ છે. એવો ભગવાન આત્મા જેનો પ્રકાશ, જેનું તેજ, જેની જ્યોત સદાય નિર્મળ છે, એવો ભગવાન આત્મા આ લોકમાં, બધા જગતના જડ દ્રવ્યોથી, બીજા બધા શુભોથી અને પાતાની અવસ્થામાં થતાં રાગ-દ્વેષના વિભાવોથી લુપ્ત, પાતે એક છે. કોઈ પર દ્રવ્યોથી ન ભૂંસાય એવો ટંકોત્કીર્ણ છે. ગર્વથી લુપ્ત એવો પાતે પાતાના સ્વભાવમાં મિરાજમાન છે, પાતાના સ્વભાવમાં શાંત છે. તેવા સ્વભાવને અણવો રૂચવો અને અંતગ નિયર ધવું, તેમ કહ્યું છે અને તેમ થવાથી દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તે ત્રણે યદને પાતામાં એક પ્રકારે મિરાજમાન થાય છે તેમ કહ્યું.

હવે આ જ અર્થનું કવચરૂપ કાવ્ય કહી એવા આત્માના અનુભવની પ્રેરણા કરે છે:-

પ્રગટે; રાગ-દ્વેષમાં ન અટકે તો પૂર્ણ અવસ્થા પ્રગટે; આ ઠીક અને આ અઠીક એમ માની પરમાં અટકે તો બંધા પદાર્થોને જાણી શકે નહિ, પણ હું તો માત્ર જાણનાર છું, જાણવું એજ મારો સ્વભાવ છે. હું ત્રણકાળને જાણનારો તે રાગ-દ્વેષ વગરનો છું, વર્તમાનમાં અત્યારે પણ હું એવો જ છું એવી દૃષ્ટિ કરીને સ્વભાવમાં ઠરે ત્યાં સ્વભાવમાં અત્યંત તમ્સપણે મુખનો મીણો ચડી ગયો. પરાવલંબીભાવ છૂટીને સ્વાવલંબીભાવ પ્રગટ થયો, ત્યાં અત્યંત તમ્સ થયો.

ભાઈ ! તારા આત્મામાં આ કાળ સારો અને આ કાળ ખરાબ એવો સ્વભાવ નથી પણ માત્ર જાણનારજ તું છે. ત્રણકાળ ત્રણલોકને જાણવાનો તારો સ્વભાવ સામર્થ્યવાન છે. તે જાણવા દેખવામાં તમ્સ થતાં કોઈ પણ કાળે અંશ માત્ર પણ ચલાયમાન થતો નથી એવો તારો સ્વભાવ છે, ત્રણકાળને જાણનારું જ્ઞાન અત્યંત તમ્સ છે તે પાતાના સ્વભાવથી કદી પણ અળતું નથી.

માણસો જેમ ખાઈ પી ને તમ્સ થઈને બેઠા હોય તેને જગતનાં છવો તમ્સ માને છે. ચારે બાજુની સગવડતા હોય તેને લોકો તમ્સ માને છે, અત્યારે દિવાળીના દહાડા છે ને? એટલે તો જાણે ફાલેયો ફૂલેયો ફરશે, એકરો. પહોરશે, ખાશે, પીશે, તલવારી લાપશી, હર્ણી-થરા, ધુધરા વગેરે ઉડાવશે, અને જાણે મુખમાં તરબોળ હોય એમ તમ્સ માનશે, પરંતુ તે સાચી તમ્સ છે જ નહિ.

આત્માનાં જાણવા દેખવાનો સ્વભાવ છે એમાં ઠેર તો એવી તમ્સ થાય કે પાછો ચલાયમાન ન થાય, અને એવો મુખનો મીણો ચડી જાય કે તે મીણો પાછો ઊતરે નહિ, મોહનો મીણો તે આકૃષ્ટતાવાળો છે અને આ સ્વભાવનો મીણો તે પરમ મુખમયી છે, મોહનો મીણો તે નાશવાન છે, અને ભગવાન ચૈતન્યના સ્વભાવનો મીણો તે અવિનાશી છે. જાણનાર જોનારમાં એવો તમ્સ થાય કે કોઈ કાળે તેમ ચલાયમાન થતો નથી, એ રીતે ચલાયમાન નહિ થતો

હોવાથી બીજા પદાર્થો સાથે સામારણપણે વહેંચાયેલો નથી પરંતુ બીજા પદાર્થથી અસામારણ એટલે કે વિરોધ છે, અનેરા પદાર્થથી ચલાયમાન થતો નથી, અનેરા પદાર્થથી સામારણ નથી, અનેરા પદાર્થમાં વહેંચાયેલો નથી માટે અસામારણ છે, અને તેથી સ્વભાવભૂત છે. એવા આત્માના સ્વભાવની શ્રદ્ધા ન થાય ત્યાંમુઘી સત્-સમાગમ કરીને સમજવાનો પ્રયાસ કરવો વસ્તુસ્વભાવ ચલાયમાન ન થાય તેવો છે, એટલે કે અચલાયમાન છે એવા વસ્તુસ્વભાવની શ્રદ્ધા થાય તો પછી સ્થિરતાનો પ્રયત્ન જરૂર થાય જ, અને પૂર્ણ સ્થિરતા થવાથી જરૂર મુક્તિ થાય જ.

એવો ચૈતન્યરૂપ પરમાર્થસ્વરૂપ જીવ છે જેનો પ્રકારા નિર્મળ છે એવો આ ભગવાન આ લોકમાં એક, ટંકોત્કીર્ણ, ભિન્ન જ્યોતિ-રૂપ વિરાજમાન છે.

આ લોકમાં આત્મા શક્તિથી તો ભગવાન છે. સમ્યક્દર્શન થતાં અમુક અંશે ભગવાન થાય છે અને કેવળજ્ઞાન થતાં સંપૂર્ણ ભગવાન થાય છે. શુદ્ધ દ્રવ્યદષ્ટિમાં શક્તિ વ્યક્તિના ભેદ નથી, પોતે પ્રગટપણે ભગવાન જ છે. એવો ભગવાન આત્મા જેનો પ્રકારા, જેનું તેજ, જેની જ્યોત સદાય નિર્મળ છે, એવો ભગવાન આત્મા આ લોકમાં, અંત્રા જગતના જડ દ્રવ્યોથી, બીજા બધા જીવોથી અને પોતાની અવસ્થામાં થતાં રાગ-દ્વેષના વિભાવોથી જુદો, પોતે એક છે કોઈ પર દ્રવ્યોથી ન ભૂંસાય એવો ટંકોત્કીર્ણ છે સર્વથી જુદો એવો પોતે પોતાના સ્વભાવમાં વિરાજમાન છે, પોતાના સ્વભાવમાં ગોભે છે. તેના સ્વભાવને ઝાણવો કચવો અને અતર ચિત્ર થવું, તેમ કહ્યું છે અને તેમ થવાથી ઈર્ગન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તે ત્રણે ધરને પોતામાં એક પ્રકારે મિગજમાન થાય છે તેમ કહ્યું

હવે આ જ અર્થનું કળગરૂપ કાવ્ય કહી એવા આત્માના અનુભવની ગ્રેણા કહે છે:-

અનુભવ કરો. તે જ સુખનો ઉપાય છે, બધા ભવ્ય પ્રાણીઓ આ સુખ સ્વભાવ આત્માનો જ અનુભવ કરો પરથી નિરાળા લગવાન આત્માનો જ અનુભવ કરો તે અનુભવનો અભ્યાસ કરવાનો જ ઉપદેશ છે.

લગવાન મહાવીરનો શોધ જવાનો દિવસ છે, આજ ચીંટાની પાછલી શત્રુ લગવાન મહાવીર શોધ પધાર્યા છે, એટલે કે કાલે દિવાળીના પરોઢિયે લગવાન મહાવીર શોધ પધાર્યા છે, આજે વાત પણ લગવાન મહાવીરે જેના વડે શોધ કર્યો તેવો અનુભવ કરવાની આવી છે.

ચિત્તશક્તિથી અન્ય જે ભાવો છે તે બધા પુદ્ગલદ્રવ્યસંબંધી છે તે પોતાના નથી, જીવોએ પરદ્રવ્યને પોતાનું માનીને ઉકરડા ઉથા-મ્યા છે. જેમ શાંક હોય તે ઉકરડામાં જાય ને પછી તેમાં માથું મારીને ઉકરડા ઉથામે, ભીંતમાં માથું મારે તો ભીંત તુટ નહિ તેથી ઉકરડામાં માથું મારીને ઉકરડા ઉથામે છે, અને પછી માને છે કે હું જીવો, એમ જગતના પ્રાણીઓ અંતરમાં અનંતવીર્ય પડ્યું છે તેને નહિ ખોલતાં જગતના નાશવાન પદાર્થ, અનિત્ય વસ્તુ જે મોટર, રેડીયો, મકાન અને પૈસા વગેરેમાં મમત્વ કરીને હુપ્ત માને કે હું જીવો, પણ અરે! તેમાં તું શું જીવો, તે તો એકલા ઉકરડા ઉથા-મ્યા છે, તે બધા પુણ્ય અને પાપના ઉકરડા છે, તેમાં માર્યાં માર્યાં, અને પછી બહુમદારપણું કર્યું. પણ ભાઈ! તે તારું સ્વરૂપ નથી તે બધું પુદ્ગલદ્રવ્યનું સ્વરૂપ છે.

હવે જ ગાથામાં ૨૯ બોલ આવે છે. તે ૨૯ બોલના ખીચ-ડાથી આત્મા જુદો છે તેમ બતાવે છે, તે ૨૯ બોલનો ઉકરડા છે, તે ઉકરડા આત્મામાં નથી તેમ હવે કહેશે. તે ગાથાની સૂચનિકારૂપે શ્લોક કહે છે:—

(અનુક્રમ)

ચિત્તક્રિયાપ્તસર્વસ્વસારો જીવ દ્યાનયમ્ ।

અતોઽતિરિક્તાઃ સર્વેઽપિ ભાવાઃ પૌદ્ગલિકા અમો ॥૩૬॥

અર્થ:-ચેતન્યશક્તિથી વ્યાપ્ત જેનો સર્વસ્વ-સાર છે એવો આ જીવ એવો જ માત્ર છે, આ ચિત્તશક્તિની શૂન્ય જે આ ભાવો છે તે બધાય પુદ્ગલવચ્ચ છે-પુદ્ગલનાં જ છે.

અ ર એક ચેતન્યશક્તિ ત્રિમાત્ર ક્રુવ છે તે ચેતન્યશક્તિથી વ્યાપ્ત એટલે પ્રસરેલ જેનો સર્વસ્વ સાર છે તેમાં પુણ્ય-પાપ ઠીક-અઠીક વગેરે જે ભાવો થાય તે બધા વિકારનો ઉકરડો છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી આત્મા ચેતન્યબિંમ જ્ઞાન આનંદની મૂર્તિ છે તે ચેતન્યમાં અસ્તિત્વ, નસ્તુત્વ, પ્રમેયત્વ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આનંદ આદિ અનંતગુણો છે તે અનંતગુણો આત્મામાં પ્રસરેલા છે, અને તેટલો જ આત્મા છે, તે જ આત્માનો સર્વસ્વ સાર છે. ચેતન્ય-શક્તિથી શૂન્ય જેટલા ભાવો છે તે ચેતન્યના નથી એ લા આત્માના સ્વભાવ સિવાય જેટલો પરભાવ દેખાય તે બધા પુદ્ગલના ભાવો છે તેમ આ ■ ગાથામાં આવશે આ ગાથામાં એટલો પરમ પારિશુક-મીક ભાવ આવશે આ ગાથામાં ભગવાન આત્મા એકલો કેવો છે તેને બતાવના માટે ઓગણત્રીશ બોલ લેશે અને તે ઓગણત્રીશ બોલમાં બીજા સેકડા બોલ સમાવી રંગે

૧૯૯૬ આસો વદ અમાસ શુક્ર, દિવાળી

અનિકાગ આત્માનો ચાલે છે આત્માનો ચેતના સ્વભાવ છે, ચેતના એવે જલજુ અને દેખવું તેમાં સયોગી ભાવ જેટલા થાય તે પર અપેક્ષાના ■ ચેતન્યના શુદ્ધ સ્વભાવની દષ્ટિ બધાંમુઠી ન થાય ત્યાંમુઠી અતરથી ખીનના ધર્મ અનવ્રતા ન પ્રગટે એટલે ?

મોક્ષ-સા ન પ્રગટે

હજાર કાચના કડકાની વચ્ચે હીરો પડ્યો હોય તે હીરો સંયોગમાં પડ્યો છે, તે હીરાની જેને કિંમત લાગે તે સંયોગમાં પડેલા હીરાની પરિક્ષા કરી હીરાને કાચથી જુદા લઈ લે છે. એમ કર્મના સંયોગ વચ્ચે અનાદિનો ચૈતન્યમૂર્તિ જ્ઞાનજ્યોત નિરાળો હીરો પડ્યો છે, એવા ચૈતન્યસ્વરૂપને જેને પ્રાપ્ત કરવું છે તે સત્સમાગમનુ નિમિત્ત પામીને ચૈતન્યમૂર્તિ આત્માની અરાખર ઝાળખાણ કરીને શ્રદ્ધા કરી તે સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈ શોક્ષકશા પ્રગટ કરે છે. એ રીતે ચૈતન્યમૂર્તિ હીરાને શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર દ્વારા જુદા કરી લે છે

આજે માંગલિકનો દિવસ છે. વીર ભગવાનના નિર્વાણ કલ્યાણીકનો આજે દિવસ છે આજથી ચોવીસોસીત્તેર વર્ષ પહેલાં આ ભરતક્ષેત્રમાં મહાવીર ભગવાન ધિરાજતા હતા, તે મહાવીર ભગવાનનો જન્મ કલ્યાણીક દિવસ ચૈત્ર મુદ તેરશનો થયો હતો. તેમને ૭૨ વર્ષ પુરા થયા અને નિર્વાણ પામ્યા, તે નિર્વાણ કલ્યાણીકનો આજે દિવસ છે. શાસ્ત્રની આજે કારતક વદ અમાસ છે અને અત્યારે અહીંની ચાહુ આસો વદ અમાસ છે મારવાડમાં અત્યારે ગાત્ર પ્રમાણે કારતક વદ અમાસ ચાલે છે,

મહાવીર પરમાત્મા પણ જેવા આ અથા આત્મા છે તેવા આત્મા હતા, તે પણ પહેલાં ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરતા હતા, તેમાંથી તે ઉત્તતિક્રમમાં ચડતાં ચડતાં તીર્થકર થયા. ભગવાન ચાર ગતિમાં હતા તેમાંથી સત્સમાગમે અનુક્રમે આત્માનું જ્ઞાન થયું. જેમ ચોસઠ પોરી પીપરને પીસતાં પીસતાં તીળી તીળી થતી જાય છે તેમ આત્મામાં પરમાનંદ ભર્યો છે તે પ્રયાસવડે બહાર આવે છે. તેમ મહાવીર ભગવાનના આત્મામાં પરમાનંદ ભર્યો હતો તે પોતે અનુક્રમે પ્રયાસ કરી પ્રગટ કરે છે, મન, વાણી, દેહથી જૂદું તત્ત્વ આનંદ-મૂર્તિ હું તેમ જ્ઞાન કરે છે.

મહાવીર ભગવાન આ જીવ પહેલાં દશમાં સ્વર્ગમાં હતા,

અને ત્યાર પહેલાં નંદ નામના રાજાના ભવમાં આત્માના ભાન સહિત ચારિત્ર પાળ્યું હતું, નગ દિગંબર મુનિ થયા હતા, તે મુનિ-પણામાં સ્વરૂપની રમણતામાં રમતા હતા, ત્યાં તે ભવમાં તેમણે તીર્થંકર ગોત્ર ખાંધું હતું, એક પુણ્યનો રજકણ કે એક શુભરાગનો અંશ-હોકે તે માઈ સ્વરૂપ નથી, તે માઈ કર્તવ્ય નથી, એવા ભાનમાં સ્વરૂપની રમણતામાં રમતા હતા. એવી દગાની ભૂમિકામાં શુભ વિકલ્પ આવે છે કે અરેરે! જીવોને આવા સ્વરૂપનું ભાન નથી, સ્વરૂપ રમણતામાંથી બહાર આવતાં એવો વિકલ્પ હોયો કે અહા! આવો ચૈતન્યસ્વભાવ! તે બધા જીવો કેમ પામે! “ સર્વ જીવ કઈ શાસનરસી, એસી ભાવ દયા મન ઉલ્લસી ” બધા જીવો આવો સ્વભાવ પામી બધ તેવો વિકલ્પ આવ્યો પરંતુ વાસ્તવિક રીતે એનો અર્થ એમ છે કે અહા! આવો મારો ચૈતન્યસ્વભાવ પૂરો ક્યારે થાય! હું પૂરો ક્યારે થાઉં! તેવી ભાવનાનું જોર છે અને બહારથી એમ વિકલ્પ આવે છે કે અહા! આવો સ્વભાવ બધા જીવો કેમ પામે! તેના ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવથી તીર્થંકર ગોત્ર બધાયું.

જે ભાવે તીર્થંકર પ્રકૃતિ બધાણી તે ભાવ પણ આત્માને લાભ કરતો નથી એ શુભરાગ તૂટશે ત્યારે ભવિષ્યમાં કેવળજ્ઞાન થશે. એ તીર્થંકર પદે જે વાણી છૂટશે તે વાણીના રજકણો સ્વરૂપના ભાનની ભૂમિકામાં બધાય છે. આ રાગ માઈ કર્તવ્ય નથી એમ ભાન હતું અને સ્વરૂપમાં રમતા હતા, એની ભૂમિકામાં તીર્થંકર પ્રકૃતિ બધાય છે. રાગને લાભરૂપ માને તે ભૂમિકામાં તીર્થંકર પ્રકૃતિ બધાય નહિ, પરંતુ રાગ મને લાભરૂપ નથી ગમતો હું કર્તા નથી એવા ભાનની ભૂમિકામાં તીર્થંકર પ્રકૃતિ બધાય છે.

મહાનીર ભગવાને નદરાજાના ભવમાં એવી વાણી બાધી કે ભવિષ્યમાં પાત્ર જીવોને લાભ આપે, બધ પારનું નિમિત્ત થાય, બીજા જીવોને તમનાનું સમીકૃષ્ટ નિમિત્ત થાય એવી તીર્થંકર પ્રકૃતિ બાધી.

અને જ્યારે તીર્થંકરદેવતા ભવમાં ધ્વનિ છૂટશે ત્યારે અનેક જીવોને તારવાણું તે નિમિત્ત થયે

મહાવીર ભગવાનના જીવે ન દર્શાવતા ભવમા ચારિત્ર પાઠ્યુ અને પછી અનુક્રમે આયુષ્ય પુરું કરી ત્યાંથી દશમાં સ્વર્ગમાં ઉત્તર થયા, ત્યાં દશમાં સ્વર્ગમાં તે દેવપણે ભગવાનનું આયુષ્ય છ મહિના બાકી રહે છે ત્યારે છ મહીના અગાઉથી ખીજા દેવોને અગર પડે છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં છ મહિના પછી ત્રીસલા રાણીની કૂખે, દશમાં સ્વર્ગમાંથી ભગવાન ચોવીશમાં તીર્થંકર આવશે, એટલે તે દેવો છ મહિના અગાઉથી માતા પાસે આવીને માતાની સેવા કરે છે, દેવો માતા પાસે આવીને કહે છે કે ધન્ય માતા ! રત્ન કૂખ તારણી ! તારા કૂખે છ મહીના પછી જગતના તારનાગ, ધણા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર, ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર આવવાના છે. છ મહીના પહેલાં દેવો માતા પિતાને ઘેર રત્નના વરસાદ વરસાવે છે, આંહી એ રત્નની કિંમત નથી, રત્ન તે તો વૃગ છે જ્યાં દાણા પાકે તેની પાછળ રાડા તો હોય છે તીર્થંકર ભગવાન દાણાનો પાક સાથે લેતા આવે છે અને પુણ્ય તે તો રાડાં છે. જ્યાં સો કંગરી દાણા પાકે ત્યાં સો ભરોડા ખડ તો સાથે થાય જ, પરંતુ તે ખડની કિંમત નથી પણ દાણાની કિંમત છે. ખેડત રાડાં માટે વાવતો નથી પણ દાણા માટે વાવે છે એમ ભાક્ષમાર્ગના દાણાના લોથા જ્યાં પાકે છે, ત્યાં તેની સાથે શુભ પરિણામથી તીર્થંકર પદ, ચક્રવર્તી પદ, વગેરે રાડાં તો સહેજે પાકે છે, રાડાંની હાજીથી રાડાં પાકતા નથી પણ સહેજે પાકે છે

જેને પૂર્ણ પરમાનંદ પ્રગટ થઈ ગયો એવા પરમાત્મા કરીને અવતાર લેતા નથી, પરંતુ જગતના જીવોમાંથી એક જીવ ઉત્પત્તિ કરીને ચડતા ચડતાં જગદ્ગુરુ તીર્થંકર થાય છે જગતના જીવોની એવી લાયકાત તૈયાર થાય છે, ત્યારે એવું ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત પણ તૈયાર થાય છે.

મહાવીર ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા પછી અનુક્રમે તેમનો સવા નવ મહીને જન્મ થાય છે, સુધર્મ ઈંદ્ર આદિ દેવો આવીને ભગ-

વાનનો જન્મ કલ્યાણીક મહોત્સવ કરે છે સુવર્મ ઇંદ્ર સાથે તેમની સચી ઇંદ્રાણી પણ આવે છે અને માતા પાસે જઈને કહે છે હું રત્ન કૂખધારિણી માતા ત્રણલોકના નાથને જન્મ દેનારી જણેતા ! તને ધન્ય છે એમ કહી ભગવાનને લઈને સુવર્મ ઇંદ્રને આપે છે સુવર્મ ઇંદ્ર ભગવાનને હુમ્મર નેત્રો કરીને નીરખે છે, ભગવાનને શ્રેષ્ઠ પર્વત પર લઈ જઈને જન્માભિષેક કરાવે છે, ત્યાં અઠાઈ મહોત્સવ કરે છે. એ રીતે ઇંદ્રો પરમ ભક્તિપૂર્વક ભગવાનનો જન્મ કલ્યાણીક મહોત્સવ કરે છે. કલ્યાણીક મહોત્સવનું વર્ણન સાસ્ત્રમાં ઘણું આવે છે.

જન્મ થયા પછી મહાવીર ભગવાન ત્રીશ વરસ સુધી મહસ્થા-શ્રમમાં રહ્યા, ત્યારપછી પાને દીક્ષિત થાય છે. રૂવો આવીને દીક્ષા કલ્યાણીક મહોત્સવ કરે છે, પ્રભુ પાને દીક્ષિત થઈને બાર વરસ સુધી સ્વરૂપ સમજૂતા કરતાં વિચરે છે, કન્યા નિરોધપણે સ્વરૂપ સમજૂતામાં ઠાળ જાય છે, ત્યારપછી વૈશાખ સુદ દશમને દિવસે શ્રી મહાવીર ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થાય છે, કેવળજ્ઞાનમાં ત્રણઠાળ ત્રણલોકને હસ્તા-મળની પેઠે જાણે છે સ્વપર પદાર્થના અનંતા ભાવો કેવળજ્ઞાનમાં જણાય છે, તીર્થંકરદેવને કેવળજ્ઞાન થયા પછી તુરત ધ્વનિ છૂટે જ, બીજા સામાન્ય કેવળીને માટે એવો નિયમ નહિ પણ તીર્થંકર ભગવાનને તેો નિયમપણે છૂટે જ, પરંતુ મહાવીર ભગવાનને કેવળજ્ઞાન થયું, સગવડરહુ સચાણું, બાર સભા ભરાણી, પણ ધ્વનિ ન છૂટી. ઇંદ્રને વિચાર આવ્યો કે ભગવાનની ધ્વનિ કેમ છૂટતી નથી ! ઇંદ્રે અવધિ-જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકીને જોયું તેો જણાયું કે સભામાં ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર શ્વ નથી, ગૌતમ તે પાત્ર છે, તેમ જણાતાં ઇંદ્ર ધ્યાનપૂર્વક રૂપ લઈ ગૌતમ પાસે ગયા અને ગૌતમ ચાર વેદમાં પ્રવીણ હતા તેમને ચર્ચાના બહુ શોખ હતા તેથી શ્રી ગૌતમસ્વામી મહાવીર ભગવાન પાસે જવા નીકળ્યા, ગૌતમસ્વામી જ્યાં માનસ્થંભ પાસે આવ્યા ત્યાં તેમનું માન ગળી ગયું વીર પ્રભુના દર્શન કરી ધર્મ પામ્યા અને મુનિપણું લીધું. ભગવાનની વાણી ઝીલી શકે એવા સર્વોત્કૃષ્ટ પાત્ર ગૌતમ-

સ્વામીના આવવાથી ભગવાનની ધ્વનિ છૂટી, ગૌતમસ્વામી ચાર જ્ઞાન પામ્યા અને ગણધર પદવી મળી. મહાવીર ભગવાનને કેવળ-જ્ઞાન થયા પછી ઇસક દિવસે દિવ્ય ધ્વનિ છૂટી, એટલે અસાડ વદ એકમને દિવસે ભગવાનની ધ્વનિ છૂટી, અસાડ વદ એકમ તે શાસન જયંતીના દિવસ છે શાસ પૂરકનો દિવસ છે, કેવળજ્ઞાનમાં અનંતા ભાવો જણાય છે તેથી તેમની દિવ્ય ધ્વનિમાં પણ અનંત રહસ્ય આવે છે, જ્ઞાનમાં ભાવ પૂરો છે માટે વાણીમાં પણ પૂરું આવે છે

કેવળજ્ઞાન થયા પછી કોઈ તીર્થંકરનું આયુષ્ય મોટું હોય છે અને કોઈ તીર્થંકરનું આયુષ્ય ઓછું હોય છે, મહાવીર ભગવાનનું આયુષ્ય ૭૨ વર્ષનું હતું. અત્યારે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધર ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ પરમાત્મા સમવસરણમાં ૭૬૦ અને ગણવગે આદિની બાર સભામાં ખીરાજે છે તેમનું આયુષ્ય ચોરાશીલાખ પૂર્વનું છે. જીવનમુક્તાપણે તેરમી ભૂમિકાએ શ્રી સીમંધર પરમાત્મા મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વર્તમાનમાં બિરાજી રહ્યા છે. તેમનું આયુષ્ય મોટું છે.

શ્રી મહાવીર ભગવાન પરમાત્માએ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું એટલે ચાર ઘાતિકર્મોના નાશ થયા. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અતગય. એ ચાર ઘાતિ કર્મોના નાશ થયા. કેવળ જ્ઞાનપણે, જીવનમુક્તદશાએ, તેરમી ભૂમિકાએ ત્રીશ વરસ સુધી વિચર્યા ત્યારપછી ચાર અઘાતિ કર્મ વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચાર કર્મ પાનાપુરીના બહાર ઉદ્ધાનને વિષે નાશ કર્યા, પાના-પુરીના બહાર ઉદ્ધાનને વિષે ભગવાન આજે નિર્વાણ પામ્યા. ભગવાનને કેવળજ્ઞાન તે ત્રીશ વર્ષ પહેલાં થયું હતું અને નિર્વાણ આજે દિવાળીને દિવસે પામ્યા, શાસ્ત્રની રીતે કારતક વદ ચૌદસની પાછલી ગત્રે અને કારતક વદ અમાસની મચાગે નિર્વાણ પામ્યા; અત્યારે અહોની રીતે આસો વદી ચૌદસની પાછલી રાત્રે અને આજે આમો વદી અમાસને પરોઢિયે નિર્વાણ પામ્યા. ચૌદમી ભૂમિકાએ અ, ઇ, ઉ, ઋ, ૠ એટલા શબ્દો બોલાય તેટલીવાર રહે, ચૌમી ભૂમિકાએ

પ્રદેશનું કંપન ટળી જાય છે અને અકંપ થાય છે. પછી શરીર ઝૂંટ
 છે અને ભગવાનનો આત્મા મુક્ત થાય છે. પારિજામિક ભાવ પૂર્વે
 પ્રગટે છે. જીવનમુક્ત ભગવાન દેહમુક્ત થાય છે, જેમ સોંગમાંથી
 ફાલો છૂટો પડે તેમ આત્મા છૂટો પડે છે અને ઉર્ધ્વ શ્રેણીએ ઉપર
 જાય છે, ઉર્ધ્વ ગમન ચૈતન્યનો સ્વભાવ છે તેથી ઉપર સિદ્ધક્ષેત્રે
 જાય છે. આનંદદશા, પૂર્ણાનંદ મુક્તદશા તે અર્દિજ પ્રગટ થઈ
 હુતી પરંતુ પ્રદેશનું કંપન ટળી જતાં, અકંપ થઈને દેહ છૂટી જતાં
 તે પૂર્ણાનંદ મહાવીર ભગવાન આજે દેહ મુક્ત થાય છે, જીવનમુક્ત
 ભગવાન આજે દેહ મુક્ત થયા. પાવાપુરીનું જે ક્ષેત્ર છે ત્યાંથી સમ-
 શ્રેણીએ ઉપર સિદ્ધ ક્ષેત્રે મહાવીર પરમાત્મા બિરાજે છે. એકસો
 આત્મા દેહથી તદન છૂટો થઈ જવો તેનું નામ મુક્તિ, પાતાનો જ્ઞાન
 આનંદ મૂર્તિ સ્વભાવ રહી જવો અને ઊભું બધું છૂટી જવું તેનું
 નામ મુક્તિ. ભગવાન કાર્મણ શરીરથી છૂટી શોક્ષ પદાર્થોને આજે
 ૨૪૭૦ મું વર્ષ બેસે છે ભગવાન મહાવીરનો વિરહ પડતાં ઇંદ્રોને
 પણ પ્રશસ્ત રાગને લઈને આંખમાંથી ચોપારા આંસુ ચાલ્યા જાય છે
 અને કહે છે કે અરે ! આજે ભરતનો સૂર્ય અસ્ત થયો, પરંતુ ભગ-
 વાન મહાવીરનો આત્મા મુક્ત થયો તેથી તેમનો નિર્વાણ કલ્યાણીક
 મહોત્સવ પણ ઉજવે છે.

ભગવાન શોક્ષ પદાર્થો ત્યારે પાવાપુરીમાં ઇંદ્રો અને ડેવોએ આવી
 મહોત્સવ કરેલો, પાવાપુરીમાં દીવા વગેરેથી મોટા માંગલિક મહોત્સવ
 કરેલો તેથી આજના દિવસને દીપોત્સવી કહેવાય છે-દિવાળી કહેવાય છે.

અત્યારે લોકો ચોપડા પૂજન વગેરે કરી સંસાર અર્થે દિવાળી
 ઉજવે છે, પરંતુ ખરેખર તે આજનો દિવસ આત્માના પૂર્ણાનંદ
 સ્વભાવને પ્રગટ કરવાની ભાવનાનો છે. જેવો ભગવાનનો આત્મા છે
 તેવો જ મારો આત્મા છે એમ વિચારી સ્વભાવનું જ્ઞાન કરી વિભાગ
 પરિણામને સ્વરૂપ સ્થિરતા વડે તેહું એમ વીર્ય ઉપાડવાનો આજનો
 દિવસ છે.

જગતના જીવો મરે ત્યારે શોક હોય છે, અને જગવાનની મુક્તિના મહોત્સવ હોય છે, કારણ કે તે મરણ નથી પણ જીવન છે, સહજનંદ સ્વરૂપમાં બિરાજી રહેવાનું આત્માનું જીવન છે, માટે તેના મહોત્સવ હોય છે, પૂર્ણાનંદ, સહજનંદ, સ્વભાવમાં રહેવું તેનું નામ મુક્તિ છે.

શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ વાણી દ્વારા જે સ્વરૂપ કહ્યું તે ગણ-ધરોએ ઝીલ્યું અને તે વાણી આચાર્ય પર પરાએ અત્યાર મુઘી ચાલી આવે છે, આ ભરત ક્ષેત્રમાં કુંદકુંદાચાર્ય પરમ ગુરુદેવે શાસ્ત્રની સ્થાપના કરી છે, શ્રુતની પ્રતિષ્ઠા કરી અપૂર્વ ઉપકાર કર્યો છે. તે વાત જેમ છે તેમ લોકોને બેસવી કઠણ પડે તેમ છે. શ્રી કુંદકુંદાચાર્ય દેવે આ સમયસાર શાસ્ત્ર સર્વોત્કૃષ્ટ યોગથી સમજાવ્યું છે, આ શાસ્ત્રમાં કેવળજ્ઞાન ભયું છે.

લોકો કહેશે કે આ તો નાને મોઢે મોટી વાત છે પરંતુ બાળક અગ્નિને અડે કે મોઢા અગ્નિને અડે પણ તે બંનેને ઉનાપણાના અનુભવમાં કાંઈ ફેર નથી અગ્નિનો સ્વભાવ છે મહિનાના ઠાકરાએ જે જાણ્યો તે જ સ્વભાવ પડિતે-મારિમરે-અને વિજ્ઞાનીએ જાણ્યો છે. બંને એમ જાણે છે કે અગ્નિને અડવાથી ઉનું લાગે, તે અગ્નિના ઉનાપણા સંબંધીના બંનેનાં જ્ઞાનમાં કાંઈ ફેર નથી, બાળક પણ ઉનું લાગવાથી ફરીને અગ્નિને અડવા ન જાય તેમ મોઢા પણ અગ્નિને અડવા ન જાય મોઢા એમ કથન કરે કે અગ્નિ પ્રકાશવાળી છે, અગ્નિ ઉની છે, વગેરે કથન કરે, અને બાળક વિશેષ કથન ન કરી શકે, એ રીતે કથનમાં ફેર પડે, પણ બાળકના અનુભવમાં અને મોઢાના અનુભવમાં કાંઈ ફેર ન પડે.

તેમ જગવાન ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરેવ ત્રણકાળ ત્રણલોકના વિજ્ઞાનના પંડિત છે તેમણે જેવું વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તેવું જ અવિરતિ બાળક જાણે છે, વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું કેવળજ્ઞાનીએ જાણ્યું

છે તેનું જ અવિરતિ આગકે બાણું છે કે-ગી અને ચોથા ગુણસ્થાનની પ્રતીતિમાં કાંઈ ફેર નથી, સ્વભાવની પ્રતીતિ જે-રી કે-ગજ્ઞાનીને છે, તે-રી જ સ્વભાવની પ્રતીતિ ચોથા ગુણસ્થાનના ધણસ્થાનશ્રમમાં રાગ્ય કરતા હોય, લડાગમાં લેવા હોય તેના અવતી સમકીતીને પણ હોય છે સ્વભાવની પ્રતીતિમાં બન્નેમાં કાંઈ ફેર નથી એક પરતુ ગગનો અગ તે માફ સ્વરૂપ નથી તે-રી પ્રતીતિ ચોથા ગુણસ્થાન વાળા સમકીતીને હોવા છતાં તે, દયામાં, દાનમાં, પૂજામાં, ભક્તિમાં, જ્ઞેડાય ખરો, અને શુભ ભાવમાં જ્ઞેડાય છતાં તે અવતી સમકીતીની, કે-ગજ્ઞાનીની, અને સિદ્ધની, સ્વભાવની પ્રતીતિ એક જ મરખી છે તે પ્રતીતિમાં જરા પણ ફેર નથી, પરતુ જ્ઞાન અને ચારિત્રમાં ફેર છે

નીચલી દશાવાળો વીતરાગ નથી તેથી તેને રાગ આવે છે, રાગ તો નીચલી ભૂમિમાં જ હોય ને ? વીતગગને કાંઈ રાગ આવે ? ચોથી ભૂમિકાવાળાને પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે ખગ પગ તે સમજે છે કે મારા પુરુષાર્થની નમણા ને લાને આ ભાવો થાય છે પણ તે મારો સ્વભાવ નથી, પોતાનો સ્વભાવ ન માન્યો તેથી ને શુભાશુભભાવને પોતાનું કર્તવ્ય ન માન્યું, કર્તવ્ય તો પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરી જવું તે જ તેણે માન્યું છે તેથી તેનો પુરુષાર્થ પણ તે જ જાતનો થાય છે અને જ્યારે જ્યારે તે અવતી મનમદિ સ્વરૂપમાં ઠરી જાય છે ત્યારે તે સિદ્ધ જેવો અશે અનુભવ કરે છે

મહાનીર ભગવાન પછી ગૌતમસ્વામી, મુરખંડનામી અને જ્યુરનામી તે ત્રણ પેઢી કેવળજ્ઞાન રહ્યું અને ત્યાંપછી એકાવતારી થયા અત્યારે પણ એકાવતારી છે, અને હજુ પાચમા આરાના છેડા સુધી એકાવતારી છોડે થવાના છે આ પાચમે આગે એકવીશહજાર નરસનો છે તેમથી હજુ તો અઢી હજાર વરસ ગયા અને સાડા અઢાન હજાર વરસ બાકી રહ્યા છે, તે એકવીશહજાર વરસ પૂરા થશે ત્યારે એકવે ૨ પાચમાઆરાના છેડે ચાર છોડે એકાવતારી થશે સાડા,

અર્જુન, શ્રાવક, અને શ્રાવિકા, તે ચાર જીવો એક દેવનો ભવ કરી ત્યારપછી મનુષ્ય થઈ ત્યાંથી મુક્ત થશે.

જ'બુસ્વામી પછી પણ સંત મુનિઓને ચૌદપૂર્વતું જ્ઞાન હતું તેપણ તે એકાવતારી થયા અને પાંચમાં આરાના છેડે ચૌદપૂર્વતું જ્ઞાન નહિ હોય, પણ અદ્વૈતજ્ઞાન રહેશે, છતાં તે પણ એકાવતારી થશે, બંનેનાં એકાવતારીપણામાં કાંઈ ફેર નથી.

મહાવીર ભગવાન સમયસરણમાં દિવ્ય ઋતિદ્વારા કહી ગયા છે કે પંચમ આગના છડાસુધી એકાવતારી જીવો થવાના છે. કેવળ જ્ઞાની પરમાત્માને જેવી સ્વભાવની પ્રતીતિ છે તેવી જ પ્રતીતિ ચોથા ગુણસ્થાનવાળાને હોય છે, જેવું એકાવતારીપણું પંચમ આરાના શરૂઆતના ચૌદપૂર્વધારી મુનિઓને હતું તેવું જ એકાવતારીપણું પંચમઆરાના છડાના જીવોને પણ થશે તે જીવો પણ આત્માતું ભાન કરીને સ્થિરતાના ભેરની ભાવનાથી એક ભવે મુક્તિ લેશે, એ રીતે બ્રહ્માના મુક્તિના ફળમાં કાંઈ ફેર નથી. શરૂઆત અને છેડા બંને સરખા થઈ ગયા, જ્ઞાનની ન્યૂનાવિકલા છે છતાં પણ મુક્તિના ફળમાં કાંઈ ફેર નથી, શ્રદ્ધા અને મુક્તિના ફળમાં બંનેમાં કાંઈ અંતરંગ નથી. ૨૧ હજાર વર્ષ સુધી લાખો કરોડોમાં કોઈ કોઈ જીવો આત્મ ભાન કરીને આ ગાસનમાં એકાવતારી થયા કરશે તેમ ભગવાન મહાવીરકેવ કહી ગયા છે સમકીર્તી જીવ અને કેવળજ્ઞાની બંને શ્રદ્ધામાં સરખાં, અને પ્રભુ પછીના સતમુનિ અને છડા સુધીના સમકીર્તી જીવ એકાવતારીપણુ પામે તે મુક્તિના ફળમાં બંને સરખાં પહેલી શ્રદ્ધા અને બીજી મુક્તિના ફળને છેડા બંને સરખાં થઈ ગયા, શરૂઆત અને મુક્તિનું ફળ બંને સરખા થઈ ગયા. આ વાત આજે કુદરતી આવી ગઈ છે કાંઈ ગોઠવીને બેઠા નહોતા.

મહાવીર ભગવાન આજે મોક્ષ પત્રાર્યા, મહાવીર ભગવાનની વાણી પરંપરાએ હજીમુધી ચાલી આવે છે. આ જે વાણી કહેવાય છે તે વાણી પણ એજ છે જગતને બેસે કે ન બેસે પણ એમજ છે.

સાધુ, અર્થિકા, આવક અને આવિકા પંચમઆરાને છે પણ આત્માનું ભાન કરી એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત કરશે, તે પછી અત્યારે કેમ ન થઈ ગયું ગયું! નાની બાલિકા પણ આત્મભાન કરી ગયે, બંધાનો આત્મા પ્રણલોકનો નાથ છે, એમાં કાંઈ કેર નથી શરીરમાં ફેર છે. તે બાલિકા પણ આ, જેવું પરથી નિરાણું આત્માનું સ્વરૂપ કહેવાય છે, તેવી શ્રદ્ધા કરી શકે છે. પંચમઆરાના છે આત્મભાન કરી શકે છે, તે અત્યારે તે જરૂર કરી શકાય એમ છે.

અત્યારે આત્મભાન કરી શકાય છે પરંતુ પૂર્ણ વીતરાગતા કરી શકાતી નથી, કારણ કે પૂર્વે પાતે વીર્ય ઉંધું નાખેલું છે, તે વીર્યને અત્યારે સવળું કરતાં ઘણા પુરુષાર્થ જોઈએ, તેટલો પુરુષાર્થ અત્યારે પાતે કરી શકતો નથી એટલે અત્યારે પૂર્ણ વીતરાગતા થઈ શકતી નથી તેમાં પાતાના પુરુષાર્થની નબળાઈનું કારણ છે, ઉંધું વીર્ય પૂર્વે પાતે જ નાખ્યું છે, તેથી સવળું કરતાં વાર લાગે છે મારે પાતાનું જ કારણ છે.

આત્મામાં અખંડાનંદ અભાવ ભર્યો છે, જેમ હીવાસળીને ઘસીને ફડાક ભડકો કરે છે તેમ ચેતન્યમૂર્તિ આત્મામાં અનંત અભાવ ભર્યો છે તેવા આત્માની શ્રદ્ધા કરે કે હું અખંડ પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ ■ તેમ શ્રદ્ધાનો ભડકો કર્યો એટલે તેમાંથી કેવળજ્ઞાનનો આખો ભડકો અવશ્ય પ્રગટ થશે પાતાના સમ્વિદાનંદ સ્વરૂપનું ભાન કરી સમજે કે મારા પુરુષાર્થની ખામીએ એક એ ભવ છે. પાતાની ખામી સમજે છે તેથી પુરુષાર્થ જગાડી જરૂર કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરશે

સાચું શ્રવણ કરી, સાચી પ્રતીતિ કહે, અને તેમાં જે શુભ પરિણામ થાય, એટલે કે તત્ત્વની સન્ન્યુષતામાં જે વિકલ્પ થાય, અને તે વિકલ્પથી જે પુણ્ય બંધાય તે પુણ્યના થોડા ઉલ્લસે, તેવા પુણ્યના થોડા ખીલે ક્યાંય ન બંધાય. તેવા પુણ્યની પણ તત્ત્વ શ્રદ્ધાવાગાને કચ્છા નથી તે શ્રદ્ધાના જોડે પુણ્યને તેડી કેવળજ્ઞાન અવશ્ય લેવાનો.

जीवस्स णत्थि वण्णो णवि गं'वो णवि रसो णवि य फासो ।
 णवि रूव ण सरीर णवि सटाण ण संहणणं ॥ ५० ॥
 जीवस्स णत्थि रागो णवि दोसो णेव विज्जदे मोहो ।
 णो पच्चया ण कम्मं णोऋम्म चावि से णत्थि ॥ ५१ ॥
 जीवस्स णत्थि वग्गो ण वग्गणा णेव फद्धया केई ।
 णो अज्झपट्टाणा णेव य अणुभायटाणाणि ॥ ५२ ॥
 जीवस्स णत्थि केई जीयट्टाणा ण वंधटाणा वा ।
 णेव य उदयट्टाणा ण मग्गणट्टाणया केई ॥ ५३ ॥
 णो ठिदिवघट्टाणा जीवस्स ण सक्खिलेसटाणा वा ।
 णेव विमोहिट्टाणा णो संजमलद्धिटाणा वा ॥ ५४ ॥

नथी वल्लं लवने, गंध नहि, नहि स्पर्श, रस लवने नहि,
 नहि इप के न शरीर, नहि सन्धान, महनने नहि; ५०
 नथी राग लवने, द्वेष नहि, वणी मोह लवने छे नहि,
 नहि प्रत्ययो, नहि कर्म के नोऋर्म पथु लवने नहि; ५१.
 नथी वर्ग लवने, वर्गणा नहि, स्पर्द्धा के क छे नहि,
 अर्थात्मस्थान न लवने, अनुभागस्थानो पथु नहि; ५२
 लवने नथी क छे योगस्थानो, अधस्थानो छे नहि,
 नहि उदयस्थानो लवने, को भार्गणास्थानो नहि; ५३
 स्थिति मधस्थान न लवने, स क्वेशस्थानो पथु नहि,
 स्थानो विशुद्धितयां न, समयभवत्पिनां स्थानो नहि, ५४

નેવ ય જીવદ્વાણા ણ ગુણદ્વાણા ય અત્યિ જીવસ્સ ।
જેણ દુ એદે સવ્વે પુગ્ગલદવ્વસ્સ પરિણામા ॥ ૫૫ ॥

અર્થ:—છવને વર્ણ નથી, ગંધ પણ નથી, રસ પણ નથી અને સ્પર્શ પણ નથી, રૂપ પણ નથી, શરીર પણ નથી, સંસ્થાન પણ નથી, સંહનન પણ નથી; છવને રાગ પણ નથી, દ્વેષ પણ નથી, મોહ પણ વિષમાન નથી, પ્રત્યથા (આત્મવે) પણ નથી, કર્મ પણ નથી અને નોકર્મ પણ તેને નથી; છવને વર્ગ નથી, વર્ગણા નથી, કોઈ સ્પર્શકો પણ નથી, અધ્યાત્મસ્થાનો પણ નથી અને અનુ ભાગસ્થાનો પણ નથી; છવને કોઈ યોગસ્થાનો પણ નથી અથવા બંધસ્થાનો પણ નથી, વળી ઉદયસ્થાનો પણ નથી, કોઈ માર્ગણા સ્થાનો પણ નથી; છવને સ્થિતબંધસ્થાનો પણ નથી અથવા સંકલેશ સ્થાનો પણ નથી, વિશુદ્ધિસ્થાનો પણ નથી અથવા સંયમસંબંધસ્થાનો પણ નથી; વળી છવને છવસ્થાનો પણ નથી અથવા ગુણસ્થાનો પણ નથી, કારણ કે આ બધા પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામ છે.

જે કાળો હીલો, ખીળો, રાનો ધોળો વર્ણ છે તે બધાય છવને નથી કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય હોવાથી (પાતાની) અનુભૂતિથી ભિન્ન છે.

ભગવાન આત્મામાં કોઈ જાતનો કાળો હીલો ખીળો કે ધોળો રંગ નથી, રંગ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, આત્મા કાળો નથી, હીલો નથી, ખીળો નથી, ધોળો નથી તે બધી તો પુદ્ગલની અવસ્થા છે, તે રંગ સ્વરૂપે આત્મા નથી; આત્મા અગ્નિ જેવી જ્યોત નથી, અગ્નિ તો રૂપી છે, રંગવાળી છે, અને આત્મા તો અરૂપી છે, અરંગી

નથી છવસ્થાનો છવને, ગુણસ્થાન પણ છવને નહિ,
પરિણામ પુદ્ગલદ્રવ્યનાં આ સર્વ હોવાથી નહીં. ૫૫.

છે, લોકો જે બહારનો પ્રમાણ ધાર્ય તેને આત્માની જ્યોતિ મહે છે પણ તે આત્માની જ્યોતિ નથી આત્માની તો જ્ઞાનજ્યોતિ છે પણ પોતે મદ્યના કરીને ભૂવ કરે છે કે હું આવો રંગવાગો છું પણ આત્મા તેવો નથી, તે પાચે રંગ આત્માની અનુભૂતિથી ભિન્ન છે જુદા છે કોઈ મને રંગવાગો ભગવાન આત્મા નથી પાચે રંગ પુનઃગતી અવસ્થા હોવાથી તે જડ છે તેનાથી આત્માની અનુભૂતિ જુદી છે તેથી રંગ આત્મામાં નથી

આચાર્યદેવે આ રહ્યો છે જે બહારના કથા છે તે બધી બ્યવહાર છે ખરો પહેલા બોલ્યા પુનઃગત દ્રવ્ય છે તેમાં વર્ણ, ગવ રસ, સ્પર્શ બધું છે પણ તે આત્મામાં નથી પરંતુ તે બધી વસ્તુ જગતમાં છે તે બધી વસ્તુ જગતમાં જ નથી એમ બે કોઈ માન તો તે મહાભિચારની છે આચાર્યદેવે અહીં પુનઃગતના પરિણામ કહ્યા તેમાં પુનઃગતના પરિણામ સ્થાયી છે પુનઃગત કૂટસ્થ નથી તેમ બતાવ્યું છે જન કહીને જન અને આત્મા જુદા નથી પણ એ જ છે એમ સાબીત કયું છે કારણ કે એક મત જન અને આત્મા જુદા માને છે તેથી આચાર્યદેવે બતાવ્યું છે કે જન અને આત્મા એક જ છે પુનઃગત છે ખરું પણ તેનાથી જન જુદા છે એમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યા છે

સુરભિ એટલે સુગંધ અને દુરભિ એટલે દુર્ગંધ તે પણ આત્માને નથી મરણ કે ગવ તે પરમાણુની અવસ્થા હોવાથી આત્માની અનુભૂતિથી ભિન્ન છે સારી ગવ કે ખરામ ગવ તે પુનઃગતની અવસ્થા છે પણ આત્મામાં સુગંધ કે દુર્ગંધ કાંઈ નથી આત્મા રંગ અને ગંધથી જુદા છે તેના આત્માની અનુભૂતિ મરણ એટલે કે તેવા આત્મસ્વભાવમાં સ્વભાવ મરણ શ્રી મહાધીર ભગવાન આને વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શનાણું જે શરીર તે શરીર વગરના થઈ ગયા તેવો જ દરેક આત્માનો સ્વભાવ છે તેના સ્વભાવને આગળીને તેમાં કરીને તુ પણ તેવો થઈ જા

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં પાંચ પ્રકારના રસ છે, કડવો કસાયલો તીખો ખાટો અને મીઠો તે પાંચે રસ આત્મામાં નથી-તે બધાય રસ આત્મામાં નથી. કારણ કે તે રજકલ્પની અવસ્થા છે, 'ખાટું' મીઠું અને તીખું' વગેરે પુદ્ગલદ્રવ્યમાં દેખાય છે, તે રૂપી છે અને જડ છે. આત્મા અરૂપી છે અને ચૈતન્ય છે, જાણવું તે તેનો સ્વભાવ છે, પુદ્ગલનો કોઈ પણ જાતનો રસ આત્મામાં નથી કારણ કે તે પુદ્ગલનો રસ આત્માની અનુભૂતિથી વિભા છે. અજ્ઞાની જડના રસને પીતાનો રસ માને છે પરંતુ તે રસ આત્માના રસથી તદ્દન જુદો છે, વિલક્ષણ છે, તે પુદ્ગલદ્રવ્યની અવસ્થા છે માટે તે રસ આત્માથી તદ્દન જુદો છે. આત્માનો અનુભવ તેનાથી તદ્દન જુદી જાતનો છે.

પુદ્ગલદ્રવ્યમાં આઠ પ્રકારના સ્પર્શ છે ઠાંડો, ઉના, ચીકણો, લુખો, ભારે, હળવો, કોમળ ને કઠોર તે બધી પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્પર્શ ગુણની અવસ્થા છે, ભગવાન આત્મા તે પુદ્ગલદ્રવ્યના સ્પર્શથી જુદો છે ભગવાન આત્માનો અનુભવ તેનાથી જુદો છે તે સ્પર્શની બધી અવસ્થાથી આત્મા જુદો છે એની શ્રદ્ધા કર, અને એમાં પરથી નિરાળી સ્થિરતા કર, એ જ મુક્તિનો ઉપાય છે.

જે સ્પર્શાદિ સામાન્ય પરિણામમાત્ર રૂપ છે તે જીવને નથી. સામાન્ય પરિણામમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અર્થે લગ્ન લેવું, સ્પર્શાદિ પાંચ હૃદયોથી આત્મા જુદો છે, કોઈ પણ પુદ્ગલની અવસ્થા આત્મામાં નથી, પુદ્ગલની બધી અવસ્થાથી આત્માનો અનુભવ જુદો છે. માટે આત્મા તેનાથી જુદો છે એવી જ્ઞાન શ્રદ્ધા કર તો નીવેડો છે, નહિ-તર કયાંય નીવેડો નથી.

ઔદારિક આદિ પાંચ શરીર પણ આત્માને નથી, ઔદારિક એટલે ઉદાર, અને ઉદાર એટલે પ્રધાન, જેમાં કેવળજ્ઞાન ધન શકે છે માટે ઔદારિક શરીર તે પ્રધાન શરીર છે, વૈકલ્પિક શરીરમાં કેવળજ્ઞાન ધન નથી પણ ઔદારિક શરીરમાં જ થાય છે, માટે તેને

ઓગરિક શરીર કહેવાય તે કેવળજ્ઞાનનું કારણ ઓગરિક શરીર નથી કેવળજ્ઞાનનું કારણ તે આત્મા છે, કેવળજ્ઞાન આત્મામાંથી પ્રગટે છે પણ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતી વખતે જોડે નિમિત્તમાં ઓગરિક શરીર હોય છે એટલે માત્ર સખંવ છે. તે ઓગરિક શરીર આત્માથી જુદું છે, શરીર છે તે જડ છે, અને આત્મા ચેતન્ય છે, અને દ્રવ્યો તદ્દન ભિન્ન છે

વૈકલ્પિક શરીર આત્માને નથી, તે વૈકલ્પિક શરીર દેવાને અને નારકીને હોય છે, જે જીવોએ પૂર્વે જાડ અને માંસ ખાકને મહા અર્થ કર્યા હોય તે નરકમાં જાય છે ત્યાં નરકમાં તેના શરીરના કોઈ કંઈક કરે તે પશુ મરે નહિ, કાળજી કે પારાની જેમ તે વૈકલ્પિક શરીર જુદું પડે અને પાછું ભેગું થઈ જાય છે. દેવાને પણ વૈકલ્પિક શરીર હોય છે, વૈકલ્પિક એટલે બિહિયા કરે, જુદાં જુદાં શરીર બનાવી શકે તે દેવોના વૈકલ્પિક શરીર સુદર હોય છે, અને નારકીના વૈકલ્પિક શરીર કાળાં કૃમડાં હોય છે તે દેવના વૈકલ્પિક શરીરના પડછાયો પડે નહિ જેમ કાચની પુતળીના પડછાયો ન પડે તેમ વૈકલ્પિક શરીરના પડછાયો ન પડે તે વૈકલ્પિક શરીરથી આત્મા જુદો છે, જડ અને ચેતન્ય અને દ્રવ્યો તદ્દન ભિન્ન છે. શરીરરૂપ કાચલામા ચેતન્ય જ્યોત તે શરીરથી જુદી ગિરાજ છે, તેના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા કરે તે આનંદ અને સુખ પ્રગટે તેમ છે તે વાત અહીં કહેવાય છે

આહારક શરીરથી પણ આત્મા જુદો ■ છઠ્ઠે સાતમે ગુણ સ્થાને શૂનતા નગ્ન ઝિગંબર કોઈ કોઈ મુનિને તે આહારક શરીરની લગ્નિ પ્રગટે છે તે સંત મુનિને કોઈ શકા પડે તે તે શંકાના સમાધાન માટે માયામાંથી એક હાથનું મહા સુદર પુતળું નીકળે છે, તે પુતળું જ્યાં ભગવાન ગિરાજતા હોય ત્યાં જાય, અને ત્યાં જાય ત્યાં ભગવાનના ઝગ્નિ માત્રથી તેને સમાધાન થઈ જાય, પૂછતું ન પડે, તે શરીરને આહારક શરીર કહેવાય છે, તેનું આહારક શરીર અત્યારે

આ ક્ષેત્રમાં ન હોય મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સત મુનિઓને તેવી લખિય હોય, પરંતુ સમવસરણમાં જે મુનિઓ બેઠા હોય તેને એવી શંકા ન થાય, પણ કોઈ બહુ દૂર મુનિઓ હોય તેને વસ્તુસ્વરૂપની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન તો હોય, છતાં કોઈ એવી ઝીલુવટની વાત વિચારના વિચારતાં ઝીલુવટના પડખાં પીંખતા પીંખતા એવી કોઈ શંકા પડે અને સમાધાન ન થાય, અને પ્રશ્ન પુછવાની ઇચ્છા કરે ત્યાં મમ્ત ક્રમાંથી પુતળું નીકળે અને કોઈ સુતકેવળી અથવા કેવળી બિરાજતા હોય ત્યાં જાય, ત્યાં જાને તેને પૂછવું પડતું નથી પણ તેમને દષ્ટે ત્યાં સમાધાન થઈ જાય એવા આહારક ગરીરની લખિય છે તે સાતમે ગુણસ્થાને મૂલતા મુનિઓને પ્રગટે છે, બીજા કોઈને પ્રગટતી નથી તે આહારક ગરીરથી આત્મા જુદા છે કારણ કે તે પુદ્ગલ દ્રવ્યથી સ્વાધેયું હોવાથી પુદ્ગલદ્રવ્યની અવસ્થા હોવાથી આત્માના અનુભવથી જુદું છે જડ છે, અને આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, માટે બન્ને પદાર્થ તદ્દન જુદા છે. શ્રી કૃષ્ણ દાવાયંદેવ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં આહારક લખિયથી ગયા નહોતા પણ કોઈ બીજા પ્રકારે ગયા હતા

તેજસ શરીરથી પણ આત્મા જુદા છે તેજસ ગરીર અનતા રજકણની માટી છે તે જડ છે તે તેજસ શરીર, શરીરમાં ગરમીતું અને કાંતિતું કાગળ છે; તે આત્માથી ભિન્ન છે. શરીર ટાકું પડી ગયું હોય અને વાટકાથી ઘસે ત્યારે જે ઉજ્જ્વળતા દેખાય છે તે તેજસ શરીરને કારણે દેખાય છે, તે પુદ્ગલની અવસ્થા છે, તેનાથી આત્માને અનુભવ જુદા છે

કાર્મણ શરીર પણ આત્માજે નથી. કાર્મણ ગરીર તે આખા ગરીર પ્રમાણે સૂક્ષ્મ આઠ કર્મના રજકણની રૂપી મૂર્તિ છે. તે જડ છે, કાર્મણ શરીર બધુંય જીવને નથી, કાર્મણ એટલે કર્મના રજકણને એક જાણે, તે કાર્મણ શરીર નિમિત્તરૂપે આત્માની જોડ છે, આત્માના સ્વભાવમાં તે નથી, આત્મા તો આત્મામાં છે, આત્મામાં

એસતું વગસ

૨૦૦૦, કાગતક સુદ ૧ શુક

આજે એસતું વગસ છે, સમયસારનો ૨૬૮ મો સુપ્રભાત નામનો કલશ લેવાય છે.

(વસતતિલકા)

ચિત્પિઠચંડિમવિલાસિવિકાસહાસઃ

શુદ્ધમકાશમરનિર્ભરમુમમાતઃ ।

આનંદમુસ્થિતસદાસ્વલિતૈરુરુપ-

સ્તસ્યૈવ ચાયમુદયત્યચલાર્ચિરાત્મા ॥ ૨૬૮ ॥

અર્થઃ—(પૂર્વોક્ત રીતે જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે) તેને જ, ચૈતન્યપિડનો નિર્ગળ વિલસતો જે વિકાસ તે રૂપ જેવું ખીલવું છે (અર્થાત્ ચૈતન્યપુંજનો જે અત્યંત વિકાસ થવો તે જ જેવું ખીલી નીકળવું છે), શુદ્ધ પ્રકાશની અતિશયતાને ક્ષીધે જે સુપ્રભાત સમાન છે, આનંદમાં મુસ્થિત એવું જેવું સદા અસ્ખલિત એક રૂપ છે અને અચલ જેની જ્યોત્ છે એવો આ આત્મા ઉદય પામે છે.

સુપ્રભાત એટલે કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ, જે કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ આત્મામાં ખીલ્યો તે કદી અસ્ત ન થાય, તેને સુપ્રભાત કહેવાય છે. પ્રભાત તો ઘણાં ઊગે છે, પણ જે પ્રભાત ખીલીને આત્માનો પ્રકાશ થાય, અને તે કદી અસ્ત ન થાય તે જ ખરું સુપ્રભાત છે. જગતનો સૂર્ય તો દિવસે ઊગે છે અને રાત્રે અસ્ત થાય છે પણ આ આત્માનો કેવળજ્ઞાનસૂર્ય ઊગ્યો તે ઊગ્યો, પછી અસ્ત ન થાય; તેવું નામ સુપ્રભાત. આત્મું નામ ખરું પ્રભાત ઊગ્યું કહેવાય

નવા વરસનાં પ્રભાત ઘણાં આવ્યાં અને ઘણાં ગયાં, પણ પ્રભાત તો તેને કહેવાય કે જે આત્મજ્યોત પ્રગટી તેનો નાશ ન થાય.

આને બેસતું વરસ છે, માંગલિકનો દિવસ છે. માંગલિક એટલે જે આત્માના જ્ઞાન દ્વારા પાતાના પુરુષાર્થ વડે કેવળજ્ઞાન પમાડે તે સુમંગળ છે. નિર્મળ સમ્યક્જ્ઞાન, નિર્મળ સમ્યક્દર્શન અને નિર્મળ સમ્યક્ચારિત્ર તે ત્રણ ગુણની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે તે પવિત્ર પર્યાય છે, પવિત્ર ભાવ છે. તે પવિત્ર પર્યાય પ્રગટતાં રાગ દ્વેષની અપવિત્ર પર્યાયનો નાશ થાય છે તે મંગળ છે. રાગનો એક અંશમાત્ર પણ આત્મામાં ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં નથી એવું જ્ઞાન થાય તે કેવળજ્ઞાનને પમાડે છે. રાગ દ્વેષને ગળે ને કેવળજ્ઞાનને પમાડે તેણું સમ્યક્જ્ઞાન પાતે જ માંગલિક છે.

આ દલશમાં આચાર્યદેવે સુપ્રભાતવું વર્ણન કર્યું છે. એમ ચાર ધોષ વર્ણવ્યા છે. અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઆનંદ અને અનંતવીર્ય એ ચાર ચતુષ્ટય પ્રગટે તે જ સુપ્રભાત મંગળ છે.

ભગવાનને જ્યારે કેવળજ્ઞાનાદિ ચતુષ્ટય પ્રગટ થાય છે ત્યાં સૌંદર્યદાંડમાં પ્રકાશ થાય છે, અજવાળાં થાય છે, નારડી જીવેને પણ બે ઘડી શાંતિ થાય છે. તીર્થંકરદેવ કેવળજ્ઞાન પામે તે વખતે જગતના જીવેને શાંતાનો ઉદય હોય એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોય. પૂર્ણજ્ઞાન, પૂર્ણદર્શન, પૂર્ણઆનંદ અને પૂર્ણવીર્ય રૂપ સ્વ ચતુષ્ટય પ્રગટ કર્યું પાતે, કલ્યાણ પદને પામ્યા પાતે પાતાના પુરુષાર્થ વડે, તેની સાથે તીર્થંકરદેવને એવો સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્યનો યોગ હોય છે જેથી જેને આત્મસ્વરૂપની ખબર નથી એવા જીવેને પણ અશાંત મૂર્તિને બે ઘડી શાંતા થાય એવો મહિમા છે, સામા જીવેના પુણ્ય ઉદયને અને તીર્થંકર ભગવાનના કેવળજ્ઞાન સાથેના સર્વોત્કૃષ્ટ પુણ્ય અતિરાયને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. સૌંદર્યદાંડમાં પ્રકાશ થવાનું પરમાણુની યોગ્યતાને અને ભગવાનના કેવળજ્ઞાન વખતના પુણ્ય અતિરાયને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ હોય છે.

દરેકે દરેક આત્મા પૂર્ણજ્ઞાનથી ભરપૂર છે, પાતે પણ પૂર્ણજ્ઞાનથી ભરપૂર છે, તેના આત્માની પાતે પ્રતીત કરે અને જ્ઞાન

તો તેને અનુક્રમે સ્વરૂપની સ્થિરતા (ચારિત્ર) થઇ રાગ દ્વેષનો સર્વથા અભાવ થાય. જ્ઞાન પીતે સમાધાન સ્વરૂપ છે. જ્ઞાન ગમે તેવા સંયોગોનું સમાધાન અને નિચોડ કરે છે, તેવું જ્ઞાન સ્વરૂપમાં ઠરે એટલે રાગ તૂટે તે ચારિત્ર-અંતરની ક્રિયા છે

અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતાના સંયોગો તો એવા ને એવા ઊભા હોય પણ જાણનાર એમ સમાધાન કરે કે અરે ! હું તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, જાણવું તે જ મારો સ્વભાવ છે, આ સંયોગો મને જ્ઞાયકને કંઈ પણ સુખ-દુઃખ કરી શકે નહિ, એમ જ્યાં જ્ઞાન સમાધાન કરે ત્યાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ થાય અને શાંતિ થાય, કારણ કે જ્ઞાન પીતે જ શાંતિસ્વરૂપ છે. જ્ઞાન જ્ઞાનમાં રહીને સમાધાન કરે ત્યાં શાંતિ સાથે આવે જ.

જો જ્ઞાન સમાધાન ન કરે તો રાગ દ્વેષની કલ્પના કરે કે આ સંયોગો મને દુઃખ આપે છે અને આ સંયોગો મને સુખ આપે છે તેમ પર ઉપર દૃષ્ટિ રાખી સુખ-દુઃખની કલ્પના કર્યાં કરે. જ્ઞાન કાં તો કરે સમાધાન અને કાં તો કરે રાગ દ્વેષની કલ્પના; બાકી જ્ઞાન બીજું કંઈ પણ ન કરે.

જ્ઞાન સમાધાન કરીને પીતામાં ડૂબે તે જ જ્ઞાનની ક્રિયા છે, બાકી પરની ક્રિયા જ્ઞાન કરી શકે જ નહિ. પીતે સમજે કે હું એક જાણનારસ્વરૂપ જ છું. જાણનાર એટલે જ્ઞાન, જ્ઞાન પીતે દુઃખસ્વરૂપે હોય નહિ જો જ્ઞાન પીતે દુઃખરૂપે હોય તો પછી દુઃખને ઘણવાનો ઉપાય ક્યાં રહ્યો? એટલે જ્ઞાન પીતે સમાધાનપૂર્વકે રાગ દ્વેષમાં ન જોડાય તે જ ચારિત્ર છે, ને તે જ્ઞાનની ક્રિયા છે, અને તે જ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો 'અમન્યથ થયો, તે જ સ્યાદ્વાત્પણ' થયું.

આ અંતર્જ્ઞાનની સ્થિરતારૂપ ક્રિયા તે જ ચારિત્ર છે, જડની ક્રિયાથી ચારિત્ર ન થાય ચારિત્ર આત્માનો ગુણ છે મારે આત્માનો

ગુણ ચૈતન્યની ક્રિયાથી પ્રગટે કે જડની ક્રિયાથી પ્રગટે? જડની ક્રિયાથી આત્માનું ચારિત્ર ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં પ્રગટે નહિ.

આ ભૂમિકાનો જે પુરુષ આશ્રય કરે છે, જ્ઞાન અને ચારિત્રની મૈત્રી આ કહેવાણી તે રીતે જે સમજે છે તેને જ ચૈતન્ય પિંડનો નિર્ગળ વિલસતો જે વિકાસ તે રૂપ ખીલવું થાય છે.

વસ્તુ, વસ્તુનો ગુણ અને વસ્તુની કારણરૂપ પર્યાય અનાદિ અનંત નિર્મળ છે. તે ત્રણે યજ્ઞને અખંડ એક વસ્તુ છે. એ રીતે દૃષ્ટિનો વિષય પહેલાં દર્શો હોતો તેના ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાનીને અનંત દર્શન પ્રગટ્યું. આ ક્ષણમાં પહેલાં દર્શનની વાત કરી અને કેવળજ્ઞાની ભગવાનના ચતુષ્ટય પણ આ ક્ષણમાંથી નીકળે છે તે ક્રમે ક્રમે આવશે.

ધર્માસ્તિકાય-વસ્તુ, તેનો ગુણ અને તેની પર્યાય ત્રિકાળ-નિર્મળ છે. દરેક વસ્તુ પાતે અનાદિ અનંત દ્રવ્યથી, ગુણથી, અને પર્યાયથી ત્રિકાળ નિર્મળ છે, તેમ હું પણ દ્રવ્યે, ગુણે અને પર્યાયે પરિપૂર્ણ વસ્તુ છું. આત્મા વસ્તુ, તેના જ્ઞાન આદિ ગુણ ને તેની કારણ પર્યાય ત્રિકાળ નિર્મળ છે, આત્મા દ્રવ્યે, ગુણે અને પર્યાયે અનાદિ અનંત પરિપૂર્ણ વસ્તુ છે. આત્મા અનાદિ અનંત પરિપૂર્ણ વસ્તુ છે તેમાં વિકાર નહિ, શરીર નહિ, પુણ્ય નહિ, પાપ નહિ, અનંત ગુણનો પિંડ આત્મા પવિત્ર છે, તેની મદ્દાના બેરમાં અનંત દર્શન પ્રગટે છે.

આ બે હજારની સાલનું સુપ્રભાતમાંગણિક કહેવાય છે. શ્રીમદ્ રાજ્યંદ્રે પણ કહ્યું છે કે રાત્રી વ્યતિક્રમી ગઘ, પ્રભાત યજ્ઞ, નિદ્રાથી જાગૃત થયા, હવે મોહનિદ્રા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરો, નિદ્રાથી મુક્ત થવા જાવનિદ્રા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરજો. ભાવરાત્રી ટળીને આત્માનો પ્રકાશ થાય એવો પ્રયત્ન કરજો. શ્રીમદ્ રાજ્યંદ્રે પણ પહેલાં પ્રમાણનું વર્ણન કર્યું છે.

આચાર્ય દેવ કહે છે કે પહેલાં આત્માનો ભરોંસો બેસવો જોઈએ, જેમ પરમાં ભરોંસો બેસાડયો છે તેમ પ્રતીતિના વિષયમાં આવતો

અખંડ આત્મા તેનો વિદ્યાસ કરે-ભરેસો બેસાડે તે તેના દેશમાં અનંતદર્શનને તે પામે.

કળશમાં આચાર્યદેવે કહ્યું છે કે ચૈતન્યપિંડનો નિર્ગળ વિલસતો જે વિકાસ તે રૂપ જેવું ખીસવું છે, એટલે કે જેણે અખંડ ચૈતન્યને પ્રતીતમાં લીધો તેને નિર્ગળ એટલે વચ્ચે આગળિયો નથી વચ્ચે વિંન નથી, જે સ્વરૂપને પ્રતીતમાં લીધું, જ્ઞાનમાં લીધું તે સ્વરૂપ હવે નિર્વિંધને પૂરું કરશે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરશે તેમાં વચ્ચે ક્યાંય પણ વિંન તેને છે જ નહિ. અનંતકાળથી જે પરાસંખી દષ્ટિ હતી તેને સ્વાસંખી કરી, સ્વાત્રય કર્યો તેનાથી અનંતદર્શનનો પ્રકાશ પ્રગટશે.

જેમ કમળની કળી સૂર્યના પ્રકાશે ખીલી ઊઠે, તેમ અખંડ આત્માનો વિષય સમ્યક્ પ્રતીતિએ કર્યો તે પ્રતીતિના જોરમાં અનંતદર્શનનો વિકાસ ખીલે છે, પ્રતીતિ થયા પછી આત્માની અનંત-શક્તિ ઊઘડતાં ઊઘડતાં પૂર્ણપણે ઊઘડી જાય છે તે આત્માનું સાદિ-અનંત બેસતું વરસ છે.

પછી કહ્યું કે શુદ્ધ પ્રકાશની અતિશયતાને લીધે જે મુપ્રભાત સમાન છે. પહેલામાં દર્શન લીધું અને આ ખીજા બોલમાં જ્ઞાન લીધું. ચૈતન્યપ્રકાશ ઝગઝગાટ કરતો પ્રકાશ છે. સૂર્યને તે પોતાના પ્રકાશની પણ ખખર નથી અને ખીજાના પ્રકાશની પણ ખખર નથી. પરંતુ ચૈતન્યજ્ઞાનપ્રકાશ પોતાના પ્રકાશને પણ જાણે છે અને સૂર્યા-દિના પ્રકાશને પણ જાણે છે. સર્વ પ્રકાશનો પ્રકાશક આત્મા પોતે છે.

જેણે મત્સંભાગમે સમ્યક્જ્ઞાનવડે આત્માની ભૂમિકાનો આશ્રય કર્યો તેને નિર્ભળ કેવળજ્ઞાનપ્રકાશનું મુપ્રભાત ખીલી નીકળે છે. આત્મ ભૂમિકાનો સમ્યક્જ્ઞાને જ્યાં આશ્રય કર્યો ત્યાં તે પડેદિયું ખીલ્યું, અને કંમે કરી તેમાં પુરુષાર્થથી વચતાં વચતાં સંપૂર્ણ કેવળ-જ્ઞાનપ્રકાશ ખીલી નીકળ્યો તે સાદિ અનંત મુપ્રભાત છે. તે પ્રભા-

તનો કયારે પણ નારા ન થાય એવું બેસતું વરસ છે. બાકી તો ઘણું પ્રભાત ઊગ્યાં અને અસ્ત થયાં, વરસ બેઠાં ને ચાલ્યા ગયાં; પણ જે પ્રભાતનો કદી નારા ન થાય તે જ ખરું સુપ્રભાત છે. એક હજાર વર્ષ પહેલાં અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે આ સુપ્રભાતનો કળશ રચ્યો છે, જે આજે વંચાય છે.

આનંદમાં સુસ્થિત એવું જેવું સદા અસ્ખલિત એકરૂપ છે. આનંદસ્વરૂપ આત્માને લક્ષમાં લીધા, તેની પ્રતીત કરી અને તેમાં હૃદયે એટલે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે.

આત્માના સ્વરૂપની ચક્ષુ કરી, જ્ઞાન કર્યું અને તેમાં હૃદયે એટલે અનંત આનંદ પ્રગટયો, અનંત સ્વચતુષ્ઠય પ્રગટ્યું. 'અ' 'ં' '૧' દર્શનમાં કોઈ વિધન કરનાર નથી, અનંત જ્ઞાનને કોઈ ઝાંખુ કરનાર નથી, અને અનંત આનંદ પ્રગટયો તેને કોઈ સ્ખલના કરનાર નથી અને શોધું અનંત બગ પ્રગટ્યું. પીતાના સ્વસ્વભાવનો જ્યાં આશય હૃદયે ત્યાં અનંત આનંદ પ્રગટયો, તે આનંદ સદા અસ્ખલિત છે, એકરૂપ છે. બહારથી જે આનંદ માને છે તે આનંદ સદા એકરૂપ નથી, ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે, ટળી જાય છે, વિકારી છે, અને આકૃગતા-

અચળ છે. અગ્નિના દીવાની જ્યોત તો પવન આવે ત્યાં ઝાલવાડ જાય છે, તેમ આત્માની જ્યોત-શિખા પ્રગટી તે હલતી નથી ઝાલવાતી નથી, પણ અચળ છે.

મહા સંવર્તક વાયરાથી પણ મેરુ પર્વત હલે નહિ તેમ જેણે આત્માનો આશ્રય કરવાથી મેરુ જેવી અચળ કેવળજ્ઞાન જ્યોત પ્રગટ કરી તે કોઈ પણ કારણે ચળતી નથી કારણ કે તે જ્યોત અનંત બળ લેને પ્રગટી છે. આ બોલમાં બળ લીધું છે.

આત્માનો આશ્રય કરવાથી અચળ જ્યોત પ્રગટે છે, ઉદય પામે છે. તે આત્મા ઊગ્યો તે ઊગ્યો, ફરીને અસ્ત ન થાય, આત્માનું ભાન કરીને ઊગ્યું તે મુપ્રભાત છે. આત્માની ભાનજ્ઞા ઊગી તેમાંથી કેવળજ્ઞાન અવરય પ્રગટે એવી કેવળજ્યોત પ્રગટી તે મુપ્રભાત છે.

આનંદગુણની પર્યાય સમ્યક્દર્શન થતાં અંશે પ્રગટે છે અને ચારિત્ર થતાં વિશેષ પ્રગટે છે. આનંદગુણ તો આનંદગુણરૂપે જ છે પણ તે આનંદ ગુણની પર્યાય સમ્યક્દર્શન થતાં પણ પ્રગટે છે અને ચારિત્ર થતાં પણ પ્રગટે છે. આત્માની યથાર્થ ઝોળખાણ કરી, તેની પ્રતીત કરી, તેમાં કરવાથી અનંતાનુબંધી કપાય ટળી જતાં અવરૂપાચરણ ચારિત્ર અંગે પ્રગટે છે. આત્મા અનંતગુણનો જ છે તેમાં વારંવાર લક્ષ કરી સ્થિર થવાથી વિરોધ સ્વરૂપરમણતા પ્રગટવાથી પાંચમી, છઠ્ઠી અને માતમી ભૂમિકા પ્રગટે છે, અને અનુક્રમે આગળ વધતાં કેવળજ્ઞાનજ્યોત પ્રગટે છે ત્યારે આત્માની પર્યાયમાં સંપૂર્ણપણે આનંદ પ્રગટે છે તે જ ખરેખર મુપ્રભાત છે

કેવળજ્ઞાનની જ્યોત લેને આત્મા ઉદય પામે છે તે કેવળ જ્ઞાનની જ્યોત આત્માના ભાન વડે પ્રગટી છે. સત્સમાગમ વિના અને આત્મવિચારણા વિના આત્મભાનનું ઊગવું બને નહિ, અને આત્મભાન ઊગ્યા વિના કેવળજ્ઞાન ઊગે નહિ, અને કેવળજ્ઞાન ઊગે

તે સુપ્રભાત છે પણ નદીપરવિશતિકાશાસ્ત્રમા પણ સુપ્રભાતનો
એક અધિકાર છે તેની પહેલી ગાથા લખએ છીએ

(શાર્દૂલવિહીડિત)

નિશેષાવરણદ્વયસ્થિતિ નિશામાન્તેન્વરાયક્ષયો
ઘોતે મોહક્રુતે ગતે ચ સહસા નિદ્રામરે દૂરતઃ ।
સમ્યગ્જ્ઞાનદગ્ધાસિયુગ્મમમિતો વિસ્ફારિત્ત યત્ ત
હ્રુથ ચૈરિદ્ધ સુપ્રમાતમચલ તેભ્યો યતિભ્યો નમઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ — મને જે નિશેષાવરણ અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણ અને દર્શ-
નાવરણ એની જે સ્થિતિ તે થઈ રાત્રિ તેનો અત થતા, તથા અત
રાય કર્મનો ક્ષય થનાથી પ્રકાશ થતા અને મોહિનીય કર્મના દ્વારા
થયેલ નિદ્રાના ભારથી શીઘ્રજ દૂર થતા જે સુપ્રભાતમા સમ્યગ્જ્ઞાન
તથા સમ્ય દર્શનરૂપ બને તેમ ઉન્મીલિત થયા (ખૂલ્યા) તે અવ્યય
સુપ્રભાતને જે યતિઓએ પ્રાપ્ત કરી લીધેલ છે તે યતિઓ પ્રત્યે
નમસ્કાર છે

રાત્રિનો અત આવે, ત્યારે પ્રભાત ઊગે, તેમ ભગવાન આત્મા
નિર્ભંગ જ્ઞાન-દર્શનમય છે તેમા દર્શનાવરણ જ્ઞાનાવરણરૂપ રાત્રિના
અવરણનો જેલુ અત આવે છે, ધીતે ચિત્તન્યજ્ઞાનસ્વભાવ પ્રગટ
કરી તે આવરણનો નાશ કરીને સૂર્ય ઉગાડયે છે તે સુપ્રભાત છે

જેમ છાજાને સળગાવે ત્યારે તે એક ખુલ્લેથી સળગે અને તેનો
નાનો ભડકો થાય તેને ઝાડો ટોપવાથી ઘડકે તો તેમા વાસ્તવિક રીતે
તો તે ભડકો ઠંડાવે નથી પણ ટોપવાને અગ્નિની ઝાડ પહોંચતી
નથી તેથી તેને ઘડકો ઠંડાવે છે વાસ્તવિક રીતે તે અગ્નિનો નાનો
ભડકો ઠંડાવે નથી તેવી કમે કમે તે ભડકો નવતા નવતા છાજાના
આગે ભડકો થાય છે ત્યારે તે વાસના ટોપવાને માગી મૂકે છે તેમ
આત્માનો પૂરો સ્વભાવ પ્રાપ્ત થયો નથી પણ પૂન સ્વભાવની પ્રતીત

થઈ તે એક ખૂણે પ્રગટ કર્યો કહેવાય. ચૈતન્યનો નાનો ભડકો પ્રગટ કર્યો તેમાં એકાત્રતા કરીને આખો ભડકો પૂરો પ્રગટ કર્યો એટલે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મને બાળી મૂક્યાં

આત્મા જાગ્યો નથી ત્યાં સુધી નિમિત્ત તરીકે આવરણ કહેવાય છે ખરીગીતે કર્મે તેને હીલ્લો કર્યો નથી પણ યોગે યોગીની શક્તિને કબૂલી નહિ તેથી યોગે યોગીનું પરિહ્રમન ઘટાડ્યું છે, પણ ચૈતન્યનો લસલસતો પ્રકાશ પ્રગટ થયો એટલે જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીયની રાત્રીનો નાશ કરીને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનસૂર્ય પ્રગટ પ્રકાશે છે જ્ઞાનાવરણીયઆદિ રાત્રીનો નાશ થતા કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે, કેવળજ્ઞાન પ્રભાત પ્રગટ થાય છે

અનંત બળ પ્રગટતાં અંતરાય કર્મનો નાશ થયો, અને મોહનીય કર્મનો નાશ થતાં બન્ને નેત્રો ખૂલ્યા; જેમ રાત્રીનો નાશ થતાં સૂતેલાં જાગે છે અને તેમની બન્ને આંખો ખૂલી જાય છે, તેમ મોહરૂપ નિદ્રાનો નાશ કર્યો એટલે જેમનાં સમ્યજ્ઞાન અને સમ્યક્દર્શનરૂપ બન્ને નેત્રો ખૂલી ગયાં એવા મુનિઓને અમારો નમસ્કાર છે.

જેમ દીકરી કે દીકરો ગામ જતાં હોય અને તેને વળાવતાં વાર ક્વાર આવતો હોય તો માવતર પ્રસ્થાન મૂકે છે તેમ પ્રપન્ન દી-આચાર્ય કેવળજ્ઞાનને નમસ્કાર કરીને તે કેવળજ્ઞાન મારે જોઈએ છે તેમ ભાવનાનું પ્રસ્થાન મૂક્યું છે

મહાવીર પરમાત્મા મોક્ષ પદાર્થ અને સતતા નાયક ગૌતમ ગણધરને કેવળજ્ઞાન થયું, જ્ઞાનાવરણીય આદિ રાત્રીનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રભાત પ્રગટ કર્યું, તેના કેવળજ્ઞાનીઓને અમારો નમસ્કાર છે

યત્સચક્રમુખમદ યદમલ જ્ઞાનમમામાસુર

લોકાલોકપદમકાશનવિધિમૌઢ મક્રુદ સક્રુત્ ।

ઉદ્ભૂતે સતિ યત્ર જીવિતમિવ પ્રાપ્ત પર પ્રાણિભિઃ

ત્રૈલોક્યાધિપતેર્જિનમ્ય સતત તત્સુમભાત સ્તુવે ॥ ૨ ॥

અર્થ:—ત્રજુલોકના સ્વામી શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાનના આ મુખ ભાત સ્તોત્રને હું નમસ્કાર કરું છું કે જે જિનેન્દ્ર ભગવાનનું મુખભાત સમસ્ત જીવોને સુખનું દેવાવાળું છે અને સમસ્ત પ્રકારે મનોધી રહિત હોવાને કારણે અમળ છે અને જ્ઞાનની જે પ્રભા તેનાથી દેહીપ્રમાણ છે તથા સમસ્ત લોકલોકનો પ્રકાશ કરવાવાળું છે અને જે અત્યંત મહાન છે અને જે એકવાર ઉદિત થતાં સમસ્ત પ્રાણી-જીવોને એવું માલુમ પડે છે કે તેઓને ઉત્કૃષ્ટ જીવનની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે અર્થાત તેઓ પિતાનાં જીવનને ધન્ય સમજે છે.

ત્રજુલોકના નાથ શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાન છે. ત્રજુલોકના નાથ એટલે રક્ષક નહિ પણ ત્રજુલોકને જાણનાર છે, તેઓ બધા પ્રાણી-જીવોને સુખ દેવાવાળા છે. શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાને મુખભાતરૂપ આત્મ-દશા પ્રગટ કરી તેમને મારો નમસ્કાર છે. શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાને સર્વ વિકારથી રહિત વીતરાગદશા પ્રગટ કરી, એવા ભગવાનનું સ્મરણ કરવું તે આત્મસ્વભાવનું સ્મરણ છે, સ્વભાવની સંપદાનું સ્મરણ તે સમસ્ત આપદને ટાળનાર છે. સમસ્તલોકનું પ્રકાશ કરનાર કેવળ-જ્ઞાન બધાં પ્રગટ્યું ત્યાં સમસ્ત લોકના જીવો પિતાને ધન્ય ધન્ય સમજે છે તે મુખભાત છે. સમ્યક્જ્ઞાની જીવને આત્માનું જ્ઞાન થાય ત્યારે ધન્ય હો, ધન્ય હો, એમ પિતાને ધન્ય ધન્ય સમજે છે.

આનંદધનજી કહે છે કે:—

અહો! અહો! હું મુજને કહું, નમો મુજ નમો મુજ રે;
અમિત રૂળ દાન દાતારની જેહની લેટ થઈ છુજ રે.

પિતા પિતાના જ આત્માને વંદન કરે છે. અહો! ધન્ય કાળ! અહો! ધન્ય ભાવ! અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયે, તેવાં પરોઢિયાં ઘઈ ગયાં છે, શુ કહું! મારા આત્માને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો! નમો મુજ, નમો મુજ એટલે મારા આત્માને નમસ્કાર હો! નમસ્કાર હો! વંદન હો! વિનય હો! શુદ્ધસ્થાત્રમમાં રહેલા આત્મમાન

જે ભાવે કેવળજ્ઞાન પ્રગટશે તે ભાવને નમસ્કાર છે, હું પાતે જ નિર્દોષ સમાધાનસ્વરૂપ છું, હું પાતે આત્મા અપૂર્વ માહાત્મ્યથી ભરેલો છું એમ પાતાનું માહાત્મ્ય આવતાં પરને ગ્રાહ્ય આપતો નથી પણ પાતાને ધન્ય કહે છે.

આનંદઘનજી કહે છે કે:-

ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉં રંગશું,
ભગ ન પડશે હો પ્રીત; જિનેશ્વર,
બીજો મનમદિર આણું નહિ,
એ અમ કુળવટ રીત જિનેશ્વર ધર્મ.

આનંદઘનજી મહારાજ ધર્મ જિનેશ્વર ભગવાનનાં ગુણ ગાન કરતાં પાતાના આત્માના જ ગુણ ગાઈ રહ્યા છે, પાતાના આત્મસ્વ-ભાવનું જ સ્તવન કરે છે. બહારથી પંદરમા ધર્મનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે અને અંદરમાં ધર્મમૂર્તિ પાતે આત્મા તેની સ્તુતિ કરે છે.

હે ધર્મની આજી ! હે ધર્મની મૂર્તિ ! જેમાં મર્યાદા વિનાના ગુણો ભર્યા છે તેવા આત્માનાં ગાણાંને રંગથી ગાવાને હું ઊભો થયો છું, હે વીતરાગ ! હે આત્મા ! તારી પ્રીત, તારી રચિ અને તારા જ્ઞાનમાં જે હું આત્માનું ગાન કરવા નીકળ્યો તેમાં ભગ પડશે નહિ, તેમાં વિષ્ન હશે નહિ, વ્રજકાળમા કોઈ આડખીસ હશે નહિ. હે જિનેશ્વર ! હે આત્મા ચિદાનંદ ! તારી પ્રીતિ થઈ તેમાં ભગ ન પડશે.

કાંઈ જવાબદારી ખરી ! કે ભગ ન પડશે તેમ એકલી ભાવના ! જવાબદારી તેની આ છે કે-‘બીજો મનમદિર આણું નહિ,’ કોઈ કુટુંબ, કુચુર, અને કુધર્મનો આદર સ્વભાવના જ્ઞાનમા ન આનના દહિં ગુણની પ્રીતિમાં ભયુત થઈને ઊડ્યો, હવે એ- ત્રૈતન્ય સિનાય પુણ્ય-પાપ ભાવ મારા, સ્ત્રી કુટુંબાર્થ મારા વગેરે પરમાન અને પર પદાર્થનો આદર આનવા દહિં નહિ, તેની જવાબદારી લઈને કહું છું કે હે જિનેશ્વર ! આપની પ્રીતિમા અને મારા આત્મસ્વભાવમા ભંગ

ન પડશે તેમ કોલકરાર કરીએ છીએ. હું ભગવાન ! આત્માના અર્નુભોદનમાં ખીજના આદર હોય નહિ, ત્રલુકાળમાં ખીજ આદર આવે નહિ, હું નાથ ! જે પ્રીત અંતરની જાગી તેમાં સાદિઅનંત કાળમાં ભંગ ન પડે, તેના કોલકરારમાં આ જવાબદારી આપું છું કે મારા આત્મા સિવાય ખીજ પુણ્ય-પાપના ભાવનો આદર આવવા નહિ દઉં.

સારી સતી કે સારા ઘઠાચારીના હૃદયમાં ખીજે પુરુષ કે ખીજ સ્ત્રી આવે નહિ, તેમ ધર્માત્મા કહે છે કે હું ચૈતન્ય ! તારા સ્વભાવની પ્રીત થઈ, હું જાગૃત થયો તેમાં ખીજનો આદર આવવા દઉં નહિ, ખીજનો આદર આવવા ન દેવો તે અમારા કૃણાવટની રીત છે. હું નાથ ! તીર્થંકરની જાતના અને કૃણના અમે છીએ, તીર્થંકર ભગવાન જે ભાવે ઊપડયા તે ઊપડયા, કદી પાછા પડતા નથી. સમ્યક્દર્શન પ્રગટ્યું તે કેવળ લીધે જ છૂટકો. 'એ અમ કૃણાવટ રીત,' અમારાં કૃણ તે તીર્થંકરોની નાતનાં અને જાતનાં છે, અમારા કૃણના વટની રીત એ છે કે વચ્ચે ખીજે ભાવ આવવા દઉં નહિ, જે ભાવે ઊપડયા તે ભાવે કેવળ લીધે જ છૂટકો, હું નાથ ! અમારા કૃણના વટની રીત એ છે કે અમે ઊપડયા તે પાછા ફરીએ નહીં, તે તીર્થંકરો અમારા કૃણના છે, તે તીર્થંકરો જે રસ્તે ગયા તે રસ્તા અમારા ■ માટે તેમાં ભંગ પડે નહિ, શુભાશુભભાવનો આદર ન આવવા દઉં તે જવાબદારીથી કહું છું કે ભંગ પડશે નહિ, કેમ ન આવવા દઉં ? કે વીતરાગે ખીજ ભાવને આવવા દીધા નથી માટે હું પણ પરભાવને આવવા ન દઉં, એ અમારા કૃણના વટની રીત છે.

માણુઓ કૃણના વટ માટે ખરે છે તો 'હું આત્મન' તારું કૃણ તે તીર્થંકરોના વટની રીતનું છે, માટે હવે જાગ્યો તે જાગ્યો-પાડા ફેરે નહિ. વામુદેવ વગેરે ઉત્તમ પુરુષો દત્તાત્રય હોય છે. તેમના દાંતમાંથી જે વાક્ય નીકળ્યું તે પાછું ફેરે નહિ એકવાર પાંડવોએ

શ્રીકૃષ્ણની મશકરી કરી હતી ત્યારે વાસુદેવથી બોલાઈ ગયું કે પાંડવો દેશ બહાર જાય, પછી પાંડવોની માતા કૃતા તે વાસુદેવની કૃપા ધર્તા હતાં તે કૃતા વાસુદેવ પાસે ગયાં અને કહે છે કે બેટા ! પાંડવોનું શું કરવું ? વાસુદેવ કહે છે કે માતા ! અમે દંતવાક્ય પુરુષ, અમારાં વચન નીકળ્યાં તે પાછાં ફરે નહિ, માતા ! અમને સિદ્ધારસ ન હોય, દેશ બહાર પાડવો તે દેશ બહાર જ રહે, તેમ ધર્મીમા કહે છે કે તીર્થ કર્મવના વના અમે છીએ, અમે જામ્યા તે જામ્યા, પાછા ફરવાના નહિ આજે મુખભાત આગળિક બેસતુ વરસ અવો કિક રીતે થાય છે

(વસતતિલક્ષ)

સ્વાદ્યાદીપિતલસન્મહસિ પ્રકાશે

શુદ્ધસ્વભાવમદિમન્યુદિતે મયીતિ ।

કિં વ્યમોક્ષપથપાતિભિરન્યમાવૈ-

નિત્યોદયઃ પરમય સ્ફુરતુ સ્વભાવઃ ॥૨૬૯॥

અર્થ - સ્યાદ્યાદ વડે પ્રદીપ્ત કરવામાં આવેલુ લસવસતુ (સગણગાદ કરતુ) જેતુ તેજ છે અને જેમાં શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ મહિમા છે એવો આ પ્રકાશ (જ્ઞાનપ્રકાશ) જ્યાં મારામાં ઉદય પામ્યો છે, ત્યાં બંધ-મીક્ષના માર્ગમાં પડનારા અન્ય ભાવોથી મારે શુ પ્રયોજન છે ? નિત્ય જેનો ઉદય રહે છે એવો કેવળ આ (અનત અતુષ્ટવરૂપ) સ્વભાવ જ મને સ્ફુરાયમાન હો.

સ્વાદ્યાદ વડે એટલે આત્મા પીતાપણે છે અને પરપણે એટલે શરીર, વાણી, મન, અને પુણ્ય-પાપના ભાવપણે નથી એમ પ્રતીત કરીને પીતાના સ્વરૂપમા ઠરવાથી પ્રમશમાન કરવામાં આવેલુ લસવસતુ (સગણગાદ કરતુ) તેજ છે જેતુ એવો જ્ઞાનપ્રકાશ ઉદય પામે છે

હિના લસલસતો શીરો હોય તેમાં રાગી જીવોને રાગ થઈ આવે છે, તેમાં વળી જૈરાંઓ હિના હિના લસલસતો શીરો બહુ રાગથી-બોલે છે, પણ તે તો ધૂળ છે. જડ રજકલ્પો છે, તેમાં સુખ નથી પણ સુખ આત્મામાં છે.

ચૈતન્યપ્રકાશ લસલસતો પ્રગટ થાય છે, લસલસતો-ઝગઝગાર કરતો આત્મપ્રકાશ પ્રગટ થાય છે, શું આત્મામાં આ જડ રૂપી દ્રવ્યોત્તું તેજ છે તેવું તેજ હશે? જડ રૂપી દ્રવ્યોત્તું તેજ આત્મામાં નથી, પરંતુ જ્ઞાનપ્રકાશતું તેજ છે. જ્યાં આત્મસ્વભાવતું જ્ઞાન કરી ઠપો ત્યાં જ્ઞાનપ્રકાશ પ્રગટ થયો તે શુદ્ધ સ્વભાવની મહિમા અપૂર્વ છે. શુભાશુભ આદિ અન્યભાવોની મહિમા નથી, પણ મહિમા તો શુદ્ધસ્વભાવની જ છે. શુદ્ધ પ્રકાશ પ્રગટ થયો તે ઝગઝગાર કરતો સૂર્ય ઊગ્યો, સોનાતું સુપ્રભાત ઊભું.

સખ વખતે ગાય છે ન કે વેણુસાં ભલે વાર્યા રે ! એ જગતનાં ઊમેલાં વેણુસાં પાછા ફરી જાય છે, પણ આ આત્મામાં સુપ્રભાતતું વેણુકું ઊભું તે ફરે નહિ, જગતનાં સખતું વેણુકું તે તો જયોજથ્યા છે, ધૂળધાણી છે, ચૈતન્યમૂર્તિ સિવાયતું બહારતું સુખ તે તો આપદા-રૂપ છે, તે સુખ જ નથી, દુઃખ છે, માત્ર કલ્પના છે, ચૈતન્યમૂર્તિતું અવસંખન લીકું અને જે સુખ પ્રગટ્યું, જે આનંદ પ્રગટ્યો, તે આનંદ જ અમને હો, બીજું કંઈ જોતું નથી. જેના શુદ્ધ સ્વભાવની અપૂર્વ મહિમા છે એવો જ જ્ઞાનપ્રકાશ આરામાં પ્રગટ થયો છે, ત્યાં વળી બંધ અને મોક્ષના વિકલ્પોતું મારે શું કામ છે? બંધ આમ હોતો અને મોક્ષ આમ થશે તેવા વિકલ્પોતું મારે શું પ્રયોજન છે? પુણ્યના પરિણામ આવા, અને મોક્ષના પરિણામ આવા, તેવા રાગમાં અટકવાનું મારે શું પ્રયોજન છે? તેવા વિકલ્પોમાં અટકવાથી વિકલ્પ તુટીને નિર્મળ પર્યાય ઊભડતી નથી માટે તેવા વિકલ્પોથી મારે શું પ્રયોજન છે? નિત્ય જેનો ઉદ્ય રહે છે તેવો સ્વભાવ જ અમને સ્ફુરાયમાન રહે! આરા સ્વભાવના જ્ઞાનમાં અપ્રતિહત

લાવના કૃપારા છૂટ્યા, તે સ્ફુરાયમાન રહો ! કેવળગાનાદિ અનંત સ્વચતુષ્ઠ્ય મારા સ્વરૂપમાં સાદિ અનંત સ્ફુરાયમાન રહો ! સ્ફુરાયમાન રહો ! મારા સ્વભાવમાં સ્વચતુષ્ઠ્ય પ્રગટો તેમ આચાર્યદેવે લાવના લાવી છે. આ મુખભાત માંગણિક ધમું.

૨૦૦૦ કારતક સુદ પીતૃ યનિ.

આત્માના વસ્તવિક સ્વભાવમાં પરના સયોગે જે ભાવ કેભાવ તે આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી. જે સ્વભાવ આત્મામાં ત્રિકાળ રહે તે આત્માનો સ્વભાવ કહેવાય, પરના સંભાગી ભાવ તે કાયમનો નથી મારે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી.

જેને કલ્યાણ કરવું હોય તેણે કલ્યાણસ્વરૂપ આત્મા કેવો છે તે બરાબર સમજવું પડશે, સમજતાં વાર લાગે તો વાંધો નથી, પણ પોતાની દૃષ્ટિએ ખતવશે તો નહિ સમજાય. સમજવાની જિજ્ઞાસાથી અવરથ સમજાય, પણ આકૃગતા અને ખેડ કરવો તે તો ક્યાય છે, નિરાકૃગપણે ઉત્સાહપૂર્વક પ્રાર્થા કરી સમજવા ધારે તો અવરથ સમજાય. સમજતાં વાર લાગે તો વાંધો નથી, પણ આકૃગતા કરવાથી નહિ સમજાય અને પોતાની દૃષ્ટિએ ખતવશે તો ઊંધું સમજશે.

જેને આત્માનું કલ્યાણ કરવું હોય તેણે વસ્તુનું સ્વરૂપ જામ છે તેમ બરાબર જાણવું જોઈએ. શરીર, વાણી, અને મન મારાં છે એમ જે માને તે તેનું મમત્વ ઠોળવાનો પ્રયાસ કેમ કરે ? અને આત્મામાં જે વિકારી ભાવ થાય છે તે ભાવને પોતાનો ભાવ માને તે તેને ઠાડવાનો પ્રયત્ન કેમ કરે ?

આ મારો ઊકરો છે, આ મારો વારસો સંખંધો એમ જાણી તેનું રક્ષણ કરશે, પણ કોઈ દુરમનનો ઊકરો કે બંધારવરિયો ઘરમાં પેસી જાય તો તેને દૂર કરવા માંગશે, બંધારવરિયાને પોતે એકલાથી દૂર કરતાં ભય લાગે તો ખીખને ખોલાવીને પણ તેને દૂર કરશે, દૂર કરતાં જરા વાર લાગે તો પણ તેને સંખંધાની સ્ત્રિ નથી. તેમ હું

કોણ છું ? મારો વારસો મારામાં રહે તે ક્યા ઉપાય વડે રહે ? હું આત્મા શું ચીજ છું ? અને આ ક્ષણિક ચીજ શું છે ? તેના વિવેક વિના પોતાની ચીજનું રક્ષણ ન કરે અને પરભાવને છોડવાનો પ્રયાસ ન કરે.

વિકાર કોને કહેવાય ? નિર્વિકાર કોને કહેવાય ? તેનો વિચાર કરે. જગતમાં જે શબ્દ હોય તે કાં દ્રવ્ય હોય, કાં ગુણ હોય, અને કાં પર્યાય હોય, એવો વાચ્યવાચક સંગ્રહ છે. વાચક તે શબ્દ છે, અને વાચ્ય તે પદાર્થ છે.

આવો મનુષ્યભવ પાશીને આત્માનો નિર્ણય ન કર્યો તે આગુધ્ય પૂરું થયે ક્યાં ઉતારા ! પરથી નિરાળા આત્માનો નિર્ણય કર્યા વિના ચોરાશીનું ભ્રમણ નહિ ટળે મરણ વખતે કોણું શરણું ? ગમે તેવી પ્રતિકૂળતામાં પણ આત્માનો નિર્ણય થઈ શકે છે, બહારની પ્રતિકૂળતા કે અનુકૂળતાના ઉદયના સંયોગને આત્મા ટાળી શકે નહિ, પણ મોહનીય આદિ ઘાતી કર્મના ઉદયમાં પોતે જોડાય છે તેને આત્મા પુરુષાર્થવડે ટાળી શકે છે. અંદર આત્માની પર્યાયમાં જે રાગ દ્વેષ અને ભ્રાંતિકૃપ ઊંઘી માન્યતા થાય છે તેને આત્મા પુરુષાર્થવડે ટાળી શકે છે બહારનો અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ સંયોગ આત્માને લાભ-નુકસાન કરતો નથી પણ આત્માની પર્યાયમાં ઊંઘા પુરુષાર્થવડે થતી જે ઊંઘી માન્યતા અને રાગ દ્વેષ તે જ નુકસાન કરે છે. માટે વસ્તુનું સ્વરૂપ જ્ઞેમ છે તેમ સમજવાનો પ્રયત્ન કરે, ચારે પડખાં વિચારીને સ્વતરફ ઢળીને સ્વતરફના જ્ઞેમથી નિર્ણય કરે, મનનું અવલંબન વચ્ચે હાજરરૂપે આવે છે, પણ સ્વતરફ અવલંબનનું વીર્યનું જ્ઞેર છે, માટે તેણે આત્માથી જ નિર્ણય કર્યો છે. મનથી-પરથી નિર્ણય નથી કર્યો પણ પોતા વડે કર્યો છે, મનનું અવલંબન હાજર હોય તો પણ મનનો નકાર કરીને સ્વતરફ ઢળીને સ્વતરફના જ્ઞેમથી નિર્ણય કર્યો છે. આત્માને ઝાળખીને પ્રતીતે કર્યા વિના કરવો શેમાં ? તત્ત્વને ઝાળખ્યા વિના તત્ત્વમાં કરશે ણી રીને ? આત્માને

ઓળખીને, તેની પ્રતીત કરીને, તેમાં કરવાથી 'બુદ્ધિપૂર્વકનું' મનનું અવસાન પણ છૂટી જાય છે, -બુદ્ધિપૂર્વકના વિકલ્પો છૂટી જાય છે, રાગથી છૂટા પડીને પિતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે, અને પછી સ્થિરતા વધતાં આશિષ પ્રગટે છે, અને આશિષ વધતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે.

પરમ દિવસે વાત આવી હતી કે પાંચ શરીર આત્માને નથી. ઔદારિક, વૈકલ્પિક, આહારક આદિ શરીર આત્માને નથી; આહારક શરીર મુનિઓને હોય છે, નમ્ન દિગ્બર સત મુનિ હોય તેમને કાંઈક શકા પડી જાય, સમાવાન ન થાય અને પ્રશ્ન પૂછવાની ક્ષમ્થા થાય ત્યારે આહારક શરીરનું સુદ્ધ પૂતળું મસ્તકમાંથી નીકળે છે અને પ્રભુ પાસે પૂજવા જાય છે, ત્યાં પ્રભુના દર્શનમાત્રથી સમાધાન થઈ જાય છે તે આહારક શરીર પણ આત્માને નથી તે આહારક શરીર આત્માથી જુદું છે જે શરીરમા કાલિ આપે છે અને ગરમી આપે છે તે તેજસ શરીર છે તે શરીર પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી એટલે કે તે આત્માને નથી આઠ કર્મના રજકણની ઝીણી ધૂળ તે કાર્મણ શરીર છે, તે શરીર પણ આત્માને નથી, આત્માથી તે જુદું છે એ બધાંય શરીર આત્માન નથી કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામથી નીપજેલાં છે માટે આત્માના અનુભવથી તે જુદા છે શરીર છે તે જડનું દળ છે શરીરની કોઈ પણ ક્રિયા આત્માને લિપ્તરૂપ નથી.

પરથી મને લાભ થાય છે એમ જે માને છે તેણે પિતામા માલ નથી એમ માન્યુ, ઊંઝાએ મને મદદ આપી એટલે અમે બે થઈને એક થયા તેમ માન્યુ એક વસ્તુ ઊંછ વસ્તુને મદદ કરે તેમ ત્રણ કાળ ત્રણલોકમા બનતુ નથી પર પદાર્થની આત્મામા નાસ્તિ છે, તેથી પર પદાર્થ આત્માને લાભ કે નુકસાન કરે તેમ ત્રણકાળમા અને નહિ આખી દુનિવાથી આ રસ્તા નિરાળા છે.

પિતાની વસ્તુ પરથી જુદી ટકે છે માટે જુદી છે, જે પરપણે ન હોય તે પિતાપણે હોય, જે પરપણે ન હોય તે પિતાપણે પણ ન હોય એમ બને નહિ, પિતાપણે છે અને પરપણે પણ પિાને છે એમ

પણ ન બને, માટે જે પોતાપણે હોય તે પરપણે ન હોય એવો અખાધિત સિદ્ધાંત છે.

જેમ આ સુખડનું લાકડું 'આ હાથથી' જીવું છે તેમ તે જ્ઞાન કરનારને બતાવે છે, હું લાકડાપણે છું પણ આ હાથપણે નથી, આ પુસ્તકપણે નથી એમ લાકડું પોતે જ બીજાથી જીવું રહ્યું થકું બતાવી રહ્યું છે. તેમ આત્મા પોતાપણે છે એમ જીવું અસ્તિત્વ સ્વીકારતાં પરપણે નથી એમ તેમાં ભેગું આવી જ જાય છે અસ્તિ સ્વીકારતાં નાસ્તિ ભેગી આવી જ જાય છે હું સ્વતઃ સ્વભાવે પરિપૂર્ણ વસ્તુ છું, મારાં દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાય બીજામાં પેસતાં નથી અને કોઈનાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય મારામાં પેસતાં નથી

શરીર આત્માપણે નથી, શરીરના રજકણો શરીરમાં છે પણ આત્મામાં નથી, આત્મા આત્મામાં છે પણ આત્મા શરીરપણે નથી. જે પોતાપણે નથી તે પોતાને મદદ કેમ કરે? આ ઝીણી વાન નથી પણ પહેલામાં પહેલો એકડો છે. મનુષ્યભવ પામીને જે આ ન સમજ્યો તો કૂ થઈને ચોરાશીમાં ઊડી જવાનો; મનુષ્યભવમાં જે પુણ્ય ફળ્યાં તે બધાં જાળના છાડ સુકાઈ જવાનાં-તે કાયમનાં નથી. પરની ક્રિયાથી મને લાભ થાય, પરની મદદ મને ધર્મ થાય તેમ માનનાર આત્માની ત્રણકાળની સ્વતંત્રતાનું ખૂન કરનાર અને સ્વતંત્ર ન્યાયને અન્યાય આપનાર છે.

પ્રશ્ન:—પૂરો વીતરાગ થાય ત્યારે પરની મદદ ન હોય પણ તે પહેલાં તો મદદ હોય ને?

ઉત્તર:—પૂર્ણતામાં પણ મદદ નથી અને અપૂર્ણતામાં પણ મદદ નથી, જે પૂર્ણતામાં હોય તે જ શરૂઆતમાં હોય, પૂર્ણતામાં સ્વાધીન ધર્મ અને અપૂર્ણતામાં પરાધીન ધર્મ એવું સ્વરૂપ ન હોય, જે પૂર્ણતામાં હોય તે જ જાતનો અંશ શરૂઆતમાં હોય તો જ તે શરૂ-આત કહેવાય, નહીંતર શરૂઆત જ નથી. પ્રથમ સ્વાધીન સ્વભાવની શ્રદ્ધા થાય પછી સ્થિરતા થાય.

બધી વસ્તુ પાતાપણે છે અને પરપણે નથી એ વસ્તુ જીવે જીવે છે તે પછી મદદ રહી કયા? શરીરમાં શરીર છે, શરીર આત્મામાં નથી શરીરમાં આત્મા નથી, આત્મા આત્મામાં છે. શરીર અને આત્મા જો ભેગાં થઈ ગયાં હોય તો જીવં પડે નહિ, શરીરને આત્મા એકે જગ્યાએ રહ્યા છે પણ પરમાર્થ જીવે જીવે છે

પરથી પાતાજી ચેતન્યદળ આપુ જીવે છે એવા જ્ઞાનનાગે માટી લડાઈમાં લેવા હોય, કે રાજમા લેવા હોય તોપણ તેને અદા બધે છે પરથી પાતાજી સ્વરૂપ જીવે માનવુ ને પરવું સ્વામિત્વ અતરથી છૂટી જવુ, આવા જ્ઞાનમાં ભરત અવર્તીએ છે બંધને રાજ ક્યાં પણ અતરમાં પાતાજી આપુ ચેતન્યદળ જીવે છે અને વિવેક વર્તે છે, જીવે જ્ઞાન વર્તે છે, મારી મદદ પરને ન હોય, પરને મદદ અને ન હોય, જ્ઞાપકના જ્ઞાનમાં જ્ઞાતાપણે રહીને સમ્યક્દર્શન પણે કોડા પરસ રાજમાં ગાળ્યા છતાં એક ભાવ પણ વધ્યા નહિ આહોતર્ય અતરના જ્ઞાનવું છે

શુદ્ધસ્થાનમમાં રહ્યા થકા જ્ઞાની વેધાર ધંધા, રાજપાટ વગેરે ક્રિયામાં જોડાય તોપણ તેના કર્તા થતા નથી તે સમજે છે કે એ રાજકર્મ ફેરે તે તેનાથી (રાજકર્મથી) ફેરે છે, હું તેનો કર્તા નથી પુરુષાર્થની નબળાઈને લઈને શુભભાવ કે અશુભભાવમાં જોડાઈ જાય છે ઘન દેવાના કાર્યમાં પરુ જોડાય, અને શરીરમાં રોગ આવે તે દના પણ પીએ, છતાં પણ પરની ક્રિયાનો કર્તા નથી, વિન્દયનો પણ કર્તા નથી, પુરુષાર્થની નમળાઈથી જો ભાવ આવી જાય છે

અજ્ઞાની જડની ક્રિયાનો કર્તા થાય છે, વિન્દયનો પણ કર્તા થાય છે પેસા અજ્ઞાના, પ્રતિકૂળતાવુ ટળવુ, નિરોગતાવુ થવુ તે બધું પુણ્યનો ઉત્તર હોય તો થાય છે, તેવી અનુકૂળતા થવામાં પુણ્યનો ઉત્તર હોય તો તે ઉત્તરને અનુકૂળ નિમિત્તો સ્વતંત્રપણે પાતપાતા મરણે હાજર હોય છે, પાતે તેનો કર્તા નથી

બીજને દાનાદિ આપવાના ભાવ થતા તે સ્વતંત્ર-શુભ કારણે છે અને બીજને દાન વગેરે મળવું તે પણ સ્વતંત્ર-શુભ કારણે છે બીજને દાન આપવાના ભાવ, તૃપ્તિ ઘટાડી શુભભાવમાં પુરુષાર્થ-વડે પોતે જોડાય છે ત્યારે થાય છે, અને સામાજીકને તે પ્રમાણે અનુકૂળતા થવી તે તેના અઘાતી કર્મનો ઉદ્ધવ હોય તે પ્રમાણે થાય છે. બંને કાર્યો સ્વતંત્ર થાય છે, તે પણ બંનેને કોઈનાર મેળ થઈ જાય છે તેથી અજ્ઞાની પરનો કર્તા થાય છે કે આને મેં દાન આપ્યું, આને મેં સુખી કર્યો શરીરની હાલવાની, બોલવાની, વગેરે ક્રિયા સ્વતંત્ર થાય છે તે પણ તે ઇચ્છાને અનુકૂળ ઉદ્ધવને કારણે ઇચ્છા પ્રમાણે થવું કેપીને આ ક્રિયા મારાથી થાય છે, એમ અજ્ઞાની માને છે પરંતુ ઇચ્છા થાય છે તે આત્મા પોતે જોડાય છે તેથી પોતાની પર્યાયમાં નિમગ્ન થાય છે અને શરીરની અનુકૂળ ક્રિયા થવી તે જુદા કારણે થાય છે અનુકૂળ ઉદ્ધવને કારણે ઇચ્છાને અને શરીરની હાલવાની નગરે નિવાને, બંનેને લગભગ સમન થાય છે તેથી અજ્ઞાની માને છે કે જડની ક્રિયા મારાથી થાય છે, પણ પોતે કરી શકતા હોય તે પક્ષઘાત થાય ત્યારે કેમ કરી શકતો નથી? જે કરી શકતો હોય તે બધી વખતે કરી શકે, માટે કોઈની ક્રિયા કોઈ કરી શકતું જ નથી જડ અને ચેતન્ય બંને જુદા પદાર્થ છે, બંને સ્વતંત્ર ત્રિકાળ જુદા પદાર્થ છે માટે બંનેની ક્રિયા પણ સ્વતંત્ર જુદે જુદી છે જડની ક્રિયા તે જ્ઞાની કે અજ્ઞાની કોઈ કરી શકતું જ નથી પણ શુભાશુભ પરિણામનો કર્તા અજ્ઞાની જ અજ્ઞાનાવસ્થાએ થાય છે

જ્ઞાની તે શુભાશુભ પરિણામના પણ કર્તા થતા નથી તે પણ અશુભભાવ ટાળવા દાન, પૂજા આદિના શુભભાવમાં જોડાય ખરા, પણ તેના તે કર્તા થતા નથી વીર્યની મંદતાને લઈને જ્ઞાનીનું વીર્ય અસ્થિરતામાં જોડાય છે તેથી તે બહારથી કર્તા દેખાય છે, પણ ખરે ખરે તે જ્ઞાતા છે કર્તા નથી જ્ઞાનીને વેપાર ધંધાના કે રાજ આદિ કાર્યોના વિકલ્પે આવે તે પણ તે વિકલ્પોના તે જ્ઞાતા છે

જે ક્ષણે રાગ દ્વેષ વગેરે આવે છે તે જ ક્ષણે જ્ઞાની તેને જાણે છે. તે જ ક્ષણે તેના જ્ઞાતા છે પણ કર્તા નથી. વીર્યની મંદતાને લખને લેડાર્થ જવાય છે, રાગ દ્વેષ થઈ જાય છે, પણ તેને સ્વામિત્વચ્છુદ્ધિ નથી. બહારની શરીરવદિની ક્રિયા અને અદરના વિકલ્પો જ્ઞાનીને થાય છે, પણ સ્વામિત્વચ્છુદ્ધિ નથી. રાગ દ્વેષ થાય છે થઈ જાય છે, પણ કર્તાચ્છુદ્ધિ નથી પરથી 'લુક' નિરાણુ' આત્મભાન સદૃશ વર્ત્યા કરે છે તે સમજે ॥ કે પુરુષાર્થની નમજાપને લખને આ રાગ લેખો છે, એ રાજને હમને બેઠો પાતાને વિજને હમને બેઠો માને છે આ ક્ષણે પુરુષાર્થ ઉપાડીને જો વીતરાગ થવાતું હોય તો આ કાંઈ જોતું નથી એવી ભાવના આવે છે આવા અંતરના ભાન સહિત ધર્મભા સસારમાં હતા તો પણ એકાવતારી થઈ ગયા

અજ્ઞાની આવા ભાન વિના ત્યાગી થયો, નગ્ન દિગ્બર ધુનિ થયો, રાજ છાડ્યાં, રાણીઓ છાડી, ત્યાગી થઈને અજ્ઞે વરસ જગલમાં વહ્યો, કોણ વંદન કરે છે તેનો ખ્યાલ પણ ન રહ્યો, ખાર ખાર માસના ઉપવાસ કર્યાં, એવા પુણ્યપરિણામ કર્યાં પણ પરમાંથી મારો ગુણ પ્રગટે છે તેમ માને છે પરંતુ મારામાં અનતગુણ ભર્યાં છે તેમાંથી ગુણની પર્યાય આવે ॥ તેમ નહિ માનતાં પરથી મને ગુણ થાય ॥ એના શબ્દમાં ત્યાગી થયો તોપણ એકડા વિનાના મોડા, સ્વરૂપના ભાન વગર એક પણ જન ન થયો

ધર્મભા પહેલાં અજ્ઞાની હતો ત્યારે નિર્ધન હતો અને જ્ઞાની થયા પછી રાજમાં બેઠો હોય, બહારના સયોગમાં વધી ગયો હોય હતા પણ મારા આત્મામાં 'પ્રિ મુકવાથી વધું' છું તેમ ભાન છે, બહારના સયોગ વચવાથી હું વચનો નથી અને તે બહારના સયોગ વચવાથી મારા આત્માને હાનિ પણ નથી, બહારના સયોગ વધી ગયા હોય તોપણ ભાન છે કે એક રજકણ પણ મારી ચીજ નથી, પરથી મને મદદ નથી, હું પરથી નિરાણો વિદાનદ આત્મા છું એના પરથી નિરાણા આત્માના ભાનમાં બેઠો છે તો તે મુક્તિના માર્ગ છે

અને અહપકાળમાં મુક્તિ લેવાનો છે. જ્ઞાનીને બહારના સયોગ વધી ગયા હોય અને અજ્ઞાની બધું છોડીને નગ્ન દિગંબર મુનિ થઈ ત્યાગી થઈને બેઠો હોય પણ આ છોડ્યું માટે અને ગુણ થશે એવું હોય શક્ય પડ્યું છે, મારામાં અનંતગુણ છે તે ગુણમાં દષ્ટિ મૂકવાથી ગુણની પર્યાય આવશે તેવું જ્ઞાન નથી માટે એક પણ ભવ ઘટતો નથી.

ત્રેણીકરામને એકલું આત્માનું જ્ઞાન હતું, હતું સ્થિરતા પ્રગટી નહોતી પણ એકાવતારી થયા તે સમ્યક્દર્શનનું માહાત્મ્ય છે. ભવિષ્યમાં આવતી ચોવીસીમાં તે ત્રેણીકરામ પહેલા તીર્થંકર થશે. સમ્યક્દર્શન થયા પછી સમ્યક્દર્શનની ભૂમિકામાં, અધૂરી દશા છે માટે જે શુભ રાગ વર્તેલા હોય તેનાથી તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય. પરવસ્તુ મારી નથી એમ જ્ઞાન થાય એટલે બધી પરવસ્તુ તરત છૂટી જાય એવો નિયમ નથી. ક્રમે ક્રમે રાગ છૂટતાં વસ્તુ પણ છૂટે. રાગ છૂટતાં પરવસ્તુ છૂટી જાય એવો રાગને અને પરવસ્તુને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે.

ચોથી ભૂમિકાએ રહેલા સમ્યક્દષ્ટિને પરથી નિરાળા આત્મ સ્વરૂપનું જ્ઞાન વર્તે છે. જેવો અનુભવ સિદ્ધ ભગવાનને હોય તેવો સિદ્ધ જેવો અંશે અનુભવ ચોથી ભૂમિકાએ રહેલા સમ્યક્દષ્ટિને હોય છે અને ચોથી ભૂમિકાથી પાંચમી ભૂમિકાએ બ્યારે આવે ત્યારે સ્વરૂપરમણતા વિશેષ વધે છે. ત્યાં જેટલા અંશે સ્વરૂપસ્થિરતા વધે તેટલા અંશે રાગ છૂટે છે અને તેટલા પ્રમાણમાં પરવસ્તુનો સંબંધ પણ છૂટે છે અને પ્રતના શુભ પરિણામ પણ આવે છે એવો સંબંધ છે. પ્રતના પરિણામ તે પુણ્યબંધનું કારણ છે, અને અંદર જે પુરુષાર્થવડે સહજ દશા વધી અને આસક્તિ છૂટી તે નિર્જરાનું કારણ છે તે પાંચમી ભૂમિકા પછી પુરુષાર્થવડે સહજ દશા વધતાં છઠ્ઠી ભૂમિકા આવે છે, તે ભૂમિકાએ પુરુષાર્થવડે સહજ દશા ઘણી વધી જાય છે અને રાગ ઘણો ઘટી જાય છે, રાગ ઘટવાથી ત્યાં લુગડાં પણ છૂટી જાય છે, નગ્ન દિગંબર મુનિ થાય છે, તેવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક

સંબંધ જ છે. તે મુનિપણની ભૂમિકામાં સ્વરૂપરમજુતા ઘણી ઘણી વધી જાય છે, અતર્મુહૂર્ત્ત છૂટું રહે અને અંતર્મુહૂર્ત્ત સાતમે રહે તેવી દશામાં જૂલ્યા કરે છે. છૂટી ભૂમિકાએ મુનિ હોય ત્યારે ઉપદેશનો, સ્વાધ્યાયનો, શાસ્ત્ર સ્વચાનો, સગવાનના દર્શનનો, સ્તુતિનો, આહારનો વગેરેનો વિહાર આવે છે તોપણ છૂટી ભૂમિકાએ અંતર્મુહૂર્ત્તથી વધારે તો રહે જ નહિ, કાણમાં ચૈતન્યગોળો સગથી ધૂટો પડીને સ્વરૂપમાં લીન થાય છે. મુનિ આહાર કરતા હોય, વિહાર કરતા હોય, ઉપદેશ દેતા હોય તે વખતે પણ કાણે કાણે ચૈતન્યગોળો પરથી ધૂટો પડીને સ્વરૂપમાં લીન થાય છે. આ રીતે છૂટી ન સાતમી ભૂમિકાએ મુનિ જૂલ્યા કરે છે. મુનિએને પૂરી વીતસાગરના પ્રગટી નથી તેથી ઉપદેશ વગેરેના અને પંચમહામત્રના જે શુભ પરિણામ આવે છે તે પુણ્યમંથનું કારણ છે અને અંતરદશા પ્રગટી તે મોક્ષનું કારણ છે.

આત્માના જ્ઞાન વગરના જીવોનાં વ્રત-તપ તે બાળવ્રત અને બાળતપ કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન:—તપના શું બે પ્રકાર છે ?

ઉત્તર:—હા, તપના બે પ્રકાર છે; એકે પડિતતપ અને બીજો બાળતપ. જે તપ આત્માના જ્ઞાન વિના કરે તે બધું અજ્ઞાનતપ છે. બાળતપ છે, અને આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી અંતર એકાધંગ થવાથી વૃત્તિનું તૂટવું તે પડિતતપ છે. આનંદમૂર્તિ આત્મામાં કરવાથી હમ્મજા તૂટી જવી, અર્તોદ્રિય આનંદરસનો સડકો લેતાં હમ્મજા તૂટી જવી તે જ્ઞાનીનું તપ, અને આત્માના જ્ઞાન વિનાનું તપ તે અજ્ઞાનીનું તપ.

હવે સાતમે બોલ કહે છે.

સમયગુરુ સંસ્થાન આત્મામાં નથી. છ પ્રકારનો શરીરનો આકાર તે આત્મામાં નથી. સમયગુરુ સંસ્થાન એટલે બેડેલા માણસના શરીરને ચારે કોરથી દારીથી માપે તો ચારે કોરથી સરખું આવે તે, તેવો જડનો આકાર તે આત્મામાં નથી, આત્મા તેનાથી

ભુદો છે. આત્મામાં પાતાના અસંખ્યાત પ્રદેશનો અરૂપી આકાર છે પણ જડનો આકાર આત્મામાં નથી.

ખીલું ન્યઓવપરિમંડલ સંસ્થાન એટલે પૈટ્થી ઉપરનો ભાગ લાંબો વડ જેવો અને નીચેનો ભાગ નાનો હોય, તે બધો શરીરનો આકાર છે, અરૂપી આત્માનો તે આકાર નથી.

ત્રીલું સ્વાતિક સંસ્થાન એટલે શરીરનો નીચેનો ભાગ સ્થૂક અથવા મોટો હોય અને ઉપરનો ભાગ પાતળો અથવા નાનો હોય તે. આ બધો જડનો આકાર છે, તે બધી જડના આકારની કૃતિ આત્મામાં નથી.

ચોથું કુબ્જક સંસ્થાન એટલે શરીર કૂબડું હોય, કોંક નીકળેલું હોય તે. તેવો આકાર પણ આત્મામાં નથી.

પાંચમું વામન સંસ્થાન એટલે શરીર ઘણું જ ઠીંગણું હોય તે. એવો આકાર પણ શરીરનો છે, આત્મામાં તેવો આકાર નથી.

છું ડુંડક સંસ્થાન એટલે શરીર લોલકું હોય તે. તેવાં બધાં સંસ્થાન આત્મામાં નથી, હાંમે પ્રકારની આકૃતિ જડની છે પણ આત્માની નથી. જે તારામાં નથી તેના આશ્રયે રહીશ નહિ, તેનું અવલંબન લકશ નહિ પણ આત્મા અખંડ પૂર્ણ સ્વાધીન તત્ત્વ છે તેના ઉપર મીટ માંડ તો આત્મસ્વભાવ ઉઘડશે તે છે સંસ્થાનની વાત કહી. હવે આઠમા ઘોસમાં સંવયણની વાત કરે છે.

સંવયણ એટલે હાડકાંની મજબૂતાઇ, તે છે પ્રકાર છે. તેમા પહેલું વર્જ્વલનારાય સંહનન તે ઘણું મજબૂત હોય છે, કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે તે સંહનન હોય છે, કોઈ કહે છે કે ધર્મ કરવા માટે વર્જ્વલનારાય સંહનન જોએને! તેના વિના ધર્મ ન થાયને! કેવળજ્ઞાન પણ ન થાયને! તેના ઉત્તર એમ છે કે આ શરીર તો મલોખાંતી લાકડી છે. તે મલોખું આત્મામાં પેસી જતું નથી કે જેઘી

એટલે તેના મોઢામાંથી કેટલાંક માછલાં જીવતાં નીકળી જાય, ત્યારે નાનો મચ્છ મનમાં ભાવ કરે છે કે આ મોટો મચ્છ તો કેટલાંય માછલાંને મોઢામાં આવે છે છતાં જીવતાં નીકળવા દે છે પણ બે મને એના જેવડું શરીર મળ્યું હોત તો એક પણ માછલાંને જીવતું નીકળવા દેત નહિ તે નાના મચ્છને વજ્રહિનારાય સંહુનન હતું. તેણે આવા ભાવ કર્યા એટલે મરીને સાતમી નરકે ગયો. માટે સંહુનન આત્માને લાલ્સ કરતું નથી. સંહુનન તે જડ છે અને આત્મા તે ચૈતન્ય છે માટે સંહુનન આત્માનું સ્વરૂપ નથી. જ્યે સંહુનન અતુલ્ય એક બીજાથી બિતરતાં છે. કેવળજ્ઞાની ભગવાને જ પ્રકારની સંઘપણની રચના કહી છે, તે સંઘપણથી આત્મા ભિન્ન છે. આત્મા જ્ઞાનમયોત છે તેની શ્રદ્ધા કરીને સ્થિરતા કહે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે. સંહુનન જડ પુદ્ગલદ્રવ્યની રચનાથી રચાયેલ છે માટે આત્માના અનુભવથી તે ભિન્ન છે.

હવે નવમો બોલ કહે છે. રાગ-પ્રીતિ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. જગતના જીવો કહે છે કે આ માણુગ બહુ સ્નેહાળ છે, પણ રાગ આત્માનો સ્વભાવ નથી આત્મા તો વીતરાગસ્વરૂપ છે. જેટલા રાગના પ્રકાર છે તે બધાય જીવના સ્વભાવ નથી. અશુભરાગ ટાળવા માટે દેવ-ગુરુ-ધર્મનો શુભરાગ આવ્યા વગર રહે નહિ, પણ ધર્મી તે રાગને પાતાનું સ્વરૂપ માને નહિ. પુણ્ય રાગ અને પાપ રાગ તે બન્ને રાગ આત્માનો સ્વભાવ નથી. જે પ્રીતિરૂપરાગ છે તે ચૈતન્યનું સ્વરૂપ નથી. અશુભરાગથી પાપ બંધાય અને શુભરાગથી પુણ્ય બંધાય પણ તેનાથી ધર્મ ત્રણકાળમાં ન થાય પ્રીતિરૂપ રાગથી છૂટો ન પડે તો વીતરાગ થાય નહિ અને વીતરાગ થાય નહિ તો સ્વતત્ર પણ થાય નહિ. રાગ તરંદતું વસણ તે ક્ષણિક તરંદતું વસણ છે અને ચૈતન્ય તરંદતું વસણ તે અવિનાશી તરંદતું વસણ છે. રાગને તોડવાની ત્રેવડ સતના સામર્થ્યના ભાનમાં આવી જાય છે. રાગ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્માની પર્યાયમાં રાગ થાય છે તોપણ તે જડ છે કારણ કે ચૈતન્યના અનુભવથી રાગનો અનુભવ જુદો છે.

હવેને એમ થાય છે કે રાગ તે હું છું, રાગ વિનાનો હું કહી શકું છું? પણ અરે બાપુ! વિકારી રાગ તે તારું સ્વરૂપ હોય? તારું સ્વરૂપ હોય તો તારી સાથે કાયમ રહેવું જોઈએ. રાગ તે ક્ષણિક છે—ક્ષણમાં બદલાઈ જાય છે, કેમકે દુરમન આવે તેના ઉપર દ્વેષ આવે અને તે જ વખતે પીતાનો છાકરો જન્મવા બોલાવવા આવે કે બાપા! ચાલો જન્મવા; તો તે જ વખતે દ્વેષ ફરીને રાગ થઈ જાય અને શાંતિથી કહે કે ચાલો બેટા! આવું છું; એમ દ્વેષ ફરીને રાગ થઈ જાય છે અને રાગ ફરીને દ્વેષ થઈ જાય છે, જો રાગ કે દ્વેષ પીતાનું સ્વરૂપ હોય તો ગમે તેવા પ્રસંગોમાં રાગરૂપ કે દ્વેષરૂપ જ પીતે રહેવો જોઈએ પણ ક્ષણમાં રાગ અને ક્ષણમાં દ્વેષ એમ બદલાવા જ કરે છે; કાયમ એકરૂપ રહેતા નથી માટે તે પીતાનો સ્વભાવ નથી. પીતાનો સ્વભાવ હોય તે કાયમ એકરૂપ જ રહે.

૫૬૨ વરસની છાકરી ૫૬૨ વરસ સુધી તો માબાપને ત્યાં રહી, ત્યાંજ ઊંઘી અને ત્યાંજ પાપજી માનતી પણ જ્યાં સગપણ કહ્યું ત્યાં માન્યતા ફર ફરી કે આ ઘર મારું નહિ પણ એકાકું ઘર મારું, એ રીતે જે ફેરવવાનો સ્વભાવ છે તેને ફરફ ફેરવી નાખે. જુઓ, આમાં શું બદલ્યું! રાગ બદલાયો, ક્ષણમાં બદલી નાખ્યો. પહેલાં માબાપને ત્યાં પીતાનું પાપજી માનતીને હવે સામાવાળા તે મારું પાપજી કરનાર છે તેમ માન્યું એમ રાગને ફેરવી નાખ્યો તે રાગ પાપનો હો કે પુણ્યનો હો, પણ તે બન્ને રાગ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. રાગ ત્રિકાળ આત્માના સ્વભાવમાં છે જ નહિ, કારણ કે રાગ એકરૂપ રહેતો નથી, પલટી જાય છે. આવા સ્વરૂપની જેને ખખર નથી તે રસ્તા લેશે કોના? ક્યે રસ્તે જશે? સાચો રસ્તો જણવવા વગર ઊંધે રસ્તે જશે તો સત્ય માર્ગ મળવો દુર થઈ પડશે. રાગ થાય છે આત્માની પર્યાયમાં, પણ તે રાગ દુઃખરૂપ છે માટે આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેથી તે જડ છે.

હવે ઈશ્વરો બોલે દ્વેષનો કહે છે, દ્વેષ પણ આત્માનો સ્વભાવ

નથી. દ્વેષ છે તે ક્ષણિક છે, દ્વેષ પસંદીને પાછા રાગ થઈ જાય છે. જો દ્વેષ આત્માનો સ્વભાવ હોય તો એક જ પ્રકારે રહેવો જોઈએ, પણ તે એકરૂપ રહેતો નથી, ફેરી જાય છે, દુઃખરૂપ છે, માટે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. કોઈની સાથે દ્વેષ થયો હોય, એમાં એટલો બધો અણબનાવ થયો હોય કે એના ગોળાના પાણી હરામ કરે, તેમાં સામેવાળો જો નમયા આવે તો પાતે ફેરી જાય કે આપણે હુવે તેની સાથે દ્વેષ નથી રાખવો, એટલે તેમાંથી એમ સાબીત થાય છે કે દ્વેષભાવ પણ ક્ષણિક છે, માટે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્માની સ્વભાવપર્યાય પણ સમયે સમયે બદલે તો ખરી, પણ તેની જાત એકરૂપ રહીને બદલે છે. પણ વિકારી પર્યાય તે આત્માના સ્વભાવની જાત નથી અને કણે કણે જુદી જુદી જાતની બદલ્યા કરે છે, તે એકરૂપ નથી માટે આત્માનો સ્વભાવ નથી દ્વેષ થાય છે આત્માની પર્યાયમાં, પણ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, અને તેમાં જડતું નિમિત્ત છે માટે તે જડ છે. ધર્મી શુભ સમજે છે કે ગગ દ્વેષની વિકારી પર્યાય મારું સ્વરૂપ નથી. આરા પુરુષાર્થની નબળાઈથી તે મારી અવસ્થામાં થાય છે પણ તે મારો સ્વભાવ નથી માટે જડ છે.

અગિયારમો બોલ કહે છે. જે યથાર્થ તત્ત્વની અપ્રતિપત્તિરૂપ એટલે કે અપ્રાપ્તિરૂપ મોહ છે તે બધાયે શુભને નથી. યથાર્થ તત્ત્વનો અનાદર એવો જે મોહ, તે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી. આત્મ-તત્ત્વ મને મદદ કરી નહિ પણ પર તત્ત્વ મને મદદ કરશે તેવી માન્યતા તે મોહ છે. આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ ન જવી અને પર ઉપર દૃષ્ટિ જવી એવું નામ મોહ છે. આત્મા પરથી નિરાજો શાયકસ્વરૂપે છે. તે સ્વરૂપ લક્ષમાં ન લેવું અને પર સ્વરૂપ લક્ષમાં લેવું તેવું નામ મોહ છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં સુખ માને છે તેને યથાર્થ તત્ત્વની અપ્રાપ્તિ છે. યથાર્થ તત્ત્વ આત્મા આનંદસ્વરૂપે છે, તે દૃષ્ટિમાં ન લેવો તે મોહભાવ છે. તે મોહભાવ ક્ષણિક છે, તેવું કૃષ્ણ સંસાર છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે તને યથાર્થ તત્ત્વ સમજાવું નથી તેથી તું

મૂઝાય છે પણ મૂઝવણ છે તે મિથ્યાભાવ છે, માટે તે મિથ્યા
આનંદ મોહુ આત્માનું સ્વરૂપ નથી તે થાય છે ચૈતન્યની અવસ્થામાં
પણ તેમાં પરતુ નિમિત્ત છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી માટે તે
જડ છે

બીજા બવામાં-વકીવાતમાં, ડોક્ટરપણામાં યુક્તિ થવાવે તેમાં
મનને પાન જ્યાં તરવની સાત આવતી હોય ત્યાં એમ કહે કે આ
શુ કહે છે? અમને તો આમાં સમજાતુ નથી, અને અમે જે
તમટએ છીએ તેના મીઠા વાળે છે તો કરવુ શુ? એવી જે મૂઝવણ
તે મોહુ છે ભાઈ! ન સમજાય તેવી મૂઝવણ તારા સ્વરૂપમાં
છે જ નહિ યથાર્થ તરવની ઓળખાણે તરવની અપ્રાપ્તિરૂપ મોહુ-
મૂઝવણ ટાળી શકે છે મૂઝવણ નહિ ભાઈ! જગવાન આત્મા મૂઝ-
વણના મારનાર છે, મૂઝવણનો રક્ષક નથી સમજાતુ નથી, ઘડ બેસતી
નથી તે મૂઝી મોહુની મૂઝવણ છે, માટે આત્મતરવની વિજ્ઞાસા કરી
યથાર્થ તરવને ઓળખ પછી એ બધા મોહુના મડદા મરેલા જ પડયા
છે મોહુ તારા સ્વરૂપમાં નથી માટે મૂઝવણ નહિ નિરાકુળપણે
પુરુષાર્થ કર તો સમજાય તેવું છે અને સત્ય સમજણથી તે મોહુ ટાળી
શકે એવો છે મોહુ તારા સ્વરૂપમાં છે નહિ તુ તો મૂઝવણ વગરનો
અનિનાશી ચિત્તન સ્વરૂપ છે તારા ચૈતન્યની અવસ્થામાં તે થાય છે
તો પણ તારું સ્વરૂપ નથી માટે તે જડ છે

૨૦૦૦ મારતક શદ ૩ રવિ

આ છે ગાથામાં શ્લ બોલ્ય આત્મામાં પરના નિમિત્તે દેખાય
છે તેમ કહ્યું છે તે બધા આત્માનો અખડ સ્વભાવ નથી આત્માનો
સ્વભાવ તો નિર્બળ અખડ જ્ઞાનસ્વભાવ છે તેમ જાણવું, માનવું
અઃ ઠ તુ તે જ યુક્તનો ઉદાય છે, હિતનો રસ્તો છે

હવે વ્યારગો બોલ્ય કહે છે

મિથ્યાત્વ, અનિસ્તિ, કનાય અને યોગ જેમના લક્ષણ છે એવા

જે પ્રયયો તે અધાય જીવને નથી કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય હોવાથી પોતાની અનુભૂતિથી વિગ્રહ છે.

આત્મા જ્ઞાન-સુખાદિ અનંતગુણનો પિંડ છે એમ સૂકીને પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી અને સુખ થાય છે, અથવા પુણ્ય-પાપના પરિણામથી અને સહાય નજીકે એવી જે માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે. ઊંઘી દૃષ્ટિવગે જીવ વિષયોથી સુખ માને છે. તે એમ માને છે કે આ વિષયો ટકી ટકીને ટકો, એ રીતે એની દૃષ્ટિ ત્રિકાળપણે વિષયો ઉપર પડી છે. જ્ઞાનીને અસ્થિરતાને લઈને રાગ ધર્ષ જાય છે પણ તે વિષયોને ત્રિકાળપણે ઈન્દ્રિયો નથી વર્તમાન વિષયો પ્રત્યે રાગ ક્ષણિક આધીને છૂટી જાય છે, તેની દૃષ્ટિ ત્રિકાળ આત્મા ઉપર પડી છે. જ્ઞાનીને અદ્ય રાગ છે પરંતુ રાગનો રાગ નથી. જ્ઞાનીને વિષયોની પ્રવાનતા નથી પણ આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ પડી છે તેથી આત્માની જ પ્રવાનતા છે અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પર ઉપર છે માટે તેને વિષયોની પ્રવાનતા છે-વિષયો ઉપર અદુમાન છે, પણ આત્માનું અદુમાન નથી. મિથ્યાત્વભાવ એટલે જ્ઞાતિનો ભાવ, આત્માનો સ્વભાવ સૂકીને સંયોગી ભાવને પોતાનો માનવો તે મિથ્યાત્વ તે બધા પુદ્ગલના પરિણામ છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, થાય છે ચેતન્યની પર્યાયમાં પણ ચેતન્યના અધિકારી અનુભવથી તેનો અનુભવ જુદો છે માટે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી તેથી તે જડ છે.

મિથ્યાત્વ, અગ્રત, ક્ષાય અને શોગ તે ચાર પ્રયયો એટલે ચાર આસ્રવો તે બધાય જીવને નથી. આત્મામાં જે મલિનપર્યાય થાય તે અને મલિનતાનું કારણ પામીને જે નવાં કર્મો આવે તે આસ્રવ છે.

શરીર, ઈન્દ્રિય, મન, ઈન્દ્રપદ, દેવપદ વગેરેમાં સુખ છે એમ પરમાં સુખ માનવું અને પોતામાં સુખ છે તેને સૂકી જવું તે મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વ તે જડની અવસ્થા છે. મિથ્યાત્વ થાય છે પોતાના ચેતન્યની અવસ્થામાં, જડમાં તે ભાવો થતા નથી પણ તે મિથ્યાભાવ આત્માનો

સ્વભાવ નથી માટે જે સયોગી ભાવ થાય તે સયોગના ઘરનો છે માટે જડનો છે પોતાનો ચેતન્યનો તે સ્વભાવ નથી એમ જાણવું, માનવું, અને ઠરવું તે સતત સુખનો ઉપાય છે

“ સુખ ઇચ્છતિ તે નરા, નેચ્છન્તિ સુખવારણ ”

સર્વ જીવો સુખને ઇચ્છે છે પણ સુખનું કારણ શું છે તે ઇચ્છતા નથી એટલે શોધતા નથી બેસતા વરસે અને સુખ થાય એમ માની બેસતા વરસને દિવસે કેટલી વમાવ કરે છે? આ વરસ અને સુમારક હો એમ માની પરમ દિવસે-બેસતા વરસે કેટલી વમાવ કરી? પણ સુખ તો આત્માના પવિત્ર સ્વભાવમા છે, પરમા પોતે સુખની કલ્પના કરે છે આત્મા શું વસ્તુ છે તેની ઝોળખાણુ તો કરે! આત્મા દ્રવ્ય શું છે? તેનો ગુણ શું છે? અને તેની પર્યાય શું છે? તેની ઝોળખાણુ કરી તેની પ્રતીત કર જે દ્રવ્ય હોય તેમા ગુણ પણ હોય અને પર્યાય પણ હોય, જે ગુણ હોય તે પોતાનું પ્રયોજનભૂત કાર્ય કર્યા કરે, જેમકે જ્ઞાનગુણ જાણવાનું કાર્ય કરે, આરિનગુણ રમ જીતાનું કાર્ય કરે વગેરે અનતગુણો પોત પોતાનું કાર્ય કર્યા કરે છે, તે પર્યાય છે સિદ્ધમા પણ અનતગુણની અનતપર્યાય દરેક સમયે થયા જ કરે છે દરેક ગુણ પોત પોતાનું કાર્ય કર્યા જ કરે છે આત્મા જ્ઞાન-આનંદ આદિ અનતગુણનો પિંડ છે તેની ઝોળખાણુ કરે! સુખ તારા આત્મામા છે, પરમા નથી આત્મા સન્નિવ્ધાન દમૂર્તિ, ટંકે લીર્જા, ન ભૂસાય તેનો છે એનો ભરોસો નહિ અને પરનો ભરોસો તે મિથ્યાત્વ છે દેહમા મિરાજતો ચેતન્ય મૂર્તિ પ્રભુ એનો અનાદર કરી પરનો આદર કરે છે બાપના દુરમન સાથે વાત કરે, અને દુરમનને ઘરમા રાખવા માગે, તે બાપનો અનાદર કરે છે, તેમ ચેતન્યમૂર્તિ પરમાત્મસ્વભાવનો અનાદર મ્ની વિરોધી તત્ત્વ સાથે મેળ રાખે-નેને પોતાનો કરવો તે દુરમનને ઘરમા રાખના જેવું છે સ યોગી ભાવને પોતાનો કરવો તે બાપનો અનાદર કરવા બરા મરે છે

અવિરતિ એટલે અત્યાગભાવ, જ્ઞાનીને વિષયોની રુચિ રહેતી નથી પણ રુચિ છૂટવા છતાં જરા આસક્તિ રહી જાય તે અવિરતિ પણ છે. અજ્ઞાનીને ત્રિકાળ પરવસ્તુ પ્રત્યે રુચિ રહે છે, જ્ઞાનીને પરવસ્તુ પ્રત્યે રુચિ નથી પણ અસ્થિરતાને કારણે વર્તમાન ક્ષણિક આસક્તિ રહે છે.

જ્ઞાની થયા પછી પૂર્ણ વીતરાગ ન થાય ત્યાંમુધી વચ્ચે સાધકસ્વભાવ હોય છે. આત્માનો સ્વભાવ સમજાય એટલે તરત જ કેવળજ્ઞાન થઈ જાય તેમ નથી, વચ્ચે પુરુષાર્થ કરવાનો રહે છે, રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક ટાળતાં ટાળતાં અસ્થિરતાને કારણે જરા મચક ખામ્ જાય છે, જરા આસક્તિ રહી જાય છે. જ્ઞાની સમજે છે કે સંયોગ જનિત પુણ્ય-પાપ આદિ મને શરણુ નથી, મારો ચૈતન્ય મૂર્તિ સ્વભાવ જ મને શરણુરૂપ છે; એવું જ્ઞાન હોવા છતાં અલ્પ આસક્તિ રહી જાય છે. અલ્પ આસક્તિ કહેવાઈ કારણુ અનંતાનુભવથી કપાય ટળી ગયો એટલે કે અનંતો કપાય ટળી ગયો તેથી અલ્પ આસક્તિ રહી છે. તે અલ્પ આસક્તિ ક્રમે ક્રમે સ્થિરતા દ્વારા ટળીને કેવળજ્ઞાન લેવાનો છે. અત્યાગભાવ થાય છે આત્માની પર્યાયમાં પણ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, આત્માનો અનુભવ અત્યાગભાવથી છુટકો છે માટે તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેથી તે જડ છે. આસક્તિ મારો ત્રિકાળ સ્વભાવ નથી, એવી દૃષ્ટિના નેરમાં આસક્તિ છૂટી જાય છે, તેથી તે જડ છે.

આત્માની સમજણ ન કરી તો મરણુ દાણે કોઈ શરણુ નથી, બાયડી, છાકરાં, બધાં આગળ ઊભાં હોય, બાયડી ઊભી ઊભી મુસંક રોવે કે તમે સંબંધ કરીને ક્યાં ચાલ્યા? પણ અરે બાપુ ! સંબંધ હતાજ કે દી ! પર સાથે સંબંધ હતો જ નહિ તો છૂટે ક્યાંથી ! દરેક આત્મા તદ્દન છૂટે છૂટા છે. આત્માની સમજણુ વગર કોઈ શરણુ નથી. મરણુ વખતે આંખની પાંપણુ પણ હલાવી નહિ શકે, તે આંખ પણ શરણુ નહિ થાય, શરીર પણ શરણુ નહિ થાય, મોઠા હાથર હાથરના પગારદાર ડાકર પણ શરણુ નહિ

ધાય કોઈ કહે કે દના કરની તે તો શરણુ ખરું કે નહિ? હવે દવા આનનાની હશે તો આનને તેનો કર્તા તુ નથી. કોડલીનું જેવી દવા પીને કાળાકેર કરીને દુર્ગતિમાં આપ્યો જઈશ, દવા બવા કાંડ તને સાલ નાખી કે તેમ નથી, કોડ પરચીજ નને શરણુ ધાય તેમ નથી ત્યારે એ વખતે કોવું શરણુ? એમ લગનાન આત્મા જ તને શરણુ રૂપ છે પરને ઘરે પર, પરમાણુને ઘરે પરમાણુ, અને ચેતન્યને ઘરે ચેતન્ય એમ વહેચણી કરીને ઠર્યો તે જ શરણુ છે મારો આત્મા જ મને જનામ આપશે, તે સિનાય ગરીબ, નાણી, શ્વાસ તે કાંડ પણ મને શરણુરૂપ નથી

માદો પડ્યો હોય અને જે જલાક અસાધ્ય થઈ ગયો હોય તેમથી માધ્યમાં આપ્યો હોય ત્યારે કહે કે જે આમથી સાને થાઉં તો ધર્મ જ કહું, બીજી કાઈ ન કહું, પણ બધા સાને થયો ત્યાં એનો એ ઘાંચી ને એનો એ મોચી લગનાન આત્મા સિનાય બીજી કોઈ શરણુ નથી એમ માનવું. જાણવું ને ઠરવું તે જ આત્માને શરણુ છે

હવે ક્ષાયનો બોલ કહે છે કોઈ અને માન બને દ્વેષમાસમાય છે અને માયા ને લોભ બને શગમા સમાય છે કહું એટલે સસાર ને આય એટલે લાભ, જેનાથી સસારનો લાભ થાય તે ક્ષાય કહું એટલે કૃષ્ણું, ખેતી કરવી, જેમ જેકું મજી ખેતરમાં ખેડ કરીને લાભ મેળવે છે, ઘણા પધ્વે છે તેમ અજ્ઞાની ખેડુ કોઈ, માન, માયા અને લોભને ધોતાનાં કરતો થકો-માસું કરતો થકો ખેડ કહે છે, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મારાં છે એમ ખેડ કરીને ચોરાશીના અનતાર પધ્વે છે, ખેડ કરીને ચોરાશીના ઠૂંકાં પકવે તને ક્ષાય મ્હેવાય છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ બધા આત્માને નથી, તે પુરુગવના પરિણામ છે ચેતન્યના અનુભવથી તેનો જીદો અનુભવ છે તે ધાય છે ચેતન્યની અસ્થામાં પણ તે ચેતન્યનો સ્વભાવ નથી માટે તે પુરુગવના પરિણામ છે

આપ દીકરાને ભેગું રહેવું હોય તો આપ કહો કે માગે દીકરો, મારો દીકરો અને નાખું થવું હોય તો ભાવ જુદા થઈ જાય, કેમ જાણે તે દીકરો પોતાનો જ ન હોય ? તેમ આત્મા અજ્ઞાનઅવસ્થામાં કોય તે હું, માન તે હું, માયા તે હું, લોભ તે હું તેમ ક્યાયોને પોતાના કરતો, પણ જ્યાં જ્ઞાન થયું ત્યાં કોઈમાનાદિ તે માન નથી એમ ભાવમાં ભેદ પાડી નાખ્યો.

અજ્ઞાનથી અમારાં ગામ અમાગે મહેલ, અમારી ગેરી એમ માને છે પણ અરે ભાઈ ! ગેરી અને ગામ કેાંનાં થયાં છે ? પીના ઘડા તે બોલવાની રીત છે, પાણીનો કળશો તે પણ બોલવાની ગીત છે કોઈએ પાણીના કળશા કે ધીના ઘડા ઘડયા છે ? કળશા તો પિત્તળના જ હોય અને ઘડા તો માટીના જ હોય, પરંતુ ધીના ઘડા પાણીના કળશા, અને લોટની મારટી એવી બોલવાની રીત છે તેમ આત્મા શરીરવાળો છે તે બોલવાની રીત છે પણ તેવો કદી થયો નથી કોઈ, માન, માયા, લોભ, લોહવાદ વગેરે જવાંચ તે આત્માનાં નથી કારણ કે તે પ્રુદગલના પરિણામ છે, અહીં દ્રવ્યદષ્ટિની વાત છે આત્માની પર્યાયમાં તે થાય છે પણ દ્રવ્યના સ્વભાવમાં નથી મારે જડતા કહ્યા છે, કોઈમતિના ત્રિકાર તે ત્રિકાળ મારા સ્વભાવમાં નથી એવી દષ્ટિના જોરમાં તે છૂટી જાય છે મારે તેને જડતા કહ્યા છે.

હવે યોગની વાત કરે છે. યોગ એટલે પ્રદેશનું કપન, જ્યાં પ્રદેશનું કપન થાય ત્યાં કર્મના રજકણો આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે જેમ લોકાના ગાળામાં અગ્નિ હોય ત્યાં પાણી અંદર પ્રવેશી જાય છે, તેમ આત્મામાં પ્રદેશનું કપન થાય છે, પ્રદેશ જરા અસ્થિર થાય છે ત્યારે કર્મના રજકણો આત્માના પ્રદેસે મહાય છે કેવળજ્ઞાનીને પણ પ્રદેશનું કપન રહ્યું છે તેથી એક મમયનો જ ૧ ત્યાં પણ છે.

ધીમાં કીટાડા હોય ત્યાં ધી મલિન દેખાય છે અને કીટાડા

વગરનું થી નિર્મળ દેખાય છે, તેમ આત્મામાં આત્મરસો કીરણો છે તેથી મલિનતા છે, તે રાજ-રાથી નિર્મળતા પ્રગટ થાય છે તે બ્રહ્મમિધ્યાત્મ, અમૃત, ક્ષાય અને યોગરૂપ આસવો પુરૂગવના પરિણામ છે તે આત્માની અનુભૂતિથી વિત્ત છે

આત્માના વેદનથી તે બધી ચીજ ઘુટી છે, આત્માના અનુભવ વખતે તે આસવો બરા ઘૂટી જાય છે અનુભવ વખતે તે આત્મવૌની બધી ચીજ બેગી આવતી નથી મારે આત્માના વેદનથી તે બધી ચીજ ઘુટી છે

જ્યારે જન્મ્યો ત્યારે શરીરનું નામ કાંઈ હૃદય નહિ, પણ જ્યાં માખાપે શરીરનું નામ પાડ્યું ત્યાં તેને એમ ઘર્ષ ગર્યુ કે આ નામ મારું પછી તે નામના અભ્યાસમાં એવો ટેવાઈ ગયો કે તેને કોઈ યોગ્યતા કે એવા પાનાચદા તે તાળીને કહે "હું" એમ પ્રેમથી જન્મામ આપે. પણ આત્માને યોગ્યતા કે એકા આત્મા તે તેને જન્મામ આપે નહિ કારણ કે પાતે કોણ છે તેની પાતાને ખમર નથી પાતે પાતાને જૂની ગયો અને પર એવું શરીર તેના નામમાં ઘટ ઘર્ષ ગયો: પણ આચાર્યદેવ કહે છે કે ભાષા આ વુ તને જૂની ગયો તે તારુ લક્ષણ છે? એમ છાંદો ઊંચા લક્ષણે ચડી ગયો હોય તો તેને બાપ તેને કહે કે કીરણ! આવા ઊંચા લક્ષણે ચડવું તે બાપ જુન ન ગોલો, ભાષા! આપણે ખાનદાન હીએ, આપણને આવા ઊંચા લક્ષણ ન હોય તેમ ભગવાન આત્મા શરીર મારું, આમ મારી, રાગ મારો વગેરે પરને મારું માની ઊંચી માન્યતા, અમૃત ક્ષાય વગેરેના ઊંચા લક્ષણે ચડી ગયો છે તેને આચાર્યપિતા કહે છે કે ભાષા! તે તારા આત્માનું લક્ષણ નથી, ભગવાન આત્મા તે માનવલક્ષણવાળો જાગતી જગત ચૈતન્ય છે, અને મિધ્યાત્મ, અમૃત, ક્ષાય અને યોગ તે ચાર આસવો પુરૂગવના પરિણામ હોનાથી જડ છે, તે આસવો ચૈતન્યના અનુભવથી ઘુટા છે, ચૈતન્યના અનુભવમાં તે આસવો હોતા નથી ચૈતન્યનો અનુભવ ચૈતન્યસ્વરૂપે શુદ્ધ છે

હવે તેરમો ઘોલ કહે છે. તેરમા ઘોલમાં આઠ કર્મની વાત છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગાત્ર અને અતરાયરૂપ જે આઠ કર્મ છે તે પણ જીવને નથી. આઠ કર્મ છે તે આત્માની બહાર છે, આત્માની અંદર પેસી જતાં નથી; પરંતુ બહાર નિમિત્તરૂપ છે ખરા, જે નિમિત્તરૂપ ન હોય તે જ્ઞાનની હીણી કે વધારે અવસ્થા ન થતી હોય તો આ બધા જીવોમાં જ્ઞાનના ઉઘાડનો ફેરફાર દેખાય છે તે ન દેખાવો જોઈએ.

એક માણસ હતો તેની છુદ્ધિ એટલી તીવ્ર હતી કે તે એક-વાર વાંચે તો બધું યાદ રહી જાય, અને એક દશાશ્રીમાળીના છાકરો હતો તે દશ વરસે સો એકઠા શીખ્યા. તેણે પૂર્વે કપાય વધારે કરેલો તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વધારે બધાણું એટલે એણે ઉઘાડ દેખાય છે, અને પહેલા માણસે પૂર્વે કપાય એટલે કરેલો તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ એણું બધાણું તેથી વર્તમાનમાં જ્ઞાનનો ઉઘાડ વધારે દેખાય છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેવા એક વાર પુસ્તક વાંચે તો ફરી વાંચવું ન પડે. સોળ વર્ષે મોક્ષમાળા વગેરેના એવા પાઠ બનાવ્યા કે પચાસ વરસનો સાધુ પણ ન બનાવી શકે, એવો ઘણો ઉઘાડ તેમને હતો. એવો વધારે ઉઘાડ કે એટલે ઉઘાડ જ્ઞાનનો થવો તે પૂર્વે જેવું જ્ઞાનાવરણીયત્વ એણું કે વધારે બંધન હોય તે પ્રમાણે હોય. સમ્યક્જ્ઞાન કરવું તે વર્તમાન પાતાના પુરુષાર્થ આધીન છે, તે સમ્યક્જ્ઞાન કાંઈ પૂર્વના ઉઘાડ પ્રમાણે થઈ નથી પણ વર્તમાન પાતાના પુરુષાર્થથી જ થાય છે.

બવાને એક સરખો ઉઘાડ દેખાતો નથી પણ એણે કે વધારે જ્ઞાનનો ઉઘાડ દેખાય છે તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તેમ સાબીત થાય છે. પણ પાતાના જ્ઞાનની અવસ્થા હીણી પરિણમી ત્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને નિમિત્ત કહેવાય છે, પરંતુ તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આત્માના સ્વભાવમાં નથી

હવે દર્શનાવરણીય કર્મની વાત કરે છે. દર્શન મામાન્ય એ-રૂપ દેખે છે, આ ચૈતન્ય જુદા અને જડ જુદા તેવા જુદા જુદા બેડ

પાડીને એટલે કે વિશેષ કરીને ન દેખે પરંતુ સામાન્ય એકરૂપ અભેદ રૂપે તે દર્શન આ પ્રતીતરૂપ દર્શનની વાત નથી પણ અવલોકનરૂપ દર્શનની વાત છે, આવો દર્શનનો વેપાર તો જ્ઞાની અજ્ઞાની બંધાને હોય છે.

જેમ એક બાળકને નાનપણથી અધારા ભોંયરામાં રાખ્યો હોય અને તેને બહારની ચીજનો કાંઈ ખ્યાલ ન હોય, પછી એને બહાર કાઢે તો એને ખમર ન પડે કે આ બધું શું કહેવાય પહેલી ક્ષણે તો બધું એકરૂપ સામાન્ય લાગે, પછી તેને કોઈ કહે ત્યારે ખમર પડે કે આ બધી ભુદા ભુદા પ્રદારની ચીજ છે તેમ ભેદ પાડીને જ્ઞાન પડી ધાય છે.

બીજી દૃષ્ટાંત:—જેમ બાળક જન્મ્યા કે તરત જ તો તેને બધું સરખું લાગે, સામાન્ય-ભેદ પાડ્યા વિના એક સરખું ભણે, પણ પછી તે બાળકને બ્યારે ગોઠડીમાં નાખ્યો ત્યારે ગોઠડીમાં કાંઈક કંઈક ગાઠો હોય તે તેને ખૂંચે ત્યારે અલગમો ધાય અને રેવા માંડે, તે ભેદ પાડીને જ્ઞાન થયું.

ત્રીજી દૃષ્ટાંત—કોઈએ પોતાને સાદ પાડ્યો તે કોણે પાડ્યો તે જાણવા પહેલાં તે તરફ વલણ થયું તે સામાન્ય (દર્શન) થયું અને પછી કોણે સાદ પાડે છે એ જાણ્યું તે વિશેષ એટલે જ્ઞાન થયું.

આ તો બધાં દૃષ્ટાંત છે. બાકી ખરી વાત તો એ છે કે એક ચીજને જાણના તરફથી બીજી ચીજને જાણવા તરફ ઉપયોગ વળે તેમાં તે બીજી ચીજને જાણવા પહેલા ઉપયોગનો થતો જે વેપાર તે દર્શનઉપયોગ છે, એક વિચારમાથી બીજા વિચાર તરફ ઉપયોગ જતાં બીજા વિચારે ઉપયોગ પહોંચ્યો નથી તેવો વચલો વેપાર તે દર્શનઉપયોગ છે, પર વિષયથી ખાલી એકલો આત્માનો વેપાર તે દર્શનઉપયોગ આવો સામાન્ય ઉપયોગનો વેપાર જ્ઞાની કે અજ્ઞાની બંનેને હોય. સામાન્ય એકરૂપ ચૈતન્ય વ્યાપાર તે દર્શન અને વિશેષ ભેદ પાડીને જાણ તે જ્ઞાન દર્શનગુણને આવરણ કરવામાં દર્શનાવરણીય કર્મ છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી.

હવે વેદનીય કર્મની વાત આવે છે. પૂર્વે જુહાના, હિંસાના, ચોરીના એવા કોઈ અશુભ પરિણામ થયા હોય તેના નિમિત્તે અગાતા વેદનીય કર્મ અંધાય અને પછી તે અશાતા વેદનીયકર્મ ઉદયમાં આવે ત્યારે દ્વેષમાં ભળવું કે ન ભળવું તે આત્માના હાથની વાત છે, અશાતાવેદનીયકર્મ પ્રતિકૂળ સંયોગ આપે, પણ તે પ્રતિકૂળતાનો સ્વીકાર કરવો કે ન કરવો તે આત્માના હાથની વાત છે. તે પ્રતિકૂળતાના સંયોગને ઇંદ્ર, નરેંદ્ર કે ધરણ્દ્ર કોઈ પણ કેરવવા સમર્થ નથી.

શાતાવેદનીયકર્મ તે પૂર્વે કોઈ દયા, દાન કે સત્ય વગેરેના શુભ-ભાવ કર્યા હોય તેના નિમિત્તે તે અંધાય છે. શાતાવેદનીયકર્મ શાતાનો સંયોગ આપે છે પણ તેમાં અનુકૂળતા માનવી કે ન માનવી તે આત્માના હાથની વાત છે. પાપો ખોદતાં ચરુ નીકળે તે પુણ્યનો સંયોગ છે તેમાં હર્ષ માનવો તે આત્માના ગુણનો અનાદર છે. શાતા-અશાતારૂપ વેદનીયકર્મ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, તે તો પુદ્ગલના પરિણામ છે. કોઈવાર ધર્મને બહારથી દુઃખનો મયોગ હોય અને કોઈવાર બહારથી શાતાનો સંયોગ હોય પણ તે બંધા પૂર્વના કર્મ અનુસારે હોય છે. મહાપાપી હોય છતાં તેને રોગ ન થાય અને ધર્મીને રોગ થાય તો બંધા પ્રકૃતિનો સંયોગ છે. સનતકુમાર ચક્રવર્તી જેવા મુનિ થયા તોપણ ગળતકોદનો રોગ સાતસો વરસ મુઠ્ઠી રહ્યો પણ રોગ તે માત્ર સ્વરૂપ નથી, ગરીર તે હું નથી, પરથી નિરાળો ચિદાનંદ આત્મા તે હું છું, એવા ભાનપૂર્વક આત્માની સમાધિમા આત્માના આનંદમાં લીન રહ્યા. રોગ આત્માની લીનતાને રોકી શકે નહિ, રોગ તો પ્રકૃતિનો સંયોગ છે. ધર્મીમા ચક્રવર્તી જેવાના શરીરમાં રોગ હતો અને ખોડાનો કાપનાર એક કસાઈ હોય ને શરીર નિરોગ હોય પણ તે પાપાનુઅંધીપુણ્યનું ફળ છે, પૂર્વે કોઈ વ્યાય મંદ કર્યા પણ તેનાં અભિમાન કર્યા, ક્યાય મદ કર્યા તેથી અહીં મનુષ્ય થયો, નિરોગતા મળી, પણ તે પાપ કરીને નરકમાં ચાલ્યો જવાનો તે પાપાનુઅંધી પુણ્ય છે. શાતા-અશાતા વેદનીયકર્મ

આત્મામાં જ નહિ, તે સયોગી ચીજ છે, આત્માનો સ્વભાવ તે નથી
 ચોથું મોહનીય કર્મ તે મોહનીયકર્મની ૨૮ પ્રકૃતિ છે આત્મા
 જ્યારે ભ્રાતિની અવસ્થામાં જોડાય ત્યારે તે કર્મ નિમિત્ત થાય છે,
 કામ ક્રોધાદિના ભાવ પોને કરે ત્યારે તે કર્મ નિમિત્તરૂપે હોય છે, પણ
 ખરેખર તો તે મોહનીયકર્મ આત્મામાં છે નહિ તે જ આત્મામાં
 નથી તે આત્માને ગુન્સાન કયાથી કરે? આત્મામાં મોહકર્મ છે નહિ
 છતાં માને કે મને મોહકર્મ ગુન્સાન કરે છે તો તેમ ઊંધું માનવાને
 પણ પોતે સ્વતત્ર છે પરંતુ મોહનીયકર્મ આત્મામાં જ નહિ, તેમ
 મોહનીયનો ભરોસો ન રાખવો અને આત્માનો ભરોસો રાખવો તે જ
 આત્માનું સ્વરૂપ છે

હવે પાચમું આયુષ્યકર્મ આયુષ્ય આ દેહની સ્થિતિનું છે તે
 આયુષ્યકર્મ પણ આત્માને નથી આત્મા તો અક્ષય સ્થિતિસ્વરૂપ છે
 શરીરની સ્થિતિ પૂરી થયે દેહનો ગાડવો ૨ડી પડે અને આત્મા
 તેનાથી જુદો થઈ જ જાય, એક સમય પણ શેમાઈ શકે નહિ, દેહની
 સ્થિતિ જોટલી પૂર્વથી લઈને આઠ્યા તેમાં એક ક્ષણ પણ કોઈ વચારી
 શકે નહિ, ગમે તેટલા ઉપાય કરે પણ દેહની સ્થિતિ જે બંધાયેલ
 હોય તે પ્રમાણે જ રહે, તેમાં જરા પણ ફેરફાર થાય નહિ

માણસો ગપગોળા ચવાવે છે કે જીનાગકની ગુફામાં ૭૦૦
 વરસના યોગી છે, તે વાત તદ્દન જૂઠી છે અત્યારે તેટલા વરસનું
 આયુષ્ય છે જ નહિ કેટલાક વહે છે કે શાસને રૂઢીને ઘેરીએ તો
 મરીએ નહિ પણ લાખ શાસને રૂઢને ! આયુષ્યસ્થિતિ પૂરી થવાની
 હશે ત્યારે તે પૂરી થયા વગર રહેશે જ નહિ એ રીતે આયુષ્ય
 સ્થિતિ કોઈ ઘટાડી પણ શકે નહિ અને વચારી પણ શકે નહિ સર્વ
 કરડે ને માણસ મરી જાય ત્યારે કેટલાક એમ માને છે કે આયુષ્ય
 તૂટી ગયું, પરંતુ આયુષ્ય તૂટે નહિ જે આયુષ્ય પૂરું થઈ રહ્યું હોય
 તો એર ચડી જાય ને મરી જ જાય અને આયુષ્ય બાકી હોય તો એર
 ઊતરી જાય માટે આયુષ્યની સ્થિતિ પ્રમાણે જ મધુ અને છે

એક છોડી હતી, તેની બા મરી ગઇ, પછી તેના બાપને તે છોડી કહેતી હતી કે બાપુજી ! તમે સારો ડોક્ટર ન લાવ્યા ને સારી દવા ન કરી તેથી મારી બા મરી ગઇ. પણ લાખ ડોક્ટરને ઉતાડે તોપણ આયુષ્યની સ્થિતિ ન હોય તો બીજું શું થાય ! એ તો દેહને આત્મા જુદા જ થાય, જે આયુષ્ય લકને આવ્યો તેમાં એક પણ પણ ફેર પડે નહિ. તે આયુષ્યકર્મ પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી પરંતુ પુદ્ગલના પરિણામ છે, એવા જુદા આત્માની શ્રદ્ધા કર તે જ તાન સ્વરૂપ છે.

નામકર્મ એટલે બાહ્ય સયોગ મળવા, ગરીરાદિની સ્વના મળવી, કંઠ સાગે મળવો, શરીરનાં હાડકાંની મજબૂતાઇ મળવી, જન્મ થવો, અપજ્જસ થવો, શરીરના જુદા જુદા આકાર મળવા, તે બધું નામકર્મનું ફળ છે. નામકર્મની હડ પ્રકૃતિ છે. તે બધા પુદ્ગલના પરિણામ છે. આત્માનું સ્વરૂપ તેનાથી જુદું છે

ગોત્રકર્મ એટલે ઊંચ નીચ ગોત્રમાં અવતરે છે તે, એક ભગિયાને ત્યાં જન્મે અને બીજે નામને ત્યાં જન્મે, રામને ત્યાં જન્મે તે બધા બધા થાય ને પહેલાના કોઇ ભાવ પણ ન પૂઠે. તે રીતે ઊંચ નીચ કુળમાં જન્મ થવો તે ગોત્રકર્મના કારણે છે તે ગોત્રકર્મ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. આત્મા બ્રાહ્મણ કે ભગિયો નથી, આત્મામાં નાગર-બ્રાહ્મણપણું કે દશાશ્રીમાળી વાણિયાપણું નથી, તે બધા ગોત્રકર્મના કારણે આવેલાં બહારનાં ફળ છે. તે પુદ્ગલના પરિણામ છે. હું આત્મા તો જ્ઞાનાનંદ છું એવો ભરોંભો કર. ગોત્ર તો અનંત-વાર આવ્યાં ને ગયાં, આત્માના ભાન વિના તે ગોત્રને મારું માન્યું તેથી ચોરાશીમાં રખડ્યો. માટે તે સયોગ ઉપરની દષ્ટિ છોડ ! અને ભગવાન આત્મા ચિદાનંદ ઉપર જ દષ્ટિ કર ! તેની જ શ્રદ્ધા કર !

અંતરાયકર્મ તે પણ તારામાં નથી. આનંદઘન અનંત વીર્યધી ભરપૂર તારું સ્વરૂપ છે તેમ વિચારી પુરુષાર્થ કરી ક્રમે ક્રમે વીત-રાગપણું પ્રગટ કર. અંતરાયકર્મ જડ છે તે તારામાં નથી.

કેવળ-ને એમ થાય છે કે અમારી પાસે મૂડી તો છે પણ દાનાતરાય તૂટે ત્યાંજે દાન દેવાય ને ! ભારે એથ તે કાઢી ! ભાઈ ! હું તુજી આછી કર તો દાનાંતરાય તને નડતું નથી.

કેટલાક માણસો કહે છે કે દાનમાં બોલવા ટાણે બોલી જવાય છે કે આટલા પૈસા આપી દઈગ, પણ પૈસા દેવા ટાણે કક રાખતા નથી, માટે મને દાનાતરાયકર્મનો ઉદય છે; એમ કહી પોતાનો બચાવ કરે છે પોને પુરુષાર્થ કરી તુજી ન ઘટાડી તેમ પોતાનો હાથ જોતો નથી પોતે તુજી ન ઘટાડે એટલે દાનાતરાય નિમિત્ત છે તેમ કહેવાય પણ દાનાતરાય શું કરે ?

પોતે પુરુષાર્થ કરી આત્માની યથાર્થ પ્રતીત કરી તે પોતે પોતાને દાન આપ્યું તે આવ્યતરે દાન થયું.

લાભાતરાય કર્મનો ઉદય આત્મામાં નથી. લાભાંતરાય કર્મનો ઉદય હોય તો બહારની ચીજ ન મળે, પણ અંતર આત્મામા લાભ લેવામાં લાભાંતરાય કર્મ નડતું નથી પણ બહારમાં પૈસા ન મળે બહારની અવકૂળતા ન મળે વગેરે, તે બધે લાભાતરાય કર્મનો ઉદય છે પણ આત્માની ઓળખાણ કરીને નિમ્નદસ્તવરૂપ પ્રગટ કરનામાં લાભાંતરાયકર્મ રોકતું નથી લાભાંતરાયકર્મ જડ છે, આત્મામાં તે છે જ નહિ

ભોગ એટલે જે એકવાર ભોગવાય તે, આત્માના ચુલ્હની એક પર્યાય એકનાર ભોગવાય છે તે ભોગાતરાયકર્મ આત્માનો પુરુષાર્થ કરવામાં નડતું નથી, આત્માનો આનંદ લેવામા તે નડતું નથી; પણ બહારના સયોગમાં તે નડે છે. પાંચ પરચીસ લાખની મૂડી હોય પણ પોતે જે પૂરી ને થોડુ દુવ ખાઈ શકે કારણ કે શરીરમા રોગ હોય તેથી વનારે ન ખાઈ શકે તે ભોગાંતરાયકર્મનો ઉદય છે, તે ઉદય વખતે શાંતિ રાખનામા ભોગાતરાય કર્મ રોકતું નથી

દાનમોમ એવે જે વાગવાર ભોગવાય તે, આત્માના એક

ગુણની અનંત પર્યાય થાય છે તે અપેક્ષાએ ગુણ વારંવાર ભોગવાય છે. ઉપભોગાંતરાય કર્મ તે આત્માના આનંદને વારંવાર ભોગવવામાં રોકતું નથી, આત્માનો આનંદ વારંવાર ભોગવવો તે ઉપભોગ છે. બહારની ચીજ વારંવાર ન ભોગવી શકાય તે ઉપભોગાંતરાય કર્મનો ઉદ્દેશ્ય છે પણ તે ઉપભોગાંતરાય કર્મ આત્માના સ્વરૂપને વારંવાર ભોગવવામાં રોકતું નથી. યોગે પુરુષાર્થ ન કરે તો ઉપભોગાંતરાય કર્મને નિમિત્ત કહેવાય.

વીર્યાંતરાય કર્મ તે જડ છે. યોગે પુરુષાર્થ કરે તો તે નડતું નથી, પણ યોગે પુરુષાર્થ ન કરે તો વીર્યાંતરાય કર્મને નિમિત્ત કહેવાય. અંતરાય કર્મ તારું સ્વરૂપ નથી.

આત્મા ઉપર આઠ કર્મ છે, તેની એકસો અડતાળીસ પ્રકૃતિ છે એકેક પ્રકૃતિ અનંતા પરમાણુનો પિંડ છે. આત્માને આવરણ થવામાં આત્માથી વિરુદ્ધ જાતના રજકણો જ નિમિત્ત હોય, કારણ કે આવરણમાં નિમિત્ત થવું છે માટે વિરુદ્ધ જાત જ હોય.

આચાર્યદેવે જ્ઞાનાવરણીયઆદિ આઠ કર્મ કહીને આઠે કર્મોં છે એમ વ્યવહાર કહ્યો છે. તે બધાં કર્મોં છે ખરાં પણ તે કર્મોં આત્મામાં નથી; યજ્ઞી તે કર્મોંના નિમિત્તે આત્મામાં થતી જ્ઞાનાદિગુણની ઊણી અવસ્થા તે પણ છે ખરી, પરંતુ તે આત્માનું અખંડસ્વરૂપ નથી એમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યો છે.

હવે ચૌદમો બોલ કહે છે. જે છ પર્યામિયોગ્ય અને ત્રણ શરીર-યોગ્ય વસ્તુ (પુદ્ગલસ્કંધ) રૂપ નોકર્મ છે તે બધું જ જીવને નથી, કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય હોવાથી આત્માની અતુ-ભૂતિથી ભિન્ન છે.

આહાર, શરીર, ઈન્દ્રિય, ધ્યાસોધ્યાસ, ભાષા અને મન તે છ પર્યામિ છે. જીવ બ્યારે માતાના ઉદરમાં આવે ત્યારે પર્યામિ બંધાય છે તેથી તે પુદ્ગલનું સ્વરૂપ છે પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. એ રીતે

શરીર, આહાર લેવો, ભાષા બોલવી, તે બધું આત્માનું સ્વરૂપ નથી. છાતીમાં આઠ પાંખડીના કમળના આકારે મન છે તે પણ પુદ્ગલની રચના છે, આત્માની રચના નથી. આત્મા સિવાય બહારનો જે જે સંયોગ મળવો તે બધું પુદ્ગલનું સ્વરૂપ છે, આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેમ જ્ઞાન કરી, શ્રદ્ધા કરી, સ્થિરતા કરે તો મુક્તિ થયા વિના રહે નહિ.

૨૦૦૦, કાગતક સુદ ૪ સોમ

અહીં ઓગણત્રીશ બોલમાંથી ચૌદમે પર્યામિતો બોલ આવે છે. છન એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં આવે ત્યાં માતાના ઉદરમાં તે પર્યામિત રચાય છે.

આહાર લેવાય, શાસોશાસ લેવાય, ભાષા બોલાય, વગેરે પર્યામિત દરેક સંજ્ઞી પથે દ્રિયને બંધાય છે તે બધી પુદ્ગલની રચના છે, આત્મામાં તે છે પર્યામિત નહિ. આત્મા આહાર લેતો નથી, શાસોશાસને હલાવતો નથી, આત્મા ભાષા બોલતો નથી, આત્માને મનની મદદ નથી, આત્માને શરીર નથી, આત્માને ઇન્દ્રિય નથી, આત્માનું સ્વરૂપ તો આત્મ નિરાળું છે પરંતુ જે અભિમાન કરે કે આ બધું મારું છે, એનો હું કર્તા છું, એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે. માત્ર જે વસ્તુ અધિકપણે વર્તે તેને પાતાપણે માને ત્યામુધી દ્વિત થાય નહિ, સંયોગી વસ્તુ સાથે આત્માને વાસ્તવિકપણે સંબંધ છે જ નહિ, પરવસ્તુ સ્વતંત્ર પરિણામી દ્રવ્ય છે તેને બીજું કેમ પરિણામી શકે? માટે પાતાના સ્વાધીન તત્ત્વનું શ્રદ્ધાજ્ઞાન કરી તેમાં રમણતા કરવી તે જ મોક્ષનું કારણ છે અને દ્વિતનો ઉપાય છે.

પહેલાં જે પાંચ શરીરની વાત આવી હતી તેમાં શરીરની વાત હતી અને આ પર્યામિતના બોલમાં ઔદારિક, વૈદિક અને આહારક એ ત્રણ શરીરચોગ્ય પુદ્ગલો લીધાં છે. છે પર્યામિતચોગ્ય અને ત્રણ શરીરચોગ્ય વસ્તુરૂપ નોકર્મ છે તેમ કર્તુ પહેલાં માતાના ઉદરમાં શરીર, ઇન્દ્રિય વગેરેનાં સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો બંધાય છે. છે પર્યામિત

અને ત્રણ ગરીર બંધાય છે એમ કહીને આચાર્યદેવે વ્યવહાર કહ્યા છે, અને છ પર્યામિયોગ્ય થવાની ચૈતન્યની અવસ્થા તે પણ છે ખરી. એ રીતે ચૈતન્યની અશુદ્ધ અવસ્થાનો વ્યવહાર છે તેમ બતાવ્યું, પરંતુ તે બધું આત્માને નથી એમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યો છે.

હવે પંદરમો બોલ કહે છે. જે કર્મના રસની શક્તિઓના (અર્થાત્ અવિભાગપ્રતિબંધોના) સમૂહરૂપ વર્ગ છે તે બધાય જીવને નથી કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય હોવાથી આત્માની અનુભૂતિથી ભિન્ન છે.

આત્મા શુભાશુભભાવ ક્ષે ત્યાં કર્મ બંધાય છે. તે કર્મ-પરમાણુમાં રસ દેવાની (ક્ષણ દેવાની) શક્તિ બંધાય છે તેને અનુભાગ(રસ) કહેવાય છે. દરેક કર્મના રજકણમાં ક્ષણ દેવાની શક્તિ છે. જે જે રજકણોમાં સરખી ક્ષણ દેવાની શક્તિ હોય તેને અવિભાગ-પ્રતિબંધ કહેવાય છે. તે અવિભાગપ્રતિબંધોના સમૂહને વર્ગ કહેવાય છે. અનુકૂળતા મળવી અને પ્રતિકૂળતા ટળવી તે બધું કર્મના રસનું ક્ષણ છે. આ વાત ઝીણી છે તે ગોમદસારમાં આવે છે. કર્મના રસની શક્તિઓ તે બધી પરમાણુની અવસ્થા છે. જડની અવસ્થા છે, એનાથી આત્મા ભુદો છે એવું ભાન તે હિત અને સુખનો રસ્તો છે.

કર્મરસના અવિભાગ પ્રતિબંધોમાં એમ કહ્યું છે કે કર્મના રસ આત્માને અનુભવરસ લેનામાં અટકાવતું નથી પણ તારા પુરુષાર્થની મંદતાએ તું અટકે છે. કર્મરસના અવિભાગપ્રતિબંધ તે બધું છે ખરું, પણ તે તને પુરુષાર્થ કરવામાં અટકાવતું નથી. કર્મરસ કહીને આચાર્યદેવે સર્વજ્ઞ ભગવાનના મુખમાંથી નીકળેલો વ્યવહાર બતાવ્યો છે. આ બધા બોલ કહીને આચાર્યદેવે જૈનદર્શનનો આખો વ્યવહાર ઊભો રાખ્યો છે. સર્વજ્ઞ ભગવાનના મુખમાંથી નીકળેલો આવો વ્યવહાર જૈનદર્શન સિવાય બીજે ક્યાંય નથી.

હવે સોળમાં બોલમાં કહે છે કે તે વર્ગોના સમૂહરૂપ વર્ગણા તે બધીયે જીવને નથી.

મરખી શક્તિ-વાળા વર્ગોના મમ્બુને વર્ગણા કહેવાય છે. ભગવાન આત્મા તે વર્ગણાના સમૂહરૂપ નથી, તે વર્ગણા પુનઃસંવ્યવસ્થાના જ એવી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન કરીને કરવું તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

સત્ત્વમા બોલમા સ્પર્શકની વાત કરે છે. જે મદતીત્ર રંગવાળાં કર્મદ્યોના વિશિષ્ટ ન્યાસ (જમાવ) રૂપ (અર્થાત વર્ગણા) એના સમૂહરૂપ) સ્પર્શકો છે તે જરાય જીવને નથી ન્યાસ (જમાવ) કહીને એમ કહ્યું છે કે કોઈ તીત્ર રસે, કોઈ મદ રસે એમ ઘા ઘણા પ્ર-નરે, જુદા જુદા કાળે બ વાયેવાં કર્મો બરાં એક સાથે ઉદય આવે તેને ન્યાસ-જમાવ કહેવાય છે એ પરમાણુના સ્પર્શકો રૂ છે, ભગવાન આત્મા અરૂપી છે તે સ્પર્શકો પુનઃસંવ્યવસ્થાની રચ છે. ભગવાન આત્મામાં તે સ્પર્શકો નથી તે જરા પુનઃસંવ્યવસ્થા સં આત્મામાં નથી આત્માનો અનુભવ તેનાથી જુદો છે આ વર્ગણા અને સ્પર્શકની વાત શાસ્ત્રજ્ઞ જ્ઞાન હોય તેને સમજ તેવી છે

હવે અકારમા બોલમા અધ્યાત્મસ્થાન કહે છે અવગ્ના એ પણાનો અધ્યાસ હોય ત્યારે (વર્તતાં), નિશુદ્ધ ચેતન્યપરિણામ જુદાપણું જેમનું લક્ષણ છે એવાં જે અધ્યાત્મસ્થાનો તે બધ જીવને નથી

અધ્યાત્મસ્થાન એટલે અધ્યવસાય, અધ્યવસાય એટલે નિમર્શ ભાવ. અહીં પાઠમાં જે વિશુદ્ધ શબ્દ છે તેનો અર્થ શુભપરિણામ કરવો પણ ત્યાં શુદ્ધસ્વભાવની વાત છે, તે નિશુદ્ધ પરિણામ જુદાં જે પુણ્ય-પાપ, શરીર, વાણી ને મનની ક્રિયા-તેને અને પોતા આત્માને એકપણે માનનાનો અધ્યવસાય તે ઊધો અધ્યવસાય છે

શરીર, વાણી, અને જહારનાં નિમિત્તો મને મદદ કરશે એ જે ભાવ તે અધ્યવસાય જ તે ભાવ હોય ત્યાંસુધી કર્મ બાધે અ

સંસારમાં રજીને. સ્વપરના એકપણાનો ભાવ તે અધ્યવસાય ક્રિયા નિર્મળ પવિત્ર સ્વભાવને ભૂલીને પરને પોતાનું માને તે પુરુષાર્થની ઊંચાઈ છે, કૃત્રિમ ભાવો છે, આત્મા આનંદઘન ટકોટીકીર્ણ ન ભૂસાય તેવો અકૃત્રિમ સ્વરૂપ છે. એની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, અને રમણતા ચૂકીને પરમાં એકપણાની બુદ્ધિ તે અધ્યવસાય છે, તે અધ્યવસાય આત્માના સ્વભાવમાં નથી, કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામ છે. અધ્યવસાય થાય છે પોતાની ચેતન્યની અવસ્થામાં, પણ તે ચેતન્યનો સ્વભાવ નથી

સ્વ-પરના એકત્વપણાના અધ્યાસવાળા વિકારી પરિણામ વર્તતા હોય તેનાથી ચેતન્યના નિર્મળ પરિણામ જુદા છે, વિકારી પરિણામ લક્ષ્ય છે અને નિર્મળ પરિણામથી જુદું તેનું લક્ષણ છે; આત્મા લક્ષ્ય છે અને નિર્મળ પરિણામ તેનું લક્ષણ છે. ચેતન્યના નિર્મળ પરિણામથી અધ્યવસાયનું જુદું લક્ષણ છે. તે બંધાય અધ્યવસાયસ્થાનો જીવને નથી. સ્વ-પરના એકત્વપણાની બુદ્ધિને જ મુખ્ય પણે અધ્યવસાય કહેવાય છે, અસ્થિરતાના અધ્યવસાયને મુખ્યપણે અધ્યવસાય કહેવાતા નથી આચાર્યદેવે જુદાપણું જેમનું લક્ષણ છે એમ લક્ષણ બતાવીને અધ્યવમાનસ્થાનો છે ખરાં, તેમ વ્યવહાર બતાવ્યો છે, પણ તે પરિણામ આત્માના નિર્મળ પરિણામથી જુદા છે એમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યો છે. અધ્યવસાય થાય છે ચેતન્યની અવસ્થામાં, કાંઈ પુદ્ગલના પરિણામમાં થતા નથી પણ તે અધ્યવસાયનું પુદ્ગલ તરફ વલણ છે માટે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે.

પરને મારાપણે માને અને પરથી મને લાભ થશે તેમ માને તે વીતરાગનો માર્ગ નથી. આત્મા અખંડ જ્ઞાનમૂર્તિ સ્વતંત્ર સ્વભાવે છે તેને પરનો કાંઈ પણ સંબંધ માનવો તે ભગવાન સર્વજ્ઞનો પરમાર્થ માર્ગ નથી, પણ તે પોતાના સ્વચ્છંદથી માનેલો માર્ગ છે. અંતર એક પણ પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ ઊઠે તે મારી અને હું એનો એમ એકમેકપણે માને તે મિથ્યા અધ્યવસાય છે, તે ઊંધું શલ્ય છે, ભગવાન આત્માનો તે સ્વભાવ નથી, વીતરાગનો તે માર્ગ નથી.

સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન થતાં પોતાના સ્વભાવને જ પોતાનો મનાય, અને પરના સ્વભાવને પરનો જ મનાય. પોતાના સ્વભાવને પરરૂપ ન માને, અને પરના સ્વભાવને પોતારૂપ ન માને એવું જે નિર્મળ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થાય તે જ શ્રેયનો પહેલામાં પહેલો ઉપાય છે.

ઓગણીશરો બોવ કહે છે જુદી જુદી પ્રકૃતિઓના ઝસના પરિણામ જેમણે લક્ષણ છે એવાં જે અનુભાગસ્થાનો તે બધાય જીવને નથી.

અનુભાગ એટલે ફળ દેવાની ગતિ જુદી જુદી પ્રકૃતિઓમાં જુદો જુદો રસ હોય છે; જેમકે કોઈ કર્મ એવું હોય કે જેની સ્થિતિ ઘોડી અને રસ ઘણો, કોઈ પ્રકૃતિનો રસ ઘોડા અને સ્થિતિ ઘણી, જેમકે શરીરમાં નાની એવી કોઈ ફેડકી થઈ હોય, એની પીડા ઘણી હોય, અને સ્થિતિ ઘોડી હોય, અને કેટલાક રોગ એવા હોય કે જેની સ્થિતિ લાંબી હોય અને રસ ઘોડા હોય, તે બધી પ્રકૃતિઓ બધી માન્યતાએ કપાયભાવે બચાવેલી હોય છે તે બધી રજકણની અવસ્થા છે તે બધી પીડા શરીરમાં આવે છે, આત્મામાં આવતી નથી. ફળ દેવાની ગતિ કર્મમાં હોય છે, આત્મામાં હોતી નથી. પ્રકૃતિબંધ, પ્રદેશમંધ, સ્થિતિબંધ, અનુભાગમંધ તે બધી પુદ્ગલની રચના છે, આત્માના સ્વભાવની તે રચના નથી; આત્માના સ્વભાવની રચના તો જ્ઞાન અને આનંદ છે. પુદ્ગલમાં જેમ અનુભાગ છે તેમ આત્મામાં પણ અનુભાગ છે, આત્માનો અનુભાગ એટલે આત્મામાં આનંદરસ છે તે રસ પરથી નિરાજો અસૌજિક છે, તે પુદ્ગલના જડ અનુભાગથી તદ્દન ભિન્ન છે, પુદ્ગલનો અનુભાગ જડ છે.

વીશરો બોવ કહે છે કાયવર્ગણા, વચનવર્ગણા, અને મનોવર્ગણાનું કંપન જેમણે લક્ષણ છે એવાં જે યોગસ્થાનો તે બધાય જીવને નથી કારણ કે તે પુદ્ગલવદ્યના પરિણામમય હોવાથી આત્માની અનુભૂતિથી ભિન્ન છે.

આત્મામાં યોગના નિમિત્તે કંપન થાય છે, મનોવર્ગણા વચન-વર્ગણા, કાયવર્ગણાનું કંપન કહ્યું છે તે નિમિત્ત તરફથી કહ્યું છે, પણ ખરીરીતે તો તે ત્રણે યોગના નિમિત્તે આત્માના પ્રદેશનું કંપન થાય છે. પ્રદેશનું કંપન થાય તે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી પણ વિકારી-ભાવ છે.

ઘંટીનાં બે પડ ફરે તેના ઉપર માખી બેઠી છે એટલે પડ ફરે તેની સાથે માખી ફરતી હોય તેમ લાગે છે, ઘંટીના પડ સાથે માખી ક્ષેત્ર ફેરવતી હોય તેમ લાગે છે પણ માખી પાતાનું ક્ષેત્ર ફેરવતી નથી પણ પડ ફરે એટલે માખી ફરતી દેખાય છે તેમ ભગવાન આત્મા હલતો નથી. મન-વચન-કાયાના યોગના પડ ફરે-કંપે, એટલે બેગો આત્મા હલતો દેખાય છે, તેનું ક્ષેત્રાંતર થતું દેખાય છે. કંપન તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી, મન, વચન, કાયાનું કંપન પર છે, તેના નિમિત્તે આત્માના પ્રદેશનું કંપન થાય છે, તે આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ નથી, પણ પર નિમિત્તે થતો વિકાર છે, પ્રદેશનું કંપન તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, જડના નિમિત્તે થતો વિકાર છે માટે તે જડ છે, આત્માના ઘડના તે નથી નિરાળો આત્મ સ્વભાવ જણવો હોય તેણે આ ભિન્નતા જણવા વિના સત્ને રસ્તે જઈ શકાયે નહિ.

એકવીશમો બોલ. જુદી જુદી પ્રકૃતિઓનાં પરિણામ જેમનું લક્ષણ છે એવાં જે બંધસ્થાનો તે બંધાંય જીવને નથી જુદી જુદી પ્રકૃતિના પરિણામ થવાનું કારણ જીવમાં પણ જુદી જુદી જાતના વિકારી પરિણામ થાય છે, જેવા જીવમાં જુદી જુદી જાતના પરિણામ થાય એવા જડમાં પણ જુદી જુદી જાતના પ્રકૃતિના પરિણામ થાય એવો નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે, કોઈ કોઈનો કર્તા નથી, સૌ સૌને કારણે સ્વતંત્ર પરિણામે છે. જુદી જુદી જાતની પ્રકૃતિઓ બધી પુદ્ગલમય છે અને જીવના વિકારી પરિણામ પણ પુદ્ગલ તરફના વલણવાળા છે માટે તેને પણ પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે.

પ્રકૃતિનો બધા પુદ્ગલમાં થાય છે, બીજા આત્મામાં થતો નથી. બીજા થવો તે પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે, આત્માનો સ્વભાવ નથી બંધને અને આત્માની વિકારી પર્યાયને નિમિત્તનેમિત્તિક સબંધ છે. તે મબંધ પણ આત્માની સ્વભાવદૃષ્ટિએ નથી, તે બંધ પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે આત્માનો અનુભવ તે બંધથી શુદ્ધ છે

બાવીસમો બોધ. પોતાનું કૃત્ય ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ કર્મ-અવસ્થા જેમનું લક્ષણ છે એવાં જે ઉદયસ્થાનો તે બંધાયેલાં નથી

કર્મની અવસ્થા જેમનું લક્ષણ છે એવાં ઉદયસ્થાનો રજકલ્પોમાં કૃત્ય છે પણ આત્મામાં કૃત્યમાં નથી. તે કર્મ પોતામાં કૃત્ય ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ છે પણ પરમાં કૃત્ય ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ નથી, આત્મામાં તેનું કૃત્ય ઉત્પન્ન કરવાની તેનામાં તાકાત નથી. કર્મ પોતે પોતાની હાલત ઉત્પન્ન કરે છે પણ આત્માની હાલત તે ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ, તે કર્મના કૃત્યની આત્મામાં કાંઈ અસર આવતી નથી એટલે તરવનું કૃત્ય બીજા તરને ત્રણ કાળમાં આવે નહિ, કર્મની અવસ્થા આત્મામાં આવતી નથી અને આત્માની કર્મમાં આવતી નથી વસ્તુદૃષ્ટિથી જુઓ તો બંનેની અવસ્થા ભિન્ન ભિન્ન છે ૧૪૮ પ્રકૃતિના ઉદયની અવસ્થા બધી જડની જ છે અજ્ઞાની માની બેઠા છે કે કર્મ કૃત્ય કે ત્યારે ગગ-દ્વેષ થાય, પણ કર્મનું કૃત્ય તો જડમાં આવે છે અને રાગ-દ્વેષ તો તારા આત્માની અવસ્થામાં થાય છે મારે કર્મકૃત્ય તને ગગ-દ્વેષ કરાવતું નથી પણ તું કીધી માન્યતાએ કીધો બેઠા જાય છે ત્યારે રાગ-દ્વેષ થાય છે. રાગ-દ્વેષ આત્માની અવસ્થામાં થાય ત્યારે કર્મકૃત્ય માત્ર નિમિત્તરૂપે એટલે કે હાજરીરૂપે હોય છે, મારે વસ્તુદૃષ્ટિથી જુઓ તો કર્મનું કૃત્ય આત્મામાં આવતું નથી કર્મનું કૃત્ય આત્માનું લક્ષણ નથી પણ આવા જુદા તરવનું અદ્વાન જ્ઞાન કરવું તે આત્માનું લક્ષણ છે આત્માનું જ્ઞાન, આનંદ, સમજૂતા વગેરે સ્વરૂપ આત્મામાં છે એવું બે-જ્ઞાન કરવું તે જ મુક્તિનો ઉપાય છે

ત્રેવીસમો બોલ. ગતિ, ઈન્દ્રિય, કાય, યોગ, વેદ, કપાય, જ્ઞાન, સંયમ, દર્શન, લેશ્યા, લબ્ય, સમ્યક્ત્વ, મંજા અને આહાર જેમનાં લક્ષણુ ■ એવાં જે માર્ગસ્થાનના તે બધાંય જીવને નથી કારણ કે તે પુણ્યલક્ષણનાં પરિણામમય હોવાથી આત્માની અનુભૂતિથી ભિન્ન છે.

ગતિનું ક્ષણ જડમાં આવે છે તોપણ અજ્ઞાની માને છે કે હું ગતિવાળો છું, હું મનુષ્ય છું. હું દેવ છું એવી તેની માન્યતા તે ભ્રાંતિ છે. ચારગતિ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. ગતિના નિમિત્તે જે વિકલ્પ આવે કે હું મનુષ્ય છું. દેવ છું, તે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી, કારણ કે તે વિકારી પર્યાય છે. ગતિના નિમિત્તે આવતો વિકલ્પ અને ચારગતિ તે કાંઈ પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી.

જે ગતિને પોતાની માને તે ચારે ગતિમાં રહેવા માગે છે, કાગડો, દૂતરો, બિલાડો, નરક, દેવ અને મનુષ્ય તે બધી ગતિમાં રહેવા માગે છે. તે ચારે ગતિનું માત્ર જ્ઞાન દરવાચોબ્ય છે કારણ કે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. એકવાર ઠોર, એકવાર મનુષ્ય, એકવાર નરક, એકવાર દેવ થાય તે પણ મારો સ્વભાવ નથી એમ જ્ઞાન કર્યું તે આત્માનું લક્ષણુ છે, ગતિ તે આત્માનું લક્ષણુ નથી. કોઈ એમ કહે કે મનુષ્યગતિ વગર ચારિત્ર થાય નહિ. કેવળ થાય નહિ. મારે મનુષ્યગતિથી જ મોક્ષ થાય છે પરંતુ તે વાત એમ નથી. ગતિમાંથી જ્ઞાન ન થાય પણ જ્ઞાન સ્વભાવમાંથી થાય. મનુષ્યગતિ અનંતવાર મળી છતાં પણ મોક્ષ થયો નહિ મારે મનુષ્યગતિ મોક્ષ આપતી નથી પણ પોતે જગે ત્યારે મોક્ષ થાય છે. મોક્ષ થાય ત્યારે મનુષ્યગતિની હાજરી હોય છે એટલો સંબંધ છે, પરંતુ ગતિ મોક્ષ આપતી નથી મારે ચારગતિ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. જે આત્મા ગતિવાળો હોય તો તે ગતિ વગરનો થઈ શકે નહિ મારે ગતિ જડ છે, આત્માથી ભિન્ન છે.

પાંચ ઈન્દ્રિયો તે બધી જડ છે, જડનો સ્વભાવ છે. નજરે દેખાય

છ કે આ હૃદયો જડ છે છતાં પણ તેને પાતાની માનવી તે ચોખ્ખી લાય છે. હૃદયો આ જે દેખાય છે તે પરમાણુનો જથ્થો છે, તે ચેતન્યનો સ્વભાવ નથી. જે ચીજ પાતાની હોય તે જાય નહિ માટે હૃદયો પાતાની નથી, પણ પર છે, જડ છે, ચેતન્યનો અનુભવ તેનાથી ભિન્ન છે.

અનંતકાળથી અસન્ને રહે તે ગૂચવાઈ રહ્યો છે અને તેથી ચારાસીમાં ગોંચાઈ રહ્યો છે આ ઓગરિક, વૈક્રિયિક, આહારક, તેજસ અને કાર્મણ એ શરીરના પાંચ પ્રકાર છે તે જડ છે તે શરીરને પાતાતું માને તે ઊંચી દૃષ્ટિ છે આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ છે તેને માન્યા સિવાય બીજાને પાતાતું માની ખીચડા કર્યો તે રખડવાનો માર્ગ છે

યોગ પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી. તે યોગના પંદર પ્રકાર છે. તે યોગ આત્મામાં નથી. પંદર પ્રકારના યોગનો વેપાર તે આત્માનો ધર્મ નથી કાગ્જ કે તેનો વેપાર થવામાં પરતુ નિમિત્ત છે માટે યોગ જડ છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, આત્માના અનુભવથી તે ભિન્ન છે

વેદ આત્મામાં નથી, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. વેદ ત્રણ પ્રકારના છે. સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ તે ત્રણે વેદ આત્મામાં નથી. ભગવાન આત્મા તો જ્ઞાનકમૂર્તિ છે તેની અદ્વા ન કરતાં સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદને પાતાના માને તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. આત્મા તો વેદ વગરનો-વિધર વગરનો છે, તેમ ન માને તો અતંત્ર થવાનો ઉપાય મળ્યો નહિ નિર્મળ દૃષ્ટિ થયા વિના નિર્મળને પથે ચડી શકતો નથી, અને તેથી સ્વરૂપમાં હીનતા કરીને નિર્વિકાર સ્વરૂપને પ્રગટ કરી શકતો નથી વેદ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, આત્માના નિર્મળ અનુભવથી તે ભિન્ન છે માટે તે જડ છે

કપાય તે આત્માનો સ્વભાવ નથી કપાયના ચાર બેદ છે, કોન, માન, માયા અને લોભ, એ ચાર બોધ રાગ અને દ્વેષમાં સમાય છે.

કોવ અને માન તે બે દ્વેષમાં સમાય છે, માયા અને લોભ તે બે રાગમાં સમાય છે, તે બંધાય આત્માનો સ્વભાવ નથી. ભગવાન આત્મા અવિનાશી જ્ઞાન અને આનંદની મૂર્તિ છે, અને કોવ-માન આદિ ક્ષણિક વિકારી ભાવો છે, તે પર સયોગજનિત થતા ભાવો છે માટે તે પરના છે, પોતાના નથી. હું તો કપાયને નારા કરવાવાળો છું માટે હું કપાય સહિત અકપાય સ્વભાવી છું. પોતાને કપાયવાળો માને તે કપાય ટાળવાનો પ્રયત્ન કરે કયાં? પોતે અકપાય સ્વભાવે છે તેને લક્ષમાં લ્યે તો કપાયને ટાળવાનો પ્રયત્ન હીપડે. કપાય થાય છે આત્માની પર્યાયમા, પણ કપાય ટાળ્યો ટળી શકે છે માટે તે પરના છે, આત્માના નિરાકૃત અગુણવધી તે સિદ્ધ છે, માટે તે જડ છે.

આ ઝોગણુત્રીશ યોગનું કથન દ્રવ્યદૃષ્ટિએ છે, પાંચ જ્ઞાનના ભેદ પણ આત્મામાં નથી. મતિ, શ્રુત, અનધિ, મન.પર્યાય અને કેવળ તે પાંચ ભેદ પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી, અહીં સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ આત્માને કેવો માને તેની વાત બે, એકલો અખંડ આત્માને લક્ષમાં લેવો તે સમ્યક્દર્શનનો વિષય છે. જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર લક્ષમાં લેવા તે પણ સમ્યક્દર્શનનો વિષય નથી, જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર આત્મામાં નથી. સાંકે દશામાં એકે અવસ્થા કરતા બીજી અવસ્થા નિર્મળપણે વચતી વચતી જે થાય છે તે કર્મની અપેક્ષા રાખે છે, કર્મની અપેક્ષા આવ્યા વિના જ્ઞાનનાં પણ ભંગ પડતા નથી તે પાંચ ભંગ થાય છે ચેતન્યની અવસ્થામાં, પણ કર્મની અપેક્ષા વિના તે ભંગ પડતા નથી માટે તે જડના છે. અખંડ આત્મામાં તે પાંચ ભંગ નથી માટે તે પુદ્ગલના છે તેમ અહીં કહ્યું છે

કેવળજ્ઞાન પામનામાં મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન કાર્ય કરે છે, અવધિ અને મન:પર્યાય તો વચ્ચે કોઈને થાય છે અને કોઈને તે બે જ્ઞાન થયા વિના સીધું કેવળજ્ઞાન થાય છે.

મતિજ્ઞાન પાંચ ઇન્દ્રિય ને મનદ્વારા બાણે, શ્રુતજ્ઞાનમા મનનું નિમિત્ત છે, અવધિ અને મન:પર્યાય તે અન્ને જ્ઞાન મન અને ઇન્દ્રિય

આપવાથી નિર્ભળ પર્યાય ઊઘડતી નથી.

અખંડ એક આત્મામાં શરીરના રજકણ તો નથી, આકર્ષના પ્રકાર તો નથી, રાગ-દ્વેષની વિકારી અવસ્થા તો નથી, પણ જ્ઞાનગુણના પાંચ ભેદ પણ નથી. પાંચ પ્રકારની પર્યાય થાય છે આત્મામાં, પણ દૃષ્ટિનો તે વિષય નથી, તેમાં પરની અપેક્ષા આવે છે માટે પાંચ પ્રકારના ભેદ તે આત્મામાં નથી. અભેદ-અખંડ આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ મૂકતાં પાંચે જ્ઞાનની નિર્ભળ અવસ્થા ઊઘડે છે પરંતુ પાંચ પ્રકારના ભેદ ઉપર લક્ષ મૂકે તો તે પાંચ પ્રકારની અવસ્થા ઊઘડે નહિ.

આત્મામાં જ્ઞાનાગુણ આખો અનાદિઅનંત છે તેમાં અવધિ-જ્ઞાન વગરે પાંચ પ્રકારની દૃષ્ટિ કરવી તે ભેદદૃષ્ટિ, ખંડદૃષ્ટિ, પુદ્ગલના આશ્રયની દૃષ્ટિ છે, અભેદ દૃષ્ટિ છે તે સ્વાશ્રયવાળી દૃષ્ટિ છે.

મતિજ્ઞાનવડે પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તે વિચાર થાય છે; વિચાર કરે ■ પોતાવડે, પણ એમાં ઇન્દ્રિય અને મનનું નિમિત્ત આવે છે, હું શાંત છું, સમાધિસ્વરૂપવાળો છું. આનંદસ્વરૂપ છું વગેરે જાણે તે શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન અમુક પ્રકારે મર્યાદિતપણે ઇન્દ્રિય અને મન વગર પ્રત્યક્ષપણે પદાર્થને જાણે પરંતુ તે ઉપયોગ મૂકે ત્યારે જાણે, એક સાથે જાણું ન જાણે. અને મનઃપર્યયજ્ઞાન તે પણ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાય વગર સામાના મનની પર્યાયને જાણે, તે જ્ઞાન પણ ઉપયોગ મૂકે ત્યારે જાણે, પરંતુ એક સાથે જાણું ન જણાય, ક્રમે ક્રમે જણાય માટે તે જ્ઞાન પણ અવૂરું છે, પરાધીન છે, તેમાં કર્મનું નિમિત્ત છે આ મનઃપર્યયજ્ઞાન છૂટે-સાતમે ગુણસ્થાને ઝૂપતા નગ્ન દિગંબર મુનિએને જ થાય છે. કેવળજ્ઞાન તો સંપૂર્ણજ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનમાં સ્વ-પર પદાર્થો, ઉપયોગ મૂક્યા વિના, સહજપણે પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તે પાંચ પ્રકારના ભેદ ઉપર લક્ષ આપવાથી કેવળજ્ઞાન-પર્યાય પ્રગટ થતી નથી પણ અખંડ આત્મા ઉપર લક્ષ આપવાથી કેવળજ્ઞાનપર્યાય પ્રગટ થાય છે

માર્ગજ્ઞા એટલે આત્માને જાત-જાત પ્રાર, તે જરાય જીવને

નથી જ્ઞાનની પાંચ હાસતપણે આત્માને જાતવો કે જોઈવો તે આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નથી. અખડ એક જ્ઞાયક આત્મા છે તેને જો ખંડમાં જોવવા જાઈશ તો અખડ જ્ઞાયક નહિ મળે, અખડ આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ હાથમાં નહિ આવે અને તેથી પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનપર્યાય નહિ પ્રગટે; જો આત્માને જાતવો હોય તો મતિ, શ્રુતજ્ઞાન આદિની પર્યાયપણે માત્ર જાતનાથી અખડ આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ નહિ મળે, માટે જોઈની દૃષ્ટિથી આત્માને જાતવો છોડીને અબેદ-સામાન્ય દૃષ્ટિથી આત્માને પ્રતિત કરે એર ઉપર નજર નહિ મૂકતાં સામાન્ય જ્ઞાન ઉપર નજર મૂકે તો પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટ થશે.

આત્મા કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ છે એવી રીતે કેવળજ્ઞાનપર્યાયથી આત્માને જાતવાના જે પરિણામ છે તે રાગ છે અને રાગ છે તે પોતાનો સ્વભાવ નથી માટે તે પુદ્ગલના પરિણામ છે કેવળજ્ઞાન છે તે પર્યાય છે પણ અખડ સામાન્યજુલુ નથી, તે પર્યાય ઉપર લક્ષ મૂકતાં રાગ આવે છે તેથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટતું નથી પણ અખડ આત્મા ઉપર લક્ષ આપતાં કેવળજ્ઞાનપર્યાય પ્રગટે છે. આત્માને પાંચ પ્રકારના ભેદમાં જાતવાના પરિણામ તે રાગ છે અને રાગ છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી માટે તે પુદ્ગલના પરિણામ છે તેથી જ્ઞાનમાર્ગણા તે પણ પુદ્ગલના પરિણામ છે. માર્ગણા એટલે જાતવું કે શોધવું, જ્ઞાનના ભેદમાં આત્માને જાતવો તેમાં રાગના પરિણામ આવે છે અને તે પર નિમિત્તે યતાં પરિણામ છે માટે તે પરનાં છે.

જેમ સૂર્યની આડાં વાદળાં આવી જાય અને પછી વાદળાં જેમ જેમ ખસતાં જાય તેમ તેમ સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રગટ થતો જાય; તે ઓછા વચતા પ્રકાશમા જેમ વાદળાંની અપેક્ષા આવે છે તેમ આ ચૈતન્યઅપેક્ષામાં પુરુષાર્થવડે નિર્મળ, નિર્મળ પર્યાય વચતી જાય અને કર્મના વાદળાં ઓછાં થતાં જાય તે પરના અભાવની અપેક્ષા છે. એકલો અખડ ચૈતન્યપ્રકાશ આત્મા નિરપેક્ષ તત્ત્વ છે. તેમાં જે ઓછી

વધતી પર્યાય થાય છે તેમાં પરની અપેક્ષા આવે છે. પાંચ પ્રકારના ભેદ ઉપર લક્ષ જવાથી જે રાગ આવે છે તે રાગ પરમાર્થ દૃષ્ટિના વિષયમાં પાલવતો નથી, રાગ છે ત્યાંસુધી નિર્વિકલ્પ પર્યાય નહિ પ્રગટે. ચૈતન્ય ભગવાન પોતે સામાન્યજ્ઞાનપ્રકાશર્થિષ્ય છે તેમાં પાંચ પ્રકારના ભેદ પરમાર્થ દૃષ્ટિના વિષયમાં પાલવતા નથી. સાતમી ગાથામાં જેવી એકલા જ્ઞાયકની વાત લીલી હતી તેવી જ જ્ઞાયકની અહીં વાત છે. સાતમી ગાથામાં ગુણના ભેદ આત્મામાં નથી તેમ કહ્યું હતું અને અહીં ગુણની અવસ્થા આત્મામાં નથી તેમ કહ્યું છે.

અનાદિથી તે તારા સ્વરૂપનો અવ્યાસ જ કર્યો નથી, જેટલો અવ્યાસ કર્યો છે તેટલો બધો બહારનો જ કર્યો છે, યથાર્થ તત્ત્વની પ્રાપ્તિની પ્રીતિ કરી નથી, યથાર્થ તત્ત્વ શું કહેવાય તે વાત સાંભળી પણ નથી. સાંભળ્યા વિના વિચાર પણ ક્યાંથી આવે ! અને વિચાર ક્યાં વિના જ્ઞાન ક્યાંથી થાય અને જ્ઞાન વિના તેમાં લીનતારૂપ ચારિત્ર ક્યાંથી થાય ? અને ચારિત્ર વિના મુક્તિ પણ ક્યાંથી થાય ? મારા સ્વરૂપમાં વેદ-વિકાર કે કષાય નથી તેમ જાણે અને માને, પછી સ્વ રૂપલીનતાનો પ્રયત્ન થાય. તે પ્રયત્નને વ્યવહાર કહેવાય પણ તે વ્યવહાર આ જે અખંડ સ્વરૂપ-નિશ્ચયસ્વરૂપ કહેવાય છે તે દૃષ્ટિમાં આવ્યા પછી આવે, સમ્યક્દર્શનની અને સમ્યક્જ્ઞાનની પર્યાય પોતે પણ વ્યવહાર છે પરંતુ દૃષ્ટિના વિષયમાં અખંડ સ્વરૂપ આવ્યા પછી સ્વરૂપ લીનતારૂપ ચારિત્રના પ્રયત્નનો વ્યવહાર આવે છે.

માન્યતા કર્યા પછી રાગ-દ્વેષ છોડવાનો કામી થયો થકો તે એમ માને છે કે મારા સ્વરૂપમાં રાગ-દ્વેષ કે શુભાશુભભાવ નથી. તેમ સમજ્યા પછી તે રાગ-દ્વેષને વળગતો નથી પણ રાગ-દ્વેષથી છૂટો જાય છે, જેણે પોતાનો સ્વભાવ જાણ્યો-માન્યો નથી તે રાગ-વને વળગ્યા જ કરે છે, શુભાશુભભાવ મારા માન્યા તે તેનાથી છૂટે ક્યાંથી ? મારા સ્વભાવનું સામર્થ્ય જ જુદું છે એમ ત્રિકાળી પોતાના અખંડ સ્વભાવની કબૂલાત વિના નિકારીની કબૂલાત જાય

નહિ હું આનંદનો કંઈ છું તેવા સ્વભાવનું સામર્થ્ય જેણે કબૂલ્યું તે કહે છે કે મારા સ્વભાવમાં પ્રુણ-પાપ છે નહિ, અવસ્થામાં થાય છે તેનો નાગ કરવા હું ઊભો થયો છું. નાગ કરવા ઊભો થયો ક્યારે કહેવાય કે તે આત્માના સ્વરૂપને કબૂલે ત્યારે, તે કેવી રીતે કબૂલ કરે? મનથી નહીં, અવલૂપી નહીં, સાત્ત્વથી નહિ, રાગથી નહિ, પણ આત્માથી આત્માને કબૂલે, ત્યારે તે રાગ-દ્વેષને-શુભાશુભભાવને નાગ કરવા ઊભો થયો ને શુભને પ્રગટ કરવા ઊભો થયો કહેવાય. પાતાના ધ્રુવ અને અવિનાશીસ્વભાવનું સામર્થ્ય જેને તેના જોરે કહે કે મારામાં રાગ-દ્વેષ નથી, તે રાગ-દ્વેષને રાજવાનો કામી છે. પરંતુ પહેલાં જેવા રાગ-દ્વેષના ભાવ કરતો હોય તેવાને તેવા કરે, કાંઈ પણ મંદતા ન હોય ને કહે કે મારા સ્વભાવમાં રાગ-દ્વેષ નથી તેમ જોડનારો તદ્દન જોડો છે, તે સ્વભાવને સમજ્યો જ નથી. એમ જોડી જોડીને શું કાંઈ કોઈને બતાવવું છે? જેને પાતાના સ્વભાવની અદ્વા બેકી તેને રાગ-દ્વેષ ઘટયા વગર સંદે જ નહિ, મારા સ્વભાવમાં રાગ-દ્વેષ નથી તેમ અદ્વા થયું તેના જોરે તે રાગ-દ્વેષનો નાશ કરવાનો જ છે. જ્ઞાતી સમજે છે કે પર તરંગનું વસલું જ મને દિલકારી નથી, પરવસલુમાં શુભાશુભભાવ થાય છે માટે પરવસલું મને દિલકારી નથી, સ્વસન્નુપ વસલું તે જ મને દિલકારી છે, કારણ કે તેમાંથી એકલી સમાધિ જ પ્રવહે છે. સમ્ય-દર્શનનું ઉત્કૃષ્ટ પરિણમન તે સુક્તિ છે.

એમના પર તરંગના વસલુવાળા છોડને પરમાં જ રચિ થઈ પડી છે તેમાં કોઈ દી એવું સ્વપ્ન પણ આવ્યું કે આત્મા છૂટો પડી ગયો! ક્યાંથી આવે? કારણ કે જેટલાં ગાણાં ગાયા તેટલાં પરનાં જ ગાયાં છે, આત્માના પ્રેમનાં ગાણાં ગાયાં નહિ, તેની રચિ કરી નહિ, તેની અદ્વા કરી નહિ, હું નિર્વિકલ્પ વીતરાગ સ્વરૂપે છુ તેમ જાણ્યું-માન્યું નહિ અને પછી કહે કે મને સ્વપ્નમાં વિમાન આવ્યું હતું ને હું તેમાં પડો માટે હવે મને કોઈ ગણતરીમાં ગણો, પણ

ભાઈ ! અનંતવાર તું સ્વર્ગમાં જઈ આવ્યો તોપણ કદયાણ થયું નહિ તો સ્વપ્નમા ગું થયું ! આત્માના સ્વભાવમાહાત્મ્યની વાત તે સાંભળવાલાવે સાંભળી નથી તેથી આવી બીજી ત્રીજી વાતમાં તને માહાત્મ્ય આવી જાય છે માટે આત્માના સ્વભાવની વાત અંતરથી સ્વચિ પ્રગટાવીને સમજ.

પાતે આત્મા જ્ઞાયક સ્વભાવે અખંડ છે તેનો લક્ષમાં લઈ લેવો, શ્રદ્ધામાં લઈ લેવો તે જ સમ્યક્દર્શનનો વિષય છે, આત્મા જ્ઞાનમૂર્તિ, અખંડાનંદ, સામાન્ય છે તેની શ્રદ્ધા કરવી તે જ સમ્યક્દર્શન છે, તે જ મોક્ષનો ઉપાય છે, તે જ હિતનો ઉપાય છે; તે સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

૨૦૦૦, કારતક સુદ જાનપંચમી મંગળ.

આત્માનો સ્વભાવ એકરૂપે ટકે છે તેનો ભરોંસો કરવો તે મોક્ષદશા ઉત્પન્ન કરવાનું પ્રગટ કરણ છે, શરીર, વાણી, મન અને કર્મના નિમિત્તે જે ભાવ થાય, તેનો ભરોંસો કરવો આત્મસ્વભાવ પ્રગટે નહિ. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રે જે આત્મ સ્વભાવ કહ્યો છે તે સ્વભાવનો ભરોંસો-શ્રદ્ધા કરવાથી આત્મ સ્વભાવ પ્રગટે; આત્મ સ્વભાવની શ્રદ્ધા થાય તેની માથે સાચા દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા હોય છે, પણ આત્મ સ્વભાવની શ્રદ્ધા વિના માત્ર એકલી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાથી આત્મ સ્વભાવ પ્રગટે નહિ. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રમાંથી કાંઈ મોક્ષદશા પ્રગટતી નથી પણ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રે જે મોક્ષનો માર્ગ કહ્યો છે, તે માર્ગનો ભરોંસો અને તે પ્રમાણે આચરણ કરવાથી આત્મામાંથી મોક્ષ પર્યાય પ્રગટે છે, મોક્ષ પર્યાય પ્રગટવામાં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનું નિમિત્ત હોય છે. પણ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તે મોક્ષ પર્યાય પ્રગટાવી દેતા નથી.

અંદર જે આકૃષ્ટતા થઈ રહી છે તે દુઃખ છે તે આકૃષ્ટતાનો નાશ કરવાનો ઉપાય, નથી શરીરમાં, નથી વાણીમાં, નથી પુણ્ય-પાપનાં પરિણામમાં, કે નથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રમાં, પણ અંદર જે નિર્મિ-કારી અનાકૃષ્ટ સ્વભાવ ભર્યો પડ્યો છે તેનો ભરોંસો-શ્રદ્ધા કરવાથી

આકુળતા ટળે છે. વિકારી પર્યાય ટળીને નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે, તે નિર્મળ પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ મુકવાથી પણ મોક્ષ પર્યાય નથી પ્રગટતી તે બધી નિર્મળ અવસ્થા, અવસ્થામાંથી નથી આવતી પણ અંદર જે ધ્રુવ સ્વભાવ ભર્યો પડ્યો છે તેમાંથી આવે છે, માટે હાલત ઉપર દૃષ્ટિ આપવાથી શુદ્ધ હાલત-અવસ્થા ન પ્રગટે પણ પૂર્ણ સૈધર્થ-વાળું દ્રવ્ય જ તેના ઉપર દૃષ્ટિ આપવાથી શુદ્ધ હાલત પ્રગટે.

જ્ઞાનમાર્ગજ્ઞાની વાત ચાલે છે. માર્ગજ્ઞા ઝેદલે ગોતરું કે હું મતિ-શ્રુતજ્ઞાની છું, અવધિજ્ઞાની છું, મન:પર્યાયજ્ઞાની છું કે કેવળ-જ્ઞાની છું તેમ શોધવું તે જ્ઞાનમાર્ગજ્ઞા પણ છવનું સ્વરૂપ નથી, આ યથાર્થ વસ્તુદૃષ્ટિની વાત છે. દૃષ્ટિનો વિષય શું છે તે વાત છે, દૃષ્ટિ તે જ્ઞાનના ભેદ સ્વીકારતી નથી પણ જ્ઞાનમાં તે ભેદ જગ્યાય છે ખરા, છતાં દૃષ્ટિનો વિષય ભેદ નથી.

મોક્ષપર્યાય પ્રગટ કરવામાં વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શ તે આધાર નથી, પાંચ શરીર તે આધાર નથી, સંસ્થાન આધાર નથી, સંઘયજ્ઞ આધાર નથી, આઠકર્મ તે આધાર નથી, પર્યાયિ તે આધાર નથી, તરવની અપ્રાપ્તિરૂપ મોહ તે આધાર નથી, યોગનું કંપન તે આધાર નથી, ગતિ તે આધાર નથી, ઇન્દ્રિય આધાર નથી, કયાય આધાર નથી, શુભરાગ પણ આધાર નથી, ડેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પણ આધાર નથી, પૂજા ભક્તિનો શુભ વિકલ્પ પણ ધર્મનો આધાર નથી, અરે! જ્ઞાનના પાંચ ભેદ પણ ધર્મનો આધાર નથી, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ રમણતાની નિર્મળ અવસ્થા પણ ધર્મનો આધાર નથી, દૃષ્ટિનો તે વિષય નથી. તે નિર્મળ અવસ્થા આવી ક્યાંથી? શેમાંથી પ્રવહીને તે આવી? જે ઝેકરૂપ કાયમ ટકનારું પૂર્ણ સામર્થ્યવાળું દ્રવ્ય જ તેમાંથી તે આવે છે, પ્રવહે છે, બધી અવસ્થાના પૂર્ણ સામર્થ્યવાળો એવો જે 'હું' તેની શ્રદ્ધા કરવાથી ધર્મ પ્રગટે છે. સમ્યક્દર્શન તે પોતે પર્યાય છે તે પર્યાય ધર્મનો આધાર નથી, પણ તે દૃષ્ટિએ કરેલા આખા દ્રવ્યનો વિષય તે ધર્મનો આધાર

અવસ્થા છે તે કેવળજ્ઞાનની પૂરી અવસ્થા કરતાં અનંતમે ભાગે છે તે અનંતમાં ભાગની અવસ્થામાં તાકાત નથી કે અનંતગુણી અવસ્થા પ્રગટ કરી શકે શિક્ષાભાગની અવસ્થા અનંતમે ભાગે છે અને કેવળ જ્ઞાનની પૂરી અવસ્થા તેનાથી અનંતગુણી છે, અનંતમા ભાગના અવસ્થામાંથી અનંતગુણી અવસ્થા ન પ્રગટે. પૂરી અવસ્થા પ્રગટ થાય ત્યારે શરીરશદિ તે ન રહે નિકાર તે ન રહે અરે ! ઉપર અવસ્થા પણ ન રહે પરંતુ પૂરી અવસ્થા રહે તેનું નામ શિક્ષા ઉપર અવસ્થા બન્યે ત્યારે પૂરી અવસ્થા ઉપજે છે માટે ઉણી અવસ્થા પૂરી અવસ્થાનું કારણ નથી પરંતુ પૂરી અવસ્થા પ્રગટ થવા પહેલે ઉણી અવસ્થા વચ્ચે આવે છે ઉણી અવસ્થા આઠવા પહેલાં પૂરી અવસ્થા પ્રગટે નહિ તેટલા ઉણી અવસ્થાને પૂરી અવસ્થા સમજવું છે પણ ઉણી પર્યાય તે પૂરી પર્યાયને સાધી દેતી નથી, વચ્ચે આવે છે તેથી તે ઉણી પર્યાયને પૂર્ણતાની સાવક પર્યાય કહેવું છે, તે અવહાર છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે અવસ્થા જે પરિપૂર્ણ ભાવ ભર્યો છે તેના ઉપર દષ્ટિનું જોર આપવાથી પૂરી પર્યાય પ્રગટે

જે પ્રગટે છે તે પર્યાય પ્રગટે છે વસ્તુ પ્રગટતી નથી વસ્તુ અનાદિઅનંત પ્રગટ જ છે તેને કોઈ પ્રગટાવવા માગતું નથી પર્યાયને પ્રગટાવવા માગે નિકાર જોતો નથી એમ લોકો કહે જોતો અર્થ એમ થાય છે કે નિર્વિકારી અવસ્થા જોડએ છીએ વતો અનાદિઅનંત પ્રગટ છે, જે હોય તે જાય નહિ અને ન હોય નવું થાય નહિ જે વસ્તુ ન હોય તે થાય નહિ અને જે વસ્તુ છે તે જાય નહિ, રૂપાંતર થાય, પર્યાય બનવાય પણ વસ્તુ જાય અને વસ્તુ નવી થાય નહિ

જે અવસ્થા પ્રગટે તે વસ્તુમાંથી પ્રગટે છે કારણ કે હાલમાંથી હાલત ન પ્રગટે, થાથી ભૂમિકાની દશામા તેરમી ભૂમિકાની પ્રગટાવવાની તાકાત નથી, સમ્યક્શ્રદ્ધાની પચ વમાં તેરમાં ગુણસ્થાન દશા પ્રગટાવવાની તાકાત નથી, પણ સમ્યક્શ્રદ્ધાની પર્યાયે કું

વિષયમાં તે તાકાત છે, સમ્યક્શ્રદ્ધા તે તો પર્યાય છે, સમ્યક્શ્રદ્ધાએ ભરોંસા કેનો કર્યો છે? જે અખંડ વસ્તુ છે એનો કર્યો છે, માટે અખંડ વસ્તુ તે સમ્યક્શ્રદ્ધાનો વિષય છે તે વસ્તુના વિષયમાં તેરમી ભૂમિકાની પર્યાય પ્રગટાવવાની તાકાત છે, કારણ કે વસ્તુમાંથી પર્યાય પ્રગટે છે, માટે વસ્તુનો વિષય કરવાથી તેમાંથી પર્યાય પ્રગટી જાય છે, પર્યાયમાંથી પર્યાય ન પ્રગટે પણ વસ્તુમાંથી પર્યાય પ્રગટે છે, સમ્યક્શ્રદ્ધા તે દ્રવ્ય નથી, ગુણ નથી, પણ પર્યાય છે, દ્રવ્ય તો અનંત-ગુણનો પિંડ છે, માટે સમ્યક્શ્રદ્ધા તે દ્રવ્ય નથી સમ્યક્શ્રદ્ધા તે ગુણ નથી, કારણ કે શ્રદ્ધા ગુણ તો અનાદિ અનંત છે અને તે ગુણની સમ્યક્શ્રદ્ધા અને ત્રિધ્યાશ્રદ્ધા જે અવસ્થા છે માટે સમ્યક્શ્રદ્ધાને તે પર્યાય છે, અને પર્યાય છે તે વ્યવહાર છે, ઉંઘી માન્યતાનો નાશ થવાથી સમ્યક્શ્રદ્ધાને પ્રગટવું નથી, કારણ કે નાશમાંથી ઉત્પાદન આવે, નાશ તે ઉત્પાદનું કારણ કહેવું તે વ્યવહાર છે, પણ ખરી રીતે તો અસ્તિત્વ સ્વભાવ જે ભર્યો પડ્યો છે તેમાંથી સમ્યક્શ્રદ્ધાને પ્રગટે છે. સામાન્ય એકરૂપ સ્વભાવ ઉપર દ્વિષ્ટિ આપવાથી સમ્યક્શ્રદ્ધાને પ્રગટે છે.

ચોથે ગુણસ્થાને સમ્યક્શ્રદ્ધાને, પાંચમે શ્રાવકપણું અને છઠ્ઠે-સાતમે મુનિપણું થાય તે પણ ગુણ નથી, પર્યાય છે, સમ્યક્શ્રદ્ધાને, સમ્યક્જ્ઞાન, અને સમ્યક્ચારિત્ર તે ગુણ નથી પણ અવસ્થા છે, કારણ કે તે પ્રગટે છે, માટે તે પર્યાય છે, પર્યાય તે પર્યાયનું કારણ ન થાય, નાશ તે ઉત્પાદનું કારણ ન થાય, ચોથું ગુણસ્થાન બદલીને પાંચમું ગુણસ્થાન આવે છે માટે ચોથું ગુણસ્થાન પાંચમાં ગુણસ્થાનનું કારણ નથી કારણ કે નાશ થાય તે ઉત્પત્તિનું કારણ ન હોય, નાશ તે ઉત્પત્તિનું કારણ વ્યવહારે કહેવાય, પરંતુ નાશ તે ઉત્પત્તિનું કારણ ત્રણકાળમાં ન હોય, પણ ઉત્પાદનું મૂળ કારણ તો સામાન્ય સ્વભાવ છે, કેવળજ્ઞાનનું મૂળ કારણ પણ સામાન્યરૂપ વસ્તુ છે, સમ્યક્શ્રદ્ધાની પર્યાયના બેરે પણ કેવળજ્ઞાન ન પ્રગટે પણ સામાન્યરૂપ વસ્તુના વિષયના

જેરૂંડી ટ્રેનગણાન પ્રગટે છે, સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય પણ હું એક આજો પૂર્ણ વર્તમાનમા પદાર્થ છુ તેના વિષય કરનાથી પ્રગટે છે

સમ્યગ્દર્શનનો વિનય સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય પણ નથી પરંતુ સમ્યગ્દર્શનનો વિનય અખડ દ્રવ્ય છે, સમ્યગ્દર્શનનો આશ્રય તે ભૂતાર્થ છે જેન, ગુરુ, શાસ્ત્ર તે સમ્યગ્દર્શનનો આશ્રય નથી પણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન વગેરેની નિર્મળ પર્યાય તે પણ સમ્યગ્દર્શનનો આશ્રય નથી નિર્મળ પર્યાય ઉપર પણ લક્ષ આપતા રાગ આવે છે અને અખડ દ્રવ્ય ઉપર લક્ષ આપતા રાગ તૂટે છે માટે સમ્યગ્દર્શનનો આશ્રય તે અખડ દ્રવ્ય છે, એક ગુણુ લક્ષ કરવુ તે પણ સમ્યગ્દર્શનનો વિનય નથી, પણ અનતગુણના પિંડરૂપ વસ્તુ તે સમ્યગ્દર્શનનો વિનય ॥

જુઓ ક્ષાયિક પર્યાયમા પણ શુ છે ? ક્ષાયિક પર્યાય પ્રગટ્યા પછી ક્ષાયિક પર્યાય ઉપર લક્ષ આપનારુ રહેતુ નથી તે ક્ષાયિક પર્યાય પ્રગટ્યા પહેલા લક્ષ આપવુ ક્યા ? જેની હયાતિ પ્રગટ નથી તેના ઉપર લક્ષ શુ આપવુ ? માટે લક્ષ આપનારુ દ્રવ્ય ઉપર જ રહુ અલે. સ્વભાવની અપેમાએ લેદ તે અભૂતાર્થ છે, અભૂતાર્થ એટલે પર્યાયના લે. તત્ત્વ નથી એમ નહિ પર્યાય છે તે ખરી પણ તેના ઉપર લક્ષ આપતા રાગ આવે છે, માટે તે લે. ઉપર લક્ષ આપવુ તે હેય છે, આદર્શીય તે એક સમ્યગ્દર્શનનો વિનય દ્રવ્ય છે તે જ છે

દષ્ટિનો વિનય તે સામાન્ય છે, તે દષ્ટિ પ્રગમ અપ્રગટના લેદને સ્વીકારતી નથી, તે દષ્ટિના વિષયમા વસ્તુ પ્રગટ જ છે પર્યાય દષ્ટિના વિનયમા વસ્તુની પર્યાય પ્રગટ છે કે અપ્રગટ છે તેના લેદ આવે ॥ પરંતુ વસ્તુ દષ્ટિનો વિનય તે પારિભાષિતમા જ અપેક્ષીત પર્યાય તે પર્યાયાર્થિનયનો વિનય ॥

વસ્તુ દષ્ટિ તે પર્યાયના લેને સ્વીકારતી નથી, તેથી મતિ શુત ટ્રેનગણાન આદિની પર્યાય નથી એમ નથી તે પર્યાય ॥ અને

જ્ઞાન તેને જાણે પણ છે, જ્ઞાન, દૃષ્ટિના વિષયને જાણે છે અને જ્ઞાન પર્યાયને પણ જાણે છે તે પ્રમાણજ્ઞાન છે, દ્રવ્ય પાતે વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છે, તેવો વ્યક્ત અવ્યક્તના ભેદ વગરનો દ્રવ્યનો પરિપૂર્ણ અભેદ વિષય ન કરે તો શક્તિ જોડી, અને પર્યાય જે પ્રગટે છે તેમજ અપ્રગટ છે તેને ન જાણે તો જ્ઞાન જોડું. જે જ્ઞાન શક્તિના અખંડ વિષયને જાણે છે તે જ્ઞાન અતૂરી પર્યાયને પણ જાણે છે, તેથી પુરુષાર્થ ચાલુ રહે છે, જ્ઞાન પૂર્ણ અને અપૂર્ણ બંનેને જાણે છે. જાણવાના વિષયમાં બધુંય છે, પણ આદરણીયમાં એક છે

મતિ, શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાય કે કેવળપર્યાય તે બધી પર્યાય, દૃષ્ટિના વિષયમાં આદરણીય નથી પણ જ્ઞાન તેને જાણે છે. મતિ-શ્રુત-જ્ઞાનની અડકપ પર્યાયને પાતા તન્દ વાળ્યા વગર તત્ત્વને સમજી શકી નહિ. વસ્તુ સમજવામાં તે વચ્ચે આવે ખરી, પરંતુ વસ્તુ દૃષ્ટિને તે વિષય નથી. મતિ-શ્રુતજ્ઞાનની ઊણી પર્યાય છે ખરી, ઊણી પર્યાય તદ્દન છે જ નહિ એમ નથી પરંતુ તેના ઉપર લક્ષ મૂકતાં નગ આવે છે. મતિ એ અવધિ આદિ ઊણી-અતૂરી પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ આપવાથી, તે અતૂરી પર્યાયને સોધવાના વિષય ઉઠાડવાથી મોક્ષ ન પ્રગટે; મોક્ષમાર્ગ પણ વ્યવહાર છે માટે મોક્ષમાર્ગ પણ મોક્ષતુ કરણ પરમાર્થ નથી, મોક્ષતુ કરણ તો દૃષ્ટિને વિષય દ્રવ્ય છે તે જ છે.

મતિ-શ્રુત-અવધિ-મન:પર્યાય અને કેવળ તે બધી પર્યાય છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ આપવાથી કેવળજ્ઞાન ન પ્રગટે પણ અખંડ પિંડ વસ્તુ ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી કેવળ પ્રગટે કેવળજ્ઞાન પણ એક પર્યાય છે અને સામાન્ય અખંડ પિંડરૂપ વસ્તુ તો ત્રણેકાળની પર્યાયનો પિંડ છે માટે કેવળજ્ઞાન તે પણ એક અવસ્થા છે તેથી તે વ્યવહાર છે. સિદ્ધમાં પણ સમયે-સમયે પર્યાય થયા કરે છે, અને પર્યાય છે તે વ્યવહાર છે તે રીતે સિદ્ધમાં વ્યવહાર છે. તે સિદ્ધની પર્યાય પણ સાવકે જીવેને અખંડ વસ્તુ ઉપર લક્ષ આપવાથી પ્રગટે છે પણ પર્યાય ઉપર લક્ષ આપવાથી પ્રગટતી નથી.

સમગ્રદર્શન પોને પર્યાય છે કારણ કે દર્શનગુણ તો એકરૂપ અનાદિઅનત છે તેની સમ્યક અને મિત્વાત્ત જે પર્યાય થાય છે સ્થિતતા પ્રગટે તે પણ એક પર્યાય છે કારણ કે ચારિત્રગુણ તો અનાદિ અનત એકરૂપ છે તેની સ્થિર અને અસ્થિર જે પર્યાય થાય છે માટે સામાન્ય સ્વભાવમાથી નિર્ભજ પર્યાય પ્રગટે છે, અનતગુણના પિંડ રૂપ અભે, વસ્તુ ઉપર દૃષ્ટિ મૂકતા નિર્ભજ પર્યાય પ્રગટે પણ પર્યાયમાથી પર્યાય પ્રગટતી નથી

જ્ઞાનસ્વભાવની સામર્થ્યતા અને એકીકૃતતા એક સમયમા પૂરી ભરી છે તે સામર્થ્યતા ઉપર દૃષ્ટિ જોર દેનાથી ચોથુ-પાચમુ-છઠ્ઠુ ગુણસ્થાન વગેરે તથા કેવલજ્ઞાન પ્રગટે છે માર્ગ તો આજ છે આજ સમજે, મને સમજે, આ ભરે સમજે, બીજે ભવે સમજે કે પચ પચીસ ભવે સમજે પણ માર્ગ બીજો નથી 'એક હોય પણ દાગમા પરમાર્થના પથ' પરમાર્થના પથ ત્રણેમને એક જ હોય-બે ન હોય

મતિ, શ્રુત તે નિભગ તે નજી અજ્ઞાન અને પાચ જ્ઞાન તે આઠ પ્રકારની જ્ઞાનમાર્ગિણી છે તે માર્ગિણીમા આત્માને શોધવાનો પ્રકાર તે બધાય ભવને નથી હું મ્મ અવસ્થાએ છુ એમ મતિ-શ્રુત વગેરે અવસ્થા ગોતનાની વૃત્તિ ઉડે તે મોક્ષનુ મરણ નથી, મરણ કે તેમા દર્મના આશ્રયની અપેક્ષા આવે છે આત્મા તો નિરપેક્ષ છે દ્રવ્યથી ગુણથી અને પર્યાયથી નવું રીતે નિરપેક્ષ છે

દ્રવ્ય પોતે નિરપેક્ષ છે, તો તેની પર્યાય પણ નિરપેક્ષ હોવી જોઈએ, ત્રિણી શુદ્ધ દ્રવ્ય સામાન્ય છે તે સામાન્યનું વિશેષ પદ હોતુ જો એ ત્રિણી દ્રવ્યનું વિશેષ તે દ્રવ્યનું વર્તમાન છે, અન વર્તમાન છે તે પર્યાય છે એ રીતે સામાન્ય વિશેષ થવને આપુ દ્રવ્ય છે, દ્રવ્ય અનાદિઅનત છે, તેમ દ્રવ્યનું વર્તમાન પણ અનાદિ અનત એકરૂપ દ્રવ્યમારે છે દ્રવ્ય વર્તમાન વગર હોય નહિ, અને દ્રવ્યનું વર્તમાન અનુરૂ હોય નહિ જે પર્યાય અધૂરી હોય તો

વસ્તુની પૂર્ણતા થતી નથી, માટે દ્રવ્ય પૂરું છે, તેમ તેની પર્યાય પણ પૂરી છે, એ રીતે દ્રવ્યમાં નિરપેક્ષ પર્યાય અનાદિઅનંત છે, જે નિરપેક્ષ પર્યાય ન માનો તો વસ્તુ પરિપૂર્ણ સિદ્ધ થતી નથી, અને અપેક્ષિત પર્યાય ન માનો તો સંસાર મોક્ષ સિદ્ધ થતાં નથી, રાગ-દ્વેષાદિ વિકારી પર્યાય થાય છે તે અપેક્ષિત છે, અને કેવળજ્ઞાન વગરે નિર્મળ પર્યાયનો જે ઉત્પાદ થાય છે તે પણ અપેક્ષિત છે, માટે દ્રવ્યમાં નિરપેક્ષ પર્યાય અનાદિઅનંત છે, દ્રવ્ય, ગુણ અને કારણ પર્યાય ત્રણે નિર્મળપણે અનાદિ અનંત એકરૂપ છે. અહીં દૃષ્ટિનો વિષય છે, દૃષ્ટિ તે આખા નિરપેક્ષ દ્રવ્યને લક્ષમાં લે છે.

અખંડ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિનું જોર આપનાં અવસ્થા ઉદ્ધરે છે, ખરેખર દૃષ્ટિથી જુઓ તો એક અવસ્થા પ્રગટ થવાનું કારણ બીજી અવસ્થા નથી પરંતુ અવસ્થા પ્રગટવાનું ખરું સાધન તો અખંડ દ્રવ્ય છે, હાલત ઉપર દૃષ્ટિ કરવી તે સાધન નથી આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ કરવી તે સાધન છે—કારણ છે

આ બધું કહીને એમ કહેવું છે કે પરલામાં પહેલું કરવા જેવું શું છે તે એ કે વિકારી અવસ્થાનો ભરોંસો રાખીશ નહિ એટલે કે તેને પોતાની માનીશ નહિ, તેમ નિર્મળ પર્યાય જેટલો જ હું છું તેમ પણ ભરોંસો રાખીશ નહિ—માનીશ નહિ પરંતુ અખંડ દ્રવ્યનો ભરોંસો રાખજે. જેણે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે તેણે અખંડ દ્રવ્ય ઉપર મીઠ માંડીને પ્રગટ કર્યું છે.

જ્ઞાનગુણ તો ત્રિકાળ એકરૂપ છે, અને અવસ્થા એક સમયે એક હોય, બીજે સમયે બીજી થાય, ત્રીજે સમયે ત્રીજી થાય, એમ ક્રમે ક્રમે અનંત અવસ્થા થાય તે બધી અવસ્થા એક અવસ્થામાં હોતી નથી પણ કાયમી ગુણમાં તે બધી અવસ્થા છે, તેથી કાયમી રક્તા દ્રવ્ય ઉપર લક્ષ આપવાથી પૂરું રૂપરૂપ ઉતરે છે. પૂરાની શ્રદ્ધા વગર પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટે નહિ.

માણસો કહે છે કે આ તો આખો દિવસ આત્મા અંધારા ને

આત્માની જ વાત માંડે છે. પણ તેમ કહેનારને કહીએ છીએ કે તમે આખો દિવસ શું માંડો છો ? ખાત્રું, પીત્રું, વેપાર ને વકીલાત, તે જ આખો દિવસ કર્યા કરો છો ને ? એમાં પચાસ પચાસ વરસ ગાળે તો પણ કંટાળો નહિ, જેની સરખાતમાં દુખ, જેની મધ્યમાં દુઃખ, જેના છડામાં દુઃખ, છતાં પણ ત્યાં પ્રીતિ, પરંતુ કંટાળો નહિ. આ આત્માની વાત કોઈ વાર પ્રીતિથી સાંભળી નથી, આ વાત એક વાર પણ જે પ્રીતિથી સાંભળે તો તે મુક્તિવું ભાજન ■ તેમ પદ્મનદીઆચાર્યદેવે કહ્યું છે.

જે જીવે પ્રસન્ન ચિત્તથી આ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માની વાત પણ સાંભળી છે તે ભવ્ય પુરુષ ભવિષ્યમાં થનારી મુક્તિવું અવશ્ય ભાજન થાય છે

એકવાર પણ આ તત્વની વાત અતરની પ્રીતિથી અને રુચિથી જે સાંભળે તો તેની મુક્તિ થયા વગર રહે જ નહિ. સત્ના શ્રવણની ભાવનાના જોરમાં સત્ના જ નિમિત્ત હોજર હોય ■ પદ્મનદીઆચાર્યદેવે તત્વની વાત સાંભળી નથી તેમ કહ્યું છે પણ વાંચી નથી તેમ કહ્યું નથી, સત્સમાગમ વગર જાતે વાંચે તો શું સમજે ? માટે સત્સમાગમ વડે પ્રથમ સત્ સ્વરૂપની વાત પ્રીતિથી સાંભળવી જોઈએ. જે જીવ પ્રસન્ન ચિત્તથી સાંભળે કે અહાહા !! મારા ગુણ, પરના આશ્રય વિનાના ! આવો હું નિરપેક્ષ આત્મા ! આવી વાત ! એમ પ્રસન્ન ચિત્તે સાંભળે તો ભવિષ્યમાં નહક મોક્ષનો ભાજન છે. સાંભળનારની અમુક પાત્રતા તો હોય જ, અને તોજ આ વાતની અંતરમાં ઘડ જોસે, અમુક પાત્રતા હોય તોજ આ વાતની અંતરથી પ્રીતિ જાગે, પ્રહાયર્થના રંગ, અમુક પ્રકારે કપાયની મંદતા, નીતિ ન્યાય વગેરે તે પ્રકારની પાત્રતા હોવી જ જોઈએ. એવી પાત્રતા ન હોય તો આ વાત સાંભળવાને પણ લાયક નથી.

આ અપૂર્વ વિષય છે, ભાઈ ! વર્તમાન થતી અવસ્થા છે તે પણ ગમ્મ નથી પણ મરણ તો આત્મા અખંડ અનંતગુણથી ભર્યો

છે. તે જ છે “ આ ચૈતન્યમાં કોતરી લેવો જેવી વાત છે ” જેના હૃદયમાં તે ‘ કોતરણ જાય ’ તેને કેવળજ્ઞાન પ્રગટયા વિના રહે નહિ કેવળજ્ઞાન તે પણ ગુણ નથી પર્યાય છે કારણ તે સાદિ અનંત અવસ્થા છે અને ગુણ તો અનાદિ અનંત એકરૂપ હોય છે માટે સમગ્ર નિર્મળ પર્યાય ઉપર લક્ષ આપવાથી કેવળજ્ઞાન પર્યાય પ્રગટે નહિ પણ અખંડ દ્રવ્ય ઉપર લક્ષ આપવાથી જ કેવળજ્ઞાન પર્યાય પ્રગટે. આ સમ્યક્દર્શનનું ધ્યેય છે, આ સમ્યક્દર્શનનો વિષય છે. આજે જ્ઞાન પંચમી છે. શ્રીકૃષ્ણ કહી રીતે થાય તેના ઉપાયની આજે હૃદયમાં હૃદયના હૃદયની વાત આવી છે. જે જીવ પ્રસન્ન ચિત્તથી સાંભળે કે અહાહા ! આવો મારો સ્વભાવ ! આવું તત્ત્વનું સ્વરૂપ ! તેમ અંતરની પ્રીતિથી સાંભળે તેનો શ્રીકૃષ્ણ થયા વગર રહે નહિ.

સમ્યક્ મતિજ્ઞાન થાય, સમ્યક્ સ્મૃતજ્ઞાન થાય, અવવિજ્ઞાન થાય, તે બધી અવસ્થા થાય ખરી. મતિ-સ્મૃત વગેરે જ્ઞાનની અવસ્થા ન થાય તેમ વાત છે જ નહિ, પણ તે મતિ-સ્મૃત વગેરે અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી તે મતિ-સ્મૃત કે કેવળ કોઇ અવસ્થા પ્રગટે નહિ, પણ આખી વસ્તુ પૂર્ણ એધર્પતાવાળી દ્રવ્ય નિશ્ચળ પડી છે તે પૂર્ણ એધર્પતાની દૃષ્ટિના જોરે મતિ-સ્મૃત અને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અવસ્થા પ્રગટે છે તેમ વાત છે.

ઉના પાણીનું દૃષ્ટાંત:-જેમ કોઈ મનુષ્ય પાણી ઉતું કારવા બેઠો છે તે પાણીમાં સામાન્ય સ્વભાવ શીતળ આખો ભર્યો છે તે તેના ખ્યાલમાં છે તેથી તેના જોરે તે ઉતું પાણી કારવા બેઠો છે પણ ઘોડી ઘોડી ઉચ્ચતા ગઈ અને ઘોડું ઘોડું પાણી ઠરું તેવા લક્ષના જોરે તે પાણી કારવા બેઠો નથી પરંતુ પાણીમાં પૂરી શીતળતા ભરી છે તેવા લક્ષથી તે પાણીને કારે છે. શું, પાણી ઉતું થવામાં અગ્નિનું નિમિત્ત હતું તો તેના ઉપર ભરેંસો રાખીને પાણી કારે છે? અથવા તે ઘોડું ઘોડું પાણી ઠરતું જાય છે તેના ઉપર ભરેંસો રાખીને પાણીને કારે છે? કે પાણીમાં આખો શીતળ સ્વભાવ ભર્યો છે તે લક્ષના

જોરે તે પાણીને ઠારે છે? પાણીમાં અખંડ સ્ત્રીતણ સ્વભાવ સ્વર્ણ
 છે તેમ જ્ઞાનના જોરે તે પાણીને ઠારે છે. પાણીમાં જો, વર્તમાન સ્ત્રીતણ
 અવસ્થા છે તે, વર્તમાન અવસ્થામાં, આખો સ્ત્રીતણગુણ ભર્યો, તમ્ની
 તેમ વર્તમાન સમયની અવસ્થામાં ત્રિધર્મી અવસ્થાનુ સાતદર્શ નથી,
 દાકક ઠંડી, અવસ્થામાં પૂર્ણ ઠંડી/તમ્ની, તેવી, ઉગ્ની, અવસ્થામાં આખરી
 પૂરી, સ્ત્રીતણ અવસ્થા નથી ।

તેથી રીને 'સર્વદા' 'વિદ્યુ' લક્ષ્ય 'અભિરૂપલે' આત્માનાં 'સીમાન્વિત્ત'
 સ્વભાવ ઉપર છે તે સીમાન્વિત્ત વસ્તુની દૃષ્ટિનો 'લેખ' મનિ, અર્થ
 વર્ગે 'કર્મણી' પર્યાય પ્રગટે છે, પરંતુ અર્થુક 'અર્થ' નિર્મળ પર્યાય
 પ્રગટે, તે પર્યાય ઉપર 'વક્ત્ર મૂલ્યાધી' પર્યાય 'પ્રગટી' નથી, પરંતુ
 બધી અવસ્થાનુ સાધ્યે 'દ્રવ્યમાં' એકે સમર્પમાં 'પૂર' ભર્યું છે, તેની
 ઉપર દૃષ્ટિના જોરે પૂર્ણતા પ્રગટે છે, તેના જોરે 'પ્રાક્ષમાર્ગ' પ્રગટે છે,
 તેના જોરે મુક્તિ પ્રગટે છે, પ્રગટે છે અવસ્થા, 'દ્રવ્ય' નથી 'પ્રગટ્યુ',
 દ્રવ્ય તો સદા પ્રગટ જ છે, પરંતુ અવસ્થા પ્રગટે છે તે શુદ્ધ 'કર્મણ'
 નિમિત્ત ઉપર દૃષ્ટિ મૂલ્યાધી 'પ્રગટે? અમુક અર્થો નિર્મળ પર્યાય
 પ્રગટે છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ મૂલ્યાધી 'પ્રગટે? કે અખંડ સ્વભાવ ભર્યા
 છે તેના ઉપર, દૃષ્ટિ મૂલ્યાધી પ્રગટે? જોરે નિર્મળ અવસ્થા પ્રગટે
 કરી છે તેણે પૂર્ણ અખંડ સ્વભાવ ત્રિકાળી અનલ સામર્થ્યથી
 ભર્યું છે તેના ઉપર દૃષ્ટિની મી માલ્યાધી નિર્મળ અવસ્થા પ્રગટે
 છે સર્વમૂલ્યાધીના આ વિષય છે માટે અવસ્થામાંથી શોધુ ગોતર
 મૂકી કે ને વસ્તુમાં દૃષ્ટિ મૂક તોજા અવસ્થા પ્રગટે અવસ્થામાં
 ગોતરથી રાગ આવે છે, અને રાગ છે તે વિનર છે માટે જ્ઞાનમાર્ગણા
 પુરુષવના પરિણામ છે

આચાર્ય, દેવે 'જેમતા લક્ષણ છે? કહીને જ્ઞાનમાર્ગણા, છે
 ખરી, જ્ઞાનની પાથ પર્યાય છે ખરી, તેમ સ્વચક્ષર પ્રવાચ્યો છે
 પરંતુ તે અખંડ અપ્રમાણ સ્વરૂપ ની તેમ 'હી પરમાર્થ જ્ઞાત વ્યો
 છે, એ રીતે મય ઓગરુત્રીશ બોધમા, લક્ષ્ય લેક જ્ઞાનમાર્ગણા

તેના શરીરથી હિંસા ન થાય તે પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર છે, પરિહાર-
વિશુદ્ધ ચારિત્રમાં આવી લાખિ હોય છે.

દશમે ગુણસ્થાને વર્તતાં સંત મુનિને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર હોય
છે. ચારિત્રની વિશેષ વિગેષ નિર્ભળ પર્યાય થઈ ગત્ર હોય, લોભનો
ઉદ્ભામાં ઉદ્ભો તદન અલપ અંગ રહ્યો હોય, એવી વિશેષ ચારિ-
ત્રની જ્ઞાને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર કહેવાય છે આ ચારિત્ર દશમા
ગુણસ્થાને હોય છે.

જેવું ચારિત્રનું સ્વરૂપ છે, તેવું પૂરું પ્રગટી જાય તે યથાખ્યાત
ચારિત્ર છે, આ ચારિત્રમાં કયાવનો સર્વથા અભાય હોય છે. અગી-
આરમે ગુણસ્થાને ઉપરામ યથાખ્યાત હોય છે, અને ખારમે, તેરમે,
અને ચૌદમે ક્ષાયિક યથાખ્યાત છે.

આત્મામાં કાયમ ચારિત્ર ગુણ ત્રિકાળ ભર્યો છે, તેમાંથી તે
અવસ્થા પ્રગટે છે પરંતુ સંયમની અવસ્થાને ગોતવાથી કે તેના ઉપર
દૃષ્ટિ મૂકવાથી રાગ રહે છે માટે સંયમના લેહમાં સંયમને ગોતવાથી
સંયમની અવસ્થા પ્રગટે નહિ. પણ હું આત્મા તે અભેદપણે વીત-
રાગ સ્વરૂપ હું અનંતગુણનાર્પિઃ અભેદ આત્મા છે એવી અભેદ-
દૃષ્ટિના જોરે વીતરાગી પર્યાય પ્રગટે છે અસંયમનો ત્યાગ કરું તે
સંયમ પ્રગટે તેવા વિકલ્પથી સંયમ પ્રગટે નહિ પણ માટે સ્વભાવ
તે કાયમ સમસ્વરૂપ છે, વીતરાગ સ્વરૂપ છે એમ તેના ઉપર દૃષ્ટિ
મૂકવાથી સંયમ પ્રગટે છે ગુણગુણીનો લેહ પણ વસ્તુ-દૃષ્ટિનો વિષય
નથી વાસ્તવિક રીતે તે અનંતગુણના પિંડરૂપ વસ્તુ તે જ દૃષ્ટિનો
નિરૂપ છે

હું પરિપૂર્ણ હું એવી આત્માની ઝોળખાણ થાય કે તરત જ
સંયમ થત્ર ન જાય એવી જુમિકા હોય અને પ્રહુઝ્યાલમમાં રાજપાર
દરતો હોય ત્યારપછી પ્રગ્ધાર્થ વતતાં પાંચમી જુમિકા અને મુનિપણું
બાવે છે, પુરુધાર્થ વતતાં રાગ ઘટાડતાં ઘટાડતા સંયમમાં વતતાં

વધતાં આગળ આગળની પર્યાય પ્રગટતી જાય છે. હું અખંડ છું તેવી દૃષ્ટિના ભેરથી રાગ ઘટતો જાય છે અને નિર્મળ ચારિત્રની અવસ્થા પ્રગટે છે.

આ દૃષ્ટિના વિષયની વાત ચાલે છે. સંયમના ભેદ તે આત્મામાં નથી, સંયમના ભેદમાં આત્માને ગાતવાથી રાગ આવે છે અને રાગ છે તે વિકાર છે અને વિકાર તે પોતાનો સ્વભાવ નથી માટે તે જડ છે તે અપેક્ષાએ સંયમ માર્ગણા પણ પુદ્ગલના પરિણામ છે. સંયમની પર્યાય થાય છે ચૈતન્યની અવસ્થામાં, ઠાંડ જડમાં થતી નથી પણ તે ઝાઝી વગરે પર્યાયમાં પરની અપેક્ષા આવે છે, માટે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે. દૃષ્ટિ તે સંયમના ભેદને સ્વીકારતી નથી. દૃષ્ટિનો વિષય અભેદ છે જ્ઞાનનો સ્વભાવ સ્વપર પ્રકાશ છે તે ચૈતન્યના અભેદ સ્વરૂપને અને ચૈતન્યમાં થતાં સંયમના ભેદને ખરાખર જાણે છે પણ દૃષ્ટિ તે ભેદને સ્વીકારતી નથી અને તેમાં પરની અપેક્ષા આવે છે માટે તે સંયમ માર્ગણા પુદ્ગલના પરિણામ છે.

સંયમને પરનો આધાર નથી; શું સંયમ તે શરીરના આધારે છે? કર્મના આધારે છે? વિકારી પર્યાયને આધારે છે? કે સંયમ નિર્મળ પર્યાયના આધારે છે? કેદના આચારે સંયમ નથી, પણ સંયમ એટલે અંતર સ્થિરતા ચારિત્રગુણ આખો ભર્યો છે અને ચારિત્રાદિ અનંતગુણનો પિંડ આત્મા છે તેના આચારે તે પ્રગટે છે, પાચ મહાવૃત્તના શુભ પરિણામને આધારે પણ સંયમ નથી, સંયમ પ્રગટે ત્યારે શુભ પરિણામ વચ્ચે આવે ખરા, પણ તેને આચારે સંયમ નથી, સંયમની સ્થિર પર્યાય જે પ્રગટે છે, તેના આચારે પણ સંયમ પ્રગટતો નથી પણ ત્રિકાળ સ્થિરતાનો ઝિંમ જે આત્મા છે, તેના ઉપર દૃષ્ટિના ભેરે સ્થિરતા પ્રગટે છે; સંયમના પ્રકાર છે, તે ગુણ નથી, પણ પર્યાય છે કારણ કે તે ભેદ છે અને પ્રગટે છે, માટે ત્રિકાળી દ્રવ્ય જે પડ્યું છે

તેના ઉપર દૃષ્ટિના ભેદે સંયમ પ્રગટે છે. માટે સંયમ માર્ગજ્ઞા બંધી આત્માને નથી.

ચંદ્ર તો પાતે સોજ કળાએ પૂર્ણ છે, તેમાં નિત્ય રાહુ આડો હોય છે, તે ખસતો જાય છે અને ચંદ્રની એક એક કળા ઉઘડતી જાય છે, ચંદ્રમામાં બીજ, ત્રીજ, ચોથની કળાના ભેદ પાતાથી નથી, ચંદ્રમા તો આખો છે પણ તેની આડો નિત્ય રાહુ છે તે ખસતો જાય છે, એટલે બીજ, ત્રીજ, ચોથની કળા ઉઘડવામાં પર નિમિત્તની અપેક્ષા આવી, પણ ચંદ્રમામાં બીજ ત્રીજ ચોથની કળાના ભેદ પાતાથી નથી, પણ પર નિમિત્તની અપેક્ષાથી છે જસ, એ રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા આખો ચંદ્રમા સમાન છે, તેમાં પાંચમા છઠ્ઠા માતમાં ગુણસ્થાનના ભેદની કળાઓ છે તે અખંડ આત્માની અપેક્ષાએ નથી, પણ કર્મરૂપ રાહુ આડો છે તે પુરુષાર્થ વડે ખસતો જાય છે, એટલે તે સંયમની કળાના ભેદ પડે છે, પણ અભેદ આત્માની અપેક્ષાએ તે ભેદ પાતા નથી, પાંચમાં છઠ્ઠા તે સાતમાં ગુણસ્થાનના સંયમની જે કળા પ્રગટે, તે કળા ઉપર દૃષ્ટિ નહિ શાખતાં આખા દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખરી તે જ કળા ઉઘડવાનું કારણ છે, માટે સંયમના ભેદમાં આત્માને જોતવો તે નિઃલ્પનું કારણ ॥ તેથી મને સામાયિક ચારિત્ર છે, ક્ષોડાપરધાયનીય ચારિત્ર છે, પરિહારવિશુદ્ધ કે સૂક્ષ્મ સપરાય ચારિત્ર છે તેમ સયમના ભેદમાં ચોતવાથી સયમ પર્યાય પ્રગટે નહિ પણ આખા દ્રવ્યમાં દષ્ટિ મૂકવાથી સયમ પર્યાય પ્રગટે છે, માટે દષ્ટિના વિષયની અપેક્ષાએ સંયમ માર્ગજ્ઞા બંધી આત્માને નથી. આચાર્યજીવે સયમ માર્ગજ્ઞા છે તેમ કહીને સર્વજ્ઞ ભગવાનનો કહેલો જ્ઞાનદર્શનનો વ્યવહાર ઉલ્લેખ રાખ્યો છે, પરંતુ અખંડ આત્માનું તે સ્વરૂપ નથી તેમ કહીને પરમાર્થ જનારો જ્ઞાનના ભેદ અને સયમના ભેદ ઉપર લક્ષ કરવું તે આત્માની એકતાને તોડનાર છે, માટે ભેદ ઉપર લક્ષની એકતા તે પુરુષવ તરફ જાય છે, માટે પુરુષસમય છે.

૨૦૦૦, ૩૧૦૧

આ ઝોગણત્રીશ યોગના જે સેઃ છે તે અસે-
નથી, આત્મા સામાન્ય સ્વરૂપે એકરૂપ છે તેમાં લેટલ જે
તેટલો આત્માનો સ્વભાવ નથી તેવી શ્રદ્ધા કરવી તે
રાવવાનો ઉપાય છે.

ગતિમાર્ગણાના યોગથી ફેરીને વાત લેવાય છે
ગતિ કહી હુતી હવે પાંચમી ગતિ બેગથીએ છીએ
ગતિ, નિર્ઘ્યગતિ, મનુષ્યગતિ, દેવગતિ અને
પ્રમરમાંથી શોધવો તે રાગભિન્ન વિચાર છે,
થકા વિના રાગ ટળતો નથી, સિદ્ધગતિ તે
પર્યાયમાં આત્માને ગોતવાથી સિદ્ધ પર્યાય પ્ર
અભેદ આત્મા ઉપર દષ્ટિ મૂકવાથી સિદ્ધ પર્યાય

દાઃ માંસ ખાય તે નરકે જાય, ઓણું
એવા કૂડ કપડના પરિણામ કરે તે તિ
અને લાદ્રિ મધ્યમ પરિણામ હોય તે મની
વગરેના ગુણ પરિણામ મુખ્ય હોય તે
અને આત્માની પૂર્ણ નિર્મળાદશા પ્રગટ

પાંચ ગતિના પ્રમરથી આત્માને
સાચી દષ્ટિ નથી, આત્માણુ પર
અનાદિસાંત છે ને સિદ્ધ-રા પ્રગ
આત્મા વસ્તુ તે તો અનાદિઅનંત કે
ઉપર દષ્ટિ તે સાચી દષ્ટિ છે તે
ભાગવા પાડવા તે આત્માનું પર
આત્મા અનાદિઅનંત વસ્તુ છે તે
દશા પ્રગટે છે.

૫૨
ત્યારે
ભેદ છે,
છે, ત
ને નથી
નસ્થા
મૂળમાં
તેથી

એક પ્રમરથી સુવે તે

કરવાથી દાગીનાના જુદા જુદા ભેદ દેખાય છે તેમ આત્માને નર-ગતિ, ટોરગતિ, મનુષ્યગતિ, દેવગતિ અને પાશુગતિ પરમાત્મ ગતિ-મોક્ષગતિ તે પાંચ પ્રકારના ભેદ ઉપર નજર કરવાથી ભેદ દેખાય છે પણ અનત-ગુણના લક્ષ અભેદ આત્મા ઉપર નજર કરવાથી અભેદ આત્મા જ દેખાય છે પાંચ પ્રકારના ગતિના આકારના વિચારમાં રોકાવાથી એક પ્રકારની શ્રદ્ધા થતી નથી, પાંચ પ્રકારવાળો આત્મા છે તેવી જુદી દૃષ્ટિને અખંડ સામાન્ય ઉપર દૃષ્ટિ જતી નથી પાંચ પ્રકારની ગતિ-માર્ગજ્ઞા તે ખર્ધી આત્માને નથી પાંચ પ્રકારના ગતિના પરિણામ છે તે પુદ્ગલના પરિણામ છે તે કંઈ રીતે, કે તે રાગના પરિણામ છે તે રાગના પરિણામ એવન્યની અવસ્થામા થાય છે પણ તે પાતાનો સ્વભાવ નથી તે પર વલણવાળો ભાવ છે માટે તે પુદ્ગલના પરિણામ છે તેથી ગતિ માર્ગજ્ઞા ખર્ધી આત્માને નથી.

ભગવાન આત્મા તે સામાન્ય એ-રૂપ છે તેમ શ્રદ્ધા કરવી તે પડેલામાં પહેલો વર્તનો એ-રૂપ છે ગતિ વગરના વિચાર સાવકશામાં વચ્ચે આવે ખરા, પણ તે એ-રૂપ આત્માનું સ્વરૂપ માનવાથી નિર્ભળ પર્યાય પ્રગટતી નથી પરંતુ પરમ પારિણમિતભાવ ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી નિર્ભળ પર્યાય પ્રગટે છે. દૃષ્ટિ તે ભેદને સ્વીકારતી નથી માટે ગતિ માર્ગજ્ઞા આત્માને નથી આ રહ બોલમાં અખંડ આત્માની શ્રદ્ધા કરવાની વાત છે

એકે દ્રિયપણું, બેઈદ્રિયપણું, તેઈદ્રિયપણું, ચતુર્દ્રિયપણું, પચ્ચેન્દ્રિયપણું, તે બધું તે આત્મામા નથી પણ કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે અર્જુન્દ્રિયપણું આત્મામાં પ્રગટે તે પણ એક અવસ્થા છે, ભેદ છે, અભેદ આત્મામાં એવા ભેદ ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી રાગ આવે છે, તે રાગ આત્માનો સ્વભાવ નથી માટે ઈદ્રિય માર્ગજ્ઞા આત્માને નથી ઈદ્રિયમાં અર્જુન્દ્રિયનો ભેદ પણ આવી જાય છે. અર્જુન્દ્રિય અવસ્થા આત્મામા કેવળ થતાં પ્રગટે છે ખરી, પણ તે ભેદ ઉપર લડા મૂકનાં રાગ આવે છે, અને માત્ર એક અવસ્થા પૂરનો આત્મા નથી, તેથી

તે આત્મામાં નથી તેમ કહ્યું છે. પ્રગટ છે તે અવસ્થા છે તે પર્યાય-
દૃષ્ટિનો વિષય છે દ્રવ્યદૃષ્ટિમાં પ્રગટ અપ્રગટના ભેદ નથી. અનાદિ
અનત અભેદ વસ્તુ તે દ્રવ્યદૃષ્ટિનો વિષય છે.

આત્માનું જ્ઞાન થયું ત્યારપછી સ્વભાવમાં ઈર્ષ્યે એટલે કેવળ-
જ્ઞાન થયું, ત્યારે અર્જોદ્રિય થયો, ત્યાં પછી ઇન્દ્રિયોથી જાણવાનું
હોતું નથી કેવળજ્ઞાનમાં અને સિદ્ધમાં ઇન્દ્રિયોથી જાણવાનું હોતું નથી,
એટલે ત્યાં અર્જોદ્રિય અવસ્થા પ્રગટી છે.

પાંચ ઇન્દ્રિય અને એક અર્જોદ્રિય તે પ્રકારના ભેદનો આશ્રય
કરતાં એક પ્રકારનો આશ્રય રહેતો નથી, અને એક પ્રકારના અભેદનો
આશ્રય વગર સાચી શ્રદ્ધા થતી નથી, અને સાચી શ્રદ્ધા તે જ ધર્મનો
પહેલામાં પહેલો એકાંક છે, અપૂરી દશામાં ભેદના વિચાર આવે
ખરા, પરંતુ સાચી દૃષ્ટિ ન કરે અને ભેદમાં જ માત્ર રોકાયા કરે તો
ધર્મ પ્રગટતો નથી, સાચી દૃષ્ટિના બેર વગર અર્જોદ્રિય અવસ્થા
પ્રગટતી નથી.

આચાર્યદેવે પાંચ ઇન્દ્રિયોની વાત કરીને વ્યવહાર બતાવ્યો છે
કોઈ એમ કહેવું હોય કે એકેન્દ્રિયપણું અને પાંચ ઇન્દ્રિયપણું નથી
તેને કહ્યું છે કે વ્યવહાર આવે જ હોય, પરંતુ ને બરા ભેદ તારા
આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યો છે. ઇન્દ્રિયો તે
લક્ષ્ય છે અને તેના ભેદ તે એવું લક્ષણ છે અભેદ આત્માનું લક્ષ્ય
અને લક્ષણ તે નથી માટે ઇન્દ્રિય માર્ગજ્ઞા આત્માને નથી.

પૂરવીકાય, અપકાય, તેડીકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાય,
અકાય, આ સાત પ્રકારના ભેદના રાગમાં રોકાવું તે દૃષ્ટિનો વિષય
નથી, પરંતુ જ્ઞાનમાં તે ભેદો જણાય છે, અપૂરીદશામાં તેના વિચાર
પણ આવે છે, પરંતુ વસ્તુ દૃષ્ટિ તે ભેદને સ્વીકારતી નથી, તે ભેદ
ઉપર લક્ષ જતાં રાગ આવે છે, રાગ થાય છે ચૈતન્યની અવસ્થામાં
પણ તે પોતાનો સ્વભાવ નથી, રાગ તે પર વલણવાળો ભાવ છે માટે
તે પરનો છે તેથી કાય માર્ગજ્ઞા આત્માને નથી.

નામ કરે ત્યારે અવેદી થાય છે નનમે ગુણસ્થાને અવેદી થાય છે પણ પ્રગટે વેદ અને ચોથો અવેદ એ ચાર પ્રકારના ભેદમાં આત્માને જોતવો તે રાગમિશ્રિત વિચાર છે ચેતન્ય ભગવાન સામાન્ય રીતે જ્ઞાય ક્યોત છે એને ચાર પ્રકારના ભેદમાં રોપવાથી અભેદ અવસ્થા પ્રગટી નથી અવેદ અવગ્રથા ઉપર લક્ષ રાખવાથી પણ અવેદ અવસ્થા પ્રગટી નથી પણ તેમાં રાગમિશ્રિત પરિણામ થાય છે અખડ જ્ઞાયમિમ ઉપર દષ્ટિ મૂકવાથી અવેદ અવસ્થા પ્રગટે છે, માટે વેદ માર્ગણા આત્માને નથી

ચાર પ્રકારના ક્ષાય અને અકષાય એ પાંચ પ્રકારના ભેદ આત્માને નથી એકરૂપ રસભાનમાં કષાય અને અકષાયના પાંચ પ્રકારના ભેદના વિષયવસ્તુ વજન નથી પણ ગો, છે, અવસ્થા ઉપર નજર કરવાથી અવસ્થાની અશુદ્ધતા ટળતી નથી પણ ચેતન્ય અખડ જ્ઞાયમિમ છે તેના ઉપર દષ્ટિ કરવાથી અવસ્થાની નિર્મળ પર્યાય ઉઘડે ॥

સોનાના એક લકું ઉપર નજર કરતાં ઝોળાના બચા દાગીનાના ભે- તેમા સમાઈ જાય છે, તેમ એક જ્ઞાયક ઉપર લક્ષ કરતાં ચેતન્યની બધી પર્યાયના ભેદો તેમા સમાઈ જાય છે.

ક્ષાય ને અકષાયના ભેદો તે અખડ આત્માનું સ્વરૂપ નથી, તે બધી પર્યાયો થાય છે ચેતન્યની અવસ્થામાં, પણ એ વખતે એ પર્યાય હોય, કોર વખતે કોર હોય અને માન વખતે માન હોય માયા વખતે માયા હોય અને લોભ વખતે લોભ હોય અને પાચમી અકષાયની અવગ્રથા હોય ત્યારે કષાયની અવસ્થા ન હોય તે બધા ક્રમના પ્રકારમાં રોકાવું તે આત્માનો ધર્મ નથી. અક્રમ રસભાનની દષ્ટિ કરી તેમા સ્થિર થવું તે ધર્મ છે આ સમયસારમા આચાર્ય દેવે અત્યંત રચના કરી છે પ્રથમ સમ્યક્દર્શન કરવાની વાત છે સમ્યક્દર્શન થયા નિના અભ્યક્ષાન નહિ થાય, સમ્યક્દર્શન થયા નિના સમ્યક્ચારિત્ર નહિ થાય સમ્યક્ચારિત્ર વગર કેન જ્ઞાન નહિ થાય અને કેન જ્ઞાન નિના ચોક્ષ નહિ થાય

આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી, અનાદિઅનંત અલેહ આત્માની મહા થયા પછી ક્રમે ક્રમે સ્થિરતા વધતી જાય છે અને કપાય રળતો જાય છે તે બધી સંયમની પર્યાય પૂર્ણતા પામ્યા પહેલાં વચ્ચે થાય છે ખરી, પણ તે ક્રમ અવસ્થા ઉપર લક્ષ રાખવાથી સયમરૂપ સ્થિર પર્યાય પ્રગટતી નથી.

જ્ઞાનના પાંચ ભાગમાં શેકાણું તે પણ રાગ છે. શાગમાં શેકાવાથી નિર્ભંગ પર્યાય પ્રગટતી નથી. તે જ્ઞાનની વાત આગળ વણી આવી ગઈ છે.

સંયમ અસંયમના સાત પ્રકાર આગળ આવી ગયા છે, અસંયમના ભેદ સિવાય છ પ્રકારના સંયમ તે આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી પ્રગટે છે, અખંડ એક આત્માને લક્ષમાં લેવામાં તે સાત પ્રકારના ભેદ મદદગાર નથી, ભેદ વચ્ચે આવે ખરા, પણ તે મદદગાર નથી. એક અસંયમનો ભેદ સમ્યક્દર્શન થયા પહેલાં મિથ્યાત્વીને પણ હોય છે, તે શાગ-દ્વેષ અને વિષય કપાયને પોતાના માને છે, અને વિષય કપાયની આસક્તિ પણ રળી નથી તેથી તેને અસંયમપણું અને મિથ્યાત્વીપણું બંને હોય છે.

સમ્યક્દષ્ટિને આત્માનું જ્ઞાન હોય છે, હું ચેતન્યમૂર્તિ આત્મા અખંડ હું તેવી મહા છે, સિદ્ધ ભગવાનને જેવો આત્માનો અનુભવ છે, તેવો અંશે અનુભવ સમ્યક્દષ્ટિને થાય છે, છતાં પણ શાગ-દ્વેષ અને વિષય કપાય અસ્થિરતામાંથી રળ્યા ન હોય, શાગ-દ્વેષ અને વિષયોમાં તેને રચિ નથી, પણ અસ્થિરતાને લઈને અદૃષ આસક્તિ છે તે ચોથા ગુણસ્થાનનું અસંયમપણું.

પાંચમે ગુણસ્થાને અમુક અંશે આસક્તિનો ત્યાગ હોય છે, પાંચ ઠંદ્રિયના વિષયોની આસક્તિનો અમુક અંશે ત્યાગ હોય, અને છ કાયની હિંસાની આસક્તિનો અમુક અંશે ત્યાગ હોય, જેટલો ત્યાગ હોય તેટલો અંતરથી હોય.

છે ગુણસ્થાને પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયની આસક્તિનો સર્વથા ત્યાગ હોય છે, અને છ કાય જીવોની હિંસાની આસક્તિનો પણ સર્વથા ત્યાગ હોય છે, અદરથી આસક્તિ છૂટતાં બહારથી પણ બહુ ઘૂટી જાય છે અને અદર સ્વરૂપરમણતા વધી જાય છે સયમના ભેદ ઉપર નજર મૂકના રાગ થાય છે, ચૈતન્ય અખંડ સામાન્ય અનંતગુણના પિંડરૂપ આરિત્તભૂતિ છે, તેવો એક પ્રકાર શ્રદ્ધામાં લેવો તે પ્રથમમાં પ્રથમ શોધનો ઉપાય છે, ભેદના વિચાર અધૂરી દશામાં આવે ખરા, પણ અખંડ શ્રદ્ધાના વિષયમાં તે નથી, માટે સંયમ આર્ગણ્ણ તે આત્માને નથી

હુવે દર્શનનો ભોલ કહે છે. દર્શનમાં સામાન્ય વેપાર છે, દર્શન ઉપયોગના વેપારમાં પર નિર્યત્તું શ્રદ્ધા નથી જ્ઞાન ઉપયોગ એક વિષયથી બીજા વિષય ઉપર ફરે તેમાં એક વિષયથી જ્ઞાન ઉપયોગ છૂટવો અને બીજા વિષયને પહોંચ્યા નથી એવો જે વચવે વેપાર તે દર્શનનો વેપાર છે જ્ઞાન ઉપયોગ વરતને ભેદ પાડીને જાણે છે, અને દર્શન ઉપયોગ તે ભેદ પાડ્યા વિના સામાન્યપણે દેખે છે

તે દર્શનના ચાર ભેદ છે. અશુદ્ધદર્શન, અચશુદ્ધદર્શન, અવધિ-દર્શન અને કેવળદર્શન અશુદ્ધદર્શન એટલે આંખથી દેખના તરફ વળતો સામાન્ય વેપાર તે. અચશુદ્ધદર્શન એટલે આંખ સિવાય બીજા ચાર ઇન્દ્રિયથી દેખના તરફ વળતો સામાન્ય વેપાર તે અવધિ-દર્શન એટલે મન અને ઇન્દ્રિય વિના મર્યાદિતપણે પદાર્થને દેખના તરફ વળતો સામાન્ય વેપાર તે કેવળદર્શન એટલે આત્માની સંપૂર્ણપણે-પ્રત્યક્ષ પણે પદાર્થને દેખનાનો સામાન્ય વેપાર તે ચાર દર્શનના પ્રકાર પડ્યા તે બધું અખંડ આત્મામાં નથી તે ભેદ દષ્ટિ એક પ્રકારની શ્રદ્ધા કરવામાં નિર્નરૂપ છે તે દર્શનની ચાર અવસ્થા આત્મામાં થતીજ નથી એવું નથી, તે અવસ્થા ચૈતન્યમાં થાય છે ખરી, પણ તે અવસ્થાના ભગ-ભેદનાગો જ આત્માને માનવાથી એક અખંડ સ્વ-ભાવની શ્રદ્ધા થતી નથી અને એક અખંડ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરતા ભગ-ભેદની શ્રદ્ધા ઘૂટી જાય છે અવસ્થા તે જ્ઞાનમાં જણાય ખરી પણ તે શ્રદ્ધાનો વિષય નથી દેશાગુણ આત્મામાં કાયમ ત્રિકાળ ભર્યો

જી તેની ચાર અવસ્થા છે, તે અવસ્થા ઉપર દૃષ્ટિ નહિ રાખતાં સામાન્ય એકરૂપ આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી તે સમ્યગ્દર્શન છે. સમ્યગ્દર્શનનો વિષય અભેદ એકરૂપ આત્મા છે.

અહો ! ધર્મનાં પહેલાં પગથિયા કઈ જાતના છે તે જાણ્યા વગર ઉપલે પગથિયે ચડી ગયો તેમ માને તેથી કાંઈ વાસ્તવિક ઉપલુ પગથિયું આવતું નથી.

એકલી સ્વભાવ ભાવ તે હું છું, અનાદિ અનંત એક પ્રકારે હું છું, દર્શનગુણ મારો એક અખડ પૂરો છે તેવા પૂરા ગુણોની પ્રતીતિ વગર ગુણની પૂરી અવસ્થા પ્રગટતી નથી, પૂરા આત્માની પ્રતીતિ વિના પૂરાને પહેાંચી વળવાનો પુરુપાર્થ થતો નથી ને તેવો પુરુપાર્થ ઘડા વિના ચારિત્ર કે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી. આ ગાથામાં એસા સ્વભાવભાવની અલૌકિક વાત છે.

આ વાત સાંભળતાં એક કલાક જો બરાબર ધ્યાન રાખે તો એવો ઉંચો શુભભાવ થાય કે જે ભાવ સામાયિક પ્રતિકમણ આદિની ક્રિયામાં પણ ન થાય, અનુપૂર્વાગણે તો પણ તેમાં કેટલાય વિચાર કરે, પરંતુ આ યથાર્થ વિષયની વાત ચાલતી હોય તેમાં બરાબર ધ્યાન રાખે, અને જે શુભભાવ થાય તેનાથી પુણ્ય પણ ઉંચું અધાય અને તેમાં જો અતરથી સમજીને હા આવે તો નિર્જરા થાય. સાંભળીને યથાર્થ નિર્ણય કરે કે અહાહા ! આ વાત તો કોઈ અપૂર્વ છે, ચૈતન્ય સ્વરૂપ જીવ કોઈ અપૂર્વ છે. બસ ! આવું જ મારું સ્વરૂપ છે, અહા ! તે સ્વરૂપમાં સ્થિર થનાથી મુક્તિ પામી જ જવાનો છુ. તેવો સ્વ વિષય લક્ષમાં આવીને હા આવે તો તેનું ખરું રૂપ પ્રાપ્ત થાય

સાંભળતાં આવું અવજીવ લક્ષ જાય તેથી આત્માનો સ્વભાવ અજાણ્યો લાગે, પરંતુ વિષય તારા આત્માનો જ ચાલે છે, કેટલાક તો એમ કહે કે આ તે મું એલ, એલ, બી. ની વાત ચલે છે, તારે ના ભાવ ! આ તો સમ્યગ્દર્શનની વાત ચાલે છે મુક્તિ લેવાના પહેલા પગથિયાની વાત ચાલે છે, આ વાત અક્ષરના બોધવાળાને જ સમજાય

છે ગુણસ્થાને

ત્યાગ હોય છે
સર્વથા ત્યાગ
દૃષ્ટી ભય
ઉપર ન
પિંડડ

આલેખને પણ સમજી
ભગવાનના સમવસરણમાં બેઠા
પ્રાથમે હરણિયાનો ખ્યાલ ન
ખાલ ન હોય, બધા ભગવાનની દિવ્ય
સાંભળતા હોય, સાંભળતા સાંભળતા ન્યાં દવ-
સમગરની થઈ ભય, આ હહેવાય
આત્માનો અતુભવ થઈ
ભૂતિરમરણ થઈ ભય, ભૂતિરમરણ એટલે પૂર્વ ભવનું
પૂર્વ ભવમાં સત્સમાગમ કર્યું
ભૂતિરમરણ આવે કે જે પૂર્વ ભવમાં સત્સમાગમ કર્યું
આત્માનું જ્ઞાન ન કર્યું, અને આયાત પરિણામ કર્યા તેથી
પણ ભગવાનની ધ્વનિ સાંભળતાં
કેટલાકે ડારને થઈ ભય છે, કેટલાકને અવધિજ્ઞાન પણ થાય
જે નિર્ભય અવસ્થા પ્રગટે
પરંતુ મનુષ્યોને વિશેષ પણ પ્રગટે છે
મનુષ્યોમાં તો કેટલાકને મુનિપણું પ્રગટે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટે, અનેક
મનુષ્યોમાં પ્રગટે મનુષ્યોના જ્ઞાન થાય, ચૌદપુર્વનાં જ્ઞાન ઉઘડી
ભગવાનના સમવસરણમાં કેટલાક જ્ઞાનચારણ અને વિદ્યાચારણ
ઉડતા ભગવાનની ધ્વનિ સાંભળવા આવે છે,
ભગવાનની દિવ્ય ધ્વનિ સાંભળવા
આવે છે. મારકીના નાકે જેમ સર્જી ડાલી ઉઠે તેમ ભગવાનની
ધ્વનિ સાંભળવા બાર ભાતની સભા ડાલી ઉઠે છે. અત્યારે પણ
ભગવાનના સમવસરણમાં બાર ભાતની
સભા કાયમ દિવ્ય ધ્વનિ સાંભળે છે.

શાસ્ત્રારે આ પંચમકાળમાં શાસ્ત્રમાં જે વાત લખી છે તે આ
કાળના જીવને સમજાશે માટે લખી છે, નહિ સમજાય એમ ધારીને
લખી નથી, સમજાશે માટે શાસ્ત્રમાં સમજાવ્યું છે. આ 'ઓગણતરીશ
બાજના ઉરગામાંથી આવ્યાઈ' રતન કાઢીને બતાવે છે, મહા

૧૧૧. એ. સામાન્ય પરિણાનિકલાવની વાન કરે છે, એકલો
 ૧૧૨. કહે છે.

હવે લેશ્યા માર્ગિણા આત્માને નથી તે કહે છે. લેશ્યાના છ
 પ્રકાર છે. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાપોતલેશ્યા, તેમ્બુલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા
 અને શુક્લલેશ્યા તે છ પ્રકારની લેશ્યામાં છ જણાનુ દૃષ્ટાંત છે કે છ
 જણાને કેરી ખાવાનો વિચાર આવ્યો, તેમાં એક જણ કહે કે કેરી
 ખાવી છે મારે આખા આંખાને મૂળીરામાંથી જ કાપો તેના પરિણામ
 કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામ છે બીજે કહે કે આખો આંખો કાપીને શુ
 કામ છે? એ ડાળ કાપો તેમા ઘણી કેરી છે તેના પરિણામ તે નીલ
 લેશ્યાના પરિણામ છે. ત્રીજે કહે કે આવડી માટી ડાળ કાપીને શુ
 કામ છે નાની ડાળ કાપો આવા પરિણામવાળો તે પડેલા બે કરતાં
 કાંઈક ઠીક છે, આવા ભાન તે કાપોતલેશ્યાના પરિણામ છે ચોથા કહે
 કે ડાળ કાપીને શુ કામ છે? હુમખા કાપી લ્યો એમાં ઘણી કેરી
 આવશે અને આપણને બચાને ધન રહેશે આ ભાવ તે તેમ્બુલેશ્યાના
 પરિણામ છે. પાંચમે કહે કે હુમખા કાપવા કરતાં કેરી, કેરી, તોડી
 લ્યો આવા ભાવ તે પદ્મલેશ્યાના પરિણામ છે છઠ્ઠામે કહ્યું કે કેરી
 શુ કામ કાપવી જોડે જુઓ આ પનન નીકલ્યો છે હુમખાં ઢગલે
 ઢગવા કેરી નીચે પડશે તેમાથી આપણે બચા ખાશું, આવા ભાવ
 શુક્લલેશ્યાના પરિણામ છે આ છ પ્રકારના પરિણામ તો બધા જીવોને
 લાગુ પડે છે. કેટલાક લે હવાટીયા જીવો હોય છે. કેટલાક સાંત પરિ-
 નામવાળા હોય છે, જેની પરિણામની તીવ્રતા મદતા હોય તે પ્રમાણે
 તેને લેશ્યા હોય છે સસારની અનુભૂતા અને પ્રતિભૂતાના પ્રમ-
 ગમાં જેવા જેવા ભાન રહે તેમાં તે પ્રમાણે લેશ્યા હોય છે. એ છ
 લેશ્યા અને સાતમું અલેશીયુ તે સાતે પ્રકારના ભેદ આત્મામાં
 નથી, અલેશીયુ ચૌમે ગુણરૂપને અને સિદ્ધમાં હોય છે, તેરમે
 ગુણરૂપને શુક્લલેશ્યા કહેવાય છે તે ઉપચારથી કહેવાય છે તે સાત
 પ્રકારના ભેદ ઉપર લક્ષ કરનાં શગનો વિકલ્પ આવે છે તે વિકલ્પથી

નિર્વિકલ્પ શ્રદ્ધા થતી નથી. પડેવાં શ્રદ્ધામાં સાત પ્રકારના ભેદનો રાગ ટાળે તો નિર્વિકલ્પ અનુભવ થાય, પણ અસ્થિરતાનો રાગ ઉભો રહે છે તે રાગને પટ્ટી સ્થિરતા દ્વારા ટાળે, સ્વરૂપની વિશેષ રમણુતા દ્વારા ટાળે અને વીતરાગ થાય.

પ્રથમ અભેદ અખંડ આત્માની યથાર્થ પ્રતીત કરવી તે મુશ્કિલ પહેલું સોપાન છે, પહેલાં પ્રતીતમાં જે આત્માને આપો લક્ષમાં લે તો પટ્ટી અસ્થિરતાનો રાગ ટાળીને વીતરાગ થાય; પ્રથમ પ્રતીતમાંથી જ ભેદનું લક્ષ ન કાઢી શકે તો પટ્ટી અસ્થિરતા ટાળીને વીતરાગ ક્યાંથી થઈ શકે? માટે પ્રથમ યથાર્થ પ્રતીત કરવાની અહીં વાત છે અખંડસ્વભાવની પ્રતીતમાં સાત પ્રકારના ભેદ તે મદદગાર નથી, સાત પ્રકારના ભેદ હોય ખગ, પણ તે ભેદ મદદગાર નથી. માટે લેરયા માર્ગજ્ઞ આત્માને નથી.

દશાશ્રીમાળી વાણીયા, વીસાશ્રીમાળી વાણીયા, પાંચાવાણીયા, તેમાંથી સામાન્ય વાણીયાની જાન હોય તો એક જ પ્રત્યક્ષ છે; તેમ આત્મામાં અવસ્થાના ભેદ ઉપર નજર નાહિ મૂકના એક સામાન્ય ચિન્હન્ય સ્વભાવ ઉપર નજર મૂકે તો તે અખંડ સ્વરૂપ છે.

હવે ભવ્ય માર્ગજ્ઞ કહે છે. ભવ્ય એટલે લાયક અને અભવ્ય એટલે અલાયક એવા બે ભેદ તે દક્ષિણ વિષય સ્વીકારતી નથી માટે એવા ભેદ આત્માને નથી.

અભવ્ય એટલે શોક્ષને અલાયક જીવ, જેમ કોરકુ અડદ ને મગ સાખ મણુ પાણીએ પસાળે અથવા ચોડવે છતાં પણ તે પસાળે નહિ અને બંધાય પણ નહિ, ભરડે તો છુકો થાય, એમ એક અભવ્ય જાનના જીવનમાં અનાદિ અનંત છે, તે છે તો બહુ ચોડા, ભરી કરતાં અનંતમે ભાને છે તો પણ અનંતા છે, ભરી તે અમરી કરતા અનંત અનંત યુક્ત છે, મગ પવાળે તેમાં કોરકુ મગ બહુ

ઓછા નીકળે છે, તેમ અભવી જીવો પણ ખડુ ઓછા હોય છે તે કારણ મગ જેમ પાણીથી પડતો નહિ પણ ભરડવાથી ભુકો થાય તેમ અભવી જીવ ચાર ગતિના દુઃખોમાં બીસાઈ જાય પણ સાચા ઉપદેશથી પડતો નહિ, મગજોથીયે પથર હોય તેને માથે પાણી ગમે તેટલું પડે તો પણ પાણી તે પથર ઉપર ટકે નહિ અને તરત જ સૂકાઈ જાય તેમ અભવીના હૃદયમાં સર્વ ઉપદેશ અડે જ નહિ તે અભવી જીવ આત્માનું સ્વરૂપ સમજવાને અસાધક છે અને ભગ્ય જીવ સ્વરૂપ સમજવાને સાધક છે. અભવી જીવ ઉંચા વીર્યવાળો છે તેનું પરિણમન ચક્ર કટી પણ પડતાનું નથી.

અહીં તો આચાર્યદેવ એમ કહે છે કે ભગ્ય અભગ્યના ભેદના વિચારને છોડ, રાગના વિકલ્પને છોડ, અને અભેદ આત્માની શ્રદ્ધા કર, અભેદ આત્માની જ્યાં શ્રદ્ધા થઈ એટલે તું લાયક જ છે. ભગ્ય જ છે તેમ આવી ગયું માટે તું ભેદમાં અને ભંગમાં શેકાકાશ નહિ.

આચાર્યદેવ કહે છે કે તું અંતરથી જ્ઞાનુ થઈને અમારો માર્ગ સમજના આગ્યો, માટે તું અભવી છે જ નહિ, અમારી પાસે તું, આગ્યો અને ચૈતન્યમૂર્તિ આત્માને સમજવાની તારી અંતરથી જ્ઞાસા છે માટે તું ભવી જ છે, હવે તું બે પ્રકારના રાગના ભેદમાં શેકાકાશ નહિ, બે પ્રકારના ભેદનો રાગ છોડી એક પ્રકારે જ્ઞાયક જ છું તેમ જ્ઞાન કર, તે જ શોધનો માર્ગ છે, ભવી અભવીની માર્ગજ્ઞાના ભેદમાં તને ગોતવો મૂકી દે કારણ કે તેમાં રાગ આવે છે, અને રાગ તે તારું સ્વરૂપ નથી, માટે ભવી અભવીની માર્ગજ્ઞા તે આત્માને નથી, એક અભેદ આત્માની શ્રદ્ધા કરીને તેમાં લીનતા કર, તે જ શોધનો ઉપાય છે.

૨૦૦૦, કારતક સુદ ૭ ગુરુ

આ દેહમાં આત્મા ભુલે છે તે આત્માનું જેને કલ્યાણ કરવું હોય, તેણે કલ્યાણનો મુખ્ય ઉપાય શું છે તે જાણવું પડશે, શરીર-વાણી વગેરે પર ચીજ છે તે પર ચીજ આત્માને મદદ કરે કે લાભ

કરે તેમ વ્રજકાળમાં બને નહિ, આ-મા આત્માપણે છે અને આત્મા પરપણે નથી, તે જે પણે પોતે નથી તે પોતાને મદદ કેમ કરે? આત્માની પર્યાયમાં કોઈ માન માયા લોભ વગેરે જે વિકારી ભાવો થાય તે આત્માના કલ્યાણને મદદ ન કરે કારણ કે જે બંધનમાં મદદ કરે તે અમંબનમાં કેમ મદદ કરે? ન જ કરે. મુક્તસ્વરૂપ દ્રવ્ય છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ મૂકે તો મુક્ત અવસ્થા પ્રગટે.

હવેના રજકલ્પ મીડાં હોય તેમાંથી ખાટાં થાય તે તેની એક અવસ્થા છે, કેરી ખાટી હતી તેમાંથી મીડી થઈ તે પણ એની એક અવસ્થા છે ખાટી અને મીડી બન્ને અવસ્થા વખતે રસગુણ કાયમ છે. એક પરમાણુમાં પણ વર્ણ રસ ગંધ સ્પર્શ આદિ અનંતગુણો છે તેની વર્તમાન સમયે એક પર્યાય હોય છે બીજી બધી અનંત-પર્યાય દ્રવ્યમાં સામર્થ્યપણે ભરી પડી છે, ગયાકાળે અનંતપર્યાય થય અને ભવિષ્યમાં અનંતપર્યાય થશે તે બધી પર્યાય દ્રવ્યમાં ભરી પડી છે. શોખાના રજકલ્પ પહેલાં ધૂગપણે હતા ત્યાર પહેલાં બીજી કોઈ અવસ્થાપણે હતા અને ત્યારપછી શોખાપણે થયા, તે શોખા-માંથી લોહીપણે થયા તે બધી ધૂગગતની ક્ષણે ક્ષણે થતી અવસ્થા છે ગુણ તો બધી અવસ્થામાં કાયમ છે.

જેમ પરમાણુ અનંતગુણથી ભરપૂર છે તેમ આત્મા પણ અનં-તગુણથી ભરપૂર છે તે ગુણમાંથી વર્તમાન એક ગુણની એક અવસ્થા હોય છે, વર્તમાન સમયે અનંતગુણની થકને અનંત અવસ્થા હોય છે. આત્માની નિર્ભળ અવસ્થા પ્રગટે છે તે વર્તમાન સમયની થતી પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ મૂકતાં પ્રગટતી નથી પણ અનંતગુણનો પિંડ આત્મા છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ મૂકતાં પ્રગટે.

હવેમાં મીડાણની પર્યાયનો નાશ થકને ખણાણની ઉત્પત્તિ થાય છે તે નાશમાંથી ઉત્પત્તિ થતી નથી પણ અંદર રસગુણ છે તે ખણાણની ઉત્પત્તિ કરણ છે, જે દાણે ખણાણની પર્યાય છે તે દાણે

મીઠાશની પર્યાય નથી તે જ નથી તે ઉત્પત્તિનું કારણ કેમ હોય ? માટે રસગુણ છે તે જ ઉત્પત્તિનું કારણ છે.

શરીરમાં આ લોહીની અવસ્થા છે તે પહેલાં તેની બીજી પાણી વગેરેની અવસ્થા હતી તે બદલાઇને આ લોહીની અવસ્થા થઇ, એમ દરેક પદાર્થમાં સમયે સમયે પર્યાય થયા કરે છે. વસ્તુમાં સમયે સમયે પર્યાય થયા કરે એવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે, તે પર્યાય પ્રગટવાનું કારણ દ્રવ્ય છે પણ પર્યાયમાંથી પર્યાય આવતી નથી.

આત્મામાં પણ સમયે સમયે અવસ્થા થયા કરે છે જે અવસ્થા ન બદલાય તે સંસાર અવસ્થાનો નાશ થઇને મોક્ષપર્યાય ન થાય માટે આત્મામાં અવસ્થા બદલાય છે. જે અવસ્થા ન બદલતી હોય તે બીજી માન્યતાનો નાશ થઇને સવળી માન્યતા ન થાય માટે આત્મામાં અવસ્થા બદલે છે પરંતુ જે અવસ્થા નાશ થઇ તે અવસ્થા ઉત્પત્તિનું કારણ ન થાય પણ સળંગ ગુણુ છે તે ઉત્પત્તિનું કારણ થાય છે. પર્યાય ઉત્પત્તિનું કારણ થતી નથી.

હવે સમ્યક્ત્વ માર્ગજ્ઞા કહે છે. તેમાં મિથ્યાત્વ, સાસાન, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક તે બધી પર્યાય છે, ભેદ છે. દષ્ટિનો વિષય તે ભેદને સ્વીકારતું નથી, કેમકે દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ મૂકતાં નિર્ભળ પર્યાય પ્રગટે છે.

હું અધિકારી છું આ વિકાર મારે ન જોઇએ એમ અધિકારીના જોરે વિકાર નાશ થાય છે, અંદર વીતરાગ સુખરૂપ સ્વભાવ જે કાયમ ન હોય તે વિકારનો નાશ કોના આશ્રયે થાય ? અધિકારી સ્વભાવની અસ્તિ ઉપર દષ્ટિ હોય તે જ વિકારનો નાશ થાય.

શરીરોદિ કોઈની મદદ સ્વભાવની પર્યાય પ્રગટાવવામાં કામ આવે નહિ. જે શુભાશુભ વિકલ્પ થાય છે, વિકાર થાય છે તે અધિકારનું કારણ ક્યાંથી થાય ? હવે રહી નિર્ભળ અવસ્થા, તે પણ મોક્ષનું

કારણ પરમાર્થે ન થાય પરંતુ હું કાયમ ટકનાર ગુણમૂર્તિ આત્મા છે એવી દૃષ્ટિ કરવાથી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટે અને પછી મોક્ષ પ્રગટે. જ્ઞાની ક્ષણે ક્ષણે નિર્મળ પર્યાય થાય તે મોક્ષમાર્ગ છે. અને પૂર્વે નિર્મળ અવસ્થા થાય તે મોક્ષ છે.

સમ્યક્દર્શન આદિ ગુણની પર્યાય છે તે મારે આગરે. પ્રગટે છે હું શરીરરૂપ પણ નથી શુભાશુભ વિકારરૂપ પણ નથી અરે કમિ કરે જે નિર્મળ અવસ્થા થાય તેટલો પણ હું નથી, પરંતુ હું તો અનંતગુણથી ભરપૂર ભર્યાં છું તેની શ્રદ્ધા કરવાથી પર્યાય પ્રગટે છે, ગુણ પ્રગટતો નથી પણ પર્યાય પ્રગટે છે. ગુણ નવો આવતો નથી પણ પર્યાય નવી આવે છે.

મિથ્યાત્વ, સાસાદન, ઉપરામ, ક્ષયોપરામ, અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ તે બધી પર્યાય કર્મના સદ્ભાવ અને અભાવની અપેક્ષા રાખે છે.

વસ્તુવું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું નહિ માનતાં વીપરીત માનવું તે મિથ્યાત્વ છે.

શરીર-વાણી-મન અને શુભાશુભ વિકલ્પ જેટલો હું હું તેમ માનવું તે મોહું ભુલાવું છે, તે મિથ્યાત્વ અવસ્થા છે.

મિથ્યાત્વમોહ છે તે અપરિમિતમોહ છે, કારણ કે અપરિમિત એવો જે આત્માનો સ્વભાવ તેનું લક્ષ્ય ચૂકવે છે તેથી પર વિષયમાં અપરિમિતતા થય મય છે, શરીર મારું, પર મારું, વર્તમાનમાં જેટલા જેટલા પરદ્રવ્યો છે તે બધા મારાં, ભૂત-અવિષ્યના જેટલા પરદ્રવ્યો છે તે બધા મારાં એમ ત્રણકાળ અને ત્રણલોકના બધા પદાર્થો મારા એમ મિથ્યાત્વમોહથી પરદ્રવ્યોમાં અને પરભાવોમાં અપરિમિતતા-અમર્યાદિતતા કરી એ રીતે મિથ્યાત્વમોહ તે અપરિમિતમોહ છે અને સમ્યક્દર્શન થયા પછી અહ્ય અસ્થિરતા રહે છે-ચારિત્રમોહ રહે છે તે પરિમિતમોહ છે, વર્તમાન અસ્થિરતા પૂરતો

મર્યાદાએ જોડાય છે માટે તે પરિમિતમોહ છે. સમ્યગ્દર્શન થયા પછી પદાર્થી પ્રત્યે કષ્ટ-અનિષ્ટ બુદ્ધિ રહેતી નથી પણ પુરુષાર્થની મંદતાએ રાગ-દ્વેષ થઈ જાય છે, આત્મા બેહુલ સામર્થ્યથી ભરપૂર અનંત-ગુણનો પિંડ છે તે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે, સમ્યગ્દર્શનનો વિષય પણ અપરિમિત છે, સમ્યગ્દર્શની જીવ વર્તમાન અસ્થિરતા પૂરતો મર્યાદાએ જોડાય છે માટે તેને પરિમિતમોહ છે, મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પોતાના અનંતગુણના સામર્થ્યની અનંતતાને સૂકીને પરમાં અનંતતા માને છે માટે મિથ્યાત્વ મોહ છે તે અપરિમિત મોહ છે

જેમ કોઈએ શિખર ખાધો હોય ને પછી ઉલટી થઈ જાય તે પણ જરા સ્વાદ ગળામાં રહી જાય. તેમ સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી કોઈ જીવ પડી જાય, પડતા પડતા હજી મિથ્યાત્વ અવસ્થા મુઠ્ઠી પહોંચ્યા નથી પણ વચમાં છે તેને સાસાદન કહેવાય છે, સાસાદન એટલે સમકીતથી પડી ગયો ને હજી મિથ્યાત્વ પામ્યો નથી એવા વચસા બહુ અલ્પ સમય જે અવસ્થા રહે છે તેને સાસાદન કહેવાય છે.

અનંતાવુચ્છેદી ક્ષાયની ચોકડી અને મિથ્યાત્વમોહ તે પ્રકૃતિઓ જ્યારે જીવ ઉપરામ સમ્યગ્દર્શન પામે છે ત્યારે ઉપરામી જાય છે, ઠરી જાય છે, દમાઈ જાય છે. જેમ પાણીમાં ડાળ હોય અને તે ડાળ જ્યારે બેસી જાય ત્યારે પાણીની નિર્મળ અવસ્થા થાય છે તેમ આત્મામાં ઉપરામ સમ્યગ્દર્શન થાય ત્યારે કર્મનો ડાળ નીચે બેસી જાય છે. તે ઉપરામ સમ્યગ્દર્શન થતાં મિથ્યાત્વ મોહ પ્રકૃતિના ત્રણ કટકા થાય છે, તેમાં એક મિથ્યાત્વમોહનીય, મિથ્ય-મોહનીય, અને સમકીત મોહનીય એવા ત્રણ ભાગ થાય છે, મિથ્યાત્વમોહનીયનો પહેલો ગુણસ્થાને દિવ્ય હોય છે, મીથ્યમોહનીયનો ત્રીજો ગુણસ્થાને દિવ્ય હોય છે, અને સમકીત મોહનીયનો ચોથો ગુણસ્થાનથી ક્ષયોપરામ સમકીત વખતે દિવ્ય હોય છે.

ક્ષયોપરામ સમકીત વર્તવું હોય ત્યારે એક સમકીત મોહનીય પ્રકૃતિનો જરા દિવ્ય રહે છે તેને ક્ષયોપરામ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે.

ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શનવાળો પાછો પડે નહિ ચાર અનંતાનુબંધી, અને ત્રણ દર્શનમોહનીયની તે સાત પ્રકૃતિનો ક્ષય થાય તેને ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શન કહેવાય છે. તે ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શન પણ એક અવસ્થા છે.

આત્મા ધ્રુવસ્વરૂપ એકરૂપ ૩ તેમાં અવસ્થાના ભેદમાં પોતાને જાનવા જાય કે હું ઉપશમ સમકીર્તી છું કે ક્ષયોપશમ સમકીર્તી છું કે ક્ષાયિક સમકીર્તી છું તે બંન્ને રાગ મિશ્રિત પરિણામ છે, અરાગી આત્માની પર્યાય ઉઘાડવામાં રાગમિશ્રિત પરિણામ મદદ કરતા નથી પૂરો ધયા પહેલા વચ્ચે એવા વિચાર આવે ખરા, પણ તે રાગ મિશ્રિત પરિણામ છે તે આત્માની નિર્મળ પર્યાય ઉઘાડવામાં મદદ કરે નહિ પણ અભેદ આત્મા ઉપર દષ્ટિ મૂકવાથી જ નિર્મળ પર્યાય ઉઘડે છે.

ક્ષાયિક સમકીર્ત તે પણ એક અવસ્થા છે તે અવસ્થા સાદિ અનંત છે અને આત્મા તો અનાદિ અનંત છે માટે તે પર્યાય પૂરતું પણ આત્માનું અખંડ સ્વરૂપ નથી.

ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ તે બધી પર્યાય છે તે પર્યાય વર્તમાન એક સમયની છે. સમય સમય થતો લાંબો કાળ થાય તે છુટી વાત છે પણ વર્તમાન પર્યાય તો એક સમય પૂરતી જ છે તેથી તે અખંડ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. તે પર્યાય ઉપર દષ્ટિ આપતાં નિર્મળપર્યાય પ્રગટતી નથી. ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક પર્યાયથી દ્રવ્ય પકડાય ખરું, પણ તે પર્યાય ઉપર લક્ષ આપતાં રાગ થાય છે તે રાગથી આત્માનું સ્વરૂપ પકડાતું નથી રાગને તે સ્વરૂપ જાગ્યર નથી માટે તે અપેક્ષાએ ક્ષાયિક ક્ષયોપશમ ને ઉપશમ ભાવેથી આત્માનું સ્વરૂપ અજાગ્યર છે તે પર્યાયથી આત્માનું સ્વરૂપ પકડાય છે પણ તે પર્યાયનો નિવય આપ્યું દ્રવ્ય છે પર્યાયના ભેદને સમ્યક્દર્શનની પર્યાય સ્વીકારતી નથી અને દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ મૂકતાં રાગ તૂટે છે પર્યાય તો સમયે સમયે બદલાય છે પણ દ્રવ્ય તો સત છે વર્તમાનમાં અને બધી ક્ષણે

દુષ્ટાત છે એટલે તેના ઉપર દૃષ્ટિ આપતાં નિવિઠ્ઠપ ધ્યાન થાય છે.

પરંતુ અભેદ છે અને દૃષ્ટિનો વિષય પણ અભેદ છે, આત્મા અભેદ છે તેમાં આ છ પ્રકારના રાગની મદદ નથી, આત્મામાં છ પ્રકારની ગોતણી કરે કે હું ક્ષાયિક સમકીતી છું, કે ઉપશમસમકીતી છું વગેરે તેવા છ પ્રકારના ભેદના વિચાર કરે તો તે વિચાર અરાગી-સ્વભાવ ખીલવામાં મદદ કરે નહિ ઉલટા રાગમાં રોકાઈ જાય છે અને સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ મૂકે તો સ્વભાવપર્યાય ઉઘડે છે તે છ પ્રકારની અવસ્થા એક પછી એક ક્રમસર થાય છે તે અવસ્થા તો અનાદિસાંત છે, સાદિસાંત છે અને સાદિઅનંત છે અને હું અખંડ કાયકમૂર્તિ આત્મા તો અનાદિઅનંત છું એના વિષયના જોરમાં મદ્દા-જ્ઞાન અને રમણતા થાય છે તે છ પ્રકારના રાગમાં રોકાવું તે આત્માનો સ્વભાવ નથી માટે તે પુદ્ગલના પરિણામ છે એ રીતે હજી પર્યાયને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે. તે પર્યાય થાય છે આત્માની અવસ્થામાં, કાંઈ જડમાં થતી નથી પણ ઉપર કંતુ તે રીતે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે.

આત્મામાં મદ્દા-જ્ઞાન-ચારિત્રનો શોધમાર્ગ અને શોધપર્યાય પ્રગટ છે તે અખંડ સ્વભાવનો આશય લેતાં પ્રગટ છે. વિકારનો આશય લેતાં કે નિર્ભણપર્યાયનો આશય લેતાં શોધપર્યાય પ્રગટતી નથી.

સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય પણ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય નથી, ગુણના ભેદ તે પણ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય નથી પરંતુ આખો આત્મા સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે. હું ક્ષાયિક સમકીતી છું કે ઉપશમ સમકીતી છું એવું ગોતવું તે પણ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય નથી, ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરું, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરું કે સિદ્ધપર્યાય પ્રગટ કરું એવી પર્યાય પ્રગટ કરવાનું લક્ષ પણ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય નથી. જ્ઞાન બધા ભેદને જાણે ખરું પણ સમ્યગ્દર્શનનું તો સમ્યગ્દર્શનની પર્યાય ઉપર પણ લક્ષ નથી, અનંતગુણની અનંતપર્યાય અને અનંતગુણનો પિંડ આત્મા

તેનું વર્તમાનમાં અસ્તિત્વ છે તેના ઉપર અભેદદ્રષ્ટિ કરવી તે સમ્ય-
ગ્દર્શન છે. સિદ્ધની પર્યાયની સાધક દશામાં પ્રગટ હયાતિ જ નથી
તો જેની હયાતિ જ નથી તેના આશ્રય કંઈ રીતે લેવાય ? તેવી રીતે
કેવળજ્ઞાન પર્યાય વર્તમાનમાં પ્રગટી નથી તો તેના પણ આશ્રય કંઈ
રીતે લેવાય ? જે નથી તેના ઉપર લક્ષ અપાય નહિ માટે એકાશ્રય
થાય નહિ, જે પર્યાય નથી એટલે કે જે પર્યાયની વર્તમાનમાં નાસ્તિ
છ તે નાસ્તિ ઉપર લક્ષ અપાય ક્યાંથી ? અને લક્ષ આપ્યા વગર
એકાશ્રય થાય ક્યાંથી ? માટે પરિપૂર્ણ દ્રવ્યની દરેક સમયે અસ્તિ
છ તે દ્રવ્ય ઉપર લક્ષ આપી શકાય છે, એકાશ્રય થઈ શકે છે અને
નિર્ભળ પર્યાય ઉઘટે છે.

જેમ આંખમાં કેરી પચાસ મળ પાકે તે કેરીની ડાળે ડાળે
ને લુમખે લુમખે જે પાણી પાય તો કેરી ન પાકે, અને પ્રવૃત્તિનો
પાર ન રહે. પણ બધી કેરી ફાલવાનું જે આંખાનું મૂળીયું છે ત્યાં
પાણી પાય તો એકદમ બધી કેરીને તે પાણી પોરોથી જાય છે,
અને વરસે વરસે કેરીનો ફાલ આવ્યા કરે છે, તેનું કારણ મૂળમાં
પાણી પાયું તે છે એવી રીતે આત્મામાં જે જે નિર્ભળ નિર્ભળ
પર્યાયો પ્રગટે તે પર્યાયે પર્યાયે નગર મૂકતાં આત્મામાં કેવળજ્ઞાન
વગરે નિર્ભળ પર્યાયનો ફાલ ન આવે તેવા ભેદ ઉપર લક્ષ મૂકતાં તો
પ્રવૃત્તિનો પાર ન રહે, એવો પ્રવૃત્તિમય માર્ગ હોય નહિ પણ બધી
પર્યાયનું મૂળીયું બધી પર્યાયનું બીજ અનંતગુણનો પિંડ આત્મા
તેના ઉપર લક્ષ મૂકતાં નિર્ભળ અવસ્થા પ્રગટે છે. એવું મુક્તિના
માર્ગનું સ્વરૂપ છે.

આચાર્યેદેવે સમ્યગ્દર્શન માર્ગેણ કહીને સમ્યગ્દર્શનના બંધા
પ્રકારો છે એમ બતાવી વ્યવહાર કહ્યો છે. આ છ પ્રકારો જે ન માને
તેને શુદ્ધીતમિથ્યાત્વ પણ છાનું નથી પણ જે છ પ્રકારના ભેદોમાં જ
અટકી જાય તેને અશુદ્ધીતમિથ્યાત્વ છૂનું નથી, આચાર્યેદેવે સમ્ય-
ગ્દર્શનના પ્રકારો કહીને શુદ્ધીતમિથ્યાત્વ હોવાવચની વાત કરી છે એ

રીતે વ્યવહાર બતાવ્યો છે પણ તે છ પ્રકાર અખડ આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેમ કહી પરમાર્થ બતાવ્યો છે અને અગૃહીતમિથ્યાત્વ છાડાવવાની વાત કરી છે.

માર્ગણા તે લક્ષ્ય છે અને માર્ગણાના ભેદ તેનું લક્ષણ છે તે ભેદરૂપ લક્ષ્ય લક્ષણો આત્માથી જુદા છે, આત્માના લક્ષ્ય લક્ષણો અભેદ છે; ભેદ ઉપર લક્ષ કરવું તે આત્માની એકતાને તોડનાર છે. ભેદ ઉપરના લક્ષની એવતા પુદ્ગલ તરફ જાય છે માટે માર્ગણાના ભેદ તે પુદ્ગલના પરિણામ છે. સમ્યક્દર્શન અને કેવળજ્ઞાન વગેરેની જે નિર્ભળ પર્યાય પ્રગટે તે તો ચૈતન્ય દ્રવ્યમાં લયે છે, ચૈતન્ય દ્રવ્યમાં અભેદ થાય છે માટે તેને તો ચૈતન્યના પરિણામ કહ્યા છે તેને કાંઈ પુદ્ગલના પરિણામ નથી કહ્યા પણ તે ભેદ ઉપર લક્ષ જતાં રાગ થાય છે તે રાગને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે.

હવે સંજ્ઞી અસંજ્ઞીના બોલ કહે છે. સંજ્ઞી એટલે મનવાળા જીવ અને અસંજ્ઞી એટલે મન વગરના જીવ. તે બે પ્રકાર આત્મામાં ગણવા નહિ, આત્મા સંજ્ઞી અસંજ્ઞીના ભેદ વગરનો છે એકેદ્રિય એટલે પૃથ્વી પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ તે જીવોને એક સ્પર્શદ્રિય હોય છે, અને જે જીવને શરીર અને જલ એ બે ઇંદ્રિય હોય તે બેઇંદ્રિય જીવ છે. ઈંદ્રિય વગેરે બેઇંદ્રિય જીવો છે. કીડી મકોડા આંચડ, માંકડ વગેરે તેઇંદ્રિય જીવો છે તેને બેઇંદ્રિય કરતાં એક નાસિકા વધારે હોય છે અને માખી મસલા ડાંસ મચ્છર વગેરે ચૌરિંદ્રિય જીવો હોય છે તેને તેઇંદ્રિય કરતા એક આંખ વધારે હોય છે અને પંચેદ્રિય એટલે પાંચઇંદ્રિયવાળા જીવો તેને ચૌરિંદ્રિય કરતાં કાન વધારે હોય છે, તે પંચેદ્રિય જીવો મન વગરના પણ હોય છે તેને અસંજ્ઞી કહેવાય છે, અને મનવાળા હોય છે તેને સંજ્ઞી કહેવાય છે.

આત્માર્થદેવ કહે છે કે આત્મા મનવાળો છે કે મન વગરનો છે તેવા ભેદમાં ધ્યાનને ગણવાથી રાગ થાય છે, તે રાગ વડે નિર્ભળ

પર્યાય ઉઘાટી નથી પણ અખંડ આત્મા ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાથી નિર્મળ
પર્યાય ઉઘડે છે

હવે આહાર માર્ગણા કહે છે, આહારક અને અણાહારક એ
બે અવસ્થા છે, એ બે અવસ્થામાં કર્મના નિમિત્તની અપેક્ષા આવે
છે, મારે તે પણ આત્માનું અખંડ સ્વરૂપ નથી. આહારના ભાન અને
અણુઆહારક અવસ્થા તે આત્માનું અખંડ સ્વરૂપ નથી તે બન્ને
પર્યાય થાય છે આત્મામાં, પરંતુ તે પર્યાય ઉપર લક્ષ મૂકતા રાગ
આવે છે, અને રાગ તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી, મારે આહારક અને
અણુઆહારકની અવસ્થાના ભેદ આત્મામાં નથી

આ અપૂર્ણ વાત છે, આવી વાત જીવોએ અનત કાળમાં
અંતરથી સાંભળી નથી અંતરથી સાંભળ્યા વગર અંતર વિચાર
નગે નહિ, અંતર નિચાર બાધા વિના અપૂર્ણ માહાત્મ્ય આવે નહિ,
અપૂર્ણ માહાત્મ્ય વગર યથાર્થ બુદ્ધિજ્ઞાન થાય નહિ, યથાર્થ બુદ્ધિ
જ્ઞાન વિના સાચું ચારિત્ર થાય નહિ, ચારિત્ર વગર કેવળ અને નોક
થાય નહિ, આ માર્ગણા કહીને પરમ પારિણામિકભાવ વર્ણવ્યો છે,
અને પરમપારિણામિકભાવ ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાનું આચાર્યકેવે બતાવ્યું છે

હવે શોવીશમે બોલ કહે છે જુદી જુદી પ્રકૃતિઓનું અમુક
મુદત મુદ્દી સાથે રહેવું તે જેમનું લક્ષણ છે એના જે સ્થિતિમય
સ્થાનો તે બચાવ જીવે નથી કારણ કે તે મુદ્દગતદ્રવ્યના પરિણામમય
હોવાથી આત્માની અવલૂપ્તિથી ભિન્ન છે

આત્માના પ્રવેશની સાથે કર્મની પ્રકૃતિ હોય છે, તે પ્રકૃતિના
કૃત્તરૂપે આ શરીરમાં એકદમ રોગ આવે છે, એકદમ મરણ થાય છે,
એકદમ પૈસા ભોગા થઈ જાય છે, એકદમ પૈસા ચાલ્યા જાય છે, વગેરે
અનુભવા અને પ્રતિકૂળતા થયા કરે છે તે બધું થવાનું કારણ કર્મ
પ્રકૃતિનો ઉદય છે, તે બચા ઉદયની સ્થિતિ જેટલી હોય તે પ્રમાણે
તે રહે ને પછી તે ચાલ્યું જાય છે તે કર્મ પ્રકૃતિઓનું અમુક મુદત

સુધી આત્માની સાથે રહેવું તેને સ્થિતિમંત્ર કહેવાય છે. તે સ્થિતિ-
મંત્ર આત્માને સ્વભાવ નથી તે કર્મ પ્રકૃતિઓની સ્થિતિ ઓછામાં
ઓછી અંતર્ગુહિતની, અને વચરેમાં વધારે સિત્તેર કોડાકોડી સાગરો-
પમની હોય છે સિત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમનો સાત ચોવીશી જેટલો
દાળ થાય, તે બધા સ્થિતિમંત્રના પ્રકારો પુદ્ગલના પરિણામ છે
આત્માને તે સ્વભાવ નથી

હવે પચીસમો બોલ કહે છે ક્ષાયના વિપાકનું અતિશયપણ
જેમનું લક્ષણ છે એવાં જે સંકલેશસ્થાનો તે બધાંય જીવને નથી
કારણ કે તે પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય હોવાથી આત્માની અનુભૂતિથી
ભિન્ન છે

સંકલેશભાવ એટલે અશુભભાવ તે આત્માને સ્વભાવ નથી
હિંસાના, દોષના, માનના, વિપયના, વગેરે જે અશુભપરિણામ, તે
બધાય આત્મામાં નથી તેવા નિરાળા આત્માની શ્રદ્ધા કરવાથી અશુભ
પર્યાય છૂટીને નિર્ભળ પર્યાય થાય છે અશુભ પરિણામ આત્માની
પર્યાયમાં થાય છે કાંઈ જડમાં નથી થતાં, પણ તે આત્માને સ્વભાવ
નથી માટે તે અપેક્ષાએ તેને જડના કહ્યા છે. તે અશુભ પરિણામ
ઉપર લક્ષ રાખવાથી તે અશુભ પરિણામ છૂટતાં નથી પણ અખંડ
આત્માના સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરવાથી તે છૂટે છે. તે અશુભપરિણામનું
શરણ લેવાથી હિત નથી પણ અખંડ આત્માના શુદ્ધસ્વભાવનું શરણ
લેવાથી હિત છે.

હવે ૨૬ મો બોલ કહે છે. ક્ષાયના વિપાકનું મદપણ જેમનું
લક્ષણ છે એવાં જે વિશુદ્ધિસ્થાનો તે બધાંય જીવને નથી કારણ કે તે
પુદ્ગલદ્રવ્યના પરિણામમય હોવાથી આત્માની અનુભૂતિથી ભિન્ન છે

વિશુદ્ધિસ્થાન એટલે ક્ષાયની મંદતા, ક્ષાયની મંદતા એટલે
શુભપરિણામ, દયા, દાન, પૂજા, ભક્તિ વગેરે તે બધાં શુભપરિણામ
છે તે બધાય આત્માને નથી કારણ કે તે વિકાર છે અને વિકાર છે તે
આત્માને સ્વભાવ નથી માટે શુભપરિણામ તે બધાય આત્માને નથી.

અશુભપરિણામ ટાળવા માટે શુભ પરિણામ આવે ખરાં પણ તે વિકાર છે તેનાથી આત્માને લાભ નથી શુભપરિણામનો આશ્રય તે વિકારનો આશ્રય છે તેનાથી આત્માને હિત નથી આત્માના સ્વરૂપનો આશ્રય કરવાથી આત્માને લાભ છે. શુભભાવની પર્યાય થાય છે આત્મામાં, પણ તે આત્માનો સ્વભાવ નથી માટે તે પુણ્યલક્ષણ પરિણામ છે.

હવે ૨૭ મો યોગ કહે છે. ચારિત્રમોહના વિપાકની ક્રમશઃ નિવૃત્તિ જેમણે લક્ષણ છે એવાં જે સંયમ લગિયસ્થાનો તે બધાંય છવને નથી.

આત્માનું જ્ઞાન થયા પછી અસ્થિરતાની ક્રમે ક્રમે નિવૃત્તિ થઈ સ્થિરતા વધે તેવા બધા પ્રકારે પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી. ક્રમે ક્રમે સ્થિરતાની જે નિર્મળપર્યાય વધે છે એવા ક્રમના પ્રકારે આત્માના અખંડ સ્વભાવમાં નથી. સંયમની નિર્મળપર્યાય થોડી થોડી વધે તેમાં કર્મની અપેક્ષા આવે છે માટે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. અસ્થિરતા ટાળું અને સ્થિરતા કરું એવા સગના વિકલ્પમાં અટકી જવું તે આત્માનો સ્વભાવ નથી આત્માના અખંડ સ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિનું જોર આપવાથી સંયમની નિર્મળ પર્યાય ઉઘટે છે. આત્માની નિર્મળ અવસ્થા ઉઘાડવામાં આત્માના કાયમીપણાનો આશ્રય છે સંયમની પર્યાય સ્થિરતા આદિ અનંતગુણનો પિંડ આખો આત્મા પડયો છે તેના આશ્રયે પ્રગટે છે પરંતુ સ્થિરતાની પર્યાયના આશ્રયે પણ સ્થિરતાની પર્યાય પ્રગટતી નથી.

હું અખંડ સ્વભાવે પરિપૂર્ણ છું તેવી ઝડા કરવાથી ગુણની નિર્મળ પર્યાય આવશે પણ અવસ્થા ઉપર લક્ષ સહી વિકલ્પ કર્યા કરશે તો અવસ્થા નિર્મળ થશે નહિ નિર્મળ અવસ્થા પ્રગટાવવાનો આશ્રય દ્રવ્ય છે અસ્થિરતાને ક્રમે ક્રમે ટાળીને સ્થિરતા થાય તે પણ આત્માનો અખંડ સ્વભાવ નથી અદર થોડી થોડી સંયમ પર્યાય વધતી જાય તેના ઉપર લક્ષ કરવાથી સંયમ ન પ્રગટે પણ અખંડ

દ્રવ્યના આશ્રયે સંયમ પ્રગટે છે, સંયમની ક્રમે ક્રમે પર્યાય વધતી જાય તેમાં કર્મની નિવૃત્તિની અધિક્ષા આવે છે માટે તે સંયમલક્ષિત્વ-સ્થાને આત્માને નથી. માર્ગજ્ઞાના ઘોલમાં સંયમનો ઘોલ આઠ્યો હતો તેમાં તે સંયમના છ ભેદની વાત હતી અને આ સંયમલક્ષિત્વ-સ્થાનમાં તે સંયમના ક્રમે ક્રમે વધતા પરિણામ લીધા છે, સંયમના સ્થાન તે અસંખ્યાતા પણ છે અને અનંત પણ છે. તે બધા સંયમના પ્રકાર ધાય છે ચૈતન્યની પર્યાયમાં, જડમાં થતા નથી પણ તે પર્યાય ઉપર લક્ષ મૂકતાં શગ આવે છે અને શગ છે તે વિકાર છે વિકાર છે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી માટે સંયમલક્ષિત્વસ્થાનો આત્માને નથી.

આ વિષય અપૂર્વ છે સૌ પોતે પોતાની કલ્પનાથી માનેલો ધર્મ માને પણ તેથી કાંઈ સાચો ધર્મ ધાય નહિ. નાના બાળકો લીંબોળીમાં ખરો આંબો માને તેથી કાંઈ લીંબોળીમાંથી આંબો ન ઉગે વસ્તુનો સ્વભાવ જેવો છે તેવો જાણ્યા વિના માને તેથી કાંઈ તેનું ફળ સાચું ન આવે. વસ્તુનો સ્વભાવ જેવો છે તેવો માને તે તેનું સાચું ફળ આવે.

હવે ૨૮ મો ઘોલ કહે છે. પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત, ખાદર, સૂક્ષ્મ, એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુર્વિન્દ્રિય, અને સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જેમનાં લક્ષણ છે એવાં જે જીવસ્થાનો તે બધાંય જીવને નથી.

પર્યાપ્તિના છ પ્રકાર હોય છે તેને લક્ષને આહાર લેવાય છે, ઘોલાય છે વગેરે છ પ્રકારો છે તે બંધમાં પૂર્ણપણે બંધાય તે પર્યાપ્ત અને અપૂર્ણપણે બંધાય તે અપર્યાપ્તિ.

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયરો અને વનસ્પતિ તે ખાદર પણ હોય અને સૂક્ષ્મ પણ હોય છે તેમાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વી પાણી અગ્નિ વાયરાના અને વનસ્પતિના જીવો તે લોકમાં બધે ઠેકાણે ભર્યા છે, એવા સૂક્ષ્મ શરીરમાં તું અનંતવાર જઈ આવ્યો છે તે રખડપટ્ટી

બધી તારી ભૂવને લઈને થઈ છે. એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અને સંજ્ઞી અસંજ્ઞી પર્યેન્દ્રિય જીવોમાં તું અનંતવાર જઈ આવ્યો છે, આત્મા જ્ઞાયકમૂર્તિ નિર્ભંગ જ્ઞાનનો ઘન છે તેને આ ચૌક પ્રકારના જીવસ્થાનો નથી તે જીવસ્થાનો કર્મના સંયોગને લઈને છે. માટે તે પુદ્ગલના પરિણામ છે આત્મામાં તે નથી.

હવે ઓગણત્રીશમો ઘોસ કહે છે. તેમાં ગુણસ્થાનત્વ સ્વરૂપ કહે છે. આત્માની પૂર્ણ નિર્ભંગ પર્યાય પ્રગટ થયા પહેલાં તેને ચૌક અવસ્થા હોય છે તેને ચૌક ગુણસ્થાન કહેવાય છે, તેમાં મેડીએ ચડવાત્વ ખરૂં પગથીયું ચોથેથી રાડ ધાય છે.

હવે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનત્વ સ્વરૂપ કહે છે, શરીર, મન, વાણી, શુભાશુભભાવ તેને પાતાના માને છે, અને પાતાના સ્વભાવને પાતાત્વ માનતો નથી પણ પરને પાતાત્વ માને છે તે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન છે. તે મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાન પણ આત્માત્વ સ્વરૂપ નથી.

સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી પાડા પડતાં દુષ્ટ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને પહોંચ્યો નથી વચમાં છે, તે અવસ્થાને સાસાદન ગુણસ્થાન કહેવાય છે, તે સાસાદન ગુણસ્થાને બહુ અદ્ય વખત અવસ્થા રહે છે જેમ કેરી કાળ ઉપરથી પડતાં નીચે જમીનને અડતાં જરા વાર લાગે, અને વચમાં જરા અદ્યકાળ રહે છે, તેમ સમ્યગ્દર્શનથી પડતાં મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાને પહોંચતા વચ્ચે કેરીની માફક જરા વાર લાગે તેટલો કાળ સાસાદન સમકીતનો છે તે કાળ બહુ જ અદ્ય છે તે સાસાદન ગુણસ્થાન પણ આત્માનો સ્વભાવ નથી.

ત્રીજા મિકા ગુણસ્થાનના પણ બહુ સૂક્ષ્મ પરિણામ હોય છે તેની સ્થિતિ પણ અન્તર્મુહૂર્તની છે તે મિથ્ય ગુણસ્થાનના પરિણામ સમ્યગ્મિથ્યાત્વરૂપ હોય છે તે ગુણસ્થાન પણ આત્માત્વ સ્વરૂપ નથી.

આત્મા પરિપૂર્ક જ્ઞાયક રૂપે એકરૂપે છે, આ રાગ-દ્વેષ આદિ વિકારો તે માફ સ્વરૂપ નથી, માફ તે પૂર્ણ ચિદાનંદસ્વરૂપ છે આત્મ

જ્ઞાન થોયે ગુણસ્થાને સમ્યક્દષ્ટિને હોય છે, પરંતુ આત્મું ભુલું જ્ઞાન હોવા છતાં પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયની, હિંસાની, કે આત્મક કીર્તિ વગેરેની આસક્તિ રળી નાહોય કારણ કે એટલી સ્વરૂપ સ્થિરતા પ્રગટી નથી તેથી હુણુ આસક્તિ ઉભી છે, તેથી ત્યાં અવિરતિપણું છે, માટે આ ગુણસ્થાનને થોયું અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ ગુણસ્થાન કહેવાય છે. તે સમ્યક્દર્શન પણ એક અવસ્થા છે તેથી તે અવસ્થાના આશ્રયે પાંચમું ગુણસ્થાન પ્રગટે તેમ બને નહિ. પર્યાયના આશ્રયે આગળ જવાય નહિ પણ વસ્તુના આશ્રયે આગળ જવાય છે. પર્યાય પૂરતો અખંડ આત્મા નથી માટે થોયું ગુણસ્થાન તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી.

હવે પાંચમું ગુણસ્થાન કહે છે. આત્મા વિજ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેમ જ્ઞાન થાય ત્યારે અનંતાનુભવી ક્યાય થોયે ગુણસ્થાને રળી જાય છે અને અહીં પાંચમે ગુણસ્થાને અપ્રત્યાખ્યાન ક્યાયની થોકડી રળી જાય છે આત્મા પરથી નિરાગો એવું જ્ઞાન થયા પછી હિંસાને અને પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયનેા અમુક અગે સહજ ત્યાગ થાય છે, આત્માના સ્વભાવનેા સહજ સ્નાહ લેતાં અમુક અંશે વિષય-ક્યાય અને હિંસાની આસક્તિ ઘટી જાય છે તેને પાંચમું ગુણસ્થાન કહેવાય છે, તે પાંચમું ગુણસ્થાન પણ એક અવસ્થા છે તે અવસ્થા દ્રવ્યના આશ્રયે પ્રગટે છે. અવસ્થા ઉપર લક્ષ આપતા તેા રાગ આવે છે અને રાગ તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી, માટે ગુણસ્થાન પણ આત્માનું સ્વરૂપ નથી, ગુણસ્થાનની પર્યાય થાય છે આત્મામાં, કાંઈ જડમાં થતી નથી પણ તે અવગ્યા પૂરતો આત્મા નથી અને તે અવસ્થા ઉપર લક્ષ આપતા રાગ આવે છે અને રાગ તે પરવસણવાળો ભાવ છે માટે પરનો છે તે અપેક્ષાએ પાંચમું ગુણસ્થાન તે આત્માને નથી તેમ કહ્યું છે.

હવે છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ કહે છે પ્રમત્તસંયત અને અપ્રમત્તસંયત એમ બે પ્રકારની મુનિની દશા હોય છે મુનિપણમાં

આહોલિંગમા તદ્દન નમનપણુ હોય છે, માતાએ જેવા જનમ્યા તેના હોય છે, એક પણ હુગડાનો તાણો-નાણો મુનિપણુમા હોતો નથી છઠ્ઠી ભૂમિમાએ મુનિ વર્તતા હોય ત્યારે શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયનો, ઉપદેશનો, આહાર લેવાનો વગેરે નિકલ્પ હોય છે, અને સાતમે અપ્રમત્ત ગુણ સ્થાને મુનિ વર્તતા હોય ત્યારે આત્માના નિર્વિકલ્પ અનુભવનો સ્વાદ લે છે, ચૈતન્ય ગાળો છૂટા પડીને પોતાના સ્વભાવનો અનુભવ કરે છે, આત્માના આનંદમા બહારનો કોઈ પણ જાતનો ખ્યાલ હોતો નથી, તે રીતે સ્વરૂપધ્યાનમા લીન હોય ત્યારે મુનિને સાતમુ ગુણસ્થાન હોય છે, તેવી રીતે મુનિ ક્ષણમા અપ્રમત્ત અને મણુમા પ્રમત્ત એમ હબરોનાર આનંદ કરે છે આ મુનિપણુની અતર દશા છે, ઘડીમા પ્રમત્તમા આવે ત્યારે ઉપદેશ આપનાનો વિકલ્પ આવે, મહામત્ત ચોખા પાણુ તેમ વિકલ્પ આવે, આહાર પાણુ શુદ્ધ લઈ તેમ પણ વિકલ્પ આવે તેમ ક્ષણવાર બહાર રહી વર્ણી પાછા અપ્રમત્ત ધ્યાનમા નિર્વિકલ્પ આનંદમા મૂને છે આ રીતે મુનિદશામા સ્વરૂપ ધ્યાન વિશેષ હોય છે, કેનજ્ઞાન લેનાની નજીકતા વર્તે છે મુનિપણુ તે કેનજ્ઞાન લેવાનું સાક્ષાત્ કારણુ છે છઠ્ઠું ગુણ સ્થાને પ્રત્યાખ્યાનાન-શ્લીય ચોકડીનો અભાન થાય છે છઠ્ઠું અને સાતમુ ગુણસ્થાન તે બન્ને અનસ્થા છે પણ અનસ્થા તે આત્માનું અખડસ્વરૂપ નથી અનસ્થા ઉપર દષ્ટિ મૂકનાથી અનસ્થા પ્રગટતી નથી પણ અખડ દ્રવ્યસ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ મૂકનાથી પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત મુનિપણુની અનસ્થા પ્રગટે છે પ્રમત્ત અપ્રમત્તની અનસ્થા પ્રગટી તેમા કર્મના અભાવની અપેક્ષા આવે છે માટે તે નિરપેક્ષ આત્માનું સ્વરૂપ નથી એટલી નિરપેક્ષ દષ્ટિના વિષયમા એના પર અપેક્ષાના ભેદ વાગુ પડતા નથી માટે ગુણસ્થાન તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી કેનજ્ઞાનની પૂરી પર્યાય પ્રગટાનામા આવે તે પહેલા મુનિ પણુની સાવકદશા વચ્ચે આવે ખરી, ગુણસ્થાનની બધી પર્યાય આત્મામા થાય ખરી, અને ગુણસ્થાન તે ચૈતન્યની અનસ્થામા થાય છે જડમા થતા નથી તેા પણ તે અનસ્થાના ભેદ ઉપર ચક્ષુ

આપનાં રાગ આવે છે અને રાગ તે વિકાર છે, વિકાર છે તે પર-
નિમિત્તે ચૈતન્યની પર્યાયમાં થાય છે, પર નિમિત્તે થાય છે માટે તેને
પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે. ચૌદ ગુણસ્થાન છે એમ કહીને આચાર્ય
દેવે જૈનગાસનનો આખો વ્યવહાર હિસો રાખ્યો છે, સર્વજ્ઞ ભગવા
નનો કહેલો આવો અપૂર્વ વ્યવહાર ખીલે ક્યાંક નથી એમ બતા-
વ્યું છે ગુણસ્થાન કહીને ગુણસ્થાનની પર્યાય વચ્ચે આવે છે તેમ
કહી વ્યવહાર બતાવ્યો છે અને તે પર્યાય આત્માના અખંડ સ્વરૂપની
દૃષ્ટિના વિષયમાં નથી એમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યો છે. દૃષ્ટિ તે
ગુણસ્થાનના ભેદને સ્વીકારતી નથી માટે ગુણસ્થાનને પુદ્ગલના
પરિણામ કહ્યા છે.

આઠમા અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનમાં ધ્યાન ઘણું જ વિગ્રેય હોય
છે, અહારણુ લક્ષ ત્યાં પણ હોય નથી, પરિણામની નિર્મળાદારા હોય
છે તે ગુણસ્થાને નિર્મળ પરિણામની બે બાતની વારા હોય છે એક
ધારા કપાયનો મૂળમાંથી ક્ષય કરે છે તેને ક્ષયક્રેણી કહેવાય છે, અને
બીજી વારા કપાયને ઠારે છે એટલે કે ઉપગમ કરે છે તેને ઉપગમ-
ક્રેણી કહેવાય છે, તે આઠમા ગુણસ્થાનની ક્ષયક્રેણી અને ઉપગમ
ક્રેણીની અવસ્થા પૂરતો અખંડ આત્મા નથી તે ગુણસ્થાન છે તે
લેહણુ લક્ષણ છે અલેહ આત્માનું લક્ષણ તે નથી. ગુણસ્થાનના ભેદ
ઉપર લક્ષ મૂકતાં રાગ આવે છે માટે ગુણસ્થાન તે આત્માનું
સ્વરૂપ નથી.

નવમું અનિવૃત્તિકરણગુણસ્થાન છે. અનિવૃત્તિ એટલે નિર્મળા
પરિણામનીવારાએ ચડતાં ચડતાં પાછા ન પડે. ત્યાં પણ નિર્મળા
પરિણામની બે ધારા હોય છે, એક વારા કપાયને મૂળમાંથી ઠારે તે
ક્ષયક્રેણી કહેવાય છે અને એક કપાયને ઠારે તે ધારાને ઉપરામધારા
કહેવાય છે. નવમું ગુણસ્થાન તે પણ એક અવસ્થા છે માટે તે
આત્માનું અખંડ સ્વરૂપ નથી.

દશમું સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાન છે. ત્યાં સૂક્ષ્મ લોભનો જરીક

ઉદય હોય છે. આ ગુણસ્થાને વીતરાગતાની નિર્મળતા ઘણી હોય છે, ધ્યાનની વિશેષતા ઘણી હોય છે પણ સૂક્ષ્મ ઝેરલે ઝીણા અને સંપરાય ઝેરલે કપાયનો અધુદ્ધિપૂર્વક ઉદય હોય છે. દરામું ગુણસ્થાન તે પણ એક અવસ્થા છે તે અવસ્થા અખંડ વસ્તુ ઉપર દષ્ટિ મૂકવાથી પ્રગટે છે પણ અવસ્થા ઉપર લક્ષ મૂકવાથી તે રાગ આવે છે, રાગ તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી ગુણસ્થાન તે એવું લક્ષણ છે અભેદ આત્માનું તે સ્વરૂપ નથી માટે ગુણસ્થાન તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી.

અગીયારમું ઉપસાંતમોહ ગુણસ્થાન છે તે ગુણસ્થાને પરિણામમાં વીતરાગતા હોય છે અને કપાયો તદન ઉપસાંતમોહ હોય છે તે ઉપસાંતમોહ ગુણસ્થાન પણ એક અવસ્થા છે, અવસ્થા છે તે એવું લક્ષણ છે અભેદ આત્માનું લક્ષણ તે નથી માટે ગુણસ્થાન આત્માનું સ્વરૂપ નથી. તે બધી ગુણસ્થાનની પર્યાય ધાય છે ચૈતન્યની અવસ્થામાં જડમાં કંઈ ગુણસ્થાનની અવસ્થા થતી નથી પણ તે ગુણસ્થાનના ભંગમાં પર નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે તેથી તેને પરના કહ્યા છે.

બારમું ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાન છે તે ગુણસ્થાને જેવી છે તેથી નિર્મળ વીતરાગદરા પ્રગટે છે અને મોહનો સર્વથા મૂળમાંથી ક્ષય ધાય છે. આ ગુણસ્થાને આવેલો પાછો પડે જ નહિ, અંતમુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન લીધે જ મૂટકો કરે. આ ગુણસ્થાન પણ એક અવસ્થા છે માટે તે અભેદ આત્માનું લક્ષણ નથી.

તેરમું સધોગીકિવળી ગુણસ્થાન છે. આ ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન પ્રગટે, સમસ્ત ત્રણકાળ ત્રણલોકને હસ્તામળની પડે જાણે કેવળજ્ઞાન અવસ્થા સહિત જે દેહધારીપણે હોય તેને સધોગીકિવળી કહેવાય છે. મહાવીરસગત્રાન પણ કેવળજ્ઞાન અવસ્થાએ દેહધારીપણે વિચરતા હતા ત્યારે તે પણ સધોગીકિવળી અવસ્થાએ હતા અત્યારે મહા વિરોદ્ધીતમા ત્રિલોકનાથ તીર્થ દર શ્રી સીમપર ભગવાન દેહધારીપણે

કાકાન બિચારુ સંહારને તે સમયાગી દેવળી અવસ્થાએ છે તે કેવળમનુ-
 વણ એક અવસ્થા છે તે કેવળપર્યાય મરતો હ્યારામાત્રથી. કેમકે
 પર્યાય તે સાદિઅનંત છે આત્મા તે અનાદિઅનંત છે માટે કેવળ
 પર્યાય પણ એકું લક્ષણ છે અભેદ આત્માનું તે લક્ષણ નથી માટે
 ગુણસ્થાન તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી. આ તેરમું ગુણસ્થાન જોગના
 કંપને લેને છે અને કંપન તે વિકાર છે અને વિકાર તે પુનઃકલના
 પરિણામ છે તે અપેક્ષાએ તેરમું ગુણસ્થાનને પુનઃકલના પરિણામ કહ્યા છે.

ચોદમું અથાગી દેવળી ગુણસ્થાનનું અર્થસૂચક વચન કીયાનું
 યોગનું કંપન થાલી જાય છે તે ગુણસ્થાને જ્ઞાન, ક્રોધ, મોહ, અહમ્કાર, માનસ
 પ્રાંચ અક્ષર, બોલાય તેલો કાણુદેહલી સ્થિતિ રહે છે, તે ગુણસ્થાન
 પણ એક નિકારી અવસ્થા છે. ચોદમે ગુણસ્થાને જોમના સંસ્કાર રહે
 છે અને જોમના સંસ્કાર તે વિકાર છે અને વિકાર તે પુનઃકલના પરિ-
 ણામ છે માટે તે અપેક્ષાએ ચોદમાં ગુણસ્થાનને પણ આચાર્ય દેવે
 પુનઃકલના પરિણામ કહ્યા છે. ચોદે ગુણસ્થાનની અવસ્થા તે જોમનું
 લક્ષણ છે, અભેદ આત્માનું તે લક્ષણ નથી. ગુણસ્થાન તે ચેતન્યની
 પર્યાયમાં ધાય છે જડની પર્યાયમાં થતાં નથી, પરંતુ તેના ભેદ ઉપર
 લેક્ષ મૂકતાં શાગ આવે છે શાગ સિ આત્માની પર્યાયમાં ધાય છે પણ
 આત્માનું સ્વરૂપ નથી, શાગ તે પર નિમિત્તે થતાં વિદ્યાર છે પર
 વસણુધાનો ભાવ છે માટે તે પર છે માટે ગુણસ્થાનની પર્યાયના એક
 પણ પુનઃકલના પરિણામ છે તેમ કહ્યું છે અખેડ વસ્તુદષ્ટિ તે ગુણ-
 સ્થાનના ભેદને સ્વીકારતી નથી માટે તેને પુનઃકલના પરિણામ કહ્યા
 છે. આચાર્ય દેવે ગુણસ્થાન જોમના લક્ષણ છે એમ કહ્યું તે ગુણસ્થાન
 છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે, કોઈ કહેવું શાયકે ગુણસ્થાન જોગે કુંદ
 છે જ નહિ તે તેને કહે છે કે સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલો જીનશાસનને
 ગુણસ્થાન જોગેના વ્યવહાર છે, આવો અખૂવ, વ્યવહાર પીજે, કયાંઈ
 નથી એમ સિદ્ધ કરી વ્યવહાર-વતાવ્યો છે, પરંતુ તે ભેદ ઉપર લેક્ષ
 આપતાં શાગ આવે છે, અને અભેદ આત્માનું તે લક્ષણ નથી, માટે

ગુણસ્થાન તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી એમ કહીને પરમાર્થ બતાવ્યો
 ૭ ભેદ ઉપરથી દષ્ટિ ઉપાડીને અભેદ ઉપર દષ્ટિ મૂકવાનું કહ્યું ૭

આ બધા બોલમાં 'લક્ષણ છે' એવા શબ્દો આચાર્ય દેવે
 કહીને જૈનશાસ્ત્રનો આજો વ્યવહાર ઉભો રાખ્યો છે તે વ્યવહાર ન
 માને તે મહા મિથ્યાત્વી છે. ગુણસ્થાન વગેરે લક્ષ્ય છે અને તેના
 ભેદ તે લક્ષણ છે તે ભેદ છે ખરા, પરંતુ અખડ વસ્તુની દષ્ટિ તે
 ભેદને સ્વીકારતી નથી તે ભેદ ઉપર નિ મૂકતાં નિર્ભળ પર્યાય
 ઉઘડતી નથી, તે ભેદ પૂરતું અખડ આત્માનું સ્વરૂપ નથી તેમ
 કહીને આચાર્ય દેવે પરમાર્થ બતાવ્યો ૭

શ્રીદે ગુણસ્થાન મોહ અને જોગના કારણે ઉત્પન્ન થયા છે માટે
 તે પુદ્ગલના પરિણામ ૭ એમ આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રે તો કહે છે, પણ
 ગોમતસારે જેવા વ્યવહારનયના શાસ્ત્રોમાં પણ શ્રીદે ગુણસ્થાન તે
 મોહ અને જોગના કારણે ઉત્પન્ન થયા છે, તેમ કહ્યું છે, મોહ અને
 જોગ વિકાર છે અને વિકાર તે આત્માનો સ્વભાવ નથી માટે ગુણ-
 સ્થાન પુદ્ગલના પરિણામ છે

ગુણસ્થાનમાં જે નિર્ભળ પર્યાય થાય ૭ તે તો ચેતન્યમાં
 ધાતામાં ભળે છે ચેતન્યમાં અભેદ થાય છે, તે નિર્ભળ પર્યાયને
 પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા નથી, પણ ગુણસ્થાન તે મોહ અને જોગના
 કારણે ઉત્પન્ન થાય છે, તે અપેક્ષાએ ગુણસ્થાનને પુદ્ગલના પરિણામ
 કહ્યા છે

કોઈ કહેશે કે આવી વાત કેમ સમજાય? પણ ધીરા થઇને
 જોવું નથી, વિચારવું નથી, અને માત્ર ન સમજાય ન સમજાય તેમ
 કહેવું છે, પણ અરે આપુ! આ તત્ત્વ નહિ સમજી તો બાહરા ક્યાં?
 તણ તણારી ક્યાં? ચોરાશીના રણમાં કોઈરા તો પણ તારી રાડ કોણ
 સાબળશે? અરે બાપલા! આવા મોઘા મગુબ્ધપણા પામ્યા અને
 સત્તા શરણા જે ન લીધા તો અર્નતકાળે આવા ટાણાં મળવા

મુશ્કેલ છે આ મનુષ્યપણું પામ્યો અને પચરંગી દુનિયા દખી ત્યાં રાજી રાજી થઇ ગયો, ઉપર બેસે બહુનમાં અને નીચે બેસે સહુનમાં, અમુક જાનના કોટ પહેરે અને બેસે મોટરમાં, મોટરનું ચક્રકું હાથે ફેરવતો હોય ત્યારે જોકે ક્યાં જાય સાહેબનો રંગ ! પણ જાણ બાપુ ! જે સતના શરણાં ન લીધાં તે કોઇ તને શરણુ થાય તેમ નથી, તે સહુન તે શરણુરૂપ નથી પણ કુટુંબી જનો પણ શરણુરૂપ નથી અરે ! આ નજીકમાં રહેલુ શરીર કે જેને માટે તું ચાવીચે કલાકનો ઢાઇમ આપે છે તે પણ તને શરણુરૂપ નથી પુણ્યના પરિણામ પણ તને શરણુ-રૂપ નથી અરે ! નિર્મળ અવસ્થા ઉપર લક્ષ આપવું તે પણ શરણુ નહિ થાય પરંતુ અખડ પૂર્ણ દેવભાવનું શરણુ લે તે પૂરામાંથી શરણુ આવશે. કેવળ પર્યાય ઉપર લક્ષ આપવાથી પણ કેવળ પર્યાય પ્રગટતી નથી પણ આખા દ્રવ્ય ઉપર મીઠ માંડવાથી કેવળ પર્યાય ઉઘડી જાય છે, સિદ્ધ પર્યાય પ્રગટી જાય છે આચાર્યદેવે જ્ઞાનભુત્રીશ બોલ્યું હતીને અપૂર્વ વાત કરી છે દ્રવ્ય ઉપર મીઠ માંડવાની અપૂર્વ વાત કરી છે અનંતકાળના પરિણમણના ભૂક્ષા કરી અનંત આનંદ પ્રગટાવવાની અર્થિત્ય વાત કરી છે. આચાર્યદેવ કહે છે કે આખા દ્રવ્ય ઉપર મીઠ માંડવાથી સાચા રસ્તા નીકળવાના, બાકી કોઈ પ્રકારે રસ્તા નીકળવાના નથી.

૨૦૦૦, કારતક સુદ ૮ શુક

૫૫ ગાથા પુરી થઈ હુવે તે જ અર્થેનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે:-

(સાધિની)

ઘર્ણાયા વા રાગમોહાદયો વા

મિત્રા માત્રાઃ સર્વે પ્વાસ્ય પુંસઃ ।

તેનૈવાંતસ્પત્તઃ પશ્યતોઽમી

નો દૃષ્ટાઃ સ્યુદ્દમેક પરં સ્યાત્ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ:-જે વર્ણાદિક અથવા રાગમોહાદિક ભાવો કહ્યા તે બધાય

તત્ત્વ જ સમ્યક્દષ્ટિને દેખાય છે, અખંડ પરિપૂર્ણ તત્ત્વ ઉપર દષ્ટિ મૂકતાં કેવળજ્ઞાન પર્યાય અને સિદ્ધ પર્યાય પ્રગટે, પણ તે અવસ્થા ઉપર લક્ષ મૂકતાં અવસ્થા પ્રગટે નહિ.

જ્ઞાની એટલે ભગવાનનો ભક્ત, ભગવાનનો દાસ, તેને એક સર્વોપરી તત્ત્વ જ દેખાય છે, અંતર એકાગર સ્વરૂપ એજ માર્ગ જ્ઞાન, એજ માર્ગ દર્શન, એજ માર્ગ ચારિત્ર, એજ માર્ગ સુખ, એમ ભગવાનના ભક્તને એક સર્વોપરી તત્ત્વ જ દેખાય છે, સમ્યક્દષ્ટિને અંતર્દષ્ટિથી જોતાં જ્ઞાનર્ષિમ ચેતન્ય જ એક સર્વોપરી તત્ત્વ દેખાય છે સાવક સ્વભાવ-અતર લીનતા જેને ધાય તે જ ભગવાનની ભક્તિ છે તે જ ભગવાનનો દાસ છે. અંતરમાં જ્યારે ન ઠરી રાગય ત્યારે અશુભભાવ ઠાળવા શુભભાવ આવતાં ગુણનું ખડ્ડુમાન આવતા દેન, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિ વગરેમાં જોડાય છે, પૂજા, પ્રત, દયા વગરે શુભ ભાવોમાં જ્ઞાની જોડાય ખરા, પણ અંદર અકૃત્રિમ ચેતન્ય સ્વરૂપ સાધ્યત છે તેમાં કૃત્રિમ ભાવો નના નવા ધાય છે તે ચેતન્યનું સ્વરૂપ નથી એવી અંતર્દષ્ટિ રાખીને જોડાય છે

અંતર્દષ્ટિવડે આત્માની ઝાળખાણ કર્યા વગર કોઈને ઘાન આપી દે તો પણ ધર્મ ધાય નહિ, માનાદિનો કાંઈ ભાવ ન હોય અને શુભભાવ હોય તો પ્રુણ્ય બંધાય પરંતુ આત્માના ભાન વગર યથાર્થ વૃજ્ઞા તૂટે જ નહિ પરને મેં ચીજ આપી છે એવું ધણીપણું રાખીને એટલે કે એ ચીજ મારા તામાની છે હું એનો વણી છું એટલે હું અને એ બન્ને એક છીએ એવી દષ્ટિ વડે યથાર્થ વૃજ્ઞા વૃત્તી નથી, યથાર્થ વૃજ્ઞા વૃત્તી ક્યારે કહેવાય ? પર ચીજ તે મારા તામાની નથી, હું એનો ધણી નથી એક રાગનો અંશ પણ મારો સ્વભાવ નથી, અનંત સતોત મારું સ્વરૂપ છે, પર તે હું નથી, રાગ તે હું નથી વીતરાગ સ્વરૂપ હું છું એવું ભાન થયા પછી યથાર્થ વૃજ્ઞા વૃત્તે છે

પરમાર્થનય અસેદ જ છે તેથી તે દષ્ટિથી જોતાં ભેદ નથી

દેખાતો, તે નયની દષ્ટિમાં પુરુષ ચૈતન્યમાત્ર જ દેખાય છે માટે તે બંધાય વર્ણાદિક તથા રાગાદિક ભાવો પુરુષથી વિત્ર જ છે.

આત્માને રાગવાળો જાણવો તે વ્યવહારનય છે, એકત્રો ચૈતન્યસ્વભાવ શુદ્ધ છે તેમ જાણવું તે પરમાર્થનય છે. આત્મામાં શરીર વાણી મન તો નથી પણ કણે કણે રાગ-દ્વેષની અવસ્થા થાય તેને પણ પરમાર્થદષ્ટિ સ્વીકારતી નથી. ચૈતન્ય અભેદ ધાતુ તેમાં રાગ-દ્વેષ તો નથી પણ આવકપણાની અવસ્થા, મુનિપણાની અવસ્થા, કેવળની અવસ્થા ને સિદ્ધ અવસ્થા તે બધી અવસ્થાના ભેદો પરમાર્થદષ્ટિ સ્વીકારતી નથી, 'ચૈતન્ય ધાતુ તો ચૈતન્ય જ છે' 'તે છે તે છે' તેમાં અવસ્થાના ભેદો પરમાર્થદષ્ટિ સ્વીકારતી નથી.

જેમ સોતું તે સોતું છે તેમ લક્ષમાં લેતાં તેના આકાર તેમાં આવી જાય છે, તેમ એક અભેદ ચૈતન્ય ધાતુ તો ચૈતન્ય જ છે, પાતાના અસ્તિત્વપણે સ્વતઃસિદ્ધ જેમ છે તેમ છે એમ સ્વીકારતાં બધી પર્યાયના આકાર તેમાં અભેદપણે સમાઈ જાય છે. આ પરમાર્થ-દષ્ટિનો ત્રિપય છે ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરદેવે ભેદ અભેદવું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ વર્ણવ્યું છે.

આ વર્ણવી માંડીને શુદ્ધસ્થાન પર્યંત જે ભાવો છે તેનું સ્વરૂપ વિશેષતાથી જાણવું હોય તો ગામ્મદસાર આદિ ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવું, તે વ્યવહાર શાસ્ત્રોમાં વ્યવહારની વાત ઘણી હોય છે. ૫૦ થી ૫૫.

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે જે આ વર્ણાદિ ભાવો અવના નથી તો અન્ય સિદ્ધાંત ગ્રંથોમાં 'તે અવના છે' એમ કેમ કહ્યું છે ?

જે શાસ્ત્રોમાં કર્મના નિગિતની અપેક્ષાવાળી વાત મુખ્યતાએ હોય તે વ્યવહારનયના શાસ્ત્રો કહેવાય અને આત્માના પરમાર્થ-સ્વરૂપની વાત જે નાં મુખ્યપણે હોય તેને નિશ્ચયનયના શાસ્ત્રો કહેવાય. આત્માની

જ્ઞાવનારે, પુણ્ય-પાપ, સ્વર્ગ, નર્ક

એ બધું જણાવનારા વ્યવહારનયના શાસ્ત્રો છે અશુદ્ધઅવસ્થા આત્મામાં થાય છે ખરી પણ તે અભૂતાર્થ છે, આત્માને સ્વભાવ નથી માટે અભૂતાર્થ કે પર્યાય થાય છે તેને જણાવનારી નય તે વ્યવહારનય છે અને તેને જણાવનારા શાસ્ત્રો તે વ્યવહારનયના શાસ્ત્રો છે પરંતુ નિમિત્તની અપેક્ષાના જે ભેદ પડે તેને ગોણ કરી એકલુ અભેદ આત્માનું સ્વરૂપ જણાવનારી નય તે પરમાર્થનય છે તેને બતાવનારા શાસ્ત્રો તે પરમાર્થનયના શાસ્ત્રો છે પરમાર્થદૃષ્ટિથી નિર્મળ અવસ્થા પ્રગટે અને મુક્તિ થાય

શિષ્યના પ્રશ્નની ઉત્તરરૂપ ગાથા કહે છે

વ્યવહારેણ દુ એદે જીવસ્સ હવંતિ વણ્ણમાદીયા ।
ગુણઠાપંતા ભાવા ણ દુ કેઈ ણિચ્છયણયસ્સ ॥૫૬॥

અર્થ:—આ વર્ણથી માડીને ગુણસ્થાન પર ત ભાવો મહેવામા આવ્યા તે વ્યવહારનયથી તે ભવના છે (માટે સૂત્રમા ક્ષ્યા છે), પરંતુ નિશ્ચયનયના મતમા તેમનામાના કોઈ પણ ભવના નથી

આ રંગ, ગંધ, રસ ને સ્પર્શથી માડીને ગુણસ્થાનપર્યંતનાભાવો વ્યવહારનયથી આત્માના છે, જેમ પાણીને કલશો કહેવાય છે તે વ્યવહાર છે પિત્તગના કળશો સાથે પાણીને સબ્ધ છે તેટલો વ્યવહાર છે પણ કળશો તે પીત્તગને જ હોય, પાણીને કળશો હોય જ નહિ માટે નિશ્ચયદૃષ્ટિથી જુઓ તે કળશો પિત્તગને જ છે, એવી રીતે વર્ણાદિક ભાવો અને ગ્રાહ્યાદિક ભાવોને આત્મા સાથે પર્યાય પૂરતો સમ્બંધ છે, તે અપેક્ષાએ તે ભાવો આત્માના છે એમ વ્યવહારનયથી કહેવાય, પરંતુ આત્માના સ્વભાવની દૃષ્ટિથી જુઓ તે

વર્ણાદિક ગુણસ્થાનાંત ભાવો ભવના વ્યવહારથી,
પણ કોઈ એ ભાવો નથી આત્માતણા નિશ્ચયથી. ૫૬.

તે કોઇ ભાવો આત્માના નથી માટે નિશ્ચયનયથી તે ભાવો આત્માના નથી

આહીં વ્યવહારનય પર્યાયાશ્રિત હોવાથી સંકેદ રૂઢ બનેલું વસ્ત્ર જે કસુબા વડે રંગાયેલું છે એવા વસ્ત્રના ઔપાધિક ભાવ (લાલ રંગ) ની જેમ, પુદ્ગલના સયોગવશે અનાદિ કાળથી જેના બધ પર્યાય પ્રસિદ્ધ છે એવા જીવના ઔપાધિક ભાવ (વર્ણાદિક) ને અવલખીને પ્રવર્ત્તો ધકો, (તે વ્યવહારનય) ખીજના ભાવને ખીજનો કહે છે.

લુગડુ ધોણુ છે તે ધોળા લુગડાને ધોણુ જ જાણવું તે સાચી દષ્ટિ છે પણ તે લુગડાને રંગાયેલુ જાણવું કે આ લુગડું કસુબાના રંગવાણુ છે એમ જાણવું તે વ્યવહારનય છે, કારણ કે ધોળા લુગડાને રંગની ઉપાધિવાણુ જાણવું માટે તે વ્યવહારનય છે કારણ કે ખરેખર તે લુગડાનું સ્વરૂપ નથી માટે તે પર્યાયાશ્રિત વ્યવહાર છે, લુગડામા કસુબાનો રંગ છે તે ઔપાધિક ભાવ છે લુગડાનો સહજ સ્વભાવ નથી જાણ્યોને વ્યવહાર નિશ્ચયમા મુજબજુ થાય છે પણ તેવુ યથાર્થ જ્ઞાન કરે, જેમ છે તેમ અધિક્ષા સમજે તો મુજબજુ રખી જાય એવુ છે

આત્માનો સ્વભાવ તો પરમાત્મા જેવો છે, ધોળા વસ્ત્ર જેવો શ્યામો નિર્ગળ શુદ્ધ છે કસુબાની ઉપાધિથી ધોળા લુગડામા જેમ રંગ ચડી ગયો છે, તેમ આત્મામા કર્મની ઉપાધિનો રંગ ચડી ગયો છે પણ એ રંગ ક્ષણિક છે, કાયમનો રંગ નથી કૃત્રિમ રંગ છે, વર્તમાન પૂરનો રંગ છે, આત્માનો તે સ્વભાવ નથી અનાદિ સયોગવશે એ બધ પર્યાય પ્રસિદ્ધ છે, બધ પર્યાય પ્રસિદ્ધ છે તેનું કારણ એ છે કે અજ્ઞાનીની દષ્ટિ બધ ઉપર જ છે માટે પ્રસિદ્ધ કહ્યો છે, પણ તે બધપર્યાય સયોગવશે છે, આત્મામાં ગરી ગયો નથી સબધને લાને પ્રસિદ્ધ છે આત્માનો સ્વભાવ નથી. હું ઠાર છુ, હું મનુષ્ય છુ, હું સ્ત્રી છુ, હું પુરુષ છુ. હું નયુસક છુ તેવો તે સયોગ વશે ધતો ઔપાધિકભાવ છે, ઔપાધિકભાવને અવલખીને પ્રવર્ત્તો વ્યવહારનય ખીજના ભાવને ખીજનો કહે છે

હું રાગી છું. હું દ્રેષી છું એમ જડના સયોગે થતા ઔપાધિ-
ભાવ પ્રસિદ્ધ છે એ રીતે અનાદિકાળથી જ એ પર્યાય પ્રસિદ્ધ છે.
લુગડાના રંગમાં ને આત્માના કર્મના સયોગમાં એટલો ફેર છે કે
લુગડાને કસુંમાનો નવો રંગ ચડાવવો પડે અને કર્મના સયોગ
તો અનાદિ કાળથી છે, આત્મા લુગડાની જેમ પહેલા નિર્મળ હતો
ને પછી કર્મના રંગ લાગ્યો તેમ નથી, પણ આ શરીર તે હું, રાગ
તે હું, યોહું છું હું, ચાહું છું હું. તે સિવાય બુદ્ધે આત્મા વળી
ક્યા હશે? આવી ભ્રાંતિ અનાદિકાળથી છે, સયોગવશે છે એટલે
સયોગને પાતે વશ થઈ ગયો છે, પણ કર્મના સયોગે પરાણે આત્માની
પર્યાયને અશુદ્ધ કરી નથી; રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક કરીને અનાદિકાળથી
સયોગને તામે પાતે થયો છે. પરવશુએ પાતાને તામે કર્યા નથી.
વડ અને બીજામાં પહેલું વડ કે પહેલું બીજા એવું કાંઈ છે નહિ
અનાદિકાળથી બન્ને સાથે જ છે, ખાલુમાંથી સોવું ને પત્થર બને
ભેગા નીકળે છે એમ આત્મા અનાદિકાળથી સયોગ વશે અવસ્થામાં
બંધથી પ્રસિદ્ધ છે.

રાગ દ્વેષ, શરીર, મન, વાણીવાણી આત્માને કહેવાય છે તે
પરની ઉપાધિને લગ્ને વ્યવહાર કહેવાય છે, જેમ લુગડું રંગવાણું
કહેવું તે પરનો ઉપાધિભાવ છે, વસ્ત્રનો ખરો સ્વભાવ નથી તેમ રાગ-
દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ ભાવ આત્માના કહેવા તે પરની ઉપાધિ રાખીને
પ્રવર્તે છે પણ પાતાના સ્વભાવને અવગળીને પ્રવર્તતા નથી, માટે
વ્યવહાર છે તે બીજાના ભાવને બીજાનો કહે છે, એટલે કે રાગ દ્વેષ
તે સયોગીભાવ છે કર્મના નિમિત્તે થતા ભાવ છે તે ભાવને બીજાના
એટલે આત્માના કહેવા તે વ્યવહારનય છે, વ્યવહારનય કહે તે રીતે
વસ્તુવું ખરું સ્વરૂપ નથી

શાસ્ત્રમા વ્યવહારવું એવું વર્ણન આવે છે તે એવા પાપ
કર્યાં કે તે નરકમાં ગયો, ચારગતિમાં પરિભ્રમણ કર્યું ત્યાં તે એવી
પ્રતિકૂળતા પામ્યો કે તારા દુ.ખ રૂપીને બીજાને પણ રોજાં આપ્યા,

અને કોઈવાર પુણ્યથી મોટા રાગ થયો, અજીવે રૂપીયા કમાણો, કોઈવાર દેવમાં ગયો ત્યાં અનુકૂળ સામગ્રી પામ્યો, વગેરે એવું વ્યવહારનું વર્ણન શાસ્ત્રમાં ઘણું આવે છે પણ તે નિમિત્ત તરફની વાત છે. આત્માના મૂળ અસલ સ્વભાવ તરફની તે વાત નથી. જેમ રંગને લુગડાનો રંગ કહેવો તે ખરી દૃષ્ટિ નથી, ખરી રીતે તે રંગ લુગડાનો છે નહિ, વ્યવહારથી અવસ્થામાં રંગ લાગ્યો છે ખરો, વ્યવહાર તદ્દન ખોટો છે એમ નથી, વિકાર જો વ્યવહારથી પણ આત્મામાં ન થયો હોય તો વિકારનો નિષેધ કરીને આત્માને જીવે બતાવવાનું પણ રહે નહિ માટે વ્યવહાર છે ખરો. જેમ લુગડાનો રંગ લુગડામાંથી ઉગ્યો નથી પણ ક્યાંકથી ચોંટ્યો છે, તેમ આત્મામાંથી વિકાર ઉગ્યો નથી પણ પર નિમિત્તે થયો છે માટે તે આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી પણ પરની ઉપારિ છે. પુણ્ય-પાપના ભાવ જો આત્મામાં ન થયા હોય તો આ ભાવ તારા નથી એમ કહેવાનું પણ ક્યાંથી રહે ? માટે વ્યવહારે તે ભાવો આત્મામાં થયા છે પણ તેના તે સ્વભાવ નથી માટે પરના કહ્યા છે. જો ભાઈ ! આ રાગ-દ્વેષ થાય છે ખરા પણ તે તારું સ્વરૂપ નથી.

સંસાર તો આત્માની અવસ્થામાં છે બાવડી છાકરાં તે સંસાર નથી પણ તે પર પદાર્થને પીતાના માનવા તેવી અરૂપી વિકારી અવસ્થા તે સંસાર છે. અવસ્થા દૃષ્ટિએ આત્માની પર્યાયમાં સંસાર છે આત્માના મૂળ અસલ સ્વભાવમાં વસ્તુ દૃષ્ટિએ સંસાર નથી.

ધ્યાન રાખે તો બાળક પણ સમજી શકે તેવી વાત છે, પીતાના ઘરની વાત છે પણ ધર્મને જીવે ઘણાં ગૂંચવણ ગયો છે છતાં પણ સમજે તો પીતાના ઘરની વાત છે.

હાથીને બે પ્રકારના દાંત હોય છે, એક દાંત મોટા લાંબા હોય છે અને બીજા દાંત અંદરના ચાવવાના ઝીણા હોય છે. બહારના દાંત, ઉપરનો શણગાર કરવાના કામમાં આવે, ખોળા ચાવવાના કામમાં આવે, પણ તે ચાવવાના કામમાં ન આવે, ચાવવા માટે

તો અંદરના ઝીણા દાંત છે તે કામમાં આવે, એમ ચૈતન્ય ભગવાન આત્મામાં કર્મના નિમિત્તે પુણ્ય-પાપના ભાવ જે મોટા મોટા બહારથી દેખાય તે આત્માની શાંતિમાં કામમાં ન આવે, પણ બહારમાં વાતો કરવામાં અને ભવ કરવાના કામમાં આવે, અને અનુકૂળતા-પ્રતિ-કૂળતા મળવાના તથા શરીર વાણી મનના ખોળા ચડાવવાના કામમાં આવે, પણ ચૈતન્યતત્ત્વનું મૂળ સ્વરૂપ તેત્રું નથી તે બધી પરની ઉપાધિ છે તેના આશ્રયે સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર થાય તેમ નથી; જેમ હાથીના ઝીણાં દાંત ચાવવાના કામમાં આવે તેમ આત્માને જે સંપૂર્ણ અખંડ સ્વભાવ છે તેની પ્રતીત કરવાથી આત્માની શાંતિ પ્રગટ કરવાના કામમાં આવે.

નિશ્ચય એટલે સાચું અને વ્યવહાર એટલે આરોપ, ખરેખર પરાશ્રયભાવને તારા કહેવા તે વ્યવહાર છે, તારી ચીજ હોય તે તારાથી જુદી પડે? અગે! જે ભાવે સ્વર્ગ મળે, જે ભાવે તીર્થેકર નામકર્મ ખંવાય તે ભાવ પણ િકાર છે, તારો સ્વભાવ નથી માટે એાળખ ચૈતન્ય ભગવાન આત્માને!

જે બાળકે ધી વમરનો ખાલી ઘડા જાણ્યો ન હોય તેને સમ-જાવવા માટે કહે કે ધીનો ઘડા છે તે ભાવ, પણ પછી સમજાવે કે ઘડા ધીનો નથી પણ માટીનો છે. છાકરાએ ખાલી બરણી જાણી-નથી તેથી પહેલાં ધીની બરણી છે તેમ બતાવાય, પણ પછી બરણી છે તે ધીની નથી પણ માટીની છે તેમ બતાવવી છે. એમ જેણે આત્મા પહેલાં જાણ્યો નથી તેને કહે છે કે આ જે રાગ દ્વેષ અને હુર્પ શોકના ભાવ થાય છે તે તારી અવસ્થામાં થાય છે પછી તરત જ આત્માનું સ્વરૂપ એાળખાવીને કહે કે તે તારા સ્વભાવમાં નથી તે પરના છે જડના છે. દૃષ્ટાંત એક દેશી હોય છે જેમ અલેરાઈ અને તેના ઉપર ચડવાનો ટેકો જે સરખા ન હોય, અલેરાઈ જેટલી ઉંચી હોય તેટલો ટેકો ન હોય. ટેકો તો ત્રણ હાથનો હોય. તેમ દૃષ્ટાંત તે ટેકા પૂરતો હોય છે દૃષ્ટાંત તે સિદ્ધાંત જેવો ન હોય તે દૃષ્ટાંતમાંથી જે સિદ્ધાંત સમજી જાય તો તે દૃષ્ટાંત દૃષ્ટાંતરૂપે થયું કહેવાય

રાગ-દ્વેષ, હુર્થ-શોકના ભાવ તારી અવસ્થામાં થાય છે એમ કહીને આંગણે ઉભો રાખ્યો છે ને પછી તરત સમગ્રબુંડે તે ભાવો તારામાં ખરી રીતે છે જ નહિ.

હવે નિશ્ચયનયની વાત કરે છે. નિશ્ચયદષ્ટિ, યથાર્થદષ્ટિ, નિત્ય-દષ્ટિ, સાચીદષ્ટિ, પરમાર્થદષ્ટિ તે બધી દષ્ટિ એક અર્થવાળી છે, તે નિશ્ચયનય દ્રવ્યના આશ્રયે હોવાથી કેવળ એક જીવના સ્વાભાવિક ભાવને અવલંબીને પ્રવર્તતા થકો, બીજાના ભાવને જરાપણ બીજાના નથી કહેતો, નિષેધ કરે છે.

નિશ્ચયનય પોતાના અખંડ પૂર્ણ ત્રિકાળ સ્વરૂપને જાણે છે પોતાના ભાવને જ પોતાનો ભાવ જાણે છે, પરના ભાવને જરાપણ પોતાનો જાણતો નથી આ દષ્ટિ એકલા આત્માના આશ્રયે છે તેમાં પરનો આશ્રય જરાપણ નથી, આ દષ્ટિ તે જ સમ્યક્દષ્ટિ છે તેનાથી આત્માને દિલ અને લાભ છે.

દુનિયામાં એવું ચાલે છે કે લગ્ન વખતે ઘડેલું બીજાનું માગીને લાવે પણ તે ઘડેલું ડાહ્યો માણસ પોતાની મુડીમાં ખતવે નહિ, વરઘોડે ચડે ત્યારે ડાહ્યામાં નાખે છતાં સમજે અત્યારે તો શોભાવાળો લાગુ છું પણ તે દાગીના પરનો છે, મારી મુડી તે છે નહિ. તેમ આત્મા પુણ્ય-પાપ શરીર વગેરેને પોતાના માનીને વરઘોડે ચડ્યો છે, પણ તેમાં જે જડ ચૈતન્યની વહેચણીવાળો વિવેકી જીવ છે તે સમજે છે કે આ પુણ્ય-પાપના ભાવો અને શરીર વગેરે તે મારી મુડી નથી પરંતુ પરની મુડી છે.

હાં તો ઘરની મુડી હોય અને હાં તો બ્યવહારમાં આખરું હોય તો સંસાર ચાલે, એમ બે પ્રકારે સંસાર ચાલે છે. આખરુંને લકને લગ્ન વખતે દાગીના માગીને લાવે ત્યારે લોભે એમ કહે કે આખરું એની છે માટે દાગીના એના જ છે એમ ઘડીભર કહે, અને જો ઘરની મુડી હોય તો તેનાથી લગ્નનું કામ પતાવે. બીજાના દાગીના માગવા ન પડે આમ બે પ્રકારે સંસાર ચાલે છે, તેમ આત્મામાં ઘરની મુડી તો ભરી પડી છે, પણ પોતાની મુડીનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી પરદ્રવ્યને

તે અંદરના ઝીણા દાંત છે તે કામમાં આવે, એમ ચૈતન્ય ભગવાન આત્મામાં કર્મના નિમિત્તે પુણ્ય-પાપના ભાવ જે મોટા મોટા બહારથી દેખાય તે આત્માની શાંતિમાં કામમાં ન આવે; પણ બહારમાં વાતો કરવામાં અને ભવ કરવાના કામમાં આવે, અને અનુકૂળતા-પ્રતિ-કૂળતા મળવાના તથા શરીર વાણી મનના ખોળા ચકાવવાના કામમાં આવે, પણ ચૈતન્યતત્ત્વનું મૂળ સ્વરૂપ તેવું નથી તે બધી પરની ઉપાધિ છે તેના આશ્રયે સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર ધાય તેમ નથી; જેમ હાથીના ઝીણાં દાંત ચાવવાના કામમાં આવે તેમ આત્માને જે સંપૂર્ણ અખંડ સ્વભાવ છે તેની પ્રતીત કરવાથી આત્માની શાંતિ પ્રગટ કરવાના કામમાં આવે.

નિશ્ચય એટલે સાચું અને વ્યવહાર એટલે આરોપ, ખરેખર પરામયભાવને તારા કહેવા તે વ્યવહાર છે, તારી ચીજ હોય તે તારાથી જુદી પડે? અરે! જે ભાવે સ્વર્ગ મળે, જે ભાવે તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય તે ભાવ પણ િકાર છે, તારો સ્વભાવ નથી માટે ઝાઝખ ચૈતન્ય ભગવાન આત્માને!

જે ખાળકે ધી વગરનો ખાલી ઘડા ભાણ્યો ન હોય તેને સમ-ભવવા માટે કહે કે ધીના ઘડા છે તે ભાવ, પણ પછી સમભવે કે ઘડા ધીના નથી પણ માટીના છે. છાકરાંએ ખાલી બરછી ભાળી નથી તેથી પહેલાં ધીની બરછી છે તેમ બતાવાય, પણ પછી બરછી છે તે ધીની નથી પણ માટીની છે તેમ બતાવવી છે. એમ જેણે આત્મા પહેલાં મણ્યો નથી તેને કહે છે કે આ જે સગ દેવ અને હુવું શોકના ભાવ ધાય છે તે તારી અવસ્થામાં ધાય છે પછી તરત જ આત્માનું સ્વરૂપ ઝાઝખાવીને કહે કે તે તારા સ્વભાવમાં નથી તે પરના છે. જડના છે. દષ્ટાંત એક દર્શી હોય છે જેમ અંભેરાઈ અને તેના ઉપર ચડવાનો ટેકો જે સરખા ન હોય; અંભેરાઈ જેટલી ઉંચી હોય તેટલો ટેકો ન હોય. ટેકો તો ત્રણ હાથનો હોય. તેમ દષ્ટાંત તે ટેકા પૂરતો હોય છે દષ્ટાંત તે સિદ્ધાંત જેવડા ન હોય તે દષ્ટાંતમાંથી જે સિદ્ધાંત સમજી જાય તે તે દષ્ટાંત દષ્ટાંતરૂપે થયું કહેવાય.

રાગ-દ્વેષ, હુર્ષ-શોકના ભાવ તારી અવસ્થામાં થાય છે એમ કહીને આંગણે ઉભો રાખ્યો છે તે પછી તરત સમગ્રબુંદે તે ભાવો તારામાં ખરી રીતે છે જ નહિ.

હવે નિશ્ચયનયની વાત કરે છે. નિશ્ચયદૃષ્ટિ, યથાર્થદૃષ્ટિ, નિત્ય-દૃષ્ટિ, સાચીદૃષ્ટિ, પરમાર્થદૃષ્ટિ તે બધી દૃષ્ટિ એક અર્થવાળી છે, તે નિશ્ચયનય દ્રવ્યના આશયે હોવાથી કેવળ એક જીવના સ્વાભાવિક ભાવને અવલંબીને પ્રવર્તતો થયે, બીજાના ભાવને જરાપણ બીજાના નથી કહેતો, નિવેર કરે છે.

નિશ્ચયનય પોતાના અખંડ પૂર્ણ ત્રિકાળ સ્વરૂપને જાણે છે પોતાના ભાવને જ પોતાનો ભાવ જાણે છે, પરના ભાવને જરાપણ પોતાનો જાણતો નથી આ દૃષ્ટિ એકલા આત્માના આશયે છે તેમાં પરનો આશય જરાપણ નથી, આ દૃષ્ટિ તે જ સમ્યક્દૃષ્ટિ છે તેનાથી આત્માને દિત અને લાભ છે.

દુનિયામાં એકું ચાલે છે કે લગ્ન વખતે ઘરેલું બીજાનું માગીને લાવે પણ તે ઘરેલું ડાહ્યો માણસ પોતાની મુડીમાં ખતવે નહિ, વરઘોડે ચડે ત્યારે રોકમાં નાખે છતાં સમજે અત્યારે તો શોભાવાળો લાચું છુ પણ તે દાગીના પરનો છે, મારી મુડી તે છે નહિ. તેમ આત્મા પુણ્ય-પાપ શરીર વગેરેને પોતાના માનીને વરઘોડે ચાલે છે, પણ તેમાં જે જડ ચૈતન્યની વહે ચણીવાળો વિવેકી જીવ છે તે સમજે છે કે આ પુણ્ય-પાપના ભાવો અને શરીર વગેરે તે મારી મુડી નથી પરંતુ પરની મુડી છે.

હાં તો ઘરની મુડી હોય અને હાં તો વ્યવહારમાં આખર હોય તો સંસાર ચાલે, એમ બે પ્રકારે સંસાર ચાલે છે. આખરને લઈને લગ્ન વખતે દાગીના માગીને લાવે ત્યારે લોભે એમ કરે કે આખર એની છે મારે દાગીના એના જ છે એમ ઘડીભર કહે, અને જો ઘરની મુડી હોય તો તેનાથી લગ્નનું કામ પતાવે. બીજાના દાગીના માગવા ન પડે આમ બે પ્રકારે સંસાર ચાલે છે, તેમ આત્મામાં ઘરની મુડી-તો ભરી પડી છે, મુડીનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી

પાતાની મુડી માને છે પાતાની યોગ્યતાને લઈને પરમાં જોડાય છે, યોગ્યતા તે એની આખર છે લૌકિક વ્યવહારમાં આખરને લઈને દાર્શીના પાતાના કહેવાતા, તેમ પર તરફ જોડાવાની યોગ્યતાની આખરને લઈને રાગ-દ્વેષ શુભાશુભ વિકલ્પો તે આત્માના છે તેમ વ્યવહારથી કહેવાય ॥ પણ નિશ્ચયદૃષ્ટિથી તે આત્માના નથી.

આત્મામાં ચૌદ ગુણસ્થાન કહ્યા તે પણ વ્યવહાર છે કારણ કે તેમાં પર નિમિત્તાના સદ્ભાવ અભાવની અપેક્ષા આવે છે મારે તે ગુણસ્થાન અખંડ આત્માનું સ્વરૂપ નથી, આવી સાચી પરમાર્થદૃષ્ટિ જોઈ જાય છે તે તેને આત્માના મુખની પ્રાપ્તિ થાય, તે પરમાર્થદૃષ્ટિ કેવળ એક જીવના જ ભાવને અવલંબતા થકો ખીજના ભાવને ખીજનો જરા પણ કહેતો નથી, પરંતુ વિશેષમાં નિશ્ચયનય વ્યવહારનયના નિષેધ કરે છે પણ વ્યવહારનય નિશ્ચયનયના નિષેધ કરતો નથી, કારણ કે વ્યવહાર ક્ષણ પૂરતો છે, ક્ષણ પૂરતો હોય તે કોનો નિષેધ કરે? અને નિશ્ચયનયનો વિષય તો ત્રિકાળી છે મારે તે વ્યવહારનયના નિષેધ કરે છે. વ્યવહારનય તો 'વર્તમાન પર્યાય છે' એટલું બતાવે ॥ કોઈ કહે કે અનાદિનો એકલો વ્યવહારનય છે મારે તે વ્યવહારે નિશ્ચયનયનો અનાદિથી નિષેધ કર્યો કહેવાય ને? ઉત્તર:-એ વ્યવહારનય જ ખરો ક્યાં છે! નિશ્ચયનય પ્રગટ્યા પછી જ ખરો વ્યવહારનય કહેવાય છે નિશ્ચયનય વ્યવહારનયની અપેક્ષા નથી કરતો પરંતુ ઉપેક્ષા કરે છે.

આ ગાથામાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયની સરખામણી કરી છે કે વ્યવહારનય પર્યાયાચિત છે તો નિશ્ચયનય દ્રવ્યઆચિત છે વ્યવહારનય આપાધિકભાવને અવલંબીને પ્રત્યે છે તો નિશ્ચયનય કેવળ એક જીવના સ્વમાનભાવને અવલંબીને પ્રત્યે છે વ્યવહારનય ખીજના ભાવને ખીજનો કહે છે તો નિશ્ચયનય ખીજના ભાવને જરા પણ ખીજનો કહેતો નથી પણ ઉલ્લાસનો નિષેધ કરે ॥ પરમાર્થદૃષ્ટિ

આત્માના અખંડ સ્વરૂપને વર્તમાનમાં બતાવે છે તેનો ભરોંસો કર
તો વહાણ તરે, જેમ લૌકિકમાં કહેવાય છે ને કે વિદ્યાસે વહાણ તરે
તેમ ચૈતન્ય અખંડ સ્વભાવનો વિદ્યાસ કર-ભરોંસો કર-પ્રતીત લાવ
તો તારા આત્માનું વહાણ તરશે.

વહાણી માંડીને ગુણસ્થાન પર્યંત જે, ઝોગણત્રીશ ખોલ કહે-
વાયા તે વ્યવહારથી જીવના છે પણ નિશ્ચયથી જીવના નથી; ઝોગ-
ણત્રીશ ખોલમાં પર નિમિત્તના સદ્ભાવ અભાવની અપેક્ષા આવે
છે માટે વ્યવહારનય બીજાના ભાવને બીજાનો કહે છે એમ કહ્યું છે,
ગુણસ્થાનની પર્યાય, થાય જ આત્માની અવસ્થામાં, જડમાં થતી
નથી પણ પરમાર્થદૃષ્ટિથી તે આત્માનું અખંડ સ્વરૂપ નથી, પરમાર્થ-
દૃષ્ટિ તે સ્નેહને સ્વીકારતી નથી, વહાણ લાવે જીવના કહ્યા છે તે
પર નિમિત્તની ઉપાધિથી કહ્યા છે પણ નિશ્ચયથી તે જીવના નથી
એવું સર્ગવાનનું સ્વાદ્વાદ કથન થાય છે.

પરની અપેક્ષાએ પ્રવર્તે તે વ્યવહાર અને સ્વ અપેક્ષાએ
પ્રવર્તે તે નિશ્ચય, નિશ્ચયનય વ્યવહારનો નિષેધ કરે છે આ ઝોગણ-
ત્રીશ ખોલ પરના કહ્યા તે પર નિમિત્તની અપેક્ષાએ પુદ્ગલના પરિ-
ણામ કહ્યા છે, વળી તે ભંગ ઉપર લક્ષ મૂકતાં રાગ આવે છે માટે
પણ પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે તે બધાને પુદ્ગલના પરિણામ
કહીને આચાર્યદેવે પરમ પારિણામિક ભાવ બતાવ્યો છે. પરમાર્થ-
દૃષ્ટિથી જોતાં આત્મા એકલો ચૈતન્ય નિર્મળ સહજ પરમ પારિણા-
મિક ભાવથી પરિપૂર્ણ પર અપેક્ષા વગરનો પ્રગટ અપ્રગટની અપેક્ષા
વગરનો સામાન્ય નિરપેક્ષ તત્ત્વ જણાય છે, પર્યાય થાય છે તેને જ્ઞાન
બલે છે જ્ઞાન સામાન્ય વિશેષ બન્નેને બલે છે.

મોનાના દાગીનામાં લાખને મીણ હોય તેમાંથી જો સોનાનો એકનો
તોલ કરવો હોય તો ત્રાજવાંનું દાગીનાવાળું છાખડું પાણીમાં રાખીને જો
તોળે તો લાખને મીણનો તોલ આવતો નથી પણ એકલા લગભગ સોનાનો

જ તોણ આવે છે, તેમ જ્ઞાનમુર્તિ એનન્ય આત્માને આહ્વાન દિધી તોળે તે, એટલે કે વ્યવહારથી તોળે તો હિંસા, દયા વગેરે શુભાશુભ લાગણીઓ જે થાય તે આત્મામાં થાય છે તેમ જણાય, એટલે કે તેવો તોવ આવે, પણ પરમાર્થદ્રષ્ટિથી તોળે તો એમલાં નિરપેક્ષ એનન્યસ્વભાવનો જ તોવ આવે, રાગ-દ્વેષ આદિ ભગ-ભેદનો તોવ તેમાં આવતો નથી આ માના અખંડ તોવ જે પ્રતીતમાં આવ્યો તો નિર્મળ અનરના થયા વગર હોયે નહિ આત્મા અખંડ ત્રિકાળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેનું મનન કર, અભ્યાસ કર, ઝાળખાણ કર તો ભવ ભ્રમણનો છૂકારો થશે અન આત્માના સુખની પ્રાપ્તિ થશે /

૨૦૦૦, મરતક સુદ ૯ સનિ

આત્મા નિર્મળ સ્વભાવી છે, તેમાં રાગ-દ્વેષનો ઔપાધિય ભાર છે, તેમ કહેણુ તે વ્યવહારનય છે, વ્યવહારનય પર્યાય 'છ' તેમ બતાવે છે, પરંતુ નિશ્ચયનય વ્યવહારનો નિયંત્ર કરે છે, સમ્યક્જ્ઞાન તે વ્યવહારનયના નિયંત્ર અને નિશ્ચયનયના નિયંત્ર બંનેને જાણે છે, જે જ્ઞાન શ્રદ્ધાના નિયંત્ર અને પર્યાયન બંનેમાં જાણે તે જ્ઞાન પર્યાય કહેવાય, તે પ્રમાણજ્ઞાન કહેવાય.

આત્માનો પરિપૂર્ણ સ્વભાવ છે તે જ સમ્યક્દર્શનનો નિયંત્ર છે, તે સિવાય ઠણી-અપૂરી કે વિમરી પર્યાય તે સમ્યક્દર્શનનો નિયંત્ર નથી શ્રદ્ધામાં વિમરી પર્યાયનો તો આદર નથી પણ નિર્મળ પર્યાયનો પણ આત્મ નથી, હતા પર્યાય અખંડ પરિપૂર્ણ છે તે જ સમ્યક્દર્શનનો નિયંત્ર છે

આવા પરિપૂર્ણ સ્વભાવની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન થયા પછી પણ હજી જ્યાસુધી નીચલી ભૂમિ । સારક અવસ્થાની જ ત્યાસુધી વ્યવહારના ભગ દોષ છે, પણ તેને તે હોય જાણે છે તેને આદ્યગ્ણીય ન જાણે, તેનાથી અને લાભ થશે તેમ ન જાણે, અવસ્થા હજી ઠણી છે તેમ જાણે વ્યવહારને પણ જે આદ્યગ્ણીય માને તો વ્યવહાર

નિશ્ચય બંને એક થઈ જાય, કારણ કે નિશ્ચય પણ આદરણીય ને વ્યવહાર પણ આદરણીય બનાય તો બંનેનું સ્વરૂપ એક થઈ ગયું બંને જુદા ન રહ્યા, માટે નિશ્ચય તે વ્યવહારનો નિષેધ કરે છે વ્યવહારનું સ્વરૂપ, જ્ઞાન જેમ છે તેમ જાણે છે. અધૂરી અવસ્થા છે, પૂરું થવું બાકી છે તે રીતે જ્ઞાન બધું જાણે છે જ્ઞાન જેમ છે તેમ ન જાણે તો જ્ઞાન 'ખોટું' થાય, અધૂરી અવસ્થા છે એમ જ્ઞાન જાણે તો તેને ઠાળનાવું વીર્ય ઉપર એવો સખવ છે તો પણ ખરેખર વીર્ય ઉપાડનાર તો દૃષ્ટિ છે તે નિશ્ચયદૃષ્ટિના જોરે અધૂરી અવસ્થા ટળી અને પૂરી અવસ્થા પગટે છે

હું અખંડ પરિપૂર્ણ છું એવી દૃષ્ટિના વિષય તે સાધ્ય છે અને સાધ્યના જોરે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર પ્રગટે છે, અહ્યા તે સાધન છે અને અહ્યાનું લક્ષ્યમિદુ તે સાધ્ય છે સાધ્યને લક્ષ્યમા લેવાથી સાધન પ્રગટે છે પણ સાધનથી સાધ્ય પ્રગટે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે પૂર્ણ અવસ્થા પ્રગટ કરવામાં લક્ષ્યમિદુરૂપ જે સાધ્ય છે તે નિશ્ચય સાધન છે અને સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની પર્યાય તે વ્યવહાર સાધન છે કારણ કે ઉણી અવસ્થા પૂરી અવસ્થાને મદદ ન કરે માટે નિશ્ચય સાધન દૃષ્ટિના વિષય છે

વર્ણ-ગાંધી માંડીને શુભસ્થાનપર્યટના જે ભેદ કહેવાયા તે ભેદના વિચાર નીચલી દશામાં-મોક્ષમાર્ગમાં-સાધકદશામાં આવે ખરા, પણ તે વિચાર રાગમિશ્રિત છે માટે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા કારણ કે આત્મામાં તેવા ભાગ છે નહિ. આણુ સ્વરૂપ સમજે તે જ ખરો જૈન છે, જૈન એ કોઈ વાડા નથી, જેને અજ્ઞાન અને રાગ દ્વેષ જીત્યા છે તેને આવા અખંડ સ્વરૂપની અહ્યા કથેજ રાગ દ્વેષ જીતારી અને તે જ ખરો જૈન છે તે જ ખરો-ભગવાનનો ભક્ત છે

હવે વળી શિષ્ય પ્રશ્ન પૂછે છે કે પ્રભુ! આ વર્ણથી માંડીને શુભસ્થાન સુધીના ભેદ કહ્યા તે નિશ્ચયથી જીવના કેમ નથી? તેનું

કારણ શું છે ? પ્રભુ કૃપા કરી કહો ? તે પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપ આચાર્ય-
દેવ ગાથા કહે છે.

एएहि य संवंधो जहेव खीरोदयं मुणेदव्वो ।

ण य हंति तस्स ताणि दु उवओगगुणाधिगो जम्हा ॥ ५७ ॥

અર્થ:—આ વર્ણાદિક ભાવો સાથે જીવનો સંબંધ જળને અને
દૂધને એકક્ષેત્રાવગાહરૂપ સયોગ સમ્બંધ છે તેવો જાણવો અને તેઓ
તે જીવના નથી કારણ કે જીવ તેમનાથી ઉપયોગગુણે અધિક છે
(-ઉપયોગગુણ વડે જુદો જણાય છે)

આ વર્ણથી માંડીને ગુણસ્થાન પર્યંતના જે ભાવો છે તે બધા
ભાવોનો આત્માની સાથે દૂધને જળના જેવો એક જગ્યાએ રહેવાનો
સંબંધ છે; જળથી મળેલા દૂધનો જળની સાથે પરસ્પર એક જગ્યાએ
રહેવારૂપ સંબંધ છે, તો પણ દૂધ તે પીતાના સ્વસક્ષણભૂત ગુણ વડે
વ્યાપ્ત હોવાને લીધે જળથી અધિકપણે પ્રતીત થાય છે; દૂધ અને
પાણી એક જગ્યાએ ભેગા હોવા છતાં પણ મૂળ સ્વભાવે બન્ને જુદા
છે, તે પાણીથી મળેલાં દૂધને ઉકાળતા પાણીનો ભાગ બળી જાય છે
અને દૂધનો ભાવો થાય છે, દૂધને પાણી એક જગ્યાએ રહેવા છતાં
દૂધનું લક્ષણ દૂધને જણાવે છે, દૂધનું લક્ષણ દૂધમાં પ્રસરાએલ
દેલાએલ છે, તેથી દૂધ તે દૂધના ગુણથી ટકેલ છે અને જેવો અગ્નિનો
વિગ્નતા સાથે તાદાત્મ્યરૂપ સંબંધ તેવો પાણી સાથે દૂધનો
સંબંધ નહિ હોવાથી, નિશ્ચયથી પાણી અને દૂધ એક નથી

તેથી રીતે વર્ણાદિક સાથે જીવને એક જગ્યાએ રહેવારૂપ સંબંધ
છે તો પણ ઉપયોગગુણ વડે વ્યાપ્ત હોવાને લીધે આત્મા સર્વ

આ ભાવ સદ્ સંબંધ જીવનો ક્ષીરનીરવત્ જાણવો;
ઉપયોગગુણથી અધિક તેથી જીવના નહિ ભાવ કો. ૫૭.

દ્રવ્યોથી અવિકપણે પ્રતીત થાય છે. વર્ણાન્કિ રૂઢ ઘોડને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે, મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન, ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ, યથાખ્યાતચારિત્ર અને ગુણસ્થાનના ભેદના વગેરે તે બધી અવસ્થાના ભેદ કર્મના નિમિત્તે પડે છે માટે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે, પરંતુ તે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન સમ્યક્ત્વઅવસ્થા ચારિત્ર અવસ્થા વગેરે તે બધી નિર્મળ અવસ્થાઓ ચૈતન્યમાં થાય છે, તેથી તેને તો ચેતન્યના પરિણામ કહ્યા છે તે પુદ્ગલના પરિણામ નથી પણ તે ભેદ ઉપર લક્ષ જતા રાગ થાય છે માટે તે રાગને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે. કારણ કે આત્માના અખંડ સ્વભાવમાં તે અવસ્થાના ભેદ પડતા નથી માટે ભેદ તે કર્મના નિમિત્તે થાય છે તેથી તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે.

આચાર્યદેવે ટીકાના પાઠમાં એમ લીધું છે કે સ્વલક્ષણભૂત ઉપયોગગુણ વડે વ્યાપ્ત હોવાને લીધે આત્મા સર્વ દ્રવ્યોથી અવિકપણે પ્રતીત થાય છે; એમાં સ્વલક્ષણભૂત ઉપયોગગુણ કહીને ત્રિકાળી ઉપયોગ કહેવા માગે છે, આત્મા અખંડ, તેના ગુણ અખંડ અને તેની પર્યાય પણ અખંડ છે; સ્વભાવભૂત ઉપયોગ કહીને ભૂત એટલે ત્રણે કાળે હોતા છે, દ્રવ્ય તેના ગુણ અને તેનું વર્તમાન તે ત્રણે હોતા છે, પરિપૂર્ણ છે, દ્રવ્યની ઉપયોગરૂપ પર્યાય તે પણ પરિપૂર્ણ છે, દ્રવ્યની દ્રવ્યરૂપ વર્તમાન પર્યાય બે પરિપૂર્ણ ન હોય તો દ્રવ્યનું અખંડપણું સિદ્ધ થતું નથી માટે દ્રવ્યની પર્યાય તે અનાદિઅનત પરિપૂર્ણ છે, નિરપેક્ષ છે, દ્રવ્ય નિરપેક્ષ તેના ગુણ નિરપેક્ષ અને તેની પર્યાય પણ નિરપેક્ષ છે તે ત્રણે નિરપેક્ષ થને દ્રવ્ય અખંડ સિદ્ધ થાય છે. અધિકપણે એટલે બધા દ્રવ્યથી જુદા કહે છે બધા પર દ્રવ્યની અવસ્થાથી પણ જુદા છે, બીજા દ્રવ્યથી અધિક મહો ત્યારે અધિક તે પૂરો હોય કે અધિક તે અધૂરો હોય ? માટે અધિક કહ્યું તેમાં પરિપૂર્ણતા આવે છે, દ્રવ્યે ગુણ અને પર્યાયે બધી રીતે પરિપૂર્ણ છે એ રીતે ઉપયોગ ગુણ વડે વ્યાપ્ત હોવાને લીધે આત્મા સર્વ દ્રવ્યોથી અવિકપણે પ્રતીત

ધાય છે કુંદકુંદાચાર્યદેવે મૂળ પાઠમાં પણ સ્વયોગગુણાધિગો એમ
કહ્યું છે જાગે અનુભૂત વાત કરી છે, જારે સહસ્ય મૂક્યું છે

ઉપધોગ લક્ષણ વડે આત્મા વ્યાપ્ત હોવાને લીધે, ક્યારે પણ
પર અવસ્થા વડે વ્યાપ્ત થયો જ નથી; જેવો અગ્નિનો ઉષ્ણતા સાથે
તાદાત્મ્યસ્વરૂપ સબંધ છે તેવો વર્ણાદિક સાથે આત્માનો સબંધ નહિ
હોવાથી નિશ્ચયથી વર્ણાદિક પુદ્ગલ પરિણામો આત્માના નથી શુદ્ધ
સ્થાન અને માર્ગો સ્થાન વગેરે બંધાય જીવને નથી મિદ્ધમર્પાય
કે કેવળપર્પાય પ્રગટે તે તો આત્મામાં અભેદ ધાય છે પણ તે પર્યાયના
લેહા ઉપર લક્ષ કરવાથી રાગ આવે છે અને રાગ છે તે પુદ્ગલના
પરિણામ છે, સિદ્ધના જીવને તો સિદ્ધ પર્યાય પ્રગટી ગઈ છે તેને કાંઈ
પર્પાય ઉપર લક્ષ કરવાનું શું નથી, નીચલી ભૂમિમાવાળાને પર્યાય
ઉપર લક્ષ આવે છે તેથી તેને રાગ ધાય છે માટે તેને સમજાવે છે કે
પર્પાય ઉપર લક્ષ કરતા રાગ આવે છે અને રાગ પુદ્ગલના પરિણામ
છે માટે પર્યાય ઉપર લક્ષ છાડી સિદ્ધના જીવને તો સિદ્ધપર્પાય
દ્રવ્યમાં ભગેલી છે માટે તે ચેતન્યના પરિણામ છે અને નીચે સાવક
દશાનાગાને પણ ધોતાના દ્રવ્ય તરફ ટળતા જે જ્ઞાનદર્શનચારિત્રના
પરિણામ છે તે ચેતન્યરૂપ જ છે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા નથી
પણ લેહ તરફ લક્ષ જતા રાગ ધાય છે ને રાગ તે પુદ્ગલના વચળ
વાગો ભાવ છે માટે તે શુદ્ધસ્થાન વગેરેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા
છે અને તે રીતે તે આત્માની અનુભૂતિથી વિજ છે તેમ કહ્યું છે

સમ્યગ્દર્શન પર્યાયના લેહાને સ્વીકારતું નથી, આ ચૈત્ત્વમાં
શુદ્ધસ્થાનની કે જારમાં શુદ્ધસ્થાનની વાત નથી પણ યોગ્ય ગુણ
સ્થાનની વાત છે સમ્યગ્દર્શનત્વ સ્વરૂપ કેવું હોય તે બતાવ્યું છે
સમ્યગ્દર્શનને કોનો આવાર અને કોની ઝોથ છે તે બતાવ્યું છે,
સમ્યગ્દર્શનને પરિપૂર્ણ ચેતન્ય ભગવાનની ઝોથ અને આશરો છે
સમ્યગ્દર્શન થયું એટલે આત્મા સર્વ દ્રવ્યોથી અધિકપણે પ્રતીત ધાય
છે, હજી તો આ પ્રતીતની વાત છે સ્થિરતા તો પુરુષાર્થ વડે પછી

ધાય છે. સમ્યગ્દર્શન થયું એટલે અંશે પરમાત્મા થઇ ગયો, સમ્ય-
 દર્શન થયું એટલે ભગવાનનો લઘુનદન થયો. પોતાના સ્વરૂપને
 જાણ્યું-માન્યું અને તેમાં અંશે ઠર્યાં એટલે અંશે કૃતકૃત્ય થઇ ગયો.
 સમ્યગ્દર્શનમાં બધી નિર્ભળ પર્યાયોથી પણ દ્રવ્ય અત્રિકપણે પ્રતીત
 ધાય છે. આ પ્રતીત તે આનંદનો ભાગ છે, આ શ્રદ્ધા શ્રાક્ષનો
 ઉપાય છે, આ ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરને આરાધવાનો ભાગ છે. આ
 પ્રતીતના બીજાં ઊંડા છે લોકો કહે છે કે ધર્મના બીજાં ઊંડા છે
 તેમ આ પ્રતીતરૂપ ધર્મના બીજાં એના ઊંડા છે કે જેમાંથી શ્રાક્ષ
 પાંગરશે. અને પુણ્ય-પાપના ભાવમાં ધર્મ માનવો તે સર્વે છાતના
 ઊંડા છે તે પાંગરશે નહિ પણ સુકાઇ જશે. આ ત્રિલોકનાથ દેવાવિ-
 દેવનો ભાગ છે. આ સ્વરૂપની પ્રતીતિના શરણુ વિના નિવેડા નથી.

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશણું જાણી આરાધ્ય આરાધ્ય પ્રભાવ આણી
 અનાથ એકાંત સનાથ થાશે એના વિના કોઇ ન બાંધે સુકારો.

સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલો ધર્મ તે જ શરણુરૂપ છે, તેની આરા-
 ધના કરે! આરાધના કરે! તે ધર્મના શરણુ સિવાય તારો હાથ
 જાલવા કોઇ સમર્થ નથી, તારા બહારના રહાપણુ અને બહારની
 કળા તે, કાંઇ, કામ આવે, તેમ નથી. આ વસ્તુની પ્રતીતિ કર્યા વગર
 શુભાશુભભાવ કરી તેમાં ધર્મ માનીને અનંતકાળ કાકયો પણ એકે
 ભવ ન થાયો. આત્માનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવી પ્રતીતિ કરતાં અનંતા
 ભવ ઘટી જાય છે. આત્મા રજઃણે રજઃણથી જુદા છે વિદારી પર્યા-
 યથી પણ જુદા છે નિર્ભળ પર્યાય જેવું પણ અખંડ આત્માનું
 સ્વરૂપ નથી. પરિપૂર્ણ અખંડ દ્રવ્ય છે તેવી પ્રતીતિ કરતાં અનંતા
 ભવ ઘટી જાય છે.

હવે ને જળ તદન જુગ છે જે હવે ને જળ એક હોત તો હવે ને
 ઉકાળતાં પાણીની વરાળ થકને ઉડી જાય છે તેમાં ભેગું હવે પણ
 ઉડી જાય, જો એ પણ તેમ નહિ થતાં પાણીની વરાળ થકને ઉડી

જાય છે અને દૂનો ભાવો થાય છે; તેમ આત્મા રાગ-દ્વેષના ભાવોથી તદ્દન ભુલે છે જો તે ભાવોથી આત્મા એકમેક હોત તો તે રાગ-દ્વેષના ભાવોનો નાશ થતા આત્માનો પણ નાશ થાત પણ તેમ નહિ થતાં આત્માનું જ્ઞાન કરી પુરુષાર્થથી સ્થિર થયો એટલે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિનો ભાવો થયો અને રાગ-દ્વેષની મલિન પર્યાયનો નાશ થયો, વર્ણવિકૃતી 'માંડીને ગુણસ્થાન પર્યંતના ભગ-લેડના રાગનો નાશ થાય છે અને નિર્ભંગ પર્યાય પ્રગટે છે માટે આત્મા અને રાગ-દ્વેષરૂપ વિકારી પર્યાયો દૂર ને જળની જેમ એક ક્ષેત્રે રહ્યા છતાં તદ્દન ભુલે ભુલે છે જો ભુલ ન હોય તો ભુલ પડે જ નહિ

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે પ્રભુ ! આ રીતે તો વ્યવહારનય અને અને નિશ્ચયનયને વિરોધ આવે છે તો અવિરોધ કહ રીતે છે ? શિષ્ય કહે છે કે પ્રભુ ! વ્યવહારનય પણ ભગવાનના શાસ્ત્રોમાં આવે છે અને નિશ્ચયનય પણ ભગવાનના કહેલા શાસ્ત્રોમાં આવે છે તો તે બંને નય અવિરોધ કહ રીતે છે ? તેનો ઉત્તર દ્વાંતદ્વારા ત્રણ ગાથાઓમાં કહે છે.

પંચે મુસ્સંતં પરિસદૂણ લોગા મર્ણંતિ ધવહારી ।
 મુસ્સદિ એસો પંચો ણ ય પંચો મુસ્સદે કોઈ ॥૫૮॥
 તદ્દ જીવે કમ્માણં ણોકમ્માણં ચ પરિસદું વણ્ણં ।
 જીવસ્સ એસ વણ્ણો જિણેહિ વવહારદો ઉત્તો ॥૫૯॥

દેખી હૂંટાતું પંચમાં કો, 'પંચ આ હૂંટાય છે' -
 બોલે જનો વ્યવહારી, પણ નહિ પંચ કો હૂંટાય છે; ૫૮
 એમ વર્ણુ દેખી જીવમાં કર્મો અને નોકર્મનો,
 સાખે જિનો વ્યવહારથી 'આ વર્ણુ છે આ જીવનો.' ૫૯.

एवं गंधरसफौसरूवा देहो संठाणमोहया जे य ।
सव्वे ववहारस्स य णिञ्छयदण्ह ववदिसंति ॥६०॥

અર્થ:—જેમ માર્ગમાં ચાલનારને લૂંટાતો દેખીને ‘આ માર્ગ લૂંટાય છે’ એમ વ્યવહારી લોકો કહે છે; ત્યાં પરમાર્થથી વિચારવામાં આવે તો કોઈ માર્ગ તો નથી લૂંટાતો, માર્ગમાં ચાલનાર માણસ જ લૂંટાય છે; તેવી રીતે અણમાં કર્મોના અને નાકર્મોના વર્ણુ દેખીને ‘અણનો આ વર્ણુ છે’ એમ જિનદેવોએ વ્યવહારથી કહ્યું છે. એ પ્રમાણે ગંધ, રસ, સ્પર્શ, રૂપ, દેહ, સંસ્થાન આદિ જે સર્વ છે, તે સર્વ વ્યવહારથી નિશ્ચયના દેખનારા કહે છે.

આચાર્યદેવે દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવ્યું છે કે માર્ગમાં ચાલનાર માણસને લૂંટાતા દેખીને વ્યવહારી લોકો કહે છે કે આ માર્ગ લૂંટાય છે, જે માર્ગે માણસો લૂંટાતા હોય તે માર્ગને એમ કહેવાય છે કે આ માર્ગ સારો નથી ‘આ માર્ગ લૂંટાય છે’ પણ ખરેખર માર્ગ લૂંટાતો નથી પણ માણસો લૂંટાય છે માર્ગે નીકળેલો સઘ ઘડી બે ઘડી રસ્તામાં ઉભો તેને લૂંટાતો દેખીને કહેવાય છે કે ‘આ માર્ગ લૂંટાય છે’ ઘડી બે ઘડી રસ્તામાં ઉભો એટલે આરોપ આવ્યો કે ‘આ માર્ગ લૂંટાય છે,’ સંઘને લૂંટાતો દેખીને વ્યવહારી લોકો કહે છે કે આ માર્ગ લૂંટાય છે પણ માર્ગ તો જેમ છે તેમ છે, માર્ગ લૂંટાતો નથી પણ માણસો લૂંટાય છે માર્ગ તો આકાશનો ભાગ છે તે તો કાંઈ લૂંટાતો નથી પણ સંઘની સ્થિતિ ધોડીવાર તે માર્ગમાં થઈ એટલે સંઘના આરોપથી કહેવાયું કે આ માર્ગ લૂંટાય છે આ મોટું નહેરું લૂંટાય છે તે બધો વ્યવહારી લોકોનો વ્યવહાર છે.

એમ મંથ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ ને સંસ્થાન, દેહાદિક જે, નિશ્ચયતણા દ્રષ્ટા બધું વ્યવહારથી તે વર્ણુવે. ૧૦.

તેવી રીતે જીવોમાં અદ્યક્ષાળ સ્થિતિ પામેલા કર્મ તોકર્મ, પુણ્ય-પાપના ભાવ વગેરે દેખીને ભગવાન અહીં 'તદેવોએ' કહ્યું કે 'આ વહુ આ જીવનો છે' ભગવાન આત્મા, અનાદિઅનંત યજ્ઞી પાપર્યાઈ છે તેમાં અદ્યક્ષાળ શરીર વાણી મન અને રાગ-દ્વેષ રહે તેથી શું તેના યજ્ઞ જય ? પુણ્ય-પાપના ભાવ પણ ક્ષણિક છે તેને આત્માના કહેવા તે વ્યવહાર છે તે ઉપાધિભાવવાળી દષ્ટિવડે કહ્યું છે પણ પરમાર્થદષ્ટિએ તો આત્મા જેમ છે તેમ છે, જેમ માર્ગ જેવો છે તેવો જ છે તેમ આત્મા પણ જેવો છે તેવો જ છે.

શિષ્યે પૂછ્યું હતું કે નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનય અવિરોધ કે જીતે છે ? તેનો ઉત્તર આચાર્યે કેવે આપ્યો છે કે શરીર, મન વાણી અદ્યક્ષાળ એક દેવાવગાહપણે રહે છે, વિકારની ક્ષણિક પૂરતી પર્યાય થાય છે મારે તે વ્યવહાર છે તેમ જણાવ્યો છે પણ પરમાર્થ-દષ્ટિ જૈનન્યના એક અનિચળ સ્વભાવમાં પર્યાયના ભંગ ભેદ પડે તે સ્વીકારતી નથી. વ્યવહારનયની અપેક્ષા જુદી છે અને નિશ્ચય-નયની અપેક્ષા જુદી છે મારે બંને નય અવિરોધ છે. પ્રમાણ જ્ઞાન બંને નયનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જણે છે. વસ્તુ સ્વભાવ જેમ છે તેમ લક્ષમાં લેવો તે જ હિત અને શોક્ષનો માર્ગ છે.

૦૦૦૦, કારતક ૨૬ ૧૦ ૩૬

અહીં વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયનું સ્વરૂપ કહેવાય છે આત્મા અનાદિ અનંત કાયમી-નિત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેનાં જે પુણ્ય-પાપના સયોગી ભાવ દેખાય તે વ્યવહારનયથી કહેવાય છે વ્યવહારનય છે ખરો, વ્યવહારનય જે ન હોય તો આત્મામાં જે પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે તેનો નિષેધ કરવો પણ બનતો નથી.

કોઈ કહેવો કે નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો નિષેધ કરે છે તો વ્યવહારનયને કહ્યો કેમ ?

આત્માની પર્યાયમાં પુણ્ય-પાપના ભાવો થાય છે. પાપના ભાવ કરી જીવ નરકમાં જાય છે વળી ત્યાંથી પુણ્યના ભાવ કરી મનુષ્ય થાય છે, મનુષ્યમાંથી સ્વર્ગમાં જાય છે. અલ્પકાળ પૂરતા વિકારી ભાવો ચૈતન્યની પર્યાયમાં થાય છે તેથી ભગવાને વ્યવહાર કહ્યો છે, પણ તે વ્યવહારના આશ્રયે આત્માની નિર્મળ પર્યાય ઉદ્ધતી નથી માટે નિશ્ચયનય તેનો નિષેધ કરે છે. અનંતગુણનાપિરૂપ વસ્તુ વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છે, તે પરમાર્થ દૃષ્ટિનો વિષય છે, તેના આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ અને સંપૂર્ણમોક્ષ પર્યાય બંને પ્રગટે છે. નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયને સમ્યક્જ્ઞાન જેમ છે તેમ અવિરોધપણે જાણે છે. જે અપેક્ષાએ વ્યવહારનય છે તે અપેક્ષાએ નિશ્ચયનય નથી અને જે અપેક્ષાએ નિશ્ચયનય છે તે અપેક્ષાએ વ્યવહારનય નથી બંને નયોની અપેક્ષા જુદી છે, માટે બંને નય અવિરોધ છે બંને નયોને અવિરોધપણે જાણનાર પ્રમાણજ્ઞાન છે, વ્યવહારનયે આત્માની પર્યાયમાં અશુદ્ધતા થાય છે, ગુણસ્થાન વગેરે ભેદો છે તેમ તે કહે છે, તે વ્યવહારનયને જેમ છે તેમ જાણવામાં ન આવે તો પણ સાધકદશાનો પુરુષાર્થ ઉપડતો નથી, સમ્યક્જ્ઞાન-પ્રમાણજ્ઞાન બંને નયોનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ જાણે છે તેથી સાધકપણું યથાર્થપણે સવાય છે

માર્ગમાં સંઘ લૂંટાતો હોવા છતાં પણ માર્ગ લૂંટાય છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. કોઈ જાન લઈને રસ્તે નીકળ્યા અને તે જાનના માણસોને ચોરે લૂંટ્યા, તે લૂંટે તેટલીવાર તે સંઘ ત્યાં તે રસ્તામાં ઘડી બે ઘડી ઉભો રહે એટલે રસ્તો લૂંટાય છે એમ આરોપથી કહેવાય.

તેવી રીતે ભગવાન અર્હંતદેવો, જીવમાં બંધપર્યાયથી સ્થિતિ પામેલાં (રહેલાં) કર્મ અને નોકર્મના વર્ણ દેખીને, કર્મ-નોકર્મની જીવમાં સ્થિતિ હોવાથી તેનો ઉપચાર કરીને, 'જીવનો આ વર્ણ છે' એમ વ્યવહારથી જણાવે છે, તોપણ નિશ્ચયથી, સદાય જેનો અમૂર્ત સ્વભાવ છે અને જે ઉપયોગગુણવડે અન્યદ્રવ્યોથી અધિક છે એવા જીવનો કોઈપણ વર્ણ નથી.

આત્મા એકરૂપ કાયમી નિત્ય ટકનાર છે એમાં પૂરનો સ યોગ કાલુમાત્ર રહેનાર છે, નિત્ય ટકનાર આત્મામાં વિકારી પર્યાયની વર્તમાન એક સમયની સ્થિતિ છે, તેથી આ વિકારી પર્યાય જીવની છે, આ પર સ યોગે થતા ભાવો જીવના છે એમ ઉપચારથી-આરો પથી કહેવાય છે, આત્માના સ્વભાવમાથી તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી જેમ માર્ગમાથી માણસોની ઉત્પત્તિ થતી નથી પણ માણસોની માર્ગમા એક સમય પૂરતી સ્થિતિ હોવાથી તેટલા સબંધથી માણસો જુદાય છે તેપણ માર્ગ જુદાય છે એમ ઉપચારથી કહેવાય છે, તેમ આત્માની પર્યાયમાં પર સ યોગે થતા ભાવોની એક સમયની સ્થિતિ હોવાથી તેટલા સબંધથી તે ભાવો ઉપચારથી જીવના છે એમ કહે વાય છે પણ તે ભાવોની ઉત્પત્તિ જીવના સ્વભાવમાથી થતી નથી જેમ માર્ગ ઉપર માણસો આવે છે અને જાય છે તેમ આત્મામા રાગ દ્વેષનો ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે તેની એક સમય પૂરતી સ્થિતિ છે મારે તે આત્માના છે એમ વ્યવહારથી કહેવાય છે પણ આત્માના ત્રિકાળ-ધ્રુવ અવિચળ સ્વભાવમા તે નથી આત્માનો સદાય અમૂર્ત સ્વભાવ છે અને જે ઉપયોગગુણ વડે અન્ય દ્રવ્યોથી અધિક છે અમૂર્ત કહીને વર્ણ-ગંધ વગેરેથી જુદો પાડયો અને સદા ઉપયોગગુણે અધિક છે તેમ કહીને ઉભા નથી વિકારી નથી પણ પરિપૂર્ણ છે તેમ બતાવ્યું, આચાર્યદેવે ઉપયોગગુણે અધિક કહીને આત્માને પરથી જુદો બતાવ્યો, પરથી જુદો હોય તે પરિપૂર્ણ જ હોય, અચૂરો ન હોય પાતાના દ્રવ્યથી, ગુણથી અને પર્યાયથી આત્મા પરિપૂર્ણ છે આત્માનું સ્વરૂપ પરિપૂર્ણ છે મારે ગુણસ્થાન અને માર્ગજાસ્થાનની પર્યાય પૂરતો આત્મા નથી એક સમય પૂરતી વર્તમાનમા વર્તતી સમગ-નિર્મળ સાધેશ પર્યાયથી આત્મા જુદો છે, વર્તમાન વર્તતી સાધેશ પર્યાયને પણ જુદી પાડે છે આત્માની વર્તમાનમા નિરપેક્ષ પર્યાય પરિપૂર્ણ છે તેથી પર નિમિત્તના સૂક્ષ્માન-અભાવની અપેક્ષાએ થતી વર્તમાન પર્યાયને પણ જુદી પાડે છે આ દ્રવ્ય દષ્ટિનો વિનય છે

આચાર્યદેવે કહ્યું છે કે ' એના જીવનો કેણ પણ વર્ણ નથી '

તે કોઈ પણ શબ્દમાં સર્વાર્થસિદ્ધિને કે તીર્થેકર પ્રકૃતિ બાંધવાને રાગ તે કોઈ પણ આત્મામાં નથી, અને તે 'કોઈ પણ' શબ્દ બંધમાં લેવો, ગુણસ્થાન-માર્ગણસ્થાન વગેરે કોઈ પણ આત્મામાં નથી તેમ લઈ લેવું.

આચાર્યદેવે ઉપયોગગુણે અધિક કહીને ઠ' આ સ્વરૂપે છે એમ બતાવ્યું એટલે કે અસ્તિત્વી વાત કહી, અને માર્ગણસ્થાન વગેરે તારામાં નથી તેમ કહી નાસ્તિત્વી વાત કહી, એક સમય પૂરતા ભાવ તારામાં આવે ને જાય તેટલું તારૂં સ્વરૂપ નથી, ઠ' તેા દ્રવ્યથી-ગુણથી અને પર્યાયથી પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક સ્વરૂપ છે. આ દ્રવ્યદષ્ટિને વિષય છે, આ સતતું શરણુ છે. આ સ્વરૂપ રાગ તરફ વલણવાળા જ્ઞાનના ઉઘાડથી ન સમજાય પણ સ્વસન્મુખ વલણથી સમજાય.

જીવોને જે જ્ઞાનનો ઉઘાડ દેખાય છે તે ઉઘાડ પૂર્વે જીવમાંથી લઈને આવ્યો છે. તે ઉઘાડને અતુકૂળ નિમિત્ત જ્યાં જ્યાં મળે ત્યાં ત્યાં તે નિમિત્તોથી જ્ઞાન ઉઘાડયું તેમ અજ્ઞાની જીવોને જણાય છે, અજ્ઞાની જીવોને તે ઉઘાડનું વલણ રાગ તરફ છે. જેમકે માસ્તર જણાવે ત્યારે લક્ષ રાગ તરફ છે, ચોપડી વાંચીને પાસ થાવું છે, તેવા લક્ષથી ચોપડી વાંચે છે ત્યારે પણ જ્ઞાનનું વલણ રાગ તરફ છે તે વખતે જ્ઞાનની કળા જે ઉઘાડતી દેખાય છે, તે પૂર્વનો ઉઘાડ પડ્યો છે તેમાંથી ઉપયોગરૂપ થાય છે પણ અજ્ઞાની જીવોને એમ લાગે છે કે આ ચોપડી વાંચી તેમાંથી જ્ઞાનની કળા ઉઘાડી પણ તેમ નથી તે જ્ઞાનની કળા પૂર્વનો ઉઘાડ લઈને આવ્યો છે તેમાંથી ઉઘાડી છે, પણ તે જ્ઞાનની કળા વર્તમાન કહાપણથી ઉઘાડી નથી સંસારમાં કોઈ કાંઈ નથી વાત સંભળાવનાર મળ્યો તે યાજ્ઞે જે જ્ઞાન થાય છે તેનો ઉઘાડ હોતો તે બહાર ઉપયોગરૂપે અથવા વ્યાપારરૂપે દેખાણો એટલે તેને ભ્રમ થયો કે મારૂં જ્ઞાન નવું ઉઘાડયું, પણ જ્ઞાનનું લક્ષ અશુભ રાગ તરફ છે માટે તે જ્ઞાન પરાશ્રય છે પરાશ્રયથી જ્ઞાન ઉઘાડનું નથી અને નિત્ય ટકવું પણ નથી, પરાશ્રય તરફ વળેલું જ્ઞાન પણ નાશવાન,

રાગ પણ નાશવાન, અને નિમિત્તો પણ નાશવાન. રાગ અનિત્ય છે માટે અનિત્ય તરફ વળતું જ્ઞાન પણ અનિત્ય છે. અનિત્ય તરફ વળેલા જ્ઞાનનો ઉઘાડ નિત્ય ન રહી રાકે માટે તે ઉઘડતું જ્ઞાન પાછું અવરાધ જશે. સંસારના જ્ઞાનનો પ્રકાર આ રીતે છે હુવે ધર્મ તરફ લઇએ.

ધર્મનું જ્ઞાન પૂર્વમાંથી લઇને આવતો નથી પણ નવું પ્રગટે છે, કેવ, શુભ, શાસ્ત્રનો ભોગ થયો તે પૂર્વના પૂણ્યનું કારણ છે, કેવ, શુભ, શાસ્ત્ર સાંભળાવે છે પણ પાતે નિમિત્તના આશ્રયની દૃષ્ટિવડે સાંભળે છે. રાગના આશ્રયથી સાંભળે છે અને તેનું લક્ષ રાગમાં છે તેથી નિત્ય જ્ઞાનની પર્યાય ઉઘડતી નથી, પણ વિચાર અંદર પાતા તરફ જરા વળ્યો કે અરે ! આ પરાશ્રયપણ તે તો રાગ છે, અહો ! હું તો મુનસ્વરૂપ વસ્તુ છું. જ્ઞાયક છું હું પાતે પાતાથી જ છું ત્યાં રાગનું અવસંબન દૃષ્ટિમાંથી છૂટ્યું, રાગ સાથેના અનિત્ય ઉઘાડનું અવસંબન છૂટ્યું, કેવ-શુભ-શાસ્ત્રના નિમિત્તનું અવસંબન છૂટ્યું, તે જ્ઞાન નવું પ્રગટ્યું, તે જ્ઞાન ટકે છે. તે જ ખરો ધર્મ છે ધર્મની જે રીત છે તે રીત અનંતકાળથી જીવોએ પકડી નથી જેટલી રીત પકડી છે તેટલી બધી પરની પકડી છે.

પર ઉપર દૃષ્ટિ રાખી સાંભળે છે, માટે તે જ્ઞાન અવિનાશીના લક્ષપૂર્વક નથી તેથી તે મુવમાંથી ઉઘડતું જ્ઞાન નથી, પછી ભલે ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવ સાંભળાવવા બેઠા હોય પણ અવિનાશી આત્માના લક્ષ વગર જ્ઞાનમાં રાગનો આશ્રય રાખીને સાંભળે તો તે અનિત્ય તરફના વલણથી નિત્ય જ્ઞાન પર્યાય ઉઘડે નહિ, પણ સ્વાશ્રય તરફ ઢળીને પુરુષાર્થથી જે જ્ઞાનપર્યાય ઉઘડી તે નિત્યના લક્ષે ઉઘડેલી છે અને તે ઉઘડતું જ્ઞાન તે નિત્ય છે

પાંચ હામરનો પગારદાર મોટો કલેક્ટર હોય તેને જે જ્ઞાનનો ઉઘાડ છે તે વર્તમાન પુરુષાર્થનું જ્ઞાન નથી કારણ કે સસારના રાગ-ભાવે, ઈચ્છાભાવે મોહભાવે-મૂર્ખાભાવે પુરુષાર્થ કરે છે તો ગુ' મોહભાવે-

મૂર્છાભાવે જ્ઞાનકળા ઉઘડે ? માટે તે વિચાર કરે ને તરત જ્ઞાનની કળા દેખાય છે તે ઉઘાડ પૂર્વના છે.

ધર્મ કળા તે વર્તમાન પુરુષાર્થનું કૃણ છે હું ધ્રુવ છું અખંડ હું મારા સ્વરૂપને કોઈનું અવસંબન નથી એમ સ્વાશ્રય તરફ વળતો પુરુષાર્થ તે અપૂર્વ છે અને ધ્રુવના લક્ષે ધ્રુવમાંથી આવતું જ્ઞાન પણ અપૂર્વ છે, ધર્મ તે સ્વઉપયોગપણે કામ કરે છે. અહાહા ! પ્રભુ ! તારા જ્ઞાનની વાત શું કહેવી ! સ્વાશ્રયથી પ્રગટેલા થોડા ઉઘાડનો મહિમા કોઈ જુદી જાતનો લાગે છે તો પછી તારા અખંડ સ્વભાવની અને તેમાંથી પ્રગટતી પૂર્ણ જ્ઞાનપર્યાયની તો વાત શું કહેવી ! શ્રવણ સુધીના ભાવ પરાશ્રયવાળો છે, અનિત્ય છે પણ જ્યાં ઉપયોગને પોતા તરફ વાળ્યો કે અહો ! 'હું' આવો ત્રિકાળપણે અખંડ હું,' 'હું' મારાથી જ પૂર્ણ છું' એવી શ્રદ્ધા થઈ તે જ ધર્મની શરૂઆત થઈ, અને ધર્મની શરૂઆત થયા પછી હજી અધૂરો છે તેથી રાગ રહે છે અને તે રાગમાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું નિમિત્ત આવે છે એટલે શ્રદ્ધા થયા પછી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને નિમિત્ત કહેવાય છે કારણ કે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને જે કહેવું છે તે પોને સમજ્યો ત્યાં દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને નિમિત્ત કહેવાય છે.

વર્ણથી માંડીને ગુણસ્થાન પર્યંતના ભેદો છે તેના ઉપર લક્ષ આપતા રાગ થાય છે માટે તે બધા ભેદોથી આત્મા અધિક છે તેમ પ્રતીત થઈ ત્યાં સ્વાવસંબનપણું અંશે પ્રગટ કર્યું તે જ મુક્તિનો માર્ગ શરૂ કર્યો, પ્રતીતમાં પોતાના સ્વાવસંબન સ્વભાવની શ્રદ્ધા થઈ એટલે પરે વસણનો ઉઘાડ, રાગ અને રાગના નિમિત્ત તે બધાને પર કહ્યાં. આ વાત અપૂર્વ છે આ સાંભળ્યો તરફનો. શુભ વિદેહ રહેશે તો પણ પુણ્ય ઉચું બધારો.

ભગવાન અહીં તદેવોએ વર્ણથી માંડીને ગુણસ્થાન પર્યંતના ભાવો ભલે જીવનો વ્યવહારથી કહ્યા તોપણ ઉપયોગ શુરૂવડે પોતે

અર્થિક છે એવા સ્વભાવમાં ઉજો કે અનુરાનો આશ્રય નથી પૂરાના આશ્રયમાંથી તે નિર્ભય પર્યાય પ્રગટે છે પણ તે ભંગ-ભેદના લક્ષથી નિર્ભય પર્યાય પ્રગટે નહિ.

શાસ્ત્રો વ્યવહારના તે નિશ્ચયના એમ બે પ્રકારના હોય છે તેમ વ્યવહારનયના શાસ્ત્રોમાં મુખ્યપણે વ્યવહારનું કથન હોય અને નિશ્ચયનયના શાસ્ત્રોમાં મુખ્યપણે નિશ્ચયનું કથન હોય, નિશ્ચયના કથનમાં વ્યવહારનું કથન ગોઠીપણે હોય. અને વ્યવહારના કથનમાં નિશ્ચયનું કથન ગોઠીપણે હોય જ, ભુજો, ગોઠી કહુ છે પણ અભાવ નથી કહ્યો તેમાં જ્યાં નિશ્ચયની ઝેરવે કે પરમાર્થની અપેક્ષાની વાત આવતી હોય ત્યારે સામાવાજો વ્યવહારની વાત સામી મૂકે પણ ગાસ્ત્રમાં જે સ્વાશ્રય અપેક્ષાની વાત ચાલતી હોય તે વાત લક્ષમાં ન લે તો તે પરમાર્થનું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર વ્યવહાર કાંઈ પણ સમજ્યા જ નથી, પરમાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા પછી જ વ્યવહાર સાચો સમજી શકાય છે પરમાર્થ વગરનો સમજેલો વ્યવહાર તે વ્યવહાર નથી પણ વ્યવહારાભાસ છે.

ભાવાર્થકારે સવિ કરી છે કે પહેલાં વ્યવહારનયને અસત્યાર્થ કહ્યો હતો ત્યાં એમ ન સમજવું કે તે સર્વથા અસત્યાર્થ છે, કથાર્થિત અસત્યાર્થ જાણવો આત્મામાં રાગ-રોષ છે જ નહિ, શુદ્ધસ્થાન છે જ નહિ તેમ નથી એક સમય પૂરતા છે પણ ત્રણકાળના અખંડ સામર્થ્યથી ભરપૂર ભરેલા દ્રવ્યમાં તે નથી મારે શુદ્ધસ્થાન વગરે આત્મામાં નથી તેમ કહ્યું હતું. અભેદ સ્વરૂપને મુખ્ય કરીને કહેવામાં આવે ત્યારે અવસ્થાના ભેદ ગોઠી થઈ જાય છે દ્રવ્યમાં જે નિર્ભય પર્યાય ધાય તે નિર્ભય પર્યાયથી દ્રવ્ય અભેદરૂપ છે પણ તે પર્યાયના ભેદ ઉપર લક્ષ મૂકતા રાગ આવે છે મારે તે પર્યાયના ભેદા આત્મામાં નથી તેમ કહ્યું છે, અને આત્મા પીતાના અનંતશુદ્ધ અને પીતાની અનંતપર્યાયથી અભેદ એક પિંડરૂપ છે તેવી અભેદ દ્રવ્યદૃષ્ટિમાં કોઈ પણ ભેદા પ્રતિભાસતા નથી, મારે કોઈ પણ ભાવના ભેદા દ્રવ્યમાં

નથી એમ નિષેધ કરવામાં આવે છે પણ તેથી વ્યવહારના કોઈ પણ ભેદો છે જ નહિ એમ નથી, જ ખરા, પણ દ્રવ્યદષ્ટિમાં તે પ્રતિભાસતા નથી.

મોનીની દષ્ટિ તો સોના ઉપર જ છે સોનું સોળવડુ છે કે નહિ તેમ સોની પડેલા જ જીવે છે, સોનામાં કારીગરી તો પછી કરે છે; તેમ સમ્યક્દષ્ટિ સોનીનું લક્ષ આખી વસ્તુ ઉપર છે તે વસ્તુ ઉપર દષ્ટિ મૂકતા પર્યાયની કારીગરીનો પુરુષાર્થ તો યથા જ કહે છે અવસ્થા કેટલી ઉચ્ચ છે તેને સ્વ-પર પ્રકારાક જ્ઞાન જાણે છે કેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના નિમિત્ત તરંગનું લક્ષ, રાગનું લક્ષ છૂટે ત્યારે યથાર્થ સ્વરૂપને આરીન પ્રતીત થાય છે પણ યથાર્થ પ્રતીત પૂર્વકનું સ્વપર પ્રકારાક જ્ઞાન નિમિત્તને અને રાગને બંધાને જાણે છે.

નિશ્ચયદષ્ટિનો વિષય સામાન્ય છે, સ્વપર પ્રકારાક સ્વભાવવાળું જ્ઞાન સામાન્ય વિગેષ બંધને વિષય કરે છે, જ્ઞાન સામાન્ય પૂર્વક એટલે સમ્યક્દર્શનના વિષય પૂર્વક અવસ્થાના ભેદને નકાર કરવું અવસ્થાના ભેદને જાણે છે જ્ઞાન અવસ્થાદષ્ટિથી ઉણી પર્યાય છે, પુરુષાર્થ કરવો બાકી છે તેમ જાણે છે, નિશ્ચયદષ્ટિમાં પર્યાય આદરણીય નથી પણ વ્યવહારદષ્ટિમાં પર્યાય આદરણીય છે તેમ જ્ઞાન જાણે છે, સામાન્ય-વિગેષ બંધને જ્ઞાન લક્ષ કરે છે. વસ્તુદષ્ટિમાં પર્યાય પ્રગટ છે કે અપ્રગટ છે તેના ભેદો આવતા નથી પણ અવસ્થાદષ્ટિમાં પર્યાય પ્રગટી કે નથી પ્રગટી તેના ભેદો આવે છે

સંસાર હોતો ને મોક્ષની ઉત્પત્તિ થઈ એવા અવસ્થાના ભેદો દ્રવ્યદષ્ટિમાં પ્રતિભાસતા નથી પણ તેથી વિકારી અવસ્થા, ઉણી અવસ્થા અને નિર્મળ અવસ્થાની અસ્તિ જ નથી એવું નથી, જો તદન અવસ્થા ન જ હોય તો અભેદદષ્ટિની પર્યાય પ્રગટ કરવાનું પણ રહેશે નહિ, અલ્પકાળ પૂનો વિગર છે, કેવળજ્ઞાનની અવસ્થા પણ છે ખરી, કાંઈ તદન નાસ્તિરૂપે નથી. વસ્તુદષ્ટિનો વિષય તે અવસ્થા નથી તેથી જો વું એમ જાણ કે અવસ્થા છે જ નહિ, વિકાર

છે જ નહિ, કેવળજ્ઞાન વગેરે અવસ્થા છે જ નહિ તો તારૂં એવું માનવું તદ્દન ખોટું છે, જે તદ્દન કાંઈ ન જ હોય તો સસાર અવસ્થા ઠાળવી અને શ્રેય અવસ્થા પ્રગટ કરવી તે કાંઈ પણ રહેશે જ નહિ; વગી છ એમ જણ કે વિકાર અવસ્થા છે, નિર્મળ અવસ્થા છે તેથી જે અવસ્થાના રાગમાં અડક્યો તો પણ શ્રેય પર્યાય પ્રગટશે નહિ. યથાર્થ વસ્તુદષ્ટિ તે શ્રેયનું ખીજ છે. વ્યવહારના કથન ઘણા હોય છે, નિશ્ચય કથનના શાસ્ત્રો બહુ ઘણા હોય છે કારણ કે સ્વરૂપ બહુ સૂક્ષ્મ અને શુદ્ધ છે.

ઉણી અવસ્થા, વિકારી અવસ્થા અને બહારના સગ તે ત્રણ રહીત આત્માના સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરે તો નિર્મળ પર્યાય ઉવડે ઉણી અવસ્થામાં જ્ઞાનાવગ્ણીય, દર્શનાવરણીય, અને અતરાય ધર્મ તે ત્રણે નિમિત્તરૂપે આવી જાય છે. વિકારી અવસ્થામાં શ્રેયનીય ધર્મ નિમિત્તરૂપે આવી જાય છે અને બહારના સગમાં ચાર અઘાતિ ધર્મ આવી જાય છે. ઉણી અવસ્થા રહીત પૂરે પોતાનો સ્વભાવ છે તેની શ્રદ્ધા કરે, વિકાર રહીત અવિધારી સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરે અને સગ રહીત અસગી પદાર્થની શ્રદ્ધા કરે તો ધર્મ થાય.

જે વ્યવહાર તદ્દન ન જ હોય તો કેવળ-ગુણ-શાસ્ત્રને માનના તે કાંઈપણ રહેતું નથી, કેવળ-શાસ્ત્રને માનના તેમના નિર્ધાર કરવો તે વ્યવહાર છે તેમના પ્રત્યે શુભભાવ કરવો અને સ્ત્રી કૃદ્ધ બાંધિના અશુભભાવ ઠાળવો તે પણ વ્યવહાર છે જે વ્યવહાર ન હોય તો તે કાંઈ રહેતું નથી.

વ્યવહાર ન હોય તો પરમાર્થ તો બરા આત્મા ભગવાન છે તો પછી કસાબ-ગાથોના કાપનાર, અને વીતરાગ ભગવાન કપાય ઠાળીને અનત સામર્થ્ય પ્રગટ કરીને બેઠા છે, તે બંનેને વદન કરવું જોએ, પણ એમ ન હોય. વદન તો પર્યાય પ્રગટી તેને જ હોય. દ્રવ્ય તો નિર્ગોના જીવથી માડીને સિદ્ધ સુધીના બરા અનાદિ-અનત શુદ્ધ છે પરંતુ દ્રવ્યને વદનનો વ્યવહાર નથી હોતો, પણ

પર્યાય પ્રગટી તેને વંદન હોય છે, મુનિયોને વંદન હોય છે, ભગવાન વીતરાગને વંદન હોય છે તે બધા વ્યવહાર છે ખરો, વાણી તો બધાને હોય છે પણ તેમાં સર્વજ્ઞ ભગવાનની વાણી પૂજ્ય છે, તે પણ વ્યવહાર છે. આ સમયસારના પાના પણ પુદ્ગલ છે અને લાકડું પણ પુદ્ગલ છે, બંને પુદ્ગલ છે, તેમાં આ સમયસારના પાનાને જ પગે લાગવું અને લાકડાને પગે ન લાગવું તેવું શું કારણ ? તેવું એ કારણ છે કે તેમાં આત્માના ભાવો લખાએલા છે અને આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખવામાં તે નિમિત્ત છે માટે તે નિમિત્ત પૂજ્ય છે જો વ્યવહાર ન હોય તો આવો વ્યવહારનો વિવેક પણ ક્યાંથી હોય ? ભગવાનની વાણીમાં આવો અનેક જાનનો વ્યવહાર આવે છે, માટે વ્યવહાર છે. મર્યાને લીકું કહેવું, લીમડાને લીસો કહેવો, કેરીને પીળી કહેવી, તે બધા વ્યવહાર છે, જો વ્યવહાર ન હોય તો આ બધું જુદું જુદું કાંઈ પણ બોલી શકાય નહિ, માટે વ્યવહાર નથી એમ નથી જ, વ્યવહાર વ્યવહારથી છે, વ્યવહાર હેય જુદિએ ઉપાદેય છે.

દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિ બહુમાન પૂજ્યપણું તે બધા વ્યવહાર વ્યવહારે આદરણીય છે, વ્યવહાર હેય જુદિએ આદરણીય છે. પુદ્ગલ તો બધા સરખા છે છતાં ભગવાનના પ્રતિમાને વંદન કરવું અને એક અમથો પથરો પણો હોય તેને વંદન ન કરવું તેવું શું કારણ છે ? તેવું કારણ એ છે કે ભગવાનના પ્રતિમામાં તીર્થંકર ભગવાનના શરીરની આકૃતિ થઈ છે અને તેની ભગવાન તરીકે સ્થાપના કરી છે માટે તે પુજ્ય છે, વીતરાગી મુદ્રા વીતરાગ બાવ સમરજી ધવાવું નિમિત્ત છે માટે તે પૂજ્ય છે એ રીતે વ્યવહાર છે.

અરે ! સમ્યક્દર્શનની પર્યાય પણ વ્યવહાર છે, સમ્યક્દર્શનનો વિષય પરિપૂર્ણ અખંડ દ્રવ્ય છે તે નિશ્ચય છે. સમ્યક્દષ્ટિ કહે છે કે અવસ્થાદષ્ટિએ કેવળજ્ઞાન કરતાં મારી પર્યાય અનંતમે ભાગે છે એટલે કે અનંતગુણી ઉણી છે. અરે ! બારમે ગુણસ્થાને પણ કેવળજ્ઞાન નથી પ્રગટ્યું માટે તેરમા ગુણસ્થાન કરતાં બારમા ગુણસ્થાનની પર્યાય અનંતગુણી ઉણી છે, તે બધો વ્યવહાર છે.

આવે ત્યારે સાંચન-વિગ્રહ ઉપદેશ-વગેરે-શુભ પરિણામમાં જોડાય છે. આર-જ્ઞાનના ધર્મી-ગુણોને જોવા પણ સગાનને ઉપદેશ-ધાર્મિક સાંભળે છે. પર્યાયદષ્ટિએ પણ શુભાશુભ પરિણામમાં થતા હોય તે-કોઈપણ જાતનો વ્યવહાર સિદ્ધ થતા નથી.

આશુભી પરિણામમાં થયેલા આદિ-શુભ પરિણામ આવડવામાં વચ્ચે હોય છે પરંતુ તે શુભમાં આદરણીય નથી. અગ-વીનના કારણે ધર્મોર્થો જ્ઞાનીનું પ્રયોજન વૈતરંગભાવ વગરના છે, રાગ ભાવ વચ્ચે આવે છે તે રાગ ભાવનું પ્રયોજન નથી પણ ધર્મીનું પ્રયોજન તો શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જ રવાનું છે. શુભરામ-ધીતરાગ-ભાવ પ્રવારી તે-જુદી પદ્ધતિ ધર્મીનું પ્રયોજન ધીતરાગભાવ પરિણામ છે મૂકે સગાનના નિમિષને શુદ્ધ નિમિષ પણ કહવાય છે જ્ઞાનીને જ્ઞતાદિને શુભ-મિલકતે જોઈને તો પણ તે-સગાની-ધર્મી-જ્ઞાન-તમ-ધર્મી પણ સ્વરૂપમાં રવાનું પ્રયોજન જ પ્રમાણમાં શુભ વિષય ઉદ્ભવે તેની સુધે જ્ઞાનીને સ્વરૂપમાં કદાચ સ્વીકૃતિ પણ જોઈ પડે છે, હા શુભસ્થાનની સ્થિતિ સાથે, શુભપદ્ધતિ શુભ પરિણામ-લેખ-દે-એ-રૂપે, સ્થિતિ સાથે શુભ પરિણામને સમજવું એ અશુભા પરિણામથી બચવા માટે પડે, શુભ પરિણામ આવે તો શુભ-સ્વરૂપ-ધર્મી-મનન, દેવ, શુભ, શાસ્ત્રની ભક્તિ, અલગત મહાનુભવ પરિણામ સાધકરણમાં હોય છે એ રીતે વ્યવહાર છે.

આશુભી પ્રયોજનમાં જો જ્ઞાન વિકાર ન હોય તો વીતરાગતા-ભાવ, વીતરાગતા નથી ક્રમાતી માટે-રાગ જે-એ-મ-સાધિત થાય છે-વળી વીતરાગી-સ્વભાવ છે, તેની સદા-જો નહિ-કરતો પણ વીતરાગી પ્રયાય પ્રગટ-નહિ, સ્વસ્વ-સ્વભાવમાં વિકાર નથી, તે-સ્વ-સ્વ-અવસ્થામાં પણ જ્ઞાન વિકાર ન હોય તો સાંભળતું સમજતું મનન-કરવું, સમજાવવું, પ્રગેરે-કાં-પણ-રહેતું નથી.

આશુભી પ્રયોજનમાં કોઈ-અડીકમાં ભવિ-સ્વર્ગ-સ્થિતિ-ભવ-વગેરે-બધું-જે-પર, એ-જે-પરી-એ-મ-વ્યવહારના કથન

રાણે જાણવું પણ તેથી આત્મા તદ્દન વિકારમય અને અવસ્થા પૂરનો જ છે એમ ન જાણવું. અને નિર્વિકારી નિરપેક્ષ શુદ્ધ વસ્તુના કથન રાણે પર્યાયવું વચ્ચન ન અપાય તેથી પર્યાય નથી એમ ન જાણવું. વિકાર માત્ર અવસ્થામાં થાય છે તેને ન જાણે તો પરમાર્થ ક્યાં રહ્યો? વિકાર પર્યાય મારામાં નથી એમ કહેવાની અપેક્ષા જ ક્યાં રહી વિકારપણે હોય તો નિશ્ચયદષ્ટિએ વિકારપણે નથી એમ અપેક્ષા રહે ને? અવસ્થામાં વિકાર હોય તો નિશ્ચયદષ્ટિમાં નથી એમ અપેક્ષા આવે ને?

આત્મામાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની અવસ્થા શ્રોક્ષમાર્ગ પ્રગટતાં થાય છે, જે અવસ્થા ન ધતી હોય તો તદ્દન કુદસ્થ થઈ જાય માટે અવસ્થા આત્મામાં થાય છે; ક્ષણિક અવસ્થા થાય તેને જાણવું તે વ્યવહાર અને વિકાળી પૂર્વે દ્રવ્યને જાણવું તે નિશ્ચય, તે બંને નપથું એક સાથે જ્ઞાન થાય તે પ્રમાણ છે.

દર્શન સાથે રહેલું જ્ઞાન, તે જ્ઞાનના જે પડખાં પડે છે, એક વ્યાજ્ઞ સામાન્ય તરફ દળતો જ્ઞાનનો અંશ જ ને બીજી તરફ ઉણી, પૂરી, નિર્મળ અને વિકારી પર્યાયને જાણતો જ્ઞાનનો અંશ છે. સમ્યક્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિમોક્ષમાર્ગઃ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર તે ત્રણે ધમને શ્રોક્ષમાર્ગ થાય છે.

હોષ-માન-માયા તે જો આત્માની અવસ્થામાં ન હોય તો સંસાર જ ન હોય, જે વિકાર તદ્દન ન જ હોય તો પ્રગટ પૂર્ણ-નંદ દશા હોય પણ પૂર્ણનંદ દશા નથી માટે વિકાર અવસ્થા છે, તે વાત સમજામાંથી જથી ન જોએ. વ્યવહારદષ્ટિથી વિકારનો અંશ જ એમ જ્ઞાનમાં જાણવું જોઈએ, 'છ' એને ન માને તો એકાંત થઈ જાય. 'છ' એને જાણી લેવું, જાણવાવું અંગીકાર કરવું પણ વિકાર અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી, અંગીકાર કરવા યોગ્ય હોય તો એક સ્વભાવ જ છે, આદરણીય યોગ્ય હોય તો નિશ્ચયદષ્ટિનો વિષય છે, વ્યવહાર તો જાણવા યોગ્ય છે, જે જાણવા યોગ્ય જ તેને જાણવા યોગ્ય

કરતા વધારે વજન આપે તો તે મિથ્યાદષ્ટિ છે, અને 'જી' એને નથી કહે તોપણ મિથ્યાદષ્ટિ છે. જો અવસ્થામાં વિકાર ન હોય તો પર-માર્થનો પણ નાશ થાય, વિકાર છે એને ન માને તો વિકારને ટાળવો અને શ્રેયમાર્ગની સાધક અવસ્થા પ્રગટાવવી તે કાંઈ રહેતું નથી, માટે એક નય જાણવા જેવી છે અને એક નય આદરવા જેવી છે એમ બે પડખાંથી વસ્તુને જોવાય છે. નિશ્ચયદષ્ટિ વ્યવહારના ભંગને સ્વીકારતી નથી પણ ઉલટાની નિષેધ કરે છે. પ્રમાણ જ્ઞાન બંને પડખાંને જાણે છે. વ્યવહારનય તે વ્યવહારનયથી આદરણીય છે પણ નિશ્ચયદષ્ટિએ તે આદરણીય નથી. નિશ્ચયદષ્ટિ તે અંગીકાર કરવા જેવી છે અને વ્યવહાર તે જાણવા જેવો છે. વ્યવહારનયથી લાભ થાય અને મદદ થાય એમ માને તોપણ ખોટું છે અને નિશ્ચય-દષ્ટિ આદરણીય ન માને તો પણ ખોટું છે.

પ્રશ્ન-રાગ-દ્વેષ થાય તે સ્વભાવમાં કાંઈ શુક્રશાન કરે ખરા ?

ઉત્તર-રાગ-દ્વેષને પોતાના માને તો સ્વભાવને શુક્રશાન કરે, વર્તમાન પર્યાયમાં શુક્રશાન કરે છે, નિર્મળ આત્માને માન્યો નહિ અને રાગ-દ્વેષરૂપ આત્માને તે માન્યો તેથી અવસ્થામાં શુક્રશાન થતું અવસ્થામાં શુક્રશાન છે તે આત્માને જ શુક્રશાન છે કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાય બે એક જ છે, અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ થાય છે તેથી આનંદગુણથી પર્યાયનો ઘાત થાય છે માટે રાગ-દ્વેષરૂપ મલિન પર્યાય થાય છે તેને ન માને તો પરમાર્થનો લોપ થાય છે.

આત્મા છે તે પોતાપણે છે તે વિકારપણે નથી એવો દષ્ટિનો વિષય છે શ્રદ્ધામાં આત્માને પરિપૂર્ણ માન્યો અને જ્ઞાનમાં પરિપૂર્ણતા અને ઉજ્જ્વલ બને જણાઈ, પરિપૂર્ણને જાણવું તે નિશ્ચય ને ઉજ્જ્વલને જાણવું તે વ્યવહાર. વસ્તુએ પરિપૂર્ણ છે પણ વર્તમાન અવસ્થામાં જો ઉજ્જ્વલ ન હોય તો રાગ-દ્વેષરૂપ અવસ્થા આવી ક્યાંથી ? માટે વિકાર અવસ્થા છે. જો વિકાર અવસ્થાને ન માને તો આ વિકાર તે

હું નહિ અને સ્વભાવ તે હું એવી પરમાર્થ દૃષ્ટિના લોપ થઈ જાય, પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ જે પર્યાયમાં ન જ થતી હોય તે પરમાર્થ સમજવો શું કામ? આત્મા જ્ઞાયક છે, સત્ છે, તે અસ્તિ થઈ, અને અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ ન હોય તે આ રાગ-દ્વેષ મારામાં નથી એવો નાસ્તિભાવ આવશે ક્યાંથી? જે અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ ન હોય તે પરમાર્થ પ્રગટ કરવાનું રહ્યું ક્યાં? માટે ભગવાનનો ઉપદેશ સ્વાદવાદ સમજ્યે જ સમ્યક્જ્ઞાન છે.

સર્વથા એકાંત માનવું તે મિથ્યાત્વ છે જેમકે આત્મા દ્રવ્યે પણ પવિત્ર છે અને તેની અવસ્થા પણ પવિત્ર છે અથવા આત્મા દ્રવ્યે પણ ભવિન છે અને તેની અવસ્થા પણ ભવિન છે તેમ માનવા એકાંત થઈ જાય છે જે ભવિનતા ન હોય તે અત્યારસુધી ભવબ્રમરુ થઈ કેમ? અને આત્મા ભવિન સ્વરૂપ જ હોય તે શુદ્ધ અવસ્થા પ્રગટે ક્યાંથી? માટે આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છે અને પર્યાયમાં ભવિનતા છે તે ભવિનતા ટાળીને શુદ્ધ અવસ્થા પ્રગટ કરી શકાય છે.

પાતાના આત્માની વાત આવતી હોય તે માદ્ર ન થાય તે કેમ જાને? સમજનાર કહે છે કે અમને સમજવો, અને સમજાવનાર જ્યારે સમજવે છે ત્યારે સમજનાર સમજી પણ શકે છે. કેવળજ્ઞાનીની દિવ્ય ધ્વનિ છૂટે ત્યારે સમજનાર સમજી શકે છે અને તેવી જ ધ્વનિ છૂટે છે, ભગવાનની વાણીમાં વસ્તુનું સ્વતંત્ર સ્વરૂપ આર્થ્ય ત્યારે સામે છવ સમજવો કે અડો! માઈ શાંતિ સ્થળ મારામાં જ છે મારો તરવાનો ઉપાય જે તીર્થ તે મારામાં જ ભર્યો છે.

હવે એકાંત અનેકાંતની વ્યાખ્યા લેખ્યે.

ચૈતન્યમાં એક વર્તમાન અવસ્થા પ્રગટ છે જાકી બધું સામ-થઈ આખું કુસરૂપે પાર્યું છે અર્થાત્ પરિપૂર્ણ કુવને દૃષ્ટિમાં લેવું તે સમ્યક્જ્ઞાન છે અને અવસ્થાને પૂરી, ઉજ્જા કે ભવિન જાણવી તે બ્યવહાર છે દ્રવ્ય અને પર્યાય બનેવું પર્યાયજ્ઞાન તે પ્રમાણજ્ઞાન છે. દ્રવ્ય અને પર્યાયમાંથી એકને ન જાણે તે એકાંત થઈ જાય.

પહેલી વાત તે એ કે મારા સ્વભાવમાં રાગ-રૂપ નથી પરંતુ મારી પુરુષાર્થની નમજાણથી અવસ્થામાં રાગ-રૂપ થાય છે એ અવસ્થામાં પણ રાગ-રૂપ ન હોય તે વીતરાગતા પ્રગટ દેખાવી શકાય. એ કાંઈ એમ કહે કે રાગ-રૂપના વિકારી ભાવોથી મને લાભ થાય તે તે એકાંત છે, કાંઈ કે સ્વભાવ અને રાગ-રૂપ બન્ને એક થઈ ગયા, અભાવ પવિત્ર નથી અને વિકારી અવસ્થા જેવો આત્મા થઈ ગયો એમ માન્યું મારે તે એકાંત દૃષ્ટિ થઈ.

અનેકાંત દૃષ્ટિ થયા પછી, સ્વભાવની શ્રદ્ધા થયા પછી હજી અધૂરો છે મારે વિકલ્પ આવ્યા વગર સહેશે નહિ, દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની પ્રભાવના વગેરેના વિકલ્પ આવ્યા વિના સહેશે નહિ, વિકલ્પ આવે છતાં પણ તે વિકલ્પથી-તે શુભભાવથી મને લાભ છે તેમ વર્માત્મા માનવો નથી, વિકલ્પ આવે તે જુદી વાત છે પરંતુ તેની શ્રદ્ધા કંઈ બાંધુ છે, તેની સ્તિ કંઈ બાંધુ છે, તેનું વચન કંઈ બાંધુ છે તે જોવાનું છે.

આત્મા પાતે જ્ઞાયક પવિત્ર શુદ્ધ સ્વરૂપે ત્રિકાળે એવા નિર્દોષ સ્વભાવની શ્રદ્ધા કરનાં આત્મા સંતાપપણે નથી તેમ માને તેનું નામ અનેકાંત છે. એ વિરોધી શક્તિનો પ્રકાશ કરે તેનું નામ અનેકાંત છે. નિર્દોષપણે હું હું ને વિકારપણે નથી એમ એ સ્વભાવની પ્રતીતિ કરવી તેનું નામ અનેકાંત છે. સમયસારમાં ૪૮૮ પાને અનેકાંતની ઘણી સરસ વ્યાખ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે:-એક વસ્તુમાં વસ્તુપણાની નિપજાવનારી પરસ્પર વિરુદ્ધ એ શક્તિઓનું પ્રકાશનું તે અનેકાંત છે.

વસ્તુ તે વસ્તુની અપેક્ષાએ નિત્ય છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. વસ્તુ તે વસ્તુથી નિત્ય અને વસ્તુથી અનિત્ય એમ અનેકાંત ન હોય શકે વસ્તુ પાતાની અપેક્ષાએ સત્ અને પરની અપેક્ષાએ અસત્ છે તે અનેકાંત પણ પાતાની અપેક્ષાએ પાતાની અપેક્ષાએ અસત્ એવું અનેકાંત ન હોય,

હોય અને સ્વભાવે અશુદ્ધ હોય તેમ હોઈ શકે નહિ અવસ્થાથી અશુદ્ધ અને સ્વભાવથી શુદ્ધ તે અનેમત છે સ્વભાવપણે હું હું અને સંદોષપણે હું નથી તે અસ્તિ નાસ્તિ છે, તે અનેકાંત છે, આત્માને પીતાના સ્વભાવથી અનુભવન છે અને પરતુ અવવખન નથી તે અનેકાંત છે, એક સમય પૂરતી વિકારી અવસ્થા છે અને ત્રિકાળ દ્રવ્ય વિકારી થયું નથી તે અનેકાંત છે, આ એકાંત અનેકાંતના પડખા સીલા છે કોઈ અપેક્ષાએ સમ્યક્ એકાંત પણ કહેવાય છે સમયસારની શૌરમી ગાથાની રીમણે એમ કહ્યું છે કે એકાંત બોધબીજરૂપ સ્વ ભાન છે તેની સમીપ જન્મે અનુભવ કરતાં સંયુક્તપણે અભૂતાર્થ છે-અસત્યાર્થ છે સ્વપ્નમાં ઠગના માટે વિકારી પર્યાયનો નિયેવ ધરમામા આવે છે તે સમ્યક્ એકાંત પોતે પીતામાં ઠગના માટે છે પીતામાં ઠગના માટે પણ જો સમ્યક્ એકાંત ન હોય તો પછી ઠગવુ સમાં ? દ્રવ્યદષ્ટિ પર્યાયનો નિયેવ કરે છે, દ્રવ્યદષ્ટિ સ્વરૂપમાં ઠગના માટે છે તે સમ્યક્ એકાંત છે પણ પર્યાય છે જ નહિ એવું નથી અવસ્થાને લક્ષમા ન રાખે ને અપૂરામાં પૂરાપણું માની એમે, તે પૂજ્ય-વધાર્થ નથી, પરતુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજવું તે વધાર્થ અનેકાંત છે પરમાર્થનો વિષય જ અત્યારે પ્રાય એકાંત યાદી છે બહાજનો કુદારો ઘણું વધી ગયા છે તેથી આત્માની વાત સમજતા હવેને મુશ્કેલ પડે છે

હવે શિષ્ય પ્રશ્ન પૂડે છે કે વર્ણાદિ સાથે જીવનો તાકાત્મ્ય લક્ષણ સંબધ કેમ નક્કી ? તેના ઉત્તર કહે છે-

તત્થ ભવે જીવાણં સંસારત્યાગ હોંતિ વર્ણાદી ।
 સંસારપમુક્ષાણં જતિય હુ વર્ણાદમો કેઈ ॥ ૬૧ ॥

સંસારી જીવને વર્ણ આદિ ભાવ છે સંસારમાં,
 સંસારથી પરિમુક્તને નહિ ભાવ કો વર્ણાદિના. ૬૧.

અર્થ:—વર્ણાદિ છે તે સંસારમાં સ્થિત જીવોને તે સંસારમાં હોય છે અને સંસારથી મુક્ત થયેલા જીવોને નિશ્ચયથી વર્ણાદિક કોઈ પણ (ભાવો) નથી; (માટે તાદાત્મ્યસંબંધ નથી).

પરમાણુનો રંગ, ગંધ સાથે સંબંધ છે પણ આત્મા સાથે પરમાણુનો સંબંધ નથી. સંસાર દશામાં વર્ણાદિ ભાવ જીવને હોય છે પરંતુ મોક્ષ દશામાં તે કિંચિત્ માત્ર હોતા નથી, તે જે તેનું હોય તે કેમ ટળે ? જે વર્ણાદિ જીવના હોય તે કોઈ દિવસ જુદા ન પડે, પણ મોક્ષ થતા તે જુદા પડી જાય છે માટે તેનો જીવ માથે તાદાત્મ્ય સંબંધ નથી.

જે નિશ્ચયથી બધીયે અવસ્થાઓમાં યદુ-આત્મપણાથી અર્થાત્ જે-સ્વરૂપપણાથી વ્યાપ્ત હોય અને તદુ-આત્મપણાની અર્થાત્ તે-સ્વરૂપપણાની વ્યાપ્તિથી રહિત ન હોય, તેના તેમની સાથે તાદાત્મ્યલક્ષણ સંબંધ હોય છે. (જે વસ્તુ સર્વ અવસ્થાઓમાં જે ભાવોસ્વરૂપ હોય અને કોઈ અવસ્થામાં તે ભાવોસ્વરૂપપણું છોડે નહિ, તે વસ્તુનો તે ભાવોની સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ હોય છે.)

વસ્તુ પોતાની બધી અવસ્થાઓમાં વ્યાપ્ત હોય કોઈ અવસ્થામાં વ્યાપ્ત ન હોય તેમ ન બને તેને તાદાત્મ્યસંબંધ કહેવાય છે જીવ જે કે સંસાર અવસ્થામાં કોઈ અપેક્ષાએ વર્ણાદિ સ્વરૂપથી વ્યાપ્ત હોય છે તેપણુ મોક્ષ અવસ્થામાં તે સર્વથા વર્ણાદિ સ્વરૂપપણાથી વ્યાપ્ત હોતો નથી, એવા જીવનો વર્ણાદિની સાથે કોઈ પણ પ્રકારે તાદાત્મ્યલક્ષણ સંબંધ નથી વર્ણથી માંડીને ગુણસ્થાન પર્યંતના ભાવોને પ્રવૃત્તિની સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન—કેવળજ્ઞાન પણ તેમાં આવી ગયું ? તે શું કેવળજ્ઞાનને પણ પ્રવૃત્તિ સાથે તાદાત્મ્યલક્ષણ સંબંધ લેવો ? તે તે જીવની સ્વાભાવિક પર્યાય છે

ઉત્તર:—કેવળજ્ઞાન તેરને ગુણસ્થાને પ્રવૃત્તિ છે તે ગુણસ્થાનને

સયોગી કેવળી ગુણસ્થાન કહેવાય છે કારણ કે ત્યાં જોગતું કંપન હોય છે, તે જોગતું કંપન પર તરફનો ભાવ છે માટે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે, કેવળજ્ઞાનની પર્યાય તો દ્રવ્યની નીર્મળ પર્યાયરૂપ થઈ ગઈ છે તેને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા નથી; એ રીતે ચૌદમે ગુણસ્થાને પણ અકંપનપણું પ્રગટ્યું તે તો દ્રવ્યરૂપ અવસ્થા થઈ છે પરંતુ ત્યાં જે જોગના સંસ્કાર રહી ગયા છે તેને લઈને ચૌદમે ગુણસ્થાને ચાર કર્મ અને શરીર વગેરે બધું ઉભું છે, જોગના સંસ્કાર તે પર તરફનો ભાવ છે તેથી ચૌદમા ગુણસ્થાનને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે. ચૌદમે શરીર અને કર્મ છે તેથી રોકાયો નથી તે તો પર દ્રવ્ય છે, પર દ્રવ્યને કારણે થાતે રોકાય નહિ, પરને કારણે રોકાય તો પોને પરાધીન થયો, પણ તેમ છે નહિ. પોતાને જોગના સંસ્કાર રહી ગયા છે તેને કારણે ચૌદમે ગુણસ્થાને રહ્યા છે. જોગ અને ગ્રાહને કારણે ચૌદ ગુણસ્થાન કહ્યા છે, જોગ અને ગ્રાહ તે પર તરફના વલણવાળો ભાવ છે તેથી ગુણસ્થાનને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે. કેવળજ્ઞાન પર્યાય પ્રગટી તે તો પોતાના દ્રવ્યની સાથે તાદાત્મ્યસંબંધવાળી છે પણ કંપન છે તે પરનો ભાવ છે માટે તેને પુદ્ગલ સાથે તાદાત્મ્ય-સંબંધ છે.

જ્ઞાતિક સમકીત, કેવળજ્ઞાન પર્યાય, સિદ્ધની પર્યાય તે બધી પર્યાયને ચૈતન્ય સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ છે પણ તે પર્યાય ઉપર લક્ષ મૂકતા રાગ આવે છે અને રાગ તે પર તરફનો ભાવ છે તે અપેક્ષાએ તે બધી પર્યાયને પણ પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે સમ્યગ્દર્શનના ભેદ, કેવળજ્ઞાનની પર્યાય અને સિદ્ધની પર્યાય વગેરે ભેદો સિદ્ધને કે કેવળીને કાંઈ પાડવા નથી પણ નીચલી અવસ્થાવાળો સાધક જીવ છે તે ભેદ પાડે છે અને તે ભેદ ઉપર દષ્ટિ મૂકતા તેને રાગ આવે છે. સાધક જીવ ૨૯ બોલ ઉપર લક્ષ મૂકે છે ત્યારે તેને રાગ આવે છે અને રાગ તે તો પર તરફના વલણવાળો ભાવ છે માટે તે અપેક્ષાએ ૨૯ બોલને પુદ્ગલના પરિણામ કહ્યા છે, અને એ રીતે તે ખરા બોલનો

દગલ સાથે તાદાત્મ્યલક્ષણ સંબંધ કહ્યો છે. સાધક જીવને રાગ આવે છે અને મુક્ત થયેલા જીવને રાગ નથી આવતો માટે સંસારી જીવને વર્ણાદિ ભાવો છે અને મુક્ત થયેલા જીવને નથી તેમ કહ્યું છે, તે મુક્ત અવસ્થા થયા પછી કાંઈ ભંગભેદ-ઉપર દૃષ્ટિ મૂકવાનું નથી તે ત્યાં વર્ણાદિભાવો નથી, સંસારમાં પણ જીવને વર્ણાદિ ભાવો છે તાદાત્મ્યસંબંધ નથી, સંસારમાં વર્ણાદિ ભાવો નથી તેથી સિદ્ધાંત જુદા પડી જાય છે. સાધક જીવને ભંગ-ભેદ ઉપર દૃષ્ટિ મૂકતા આવે છે અને રાગ તે પર તરફના વલણવાળો ભાવ છે માટે યિક સમકીત કેવળજ્ઞાન પ્રગેરેને ભેદની દૃષ્ટિએ પુદ્ગલના પરિણામ છે આઠી કેવળજ્ઞાની કે સિદ્ધને તો સિદ્ધની પર્યાય અને કેવળની પર્યાય પાતાના દ્રવ્યમાં અભેદરૂપ થઈ ગઈ છે તેને ભંગ અને ભેદ ર લક્ષ મૂકવાનું રહ્યું નથી ત્યાં ક્ષાયિક સમકીત અને કેવળજ્ઞાન રે જે પર્યાયો પ્રગટી છે તેનો આત્માની સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ છે. તે જે અવિનાશી સ્વભાવ છે તેના ઉપર જે, તેના વિના કોઈનું જીવ નથી. દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ મૂકતા રાગ તૂટે છે અને નિર્ભળ પર્યાય ટે છે તે નિર્ભળ પર્યાયનો ચૈતન્ય સાથે તાદાત્મ્યલક્ષણ સંબંધ છે.

૨૦૦૦ કરતક શુદ્ધ ૧૨ મગળ

અજીવનો કોઈ પણ ગુણ કે અવસ્થા આત્મામાં નથી, જેણે કરવું હોય તેણે હિત કઈ રીતે થાય તે બરાબર જાણવું પડશે. શિદ્ધિ પરથી આત્માને લાભ તુકશાન થતું નથી શરીરના વર્ણ, રસ, સ્પર્શ, હાડકાની મજબુતાઈ, શરીરનો આકાર તે ક્ષણે ક્ષણે ની અવસ્થામાં બદલે છે અને ન આવડયુ માટે શરીર, વાણી સરખા ન રહ્યા શરીરનું સરખું રહેવું તે મારી આવડતને લીન છે તેમ માનવું તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. સંસારમાં વર્ણાદિ ભાવો માના છે તેમ કહ્યું છે તે ઉપચારથી કહ્યું છે પણ સિદ્ધમાં વર્ણાદિ કોઈ પણ પ્રકારે નથી.

પ્રશ્ન—સિદ્ધ વર્ણાદિ ભાવોથી જુદા પડી ગયા છે પણ અહીં

તો તે ભાવો બેગા છે ને ?

ઉત્તર:—અહીં સંસાર અવસ્થામાં તે ભાવો જુદા છે તો સિદ્ધમાં જુદા પડી શકે છે, જે ભાવો પાતાના હોય તે ત્રણે કાળે પાતાની સાથે જ રહે ક્યારે પણ જુદા પડે જ નહિ, માટે જે જુદા પડે છે તે જુદા છે તો જુદા પડે છે. ખાવું, પીવું, હાલવું, ચાલવું, વગેરે બધું પ્રવર્તન સંસારમાં પણ આત્માને આધીન નથી પુદ્ગલને આધીન છે, આત્મા ભાવ કરે તે પાતાને આધીન છે પણ શરીરની ક્રિયા થાય તે પુદ્ગલને આધીન છે. સંસાર અવસ્થામાં શરીર આદિ જીવ સાથે એક જગ્યાએ રહે છે તેથી વ્યવહારથી એમ કહેવાય છે કે આ વર્ણુ આ જીવનો છે, આ શરીર આ જીવનું છે, આવી હાલકાની મજ-જુતાઈ આ જીવની છે વગેરે તે બધું નિમિત્તથી-ઉપચારથી કહેવાય છે પરંતુ શરીરથી મને લાભ થાય છે એમ જેવું માન્યું તેવું શરીર અને આત્મા એકજ માન્યો જે જેનાથી લાભ વૃક્ષાન માને તેને તે પાતારૂપ માને છે.

પ્રશ્ન:—ખાય છે, પીએ છે તેમાં આત્માને સ્વાદ આવે છે ને ?

ઉત્તર:—તે સ્વાદ જડનો છે આત્માનો નથી આત્મા તે સ્વાદને જાણે છે, દૂધપાકનો કે કેરીનો જે સ્વાદ આવે છે તેને તે જાણે છે કે આ વસ્તુનો આ જાતનો સ્વાદ છે, જોકું તો અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવે દૂધપાકનો રાગનો સ્વાદ લે છે બાકી જડનો સ્વાદ તો કોઈ લઈ શકતું જ નથી. એક દ્રવ્યનો સ્વાદ બીજું દ્રવ્ય લઈ શકે જ નહિ. આત્મા પાતાની પર્યાયનો સ્વાદ લે છે. જ્ઞાની જ્ઞાનભાવે સ્વભાવ પર્યાયનો સ્વાદ લે છે, અજ્ઞાની અજ્ઞાનભાવે રાગ પર્યાયનો સ્વાદ લે છે.

પ્રશ્ન:—જડ ખાતું નથી આત્મા ખાતો નથી ત્યારે ખાય છે કેણુ ?

ઉત્તર:—આત્મા રાગમાં જોડાય ત્યારે તેને ખાવાની ઈચ્છા થાય છે તે વખતે શરીરનો, ઈચ્છાને અનુકૂળ ઉદય હોય તો શરીરની ક્રિયા

આવાની ધાય, અને આહાર વગેરે વસ્તુ મળવાનો અનુકૂળ ઉદય હોય એટલે તે વસ્તુનો સયોગ થાય છે એ પ્રમાણે નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ થતાં આહારની ક્રિયા થાય છે પરંતુ જડની ક્રિયાનો કર્તા આત્મા નથી, આત્માની પર્યાયમાં રાગ થાય છે પણ તે જડની ક્રિયા આત્મા ત્રણકાળમાં કરી શકતો નથી.

પ્રશ્ન.—ખાજીએ તો શરીર ટકે ન ?

ઉત્તર.—ગરીરની અવસ્થા શરીરને કારણે ટકે છે રોટલા ખાતા હોય તો પણ ઘણા ભરી જાય છે ન ? રોટલા ખાવાથી જો શરીર ટકતું હોય તો ભરી કેમ જાય ? હાથમાં રોટલો રહી ગયો હોય અને હાટ્ટેલ થઈ જાય છે માટે રોટલા શરીરને ટકાવી દેતા નથી. કોઈને અલ્પ ખોરાક હોય તો પણ દેહ ટકે છે, દેવોને અલ્પ ખોરાક હોય છે હજારો વર્ષો આહાર લેવાની ઇચ્છા ઉપજે છે, જ્યારે ઇચ્છા ઉમ્મત્ત થાય ત્યારે કંઠમાંથી અમૃતનો ઝોડકાર આવે છે. કંઠમાંથી જરા અમૃત ઝરે એટલે તેને તૃપ્તિ થઈ જાય છે એ રીતે અસખ્યાતા વર્ષો સુધી તેનું શરીર નભે છે. માટે શરીર, શરીરના કારણે નભે છે. નરકમાં નારકી જીવોને એક ચોખ્ખો કણ પણ મળતો નથી અને પાણીનો એક ડ્રિપ્લો પણ મળતો નથી છતાં પણ અસખ્યાતા વર્ષો સુધી તેનો દેહ ટકી રહે છે, જુગલીઆ મનુષ્યને ત્રણ દિવસે આહારની ઇચ્છા ઉમ્મત્ત થાય છે અને ત્રણ દિવસે એક નાના ખોર જેટલો આહાર લે છે છતાં પણ તેનું શરીર અસખ્યાતા વર્ષો સુધી ટકી રહે છે, માટે ખોરાકથી શરીર ટકે છે એમ નથી પરંતુ શરીર શરીરના કારણે ટકે છે.

કેટલાક કહે છે કે ગરીર રાખીએ તો ધર્મ થાય શરીર માત્ર પણ ધર્મસાધન શરીર હોય તો ધર્મ થાય એમ કેટલાક માને છે પણ તે વાત તદ્દન જુઠી છે, આત્માનો ધર્મ તે આત્મામાં અને ગરીરનો ધર્મ તે શરીરમાં તે બંનેને ચોક્કે સીમાડે કયાય પણ મેળ ખાય તેમ નથી. તો પણ શરીરનું આપણે કરી શકીએ છીએ એવો ભ્રમ અજ્ઞાનીને થઈ ગયો છે તેથી તેને દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની વાત બેસતી

નથી, આપણે ચાલીએ તો ચલાય, બોલવું હોય તો બોલાય, એવો તેને ભ્રમ થઈ ગયો છે, ચાલવાના ભાવને અને શરીરની ચાલવાની ક્રિયાને લગભગ નિમિત્તનૈમિત્તિક સમ્બંધથી મેળ થઈ જાય છે, તેથી અજ્ઞાનીને એવો ભ્રમ થાય છે કે મારાથી ચલાય છે, બોલાય છે વગેરે જડની ક્રિયા હું કરી શકું છું પણ તે ચાલવાની ઈચ્છા વખતે જો શરીરમાં વા આવ્યો હોય, કોઈ હાડકામાં દુઃખાવો થઈ ગયો હોય, રોગને લઈને શરીરમાં અશક્તિ થઈ ગઈ હોય, શરીરમાં પક્ષવાત થઈ ગયો હોય વગેરે અનેક પ્રકારના કારણો બનવાથી શરીર અટકી જાય ત્યારે ઘણી ચાલવાની ઈચ્છા હોય તો પણ ચાલી શકાતું નથી, પગમાં ખાલી ચડી જાય ત્યારે એકદમ ઉતાવળું જવું હોય તો પણ થોડીવાર રોકાઈ જવું પડે છે અને ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલી શકાતું નથી, એ રીતે આંખની પાંપણ ફેરવવી તે પણ આત્માના હાથની વાત નથી, મરણ વખતે આંખની પાંપણ ઉપર માખી બેઠી હોય, તે વખતે માખી ઉડાડવી હોય તો પણ પાંપણ ફેરવી શકતો નથી, ઘણી બોલવાની ઈચ્છા હોય તો પણ જીભનો લલો વાળી શકતો નથી, એક આંગળીનું ટેરવું કેરવું તે પણ આત્માના હાથની વાત નથી માટે શરીરની કોઈ પણ અવસ્થા આત્માને હાથ નથી, શરીરને હું નભાવી દઉં શરીર સાફ હોય તો ધર્મ કરી શકું એમ માનવું તે પાપુંડ છે, મૂડતા છે

દયા, પ્રેમ, વગેરે શુભભાવથી પુણ્ય બંધાય હિંસા જીવું વગેરે અશુભ ભાવથી પાપ બંધાય, તે શુભાશુભ જન્મે ભાવે મારૂં તેનું પ નથી હું તો નિર્મળ જ્ઞાનમૂર્તિ આત્મા છું એવી શ્રદ્ધાના આશ્રયે ધર્મ પ્રગટે

આત્મા શરીરનું કાંઈ કરી શકે નહિ તો પછી હૃદય રહેવા એવા સ્ત્રી કૃત્યનું તો ક્યાંથી કરી શકે? માટે આત્મા પર દ્રવ્યનું કાંઈ કરી શકતો નથી

સિદ્ધમાં વળું મધ-રસ-સ્પર્શ વગેરે કાંઈ નથી માટે અહીં

આવે છે, તે જોઈ ઉપર લક્ષ્ય મૂકતાં રાગ આવે છે તે રાગ પર તરફના વલ્લુવાળો ભાવ છે માટે તે રાગને પુદ્ગલ સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધ છે પણ જે જ્ઞાન દર્શનની નિર્મળ પર્યાય થાય છે તે ચૈતન્યમાં ભાગી જાય છે તે વાત આગળ ઘણી આવી ગઈ છે તે જ્ઞાન, દર્શન માર્ગ-ણમાં કર્મના નિમિત્તની અધિક્ષા આવે છે માટે પરના કહ્યા છે. તે નિમિત્તને રાગને પોતાના માને તે મિથ્યા અભિપ્રાયવાળા છે.

વર્ણાદિ ભાવો, અનુક્રમે આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ પોમતી એવી તે તે વ્યક્તિઓ વડે પુદ્ગલ દ્રવ્યની સાથે સાથે રહેતા થકા, પુદ્ગલનું વર્ણાદિ સાથે તાદાત્મ્ય જાહેર કરે છે-વિસ્તારે છે:

કર્મની અવસ્થા અને શરીરની અવસ્થાનું આવિર્ભાવ એટલે પ્રગટ થવું-અવસ્થાકૃપે ઉપજવું, અને તિરોભાવ એટલે અવસ્થાનું અપ્રગટ રહેવું, અવસ્થાનો વ્યય થઈ જવો તે બધી પુદ્ગલની અવસ્થા હોવાથી પુદ્ગલ સાથે તાદાત્મ્ય છે પુદ્ગલને જાહેર કરે છે, પુદ્ગલને વિસ્તારે છે, કર્મની અને શરીરની એક અવસ્થા પ્રગટ થવી અને બીજી અવસ્થા અપ્રગટ રહેવી તે બધું પુદ્ગલના કારણે છે, પુદ્ગલ સાથે તેનું એકપણું છે આત્મા સાથે તેના સંબંધ નથી. આત્મા જ્ઞાન અને સ્થિરતામાં આગળ વધે અને કર્મની શક્તિ ઘટતી જાય છે માટે આત્માને અને કર્મને તાદાત્મ્ય સંબંધ નથી. આત્માની નિર્મળ અવસ્થા વધતી હોય એટલે કે આવિર્ભાવ થતી હોય અને શરીરની અવસ્થા હીણી થતી હોય-પાતળી થતી હોય-તિરોભાવ થતી હોય, અને ચૈતન્યની અવસ્થા અજ્ઞાન રાગ-દ્વેષમાં જોડાવાથી હીણી થતી હોય તિરોભાવરૂપ થતી હોય અને શરીરની અવસ્થા પુષ્ટ થતી હોય, કર્મની અવસ્થા પુષ્ટ થતી હોય; તેથી આત્માને શરીર તેમજ કર્મ સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધ નથી. આ વર્ણાદિ ૨૮ યોગ કર્મના કારણે છે માટે તે પુદ્ગલ દ્રવ્યની અનુક્રમે થતી આવિર્ભાવ અને તિરોભાવરૂપ અવસ્થા તે પુદ્ગલના જ તાદાત્મ્ય સંબંધને જાહેર કરે છે, વિસ્તારે છે.

આંખની પાંપણનું ઉચું થવું કે નીચું થવું, જીભનું ચાલવું કે ન ચાલવું, કંઠમાંથી શબ્દનું નીકળવું કે ન નીકળવું તે બધું પુદ્ગલની અવસ્થા પુદ્ગલને કારણે આવિભાવ, તિરોભાવપણે થયા કરે છે. શરીરની બાળ અવસ્થાનો વ્યય થવો તે જીવાન અવસ્થાનું પ્રગટ થવું, અને જીવાન અવસ્થાનો વ્યય થવો અને વૃદ્ધાવસ્થાનું પ્રગટ થવું તે બધું પુદ્ગલ સાથે સંબંધ રાખે છે, પુદ્ગલને જ વિસ્તારે છે.

જ્ઞાનનું વધવું-આવિભાવ થવું તે આત્મા સાથે સંબંધ રાખે છે. આત્માને વિસ્તારે છે, જ્ઞાનનું ઠંડકાવું અને અજ્ઞાન પર્યાયનું આ-વિભાવ થવું-પ્રગટ થવું તે વિકારી પર્યાય સાથે સંબંધ રાખે છે.

વર્ણાદિક ભાવો અલુકમે આવિભાવ અને તિરોભાવ પામતી મેલી તે તે વ્યક્તિએ વડે જીવની સાથે સાથે રહેતા થકા, જીવનું જીવિ સાથે તાદાત્મ્ય બાહેર કરે છે, વિસ્તારે છે, એમ જેનો અભિ-પ્રાય છે તેના મતમા બાકીના દ્રવ્યમાં અસાધારણ એવું વર્ણાદિ વસ્તુપણું-કે જે પુદ્ગલ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે, તેના જીવ વડે અંગીકાર પામ્યાં આવતો હોવાથી, જીવ પુદ્ગલના અવિરોધનો પ્રસંગ પાવે છે.

શરીરની કોઈ પણ અવસ્થાનું હાલવું-ચાલવું તેનો સંબંધ શરીર સાથે દેખાય છે તથા તેની સાથે આત્મા એક જગ્યાએ રહે તેથી આત્મા સાથે વર્ણાદિ તાદાત્મ્યપણું બાહેર કરે છે, વિસ્તારે એમ જે માને છે તે મિથ્યાત્વી છે કારણ કે આત્મા સાથે વર્ણા-તાદાત્મ્યપણું હોય તો તે આત્માનું લક્ષણ કહેવાય, અને તેથી અને પુદ્ગલ બંને જીવ તો રહેતા નથી શરીરની અવસ્થા દ્વારા ને અંગીકાર કર્યો તેથી જીવ અને પુદ્ગલ બંને જીવ રહેતા નથી એમ થતા જીવનો જરૂર અભાવ થાય છે.

શરીરમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ તેનો સંબંધ પરમાણુ છે અને જે વૃં પરમાણુનો સંબંધ આત્મા સાથે માનીશ તે

જીવ અને જડ બંને એક થવાથી બંનેના જુદા લક્ષણ નહિ રહેવાથી બંનેનો અભાવ થશે. શરીર અનંતા પરમાણુનો પિંડ છે અને વાણી પણ અનંતા પરમાણુનો પિંડ છે, આત્મામાંથી તે વાણીની અવસ્થા આવતી નથી પણ જડમાંથી આવે છે, જો આત્મામાંથી ભાષાની અવસ્થા આવતી હોય તો આત્મા ને જડ બંને એક દ્રવ્ય થઈ જાય કારણ કે ભાષા તો રૂપી છે અને ચૈતન્ય તો અરૂપી છે માટે બંને દ્રવ્ય જુદા છે, તે બંનેને એક માનતા બંને દ્રવ્યનો અભાવ થાય છે.

કોઈ કંઈ કે શરીરનો આત્મા સાથે સંબંધ છે, જીવનો આત્મા સાથે સંબંધ છે પણ તે વાત તુલન જુદી છે જો આત્મા સાથે વાણીનો સંબંધ હોય તો જીવમાં કંઈ થઈ જાય છે ત્યારે કેમ બોલી શકતો નથી, વાણીનું પ્રગટ થવું કે કંઈક જવું તેના સંબંધ આત્મા સાથે છે નહિ, ભાષાની પર્યાયનો આવિર્ભાવ પરમાણુમાંથી થાય છે તેના આવિર્ભાવ આત્મામાંથી થતો નથી; શરીર અને વાણીની અવસ્થાનું થવું જડના આધારે છે અને જ્ઞાન, કર્મ, ચારિત્ર્યું થવું તે આત્માને આધારે છે, જો શરીરની અવસ્થા આત્માને આધારે અને આત્માની અવસ્થા શરીરને આધારે હોય તો બંને એક થઈ જાય, અને આત્મા જડ થઈ જાય પણ તેમ નથી. બંને દ્રવ્ય જુદા છે. આત્મા સાથે વાણીની અવસ્થાને અને શરીરની અવસ્થાને ફક્ત નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધ છે પણ બંને દ્રવ્યો એક નથી, બંને દ્રવ્યો જુદા છે કોઈની અવસ્થાનો કોઈ કર્તા નથી, ભાષાની પર્યાયનો આવિર્ભાવ થાય છે તે જડમાંથી થાય છે આત્મામાંથી થતો નથી. અજ્ઞાની અહંકાર કરે છે કે વાણી મારામાંથી થાય છે વાણી મારામાંથી આવે છે, અજ્ઞાની પિતાને જુદીને પરને જોવે છે તેથી પિતાને જોવાની તાકાત ન રહી; જ્ઞાની જે જે અવસ્થા થાય તેને જોવે છે જાણે છે. જ્ઞાની જાણે છે કે કોઈ દ્રવ્યની કોઈ અવસ્થાનો કોઈ સંચાલક નથી, પ્રેરક નથી, સૌની અવસ્થા પિતાને આધીન થાય છે. જ્ઞાનીને વાણીની અવસ્થા, રાગની અવસ્થા અને તેને જાણવારૂપ જ્ઞાનની અવસ્થા,

તે બધી અવસ્થા એક ક્ષણે થાય છે, છતાં જ્ઞાની સમજે છે કે તે અવસ્થા 'થાય છે' તેને હું જોનાર છું પણ તેનો હું કર્તા નથી જ્ઞાતા જ છું.

શરીર મન વાણી તે માણં સ્વરૂપ નથી પણ અંદર જે શુભા-શુભ વિકલ્પ ઉઠે તે પણ માણં સ્વરૂપ નથી તે બધી પર પર્યાયને જ્ઞાતાપણે જાણવી અને સ્વરૂપમાં સ્થિર રહેવું તે નિશ્ચય આલોચના છે, પહેલાં સમ્યક્દર્શનની સામાયિક આવે છે પછી સ્થિરતાની સામાયિક આવે છે, પરભાવથી પાણું વળી સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તે નિશ્ચય પ્રતિકમણ છે.

માણં મુખ તે મારામાં છે તેને બૂલ્યા તેથી પરમાંથી મુખ આવે છે તેમ માન્યું, શરીરને જ પોતાનું માન્યું તેથી શરીરને અનુ-કૂળ શ્રી પુત્ર હોય તેના ઉપર રાગ થયા વિના રહે નહિ અને પ્રતિ-કૂળ હોય તેના ઉપર દ્વેષ થયા વિના રહે નહિ, શરીરના રાગી ઉપર રાગ અને શરીરના દ્વેષી ઉપર દ્વેષ થયા વગર રહે નહિ કારણ કે શરીરને પોતાનું માન્યું અને શરીરમાંથી મુખ આવે છે તેમ માન્યું તેથી રાગ-દ્વેષ થયા વિના રહે નહિ. ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં મુખ પરમાં નથી. કેટલાક કહે છે કે પહેલું મુખ તે જાતે નર્યા, બીજું મુખ ઘેર ચાર દીકરા, એક બે નહિ તે વળી ચાર દીકરા માગે અને કહે કે અરે! દીકરા આપણું કહ્યું ન કરે તેમ કેમ બને? કહ્યું ન કરે તે તો બીજાના દીકરા, મારા દીકરા તો ધાર્યા પ્રમાણે રહેશે એનો અર્થ એવો થાય છે કે પોતાની ધારણા અને પરવસ્તુ બન્નેને એક માને છે પણ બન્નેના આધાર ભુદા છે, દીકરામાં મુખ ક્યે ઠેકાણે છે તે ક્યાંય ભાળ્યું છે? કે ભાળ્યા વિના કહી લીધું છે? દસ લાખ, રૂપીયા ન્યાં મગે ત્યાં તો હાથ પહોળા પહોળા થઈ જાય છે પણ પેસામાં મુખ ક્યે ઠેકાણે છે તે કાંઈ ભાળ્યું છે? કે માત્ર કહી જ લીધું છે અને જો કહી લીધું છે તો તે કલ્પના ક્યે ઠેકાણે છે તે ભાળ્યું છે? તે માન્યતા કેવા પ્રકારની છે? ક્યાં છે? આંખમાં છે?

હાયમાં છે? પગમાં છે? એ માન્યતારૂપ ભાવ રક્ષે છે ક્યાં? તે અરૂપી છે કે રૂપી છે? તે કાંઈ જાણ્યું છે? કે માત્ર માની જ લીધું છે? સુખ પરમાં નહિ જાણ્યા છતાં સુખની માન્યતા ક્યાં રહી છે તેની ખમર નહિ છતાં અનાદિથી નિરાકર થઈ ગયા છે, કે પરમાં સુખ છે, જેમાં જેની રૂચિ છે તેમાં તે "મને નજરે કેમ આવે તે માનું" તેમ તક ઉઠાવતો નથી, જેમાં જેની રૂચિ છે તેમાં તે તપાસ કરવા શક્તો નથી. આત્મામાં એક નિરુદ્ધ સ્વભાવ એવો છે કે તેની ઉધી પર્યાયમાં પણ વસ્તુમાં સુખ જોયું નહિ, કલ્પનાને જોઈ નહિ છતાં પણ એવો નિરાકર થઈ જાય છે કે કાંઈ જાતના વિચારનો અવકાશ રાખતો નથી, ઉધી પર્યાયમાં પણ આવો નિરાકર થાય છે તે પછી જે આત્માની ઝાળખાણ કરીને સમ્યક્ પ્રતીત કરે તેમાં તે નિરાકર હોય જ. પરથી અને સુખ આવડું નથી માફ સુખ તે મારામાં છે એમ યથાર્થ માને પછી પરનો આમય રહે નહિ, મારી શાંતિ, મારી સમ્યક્ મદા, માફ સમ્યક્જ્ઞાન તે બધું મારામાં છે પણ પરમાં નથી એમ સાચી ઝાળખાણ કરવાથી નિરાકર થાય છે.

આ બધું જે કહેવાય છે તે જાણ્યામાં તે "હા, છ હા" કહે છે પણ અંતરમાંથી "હા, છ" આવવું જોઈએ આત્મામાં અતરથી વાત બેઠા નિના "હા, છ" સાચું આવે નહિ

પ્રશ્ન.—શરીર વાણીનો સંબંધ પ્રવચન સાથે છે એમ કહો છો તે પ્રશ્ન! આપ જ વાણી બોલો છો તેવું શું સમજવું?

ઉત્તર.—વાણી આત્મા બોલી શકે નહિ, આત્મા તે જ્ઞાન કરનાર કાયક છે, વાણીનું કર્તવ્ય વાણીમાં છે મારા ચૈતન્યનું તે કર્તવ્ય નથી, ચૈતન્યનું કર્તવ્ય ચૈતન્યમાં છે, વાણી છે તે પ્રવચનની અવસ્થા છે

પ્રશ્ન.—જ્ઞાન અને વાણી બે બુદ્ધિ હોય તે જેમ બોલવું હોય તેમ જ બોલાય છે બીજી રીતે બોલાવું નથી તેવું શું કારણ છે?

ઉત્તર—જ્ઞાન અને વાણીને નિમિત્તનેમિત્તિક સંબંધ છે તેથી જેમ જ્ઞાન પરિણમે તેમ વાણી પરિણમે છે સર્વજ્ઞ ભગવાનને સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે તે વાણી પણ સંપૂર્ણ રહસ્ય લેતી નીકળે છે.

જડ કાંઈ જાણતું નથી, અને આત્મા જાણનાર છે.

તનતા મનતા વચનતા જડતા જડ સચેસ
લેખુતા ગુરુતા ગમનતા એ અજીવકે ખેલ.

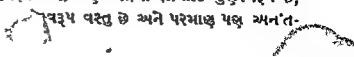
(સમયસાર નાટક)

શરીર મન અને વચન, હુળવાપણું ભારેપણું, ગમનપણું એ બધા અજીવના ખેલ છે. તે અજીવને પાતાપણાની યુદ્ધિએ માત્રીને જે રાગ-દ્વેષ કરે તે પરનો કર્તા થાય છે માટે તે મિથ્યાત્વી છે રાગ-દ્વેષના પરિણામ થાય તેનો જ્ઞાતા રહે તે જ જાણનાર છે, કર્તા નથી. સમ્યક્દષ્ટિ છે તે પરથી ભુક્ષ પડીને પાતામાં સમાય છે તે જ ધર્મ છે. ધર્મ તે શરીર મન વાણીમાં નથી.

અજીવની જેટલી અવસ્થા થાય તે બધી મારી ચેનન્યની અવસ્થા છે શરીરની અવસ્થા બદલાય તે હું બદલાય જાઉં છું તેમ પરને પાતાપણે અંગીકાર કરનાર મિથ્યાત્વી છે. શરીરની અવસ્થા વધે તે હું વધવા મ છ્યો, ધાસતું દબાણ થાય તે જાણે કે હું દબાઈ ગયો? ધાસ ઊંડા ઉતર્યો એટલે જાણે હું ઊંડા ઉતરી ગયો, શરીરની સ્થિતિ પૂરી થવા આવે ત્યારે એમ માને કે જાણે મારી સ્થિતિ પૂરી થાય છે એમ માનનારા બધા શરીરને આત્મા એક માને છે તે મરણ વખતે અસાધ્ય થઈને પર ભવમાં વાલ્યો જનાનો અને પરિભ્રમણ કરવાનો ચેનન્ય જાગતી જ્યોત છે તેની જેને ઝોળાખાણુ છે તે સ્વરૂપ લીન થઈ સમાધિ મરણ કરી એક બે ભવમાં મુક્તિ લેવાનો.

૨૦૦૦ કાગતક વદ ૨ છુપ

આત્મા જડ સ્વરૂપ નથી પણ આત્મા જ્ઞાતાદિ ગુણસ્વરૂપ છે,
આત્મા અનંતગુણુ

ગુણના પિંડ સ્વરૂપ છે બન્ને નિરાળી ચીજ છે શરીર અને આત્મા બન્ને એક આકાશક્ષેત્રે રહ્યા છે પણ બન્ને જુદા છે

કાઈ કહે કે મુક્તિમા ૨૪-૨૫-૨૬ અને ૨૫૨ની સખધ નથી પણ અહીં સસારમા તો જ ન ? તેના ઉત્તર કહે છે

અહ સંસારત્યાગં જીરાણં તુજ્ઞ હોતિ વણ્ણાદી ।

તમ્હા સંમારત્યા જીગ રૂવિત્તમાવણ્ણા ॥ ૬૩ ॥

एवं पुग्गलद्वय जीवो तहलकसणेण मूढमदी ।

णिब्बाणमुवगदो वि य जीवत्तं पुग्गलो पत्तो ॥ ૬૪ ॥

અર્થ — અથવા જો તારે મત એમ હોય કે સસારમા સ્થિત જીવોને જ વર્ણાદિક (તાદાત્મ્યસ્વરૂપ) છે, તો તે કારણે સસારમા સ્થિત જીવો રૂપીપણાને પામ્યા, એમ થતા, તેણે લક્ષણ તો (અર્થાત્ રૂપીપણું લક્ષણ તો) પુત્તગવદ્રવ્યનું હોનાથી, હે મૂઢમતિ ! પુત્તગવદ્રવ્ય તે જ જીવ ક્યું અને (માત્ર સસાર અવસ્થામા જ નહિ પણ) નિર્વાણ પામ્યે પણ પુત્તગવ જ જીવપણાને પામ્યું !

આ શરીરની કાઈ પણ ક્રિયા હાવવા ચાવવાની, યોગવાની વગેરે આત્મા કહે છે તેમ માને છે તે શરીર અને આત્મા બન્ને એક જ છે એમ માને છે આત્માથી જડની પ્રવૃત્તિ ક્યારે થાય કે જડને આત્મા બન્ને એક હોય તો જ થાય, જડથી જુદા રહીને જડની પ્રવૃત્તિ થાય નહિ માટે શરીરને આત્મા બન્ને એક છે એમ અજ્ઞાનીનો અભિપ્રાય છે

વર્ણાદિ છે સસારી જીવનાં એમ જો તુજ્ઞ મત બને, સંસારમાં સ્થિત મો જીવો પામ્યા તદા રૂપિત્વને; ૬૩. એ ગીત પુત્તગવ ને જ જીવ હે મૂઢમતિ ! સમલક્ષણે, ને મોક્ષપ્રાપ્ત થતાં પુત્તગવદ્રવ્ય પામ્યું જીવત્વને ! ૬૪.

શરીર સાફ રહે તો જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મદદ કરે એમ માનનારે શરીરને આત્મા બંને એક માન્યા છે. જેમ અગ્નિને ઉષ્ણતા જુદા પાડી શકાય નહિ તેમ શરીરને આત્મા જુદા પાડી શકાય નહિ એમ અજ્ઞાની માને છે

હરવું-કરવું, ખાવું-પીવું બધી અવસ્થા આરાથી થાય છે એમ માન્યું તેણે રૂપી અવસ્થાને ચૈતન્યની અવસ્થા માની એટલે કે બંનેને એક માન્યા આત્માની અરૂપી અવસ્થા ને જડની રૂપી અવસ્થા બંને એક ક્ષણે હોવાથી અજ્ઞાનીએ બે અવસ્થા જુદી ન માની પણ બંનેની એક અવસ્થા માની

રગતું, ગધતું, રસતું અને સ્પર્શતું લક્ષણ તો જડ છે તો હે મૂઠમતિ ! તારી માન્યતા પ્રમાણે જડ પદાર્થ તે જીવ ઈર્ષ્યા, અને તેમ ધવાથી મુક્તિ થતાં આત્મા રૂપીપણે મુક્ત થયો પણ અરૂપીપણે મુક્ત ન થયો એટલે કે પુરૂગણદ્રવ્ય મુક્તપણાને પામ્યું

સ સાર અવસ્થામાં જીવને વર્ણાદિભાવો સાથે તાદાત્મ્યસંબંધ છે એવો જેનો અભિપ્રાય છે, તેના મતમાં સ સાર-અવસ્થા વખતે તે જીવ અવશ્ય રૂપીપણાને પામે છે તારી અવસ્થા રૂપીને આધીન થઈ એમ તે માન્યું તો તારી અવસ્થા જુદી ન રહી આત્મા જડને કરે તો આત્મા એની અવસ્થામાં ધેસી ગયો, તાદાત્મ્યસંબંધ થયો તેથી આત્માની અવસ્થા જુદી ન રહી તેથી આત્મા રૂપી થઈ ગયો, જડ થઈ ગયો

શરીરને રૂપાણું કરવું, પુષ્ટ કરવું, તે આત્માને હાથે તેમ માને છે તે તદ્દન મિથ્યા છે ખોટું છે રજકલ્પો કાયમ રહીને તેમાં જુદી જુદી અનેક પ્રકારની અવસ્થા થાય છે શરીરની ગતિ દેખીને અજ્ઞાનીને ભ્રમ થાય છે કે ગતિ હું કરું છું પણ ગતિ કરવી તે તો રજ-કલ્પનો સ્વભાવ છે આત્માની અરૂપી અવસ્થા તો તે ટાણે જ જુદી છે. આત્મા, જે અવસ્થા થાય તેવું જ્ઞાન કરે અને કાં તો અભિમાન

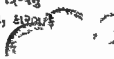
કરે કે પરની અવસ્થા હું કરી શકું છું પણ જડની અવસ્થા ત્રણ-
કાળ ત્રણલોકમાં આત્મા કરી શકે તેમ બનવું નથી.

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તો ગરીર અને આત્મા બુદ્ધિ બતાવે છે તેવું
સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું નથી તેણે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પણ ખરા જાણ્યા નથી.
દેવ-ગુરુ તે આત્મા છે, દેવ-ગુરુના ગરીર-વાણી તે દેવ-ગુરુનો આત્મા
નથી માટે શરીર વાણીથી બુદ્ધિ દેવ-ગુરુના આત્માને જેણે જાણ્યા
નથી તેણે દેવ-ગુરુને યથાર્થરીને જાણ્યા નથી શરીરની અવસ્થાને
આત્મા કરે છે તેમ માન્યું તેણે અનતા રજકણને હું કરું છું, અનતા
રજકણો મારા છે તેમ માન્યું છે. દેવ-ગુરુ પણ એક રજકણને કરતા
નથી અને અજ્ઞાની આત્મા પણ એ- રજકણને કરે નથી એમ
દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર કહે છે એમ જેણે માન્યું નથી તેણે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને
માન્યા નથી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને ત્યારે માન્યા કહેનાય કે શરીરની
અવસ્થા બુદ્ધિ અને આત્માની અવસ્થા બુદ્ધિ તેમ જ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર
બતાવે એ રીતે માને તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને માન્યા કહેનાય

સંસાર-અવસ્થામાં જીવને વર્ણદિભાવો સાથે તાદાત્મ્ય સબંધ
છે એવો જેવો અભિપ્રાય છે, તેનાં મતમાં સંસાર-અવસ્થા વખતે
તે જીવ અવસ્થા રૂપી પદ્ધતિ પામે અને રૂપીપદ તો કોઈ દ્રવ્યનું,
બાકીના દ્રવ્યોથી અસાચારણ એવું લક્ષણ છે, માટે રૂપી પદ (લક્ષણ)
થી લક્ષિત (લક્ષણ ધરુ, આગખાતુ) જે કોઈ હોય તે જીવ
રૂપી પદ્ધતિ લક્ષિત તો પુરુગવદ્રવ્ય જ છે એ રીતે પુરુગવદ્રવ્ય જ
ધારે જીવ છે, પણ તે સિવાય બીજે કોઈ જીવ નથી આમ થતાં,
મોક્ષ અવસ્થામાં પણ પુરુગવદ્રવ્ય જ ધારે જીવ (કરે) છે, પણ તે
સિવાય બીજે કોઈ જીવ (કરે) નથી માટે તે ભાવ સત્ય નથી

સંસાર અવસ્થામાં વર્ણ, ગુણ, રસ, અને સ્પર્શ જે જીવનાં
હોય તો જીવ રૂપી ઈર્ષ્યા, કારણકે વર્ણ, ગુણ, રસ અને સ્પર્શ રૂપી છે
અને રૂપી- પુરુગ તો પુરુગવદ્રવ્યનું હોવાથી જીવ
જ ધરુ અને

મોક્ષમ

લક્ષણ એકજ હોવાથી લક્ષ્ય પણ એકજ સિદ્ધ થયું. એ રીતે પુદ્ગલ જ છવ ઠરવાથી છવ પદાર્થ જ રહ્યો નહિ, અને મોક્ષ થતાં પણ રૂપીપણા લક્ષણવાળો છવ મુક્ત થયો કારણ કે રૂપી લક્ષણવાળો છવ અને પુદ્ગલ બંનેને લક્ષણ ભેદના અભાવે પુદ્ગલ જ મુક્તપણાને પામે છે તેમ સિદ્ધ થાય છે અને પુદ્ગલ સિવાય ખીમ કોઈ છવ પદાર્થના અસ્તિત્વનો અભાવ ઠરે છે.

શરીર મન વાણી અને આત્મા કણે કણે ત્રણેકાળે લુપ્ત છે શરીર અને આત્માને માત્ર નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે તે જાણવા યોગ્ય છે. ગુરુ કહે છે કે હે શિષ્ય ? રૂપીપણુ તો જડતું લક્ષણુ છે માટે તે તારા આત્માનું લક્ષણુ નથી, અછવમાં છવ નથી અને છવમાં અછવ નથી તે નાસ્તિ સ્વભાવથી વાત છે અને અસ્તિથી સ્વચતુષ્ટય સર્વના સર્વમાં છે, પરમાણુના અને આત્માના સ્વચતુષ્ટય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ તે સો સૌના પોત પોતાને કારણે છે; આત્માની અવસ્થા જડને આધીન નથી અને જડની અવસ્થા આત્માને આધીન નથી. શરીર વાણી મન તે બે આત્માથી રાખ્યા રહે તો જડની અવસ્થા તારે તાબે થઈ કહેવાય, તો પત્રી લુદાપણાની અવસ્થા થશે ક્યાંથી ? મુક્તપણું થશે ક્યાંથી ? મુક્ત એટલે કાંઈ આત્માથી મૂકાવું નથી પણ પરથી મૂકાવું છે, વિકારથી મૂકાવું છે લુદાપણાની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન વિના મુક્તપણું થયો નહિ. જેણે અર્હી સંસારમાં જડની અવસ્થા પોતાની માની તેને દિસાએ તો મોક્ષમાં પહુ તે અવસ્થા સાથે જ આવશે કારણ કે જે પોતાનું હોય તે ત્રણેકાળ પોતાની સાથે જ રહે, માટે અર્હી સંસારમાં પણ બે શરીર, મન, વાણીની અવસ્થા મારે કારણે છે એમ માને છે તો મોક્ષમાં પણ તારે દિસાએ પુદ્ગલ દ્રવ્ય પોતે છવ ઠરે છે પણ એમ છે નહિ. સંસારમાં હો કે મોક્ષમાં હો પણ મારી અવસ્થા તે મારે તાબે અને જડની અવસ્થા તે જડને તાબે છે એમ માન્યા વિના મુક્તપણાનો સાચો ઉપાય છે જ નહિ.

અતર્કીય જ્ઞાન તે આત્માની નિર્મળ પર્યાવનો વિકાસ થવાનું કારણ છે. શરીર ઇન્દ્રિય આદિ જે જડ વસ્તુ છે તેના ઉપર દષ્ટિ મૂકવાથી તે વિભાસ થવાનું કારણ કેમ થાય ?

લાભ વારે ગુણનો ઉપરશ માલગે પણ ઇન્દ્રિયથી સાલગે એ અર્તોદ્વેગ જ્ઞાન દ્વારા નિર્જીવ ન કરે તો શ્રવણથી જે ધર્મનો વાર થયો તેને જોયે તે ન થાય ત્રિનોમનાથ તીર્થજરડેવના સમયસરજીભાવે આગ્યો ત્યાં પણ ઇન્દ્રિયદ્વારા સાલગડું પરંતુ અર્તોદ્વેગ જ્ઞાનદ્વારા સ્વરૂપનો નિર્જીવ ન કર્યો તેથી ભવ ભ્રમણ ઉભું રહ્યું આત્મા ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત નથી પણ અર્તોદ્વેગ આત્માનો નિર્જીવ અર્તોદ્વેગ જ્ઞાનદ્વારા થયું શકે છે આ ઇન્દ્રિયો કાંઈ લાભ પણ ન કરે અને નુશ્શાન પણ ન કરે કારણ કે ઇન્દ્રિયો જડ છે આગમ પણ ઇન્દ્રિયોને જડ કહે છે, અનુમાનમા પણ ઇન્દ્રિયો જડ છે તેમ જણાય છે ઇન્દ્રિયો પણ હું નહીં ઇન્દ્રિય તરફનો શગ તે પણ હું નહીં, હું તો અર્તોદ્વેગ સ્વરૂપ આત્મકુ એવો નિર્જીવ તે મુક્તનો ભાગ છે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના દર્શન તથા સત્ શક્તિમા ઇન્દ્રિયો વચ્ચે હોય છે પણ જે અર્તોદ્વેગ સ્વરૂપનો નિર્જીવ કરે તો તેને નિમિત્ત થયું કહેવાય

એવી રીતે ગદ્ય, રસ, સ્પર્શ, રૂપ, શરીર, સંબંધાન અને સહનન-તેજો પણ પુરુગવમની નામકર્મની પ્રકૃતિઓ વડે રચાયેલાં હોવાથી પુરુગવથી અલિપ્ત છે, તેઓ જડથી એકમેક છે આત્માથી એકમેક નથી ઇત્યાદિના કહેવા વર્ણવેલાં બધાં બોન લઈ લેવા અહીં આ અર્થેનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે

(ઉપગતિ)

અર્થ:—જે વસ્તુથી જે ભાવ બને, તે ભાવ તે વસ્તુ જ છે, કોઈ રીતે અન્ય વસ્તુ નથી; જેમ જગતમાં સોનાથી બનેલાં મ્યાનને લોકો સોનું જ કહે છે કોઈ રીતે (તેને) તરવાર કહેતા નથી.

શરીર સંઘયણ હૃદય આદિ જડથી બનેલાં હોવાથી તે જડ જ છે કોઈ રીતે તે આત્મા થઈ શકતા નથી શરીર હૃદય વગરે મ્યાન છે તરવાર નથી, સંગવિજ્ઞાન આત્મા શરીર હૃદય વગરનો છે, તેને હૃદયો સાથે કંઈ સંબંધ નથી.

પ્રશ્ન:—તે શરીર હૃદય સાધન તો થાય ને ?

ઉત્તર:—આત્માનું સાધન આત્માથી હોય, આત્માનું સાધન પર શરીર હૃદયોથી થાય તેમ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં બનતું નથી.

પિત્તળના કળશને પાણીનો કળશો કહેવો તે ઉપચારથી-વ્યવહારથી કથન છે પાણી જોડે છે તેથી પાણીનો કળશો કહેવાય છે વાસ્તવિક રીતે તો કળશો પિત્તળનો છે પાણીનો નથી, તેમ આત્માને શરીરવાળો હૃદયવાળો કહેવો તે ઉપચારથી-વ્યવહારથી છે શરીર હૃદયો એકક્ષેત્રવાળાહુપણે જોડે રહે છે તેથી શરીરવાળો હૃદયવાળો આત્મા કહેવાય છે પણ વાસ્તવિક રીતે તો આત્મા હૃદય વગરનો જ્ઞાનાદિ અનંતગુણવાળો છે પરંતુ શરીર હૃદયવાળો નથી.

જેણે પાણીનો કળશો જ પહેલેથી જોયો છે એકલો પિત્તળનો કળશો જોયો નથી તેને કહે છે કે આ કળશો પાણીનો છે પણ તે પાણી સ્વરૂપ નથી પરંતુ પિત્તળ સ્વરૂપ છે તેમ જેણે આત્મા, શરીર હૃદયવાળો જ જોયો જાણ્યો છે પરંતુ શરીર હૃદય વગરનો એકલો આત્મા જેણે જોયો જાણ્યો નથી તેને શ્રી ગુરુ સમભવે છે કે આ શરીર હૃદયો જે દેખાય છે તે આત્મા નથી પણ આત્મા તો તેનાથી જુદો જ્ઞાનાદિ ગુણસ્વરૂપ છે, પૃથ્વિ તે પૃથ્વિ સ્વરૂપે છે તે આત્મા-રૂપે ત્રણકાળમાં નથી અને આત્મા તે આત્મા સ્વરૂપે છે પૃથ્વિ

સ્વરૂપે આત્મા ત્રણકાળમાં નથી પુરૂગવના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ આત્મા સ્વરૂપે નથી અને આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ પુરૂગલ સ્વરૂપે નથી બનેના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ ભુલ જ છે.

સોનાથી બનેલા બ્યાનને લોકો સોનુ જ કહે છે તેને કોઈ રીતે તરવાર દખત નથી, તેમ શરીર ઇદ્રિયો, પુરૂગવથી સ્વાયેવા હોનાથી જ્ઞાનીજનો તેને પુરૂગલમય જ કહે છે કોઈ રીતે તેને આત્મા દખતા નથી માત્ર શરીર અને આત્મા એક ક્ષેત્ર બેડ રહ્યા ॥ તેમ વ્યવહારથી વાત કરી, ત્યા વ્યવહારને જ પરમાર્થ અજ્ઞાની જીવોએ માની લીધા

આ શરીર ઇદ્રિયની રચના જડની છે આત્માની નથી, તે આત્માની જાત નથી, જે આત્માની જાત નથી તે આત્માને મદ ત્રણકાળમાં કરે નહિ “ જડ તે ચેતન ધાય નહિ તે ચેતન તે જડ ધાય નહિ ” પોતે પોતાપણે છે ને પોતે પરપણે ત્રણકાળમાં નથી પર તે પરપણે છે ને પોતાપણે ત્રણકાળમાં નથી. જે જડથી બન્યુ તે જડ જ છે, ભગવાન આત્મારૂપે જડ ત્રણકાળમાં નથી, જે જડ સ્વરૂપે તે જડ સ્વરૂપે જ છે, જે જડ સ્વરૂપ નથી તે જડ સ્વરૂપ નહુ કાળમાં નથી જેમ સોનાનું બ્યાન અને તરવાર ભુલ છે તેમ બ્યાન તે શરીર, અને તરવાર તે આત્મા બને જુલ છે, શરીરની પ્રવૃત્તિ ત્રણકાળમાં તાગ હાથમાં નથી માટે તુ અતમુખિ ને

નળી બીજે કળશ કહે છે

(ઉપનિ

વર્ણાદિ સામગ્યમિદ વિદતુ

નિર્માણમેકસ્ય હિ પુદ્ગલસ્ય ।

તતોડસ્તિવદ પુદ્ગલ એવ નાત્મા ।

યતઃ ત વિજ્ઞાનયનસ્તતોડન્યઃ ॥૩૧॥

અર્થ:—અહો જ્ઞાની જનો ! આ વર્ણાદિક ગુણસ્થાન પર્યંત ભાવો છે તે બંધાય એક પુદ્ગલની રચના બણે; માટે આ ભાવો પુદ્ગલ જ હો, આત્મા ન હો; કારણ કે આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન છે, જ્ઞાનનો પુંજ છે તેથી આ વર્ણાદિક ભાવોથી અન્ય જ છે.

અહો જ્ઞાની જનો ! અહો જીવો ! આ શરીરના વર્ણાદિભાવો તથા ગુણસ્થાનાદિ ભાવો તે બંધા પુદ્ગલની રચના બણે, તે ચિદા-નંદ સગવાન આત્મા ત્રણકાળમાં ન હો, આ બંધા ભાવ પુદ્ગલ જ હો, આત્મા ન હો, આત્મા તો વિજ્ઞાનઘન નિવડ પિંડ છે, વિજ્ઞાન-ઘન આત્મામાં રાગ-દ્વેષ પુણ્ય-પાપ ત્રણકાળમાં પેસી જતા નથી, શું આત્મામાં જડનો ગુણ કે જડની પર્યાય પેસી જાય ? શું નિવડ વસ્તુમાં ખીલી પેસી શકે ? ન પેસી શકે.

આમાં બંધા રહ જોલ લઇ લીધા છે, હું ક્ષાયિક સમકીતી હું કે ક્ષયોપશમ સમકીતી હું તેવા વિચાર, તથા પાંચ જ્ઞાનની પર્યા-યના ભેદના વિચાર તે બંધા વિચાર રાગમિશ્રિત છે, તે રાગ જડ કર્મના નિમિત્તે થતો વિકાર છે, તેનાથી આત્મા જુદો છે. જડ વસ્તુ કે તેના નિમિત્તે થતો વિકાર કે જડનો સંયોગ તે બંધા જડ છે, આ પહેલામાં પહેલો એકડો છે, આત્મા પરથી નિરાણો છે તેની શ્રદ્ધા જ્ઞાન કર અને તેમાં કર, અંતર્મુખ વળ, બહિર્મુખની નાસ્તિ કર ! અંતર્મુખની અસ્તિમાં પર ભાવની નાસ્તિ કર, અંતર્મુખની પ્રતીત કર !

સંયોગીનું અવસંબન લઈ તે ગુણ પ્રગટે, શરીર વાણી મન વગેરેનું અવસંબન લઈ તે ગુણ પ્રગટે, એવી માન્યતા તદ્દન અજ્ઞાન છે. આત્મા તો નમાલી ચીજ હશે કે પરમાંથી ગુણ આવતા હશે ? આત્મામાં અનંતા ગુણો ભર્યા છે તેની પ્રતીત કર, આત્મામાં અનંતા ગુણો છે તે 'છ' તેમાંથી પ્રગટશે. ગુણ પ્રગટતો નથી પણ પર્યાય પ્રગટે છે. મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ બન્ને ગુણની અવસ્થા છે, અંતર

પણ અવસ્થા છે ગુણ નથી, આત્માની વિકારી અવસ્થા તે સંસાર છે બાયડી છોકરાં ઘર કુટુંબ તે સંસાર નથી, રાગ-દ્વેષ અને પર વસ્તુ ભારી માની તે ઊંધી માન્યતારૂપ સંસાર આત્માની અવસ્થામાં થાય છે, સંસાર ચોદમા ગુણસ્થાન સુત્રી હોય છે પહેલે ગુણસ્થાને મિથ્યાત્વ ભાવનો સંસાર છે, ચોધાથી દશમાં ગુણસ્થાન સુત્રી કપાય ભાવનો સંસાર છે, અગીયારમાંથી તેરમાં ગુણસ્થાન સુધી ધોગના કંપનનો સંસાર છે ને ચોદમા ગુણસ્થાને ધોગના મંસ્કાર રહે છે તે સંસાર છે એ રીતે ચોદ ગુણસ્થાન સુત્રી આત્માની અવસ્થામાં સંસાર છે.

દ્રવ્ય અને ગુણ તો અનાદિ અનંત છે પર્યાયના બે પદમાં પડે છે, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ, સંસાર અને મોક્ષ વગેરે, આત્માની નિર્મળ પર્યાય સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર તે આત્માના ગુણોમાંથી પ્રગટે પરંતુ હાથથી, કાનથી, મનથી કે વિકારથી ન પ્રગટે એવી જ્યાંસુત્રી સ્વરૂપની પ્રતીતિ ન થાય ત્યાંસુધી સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર થાય નહિ સ્વરૂપની પ્રતીતિ વિના મોક્ષ પ્રગટે જ નહિ એક સમયમાં અનંતગુણનો રસકંદ અલોક આત્મા છે તેમાં જગ બેઠ નથી એવા અખંડ દ્રવ્યની યથાર્થ પ્રતીતિ તે અનંતકાળમાં નહિ પ્રગટેલો કટપાણનો અપૂર્વ ભાગ છે

જેમ મ્યાન અને તરવાર બન્ને જુદા છે તેમ આત્મા અને શુભા-શુભ વિકાર બન્ને જુદા છે આત્માનો વર્ષ આત્માથી પ્રગટે છે 'વશ્તુ સહાયો ઇમે' વસ્તુનો સ્વભાવ તે જ વર્ષ છે વર્ષ તે બહારથી આવતો નથી જે જેમાં ન હોય તે થાય નહિ અને હોય તે જાય નહિ માટે આત્મા જ્ઞાનાદિ અનંતગુણનો પિંડ ■ તેમાંથી જ તેની નિર્મળ પર્યાય પ્રગટે પણ પદમાંથી પ્રગટે નહિ

કેા કહે કે આવા વસ્તુ અજ્ઞાવની ખમર ન હોય અને લગવાનજી સ્મરણ કર્યા કરીએ તો ? નમે અરિહંતાણું સ્મરણ કર્યા કરીએ તો ?

ઉત્તર:—વિભાવ પર્યાય શું છે? અને તેનો નાશ ક્યા સ્વભાવ વડે થાય છે? તે જાણ્યા વિના અરિહંતને નમસ્કાર કેવો છે કે નહિ? તે સમજવા જેવું છે, ક્યાંથી ગુણનો ઉદાઠ કરવો છે તે ગુણ કેવા છે? ક્યાં રહ્યા છે? તેની ખબર નથી, તેના આશ્રયની ખબર નથી ને કહે છે કે અમે ભગવાનનું સ્મરણ કરીએ તો લાભ થાય. પણ નમે અરિહંતાણું એટલે હણનારો કેણુ છે? તે પોતે હણનારો કેવા સ્વભાવવાળો છે? અરિહંત એટલે રહું શું? અને હણ્યું શું? હણું તે હણ્યું, હણું તે શું હણું? વગેરેની ખબર વિના કેને નમસ્કાર કરશે? કેવું સ્મરણ કરશે? રાગ-દ્વેષ પર્યાયમાં થાય છે પણ સ્વભાવમાં રાગ-દ્વેષની નાસ્તિ છે અને પોતાનો સ્વભાવ જ્ઞાન-દર્શન અને આરિય તેની પોતામાં અસ્તિ છે, તે અસ્તિ-નાસ્તિ ભાવ અરિહંત ભગવાનના આત્મામાં છે અને તારામાં પણ છે, અરિહંત ભગવાને રાગ-દ્વેષનો નાશ કર્યો અને પોતામાં જ્ઞાનાદિ ગુણ હતા તે પ્રગટ કર્યા. અને તારામાં, પણ તેવો સ્વભાવ છે. એવા અસ્તિ-નાસ્તિ સ્વભાવની તને ખબર નથી. તેથી યથાર્થપણે ભગવાનનું સ્મરણ થઈ શકતું નથી. અશુભ પરિણામ ટાળવા શુભ પરિણામથી ભગવાનની સ્તુતિ ભક્તિ થાય પણ યથાર્થ સ્વરૂપના ભાન વગર ભવનો અભાવ ન થાય. સ્વભાવનું ભાન થતાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ સહેજે થઈ જાય છે.

આ શરીર કે વિકાર ભાવ તે તારી ચીજ નથી માટે હવે તારા ચેતન્યને આંગણે ઉભો રહે, આ શરીરશદિ નશ્ક છે તે તને લાભ-ગુકશાન કરી શકે નહિ તો પછી જે દૂર હોય તે તો ક્યાંથી કરે? જે તારામાં નથી તે તને લાભ-ગુકશાન કેમ કરે? જે લાભ ધાયે તે પણ તારાથી, અને જે ગુકશાન ધાય તે પણ તારાથી, તે હવે તારે તારાં આંગણામા ઉભા રહીને તારું જગાડવું મુધારવું તે તારા હાથની વાત છે.

હવે આ જ્ઞાનધન આત્મા સિવાય જે કાંઈ વર્ણ, ગંધ, રસ,

સ્પર્શ, સંઘર્ષ, સંઘાઠ તેને જીવ કહેવો તે સર્વ વ્યવહાર માત્ર છે એમ કહે છે.

પજ્જતાપજ્જતા જે સુહુમા વાદરા ય જે ચેવ ।

દેહસ્સ જીવસણ્ણા સુત્તે વવહારદો ઉત્તા ॥ ૬૭ ॥

અર્થ:—જે પર્યાસ, અપર્યાસ સૂક્ષ્મ અને બાહર આદિ જોડણી દેહને જીવ સંજ્ઞા કહી છે તે બધી સૂત્રમાં વ્યવહારથી કહી છે.

પર્યાસિવાળો જીવ છે અપર્યાસિવાળો જીવ છે જીવ સૂક્ષ્મ છે, બાહર છે, મનવાળો છે શરીરવાળો છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે. પાંચ ધંદિયવાળો જીવ છે, છ પર્યાસિવાળો જીવ છે એમ કહેવું તે વ્યવહાર છે આચાર્યદેવ કહે છે કે અજ્ઞાનીએ મન, વાણી ધંદિય વગરના આત્મા કાંઈ દિવસ જાણ્યા નથી, તેથી એમ કહેવાય છે કે ધંદિયવાળો તે વૃં, પર્યાસિવાળો તે વૃં, કારણ કે નિમિત્ત જોડે છે તેથી નિમિત્તથી સમજાવે છે પછી કહે છે કે તે ધંદિયો અને પર્યાસિ તે વૃં નથી તેમ કહી ચાર્ચ સ્વરૂપનું મહત્ત્વ કરાવે છે. જોડણી આ શરીરના નામો છે સૂક્ષ્મ, બાહર, એકેદિય, બેધંદિય વગેરે તે શરીરની સંજ્ઞાને જીવની સંજ્ઞાનું નામ આપવામાં આવ્યું છે તે પરની પ્રસિદ્ધિને માટે ધાંના જ્ઞાની એમ વ્યવહાર છે કે જે વ્યવહાર અપ્રયોજનભૂત છે કારણ કે નિમિત્તને પાળેથી કહે છે કે વૃં શરીરવાળો હું, વૃં ધંદિયવાળો હું પણ તેમ કહીને કાંઈ શરીરવાળો સમજાવવા નથી માટે વ્યવહાર અપ્રયોજનભૂત છે, શરીર છે તેટલું બતાવવા પૂરતું વ્યવહારનું પ્રયોજન છે, પણ શરીર છે તેમ કહીને શરીરવાળો આત્માને સમજાવવા નથી માટે વ્યવહાર અપ્રયોજનભૂત છે.

પર્યાસિ અથ્થપર્યાસિ, જે સૂક્ષ્મ અને બાહર બધી, કહી જીવસંજ્ઞા દેહને તે સૂત્રમાં વ્યવહારથી. ૬૭.

જેમ કેમ પુરુષને જન્મથી માંડીને માત્ર 'ધી ના ઘડા' જ પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) હોય, તે સિવાયના બીજા ઘડાને તે જાણતો ન હોય તેને સમજવવા "જે આ 'ધીના ઘડા' છે તે માટીમય છે, ધીમય નથી" એમ (સમજવનાર વડે) ઘડામાં 'ધીના ઘડા' નો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે કારણ કે પેલા પુરુષને 'ધીના ઘડા' જ પ્રસિદ્ધ (જાણીતો) છે.

ધીના ઘડા જ પ્રસિદ્ધ છે એમ કહીને આચાર્યજીવને એમ બતાવવું છે કે એની દૃષ્ટિ ધીના ઘડા ઉપર જ પડી છે, તેવી રીતે અનાદિ સંસારથી માંડીને અજ્ઞાનીને અશુદ્ધ જીવ જ પ્રસિદ્ધ છે એમાં એમ બતાવવું છે કે એની દૃષ્ટિ અશુદ્ધતા ઉપર જ પડી છે, બહારમાં અને બહારમાં જ એનું લક્ષ્ય છે તેથી અનાસ્થિ અજ્ઞાનીને અશુદ્ધ જીવ જ પ્રસિદ્ધ છે.

ધીથી ખાલી ઘડાને જે જાણતો ન હોય તેને સમજવવા માટે આ 'ધીના ઘડા' છે 'તે માટીમય' છે પણ ધીમય નથી તેમ કહેવાય છે, માત્ર આટલું પ્રયોજન વ્યવહારનું છે. સમજવનાર ધીના ઘડાને આરોપ કરીને ધીના ઘડો બોલે છે કારણ કે અજ્ઞાનીને તે ધીના ઘડા જ પ્રસિદ્ધ છે તેવી રીતે આ અજ્ઞાની લોકને અનાદિ સંસારથી માંડીને 'અશુદ્ધ જીવ' જ પ્રસિદ્ધ છે, શુદ્ધ જીવને તે જાણતો નથી, તેને સમજવવા (શુદ્ધ જીવનું જ્ઞાન કરાવવા) જે આ વર્ણાદિમાન (વર્ણાદિવાણો) જીવ છે તે જ્ઞાનમય છે, વર્ણાદિમય નથી એમ (સૂત્ર વિષે) જીવમાં વર્ણાદિમાનપણાનો વ્યવહાર કરવામાં આવ્યો છે કારણ કે તે અજ્ઞાની લોકને વર્ણાદિમાન જીવ જ પ્રસિદ્ધ છે.

જુઓ આ વ્યવહાર અનાદિ અજ્ઞાની લોકોને સમજવવા માટે કહેવામાં આવે છે, જેણે સ્વતંત્ર ચીજ શું છે, તે જાણી નથી તેને નિમિત્તથી સમજાવે છે.

અનાદિથી બટાટા શકરકુંદ આદિ નિગોદથી માંડીને અન્યાર-
મુધી પર ઉપર જ દષ્ટિ છે એટલે તે કુંદ ન છે, મનુષ્ય છે એમ કહીને
સમજાવે છે ત્યારે માંડ બાદ થાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે અંદર
જામત એતન્ય તે પરથી જુદો છે, શરીર ઇન્દ્રિયથી પર છે, તેને
શરીર ઇન્દ્રિયથી ઓળખાવે તે વ્યવહાર છે. એવ અનંતકાળ નિગો-
દમાં જ રહે છે, એક અંતર્બુદ્ધિમાં હજારો ભવ નિગોદમાં કરે છે
કારણ કે ત્યાં શરીર ઉપર એટલો બધો મમત્વભાવ છે તેથી એકદમ
ત્વરાએ શરીર બદલાય છે. એ રીતે જીવની અનાદિથી શરીર ઉપર
જ દષ્ટિ છે તેને કહે છે કે શરીર છે તે કુંદ નથી એમ વ્યવહારદ્વારા
સમજાવે છે.

અજ્ઞાનીને પરથી જુદાપણાઈ જાન નથી તેને તેા રાગ-દ્વેષ
તે જ હું એમ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે અવસ્થા પૂરતો જ હું હું તેમ
અવસ્થા પૂરતો જ તેણે આત્માને માન્યો છે તેને જ્ઞાની કહે છે કે
રાગ-દ્વેષની અવસ્થા પૂરતો તે આત્માને માને છે પણ આત્મા તેા
અખંડ શુદ્ધસ્વભાવે ભરપૂર છે મારે રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરવો છે
એમ તને જે ભાવ આવે છે એમાંથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે અહર
અનતગુણનો પિંડ અખંડ આત્મા નિત્ય જ તેના ભેરથી એમ આવે
છે કે રાગ-દ્વેષ મારે જોતા નથી પણ તને ખબર નથી તેથી અશુદ્ધ
પર્યાય છે તે જ એવ જ એમ તુ માની રહ્યો છે એ રીતે અજ્ઞાનીને
ખબર નથી તેને વ્યવહારથી સમજાવે છે

આત્મામાં જે અવગુણ થાય તે એક સમય પૂરતા થાય છે,
'તે થાય છે' આત્માની પર્યાયમાં, આત્મા ક્યાંક જુદો રહી જાય છે
અને પર્યાય ક્યાંક જુદી રહી જાય છે એમ નથી, અશુદ્ધ પર્યાય તે
આત્માથી અલિપ્ત છે પરંતુ શુદ્ધ દ્રવ્યદષ્ટિથી જોતાં તે લિપ્ત છે.
વસ્તુનો સ્વભાવ જે સમજાવે નથી તેને કહે છે કે જો ભાગ? આત્મા
રાગ-દ્વેષનાગો છે, શરીરનાગો છે, રંગનાગો છે, સંઠાણનાગો છે તેમ
તું માની રહ્યો છે પણ આત્મા છે તે જ્ઞાનમય છે પરંતુ સંઠાણ વગેરે

સ્વરૂપમય નથી તેમાં અસ્તિ-નાસ્તિ બન્ને સ્વરૂપ આવી જાય છે. આત્મા જ્ઞાનમય છે એમ કહેવામાં અભેદ દષ્ટિએ જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર વળે ભેગા આવી જાય છે.

અજ્ઞાન અને રાગ-દ્વેષ ખરેખર દષ્ટિથી જીવમાં છે જ નહિ. અનંતગુણનો પિંડ અખંડ આત્મા પરથી વિત્ર છે એવી જે પ્રતીતિ તે પ્રથમમાં પ્રથમ મોક્ષનો ઉપાય છે આવી પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે જીવ અનાદિના અશૃદ્ધિત મિથ્યાત્વથી છૂટી જાય છે. જ્યાં અશૃદ્ધિત મિથ્યાત્વ છૂટી જાય ત્યાં શૃદ્ધિત મિથ્યાત્વ તો છૂટેલું હોય જ, ખોટા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રતીતિ છૂટી જતાં શૃદ્ધિત મિથ્યાત્વ છૂટી જાય છે, સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રતીતિ હોય ત્યાં જ યથાર્થ સમ્યક્દર્શન થાય છે. સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રતીતિ થાય પણ પાતે યથાર્થ નિર્ણય ન કરે તો આત્માની ઝાળખાણ ન થાય, પરંતુ જેને સમ્યક્દર્શન થાય તેને તો સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની પ્રતીતિ હોય જ.

અજ્ઞાનીને એમ ધાય છે કે શરીર અને ઇન્દ્રિયના ટેકા વગર હું ઉભો નહિ રહી શકું એનો અર્થ એમ થયો કે હું પરના આવાર વગર રહી નહિ શકું તેવી માન્યતા તે સંસાર છે. આત્મા તો પરથી નિરાળો જ્ઞાનમય છે તેવું અજ્ઞાનીને ભાન નથી. ઊંઘી માન્યતામાં ટક્યો તેમાં ઊંઘું જ્ઞાન અને ઊંઘું આચરણ તે વળે આવી જાય છે ને સવળી માન્યતામાં ટક્યો તેમાં સવળું જ્ઞાન અને તેટલી સ્વરૂપ સ્થિરતા તે વળે આવી જાય છે.

આત્મા રાગવાળો છે, શરીરવાળો છે, તે કથન વ્યવહારવું છે, અને આત્મા ગગરૂપ અને શરીરરૂપ નથી પરંતુ જ્ઞાનરૂપ છે તે કથન નિશ્ચયનું છે, એવા નિશ્ચયના કથનને સમજે તો વ્યવહાર વ્યવહારરૂપે સાચો છે અને તે નિશ્ચયના કથનને ન સમજે તો વ્યવહાર પાતે જ નિશ્ચયરૂપ થઈ ગયો કારણ કે વ્યવહારથી બુદ્ધ નિશ્ચયવું સ્વરૂપ તેણે ન બણ્યુ વ્યવહારવું કથન નિમિત્ત પૂરતુ છે પણ વ્યવહારમય વસ્તુ સ્વરૂપ નથી તેમ સમજે તો નિમિત્તથી કથન પણ સાચું છે એટલે કે

હોય નહિ અને દવાની શીશી હોય નહિ. ઘડા માટીના હોય, લોટની માટીની ન હોય પણ માટીની માટીની અથવા તાંબા પીત્તળની હોય, કળશ પાણીના ન હોય પણ પીત્તળ વીગેરેના જ હોય અને શીશી દવાની ન હોય પરંતુ કાચની જ હોય તેવી રીતે આત્માને મનવાળો, ધાસવાળો, પર્યાપ્તિવાળો, શરીરવાળો વગેરે કહેવો તે માત્ર એક ક્ષેત્રે ભેગા રહ્યા છે તેથી તે પ્રભાવે વ્યવહારવું કથન છે પણ ખરેખર આત્માવું તે સ્વરૂપ નથી કારણ કે તે બધાથી આત્માવું સ્વરૂપ જુદું છે, જે જુદું હોય તે ત્રણે કાળે જુદું જ રહે, જુદું હોય તે ક્યારે પણ એક ન થાય, માત્ર એક ક્ષેત્રે ભેગા રહે તેટલા સંબંધથી આત્મા શરીરશદિવાળો કહેવાય, બાકી શરીરશદિ તે પુણ્યક્રમ જ છે અને આત્મા તો જ્ઞાનક્રમ જ છે

પ્રશ્ન—અતિજ્ઞાન તે શુદ્ધતાનો અંશ છે તો એ શુદ્ધતાના અંશરૂપ અતિજ્ઞાન પ્રગટે તેમા મનવું નિમિત્ત તો છે ને ?

ઉત્તર—અતિજ્ઞાન તે શુદ્ધતાનો અંશ છે તે વાત સાચી છે પણ તે શુદ્ધ અંશ મન રહિત પ્રગટે છે, અતિજ્ઞાન પ્રગટે ત્યારે મન હાજર હોય, પણ મનથી અતિજ્ઞાન પ્રગટવું નથી પાંચ ઠંદ્રિય અને મનથી અતિજ્ઞાન થાય તેમ કહેવું તે માત્ર નિમિત્તથી ખોલવાની રીત છે, શાસ્ત્રમાં જે સ્વરૂપ વ્યવહારથી કહ્યું હોય ત્યાં એમ સમજવું કે સ્વભાવમાં તેમ નથી એ રીતે યથાર્થ વસ્તુ સ્વભાવ જેમ હોય તેમ સમજવો પણ વ્યવહારને નિશ્ચય માની ખોટી માન્યતા ન કરવી વ્યવહારથી કથન હોય ત્યાં એમ કહેવામાં આવે કે અતિજ્ઞાન મન, ઠંદ્રિયથી પ્રગટે પણ ખરી રીતે તેમ નથી; અતિજ્ઞાન જ્ઞાનથી જ પ્રગટે તેમ જાણવું તે તેનો ખરો અર્થ છે, કારણ કે મન અને ઠંદ્રિય તો જડ છે, પરંતુ તે તો શું પરંતુ પાતાની જ્ઞાનપર્યાય ઉડ ? ન જ ઉઘડે પાતાની પર્યાય પોતા વડે જ ઉઘડે

પ્રશ્ન—એ જ્ઞાનથી જ જ્ઞાન થવું હોય તો આખા દૂટી જગત ત્યારે પાને કેમ જોઈ શકતો નથી ?

ઉત્તર:—કથોપશમનો ઉવાડ અદર ઓછા હોય ત્યારે તેટલા નિમિત્તો પણ બહાર ઓછા હોય, જેટલો ઉવાડનો ભાવ પોતાથી તૈયાર હોય તેટલા નિમિત્તો પણ બહારમાં તૈયાર હોય, નિમિત્ત નિમિત્તને કારણે તૈયાર હોય અને ઉવાડ ઉવાડના કારણે તૈયાર હોય, નિમિત્ત ઉવાડને રોકતું નથી તેમ ઉવાડ નિમિત્તને લાવનો પણ નથી, પરંતુ જેટલો કથોપશમનો ઉવાડ, તેટલો બહારમાં નિમિત્તનો યોગ સૌ સૌના કારણે તૈયાર હોય છે એવો એક ખીજને નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે. ઉવાડ ઓછા હોય તેથી આખ કૂટવાનું નિમિત્ત બને છે.

પ્રશ્ન:—પોતાની શક્તિ ગાથી ઘટી ? વિકાર સાથી થયો ?

ઉત્તર:—પોતાની શક્તિ પોતાના ઊંઘા પુરુષાર્થથી ઘટી ગઇ છે, કર્મ તો માત્ર તેમાં નિમિત્ત છે કર્મ આત્માની શક્તિ ઘટાડી દેતું નથી. કર્મ તો જડ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. પુદ્ગલના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ એનામાં છે અને આત્માના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ આત્મામાં છે.

વિકાર થવાની યોગ્યતા આત્મામાં પોતામાં છે વિકાર થવામાં ઉપાદાન કારણ પોતે, અને નિમિત્ત કારણ પર કર્મ છે. પોતે ઊંઘો પડ્યો ત્યારે પરને નિમિત્ત કહેવાય છે, પોતાના જ્ઞાન દર્શનાદિ અનંત સામર્થ્યને પોતે બૂઝ્યો એટલે પોતાની શક્તિ પોતે હીણી કરી ત્યારે પરને નિમિત્ત કહેવાય છે, આત્માના ગુણોને કર્મે આવર્યા તે નિમિત્તથી કથન છે, ખરી રીતે કર્મે ગુણોને આવર્યા નથી કેમ દ્રવ્ય કેમ દ્રવ્યને રોકી શકે નહિ. જાનના પાનાનાં પાનાં ભર્યા છે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મે જ્ઞાનગુણ એક્યો, તે અધું નિમિત્તથી કથન છે તેમ સમજવું. કેવળજ્ઞાનીને તેરમે ગુણસ્થાને લોગનો વિકાર છે તે શું કર્મના કારણે છે ? ના, ના, તેમ નથી, પોતાનો પારિણમિકભાવ અપૂરો છે તેથી લોગનો વિકાર છે, પણ નિમિત્તથી નથી એમ યથાર્થ નિશ્ચય કરવો તે શુદ્ધ નિશ્ચયનયનો વિષય છે

જડ, માટી, અજીવ પરમાણુ છે અને એની અખર નથી કે અમે શું છીએ ? ક્યાં પડ્યા છીએ, અમે જગતના તત્ત્વ છીએ કે

કેમ, અમે કેમ પરિણમીએ છીએ, વગેરે કાંઈ પણ ખમર નથી એક એક પરમાણુમાં અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, અગુરુત્વુ વ આદિ અનતગુણો લઈ્યા છે, તેા પણ તેને તે ગુણોની કાંઈ પણ ખમર નથી કે આશા આપણા ગુણો લઈ્યા છે તેને જાણનાર તેા ચેતન્યવત્ જ્ઞાન છે તેા એવા અમણુ જડ દ્રવ્યો આત્માના ગુણને રોકે તેમ માનવું તે તદ્દન ભ્રાંતિ છે પરંતુ એવા કોઈ પણ જીવ અજીવ દ્રવ્યો આત્માના ત્રણકાળમા નથી અને આત્મા પરમાં ત્રણકાળમાં નથી આમાં જરા સિદ્ધાંત આવી ગયા કે જે તેમાં નથી તે તેને લાભ કે તુકશાન કરે નહિ આત્મા આત્માપણે છે અને આત્મા પરપણે નથી ખસ આ એક જ કૃત્તી બધા તાળાને યોડી નાખશે

નિશ્ચય એટલે વસ્તુનો સ્વભાવ જેમ છે તેમ જાણવો વ્યવહાર એટલે પરનો પરમાં આરોપ કરવો નિશ્ચય તે સ્થામિન છે, અને વ્યવહાર તે પ્રસમિત છે, જુઓ ભાઈ! ધીમથી સમજવા જેવી આવાન છે આત્મા પરિપૂર્ણ અખડ વસ્તુ છે તેને પરના ટેમથી તે પ્રગટે તેમ જોવું તે આત્માનું ખૂન કરના જેવું છે નિશ્ચય તે આત્માનો સ્વભાવ છે તેના ઉપર આરૂઢ થવું તે જ મોક્ષમાર્ગ છે વ્યવહાર કહો કે પર કહો, નિશ્ચય કહો કે સ્વ કહો પરભાવથી સ્વભાવ પ્રગટે નહિ જોયો પરશ્રયભાવ તેવું રંગ સસાર, જ્વલન છે; જોડો સ્વામય ભાવ તેવું ક્ષણ મુક્તિ છે અમલન છે, આત્માનો સ્વભાવ પુણ્ય-પાપના વિકલપથી રહિત છે, તેના સ્વભાવમા આરૂઢ થવા જેવું છે તે જ રસ્તે સુખ છે જ કી કોઈ રસ્તે સુખ નથી તેવી શ્રદ્ધા કરનાથી કાંઈ પુણ્ય પાપના ભાવ તે જ ફળે ટળી ન જાય, પુણ્ય-પાપના પરિણામ ટળે તેા ઊંચી ભૂમિકાએ, પણ ચેતન્યમાત્ર એકલો શ્રદ્ધામા રાખવો અને પુણ્ય-પાપના ભાવનો આશ્રય શ્રદ્ધામાથી કાઢી નાખવો જોડએ, દષ્ટિ થયા પછી વચ્ચે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની ભક્તિ પૂજા પ્રમાણના વગેરે સુખભાવ હોય છે અરે! જો ગુણસ્થાને મુખ્યપણે આત્મરમણનામા વર્તતા એવા મુનિને પણ પૂર્વે વીતરાગતા નથી થઈ ત્યાસુધી પચ

મહામત વગેરેના શુભ પરિણામ હોય છે પણ તે શુભ પરિણામથી પાને લાભ માનતા નથી માટે પુણ્યના પરિણામનો આશ્રય પણ છાડી દેવો કારણ કે પરથી પર મળે અને સ્વથી સ્વ મળે એ મહાન સૂત્ર છે.

જીવો વળગી પડ્યા છે બહારમાં ને બહારમાં, જડની ક્રિયાના લાકડાં લપને ફેરે છે અને કહે છે કે ધર્મ કરો, ધર્મ કરો, પણ સમજ્યા વિના શું ધર્મ કરશે? આત્મા બહુ તો ઊંધો પડ્યો રાગ-દ્વેષને અભિમાન કરે અને સવળો પડ્યો તે ઊંધાભાવને ટાળીને સ્વાશ્રય ધર્મ કરે તે સિવાય પરત્વું કાંઈ પણ કરી શકે નહિ.

પ્રશ્ન:—દેવ, ગુરુ અને શાસ્ત્રથી તો આત્મા સમજાય છે ને ?

ઉત્તર:—આત્મા સમજાય છે પોતાને પોતાથી જ, બો દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર સમજાવી દેતા હોય તો બધાને સરખું સમજાવું બોલ્યે, પરંતુ તેમ બનવું નથી જેની જેટલી તૈયારી તે પ્રમાણે તે સમજે છે. પોતાને સમજવામાં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનું નિમિત્ત છે પોતે અધૂરો છે તેથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર પ્રત્યે બહુમાન આવ્યા વગર રહેવું નથી, વિનય આવ્યા વગર રહેતો નથી, તેથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રને બહુમાનથી કહે છે કે હે પ્રભુ! આપે મને આત્મા આપ્યો, આપે મારા પર અપાર ઉપકાર કર્યો, આપે મને તારી દીધો એમ વિનયથી કહે છે.

આત્માઈદેવે ઘીના ઘડાનો દાખલો આપીને સમજાવ્યું છે કે ઘીના ઘડાને આ ઘીનો ઘડો નથી પણ માટીનો ઘડો છે એમ સમજે તો ઘીના ઘડાનો વ્યવહાર સાચો સમજ્યો છે તેમ કહેવાય તેમ વર્ણવાળો, પર્યામિત્રાળો જીવ છે તે ખરી રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપ છે પણ વર્ણાદિવાળો નથી તેમ સમજે તો વ્યવહારે વર્ણાદિવાળો કે શરીર દિવાળો કહ્યો હોય તે વ્યવહાર સાચો કહેવાય. અને તેમ ન સમજે તો તેનો વ્યવહાર પણ સાચો ન કહેવાય, કારણ કે તેને પર્યામિત્રી વગર જીવ ન માન્યો પણ પર્યામિત્ર સ્વરૂપ જ જીવ માન્યો તેથી તેની

માન્યતામાં વ્યવહાર પાતે જ નિશ્ચય થઈ ગયો; માટે નિશ્ચય વ્યવહારુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ યથાર્થ સમગ્ર સમ્યક્જ્ઞાન છે જીવો ભાષા! આ આત્માની વાત પ્રીતિથી જીવોએ કોઈવાર સાંભળી પણ નથી જ્યાં સત્ સાભળવાનું મળ્યું ત્યાં એમ થયું કે આ શું! આ તો નિશ્ચયની વાત છે, નિશ્ચય શબ્દથી લોકો ભડકે છે અને કહે કે નિશ્ચય તો સિદ્ધને હોય, નિશ્ચય તો કેવળીને હોય, નિશ્ચયની વાત તો ઉંચી કહેવાય, આપણે તો શુભભાગ કરીએ, વ્યવહાર કરીએ એવે કે આરોપ કરીએ, જીવું કરીએ, પરાઅવભાવ કરીએ તેમથી નિશ્ચય આવી જશે હજી પહેલું પગથીયું તો કરવું જોઈએ નં? એમ કરતા કરતા આગળ જનાય એમ ગાળા ફેરવે રાખે છે પણ પહેલું પગથીયું કયું તે તો ખમર નથી સમ્યક્દર્શન થાય તે જ મુક્તિનું પહેલામાં પહેલું પગથીયું છે. સમ્યક્દર્શન થયા પછી ક્રમે ક્રમે સ્વરૂપ સ્થિરતા વધતી જાય તે શાગ દ્વેષ ઘટતા જાય તે મુક્તિની નિસરણી છે, એજ અડવાનો ક્રમ છે ન્યાયમાં તો એ ને એ ચાર જેવી વાત છે પણ જેને એક ને એ ચાર થઈ ગયું હોય તેને ન્યાયની વાત ન એસે તે ખરાખર જી અહીં તો પહેલું પગથીયું સમ્યક્દર્શન તેની વાત આયે છે કેવળીની કે સિદ્ધની વાત તો ચાલતી નથી, હા, કેવળી અને સિદ્ધ કેમ થવાય તેના માર્ગની વાત ચાલે છે વાત ચાલે પહેલા પગથીયારૂપ સમ્યક્દર્શનની, ને તું માને કે ચાલે છે સિદ્ધની તો તન એ ન એ ચાર થઈ ગયું તે તારી ઊંધી માન્યતા કોણ ફેરવી શકે? તે તો તુ પાતે સમજ તો ફેરવ, બાકી તીર્યકર પણ તારી ઊંધી માન્યતાને ફેરવના સમર્થ નથી સમ્યક્દર્શન થયા પછી દેવ, ગુરુ શાસ્ત્રનો વિનય જ કરે, શું અવિનય કરે? શુ લપટપણા કરે? શુ અનીતિ કરે? અરે! એવા આવરણ તો લૌકિક નીતિચાળને પણ ન હોય તો સમકીની જી તો વીતરાગનો ભક્ત, વીતરાગનો દાસ વીતરાગનો કેશવત પુત્ર-વધુન દત્ત થયો, લોકોત્તર માર્ગને પામ્યો, તો તેને તો એના આવરણ હોય જ કેમ? ન જ હોય તીવ્ર ક્રોધ, તીવ્ર માન, તીવ્ર માયા, તીવ્ર લોભ તેના તીવ્ર કષાયનો અભાવ થયા વગર તો સમ્યક્દર્શન

થાય જ નહિ. સમ્યક્જ્ઞાન થયા પછી પણ અદ્ય કષાય રહે છે, રાજ પાદમાં અને હાથોમાં સ્ત્રીઓમાં ઉભેલો સમ્યક્જ્ઞાન જીવ વિષય કષાયમાં જોડાય છે, પણ તેને તે ઉપસર્ગ લાગે છે, અરેરે! મારા અર્તાદ્રિય આનંદની લૂટ પડે છે, ખેદ છે કે પુરુષાર્થની મંદતાએ આ ભાવો આવે છે, આ કષ્ટ જ પુરુષાર્થ ઉપાડીને વીતરાગ થવાનું હોય તો આ કાંઈ જોડવું નથી. વિષય સેવતાં જ્ઞાનીને એમ થાય છે કે જલ્દી માથે તરવારના પ્રહાર પડતા હોય, જલ્દી કે વિષ્ટા મોઢામાં મુકાતી હોય, અરેરે! ખેદ છે કે આ ઉદયમાં પુરુષાર્થની મંદતાએ જોડાઈ જવાય છે, જ્યારે વીર્યની ઉમતા કરી વીતરાગતા પ્રગટ થશે તે ઘડી અને તે પણ કન્ય થશે. આણું સમ્યક્જ્ઞાનીનું અંતર હન્ય હોય છે.

સમ્યક્જ્ઞાન જીવ શુદ્ધોપયોગમાં ન કરી શકે ત્યારે તેને અશુભ પરિણામથી બચવા માટે દાન, પૂજા, ભક્તિ, વ્રત, સ્વાધ્યાય વગેરેના શુભ પરિણામ પણ આવે છે, તેને પણ જ્ઞાની ઉપસર્ગ માને છે, શુભ પરિણામની જરાય તેને રુચિ નથી, શુભ પરિણામમાં ઉભું રહેવાની જરાય તેની હઠ્ઠા નથી શુભ પરિણામ આવે છે તો પણ તે શુદ્ધોપયોગનો જ ઉદ્યમી રહે છે, પરંતુ શુદ્ધોપયોગમાં કરી શકાતું નથી તેથી અશુભથી બચવા શુભમાં ઉભો રહે છે.

હવે કહે છે કે જેમ વર્ણાદિ ભાવો જીવ નથી એ સિદ્ધ થયું તેમ એ પણ સાથે સાથે સિદ્ધ થયું કે આ રાગાદિ ભાવો પણ જીવ નથી.

મોહણકમ્મસ્સુદયા દુ વણિયા જે હમે ગુણઢાણા ।
તે કહ્ હવંતિ જીવા જે ણિચમચેદણા ઉત્તા ॥૬૮॥

મોહનકરમના ઉદયથી ગુણસ્થાન ને આ વર્ણુવ્યા,
તે જીવ કેમ બને, નિરંતર ને અચેતન ભાષિયા ? ૬૮

અર્થ:-એ આ ગુણસ્થાનો છે તે મોહકર્મના ઉદયથી થાય છે એમ (સર્વજ્ઞનાં આગમમાં) વર્ણવવામાં આવ્યું છે; તેઓ જીવ કેમ હોય શકે કે જોઓ સદા અચેતન કહેવામાં આવ્યા છે ?

૬૬ અને ૬૭ મી ગાથામાં એમ આવ્યું કે આત્મામાં જીવસ્થાનો નથી. હવે આ ૬૮ મી ગાથામાં એમ કહે છે કે ગુણસ્થાન પણ જીવને નથી. ગુણસ્થાન ચોદ છે તેમાં પહેલું ગુણસ્થાન મિથ્યાત્વનું છે, શરીર વાણી અને ચેતન્યની અવસ્થામાં થતાં રાગ-દ્વેષના પરિણામ તે મારાં છે એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે, બધા આત્મા થઈને એક આત્મા થાય એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે, આત્માને કોઈએ બનાવ્યો છે અને આત્મા જન્મતનો કર્તા છે એવી માન્યતા તે મિથ્યાત્વ છે, તે મિથ્યાત્વ આત્માનું સ્વરૂપ નથી, આત્મા જ્ઞાન-ધનની જ્યોત છે. મિથ્યાત્વ આત્માનો સ્વભાવ હોય તો ટળે ક્યાંથી? મારે મિથ્યાત્વ આત્માનું સ્વરૂપ નથી. બીજું ગુણસ્થાન સાસાદન છે. આત્માનું જ્ઞાન પામ્યા પછી કોઈ જીવ પર અને મિથ્યાત્વ પામે તે પહેલાંના પરિણામને સાસાદન ગુણસ્થાન કહેવાય છે તેની સ્થિતિ બહુ અદ્ય-હોય છે. અને ત્રીજું મિથ ગુણસ્થાન છે તેની સ્થિતિ પણ બહુ અદ્ય છે.

ચોથું ગુણસ્થાન તે સમ્યક્ચરિતનું છે. ત્યાં આત્માની અપૂર્વ પ્રતીતિ થાય છે, ચેતન્ય અખંડાનંદ-સ્વરૂપ છે તેનો એક અંશે અનુભવ થાય છે. ચોથી ભૂમિકા પ્રાપ્ત થતાં અનંત સંસાર ટળી જાય છે, મોક્ષનો માર્ગ ત્યાંથી શરૂ થાય છે. અનંતાનું મંદી કપાયની ચોકડી ત્યાં ટળી જાય છે પણ બાકીના ત્રણ કપાય રહે છે. ત્યાં દંભ અપ્રત ટળતું નથી તેથી તેને અપ્રત સમ્યક્ચરિત ગુણસ્થાન કહેવાય છે.

સમ્યક્ચરિતપૂર્વક સ્વરૂપની અંશે સ્થિરતા વધતાં અપ્રતના પરિણામ ટળતાં પાંચમી ભૂમિકા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં કપાયની બીજી ચોકડીનો અભાવ થાય છે. સર્વથા અપ્રત અર્હી ટળતું નથી પણ અમુક અંશે ટળે છે તેથી તેને સંઘમાસંઘમગુણસ્થાન કહેવાય છે.

છઠી ભૂમિકા તે પરિપૂર્ણ સ્વભાવને સાવવાની ઉત્કૃષ્ટ સાવક દશા છે. તે ભૂમિકાએ સ્વરૂપ રમણતા ઘણી જ વધી ગઈ હોય છે, છઠી અને સાતમી ભૂમિકામાં મુનિયો હુમરોવાર આવ જા કરે છે, વીતરાગતા લીધી કે લેરો એવી દશામાં મુનિયો જૂલતા હોય છે. મુનિયોને અંતરથી અને બાહ્યથી નિશ્ચંથપણ હોય છે, નગ્નપણ હોય છે. કપાયની ત્રણ ચોકડીના ત્યાં અભાવ થયો હોય છે માત્ર એક સંજ્વલન કપાયનો જ ઉદય હોય છે, અપ્રતનો સર્વથા ત્યાં અભાવ થાય છે તેથી છઠા ગુણસ્થાનને પ્રમત્તસંયત કહેવાય છે તે સાતમાને અપ્રમત્તસંયત ગુણસ્થાન કહેવાય છે. છઠું ગુણસ્થાને શુભમાં ઉપયોગ પ્રવર્તે છે તેથી તેને પ્રમત્તસંયત કહેવાય છે અને સાતમે ગુણસ્થાને ઉપયોગ સ્વરૂપધ્યાનમાં લીન છે તેથી તેને અપ્રમત્ત-સંયત કહેવાય છે.

આઠમાથી દશમા ગુણસ્થાન સુધી સ્વરૂપધ્યાનમાં વિશેષ વિશેષ થયે છે ત્યાં ઉપશમ અને ક્ષપક એમ બે શ્રેણી હોય છે તેમાં કોઈ ઉપશમ શ્રેણીએ થયે અને કોઈ ક્ષપક શ્રેણીએ થયે, ક્ષપકશ્રેણી વાગે તે તે જ ધારાએ કેવળજ્ઞાનને પામે છે. અગીયારમે ગુણસ્થાને ઉપશમચારિત્ર હોય છે, ત્યાં તદ્દન ઉપશમ થઈ ગયેલો હોય છે. બારમે ગુણસ્થાને ક્ષાયિક ચારિત્ર પ્રગટે છે ત્રીણે ત્યાં સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે.

તેરમે ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંતમુખ અને અનંત-વીર્ય તે અનંત ચતુષ્ટય પ્રગટે છે. માત્ર એક જોગણું કંપન રહે છે તેને લગ્ને ચાર અઘાતિ કર્મો ટક્યા છે. તેને સયોગીગુણસ્થાન કહેવાય છે. ચોદમી ભૂમિકામાં જોગના સંસ્કાર રહી જાય છે, સંસ્કારને લગ્ને તેરલીનાર ચોદમે ટકે છે ચોદ ગુણસ્થાન ધાય છે ૨૭ની અવસ્થામાં પ્રણાતે ભંગ ઉપર લક્ષ જતાં રાગ આવે છે, ગુણસ્થાનના ભંગ પડે તેમાં કર્મના નિમિત્તની અપેક્ષા આવે છે તે અપેક્ષાએ ગુણસ્થાનને પુનઃગતના પરિણામ કહ્યા છે, જોગમટસાર જેના વ્યવહાર

પ્રથમાં પણ ગુણસ્થાન તે મોહ જોગને કારણે છે તેમ કહ્યું છે અખંડ દષ્ટિ કરાવવા, અખંડત્વ જોર કરાવવા આ વાત સમજાવે છે ભંગ-ભેદ છે તે ગૌણ છે તેનું વજન કઠાવી નાખે છે, અખંડ દ્રવ્ય ઉપર દષ્ટિ મૂકતાં સમ્યક્દર્શન પ્રગટે છે. ખંડની દષ્ટિ કરતાં સમ્યક્દર્શન પ્રગટે નહિ, અવસ્થાના સક્ષે પરિપૂર્ણતાત્વ સક્ષ કેમ આવે? મારે પરિપૂર્ણતા ઉપર દષ્ટિ મૂકવાની અહીં વાત છે, આત્મામાં નિમિત્તની અપેક્ષા સક્ષમાં લેા તેા બંધ મોક્ષ જે પડખાં પડે છે, અને નિમિત્તની અપેક્ષા સક્ષમાં ન લેા અને એકલું નિરપેક્ષ તત્ત્વ સક્ષમાં લેા તેા સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટે છે, 'જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે તહાં સમ-જગતું' તેહ, ત્યાં ત્યાં તે તે આચરે આત્માર્થી જન એહ' આચાર્ય દેવ અખંડ દષ્ટિ કરાવવા, અખંડ દ્રવ્ય તરફ ઠળવા મારે યથાર્થ વસ્તુ દષ્ટિની વાત કરે તેને તેમ સમજે, અને સાધકદશા સાધતાં વચ્ચે શું શું પર્યાય આવે, તેનું જ્ઞાન કરાવવા અને અશુદ્ધ પર્યાય ઠાળીને શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ કરાવવા પર્યાયદષ્ટિએ વાત કરે તેને તેમ સમજે, દ્રવ્યદષ્ટિને પર્યાયદષ્ટિમાં ખતવે નહિ, અને પર્યાયદષ્ટિને દ્રવ્યદષ્ટિમાં ખતવે નહિ, જેમ વસ્તુનું સ્વરૂપ છે તેમ સમજે તે મોક્ષનો ઉપાય છે

૨૦૦૦ કાગલક વદ ૫ મ ગણ

આત્મા પરમાણ્વી, શરીરાદિથી અને રાજાદિથી જુદું તત્ત્વ છે તેવો વિશ્વાસ થયા વિના પૂર્ણ થવાનો પ્રયાસ કેમ થાય? સુખી કેમ થવાય? સ્ત્રી કુટુંબ વગેરેના વિશ્વાસે સુખ થશે એવો વિશ્વાસ હોય ત્યાંસુખી પરિપૂર્ણ આત્મતત્ત્વનો વિશ્વાસ બેસશે નહિ.

જીવેને પોતાના સ્વભાવનું માહાત્મ્ય ન આવ્યું એટલે પર વસ્તુને ભેગી કરવા મથે છે. આખો લોકાલોક બેમા કરવા મથે છે, અરે! આખો લોકાલોક તો શું! પણ અનંતાનંત લોકાલોક હોય તો પણ તેને ભેગા કરવા મથે એટલી વૃષ્ટિ છે. મારે કાંઈ બેધત્ત

નથી, લોકલોક તો શું! પણ ક્ષણિક પુણ્ય-પાપની પર્યાય પણ મારે
 લેતી નથી, એવી શ્રદ્ધા થઈ એટલે સ્વતરફ કહ્યો ત્યાં મર્યાદા
 આવી જાય છે, અને જે પરવસ્તુને ભેગી કરવા મથે છે તેને મર્યાદા
 હોતી નથી, પર તરફ વળ્યો એટલે પરને મેળવવા મથ્યા કરે છે.
 અનંત દ્રવ્ય, અનંત ક્ષેત્ર, અનંતકાળ અને અનંત પુણ્ય-પાપના
 ભાવ એમ અનંત અનંત વસ્તુને મેળવવાનો ભાવ અને અનંત
 અનંત વસ્તુને ભોગવવાનો ભાવ થયા કરે છે તેમાંથી સુખ અને
 શાંતિ લઈ તેવા ભાવને મર્યાદા હોતી નથી. સયોગી ચીજ મળે
 તો મગનો દાહ, અને તે જાય તો દ્રેપનો દાહ એમ દાહમાં બળ્યા
 જ કરે છે. જેટલો કાળ પાતે રહે તેટલો કાળ સંયોગી ચીજ તો ન
 ગહે તેથી દુઃખને વેદ્યા જ કરે છે તે રહે તો રાગની પીડા, ન રહે
 તો દ્રેપની પીડા થયા જ કરે છે. અનંત વસ્તુને ભેટા કરવાના ભાવમાં
 એક વરસ જે વરસ આખી જીંદગી આમ ને આમ ગાળતો બીજા
 ભવમાં જાય છે ત્યાં પણ તેનો તે અનંત વસ્તુને મેળવવાનો અને
 તેના ભોગવવાનો ભાવ રહ્યા કરે છે એમ ને એમ અનંતા ભવમાં
 અનંતકાળ દાહમાં ગાળે છે.

સયોગી ચીજ રહે તો રાગજીંદગી દુઃખ, ન ગહે તો દ્રેપજીંદગી
 થયા કરે છે પરંતુ એ વસ્તુમાં કયાંય શાંતિ મળતી નથી, જેમ જેમ
 એને મેળવવાનો, ભેટા કરવાનો, સંગ્રહ કરવાનો ભાવ કર્યો તેમ તેમ
 દાહ વધે પણ જરાય શાંતિ મળી નહિ હવે લગ્ન અંદરના પરિ-
 શ્વામની વાત, અંદરના શુભાશુભ વિકારી પરિશ્વામને કાયમ રાખવા
 માટે મથે તો પણ તે રહી ગકે નહિ આત્મા નિત્ય ગાંધત છે, અને
 પુણ્ય-પાપની વૃત્તિ તે અશાંધત છે, રાગના એક નાનામાં નાના
 ભાગને કાયમ રાખવા માગે તો તે રહી ગકે નહિ, બીજી જ ક્ષણે
 તે પત્તી જાય છે કારણ કે તે આત્માનો સ્વભાવ નથી તેથી અંદરના
 પરિશ્વામ પણ કાયમ ટકરો નહિ. એ રીતે કોઈ પણ ચીજ આત્મા
 ગહે તેટલો કાળ રહેતી નથી તેથી દાહ એમ ને એમ ઉભો જ ગહે

છે, અનંતકાળથી આમ ને આમ કરતો આવ્યો તોપણ તુજી પડી નહિ માટે પરમાં કોઈએ મુખ અનુભવ્યું નથી, તેથી ક્રિયા કર કે પરની તુજીમાં દાહ સિવાય કંઈ નથી, હવે અંદર પડ્યો ખબહારમાં ક્યાંય મુખ નથી હવે રહ્યો એક આત્મા તેમાં અનંતગુણ સંપ્રદ એક સાથે પડ્યો છે તેમાં ગુલાંટ ખા ! તેમાંથી શાંતિ અને અંતમુખ જે તો એક સમયમાં અનંતગુણનો પિંડ પડ્યો છે તેમાં આનંદ અનુભવાશે.

અજ્ઞાનીની દૃષ્ટિ બાહ્ય હોવાથી તે અનંતા પર પાવન પ્રણવયા માગે છે પરંતુ એક સમયમાં બધું અનંતું તેની પાસે આવે નહિ, તે અનંત પર વસ્તુનો ભેટો કરવા માગે છે પણ અનંતને ભેટો તેને ક્યારે પણ થાય નહિ. એક આત્માએ શરીર, મન, ભાષણ, ધ્યાસોધ્યાસ, અને ઇન્દ્રિયપણે અનંત પરમાણુ અનંતવાર મટણ કર્યું છતાં તેથી નહિ પ્રહેલા અનંત અનંત પરમાણુ લોકમાં કાંસી કાંસીને ભર્યા છે અને તે અનંતકાળે પણ નહિ મહી શકાય તેવા અનંત પરમાણુનો સમુદ્ધ જગતમાં સંપ્રહાત્મકપણે છે. મિથ્યા શ્રદ્ધાના વિષયમાં બહાર લક્ષ કરતો છતાં પણ અનંતું ભેગું ન થયું, પણ એ ક્યાંથી ભેગું થાય ? તે પર ચીજ તારા તાબાની નથી. પર વસ્તુમાં આ સાઈને આ નરસુને તેમ કલ્પના કરનાર તું પોતે જ છે. પર વસ્તુમાં કાંઈ સાઈને નરસુને છે નહિ તે પર વસ્તુ તો એમ એમ પડી છે તેમાં સાઈને નરસુને કહેવું કેને ? નકલ ખરાબ અને સ્વભાવ સાઈને પરમાં બધા ભંગ તું તારી અજ્ઞાનતાથી પાડી રહ્યો છે.

હવે જે તારે તારા આત્માની શક્તિ પ્રગટાવવી હોય આત્માનું મુખ ભેટવું હોય, કલ્યાણ કરવું હોય તો પડ્યો ખા અંદર ! અને જે તો તને જણાશે કે આહો ! પર વસ્તુની માગણીથી મારા સ્વાસ્થ્યનું ખૂન થાય છે, અરે ! મારે પરની જરૂર પડે તેવું ક્યાં છે ! મારા આત્મામાં એક સમયમાં અનંત અનંત ગુણનો સંપ્રદ પડ્યો છે તે ગુણોની પર્યાયને હું મારા જ પુરુષાર્થ વડે પ્રગટ કરી શકું તેમ છે.

એવો વિદ્યાસ થતાં સ્વભાવ પર્યાયનો અનુભવ થાય છે, આત્મશાંતિ પ્રગટે છે તે કદી ટળતી નથી. પહેલાં બાહ્યદષ્ટિ હતી તેથી બહારમાં અનંતું કંદપાતું હવે અંતરદષ્ટિ થતાં અંતરમાં અનંત જણાયું, સમ્ય-દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાનનું સામર્થ્ય બેહુક-અનંત છે, એક એક સમય લંબાઈ લંબાઈને અનંત થાય તેમ નહિ પણ વર્તમાન એક સમયમાં અનંત છે સમ્યક્દષ્ટિ અંતરમાં જીએ છે કે અહો ! મારામાં અનંત જ્ઞાન, અનંત આનંદ, અનંતી સ્થિરતા, અનંત સ્વચ્છત્વશક્તિ, અનંત વિશુદ્ધત્વશક્તિ, અનંત પ્રભુત્વશક્તિ, વગેરે શક્તિઓનો અનંતો અનંતો સંપ્રદું પાયો છે, તે અનંત ગુણની પર્યાયને જે સમ્યક્જ્ઞાની અનુભવે છે તેની શાંતિ કોઈ પર પદાર્થથી ટળતી નથી.

સંયોગ ઉપર, પુણ્ય-પાપ ઉપર જેની દષ્ટિ છે તેને મુખ ને શાંતિ કદી થતી નથી. લોકો કહે ॥ કે તમારે તો બધું કાઢી નાખવું છે ને ? હા ! ચિદાનંદ આત્મા સિવાય બધું કાઢી નાખવાની શ્રદ્ધા કર્યાં વગર ધર્મની શરૂઆત થાય તેમ નથી. અરે ભાઈ ! તારી પ્રભુતાનાં આ ગાણું છે બાપુ ! જે વસ્તુ તારી નથી તારામાં રહેવાની નથી, છું ભોગવી શકતો નથી, તેનાથી તને મુખ કેમ થાય ? જે તારામાં છે, તારામાં સંપ્રદાત્મકપણે છે, જેનો બેરો થઈ શકે તેમ છે અનુભવ થઈ શકે તેમ છે, એનો અનુભવ કર ! આ પહેલાંમાં પહેલી શાંતિની વાત છે, સમ્યક્દર્શનની વાત છે આ કાંઈ છૂટા ગુણસ્થાનની વાત નથી છું ગુણસ્થાન તે તો સમ્યક્દર્શનનું દેગ છે, સમ્યક્દર્શનના દેગરૂપે ચારિત્ર ને દેવજ્ઞાન છે. અનંત ગુણના મામદર્શવાળું હું તત્ત્વ છું એમ સ્વના અનંત વિદ્યાસમાં પરનો વિદ્યાસ તૂટી જાય છે પરનો અનંતો વિદ્યાસ તૂટીને સ્વનો અનંતો વિદ્યાસ થાય છે અને વિદ્યાન ધરાથી અંતર ચારિત્ર પ્રગટે છે તેનું નામ મોક્ષમાર્ગ છે, આ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી, “ એક દોષ ત્રણ કાળમાં પરમારૂં પંથ ” આ મોક્ષના માર્ગ બે ચાર ન દોષ પદ્મ એક જ દોષ આચાર્ય દેવ આવી અપૂર્વ વાત કરી છે તે વાતનો જો મીઠા ચી જાય, કે

ઉત્તમ મનુષ્યપણને પામીને આવા મુયોગે, આવા સત્સમાગમે સાચી
 છાસાસાએ વસ્તુ ન સમજાય તો ક્યારે સમજાયે ?

અહો ! દીકા તો અજ્ઞા ગજબની કરી છે અમૃતચંદ્રાચાર્યે
 તો દીકામાં અમૃત રેણા છે, એકેક શબ્દમાં સ્પષ્ટ રીતે ચૈતન્યને
 હુથેળીમાં બતાવ્યા છે જેમ માળી ઉંચુ ગુલાબનું ફૂલ આપે અને
 કહે કે હે આ મુગધી ફૂલ હવે મુઘ તારી મેગે. તેમ આચાર્યદેવ
 કહે છે કે આત્મા અનંત શક્તિનું ઢળ છે તે તને બતાવીએ છીએ કે
 તું આત્મા આવો છું તારી મુગ વ તારામાં છે હવે તેમાં અનુભવનો
 ભોગવટો કરવો તે વાત તારા હાથની છે.

ચૌદ ગુણસ્થાન તે કાંઈ જડ નથી તે છે તો ચૈતન્યની અવસ્થા,
 પણ તેમા જડનું નિમિત્ત છે માટે તેને જડ કહ્યા કરજુ કે તે ચૌદ
 ગુણસ્થાનના ભગ તારું સ્વરૂપ નથી જો તારું સ્વરૂપ હોય તો સિદ્ધમાં
 પણ ચૌદ ગુણસ્થાનમાંથી કોઈ સયોગી અધોગી વગેરે ગુણસ્થાન રહેવુ
 જોઈએ પરંતુ ત્યાં કોઈ પણ ભંગ રહેતો નથી તે કર્મના નિમિત્તે ભંગ
 પડે છે માટે જડ છે. પરંતુ ગુણસ્થાનની અવસ્થા ચૈતન્યમાં ધાય છે.

આ કેને સમજવાય છે ? મિથ્યાત્વી છવને અતરની શાંતિ
 મળી નથી તેને સમજાવે છે કે આત્માનું સ્વરૂપ સમજ અને તેમાં
 હું તો જ શાંતિ મળે તેમ છે, બીજા કોઈ ઉપાયે શાંતિ મળે તેમ
 નથી મિથ્યાત્વાદિને તોડવાને આ એક જ પ્રકાર ■ અને સ્ખડવાના
 અનેક પ્રકાર છે ઊંઘી શ્રદ્ધા એક જાની છે, પણ તેને સ્ખડવાના
 રૂઢમાં નરકગતિ, દેવગતિ, દોરગતિ, નિગોદગતિ વગેરે અનેક પ્રકાર છે
 એ મેળા કોઈ દિવસ ભોગા થવાના નથી, આત્મામાં અનંતગુણનો
 મેળો એક સમયમાં પડ્યો છે, એ સિવાય તારે કેના મેળા કુના છે ?
 કેના ભોગ કરના છે ? આ કૃદંબના મેળા કોઈ દિવસ ભોગા રહેવાના નથી

આત્મા અનંતગુણનો પિંડ આખો વર્તમાનમાં દરેક સમયે
 પરિપૂર્ણ ભર્યો છે તે જ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર પ્રગ
 ઠાવવાનું કારણ છે સમ્યક્દર્શનની પર્યાય પણ ચારિત્રની પર્યાય

પ્રગટવાનું પરમાર્થ કારણ નથી કારણ કે સમ્યક્દર્શન તે તો અવસ્થા છે પણ શ્રદ્ધાનો વિષય જે આખું પરિપૂર્ણ કવ્ય છે તેના વિષયના જેવે પાંચમા છઠ્ઠા ગુણસ્થાનની ચારિત્રની પર્યાય પ્રગટે છે. અવસ્થા ઉપરના લક્ષે અવસ્થા ઉઘડે નહિ, ઉણી પર્યાય તે પૂરી પર્યાયનું કારણ થઈ શકે નહિ, કારણ કે જે ઝાંઘી નિર્મળ પર્યાય તે વધારે નિર્મળ પર્યાય ઉઘડવાનું કારણ ક્યાંથી થાય? ન જ થાય, માટે અખંડ પરિપૂર્ણના લક્ષે જ વધારે નિર્મળ પર્યાય ઉઘડે છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે તે કર્મને, કર્મના નિમિત્તે થતા ભાવને અને પરવસ્તુને માફ માનીને ઝોટા ખોળો ભર્યા છે પણ એકવાર તે ખોળો ખાલી કર, મૂક પરનો આમહુ, ભાર મૂકીને હળવો થા, એકવાર બધો આમહુ છોડી દે અને બધેથી ઊઠી જા, બધેથી ઉઠાડી મૂકે તો આ વાત તેને જેસે તેમ છે, જે ક્યાંય પણ ચોંટ્યો તો ફેરી શકીશ નહિ, માટે એકવાર તો રાગ વગરનો છું તેમ રાગથી છૂટીને ઊઠ, પછી ભલે રાગ આવે પણ એકવાર તો બધેથી ઊઠ તો ખરું શું છે તે સમજશે. કર્મના નિમિત્તે થતા ભંગ ભેદ, ગુણસ્થાન વગેરેના ભંગ-બેદથી ઉઠાડીને તારી દૃષ્ટિ મૂકાવવી છે ક્યાં કે અખંડ સ્વભાવમાં, માટે આચાર્યદેવ કહે છે કે એકવાર તો બધેથી ઊઠી જા, ક્યાંય પણ ચોંટીશ નહિ.

ગુણની ખીલવટ થયા વિના માને કે અને ગુણ ખીલ્યા, તો ગુણ ખીલીને જે શાંતિ મળવી જોઈએ તે ન મળે, અખંડ આત્માને માન્યા વિના ગુણ ખીલે નહિ જવ પૂર્વક જે જવ થાય છે તે જવ જ હોય છે એ ન્યાયે ગુણસ્થાન પણ પુદ્ગલ જ છે છવ નથી અને ગુણસ્થાનોનું સદાય અચેતનપણું તો આગમથી સિદ્ધ થાય છે. જવ પૂર્વકની યુક્તિ કહીને ગુણસ્થાનો જડ છે, અને આગમની સાક્ષી આપીને ગુણસ્થાનનું અચેતનપણું સિદ્ધ કર્યું; ગોમ્મટસાર જેવા વ્યવહાર શાસ્ત્રોમાં પણ ચૌદે ગુણસ્થાન મોહ અને જોગના કારણે છે તેમ કહ્યું છે. તો પછી આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં તો તેમ કહે જ. ભગવાનની

દિવ્યવાણી તે આગમ છે આગમમા પણ એમ જ ફરમાવ્યું છે કે તુ
 તે ધૈન્ય દળ આખો નિર્મળ છું, તેમ નજર કરે તે તો જ મોક્ષ
 માર્ગની સરખાત છે તે માર્ગ અઠવા પછી તેમાં વચ્ચે પાંચમી,
 છઠ્ઠી, બૃહિકા વગેરે શુ શુ આવે તેની સાચકને સમજણ આવી જ
 જશે જે માણસ માર્ગે ચાલતો હોય તેને ખમર પડે કે આ માર્ગમાં
 વચ્ચે ઝાડ આવ્યા, વચ્ચે વાવ આવી, રમણીય રસ્તા આવ્યા તે
 પછી સિદ્ધપુર આવ્યું, પણ જે માર્ગે ચાલ્યો નથી તેને શુ ખમર
 પડશે, તેમ જેને મોક્ષમાર્ગનું જ્ઞાન થયું તેને જાણી સમજણ આવી
 જશે પહેલાં આત્માની અતરથી હા પાડ, અને પછી હાને રગડતા
 રગડતા યથાર્થ નિર્ણય થતા નિર્વિપ અનુભવ થાય ॥

ધૈન્ય સ્વભાવથી વ્યાપ્ત જે આત્મા તેનાથી ભિન્નપણે તે
 ગુણસ્થાનો બેદજ્ઞાનીઓ વડે સ્વય ઉપવચ્યમાન હોવાથી પણ તેમનું
 સદાય અચેતનપણું સિદ્ધ થાય છે

યુક્તિથી આગમથી અને અનુભવથી ત્રણે પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે
 કે ગુણસ્થાનો જડ છે, યુક્તિમા જન પૂર્વક જવ થાય ॥ તેમ કહ્યું,
 આગમમા કહ્યું ગુણસ્થાનો કર્મના નિમિત્તે થાય ॥ માટે જડ છે અને
 અનુભવમા ભગ-સે: આવતા નથી માટે જડ છે એ ગીને ત્રણે
 પ્રકારે ગુણસ્થાનો અચેતન સિદ્ધ થાય છે, અવસ્થા ઉપરથી લક્ષ છૂટે
 ને સ્વમા એકમ થાય ત્યારે આત્માનો અનુભવ થાય છે અને પરનો
 પણ સહેતો નથી ભગ-સેદનુ લખ રહેવું નથી, ભગ-સેદ સમગ્રદર્શ
 નનો વિષય નથી એ રીતે બેદજ્ઞાનીઓ વડે ગુણસ્થાનનું અચેતન
 પણ સિદ્ધ થાય છે ગુણસ્થાનની પર્વાર આત્મામા થાય છે જડમા
 થતી નથી, પણ ભગ-સે: સમગ્રદર્શનનો વિષય નથી માટે ગુણ
 સ્થાન અચેતન છે આ વાત જેમ છે તેમ યથાર્થપણે મને તેનો મોક્ષ
 થરા નિના રહે નહિ, આ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ સમજીને તેની પ્રતીત
 કરી કરે તે તેમા જ્ઞાનની અનતી ક્રિયા, અનતી પુરુષાર્થની ક્રિયા
 આવી અવ છે

પ્રથમ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનો પ્રેમ કર્યા વગર સ્ત્રી કુટુંબનો રાગ છૂટનો નથી, શરીર અને કુટુંબાદિ કરતાં પણ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર પ્રત્યે અનંતગુણો પ્રેમ વધી જવો જોઈએ, પરંતુ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર કરતાં શરીર અને કુટુંબાદિ પ્રત્યે જે પ્રેમ વધી જાય તો તે અનતાનુબધી રાગ છે, સમ્યગ્દર્શન થયા પછી તો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે અનહ્ર ભક્તિ હોય જ, પરંતુ ત્યાર પહેલાં પણ સત્ની જ્ઞાસામાં પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તરફનો રાગ વધી જવો જોઈએ એ રીતે સત્ની જ્ઞાસામાં પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર તરફની ભક્તિ પ્રથમ આવે છે એ રીતે 'જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે તહાં સમજવું તેહ' રાગ છે તે બંધન છે પણ રાગ વચ્ચે આવે છે ખરો, તીર્થંકર નામકર્મની પ્રકૃતિ જે ભાવે બંધાણી તે ભાવ પણ બંધન છે તે તીર્થંકર પ્રકૃતિ આત્માને લાભ કરતી નથી તે તીર્થંકરદેવ પણ રાગ ઠાળીને વીતરણતાં પ્રગટ કરે તે જ તેને લાભ કરે છે.

ગુણસ્થાનને અચેતન કહ્યા તે રીતે રાગ, દ્વેષ, મોહ, પ્રત્યય, કર્મ, નોકર્મ, વર્ગ, વર્ગણા, સ્પર્ધક, અધ્યાત્મસ્થાન, અનુભાગસ્થાન, યોગસ્થાન, બંધસ્થાન, ઉદયસ્થાન, આર્ગણાસ્થાન, સ્થિતિમધસ્થાન, સંકલેશસ્થાન, વિશુદ્ધિસ્થાન, સંયમસંબંધસ્થાન, તે બધા ભંગ પણ પુનઃજનના નિમિત્તે થતા હોવાથી અચેતન છે એનો વિસ્તાર આગળ ઘણો આવી ગયો છે. ચેતન્યના અખંડ સ્વભાવમાં ભંગ ભેદ નથી. ચેતન્ય આત્મા અનંતગુણનો અભેદ પિંડ છે, તેનો ભરોસો કર્યા વગર કર્મની વારતવિદ્ય શરૂઆત થતી નથી. માટે પ્રથમ યથાર્થ શ્રદ્ધા કરવાનો જિનેંદ્ર ભગવાનનો ઉપદેશ છે.

પ્રથમ દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની યથાર્થ લક્ષણ વડે પરીક્ષા કરી પછી તે દેવ, ગુરુ, જે વસ્તુવં સ્વરૂપ સમજાવે, તે પાતે બહુમાન પૂર્વક અને અર્પણતા પૂર્વક સમજવાનો પ્રયાસ કરે. જેમ કેહ ગોડની દુકાને પેસા બ્યાજે મૂકવા હોય તો તેની આખર જુએ, આગળ પાછળના માણસોને પૂછે, વગેરે પરીક્ષા કરી પેમા બ્યાજે મૂકે, પણ જે

કહે કે તમારા શોષણ બેવા દો તો વેસા બ્યાજે મૂકું તો શેઠ કહેશે કે હાલતો ધા, હાલતો, આવી રીત ન હોય. તેમ દેવ, ગુરુના અંતર હૃદયની મૂળ પ્રયોજનભૂત પરીક્ષા કરીને પછી તે કહે તે પ્રમાણે બહુમાનથી અર્પણતા પૂર્વક સમજવાનો પ્રયાસ કરે, જેને સતની ઇજાસા જાગી તે સતને યથાર્થ લક્ષણ વડે ઓળખી શકે છે. પરંતુ કોઈ એમ કહે કે તમે બહુ ય મને સમજાવો પછી તમને માત્ર, તો તેમાં માનવાત્રું જ ક્યાં રહું? અમુક પ્રકારે સમજાવે તેમાંથી જેને સતની ઇજાસા જાગી હોય તે નિર્ણય કરી શકે છે કે આ સત છે, અને પછી તે સમજાવે તે પ્રમાણે પાતે યથાર્થ સમજી વસ્તુસ્વરૂપનો નિર્ણય કરી તેમાં કરે તો તે સુખને પામે છે.

૨૦૦૦, કારતક વદ ૬ શુક્ર

આત્મામાં કર્મના સંયોગે જે વિકાર છે તે આત્માના સ્વભાવમાં નથી જે હિતનો કામી હોય તેણે કર્મના ભેદ ઉપરત્રું લક્ષણ છાડી દેને સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ કરવી તે જ હિતનો ઉપાય છે. આત્મા વસ્તુ છે તે પરિણામી છે, બદલે છે, અને અવસ્થા બદલતાં બદલતાં અનંત-કાળ રહે પણ એક સમયે એક જ અવસ્થા પ્રગટ હોય, અનંતગુણની ધમને અનંત અવસ્થા પ્રગટ હોય, બીજી ભૂતકાળની અને ભવિષ્ય કાળની અવસ્થા આત્મામાં દ્રવ્યરૂપ હોય છે, એવા આત્માના સ્વરૂપને લક્ષણમાં, પ્રતીતમાં-સરોંસામાં બેસાડે તો ધર્મ થાય.

અનંત અનંત પર્યાયનો પિંડ ગુણ, અને અનંત અનંત ગુણ પર્યાયનો પિંડ દ્રવ્ય તે પરિપૂર્ણ છે પણ તે પરિપૂર્ણ સ્વભાવ સમજવાનાર દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર કોણ છે તેની ઓળખાણ વિના પરિપૂર્ણ સ્વભાવ ઓળખાય નહિ. સ્વભાવને સમજાવનાર સાચા નિમિત્ત કોણ છે એનો વિવેક કરતાં ન આવડે તેને આત્માના પરિપૂર્ણ સ્વભાવની ઓળખાણ થાય નહિ નિમિત્ત સાચા યોગ કોણ છે તેવી નિમિત્તના આંતરની ઓળખાણ જેને પડી નથી તેને પાતાના ઉપાસનની ઓળખાણ પાતી નથી, સાચા દેવ, સાચા ગુરુ, સાચા શાસ્ત્ર અને અસત

દેવ, અસત્ ગુરુ, અસત્ શાસ્ત્ર તેના વિવેક કરતાં ન આવડે, આંતરે પાડતા ન આવડે તેને અંતરમાં પોતાનો પૂર્ણ સ્વભાવ બેસશે નહિ કારણ કે સાચા ખોટા દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રની સત્ જ્ઞાસા પૂર્વક પરીક્ષા કરવી તે પ્રથમ પાત્રતા છે, તે પાત્રતા પ્રથમ પ્રગટ કર્યા વિના અંતરનો અસક્ત સ્વભાવ બેસે ક્યાંથી? સુદેવ, સુગુરુ પોતે પરિપૂર્ણ સ્વભાવ સમજ્યા છે અને ધીમને સમજાવે છે, સુદેવ-સુગુરુ અને સુશાસ્ત્ર આત્માતું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ બતાવે છે અને કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્ર આત્માતું વિપરીત સ્વરૂપ સમજ્યા છે અને વિપરીત સ્વરૂપ બતાવે છે. અધૂરું અને વિકારી સ્વરૂપ બતાવનાર અસદ્ગુરુ કોણ છે તે પરિપૂર્ણ નિર્વિકારી સ્વરૂપ જેમ છે તેમ બતાવનાર સદ્ગુરુ કોણ છે, બધા પડખાંથી યથાર્થ અધિક્ષા વડે કહેનાર સદ્ગુરુ કોણ છે તેનો વિવેક કરતાં જેને ન આવડે તેનો પુરુષાર્થ સાચો ઉપડે નહિ. એક સમયમાં જેને આખા પરિપૂર્ણ સ્વભાવ ઉપર લક્ષ કરવું છે તેને પ્રશસ્ત રાગના ને અપ્રશસ્ત રાગના નિમિત્તનો વિવેક કરવો પડશે. સામાનો અને પોતાનો વર્તમાન અવસ્થાનો વિવેક કરતાં ન આવડે તે અંતરમાં ભરેલો પરિપૂર્ણ અખંડ નિર્મળ સ્વભાવ તેનો વિવેક કરી પુરુષાર્થ ઉગશે ક્યાંથી?

સદ્દેવ, સદ્ગુરુ, સત્શાસ્ત્ર તે પોતાને રાગના વલણમાં અટકવા માટે નથી પણ પરિપૂર્ણ સ્વભાવને ઓળખવા માટે, સ્વલક્ષ કરવા માટે છે પણ તેમ નહિ સમજતાં પોને રાગના વલણમાં અટકે છે તે પુણ્ય ખાંધે પછી સ્વ તરફ ઢળે નહિ તેથી પરિપૂર્ણ સ્વભાવ ઓળખશે નહિ. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર કહે છે 'તું સાચા નિમિત્ત મુઠી આવ્યો, શુભ રાગના વલણ મુઠી આવ્યો હવે તું ચુલાંટ ખા! અંતરમાં તારા પરિપૂર્ણ સ્વભાવને ઓળખ.

ગુણસ્થાન વગેરેના ભંગ આગમ અને યુક્તિથી જડ કર્યા તેને શિષ્યે લક્ષમાં આગમ નિમિત્તથી સાચી ક્યુલાનમાં આવ્યો અને ખોટા આગમ તારા છે તેમ ક્યુલાનમાં લીધું, તે કાંઈ

માટે કે પરિપૂર્ણ સ્વભાવ તરફ ઠગવા માટે, આત્માનું લક્ષ હવું તેથી તે લક્ષ ધૂંટતા ધૂંટતા આત્મઅનુભવ થયો અને ખીણું રાગ વગેરેનું લક્ષ છૂટી ગયું.

ચૌદ ગુણસ્થાન મોહ અને ભોગના નિમિત્તે થાય છે માટે પુકાલ છે એવી આગમમાં કહેલી વાત અને સમ્યક્ યુક્તિની વાત જેને બેસતી નથી તેને આત્માને અનુભવ પણ થશે નહિ.

દેવ, ગુરુ તરફ અને સાચી યુક્તિને સાચા આગમ તરફ જેનું લક્ષ તે શુભ રાગ છે, તે રાગ, કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર અને અશુભ ભાવોમાં નીચે પડવા દેતો નથી, પરંતુ તે જીવ આત્માના લક્ષપૂર્વક આ શું કહે છે? આ શું કહે છે? એવા ભાવે સાંભળે છે અને તેની સાથે સ્વ તરફ લક્ષ કરવાનો ભાવ છે એટલે પરિપૂર્ણ સ્વભાવનું લક્ષ આવતાં તે લક્ષથી લક્ષને વધારતાં આત્માને અનુભવ થાય છે સ્વસવેદન થાય છે અને નિમિત્તનું લક્ષ છૂટી જાય છે.

અવિકારી આત્મા નિરાળો છે છૂટો છે એવું લક્ષ જો થયું તો દેવ ગુરુ વગેરે નિમિત્તને નિમિત્ત તરીકે કહેવાયા. કુંકુંદાચાર્યદેવ કહે છે કે ભાઈ! તને યુક્તિ આગમની વાત બેઠી તો તે નિમિત્તને સ્વીકાર કર્યો, દેવગુરુશાસ્ત્રને કહેવાનો આરાય તે પકડ્યો એટલે કે તારા પરિપૂર્ણ સ્વભાવને તે લક્ષમાં લીધો. સ્વ તરફ વલણ કર્યું તો સાચા નિમિત્ત તે નિમિત્ત તરીકે કહેવાણા.

આચાર્યદેવે પાંચમી ગાથામાં જેવી શરૂઆત કરી હતી તેવું અહીં પૂરું કરે છે, આચાર્યદેવે પાંચમી ગાથામાં કહ્યું હતું કે મેં જેવું ગુરુ પરંપરાએ સાંભળ્યું છે તેવું જ યુક્તિ આગમ અને અનુભવથી હું કહીશ, તેવું જ અહીં ૬૮ ગાથામાં જીવાજીવ અધિકાર પૂરો કરતા યુક્તિ આગમ અને અનુભવથી વાત કરી અને શરૂઆત ને છાંનો મેળ કર્યો છે.

ભવનો અંત કરનાર પુરુષના આશ્રય વગેરે ભવનો અંત થાય

નહિ. ભવનો અંત કરાવનાર નિમિત્તરૂપ આલંબનમાં દેવગુરુશાસ્ત્ર અને અંદર ભવનો અંત કરનાર આત્માનો સ્વ તરફ વલણનો પુરુ-પાર્થ, તે રીતે અંતરમાં પાતે અને બહારમાં દેવગુરુશાસ્ત્ર તેનો આશ્રય કર્યા વિના ભવનો અંત થાય નહિ.

શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિમાં ચૈતન્ય અભેદ છે અને એનાં પરિણામ પણ સ્વાભાવિક શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન છે. દ્રવ્યાર્થિકનય એટલે જેને દ્રવ્યવૃં પ્રયોજન ણ પણ રાગ-દ્વેષને ભગ-ભેદવૃં પ્રયોજન નથી. કાલની બે બાણુ હોય એક બાણુ સોનાની હોય અને બીજી બાણુ રૂપાની હોય, તે કાલને જોવાના બે પડખાં ણ તેમાં જેને સોના બાણુ નજર છે તેને રૂપા બાણુવૃં પ્રયોજન નથી, તેમ જેને આત્માના અભેદ સ્વભાવ તરફ જોવાવૃં પ્રયોજન છે તેને રાગ-દ્વેષ, ભગ-ભેદની કિંમત નથી, તે બાણુ જોવાવૃં પ્રયોજન નથી

પરવૃં નિર્મળ, તેના ગુણો નિર્મળ, તેવી તેની પર્યાય પણ નિર્મળ ણ પરવૃં કર્મના નિમિત્તે જે ભગ અને ખંડ પડે તે તેનો સ્વભાવ નથી, નિમિત્તાધીન ભેદ પડે તે આત્માના નથી પણ સ્વ ભાવમાં ઠળતો ભાવતો તેનો છે રહ બોલમાં કેવળજ્ઞાનની પર્યાયને કાઠી નથી નાખી પણ કેવળની ભૂમિકામાં જે ક પનનો વિકાર છે તેને કાઠી નાખ્યા છે, તેમ ચૌદે ગુણસ્થાનમાં નિર્મળ ચૈતન્યની પ્રગટતી પર્યાયને કાઠી નથી નાખી પણ નિર્મળ પર્યાય વધતાં તે તે ભૂમિકામાં સાથે સાથે જે મોહના ભેદા ઊભા રહે છે તેને કાઠી નાખ્યા છે, બાકી નિર્મળ પર્યાય જે જે વધતી જાય છે તે તે ચૈતન્યનો જ ભાવ છે. અહીં તે કહ્યું ણ કે વૃં સાચા દેવગુરુશાસ્ત્રને ઝાળખ અને ઝાળખીને સ્વસન્મુખ વળ. રાગ જેટલે જેટલે અંશે ટળી જાય તેટલે તેટલે અંશે નિર્મળ પર્યાયનો અનુભવ તો હોય છે. સિદ્ધ થાય ત્યારે પણ મોહ તો છૂટી જાય ણ અને સંપૂર્ણ નિર્મળ પર્યાયનો અનુભવ રહી જાય છે સિદ્ધ થયા પછી તેમાં ણ અવસ્થા તો સમયે સમયે ણીજે સમયે બીજી અવસ્થાનો

અનુભવ હોય છે, ત્રીજે સમયે ત્રીજી અવસ્થાનો અનુભવ હોય છે એમ સમયે સમયે પરિણમ્યા જ કરે છે. સિદ્ધમાં પરિણમન ન હોય તેમ જો કેઈ કહે તો તે તદ્દન ખોટું છે. પણ તે બધી પર્યાયને અનુભવ એક સમયમાં ન હોય કારણ કે જો એક સમયમાં બધા ભોગવાઈ જાય તો બીજે સમયે ભોગવવાનું બાકી શું રહે? માટે તેમ નથી પણ સિદ્ધને આનંદનો અનુભવ સમયે સમયે નવો નવો થયા જ કરે છે, તે બધી પર્યાય સ્વભાવમાં ભરી પડી છે તેમાંથી આનંદ છે, તો જો બધી અવસ્થા વર્તમાનમાં જેમાં ભરી છે એવો અર્થ આત્મસ્વભાવ તેનો ભરેંસો કરવા જેવો છે, તેની જ પ્રતીતિ કરવા જેવી છે અનંત સામર્થ્યથી ભરેલું દ્રવ્ય તેના ઉપર જ લક્ષ મૂકવા જેવું છે તે જ દ્રવ્યાર્થિકનયનો વિષય છે અને તે જ પ્રથમમાં પ્રથમ ધર્મ છે.

પર નિમિત્તથી થતા ચૈતન્યના વિકારો, દયા, જ્ઞાન, હિંસા, શુભાના ભાવ તે ચૈતન્ય જેવા રૂપાંતર છે, તે થાય છે ચૈતન્યની અવસ્થામાં, કાંઈ જડમાં તે ભાવો થતા નથી, પરંતુ તે ભાવો પર નિમિત્તથી થાય છે અને ચૈતન્યની સર્વ અવસ્થાઓમાં તે વ્યાપક નથી, સર્વ અવસ્થાઓમાં તે ભાવો રહેતા નથી તેથી તે ચૈતન્ય શૂન્ય છે, ચૈતન્ય સ્વભાવથી તે ખાલી છે માટે તે જડ છે. તે પુણ્ય પાપના ભાવો સિદ્ધમાં કે પરમાત્મ દશામાં રહેતા હોય તો તે ભાવોને આત્માના ભાવો કહેવાય, પરંતુ સિદ્ધમાં કે પરમાત્મામાં તો તે ભાવો હોતા નથી માટે તે જડ છે.

વળી આગમમાં પણ તે ભાવોને અચેતન કહ્યા છે. એમ કહીને એમ સિદ્ધ કર્યું કે જે આગમ આત્માના પરિપૂર્ણ સ્વભાવને વર્ણવે અને વિકારીભાવને વર્ણવે તથા વિકાર તે અચેતન છે, પર નિમિત્તે થતા ભાવ છે વગેરે વર્ણવે તે આગમ સાચા છે, અને જે આગમમાં નિમિત્તાધીન થતા ભાવને આત્માનો ભાવ એકાંતે કહ્યો હોય, પરાચિતભાવ પરાવલંબી ભાવને આત્માનો ભાવ કહ્યો હોય, અને આત્માના અસલ સ્વભાવને વર્ણવે નહિ તે આગમ સાચા નથી.

પરંતુ જે આગમમાં નિમિત્તવું નિમિત્તપણું બતાવીને નિમિત્તાધીન થતા ચૈતન્ય ભાવો તેનાથી જીવું એકલું ચૈતન્ય પૂર્ણ નિર્મળ સ્વરૂપ બતાવે તે જ આગમ સાચાં છે, માટે સાચાં આગમને જાણ્યા વગર પોતાના સાચાં ઉપાદાનને જાણી શકે નહિ.

વળી ભેદજ્ઞાનીઓ પણ તે પુણ્ય-પાપના ભાવોને ચૈતન્યથી ભિન્નપણે અનુભવે છે તેથી પણ તેઓ અચેતન છે, ચેતન નથી. ભેદજ્ઞાનીઓ પોતાના સ્વભાવમાં ઉપયોગને જોડે છે ત્યારે વિગર અવસ્થા તૂટતી જાય છે, પરંતુ વિકાર અવસ્થા રહેતી નથી માટે તે અચેતન છે.

પ્રશ્ન:—જો તેઓ ચેતન નથી તો તેઓ કોણ છે? પુણ્ય છે? કે અન્ય કંઈ છે?

ઉત્તર:—પુણ્ય કર્મ પૂર્વક થતાં હોવાથી તેઓ નિક્ષયથી પુણ્ય જ છે કેમકે કારણ જેવું જ કાર્ય થાય છે કર્મના નિમિત્તે ભેદ પડે છે માટે તે પુણ્ય જ છે આત્મા જીવું સ્વભાવવાળું તત્ત્વ છે જેના જે સ્વભાવ હોય તે ઊણા કે અપૂરો હોય નહિ તે સ્વભાવ ઉપર લક્ષ આપતાં ઊણું કે અપૂરપણું ક્યાં જ નહિ તેવા ચૈતન્ય સ્વભાવને જીવો તો જેમાં રાગ દ્વેષ છે જ નહિ, વિકારીપણું છે જ નહિ, તે ચૈતન્ય સ્વભાવ પરિપૂર્ણ છે, તેની પ્રતીતિ કરવી તે જ સાચી પ્રતીતિ છે, તે જ વર્મની શરૂઆત ॥

જગતમાં તો કોઈને સારા પુણ્યના પરિણામ આવે કે કોઈ પુણ્યના કાર્યો તેના વડે થાય તો તે એમ માને કે અરો ન્યાલ થઈ જશું આપણે તો ભારે સરસ કાર્યો કર્યા પણ ભાઈ! પુણ્ય એટલે શું તે તું સમજે છે? પુણ્ય એટલે આત્માના સ્વભાવનું ખૂન થઈને પ્રગટ થતો વિકાર, તે વિકારભાવ નાશવાન છે તેનો તને ભગેમો છે, અને આત્મા અખંડ પરિપૂર્ણ છે તેનો ભરોંસો તને બેસતો નથી, પણ જ્યાં જરીક પુણ્ય કરે

...માં થઈ આવ, અરો ભાઈ? એ એક કાર એમ કહી કે

ભારે સરસ પુણ્ય કર્યા અને બીજી બાજુ એમ કહે કે કોણ જણે કેટલા ભવ કરશું. કોને ખબર કે આપણું શું થશે, તો તને તારા અંતરમાં તો ભારેસો નથી કારણ કે અનંતા ભવ કરશું અથવા શું થશે, એવો સદેહ તો તારા હૃદયમાં વેદાય છે, હૃદય તારું હૃદય તો સદેહ માણુ છે, અનંતા ભવનો ભાવ તને ઉભો છે, તો અનંત ભવનો ભાવ જેને તૂટ્યો કે એવા દેવ-ગુરુ, શાસ્ત્રની વાત તને બેઠી કે તે કેમ બનાય? કારણ કે અનંત ભવ તોડનારની વાત જેને અંતરથી બેસે તેને અનંત ભવ હોય જ નહિ, એવો સદેહ તેને હોય જ નહિ મારે એમ નક્કી થયું કે પુણ્ય વગેરે વિકારીભાવ ગમે તેટલા થાય તો પણ તે આત્માને નિઃસંદેહ થવાઈ કારણ નથી. પુણ્યના ભંગ ભવનો સંદેહ રાખે નહિ, શાંતિને આપે નહિ મારે નિસંદેહ થવાઈ કારણ અવિકારી પૂર્ણ આત્મ સ્વભાવ ઉપર લક્ષ આપવું તે છે, ટું પરનો આશ્રય લઈશ તો નિસંદેહપણું પ્રગટશે નહિ, અને પરનો આશ્રય લઈશ તો અદરથી શાંતિ થશે નહિ એ રીતે પરના આશ્રયમાં બે દોષ આવ્યા શ્રદ્ધાનો અને ચારિત્રનો.

હવે શિષ્ય પૂછે છે કે વર્ણાદિક અને શાસ્ત્રિક ભવ નથી તો ભવ કોણ છે? તેના ઉત્તરરૂપ સ્લોક કહે છે

(અનુક્રમ)

અનાગ્રંતમચલં સ્વસંવેષમિદં સ્ફુટમ્ ।

जीवः स्वयं तु चैतन्यमुच्चैः प्रकचमायते ॥ ૪૧ ॥

અર્થ:—જે અનાદિ છે અર્થાત્ કોઈ કાળે ઉત્પન્ન થયો નથી, જે અનંત છે અર્થાત્ કોઈ કાળે જેનો વિનાશ નથી, જે અચળ છે અર્થાત્ જે કદી ચેતન્યપણથી અન્યરૂપ સ્વભાવગ્રાહ્ય નથી, જે સ્વસંવેષ છે અર્થાત્ જે પાને પીનાથી જ જણાય છે અને જે પ્રગટ છે અર્થાત્ શૂન્ય નથી-એવું જે આ ચેતન્ય અત્યંતપણે સ્વસ્વકાર પ્રકાશી રહ્યું છે, તે પાતે જ ભવ છે.

શિષ્ય જ્ઞાસાથી પૂછે છે કે પ્રભુ ! તમે બહુ કાઠી નાખ્યું, નકાર નકાર કરો છો તમે તો નાસ્તિથી વાત કરી તો પ્રભુ ! એવો ચૈતન્ય કોણ છે તે કહો ! શિષ્યને અસ્તિથી જાણવાની ધગશ થઈ છે, એવો ચૈતન્ય ભગવાન કેવો છે કે જેનો આશ્રય લેવાથી હિત થઈ જાય, કલ્યાણ થઈ જાય, એવી જાણવાની અને શ્રદ્ધવાની જેને જ્ઞાસા થઈ તેવા પાત્ર ગિણ્યને ગુરુ ઉત્તર આપે છે.

જે અનાદિથી છે એટલે કે જેની આદિ નથી, અનાદિ એટલે 'છે છે ને છે' તેનો કોઈ ખનાવનાર નથી, રચનાર નથી, જેમ એક ગાળ ચક્રકું હોય તેની ગરુઆત ક્યાંથી ગણવી ? તેમ જ વસ્તુ અનાદિ છે તેની ગરુઆત કેમ હોઈ શકે ? શરુઆત નથી એટલે શું વસ્તુ નથી ? વસ્તુ તો છે પણ એની શરુઆત નથી, જો આદિ હોય તો વસ્તુ પહેલાં નહોતી, જો વસ્તુ જ નહોતી તો તેની ગરુ આત કેમ હોઈ શકે ? મારે વસ્તુ વર્તમાન છે તે ત્રિકાળ છે, સ્વતઃ-સિદ્ધ છે, 'જે વસ્તુ છે' તેની શરુઆત હોઈ શકે જ નહિ, મારે વસ્તુ અનાદિ અનંત છે તેમ સિદ્ધ થયું.

વસ્તુ કોઈ સયોગથી ઉત્પન્ન થતી નથી તો તેનો નાશ પણ નથી, એકેક ગુણ ભેગા થકને વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય અને પછી ગુણો વિખરાઈ જાય ને વસ્તુનો નાશ થાય એવો આત્માનો સ્વભાવ નથી વસ્તુની આદિ નથી તો તેનો અંત પણ નથી, વસ્તુ સ્વતઃસિદ્ધ છે મારે કોઈથી ઉત્પન્ન ન થાય અને કોઈથી તેનો નાશ ન થાય એવો વસ્તુસ્વભાવ છે

પહેલાં બોલમાં આદિ નથી તેમ કહ્યું બીજા બોલમાં અંત નથી તેમ કહ્યું, પહેલાં બોલમાં ગયાકાળની વાત કહી, બીજા બોલમાં ભવિષ્યકાળની વાત કહી હવે ત્રીજા બોલમાં વર્તમાનની વાત કહે છે, આત્મા વર્તમાનમાં ચળાયગતા રહિત છે એટલે અનુ-સ્થામાં પણ વિકાર કહેવું છે, જાણવું વગેરે સ્વભાવો

હું તેમ જ હું કાંઈક ઘોડા ચળ છે અને કાંઈક અચળ હું તેમ નથી અવસ્થામાં પણ કાંઈક ચળ થયો છે તેમ પણ પરમાર્થે નથી, વસ્તુ, વસ્તુનો ચુલ્લુ અને વસ્તુની અવસ્થા તે અચળ છે સ્લોક ઘણા ગંભીર છે અચળ એટલે વર્તમાનમાં પણ ચળ્યા વિનાનો છે. તે પર્યાયને નિમિત્તનો આશ્રય નથી, રાગનો આશ્રય નથી, તેના પરમાય વગરની નિર્મળ પર્યાય છે.

આત્મા સ્વસંવેદ છે એટલે કે પાતે પાતાથી જાણી શકાય તેવો છે. ભગવાન આત્મા તો પ્રગટ જ છે, વસ્તુ તો પ્રગટ જ છે, વસ્તુ સ્વભાવનું સામર્થ્ય પ્રગટ તે પ્રગટ જ છે, તે કર્મથી ઠંકાણું નથી, અવરાણું નથી, છાનું નથી, છૂપું નથી; લ્હો આ શિષ્યને ઉત્તર આપ્યો કે જે આ તારી વસ્તુ આદિ વિનાની, અંત વિનાની, વર્તમાનમાં ચળાચળતા રહિત, પ્રગટ સ્ફુટ છે, તારાથી તું જાણ તો પ્રગટ જ છે તે તારાથી જાણવા યોગ્ય અને અનુભવવા યોગ્ય છે.

ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા ચક્રચકાર કરતો પ્રકાશી રહ્યો છે, જેમ લાખ રૂપીઆઈ મણિ હોય તે કેવું ચક્રચકાર કરે? અને તેના ચક્રચકારને બધે તેડલા પવનના ઝપાટા હોય તો પણ આકાશી શકે નહિ, તેમ ભગવાન આત્મા આપો આપ ચક્રચકાર કરી રહ્યો છે તેના ચક્રચકારને કોઈ કર્મો આવરણ કરી શકે નહિ, કાંડી શકે નહિ. ચૈતન્યના અરૂપી સ્વભાવને ચક્રચકારની ઉપમા આપી છે, ચૈતન્યને કોઈ ઘોળો-લીલો-પીળો રંગ નથી માટે તે રૂપી રંગવાળા જેવો ચક્રચકાર છે નહિ. અરૂપી ચૈતન્યનો ચક્રચકાર કહ્યો છે, એવું જે તત્ત્વ તે કોઈથી છૂપું નથી, છાનું નથી. એવો જે ચૈતન્ય અત્યંત ચક્રચકાર કરતો પ્રકાશી રહ્યો હું તે પાતે જીવ છે જીવે કોઈ જીવ નથી તેના ચૈતન્યની આશ લે તો તને શાંતિ પ્રગટશે. ગુરુએ અદ્ભૂત ઉત્તર આપ્યો છે.

સિદ્ધપણું તે આત્માની નિર્મળ અવસ્થા હું ને સંસાર તે આત્માની વિકારી અવસ્થા છે, આત્મા તો પરિપૂર્ણ વસ્તુ હું તે

વસ્તુને જોવાય અવસ્થાવડે, વસ્તુથી વસ્તુને ન જોવાય, પણ પર્યાય-વડે 'વસ્તુ ઉપર નજર મૂકે' તો વસ્તુને જોવાય. જેમ કોઈ માણસને પોતાનું મકાન જોવું હોય તો તે મકાનને પીઠ આપે તો જોઈ શકે નહિ કે તે મકાનમાં શું શું ચીજો પડી છે, મકાન નજરે ન પડે પરંતુ ઢેંકાં ને ધૂળ નજરે પડે, પણ પોતાનું મકાન જે બાજુ છે તે બાજુ મકાન સન્મુખ થઈને નજર કરે તો મકાનમાં અલ્લેરાઈ, ખુરશી, અરીસા, કપાટ વગેરે બધી વસ્તુને તે જોઈ શકે; તેમ જોવો હોય આત્માને, અને આત્માને પીઠ દઈ તેનાથી વિરૂદ્ધ શરીર વાણી મન તેના ઉપર નજર કરે તો આત્મા ન દેખાય પરંતુ કર્મના ફળરૂપ સયોગી પદાર્થ નજરે પડે, પરંતુ અંતરૂદ્ધિવડે પોતાના સ્વધર તરફ નજર કરીને જોવે તો અંદર જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, આનંદ આદિ અનંતગુણ સ્વરૂપ વસ્તુ છે તે દેખાય.

હવે આચાર્યદેવ ચેતનપણું જ જીવનું લક્ષણ છે એમ કહે છે. લક્ષ્યને ઝાળખાવે તેને લક્ષણ કહેવાય, જાણવા યોગ્ય આત્મા અને તેને જાણવાનાર તે તેનું લક્ષણ, આત્મા વસ્તુ છે તેનું ચેતનપણું લક્ષણ છે, ચેતનપણું લક્ષણવડે આત્મા જાણી શકાય. પુણ્ય-પાપ, કે રાગ-દ્વેષના પરિણામ તે આત્માનું લક્ષણ નથી, પરંતુ ચેતનપણું તે જ આત્માનું લક્ષણ છે. જેમ એક સાથે પચાસ મકાન હોય તેમાંથી કોઈ મેડીવાળું મકાન જુદું પાડવું હોય તો કહે જો પેલી લીલા રંગ-વાળી મેડી છે તે આપણું મકાન છે, મકાન તે લક્ષ્ય છે અને લીલું એનું લક્ષણ છે. એવી રીતે આત્માને જાણવા માટે આત્મા લક્ષ્ય છે અને ચેતનપણું એટલે જાણવું ને દેખવું તે તેનું લક્ષણ છે તે જાણવા-દેખવાના લક્ષણથી આત્મા જાણી શકાય છે. માટે હવે ચેતનપણું જ જીવનું યોગ્ય લક્ષણ છે એમ કાવ્યદ્વારા સમજાવે છે.

(શાર્દૂલવિદીડિત)

વર્णाद्यैः सहितस्तथा विरहितो देहास्त्यजीवो यतो
नामूर्तत्वमुपास्य पश्यति जगज्जीवस्य तत्त्वं ततः ।

इत्यालोच्य विवेचकैः समुचितं नाव्याप्यतिव्यापि वा
व्यक्तं व्यंजितजीवतत्त्वमचलं चैतन्यमालंब्यताम् ॥ ४२ ॥

અર્થ:—અજીવ બે પ્રકારે છે-વર્ણાદિસહિત અને વર્ણાદિરહિત માટે અમૂર્તપણાને આશ્રય કરીને પણ (અર્થાત અમૂર્તપણાને જીવનું લક્ષણ માનીને પણ) જીવના યથાર્થ સ્વરૂપને જગત કૃષી શકવું નથી;-આમ પરીક્ષા કરીને ભેદજ્ઞાની પુરુષોએ અવ્યાપ્તિ અને અતિવ્યાપ્તિ દ્વયજોધી રહિત ચેતનપણાને જીવનું લક્ષણ કહ્યું છે તે યોગ્ય છે. તે ચેતન્ય વક્ષણ પ્રગટ છે, તેણે જીવના યથાર્થ સ્વરૂપને પ્રગટ કર્યું છે અને તે અચળ છે-ચળાયગતા રહિત, સદા મોઝૂં છે. જગત તેનું જ અવલંબન કરે. (તેનાથી યથાર્થ જીવનું પ્રહણ થાય છે.)

જીવ અધિકારની ૩૮ ગાથા અને અજીવ અધિકારની ૩૦ ગાથા એમ આ પહેલાં અધિકારની ૬૮ ગાથા પૂરી થતાં આચાર્યદેવ ચેતન્યને ઝોળખવાનું અખાધિત લક્ષણ શું તે કહે છે. જેમ ઘણા માણસો ચાહ્યા જતા હોય તેમાંથી હવે વેચનાર ભરવાડને ઝોળખવો હોય તે કોઈ કહે કે આમાં ભરવાડ કયો ? તે કહે કે જેના માથે હવનું બોધરજું છે તે હવે દેનારે ભરનાડ છે. તેમ આ શરીર, મન વાણી, પુણ્ય-પાપના ભાવ તે બધું એક સાથે ચકરકું વ્યાપે છે તેમાં કોઈ કહે કે એવું કયું મૂળ લક્ષણ છે કે જે લક્ષણથી આત્માને જ પકડી શકાય ? અને બીજું કંઈ ન પકડી શકાય ? એવું લક્ષણ તે ચેતના એટલે જીવનું-દેખવું છે, તે જીવવા-દેખવાના લક્ષણવડે આત્મા જ પકડી શકાય, બીજું કંઈ પકડી શકાય નહિ. અજીવ બે પ્રકારે છે, વર્ણાદિસહિત અને વર્ણાદિરહિત તેમાં પુરુગતદ્રવ્ય વર્ણ ગ વ રસ અપરિ સહિત છે અને ધર્માસ્તિકાય અવર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને કાગદ્રવ્ય તે ચાર દ્રવ્ય અરૂ ણી છે વર્ણાદિ રહિત છે; માટે તે અરૂપીપણાથી આત્માને ઝોળખી શકાય નહિ કારણ કે તેમ ઝોળખવા જતાં ધર્માસ્તિકાય વગેરેને આત્મા માનવાને પ્રસંગ આવે,

માટે અરૂપી આત્માનું લક્ષણ માનતા અતિવ્યાપ્તિ નામનો દોષ આવે કારણ કે તે લક્ષણ તો ઘણા દ્રવ્યમાં વ્યાપે છે એક ખાસ દ્રવ્યમાં વ્યાપતું નથી માટે અરૂપીપણા લક્ષણથી આત્મા ઝોળખી શકતો નથી.

આત્માનું લક્ષણ કેવળજ્ઞાન છે એમ જો મનાય તો પણ તેમાં અવ્યાપ્તિ નામનો દોષ આવે છે કારણ કે કેવળજ્ઞાન તો તેરમે ગુણ સ્થાને હોય, બધા જીવોને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ હોતું નથી. કેવળજ્ઞાન લક્ષણ આત્માનું જો કહીએ તો બીજા જીવોને એમ થાય કે અમને કેવળજ્ઞાન નથી માટે અમે આત્મા નહી હોઈએ. આગર તો બીજા જીવો જેને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ નથી તે જીવો કહોશો કે અમારે કયા લક્ષણપડે આત્માને ઝોળખવો ! માટે કેવળજ્ઞાન લક્ષણ પણ આત્માને ઝોળખવા માટે બધું બેમતુ નથી, બધા જીવોને ઝોળખી શકાય એવું બધું બેસતું યોગ્ય લક્ષણ તો ચેતના એટલે જાણવું-જાણવું તે છે, તે લક્ષણ નિગોદથી માંડીને સિદ્ધ સુધી બધા જીવોમાં હોઈ શકે છે માટે તે લક્ષણ આત્માને ઝોળખવા માટે બમબર યોગ્ય છે. અને આણું અવ્યાપ્તિ અને અતિવ્યાપ્તિ દૂષણથી સંહિત ચેતનાપણું જીવનું લક્ષણ કહું તે બરાબર યોગ્ય લક્ષણ છે, તે લક્ષણથી આત્માને ઝોળખીને ભેદજ્ઞાન થઈ શકે છે.

૨૦૦૦ કાગતક વડે બીજા : ગુરુ

આત્માનું જેને કલ્યાણ કરવું છે એટલે કે આત્માના મુખનો શહ જેને પકડવો છે તેણે આત્માનું લક્ષણ કંઈ જાતનું દોષ કે જે લક્ષણ બીજાથી જુદું પડે. અને જે લક્ષણનું અવલંબન કરતાં લક્ષ્ય રૂપ આત્મા જણાય તેવા લક્ષણને જાણવું પડશે લક્ષણ એવું હોવું જોઈએ કે લક્ષ્યથી જુદું ન પડે. જેનાથી જે જુદું પડે તે તેનું લક્ષણ હોઈ શકે નહીં જે લક્ષણ પોતાથી જુદું પડે, નાશવાન દોષ લક્ષણથી જામ તે જે વ્યવસ્થા આત્માનું હોઈ શકે નહીં. શરીર વાણી મન અને ગુણ વગેરે છે અને નાશવાન છે માટે તે વ્યવસ્થા આત્માનું હોઈ શકે નહીં.

ધર્મ કરનારને એક ચેતન લક્ષણનો આધાર લેવો જોઈએ તેમાં કાંઈ સકલ્પ-વિકલ્પ આકૃષ્ટતા, દુર્ધ ગોઠના ભાવ, શરીર વાણી મન વગેરે આવે નહિ જાણવું તે દખવુ તે આત્માનું પ્રમથ લક્ષણ છે જાણવું તે દખવુ જે ગુણ છે તે ગુણી એવા ચેતન્યનો છે, તેનું અવલમન કરે તો શુભાશુભમાન અને શરીર વાણી વગેરેનું અવયવન સહેજે છૂટી જાય છે

જુઓ ભાઈ! આત્મા લક્ષ્ય છે અને જાણવું-દખવું તે એવું લક્ષણ છે, પોતે જાણનાના આધારમા રૂચિ-પ્રતીત કરી તેમાં મોક્ષ તોરણો વર્ધ, પુણ્ય-પાપના અવયવનમા મોક્ષ તોરણો અવર્ધ.

વસ્તુ વિના ગુણ એકસો શહે? અગ્નિ વિના ઉષ્ણતા એવી શહે? ગોળ વગર ગળપણ એકવુ શહે? તેમ આત્મા વિના જ્ઞાનગુણ એકસો નહે? ન જ શહે માટે એમ સાળીત થાય છે, સિદ્ધ થાય છે કે આત્મા અને તેના ગુણો બન્ને અબેદ છે-એકરૂપ છે આત્માના ગુણો આત્મામા જ પ્રસરે છે-વ્યાપે છે આત્માના ગુણો પરમાં કોઈ પત્તે પણ વ્યાપે નહિ

કોઈ કહે આમા કરનાવુ શુ આવ્યુ? આમાં પોતાવુ કરવાવું અનવુ આવ્યુ, આત્માના સ્વરૂપવુ વડે આત્માને ઓળખવો, અને ઓળખી તેમા ઠરવુ તેમા અનતો પુરુષાર્થ કરનાનો આવ્યો, આ માનો લક્ષણ વડે આત્માને ઓળખ્યો-પકળ્યો તેવા અનતગુણ સ્વરૂપ આત્મા સિવાય મારામા કોઈ પણ શુભાશુભ ભાવો કે શરીર વાણી મન વગેરે નથી તેમ સ્વરૂપની સત્તા ભૂમિમાથી નિસ્ત્રય થતા અનત પુરુષાર્થ આવ્યો અને ત્યાથી મોક્ષનો માર્ગ શરૂ થયો જીવેને કાંઈ પ્રયાન કરવો નથી ને એટલી નાતો જ કરવી છે, તો માન વાનાથી આ વસ્તુ જણાય તેવી નથી અનતમગથી પારકી પચાત કરી કરીને પરની રૂચિ ઘણી કરી છે પણ પોતાની મરજ થાય, રૂચિ કરે, વસ્તુ બદલાવે તો આત્માની અવિત્યતાનો કાષ્ટ વ્યાવ આવે આ તો

એને સંગ તે હું, શરીરાદિની ક્રિયા તે હું, તેમ કુટુંબ તે હું, મહાન તે હું, એ રીતે પરમાં હું, હું પણ થઇ પડ્યું છે પણ 'બાહ્યનાર તે હું' એમ જ્ઞાન ભૂલી ગયા છે પણ જ્ઞાઈ! જાણવું-દેખવું તે જ છે જા તે સ્વભાવ તારાથી ત્રણકાળમાં છૂટતો નથી સદા મોજૂદ છે, જગત તેવું જ અવલંબન કરે, આત્માર્થદેવ કહે છે કે હું હિતના મમી! હું સ્વતંત્ર થવાના અભિલાષી! જાણવા-દેખવાના ભાવનું જ અવલંબન કરે! જે આત્માને સ્વભાવ ઓળખવો હોય-મહાજ્ઞ કરવો હોય, કલ્યાણ કરવું હોય તો ચૈતન્ય તરફના વલણમા રહે! તેવું જ અવલંબન કરી તેમાં જ રહે.

આમાં સ્વ અવલંબન આવ્યું, સ્વ અવલંબન વગર અંકલુ દેવ શુરુશાસ્ત્રનું અવલંબન લેવું તે તો પરતુ અવલંબન છે. સ્વ અવલંબન કરતાં આત્માનું જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાન થતાં તેમાં કરવાનું થાય છે, સ્વ તરફ વળતાં જાણવું-દેખવું અને તેમાં કરવાનું થાય છે એટલે તેમાં જ્ઞાન-દર્શન અને આરિત્ર તે ત્રણે આવી ગયા.

નિશ્ચયથી વર્ણાદિભાવોમાં સંગાદિભાવો આવી ગયા-જીવમાં તે ભાવો કદી વ્યાપના નથી, માટે તે ભાવો વડે આત્મા ઓળખાતો નથી, તે તેવું લક્ષણ નથી, નિશ્ચયથી તો તે લક્ષણ આત્માનું નથી પણ વ્યવહારથી પણ તેમને જીવના લક્ષણ માનતાં અવ્યાપ્તિ નામનો દોષ આવે છે, કારણ કે સજંગપણે તે ભાવો સિદ્ધ ભગવાનમાં વ્યવહારથી પણ વ્યાપતા નથી માટે અવ્યાપ્તિ નામનો દોષ આવે છે, આત્માર્થદેવે અવ્યાપ્તિદોષમાં અસંભવ દોષ સમાઈ દીધા છે.

આ વસ્તુનું લક્ષણ બતાવાય છે, પર્યાયના લક્ષણની વાત નથી; પર્યાય દૃષ્ટિએ વિકારી અવસ્થા, સંસાર અવસ્થાને વ્યવહારે આત્માની કહેવાય, પણ તે કાંઈ વસ્તુનું લક્ષણ નથી, વસ્તુનું લક્ષણ કહે તો તે વસ્તુથી વસ્તુનું લક્ષણ કોઈ કાળે કે કોઈ ક્ષેત્રે ભુલું પડે નહિ, તેથી તે લક્ષણ રહેવું જો-એ માટે જ્ઞાન-ગા

ચેતના લક્ષણ તે કોઈ કામે જીવની શુદ્ધ પદ્ધતિ નથી અને સિદ્ધતા જીવોમા પણ તે હોય છે

રાગ દ્વેષના ભાવો વ્યવહારથી પણ જો ચેતન્ય 'દ્રવ્ય' રૂપ થઈ ગયા હોય, વસ્તુમાં પેસી ગયા હોય તો મગ-દ્વેષના ભાવો મિલક જીવોમાં પણ રહેવા જોઈએ, પરંતુ સજાગ આત્મસ્વભાવમાં તે રહેતા નથી માટે વ્યવહારે પણ તે ભાવો દ્રવ્યરૂપ થયા નથી, પરંતુ અવસ્થામા થાય છે, તે ખરું છે ઉપાદાનથી તો રાગ દ્વેષ તારા નથી પરંતુ વ્યવહારે પણ નથી જો વ્યવહારથી રાગ-દ્વેષ દ્રવ્યરૂપ થયા હોય તો તે આત્માને સ્વભાવ થઈ જાય અને આત્માને જે સ્વભાવ હોય તે ક્યારેય ટળે નહિ, માટે નિમિત્તાધીન જે ભાવ થાય છે તે પર્યાયવૃત્ત લક્ષણ છે, ચેતન્યની વિકારી પર્યાયરૂપ જે ભાવો થયા છે તે અવસ્થાનુ લક્ષણ છે પણ વસ્તુનું લક્ષણ નથી. વસ્તુરૂપ તે ભાવો થયા જ નથી માટે વ્યવહારે પણ વસ્તુવૃત્ત (જીવવૃત્ત) લક્ષણ રાગ દ્વેષ નથી

માટે નિશ્ચય કર કે અત્યારે જ નિશ્ચયથી કે વ્યવહારથી હું આત્મા રંગ મગ શરીરાદિ નથી અને રાગ દ્વેષ વિકારીપણું પણ હું ચેતન્ય દ્રવ્ય નથી જાણવા-ટખવાની મારામાં અસ્તિ છે ને તે ભાવોની મારામાં નાસ્તિ છે એમ નિશ્ચય કરી જાણવા-ટખવાની અને કરવાની પરિણતી કર !

લોકો કહે છે ને કે આત્મા અરૂપી છે, આત્મા અરૂપી છે, તેમ મડીયા ગોખે છે પરંતુ તે અરૂપીપણું પણ આત્માનું ખામ લક્ષણ નથી, અમૂર્તપણું જો કે સર્વ જીવોમાં વ્યાપે છે તો પણ તેને જીવનું લક્ષણ માનતાં અતિગ્રાપ્તિ નામનું દૂષણ આવે છે કાર કે ધર્માસ્તિ કાય, અવર્માસ્તિકાય, આકારાસ્તિકાય અને કાળ તે ચાર દ્રવ્યો અરૂપી છે તેથી જીવને અરૂપી લક્ષણવાળો કહેવાથી અતિગ્રાપ્તિ નામનો દોષ આવે છે, માટે અરૂપી લક્ષણ વડે આત્માને ઝાળખવાથી આત્માનું યદ્યર્થ સ્વરૂપ શુદ્ધિ થતુ નથી. ચેતન લક્ષણ ઘીજત કોઈ દ્રવ્યમાં વ્યાપતુ નથી માટે ચેતન લક્ષણ આત્માનું ખાસ લક્ષણ છે, તે

આત્માનું પ્રગટ લક્ષણ છે તે લક્ષણથી આત્માને પરથી ભિન્ન ઝોળખી શકાય છે. તેવા ચેતના સ્વભાવની ઝોળખાણ કરી તેમાં ઠરવું તે જ ધર્મ અનંતજ્ઞાનીઓએ કહ્યો છે.

આવે ઉત્તમ મનુષ્ય જીવ પામીને જે આત્માનું સ્વરૂપ નહિ સમજી તે ક્યાં ઉતારા કરીશ? ઘણા તે એમ કહે છે કે અમે શરીરને રાખી શકીએ છીએ, દવા ખરાખર કરીએ, સારવાર ખરાખર કરીએ વગેરે કારણોથી અમે શરીરને સાફ રાખી શકીએ છીએ, અરે ભાઈ! મરતના ખોટા અભિમાન મૂકી દે. નથી જોયા વીશ વીશ વરસના, ત્રીશ ત્રીશ વરસના જીવાન ઘડી પહેલા તે ધમધમાટ કરતાં ચાલતા હોય અને ઘડીમાં કંદે કાઢવા જેટલી શક્તિ પણ રહેતી નથી, બોલવાના ભાવ હોય છતાં જીલનો લવો પણ વાળી શકતો નથી, એ પરમાણુની શક્તિ સ્વતંત્ર છે તેવું પરિણમન ફેરવવાની તાકાત કેમ આત્મામાં ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં છે નહિ, એ શરીરને ફેરવું હોય તેમાં કેમ કંઈ કરી શકવા સમર્થ નથી, ડોક્ટર પણ શું કરી શકે તેમ છે? જે ડોક્ટર માણસોને સાજાં કરી દેતા હોય તે ડોક્ટર પાતે કેમ આદ્યા જાય છે? માટે કેમલું કેમ કંઈ કરી શકતું નથી સ્વતંત્ર રજકણ ફેરે તેને ફેરવવા કેણુ સમર્થ છે?

શરીરની કેમ પણ પ્રકારની ક્રિયા થવી, કંદેનું નીકળવું કે નીકળવું, ચાલવાની કે બોલવાની ક્રિયા થવી કે ન થવી એ બધું પરમાણુવું પરિણમન એની મેળાએ સ્વતંત્રપણે થાય છે તેમાં તારું કંઈ પણ કામ આવે તેમ નથી, માટે તું તારા તરફ જો, તારો સ્વભાવ જાણવા દખવાનો છે તેના આશ્રય વગર ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં શરણુ બીજું છે નહિ મરણ ટાણે ફેં ફેં થઈ જાય, શરીરમાં લીંસ પડતાં મને લીંસ પડે છે તેમ આકૃગતા કરી દુઃખી થાય, બધા ઉભા ઠગ ઠગ જોતાં હોય, બાકડી ધુશકે રોતી હોય, માગ્રાપ કકળાટ કરતાં હોય, રૂદન કરતાં હોય, કે અરે દીકરા! અમને મૂનીને તું ક્યાં

ચાલ્યો, એમ કહે પણ કોઈ સાલ નાખી દે તેમ નથી. કૃષ્ણીએએ
 અને પાને આત્માનો જાણવા દેખવાનો સ્વભાવ છે તે અંતરથી દલી
 સાંભળ્યો નથી તેથી દુઃખ ઉભું રહ્યું છે, દુઃખ કંઈ નથી પણ ગરી-
 રને માટે માન્યું છે તે દુઃખ છે, તેને એમ થઈ પડ્યું છે કે જડની
 અવ્યવસ્થા કેમ થઈ, પણ એ પરમાણુની અવસ્થા તે તેની વ્યવસ્થા
 છે, પરમાણુ પરમાણુની વ્યવસ્થાએ પરિણમ્યા છે એમાં તને શું!
 પણ જ્યાં ત્યાં આવી ને આવી લપ લકને ઉભો છે, બીજા લયમાં
 જાય ત્યાં પણ આવી ને આવી લપ સાથે લકને જાય છે. અનંત-
 ગુણના સંમહનો પિંડ આત્મા છે તેની સામે નજર કરતો નથી અને
 શરીર તરફ નજર છે શરીર તે હું છું એમ માન્યું છે તેથી શરીરમાં
 ભીંસ આવતા દખાણુ દખાણુ થઈ પડ્યું છે. આત્મા તરફ નજર હોય
 તો પરથી છૂટો રહે તેથી તે દખાણુમાં દખાતો નથી, દખાણુનો જ્ઞાપક
 રહે છે. અરે પ્રભુ! તારું લક્ષણ જાણવા દેખવા સિવાય કાંઈ પણ છે
 નહિ તેમ માન્યા વગર તું મરી ગયો છે; કષ્ટ કષ્ટ લયકર ભાવ
 મરણે તું મરી રહ્યો છો, જાણવા દેખવાના ભાવ સિવાય બીજા કાં
 ભાવ ધાય તે આત્માના જાણવા-દેખવાના જીવનને નાશ કરનાર
 ભાવ મરણનો ભાવ છે. આત્માના જ્ઞાન દર્શનથી જીવનને નાશ કરે
 તેને મરણ ટાળે શાંતિ થાય ક્યાંથી? માટે આત્માના સ્વભાવનું
 અવલંબન કરવાથી હિત થાય છે, કલ્યાણ થાય છે તે સિવાય બીજો
 કોઈ પણ હિતાર્થને આધાર નથી.

પૈસા માટે માદગીયા કરાવે, મગ કરાવે, એમ પૈસા માટે રાંકો
 થકને રૂપાં કરે પણ અરે ભાઈ! પૈસાની કલ્પ કરી તું રાંકો થયો.
 પૈસા વિના મારે ચાલે નહિ એમ પૈસાથી તું તને સુખી માની રહ્યો
 છું પૈસા એટલે પુણ્યનું રંગ, તે પુણ્યથી તું તને સુખી માની રહ્યો
 છું હવે તે પુણ્યની વાતનો ખુલાસો કરીએ, પુણ્ય એટલે પરમાણુની
 અવસ્થા, તે પુણ્ય પ્રકૃતિનો ઉદય આવવાથી બહારથી સગવડતા
 મળે પરંતુ અંતર નિર્ણય ક્યાં વગર, ચૈતન્ય લક્ષણનું અવલંબન

ક્યાં વગર શાંતિ આવશે ક્યાંથી ? પુણ્યના ભાવ કરે તેમાં શાંતિનું કારણ કોણ ? પુણ્યનું ફળ આવ્યું તેના ઉપર લક્ષ આપ્યું ને ચૈતન્ય જ્ઞાન બધાંતે હું તેનું જ્ઞાન ન કર્યું તો શરણ કોણ ! પુણ્યથી ભવિષ્યમાં જડનો મધોગ મળશે પણ મરણ ટાળે ભીંસાણો ત્યારે સંયોગ શું કરશે ? જ્ઞાનાનંદ લક્ષણને જાણ્યા વગર ભીંસાણ ગયો તેનું નામ બાળ મરણ છે, અજ્ઞાન મરણ છે. મરણની ઘાણીમાં પીસાણો તેને પુણ્યના સંયોગ શું કરશે ? માટે આચાર્યદેવ કહે છે કે જાણવા દેખવાના લક્ષણ વડે આત્માને પકડા તો તેના શરણે હિત છે તેના શરણે વિના હિત બીજા ક્યાંય છે નહિ, શરીર અને પુણ્ય વગરે બધું અશરણ છે આત્માના લક્ષણથી આત્માને ઝાળખ્યા વગર બીજું કોઈ શરણ છે નહિ.

આવા ચૈતના લક્ષણ વડે જીવ પ્રગટ છે તો પણ અજ્ઞાની લોકોને તેનું અજ્ઞાન કેમ રહે છે ? એમ આચાર્યદેવ આશ્ચર્ય તથા ખેદ બતાવે છે:—

(વચનતિવદ)

જીવાદ્જીવમિતિ લક્ષણતો વિભિન્નં
જ્ઞાની જનોઽનુભવતિ સ્વયમ્બુલ્લસતમ્ ।
અજ્ઞાનિનો નિરવધિમચિજૃમિતોઽયં
મોહસ્તુ તત્કથમદ્દો વત નાનટીતિ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ:—આમ પૂર્વોક્ત બુદ્ધિ લક્ષણને લીધે જીવથી અજીવ ભિન્ન છે તેને (અજીવને) તેની ઝેગે જ (—સ્વતંત્રપણે, જીવથી ભિન્નપણે) વિલસતું—પણિભવું જ્ઞાની પુણ્ય અનુભવે છે, તો પણ અજ્ઞાનીને અમર્યાદપણે દેસાયેલો આ મોહ (અર્થાત્ સ્વપરના એક-પક્ષાની ભ્રાન્તિ) કેમ નાચે છે—એ અમને મહા આશ્ચર્ય અને ખેદ છે !

અહો! આચાર્યદેવ શું કહે છે કે આ જાણવું-દેખવું લક્ષણ છે તે પ્રગટ છે, તે લક્ષણ રાગ-દ્વેષમાં વ્યાપવું નથી, પરંતુ તે લક્ષણનો આત્માને આધારે રહ્યું છે, આત્મામાં જ વ્યાપી રહ્યું છે તેવા આત્માના સ્વભાવને નહિ ઓળખતા અજ્ઞાનીનું અજ્ઞાન કેમ નાચી રહ્યું છે? ગમે તેવો પ્રસંગ અને તોપણ જાણવા-દેખવાનો નારા થાય? જો જાણવા-દેખવારૂપ ગુણનો નારા થાય તો ગુણનો પણ નારા થાય, પરંતુ એમ તો કહી અને નહિ, તેથી ગુણને આધારે ગુણ પ્રગટ વ્યાપે છે; અને રાગ-દ્વેષનું વ્યાપવું પુદ્ગલના આધારે છે, આમ જુદે જુદા લક્ષણ ■ છતાં પણ અજ્ઞાનીને આમ કેમ બન્યું? તેનો મોહ કેમ નાચે છે? એ અમને મહા આશ્ચર્ય થાય છે.

આત્માના જ્ઞાનથી જડ જુદું પરિણમે છે તેમ જ્ઞાની જીવો અનુભવે છે, શરીર, વાણી, મન, રાગ-દ્વેષ-આકુળતા વગેરે પરભાવોનો મારા જાણવા-દેખવામાં આધાર નથી તે અજ્ઞય એની મેળાએ સ્વતંત્રપણે વિલસી રહ્યું છે, પરિણમી રહ્યું છે, તે રાગ-દ્વેષ વગેરેના ભાવોને દ્રવ્ય દષ્ટિ એ અજ્ઞયમાં ગણ્યા છે. તે અજ્ઞયનું એની મેળાએ બદલાવાપણું-પરિણમવાપણું છે તેમાં મારા ચેતન્યનો હાથ નથી. શરીર-વાણી-મન તે બધું એની મેળાએ સ્વતંત્રપણે વિલસી રહ્યું છે. શરીરનું કામ શરીર કરે અને આત્માનું કામ આત્મા કરે, કોઈ કહે છે ને કે અમે જીવનના કામ સુધારી દષ્ટએ છીએ! પણ જ્યાં શરીરનું આત્મા કાંઈ કરે નહિ તો પછી જીવનું તો કરે જ ક્યાંથી? શરીર શરીરનું કામ કરે, વાણી વાણીનું કામ કરે, મન મનનું કામ કરે એ રીતે જડ પુદ્ગલ દ્રવ્યો પણ સૌ જુદે જુદા સ્વતંત્રપણે વિલસી રહ્યા છે તે જડે જડ પણ એક જીવનું કાંઈ કરે નહિ તો પછી આત્મા જડનું કરે તે તો હોય જ ક્યાંથી! જ્ઞાનીને પુરુષાર્થની મંદતાએ અવસ્થામાં રાગ-દ્વેષ થાય છે પરંતુ તે નિમિત્તાધીન ભાવ ■ તેથી દ્રવ્ય દષ્ટિએ તેને અજ્ઞયમાં ગણ્યા છે.

એક આત્મા ધોતાનું પણ કામ કરે અને શરીરનું પણ કામ

કરે એમ એક દ્રવ્ય બે દ્રવ્યોની અવસ્થાને કરે તેમ ત્રણકાળ ત્રણ-લોકમાં બને નહિ પરંતુ અજ્ઞાનીઓને તેવો ભ્રમ પેસી ગયો છે. આત્મા જ્ઞાન ભાવે જ્ઞાનનો કર્તા અને અજ્ઞાન ભાવે રાગ-દ્વેષનો કર્તા થાય બાકી પર દ્રવ્યનો કર્તા જ્ઞાની તો નથી પણ અજ્ઞાની પણ નથી, અજ્ઞાની માત્ર માને છે કે હું પરંતુ કાર્ય કરી દઉં છું તે ઊંચી માન્યતાને તે કરે છે બાકી પર એવા ગરીર વાણી મનનાં કામ અજ્ઞાની પણ કરી શકતો નથી.

કોઈ કહે કે રોગ વખતે બોલી ચાલી ગઈ નહિ પણ નિરોગતા વખતે તો આત્મા બોલવા-ચાલવાનું કામ કરે ને ? તેનો ઉત્તર:- સમયસારની દૃઢ મી ગાથામાં આચાર્યદેવે આ ગરીરને મૃતક કહેવર કહ્યું છે, છવ. સહિત શરીરને મડદું કહ્યું છે, જેમ પાણીના સયોને પીતળના કળશને પાણીનો કળસો કહેવાય છે તેમ ગરીરમાં છવ જ માટે તેને સચેતન કહ્યું છે, મૃતક કહેવરમાં અમૃતરૂપ વિજ્ઞાન-ધન આત્મા મુઝાણો છે તેથી તે પ્રધરના ભાવનો કર્તા પ્રતિભાસે છે. શરીર માયે આત્મા છે તેથી તેને મચેતન કહ્યું બાકી તો તે ગરીર જ્ઞાન દર્શનથી ખાલી મડદું જ છે. અજ્ઞાનને લગને હું ગરીરનું આમ તેમ કરી ગકું છું તેમ તેને જ્ઞાને છે પણ ગેગ કે નિરોગ કોલ પણ વખતે આત્મા ગનીશદિનું કાંઈ પણ કરવા સમર્થ છે જ નહિ જડ અને ચેતન્ય બંને પદાર્થો તદ્દન બુદ્ધે બુદ્ધાં જ છે, બુદ્ધા તે બુદ્ધાનું કાંઈ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં કરી શકે જ નહિ.

ધર્મી છવ એટલે ભગવાનનો ભદ્રા, ભગવાનનો દાસ તે જડની સ્વતંત્ર અવસ્થા જડથી થતી જેથી વિનરી અવસ્થાને પણ આત્માથી બુદ્ધી બાણે છે, અસ્થિગ્નાને કારણે અહ્ય વિકારી અવસ્થા થાય છે ચેતન્યની અવસ્થામાં, પણ તે ચેતન્યનો અભાવ નથી તેથી તેને યોગાથી બુદ્ધી બાણે છે.

જેવો આત્મા વ્યભાવ મર્યાદા વગરનો છે, તેવો ઊંચો પડ્યો ઊંચી મર્યાદાપણે માહ કેલા રહ્યો છે.

અજ્ઞાન થયું ગયું છે. અજ્ઞાન એ જ સંસારનું બીજ છે અને સમ્ય-
જ્ઞાન તે મોક્ષનું બીજ છે.

આત્માના જ્ઞાન લક્ષણમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તથા સમાર્થ
બધુ જ. બીજાનું એવું આદિ અનંતગુણનો પિંડ આત્મા છે તે સિવાય
પણું કંઈ પણ કરી શકતો જ નથી એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું ત્રણકાળ
ત્રણકાળમાં કંઈ પણ કરી શકે જ નહિ તો પણ અજ્ઞાનીના મોહ
કેમ નાથે છે? આચાર્ય દેવને પ્રગસ્ત રાગ છે તેથી ધર્મ ન સમજે
તેના પ્રત્યે પ્રગસ્ત એક આવી બધ છે.

ડાક્ટર સારા હોય તો રોગ મટાડી દે એવો તારો અભિપ્રાય
છે તે તદ્દન ખોટો છે ગમે તેના સારા ડાક્ટર હોય તો પણ ડાક્ટર
શું કરી શકે તેમ છે, ડાક્ટરો પોને કેમ ચાલ્યા બધ છે મારે ગમે
તેટલા ઉપાય કરે તો પણ જે સંયોગ મળવાનો તે ફરવાનો નહિ, જે
ફરવાનો તે મળવાનો નહિ, કોઈ કોઈનું કંઈ પણ કરી શકતું જ નથી,
આચાર્ય દેવ કહે છે કે આમ છે તો પણ અજ્ઞાનીના મોહ કેમ
નાથે છે?

અજ્ઞાનીના અભિમાનનો ફેલાવ વાણીનું કરું, દહણું કરું,
છાકરાનું કરું, મકાનનું કરું, વીરે બવા કાર્પીમાં ફેલાએલો છે
કેટલાક કહે છે કે પહેલાં બીજાનું કલ્યાણ કરી કહી પછી આપણે
કલ્યાણ કરશું પણ ભાઈ! જે પાતે જ સમજ્યો નથી તે બીજાને
શું સમજાવી શકશે, બીજાનું કલ્યાણ થવું તે તેના આધારે છે, બીજાનું
કલ્યાણ થવું તે તારા આધારે નથી સામાનો પુરુષાર્થ ઉપડયા વિના
તે તરી શકે તેમ નથી બીજાને હું તારી દઉં છું એવી માન્યતા તે
અજ્ઞાનીના મોહ છે. સતને શોવવાનું કહેવાય છે તેમાં એમ કહેવાય
છે કે તું સતને શોવવાનો પુરુષાર્થ કર, સતને શોવવામાં પણ પાતાનો
પુરુષાર્થ છે, તારી સતની ખરી જાણાસા છે તો તને સત મળશે જ,
સત્યુરનો યોગ મળવો તે પૃથ્વાધીન છે તેનો પોને કર્તા નથી પરંતુ
જેને સત સમજવાની ખરી જાણાસા બને તેને કાં તો સત સ્વરૂપ

દિશી સમગ્ર અને કાં તો સદ્ગુરુનો યોગ મળી જ જાય એવો વિશ્વ છે.

આચાર્યદેવ કહે છે કે અજ્ઞાનીને શરીર માફ, વાણી મારી, ગ મારો, દ્વેષ મારો, કુટુંબ માફ વગેરે મોહ કેમ નાચે છે ?

વળી ફરી કહે છે કે મોહ નાચે છે તો નાચો ! તો પણ વસ્તુ ભાવ ફરી જાય તેમ નથી.

(વસંતતિવકા)

અસ્મિન્નનાદિનિ મહત્યવિવેકનાટ્યે

વર્ણાદિમાનદતિ પુદ્ગલ એવ નાન્યઃ ।

રાગાદિપુદ્ગલવિકારવિરુદ્ધશુદ્ધ-

ચૈતન્યધાતુમયમૂર્તિરયં ચ જીવઃ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ:—આ અનાદિ કાળના મોહા અવિવેકના નાટકમાં અથવા નાચમાં વર્ણાદિમાન પુદ્ગલ જ નાચે છે, અન્ય કોઈ નહિ; (અલોક જ્ઞાનમાં પુદ્ગલ જ અનેક પ્રકારનું દેખાય છે, જીવ તો અનેક પ્રકારનો છે નહિ) અને આ જીવ તો રાગાદિક પુદ્ગલવિકારોથી વિલક્ષણ, શુદ્ધ ચૈતન્યધાતુમય મૂર્તિ છે.

આચાર્યદેવે છેલ્લા કળશ પણ બહુ અદ્ભુત મૂક્યા છે. આ અવિવેકના નાટકમાં જીવો પુદ્ગલ જ નાચી રહ્યું છે. રાગ-દ્વેષ વિકાર બધા પરભાવ છે તે માફ સ્વરૂપ નથી એવું જુદું જ્ઞાન દેવાની જેને તાકાત નથી તેનું શ્રદ્ધારૂપ મૂળીયું જ સાચું નથી, જેણે પરભાવથી જુદો વિવેક કરી, પર સાથે એકત્રપણાની શુદ્ધિરૂપ મૂળીયાને ઉખેડી નાખ્યું પછી તેને અદ્ય અસ્થિરતારૂપ ડાળા પાંદડાં રહેશે તોપણ તે સુકાઠ જવાના, કાય થઈ જવાના.

ભગવાન આ મા તો જાણનાર-જોનાર છે આ જે જડ નાચે છે તે માફ કું તો જાણનાર ને જોનાર કું એવું અં...

ભાન ધાય તેનું નામ ધર્મ અને તેનું નામ મુક્તિનો ઉપાય છે. હું તે બાલુનાર ને જોનાર છું તે જ મારું સ્વરૂપ છે તેના ભાન વિના અજ્ઞાન પણે જે નાચે છે તે બધું જડ છે એમ અહીં કહ્યું છે. ચૈતન્યના અજ્ઞાન અને વિકારી પરિણામને પણ અહીં જડ કહી દીધા છે. ચૈતન્ય પ્રગટ લક્ષણ તે સદા મોગ્ધ છે, અસેદ જ્ઞાનમાં એટલે કે સમ્યજ્ઞાનમાં આ બધું પુદ્ગલ જ અનેક પ્રકારનું દેખાય છે, એવ અનેક પ્રકારનો દેખાતો નથી, મારે જે બધે દેખાય છે તે પુદ્ગલનો જ નાચ છે.

એક કલમથી એક અક્ષર લખવો તે જડની સ્વતંત્ર ક્રિયા છે આત્માથી તે ક્રિયા ધમ શકતી નથી અજ્ઞાની માને છે કે આ મારાથી લખાય છે, જ્ઞાની માને છે કે હું તે લખવાની ક્રિયાનો જ્ઞાતા છું. લખવાની ક્રિયા સ્વતંત્રપણે જડથી ધાય છે.

ભગવાન આત્મામાં અલ્પ વિકારી અવસ્થા જે ધાય છે તે ક્ષણિક છે, ચૈતન્યનું લક્ષણ વિકારથી વિલક્ષણ છે, વિકાર લક્ષણ જડનું છે, આત્માનું લક્ષણ નિર્વિકાર છે, આત્માનું સ્વરૂપ ઓગળીને તેમાં ઠરતું તે જ ધર્મ છે; તે સિવાયનો જે રાગાદિ વિકાર છે તે બધો આત્માથી વિલક્ષણ છે. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય ધાતુ ચૈતન્યપણે વડે ઓપીત ને શોભિત છે. આ કોને કહેવાય છે? કેવળીને કહેવાય છે? કેવળીને આ લક્ષણ બતાવવાનું હોય? અરે! પ્રથમ બુભિકાં-વાગાને આ લક્ષણ બતાવે છે, જેને આત્માના લક્ષણની ખબર નથી તેને કહે છે કે તારું લક્ષણ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય ધાતુમય છે.

જેમ ઠાંકણું, કાજળી અને ધૂમાડા વિનાનો અગારો તો સાલ શ્યામ છે તેમ ભગવાન આત્મામાં આ શરીરનું ઠાંકણું નથી, 'રાગ-દ્રેવનો ધૂમાડો નથી અને કર્મની કાજળી નથી તેવો આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમય મૂર્તિ છે તેનો વારંવાર પરિચય કર, તે જ ધર્મ છે. ધાતુ એટલે ધરી રાખે. આત્મા યોતે અનંતમુજથી ટકી રહ્યો છે. શરીર વાણીથી તે ટકી રહ્યો નથી તેને ઓગળ !; તેની રૂચિ કર ! તે જ હિતનો રસ્તો છે બીજો કોઈ હિતનો રસ્તો નથી.

૨૦૦૦, કારતક વદ ૭ શુક્ર

આત્મા પદાર્થ છે, તત્ત્વ છે, ગુણ વગરનો કોઈ પદાર્થ હોય નહિ, ગુણી વગરનો ગુણ હોય નહિ, દ્રવ્ય અને ગુણ બન્ને વસ્તુથી અલિપ્ત છે, વસ્તુ સ્વરૂપ જેમ છે તેમ ઝોળખીને તેમાં ઠરવાથી ધર્મ થાય છે, પરંતુ દ્રવ્યના પરિણમનને હું બાંધી રાકું છું એવી ઊંઘી માન્યતા છે, તે ઝોરાશીના ભ્રમણનું મૂળ છે, આત્માનું સ્વરૂપ જેમ છે તેમ ઝોળખીને તેમાં ઠરવું તે ભવ ભ્રમણના છેદનનો ઉપાય છે.

શરીર મન વાણી તો ચૈતન્યમાં નથી પણ ચૈતન્યની અવસ્થામાં થાય છે એવા ચિદ્વિકારોને દેખી એવો ભ્રમ ન કરવો કે આ મારો સ્વભાવ છે, આત્મા તો જ્ઞાયક મૂર્તિ છે, જાણક સ્વભાવવાળું તત્ત્વ છે તેની પર્યાયમાં જે કાંઈ વિકારની લાગણી થાય તેને જ્ઞાતા ભાવે જાણી લેવી પણ એવો ભ્રમ ન કરવો કે આ પણ મારો સ્વભાવ છે. પુણ્ય-પાપના જે જે પરિણામ આવે તે બધા આત્માના ઘરની ચીજ નથી, આત્માનો સ્વભાવ નથી, માટે તે અવર્મ છે એમ ત્રિલોકનાથ ભગવાન કહે છે. આકર પડશે પણ આત્માનું હિત કરવું હોય તો સમજ્યા વિના છૂટકો નથી, આત્માનો જ્ઞાયક ધર્મ સિવાય બીજા કોઈ પુણ્ય-પાપના પરિણામ તે આત્માનો વર્મ નથી, પુણ્ય-પાપના પરિણામ થાય તે જુદી વાત છે, અને તેમાં ધર્મ માનવો તે જુદી વાત છે, પુણ્ય-પાપના પરિણામ થતાં દેખીને એવો ભ્રમ ન કરવો કે આ મારો ધર્મ છે પરંતુ વિષે પાતીકાપણની માન્યતા તે અનંત સંસારનું મૂળિયું છે.

ચિદ્વિકારોને થતા દેખીને એવો ભ્રમ ન કરવો કે આ ચૈતન્ય જ છે કારણ કે તે વિષે દલીલ મૂકી છે, ન્યાય મૂક્યો છે કે તે ચૈતન્યની સર્વ અવસ્થાઓમાં વ્યાપે તો ચૈતન્યના કહેવાય સગાદિ વિદગે તો સર્વ અવસ્થાઓમાં વ્યાપતા નથી-મોક્ષ અવસ્થામાં તેમનો અભાવ થાય છે માટે તે ચૈતન્યના ઘરની ચીજ નથી. સગાદિ વિદગે આત્માની સર્વ છે કે સિદ્ધની અવસ્થામાં પણ જો ગ્હેતાં.

૧. આત્માનો ધર્મ કહેવાય પણ તે આત્માની સર્વ હાસિતમાં રહેતા નથી શ્રેણમાં તેનો અભાવ થાય છે માટે તે આત્માનો ધર્મ નથી નથી તે રાગાદિ વિકારોનો અવુલન પણ આકુળતામય દુઃખરૂપ છે, માટે તે ચેતન નથી, ચેતન્યનો સ્વભાવ નથી જડના નિમિત્તે થતાં હોવાથી જડ છે ચેતન્યનો સ્વભાવ તો નિરાકુળ છે.

પાપ વિકાર અને પુણ્ય વિકાર બન્ને આકુળતામય છે પરંતુ અજ્ઞાની લોકો કહે છે કે પુણ્યના ફળ મીઠાં લાગે અને પાપના ફળ કડવાં લાગે, પણ અરે ભાઈ ! પુણ્ય-પાપના વર્તમાનમાં જે પરિણામ થાય છે તે પણ દુઃખરૂપ છે, આકુળીત છે તો પછી એના ફળ તો મીઠાં હોય જ ક્યાંથી ? જે વર્તમાનમાં જ દુઃખરૂપ છે તો પછી તેવું ફળ પણ દુઃખરૂપ જ હોય, અજ્ઞાનીને બ્રમથી સુખ લાગે છે, જેને એર ચડ્યું હોય તેને લીંબડા ખવરાવે તો પણ કડવો ન લાગે; લીંબડાની કડવાશ મટી ન જાય પણ એરને લઈને કડવો ન લાગે તેમ અજ્ઞાનની ઊંઘાઈના જોરથી પુણ્યના ફળ મૂર્ખને મીઠા લાગે છે, પણ તે એરના ફળ છે, અમૃત વેલડીના ફળ નથી. ઊંઘી માન્યતાઈ એર ચડ્યું છે તેથી પુણ્યના ફળ મીઠાં લાગે છે પણ પુણ્યના ભાવ અને પુણ્યના ફળ બન્ને દુઃખરૂપ જ છે અજ્ઞાનીએ માત્ર સુખ કહી લીધું છે.

પૈસા મળ્યા, ધૂળના કગવા મળ્યા તે કાંઈ સુખ આપતા નથી, એ બહારના સયોગ સુખદુઃખ આપવા સમર્થ નથી. પાતે રાગ દ્વેષ કરી બહારના સયોગમાં સુખદુઃખ કહી લીધું છે ભાઈસાહેબ મરજી પધારીએ પણ હોય, દીકરી, બહેનો, નોકર, ચાકર, વગેરે બરા બમા બમા કરતાં હોય, બાયડી પણ નાખતી હોય બધી અનુકુળતા હોય, સો સો માણસો ઘેરાની જેમ રગરગ સામા ઉભા જોતાં હોય, અરેરે ! એણે ક્યાં હરો ને આપણે જોયા હરો એમ બોલે પણ કોઈ સાવ નાખવા સમર્થ નથી, કોઈ જવાડી દેવા સમર્થ નથી બહારના સયોગ આત્માને સુખી કરવા કે દુઃખી કરવા સમર્થ નથી પાતે રાગ કરી સુખ માની બેસે છે, પુણ્ય-પાપનો ભાવ તે આત્માની

ઊંઘાઈનો ભાવ છે, સવળાઈનો ભાવ નથી માટે ઊંઘાઈનો ભાવ હોય તે આત્માનો સ્વભાવ ન હોય જેને પુણ્યના ફળ મીઠાં લાગે છે તેને અનંત સંસારનું પરિભ્રમણ ઉભું છે.

ચૈતન્ય ભગવાન આત્મામાં પુણ્ય-પાપનો અનુભવ દુઃખરૂપ છે બન્ને અંડાકણીના પુત્રો છે આત્મા અમૃતપિંડ છે એનો આશ્રય લીધા વિના કોઈ દિવસ કોઈને હિત થયું નથી, થતું નથી, અને થવાનું પણ નથી. આત્મા આનંદ મૂર્તિ છે તેની પર્યાયમાં જે પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય છે તે ઝેર છે તે આત્મ સ્વભાવનું ખૂન કરનાર છે પુણ્ય-પાપના ભાવ જ દુઃખરૂપ છે પછી તેના ફળની વાત તો આધી રહી, તે તો સુખરૂપ હોય જ ક્યાંથી ? આત્માના સ્વભાવનું વેદન તો શાંત નિરાકુળ છે એની ઓળખાણ કર્યા વિના આત્માનો અનુભવ થઈ શકે નહિ, પુણ્ય-પાપના ભાવ આત્માને શાંતિ આપે નહિ, આત્માનો સ્વભાવ આત્માને શાંતિ આપે. પુણ્ય-પાપના ભાવ થાય તે આત્માનો સ્વભાવ નથી. જે જેનો સ્વભાવ નથી તેનો આશ્રય લેવાથી સ્વભાવ કેમ પ્રગટે ! ન પ્રગટે, સત્થી સત્ પ્રગટે પણ અસત્થી સત્ ન પ્રગટે. આત્મા અનંતગુણનો પિંડ છે, તેની વર્તમાન અવસ્થામાં માત્ર રાગ-દ્વેષ થાય છે, તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, આકુળતામય છે, માટે જડ છે. આમ બનેલું જીવું જ્ઞાન કરવાથી જલ્પનારૂં તત્ત્વ પ્રગટ થાય છે.

હવે ભેદજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિદ્વારા આ જ્ઞાના દ્રવ્ય પીતે પ્રગટ થાય છે એમ કળશમાં મહિમા કરી અધિકાર પૂર્વક કરે છે:—

(મંદાકિંત્વા)

इत्थं ज्ञानककचकलनापाटनं नाटयित्वा
जीवाजीवौ स्फुटविघटनं नैव यावत्प्रयातः ।
विश्वं व्याप्य प्रसमविकसद्व्यक्तचिन्मात्रशक्त्या
ज्ञातृद्रव्यं स्वयमतिरसात्तावदुच्चैश्चकाशे ॥ ४५ ॥

અર્થ: જ્ઞાનરૂપી કરવતનો જે વારંવાર,

તેને નચાવીને જ્યાં જીવ અને અજીવ બંને પ્રગટપણે જુદા ન થયા, ત્યાં તે જ્ઞાતાદ્રવ્ય, અત્યંત વિકાસરૂપ થતી પોતાની પ્રગટ ચિન્માત્ર-શક્તિ વડે વિદ્યને વ્યાપીને, પોતાની મેળે જ અતિવેગથી ઉદ્ભવેલું અર્થાત્ અત્યંતપણે પ્રકાશી નીકળ્યું.

જેમ લાકડાની સંધિ જોઈને વચ્ચે કરવત મૂકે એટલે લાકડાના બે કટકા થઈ જાય છે; તેમ પ્રથમ ઝોળખાણ કરે કે હું તે આ જ્ઞાન, શાંતિ, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ વગરે અનંતગુણનો પિંડ છું તે સિવાય શરીર-મન-વાણી અને અંદર થતાં પુણ્ય-પાપના પરિણામ છે બધા પર જ એમ સ્વભાવ અને વિભાવની સંધિ જોઈને જ્ઞાન કરવત વડે બંનેને જુદા કરવા-રેંસી નાખવા.

રાગ-દ્વેષના ભાવ તે પલટતા-મદલતા ભાવ છે અને હું તે કાયમી શાંત વસ્તુ છું, તેમ આત્માના સ્વભાવ અને વિભાવ વચ્ચે કરવત મૂકવી, બે ને જુદા કરવા અને જ્ઞાતામાં એકાગ્ર થવું તેવું નામ કરવત મૂકી કહેવાય.

એક પરમાણુનો કણીથો પણ આરામાં નથી, એક રાગનો અણ પણ હું નથી; હું તે અનંતગુણનો પિંડ શુદ્ધ ચેતન્યમૂર્તિ છું એમ શ્રદ્ધા કરી એમાં કરવું તે ચારિત્ર છે, જ્ઞાયક આત્મામાં જ્ઞાયકત્વ જ્ઞાન, જ્ઞાયકની પ્રતીત અને જ્ઞાયકત્વ ચારિત્ર તે ત્રણે સમાધિ જાય છે. જેમ લાકડાના બે કટકા કરવા હોય તે કરવતને વારંવાર ઘસવું પડે છે તેમ જ્ઞાનરૂપી કરવતનો વારંવાર અભ્યાસ કરી, વારંવાર ટેવ પાડી, વારં વાર નચાવીને જ્ઞાયકદ્રવ્યમાં એકાગ્ર થવામાં ખૂબ પ્રવીણ થઈને જીવ-અજીવ બંનેને ભિન્ન ભિન્ન કરવા. જ્ઞાનરૂપી કરવતને નચાવતા નચાવતા જીવ અને અજીવ બંને પ્રગટપણે જુદા ન થયા ત્યાં તે જ્ઞાતા દ્રવ્યમાં લીન થઈ ગયો તેથી જ્ઞાતાદ્રવ્ય અત્યંતપણે પ્રકાશી નીકળ્યું, અને જ્ઞાતાદ્રવ્યમાં લીન થતાં જીવ-અજીવ બંને જુદા થયા.

જ્ઞાયકત્વ જ્ઞાન કરવું, તેની પ્રતીત કરવી અને તેમાં એકાગ્ર થવું એવો આત્માનો જ્ઞાનકાંડ સ્વભાવ છે, જેડની ક્રિયા કરવી એવો

ક્રિયામાં આત્માને સ્વભાવ નથી; આત્માની અગ્રણી ક્રિયા આત્મામાં છે પરના ક્રિયામાં આત્મામાં નથી. કેમ કહે છે કે નિષ્કામપણે પરની ક્રિયા કર્યા કરવી. પણ હું પરની ક્રિયા કરી શકું છું એવી માન્યતા છે અને પરની ક્રિયા કરવાની ઇચ્છા છે ત્યાં અનંત સકામપણું છે પણ નિષ્કામપણું નથી. નિષ્કામપણું એવું નામ કહેવાય કે હું પરની ક્રિયા કરી શકતો જ નથી એવી જ્યાં દૃષ્ટિ છે ત્યાં પરની ક્રિયા કરવાની ઇચ્છા જ હોય છે, પછી જે ક્રિયા થાય છે તે સ્વામિત્વ યુદ્ધિપૂર્વક થતી નથી. રાગની ક્રિયા, શરીરની ક્રિયા થાય છે, થો જાય છે પણ તેમાં સ્વામિત્વયુદ્ધિ નથી, રાગ ઉપર ગગ નથી પણ રાગને જાતા રહે છે. પરની ક્રિયા નિષ્કામપણે કરવી એવી જ્યાં કરવાની યુદ્ધિ છે ત્યાં નિષ્કામદૃષ્ટિ નથી પણ સકામદૃષ્ટિ છે. આ વાત આજ માને, કાલ માને, બે ભવે, પાંચ ભવે કે પંદર ભવે માને પણ આ પંથ સીવા સિવાય ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં હિત નથી

આગણા કળરામાં એમ કંઈ હવું કે પુદ્ગલદ્રવ્ય નાથે છે અને આ કળરામાં જ્ઞાન કરવતથી 'આમ નિરાજો' 'આમ નિરાજો' 'આમ નિરાજો' એમ કરવતને ન્યાવીને એટલે કે પરિણામવીને એકામ ધર્મે ત્યાં જ્ઞાતાદ્રવ્ય પ્રકાશી નીકળ્યુ. આગણા કળરામાં નાસ્તિથી કંઈ હવું એટલે કે આમ નથી તેમ કંઈ હવું અને આ કળરામાં અસ્તિથી કંઈ એટલે કે આમ છે તેમ કંઈ

યથાર્થ ચારિત્ર થવાનું કારણ યથાર્થ દર્શન છે યથાર્થ પ્રતીતિ વિના-યથાર્થ વિશ્વાસ વિના એકાગ્રતા ધર્મ શકે નહિ માટે એકામ ધર્માનુ કાન્જ પ્રથમ આત્માને ઝાળખીને યથાર્થ પ્રતીત કરવી તે છે હોધી શ્રદ્ધામાં હોધી એકાગ્રતા હોય અને સગળી શ્રદ્ધામાં સગળી એકાગ્રતા હોય

આ શરીર-ચાણી-મન તે મારાથી જુદા છે પણ આ વિકાગે તે પણ મારાથી જુદા છે, મારાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર શરીરમાં ન હોય પણ મારાં દર્શનજ્ઞાનચારિત્ર મારામાં હોય; હું તે અનંતગુણો

પિંડ આત્મા છું એમ પરથી જુદાપણાને બોધ કરવો તેની પ્રતીત કરવી અને તેમાં ઠરવું તે ચારિત્ર છે, આમ આવો અભ્યાસ કરતાં કરતા જ્ઞાનાદ્રવ્ય ઉદ્ભવે પ્રકાશી નીકળ્યું. જીવ ને અજીવ બંને પ્રગટ જુદા ન થયા ત્યાં તે જ્ઞાતાદ્રવ્ય અત્યંત વિકાસરૂપ થતી પોતાની પ્રગટ ચિન્માત્રશક્તિ વડે વિદ્યને વ્યાપીને પોતાની શ્રેણે જ અતિ વેગથી ઉદ્ભવે અર્થાત્ અત્યંતપણે પ્રકાશી નીકળ્યું, આ જડ અને આ આત્મા એવો અભ્યાસ કરતાં કરતાં જડ ને ચૈતન્ય પ્રગટપણે ભિન્ન ન થયા ત્યાં તે આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં લીન થઈ ગયા, જેમ ફૂલની કળી ખીસે તેમ ખીલી નીકળ્યો અને તેથી જડ ને ચૈતન્ય બે જુદા થઈ ગયા, જેમ ફૂલની કળી બીડાયેલી હોય અને પછી ખીલી નીકળે, તેમ આત્માના ગુણો શક્તિમાં હતા તે વિકસી નીકળ્યા આત્મા જ્ઞાન-દર્શન વગેરે અનંતગુણોથી ભરછક ભર્યો છે તે ફૂલની કળી જેમ ખીસે તેમ ખીલી નીકળ્યો ચિન્માત્રશક્તિ એટલે જ્ઞાનમાત્ર શક્તિ વડે વિદ્યને વ્યાપીને એટલે વિદ્યને જાણવાને આત્માનો સ્વભાવ છે, જગતના બધા પદાર્થોને જાણવાનો મારો સ્વભાવ છે મારે અને પરને જોય-જ્ઞાયક સંબંધ વ્યવહારે છે પણ પરમાર્થે કંઈ સંબંધ નથી પરમાર્થે હું મારા જ્ઞાનની પર્યાયને જ જાણ છું પરંતુ તેથી પરને જાણતો જ નથી એમ નથી પણ પરને જાણે છે ખરો, સ્વ-પર પ્રકાશક આત્માનો સ્વભાવ છે, નિશ્ચયથી પોતાના જ્ઞાનની પર્યાયને જાણે પણ વ્યવહારથી પરને જાણે છે ખરો એમ સમસ્ત પદાર્થને જાણવાનો મારો સ્વભાવ છે એમ જાણતો તે પોતાની શ્રેણે જ પરના આશય વિના, અવસરબન વિના સ્વતંત્રપણે અતિવેગથી જ્ઞાતા દ્રવ્ય ખીલી નીકળ્યું. વારવાર અભ્યાસ કરતાં અને સ્વસન્મુખની પ્રતીતિ થતાં એકાગ્રતા થાય ત્યાં તે અતિવેગથી ઉદ્ભવે જ્ઞાનાદ્રવ્ય પ્રકાશી નીકળે તેમ જરાય વાર લાગતી નથી

ભાવાર્થનો અર્થ:—જ્યાં જીવ અને જડ બંને સ્પષ્ટપણે ભિન્ન સમજાયા કે અહા! હું જુદો અને આ વિકારો જુદા એમ સમજતાં

તુરત જ નિર્વિકલ્પ અનુભવ થયો, સમ્યગ્દર્શન થયું, પ્રથમમાં પ્રથમ બોધબીજ પ્રાપ્ત થયું, અદ્વારથી બીજકું પ્રગટ થયું, પ્રથમમાં પ્રથમ ધર્મ થયો. બુદ્ધિપૂર્વકના સગમિત્રિત વિચારો છૂટી ગયા, હું આત્મા છું, શાંત સ્વરૂપે છું, એવા બુદ્ધિપૂર્વકના વિચારો પણ છૂટી ગયા અને નિર્વિકલ્પ આનંદમય અનુભવ થયો આહો ! અનંત સમૃદ્ધિ પ્રગટી.

બેદજ્ઞાનથી બુદ્ધિ પાડતાં પાડતાં એકાદ્ર થતાં થતાં અનુભવ થયો સમ્યગ્દર્શન થયું અંતર શુદ્ધિ વધી, હું આત્મા આવો, આવો, તેવા બુદ્ધિપૂર્વકના વિચારો પણ છૂટી ગયા. આ પ્રથમમાં પ્રથમ એકાદ્રની વાત છે, એલ, એલ, બીની વાત નથી. આ તો પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનની વાત છે, ઘરે દીકરાના સગ્ન હોય, પડઘમ વાગ્ન જે ચાર લાભ્યો હોય, ફૂલવાડી લાભ્યો હોય, વરધોડા ચડાવવા હોય, તેમાં એવો વિચારમાં ચડે કે આમ વરધોડા ચડાવવા અને પછી આમ વાગ્ન વગડાવવા તેમ જે ઘડી એકાદ્રતામાં એવો મરાગૂલ થઈ જાય કે બહાર શું થાય છે તેની પણ ખબર ન રહે, બહાર મોટા ઢોલ વાગતા હોય તો પણ ખ્યાલ ન રહે, એમ સંસારને લક્ષે આવો એકાદ્ર થઈ જાય છે. ઉપાધિના પ્રેમની શ્રીકાંથે ચડ્યો બહારનું ભૂલી જાય છે તેમ નિરૂપાધિક નવની શ્રીકાંથે ચડ્યો કે આહો ! હું તો આ સ્વભાવને વરધોડે ચડનારો છું, બહારના વરધોડા તે બધા જડના ઠાં છે તેમાં મુખ નથી પણ દુઃખ છે, અંતરના વરધોડા ચોરાશીના ચોકમાં ઉતારનારા છે, માત્ર સ્વભાવની અવગણના કરીને તેમાં ઠરવાથી અનંત જન્મ મરણનું દુઃખ પ્રગટીને સ્વભાવની અનંત સમૃદ્ધિ, અનંત મુખ પ્રગટ કરનાર છે તે જ ખરું વરધોડા છે, માત્ર સ્વભાવમાં બહારનું અવલંબન નથી, શ્રીકાંથે, અન, પ્રાણી અને વિલ્કપથી હું રંધિત છું એમ વિચાર કરનાં ત્યાં સ્વભાવના જન્મ, મરણ, ત્યાં નિર્વિકલ્પ અનુભવ થયો. અંતરની શ્રીકાંથે પણ અનુભવ-બહારનું ચૂકી તે પછી સ્વભાવમાં અંતરના નો મૂકી તે નો છે, આનું નામ ધર્મ છે મુને.

ધર્મ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં થાય તેમ નથી. અસત્ને રસ્તે સત્ ત્રણ કાળમાં આવે નહિ, વસ્તુ સ્વરૂપ કઈ જાતનું છે તે સમજવા માટે પ્રથમ યથાર્થ અવલોકન કરવું જોઈએ. રાગ-દ્વેષ અને ભ્રાંતિરૂપ વિકારના હિંડોળે હોયકે છે અને એક કલાક કે બે કલાક અવલોકન કર્યું અને કહે કે બસ હવે અમે કરી લઈશું, પણ ભાઈ! અનંતકાળનાં કેટલી જાતનાં ભીષા લાકડાં પેસી ગયાં છે તે કાકવા માટે સત્સમાગમ કરી વારંવાર અભ્યાસ કરવો જોઈએ, તે વિના સમજાય તેમ નથી. એક બે કલાક સાંભળી લેશું એટલે ધર્મ થઈ જશે એવી પુરુષાર્થની મજાથી પુરુષાર્થ નહિ ઉપડે, જેને આત્માનું હિત કરવાની રૂચિ થઈ તે ઉપદેશ માટે

હજારોમાં 'વિદ્યને વ્યાપીને' એટલે કે વિદ્યને જાણીને જ્ઞાના દ્રવ્ય પ્રગટ થાય છે એમ છે તેનો અર્થ એવો છે કે સમ્યક્દષ્ટિ આત્મા શ્રુતજ્ઞાન વડે વિદ્યના સમસ્ત ભાવોને સક્ષેપથી અથવા વિસ્તારથી જાણે છે અને નિશ્ચયથી વિદ્યને પ્રત્યક્ષ જાણવાનો તેનો સ્વભાવ છે માટે તે વિદ્યને જાણે છે એમ કહ્યું છે સમ્યક્દષ્ટિ જીવ શ્રુતજ્ઞાન વડે એટલે કે આત્માના નિર્મળજ્ઞાનદ્વારા ચૌદ પ્રકારના ભાવોને જાણે છે, જેમ એકથી દશના આંક શીખ્યો તેમાં બધા પલ્લાખાંનો આંકડો આવી ગયો છે, સો એ આંકડાનો આંક એકથી દશ શીખ્યો તેમાં આવી ગયો છે; એવી રીતે જ્યાં મારો ચેતન્ય ભગવાન પરથી નિરાજો છે એવું મારે પડખેથી જ્ઞાન થયું ત્યાં જ્યાં પલ્લાખાંની ખમર પડી ગઈ, જગત કેમ ચાલે છે તે જાણવાની રીત બધી હાથમાં આવી છે, જેણે આત્માને જાણ્યો તેણે સર્વ જાણ્યું, આત્માનું જ્યાં જ્ઞાન થયું ત્યાં ચૌદ પ્રકારના ભાવોને સમ્યક્દષ્ટિ જીવ સક્ષેપથી અથવા વિસ્તારથી જાણી શકે છે અને જવાને પ્રત્યક્ષ તેનો સ્વભાવ છે એ રીતે કેવળજ્ઞાન નથી થયું તે પછી વિદ્યને જાણે છે તેમ કહ્યું છે આ હજારોમાં એક વિદ્યને ધરતીનો છે અને બીજો અપ્રાય

જીવ-અજીવનો અનાદિ જે સંગોગ, એટલે કે માત્ર એક સાથે રહ્યા છે પણ એકરૂપ થયા નથી, તે સયોગ કેવળ જીવે પડ્યા પહેલાં અર્થાત્ જીવનો મોક્ષ થયા પહેલાં, આત્માને જડતું બેદજ્ઞાન વારવાર ભાવનાં ભાવતાં અમુક દશા થતા નિચિંકલપ ધારા જામી—જેમાં કેવળ આત્માનો અનુભવ રહ્યો. ગુણી આત્માના લક્ષે એકાદ્ર થયા અને એણી ન્યાં જામી ત્યાં એકલો આત્માનો અનુભવ રહ્યો, સ્ત્રીનતાની જમવટ થતાં ભુલિપૂર્વક વિચારો હતા તે છૂટ્યા ને તેથી પણ વધારે એણી જમતાં અભુલિપૂર્વકના વિચારો પણ છૂટ્યા ને અત્યંત વેગથી આગળ વધનાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું. જે સ્વભાવ પહેલાં શક્તિમાં હતો તે સ્વભાવ સાક્ષાત્પણે પ્રગટ થયા. પ્રથમ સમ્યગ્દર્શનનો અભ્યાસ કર્યો, પછી સ્થિરતાનો પ્રયત્ન કર્યો ને પછી કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું ત્યારપછી મોક્ષ થાય છે, અને મોક્ષ થતાં અઘાતિ કર્મનો પણ નાશ થાય છે આ પરથી ભિન્ન થવાની—શુદ્ધ થવાની રીત છે આ સ્વતંત્ર સુખનો ઉપાય છે.

પહેલાં તેા સત્સમાગમ વડે સમજે કે સ્વાત્મ્ય શું અને પરાત્મ્ય શું, તેની બરાબર ઝોળખાણ કરીને તેના અભ્યાસ કરતાં સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય, સમ્યગ્દર્શન થતાં જગતના સમસ્ત ભાવોને જાણે છે, જેમ એકથી દસ આંકતું જ્ઞાન થતાં સો એ આંકતું જ્ઞાન તેમાં આવી જાય છે, એ રીતે આત્માનું જ્ઞાન થતાં મમ્યગ્દષ્ટિ જીવ બધા ભાવોને જાણે છે, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને સ્થિરતા કરવાની ત્રેવડ-શક્તિ પ્રગટે છે, અને સ્થિરતા કરવાથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે, તે કેવળજ્ઞાનમાં બધું સાક્ષાત્ પૂર્ણપણે જલાય છે

આ પ્રમાણે જીવ અને અજીવ જુદા જુદા થઈને રંગભૂમિ-માંથી બહાર નીકળી ગયા. આ સમયસારને નાટકની ઉપમા આપી છે, રંગભૂમિમાં જડ અને ચૈતન્ય ભેગા થઈને નાચતા હતા તે બન્ને જુદા પડી ગયા

આ

૧૨૩૩૫ વર્ણવ્યું છે તેનું કારણ

જેમ નારકમાં કોઈ રામનો વેદ ભજવે, દ્રષ્ટાંત તરીકે ભર્તૃહરિના વેદ ભજવે તો ત્રણ કલાકમાં ભર્તૃહરિ રામનું આખી જીંદગીનું સ્વરૂપ બતાવી દે છે; તેમ આત્મા અને કર્મ અનાદિના ભેગા છે તેને જોણે મારા માન્યા છે તે જીવોને આત્માનું સ્વરૂપ બતાવીને જીવોને એકદમ મોક્ષ લાઇ જના માટે આચાર્યદેવે ઠરૂપ ગાથામાં કૃંકામાં બધું સ્વરૂપ બતાવી દીકું ૭.

જીવ અજીવ અધિકારમાં પહેલાં ૩૮ ગાથામાં રંગભૂમિ સ્થળ કહી, ત્યારપછી નૃત્યના અખાડામાં જીવ અજીવ બન્ને એક થકને પ્રવેશ કરે છે, અને બન્નેએ એકબીજાનો સ્વાંગ રચ્યો છે છતાં પણ બન્નેની પ્રવૃત્તિ ક્ષણે ક્ષણે જુદી જુદી છે, જડની અવસ્થાને આત્મા આધાર નથી અને આત્માની અવસ્થાને જડ આધાર નથી, પણ અજ્ઞાન અવસ્થામાં બન્ને ભેગા થકને નાચતાં હતા ત્યાં સમ્યક્જ્ઞાનીએ લક્ષણ-ભેદથી પરીક્ષા કરીને જીવ અજીવ બન્નેને જુદા જાણ્યા તેથી સ્વાંગ પૂરો થયો જેમ ભાંડ નાચવા આવે ને પછી ઘરનો માણસ તેને ઝાળખી જાય કે અરે આ તો પેસો ભાંડ ! આ તો પેસો રૂપા ! જેમ જ્યાં ઝાળખ્યો ત્યાં તો પેસો ભાંડ ગાલ ફૂલાવીને ચાલ્યો જાય છે, તેમ જડ ને ચેતન્ય બે ભેગા નાચતા હતા તેને સમ્યક્જ્ઞાનીએ જુદા જાણ્યા તેથી જુદા થઈ ગયા, રંગભૂમિમાંથી નીકળી ગયા પર-માણ જગત ાં રહી ગયા અને આત્માનો મોક્ષ થઈ ગયો.

જીવ અજીવ અનાદિ સયોગ મિલે લાખિ મૂક ન આતમ પાર્યે,
સમ્યક્ ભેદવિજ્ઞાન બયે પુન ભિન્ન ગહે નિજભાવ સુદાર્યે;
શ્રીગુરુકે ઉપદેશ સુને ર ભણે દિન પાય અજ્ઞાન ગમાર્યે,
ન જગમાહિ મહત કહાય વસે શિવ જાય સુખી નિત ધાર્યે

જીવ ને અજીવ અનાદિ સયોગથી મળેલા છે, શરીર વાણી મન તે બધા જડ છે-પરમાણુનો સમૂહ છે, તે જગતના અનાદિ તત્ત્વ છે ચેતન્ય ભગવાન પણ અનાદિ તત્ત્વ છે જીવ અને અજીવ અનાદિ સયોગથી એક જથ્થાએ રહેલા છે તેને મૂક જીવ સમજતો નથી, જડ

ને ચૈતન્ય બ્રહ્મેને ભિન્નપણે જાણ્યા નથી તેથી આત્માને પામ્યો નથી. જડ ને ચૈતન્ય બ્રહ્મે એક જમ્યાએ રહ્યા છે તેથી શું ભેગા થઈ ગયા છે? શું એક તત્ત્વ બીજા તત્ત્વરૂપે થાય? ન કાય, પણ મૂક જીવ સમજતો નથી તેથી આત્મતાને પામતો નથી.

સમ્યક્ ભેદ વિજ્ઞાન થતાં તરત જ વીનરાગતા થતી નથી પણ પર અને પોતાને એક માનતો હોતો તે ઊંઘી માન્યતાને ફેરવીને બ્રહ્મેને ભિન્ન માનવા મંડ્યો, પુણ્ય-પાપનું સ્વરૂપ જીવું અને માણું સ્વરૂપ જીવું તેમ પર અને પોતાને જીવે જીવે માનવા લાગ્યો. નિજ એટલે પોતાના ભાવના દાવથી-પેચથી, પેચ એટલે કળાથી આત્મા પકડી શકાય છે, મુદાવે એટલે પોતાને પ્રગટ કરવાની કળા આત્માના નિજ ભાવથી પ્રગટે પરથી ન પ્રગટે.

સતની પ્રીતિ થાય તો સાચું સમજવાની ભાવના આવે ને? અને શ્રી ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળવાનો યાદમ લે ને? અંદરથી ધગશ લાગે ત્યારે ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળવા જાય, અવકાશ લે. કેટલાક તો નવરા થકને માંડ માંડ સાંભળવા જાય અને ત્યાં પણ કલાક ક્યારે પૂરી થશે તેમ ચિનિટો ગણે પરંતુ જેને આત્માની ધગશ દોષ તો તે એમ કહે કે અહુ! આવો ઉપદેશ મેં કદી સાંભળ્યો નથી, ગુરુ કહે છે તેવું હું કદી સમજ્યો નથી, આ તો કોઈ અપૂર્વ જ વાત છે એમ ઉદ્દાસ પૂર્વક પુરુષાર્થ કરતો અજ્ઞાનને યાજે છે જે ઠાણે પુરુષાર્થ કર્યો તે ઠાણ ભલો છે, જે દિને પુરુષાર્થ કર્યો તે દિન ભલો છે પુરુષાર્થ કરવામાં ચારે સમવાય આવી જાય છે. વસ્તુ ઉપર યથાર્થ દષ્ટિ કરી તેમાં ઠર્યો તે પુરુષાર્થ, અને પુરુષાર્થ વડે જે સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટી તે સ્વભાવ, જે વખને સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટી તે સ્વકાળ એટલે કાળ, અને પુરુષાર્થ વડે જે પર્યાય થવાની હતી તે થઈ ને નિયત, અને સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટતી વખને જે કર્મનો અભાવ થયો તે કર્મ. ચાર સમવાય અસ્તિરૂપે છે અને કર્મ તે નાસ્તિરૂપે છે. એ રીતે પુરુષાર્થમાં ચારે આવી જાય છે

જેમ નારકમાં કાઈ રાજનો વેપ
 બાજ્યે તે ત્રણ કલાકમાં ભર્ત
 બતાવી દે છે; તેમ આત્મા અ
 મારા માન્યા છે તે જીવને આ
 મોક્ષ લઈ જવા માટે આચાર્ય દે
 બતાવી દીડું છે.

જીવ અજીવ અધિકારમાં
 કહું, ત્યારપછી નૃપના અખાડા
 કરે છે, અને બન્નેએ એકપણાને
 પ્રવૃત્તિ ક્ષણે ક્ષણે જુદી જુદી છે
 નથી અને આત્માની અવસ્થા
 અવસ્થામાં બન્ને ભેગા થઈને ના
 ભેદથી પરીક્ષા કરીને જીવ અજી
 પૂરો થયો. જેમ ભાંડ નાચવા
 ઝોળાખી જાય કે અરે ત્યાં તે
 એમ જ્યાં ઝોળાખ્યા ત્યાં તે પેરે
 છે, તેમ જડ ને ચૈતન્ય બે ભેગા
 જુદા મળ્યા તેથી જુદા થઈ ગયાં
 માણ જગત માં રહી ગયા અને એ

જીવ અજીવ અનાદિ સંયોગ નિ
 સમ્યક્ બેદવિજ્ઞાન બધે પુન
 શ્રીકૃષ્ણે ઉપદેશ સુને તે ભક્ત
 ને જગમાંહિ મહાંત કહાય વસે

જીવ ને અજીવ અનાદિ સં
 મન તે બંન્ને જડ છે-પરમાણુનો સમ
 છે. ચૈતન્ય ભગવાન પણ અનાદિ ત
 સંયોગથી એક જગ્યાએ રહેલા છે;

विषय	पानुं	विषय	पानुं
द्वितीयमंथ्रेषु	५३, ५७, ५१६, ६०३	दोषकरार	७४, ७६, ८६,
द्विपत्रांतमे द्दमुख्यस्थान	५२०		१५७, ४२६
द्विप.दान-निमित्त	२०४	कर्मरूप-अकर्मरूप भावा	१५२
ओ-ओ		क्रिया	८, ९, १०, १२, ८०,
ओकर्मव्यवहार-मंथ्रेषु	२६४		८१, ८२, १५१, २२२,
ओकर्मव्युक्ति	१६५, १८६, १६७,	क्रियालयः	२२६, २८४, ३८५
	२०३, २४४		३११
ओकर्मव्यवहारी	४०६, ४०६, ४३८	क्ष	
ओकर्मव्यवहारी [मिथ्या-सम्भङ्ग]	२२, १३५, २४१	क्षपकर्मिणी (-धारा)	१७, ६६,
ओकर्मव्यवहारी जो इत्यंन	१६०, ३७७		५१६, ६०३
ओकर्मव्यवहारी	५२६	क्षयभोग [क्षीयभोग]	६८, ६९, ५२०
		क्षायोपशमिक	३२६, ३३०, ३४२,
			३४१, ३६४, ५०७
क	१७३, २१५	क्षायिक सम्भङ्गइत्यंन	५०८
कानुं १५	१७३, २३०, २५७,	ख	
	२६०	खरो जैन	५३७
कर्मि	२५५, २६७	खरो धर्म	५४८
कर्म	१०६, २०७, २०८, २६२	खानदान स्वभाव	३७६, ३८४
कर्म	३७०, ४५०, ४६८	खीयडो	४६, ५१, २४५
कर्म	२४, २५१	खून [आत्मानुं]	६२, १०३, १४४,
कर्म नेत्रुं कर्म	८०		२२६, २६४, ३२२, ३४०, ५६८
कर्मनेत्रुं कर्म	८, १११, ४२०, ४८३	ग	
कर्मनेत्रुं कर्म	२४५, २५६,	गजधरपदवी	४०३
कर्मनेत्रुं कर्म	४१५, ४३४	गुण	१०७, १११, ११३, १२८,
कर्मनेत्रुं कर्म	१३३, ३६६		१३६, १७६, १८४, १८८,
कर्मनेत्रुं कर्म	१११	गुणभेद	२८६, ३४१, ३५०
कर्मनेत्रुं कर्म	८५, ४०२,		२६७, ३००
कर्मनेत्रुं कर्म	४२५, ४६६, ४६८	गुणोना परिश्रमनभां भेद	३६८

જેમ નાટકમાં કોઈ રાખનો વેષ ભજવે, દ્રષ્ટાંત તરીકે ભર્તૃહરિનો વેષ ભજવે તો પણ કલાકમાં ભર્તૃહરિ રાખનું આખી જીવન સ્વરૂપ બતાવી દે છે; તેમ આત્મા અને કર્મ અનાદિના ભેગા છે તેને જોયે મારા માન્યા છે તે જીવોને આત્માનું સ્વરૂપ બતાવીને જીવોને એકદમ મોક્ષ લાભ જવા માટે આચાર્યદેવે ઠરપ ગાથામાં કૃકામાં બધું સ્વરૂપ બતાવી દીધું છે.

જીવ અજીવ અધિકારમાં પહેલાં ૩૮ ગાથામાં રંગબૂમિ સ્થળ કહી, ત્યારપછી નૃન્યના અખાડામાં જીવ અજીવ બન્ને એક થકને પ્રવેશ કરે છે, અને બન્નેએ એકપણાનો સ્નાંગ સ્થો છે છતાં પણ બન્નેની પ્રવૃત્તિ કષ્ટે કષ્ટે જુદી જુદી છે, જડની અવસ્થાને આત્મા આધાર નથી અને આત્માની અવસ્થાને જડ આધાર નથી, પણ અજ્ઞાન અવસ્થામાં બન્ને ભેગા થકને નાચતાં હતા ત્યાં સમ્યગ્જ્ઞાનીએ લક્ષણ ભેદથી પરીક્ષા કરીને જીવ અજીવ બન્નેને જુદા જાણ્યા તેથી સ્વાગ પૂરે થયો જેમ ભાંડ નાચવા આવે ને પછી ઘરનો માણસ તેને ઓળખી જાય કે અરે આ તો પેસો ભાંડ ! આ તો પેસો રૂપો ! એમ જ્યાં ઓળખ્યો ત્યાં તો પેસો ભાંડ ગાલ ફૂલાવીને ચાલ્યો જાય છે, તેમ જડ ને ચૈતન્ય બે ભેગા નાચતા હતા તેને સમ્યગ્જ્ઞાનીએ જુદા જાણ્યા તેથી જુદા થઈ ગયા, રંગબૂમિમાંથી નીકળી ગયા પર માણ જગત ન રહી ગયા અને આત્માનો મોક્ષ થઈ ગયો.

જીવ અજીવ અનાદિ સયોગ મિલે લખિ મૂક ન આતમ પાર્થે સમ્યક્ ભેદવિજ્ઞાન બયે પુન કિત્ત ગહે નિજભાવ મુદાર્થે; શ્રીગુરુકે ઉપદેશ સુને ર ભયે દિન પાય અજ્ઞાન ગમાર્થે, ન જગમાહિ મહત કહાય વસે શિવ જાય સુખી નિત થાર્થે

જીવ ને અજીવ અનાદિ સયોગથી મળેલા છે, શરીર વાણી મન તે બધા જડ ૩-પરમાણુનો સમુહ છે, તે જંગલના અનાદિ તત્ત્વ ને ચૈતન્ય ભગવાન પણ અનાદિ તત્ત્વ છે જીવ અને અજીવ અત્યારે સયોગથી એક જથ્થાએ રહેલા છે તેને મૂક જીવ સમજવો નથી, જડ

ને ચૈતન્ય બ્રહ્મેને ભિન્નપણે જાણ્યા નથી તેથી આત્માને પામ્યો નથી. જડ ને ચૈતન્ય બ્રહ્મે એક જગ્યાએ રહ્યા છે તેથી શું ભેગા થઈ ગયા છે? શું એક તત્ત્વ બીજા તત્ત્વરૂપે થાય? ન થાય, પણ મૂક જીવ સમજતો નથી તેથી આત્મતાને પામતો નથી.

સમ્યક ભેદ વિજ્ઞાન થતાં તરત જ વીનરાગતા થતી નથી પણ પર અને પોતાને એક માનતો હોતો તે ઊંઘી માન્યતાને ફેરવીને બ્રહ્મેને ભિન્ન માનવા મઠયો, પુણ્ય-પાપનું સ્વરૂપ બુદ્ધિ અને માઈ સ્વરૂપ બુદ્ધિ તેમ પર અને પોતાને બુદ્ધિ બુદ્ધિ માનવા લાગ્યો. નિજ એટલે પોતાના ભાવના દાવથી-પેચથી, પેચ એટલે કળાથી આત્મા પકડી ગયા છે, સુદાવે એટલે પોતાને પ્રગટ કરવાની કળા આત્માના નિજ ભાવથી પ્રગટે પરથી ન પ્રગટે.

સત્ની પ્રીતિ થાય તો સાચું સમજવાની ભાવના આવે ને? અને શ્રી ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળવાનો ધર્મ લે ને? અંદરથી ધગશ લાગે ત્યારે ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળવા જાય, અવગણ લે. કેટલાક તો નવરા થકને માંડ માંડ સાંભળવા જાય અને ત્યાં પણ કસાક ક્યારે પૂરી થશે તેમ ભિન્નિટો ગણે પરંતુ જેને આત્માની ધગશ હોય તે તો એમ કહે કે અહા! આવો ઉપદેશ મેં કદી સાંભળ્યો નથી, ગુરુ કહે છે તેવું હું કદી સમજ્યો નથી, આ તો કોઈ અપૂર્વ જ વાત છે એમ ઉદ્ઘાસ પૂર્વક પુરુષાર્થ કરતો અજ્ઞાનને ઠાળે છે જે ઠાળે પુરુષાર્થ કર્યો તે કાળ ભલો છે, જે દિને પુરુષાર્થ કર્યો તે દિન ભલો છે પુરુષાર્થ કરવામાં ચારે સમવાય આવી જાય છે. વસ્તુ ઉપર યથાર્થ દષ્ટિ કરી તેમાં કર્યો તે પુરુષાર્થ, અને પુરુષાર્થ વડે જે સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટી તે સ્વભાવ, જે વખને સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટી તે સ્વકાળ એટલે કાળ, અને પુરુષાર્થ વડે જે પર્યાય થવાની હતી તે થઈ તે નિયમ. અને સ્વભાવ પર્યાય પ્રગટતી વખને જે કર્મનો અભાવ થયો તે કર્મ. ચાર સમવાય અસ્તિરૂપે છે અને કર્મ તે નાસ્તિરૂપે છે એ રીતે પુરુષાર્થમાં ચારે સમવાય આવી જાય છે.

અજ્ઞાન મારતા આત્માની મહત્તાનું જ્ઞાન થયું તે જગતમા મહત્ત થયો, આત્મા, મહાત્મા ને પરમાત્મા એમ આત્માના ત્રણ પ્રકાર છે આત્મા તો અનાદિનો હોય, પરંતુ તે આત્માનું જ્ઞાન થયું તેથી તે મહાત્મા થયો અને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાન દશા પ્રગટિ ત્યારે તે પરમાત્મા થાય છે પૈસાવાગા મહત્ત ન કહેવાય પણ આત્માનું સ્વરૂપ સમજે તે જ મહત્ત છે, મહત્ત તો ધર્માત્મા છે, ઉપદ્રવ રહિત, વિન રહિત, શિવપદ છે તેમા તે ધર્માત્મા પૂર્ણ દશા પ્રગટ કરીને વસે છે આત્મા પોતે કંઈના ભૂતિ છે, તેમા કરે તે જ શિવપદ છે, શિવપદ આત્મામા છે ક્યાય બહાર નથી સિદ્ધ ક્ષેત્ર છે તે તો બહારનું ક્ષેત્ર છે શિવપદ આત્માનું આત્મામા જ છે શિવપદ પ્રાપ્ત થાય એટલે આત્મામા કાયમ સુખ દશા રહે છે, એકવાર મોક્ષ પર્યાય પ્રગટી તેને ફરીને સસારમા અવતાર લેનાનો હોય નહિ, કેટલાક કહે છે કે મોક્ષમાથી બીજાને તારવા અન્યાર લેયો પડે છે પણ તે વાત તદ્દન ખોટી છે ધી ના કોઈ દિવસ માખણ થાય નહિ, બળેવા બી કોઈ દિવસ ઉગે નહિ, તેમ સસારનું બીજા બને બળી ગયું છે અને મોક્ષ પર્યાય પ્રગટી છે તે ફરીને સસારમા મોઢ દિવસ અવતાર લે નહિ જે જીવો પોતાના આત્મામા આગળ વધે છે તે બીજાને તારવા માટે આગળ વળતા નથી પણ પોતાનો મોક્ષ કરના માટે આગળ વધે છે, આત્માની યથાર્થ ઓળખાણ કરી, તેની પ્રતીતિ કરી તેમા ઠરવાથી શિવપદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આત્મા કાયમ-સાચત સુખને ભોગવે ■

શ્રી કૃષ્ણદાચાર્યદેવે અને શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવે આ ૬૮ ગાથામા ઘણી ઘણી અદ્ભુત વાત કરી છે તે જ્ઞેમ છે તેમ સમજે તેનો મોક્ષ થયા વગર રહે નહિ

[આમ આ સમયસારશાસ્ત્ર ઉપર પરમ કૃપાળુ ગુરુદેવ શ્રી મનજી સ્વામી ના પ્રવચનના પહેલો જીવ-અજીવ અધિકાર પૂર્ણ થયો]

ॐ

समयसार—प्रवचनो.

कक्षावार शब्दसूची

विषय	पाठ	विषय	पाठ
अभ्युदय	३३१, ५२१		२४४, २६१, ३११, ४६३
अभ्युदीनमिथ्यात्व	५१०, ५६३	अभ्यात्मशास्त्र	५२२
अभ्युदयसंज्ञा	४६८	अभ्यात्मस्थान	४६२
अर्थात्	२२४, २६७, ३१५, ३२६, ३३१, ३३६	अनंत	१०६, १८५, २१७, ३६७, ४२०, ४२२, ४२३
अर्थात्कथ	२०२	अनिर्दिष्टस्थान	३५५, ३५७
अर्थात्कथो दृष्टि	२०२	अनिर्दिष्टस्थाने शुद्धस्थान	५१६
अर्थात्कथो व्यवहार	३१६	अनुभव	१२४, १४६, १५१, २२६, ३६५
अर्थात्कथो महोत्सव	४०२	अनुभाव	१८८, ४६१, ४६४
अर्थात्कथो विषयोक्त	२३२, २३४	अनुभूति	११०
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	४६३		
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	६२५	अनुमानगोचरमात्रपदानो	
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	१२२, १६८, ३२०, ३२२, ६३४, ३३५	अभाव	३८६
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	२१०	अनेकत दृष्टि	२४१
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	१७१	अपरिमितगोष्ठ	५०६
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	१४३, १८४, ६२६	अपूर्वकरण शुद्धस्थान	५१६
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	१३२, ३६४	अप्रतिशुद्ध	२, ५, ६, ६२, ६८, ७६, ८२, १४७
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	३८, ४१, ४५, ४६	अप्रतिहतभाव	७८, ८१, १५७, १११, ४३२
अर्थात्कथो अर्थोक्ति	१८८, १८६, २०३, २०४,		

વિષય	પાનું	વિષય	પાનું
અપ્રમાદ	૨૩, ૧૫૪, ૫૧૭, ૬૦૩	આકુળતાનો રસ	૧૭૩
અભુદ્ધિપૂર્વકવિકલ્પ	૨૯૭	આગમ	૨૧૩, ૨૨૬, ૨૬૯
અભુતાર્થ	૨૭૭, ૨૮૫, ૨૮૬	આચાર દેવે કરુણા કરી છે	૧૯૨, ૧૬૪
અભે	૧૫૬, ૨૯૧, ૨૯૯	આદરણીય	૩૦૯, ૩૧૦, ૩૧૮, ૪૮૧, ૫૫૬
અરે ગી કેવળી	૫૦૧	આરોપ	૩૧, ૪૨, ૯૫, ૧૭૨, ૨૪૩, ૨૮૬
અરે સી આમર	૩૫૫ ૩૮૭	આમે વ એકમ	૨૧૫
અનિગમહણુ	૩૮૬ ૩૮૭ ૩૮૮	આદારક શરીર	૪૧૪, ૩૩૪
અવધિ	૩૭૨, ૪૬૬, ૪૭૧ ૪ ૮	આદાર માર્ગણા	૫૧૨
અવિભાગ પ્રતિબંધે	૪૬૧	અત્મરત્નાવનુ સ્તવન	૪૨૮
અવકા	૩૬૫ ૩૭૨, ૪૭૩, ૩૭૮, ૩૮૦, ૩૮૧, ૩૮૨	આત્માની ક્રિયા	૩૩૬
અન્યાપ્તિ	૬૨૫	આત્માનુ ભેસતુ વર્ષ	૪૨૧
અણરીરી	૭૭, ૧૯૦	આત્માનું પ્રક્ષણ	૪૬૬
અશુદ્ધભાવ	૧૫૩	આત્માનો રસ	૧૭૧, ૩૨૦
અશુભ ભાવ	૩૩, ૬૬ ૮૬	આત્મારામ	૮૦, ૮૧, ૧૫૧
અમદુલુભવવદાગ	૩૨, ૮૦	આત્માશ્રિત	૨૬૯
અસખ્ય પ્રદેશ	૧૬૪, ૧૭૧, ૩૫૧		
અસધાગણ	૧૯૧, ૩૮૩	ક-કુ	
અસ્તિ-નાસ્તિ	૮૦, ૧૧૬, ૧૩૭, ૧૬૦, ૨૪૧ ૩૪૦, ૩૫૫, ૫૮૮	કર્મસમિતે	૨૨
અહિસાની હામ	૧૨૮	ક-ક-૫૬	૧૮૪
અહિંત દેવ	૨૨૫	ઉત્તમ પાત્ર	૩૭૧
અરો પ્રત્યક્ષ	૩૮૭	ઉત્પાદ	૧૬૪
	આ	ઉનાત	૧૭૮, ૧૮૬
આકાશ અસ્તિકાવ	૧૩૨ ૧૩૩, ૩૬૪ ૩૬૬	ઉપકાર	૪૨, ૨૭૬
આમર	૩૨૨ ૩૫૫ ૩૮૭	ઉપયોગ (વક્ષણ-સ્વરૂપ)	૨, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૧૧, ૧૨૩, ૧૩૧, ૧૪૫
		ઉપવાસ	૧૫૮

विषय	पान	विषय	पान
विपश्यनेषु	५३, ५७, ५१६, ६०३	डॉक्टरगार	७४, ७६, ८६,
विपश्यनेशुस्थान	५२०		१५७, ४२६
विपश्यने-निमित्त	२०४	कर्मरूप-अकर्मरूप भावा	१५२
अ-अमौ	.	क्रिया	८, ९, १०, १२, ८०,
अक्षेयवशाह-सन्ध	२६४		८१, ८२, १५१, २२२,
अक्षयशुद्धि	१६५, १८६, १९७,		२२६, २८४, ३८५
	२०३, २४४	क्रियाज	३११
अक्षयतारी	४०६, ४०६, ४३८	क्ष	
अक्षयदृष्टि [मिथ्या-सम्बन्ध]	२२, १३५, २४१	क्षपकश्रेणी (धारा)	६७, ६६, ५१६, ६०३
अनु-अपने जो दर्शन	१६०, ३७७	क्षयभोह [क्षीयभोह]	६८, ६६, ५२०
अपिपादिकभाव	५२६	क्षयोपशमिक	३२६, ३३०, ३४२,
			३४६, ३६४, ५०७
कर्ता	१७३, २१५	क्षयिक सम्बन्धदर्शन	५०८
कर्तानु कर्म	१७३, २३०, २५७,	अ	
	२६०	अशे ज्ञेय	५३७
क्षयित्	२५५, २६७	अशे धर्म	५४८
कर्म	१०६, २०७, २०८, २६२	आनदान स्वभाव	३७६, ३८४
क्षय	३७०, ४५०, ४६८	भीषडो	४६, ५१, २४५
क्षयन	२४, २५१	भूत [आत्मानु]	६२, १०३, १४४,
क्षयते लक्षुं कर्म	८०		२२६, २६४, ३२२, ३४०, ५६८
क्षयपर्याय	८, १११, ४२०, ४८३	ग	
क्षयशरीर	२४५, २५६,	गलुधरपदनी	४०३
	४१५, ४३४	गुण	१०७, १११, ११३, १२८,
क्षय द्रव्य	१३३, ३६६		१३६, १७६, १८४, १६८,
क्षय महाविदेह गया क्षता	१६१		२८६, ३४१, ३५०
क्षयज्ञान (-दर्शन)	८५, ४०२,	गुणभेद	२६७, ३००
	४२५, ४६६, ४६८	गुणाना परिचयमनगा भेद	२६८

विषय	पानुं	विषय	पानुं
शुद्धस्थान (भेद)	२६०, ५२२, ५६२, ६०२, ६१६	शौचभी श्रुमिका	४०३, ६०३
गुरु [उपदेश, श्रुति, माहात्म्य]	१२ १४, २५३, ३७४	छन्दश्चतुर्णां गान	३४६
गोप [निश्चय-व्यवहाराणां]	३१	छ भक्षिना व्यवासा कः !	२४५, २५५
गौशु	१४३, १४६, २६६, २८८	छेदोपस्थानीय आरित्र	४८७
गृहस्थाश्रम	१७७, २८०, ३८६	छ	
गृहीत मिथ्यात्व	५१०, ५६३	जगतगुरु-तीर्थंकर	४०१
	अ	जगतनी दृष्टि	३४५
अक्षु-शान	४६८	जड येत-पनी वहे यथुी	१३, ७४
अक्षुष्टय	४१८	जडनी क्रिया	१२, ३३६
आरित्र	८०, ८१, ८६, ८६ ६०, ६७, १४६, १५१, १६६, २४५, २८४, ३२४, ४१६, ४६८	जडतुं सामर्थ्य [स्वभाव]	१७६, १'०, २५६, २६७, ३३७, ४४६, ४४७, ४५२
आरित्रभेद	१०६	जडनो आकार	३८६
अितसाभान्य	३७२	जन्म कल्याणिक [अलिपिक]	४०२
अिदानद	१६६, १८१, २२७, २४८	जन्म-मरणतु काण्ड	२६५
अैत-अद्विया	२१०	जगती [अैत-अ] अयोत	११, ६८, ११४, १-५, ३३८, ३५७, ३६१ ३८२, ४५२
अैत-अद्विदृष्टि	५, ८	जलशुवानी क्रिया	३८५
अैत-अधारा	२४६	जातिरभरण	५००
अैत-अप्रभु [लभवान]	६८, १६३, २४६, २४७, २४८, ४४८	जिगसा [सत्]	२८४, ३१६
अैत-अभात्र अयोति	१५२, १६२	जितभेद	५३, ५८, ६६
अैत-अभूति	२७५, ३२५, ४०८, ४४८	जिन [जिनना जेग]	५१ ५८, ६६
अैत-अनक्षीनु पूजन	३७७	जिने-दनुं ३५	४५
अैतु शुद्धस्थान	८३	ज्वर-अ	१७६
अैतीय ६३३	८५	ज्वर-भुक्तदद्या	४०३
		ज्वरस्थानो	५१५

વિષય	પાનું	વિષય	પાનું
ભુગલીયા	૮૪	દહેરા	૧૪૩, ૨૨૧
જૈન	૫૩૭	દેવિગો મેજો	૫૮
ગાના	૨૧	ત	
ગાના	૮૬, ૩૪૯	તત્ત્વદર્શિ	૧૬૪
ગાના	૧૪૬, ૧૫૪, ૧૬૪, ૧૬૬, ૨૦૫, ૨૩૬, ૨૫૦, ૨૫૮, ૨૮૭, ૩૫૦, ૪૧૨, ૪૩૦, ૫૨૬, ૬૪૦	તંબુ કયાં તણારો ?	૫૨૬, ૨૧૧
ગાન દર્શનની ક્રિયા	૮, ૯, ૪૧૯, ૬૧૨	તાદાત્મ્યસંબંધ	૩૩૬, ૩૩૭, ૫૦૦, ૫૬૧, ૫૬૮
ગાનનવ	૨૪	'તિનાથ' તારવાણુ' નો અર્થ	૨૭
ગાનના બોધ	૪૬૯	તીર્થ કરગોત્ર	૩૭, ૨૦૨, ૧૫૫, ૩૭૪, ૪૦૦, ૪૩૯, ૫૩૨, ૬૧૩
ગાનની શક્તિ	૮૯	તીર્થ કરદેવ	૧૯, ૧૬૧
ગાનનું પ્રમાણપણું	૨૮૮	તીર્થ કરની સ્તુતિ	૧૯, ૫૦
ગાનનો મહિમા	૧૭૬	તીર્થ કર ૫૬ કર્મકૃત છે	૧૮૩
ગાન-લક્ષણ	૧૬૧	ત્યાગ	૮૧, ૮૩, ૯૧, ૧૦૨, ૧૭૭
ગાનસામર્થ્ય	૨૧૩, ૨૧૫	ત્રણશોકનો નાથ	૧૫૧, ૧૬૬, ૩૪૫
ગાનીનું મરણ	૨૩૪	ત્રસનો કાળ	૧૬૪, ૨૦૧
શાયક	૫૦, ૫૪, ૬૪, ૮૮, ૯૫, ૧૩૪, ૩૩૬, ૪૬૮, ૪૯૬, ૫૭૨	ત્રિકાળી ઉપયોગ	૫૩૭
સેવ	૪૮, ૫૨, ૧૩૪, ૩૩૬	દ	
સેવવાયક	૫૩, ૧૩૪, ૧૩૯, ૩૩૬, ૩૬૫, ૬૪૨	'દશાત્રીમાળી'નો અર્થ	૬૪
સેવભાવ	૧૩૦, ૧૪૩, ૧૪૪	દર્શન	૧૪૬, ૧૫૪, ૪૫૩
સેર [સૌથી માન્યતાનું]	૬૮	દર્શનઉપયોગ	૪૫૪
ટોકોલિકલું	૧૧૨, ૧૩૬, ૧૫૪, ૧૭૫	દિગબર મુનિ	૪૦૦
	૩૦૧	દિવ્યધ્વનિ	૨૬, ૮૫, ૧૬૧, ૩૯૩
		દીક્ષા કન્યાણુક	૩૦૨
		દીપોત્સવી	૪૦૪
		દુઃખનું લક્ષણ	૨૬૩, ૩૮૮, ૪૭૫
		દ્વય અપેક્ષાએ સિદ્ધ	૧૮૬
		દ્વયસ્ત્રોત-કાળ-ભાવ	૧૭૩, ૧૦૦

विषय	पानुं	विषय	पानुं
प्रभृतसवत	५१७, ६०३	भ्राति (भूख)	११, ४०, १०३,
प्रभालुमानं	२८८, २६०, ३०३,		१०६, १२६, १६१, १६४,
	३०६, ४८१, ५५६		१६५, १७५, १७७, १६६,
प्रवचनभाता	१६३		२६५, ४६७, ५३०, ५९८
	द्वे-७५		भ
कुंहीवाह	३०४	भतिमान	१२६, ३७२, ३८७
भूधेन	२६, १०५, २३८		४६६, ५८६
भने नयेनो अविरोध	५४४, ५४५	भन पर्वथ	३७२, ४६६, ४७१
शुद्धिपूर्वक विकल्प	२६७	भद्राचिह्न	१६१, ५००
भोधिभीज	२५३, ६४३	भानरथ ल	४०२
भक्त्यर्थभाव	१०६	भारलिकनो अर्थ	१७६, १७७
	क		१८५, २१५, ४६८
भक्ति	५०, ५१, ५२, ५३,	भित्वात्व [भित्वादिष्टि]	२७, ३३,
	६०, ६३, ७०, १७५		४०, २३०, २७१, २७६,
भक्ति [न.५२-१]	५३		२८१, २८४, ३४१, ३६८,
भक्ति [न.५२-२]	५३, ५७,		४४७, ४६०, ४६८, ५०६,
	६०, ६३		५०७, ५१६, ५२२, ५५४,
भक्ति [७.६६]	६८		५६६, ५७३, ६०२
भगवान	८७, १००, १३६,	भित्तुस्थान	५०७, ५१६, ६०२
	१६३, १६४, ३०८, ३६५	भुक्तिनो उपाय	४३, ३४१, ४६६,
भावक	५४, ५६, ५७, १११		४४६, ४६६, ५०२
भावकभाव	१२१, १४३, १४४, ३७०	भुनि	७३, ८५, ५१७
	६३०	भुद्धत	२५७
भावभरण	५६, ५७	भृतकलेवर	६३३
भा-य	५३, ६५, ६६	भोक्षणी स्थिति	२३०
भाभ्यभावक	४, ४८, ६०, ७८, ११०,	भोक्षिनो पय [भोक्षभार्ग]	११३
भेदमान	१३०, १४०, १४३, १४४,		११५, ११८, १२१, १२६,
	१६२, २४३, ३५०, ३५५		१७६, २५६, २६६, २७४,

विषय	पाठ	विषय	पाठ
	२८३, २८४, ३६६, ३७५,	भक्त	३६५, ३७०, ३७८
	५०६, ५४४, ५८८, ६०७	व्यय	१६४
श्लोक	५४, ५६, ६०, ६७,	व्यवहार	२१, २२, २४, ३२,
	१११, १४७, २४५, ४४६		३३, ४१, ४२, ४७, ६६,
	४-२-३		७०, ७५, ८८ ९० ९२,
महाभ्यासयोग	४८८		२२२, २६६, २७०, २७१,
योग	४५१, ४६८		२७२, २७३, २७५ २७७,
योगना पदो जेह	२३९		२८१, २८३, २८६, २९०,
रश्मि	१६०, ३५८		२९४, २९६, ३००, ३०४
राग	६०, २३७, ३३१		३०५, ३१७, ३५८, ३६४,
राग-रूप जो छे	१२२		४६१, ४७३, ४८१, ५१६,
रुचि	२५४		५२६, ५३०, ५३२, ५४४,
सधुनहन	५१, ६००		५४५, ५५२, ५५३, ५५५, ५५६,
लोकाकाथ	३६५, ३६६		५६०, ५६३, ५६४, ५६८, ६०६
लोकालोक	१६५	व्यवहार शास्त्रो	२६७, २८१,
	५		५२२, ५२७, ५५०
'वधुसहायो धम्मो'	२५८,	व्यवहार संभव	२६४
	३३७, ५८८	व्यवहार स्तुति	२६, ३२, ६०, ७०
विनय	८०	श	
विरक्तशुभ	१४८	शब्दनय	२४
विरम ! विरम ! विरम !	२४६	शब्द	१०५, २८४, ४३८, ४६३
विवेक १७८, १७९, १८२, १८३, ३२५		शातावेदनीय	४५५
वीतराग	५८, २८६	शासन व्यवति	४०३
वीतरागी विद्या	१६५	शातरस	१६३, १६४, १६५,
वैदिकिक शरीर	४१४		१७१, १७५
वैभाविक पर्याय	२७७, ३४२	शुभ-अशुभ भावो	३३, ६६, ८६,
मत (माया)	३६, ८३, ८६,		१८० १८६ २०४, २२५, २४८
	१८, ८४, ३०६	शब्द	२८७

विषय	पानुं	विषय	पानुं
श्रद्धानो विषय	२६०	'सर्वश्रव कर्' शासन गरी'	४००
श्रुत	३७२ ३८७	सर्वश्रु	२०२, २१२ २१३, ३६७
श्रुततान	१०६, ४६६	संश्रद्धोष	४७, ५०, ५३, ५६
श्रुतनी प्रतिष्ठा	४०५		५६, १५
श्रुती	६६	सन्तभरी	३२४
	स	संवर	०७४
सत्समागम	१५०, १९०, १९१,	सवभासवम मुख्यस्थान	६०२
२०१	२८४ ३७१, ४२३	ससा	४० १४५ १६६
सद्भुत व्यवहार	३२, ६०		५३१, ५६३, ६३५
समवसरथ	१०५ २१६,	साकार	१२ ३५०
	४०३, ५००	साधक	२८७, ४४६
समप्रभुत-भेद	१६७	साधन	३५२, ५३७
मभाधिभगु	१५६, २३२, ३८०	साध्य	३५१, ५३७
सम्बुद्धशान	३४, ५७, ७३ ७५,	सामर्थ [आत्मानुं]	१२७, १३२,
७७, ८२, ८५, ८६, १४६,			१६०, ३४० ३५०
२१७, २४४, २८४, ३०७,		साभाविक	४८७
३१६, ४७५ ४७६, ४७८,		सासादन	५०७, ५१६, ६००
४८० ४६५, ४६६, ५१०,		सिद्ध	१००, १८ ४६१
५४०, ५६३		सीतेग केमकेडी	०३०
सम्बुद्धान	५४, ७५, १४३, १७७	मुक्षम सापराय	४८८, ५१६
०१७, २६२, ३८८, ४७०,		मुष	१३१, १६०
५४५, ५५४, ६००		सुप्रधान	४१७, ४२१, ४२४, ४३१
सम्बुद्धानो विषय	३०७, ४६६,	स्तुति	३१, ५१, ५६, ६१, ६८
४७५, ४८०, ४८५, ४६६,		स्वाहा	३०४, ३०५, ४१८, ४३०
५०७, ५०६		स्वयत्पुष्टय	३००, ४१८, ५०५
सम्बुद्धि	८६, १७२ १८७,	स्व	५६, १८१, १८३, १८६
	२३३, ५३३		३४८, ३६६, ३६१
सयोगीमुख्यस्थान	६०३	स्वयं प्रकाश-	१५२, ०१४

विषय	पानु	विषय	पानु
स्वभावपर्याय	२८७	६	
त्राध्याय	२७५	हिंसा [आत्मान्नी]	
त्राश्रय	७०, १७०, १६६, २६८	हीमडा	१६०

श्री सीमेश्वर भगवान	१६१,	श्री कुंकुंदाचार्यदेव	८६, १४६
	२०२, २१३, २७६,		१६१, ३२०, ३७६, ३६३
	४००, ५००, ५००		३८६, ४०५, ४११
श्री महावीर भगवान	८१, १५८,	श्री अभूतयद्राचार्यदेव	१४६,
	२०३, २१३, २६८,		१६७, ३६३, ३६६,
	३६७, ४०६, ५२०,		४२२, ५७८, ६१०
	४२०, ४५३, ४५१		

शुद्धिपत्रक

पान	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
१७	१४	ःरीकरी	ःरी
८८	१७	परमतिने	परमृतिने
११७	१५	अप्रतिपुद्धि	अप्रतिपुद्ध
१४७	१६		
१५८	२०	स्वइपधी	स्वइपनी
२१०	१३	पुढो, तेम	पुढो ॥ तेम
२१६	५	अन	अने
२६४	१४	न	ज्ञान
२८५	११	निमित्त	निमित्ते
३६६	१६	अधी न धाय	अधी सिद्ध न धाय
३७५	२४	ःरवान	ःरवाना
३८८	१८	अन	अने
३८०	१५	अन	अज्ञान
४२४	१२	सभ्य	सभ्यः
४३४	१७	त	ते
४४८	२०	ःकोडीकुं	ःकोडीकुं
४५०	१३	अनेो अे भायी	अनी अे घाली
४७१	८	ज्ञानागुण	ज्ञानगुण
५१०	०३	आचार्येदेवे	आचार्येदेवे
५३०	१०	द्वय	द्वय

